MUFASSAL OSMANLI TARİHİ

RESİMLİ - HARİTALI

II. CİLT

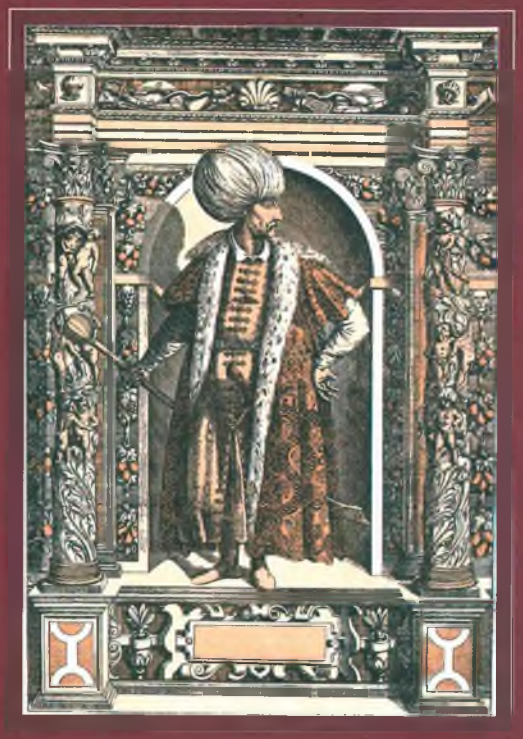

MUSTAFA CEZAR

TÜRK TARİH KURUMU

MUFASSAL OSMANLI TARİHİ

RESİMLİ - HARİTALI

II. CİLT

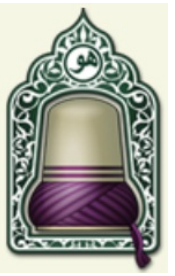

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-2.1. Dizi - Sa. 8b

MUFASSAL OSMANLI TARİHİ

RESİMLİ - HARİTALI

II. CİLT

MUSTAFA CEZAR

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA
2011

Cezar, Mustafa, 1920-2009
Mufassal Osmanlı tarihi : Resimli-haritalı / Mustafa Cezar.—1.bsk.—
Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2010.
2. c. (xii s., s. 611-1182, [3] s.) : res. (kimi rnk.), portre, tıpkıbasım,
hrt. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-2.1.
Dizi - Sa. 8b).

Bibliyografya var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 2321 - 8 (tk.)
ISBN 978 - 975 - 16 - 2340 - 9 (2.c.)

1. Osmanlı İmparatorluğu_Tarih. II. Dizi.

956. 1015

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 16.06.2009 tarih ve 589/41 ve 02.12.2009 tarih ve 601/25 sayılı Yönetim Kurulu Kararları gereği 5000 adet basılmıştır.

ISBN 978-975-16-2321-8 (tk.)
ISBN 978-975-16-2340-9 (2. c.)

İlk Baskı: İskit Yayınevi,
C. II, İstanbul 1958
Türk Tarih Kurumu'nda 1. baskı.

İlâve Metinler : Mustafa Cezar - Midhat Sertoğlu
Redaksiyon : Servet R. İskit - Zarif Orgun

Türk Tarih Kurumu Basımevi
Akhun Caddesi No: 1
Sincan Organize Sanayi Bölgesi Ankara
Tel: (0312) 267 16 11

İÇİNDEKİLER

İkinci Bayezid

Bayezid'in Tahta Geçmesi 613
Fatih, Yerine Bayezid'in Geçmesini mi Vasiyet Etmişti? 614
Cem Sultan Hadisesi 615
Cem'in Faaliyete Geçmesi 616
Cem ve Bayezid Kuvvetlerinin Yenişehir Muharebesi 617
Cem'in Takibi Meselesi ve Gedik Ahmet Paşa 619
Cem Sultan Mısır'da 620
Cem Tekrar Anadolu'da 621
Cem'in Rodos Şövalyelerine Sığınması 623
Şehzade Cem Rodos'ta 624
Cem'in Fransa'ya Sevkedilmesi 625
İkinci Bayezid ile Rodod Şövalyeleri Arasında Müzakere 625
Cem'in Fransa'daki Hayatı ve Cem İçin Dönen Siyasî Manevralar 626
Muhtelif Hükûmetlerin Cem'i Ele Geçirme Teşebbüsleri 629
Cem'in İtalya'ya Nakli 629
Cem Sultan'ın Sekizinci Charles'a Teslimi 633
Cem Sultan'ın Ölümü 633
Cem Sultan'ın Cesedinin Türkiye'ye Nakli 636
Bayezid'in Saltanatının İlk Yılındaki Siyasî ve Askerî Hadiseler 639
Boğdan Seferi 641
Kili ve Akkirman'ın Zaptı 642
Seferden Dönen Bayezid'in Kışı Edirne'de Geçirmesi 643
Boğdan Beyinin Mukabil Hareketi 643
Malkoçoğlu Bâli Bey'in Boğdan Harekâtı 644
Lehistan'a Yapılan Akın Seferi 645
Memlûklerle Münasebet ve Mücadele 645
Karaman Beyliğinin Sonu ve Ramazanoğulları 647
Osmanlı-Memlûk Muharebesi 648
Hersek-zâde Ahmet Paşa'nın Esir Düşmesi 650
Veziriâzam Davud Paşa'nın Serdarlığı 650
1488 Yılındaki Çarpışma 650
Dulkadır Beyi Alâüddevle'nin Memlûklerle Anlaşması 652
Osmanlı – Memlûk Barışı 653

Bazı Devletlerden Gelen Elçiler 664
Sultan Bayezid'in Rumeli Harekâtı 665
Sultan Bayezid'e Suikast 666
Karintiya, İstirya ve Karniyol'e Yapılan Akınlar 668
İkinci Bayezid Zamanında Türk Denizciliğinin Gelişmesi 672
Kemal Reis 673
Osmanlı – Venedik Savaşı 675
Harbin Başlaması 676
Sultan Bayezid'in Mora'ya Hareketi 678
Sapienza Deniz Muharebesi 678
İnebahtı'nın Teslim Olması 679
Modon Kalesinin Zaptı 681
Koron ve Navarin'in Alınması 682
Venedik Harbine Bazı Devletlerin Kuvvet Göndererek Müdahalesi 683
Müttefik Donanmasının Midilli'yi Kuşatması 684
Midilli'nin Yardımına İlk Defa Koşanlar 685
Müttefiklerin Yeni Tecavüzleri 685
Macarların Tecavüzü 686
Venediklilerin Sulh Talebi 686
Osmanlı-Venedik Sulh Muahedesi 687
Macaristan ile Sulh 687
Osmanlı – İran Münasebâtı 688
Safevî Ailesinin Tarih Sahnesine Çıkması 688
Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar 689
Şah İsmail'in Dulkadırlılara Hücumu 693
Şah İsmail'in Anadolu'daki Faaliyeti 694
Şahkulu Hadisesi 695
Küçük Kiyamet denilen Korkunç Zelzele 696
Sultan Bayezid'in Şehzadeleri 697
Şehzade Mahmud ve Abdullah 697
Şehzade Şehinşah, Alemşah ve Mehmet 697
Şehzade Korkud 698
Şehzade Ahmet 702
Şehzade Selim 703
Şehzade Selim'in Babası ile Mücadelesi 706
Karışdıran Muharebesi 706
Selim'in Hükümdar Olması 707
Bayezid'in Ölümü 708
İkinci Bayezid'in Şahsiyeti 708
İkinci Bayezid Devrinde İlim ve Kültür 710
İkinci Bayezid Zamanında İmar Hareketleri 713

Birinci Selim (Yavuz) 716
Selim'i Tebrik Eden Elçiler 717
Selim'in Kardeşlerini ve Yeğenlerini Bertaraf Etmesi 717
Şehzade Ahmed'in Başkaldırması 717
Şehzade Ahmed'in Amasya'ya Girmesi 718
Küçük Şehzadelerin İdamı 718
Yavuz Selim ile Şehzade Ahmet Arasında Muharebe 719
Şehzade Korkud'un Öldürülmesi 721
Yavuz Selim'i Ziyaret Eden Elçiler 722
İlk Osmanlı – Safevî Çarpışması 723
Yavuz Selim'in Harp Hazırlığı 724
Yavuz Selim'in Harp Kararı 725
Yavuz'un İstanbul'dan Hareketi 725
Yavuz ile Şah İsmail Arasında Teati Edilen Mektuplar 727
Asker ve Bazı Devlet Memurlarının Geri Dönmek İstemeleri 728
Yeniçerilerin Geri Dönmek İçin Direnmeleri 729
Çaldıran Muharebesi 730
İki Tarafın Kuvvetleri ve Harp Nizamı 730
Çaldıran Meydan Muharebesinin Neticeleri 734
Yavuz Selim Tebriz'de 735
Yavuz Selim'in Tebriz'den Ayrılışı 736
Devlet Erkânı Arasında Yapılan Değişiklik 736
Yavuz Selim'in Kış Mevsimini Amasya'da Geçirmesi 737
Kemah'ın Zaptı 738
Dulkadir Beyliği Topraklarının İlhakı 739
Yavuz Selim'in İstanbul'a Avdeti ve Devlet Erkânından Bazı Kimseleri İdam Ettirmesi 740
Sinan Paşa'nın Veziriâzamlığa Getirilmesi 742
Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhakı 742
Osmanlı – İran Kuvvetleri Arasında Muharebe 745
Mardin ve Civarının Zaptı 746
Doğu Anadolu'nun İdarî İşlerinin Nizamlanması 747
Osmanlı – Memlûk Münasebetleri ve Yavuz'un Mısır Seferi 747
Yavuz Selim'in Siyasî Manevraları 749
Mısır Sultanının Tedbir ve Hazırlıkları 750
Sinan Paşa'nın Fırat Boyuna Gönderilmesi 751
Teati Edilen Elçiler 751
Yavuz Selim'in Harekete Geçmesi 752
Merc-i Dabık Meydan Muharebesi 753
Suriye'nin İşgali 755
Memlûklarda Yeni Hükümdar Seçimi 756

Gazze Hâdisesi 756
Yavuz Selim'in Mısır'a Hareketi 757
Çölün Geçilmesi 759
Ridaniye Muharebesi 759
Yavuz Selim'in Harp Planı 760
Muharebenin Cereyan Şekli 760
Tomanbay'ın Kahire Baskını 762
Yavuz Selim'in Kahire'ye Girişi 762
Tomanbay'ın Son Macerası ve Ölümü 763
Yavuz Selim'e Suikast Teşebbüsü 765
Yavuz Selim'in İskenderiye'ye Giderek Donanmayı Teftişi 766
Mısır'ın İlk Valisi 769
Yavuz Selim'in Mısır'dan İstanbul'a Hareketi 769
Yunus Paşa'nın İdamı 770
Devletin Haricî Siyasetiyle İlgili Bazı Hadiseler 771
Yavuz Sultan Selim'in Muhyiddin-i Arabî'ye Türbe Yaptırması 775
Lübnan İsyanı 776
Yavuz'un İstanbul'a Avdeti 776
Yalıköşkünün İnşası 776
Şehzade Kasım Meselesi 777
Bozoklu Celâl İsyanı 777
Şehzade Murat Meselesi 778
Yavuz Selim Zamanında Osmanlı Denizciliği 778
Yavuz Sultan Selim'in Ölümü 784
Yavuz Selim'in Şahsiyeti 786
Birinci Süleyman (Kanunî) 790
Kanunî Süleyman 790
Kanunî Süleyman'ın Adalet Siyaseti Takibine Dair İlk Örnekler 791
Canberdi Gazalî İsyanı 792
Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Öldürülmesi 794
Belgrad'ın Zaptı 795
Ordunun Hareketi ve Pirî Paşa'nın Fikri 795
Belgrad Civarında Bazı Kalelerin Zaptı 796
Belgrad'ın Zaptı 797
Kanunî'nin Belgrad'a Dâhil Oluşu 798
Kanunî'nin Şehzadelerinden Murad ve Mahmud'un Ölümü 798
Rodos Adasının Zaptı 800
Rodos Hakkında Osmanlı Devlet Erkânının Fikri 801
İki Tarafın Birbiri Hakkında Bilgi Edinmeye Çalışması 801
Donanma ve Ordunun Hareketi 802
Rodos Muhasarası 803

Muhasara ve Müdafaa Tertibatı 803
Muhasara Muharebeleri 805
Rodos'un Teslim Olması 806
Şövalyelerin Üstad-ı Azamı Kanunî'nin Huzurunda 807
Şehzade Cem'in Oğlunun Yakalanması 808
Kanunî Süleyman'ın İstanbul'a Avdeti 808
Mısır Hadiseleri 810
Mustafa Paşa'nın Valiliği Sırasında Çıkan İsyan 811
Güzelce Kasım Paşa'nın Mısır Valiliği 811
Hain Ahmed Paşa Hadisesi 812
Veziriâzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a Gönderilmesi 813
İstanbul'da Yeniçeri İsyanı 815
Ferhad Paşa'nın İdamı 816
Osmanlı – Macar Münasebetleri ve Mohaç Muharebesinden Viyana Muhasarasına Kadar Macaristan Hadiseleri 816
Alman – Fransız Mücadelesi Karşısında Osmanlılar 817
Belgrad'ın Zaptından Sonra Macar Hududu 822
Kanunî Süleyman'ın Macar Seferine Hareketi 823
Tuna Boyunda Bazı Kalelerin Zaptı 824
Macarların Hazırlık ve Hareketleri 825
İki Tarafın Kuvvetleri 826
Mohaç Meydan Muharebesi 827
Kanunî Süleyman Budin'de 831
Kanunî'nin Budin'den İstanbul'a Avdeti 833
Janos Zapolyai'nin Macar Kralı Seçilmesi ve Ferdinand 833
Ferdinand'ın Budin'e Girmesi 835
Kanunî'nin İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Muhasarası 835
Arşidük Ferdinand'ın Teşebbüsü 838
Veziriâzamın Serasker Tayin Edilmesi 839
Kanunî Süleyman'ın Ordu ile Harekete Geçmesi 839
Osmanlıların İkinci Defa Budin'e Girişi 840
Viyana'nın Birinci Muhasarası 841
Viyana'nın Muhasara ve Müdafaası İçin Alınan Tertibat 842
Muhasara Muharebeleri 844
Viyana Muvaffakiyetsizliğinin Sebep ve Neticeleri 847
Kanunî'nin Macaristan'a Üçüncü Girişi ve Alman Seferi 848
İstanbul'a Gelen Avusturya Elçileri 849
Ferdinand'ın Budin'e Taarruzu 850
Behram Paşa'nın Öldürülmesi 851
Kanunî Süleyman'ın Sefere Ara Vermesi 851
Ordunun Miktarı 852

Kanunî Süleyman'ın İstanbul'dan Hareketi 852
Yeni Bazı Kalelerin Zaptı 853
Guns Kalesinin Muhasara ve Zaptı 854
Kanunî'nin Ferdinand'ı Muharebeye Davet Mektubu 855
Ordunun Harekâta Devamı 855
Alman Seferinin Neticeleri 857
Şarlken Namına Koron'un Zaptı ve Geriye Alınması 857
Ferdinand ile Yapılan İlk Sulh Muahedesi 858
İbrahim Paşa'nın Avusturya Elçileriyle Konuşmaları 859
Anadolu'da İsyan Hâdiseleri 865
Baba Zunnun Hadisesi 866
Domuzoğlu, Yekçe Bey ve Veli Halife Hâdiseleri 867
Kalender Çelebi İsyanı 868
Üzeyrli Seyid Hâdisesi 871
Irakeyn Seferi 872
İran'a Harp Açılmasına Sebep Olan Hâdiseler 873
Veziriâzam İbrahim Paşa'nın Doğu Seferine Hareketi 874
Van Gölü Çevresinin Alınması 875
İbrahim Paşa'nın Tebriz'e Girişi 875
Kanunî Süleyman'ın İran'a Hareketi 877
Osmanlılara İtaatini Bildirenler 877
Bağdad Üzerine Hareket 878
Kanunî Süleyman Bağdad'da 879
İskender Çelebi'nin İdamı Meselesi 881
Irakeyn Seferinden Çıkarılacak Neticeler 885
Veziriâzam İbrahim Paşa'nın İdamı 886
Kanunî'nin İran'a İkinci Seferi 887
Elkas Mirza'nın İltîcası 890
İran Seferi İçin Ordunun Hazırlanması 891
Kanunî Süleyman'ın İstanbul'da Hareketi 891
Kanunî Süleyman Tebriz'de 894
Kanunî'nin Van'dan Ayrılışı ve İranlıların Çapul Hareketleri 895
Elkas Mirza'nın Isfahan Tarafına Hücumu 895
Hoy'un Zaptı ve Gürcistan Hareketi 896
Kanunî Süleyman'ın İstanbul'a Avdeti 897
Nahcivan Seferi 897
Doğu Anadolu'da İran'ın Tecavüzleri 900
Veziriâzam Rüstem Paşa'nın Anadolu'ya Gönderilmesi 901
Kanunî'nin Halep'e Muvasalatı 903
Ordunun Doğu Anadolu'daki Yürüyüşü 903
Kanunî'nin Şah Tahmasp'a Mektubu 904

İran Toprağına Giriş 905
İran Şahından Gelen Mektuplar 906
Amasya Muahedesi 907
Düzmece Mustafa Hadisesi 908
Boğdan Seferi 909
Kanunî Devrinde Türk Denizciliği ve Barbaros Hayreddin 912
Barbaros'un Cezayir'de Yerleşmesi 912
Barbaros'un Tekrar Korsanlığa Başlaması 914
Barbaros'un İkinci Defa Cezayir'e Yerleşmesi 916
Penon Adasının Zaptı 916
Hızır Reis'in Donanması Marsilya Sularında 917
Barbaros'a Karşı Andrea Doria 917
Barbaros'un Endülüs Müslümanlarını Afrika'ya Nakli 922
Barbaros'un İstanbul'a Gelişi 923
Barbaros'un Veziriâzam İbrâhim Paşa ile Görüşmesi 924
Barbaros Hayreddin Paşa'nın İlk Seferi 925
Barbaros'un Tunus'u Zaptı 925
Şarlken'in Tunus'u Geri Alması 926
Tunus'u Yağma ve Katliam 928
Barbaros'un Balear Adalarına Hücumu 929
Barbaros'un İtalya Seferi 930
Solin ve Klis Kaleleri Hadisesi 930
Adriyatik Harekâtı ve Korfu Muhasarası 931
Donanmanın ve Padişahın Harekete Geçmesi 932
Donanmanın Harekâtı 932
Barbaros'un Kiklad Adalarındaki Fetihleri 934
Napoli di Romania Kalesinin Muhasarası 934
Barbaros'un İkinci Adalar Seferi 935
Girit Akını 936
Preveze Muharebesi 937
Preveze'ye Baskın Hareketi 938
Barbaros'un Düşmandan Haber Alması 939
İki Tarafın Kuvvetleri 939
Mücadelenin İlk Safhası 940
Düşmana Kat'î Darbenin Vurulması 941
Kanunî'nin Preveze Zaferinden Haberdar Olması 945
Kastelnuovo Kalesi Hâdisesi 946
Venediklilerle Sulh Yapılması 947
İspanyollarla Mücadele ve Fransızlara Yapılan Yardım 948
Şarlken'in Cezayir'e Çıkarma Yapması 949
Barbaros Fransa Yolunda 953

Nice'in Zaptı 956
Barbaros'un İstanbul'a Dönüşü 957
Barbaros'un Ölümü 958
Sokollu Mehmed ve Sinan Paşaların Kaptan-ı Deryalığı 958
Osmanlı – Fransız Münasebetleri 958
Fransızlarla İmzalanan İlk Ahidnâme 963
Turgud Reis'in Deniz Savaşları 969
Turgud Reis'in Tunus Kıyılarındaki Faaliyeti 972
Cerbe Vak'ası 973
Trablusgarb'ın Zaptı 974
Turgud Reis Devlet Hizmetinde 976
Fransızlara Denizden Yapılan Yardım 977
Turgud Reis'in Trablusgarb Beylerbeyliğine Tayini 977
Piyale Paşa'nın Akdeniz Seferleri 978
Mayorka Seferi 979
Avlonya Seferi 981
Cerbe Savaşı 981
Malta Muhasarası 987
Malta'ya Giden Türk Kuvvetleri 988
Malta'ya Çıkarma Yapılması 990
Turgud Paşa'nın Şehadeti 991
Malta Muhasarasının Uzaması 992
Malta Muhasarasının Kaldırılması 992
Sakız Adasının Zaptı 994
Kızıldeniz Donanması ve Hind Seferleri 995
Memlûkler ve Portekizliler 996
Osmanlılar ve Hind Denizindeki Portekizliler 997
Hadım Süleyman Paşa ve Kızıldeniz Donanması 998
Süleyman Paşa'nın Aden'i Zaptı ve Hind Seferi 999
Hindistan'da Din kalesinin Muhasarası 1001
Yemen Fethinin Başlangıcı 1001
Yemen'de Osmanlı Hâkimiyetinin Genişlemesi 1003
Pirî Reis ve Umman Denizindeki Faaliyeti 1004
Murad Reis'in Süveyş Kaptanlığı 1006
Seydî Ali Reis 1007
1533'ten 1562'ye Kadar Osmanlı – Avusturya Münasebetleri 1008
Sava Boylarında Avusturya Tecavüzü ve Pertizo Zaferi 1009
Macaristan Sınırındaki Hâdiseler 1010
Osmanlı – Venedik Sulhü Karşısında Ferdinand 1011
Janos Zapolyai'nin Ölümü 1011
Ferdinand'ın Macaristan'a Tecavüzü 1013

Kanunî Süleyman'ın 1541 Macaristan Seferi 1013
Budin Önünde Çarpışmalar ve Avusturyalıların Mağlûbiyeti 1014
Macaristan'ın Bir Eyalet Haline Getirilmesi 1015
Budin'de İlk Eyalet Teşkilâtı 1016
Avusturya Hükûmetinin Teklifleri 1018
1543 Macaristan Seferi 1020
Ferdinand'ın Gönderdiği Yeni Elçi 1020
Ferdinand'ın Budin'e Yeni Tecavüzü 1020
Kanunî'nin Sefere Çıkışı 1022
Macaristan'daki Bazı Kalelerin Zaptı 1023
Esztergom ve İstolni Belgrad Kalelerinin Zaptı 1023
Macaristan'da 1544 Yılındaki Harekât 1029
Charles-Quint ve Ferdinand ile Baş Senelik Sulh 1030
Erdel Meselesi 1037
Papaz Martunizzi'nin Faaliyeti 1037
Kanunî ve Ferdinand'ın Mektupları 1039
Sokullu Mehmed Paşa'nın Erdel Harekâtı 1040
Tamşvar'ın İlk Muhasarası 1042
Lipova'nın Avusturyalılar Tarafından İstirdadı 1042
Avusturyalıların İhaneti ve Martunizzi'nin Öldürülmesi 1043
Avusturyalıların Segedin Baskını 1044
Kara Ahmed Paşa'nın Erdel Harekâtı 1045
Vesprim'in Zaptı 1045
Tamşvar'ın Zaptı 1046
Hadım Ali Paşa'nın Fetihleri 1049
Szolnok'un Zaptı 1050
Eğri Muhasarası 1050
Tuygun Paşa'nın Budin Valiliği 1053
Avusturya ile Altı Aylık Mütareke 1054
Hadım Ali Paşa'nın Sigetvar Muhasarası 1056
Korniyol'e Akın ve Macaristan'da Bazı Kalelerin Zaptı 1057
Kraliçe İsabelle ve Erdel'in İdaresi Meselesi 1057
1562 Osmanlı – Avusturya Sulhü 1059
Osmanlıların Yükselme Devrinde Avrupalılara Üstünlüklerinin Sebepleri 1061
Osmanlıların Yükselme Devrinde Avrupa ve Asya Devletleri 1066
Venedik Cumhuriyeti 1066
Ceneviz Cumhuriyeti 1069
Floransa Dukalığı 1070
Milâno Dukalığı 1073
Napoli Krallığı 1075
Papalık Hükûmeti 1076

İspanya 1078
Portekiz 1081
İngiltere 1082
Rusya 1085
Lehistan 1092
Fransa 1095
Almanya – Avusturya 1096
İran 1099
Kanunî'nin Şehzadeleri 1100
Şehzade Mehmet 1100
Şehzade Mustafa 1104
Şehzade Cihangir 1110
Düzme Mustafa Vak'ası 1111
Şehzade Bayezid 1113
Şehzadeler ve Rüstem Paşa 1114
Şehzadeler Davasında Lala Mustafa Paşa'nın Rolü 1115
Bayezid ve Selim'in Sancak Merkezleri 1119
Veliahdlık Mücadelesinin Hakikî Sebepleri 1119
Şehzadelerin Sancaklarının Değiştirilmesi 1120
Bayezid'in Amasya'ya Gitmek İstememesi 1122
Selim'in Durumu 1123
Şehzadelere Gönderilen Nasihatçiler 1125
Bayezid'in Yeni İstekleri 1126
Bayezid ve Selim'in Asker Toplamaları 1127
Bayezid'in Asi İlânı ve Katline Fetva Alınması 1128
Konya Muharebesi 1129
Bayezid'in İran'a Sığınması 1130
Bayezid'in İran'a Sığınmasından Doğan Meseleler 1132
Şah Tahmasp'ın Bayezid'in Affı İçin Tavassutu 1133
Bayezid'in İran'da Hapsedilmesi 1134
İran ile Osmanlılar Arasında Müzakereler 1134
Bayezid'in Öldürülmesi 1135
Bayezid Hâdisesinin Doğurduğu Neticeler 1137
Kanunî Devrinde İmparatorluğun İdarî Durumu 1139
Osmanlı İdare Teşkilâtının Hukukî Yönü 1141
KIRIM HANLIĞI 1142
Mengli Giray 1143
Mehmed Giray 1144
Gazi Giray 1144
Saadet Giray 1145
Sahip Giray 1145

Devlet Giray 1147
Kırım Himaye İdaresindeki Hususiyetler 1149
MEKKE-İ MÜKERREME EMİRLİĞİ 1150
EFLAK 1152
İkinci Bayezid ve Yavuz Selim Zamanında Eflak 1154
Kanunî Süleyman Zamanında Eflak 1155
BOĞDAN 1157
ERDEL 1158
Kanunî'nin Son Seferi ve Ölümü 1159
1562'de Hudut Hâdiseleri 1159
Ferdinand'ın Ölümü 1161
Sigetvar Seferinin Sebepleri 1162
Sokullu Mustafa Paşa'nın Faaliyeti 1164
Maksimilyan'ın Hazırladığı ve Gönderdiği Son Elçi 1165
İlk Çarpışmalar 1166
Kanunî'nin Yolculuğu ve Erdel Beyini Kabulü 1167
Drava Nehrinin Geçilmesi 1169
Arslan Paşa'nın İdamı 1170
Sigetvar'ın Muhasarası ve Zaptı 1171
Kanunî Süleyman'ın Ölümü 1174
Gyula Kalesinin Zaptı 1175
Sigetvar'ın Zaptı 1177
Sokullu'nun Aldığı Tedbirler 1177
Sigetvar'dan Ayrılış 1181
BİBLİYOGRAFYA 1183

İLAVELER

67. Fatih'in Ölüm Sebebi Neydi? 611
68. Cem'in Şairliği 637
69. Fatih ve İkinci Bayezid Zamanında İktisadî ve Ticarî Durum 654
70. Fatih ve İkinci Bayezid Zamanındaki Veziriâzamlar 656
Gedik Ahmet Paşa 657
İshak Paşa 658
Rum Mehmet Paşa 658
Karamanî Mehmet Paşa 659
Davud Paşa 659
Hersek-zâde Ahmet Paşa 659
Çandarlı İbrahim Paşa 660
Mesih Paşa 660

Hadım Ali Paşa 660
71. İlk Osmanlı – Rus Münasebeti 667
72. Akıncılar 700
73. İkinci Bayezid Zamanındaki Hükümdarlar 714
74. Galata Sarayı 720
75. Memlûkler 748
76. Emânât-ı Mübareke 767
77. Halifelik 773
78. Yavuz Selim Zamanındaki Meşhur Âlimlerden: Zembilli Ali Cemalî Efendi 780
79. Kanunî Süleyman'ın Kanunnamesinde Yavuz Selim'in Tesir ve Hissesi 782
80. Yavuz Selim Zamanındaki Hükümdarlar 788
81. Yavuz Selim ve Kanunî Zamanındaki Meşhur Âlimlerden: İbn-i Kemâl 809
82. Fransa Kralı François ile Annesinin Padişaha Mektupları ve Kanunî'nin Cevabı 820
83. Kaabız Meselesi 870
84. İbrahim Paşa 888
85. Sultan Süleyman Kanunnâmesi 892
86. Fuzûlî 898
87. Barbaros Hayreddin Paşa 920
88. Kapitülâsyonlar 964
89. Turgud Reis 970
90. Lûtfi Paşa 1024
91. Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman Zamanındaki Veziriâzamlar 1031
    Koca Mustafa Paşa 1031
    Dukakin Oğlu Ahmed Paşa 1031
    Hadım Sinan Paşa 1031
    Yunus Paşa 1032
    Pirî Mehmed Paşa 1032
    İbrahim Paşa 1033
    Ayas Paşa 1033
    Lûtfi Paşa 1034
    Hadım Süleyman Paşa 1034
    Rüstem Paşa 1035
    Kara Ahmed Paşa 1035
    Semiz Ali Paşa 1035
92. Kanunî'nin Oğullarının Sünnet Düğünleri 1101
93. Rüstem Paşa 1107
94. Hürrem Sultan 1116
95. Şehzade Bayezid'in Şairliği ve Manzum Af Talebi 1124
96. Kanunî Süleyman'ın Şahsiyeti 1176
97. Kanunî Süleyman Zamanındaki Hükümdarlar 1179

BU ESER İÇİN
SALÂHİYETLİ BİR HEYETLE ÇALIŞANLAR :

METİN VE İLÂVELER : MUSTAFA CEZAR
(TARİH ÖĞRETMENİ)

BAZI İLÂVELER : MİDHAT SERTOĞLU
(BAŞVEKÂLET ARŞİVİ U. MÜDÜR MUAVİNİ)

REDAKSİYON : SERVER R. İSKİT VE ZARİF ORGUN (TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ESKİ MÜTEHASSISLARINDAN)

★

RESİMLER HAKKINDA İZAH :

Padişahların portreleri : İkinci Sultan Mahmud'a kadar olan klâsik oval seri; Üçüncü Sultan Selim zamanında ressam Kapıdağlı Kostantin'e yaptırılmış ve bunun için mevcut vesikalara göre Üçüncü Ahmet zamanında Avrupalı bir ressama yaptırılan toplu şecere resminden faydalanılmıştır. Diğer portrelerin ekserisi Topkapı sarayı müzesi resim galerisindeki tablolardan alınmıştır. İkinci Sultan Mustafa'ya kadar olan daire şeklindeki küçük tire resimler ise İngiliz diplomatı Ricaut'nun iki cilt olarak almancaya çevrilip 1694 ve 1701 de basılan meşhur tarihinden nakledilmiştir. Bu seriler dışındaki portrelerle vaka resimleri muhtelif müze, arşiv, albüm ve kitaplardan alınmış olup, bâzı vakaların canlandırılması ve tetkikinin kolaylaştırılması için de ressamlarımızla haritacımızın fırça ve kalemlerinden faydalanılmıştır.

Resimlerden, icabedenlerin altına nereden alındığı veya kime aid olduğu yazılmıştır.

★

Orijinal yazı ve resimlerimizin
her hakkı mahfuzdur.

Fatih'in Ölüm Sebebi Neydi?

(İlâve : 67)

★

Büyük Türk hükümdarı Fatih Sultan Mehmet 1481 yılı mayısında yeni bir sefere çıktığı sırada Gebze'de Tekfur Çayırı denilen yerde öldü (3 mayıs 1481). Fatih'in 27 nisanda Üsküdar'a geçtiği sırada hasta olduğu görülmüştü. Demek ki, o, en az bir haftalık hastalığı müteakip vefat etmiştir. Bir kısım kaynakların bildirdiğine göre Fatih'in hastalığı nikris (goute) denilen mafsal ağrıları idi. Âşık Paşazâde «vefatına sebep ayağında zahmet vardı» cümlesiyle Fatih'in ölümüne sebep olan hastalığı tarif etmektedir. Nikris'ten muztariben ölen Osman Gazinin hastalığı için de ayni ifadeyi kullandığına bakılırsa bu tarifi ile de nikrisi kastettiğine hükmedilebilir.

Fatih'in ölüm sebebine ait umumî kanaat şimdiye kadar nikris hastalığı üzerinde toplanmakta idi. Ancak son zamanlarda bazı tarihçiler Fatih'in zehirlenmiş olması ihtimali üzerinde durmakta ve bunun için de Âşıkpaşazâde'de görülen manzum bir parça ile Venedik arşivinde mevcut bir vesikadan mânalar çıkarmaya çalışmaktadır. Bazı tarihçilerin böyle bir mânâ çıkarmaya uğraştıkları Âşık paşazâde tarihindeki şiir aynen şöyledir:

Tabibler şerbeti kim virdi Hâne
O Han içdi şarab-ı kaane kaane
Ciğerin doğradı şerbet o Hânın
Hemin dem zârî itdi yâne yâne
Didi niçün bana kıydı tabibler
Boyadılar ciğeri cânı kaane
İsabet itmedi tabib şarâbı
Tımarları kamû vardı ziyâne
Tabibler Hâne çok taksirlik itdi.
Budur doğru kavil düşme gümâne
Dua et Âşıkı bu Hân hakkında
Ki nûr-u rahmete cânı boyâne.

Âşık paşazâde'nin bu şiirinden Fatih'e şüpheli bir ilâç verilmiş olabileceğine dair bir îma sezmek mümkünse de, faydasız bir tedavi yüzünden padişahın zahmet ve eziyete maruz kalışına ait şikâyet daha bâriz görünmektedir.

Âşık paşazâde'nin bu manzum parçasından başka, bir de Fr. Babinger'in Venedik arşivinde bulduğu bir vesikaya istinaden Venedik'lilerin Fatih'i zehirletmek teşebbüslerinde bulunduklarını isbata çalışmaktadır: Babinger, Roma'da münteşir «Rivista degli studi orientali» isimli mecmuadaki makalesinde: Fatih'in hekimlerinden Yakup Paşa'nın hayatını inceliyerek, bu adamın, 1454 den itibaren Venediklilere satılmış bir kimse olduğu ve bu hüviyeti bakımından padişaha ihanete hazır bulunabileceği neticesine varmaktadır.

Aslen bir İtalyan yahudisi olan hekim Yakup, islâmiyeti kabul etmiş, Osmanlı saray hizmetine alındıktan sonra vezirlik rütbesine kadar yükselmiştir. Fatih'in fazlaca itimadını haiz olan hekim Yakup Paşa bir müddet Hekimbaşılıkta bulunmuştur. Fakat kendisini Karamanî Mehmet Paşa hiç sevmediğinden onun vezirâzamlığı sırasında hekimbaşılıktan çıkarılmıştır. Maamafih Fatih'in hastalığı sırasında ilk defa tedaviye onun başladığı, padişahın sıhhati iyiliğe doğru gitmeyince vezirâzamın tavsiyesiyle hekim Lârî'nin işe müdahale ettiği, bu arada Lârî'nin, Yakup Paşanın tedavi şeklini değiştirmekle kalmıyarak Mehmet Paşanın hatırı için onun katline dahi çalıştığı anlaşılmaktadır.

Fr. Babinger'ın hekim Yakup Paşa hakkında serdettiği mütalâaya mukabil bir de; Şakayık'ta hekim Lârî'nin; Fatih'in ölümüne sebep olan hastalığı esnasında, tedavide dikkatsizlik ettiğine dair satırlar gözönüne getirilince, mesele büsbütün karışmaktadır. Şakayık'ın verdiği bu bilgi doğru olduğu takdirde hekim Lârî'nin cezaya çarptırılmasının lâzım geldiği düşünülebilir. Halbuki Lârî'nin Bayezid'in hususî hekimleri arasında yer aldığı görülmektedir.

Âşık paşazâde'deki manzum parça, Fr. Babinger'in ele aldığı Venedik vesikası ve Şakayık'ta hekim Lârî hakkındaki bir iki satır dışında, Fatih'in ölümü üzerinde şüphe yaratıcı başka bilgiye rastlanmamaktadır. Mamafih bu hususta şimdikinden daha kat'î bir neticeye varabilmek için, son zamanlarda ortaya atılan şüpheyi izâle veya takviye edecek yeni vesikaların bulunmasını beklemek lâzımdır.

İkinci Bayezid'in tuğrası

İKİNCİ BAYEZİD

★

Bayezid'in padişah olması — Cem Sultan'ın saltanat dâvâsı — Cem'in Mısır'a gitmesi — Cem'in Mısır'dan Anadolu'ya gelmesi — Rodos şövalyelerine sığınması — Cem'in Fransa ve İtalya'daki hayatı — Sultan Bayezid'in Boğdan seferi — Kili ve Akkirman'ın zaptı — Lehistan'a yapılan akın — Osmanlı - Memlûk münasebetleri — Memlûklerle harp — Endülüs işâmları ve Osmanlılar — Bayezid devrinde Türk denizciliği — Macarlarla münasebetler — Osmanlı - Venedik savaşı — Osmanlı - İran münasebetleri — Şehzade Selim'in hükümdarlığı zorla elde etmesi.

★

Fatih Sultan Mehmet Gebze civarında ölünce Veziriâzam Karamanî Mehmet Paşa, yeni padişah tahta geçinceye kadar Fatih'in ölümünü askerden saklamaya gayret ederken bir taraftan da şehzadelere haber gönderdi. Fatih'in cenazesini etrafı kapalı bir arabaya koydurarak İstanbul'a gönderdi, etrafa da padişahın tedavi için merkezi hükümete döndüğü şeklinde bir havadis yaymıya çalıştı. Karamanî Mehmet Paşa, Şehzade Cem'in padişahlığına taraftardı. Onun için Fatih'in ölümü üzerine bir taraftan Keklik Mustafa adında bir çavuşu Amasya'ya yollarken, bir taraftan da kendi adamlarından birini gizlice küçük Şehzade Cem'e gönderdi. Veziriâzam'ın niyeti Amasya'ya nazaran İstanbul'a daha yakın olan Konya'ya bir an önce Fatih'in ölüm haberini ulaştırarak Şehzade Cem'in, Bayezid'den daha evvel İstanbul'a gelmesini temin etmek ve böylece bir oldu bitti şeklinde padişahlığı Cem'e mal etmekti. Lâkin Cem'e gönderdiği haberci yolda Sinan Paşanın adamları tarafından yakalanarak öldürüldüğünden Veziriâzamın mektubu küçük şehzadeye ulaşamadı.

Karamanî Mehmet Paşa bu işleri yaparken etrafa haber sızmaması için sıkı tedbirlere başvurdu. Yeniçerilerin İstanbula gitmelerini önlemek üzere ordugâh yakınındaki bir köprünün tamir edilmekte olduğunu ileri sürerek

İKİNCİ BAYEZİD

Babası : Fatih Mehmet

Annesi : Mükrime Hatun

Doğduğu tarih : 1452

Padişah olduğu tarih : 19 mayıs 1481

Tahttan mecburen inişi : 25 nisan 1512.

Ölümü : 26 mayıs 1512

Bilinen zevceleri : Ayşe Hatun (Dulkadiroğlu Alâüddevle'nin kızı), Hüsnüşah Hatun (Karaman oğullarından Nasuh Bey kızı), Bülbül Hatun.

Çocukları : Korkud, Ayn-ı Şah Sultan (Göde Ahmet Bey zevcesi), Abdullah, Ahmet, Şehinşah (Hüsnüşah hatundan), Gevher Mülük Sultan (Dükakin zâde Ahmet Paşa zevcesi), Şehzade Şah Sultan, Alemşah, Selim (Ayşe Hatundan), Mahmut, Hatice Sultan, Selçuk Sultan, Hüma Sultan (Bâli Paşa zevcesi), Sofu Fatma Sultan, Mehmet.

★

Veziriâzamları : İshak Paşa (ikinci defa) (1481 — 1482 azli), Davud Paşa (1482 — 8 mart 1497 azli), Hersek zâde Ahmet Paşa (mart 1497 —1498 azli) Çandarlı İbrahim Paşa (1498 — ağustos 1499 ölüm), Mesih Paşa (ağustos 1499 — 1501 ölüm), Hadım Ali Paşa (1501 — 1503 azli), Hersek zâde Ahmet Paşa (İkinci defa 1503 — 1506), Hadım Ali Paşa (ikinci defa 1506 — 1511 harpte ölüm), Hersek zâde Ahmet Paşa (Üçüncü defa 1511 — 1511 azli), Koca Mustafa Paşa (1511 —).

köprüden daha ileriye gidilmemesini emretti. Fakat onun bilhassa bu hareketi yeniçeriler arasında şüphe uyandırmaktan geri kalmadı. Neticede Anadolu cihetindeki asker arasında padişahın ölümü şüyû buldu. İşte bu sırada yeniçeriler toplanarak isyan şeklinde bir harekete teşebbüs ettiler. Pendik önünde demirli bulunan birkaç gemiyi zaptederek Üsküdar'a, oradan da İstanbul'a çıktılar. İstanbul'da bazı karışıklıklar çıkarıp birtakım zengin yahudilerin evlerine girip yağma hareketinde bulundular. Sonra da veziriâzam Karamanî Mehmet Paşayı öldürdüler.

Karamanî Mehmet Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in yeni vergiler ihdası işinde bellibaşlı medhaldar kabul edildiğinden halk üzerinde iyi tesir bırakmamıştı. Kapıkulu askeri de onun hakkında sempati beslemiyordu. Bu sebeple Fatih'in vefatı hadisesi, ona kızanlar tarafından bir fırsat telâkki edilmiştir. Karamanî Mehmet Paşa'nın halk üzerinde uyandırmış olduğu kötü tesir, Kemal Paşazâde tarihinde şu satırlarla ifade edilmiştir: «Sabıka zikr olan vezir ki (Karamanî Mehmet Paşa) mekrü tezvirde binazirdi, şehriyar-ı cihanun inân-ı ihtiyârı onun elinde olmağın âyine-i saltanata ve kavânîn-i emârete uymaz çok bid'at vaz etmişti; tahsîl-i mal maslâhatıçün zuafây-ı reayaya ve nuhefây-ı berâyâya imâl-i şakkanun tahmiliyle teklîf-i mâla yatak idüb sagîri ve kebiri, zelili ve celîli gayetle incitmişti; yeniçerilerün esnây-ı fetrette ellerine fırsat girüb ol vezîr-i cümleti'l mülkün başın cesedinden tafsîl ettiler».

Karamanî Mehmet Paşa'nın öldürülmesiyle neticelenen karışıklıklar Sinan Paşanın müdahalesiyle fazla büyümeden önlendi. Müneccimbaşı'nın kaydettiğine göre Fatih Mehmet sefere çıkarken, Selânik sancağı ile mütekait olan Sinan Paşayı çağırarak İstanbul'a getirtmişti. Sinan Paşanın İstanbul'da bulunması isabetli oldu. Yeniçerileri ikna etmiye muvaffak olan Sinan Paşa askerleri sükûnete kavuşturdu. O arada Bayezid'in İstanbul'da bulunan oğlu Korkud'u, babası gelinceye kadar saltanata vekil eyledi. Fatih Mehmet, Bayezid ile Cem arasındaki gizli saltanat mücadelesini sezmiş olmalı ki, birer rehin gibi her iki şehzadenin de birer oğlunu İstanbul'da tutmaktaydı. İşte babası gelinceye kadar tahta vekil edilen Korkud bu sebeple İstanbul'da bulunmaktaydı. Bunun gibi İstanbul'da alıkonan Oğuz Han da Şehzade Cem'in oğluydu. Hammer'in kabul ettiğine nazaran, yeniçerilerin çıkardığı karışıklığın önüne geçilerek Korkud'un saltanata vekil tayin edilmesi hâdisesi 4 mayıs 1481 de yâni Fatih'in vefatının ferdası gününde cereyan etmişti.

İkinci Bayezid
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

Bayezid'in tahta geçmesi

Şehzade Bayezid'e gönderilen Keklik Mustafa, hareketinden sekiz gün sonra Amasya'ya vasıl oldu. Babasının ölüm haberini alan Bayezid ertesi gün İstanbul'a müteveccihen yola çıktı, dokuz gün sonra Üsküdar'a ulaştı. Devlet büyükleri yeni padişahı Üsküdar'da karşıladı. Yeniçerilerle dolu sandallar Bayezid'in bindiği kadırganın etrafını sardı.Bayezid bu şekilde İstanbul'a geçerken daha tahta oturmadan bazı talep ve tezvirlerle karşılaştı. Talep, yeniçerilerin bahşiş istemesi; tezvir de Ham-

za Bey oğlu Mustafa Paşanın teb'idinin istenmesiydi. Yeniçerilerin dolduğu kayık ve gemilerden Mustafa Paşanın İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istiyen sesler işitiliyordu. Mustafa Paşanın veziriâzam nasbı ihtimalini ortadan kaldırmak isteyen Sinan Paşa, onun, yeniçerilere bahşiş verilmesine aleyhdar olduğunu bildirmişti. Etraftan da aleyhde sesler duyan Bayezid daha karaya ayak basmadan yeniçerilerin arzularını kabul etti. Gebze civarında bulunan askerin arasında intizamı temin etmesi için Mustafa Paşayı Anadoluya göndermek üzere kayıkla Üsküdar'a geçirtti.

Bayezid İstanbul'da karaya ayak basmadan önce matem işareti olarak siyahlar giydi. Beyler, paşalar da ayni şeyi yaptı ve karaya böylece ayak basıldı. Sarayın kapısına geldiği zaman, karşılıklı şekilde sıra olmuş yeniçeri subaylarının arasından geçerken Bayezid'e bir dilekçenin sunulduğu görüldü. Bu dilekçede, Nişancı Mahmut Paşanın idamı, şehri yağma etmiş olan yeniçerilerin affı ve bahşiş şeklinde askere para verilmesi isteği dercedilmiş bulunmaktaydı. Bayezid, askerlerin bahşiş dileğini kabul ettiğinden, Kemal Paşazâdenin kaydına göre, piyade ve süvari kapıkulu askerinin beherine ikişer bin akçe verildi. Bahşiş alan askerin miktarı yirmi bin kişiyi buluyordu. İlk defa Fatih'in tahta geçmesinde verilmiş olan bu bahşiş Bayezidin de ayni şeyi kabul ve tatbikiyle bir usûl halini aldı. Bundan böyle tahta geçen her yeni padişah «cülûs bahşişi» namı altında kapıkulu askerine para dağıtmak mecburiyetinde kaldı. Bu usûl, Birinci Abdülhamid'in cülûs bahşişini lâğvına kadar devam etti.

Sultan Bayezid İstanbul'a varışının ferdası gününde babasının cenaze merasimini icra ettirdi (21 mayıs 1481). Fatih'in cenaze namazını Şeyh Ebülvefa kıldırdı. Bayezid, vezirler ve sair ümera ile birlikte babasının tabutunu omuzlarında taşımaya bizzat yardım etti. Fatih'in cenazesi kendi camiinin avlusundaki türbeye defnedildikten ve matem nihayete erdikten sonra vüzera ve ümera yeni padişaha tazimlerini arzetti.

Hoca Saadeddin'e göre: Sultan Bayezid cülûsunun üçüncü günü İshak Paşayı veziriâzamlığa getirdi. İstanbul'a ayak basmadan önce Gebze'deki asker arasında sükûneti temine memur ettiği Mustafa Paşayı Üsküdar'dan celbederek, Manisa Çelebisinin azliyle boşalan vezirliğe nasbetti. Manisa Çelebisini de medreselerden birine müderris tayin eyledi.

Fatih, yerine Bayezid'in geçmesini mi vasiyet etmişti?

İkinci Bayezid devrinin en dikkate değer hususiyeti bilhassa dahilî hadiseler bakımından çok hareketli geçmesidir. Bayezid'in tahta geçişinin hemen akabinde kardeşi Cem, padişahlığı elde etmek üzere faaliyete geçmiş, onun bu şekildeki davranışı devleti uzun müddet meşgul ettiği gibi, Bayezid'in umumî icraatı üzerinde de ziyadesiyle müessir olmuştur. Bu bakımdan İkinci Bayezid devrinin ve padişahın şahsiyeti ile birlikte Cem vak'asının daha iyi anlaşılabilmesi için, Cem Sultanın saltanat iddiasındaki hak derecesinin tetkiki lâzımdır.

Osmanlı'larda saltanat usulüne dair bir kanun mevcut olmamakla beraber şimdiye kadar büyük oğulun babasını istihlâf etmesi an'ane haline gelmiştir. Bu bakımdan Fatih'ten sonra Bayezid'in tahta geçmesi lâzımdır. Fatih'in ölümü üzerine Keklik Mustafa adındaki çavuşun Bayezid'e gönderilmesi bu an'aneye riayet mecburiyetinin duyulmaya devam edildiğini gösterir. Hem de bu mecburiyete uymak zorunda kalmış olan Cem'i padişah yapmıya çalışan Veziriâzam Karamanî Mehmet Paşadır. Karamanî Mehmet Paşa Cem'in padişahlığını istediğine göre; Fatih'in ölümünü müteakip Bayezid'e haber gönderirken an'aneye uymaktan gayrı daha başka bir mecburiyet altında kalmış olması da mümkündür. İşte böyle bir mecburiyetle ilgili işarete Kemal Paşazâde tarihinde rastlanmaktadır. Kemal Paşazâde tarihinde aynen şu satırlar göze çarpmaktadır: «Mezkûr merhum ve mağfûr Kayser-i fağfûr-gulâmun (Fatih) vasiyeti mebrûru muktezasınca İshak Paşadan sâyir vücûh-ı hadem ve a'yan-ı haşemün ittifaklariyle davetname dahi geldi irdi». Bu ifadeye nazaran Fatih Sultan Mehmet

- belki de mevcut an'aneye uyarak - yerine büyük oğlu Bayezid'in geçmesini vasiyet etmiş, İshak Paşa da onun vasiyetini yerine getirmeye çalışmıştır.

Zamanımız tarihçilerinin nazarı dikkatlerini celbetmemiş olan bu nokta, bazı kimseler tarafından âdeta zorlanarak Cem lehine netice çıkarılmasını da önleyecek sarahattedir. Zamanımızda bazı tarihçiler Fatih kanunnamesinde Cem'in isminden bahsedilmiş olmasını, Fatih'in, kendisinden sonra yerine Cem'in geçmesini istediğine işaret saymıya çalışmaktadırlar. Halbuki, Fatih kanunnamesinde Cem'den bahsedilişi, sadece şehzadelere hitap şeklini belirtmekten başka bir maksat taşımamaktadır. Kanunnamede Cem adına rastlanması mutlaka bir tefsire ihtiyaç hissettiriyorsa, Fatih'in, onu padişah olarak değil, şehzade olarak görmek istediği şeklinde de yorumlamak mümkündür. Zira Cem ismi şehzadelerin elkabı bölümünde zikredilmektedir. Kanaatımızca Kanunname-i Âl-i Osman vesilesiyle Cem'in padişahlığa lâyık görülüp görülmemesi hususunda bir netice çıkarmaya uğraşmak hataya düşmek olur. Bu kanunnamede Cem'den bahsedilişinin sebebini Karamanî Mehmet Paşaya atfetmek lâzımdır. Çünkü kanunname bunun sadareti sırasında tanzim edilmiştir. Karamanî Mehmet Paşanın Cem'e taraftarlığı da kesin şekilde malûmdur. Binaenaleyh Fatih kanunnamesinde rastlanan Cem ismini bir tarafa bırakarak Kemal Paşazâde tarihinde görülen satırlara kıymet vermek ve Cem ile Bayezid arasındaki mücadeleyi bu zaviyeden incelemek daha isabetli bir yol olur

CEM SULTAN HADİSESİ

İkinci Bayezid padişah olduğu zaman Fatih Kanunnamesinin kardeş katline ait maddesini tatbike kalkışmadı. Fakat buna mukabil kardeşi Cem derhal kuvvet toplıyarak tahtı ele geçirmek için saltanat davasına kalktı. Cem Sultanın saltanat davasına kalkması İkinci Bayezid'i senelerce meşgul ettiği gibi, Cem'in ölümüne kadar da mütemadiyen kuşku içinde yaşamasına sebep oldu. Yalnız İkinci Bayezid devri bakımından değil Osmanlı tarihi bakımından da büyük ehemmiyet arzeden Cem hadisesinin iyice anlaşılması için her ikisinin şahsiyetlerinin de şehzadelik devirlerinden itibaren tetkiki çok faydalı olacaktır.

Fatih'in erkek çocuklarının en büyüğü olan Bayezid çok genç yaşta merkezi Amasya olan «Eyalet-i Rum» valiliğine tayin edilmişti. Çelebi Mehmet ve İkinci Murad'ın da valilik ettiği Amasya'da Bayezid bir taraftan valilik ederken, bir taraftan da bilgi ve kültürünü arttırmıştır. Tâ Selçuklular devrinden beri Anadolu'nun en mamur merkezlerinden olan Amasya, âlim ve san'atkârları da bol bir yerdi. Onun için Bayezid'in etrafında bol miktarda ilim ve san'at adamı mevcuttu. Şehzade Bayezid bir taraftan onların ilim ve irfanından istifade ederken bir taraftan da yaşı icabı zevk ve sefaya da meyletmeye başladı. Bayezid'in eğlence âlemlerine düşkünlüğü, hatta içkiye meyline dair Fatih'e şikâyet dahi edilmişti. Fatih böyle bir şikâyetle karşılaşınca oğlunu içkiye alıştırmakta rolü olan Müeyyed zâde Abdurrahman'ın öldürülmesini emretmişti. Fakat Bayezid, babasının muhitinde bulunan kendi adamları vasıtasiyle bundan haberdar olmuş ve kendisi yol harçlığı vererek Abdurrahman Efendiyi kaçırmaya ve netice itibariyle bu kıymetli şahsiyeti mutlak bir ölümden kurtarmıya muvaffak olmuştu. O arada babasına da bir mektup yazarak hakkında yapılan şikâyetlerin doğru olmadığını, sadece fazla şişmanlığını gidermek gayesiyle ferahlatıcı bazı şeyler kullandığını bildirmişti.

Bayezid'in gençliğinin bir kısmı, babasına şikâyetler yapılacak kadar zevk âlemleriyle geçtiği halde, padişah olduktan sonra bunun tamamen aksi bir hal almış, sakin ve fazla dindar bir hüviyete bürünmüştür. Fatih Mehmet, oğullarının iyi yetişmelerine önem verdiği cihetle, hem kendisine hoca tayin edilen kimselerden, hem de Amasya'da muhitini teşkil eden, Tâcizâdeler, Çandarlı zâde İbrahim Çelebi, Müeyyed zâde Abdurrahman Efendi, Hamza Beyzâde Mustafa Çelebi ve hattat Şeyh Hamdullah gibi mühim şahsiyetlerin arasında derin kültür sahibi olarak yetişmiştir.

Bayezid, şehzadelik mıntıkasında iyi

bir tesir bırakmış, babasının yeni vergiler ihdasiyle neticelenen malî tedbirlerini valilik bölgesinde tatbik etmemek cesaretini gösterecek derecede halk üzerinde güven tesis etmişti. Fatih'in ihdas ettiği vergiler Osmanlı aristokrat zümresini hoşnutsuzluğa sevkettiğinden, Bayezid'in gösterdiği direnme ve cesaret bunlar üzerinde çok müsbet bir tesir bırakmıştı. Bayezid'in bu hali, Anadolu halkının ruh ve isteklerini iyi kavradığına delildi.

Cem Sultana gelince: Fatih'in en küçük oğlu olan Cem, saray-ı hümâyundaki esirelerden biri olan Çiçek Hatun'dan 23 aralık 1459 da Edirne'de dünyaya gelmişti. Tarihte «Cem Sultan» diye yadedilen, Fatih'in bu en küçük oğlu 1469 da yani on yaşındayken Kastamonu valiliğine tayin edilmiştir. Şehzade Cem, tahsiline Kastamonu sancağında bulunduğu sırada da devam etmiştir.

Cem sultanın, etrafındakilerin tesirine pek çabuk kapılan ve ihtirasını çabuk açığa vuran bir şahsiyete malik olduğu Otlukbeli muharebesi sırasında belli olmuştu. Angiolellos'ın bildirdiğine göre; Otlukbeli muharebesinde Osmanlı'ların yenildiğine dair bir şayia çıkınca, İstanbul'da bulunan Cem, bazı kimselerin teşviki neticesi birtakım ümeradan sadakat yemini almıya teşebbüs etmişti.

Otlukbeli muharebesinden bir sene sonra Karaman valisi Şehzade Mustafa ölünce, Cem, onun yerine Karaman Valiliğine tayin olunmuştur. Karaman Valisi olduğu sırada henüz 15 yaşında bulunması dolayısiyle tahsili burada da devam etmiştir. Cem, enerjik ve atılgan bir tabiata malik olduğundan Konyada bulunduğu yıllarda ata binme ve silâh tâlimleri yapmıya da zaman ayırmış, onun için muhitinde bu yönden de alâka uyandırmıştır.

Cem Sultan valilik mıntıkasında etrafına iyi muamelede bulunduğundan halk üzerinde sevgi ve sempati uyandırmıştı. Cem'in lalalığına tayin edilen Gedik Ahmet Paşa kuvvetli şahsiyete sahip ricaldendi. En başta iyi bir kumandan olan Gedik Ahmet Paşa, Cem'e karşı hem lalası olması bakımından, hem de onu harpçi bir insan olarak gördüğünden hususî bir alâka hissediyordu. Onun için Fatih'in yerine Cem'in padişah olmasını arzuliyanların başında Karamanî Mehmet Paşa ile birlikte Gedik Ahmet Paşa da vardı. Cem Sultanın muhitinde Gedik Ahmet Paşadan başka, Frenk Süleyman, Hatipzâde Nasuh, Defterdar Ahmet, Sofu Hüseyin, Çaşnigir başı İlyas, Şirmerd Ağa gibi şahsiyetlerle bazı Rum ve İtalyan âlimleri de vardı. Bu bakımdan Cem'in muhiti Bayezid'inkinden daha farklıydı. Bayezid'in muhitinde ekserisi âlim ve sanatkârlardan ibaret Türk asıllı kimselerin bulunmasına mukabil, Cem'in muhitinde devşirmeler ile hıristiyan asıllı kimselerin mevcudiyeti, bunların Cem Sultana tesirleri bakımından üzerinde durulması lâzım gelen noktalardandır.

Şikârî'nin Karaman tarihinde anlatılan, fakat başka kaynaklar tarafından ele alınmıyan bir hadise; Cem Sultanın Bayezid ile mücadelesi sırasında Karaman oğlu Kasım Bey ile anlaşmasının sebebini açıklamıya yardım etmesi bakımından olduğu kadar, onun, Karaman'da niçin kolaylıkla taraftar bulduğunu da göstermektedir. Şikârî'nin yazdığına göre; Cem Sultan, Karaman valisi iken Karaman oğlu Kasım Beyle muhabere etmekte idi. Hatta bir av esnasında, Bulgar dağına sığınarak yaşıyan Kasım Beye rastlamış ve onunla beraberce eğlenecek kadar dost olmuştu.

Ağabeysi Sultan Bayezid ile mücadelesinde en nihayet Rodos şövalyelerine sığınan Cem'in, bunlarla tanışıklığı babasının sağlığında dahi mevcuttu. Zira Fatih Mehmet 1478 senesinde Şehzade Cem ile Teke sancak beyi Çelebi Sultanı Osmanlı - Rodos münasebetlerini tanzime memur ettiği zaman, kitabımızın birinci cildinde Rodos şövalyeleriyle yapılan mücadele vesilesiyle bahsedildiği veçhile, Cem Sultan, Demetrius Sophian adında bir Rumu elçi olarak şövalyelerin reisine göndermişti. Bundan sonra kendisi de Meis adası karşısında Patera'ya giderek şövalyelerin üstad-ı âzamı Pierre d'Aubusson ile muhaberede bulunmuştu.

Cem'in faaliyete geçmesi

Bayezid padişah olunca Cem Sultan vakit geçirmeden derhal faaliyete geç-

ti. Konya çevresinden asker topladı. Bunlar derhal harekete geçerek 27 mayısta İnegöl'e vardı. Oradan da Bursa önüne geldi. Cem'in ilk hamlede topladığı 4 bin kişilik kuvvete Gedik Nasuh Bey kumanda ediyordu. Cem Sultan açıktan açığa saltanat davasına kalkmıştı. Cem lehine kalem kullanan bazı tarihçiler, onun, Fatih kanunnamesindeki meşhur kardeş katli maddesini gözönünde bulundurarak öldürüleceği korkusu ile böyle bir harekete tevessül eylemiş olduğunu kaydederler. Halbuki İkinci Bayezid'in bu mahud maddeyi tatbik yolunda hiçbir faaliyetini tespite imkân yoktur. Binaenaleyh Cem'in bu hareketi ölüm korkusunun değil, saltanat hırsının gayet açık bir örneğidir.

İkinci Bayezid, kardeşi Cem'in bu hareketini duyunca, Bursa'yı, dolayısiyle de tahtını korumak gayesiyle Ayas Paşa kumandasında 2 bin yeniceri sevketti. Cem Sultan Osmanlı'ların eski merkezi olan Bursa'yı bir an önce zaptetmek istiyordu. Bursayı aldığı takdirde Anadolu üzerinde kolayca hâkimiyet tesis edeceğini, ondan sonra da hakikî niyetini tahakkuk imkânını bulacağını hesaplamaktaydı.

Bayezid'in gönderdiği kuvvetler Bursa'da kaplıca tarafına, Cem'in sevkettiği askerler de Yıldırım Bayezid Cami ve türbesi civarına geldiği zaman buralarda durdular. Her iki kumandanın da niyeti Bursa'yı bir an önce ele geçirmekti. Bunun için Gedik Nasuh Bey de, Ayas Paşa da Bursa'ya dahil olmak emeliyle halk ile müzakereye koyuldular. Bursa halkı, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki mücadelede uğranılan zarar ve sıkıntıları düşünerek her iki tarafın da isteklerini reddettiler. Maamafih Bayezid'in askerinin yeniçerilerden mürekkep bulunması burada onun aleyhine bir netice vermekteydi. Zira yeniçerilerin İstanbul'da çıkardıkları karışıklıklar ve yağmaları duymuş olan Bursa'lılar, böyle bir şeyin kendi başlarına da gelmemesi için, Şehzade Cem tarafına kuvvet ve zahire vereceklerini gizlice bildirdiler.

Nihayet iki taraf arasında 28 mayıs 1481 günü vuku bulan muharebede Bayezid'in kuvvetleri mağlûp oldu. Başta Ayas Paşa olmak üzere birçok yeniçeri esir düştü. Üç gün sonra Şehzade Cem Bursa önüne geldi. Bursa'lılar galip tarafa şehrin kapılarını açtı. Cem Bursa'ya dahil olunca ilk iş olarak Bursa sarayını ve buradaki kıymetli şeyleri muhafaza altına aldı ve padişahlığını ilân etti. Hutbeyi kendi namına okutup sikke darbettirdi.

Cem ve Bayezid kuvvetlerinin Yenişehir muharebesi

Şehzade Cem ilk hamlede Bursa'ya hâkim olarak padişahlığını ilân edince, civarın halkına hükümranlığını tanıtarak epeyce kuvvet topladı. Buna mukabil tahtını muhafazaya azmeden Bayezid'in de kuvvet topladığını duyunca ağabeysine bir heyet yolladı. Bu heyette Çelebi Mehmed'in kızı yâni Fatih'in halası olan Selçuk Hatun, zamanın muteber ulemasından Mevlânâ İyas ve müverrih Şükrüllah'ın oğlu Ahmet Çelebi vardı.

Şehzade Cem'in gönderdiği bu heyet İkinci Bayezid'e Osmanlı ülkesini paylaşmayı teklif etti. Hanedana mensubiyetinden başka yaşlılığı dolayısiyle büyük bir hürmet görmekte olan Selçuk Hatun İkinci Bayezid'e iki kardeş arasında kan dökülmemesi için Rumeli ile iktifa etmesi tavsiyesinde bulundu. İki kardeş muharebe ettiği taktirde bundan memleketin zarar göreceğini, saltanat davası dolayısiyle Cem gibi bir insanı mahvetmenin de mürüvvete uymıyacağını ilâve etti. Lâkin İkinci Bayezid bu teklifi reddetti.

Şehzade Cem, Sultan Bayezid'e bu heyeti gönderirken kendisini Anadoluya hâkim addediyordu. Halbuki hakikat hiç te öyle değildi. Cem kuvvet toplamıya uğraşırken Bayezid de, onun adamı olan Âstin oğlu Yakup Beye mektup yazarak birçok vaidler karşılığında kendisine çekmiye ve Cem'i zayıf düşürmeye gayret ediyordu.

Şehzade Cem, Bayezid'e yolladığı heyet vasıtasiyle umduğunu elde edemeyince ve padişahın kuvvetlerinin de hareket halinde bulunduğunu öğrenince kuvvetlerini ikiye ayırdı. Gedik Nasuh Bey kumandasına verdiği birinci kısmını İznik'e yolladı. Kendi emrinde topladığı diğer kısmiyle de Yenişehir'e çekildi. Cem'in Yenişehir'e çekilmesinde Âstin oğlu'nun tavsiyesinin hayli rolü oldu.

Şehzade Cem Yenişehir'e çekilirken Bayezid'in büyük oğlu Abdullah da babasına iltihak etmiş bulunuyordu. Abdullah, Fatih'in sağlığında Manisa valisi idi. Şehzade Cem'in Bursa'ya yürüdüğünü haber alınca, o da Bursa istikametine teveccüh etmişse de Ayas Paşanın mağlûbiyetini duyar duymaz, Balıkesir'e doğru ricat etmiş, sonra sahile inerek Gelibolu'ya çıkmış ve Rumeli toprağı üzerinden İstanbul'a gelmişti. Abdullah İstanbul'a vardığı zaman Bayezid Anadolu'ya geçmiş olduğundan, o da Üsküdar, İzmit yoluyle babasına mülâki olmuştu.

Şehzade Cem'in Gedik Nasuh Bey kumandasındaki kuvvetleri İznik duvarları dibinde ordugâh kurduğu sırada Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa kumandasındaki kuvvetlerin İznik'e yaklaştığı öğrenildi. Nasuh Bey bunun üzerine derhal Azvad derbendine çekildi ve boğazı tuttu. Sinan Paşa ise derhal Azvad derbendine yürüyerek Nasuh Beyin emrindeki kuvvetleri bozdu ve onları Yenişehir'e kadar takip etti. Sinan Paşa bu muvaffakiyetleri kazanırken Sultan Bayezid de İznik'e yetişmiş bulunuyordu. Bayezid geceyi Azvad boğazında geçirdi, ertesi gün de sabahleyin Yenişehir'de göründü.

Sultan Bayezid Yenişehir'e vardığı gün Otranto seferinden dönen Gedik Ahmet Paşayı kabul etti. Bayezid'i sevmiyen ve Cem'e taraftar bulunan Gedik Ahmet Paşa birdenbire Cem'e iltihakla âsi vaziyetine düşmemek için Bayezid'in tarafında kalmayı uygun buldu. Böylece padişahın teveccühüne mazhar olarak orduya iltihak etti. Bayezid tarafında Gedik Ahmet Paşa gibi bir kumandanın bulunması bu taraf için ne kadar mühim bir kazançsa, karşı taraf için de o derece mâneviyata tesir edici bir âmildi. Zira Şehzade Cem, kendisinin şiddetli taraftarı olarak tanıdığı Gedik Ahmet Paşayı hasım tarafta görünce mâneviyatça sarsıntıya uğrıyacaktı.

Nihayet her iki taraf arasında Yenişehir ovasında, Göksu çayının kıyısında 20 haziran 1481 günü vukua gelen muharebe sabahtan başlayıp öğleye kadar devam etti. Cem'in ordusunun sağ cenahı Anadolu süvarilerinin hücumu ile ağır zayiata uğradığı sırada,

Cem Sultan'ın gençliği
(Bu resim sonradan yapılmıştır ve hayâlidir. Ressamı meçhuldür)

Bayezid tarafından valilik verileceği vaadiyle daha önce elde edilmiş bulunan Astin oğlu Yakup Bey karşı tarafa geçti. Astin oğlu, bu iltihak hareketini gayet kurnazca başarmış, Bayezid'in askerlerinin Göksu çayından geçmelerini menetmek ister gibi bir hareket yaparak maiyetindeki kuvvetlerle birlikte Cem'den ayrılmıştı. Astin oğlu'nun Bayezid tarafına geçmesini müteakip, Gedik Nasuh Bey tarafından Bursa'da esir edilmiş olan yeniçerilerin de Bayezid'in tarafına koşuştukları görüldü. Böylece Cem'in ordusunu teşkil eden Karaman, Turgutlu ve Varsaklı Türkmenlerinin bozgunluğu kat'ileşti. Uğradığı büyük bozgun karşısında kaçmaktan başka çare göremiyen Cem, son sür'atle Yenişehir ovasından uzaklaştı. İlk hamlede Ermeni Derbendi'ne yetişti. Firar sırasında bir at tekmesiyle bacağından yaralandığından sadece bu yarayı sardırmak için bir müddet tevakkuf etti. Muharebede eşya ve ağırlığının büyük kısmını kaybetmişti. Kurtarabildiği eşyaları da Ermeni Derbendi'nde Türkmenlerin yağmasına uğra-

dı. Bu yağmadan, kapıcı başısı Sinan Beyin yağmurluğuna muhtaç olacak kadar eşya kaybına uğrayan Cem Sultan bütün gece at üstünde yoluna devam ederek ertesi gün Eskişehir'e vardı, 25 haziranda da Konya'ya ulaştı. Konya'ya geldiği zaman çok perişan vaziyette olan Cem, divan etmeğe, yorgan ile dört kişi tarafından götürülecek kadar bitkin ve rahatsızdı. Burada üç gün istirahati müteakip annesi Çiçek Hatun, ailesi, küçük oğlu Murat (büyük oğlu Oğuz Han İstanbul'da idi) iki kızı ve sadık adamlarını yanına alarak 40 kişilik bir kafile halinde Konya'dan ayrıldı (28 haziran 1481). Vakıat-ı Sultan Cem müellifinin kaydına nazaran, Konya'dan ayrılışı büyük teessürü mucip olmuş, arkasından gözyaşı dökülmüştü. Demek ki Cem Sultan kendisini muhitinde hayli sevdirmiş bulunmaktaydı.

Cem'in takibi meselesi ve Gedik Ahmet Paşa

Yenişehir muharebesinde mağlûp olup kaçan Cem'i serbest bırakmak istemiyen Sultan Bayezid, emrindeki kuvvetleriyle birlikte Konya'ya kadar gitti. Oğlu Şehzade Abdullah'ı Karaman valiliğine tayin ve Gedik Ahmet Paşayı Cem'in takibine memur eyledikten sonra geriye döndü. Bursa'ya geldiği sırada yeniçeriler, Bursa halkının, Ayas Paşaya karşı kapıları kapayıp Cem ordusuna yardım etmiş olmalarını bahane ederek şehrin yağmasına müsaade için izin istediler. Padişah buna kat'iyyen rıza göstermeyince yeniçeriler arasında umumî bir galeyan husule geldi. Sultan Bayezid: «Cesur muharipler! Bu şehri bana bağışlayınız» diyerek onları sükûnete kavuşturmak istiyor idiyse de, sözleri tam tesirini gösteremiyordu. Nihayet her yeniçeriye bin akçe ihsan etmek suretiyle yeniçerileri sükûnete kavuşturabildi.

Sultan Bayezid tarafından Cem'in takibine memur edilen Gedik Ahmet Paşa, onu yakalıyamadı ve Cem'in Suriye'ye geçmesine meydan verdi. Bir münakaşa konusu olan bu meselede Gedik Ahmet Paşa belki bir kasıt eseri, belki de bir ihmal neticesi olarak Cem'i ele geçiremedi. Kendisi evvelce Cem'in lalası olduğundan ve eskiden beri Cem'e taraftarlığı da bilindiğinden, durumu, Cem lehine dedikodu yapılmasına müsaitti. Zaten Cem'in ümerası, Gedik Ahmet Paşayı, kendilerine iltihak ettirebilmek gayesiyle, Bayezid'e aleyhdar olduğuna dair dedikodu şeklinde propagandaya devam ediyorlardı. Bu arada Cem'i de yakalıyamaması mevcut şüphelerin büsbütün artmasına sebep oldu. Gedik Ahmet Paşanın düşmanı olan Hamza Bey oğlu Mustafa Paşanın padişah nezdindeki telkinatı tesirini gösterdi. Gedik Ahmed'in ve onun kaynatası olan Veziriâzam İshak Paşanın hasmı bulunan Mustafa Paşa, Otranto fatihini gözden düşürüp iş başından uzaklaştırmakla Karamanî Mehmet Paşanın intikamını da alacağını hesaplıyordu.

İşte bu hadise ve tesirler karşısında Gedik Ahmet Paşanın gizliden Cem taraftarı bulunduğuna dair şüphesi artan İkinci Bayezid onu İstanbul'a çağırdı. Padişahtan aldığı emir üzerine Ereğli'den kalkıp İstanbul'a gelen Gedik Ahmet Paşa sarayda kapıcılar odasına hapsolundu. Ancak İshak Paşa ile Hersek zâde Ahmed'in şefaat ve kefaletleri neticesi affedildi.

O sırada Osmanlılardaki saltanat mücadelesini kendisi için bir fırsat sayan Karaman oğlu Kasım Bey, Fatih zamanında yaptığı gibi İçel'e gelmiş ve kuvvet toplamıya başlamıştı. Bununla da kalmıyarak Turgut ve Varsak aşiretlerinden derlediği kuvvetlerle Torosları aşmış ve Şehzade Abdullah'ın kuvvetlerini dağıtarak Konya'yı muhasara etmişti. Bu işleri başaran Karaman oğlu Kasım Bey, yalnızca askerî harekât ile iktifa etmiyerek, bir taraftan, başta Gedik Ahmet Paşa olmak üzere bir çok Osmanlı ümerasının Cem'e taraftar oldukları rivayetini etrafa yayıyor, bir taraftan da Mısır'da bulunan Şehzade Cem'i buna ikna ederek, onu mücadeleye hazırlıyordu.

Vaziyet hayli ciddiyet arzediyordu. Bu durum karşısında Sultan Bayezid, kumandanlık kabiliyetini takdir ettiği Gedik Ahmet Paşaya, yanına kapıkulu askerini de alarak Karaman oğlu üzerine gitmesini emretti. Sultan Bayezid, sıkışık bir devrede Gedik Ahmet Paşadan yeni bir hizmet isterken o, bu hiz-

Cem Sultan'ın Ressam G. Bellini tarafından yapılıp Behzad tarafından kopye edildiği söylenen bir gençlik resmi daha

metini peşinen pek pahalıya satmıya çalıştı. Hamza Bey oğlu Mustafa Paşa bertaraf edilmedikçe, sefere gitmiyeceğini söyledi. Bir taraftan da yeniçerileri kendi fikrine imaleye muvaffak oldu.

Yumuşak tabiatlı Sultan Bayezid, sert tabiatlı ve dik başlı kumandan Gedik Ahmed'in karşısında dize geldi. Aynı Gedik Ahmet Paşa dik başlılığını bir de Fatih'e göstermek istemiş ve Arnavutluk seferine gitmekten imtina etmişti. O zaman Fatih, Gedik Ahmed'in hareketini hapsetmekle cevaplandırmıştı. Fakat Fatih'in oğlu, hem huyunun yumuşaklığı, hem de Karamanda beliren tehlikeyi, ancak kapıkulu askerinin arasından yetişmesi sebebiyle, kendisine kapıkulunun candan bağlı bulunduğu Gedik Ahmet Paşanın önliyebileceğine kani olması bakımından babası gibi davranamadı. Onun isteği gereğince Mustafa Paşa önce hapis sonra da katledildi. Böylece durup dururken Mustafa Paşanın kanına giren Gedik Ahmed, veziriâzamlığa getirilmesi pek muhtemel olan bir şahsı ortadan kaldırtarak hem kendisinin, hem de kaynatasının mevkiini tahkim etmekle beraber, şahsına karşı yeni düşmanlar kazanmaktan da geri kalmadı. Yeniçerileri tahrik suretiyle padişahı mühim bir cinayete âlet etmesi, ulema ve ümeranın ekserisinin kendisinden soğumasına sebep oldu. Ayrıca hükümdar da bundan huzursuzluk duydu. Fakat peşinen gazabını gizledi. Maamafih Cem'e iltihakından endişe ettiği içindir ki; Gedik Ahmed'in bir oğlunu sadakat rehinesi şeklinde kendi yanında alıkoydu.

Konya'yı muhasara etmekte olan Karaman oğlu Kasım Bey, Gedik Ahmed'in gelmekte olduğunu duyunca muhasarayı bırakıp İçel'e kaçtı. Gedik Ahmet Paşa ise Konya'nın muhasaradan kurtarılmış olmasiyle iktifa etmiyerek Kasım Beyi takip için İçel'e yürüdü. Fatih zamanında girmiş olduğu bu toprakları bir daha ele geçirdi. Varsak aşiretinin cesur muhariplerinden bir kısmını kılıçtan geçirdi. Ondan sonra kışlamak üzere Lârende'ye çekildi (1481 sonları).

Cem Sultan Mısır'da

Konya'dan ayrıldıktan sonra da takibine devam edilen Cem Sultan Toros-ları aşmıya muvaffak oldu ve Tarsus Beyi tarafından hürmetle karşılandı. Yenişehir muvaffakiyetini müteakip Sultan Bayezid bir taraftan bizzat kendisi kardeşini takip etmekle beraber, bir taraftan da Dulkadırlı Beyi Alâüddevle'ye bir mektup yazarak, Cem'in tevkifini istedi. Alâüddevle padişahın mektubuna, Cem, kendi toprağında görüldüğü takdirde tevkif edeceğini bildirmek suretiyle cevap verdi.

Saltanat müddeisi mağlûp Şehzade Cem Sultan Tarsus veya Adana'da Ramazan oğlu Halil Bey ile görüştükten ve iltihak eden adamları ile maiyeti 300 kişiyi bulduktan sonra Mısır hükûmetinin müsaadesini aldı. Kölemen (Memlûk) devleti sınırını geçerek Antakya yolu ile Halep'e geldi (19 temmuz). Halep'ten sonra Mısır'a gitmek üzere yoluna devam eden Cem, Şam'a vardığı zaman «Kasr Ablak» ta misafir edildi. Nihayet Mısır toprağında «Marc va'l-

Ziyat» mevkiinde büyük merasimle karşılanarak (25 ağustos), hükümdarlara mahsus alayla Kahire'ye girdi. Sultan Kayıtbay tarafından kabul olundu. Kendisi Kahire'de «Kâtib el-memalik ibn Calud»un konağına misafir edildi. Mağlûp ve mülteci Osmanlı şehzadesine Mısır'da çok hürmet gösterildi. Şerefine ziyafet ve eğlenceler tertip olundu. Sultan tarafından iftara dahi davet edildi.

Cem, Mısır'daki durumunu bir mektupla padişaha bildirdiği zaman, Bayezid'in ona cevabı «saltanat davasından vazgeçerse, buna mukabil kendisine on kerre yüzbin akçe sâliyâne tayin edeceğini» bildirmek şeklinde tecelli etti. Bayezid, verdiği bu cevapla, bunca maceraya rağmen, seleflerine nazaran en affedici karaktere sahip bir padişah olduğunu göstermiş bulunuyordu. Cem ise, fecî şekilde mağlûbiyetine ve mülteci vaziyete düşmesine rağmen saltanat davasından vazgeçmiyordu.

Kahire'de itibarlı bir muameleye mazhar olan Cem, Sultan Kayıtbay'ın müsaadesini alarak haccetmek istedi. O senenin hac kafilesi daha ihtişamlı şekilde hazırlandı. Cem, annesi ve zevcesini de yanına alarak bu kafileye katıldı. Mekke ve Medine'yi ziyaretle hacc farizasını yerine getirdikten sonra 12 mart 1482 de Kahire'ye döndü.

Cem Mısır'da bu şekilde vakit doldururken Anadolu'da Karaman oğlu Kasım Bey tahriklerine devam edivor ve bu tahrikleri arasında Cem'i de yeniden maceraya sürüklemek üzere teşviklerde bulunuyordu. Tevsiki güç rivayetlere nazaran, Gedik Ahmet Paşa'nın ağzından Cem'e davetkâr mektuplar dahi gönderiyordu. Bu vaziyet karşısında, zaten bütün fikriyatı saltanat hırsının tesirinde bulunan Cem ise, Kahire'de âtıl vaziyette kalmak istemiyerek taliini bir daha denemeye hazırlanıyordu. Kendisine ulaştırılan haberlere göre, Anadolu'daki taraftarları vasıtasiyle saltanatı elde edeceğine kani bulunuyordu.

İşte bu düşünceye sahip olan Cem, nihayet Sultan Kayıtbay'dan Anadoluya dönmek için müsaade isteyince, Mısır hükümdarı meseleyi müzakere etmek üzere bir meclis topladı. Sultanın riyasetinde Mısır ümerasından müteşekkil bu mecliste Cem de hazır bulundu. Toplantıda uzun münakaşalar cereyan etti. Mısır ümerasından bazıları Cem'in Anadolu'ya gitmesine muhalefet ediyordu. Hatta bu yüzden Emir Özbek ile Cem arasında sert sözler bile teati edildi. Meclis dağıldıktan sonra Sultan Kayıtbay Osmanlı şehzadesine vatanına dönme müsaadesini verdi. Bunun üzerine ailesini Mısır'da bırakan Cem 27 mart 1482 salı günü Kahire'den hareket etti.

Cem tekrar Anadolu'da

Cem Kahire'den ayrılınca bir an önce mücadeleye atılmak gayesiyle yoluna devam ederek 6 mayısta Halep'e vardı. Burada Ankara Beyi Trabzon'lu Mehmet Bey ile buluştu. Gedik Ahmet Paşadan kaçmış olan Ankara Beyi Mehmet Beyin yanında büyük tımar ve zeamet erbabından birçok kimseler de mevcuttu. Bunlar, Cem Sultana Anadolu'nun vaziyeti hakkında yeni bilgiler verip, teşviklerine devam ettiler. Osmanlı hududuna hayli yaklaşmış olan Cem, Halep'ten sonra Çukurova'ya girdi. Kahire'de bulunduğu günlerden beri kendisini mücadeleye teşvik etmekte olan Karaman oğlu Kasım Bey ile Adana'da buluştu. Kasım Bey ile yaptığı konuşma sonunda bir anlaşmaya vardı. Anlaşmaya göre; Cem tahtı elde etmeye muvaffak olunca bütün Karaman ülkesini Kasım Beye verecek, o da ömrünün sonuna kadar Cem'e itaat edecekti.

Cem Sultan 19 mayıs 1482 pazar günü Osmanlı toprağına girdi. Kasım Bey ile birlikte Konya istikametinde ilerlemiye başladı. Cem, kapıcı başısı Sinan Beyi sulh teklifiyle bir anlaşmaya varmak gayesiyle Gedik Ahmet Paşaya gönderdi. Cem belki de bu plânı ile Gedik Ahmed'i hareketsiz bırakmak ve onu gafil avlamak niyetinde idi. Fakat bu teşebbüsünden müsbet bir netice elde edemedi. Buna rağmen ileri harekâtına devam etti. Kendisi Ereğli'ye doğru yürürken Mehmet Beyi ileriye gönderdi. Bin kadar adamla ilerde giden Mehmet Bey, Konya yakınında Çukur Çimen yaylağında Gedik Ahmet Paşaya mağlûp oldu. Böylece Cem ile Kasım Beyin Konya'ya taarruzları akîm kaldı. Mehmet Bey, Gedik Ahmet

Cem ile Bayezid askerlerinin muharebesi
(Almanca bir tarih kitabından)

Paşaya mağlûp olunca, yanında kalan adamları ile Ankara istikametine teveccüh etti. Mehmet Bey, Amasya Beyi olup Bayezid'in ordusuna iltihak etmek üzere Ankara civarından geçmekte olan Süleyman Paşa ile karşılaştı. Ankara'nın Çubuk ovasında Süleyman Paşa ile yaptığı muharebeyi de kaybetti. Hatta kendisi çarpışmalar sırasında şehit düştü.

Şehzade Cem Osmanlı arazisine girdiği zaman Sultan Bayezid kardeşine bizzat karşı çıkmak üzere Anadolu'ya geçerek Bursa civarında hazırlıklara girişti. Evvelce Gedik Ahmed'in yanında bulunmuş olan bazı sancak beylerinin Cem'e iltihak etmiş olması, Sultan Bayezid'in eskiden beri Gedik Ahmet hakkında beslediği şüphelerinin artmasına yol açtı. Padişah, Gedik Ahmet Paşanın Şehzade Cem ile muvazaalı şekilde anlaşmış olabileceğinden şüpheleniyordu. Onun için bir taraftan kapıkulu askerini maiyetine alarak Anadolu'ya geçer ve bütün Anadolu beylerinin kendisine iltihakı için emirler gönderirken, Gedik Ahmet Paşayı da yakınında ve gözönünde bulundurmak istedi. Bunun için Karaman valisi şehzade Abdullah'ı Afyonkarahisar'a götürüp bıraktıktan sonra kendisinin bizzat huzura gelmesini emretti. Gedik Ahmet Paşa padişahın emri gereğince Şehzade Abdullah'ı Afyonkarahisar'a yerleştirdikten sonra Seyitgazi'de padişaha iltihak etti. Sultan Bayezid, yalan ve yanlış şayialar neticesi Gedik Ahmet Paşadan şüphelenmeye devam etmekle ona karşı haksızlığa saplanmış oluyordu.

Şehzade Cem, Mehmet Bey Çubuk ovasında mağlûp ve maktul düşünce, bizzat kendisi o tarafa teveccüh etti ve Ankara'yı muhasara teşebbüsünde bulundu. Lâkin Bayezid'in sür'atle o tarafa geldiğini duyunca derhal çekilmekten gayrı çıkar yol göremedi. Bayezid, Cem'in arkasından takip kuvvetleri gönderdi. İskender Paşanın emrindeki beş bin kişilik süvari kuvveti takip için şehzadeyi arkasından kovaladı. Cem, bu vaziyette güç hal ile Akşehir'e varabildi. Fakat buraya gelişi sırasında perişanlığı büsbütün arttı. Zira Akşehir'e vardığı zaman askerlerinin büyük kısmı dağılmış bulunuyordu. Cem bu hal ile Aksaray'a gelince şehir halkı onu kabul etmedi. O arada Cem'den ayrıca Aksaray önüne gelmiş bulunan Karaman oğlu Kasım Bey şehri zaptetmek emeliyle bir iki günlük kuşatmaya tâbi tuttu. Fakat Kasım Beyin Aksaray kuşatması, fuzulî telefata uğramasından başka netice vermedi. Buradan müsbet bir sonuç elde edemeyen Cem, Kasım Bey ile birlikte Aksaray önünden sür'atle çekilmek zorunda kaldı. Beş bin güzide süvari ile Cem'i takip eden İskender Paşa Aksaray'a vardığı zaman ondan eser göremedi, fakat onun Ereğli'ye gittiğini öğrendi. Oradan sür'atle Ereğli'ye doğru yürüyen İskender Paşa, bu kasabanın yakınında bir sazlıkta az daha Cem'i yakalıyacaktı. Fakat o gece sazlıkta atların ürkmesinden meydana gelen karışıklıktan istifade eden Cem kaçmıya muvaffak oldu. İskender Paşa ise sür'atle derle-

nip toparlanarak Cem'i takip edemedi. Buradan kurtulan Cem ise 17 haziranda Taşili'ne geçme imkânını buldu.

Cem'in saltanat iddiasında ısrar edişi

Şehzade Cem Mısır dönüşü giriştiği bütün harekâtında muvaffak olamadığı, etrafına topladığı kuvvetlerinin çoğunu elinden çıkardığı, ve Taşeline güç belâ sığındığı halde saltanat hırsına yine bir türlü gem vuramadı. Onun, Mısır'dan dönüşünden Taşeli'ne kaçışına kadar geçen bir aylık müddet, Cem'in muvaffakiyet ihtimalinin mevcut olmadığını ifadeye kâfi idi. Lâkin Şehzade Cem'in gözlerini kaplıyan saltanat hırsı bu hakikati bütün çıplaklığı ile görmesine mani idi. Sultan Bayezid asıl kuvveti elinde tuttugu halde yine de kardeşi ile anlaşmak istemekteydi. Bu cümleden olarak Ereğli'ye vardığı zaman sekban başıyı Cem'e yollıyarak müzakere kapısını bizzat kendisi açtı. Padişahın elçi irsalini tebliğini müteakip Cem, önce lalası Sinan Beyi, sonra da Defterdar Ahmet Beyi Bayezide yolladı. Cem, elçilerine verdiği talimatta; Anadolu'da bazı eyalet kendisine terkedildiği taktirde sulhü imzalamalarını bildirmişti. Fakat Bayezid buna razı olmadığından elçilerin gidip gelmesinden bir netice elde edilemedi. Sultan Bayezid en sonunda Osmanlı mülkünden hisse talebinde ısrar eden ve Türkiyede istiklâl üzere hâkim olacağı bir yer ayrılmasını isteyen kardeşine Bahşayiş oğlu İlyas Bey ile İmam Ali'yi göndererek: «mülkün iki parçaya ayrılamıyacağını, mücadelenin de müslüman kanının akmasına sebep olması bakımından nihayete erdirilmesi lâzım geldiğini, Kudüs'te evlât ve ayâli ile birlikte sükûnet içinde oturduğu taktirde yıllık tahsisatının muntazaman ödeneceğini» bildirdi.

Cem, muvaffakiyet temin edebilecek derecede imkân ve kudrete sahip bulunmadığı halde Bayezid'in bu teklif ve tavsiyesini de reddetti. Bayezid, son teklifi ile büyük bir hüsnüniyet gösterdiğini isbat etmiş oluyor ve elini kardeş kanına bulamak nivetinde bulunmadığını da bir defa daha ifade etmiş oluyordu.

Cem'in Rodos şövalyelerine sığınması

Cem, tahsisatını muntazaman almak şartiyle Kudüs'te oturması için yapılan teklifi kabul etmeyince; Hersek zâde Ahmet Paşa emrindeki Osmanlı kuvvetleri Torosları aştı. Bu vaziyet karşısında Cem sür'atle bir karar vermek mecburiyetinde idi. Onun için durumu Karaman oğlu Kasım Bey ile müzakere etti. Kasım Bey, Cem'in İran veya Arabistan'da ilticagâh aramasının aleyhinde bulundu. Ve Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi hadisesini misal göstererek Rumeli'ye geçmesini tavsiye etti. Rumeli'ye geçip te taraftar topladığı taktirde muvaffak olacağını bildirdi. Karaman oğlu Kasım Bey Cem'e bu tavsiyede bulunurken kendisi de bazı ümitler peşinde koşmaktaydı. O, Osmanlıların Rumeli'de uğraşmalarından faydalanarak Anadolu tarafında faaliyete geçip Karaman toprağına sahip olmayı kuruyordu.

Hersek zâde Ahmet Paşanın emrindeki kuvvetlerin ilerlemesi dolayısiyle, Şehzade Cem'in tereddüt içinde gün kaybetmesine vaziyet müsait değildi. Onun için Kasım Beyin tavsiyesine de uyarak Rumeli'ye geçmek üzere Rodos Şövalyelerinin yardımından faydalanmayı tasarladı. Bu işte Rodos şövalyelerinin kendisine yardım edebileceğini düşünen Cem, evvelâ şövalyelerin üstadı âzamı Pierre d'Aubusson'a bir elçi yolladı. İlk gönderdiği adamdan haber alamayınca adamlarından Frenk Süleyman ile Duan (Doğan?) ı Rodos'a yolladı. Onların arkasından da kendisi, Kasım Beyin yardım ve delâleti ile sahilde Korycos (Kerküs) limanına indi. Buraya geldiği zaman yanında otuz kişilik maiyeti vardı.

Şehzade Cem, Rodos'a bizzat kendi kararı neticesi gidiyordu. Rodos'a müracaatını ve adaya gitmesini, onların gemisinden istifade suretiyle Mısır gibi bir islâm memleketine gitmek arzusuna bağlamıya imkân yoktur. Zira, Vakıat-ı Sultan Cem isimli eserde de kaydedildiği veçhile Şehzade Cem Roma'da Papa Sekizinci İnnocent (İnosan) ile görüşürken «Rumeli'ye geçmek için Rodos kavminden yol istediğini» açıkça söylemiştir Ayrıca Nice'te (Nis) bulunduğu sırada da şövalyelere «Rumeliye geçtikten sonra, Üngürüs (Macaristan)e gitmek tedarikinden» bahsettiğine nazaran Rodos'a bizzat kendi

Cem'in Rodos'a gidişinde şövalyeler tarafından karşılanışı
(Yabancı kaynaklarda çıkan eski bir resim)

iradesi ile gittiği münakaşa kabul etmiyecek derecede açıktır.

Cem Sultan Kerküs'ten bir Karaman gemisine binerek (15 temmuz 1482) Anamur'a gittiği sırada, şövalyelerin gönderdiği üç gemilik bir filo da Anadolu kıyılarına gelmişti. Bu filonun kumandanı olan Don Alvaro de Zuniga, Cem Sultanın Rodos'a serbestce girip çıkmak için istediği ruhsatnameyi de hamildi. O sırada şehzadenin 30 kişilik maiyetine dahil adamlardan biri olan Frenk Süleyman, Cem'e, şövalyelere iltica etmemesi tavsiyesinde bulunmuş, buna karşılık Cem Sultan, frenklerin ahidlerine sadık olduklarını söyliyerek Frenk Süleyman Beyin sözlerini dinlememiştir.

Şehzade Cem Rodos'ta

Tahtı ele geçirmek hülyasından bir türlü ayılmayan muhteris Osmanlı şehzadesi nihayet 18 temmuzda bir Rodos gemisine bindi. Bu andan itibaren şehzadenin hayatında asıl feci sahneler başlıyacaktı. O bunları hesaplıyamadan, müthiş ihtirası yüzünden, gelecek günler için penbe hayaller besliyerek bu gemiye binmiş bulunuyordu. Halbuki Osmanlı şehzadesinin asıl acıklı hayatı bu gemiye bindikten sonra başlamaktaydı.

Şehzadenin bindiği gemi Rodos limanına geldiği zaman, Cem'in gemiden at ile çıkabilmesi için, sahilden gemiye on sekiz kadem uzunluğunda, dört kadem genişliğinde üzeri kumaşlarla süslü tahtadan müteşekkil bir köprü uzatılmıştı. Karaya ayak basınca şövalyelerin erkân ve ümerası şehzadeyi karşıladı. Sokaklar, caddeler ve onun geçeceği güzergâhtaki evler çiçeklerle süslenmişti. Şehzade Cem bu süslü yollardan, kendisini görmek için caddelere dökülmüş halkın arasından Pierre d'Aubusson ile yan yana at üzerinde geçti Kendisine ayrılan şatoya misafir edildi.

Şehzade Cem, bir müddet av, cirit oyunu ve muzika ile oyalandı, fakat o artık kıymetli bir esirden başka bir şey değildi. Pierre d'Aubusson verdiği ruhsatnamedeki sözünü kaale almıyordu. Zaten Cem Rodos topraklarına avak basınca Pierre d'Aubusson, Papa dördüncü Sixte'e mektup yazarak, ele geçirmiş olduğu Osmanlı şehzadesinden istifade edilerek bütün hıristiyan devletlerin islâmlar aleyhine harekete geçirilmesinin mümkün olduğunu belirtiyor ve bu sayede Türkleri Avrupa'dan çıkarma zamanının geldiğini ilâve ediyordu.

Sövalyelerin üstadı âzamı bir taraftan papava böyle mektup yazarken bir taraftan da Cem ile anlaşma yapmayı da ihmal etmiyordu. Bu anlaşmaya göre Şehzade Cem, Osmanlı tahtına geçtiği taktirde şövalyelerin yardımına mukabil, bütün Osmanlı limanlarını şövalyelerin donanmalarına açmayı ve onlardan alınan bütün adaları iadeyi, her sene üç yüz hıristiyanı bedelsiz azad etmeyi ve kendisine edilen masrafa mukabil yüz elli bin duka vermeyi taahhüd eyliyordu.

Cem'in Fransa'ya sevkedilmesi

Mülteci Osmanlı şehzadesini Rodos-ta muhafazayı mahzurlu bulan şövalyeler bir takım müzakerelerden sonra nihayet onu Fransa'ya nakle karar verdiler. Bu arada Cem de bir çıkmaza saplandığını, şövalyelerin verdikleri sözde durmayacağını anlamış bulunuyordu. Onun için ağabeysi Bayezid'e bir mektup yazarak kendisini «küffar elinde bırakmamasını» rica etmekteydi.

Şövalyeler Cem'i Fransa'da kendi tarikat mensuplarına ait şatolarda hıfzetmeye karar verdikten sonra 1 eylülde bir gemiye bindirdiler. Hareketinden bir gün önce de kendisine bir veda ziyafeti verdiler. Cem, 1 eylûl pazar günü merasimle Rodos'tan uğurlanmakla beraber onun esaret hayatı artık daha acı bir şekle bürünmüş oluyordu.

Cem bu yolculuğa çıkarken yalnız değildi. Anadolu'dan beraberinde getirdiği 30 adamından başka Rodos'ta satın almış olduğu 20 müslüman esiri de yanındaydı. Cem Rodos'a gelince Anadolu'da kalan diğer adamlarını getirtmek üzere dayısı Ali Beyi bir Rodos gemisi ile Anadolu'ya göndermişti. Fakat Ali Beyden hiç bir haber çıkmadan Cem Fransa yoluna koyulmuş bulunuyordu. Şövalyeler Cem'i Fransa'ya gönderirken emniyet tedbirlerini de ihmal etmemişlerdi. Frère Merlo de Piojasco, frère Guy de Blanchefort ve frère Ch. Allemand'ın maiyetlerinde üç yüz asker mevcuttu.

Şehzadeyi taşıyan gemi Rodos'tan ayrıldıktan sonra fırtınaya tutulduğu için deniz üzerinde hayli çalkalanıp muntazam yol alamadı. Onun için hareketinden 9 gün sonra İstanköy'e varabildi. Burada bir gün için karaya çıkarılan şehzade, bundan sonra Fransa'ya ulaşıncaya kadar bir daha gemiden indirilmedi. Zaten Fransa'ya kadar yalnızca Siracusa ve Mesina'ya uğranıldı. Cem'i Fransa'ya götüren gemi fırtınadan başka iki defa da yabancı gemilerin hücumuna uğrama korkusu geçirdi. Nihayet 16 ekim 1482 çarşamba günü, Cem'in bindiği gemi Fransa'nın güney sahilinde Villefranche'a vardı. Fakat o sırada bu şehirde veba salgını mevcut olduğundan Savua (Savoi) dükalığına ait Nis (Nice)e çıkarıldı. Cem, bu güzel şehirde dört ay alıkonuldu.

İkinci Bayezid ile Rodos şövalyeleri arasında müzakere

Sultan İkinci Bayezid, Cem'in Rodos şövalyelerinin eline düşmesini hiç te hoş karşılamadı. Hatta bu yüzden hayli telâşa düştü. Zira şövalyelerin Cem'i âlet etmek suretiyle hâdiseler çıkarabileceğini ve bu yolla çıkarılacak hadiselerin yalnızca Rodos şövalyelerini ilgilendirmekle de kalmıyacağını hesaplıyordu. Osmanlılara toptan düşman olan hıristiyanlar muhteris şehzadeden faydalanarak Osmanlı birliğini tehlikeye düşürebilirlerdi. Onun için şövalyelerle bir an önce anlaşmak isteyen Sultan Bayezid sulh yoluyle ve bazı tâvizlerde bulunmak suretiyle tehlikeyi atlatmak istedi. Bu gaye ile Gedik Ahmet Paşayı şövalyelerle sulh akdine memur etti.

Şövalyelerin reisi Pierre d'Aubusson'a gelince; o, Bayezid'in telâşını sezmişti. Zira ellerine geçirdikleri adam padişahı hakikaten telâşlandıracak bir kimse idi. Binaenaleyh ele geçen fırsattan âzamî istifadeye gayret etti. Bu arada padişahı gücendirip birden bire kızdırmamaya da önem verdi. Zira Rodos'un Türkler tarafından kuşatılmasının üzerinden fazla zaman geçmemişti. Fakat ne yazık ki bu defaki Osmanlı padişahı selefi olan babasının şahsiyetine malik değildi.

Anlaşmak için müracaat Osmanlılar tarafından geliyordu. Pierre d'Aubusson, daha müzakere kapıları açılmadan, Teke sancak beyi tarafından esir edilmiş bulunan hıristiyanların serbest bırakılmasını temin etti. Ondan sonra Gedik Ahmet Paşanın talebine karşılık, padişahın müsaadesini istihsal ederek padişaha iki elçi gönderdi.

Bayezid nezdine giden elçiler iyi bir şekilde karşılandılar. Rodos elçileri ile müzakereye memur edilen Gedik Ahmet ve Mesih Paşalar hemen işe koyuldular. Gedik Ahmet Paşa, şövalyelerin bir vergi kabulü ile beraber şehzadeyi iadelerini talep ettiğinden bu teklifler kabul edilmedi. Hatta müzakereler kesilecek gibi oldu. Bilâhara Sultan Bayezid şövalyelerle muhakkak anlaşmak

ve böylece sulhü tesis etmek istediğinden müzakerelerin ikinci safhası daha ziyade Mesih Paşa tarafından idare edildi ve şu şartlar dahilinde bir anlaşmaya varıldı: Her iki taraf da karada ve denizde ticaret serbestisini tanıyacak, dinlerini değiştirmemiş esirler iade olunacak, dinlerini değiştirmiş olanların beheri için 22 duka vergi ödenecekti. Bu anlaşma imzalanınca Rodos'a dönen şövalyelerin elçileri ile birlikte bir Türk elçisi de Rodos'a gitti. Rodosta yapılan anlaşmaya göre de, padişah her yıl ağustos başında Cem'in masraflarına karşılık şövalyelere 45 bin Venedik dukası ödeyecekti. Buna mukabil şövalyelerin üstadı âzamı Pierre d'Aubusson ise, padişahın her türlü endişesini bertaraf edecek şekilde Cem'i muhafaza taahhüdünde bulunuyordu.

Görülüyor ki, şövalyelerin reisinin Sultan Bayezid ile yaptığı anlaşma Cem ile yaptığının ruhuna aykırı idi. Üstadı âzam Pierre d'Aubusson Cem'i avutup atlatırken Bayezid'den para sızdırmanın yolunu bulmuştu.

Cem'in Fransa'daki hayatı ve Cem için dönen siyasî manevralar

Cem Fransa'ya nakledilmekle Osmanlı tahtı üzerinde beslediği emelleri daha ziyade hayale inkılâb etti. Gurbet acısını daha fazla duymaya ve neticede de kurtuluş gününü beklemeye başladı. Osmanlı şahzadesinin çıkarılmış olduğu Nis şehri onun şimdiye kadar görmediği serbest bir muhitti. Bu bakımdan içini kemirmeye başlıyan gurbet acısına rağmen, Nis'in serbest havası onu oyalayabildi. Hayli eğlendiği günler oldu. Nis'in ve güzellerinin medhiyesini yapan şiirlerini bu arada yazdı. Cem Nis'te bulunduğu sırada Fransa kıralı Onbirinci Louis'den, onun arazisine geçme müsaadesini istihsal için adamlarından Hatip zâde Nasuh Celebi'yi gönderdi. Fakat şövalyeler Cem'in adamını Nis civarında bir köyde hapsederek onun kıral ile muhaberesine mani oldular.

Nis'te veba salgının başgöstermesi üzerine burada kalmayı tehlikeli bulan şövalyeler Cem'i yola çıkardılar (5 şubat 1483). Nis'ten ayrılınca Breil, Lumone, Coni, Susa, St. Jean de Maurienne ve Aiguebelle yolu ile Chambéry'ye, oradan da Rumilly'ye getirdiler (21 şubat 1483). Cem, Savoie dukalığının merkezi olan Chambéry'den geçerken Savoie dukası birinci Charles ile görüştü. O sırada on beş yaşında genç bir çocuk olan birinci Charles genç Osmanlı şehzadesinin uğradığı felâketten ve esaret hayatının verdiği acılardan müteessir olmuştu. Bu yüzden Lorraine dukası René'nin yardımı ile şehzadeyi bu halden kurtarmayı düşünmüş, daha sonra da Venedik hükûmetinden bile bu hususta yardım talep etmiştir. Cem de kendisine karşı iyi hisler beslemiş olan dukadan pek hoşlanmıştır. Fakat ona verecek başka bir şeyi olmadığından, vaktiyle Şam'da elli altına satın almış olduğu bir «Dimişkî Çomak» hediye etmiştir.

Cem Rumilly'de bulunduğu sırada tasavvur ettiği firar plânını tatbik etmek için önce bir istikşafta bulunmak üzere Mustafa ve Ahmet adındaki iki cesur ve sadık adamını frenk kıyafetine sokarak, Macaristan kıralının nezdine gitmeleri için yola çıkardı. Fakat bu adamlardan bir daha ses çıkmadı. Zira şövalyeler işin farkına vararak bu adamları ortadan kaldırdılar. Zaten şövalyeler bunun farkına varmakla kalmıyarak, Savoie dükasının teşebbüsünü de sezmişlerdi. Bu yüzden Cem'i Rumilly'de daha fazla tutmayı mahzurlu görerek 20 temmuzda yola çıkardılar. Böylece Osmanlı şehzadesi ömrünün beş aylık parçasını da bu şehirde geçirdikten sonra, şövalyelerin elinde yine yollara düştü.

Rumilly'den kaldırılan Cem Isère ve Rhône nehirleri yoluyle Dauphiné'de Le Pouêt şatosuna götürüldü. Ondan sonra da Rochechinard ve Sassenage şatolarına nakledildi. Cem bunların her birinde ikişer ay ikamet etti. Genç Osmanlı şehzadesi Sassenage şatosunda bulunduğu sırada Baron Jaque de Sassenage'ın kızı Philippine Hélène ile tanıştı. Rivayete göre bu kız ile bir gönül mâcerası da geçirdi.

Cem Sultanın şövalyeler eline düşmesi yalnızca onu teslim alanları değil, hemen bütün Avrupa hükümdarlarını sevindirdi. Bu yüzden Avrupa'da Cem Sultan ile ilgili kesif bir sivasî faaliyet başgösterdi. Cem'in hıristiyanlar eline düşmesi en başta papayı sevindirdi. Papa bundan mütevellit duyduğu mem-

nuniyeti açıkça beyandan çekinmiyordu. O devir Avrupa'sının mühim hükümdarlarından sayılan Macar Kıralı Matyas Korvin, Napoli kıralı Ferrand, Cem'i elde etmek isteyen kırallardandı. Macar kıralı Matyas Korvin, Cem'i Rodos şövalyelerinin reisinden istemiş ve bunun karşılığında her türlü yardımı bilfiil yapmayı vadetmişti. Matyas Korvin, bütün Avrupa devletlerinin birleşerek Türklere karşı bir haçlı seferi yapmalarını istiyordu. Cem'i ele geçirdiği taktirde Türklere karşı savaşında elinde kuvvetli bir koz bulunacak ve isteklerini Osmanlı padişahına kolaylıkla kabul ettirebilecekti.

Avrupada, Cem'i ele geçirmek ve onu Osmanlı devleti aleyhine kullanmak için kesif bir siyasî faaliyet mevcutken, Sultan Bayezid de bir taraftan Cem'in Türkiye'den uzakta kalmasını arzulamış, bununla beraber onun frenkler elinde oyuncak bir esir haline gelmesine üzülmüş, öte yandan da memleket dahilinde Cem taraftarlarının ele başlarını ortadan kaldırmaktan geri kalmamıştır. Öteden beri Cem taraftarı olarak bildiği Gedik Ahmet Paşavı 18 aralık 1482 de Edirne'de bir ziyafetten sonra, önce hapsedip bilâhara öldürtmesi, Sultan Bayezid'in, Cem taraftarlarını izâle için giriştiği en mühim harekettir. Gedik Ahmet Paşayı öldürttükten sonra İskender Paşaya yazdığı gizli emirde «Gedüki tepeledüm, gerektir ki sen de Cem'in oğlunu mecal vermeyüp boğdurasın» demesi; Sultan Bayezid'in, Gedik Ahmet Paşa sağken Cem'in oğluna bir şey yapmaktan çekindiğini gösterir. Demek ki Gedik Ahmet Paşa, Cem'in oğlu Oğuz Han'ı himaye etmekte idi. Gedik Ahmet Paşa Yenişehir muharebesinden sonra Cem'i yakalamadığına veya yakalıyamadığına göre; bu hadise Oğuz Han'ın mevcudiyeti ile birlikte düşünülünce; Sultan Bayezid'in Gedik Ahmet Paşadan şüphelenmesine bu yönden de hak vermek gerekir.

Sultan Bayezid, Gedik Ahmet Paşanın ortadan kaldırılmasından sonra Cem'in Avrupa'daki durumu ile mütemadiyen alâkalandı. Cem, Rumilly'den kaldırılarak Dauphiné'ye götürüldüğü sırada, Sultan Bayezid'in, Fransa kıralı on birinci Louis'ye gönderdiği elçi Hüseyin Bey de Savoie'ya gelmiş bulunuyordu. Cem ile görüşmek isteyen elçinin elinde Bayezid tarafından gönderilmiş bir mektup ta vardı. Şövalyeler elçiyi Cem ile görüştürmediler ama mektubu şehzadeye ulaştırdılar. Bayezid bu mektubunda kardeşine, şövalyelerden kurtulursa, eski teklifi veçhile hareket edeceğini bildirmekteydi.

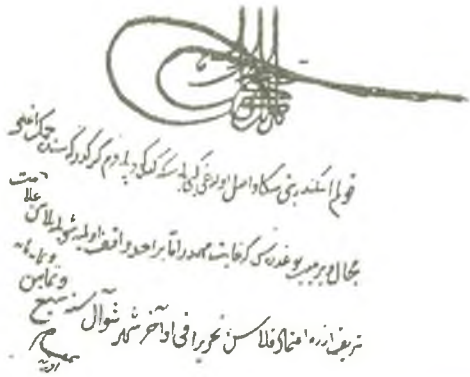

İkinci Bayezid'in İskender paşaya bir yazısı
Bayezid bu yazısında, Gedik Ahmet Paşayı öldürttüğünü yazmakta, Paşanın da Cem'in oğlunu öldürtmesini emretmektedir. Vesikanın aslı Topkapı Sarayı müzesindedir

Türk elçisi, Cem'in Fransa'da muhafazasına mukabil, mühimce bir para teklifinde bulunmakta, Türkiye'de bulunan hıristiyanlarla mukaddes sayılan eşyaların da bir listesini vermekteydi. Fakat on birinci Louis çok mutaassıp bir adam olduğundan müslümanlardan hiç bir eşya kabul etmediği gibi elçi ile görüşmeyi de reddetmişti. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra kıral Louis öldüğünden, Fransa'da karışıklıklar çıkmasından ve bu arada Cem'i ellerinden çıkarmaktan korkan şövalyeler, şehzadenin maiyet erkânından yirmi dokuz kişiyi zorla Rodos'a yolladılar. Sonradan bunların arasından Sinan ve Ayas Beyler iade olundular.

Cem, Sassenage şatosunda bulunduğu sırada etrafından gödüğü sıcak alâkadan cesaret bularak kurtuluş çareleri aramakta idi. Bu sırada Mısır'daki annesi ile de muhabere çarelerine başvuran şehzade Cem, Paolo di Colle ve Lefkoşeli Nicolas'yı istihdam suretiyle bu muhabereyi başarmakta idi.

Cem'in Fransa'da karşılanışı
(Yabancı kaynaklarda çıkan eski bir resim)

Muhtelif hıristiyan hükümdarlar Cem'i ele geçirmek ve onu siyasî emellerine âlet etmek istemekle beraber şüphesiz bundan en ziyade faydalanan bizzat Rodos şövalyeleri idi. Şövalyeler yalnızca Bayezid'den para sızdırmakla kalmıyor, üstelik Avrupa'da siyasî şöhret de temin ediyorlardı. Meselâ Cem Sassenage'da bulunduğu sırada, Sultan Bayezid'in Napoli kırallığına karşı bir donanma hazırladığı haberi etrafa yayılmıştı. Bu durum karşısında Rodos şövalyelerinin üstadı âzamı Pierre d'Aubusson Bayezid'e başvurarak, Napoli'ye karşı girişilecek bir hareketin Cem'den istifade suretiyle Osmanlılar aleyhine büyük bir seferin açılmasına sebebiyet vereceğini bildirmişti. Neticede İkinci Bayezid sefer niyetinden vazgeçmekle de kalmıyarak ona, hazine-i humayunda mahfuz bulunan ve St. Jean Baptiste (Yahya)e ait olduğu söyleyen eli göndermişti. Bu suretle Napoli'ye karşı bir harbi önlemiş olan Pierre d'Aubusson, siyasî bir muvaffakiyetin âmili olarak da Avrupa'daki şöhretine ilâveler yapıyordu.

Rodos şövalyeleri reisinin Cem vesilesiyle çevirdiği en mühim siyasî manevra hiç şüphesiz, Rodos'u Osmanlıların taarruzundan korumasıdır. İkinci Bayezid'den aldığı paralardan başka, Cem'in ağzından sahte mektuplar yazdırarak, Cem'in Mısır'daki annesinden de para çekmenin yolunu bulan Pierre d'Aubusson, hem nakdî menfaat teminine, hem de adayı korumak için Cem'i elde tutmaya çok dikkat ediyordu. Sultan Bayezid Rodos'a karşı taarruza teşebbüs ettiği takdirde bütün hıristiyanların Osmanlılara hücum etmesi için papaya mektuplar yazıyordu. O arada Sultan Bayezid, Cem'in ailesini Mısır hükümdarı Kayıtbay'dan istemiş, red cevabı ile karşılaşınca; zaten Fatih devrinden beri iki devletin arası iyi olmadığından iş harbe kadar gitmişti.

Fransa kıralı onbirinci Louis'nin ölümü üzerine onun yerine geçen sekizinci Charles'a niyabet eden Anne de Beaujeu ile Fransız zadegânının arası iyi olmadığından Fransa'da bir takım karışıklıklar çıkmış, o arada şövalyeler de şehzade için daha emniyetli bir yer arıyarak Cem'i St. Etienne, Vienne ve Clermont yolu ile Auvergne'de Bourganeuf şatosuna götürmüşlerdir. Cem Sultan bu şatonun en yüksek burcu olan Lastic'te bir müddet tutulmuş, ondan sonra zavallı şehzade yine şato şato gezdirilmiştir. Bourganeuf'tan sonra Monteil - le Vicomte ve Morterellos şatolarında bir müddet oturtulan Cem Sultan en son olarak ayni şehirdeki şatolardan Boislamy'ye nakledilmiş ve burada iki sene kalmıştır. Cem'in Boislamy şatosuna muvasalatının, «Vakıat-ı Sultan Cem» isimli esere göre 1484 temmuzunda vuku bulmuş olması neticesine varılmaktaysa da; Thuasne «Djem Sultan» isimli eserinde bu hadiseyi 1486 mayısında cereyan etmiş göstermektedir.

Cem Sultan Bourganeuf'de iken kaç-

ma imkânlarını araştırmaktan geri kalmamıştır. Bu cümleden olmak üzere önce bir yer bulması için Sofu Hüseyin Beyi kâfir kıyafetine sokarak Duc de Bourbon'un nezdine göndermiştir. Duc de Bourbon, Madame de Beaujeu'nun aleyhtarı olduğundan şatosunda bir çok muhalifler toplanmakta idi. Hüseyin Bey, Duc de Bourbon'un yanında bir hayli kalmış, yine Cem'in adamlarından Celâl Bey de dükün nezdine giderek şehzadenin firarı için çalışmalarda bulunmuştur. Lâkin bu faaliyetin farkına varılmış olmalı ki, şövalyeler 1484 yılında 3500 altın sarfederek Bourganeuf şatosunda Grosse Tour (büyük kule) ve Tour de Zizim (Cem kulesi) denilen 7 katlı bir kule yaptırmışlar ve bunun dördüncü katını Cem'e tahsis etmişlerdir (1487). Bourganeuf kasabasının etrafı sur ile çevrili bulunduğundan, kasabanın düküne de itimad ettiklerinden, şövalyeler burada Cem'i emniyette kabul etmişlerdir.

Muhtelif hükûmetlerin Cem'i ele geçirme teşebbüsleri

Papa sekizinci İnnocent (İnosan), Napoli kıralı Ferrand ve Macar kıralı Matyas Korvin, şövalyelerin üstadı âzamı Pierre d'Aubusson'a başvurmak suretiyle Cem'i ele geçirmek istemişlerdi. Fakat bu kıymetli esiri elde etmek teşebbüsleri bununla kalmamış, iş kaçırmaya teşebbüse kadar ileri götürülmüştür. Bu hareketler karşısında en kurnaz davranan devlet ise Venedikliler olmuştur. Venedik hükûmeti hem Cem'in arkasına düşen devletlere, hem de Bayezide karşı gayet mahirane bir siyaset takip ederek, her iki tarafa da hoş görünmenin yolunu bulmuştur. Venedik hükûmeti Osmanlılarla bir mesele çıkarmaktan çekindiğinden, Bayezid'i memnun bırakmaya dikkat etmiş, bunun için bir taraftan el altından Cem'i şövalyelerden alması için tavsiyelerde bulunmuş, bir taraftan da Avrupa'da olup biten şeylerden Bayezid'i haberdar etmiştir.

Bilâhare Cem hadisesine Fransa kıralı sekizinci Charles de karıştığından mesele daha çok şümullenmiştir. Cem'i elde etmek istiyenlerin sayısı çoğaldıkça, Venediklilerin bu hususdaki siyasî faaliyetleri de genişlemiştir. Meselâ, Paris'teki Macar elçisi Cem'i elde etmeye uğraşırken, Venedikliler bu teşebbüsü akim bıraktırmağa, ayrıca Floransa hükûmetini de bu işe karıştırmaya gayret etmişlerdir.

Siyasî gayretlerin dışında, kaçırmak suretiyle Cem'i ele geçirme hareketleri de göze çarpmaktadır ki, Lorrain (Loren) dükasının teşebbüsü bu neviden bir hadisedir. Napoli kırallığına hâkim olmayı tasavvur eden Lorrain dükası 1487 martında 2 asilzade ile 28 askeri Fransa'ya yollamışsa da, bunlar Fransızlar tarafından yakalanarak hareket akim bıraktırılmıştır.

Duc de Bourbon, Cem'e yakınlık göstererek onun kaçmasına taraftar olduğundan, şehzadenin firar hazırlığına yardım etmiştir. Cem'in adamlarından Sofu Hüseyin Bey ile Celâl, Sinan, Ayas, Sofu Şadi Beyler ve Şirmerd Ağa, Cem'in mutad at gezintileri esnasında muhafızları öldürerek, Duc de Bourbon'un hazırlıyacağı atlarla şehzadeyi kaçırmak üzere plân kurmuşlardır. Fakat bu plân Cem'e mensup bir şahıs tarafından ifşa edildiğinden tatbik olunamamıştır. Bunun üzerine Cem Sultan Grosse Tour'da kaldığı iki sene zarfında sıkı bir göz hapsine alınmıştır. Vatanından uzakta hürriyetinden mahrum olarak sıkıntılı bir hayat geçiren bedbaht Osmanlı şehzadesi bütün acılarını içine akıtmış, kendisini bilhassa şiir yazarak oyalamaya çalışmıştır.

Cem'in İtalya'ya nakli

Cem'i ele geçirme teşebbüsleri bitip tükenmediğinden, Osmanlı şehzadesi bunlar için bir siyasî pazarlık konusu bile olmaktaydı. Cem'i elde etmek istiyenlerin en başında bulunan papa, ondan hıristiyanlık namına faydalanmayı hesaplıyordu. Macarların teşebbüsleri Venedik entrikası ile akim kalınca, bu siyasî pazarlıkta papanın rolü daha fazla ehemmiyet kesbetmiş oldu. Siyasî pazarlığa en nihayet bir müslüman hükûmet olan Mısır sultanlığı da karışınca, Cem Sultanın ülke değiştirmesi meselesi papalık lehine biraz daha terakki kaydetti. O arada Fransa kıralı sekizinci Charles da Cem'in Alman imparatoru Maximilian'a tevdiinden çekinmekte idi. Fakat böyle hareket edilmeyeceğine dair teminat alınca, Osmanlı

şehzadesi vasıtasiyle hıristiyanlık lehine elde edilecek faydalardan haz duyacağını beyanla, onun İtalya'ya götürülmesine muvafakat etti. Böylece şövalyeler ile 5 ekim 1488 de bir anlaşma imzalandı. Fransız kıralı, Şehzade Cem'in emniyet içinde naklini temin etmek üzere de 50 Fransız şövalyesinden mürekkep bir muhafaza kuvveti verdi. Anlaşma gereğince; eğer papa, sekizinci Charles'ın muvafakatı olmadan Cem'i başka bir hükûmete verecek olursa, bunun mukabilinde Fransa hükûmetine on bin duka ödiyecekti. Cem'in şövalyelerin eline düştüğü günden beri Pierre d'Aubusson'u hıristiyanlık namına alkışlıyan papa bu defa ona kardinallik rütbesinin verdirilmesini temin etti. Böylece eli kanlı silâhlı şövalyelerin reisi bir de kardinallik şapkasını örtünme hakkını aldı ki, bu yeni taltif şekli onun haline ve takip ettiği siyasete hiç te uygun değildi.

Çektiği ıztıraplar henüz kâfi gelmemiş olan Cem Sultan, İtalya'ya götürülmek üzere 11 ekim 1488 de Bourganeuf'ten hareket ettirildi. Şehzade ve maiyetindekiler Felletin, Montferrand, Courpière'den geçtikten sonra 18 ekimde Lyon'a vardı. Bourganeuf ile Lyon arasının katedilmesi için bir haftalık zaman geçirilmiş, Lyon'dan sonra nehir yolunun takibi uygun görüldüğünden Rhône nehri üzerinden Pont St. Esprit'ye, oradan Marsilya'ya gelinmiştir. Cem'in doğrudan doğruya Marsilya'da gemiye bindirilmeyip Toulon'a götürüldüğü görülmektedir.

Cem Sultan Marsilya'dan Toulon'a giderken İtalya'ya hareketinin tehiri hakkında Fransa sarayı tarafından bir emir gönderilmiş bulunuyordu. Böyle bir emrin verilmesine sebep, İkinci Bayezid'in Fransa kıralı nezdindeki teşebbüsü idi. Cem Sultan Bourganeufden hareket ettikten bir müddet sonra Sultan Bayezid'in elçisi Paris'e varmış bulunuyordu. Rericho isminde bir Rum olan bu elçi, Cem'in Fransa'da kalmasına mukabil senevî 50 bin duka verileceğini, Filistin işgal edilince, Kamame kilisesinin hıristiyanlara bırakılacağını, Türkiye'deki hıristiyan azizleri yadigârlarının Fransa kıralına gönderileceğini bildirmekteydi. Türkiye'den gelen elçi kıymetli hediyeler de getirmişti. Hediyeler Anne de Beaujeu'yu memnun bırakmakla beraber, Sultan Bayezid'in teklifleri Fransız ricali arasında bir hayli münakaşayı mucip oldu. Neticede Cem'in İtalya'ya hareketinin tehiri için emir gönderildi. Lâkin emir Toulon'a ulaşamadan Cem Sultan gemiye bindirildi. Şehzadenin bu yolculuğunu idare eden Chieregato gayet kurnazca davranmış, bir an önce Fransa'dan ayrılmayı gözönünde tutmuş ve Cem'i âdeta kaçırırcasına gemiye bindirerek Toulon'dan denize açılmış bulunuyordu. Cem'in Toulon'dan hareketi, Vakıat yazarına göre, 12 şubat 1489, Thuasne'a göre 25 şubat 1489 dur. Böylece Villefranche'da karaya ayak bastığı 16 ekim 1482 den bu tarihe kadar Cem'in Fransa'da kalış müddeti 6 sene 4 ay tutmaktadır. Cem Fransa'da bulunduğu sırada her iki tarafın da arzularına rağmen sekizinci Charles ile bir türlü görüşememiştir. Cem Paris'e gitmek arzusunu izhar edince, kendisine kıralın Paris'e Türk ayağı bastırmadığı söylenmiş, kırala da Cem'in vahşi bir adam olduğu ifade edilmiştir. Bu hilelerden İtalya seyahati sırasında Cem'in yanında bulunan bir Fransız asilzadesi bizzat kendisini dinliyerek haberdar olmuş, bilâhara vaziyetten kıralı haberdar ederek şövalyelerin hilesini de bu suretle ortaya koymuştur.

Cem, İtalya'ya müteveccihen Fransa'dan ayrıldığı zaman bindiği gemiden başka kendisine iki gemi daha refakat etmekte idi. Gemiler volda fırtınaya tutulduğundan Elbe adasına uğramak istedi ise de orada barınamıyarak Nice önüne döndü; nihayet güç hâl ile İtalya kıyısında Civita Vecchia'yı tuttu (2 veya 6 mart); bir müddet burada kaldıktan sonra kıyıyı takip ederek güneye doğru ilerledi; Ostia'ya gelince Tiber nehrini takiben Roma'ya ulaştı. Cem, Porta Portese'de karaya ayak basarken papa ve kardinaller hariç, bütün Roma ekâbiri ve askerî kıtalar tarafından karşılandı (13 mart 1489). Şehzade Cem muhteşem bir alayla Roma sokaklarından geçti. Şehzadenin maiyeti önde gidiyor, papanın piyade muhafızları, sarayın hademesi, kardinallerin ve Roma asilzadelerinin hademeleri ikinci sırayı teşkil ediyordu. Papanın oğlu Francesco Cybo

Cem'in yanında bulunuyor, onun yanında Rodos şövalyelerinin üstadı âzamı Pierre d'Aubusson'un kardeşi Vicont de Montevil mevki almış bulunuyordu. Cem, kıymetli takımlarla süslenmiş bir ata bindirilmişti. Şehzadeyi muhafazasına memur Fransız şövalyeleri, onları da bir kilise heyeti takip etmekte, onların gerisinde de Roma ekâbiranı ile papalığın yüksek şahsiyetleri gelmekte idi. Cem böyle bir alayla Roma sokaklarından geçirildi ve Vatikanda hükümdarlara mahsus daireye yerleştirildi.

Cem Sultan ertesi gün (14 mart) papa sekizinci İnnocent tarafından resmen kabul edildi. Kabul merasimi sırasında teşrifat memurunun bütün ısrarlarına rağmen kavuğunu çıkarmayı ve diz üstü çökmeyi reddetti. Böylece başını açmaksızın ve eğilmeksizin papanın tahtına doğru ilerledi. Osmanlı şehzadesi yedi senelik esaret hayatına ve çektiği bunca sıkıntılara rağmen yine vakur, yine metindi.

Cem Sultan papa İnnocent ile müteaddit defalar görüştü. Bu mülâkatlarının birincisinde şövalyelere sığındığı tarihten başlıyarak Avrupa'ya ne maksatla geldiğini anlattı. Yedi senelik esaret hayatında çektiği eziyetleri tesirli sözlerle hikâye etti; bu arada her ikisi de karşılıklı olarak gözyaşı dökerken Cem Sultan artık Mısır'a giderek ailesine kavuşmaktan başka gayesi olmadığını belirtti. Papa müteessiren gözyaşı dökmekle beraber onun arzusunu yerine getirme tarafını tervic etmedi. Zira kendisinin bir takım plânları vardı ve Osmanlılar üzerine bir haçlı seferi açmak tasavvurunda idi. Daha başka bir mülâkatında ona hıristiyan olmasını teklif etti. Cem buna karşılık cihan padişahlığı verilse dinini terketmiyeceğini bildirdi. Papa bu teklifi yaparken, Macar kıralının onu Rumeli sınırında görmek istediğini ifade ederek Macaristana gitmesi tavsiyesinde bulundu. Vakıat-ı Sultan Cem isimli eserdeki ifadeden anlaşıldığına nazaran, Cem Sultan, papanın bu sözleri karşısında, Macaristana gittiği takdirde böyle bir hareketin islâm dünyasında lânetle anılacağını hesaplıyarak red cevabı vermiştir. Cem'in red cevabı papayı kızdırmış ve bunun üzerine İnnocent ağır bir cümle kullanmıştır. Efrec dilini ve yazmasını bilen Cem Sultan verdiği cevapla papayı mahcup etmiştir.

Cem Sultan'ın Roma'ya gelişinden itibaren onun hakkındaki siyasî faaliyet bu şehirde daha ziyade temerküz etti. Papa Cem'den de istifade suretiyle bir haçlı seferi hazırlanması işinden bir türlü vazgeçmedi. Papa haçlı ordusu hazırlama plânını tatbik için uğraşırken Macar kıralı Matyas ile Mısır sultanı Kayıtbay Cem'i istemekte devam ediyordu. Nihayet papa İnnocent haçlı seferinin tertibi gayesiyle 25 mart 1490 da bir kongre topladı. Bu kongrede Osmanlılar üzerine üç ordu ile yürünmesi plânlaştırıldı. Lâkin Macar kıralı Matyas Korvin'in ölümü dolayısiyle bunun tatbiki işi suya düştü.

Rodos şövalyeleri Cem meselesi dolayısiyle o kadar çok entrika çevirmekte idi ki, bu entrikaya Mısır sultanı dahi âlet oldu. Sultan Kayıtbay Cem'i istediği için şövalyelerin üstadı âzamı şehzadenin nakline tahsis edilecek gemileri donatmak bahanesiyle Mısır hükümdarından 20 bin altın koparmış bulunuyordu. Bilâhara şövalyelerin hilesinin farkına varan Sultan Kayıtbay bu altınları geri alabilmek için Romaya bir elçi göndermiş, bir takım müzakerelere rağmen bunun ancak beş bin altınını geriye alabilmiştir.

Cem Sultan Roma'ya geldikten sonra da kurtuluş işinden bir haber çıkmadığını görünce daha fazla üzüntüye kapılmış ve artık esaret hayatına dayanamaz hale gelmiştir. O bu haldeyken Bayezid de Cem'in hâlâ hayatta oluşundan endişeleniyor, Osmanlı ülkesinden uzakta tutulmasını garantiye bağlamayı veya hayatının sona erdirilmesini arzuluyordu. Bunun temini için de hiç şüphesiz Cem'i elinde tutan papa ile padişahın münasebetlerinin sıkılaşması lâzımdı. Nitekim Sultan Bayezidin yolladığı elçiler ve yaptığı teklifler neticesi iki taraf arasındaki münasebetler sıkılaştı. Papa ile Sultan Bayezid arasında bu şekilde münasebet cereyan ederken, hayatından bezmiş hâle gelen Cem'e karşı ise zehirlenmek suretiyle öldürülmesi için bir takım suikast teşebbüsleri vuku buldu. Bazılarında Bayezid'in de parmağı olduğu söylenen bu suikast teşebbüslerine papa tarafın-

dan mâni olundu. Hıristiyanlık namına vücudundan istifade edilebilmesi için papa Cem'in yaşamasını istemekteydi.

1490 senesinde Roma'ya gelen Bayezid'in elçisi kapıcı başı Mustafa Bey (sonradan sadrâzam Koca Mustafa Paşa) Cem'in üç senelik tahsisatını birden getirmişti. Mustafa Bey, padişah namına bir takım teklifler de yapmıştı. Bunlar arasında Cem'in papa tarafından muhafazasına karşılık senede 40 bin altın verilmesi meselesi de vardı. Bu husus nihayet müzakereler sonunda papa tarafından kabul edildi. Papa bu teklifi kabul ettiğini bir mektupla padişaha bildirince İkinci Bayezid, Türkiye'de hıristiyanlarca mukaddes sayılan eşyalar meyanında Hazreti İsa'nın böğrünü deldiği rivayet olunan mızrak ile sirkeye batırılarak İsa'nın susuzluğunu gidermiş olan süngeri ona yolladı.

Cem hakkında böyle müzakereler olurken o çektiği ıztıraplara rağmen asaletinden hiç bir şey kaybetmiyor ve ruhunun hassasiyetini birçok misallerle ifadeden geri durmuyordu. Bu cümleden olarak Roma'da sık sık fukaraya sadaka dağıtıyordu. Onun bu haline bakanlar hıristiyan olacağı şayiasını çıkarmışlardır. Papa İnnocent işte bu şayiayı da gözönünde tutarak biraz yukarda bahsedildiği veçhile kendisine hıristiyanlığı kabulünü teklif etmişti.

Papa Altıncı Alexandre ve Cem Sultan

Cem'den istifade ederek Osmanlılar aleyhine bir haçlı seferi hazırlamak için uğraşan papa sekizinci İnnocent zamanında Osmanlı şehzadesi papalık sarayında tutuldu. Ancak papayı mezara götüren hastalığı esnasında S. Angelo şatosunda sıkı bir muhafaza altına alındı. Sekizinci İnnocent 1492 ağustosunda ölünce ondan sonra papalık makamına geçen altıncı Alexandre (Roderic Borgia) Cem'i yine Vatikan sarayına getirtti.

Cem Sultan altıncı Alexandre'ın papa olmasiyle biraz daha serbestiyete kavuştu. Papanın oğullarından Gandia dukası Don Juan ile dostluk tesis eden Cem ara sıra bununla at gezintilerine çıkıyordu. Bu gezintilere bazan papanın diğer oğlu Cesar Borgia da katılıyordu. Vatikan'da verilen bazı ziyafetlere Osmanlı şehzadesinin iştirak ettirildiği de oluyordu. Cem bu şekilde nisbeten serbest yaşamasına ve onun böyle bir hayat sürmesine papanın göz yummasına rağmen, Osmanlı şehzadesi yine onların elinde bir âletten başka bir şey değildi. Zira papa altıncı Alexandre da haçlı seferi tertibi işinden vazgeçmiş değildi. Ayni zamanda selefi gibi İkinci Bayezid'den bir şeyler koparmaya çalışmaktan da geri durmuyordu. Hatta bunun için Bayezid'e bir elçi bile göndermişti. Papa, Bayezid'e; senevî

Lucres Borgia

Papa VI. Alexandre Borgia

Sezar Borgia

kırk bin duka verilmek üzere Cem'in tevkifine devam edileceğini, veyahut ta bir defada 300 bin duka ödenmesi şartiyle şehzadenin öldürülmesini teklif ediyordu. Bu teklifi yapan, papanın elçisi Georgia Buzardo idi.

Cem hakkında papa ile Bayezid arasında böyle konuşmalar devam ederken, evvelce olduğu gibi, başka devletler de yine Cem işi ile meşgul oluyorlardı. İkinci Bayezid zamanında çok kuvvetli bulunan Türk akıncılarından endişe eden Venedik Cumhuriyeti, Bayezid'i yıldırabilmek için Cem'i âlet etmek istiyordu. Bu gaye ile papa nezdinde tesebbüste bulunmaya devam ediyordu. Papa gibi haçlı seferi tertibi istiyenlerden birisi de Alman imparatoru Maximilian idi. Bu arzusunu kuvveden fiile çıkarabilmek için bir taraftan Fransa ile Napoli kırallığının arasını bulmaya, bir taraftan da Mısır sultanının müzaharetini temine çalışıyordu. Maximilian, bu plânı tahakkuk ettiği taktirde papanın riyasetinde bir haçlı seferinin fiiliyata çıkacağına inanıyordu.

Cem Sultan'ın sekizinci Charles'a teslimi

Napoli kıralı ile arası bozuk olan Fransa kıralı sekizinci Charles, İtalyaya yürüyerek Napoli kırallığını ortadan kaldırmak istiyordu. Sekizinci Charles bununla da kalmıyarak İtalya'ya inince Cem'i de beraberine alarak Kudüs'e doğru bir haçlı seferi yapmak tasavvurunda idi. Papanın elçisi ile Bayezid arasında Cem'in esaretinin devamı veya ölüdürülmesi mevzuunda İstanbul'da müzakereler cereyan ederken, sekizinci Charles da ordusunun başına geçerek İtalya'ya doğru harekete geçiyordu.

Sekizinci Charles nihayet 1494 eylülünde büyük bir ordunun başında İtalya'ya yürüdü. Bu vaziyet karşısında papa Alexandre, Cem'i muhafaza için daha sıkı tedbirler aldı. Fransa kıralı İtalya'ya girerken Bayezid ile İstanbulda müzakereler yapmış olan papanın elçisi Georgio Buzardo da İtalya'ya dönmekteydi. Bu arada elçi İtalya'da bir kale muhafızının taarruzuna uğradığından üzerinde bir takım evrak ile Bayezid'in papaya yolladığı lâtince bir mektup ortaya çıktı. Bu mektuptan Sultan Bayezid'in Cem'i öldürmesi mukabilinde papaya 300 bin altın ödemeyi taahhüt ettiği öğrenildi. Elçi Georgio Buzardo'nun üzerinden çıkan bu mektup sekizinci Charles'ın eline geçince, Fransa kıralı Floransa üzerinden birdenbire Roma'ya vürüdü. Sekizinci Charles 1495 senesinin ilk günlerinde Roma'ya dahil olunca papa Alexandre Cem'i beraberine alarak S. Angelo şatosuna sığındı. Bunun üzerine Fransa kıralı ile papa arasında Cem'in teslimi mevzuunda uzun müzakereler cereyan etti. Neticede sekizinci Charlesın Roma'ya girişinden on bir gün sonra ikisi arasında anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma gereğince Cem, Terracine'de veya papalığa tâbi kalelerden birisinde kalacak, sekizinci Charles Fransa'ya dönerken yine papalığa iade edilecekti.

21 ocak 1495 te S. Angelo şatosunda papa tarafından Cem bizzat sekizinci Charles'a takdim edildi. Bu mülâkat sırasında papa altıncı Alexandre kıral ile beraber gitmek arzusunda olup olmadığını sorarken kendisine ilk defa prens diye hitap etmişti. Bunun üzerine Cem: «ben prens muamelesi görmedim, ister Fransa kıralı götürsün, ister burada esir kalayım, ehemmiyeti yok» dedi. Cem'in sözlerinden mahçup vaziyete düşen papa «Allah göstermesin ki siz burada esir sayılasınız, ikiniz de prenssiniz; ben aranızda bir tercümandan başka bir şey değilim» diye söylendi. Bu ilk mülâkattan beş gün sonra, yani 26 ocakta Cem'in Fransa kıralı sekizinci Charles'a teslim muamelesi yapıldı. Fransa kıralı Cem'i teslim alınca saray mareşalının muhafazasına tevdi eyledi. Teslim muamelesinin ferdası gününde Cem, Fransız kıralının ikametine tahsis edilen San Marco sarayına nakledildi. Böylece bedbaht şehzade Rodos şövalyelerine sığındığı günden beri üçüncü defadır ki sahip değiştiriyordu.

Cem Sultan'ın ölümü

28 ocak 1495 günü Cem Fransız ordusu ile birlikte Roma'dan ayrıldı. Napoli üzerine yürüyen Fransız kıralı sekizinci Charles Roma'dan güneye doğru ilerlerken şehzade Cem de Fransız ordusu ile birlikte ayni yolculuğa iştirak ediyordu. Fransız ordusu 9 şubat günü Monte San Giovanni kalesini zaptetti.

Bu hadiseye Cem de şahit oldu. Bundan sonra Charles, Terracine'i elde etti. Papa ile yapılan anlaşma gereğince Cem Sultan'ın bu kalede bırakılması icabederken, papanın muhtemel bir ihanetini hesaba katan Fransa kıralı Cem'i burada bırakmayarak yanında bulundurmayı uygun gördü.

İtalya'ya büyük bir ordu ile gelmiş olan sekizinci Charles, kısa zamanda Napoli kuvvetlerinin mukavemetini kırmaya muvaffak olduğundan, Fransız ordusu fazla zahmet çekmeden ilerliyordu. Fransız ordusunun ileri hareketine şahit olan Cem Sultan'da 16 şubat 1495 günü hastalık alâmetleri görüldü. Cem'de hastalık alâmetleri belirdiği gün, Fransız ordusu San Germano'ya varmış bulunuyordu. Ertesi gün, yâni Fransız ordusu Thiano'ya vardığı zaman şehzadenin hastalığı fazlalaştı. Hastanın yüzü, gözü ve boynu şişti. Şehzade ata binemiyecek vaziyetteydi, onun için bir sedyeye veya arabaya ko-

Papa VI. Alxandre Borgia'nın nezdinde S. Caterina merasimini tasvir eden bu resim Vatican'ın dur. Zamanında yapıldığından dolayı şahısların asıllarına benzediğine şüphe olmıyan bu kompo sarıklı Fatih'in bedbaht şehzadesi Cem'dir. Resmin sağında beyaz at üzerindeki sarıklı ise, Cem' sarıklı süvari daha vardır ve onun yanında ve önünde papanın süvarisi ile silâhlı piyadesi resm raftaki süvariler maiyetler erkânıdır. Cem ise; şeref mevkiinde, yâni papanın yanıbaşında tasvir uymaktadır. Bu resim ayrıca renkli ilâve

narak nakline devam edildi. Cem, Capua'ya bu şekilde girdi. Averso'ya varıldığı sırada daha fazla fenalaşan Cem arasıra kendisini kaybederek sayıklıyordu. 22 şubat günü Fransız ordusu Napoli'ye girerken son bir gayretle ata bindi. Fakat bundan sonra bir daha yataktan kalkamadı. Cem'in hastalanması üzerine sekizinci Charles kendisini sık sık ziyaretten geri kalmıyordu. Napoli'ye girildiği zaman Cem Sultan'ı kendisinin ikamet ettiği Capua şatosuna getirten Fransız kıralı hastanın tedavisi için hekim de tayin etmişti. Fakat Cem Sultan'ın durumu mütemadiyen fenaya doğru gidiyordu. Daha Napoli'ye varılmadan önce ata binemiyecek derecede fenalaştığı zaman, ağabeysinin, annesini, zevcesini ve bütün taallûkatını gözetmesini, cenazesini de küffâr elinde bırakmamasını vasiyet etmişti.

Borgia apartmanı duvar tezyinatındadır. Ressamı Pinturecchio'-zisyonun solunda oturan papadır. Onun yanında ayakta duran in maiyet erkânından biridir ve dikkat edilirse sağda diğer bir edilmiştir. Bu resimden sarahatle anlaşılacağı vehçile sağ taedilen sarıklı zattır. Esasen eşkâli de, tarihin verdiği tarife olarak verilmiştir (No. 13).

Sekizinci Charles, Cem Sultanı Capua şatosuna getirttikten sonra, artık ona serbest olduğunu bildirmişti. Bu söz üzerine zavallı şehzade «Elhamdülillâh azâd ve halâs sözü kulağımıza girdi» diyerek Allah'a şükretmişti. Fakat artık şehzadenin yataktan kalkacak hali yoktu. Şehzade kendisini iyice kaybetmeden önce şu sözlerle Allah'a yalvarmaktaydı: «Yarab! din düşmanları ehl-i islâma muzır tasavvurlarına beni âlet etmek istiyorlarsa daha ziyade yaşatma, canımı bir an önce al!». Hastalığı iyice artarak baygınlıkla müterafık şiddetli bir hummadan ıstırap çektiği sırada annesinden gelen mektubu okuyamamış, okunan şeyleri de anlamamıştı. Cem Sultan artık ilâç da alamaz halde idi. Nihayet Fatih'in bu bedbaht oğlu 25 şubat 1495 çarşamba günü hayata gözlerini kapadı. Dinî merasim Celâl ve Sinan Beyler tarafından yerine getirildi. Bu işler yapıldıktan sonra ceset kıralın emriyle tahnit edildi. Cem'in ahşâsı Napoli'de kıral Ferrand'ın bahçesine gömüldü. Cem Sultan'ın ölümü Venedik hükûmeti vasıtasiyle İstanbul'a bildirildiği zaman Sultan Bayezit kardeşi için Osmanlı ülkesinde gâip namazı kılınmasını ve üç gün matem tutulmasını emretti. Bu vesile ile fukaraya yüz bin akçe dağıtıldı.

Cem Sultan'ın cesedinin Türkiye'ye nakli

Yıllarca süren esaret hayatından sonra yâdellerde hayata gözlerini yuman Cem Sultan'ın kendisi gibi cesedi de bir rekabet mevzuu olmaktan kurtulamadı. Talihsiz şehzadenin cesedini bile menfaatlarına âlet edenler mevcuttu.

Cem ölünce Celâl ve Ayas Beyler cesedin muhafazasına memur oldular, Sinan Bey ise şehzadenin ölümünü ağabeysine bildirmek üzere tebdili kıyafetle İtalya'dan ayrılıp İstanbul'a gitti. O arada sekizinci Şarl, şehzadeden kalan bütün eşyaları onun en sadık adamlarından olan Hatip zâde Nusuh Bey vasıtasiyle Mısır'da bulunan annesine gönderdi. Lâkin, ya havanın muhalefeti yüzünden, yahut ta Hatip zâdenin sadakatsizliğinden dolayı onun bindiği gemi İskenderiye'ye gidecek yerde İstanbul'a gitti, ondan kalan eşyalar da bu suretle Osmanlı ülkesinin dışına intikal etmedi.

Cem Sultan'ın cesedi Bayezid tarafından istendi. Lâkin cesed kolaylıkla Osmanlı padişahına gönderilmedi. Cem'in tabutu bir müddet Napoli'de kaldı, ondan sonra gemi ile Gaeta'ya naklolundu. Sekizinci Charles Fransa'ya dönünce Cem'in tabutu da bu şehirle beraber Napoli kıralı Frédéric (Frederik) in eline geçti. Napoli kıralı Cem'in tabutunu Gaeta'dan Castelli dell'Ovo'ya naklettirdi (1496 sonları). 1498 senesinde Fransa kıralı on ikinci Louis Napoli seferine çıkarken papa ile arası çok iyi idi. Bu sıkı dostluktan endişe duyan Napoli kıralı Frédéric, papa ve Fransa'ya karşı Osmanlılarla münasebetini sıkılaştırmak istiyordu. Bunun için Cem'in cesedini Türkiye'ye göndermek suretiyle Bayezid'e hoş görünmeyi tercih etti. Bu sebeple zaten evvelden beri Cem'in tabutunu talep eden Bayezid'e göndermek üzere yola çıkarttı (1499 başları). Osmanlı şehzadesinin tabutunun Türkiyeye gönderileceğini duyan papa buna mâni olmak için itirazda bulundu ise de Napoli kıralı papanın itirazına aldırmadı. Cem'in cesedini Giacomo Pignatelli vasıtasiyle Türkiye'ye yolladı. Şehzadenin cesedi Türkiye'de doğruca Mudanya'ya çıkarıldı, oradan Bursa'ya sevkedilerek Fatih'in büyük oğlu Mustafa'nın yanına defnedildi. Cem'in kitapları, atları, mücev-

Geçen sayfadaki kompozisyonun resim altında izah edildiği veçhile, oradan alıp buraya ayrıca konulan süvari resmi, şimdiye kadar tarihî neşriyatta yanlış olarak Cem diye geçmiştir..

Bu resim de, evvelki kompozisyonda ve bu sayfanın solunda görülen atlının aynıdır. Çok sonraki tarihte tahta üzerine oyma olarak yapılmıştır

Cem'in Şairliği

(İlâve : 68)

★

Fatih'in bedbaht şehzadesi Cem Sultan, Bayezid'le mücadelesi ve vatanından uzaklarda geçirdiği acıklı hayatı kadar, şair hüviyeti ile de dikkati çeker. Hatta onun hayatının hüsranla dolu sahneleri ile şairlik tarafının yekdiğerini tamamlayıcı bir hususiyet taşıdığını söylemek daha doğru olur. Aslında şiir söyleme kabiliyetine sahip bir insan olarak dünyaya gelmiş bulunan Cem Sultan, başına gelen hadiseler dolayısiyle kendisini daha fazla şiire vermiş, bu sayede hem oyalanmış, hem içini dökmüş, hem de şikâyetlerini nazmetmiştir. Böylece türkçe ve farsça iki divan meydana getirecek kadar şiir kaleme almıştır.

Şehzadelerini iyi yetiştirmeye dikkat eden Fatih Sultan Mehmet, oğullarını sancak beyliğine gönderdiği vakit, onlara kıymetli şahsiyetleri hoca tayin etmişti. Cem Sultan da pek küçük yaşta Kastamonu sancak beyliğine tayin edildiği zaman bir taraftan tahsiline devam ederken edebiyata alâka göstermiş ve farsça öğrenmiye başlamıştı. Kastamonu'dan Karaman sancak beyliğine nakledilince burada da bilgisini ilerletmiye devam etmiş, defterdar ve nişancı gibi memurlarını edebiyatla meşgul kimselerden seçmişti. Böylece Konya'da Sâdi (Cem Sadisi) Haydar, Sehâi, La'lî, Kandî ve Şahidî gibi şairleri kendi etrafına toplamıştır. Cem'den ayrılmayan bu şahsiyetlere «Cem şairleri» denir.

Cem Sultan, edebiyat dışında da bilgi edinmek ve böylece genel kültürünü zenginleştirmek gayesiyle yanında Rum ve İtalyan bilginler de bulundurmaktaydı. Bu sayede tarih ve felsefeye de merak sardıran Cem Sultan hacca gittiği sırada rastladığı Hasan bin Mahmut Bayatî'ye Osmanlı hanedanının silsilenamesini yazdırmıştır. Hasan bin Mahmut Bayatî'nin yazdığı eser «Câm-ı Cem âyîn» ismini taşımaktadır.

Cem Sultan küçük yaşta şiir söylemiye başlamıştır. Babasının sağlığında «Hurşid ve Ferahşad» adiyle bir mesnevî meydana getirmiş ve bu eseri Fatih tarafından takdirle karşılanmıştır. Cem Sultanın bundan başka, Selman'dan tercü-

→

me ederek babasına ithaf ettiği «Cemşid ve Hurşid» adlı bir mesnevisinin daha mevcudiyetinden bahsedilir. Cem, farsçayı bu dilden tercümeler yapacak ve farsça güzel şiirler yazacak derecede iyi öğrenmişti. Onun farsça şiirlerine bakınca, kendisinin Osmanlı hânedanı âzası içinde farsçayı en iyi bilenlerden biri olduğuna hükmetmek gerekir. Zaten Cem'in İran şairlerini çok iyi tanıdığına ve onlara nazireler yazdığına şahit olunmaktadır. Cem üzerinde İran şairlerinden Hâfız Şirazî, Molla Câmî ve Selmân Savcı gibi kimselerin müessir oldukları görülmektedir.

Cem Sultan türkçe şiirlerinde Bursa'lı Ahmet Paşayı üstad tanımıştır. Zaten o devrin hemen bütün şairlerini tesiri altında bulunduran Ahmet Paşanın, Cem'e de tesirini beklemek lâzımdır. Nitekim Cem'in gazel, kaside ve murabbalarında Ahmet Paşanın tesiri açıkça sezilir. Cem'e karşı alâka gösteren Ahmet Paşa ise, onun gazel sahasında muvaffak olduğunu ima etmektedir. Cem Sultan Ahmet Paşanın gazellerine nazireler yazdığı gibi, onun bazı mazmunlarını biraz değiştirerek almaktan da geri kalmamıştır. Cem Sultan'ın, Bursa'lı Ahmet Paşadan başka, Şeyhî, Necâtî ve Nizâmî'nin de tesiri altında kalmış olduğu sezilir.

Cem Sultan, âşıkâne mevzular da dahil olmak üzere çeşitli hususları işleyen şiirler yazmıştır. Şiirleri arasında tablat tasvirlerine bile rastlanır. Cem ekseriya taklitçi bir şair tesiri bırakmakla beraber, ıztıraplı zamanlarında müessir şiirler yazmaya muvaffak olmuştur. Şiirleri umumiyetle söyleyiş bakımından zayıf ve ihmal edilmiş manzumelerdir. Fakat mısraları arasında onun gurbet ellerinde geçen hazin hayat sahnelerini okumak mümkündür. Onun frenkler arasındaki ıztıraplı hayatını terennüm eden şiirlerinde daha fazla olgunluk ve nisbeten de bir lirizm havası farkedilir.

Meşhur «Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistandır» diye başlıyan kasidenin umumiyetle Cem'e aidiyeti kabul edilmekle beraber Lâtifî bu kasideyi Cem Sadisi'ne izafe etmektedir. Üzerin-

→

herleri, papağanı ve maymunu da Sultan Bayezid'e teslim edildi.

Cem'in Kahire'de bulunan annesi Çiçek Hatun 1498 yılı mayısında veba salgını neticesinde ölmüştür. Cem'in Sultan Bayezid tarafından öldürülen oğlu Oğuz Han'dan başka Murad adını taşıyan diğer oğlu bilâhara Rodos'a giderek, muhtemelen orada tanassur etmiştir. Şövalyeler tarafından kendisine tahsis edilmiş olan Fondo şatosunda yaşıyan Murad ile oğlu Rodos'un Türkler tarafından fethi üzerine ele geçirilerek öldürülmüştür. Zevcesi ile iki kızı ise İstanbul'a götürülmüştür.

Cem hâdisesi her iki taraf için de zararlı neticeler vermiştir. Bu hâdise Cem bakımından mütalâa edildiği taktirde, neticenin onun namına ne kadar acı ve üzücü olduğu, onun senelerce süren esaret hayatında adım adım takip edilebilir. Cem gibi zeki ve ateşli bir şahsın Osmanlı tahtına geçmemesi Osmanlı devleti için bir talihsizlik kabul edilirse de Bayezid de pek zayıf bir şahsiyet sayılamaz. Bayezid'in Cem'den belki de en belirli farkı harpçi zihniyete sahip olmaması idi. Maamafih Bayezid, kardeşi hıristiyan ülkelerinde esaret hayatı çekerken bir türlü huzur duyamamış ve günün birinde Osmanlı ülkesinde ikilik çıkarabileceğinin korkusunu çekmiştir. Bu bakımdan Cem hâdisesi Osmanlı istilâ hareketinin yavaşlamasında müessir olmuştur. Ayrıca Rodos şövalyelerine sığınıncaya kadar epeyce kan akmasına, ölümüne kadar

---

→

de münakaşalar yapılarak Cem'e veya Cem Sadîsi'ne aidiyetine dair muhtelif fikirler ileri sürülen bu kaside, Fatih'in bedbaht oğlunun hüsran dolu hayatının elemlerini terennüm etmektedir.

Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu frengistândır
Her kulun bâşına yâzılan gelür devrandır
Kâ'bet-ullaha varub bir kez tavaf eylediğün
Bin Karâman bin Acem bir milket-i Osmandır.
Çok şükür Allaha kim geldin frengistâna sâğ
Sağlığınca her kişi nefsince bir sultandır.

Cem, bu uzun manzumesinde frenk illerinde ömrünü nasıl içki meclislerinde, frenk prensleri ve frenk dilberleri arasında avutmağa çalıştığını anlattıktan sonra tekrar ana mevzua dönmekte ve:

Husrevâ gönlini hoş dut ayşe meşgul ol müdâm
Çünkü bû dünyâ evinün âhiri virândur
Hükmedenler bu cihan mülküne şark-u garbdan
Ger Süleyman ger Skender, cümlesi mihmandır.

Daha sonra bütün bu felâketlere sebep olan kardeşine şöyle hitabetmektedir:

→

→

Yürü var Bayezid sen süregör devrânunu
Saltanat baki kalur dirlerse ol yâlânlur.

Cem, kardeşine yalnızca bu şiirinde değil, daha başka manzumelerinde e acı sitemlerde bulunmaktadır. Meselâ bir tanesinde:

Sen pister-i güldê yatasun şevk ile handân
Ben kül döşenem külhan?i mihnetde sebep ne?

Diye şikâyette bulunan Cem'e onun gibi bir şair olan Sultan Bayezid ise şöyle cevap vermektedir:

Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdîre rızâ virmiyesün böyle sebep ne?
Hacc-ül-Haremeynüm diyüben da'vî kılursun
Bu saltanat-ı dünyeviye bunca sebep ne?

Bibliyoğrafya

Sadeddin Nüzhet Ergun : Türk şairleri; Hoca Sadeddin : Tac-üt-tevarih; Faik Reşad : Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye; Nihad Sami Banarlı : Resimli Türk edebiyatı tarihi; Nihad Sami Banarlı : Dasitân-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşid-ü Hurşid mesnevisi.

Cem'i Papa A. Borgia'nın bir eğlenti âleminde gösteren bu resim, bir İngilizce tarih kitabındaki ressam Wilhelm von Kaulbach (1804 - 74)'in tablosundan kopye ettirilmiştir

da bir hayli paranın hıristiyanlara aktarılmasına sebep olması bakımından, Cem meselesi Osmanlı devleti için bir hayli pahalıya mal olmuştur.

Bayezid'in saltanatının ilk yılındaki siyasî ve askerî hadiseler

Bayezid padişah olunca kardeşinin saltanat dâvasiyle karşılaştığından, en önce bu işle meşgul olmak zorunda kaldı. Zaten kendisi yumuşak tabiatlı olduğu için babası gibi büyük fetih hareketlerini ön plâna alamadı. Maamafih Osmanlı devleti kudret bakımından inkişaf etmekte devam ettiğinden, Bayezid'in dahilî meselelerle fazla meşguliyetine ve harbi pek fazla terviç etmemesine rağmen, askerî ve siyasî hadiselerde ağır basmakta devam etti. Ancak Fatih zamanında başlanmış fetih hareketlerinden olan İtalya'nın istilâ plânından vazgeçildiğinden burada gerileme vuku buldu.

Sultan Bayezid kardeşi Cem'in saltanat davasiyle karşılaştığı sırada Otranto fatihi Gedik Ahmet Paşayı İstanbul'a çağırtmıştı. Bunun üzerine Gedik Ahmet Paşa yerine Hayrettin Paşayı bırakarak İtalya'dan ayrıldı. Gedik Ahmet Paşa İtalya'dan ayrılmadan önce Otranto kalesini tahkim ile içine sekiz bin asker ve bir buçuk senelik erzak ve mühimmat koymuş bulunuyordu. Gedik Ahmet Paşa gibi muktedir bir kumandanın Türkiye'ye dönmesinden ve Sultan Bayezid'in dahilî meselelerle fazlaca meşguliyetinden istifade eden Napo-

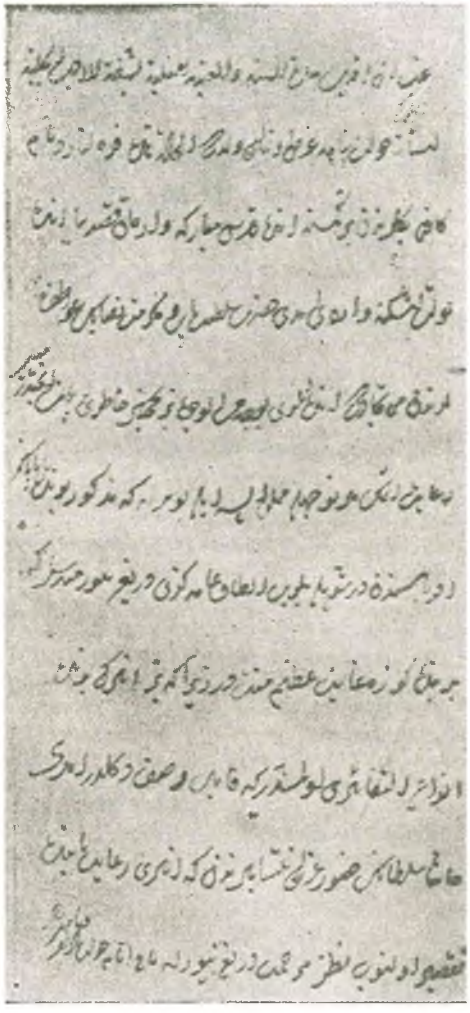

Cem'in bir el yazısı
Cem'in, Papa'nın yanında iken, Bayezid'e bir İtalyan aristokratın Kudüs'ü ziyaretine müsade edilmesini iltimas için yazdığı mektup (Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

Cem'in Avrupalılar tarafından yapılmış bir resmi daha
(Jozef von Karabacek'in kitabından)

li kıralı, damadı olan Macar kıralı Matyas Korvin'den de iki bin seçme süvari yardım kuvveti aldıktan sonra, İtalya'da Türklerin eline geçmiş bulunan toprakları istirdada teşebbüs etti. Kalabria dukasının da denizden kırk parça gemi ile hücuma geçmesi üzerine, yardım alamıyan Türk kuvvetleri şerefli bir müdafaadan sonra İtalya'daki fetihlerden feragat zorunda kaldı. Otrantodaki Türk kumandanı Sırbistan'a çekilmek şartiyle 10 eylûl 1481 de Otranto'yu teslim etti. Şehri teslim alan Kalabria dukası bir takım hileli bahanelerle 1500 Türk askerini alıkoydu. Ve bu kıtalardan bilâhara yapmış olduğu muharebelerde çok istifade etti.

Bayezid'in saltanatının ilk yılı içinde Sırbistan Beylerbeyi İskender Paşa, Fatih zamanında aktedilmiş olan muahedenin, yeni padişah zamanında yenilenmedikçe, şartlarına riayet mecburiyeti bulunmadığını ileri sürerek Dalmaçya kıyısındaki Zara şehri civarına hücum etti ve burada bir takım hasarat meydana getirdi. Yine ayni yıl içinde Venedik hükûmeti Bayezid'in tahta geçmesi münasebetiyle İstanbul'a bir elci gönderdi. Venedik elçisi Antonio Veturini hem padişahı tebrik etmek, hem de Fatih zamanında aktedilmiş olan muahedeyi yenilemekle vazifelendirilmişti. Fakat Venedik elçisi muahedenin yenilenme işini birdenbire başaramadı, ortaya çıkan bir takım müşküller yüzünden ancak ertesi sene bir neticeye bağlıyabildi. Venedik elçisi gibi padişahın cülûsunu tebrike gelen elçilerden Ragüza (Dubrovnik) cumhuriyetinin elçisi, Venedik elçisinden çok daha kısa zaman zarfında eski muahedeyi yenilettiği gibi Osmanlı hükûmetine vermekte olduğu yıllık vergisini de üç bin dukaya indirmeye muvaffak oldu. Ragüza cumhuriyeti böyle müsait bir muahede yaptıktan epeyce bir müddet sonra Venedikliler de kendi lehlerine müsait şartlar istihsaline muvaffak oldular. Ve bu şartları tespit eden muahedeyi 16 ocak 1482 de imzaladılar. Bu muahedeye göre: Osmanlı hükûmeti Venedik Cumhuriyetinden alınan yıllık on bin duka vergiden vazgeçiyor, buna mukabil Osmanlı gümrüğüne medyun olduğu 50 bin dukayı üç taksitte tediyeyi taahhüt ediyor ve bütün ticaret eşyası üzerinden yüzde dört ithal resmi vermeyi kabulleniyordu. Buna mukabil Osmanlı padişahı da, son muahededen beri Osmanlı kuvvetlerinin Venediklilere verdikleri zararların tazminini ve bu arada alınan hıristiyan esirlerin iadesini kabul ediyordu.

Görülüyor ki Venedik ve Ragüza ile aktedilen muahedelerde hafif tertip de olsa Osmanlılar için bir gerileme mevcuttu. İkinci Bayezid'i bu şekilde muahede imzalamaya sebkeden âmil, kardeşi Cem'in saltanat dâvası idi.

Bayezid'in saltanatının ilk yılında askerî sayılacak bazı hadiseler de vuku buldu. Bunlar meyanında Sırbistan hududundaki akın hareketlerini zikretmek gerekir. Bu akınlar, biri Ragüza istikametine, diğeri Macaristan'a olmak üzere iki yöne yapıldı. Bosna sancak beyi Yakup Bey Ragüza'ya ait bazı kalelere hücum edip bir hisarı zaptetti. İsken-

Cem Sultan (Muasırı İtalyan ressamı Pinturecchio'nun Vatikan'daki tablosundan)
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu No. 13)

der Paşa da Semendre ordugâhından kalkarak kuzeye doğru ilerliyerek Macar toprağına girdi. Macaristan'da cevelânlar yapmağa başladı. Türk kuvvetlerini Macaristan'dan çıkarmak isteyen Pol Kinis otuz iki bin kişi ile Temeşvar'dan çıktı. Bu kuvvetlere bağlı birliklerin kumandanlarından Tökeli ailesinden Nikola ve Andre idaresinde bulunan yüz kişilik bir süvari kolu esas kuvvetlerden bir hayli ayrıldığı sırada Türkler tarafından yakalanarak yarısı öldürüldü, diğerleri de ağır yaralı vaziyette kendilerini güç kurtardı. Bu ilk teması müteakip Macar kuvvetlerinin kumandanı Tuna'yı geçerek Türk toprağına girdi. Ve Kolumbac (Güğercinlik) üzerine yürüdü. Kaleden çıkarak Macarlara karşı hücuma geçen bin kişilik Türk süvarisinin mühim bir kısmı şehit, diğerleri esir düştü. Kinis, Türk esirlerini yanına celbederek hepsini de kılıçtan geçirdi. Bu arada Semendre kumandanına hücum eden Macar kuvvetleri onu Kolumbac'a kadar kovaladı, nihayet ele geçirilen kumandan idam olundu. Bunu müteakip diğer bir Macar kuvveti daha Tuna'yı aşarak bunlara iltihaü eyledi. Böylece Macar kuvvetlerinin miktarı biraz daha kabardı. Macarlar on iki gün müddetle Türk arazisinde akınlarına devam ederek birçok hasar meydana getirdiler. Dönüşlerinde elli bir Sırplı ile bin Türk'ü esir olarak Macaristan'a götürdüler. Bu vaziyet karşısında Türk hudut kumandanlarından İskender Paşa, Ali Paşa ve Malkoç oğlu Tuna'da Semendre karşısında bir takım istihkâmlar yaptırdılar.

Boğdan seferi

Fatih Mehmet zamanında Boğdan'a bir sefer yapılmıştı. Bu muharebede Boğdan'lılar mağlûbolmakla beraber çok iyi çarpışmış ve Türkleri uğraştıracak kudrette olduklarını göstermişlerdi. Zaten Fatih Mehmet de orduda çıkan hastalık yüzünden geri döndüğü için (1476) Boğdan kuvvetleri iyice ezilmemiş vaziyette kalmıştı. Halbuki Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek istiyen Osmanlılar için, Boğdan'ın Karadeniz kıyılarının Osmanlı ülkesine katılması lüzumu aşikârdı. Boğdan'ın Karadeniz limanları zaptedilince bu

İkinci Bayezid
(Kapıdağlı serisinden)

beylik kolaylıkla Osmanlı nüfuzu altına girebilecekti. Bunun için Sultan Bayezid, kardeşi Cem'in Fransa'ya götürülmüş olmasından biraz rahat nefes alarak Boğdan işini ele aldı.

Bu sırada Osmanlılar Macar ve Polonya'lılarla anlaşmıştı. Boğdan üzerinde bizatihî nüfuz tesisi için uğraşan bu iki devletten başka Türklerin anlaştığı üçüncü bir devlet daha vardı ki, o devlet de Venedik'lilerdi. Boğdan'da nüfuz tesisi için en fazla uğraşan devlet olan Macar'larla bir ademi tecavüz muahedesi aktedildiğine göre, o taraftan en-

Otranto'nun elimizden çıkışında rolü olan Papa dördüncü Sikstus namına yapılan madalya

dişe edilmeden Boğdan harekâtına girişilebilirdi.

Sultan Bayezid, Balkan sınırlarını emniyete alınca Boğdan seferine karar verdi. Sefere girişmeden önce bazı idarî tedbirlerle birlikte bir takım kültürel eserlerin ortaya konmasına dair icraatta da bulundu. İdarî tedbir meyanında en mühim iş olarak Veziriâzâmı değiştirdi. İdam ettirdiği Gedik Ahmet Paşanın kayınpederi olan İshak Paşayı Veziriâzâmlıktan azl ile mütekaiden Selânik'e gönderdi. Onun yerine Anadolu Beylerbeyi Davut Paşayı Veziriâzam yaptı (H: 888, M: 1482/1483). Devşirmelikten yetişmiş olan Davut Paşa, İstanbul'un bir semtine ismini vermiş bir şahsiyettir. Bundan başka İstanbul'da bir cami, bir medrese, bir imaret inşa ettirmek suretiyle de isminin ebedileşmesine yol açmıştır.

Sultan Bayezid 1483 yılı ilkbaharının başlarında saray erkânı ile devlet büyüklerini de yanına alarak Bulgaristan'a doğru ilerledi. Önce Filibe'ye gitti, oradan Köstence'ye geçti. Köstence'den de Çamurlu, Sarıyar ve Sofya'ya gitti. O buraları dolaşırken hudut kumandanları da padişahtan aldıkları emir gereğince hudut kalelerinin tâmir ve inşaatiyle meşgul oldu. Bu arada Bosna Beylerbeyi Mustafa Bey de Hersek'e girerek bu ülkenin katî şekilde Osmanlı hâkimiyeti altına alınmasını sağladı (1483). Babaları Hersek dükası Etien (Stefan) Kosariç'in ölümünden beri memleketi aralarında paylaşarak idare eden iki kardeşten biri olan Vladko Ragüza'ya kaçtı. Bayezidin gazabını hafifletmek düşüncesiyle padişaha oniki bin, Veziriâzâma binbeşyüz düka altını gönderdi. Bu işler tamam olunca ve kalelerin tamirinin bittiği haberi gelince Sultan Bayezid Filibe'ye döndü. Burada üç gün süren bir av partisi tertibinden sonra, o yılın kasım ayında İstanbul'a avdet etti.

Sultan Bayezid o senenin kışını İstanbul'da geçirdikten sonra 1484 baharında merkezî hükûmetten ayrılarak 1 mayısta Edirne'ye vardı. Padişahın hedefi Boğdan'a bir sefer icrası idi. İstanbul'dan ayrılırken Boğdan üzerine yapılacak sefer için deniz yoluyle top ve levazım sevkettirdi. Bunlar donanma ile Karadeniz'den Tuna nehrine girecekti. Sultan Bayezid, ordunun toplanması için Edirne'de beklediği müddet zarfında burada bir takım bayındırlık eserlerinin meydana getirilmesine ait emirlerini verdi. Kendi nâmını taşıyan camiin temel atma merasiminde bizzat bulundu (23 mayıs 1484). Ayrıca Tunca kenarında bir medrese, bir imaret ve bir hastahanenin temellerini attırdı. Padişahın Boğdan'a hareketinden evvel Edirne'de çıkan yangında yanıp harabolan ahşap bedestenin yerine kârgir bir çarşı yapılması için gerekenlere emirler verdi. Ondan sonra Boğdan istikametinde Edirne'den hareket etti. Ordu Dobrice'ye girerek 27 haziranda Tuna'yı geçti. Bu sırada Eflâk Voyvodası rahip Vlad Calugarul yirmi bin kişilik kuvvetiyle orduya iltihak etti.

Kili ve Akkirman'ın zaptı

Padişahın emrindeki Osmanlı ordusu Boğdan toprağına girince bu memleketin Tuna üzerinde Karadeniz'e kapısı olan Kili (Chilia) üzerine yürüdü. Şehir karadan ve donanma ile de nehirden sarıldı. Kalenin kumandanı bu kadar kuvvete daha fazla dayanamıyacağını anlıyarak dokuz günlük müdafaayı müteakip Kili'yi Osmanlı'lara teslim etti (15 temmuz 1484). Kili'nin düşmesini müteakip Kırım Hanı Mengli Giray idaresinde ellibin kişilik Tatar kuvveti de orduya iltihak etti. Kili'nin zaptından sonra Osmanlı ordusu daha kuzeye doğru ilerliyerek Besarabya'ya girdi ve buranın en mühim şehirlerinden olan ve Prut nehrinin Karadeniz'e döküldüğü körfezin kenarındaki Akkirman (Cetatea Alba) şehrini kuşattı. Müstahkem bir kalesi ve etrafında geniş ve derin bir hendeği bulunan Akkirman şehri muhasara ordusuna ancak altı gün dayanabildi (11 ağustos 1484).

Boğdan'ın Karadeniz'e açılan kapısı vaziyetinde bulunan bu iki mühim şehrin zaptı, Boğdan için ağır bir darbe idi. Buraları zaptedilince içlerine asker ve mühimmat kondu. Kili ve Akkirman'ın kaybı Boğdan için askerî yönden olduğu kadar iktisadî bakımdan da mühim bir darbe teşkil etmekteydi. Bu sırada Boğdan Voyvodası Stefan Cel Mare Venedik'e gönderdiği bir raporda «bu iki şehir bütün Moldavya'dır, Ma-

caristan ve Lehistan için bir duvardır» diyerek Kili ve Akkirman'ın taşıdığı ehemmiyeti belirtmiye çalışıyordu.

Kili ve Akkirman'ın zaptı ise Osmanlılar için büyük bir ehemmiyet taşıyordu. Zira bundan sonra Osmanlı kuvvetleri Dobruca'dan kuzeye doğru kolaylıkla çıkacaklar ve Kırım Hanlığı ile daha iyi bir irtibat temin ettikten başka, Boğdan'ın diğer yerlerini istilâ etmek için de avantaja sahibolacaklardı.

Akkirman'ın zaptından sonra Sultan Bayezid Boğdan'ın diğer kısımlarını istilâ için teşebbüste bulunmadı. Zira buraları kaybeden Boğdan Voyvodalığının Osmanlı hâkimiyetini tanıması kısa zamanda tahakkuk edebilecekti. Onun için Kırım Han'ına memleketine dönmesi hususunda izin verdi. Mengli Giray'a buradan ayrılmadan önce sırmalı bir üsküf giydirdi. Ganimet malından da pay verdi. Yeni zaptedilen yerlerin tahririni yaptırdı. Halktan arzu edenlerin istedikleri yerlere gitmelerine müsaade edildi. Bir kısım halk da Marmara kıyısında Eski Biga'ya naklolundu.

Seferden dönen Bayezid'in kışı Edirne'de geçirmesi

Sultan Bayezid Boğdan seferinden Dobruca yoluyla Edirne'ye dönünce devlet erkânı arasında bir takım değişiklikler yaptı. Fatih zamanında Rodos kuşatmasını idare etmiş olan ve o sırada ikinci vezir bulunan Mesih Paşayı, ayrıca da Rumeli Beylerbeyi bulunan İskender Paşayı azletti. Mesih Paşayı tekaüden Filibe'de oturmaya memur etti. İskender Paşanın yerine Rumeli Beylerbeyliğine Semendre Beyi Hadım Ali Paşayı tâyin etti. Bu tebdil ve tâyinleri yaptığı sırada bir taraftan da sefere çıkarken inşasını emrettiği eserlerin ikmal işini tetkik ederek Boğdan seferinde alınan ganimeti bu inşaata tahsis eyledi.

Sultan Bayezid Boğdan seferinden dönüşünde bütün kış mevsimi boyunca Edirne'de kaldı. Padişah Edirne'de iken Hint, Macar ve Mısır elçileri geldi. Hint elçisinin ziyaretinin sebebi, Sultan Bayezid'e tebrikâtını sunmaktan ibaretti. Getirdiği hediyeler meyanında fil, zürafa, baharat ve altın eşya vardı. Hint elçisine fevkalâde itibar gösterildi. Macar elçisi, Boğdan seferinden önce yapılmış olan muahedenin tasdiknamesini getirmekteydi. Mısır elçisi ise Sultan Kayıtbay'ın Cem'e tatbik etmiş olduğu muameleden dolayı metbuunun itizarını padişaha bildirmek üzere gelmişti. Elçilerin padişahı ziyareti sırasında Kili ve Akkirman'ın fethi münasebetiyle Uzun Hasan'ın oğlu ve halefi Yakup Bey'e gönderilen nâmenin de cevabı geldi. Bu nâme o sırada Yakup Beyin nezdinde tevkiilik vazifesi gören İdrisî Bitlisî'nin kaleminden çıkmıştı. Sultan Bayezit, İdrisî Bitlisî'nin ifadesine hayran olmuş ve kendi sarayına almayı arzulamıştı.

Boğdan Beyinin mukabil hareketî

Askerî ve ticarî bakımdan hayatî ehemmiyet taşıyan Kili ve Akkirman'ın Türkler tarafından zaptı Boğdan Beyini pek müteessir etmişti. Voyvoda Stefan Cel Mare (1457-1504) bu iki şehir ile arasındaki toprak parçasının memleketinin can damarı olduğunu pek iyi takdir etmekteydi. Boğdan'ın gerek askerî, gerekse ticarî yönden canlılığını muhafaza edebilmesi için bu iki şehre mutlaka ihtiyacı vardı. Bu bakımdan evvelce göstermiş olduğu bazı muvaffakiyetlere güvenerek Kili ve Akkirman'ı istirdada teşebbüs etti. O arada Akkirman'da kalmış olan Boğdan'lılardan bir kısmı Stefan Cel Mare'ye haber göndererek kendisini kalenin zaptı için dâvet ettiler. Bu dâvet üzerine Voyvodanın gönderdiği kuvvetlere dahil askerlerden bir kısmı kale muhafızlarının gafletinden istifade ederek kale burçlarına takılan iplere tırmanarak kaleye çıkmaya muvaffak oldular. Maamafih bu hareket mühim bir tehlike halini almadan Türk muhafızlar vaziyetin farkına vardılar. Kaleye girenler yakalandığı gibi bazıları da ipler üzerindeyken öldürüldü. Kale içinde ele geçirilenler İstanbul'a gönderildi. Boğdan Voyvodasının Kili ve Akkirman'ı kurtarmak üzere teşebbüsü bununla da kalmadı. Hattâ bunun için Lehistan Kıralı Kazimir'den yardım bile istedi. Leh Kıralı yardıma yanaşmamakla beraber Stefan Cel Mare teşebbüslerinden vazgeçmedi.

Boğdan Voyvodasının bu hareketleri İstanbul'da duyulunca Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa Boğdan seferine

memur edildi. Hadım Ali Paşanın emrine bir miktar da kapıkulu askeri gönderildi. Bunları da yanına alan Ali Paşa Boğdan üzerine yürüdü. Eflâk hududunda Eflâk Voyvodası da emrindeki kuvvetlerle Hadım Ali Paşaya iltihak etti. Osmanlı kuvvetleri Boğdan'a girince (1485 eylûl) Voyvoda Stefan Cel Mare bunlara mukavemet edemiyeceğini anladı. Onun için Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkarak bir muharebe vermekten çekindiğinden yardım istemek bahanesiyle Lehistan Kıralı Kazimir'in yanına gitti Osmanlı kuvvetleri Boğdan içersinde cevelânlar yaparak bir çok yerlerini vurdu. O arada bir çok beyler Osmanlı'lara itaatlerini bildirdiler.

Malkoç oğlu Bâli Bey'in Boğdan harekâtı

Hadım Ali Paşanın idaresindeki Türk kuvvetleri Boğdan'dan ayrılınca Boğdan Beyi Stefan Cel Mare memleketine döndü. Memleketine avdetini müteakip yeniden faaliyete geçen Boğdan Beyi 1486 yılı içinde Kili ve Akkirman taraflarına taarruz suretiyle, buraları istirdada kalktı. Bunun üzerine Silistre sancak beyi Malkoç oğlu Bâli Bey Boğdan harekâtına memur edildi. Rumeli'deki akıncı beylerinin en meşhurlarından biri olan Bâli Bey Boğdan'a dahil olunca Stefan Cel Mare yalnız başına Türk'lerle başa çıkamıyacağını kestirerek Leh ve Macar kırallarından yardım talebinde bulundu. Bu talebi her iki kıral da bir miktar kuvvet göndermek suretiyle cevaplandırdılar.

Balkan hudutlarındaki muharebelerde geniş tecrübe sahibi olan Malkoç oğlu Bâli Bey Prut nehri üzerinde köprü kurdurarak kendi akıncıları ile orada kaldı. Tımarlı sipahileri ise ileri gönderdi. O sırada düşmanın gözcüleri Malkoç oğlu'nun bulunduğu yeri tesbit ederek hücuma geçtiler. Bâli Bey hasmının hücuma geçmekte olduğunu görünce kuvvetlerinin bir kısmını pusuya soktu. Diğer parçasiyle telâş göstermeden mukavemete devam etti. Çarpışmaların hayli kızıştığı devrede pusudaki kuvvetlerini ortaya çıkararak hücuma geçirince, yeni kuvvetlerin geldiğini zanneden düşmanın mâneviyatı sarsıldı. Neticede mağlûp olup bozguna uğrayan düşmandan bir hayli ganimet alındı.

Bâli Beyin bu muharebesinden sonra Stefan Cel Mare Türk'lerle mücadelesine yine devam ettiyse de Türk'lerle başa çıkamıyacağını, Türk kudreti karşısında boyun eğmekten gayri çıkar yol olmadığını anladı. Neticede ömrünün sonlarına doğru dörtbin altına çıkarılmış olan yıllık vergiyi ödemeyi kabul etti. Stefan Cel Mare 1504 te ölünce yerine geçen oğlu Boğdan Türk hâkimiyetine daha fazla boyun eğmek zorunda kaldı. Romen vekayinamelerine göre, Stefan Cel Mare, oğlu Boğdan'a «Memleketi, öteki milletlerden daha hâkim ve kavi oldukları için, Türk'lere teslim ederek, başkalarına vermemesini» vasiyet etmiştir.

Lehistan ile münasebet ve mücadele

Leh'lilerle Türk'lerin birbirini tanıması İkinci Bayezid devrinden hayli evvele rastlarsa da, bu tanışıklık, Balkanlardaki Haçlı muharebelerinin bir kısmında Leh kuvvetlerinin de bulunması şeklinde tecelli ettiğinden, her iki devlet arasında bizatihî münasebet mevcut değildi. Bu münasebet asıl İkinci Bayezid zamanında başladı. Fatih'in son zamanında Kırım Hanlığının Osmanlı himayesine alınmasından ve İkinci Bayezid devrinde ise Akkirman'ın zaptından sonra Türklerle Lehliler komşu vaziyete gelmişti. Böylece her iki devlet arasında siyasî münasebetler başladı. 1490 senesinde Lehlilerle Osmanlılar arasında ilk muahede aktedildi ve 1498 senesine kadar iki devletin münasebetleri dostça cereyan etti.

Lehlilerle Osmanlılar arasındaki ilk muahede Leh Kıralı Dördüncü Kazimir zamanında imzalandı. Kazimir 1492 de ölünce yerine geçen oğlu Jan Albert (Jan Albrecht) de bu muahedeyi üç sene daha temdit ettiğinden Lehlilerle Osmanlılar arasındaki dostça münasebetler de bir müddet daha devam etti. Fakat Jan Albert'in Boğdan'a yüklenmesi üzerine bu münasebetlerin şekli değişti Boğdan'ın zayıf düştüğüne kani bulunan Leh Kıralı bu memleketten toprak koparmak gayesiyle Boğdan'a sefer açınca, Stefan Cel Mare Osmanlı devletine başvurdu (1497). Kendisine bir miktar yardım kuvveti gönderildiği

takdirde, Lehleri yenebileceğini bildirdi. O sırada siyaseten işe müdahale etmek isteyen Macar Kıralı Vladislas, Osmanlıların Lehistan üzerine yürümelerini önlemek gayesiyle, kendisinin Osmanlılarla akdetmiş olduğu otuz senelik muahedeye Lehlileri de ithal etmek istedi. Lâkin Osmanlılar bunu kabul etmiyerek Boğdan'a yardımı daha uygun buldular. Neticede ümeradan bir kumandanın idaresinde altıyüz kişilik bir yardım kuvveti gönderildi. Bunlar Boğdan Voyvodası Stefan Cel Mare'nin gösterdiği yerde pusuya girdiler.

Boğdan Voyvodası bu arada gayet kurnazca tertiplenmiş bir harb hilesine de başvurdu. Türklerin Boğdan hududunu tecavüz ettiklerinden bahisle Leh Kıralından yardım istedi. Leh Kıralı beş altı bin kişilik bir yardım kuvveti gönderdi. Stefan Cel Mare Leh kuvvetlerine karşı hücuma geçerek onları Suçiova muharebesinde mağlûbederek Leh askerlerinin beşte dördünü öldürdü.

Lehistan'a yapılan akın hareketi

Boğdan'a tecavüzleri dolayısiyle Osmanlı'larla Lehli'lerin arası bozulunca, Lehli'lerle evvelce aktedilmiş olan muahedenin hükmü kalmadığı bildirildi ve bundan sonra Lehistan'a kuvvet sevkine karar verildi. Hazırlanan kuvvetler Silistre sancak beyi ve akıncı kumandanı Malkoç oğlu Bâli Beyin emrine verilerek Lehistan'a sevkedildi. Bâli Beyin emrindeki kuvvetler 40 bin kişiyi bulmaktaydı.

Lehistan'a sevkedilen bu akıncılar hakkında Hammer, «1498 senesi içinde, biri ilkbaharda, diğeri sonbaharda olmak üzere iki defa asker gönderildi. Birincisinde altmış bin kişi ile Tuna'dan geçilerek onbin esir ile avdet edildi. İkinci defasında, eğer Macaristan müverrihlerinin sözlerine inanmak lâzım gelirse, bu sevkolunan kuvvetin kumandanı olan Osmanlı generali Bâli Beyin emri altında seksen bin kişiden ziyade kuvvet vardı» demektedir. Fakat Osmanlı kaynaklarının tetkikinden bu seferlerin bir tane olması icabettiği neticesine varılmakta ve Macar tarihlerinin de Osmanlı kuvvetlerinin miktarı hakkında bir misli mübalâğa ettikleri anlaşılmaktadır.

1498 senesinde Malkoç oğlu Bâli Beyin idaresinde Lehistan'a giren Türk kuvvetlerine Boğdan Voyvodası da katılarak yol gösterdi. Bâli Bey, Dinyester (Turla) nehri üzerinde kurdurduğu bir köprüden geçerek Lehistan'a girdi. Küçük oğlu Tur Ali Beyi öncü, büyük oğlu Ali Beyi ardçı tâyin eden Bâli Bey Lehistan'da ilerlemesine devam etti. Dinyester üzerinde bulunan Kakova veya Sorukhisar'ı tahripten sonra ileri hareketine devam etti. Bir göl kenarında bulunan Dreşni veya Dereczny şehrinin zaptedilip yakılmasından sonra Glagori, Kanezuga (Cinanca), Gelebanya şehirleri aynı âkıbete uğratıldı. Leh Kırallarının sayfiyesi olan Braklar kalesi de alınıp yıkıldı. Radimin kalesi istihkâmlarının metanetinden dolayı alınamadı. Fakat bunun yakınındaki Perovorsk hücum ile zaptedildi. Bu şehrin civarında Bâli Bey mühim miktarda ganimetle oğlunun emrindeki kuvvetlere iltihak etti. Sonra kendisi orada kalarak oğlu Tur Ali Beyi ileri gönderdi. Lehistan'ın bir çok şehir ve kasabalarına girildi. Bunlar arasına Yaroslav şehri de dahildi.

Lehistan içerisindeki bu akın hareketi epeyce uzun sürdü. Mevsimin ilerlemesi üzerine Türk akıncıları geri döndü. Lehliler tarafından yıkılmış olan Dinyester üzerindeki köprü yeniden yapılarak üzerinden geçildi. Dönüşte de Lehlilerle bir takım çarpışmalar yapıldı. Neticede bu muvaffakiyetli akından külliyetli miktarda ganimetle Akkirman'a dönüldü. Burada ganimetin beşte biri ayrılarak usûl mucibince devlet hazinesine maledilmek üzere padişaha gönderildi.

Boğdan Voyvodası Stefan Cel Mare, bu akın hareketi sırasında Osmanlı'lara yol göstererek hizmette bulunduğu ve dolayısiyle de sadakat eseri gösterdiğinden, samur kürklü hil'at giydirilmek, Beylerbeyi rütbesine delâlet etmek üzere iki tuğ ile sancak verilmek suretiyle taltif olundu. Ayrıca başına giymek üzere de yeniçeri orta kumandanlarının serpuşu olan ve Kuka denilen tüylü serpuş takdim edildi.

Memlûk'lerle münasebet ve mücadele

Osmanlı'larla Mısır Memlûk'leri arasında siyasî münasebetler pek erkenden başladı. Ve menfaatler çarpışma saf-

nasına girinciye kadar bu münasebetler dostane şekilde devam etti. Osmanlı'ların teşekkülü sırasında ve ondördüncü asır boyunca Memlûk'ler, İslâm devletleri arasında kuvvet bakımından ön plânda bulunduklarından, aynı zamanda İslâm halifesi de Kahire'de oturduğundan, Osmanlı'lar indinde Memlûk sultanlarının itibarı hayli yüksekti. Buna karşılık Memlûkler de, Osmanlı'ların Rumeli'deki gazâ harblerini memnunlukla takibediyorlardı. Murat Hüdavendigâr, Kosova meydan muharebesinde şehit düştüğü zaman Memlûk Sultanı Melik Zâhir Berkuk, Sultan Murad'ın Bursa'daki türbesinde okunmak üzere her bir cüzü ayrı ayrı olmak üzere otuz cüz Kur'anı Kerîm vakfetmişti. Memlûk Sultanının bu hareketi; mânevî yönden Osmanlı'lara karşı gösterdiği ilginin, küffar ile harbe devam etmeleri için onları takdir ve teşci niyetlerinin ifadesi şeklinde kabul edilebilir. Nitekim bu samimî münasebetler Yıldırım Bayezid zamanında da devam etti, ancak Yıldırım Bayezid'in Anadolu'yu Osmanlı bayrağı altında birleştirme hareketi arasında Malatya'yı zaptetmesiyle Osmanlı - Memlûk münasebetleri ilk defa gölgelendi. Maamafih bu hal pek uzun sürmiyerek Çelebi Mehmet zamanında dostluk yine teessüs etti. Fakat Yıldırım Bayezid zamanındaki Malatya hâdisesi gösterdi ki, Osmanlı'lar Anadolu'da kuvvetlenip genişledikçe Memlûk'lerle çatışmaları mukadder hale gelecektir. Anadolu, Osmanlı'lar için hayatî chemmiyet taşıdığına, Memlûkler de Anadolu'da kuvvetli bir devletin mevcudiyetini kendi menfaatlerine uygun görmediklerine göre; Osmanlı - Memlûk münasebetlerinin düşmanca şekle bürünmesi, Osmanlı'ların Anadolu'da doğu ve güney istikametinde ilerlemeleri nisbetinde artacaktı. Nitekim tarihî vâkıalar da bunu göstermiş, Çelebi Mehmed'den sonra İkinci Murat zamanında da Osmanlı'ların Karaman oğullarına ve Dulkadir Beyliğine takındığı tavra göre Osmanlı - Memlûk münasebetleri de iyiliğe veya kötülüğe doğru meyletmiştir. En nihayet Fatih devrine ulaşılıp da Karaman Beyliğine son verilmek üzere geniş çapta harekete girişilince ve ondan sonra da Osmanlı nüfuzu Dulkadir Beyliği üzerinde hâkim vaziyete geçmiye meyledince, Mısır Memlûkleri Osmanlı'ları, kendileri için çok önemli bir hasım şeklinde görmiye başlamışlardır.

Osmanlı - Memlûk münasebetlerinin Fatih devrine isabet eden kısmı kitabımızın birinci cildinin 586 - 592 nci sayfaları arasında tetkik edildiğinden burada tekrarına lüzum yoktur. Ancak İkinci Bayezid devrindeki Osmanlı - Memlûk münasebetlerinin düşmanca bir inkişaf kaydetmesinin sebeplerini iyi anlıyabilmek için, Fatih devri hâdiseleri ile İkinci Bayezid devri hâdiseleri arasında bu bakımdan irtibatı kaybetmemek lâzımdır.

Fatih Mehmed'in son zamanında, Hicaz su yolları meselesi ile Dulkadir oğulları meselesinden dolayı Osmanlı - Memlûk münasebetleri hayli bozulduğundan, İkinci Bayezid devrine böyle bir hava ile girildi. Hattâ Fatih'in Hindistan'a gönderdiği bir elçiye, Hint hükümdarının aynı şekilde mukabelesi İkinci Bayezid zamanına rastladığından Hint elçisine karşı Memlûk'lerin takındığı tavır Osmanlı - Memlûk münasebetlerinin soğukluğunu arttıran sebepler arasında yer aldı. Bu elci hâdisesi şöyle cereyan etmişti: Fatih Mehmed'in saltanatının sonlarına doğru Hindistan'ın Dekkan kıtasındaki Hint - İslâm hükümdarı İstanbul'a bir elci yollamış ve bir takım hediyeler takdim etmişti. Fatih de buna karşılık olarak ulemadan Molla Efdal oğlu Mehmed'i elçilik vazifesiyle Hindistan'a yollamıştı. Osmanlı elçisi Hindistan'a giderek padişahın verdiği vazifeyi ifa edip dönerken, Hint - İslâm devletinin yeni hükümdarı İkinci Mahmut Şah'ın elçisi ile birlikte yola çıkmıştı. Hint ve Türk elçileri Cidde'ye geldikleri sırada Fatih'in ölüm haberini almışlardı. O sırada Memlûk'lerin Cidde nâibi Hint elçisinin Osmanlı padişahına getirmekte olduğu kıymetli hediyeleri gasbederek Sultan Kayıtbay'a yollamış, o da bu hediyeler arasından kıymetli bir hançeri almıştı. Bu hâdise İkinci Bayezid'in canını sıkmakla beraber peşinen ses çıkarmamıştı. Zaten Fatih'in ölümü üzerine Osmanlı'larla Memlûk'ler arasındaki gerginlik biraz hafifler gibi olmuştu.

İkinci Bayezid padişah olunca ve hemen akabinde de Cem hâdisesi zuhur edince Memlûk Sultanı Kayıtbay, fiiliyatta Bayezid aleyhine çalışmakla beraber, bu hareketini mümkün mertebe üstü kapalı şekilde yapmıya gayret etmiştir. Onun için Sultan Kayıtbay'ın, Bayezid'i cülûsundan dolayı tebrik ettiği, hattâ Hindistan'dan gelirken gasbettiği eşyayı getirterek Osmanlı padişahından özür dilediği görülmektedir.

Memlûk Sultanı Osmanlı'larla çarpışmıya taraftar değildi. Onun için sultanın kendi emîrlerini toplıyarak Osmanlı'lara karşı güdülecek siyaset hakkında bir görüşme yaptığı görülmektedir. Atabey Özbek ile diğer emîrler, Osmanlı padişahına elçi ve hediye gönderilmesini teklif etmişlerdir. Bunun üzerine sultanın ikinci emîr-i ahuru Emîr Cani Bey Habip elçi tâyin edilerek deniz yolu ile İstanbul'a gönderilmiştir.

Memlûk elçisinin teamül icabı sadece hükümdarının dostluk niyetlerini değil, daha başka şeyleri de Osmanlı padişahına bildirdiği görülmektedir. Bu, Osmanlı padişahının elindeki bütün yerlerde sultan makamında olduğunu kabul etmesi teklifinden ibaretti. Mısır'daki Abbasî halifesi Birinci Mütevekkilalellah tarafından da Osmanlı padişahının sultan tanındığına dair bir sultanlık menşuru gönderilmekte, ayrıca da yine halife tarafından her iki İslâm hükümdarı arasındaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılması tavsiye olunmaktaydı (1485). İkinci Bayezid'e «Sultan» unvanının tevcihi dolayısiyle hemen şunu hatırlamak lâzımdır ki; kitabımızın birinci cildinin 175 nci sayfasında tetkik edildiği veçhile, Osmanlı padişahları «Sultan» unvanını İkinci Bayezid'den önce kullanmıya başlamışlardı. Arap tarihçilerinden İbn-i Ayas'ın eserinde görülen İkinci Bayezid'e Sultan unvanının tevcihine dair bu kayıt şayet doğru ise, bunu Mısır Sultanı Seyfeddin Kayıtbay'ın Osmanlı'larla dostluk tesisine vesile teşkil etmek üzere siyasî bir manevrası diye kabul etmek de mümkündür.

İkinci Bayezid devrindeki Osmanlı - Memlûk münasebetlerinin sonu muharebeye kadar gittiğinden her iki devlet arasında bulunan Karaman ve Ramazan oğulları Türk beyliklerinin son durumlarının gözden geçirilmesi lâzımdır.

Karaman Beyliğinin sonu ve Ramazan Oğulları

Fatih Mehmet zamanında Karaman oğullariyle yapılan mücadele sonunda bu ailenin elinde Taşili'nde ufak bir arazi parçasının kaldığı görülmüştü. Bu beyliğin son mümessili olan Kasım Bey'in Bayezid ile Cem arasındaki çatışmadan istifade ederek mevkiini kuvvetlendirmiye ve eski topraklarını elde etmiye çalıştığına şahit olunmaktadır. Bunun için Cem tarafını tutan Kasım Bey bir iki sene için daha Osmanlı'ları uğraştırmıştır. Cem Sultan mağlûben Mısır'a kaçınca Kasım Bey, Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşanın kuvvetlerini Pervane sahrasında dağıtmış ve onun arkasından da Konya'yı kuşatmıştır. Cem hâdiseleri meyanında anlatıldığı veçhile; Kasım Bey, Gedik Ahmet Paşanın kendi üzerine yürümesi karşısında tekrar Silifke'ye çekilmiş ve o aralık Anadolu'ya gelmesi için Cem'i teşvik etmiş, Cem geldikten sonra da onunla buluşup görüşmüş, neticede de müşterek hareket suretiyle Toros'lar kuzeye doğru aşılmıştır. Cem'in Anadolu'ya dönüşünden sonra Konya muhasarası muvaffakiyetle neticelenemeyip, Cem bir defa daha kaçmak zorunda kalınca, Kasım Bey de Taşili'ne çekilmiştir. Cem'e Yıldırım Bayezid'in oğlu gibi Avrupa'ya geçmesini tavsiye eden de Kasım Beydir. İkinci Bayezid'in Cem'le mücadelesi sırasında kendi lehine bu mücadeleden faydalar uman Kasım Bey, hakikaten Cem - Bayezid kavgasından kârlı olarak çıkmıştır. Zira, Sultan Bayezid'in Cem ile uğraşırken Kasım Beye tâvizkâr davrandığı ve bu cümleden olarak, Cem'in Rodos'a iltica sından sonra Karaman oğlu'na İçel ve Lârende taraflarını verdiği görülmektedir. Kasım Bey bundan sonra, İkinci Bayezid ile yaptığı bir anlaşma gereğince, Osmanlı'ların himayesinde olarak, ölümüne kadar İçel taraflarında hükûmet sürmüştür. 1483 yılında ölümü ile bu beylik sona ermiştir.

Ramazan oğulları: Adana, Sis, Ayas (Yumurtalık), Payas taraflarında yerleşmiş olan Ramazan oğulları, Türk'le-

rin Üçok kolundan ve Yüregir boyundan idiler. Osmanlı'ların kuruluşları sırasında tarih sahnesine çıkan Ramazan oğulları bu bölgede iki asır kadar kuvvetlerini hissettirmişler ve daha ziyade Memlûk'lerin nüfuzu altında yaşamışlardır. Hükûmetine ismi alem olan Türkmen Beyi Ramazan'ın ismine tarihte ilk defa 1353 vukuatı arasında tesadüf edilmektedir. Ramazan Bey'e oğlu Sârım İbrahim Bey halef olmuş ve 1383 senesinde Karaman oğlu ile birleşerek Memlûk'lere karşı isyan ettiği zaman yakalanarak idam edilmiş, ondan sonra Ramazan oğullarının başına geçen Şahabeddin Ahmet Bey, Memlûk'lerle bazan mücadele, bazan da itaat halinde yaşamıştır.

Şahabeddin Ahmet Bey 1410 senesinde Kahire'ye giderek kızını Sultan Ferec'e vermiş ve Memlûk'lere itaatten başka bir şey düşünmemiştir. Şahabeddin Ahmet Tarsus'u zaptederek burada Memlûk Sultanı namına hutbe okutmuştur. Şahabeddin Ahmet Bey 1416 da ölünce, beylik için, Ramazan oğulları ailesi arasında kanlı kavgalar cereyan etmiş, nihayet 1418 de vaziyete hâkim olan Şahabeddin Ahmed'in oğlu İbrahim Bey, Memlûk'lere ait Tarsus şehrini, Karaman oğlu ile de birlikte Dulkadir'lilere ait Kayseri şehrini 1419 da zaptetmek için mücadeleye girişince, Memlûk sultanları tarafından Adana beyliğinden azledilerek, onun mevkii oğlu Hamza Beye verilmiştir. Hamza Beyin, Adana beyi olmasiyle Ramazan oğlu ailesi arasındaki beylik kavgası ortadan kalkmamış, kanlı vuruşmalar yarım asır kadar devam etmiştir. Bu kavgalara mütemadiyen Memlûk sultanları müdahale etmiş, dolayısiyle Adana, Tarsus ve havalisi altüst hale gelmiştir. Ramazan oğulları arasında sükûnet ancak 1480 senesinde beyliğin başına geçmiş olan Davut Bey zamanında teessüs edebilmiştir.

Davut Beyin oğlu Halil Bey Adana Beyi bulunduğu sırada Osmanlı'lar Toros'lara doğru mütemadiyen sınırlarını genişletmekte olduklarından Osmanlı dostluğuna kıymet vermek zaruretini hissetti ve ölünciye kadar Osmanlı'larla dost kaldı. Halil Beyin kardeşi Mahmut Bey de (1510) Osmanlı dostluğu siyasetini takibetti. Gerek Halil, gerekse Mahmut Beyin Osmanlı dostluğuna ehemmiyet vermeleri dolayısivle, Ramazan oğulları ile Osmanlı'lar arasındaki münasebet sıkılaştı. Bu hal Memlûklerle Ramazan oğullarının arasını soğuttu. Zaten Fatih'in son zamanlarından itibaren Osmanlı kudret ve nüfuzunun Toros'ların güneyinde fazlaca duyulmıya başlaması, buradaki Ramazan oğulları beyliğinin ister istemez Osmanlılara meyletmesine yol açacaktı. Nitekim İkinci Bayezid devrinde Karaman oğlu beyliğine tamamen son verilince Osmanlı'lar Ramazan oğullariyle hemhudut olmuşlar, hattâ bu beyliğin arazisine dahil yerlerden olan Adana ile Gülek'i zaptetmişlerdir. Yavuz Selim zamanında da bu beylik Osmanlı'lara katılmış ve Ramazan oğlu Mahmut Bey Yavuz Selim ile birlikte Mısır seferine iştirak ederek Ridaniye suikastinde öldürülmüştür. Ramazan oğullarına ait topraklar Osmanlı'lara katılınca bu mıntakanın valiliğine bir asır kadar müddetle hep Ramazan oğulları ailesine mensup kimseler tâyin edilmiş, bu hal 1608 senesinde Adana'nın doğrudan doğruya bir eyalet addedilmesine kadar devam etmiştir.

Karaman kalesinin son senelerdeki hali

Osmanlı - Memlûk muharebesi

Fatih zamanından beri iyi olmıyan Osmanlı - Memlûk münasebetleri, Memlûk sultanının Cem'e karşı takın - dığı tavır dolayısiyle biraz

daha soğuklaştı. Memlûkle - rin kurnaz davranarak İkinci Bayezid'e karşı dost görünmeye çalışmalarına rağmen, münasebetler düzgün bir safhaya giremedi. Bunun için Memlûk hükümdarının İstanbul'a yolladığı elçi Emir Cani Bey Habib'e de pek iyi muamele edilmedi. Bu elçi karadan Malatya yoliyle Mısır'a dönmekteyken Osmanlı - Karaman muharebesi başladı. Memlûklere tâbi Türkmen beylerine bu devletin zulmettiği vesile ittihaz olunarak Osmanlı kuvvetleri Mısır hududunu tecavüz etti. Karaman beylerbeyi Şehzade Abdullah'ın lalası Karagöz Paşanın emrindeki Osmanlı askerinin 1485 te hududu geçerek Memlûklere ait bazı kaleleri ve bu arada Gülek kalesini almasiyle harp fiilen başlamış oldu.

Adana'nın iki asır evvelki görünüşü

Karagöz Paşa Karaman'dan hareket ettiği zaman, Tarsus şehrinin mutebera-nı ile civardaki bazı Türkmen aşiretlerinin reisleri Karagöz Paşaya gelerek itaatlerini bildirdiler. Bu arada Karagöz Paşa Gülek dahil olmak üzere dört kaleyi zaptetti.

O sırada Memlûk devletinin toprağı Malatya'yı içine alarak Divriği istikametinde Anadolu'nun içerisine doğru bir girinti yapıyordu. Bu sebepten Osmanlılar Maraş ve Elbistan çevresindeki Dulkadır beyliği ile olduğu gibi Memlûkler ile de hemhuduttu. Osmanlılarla Memlûkler arasında sıkışık vaziyete düşen Dulkadır Beyliği üzerinde son zamanda Osmanlı nüfuzu daha çok hissedilmeğe başladığından, Memlûkler de bu beylik üzerindeki eski nüfuzlarını kaybetmemek için fiilî müdahalelerde bulunuyorlardı. İşte bu müdahale dolayısiyle Dulkadır Beyi Alâüddevle İkinci Bayezid'den yardım isteyince, hudut kumandanlarından Kayseri beyi Yakup Paşa, Alâüddevle'ye yardıma gönderildi. Yakup Paşa Alâüddevle ile birleşerek ilkin Memlûk kuvvetlerine karşı üstünlük sağladı ama, bilâhara Malatya-ya doğru ilerlerken, Emir Özbek kumandasında sevkedilen imdat kuvvetine dahil birliklerden birine kumanda eden Mısır Sultanının emir-i ahuru Biş-Beg'in pususuna düşerek mağlûp oldu.

Malatya tarafında bu hadiseler cereyan ederken Gülek boğazında kazandığı muvaffakiyetle biraz gurura kapılan Karagöz Paşa, zaptettiği kalelerin müdafaasını Musa Bey ile Bayezid'in kayın biraderi Ferhad Beye bırakarak ayrıldığı sırada meşhur Memlûk kumandanı Emir Özbek bunlara hücum ederek bozguna uğrattı. Şehit düşenlere Musa ve Ferhad Beyler de dahildi. Torosların güneyindeki araziye girmiş olan Osmanlı kuvvetlerinin bu şekilde fecî bir mağlûbiyete uğramasının en baş sebebi ihtiyatsızca etrafa dağılmış olmalarıdır.

Sis (Kozan) kalesinin bir asır evvelki hâli

Ayas kalesinin bir asır evvelki hâli

Hersek zâde Ahmet Paşanın esir düşmesi

Ferhad ve Musa Beylerin ölümleriyle biten mağlûbiyetin acısının çıkarılması için Anadolu Beylerbeyi Hersek zâde Ahmet Paşa serdar tayin edildi. Karagöz Paşa ile Hızır beyzâde Mehmet Paşa da bunun maiyetine verildi. Adanaya doğru ilerleyen Hersek zâdeyi Memlûk kumandanı Atabey Özbek karşıladı. Osmanlı kuvvetleriyle Mısır'lılar arasında cereyan eden muharebede Hersek zâdeyi çekemeyen Hızır beyzâde ile Karagöz Paşanın kendisine yardım etmemeleri yüzünden Hersek zâde Ahmet Paşa mağlûp ve yaralı olarak esir düştü (1486). Hızır beyzâde ve Karagöz Paşanın kaçmaları ve Hersek zâdenin de esir olması üzerine Adana ve Tarsus Memlûklerin eline geçti. Mısır'lılar bu harpte Osmanlı ordugâhını da zaptettiklerinden silâh vesaireden ibaret pek çok ganimet ele geçirdiler. Mısır'lıların elde ettikleri ganimetler arasında Osmanlı ordusundaki bir kısım sancaklar da dahildi.

Osmanlı ordusunun esir düşen kumandanı Hersek zâde Ahmet Paşa ile mühim şahsiyetler 1486 ağustosunda Mısır'a gönderildi. Bunlar zencire vurulmuş ve elleri kelepçelenmiş olduğu halde Memlûk sultanı Kayıtbay'ın huzuruna çıkarıldı. Kahire'de yapılan zafer şenliklerinde Osmanlı esirleri teşhir edildi. Beş ay kadar Kahire'de tutulan Hersek zâde Ahmet Paşa 1487 yılı ocak ayında Osmanlılarla sulh akdine vesile olmak üzere serbest bırakılarak diğer esirlerle beraber Türkiye'ye gönderildi.

Veziriâzam Davud Paşanın serdarlığı

Hersek zâde ile birlikte birçok Osmanlı ümerasının esir düşmesi vaziyetin ciddiyetini ifade ediyordu. Bunun için Sultan Bayezid Memlûklere karşı yapılacak harekâtın serdarlığına veziriâzam Davud Paşayı memur etti (1487). Veziriâzamın emrine kapıkulu askerinden de kuvvetler ayrıldı. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşanın da veziriâzama iltihakı emrolundu. Bu emri alan Hadım Ali Paşa Rumeli askerini alarak Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçti.

Davud Paşa Toros dağlarını aşmak üzereyken Dulkadir Beyi Alâüddevle veziriâzamın istikbaline geldi. Alâüddevle, o arada veziriâzama; Karaman oğlu Kasım Beyin kızından torunu olan ve Kasım Beyin ölümü üzerine bir Osmanlı beyi sıfatiyle Kasım Beyin sahip olduğu toprakların idaresine memur edilmiş bulunan Mahmut Beyin isyan etmiş olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Mahmut Beyin isyan sahasına yürüdü. Mahmut Bey ise zevcesini ve çocuklarını yanına alarak Halep'e kaçtı. Davut Paşa, Mahmut Beye uymuş olan Varsak ve Turgutlu türkmenlerinin reislerini cezalandırma yerine Osmanlı idaresine ısındırmak için hil'atler giydirerek iyi muamelede bulundu.

Bundan sonra Adana ve Tarsus'a ilerliyen Davud Paşa karşısına çıkacak Mısır kuvvetlerini bulamadı. Böylece Mısır kuvvetlerinin mukabelesine maruz kalmıyan veziriâzam Adana ve Tarsus'u alıp tahkim ettikten sonra, mevsimin de ilerlemiş bulunmasını nazarı itibara alarak geriye döndü.

1488 yılındaki çarpışma

Veziriâzam Davud Paşanın serdarlığı sırasında düşman kuvvetlerine rastlanılmadığından neticeye tesir edecek bir çarpışma olmamıştı. Onun için ertesi yıl, yani 1488 senesinde hayli erken mevsimde yeniden sefere çıkıldı. Bu defa hem kara, hem de deniz kuvvetiyle harekâta tevessül edildi. Kara ordusu, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşanın, deniz kuvvetleri de Hersek zâde

Ahmet Paşanın emrine verildi. Hadım Ali Paşanın yerine Rumeli Beylerbeyliğine tayin olunan Halil Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa sefere çıkan kuvvetlerin kumandanları arasındaydı. Sefer için 18 martta harekete geçildi. Hersek zâdenin emrindeki deniz kuvvetleri yüz yelkenliden mürekkepti.

Hadım Ali Paşa Konya Ereğlisi yoluyle ilerlerken Karaman valisi Yakup Paşa da kendisine katıldı. Ali Paşa Çakıt vadisinden geçerek Çukurova'ya indi. Adana, Tarsus şehirlerine girip buraların istihkâmlarını tahkim ettikten sonra Ayn-ı Zerbe (Anazarba - Anavarza), Küre, Namrun, Melvane kalelerini elde ederek bunların yıkılmış yerlerini tamir ettirdi. Bu arada Mısır'lılara ait Sis kalesi de siddetli bir muharebe ile zaptolundu.

Deniz kuvvetlerinin başında bulunan Hersek zâde Ahmet Paşa önce Ayas (Yumurtalık) kalesini zaptettikten sonra, güneye yönelerek Trablussam sahillerini vurdu. Sonra Mısır ordusunun geldiğini öğrenince, bu ordunun geçecegi dar sahil şeridini tutmak için hazırlandı. Lâkin o arada çıkan bir fırtına Hersek zâdenin planını tatbike imkân bırakmadığından, Osmanlı filosu sahil geçidinin önünden uzaklaşmak zorunda kaldı. Bundan faydalanan Memlûk ordusu ise burasını bir tehlikeye maruz kalmadan geçti.

Mısır sultanı, Osmanlı kuvvetlerinin Çukurova'ya indiğini duyunca, Memlûk ordusunun baş kumandanlığını emir Özbek'e tevcih etmişti. Mısır ordusu hayli kalabalıktı. Her rütbeden bin beş yüz subay ile, Şam, Halep, Trablus, Sayda ve Remle kumandanları da orduya iltihak etmiş bulunuyordu. Mısır ordusuna Ramazan oğulları ile Turgutlu aşiretinden dahi bir miktar kuvvet katılmıştı.

İşte bu kuvvetli Mısır ordusu ile Osmanlı ordusu Adana ile Tarsus arasında Agaçayırı mevkiinde karşılaştı. 17 agustos 1488 tarihinde yapılan bu çarpışmada her iki tarafın muharebe durumu şöyleydi: Osmanlı ordusunun sağ cenahında Anadolu Beylerbeyi Sinan

Anazarba kalesinin bir asır evvelki hâli
(Yar üstünde görünmektedir)

Paşa ile Karaman eyaletinin idaresine memur olan Yakup Paşa vardı. Şair Veliyüddin oğlu Ahmet Paşa ile Süleyman Bey de bunların maiyetinde bulunuyordu. Rumeli askerinden müteşekkil sol cenaha Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa kumanda etmekteydi. Anadolu askerinin piştarları Evrenosoğlu'nun, Rumeli askerlerinin piştarları da Hüseyin Beyin idaresindeydi. Osmanlı ordusunun kumandanı Hadım Ali Paşa, yanında İsfendiyar zâde Kızıl Ahmet Bey, Turahan oğlu Ömer Bey ve Mahmut Bey oldugu halde merkezde yer almıştı. Mısır ordusunun baş kumandanı Emir Özbek de merkezde yer alarak, ordusunun sağ cenah kumandanlığını Şam Beylerbeyine, sol cenah kumandanlığını da Suriye askeri ile birlikte Halep Beylerbeyine vermiş bulunuyordu. Mısır Sultanı Kayıtbay'ın en meshur ümerası sağ cenahta yer almıştı. Tanınmış kumandanlardan Temuruz Bey dört bin mızraklı süvari ile Mısır ordusunun piştar kuvvetlerine kumanda etmekteydi.

Muharebe başladığı zaman Osmanlı askeri epeyce üstünlük gösterdi. Lâkin meşhur kumandanlardan Evrenos zâde İsa ve Süleyman Beylerin şehit düşmesi üzerine, sağ cenahta bulunan Karaman askeri dağılıp kaçmıya başladı. Sağ cenahın bu şekilde dagılmasına mukabil sol cenah şiddetle muharebeye devam ettiyse de Mısır ordusunun sayı üstünlüğü ve şehit düşenlerle ordu saflarının gittikçe aralıklanması dolayısiyle topların ve mühimmatını bırakarak sür'atle geri çekilmeye mecbur kaldı. Muharebe Osmanlı ordusunun mağlûbiyetiyle sona ermiş oldu. Mem-

lûkler pek çok ganimet ele geçirdi. Bu ganimetin Mısır'a nakli için kuvvet ayıran Emir Özbek bir taraftan bunları sevkederken bir taraftan da Adana'yı muhasara etti. O sırada Adana cephaneliğine ateş isabet ettiğinden şehir halkı kendisini korumaktan âciz kaldı. Böylece Memlûk kuvvetleri 1 nisan 1490 da Adana'ya girdi. Adana'nın zaptından önce Çukurova'da Osmanlı hâkimiyetine darbeler indirmek istiyen Emir Özbek bu arada Varsak ve Turgutlu aşiretlerinin hayli yardımını gördü. Muharebede elde edilen ganimeti Mısır'a nakleden kalabalık muhafaza kıtaatı Suriye'ye inilecek boğazdan geçeceği sırada Hersek zâde Ahmet Paşanın karaya çıkardığı kuvvetlerle karşılaştı. Burada yapılan çarpışmada Mısır askeri hayli zayiat vererek ganimet malını Mısır'a götüremedi.

Ağaçayırı muharebesinde mağlûp olan Hadım Ali Paşa, Konya Ereğlisi ile Lârende taraflarına çekilerek dağılan kuvvetlerini bir araya topladı. Bu muharebede gayretsizlikleri dolayısiyle mağlûbiyete sebep olmuş bulunan Karagöz Paşa ile birlikte Kayseri sancak beyi Yular kıstı Sinan, Karesi sancak beyi kıralı oğlu İshak Beyleri ve Rumeli'deki Kızılca mütesellimi Karaca zâde İskender Çelebi'yi İstanbul'a gönderdi. 1487 yılındaki muharebede de gayretsizlik gösterdiği halde şehzade Abdullah'ın lalası olması bakımından bir şey yapılmamış olan Karagöz Paşa, bu defaki hareketinden ötürü idam edildi.

Dulkadır Beyi Alâüddevle'nin Memlûklerle anlaşması

Osmanlı'ların uğradığı mağlûbiyet

Misis kalesinin bir asır evvelki hâli

Dulkadır Beyi Alâüddevle'nin eski hasmı Mısır'lılarla anlaşmasına yol açtı. Mısır'lıların o sırada kuvvetçe Osmanlı'lardan üstünlüğüne zâhip olan Alâüddevle, Emir Özbek vasıtasiyle Memlûk sultaniyle anlaştı. Kızını Emir Özbek'e verdi, oğlunu da rehin olarak Kahire'ye gönderdi. Mısır'lılar tarafından Şam'da mahpus tutulmakta olan kardeşi Budak Bey, o sırada mahbesinden kaçarak İstanbul'a gelmiş, Sultan Bayezid de Budak Beyi Vize sancak beyliğine tayin etmişti. Bu defa Alâüddevle'nin Mısır'lılarla anlaştığını gören padişah, Şah Budak'ı Dulkadır Beyliğini ele geçirmek üzere Anadolu'ya gönderdi. Mihal oğlu İskender Beyi de Şah Budak'a yardıma memur etti.

Şah Budak, padişahın verdiği kuvvetlerle kolaylıkla Dulkadır toprağına girdi. Lâkin Alâüddevle'nin bir oğlunu yakalayarak onun gözlerini oydurması o ana kadar elde ettiği muvaffakiyetin gölgelenmesine yol açtı. Bu sırada Alâüddevle mühim bir kuvvet ile Şah Budak'ın üzerine doğru yürüdü. Şah Budak, Alâüddevle'nin üstün kuvvetlerle ilerlediğini öğrenince acele yardım gönderilmesi hususunda Karaman valisine bir mektup yazdı. Fakat mektubu götüren şahsı yakalatan Alâüddevle yardım kuvvetinin gelmesini önliyecek şekilde mektubu değiştirdi. Ondan sonra da Dulkadır arazisine girmiş bulunan kuvvetlere karşı bir hücuma geçti. Vukua gelen muharebede (1490) büyük bir gayretle çarpışan Mihal oğlu İskender Bey esir, oğlu da şehit düştü. Bu kıymetli kumandanın uğradığı akibet Şah Budak'ın kaderini de tayin etti. Neticede Şah Budak Bey, Hoca Saadeddin'e nazaran Alâüddevle tarafından esir alınıp Mısır Sultanına gönderildi. İbn-i Ayas'a nazaran ise, Alâüddevle'ye mağlûp olunca Osmanlı hükümdarının kendisini öldürmesinden korkan Şah Budak Bey Mısır hükümetine bizzat kendisi sığındı.

Şah Budak ve İskender Beyin Dulkadır arazisine girdiğini öğrenen Memlûk kumandanı Emir Özbek Osmanlı hududuna kadar gelmiş ve bunların Alâüddevle ile yapacakları çarpışmanın neticesini beklemişti. O arada Memlûk Sultanı Osmanlılarla anlaşmak niyetiyle Mamay Haseki adında birisini elçilik

vazifesiyle Osmanlı hükümdarına yollamıştı. Fakat elçinin tevkif olunarak geriye gönderilmemesi ve Alâüddevlenin karşısında Osmanlı kuvvetlerinin mağlûp olması dolayısiyle hem bahane, hem de cesaret bulan Emir Özbek Kayseri tarafına taarruza geçti. Burasını kuşattı ise de Hersek zâde Ahmet Paşa kumandasında yeni bir kuvvet geldiğini duyarak Kayseri muhasarasını kaldırdı. Oradan Niğde, Karaman ve Ereğli taraflarına teveccüh ederek yağma hareketlerinde bulunduktan sonra geri dönerek Gülek boğazı önüne gelip beklemeye koyuldu.

Osmanlı - Memlûk barışı

Şah Budak ve Mihal oğlu İskender Beyin mağlûbiyetinin arkasından Sultan Bayezid Hersek zâde Ahmet Paşa kumandasında yeni kuvvetler sevketti. Kendisi de şimdiye kadar vuku bulan muvaffakiyetsizliklerin öcünü alarak bunların yarattığı kötü havayı dağıtmak gayesiyle sefere karar verdi. Bunun için Üsküdar'a geçmek üzere Beşiktaş tarafına nakletti. Bu karar karşısında vezirler de telâşta idi. Zira, şimdiye kadar işin gevşek tutulduğu padişahın bu kararı vermesiyle açığa çıkmış oluyordu. Vezirler bu vaziyeti örtmek gayesiyle sefer için acele edilmemesini istiyorlar, fakat niyetlerini padişaha açıklamaya cesaret edemiyorlardı. Nihayet ulemâdan Molla Arap namı ile meşhur olan müftü Alâüddin Ali, sefere derhal çıkılmasının Osmanlılar için kârlı olamıyacağını, hatta tehlike yaratacağını padişaha arzederek onun hareketini önledi. Sultan Bayezid'e bunları söyliyen zat, Hoca Saadeddin ve Solakzade'ye nazaran, sulh akti için Mısır'lılarla muhabere etmekte idi. O arada İstanbul'a Tunus elçisinin gelmesi ve sulh tavassutunda bulunması, Osmanlı - Memlûk sulhü için en mühim adımın atılmasını sağladı.

Osmanlı - Memlûk muharebelerinde muvaffakiyet daha ziyade Mısır'lılar tarafında kalmakla beraber, Memlûk hükümdarının daha fazla muharebeye devama niyeti yoktu. Zira Osmanlılar Emir Özbek'e karşı yeni kuvvetler sevketmişlerdi. Ayrıca padişahın da sefere çıkması mümkündü. Bütün bunlardan daha mühim bir sebep olarak Mısır hazinesi para sıkıntısı çekmekte, asker de serkeşlik etmekten geri kalmamaktaydı. Bu sebeple Mısır ulemasiyle emirleri toplıyan sultan: «Osman oğlu Mısır askeriyle muharebeden vaz geçmiyor; Bilâd-ı Cebeliyye ahvali fesada vardı, harap oldu. Tüccar Mısır'a getirilebilecek olan muhtelif eşyayı getirmekten imtina ediyor, asker maaş istiyor, maaş vermezsem Mısır'ı ve Kahire'yi yağma edip evleri yakacaklardır. İbn-i Osman'ın askeri Bilâd-ı Cebeliyye'ye tekrar gelecek olursa, Mısır askeri para almayınca mukabeleye çıkmaz.» diyerek, vaziyeti onların gözlerinin önüne sermiş ve buna bir çare olmak üzere de yeni vergiler ihdasını istemişti.

Bu durum karşısında Osmanlı hududunda geniş çapta mukabeleyi icabettirecek bir harekette bulunmak Mısır için hiç te arzu edilen bir şey değildi. Bu bakımdan Hersek zâde Ahmet Paşanın emrindeki kuvvetler ilerleyince Mısırlıların işgal ettikleri Osmanlı topraklarının bir kısmından çekildiği, Alâüddevle'nin de ayni şeyi yaptığı görüldü. Tunus elçisinin tavassutu kadar bu hal de Osmanlıların sulhe yanaşmalarına tesir etti. Nihayet evvelce elçilikle Osmanlılara gönderilmiş olan Mamay Haseki serbest bırakıldı (nisan 1491). Mısır elçisi Osmanlı murahhasları ile birlikte Kahire'ye gitti. Osmanlı hükûmetinin elçisi Bursa kadısı Şeyh Ali Çelebi idi. Sultan tarafından kabul edildiği sırada Adana ve Tarsus'un anahtarlarını takdim etti. Osmanlı hükûmeti, Mekke ve Medine evkafına ait yerlerden olan Adana ve Tarsus'un anahtarlarını Memlûklere teslim etmek

Tumba kalesinin bir asır evvelki hâli

Fatih ve İkinci Bayezid Zamanında İktisadi ve Ticari Durum.

(İlâve : 69)

★

Fatih Sultan Mehmet zamanında uzun süren harplere rağmen, Osmanlı imparatorluğundaki iktisadî ve ticarî gelişme hayli ehemmiyet arzediyordu. Bu gelişmede, muhtelif istikametlere doğru yapılan fetih hareketleriyle ele geçirilen arazinin Osmanlı ülkesini bir iktisadî - ticarî bütün halinde inkişaf ettirmekte oluşunun, yani iktisadî - ticarî yönden birbirini tamamlıyan toprakların imparatorluk sınırları içerisinde birleştirilmesinin de rolü vardı. İmparatorluk sınırları bilhassa doğu ve kuzey istikametinde genişledikçe hem yeni ticaret merkezleri, hem de çeşitli istihsal sahaları Osmanlı ülkesine katılmaktaydı. Sınırların büyümesi mübadeleyi daha ziyade kolaylaştırmaktaydı. Ayrıca Fatih Mehmed'in doğu memleketleriyle ticaret yapan ve çoğu İtalyan aslından olan Avrupa'lı tüccarlara kolaylık göstermesi de ticarî hayatın canlılığına yardım etmiştir. Ancak bu münasebetle şunu kaydetmek lâzımdır ki, muayyen hâkimiyet haklarından feragata yanaşmayan Fatih'i, bazı Avrupa'lı tarihçiler yanlış anlıyarak levant ticaretini baltalamakla ithama kalkışmışlardır. Fakat onun icraatı esaslı şekilde incelenince bu iddianın yersizliği, bilâkis onun levant ticaretini geliştirmeye gayret ettiği meydana çıkar.

Fatih devrinin ticarî hayatının dikkati çeken noktalarından birisinin, bölgeler arasındaki ticarette İtalyan tüccarlar yerine Türk müslüman, yerli Rum ve Ermeni tüccarların geçmiş olmasıdır. O devirde batı Anadolu'da mühim pamuklu sanayii, Ankara ve Kastamonu'da sof, Bursa ve İstanbul'da ipekli, Selânik ve İstanbul'da çuha, Edirne'de ayakkabı sanayii fazlaca gelişme kaydetmişti. Buralarda yapılan mallar Balkan memleketleri ve Karadeniz kuzeyindeki toprakların mahsulâtı ile mübadele edilirdi. Bu mübadele Türk, Rum ve Ermeni tüccarlar vasıtasiyle yapılırdı. Memleket dış ticaretle yabancı tüccarlardan başka Osmanlı tebaası tüccarlar da iştigal ederlerdi. Osmanlı tebaası olan tüccarlara yabancılardan daha az gümrük resmi ödetilmek suretiyle onların kalkınması gözetilmişti. Önceleri yabancılar %5 yerliler %4 gümrük resmi öderlerdi.

Fatih zamanında iç ticaret kadar dış ti-

→

caret de canlı idi, hatta ondan önceki padişahlar devrine nisbetle gelişme mevcuttu. Türkiye'den gönderilen ipek, ipekli kumaş, sof ve hububat karşılığında İtalyadan mühim miktarda ince yünlü kumaş ithal olunuyordu. Bu ticaretin en mühim merkezi Bursa idi. Bursa, İran, ipeği ile batı yünlülerinin mübadele edildiği beynelmilel bir pazar yeri manzarası arzediyordu. Mısır'dan Hind baharatı, şeker ve pirinç getirtiliyor, bunlara mukabil tahta, Bursa kumaşı ve demir ihraç olunuyordu. Antalya, Mısır ile yapılan ticaretin bir antreposu gibiydi. Fatih'in son zamanlarına doğru İstanbul gümrük bölgesi üç yılda 13 milyon akçe, Bursa ipek gümrüğü yılda 700 bin akçe ve Antalya gümrük bölgesi de 150 bin akçe gelir temin ediyordu.

Fatih zamanında harp sanayii pek çok devletlere nisbeten ileri durumda idi. İstanbul muhasarasında kullanılan büyük topların yapılması, dağlık arazideki kalelerin kuşatılması sırasında kalenin önünde sür'atle toplar dökülmesi bunu ispat eden şeylerdir. O devirde mevcut bütün harp âletlerinin en mükemmeli memleket dahilinde imâl edilirdi. Kanuni zamanında İmparator Ferdinand'ın elçisi olarak Türkiye'ye gelen Baron de Busbescq diyor ki: «Ecnebi bir millet diğer kavimlerin güzel icatlarını alırken, kolaylıkla aldıkları gibi, onlar da (Türkler) bizlerde yapılan top, tüfek ve daha bin türlü şeyi alarak ilerletmediler mi? Matbaacılık büyük duvar saatleri Türkiye'de okadar makbule geçmedi, filhakika Kitabullah (Kur'ân) basılınca kitaplıktan çıkacağı korkusu ile, din, matbaaya muhalefet etmiş, diğer taraftan umumi saatler de müezzin, muvakkit ve kayyumların ehemmiyetini azaltacağından, kabul edilmemiştir».

Baron de Busbecq, bu satırlariyle sanayiimizin o devirdeki durumuna bilvasıta işaret etmiş olmakla beraber acı bir hakikatın sebeplerini de açıklamıya çalışıyor. Fatih'in son zamanlarında Avrupa'ya iyice yayılmış olan matbaanın Türkiye'ye gelmemesi hakikaten büyük bir noksanlıktı. Bir İtalyan ressamına resmini yaptıracak kadar taassuptan sıy-

→

suretiyle, uğranılan mağlûbiyeti örtmek istemişti. Osmanlı hükûmetinin bu hareketi Mısır sultanının işine geldiğinden elçiye çok hürmet gösterdi, izaz ve ikramda bulundu. Mihal zâde İskender Bey de dahil olduğu halde Osmanlı esirlerini serbest bıraktı ve Osmanlı hükûmetinin iyi davranışına karşılık Canbulad adında birini elçi tayin ederek İstanbul'a gönderdi. Böylece 1485 senesinden beri devam eden Osmanlı - Memlûk muharebesi sulhe bağlanmış oldu. Lâkin bu barış Osmanlıları tatmin etmiş değildi.

→

rılmış olan, serbest düşünceli Fatih'in, matbaayı Türkiye'ye sokmıya çalışmaması, onun tanıdığımız şahsiyet ve zihniyeti ile tezat teşkil etmektedir.

Daha evvelki hükümdarlar devrinde olduğu gibi Fatih ve İkinci Bayezid devrinde de Osmanlı iktisadiyatının temeli toprak mahsüllerine istinat ediyordu. Bunun için Osmanlı padişahları arazi tahririne ehemmiyet vermişler ve bunun sağlam esaslar dairesinde yürütülmesine bilhassa dikkat etmişlerdir. Toprak rejiminde islâmî kaideler gözönünde bulundurulmakla beraber, zamana ve ihtiyaca göre bir takım esasların vazedilişine de şahit olunmaktadır.

Bir yer yeni zaptedildiği zaman önce oranın emniyetinin temini için gereken yerlerine askerî kuvvetler konur, ondan sonra zaptedilen yerin durumuna göre askerî kumandan, sancak beyi, şehir ve kasabalara subaşı ve kadılar tayin edilir köyler de tımarlı sipahilere verilirdi. Bu usûl ilhak olunan topraklara tatbik olunurdu. Bir yerin Osmanlı devletine ilhakı demek, orasının tahrire tâbi tutulması demekti. Arazinin tahriri fethi müteakip derhal icra edilirdi. Anadolu ve Rumelide yeni zaptedilen topraklarda tahrir yapılınca, burasının iktisadî kudret ve kıymetine göre tımar sistemi uygulanırdı. Bir yerde tımar sistemi tatbik olununca oradaki ziraat arazisi devletin yüksek mülkiyeti altına alınırdı. Çiftçi ise tasarruf ve faydalanma hakkına sahip olurdu. Toprak üzerindeki haklar, devletin malî - iktisadî maksatlarına göre kayıtlanırdı. Müslümanların fetihten önceki mülk ve vakıf hakları bazı şartlar altında kabul olunur, bazan da ilga edilirdi.

Fatih Mehmet, toprağı, devletin yüksek mülkiyeti altına sokan tımar sisteminin tatbikatında fazla dikkat, daha doğrusu ifrat göstermiştir. Bu sebeple onun zamanında tımar arazisi hayli genişlemiştir. Bilhassa 1476 dan sonra bütün imparatorlukta emlâk ve evkafın büyük bir kısmını ilga etmesi neticesinde, devlet 20 binden fazla köy ve mezreaya el koymuştur. Fatih, tımar arazisi-

→

nin miktarını arttırırken, tasarrufa tâbi arazinin gelirine göre de orduya eşkinci (asker) gönderilmesi mecburiyetini koymuştur. Bu hal, hem devlet nezaretinin sıkılaşması, hem de devletin daha askerî bir mahiyet kazanmasına yol açmıştır.

Fatih, Rumeli'deki fütûhatı neticesinde buralardaki askerî ve idarî sınıfların mülkiyetinde bulunan topraklarla kilise ve manastır vakıflarını devlet mülkü haline getirdi. Bu hal, Sırbistan, Arnavutluk, Mora ve Bosna'daki köylü sınıfı lehine bir yenilik demekti. Zira bu memleketlerde toprağın çoğu senyörlerin, askerlerin, kilisenin mülkiyeti altında idi. Köylü toprak sahibi olmadığı gibi bir de angaryaların altında eziliyordu. Osmanlı tımar sistemi tatbik edilince, arazinin mülkiyeti senyör vesairenin mülkiyetinden çıkıp devletin mülkiyetine geçerken, vergiler kolay ödenir hale sokulmuş, angarya da kalkmıştır. Bu da yerli köylü sınıfının memnuniyetini mucip olmuştur.

İkinci Bayezid zamanında geniş çapta fetih hareketi yapılmadığından Fatih'in fethettiği topraklarda Osmanlı tımar sistemi tatbikatının iktisadî neticeleri daha ziyade Bayezid devrinde idrak edilmiştir. Denilebilir ki Fatih devrinin iktisadî ve ticarî yönden faydalı neticeleri daha ziyade Bayezid zamanında istihsal olunmuştur. Devlet büyük seferlerle meşgul olmadığı için ziraî istihsal daha fazla olmuş, ticaret daha verimli ve istikrarlı hâle gelmiştir. Bilhassa Kili, Akkirmanın zaptı, batı Karadeniz ticaretinde antrepo vazifesi gören bu yerlerin de Osmanlı idaresine geçmesi, Karadeniz'in askerî yönden olduğu gibi, iktisaden de tam mânasiyle Osmanlı kontrolüne girmesini sağlamıştır.

Bibliyografya

Selâhattin Tansel: Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in askerî ve siyasî faaliyeti; Halil İnalcık: Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar; Hammer (M. Ata) : Devleti Osmaniye Tarihi, II. ve III. ciltler; Ömer Lütfü Barkan: Divanî malikâne sistemi. Fuat Köprülü armağanı (Tarih Kurumu neşriyatından).

Fatih ve İkinci Bayezid Zamanındaki Veziriâzamlar.

(İlâve : 70)

★

Çandarlı Halil Paşa Fatih Sultan Mehmed'in ilk sadrazamı idi ve bu makamı 1429 senesinden beri işgal etmekteydi. Halil Paşa, Osmanlı hanedanı ile birlikte tarih sahnesine çıkan ve bir buçuk asırdanberi en yüksek ilmiye makamı ve veziriâzamlık mevkiini ellerinde tutmuş Çandarlı ailesinin Fatih Mehmet zamanındaki mümessili idi. Çandarlı Halil Paşa, İkinci Murad'ın ikinci defa tahta geçmesini temin ettiği sırada genç hükümdar Sultan Mehmed'in kendisine gizliden kin beslemesine sebep olmuştu. Çandarlı Halil Paşa'nın askerler ve bir kısım devlet ricali üzerinde kuvvetli bir nüfuzu mevcuttu. Bunun için İkinci Mehmet 1451 de ikinci defa tahta geçince birkaç senedenberi kin beslemesine rağmen Halil Paşayı yine veziriâzamlıkta tuttu. Metin dahilinde çok uzun şekilde bahsedildiği veçhile, İstanbul'un fethi üzerine Fatih Mehmet, Halil Paşayı önce hapsettirdi sonra da hayatına son verdirdi. Halil Paşanın idamiyle Osmanlı tarihinde devşirme vezirler devri açıldı. Fatih'in son sadrazamı Karamani Mehmet Paşa hariç diğerleri hep kul aslındandı.

Halil Paşanın hayatına son verildiği zaman Süleyman ve İbrahim isminde iki oğlu kalmıştı. Süleyman, babasından pek az sonra vefat etti. İbrahim ise İkinci Bayezid zamanında 1498 yılında veziriâzamlık makamına getirildi. İbrahim Paşa, Çandarlı ailesinden gelen veziriâzamların sonuncusudur. Çandarlı Halil Paşa ile bu aileden gelmiş olan diğer şahsiyetlerin mezarları İznik'tedir.

Mahmut Paşa

Fatih Sultan Mehmed'in veziriâzamlarının en kıymetlilerindendir. Devşirmelere dahil olan Mahmut Paşanın aslı hakkında muhtelif kaynaklarda çeşitli kayıtlar mevcuttur. Kritovulos onun babasının muteber bir Rum ailesinden geldiğini; Phrantzes onun Sırp bir anne ile Rum bir babanın evlâdı olduğunu, Martinus Crusius ise, Mahmut Paşanın ana cihetinden Bizans'ın büyük ailelerinden Marko Yagarl'nin Sırbistanda bulunan torunu olduğunu ve Trabzon İmparatorunun baş mabeyincisi meşhur âlim Georgios →

→ Amirutzes'in de yine bu Yagari ailesinden geldiğini söyler. Ve Georgias Amirutzes'in Mahmut Paşanın teyze zâdesi olduğunu ilâve eder.

Mahmut Paşa küçük iken annesi ile birlikte Novo Brodo'dan Semendre'ye giden yol üzerinde ümeredan Mehmet Ağa tarafından esir edilmiştir. Mehmet Ağanın idaresinde tahsile başlıyan Mahmut bilâhara İkinci Murad'a takdim edilmiştir. Edirne sarayında bir müddet tahsil ve terbiye gören Mahmut 1451 den sonra İkinci Mehmed'in teveccühünü kazanmıştır. Fatih'in maiyetinde muharebeye ilk defa İstanbul kuşatmasında iştirak eden Mahmut Paşa, zekâ ve kabiliyetini göstermekte devam ettiğinden padişahın bundan sonraki seferlerinde de umumiyetle beraber bulunmuştur. Belgrad muhasarasındaki şecaati üzerine vezirliğe terfi ettirilen Mahmut Paşa, bilhassa Sırbistanın Osmanlı devletine bağlanmasında büyük hizmetler ifa etmiştir.

Mahmut Paşanın ilk defa veziriâzamlığa getirilişi işi bir hayli karışıktır. Fatih'in Çandarlı Halil Paşayı idam ettirdikten sonra veziriâzamlığa kimi getirmiş olduğu meselesi metin içinde münakaşalı şekilde izah edilmiş olduğundan burada tekrarına lüzum görülmemiştir. 468 ci sayfada anlatıldığı veçhile Mahmut Paşa veziriâzamlığa 1455 te getirilmiş olabilir. İlk veziriâzamlığı 1467 yılına kadar sürmüştür.

Mahmut Paşa 1460 da Fatih'in ikinci Mora seferinde yanında bulunmuştur. Mistra (İsparta) nın muhasarası sırasında despotu teslim olmıya ikna eden odur. Mahmut Paşa Fatih'in Amasra, Sinop ve Trabzon seferlerine de iştirak etmiştir. Amasra'nın zaptı sırasında bu şehrin önüne gelmiş olan Osmanlı donanmasına Mahmut Paşa kumanda etmiş, Sinop'u denizden sıkıştıracak donanmayı da yine Mahmut Paşa hazırlayıp sevketmiştir. Trabzon seferine de padişahla birlikte iştirak eden Mahmut Paşa, 1462 de Eflâk seferinde de yine padişaha refakat etmiştir. Midilli'nin zaptı sırasında donanmaya kumanda eden Mahmut Paşanın en mühim muvaffakiyetlerinden birisi de Bosna'nın →

→

fethi sırasında görülmüştür. Bosna kıralı Stephan Tomaseviç'i teslim alan Mahmut Paşadır. 1464 kışında Macar seferine çıkan Mahmut Paşa, giriştiği harekât neticesinde, Macarları İzvornik önünden çekilmeye mecbur bırakmış, 1466 yılında da Fatih Mehmed'le beraber Arnavutluk harekâtında bulunmuştur.

Mahmut Paşa Karaman oğullarına karşı yapılan harekâtta da vazife almış, bu arada Karaman'dan İstanbul'a nüfus nakledilmesi meselesinde rüşvet ithamı altında padişahın gözünden düşmüştür. Fakat bir müddet sonra donanmanın başına geçirilen Mahmut Paşa, 1472 yılında ikinci defa veziriâzam olmuştur. Fatih Mehmet Uzun Hasan'a karşı sefere karar verdiği zaman ehliyetli bir kimseyi veziriâzam yapmak isterken Mahmut Paşayı seçmiştir. Onun ikinci defa veziriâzamlığa getirilmesinde, eski hizmetlerine ilâveten donanma kumandanı sıfatiyle Ağriboz adasının fethinde gösterdiği gayretin hissesi büyüktür.

Mahmut Paşa Otlukbeli muharebesinde de bulunmuş, bu zaferden sonra, kendisini çekemeyen hasımları tarafından padişahın gözünden iyice düşürülmüştür. Neticede, önce Yedikule'ye hapsedilen Mahmut Paşa, bilâhara boğdurulmuştur (1474). Zağanos Paşanın ikinci kızı ile evli olan Mahmut Paşanın bu kadından Ali Bey isminde oğlu vardı.

Mahmut Paşa, âlim ve fâzıl bir zattı. Halkın fazlaca sevgisini kazanmıştı. Âlim ve sanatkârları korurdu. Ali Kuşçu ile birlikte Sahn-ı seman ve Tetumme medreselerini o teşkilâtlandırmıştı. Kendisi ayni zamanda şairdi. Türkçe ve Farsça şiirler yazmış ve bunlarla da zamanında şöhret kazanmıştı. Hayır ve hasenatı çok severdi. İstanbul'da ve Anadolu ile Rumeli'nin bazı şehirlerinde bir çok hayrat bırakmış olan Mahmut Paşanın İstanbul'da kendi adı ile anılan semtinde câmi, hamam, mektep, çeşme, han, tekke ve 265 dükkândan mürekkep (sandal bedestanı) çarşı; Ankara'da Mahmut Paşa mesçidi, Mahmut Paşa bedestanı ve bir han; Bursa'da bir kervansaray ile bir mescid; Edirne'de Mahmut Paşa camli, Hasköy'de hamam ve medrese, Sofya'da cuma mesçidi, sebil, medrese ve han yaptırmış, bunlara da ayrı ayrı vakıflar tahsis ettirmiştir.

→

→

Gedik Ahmet Paşa

Fatih Mehmed'in veziriâzamları içinde Mahmut Paşadan sonra en ehemmiyetli şahsiyet Gedik Ahmet Paşadır. Yeniçeri ocağından yetişmiştir. Batı kaynakları Gedik Ahmet Paşanın Rum aslından geldiğini, hattâ bazıları daha ileriye giderek Paleologlar soyu ile irtibatı bulunduğunu söylerler. Bazıları da Arnavut devşirmesi olduğunu bildirirler. Çağdaşı olan bir İtalyan da Sırp aslından geldiğini kaydeder.

Muhtelif muharebelerde büyük hizmetleri görülen Gedik Ahmet Paşanın aslı gibi, Osmanlı devletindeki hizmetinin başlangıcına ait bilgiler de kıt ve muhteliftir. Onun 1461 yılında Anadolu beylerbeyliğine tayininden sonraki durumu daha iyi bellidir. Gedik Ahmet Paşa Anadolu Beylerbeyi tayin edildiği yıl içinde Fatih'in Amasra, Sinop ve Trabzon seferine giderken Gedik Ahmet Paşa Akkoyunlulara ait kuvvetleri mağlûp etmiş, onun bu muvaffakiyeti, Uzun Hasan'ın annesi Sare Hatun'u Fatih'in nezdine göndermesine sebep olmuştur.

Gedik Ahmet Paşa Karaman harekâtında da vazife almıştır. Bilhassa Karaman oğullarının ellerinde bulunan İçel kalelerinin zaptında muvaffakiyeti görülmüştür. Alâiye Beyi Kılıç Aslan Beyi de teslim alan odur. Uzun Hasan'ın Osmanlı arazisine gönderdiği tahrip kuvvetlerini püskürtmeğe memur edilen Gedik Ahmet Paşa önce bunlara mağlûp olmuşsa da Şehzade Mustafa ve Davud Paşa ile birleştikten sonra Akkoyunlu askerini mağlûben kaçırmaya muvaffak olmuştur.

Otlukbeli muharebesinde sağ kola kumanda eden Şehzade Bayezid'in maiyetinde emsalsiz bir şecaatla çarpışarak, Osmanlı ordusunun bu cenahının galibiyetine ve karşısında bulunan Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmet Beyin inhizamına tesir etmiştir. Otlukbeli seferinden sonra İçel bölgesine bir defa daha giden Gedik Ahmet Paşa, Karaman ailesi mensuplarını bir defa daha kımıldanamıyacak hâle getirmiştir.

Mahmut Paşanın azlinden sonra veziriâzamlığa getirilen Gedik Ahmet Paşanın müstakilen giriştiği harekâtın en mühimlerinden birisi Kırım sahillerindeki Ceneviz koloni şehirlerinden Kefe, Azak ve Menkup'un zaptıdır. Bu harekât netice-

→

→

sinde Kırım hanlığının Osmanlı devletine bağlanması da mümkün olmuştur. Kırım harekâtından sonra Fatih'in Boğdan ve Morava seferine de katılan Gedik Ahmet Paşa, 1477 de İşkodra'nın fethine memur edilmiş fakat bu sefere gitmek istemediğinden dolayı veziriâzamlıktan azledilerek Rumelihisarı'na hapsedilmiş, onun azliyle 24 seneden beri devam eden devşirme veziriâzamlar devrinde de bir fasıla yaratılarak veziriâzamlığa Türk aslından Karamanî Mehmet Paşa tayin olunmuştur.

Gedik Ahmet Paşa, İşkodra muhasarası sırasında Hersek zâde Ahmet Paşanın padişah nezdindeki tavassutu ile hapisten çıkarılarak donanmanın başına geçirilmiştir. Donanma kumandanı bulunduğu bu devrede Kefalonya, Zanta ve Santamavra adalarından, müteşekkil Yunan adalarını zaptetmiş, 1480 yılında da İtalya'da Otranto'ya çıkarma yaparak bu şehri ve civarını almıştır.

Fatih Mehmed'in ölümünden sonra İstanbul'a çağrılan Gedik Ahmet Paşa, İkinci Bayezid tarafından Cem taraftarı olarak zan altında tutulduğundan 18 aralık 1882 de Edirne'de idam edilmiştir. Fatih devrindeki muharebelerin bir çoğunun kazanılmasında hissesi bulunan Gedik Ahmet Paşa, muktedir bir kumandan, cesur bir insandı. Mert ve dürüst tabiatlı idi. Hayli haşin tabiatlı olan Gedik Ahmet Paşa, fikir ve kanaatlarını saklamıyacak kadar fikren cesur davranan, buna mukabil kindar ve hasis olan bir kimse idi. Onun idamı asker ve halk arasında derin bir teessüre, ulemâ sınıfı ile Türk aristokrat zümresi arasında memnuniyete sebep olmuştu. Zira ulema sınıfı, Gedik Ahmet Paşayı, Mustafa Paşanın kanına girmekle itham ediyor, devşirmelerin o zamanki en nüfuzlu şahsiyetinin ortadan kalkmasını kendi zaviyelerinden memnuniyet verici kabul ediyorlardı.

Gedik Ahmet Paşa, İstanbul'da hamam, cami ve medrese, Afyonkarahisar'da imaret, medrese ve kütüphane yaptırmıştı. İstanbul'un Gedik Paşa diye anılan semti bu ismi onun namından almaktadır.

İshak Paşa

Fatih Mehmed'in veziriâzamlarından olan İshak Paşanın Sırp veya İlliryalı a-

→

→

sıllı olduğu söylenir. Üsküp sancak beyi meşhur Paşa Yiğit'in kölelerindendir. Anadolu Beylerbeyliğine tayininden sonra daha fazla nazarı dikkati celbetmiş ve kendisi bir takım mühim işlerin halline memur edilmiştir. Kritovulos'un «Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni» isimli eserinde görülen ve başka hiçbir kaynak tarafından teyid edilmeyen bir kayda nazaran, İstanbul fethinin arkasından Çandarlı Halil Paşa idam edilince, İshak Paşa veziriâzamlığa getirilmiştir. Lâkin bu ihtimal pek zayıftır. 467 ve 468 ci sayfalarda belirtildiği veçhile Çandarlının idamından sonra, İshak Paşadan ziyade Zağanos Paşanın veziriâzamlığa getirilmiş olması ihtimali daha fazladır. İshak Paşanın veziriâzamlığa getirilişinin asıl belirli tarihi 1470 tir. Ve Rum Mehmet Paşadan sonra bu makamın sahibi olmuştur. Günün birinde yeni bulunacak vesikalarla İshak Paşanın Çandarlı'dan sonra veziriâzam nasbedildiği tahakkuk ederse 1470 deki veziriâzamlığı ikinci veziriâzamlık olacaktır. Karamanî Mehmet Paşanın öldürülmesinden sonra İkinci Bayezid tarafından veziriâzam nasbı da üçüncü sırayı işgal edecektir.

Veziriâzam olmadan önce uzun müddet Anadolu Beylerbeyliği etmiş olan İshak Paşanın İnegöl'de medresesi, İstanbul'da camii ve namiyle anılan mahallesi, Selânik'te imareti vardır. İkinci Bayezid tarafından son sadrazamlığından azledilince Selânik sancağına gönderilen İshak Paşa bir kaç sene sonra burada ölmüştür.

Rum Mehmet Paşa

Fatih'in veziriâzamlarından olan Rum Mehmet Paşa, tarihte yerleşmiş namından da belli olduğu üzere, Rum aslından gelmedir. Kurnaz, hattâ daha yerinde bir tavsifle hilekâr bir şahsiyet olan Rum Mehmet Paşayı eski Osmanlı tarihçileri hiç te hayırla yadetmezler. Bilhassa Âşık Paşazâde'nin kaleminde «İt gibi boğdurulduğu» söylenmek suretiyle Türkmüslüman halkın Rum Mehmet Paşaya karşı hissiyatı dile getirilmiştir. Karaman harekâtına memur edildiği zaman halka çok zulüm yapmış, 1470 de veziriâzamlıktan azli de bu yüzden olmuştur. Rum Mehmet Paşa yalnız azille de kalmıyarak idam edilmiştir. Bu bakımdan kendisi Osmanlı tarihinde idam edilen veziriâzamların ikincisidir. Âşık Paşa zâde tarafından İstanbul'da Rumları ekseriyette, Türkleri de ekalliyette bırakma-

→

→

ya uğraşmakla itham edilen Rum Mehmet Paşanın Üsküdar'da camî, imaret ve medresesi vardır.

Karamanî Mehmet Paşa

Fatih'in vezirlâzamları içinde Çandarlı'dan sonra Türk neslinden gelen yegâne simadır. Mevlâna Celâleddin-i Rumî neslinden gelen Mehmet Paşa, Karamanlı olması dolayısiyle «Karamanî» diye anıldığı gibi, uzun müddet tevkiî (nişancı) lik vazifesinde bulunması bakımından «Tevkiî Mehmet Paşa» diye de anılır. İlmiye sınıfından yetişmiş, müderrislikten Nişancı olmuş, 1477 yılında da Gedik Ahmet Paşanın yerine vezirlâzam tayin edilmiştir.

Karamanî Mehmet Paşa Arapça bir Osmanlı tarihi yazmış, bu bakımdan da isim yapmıştır. «Kanunname-i Âl-i Osman» diye anılan Fatih Kanunnamesi bunun veziriâzamlığı zamanında tedvin edilmiştir. Fatih'in ölümü de Mehmet Paşanın veziriâzamlığı sırasında vuku bulmuştur. Kendisi Şehzade Cem'e taraftar olduğundan onun padişahlığını temin etmek istemiş, neticede vaziyetten haberdar olan yeniçeriler tarafından öldürülmüştür.

Karamanî Mehmet Paşanın İstanbul'da Kumkapı semtinde Nişancı camii diye yâdedilen camii vardır. Kendisi de bu caminin yanında medfundur.

Davud Paşa

İshak Paşanın 1482 de azli üzerine veziriâzamlığa getirilmiş olan Davud Paşa Arnavut devşirmelerindendi. İkinci Bayezid'in veziriâzamları içinde bu makamı aralıksız olarak en uzun müddet işgal eden Davud Paşadır. Fatih zamanında sancak beyliği, Anadolu beylerbeyliği, Rumeli beylerbeyliği eden Davud Paşa Rumeli ve Anadolu tarafında cereyan eden muharebelerde bulunmuştu. Otlukbeli muharebesinde ordunun piştar kısmına kumanda etmişti. İkinci Bayezid'in cülûsu sırasında Rumeli Beylerbeyi idi, 1482 de Rumeli Beylerbeyliğinden alınarak yerine Yahya Paşa tayin edildi; Gedik Ahmet Paşanın katli üzerine ise kendisine vezirlik tevcih olundu.

Davud Paşa veziriâzam bulunduğu sırada, birisi 1492 de padişahla birlikte Arnavutluk harekâtına, diğeri de 1487 yılında serdar sıfatiyle Memlûklere karşı olmak üzere iki defa sefere çıkmıştır. 8 mart 1497 de vezirlâzamlıktan azledi-

→

→

len Davud Paşanın bu muameleye maruz kalmasının sebebinin, Akkoyunlulardan Göde Ahmet Beyin birdenbire İstanbul'dan kaçmasında bunun ihmaline hamledilmiş bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Davut Paşa veziriâzamlıktan azlolunca senede 300 bin akçe tekaüdiye ile Dimetako'da ikamete memur edilmiş, iki sene sonra da (ekim 1499) burada ölmüştür. Devrindeki vezirlerin en zenginlerinden olan Davud Paşanın İstanbul'da kendi adı ile anılan semtte câmi imaret, medrese, mektep ve çeşmesi vardır. Davud Paşanın adı ile anılan «Davud Paşa sahrası» nın Osmanlı tarihinde hususî bir önemi mevcuttur. Avrupa tarafında yapılacak seferlere çıkılırken padişahın tuğları buraya dikilirdi. Böylece padişah veya serdar-ı ekrem nasbedilen veziriâzamların kumandası altında sefere iştirak edecek kapıkulu askeri için Davud Paşa sahrası ilk karargâh olurdu. Padişah sefere iştirak etmezse sefere çıkan orduyu ve sancak-ı şerifi burada teşyi eder, dönüşte de ayni yerde karşılardı.

Hersek zâde Ahmet Paşa

Üç defa İkinci Bayezid zamanında, iki defa da Yavuz Selim zamanında veziriâzamlık makamına getirilmiş olan Hersek zâde Ahmet Paşa, Hersek dükası Stefan Kosariç'in oğludur. Sainte-Sabbas dukası diye de anılan Hersek dukası Stefan Kosariç, Türk hâkimiyetinin Bosna'ya uzandığı sırada küçük oğlunu Fatih'in sarayına rehine vermişti. İşte bu çocuk islâmiyeti kabul ederek Ahmet ismini almış ve iyi bir Türk terbiyesi görerek istikbalin şöhretli sadrazamları arasına karışmıştır.

Hersek dükasının oğlu olması bakımından Hersekzâde diye anılan Ahmet Paşa, Fatih zamanında mîr-i alemlik etmiş, Fatih'in İşkodra seferinde bulunmuş, İkinci Bayezid zamanında yükselmeye devamı ederek 1484 de Anadolu beylerbeyliğine getirilmiştir. Kölemenlerle 1486 da yapılan muharebede esir düşen Hersek zâde Ahmet Paşa Kahire'ye götürülerek beş ay, veyahut ta bir sene kadar Mısır'da tutulmuştur. Mısır'dan dönüşünü müteakip kaptan-ı deryalığa getirilen Ahmet Paşa, 1489 da tekrar Anadolu beylerbeyi olmuş, bu vazifeyi yapmaktayken vezirlik pâyesi verilmiş, Davud Paşanın azli üzerine de 1497 martında ilk defa veziriâzamlığa getirilmiştir. Hersek zâdenin bu ilk sadrâzamlığının 904 senesi muharremine (19 ağustos - 18 ey-

→

→

lûl 1498) kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Birinci veziriâzamlığından azlinden sonra kaptan paşalığa tayin edilen Hersek zâdenin, 1503 te Hadım Ali Paşadan sonra ikinci defa 1511 senesinde de üçüncü defa veziriâzamlığa getirildiği görülmektedir.

İki defa da Yavuz Selim tarafından veziriâzam yapılan Hersek zâde Ahmet Paşa 1518 senesinde vefat etmiştir. Osmanlı hanedanından kız alarak damad da olan Hersek zâde Ahmet Paşa değerli bir devlet adamı idi.

Çandarlı İbrahim Paşa

Osmanlı devletinin kuruluş devrinde büyük hizmetler ifa etmiş olan meşhur Çandarlı ailesinden gelen veziriâzamların sonuncusudur. İlmiye sınıfından yetişmiş olan İbrahim Paşa, Fatih Mehmet, babası Halil Paşayı idam ettirdiği sırada Edirne kadısı bulunuyordu. Halil Paşanın idamı ve mallarının müsaderesi üzerine oğulları Süleyman ve İbrahim Çelebiler bir müddet nikbete uğramışlarsa da bilâhara malları iade edilmiştir. Süleyman Çelebi, babasının idamından sonra pek uzun yaşamamıştır. İbrahim Paşanın 1461 de Edirne kadısı, 1465 de kazasker bulunduğu, 1474 de de vezirlikle Amasya valisi Şehzade Bayezid'in lalalığına tayin edildiği görülmektedir.

Şehzade lalalığına tayinini müteakip Bayezid'e intisap eden ve onun Amasyada kıymetli şahıslardan müteşekkil muhiti arasında yer alan İbrahim Paşa, Fenarî zâde Ahmet Bey (Paşa) nın şehzade lalalığına tayinine kadar Amasya'da kalmıştır.

Bayezid padişah olunca vezir rütbesinde bulunan İbrahim Paşa, Hersek zâde Ahmet Paşanın ilk veziriâzamlığından azli üzerine 1498 de ikinci vezirlikten sadrazamlığa getirilmiştir. 1499 senesinde padişah İkinci Bayezid ile birlikte İnebahtı seferine iştirak etmiş olan İbrahim Paşa bu limanın alındığı günlerde ordugâhta vefat etmiştir (ağustos 1499). Nâşı İznik'e götürülerek babasının türbesine defnedilmiştir.

İbrahim Paşanın oğullarından Hüseyin ve İsa Paşalar on altıncı asır ortalarına doğru beylerbeylik rütbesine kadar yükselmişlerdir. Çandarlı ailesinin ahfadı zamanımıza kadar devam etmiştir. Bu aileden gelen veziriâzamların sonuncusu olan İbrahim Paşanın cömert, iyilik sever ve müdebbir bir insan olduğunda es-

→

→

ki tarihler müttefiktir. İbrahim Paşa İstanbul'da Mercan yokuşunda cami, medrese, mektep, Saraçhanebaşında bir hamam (yol açılırken yıktırılan çifte hamam), İznik'te bir cami, Kastamonu'da bir medrese yaptırmıştır.

Mesih Paşa

Hammer'in batı kaynaklarına istinaden Rum aslından hattâ Rumların Paleolog hanedanından gelmiş olduğunu bildirdiği Mesih Paşa, esas itibariyle Fatih zamanında yetişmiş şahsiyetlerdendir. Gedik Ahmet Paşanın veziriâzamlığa getirilmesi üzerine onun yerine donanma kumandanlığına tayin edilmiş bulunan Mesih Paşa bilâhara vezir rütbesiyle, Rodos'un fethine memur edilmiş ise de, burada yaptığı muharebelerde muvaffakıyet temin edememiş, dolayısiyle de adanın fethini sağlıyamamıştır. Buradan döndükten sonra vezaretten azledilerek Gelibolu sancak beyliğine gönderilen Mesih Paşa, İkinci Bayezid zamanında 1499 yılında veziriâzam nasbedilmiştir. Mesih Paşa, Çandarlı zâde İbrahim Paşanın vefatı üzerine veziriâzam tayin edilirken divanda vezir bulunuyordu. Mesih Paşa 1501 yılında Galata'da barut mahzenine isabet eden bir yıldırım neticesi çıkan yangının söndürülmesi işlerine nezaret ederken beraberinde bulunan Galata kadısı ile birlikte yüksek bir yerden düşmüş, bir iki gün sonra da ölmüştür.

Hadım Ali Paşa

Ak hadımlardan olan Ali Paşa aslen Saraybosna kazasına bağlı Drozgometva köyünden olup babasının adı Dobreşindir. Devşirme suretiyle alınıp yetiştirilen Ali Paşa babüssaâde ağası iken İkinci Bayezid'in cülûsu üzerine Karaman beylerbeyliği ile saray dışında ilk vazifeye tayin edilmiştir. 1485 te Boğdan voyvodasının Akkirman'ı geri almak istemesi üzerine Rumeli beylerbeyi sıfatiyle Eflâk harekâtına memur edilen ve burada başarı gösteren Hadım Ali Paşa daha önce Semendre ve İşkodra kumandanlıklarında da bulunmuştur. Rumeli beylerbeyi iken 1488 de kendisine vezâret tevcih edilen Ali Paşa, ayni senenin yaz mevsiminde Memlûklere karşı sevkedilen kara ordusuna kumanda etmiş, Memlûklerle Adana yakınında Ağaçayırı muharebesinde mağlûp olarak Lârende taraflarına çekilmiştir.

Hadım Ali Paşa 1500 yılında Mora'da-

→

Endülüs Müslümanlarının yardım talebi

1486 senesinn sonlarında ve 1487 yılı başlarında bâzı devletlerin elçileri Sultan Bayezid'i ziyaret etmişti. Bunların arasında en fazla dikkat çekeni İspanya'daki müslüman Beni Ahmer devletinin elçisi idi. Beni Ahmer'in elçisi, o devrin müslüman devletlerinin en kuvvetlisi olan Osmanlı hükûmetinden yardım istiyordu. İspanya'daki müslüman hükûmetinin son hükümdarı olan Onbirinci Ebu Abdullah Muhammed'in yolladığı elçi, Sultan Bayezid'e manzum bir istimdatnâme sunmaktaydı. Meşhur şair Eb'ul Beka Salih bin Şerif'in kaleminden çıkmış olan bu istimdatnâmede, İspanya'daki müslümanların ıstırabı dile getirilmekte, yedi asırdan beri hâkim oldukları topraklardan atılmak üzere bulundukları belirtilmekte ve bunun için kendilerine yardım elinin uzatılması rica olunmaktaydı.

Beni Ahmer elçisinin anlattığı veçhile Endülüs müslümanları hakikaten müşkül günler yaşıyordu. İspanya'daki son müslüman devlet Beni Ahmer de ortadan kalkmak tehlikesiyle başbaşa bulunuyordu. 711 senesinde ilk mücahitlerin İspanya'ya ayak basmasiyle başlıyan İslâm hâkimiyetinin küçülmüş son parçası da sönmek üzere idi. İspanya 711 den 756 ya kadar Şam'daki halifelerin tâyin ettiği valiler tarafından idare edilmiş, 756 da müstakil Endülüs Emevileri devleti teşekkül ettiğinden İspanya müslümanlarının Bağdat Abbasi halifleleri ile alâkaları kesilmişti. Endülüs Emevileri hükûmeti zamanında İspanya'da esas siyasi kudret İslâmların elinde idi. Bu üstünlük Endülüs Emevilerinin çöküş tarihi olan 1031 yılına kadar sürmüştü. Endülüs Emevi devleti sona erince Tavâif-i Mülûk denilen küçük küçük hükûmetler meydana çıkmış, bu hal İspanya'daki hıristiyanların yavaş yavaş islâmlar aleyhine genişlemesine âmil olmuştur.

Tavâif-i Mülûk zamanında Leon Kıralı Alfons müslümanları sıkıştırdığından Afrika'daki Berberî Murabıtın devletinden yardım istenmiş, Murabıtlar İspanya'da hıristiyan istilâsını durdurmuşlarsa da burasını kendilerinin bir eyaleti haline sokmuşlardı (1090). Murabıtın devleti inkıraz bulunca onlara Muvahiddin devleti halef olmuş (1145),

---

→

ki Koron kalesinin zaptına memur edildiği sırada divanda ikinci vezir bulunuyordu. Modon, Koron ve Navarin kalelerinin zaptını sağlıyan Ali Paşa, 1501 de ilk defa veziriâzam oldu. 1503 de azledilince Hersek zâde Ahmet Paşa ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Onun 1506 da azli üzerine de ikinci defa veziriâzam nasbedilerek 1511 yılında ölünceye kadar bu makamda kaldı.

Bayezid'in şehzadeleri arasında Ahmed'in hükümdarlığını isteyen veziriâzam Ali Paşa, Bayezid'den tahtı zorla almak isteyen şehzade Selim'le Çorlu'da çarpışarak (1511) ona galebe çaldı. Bundan kısa bir müddet sonra Anadolu'da âsi Şahkulu (Şeytankulu) nun tenkiline memur edilen Ali Paşa, Sıvas ile Kayseri arasında Akçay mevkiinde yapılan çarpışmada şehit düştü.

Hadım Ali Paşa, cesur bir asker, âlim ve fazıl bir devlet adamı idi. İlim ve sanat adamlarını korurdu. Koruduğu

→

→

adamların içinde en meşhurları şair Mesihî ile tarihçi İdrisi Bitlisî'dir. İdrisi Bitlisî meşhur tarihini ona ithaf etmiştir.

Hadım Ali Paşa bir takım hayratın da sahibidir. Divanyolundaki Atik Ali Paşa camii ile civarında medrese, mektep imareti ve Zincirlikuyu camiini, karşısındaki çifte hamamı o yaptırmış, Bizans'tan kalma Hora kilisesi (Ka'riye)ni camiye çevirttirmiştir.

Bibliyoğrafya : Hammer (M. Ata); Devlet-i Osmaniye tarihi, III. ve IV. ciltleri. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi, II. cilt. Mehmet Süreyya; Sicilli Osmanî. Osman zâde Taib; Hadikat-ül-vüzera. Ayvansaraylı Hüseyin; Hadikat-ül-cevamî. Hoca Sadeddin; Tacüttevarih. İbn Kemal (Şerafettin Turan); Tevarih-i Âl-i Osman. Âşık paşazâde; Tarih. Dursun Bey; Tarih-i ebül feth.

Gırnata'da Beni Ahmer devleti hükümdar sarayı Elhamra'nın uzaktan görünüşü (son senelerdeki vaziyeti)

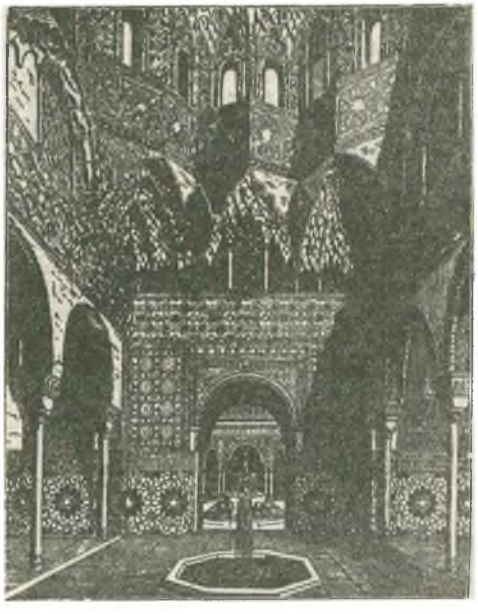

Elhamra sarayından bir iç görünüş.

bu devletin de çökmesi üzerine İspanya'da hıristiyanların hâkimiyet sahası genişlemiş, en nihayet 1236 tarihinden itibaren müslüman hâkimiyeti küçük, fakat gayretli Beni Ahmer devletine inhisar etmiştir.

Merkezleri Gırnata şehri olan Beni Ahmer devleti, hıristiyan tazyikine iki buçuk asır kadar mukavemet edebilmişti. Fakat Aragon Kıralı Katolik Ferdinand ile Kastilya hükümdarı İzabella'nın izdivacı neticesinde İspanya'daki hıristiyan kuvvetler birleşince, küçük Beni Ahmer hükûmeti buna mukavemet edemez hâle düşmüştür.

Kemal Reis'in İspanya sularına gönderilmesi

İspanya müslümanlarının yardım talebi karşısında Sultan Bayezid'in alâka ve hassasiyet gösterdiği anlaşılıyor. Zira kendisini bâzı işlerden alıkoyduğunda şüphe edilmiyen kardeşi Cem o sırada sağ olarak Fransa'da bulunduğu, ayrıca henüz Osmanlı donanması Batı Akdeniz sularında dolaşacak tecrübeyi edinmediği halde, İkinci Bayezid'in İspanya sahillerine bir filo gönderdiğine şahit olunmaktadır. Bu filo Bayezid devrinin en meşhur denizcisi Kemal Reis'in idaresinde sevkedilmiştir.

Kemal Reis'in İspanya sularına gönderilmesi; Pirî Reis'in Kitab-ı Bahriye'sine göre 1505 te, Kâtip Çelebi'nin Takvim-üt-tevarih'ine nazaran 1490 da, Mustafa Cenabî'nin tarihinin Râgıp Paşa kütüphanesindeki nüshasında 1487 yılında gösterilir. Bu üç değişik tarih arasından sonuncusunu Topkapı Sarayı arşivinde 6082 numaraya kayıtlı bir vesika da takviye ettiğinden Kemal Reis'in İspanya seferini 1487 yılında kabul etmek gerekiyor. Gerek Mustafa Cenabî'nin tarihinden, gerekse Topkapı sarayı arşivindeki vesikadan, İspanya sularına gönderilen filonun bir korsan filosu olduğu anlaşılıyor. Bu filo padişahın tensibi ile gönderildiğine göre, demek ki o tarihlerde Türk korsanları tamamen şahsî teşebbüse müstenit başıboş vaziyette değildir. İcabında padişahın emriyle her hangi bir harekette de bulunmaktadır.

Başında bulunduğu filo ile Batı Ak-

deniz'e yelken açan Kemal Reis İspanya sularında bir İspanyol filosunu mağlûp ettikten sonra, Malaka şehrini basıp yağmaladı ve tahrip etti. Beni Ahmer'i yutmaya çalışan hıristiyanlara böylece göz dağı veren Kemal Reis, Batı Akdeniz'de mevcudiyetini daha bir müddet hissettirmekten geri durmadı. Bundan sonra Cerbe adasını kendisine hareket üssü olarak seçti. Ve bu üssünden Fransa ve İtalya sahilleri ile batı Akdeniz sularına tehlikeler saçtı. 1491 yılında «Bicâye»ye yaptığı akın neticesinde kendisini bu mıntıkada tanımayan kalmadı. Aynı sene içinde hareket üssünü «Bona»ya nakleden Kemal Reis, oradan çıkışlar yaparak Fransa sahillerini ve İspanya sularındaki Balear adalarını vurdu. Batı Akdeniz'deki son cevelânından dönerken Malta'ya bir baskın yapan Kemal Reis pek çok eşya ile birlikte Malta hâkiminin oğlunu da ele geçirdi. Bütün bu hareketlerinin sonunda 1492 senesinde Gelibolu'ya gelerek, yaptığı işleri, kaptan-ı derya Arnavut Sinan Bey (Güveği Sinan Paşa) vasıtasiyle padişaha arzetti. İkinci Bayezid, Kemal Reis'i birçok hediyelerle ve tahsisatını 50 akçeye çıkarmak suretiyle taltif etti.

Endülüs müslümanlarının âkıbeti

Kemal Reis İspanya sularına kadar uzanarak bir müddet için Batı Akdeniz'de tehlike yaratmasına rağmen, İspanya müslümanlarına daha müessir bir yardımda bulunulamadı. Neticede de İspanya'daki son müslüman devleti Beni Ahmer 1492 yılı ocak ayında bir muahede ile teslim oldu. Yapılan muahede ve teslim şartlarına göre islâmlara fena muamele edilmiyecek ve cemaat hakları tanınacaktı. Lâkin hıristiyanlar o kadar taassupla hareket ediyorlardı ki, daha teslim muamelesi olmadan istikbalin müslümanlar için fazlaca karanlık olduğu belli oluyordu. Nitekim müslümanların haklarına riayet sadece üç hafta sürdü. Bundan sonra eziyetler başladı. Koyu bir taassupla hareket eden hıristiyanların gayesi, Endülüs müslümanlarının ya hıristiyanlığı kabul etmeleri veyahut ta bu toprakları bırakıp gitmelerini temin etmekti. Şayet müslümanlar kültürce hıristiyanlardan üstün olmasaydı onları alelacele kovmaları mümkündü, lâkin ilim, sanat erbabının çoğu müslümanlardan müteşekkildi. Müslümanların İspanya topraklarından alel acele uzaklaştırılması ilim, fen adamı ile san'atkâr buhranı yaratacaktı. Bu sebeple müslümanlara eziyete devam edilmekle beraber beş on sene kadar katliam yolu tutulmadı. Fakat 1520 senesinden itibaren müslümanlar için İspanya'daki hayat çekilmez hale geldi. Nitekim 1520 de Belensiye' (Valensiya) deki müslüman erkekler katlolundu, kadın ve çocuklar da esir edildi. Bu vaziyet karşısında birçok müslüman imkân bulduk-ça Afrika kıyılarına kaçtı. 1568 ile 1570 yılları arasında müslümanlar arasında İsyana teşebbüs hareketleri görülecekse de bunlara çok şiddetle mukabele edilecektir. İşte şiddetin son haddini bulduğu bu devrede Osmanlı padişahları, Endülüs müslümanlarına elini uzatmaktan yine geri kalmıyacak ve Cezayir Beylerbeyi vasıtasiyle İspanyadaki müslümanların ekserisi Afrika'ya taşınacak, bir kısım halk da Adana, Tarsus ve Trablusşam taraflarına yerleştirilecekti. Nihayet 1609 senesinde de mevcut müslümanlarla, tanassur edenler

Beni Ahmer devletine son veren Aragon kralı Katolik Ferdinand ve zevcesi Kastilya Kraliçesi İzabella.

ve Yahudiler İspanya topraklarından kat'î şekilde kovulup çıkartılacaklardır.

İşte bu suretle İspanya'daki müslümanların son barınağı İkinci Bayezit zamanında söndürülmüş oldu. Beni Ahmer'in son hükümdarı Osmanlı padişahına müracaat ederken bir heyet de Mısır'daki Memlûk sultanına göndermişti. Memlûklerin deniz kuvvetleri Osmanlılarınki kadar dahi olmadığından onlar da Beni Ahmere fiilî bir yardımda bulunamadılar. Maamafih Memlûk Sultanı Endülüs'e yardım edememekle beraber, oradaki müslümanlara karşı tatbik edilen mezalimi önlemek gayesiyle siyasî bazı tedbirler almak istedi. Bu cümleden bir hareket olarak Katolik Ferdinand ve papayı tehdid ile, şayet Gırnata müslümanlarına tecavüzden vazgeçilmezse bütün Filistin hıristiyanlarını Kamame kilisesine doldurarak kestireceğini, Suriye ve Kudüs'e de hıristiyanları sokmıyacağını bildirdi. Fakat Memlûk sultanının bu tehdidinin hıristiyanlar üzerinde hiçbir tesiri olmadı.

Bazı Devletlerden gelen elçiler

Endülüs müslümanlarından gelen elçiden başka müteakıp yıllarda daha bâzı devletlerin elçileri de Sultan Bayezid'i ziyaret etti. Bunların arasına Venedik elçisi de dahildi (1487). Venedik elçisi, yedi sene önce Fatih zamanında aktedilmiş olan muahede ile tesis eden sulh devresini vesile ittihaz ederek hükûmetinin dostluğunu bildiriyordu. Venedik hükûmeti İtalyan cumhuriyetleri üzerinde siyasî ve iktisadî üstünlük dâvasında olduğu ve bunu temin etmek için de mücadeleden geri durmadığı cihetle, bu cumhuriyetlerin ekserisi Venedik'in aleyhtarı idi. Bu bakımdan Osmanlıları Venediklilerin aleyhine tahrik edenler vardı. Osmanlıları tahrikte Milâno dukası en başta geliyordu. İtalya'daki küçük hükûmetlerin Venedik aleyhindeki faaliyetini Papa ile beraber Alman İmparatoru Maximilian da desteklemekteydi. İşte bu vaziyet karşısında endişe hisseden Venedik hükûmeti İstanbul'a elçi yollayarak Osmanlılara dost görünmeye çalışmaktaydı. 1487 de Venedik elçisinin İstanbul'a gelişi münasebetiyle Osmanlı hükûmeti Kıbrıs'ın Famagosta limanından istifade meselesini ortaya attı. Fakat Venedik hükûmeti Osmanlıların bu talebi karşısında, Mısırlılarla dost olduğunu beyan ederek Türk donanmasının Famagosta'da tevakkufuna müsaade edemiyeceğini itizar şeklinde bildirdi.

Bu arada İtalyadaki bir şehirin hâkimi Sultan Bayezid'e enteresan bir müracaatta bulunmaktaydı. Müracaat, İtalya'nın Marches (Marş) bölgesinde Osimo şehrinden gelmekteydi. Bu şehir Papanın eline düşmüş, bunun üzerine de oranın halkından birisi beldenin idaresine memur edilmişti. İşte şehrin idaresini eline almış olan bu adam, başında bulunduğu beldeyi etrafın tazyikinden uzun müddet korumaya muktedir olamıyacağını anladığından, şehrin idaresi kendi elinde kalmak şartiyle burasının bir malikâne şeklinde kabulünü Sultan Bayezid'e teklif etmekteydi. Bu vaziyet karşısında Floransa hükûmeti telâşa düşerek işin tahakkuk safhasına girmesini önledi. Zira Lorenzo dö Mediçi Türkler İtalya'ya girdiği takdirde bir daha bu topraklardan çıkarılamıyacağını hesaplamaktaydı.

Famagosta limanının Onaltıncı asırda yapılmış bir krokisi (İtalyanca bir seyahat kitabından)

İtalya'daki küçük hükûmetler ile Venedik arasındaki rekabet gittikçe şid - detlendiğinden, İtalyan hükûmetleri Osmanlıları Venedik aleyhine tahrike devam ediyorlardı. Nihayet Venedikliler bundan fazlaca kuşkuya kapılarak İstanbul'a yeni bir elçi göndermiye karar verdiler. Venediklilerin gayesi, Osmanlı hükûmeti nezdinde aleyhlerinde esen havayı dağıtmak ve münasebetleri iyi bir mecraya sokmaktı. Bunun için İstanbul'a Andrea Zankani adında bir elçi yolladılar (1499). Sultan Bayezit bu elçiyi biraz istihfafla kabul etti. Kabul esnasında Hersek zâde Ahmet Paşa ile Vezir İbrahim Paşa ve Yakup Paşa da hazır bulunuyordu. Neticede Osmanlı hükûmeti, Venedik hükûmetinin arzusunu kabul eder göründü, eski muahedeyi yeniledi. Fakat aradan çok zaman geçmeden İnebahtı seferi vuku buldu.

İstanbul'a gelen elçiler arasında nazarı dikkati celbedenlerden birisi de Macar elçisi idi. Macar elçisi İstanbul'a geldiği sırada bir Türk elçisi de Nöş - tad'daki karargâhında Macar Kıralı Mathias Corvin'i ziyaret ediyordu. Macar elçisi, padişahı ziyaretten sonra kendisine bir hil'at giydirildi. Sonra memleketine gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Semendre'den geçerken buranın kumandanı Mustafa Bey tarafından maiyetiyle birlikte öldürüldü. Aslen bir Sırplı olan ve Demetrius Yaksic ismini taşıyan bu Macar elçisine Mustafa Beyin böyle bir muameleyi lâyık görmesi eskiden mevcut kininden ileri geliyordu. Mustafa Bey evvelce yapılan muharebelerden birinde Macarlara esir düştüğü zaman Demetrius Yaksic tarafından dişleri kırılmış, kardeşi de gözlerinin önünde bir şişe geçirilerek bir ateş üzerinde kızartılmıştı. Bu sebeple, Mustafa Bey karşısındaki kimsenin dokunulmaması icap eden bir elçi olduğunu bile bile intikam hislerine gem vura - madı. Maamafih bu hadiseden dolayı İkinci Bayezit Macar kıralına yeni bir elçi yollayarak beyanı itizar eyledi.

Macar Kıralı Mathias Corvin'in 1490 yılında ölümü üzerine iki devlet arasında yine elçiler teati edildi. Mathias Kcorvin'in yerine Yagellon ailesinden Bohemya Kıralı Yedinci Ladislas Macar Kıralı seçilmişti. Ladislas 1495 te Os - manlılarla otuz senelik bir muahede akteyledi. Bu muahedenin şumulüne kardeşi olan Lehistan kıralını da ithal etmek istediyse de, Osmanlı hükûmeti Lehlilerin Boğdan'a tecavüzlerini göz önünde bulundurarak buna muvafa - kat etmedi. Bu sene zarfında Leh kıralı da bizzat Osmanlı padişahına bir elçi göndermişti. Görüşmeler sonunda iki devlet arasında sulhun muahafazasını hedef tutan bir anlaşma imzalandı. Lehliler ile Osmanlılar arasında ilk muahede mahiyetini taşıyan bu anlaşma iki devlet arasında sulhü üç sene için teminata bağlıyordu.

İkinci Bayezit devrinin siyasî münasebet meseleleri arasında üzerinde dikkatle durulması icap eden bir tanesi, ilk defa bir Rus elçisinin İstanbul'a gelmesidir. 1492 yılında vuku bulan bu hâdise, Türklerle Ruslar arasında ilk defa siyasî münasebetin başlangıcını teşkil etmesi bakımından da mühimdir.

Sultan Bayezid'in Rumeli harekâtı

Macaristan'ın meşhur ve muktedir kıralı Mathias Corvin 1490 senesinde ölmüştü. Mathias Carvin meşru varis bırakmadığından onun ölümü Macaris-

Macar kralı Yedinci Ladislas (Yagellon hânedanından)

tan'da bir takım karışıklıkların çıkmasına sebep olmuş bulunuyordu. Osmanlıların Balkanlardaki en mühim hasmı olan Macarların vaziyetleri hudut kumandanları ve dolayısiyle hükûmet tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Bu suretle Mathias Corvin'in ölümünden sonra, çıkan karışıklıklar Osmanlılar için bir fırsat telâkki edildi. Semendre kumandanı Hadım Süleyman Paşa Belgrad'ı kolaylıkla ele geçirebilmek için cranın kumandanını bâzı vaidlerle Osmanlılar tarafına çekmiye gayret etti. Bu gaye ile Belgrad muhafızı olan Oylak adındaki kumandana bir mektup yazarak Belgrad, Alacahisar ve Izvornik kalelerini teslim edecek olursa padişahın atifetine nail olacağını ve kendisinin bu kalelerin beyliğine tâyin edileceğini bildirdi. Oylak Hadım Süleyman Paşanın mektubuna müsait tefsir edilebilecek şekilde cevap verince, Hadım Süleyman Paşa cereyan eden hâdiselerden padişahı haberdar ederek, kendisi geldiği takdirde Belgrad'ın teslim olabileceği ihtimaline işaret etti.

Bunun üzerine Sultan Bayezit 10 mart 1492 de İstanbul'dan Filibe'ye hareket etti. İstanbul'dan hareketinden önce de donanmayı Arnavutluk sahillerine gönderdi. Sultan Bayezit Belgrad için sefere çıkmakla beraber, ihtiyatı elden bırakmıyor, Belgrad tarafında bir aksilik zuhur edecek olursa Arnavutluğa yürümeyi, böylece Macarlarla çetin bir mücadeleye girmemeyi uygun buluyordu. Nitekim Sofya'ya vardığı zaman, Belgrad kumandanının vaziyetinden şüphelenen Macarların o zatı değiştirerek yerine başka birisini tâyin ettiklerini, Macar kırallığı meselesinin de Lehistan kıralının oğlunun tâyini suretiyle halledildiğini öğrendi. Bunun üzerine Belgrad'a yürümekten vazgeçen Sultan Bayezit Manastır tarikiyle Arnavutluğa yürüdü. Arnavutlukta evvelce itaatın tam temin edilmediği bazı yerlerde de otorite tesis edildi.

Sultan Bayezid'e suikast

Sultan Bayezit Arnavutluk dönüşü Manastır'dan Pirlepe'ye giderken bir suikaste maruz kaldı. Yolun dar bir yerinde kalender kıyafetinde bir kimse ortaya çıkarak hacca gideceğinden bahisle ve sadaka istemek bahanesiyle padişahın yanına yanına sokulmuş ve o arada hançerini çıkararak Bayezid'i öldürmek istemiştir. Kalender kıyafetindeki adamın taarruzu sırasında padişahın yanındaki solaklar kaçmışlar, fakat o anda İskender paşa yetişip atik davranarak suikastcının başına bir kılıç indirivermiştir. Böylece Sultan Bayezit beklenmedik bir anda ölümden kurtulmuştur. Sultan Bayezit bu suikast üzerine Kalender, Torlak ve Abdalların hudut dışı edilmelerini emretmiştir. Suikastcının hücumu sırasında kaçan solaklar vazifelerinden atılmış, bundan sonra sefer esnasında divan kurulduğu vakit hükümdar kapıcılarının kılıç takmaları emrolunmuştur. Ayrıca Osmanlı padişahlarının huzuruna giren yabancıların silâhlarının çıkarılması ve kabule giderken koltuğuna iki mabeyncinin girmesi usulünün bu suikast hâdisesinden sonra ihdas edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Arnavutluğun önemli şehirlerinden İşkodra
(Bir asır evvel yapılmış bir resim)

İlk Osmanlı - Rus Münasebeti

(İlâve : 71)

★

Osmanlılarla Ruslar arasında ilk siyasî münasebet İkinci Bayezit zamanında vuku buldu. O zaman Moskova tahtında Üçüncü İvan oturuyordu. İvan 1462 yılında Moskova Büyük Knez'i (dukası) olduğu zaman arazisinin büyüklüğü 15 bin mil kareyi ancak buluyordu. Fakat 1505 yılına kadar süren saltanatı zamanında Moskova dukalığının sınırları o kadar büyüdü ki, bu sayede büyük Rus devletinin temelleri atılmış oldu. Evvelâ Novgorad şehri ve etrafındaki geniş ve zengin arazinin zaptı Moskova dukalığının nüfuz ve kudretinin birdenbire artmasını sağladı. Bundan sonra Üçüncü İvan Altın-Ordu ile meşgul olmaya başladı. Moskova Knezliğinin büyümesine batıda Lehistan - Litvanya, doğuda Tatar hanlıkları mani olabilirdi. Fakat Leh kıralının daha ziyade Macarlarla uğraşması, Altın Ordu'daki dahilî kavgaların mevcudiyeti yüzünden Üçüncü İvan vaziyeti kendisi için pek müsait gördü. Bilhassa Altın Ordu hükümdarı Seyyid Ahmet hanın 1472 Moskova seferinin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi, Rusların 1480 de Altın Ordu hakimiyetinden sıyrılmalarına yol açtı. Hatta iş bu kadarlıkla da kalmıyarak 1487 yılında Kazan şehri ilk defa Rus işgaline uğradı ve neticede de Kazan hanlığı Rus nüfuzu altına düştü. Üçüncü İvan bu işleri başarırken Kırım hanı Mengli Giray'ın şahsında mühim bir müttefik bulmuştu.

Üçüncü İvan son Bizans İmparatoru On birinci Kostantin'in kardeşi Mora despotu Thomas'ın kızı Sofya (Zoya) ile evlenmişti. Mora, Fatih Mehmet tarafından zaptedilince Thomas İtalya'ya kaçmıştı. Moskova knezi Üçüncü İvan'ın ilk karısının öldüğünü duyan Papa bu Rus hükümdarının Thomas'ın kızı ile evlenmesini teklif etmiş, o da bunu kabul ettiğinden 1472 yılında Sofya ile evlenmişti. Bu evlenme münasebetiyle kendisine «Bizans İmparatorlarının meşru halefi ve Ortodoksluğun yegâne hamisi» fikri aşılanan Üçüncü İvan, Sofya'nın yanında İtalya'dan gelen Rum ve İtalyan'lar vasıtasiyle siyaset bakımından daha ustalaşmıştı.

İşte bu Rus knezinin zamanında Osmanlılarla Ruslar arasında ilk siyasî münasebet tesis etti. Diplomatik münasebete, Rus tüccarlarının, 1475 ten sonra Osmanlı idaresine geçmiş olan Kırım'daki Ceneviz kolonilerinde ve Azak şehrinde ticaretleri vesile teşkil etti. Siyasi münasebetin başlamasında Kırım hanı Mengli Giray'ın tavassutu birinci derecede rol oynadı. Moskova knezliğinin Altın Ordu'nun hâkimiyetinden kurtulmasında Üçüncü İvan'a büyük hizmette bulunan Kırım hanı, bu defa da İvan'ı Sultan Bayezid'le temasa getirmek suretiyle ikinci bir hizmette daha bulundu.

Rus hükümeti, Macar kıralı Mathias Corvin'e, Fedor Kuritsin adında bir elçi göndermiş, fakat Rus elçisi Macaristan'dan dönerken Türkler tarafından Belgrad civarında durdurulmuştu. Moskova'nın elçisi, Kırım hanı Mengli Giray'ın tavassutu sayesinde serbest bırakıldı. Fedor Kuritsin Moskova'ya dönünce, Rus hükümetinin Osmanlı padişahları ile münasebet tesis etmeleri lüzumunu İvan'a arzetti. Bunun üzerine Üçüncü İvan dostu Mengli Giray'a bir mektup yazarak kendisinin bu hususta fikrini sorup tavassut ricasında bulundu. Kırım hanı, kendisinden beklenen tavassutu ifa ettiği zaman Sultan Bayezid Kırım hanına «senin dostun benim de dostumdur» şeklinde bir cevap gönderdiği cihetle, Ruslarla münasebette bulunmağa mümanaat etmiyeceği anlaşıldı. O sırada Rus tüccarlarının Azak ve Kefe'de bazı tazyiklere maruz kaldıkları öğrenilmişti. Üçüncü İvan bunu siyasî münasebete girişmek için bir vesile ittihaz etti ve padişaha bir mektup yazarak İstanbul'a göndermesi için Mengli Giray'a rica etti. Üçüncü İvan'ın 31 ağustos 1492 tarihini taşıyan mektubu şöyleydi:

«Türkiye beylerinin hükümdarı ve bir bahrin padişahı sultan-ı zi istiklâl Bayezid'e: Biz ki Allahın lütfu ile bütün Rusların ve kuzey doğuda diğer birçok kıtaların yegâne hükümdar-ı hakikisi İvanız; zatı şevketlerine yazmak istediğimiz şudur ki: şimdiye kadar beyan-ı ihlâs için sefir göndermedik, bununla beraber Rus tacirleri sizin memleketinizi dolaşmış ve iki hükûmetimiz için de faydalı ticarette bu-

→

lunmuşlardır. Bunlar sizin hâkimlerinizden görmüş oldukları mezalimden dolayı bana defalarca şikâyet ettiler. Lâkin ben sükût ettim. Geçen sene Azak paşası bunları bir hendek açmaya ve muhtelif inşaat için araba ile taş taşımaya mecbur etmiştir. Bundan daha ileri gidilerek Azak ve Kefe tacirlerimiz mallarını yarı fiyatiyle teslime icbar olunmuştur. Eğer bunlardan biri hastalanacak olursa cümlesinin emvali haczolunuyor; eğer vefat edecek olursa hükûmet tekmil emvalini zaptediyor; iyileşecek olursa malının yarısından fazlası verilmiyor; vasiyetnamelerinin şartları mer'i tutulmuyor. Türk hâkimlerinden başka varis tanımıyorlar. Bu kadar haksız muameleler, tacirlerime sizin memleketinizde ticareti men eylemeye beni icbar eylemiştir. Bu tacirler mukaddema ancak kanunen muayyen olan miktarı tediye eyledikleri ve kendilerine serbestane ticarete müsaade olunduğu halde şimdi bu muamelenin sebebi nedir? Bunu biliyor musunuz? Yoksa bilmiyor musunuz? Babanız İkinci Mehmet büyük ve meşhur bir hükümdar idi, rivayete göre bize beyan-ı meveddet için sefir göndermek arzusunda bulunmuş, lâkin Cenab-ı Hak müyesser etmemiş. Bu tasavvurun şimdi icra olunduğunu neden görmiyelim? Cevabınıza intizar ederiz».

Bu mektubun İstanbul'da ne gibi bir tesir bıraktığını bilmiyorsak da, bir Türk elçisinin Moskova'ya gitmek üzere yola çıkarıldığından, fakat Litvanya arazisinde durdurulduğu için elçinin geri dönmeye mecbur kaldığından haberdarız.

Bir Rus elçisinin İstanbulda kabul edileceğini anlıyan Üçüncü İvan 1497 yılında Michail Pleşçeyev adlı birini Osmanlı başkentine gönderdi. Rus elçisi önce Kırım'a geldiğinden Kefe'de vali sıfatiyle bulunan padişahın oğlu Şehzade Mehmet tarafından, sonra da İstanbul'a gelince padişah tarafından kabul edildi. Bu kabul sırasında Rus elçisinin Moskova'dan aldığı talimata uyarak, diz üstüne çökerek değil eğilerek selâm vermesi, kabul esnasında başka elçilerden geride kalmamak için ö-

→

→

ne geçmeye çalışması, padişahtan başka kimseye hitab etmemek isteyişi İstanbul'da hayreti mucip olmuş ve Rusların çok kaba ve kültürsüz oldukları hükmünün verilmesine yol açmıştı. Hatta padişah Mengli Giray'a yazdığı mektupta bu cihetı belirterek Moskova'ya elçi gönderemiyeceğini ilâve etmişti. Onun için Ruslarla padişahın doğrudan doğruya teması doğru görülmiyerek, bu işe Kefe valisi Şehzade Mehmet memur edilmişti.

1492 yılında açılan bu çığır her şeye rağmen zamanla gelişme gösterdi. Nitekim 1501 yılında Kefe'ye Andrey Kutuzov adında bir Rus elçisinin geldiği görülmektedir. Üçüncü İvan yine Rus tüccarlarına yapılan haksızlıklardan şikâyet etmekte idi. Buna karşılık Kefe'den Alagöz adında bir Türk elçisi gönderilmiştir ki, bu zatın Moskova'ya giden ilk Türk elçisi olduğu anlaşılmaktadır.

Rus hükûmetinin bir takım fırsatlardan faydalanarak İstanbul'a elçiler göndermesine rağmen Osmanlı padişahlarının Moskova knezleri ile doğrudan doğruya temasa geçmeyi lüzumsuz addetmeleri, Rus devletine ehemmiyet vermediklerini ifade eder. Üçüncü İvan'ın gayretleriyle Rusların gittikçe büyümesinin ve ayrı ayrı Rus hükûmetleri yerine «millî bir Rus devleti»nin meydana gelmekte oluşunun gerek Fatih Mehmet, gerekse İkinci Bayezid tarafından farkedilmediği, veyahut ta bu hususta gereken ehemmiyetin Rusya tarafına atfedilmediği anlaşılmaktadır. On beşinci asırda Osmanlı padişahları Balkan ve Akdeniz hâkimiyetini tahakkuk ettirmek için uğraştıklarından Karadeniz'in kuzeyine gereği kadar dikkat etmemişlerdir. Bu mühim nokta ilk Osmanlı Rus münasebetinin başladığı yıllarda da açıkça belli olmaktadır.

Bibliyoğrafya : Hammer: Devlet-i Osmaniye tarihi, C. V. Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi. N. M. Karamzin; Rus devleti tarihi. Hayrullah Efendi; Osmanlı devleti tarihi. Kâmil Paşa; Tarih-i siyasi devlet-i aliyye-i Osmaniye.

Karintiya, İstirya ve Karniyol'e yapılan akınlar

Sultan Bayezid'in Arnavutluğa girdiği sene içinde Türk akıncıları yine faaliyete geçerek etrafa dehşet saldılar. Türk akıncılarının en kuvvetli ve en faal olduğu devrin İkinci Bayezid ile Kanuni Süleyman'ın saltanatları zamanı olduğu görülmektedir. İkinci Bayezit zamanında büyük seferler yapılmamakla beraber akıncılar Türk kudretinin ne olduğunu Avrupa halkına göstermekte devam etmiştir. İşte İkinci

Bayezid'in Arnavutluk harekâtı sırasında İstirya, Karintiya ve Karniyol'e kadar uzanan akıncılar da bu hakikati bir defa daha ortaya koymuşlardır.

Bosna'nın fethine kadar Türk akıncıları umumiyetle Semendre ile Orsova arasından Tuna'yı geçer ve Banat mıntıkasiyle Erdel tarafına akın yaparlardı. Halbuki Bosna'nın zaptından sonra artık Venedik yakınlarına uzanıyor ve Avusturya arazisine de giriliyordu. Şimdi bu yöne akınlar da hayli sık vuku buluyordu. Nitekim bu defaki akın İstirya'ya beşinci, Karinti'ye altıncı, Karniyol'e yedinci akını teşkil ediyordu. Fatih devrinin meşhur akıncı beylerinden Turahan zâde Ömer Bey ile Mihal oğlu İskender Bey ölmüşlerdi. İskender Beyin kardeşi olan Mihal oğlu Ali Bey hayli yaşlı bulunmasına rağmen yine faaliyetteydi. Meşhur akıncı beylerinden Malkoç oğlu Bâli Bey Silistre taraflarında, Evrenos oğulları da Arnavutlukta sancak beyliği etmekte idi. Eski ve meşhur akıncı ailelerinin hayatta bulunan mümessilleri yine kendi mıntıkalarında akın hareketlerini yürütmekle beraber yeni akıncı kumandanları da yetişmekte devam ediyorlardı. İşte İkinci Bayezit zamanında akın hareketlerini idare eden kumandanlardan olan Hadım Yakup Paşa ile Hadım Ali Paşa böyle yenilere dahil şahsiyetlerdendi.

İkinci Bayezit Arnavutlukta bulunduğu sırada Macaristan ve Venedik arazisine akın yapılmasını emrettiğinden üç kısmla ayrılan akıncılar padişahın emri gereğince faaliyete geçtiler. Bunlardan Mihal oğlu Ali Bey idaresindeki birinci grup Karniyol arazisine, Hadım Ali Paşa kumandasındaki İkinci grup Transilvanya (Erdel) ya, üçüncü grup ta İstirya'ya girdi (1492). Macar tarihlerine müracaat eden Hammer'in ifadesine bakılacak olursa; İstirya ve Karniyol'e giren akıncılar etrafa dehşet salmışlar ve geçtikleri yerlerin halkına müthiş işkencelerde bulunmuşlardır. Türklerin mezaliminden bahseden Hammer bunun arkasından Macarların da hunharlıkta çok ileri gittiklerini belirterek Macar kumandanı Kinis'in Türklerden aldıkları esirlerin bir kısmını çuvallara sokup suya attığını, bir takımını değirmen taşlarının arasında ezdiğini, bazılarının diri diri derilerini yüzdürdüğünü, bazılarını da aç hayvanlara parçalattırdığını ilâve eder.

Yirmi bin kişilik kuvvetle Karniyol arazisine giren Mihal oğlu Ali Bey Laybah şehri yakınlarına kadar gelerek birçok esir ve ganimet elde etti. O sırada Alman İmparatoru Maximilian'ın kumandanlarından Rudolf dö Keven Holler'in idaresindeki kuvvetler Türk akıncılarının yolunu kesmek üzere faaliyete geçti. Karniyol asilzadelerinden birçok kimseler de bu kuvvetlere iltihak etti. Nihayet bunlar Villah şehri yakınlarında Türklerin önünü kesti. Burada yapılan şiddetli muharebede Türk akıncıları müthiş bir mağlûbiyete uğradı. Akıncıların getirmekte olduğu on beş bin esir harbin en kızgın ânında muhafızlarının elinden kurtularak Türklerin arkasından hücuma geçmişti. Ağır bir mağlûbiyetle biten bu mücadele sonunda Türkler on bin ölü, yedi bin esir verdi. Esirlere akıncı kumandanı Mihal oğlu Ali Bey de dahildi. Ali Bey, Alman kumandanı Rudolf dö Keven Holler'in emriyle idam olundu. Bu mücadelede hıristiyanlar da ağır zayiat verdiler, onların ölü miktarı da yedi bin kişi idi.

Mihal oğlu Ali Bey'in idaresindeki akın böyle feci bir netice ile sona ererken, hemen hemen ayni hal Transilvanya'ya uzanan akıncıların da başına geldi. Hadım Ali Paşa idaresindeki bu kol da aldığı esir ve ganimetlerle dönerken Kırmızıkule boğazında hücuma maruz kaldı. Yapılan muharebede Türk akıncıları ölü ve yaralı olarak on beş bin kişilik zayiat verdiği gibi, aldığı esirler ile ganimet mallarını da tamamen kaybetti.

1492 senesinde Karniyol ve Transilvanya'ya yapılan akınlarda uğranılan mağlûbiyetin intikamının alınması için Hadım Yakup Paşa idaresinde yeni bir akıncı kolu İstirya'ya sevkedildi. Sultan Bayezid'in şehzadeliğinde Amasya'da bulunduğu sırada Yakup Bey onun kapı ağası idi. Bayezit padişah olunca Yakup Bey, Karaman valisi olan Şeh-

zade Alemşah'ın yanına gönderilmişti. İstirya'ya sevkedilen akıncıların kumandanlığına getirildiği sırada ise Bosna sancak beyi bulunuyordu.

Yakup Paşa sekiz bin kişilik kuvvetle harekete geçtiği sırada, Macar beyleri arasında bazı mücadeleler cereyan etmekteydi. Bosna kırallığı mevcutken Bosna kırallarına merkezlik eden ve o sırada ise Macarların elinde bulunan Yayça şehri önünden geçen Yakup Paşa buranın kumandanının hücumuna uğradı. Yayça önünden ric'at mecburiyetini hissetmekle beraber bu hâdise onun akın hareketini icrasına bir mâni teşkil etmedi. Yakup Paşa, Una suyunu geçerek Hırvatistan topraklarına dahil oldu. Şimdiye kadar Türk akıncılarının uğramadığı Slovin ve Kulpa üzerine yürüdü. Yakup Paşa idaresindeki akıncılar on beş gün müddetle Hırvatistan ile aşağı İstirya'da yağma ve tahrip hareketlerinde bulundu.

Türk akıncılarının Hırvatistan ve aşağı İstirya'ya girdiği günlerde Macar ve Hırvat beyleri arasındaki mücadele nihayete ermiş hattâ bunlar Türklere karşı döğüşmek üzere yekdiğeriyle anlaşıp birleşmişti. Yakup Paşa akından dönmekte iken Sadbar «veya Sadvar» adını taşıyan ağaçlık bir dar boğazdan geçerken her tarafının düşmanla çevrilmiş olduğunu gördü. Kendisi için çok gayri müsait bir yerde böyle etrafının çevrilişi üzerine Yakup Paşa, biraz para ödeyerek hasımla anlaşıp tehlikeyi atlatmak istedi. Fakat düşman kuvvetlerinin kumandanı olan Hırvat banlarından Derenkezeni, bütün esirlerle ganimet mallarının verilmesini şart koştuğundan anlaşmak mümkün olmadı. Derenkezeni, Yakup Paşanın kuvvetlerini kendisininkinden fazla zannettiğinden çarpışmak niyetinde değildi. Halbuki yanındaki kumandanlardan Bernarden dö Franjipan buna muhalefet etti. Bunun için Yakup Paşaya red cevabı verilmiş bulunuyordu. Yakup Paşaya gelince; müzakere ile geçen bu bir iki üç günlük müddetten hakkıyle faydalanmasını bildi. Geçit vermeyen ağaçlığı kestirerek kendisine bir yol açtı ve tehlike arzeden bu boğazdan sıyrılıp kurtulmayı başardı. Fakat düşman kendisini takip ettiğinden 9 Eylûl 1493 te Adbine veya Korbova denilen mevkide muharebeyi kabul zorunda kaldı. Yakup Paşa emrindeki akıncı kuvvetleri kendilerinden daha kalabalık olan düşman kuvvetlerini ezici bir mağlûbiyete uğrattı. Altı bine yakın Macar muharebe meydanında can verdi. Başta Derenkezeni olmak üzere Hırvatistan banlarından üç tanesi, Derenkezeni'nin oğlu ile kardeşi, Franjipan kontlarından birisi esirlere dahildi. Yakup Paşa Derenkezeni'nin oğlu ile kardeşini idam ettirdi. Derenkezeni'yi de İstanbul'a yolladı. İstanbul'da padişahın huzuruna çıkarılan Derenkezeni haşin davranmasına rağmen öldürülmeyerek Afyonkarahisar kalesine gönderildi. Derenkezeni üç ay sonra Afyon karahisar'daki mahbesinde öldü.

Bayezit devrinde mühim faaliyet gösteren Akıncılar (Almanca bir tarihi resim albümünden)

Bu muzafferiyet üzerine Yakup Paşa, padişah tarafından, bir kılıç ve at ihsan edilmek suretiyle taltif olundu. Ayni zamanda kendisine Rumeli beylerbeyliği tevcih edildi. Rumeli beylerbeyi Yahya Paşa ise ondan boşalan Bosna Sancak Beyliğine gönderildi.

Yakup Paşanın kazandığı muvaffa-

kıyetten sonra İstirya ile Banat mıntıkasına yine akıncılar gönderildi. Bunlar dolaştıkları yerlerden pek çok esir ve ganimet elde ederek geri döndüler. Türk akıncıları İstirya'ya girdiği sırada İmparator Maximilian bunların hareketini önlemek üzere kuvvet sevkettiyse de Türk akıncılarının yedi bin kişilik bir esir kafilesi götürmelerine mâni olamadılar.

Macar kumandanlarından Kinis Türklere karşı müthiş bir kin beslediğinden akıncıları Banat'ın Temeşvar mıntıkasında meydana getirdikleri hasaratın intikamının alınması için hazırlanan harekâta hasta ve nüzullü olduğu halde iştirâk etti. Macar kuvvetleri Semendre'ye hücum ederek bu şehrin dış mahallelerini yaktı ve etrafta müthiş hasarat meydana getirdikten başka bir çok esir, hayvan ve zahire ele geçirerek döndüler. Macarların bir harekât neticesinde elde ettikleri hayvan ve esirlerin miktarı o kadar çoktu ki, beş öküz bir dukaya, dört kıziyle beraber bir kadın on sekiz gümüş akçeye satılmıştı.

Karşılıklı akınlarla her iki taraf ta bir takım zararlara uğradığından, bu hale bir nihayet vermek için Macarlarla yapılan müzakereler sonunda nihayet otuz senelik bir sulh muahedesi imzalandı (1495). Bu muahedenin şartlarına göre, Derenkezeni ile birlikte esir alınan hıristiyanlar Türkler tarafından iade olunacak, sulhun devamı müddetince akın hareketleri yapılmıyacak, muahedenin sona ermesinden üç ay önce her iki taraf ta temdit veya feshine dair malûmat teati edecekti.

Macarlarla muahede imzalandığı için o tarafa karşı akınlar durunca, Venedik arazisine ve Dalmaçya kıyılarına karşı daha serbest şekilde yüklenmek imkânına kavuşuldu. Nitekim Bosna'da henüz zaptedilmemiş olan dört kale 1495 senesinde zaptolundu. Ayrıca Dalmaçya kıyılarındaki Zara tarafları vurulduğu (1497) gibi Türk akıncı kolları Feriyol'da Laybah şehrine kadar uzandılar.

Venedik arazisine yapılan akınların en müthişlerinden birisi de 1499 senesinde Osmanlı - Venedik harbi sırasında vuku buldu. Sultan Bayezid bu harp sırasında Venediklilerin Mora'ya asker sevketmelerini önlemek gayesiyle Venedik arazisine bir akın icrası işine vezir İskender Paşayı memur etti. İskender Paşa önce Dalmaçya sahilinde Venediklilere ait Zâra taraflarına bir akın yaparak birçok ganimetle geri döndü. Ondan sonra aynı senenin eylûl ayında ikinci bir defa daha akına çıktı. İzonzo nehrini geçerek tam manasiyle İtalyan toprağına girdi ve İzonzo ile Tagliemento nehirleri arasındaki Udine sahasına karargâhını kurduktan sonra Feriyol ile Karintiya arasındaki yolu kesti. Sonra maiyetinde bulunan onbin süvari ve beşbin piyadeyi üç kısma ayırdı. Bunlar Tagliemento nehrini batıya geçerek etrafı vurdular ve Venedik şehrinin yakınlarına kadar ilerlediler. Dönüşlerinde Tagliemento ve İzonzo nehirleri taşmış ve ayni zamanda düşman kuvvetleri de sıkıştırmış olduğundan nehirleri aşış sırasında çar-

Alman imparatoru Maximilian

pışmak zorunda kalıp biraz müşkülât çektiler. Maamafih sekizbin esir ve ganimetle Bosna'ya döndüler. Bu akıncılardan başka Karniyol ve Karintiya'ya uzanan ayrı bir akıncı kolu da Dalmaçya'dan, Kastelnova yoluyla avdet ettiler.

1500 senesinde İskender Paşa eski Bosna Kırallığının merkezi olan Yayça'yı almak için bir hücum icra ettiyse de Macar kıralı Mathias Corvin'in oğlu Jan tarafından müdafaa edilen bu şehir önünden çekilmek zorunda kaldı.

İkinci Bayezit zamanında Türk denizciliğinin gelişmesi

İkinci Bayezit zamanında karada büyük çapta seferlere rastlanılmamakla beraber, Türk denizciliğinde ciddî gelişmelere şahit olunmaktadır. Bu gelişmede, hiç şüphesiz, Fatih Sultan Mehmed'in donanmaya önem verişinin payı mevcuttur. Fatih Sultan Mehmed'in donanmaya ehemmiyet vermesi sayesinde Türk donanmasının gemi sayısı, devrin en kuvvetli denizci devleti olan Venediklilerin gemi sayısını bulmuş hattâ geçmişti. Lâkin donanmadaki gemilerin ekserisi Venediklilerinkinden küçük, deniz kumandanları da henüz onlar derecesinde usta değildi. İşte ikinci Bayezit zamanında Türk denizciliğinde vukua gelen gelişme ile aradaki bu açık kapatıldı. Türk donanması teknik ve personel yönünden Venediklilerle başa baş gelmiye başladı. İkinci Bayezit zamanında meydana gelen bu gelişme sayesinde de, Türk donanması Kanunî Süleyman devrinde yalnızca Venedikllleri geçmekle kalmayıp Akdeniz'in en korkunç kudreti haline geldi.

İkinci Bayezit zamanında Türk donanmasında bir inkılâp sayılacak derecede gelişme evvelâ gemilerin inşa tarzında vuku buldu. Fatih zamanında bilhassa Venediklilerle senelerce sürmüş olan deniz harplerinde Türk donanmasının noksanları görülmüştü. Bu noksanlar daha ziyade gemilerin şekil, cesamet ve tekniğine taallûk ettiğinden, Türk gemilerinin bu noksanlarının giderilmesine çalışıldı. Venedik gemileri örnek alınmak suretiyle yeni gemiler yapıldı. Yeni gemiler eskilerine nisbetle cesamet, manevra kabiliyeti ve ateş kudreti bakımından farklı idi. Fatih zamanında mevcut gemi tiplerinin aynisi veya tipi muhafaza edilip cesameti arttırılan gemiler yapıldığı gibi Fatih devrinde mevcut olmayan tipler de meydana getirildi. Bu nevîden gemilerin en başında «Güğe» veya «Göke» denilen gemiler geliyordu. İlk defa İnebahtı'nın zaptında kullanılmış olan Güğe'ler, hem çektiri yâni kürekle hareket eden, hem de kalyon yani yelkenli nevinden gemilerdi. Güğe denilen gemiler ik katlı olup katlardan biri top ambarı idi. Bu bakımdan altları mavna, üstleri de kalyona benzerdi. Güğelerin boyları 53, enleri 22.5 metreyi bulurdu.

Güğe (veya Göke) gibi Türk donanmasına ilk defa İkinci Bayezit devrinde giren gemi tiplerinden birisi de «kalyon» idi. Kalyon, üç direkli yelkenli büyük harp gemilerindendi. Bunlar iki veya üç ambarlı olurdu. İki ambarlılarında altmış ilâ seksen, üç ambarlılarında seksen ilâ yüz on top bulunurdu. Kalyonlar 32.5 ilâ 48.5 metre uzunluğunda inşa olunurdu.

İkinci Bayezit, büyük ve muharebe kudreti üstün olan gemilerin inşasına ehemmiyet vermişti. Nitekim 893 (milâdi 1487/1488) tarihli bir gemi levazım defterinde Osmanlı donanmasında barça, ağribar, kadırga, kalite, mavna gibi büyük tip gemilerin bulunduğu ve bunlardan başka dört tane de kalyonun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Bayezit bu tarihten sonra iki tane güğe inşa ettirmiş ve bunları Kemal Reis ile Burak Reis'e vermişti. Güğelerin sayısı bilâhara daha fazlalaşmıştır. İnebahtı seferinden önce Osmanlı donanması hayli inkişaf etmekle beraber, İkinci Bayezit bu harbin verdiği tecrübeden istifade işini de ihmal etmedi. Zira bu seferden dönüşünde Preveze sancakbeyi Mustafa Beye Venedik gemileri tarzında kırk kadar top mavnası inşasını emretmesi bunu gösterir.

Bu devrin büyük gemi tiplerinden olan barçalar, hem yük hem nakliye gemisi olup, iki veya üç direkli gemilerdi. Kalyon yani yelkenli sınıfına dahil olan barçalarda irili ufaklı 83 top bulunurdu. Ağribar (veya ağrıpar) ismini

Akıncılar (Ressam Münif Fehim tarafından tarihlerimizin tarifine göre yapılmıştır)
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu No. 14)

taşıyan gemiler ise barçalardan daha küçük yelkenli sınıfına dahil gemilerdi, bunların irili ufaklı 39 topu bulunurdu. Kürekli sınıfına dahil olan mavna ve kadırgalar da büyük tipte gemilerdi. Onbeşinci asır sonlarında yanî İkinci Bayezit devrindeki kadırgalarda birisi büyük olmak üzere onüç tane top bulunurdu. Kanun olarak her sene kırk tane kadırga yapılacaktı. Bu kırk kadırganın kürekci sayısı sekiz bin kişiyi bulmaktaydı.

İkinci Bayezit zamanında Türk donanmasında meydana getirilen yenilikler arasında bilhassa gemilerin uzun menzilli toplarla teçhizini zikretmek lâzımdır. Bu sayede düşmanın çok uzaklardan karşılanması imkân dahiline girmiş oluyordu. Gemilerin bu şekilde teçhizinde esas rol Kemal Reise aitti. Kemal Reis bu tabya şeklini Inebahtı seferinde bizzat tatbik etmişti.

Bu devirde artık büyük deniz kumandanları da yetişmeye başlamıştı. İkinci Bayezit devri denizcilerinden Kemal ve Burak Reisler yalnızca o devrin değil, bütün Türk tarihinin en meşhur denizcileri arasında yer almaktadır. Bu iki denizciden sonra Kara Hasan Reis, Herek Reis ve Kemal Reis'in kardeşinin oğlu olan Piri Reis de ehliyetini isbat etmiş denizcilerdendi. İkinci Bayezit devrinin en meşhur denizcisi olan Kemal Reis'in hayatının tetkiki; hem o zamanki Türk denizcilerinin yetişme tarzını izah, hem de Osmanlı donanmasının kudretini ifade bakımından faydalı olacaktır. Türk denizcilerinin kudretini ilk defa İspanya kıyılarına kadar götüren Kemal Reis, önce Türk korsanlığının ondan sonra da bilhassa Osmanlı donanmasının kuvvet derecesini etrafına dehşet verecek derecede duyurmuş ilk Türk denizcisidir.

Kemal Reis

Türk denizciliğinde yeni bir devir açılmasında mühim rolü olan Kemal Reis'in asıl adının Ahmet, babasının adının Ali olduğunu ve Karamanlı bir Türk ailesinden geldiğini, Bursalı M. Tahir «Osmanlı müellifleri» isimli eserinde bildiriyor. Buna mukabil Kemal Paşazâde ise, onun Gelibolu'lu olduğunu kaydediyor.

Kemal Reis'in denizciliğe Gelibolu'da başladığı ve bir azab askeri olarak yetiştirildiği görülmektedir. Bir azab yani deniz piyadesi olarak yetişen Kemal Reis 1470 senesinde Mahmut Paşa-

İkinci Bayezit devri gemilerinden bir göke (Kâtip Çelebi'nin Tühfetülkibar adlı eserine göre Padişahın yaptırdığı bu tip iki gemiden biri Kemal ve diğeri Burak reise aitti).

Ayni devre ait üç direkli bir yelkenli (Bu resim Piri Reis'in eserinden alınmıştır)

nın kumandasında Ağriboz seferine giden kuvvetlerin arasında Ağriboz'a gitmiş ve adanın zaptını müteakıp orada yerleşmiştir. Zamanla Ağriboz azaplarının reisi olan Kemal Reis bilâhara bir kalite (kürekli nevinden kadırgadan küçük gemi) temin ederek korsanlığa başlamıştır. O devrin en meşhur denizcileri olan Venedik gemilerine ve topraklarına hücum ederek büyük bir şöhret kazanan Kemal Reis, denizcilikte tam manasiyle pişmiş ve kendisi ustalaştığı gibi kendisinden sonra Akdeniz'e hükmedecek korsanların da hocası olmuştur.

Bir korsan olarak yetişen Kemal Reis'in korsanlık yaptığı sırada yalnız kendi çıkarına ve başıboş şekilde çalışmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1487 senesinde İkinci Bayezit tarafından bir korsan filosunun başında Endülüs müslümanlarına yardım etmek üzere İspanya sularına gönderilmesi bunu ifade etmektedir. Kemal Reis, İspanya sularına kadar uzanan ve İspanyol sahillerine dehşet veren ilk Türk denizcisidir. Kemal Reis bir korsan filosunun başında İspanya'ya gönderildiğine göre; demek ki o sırada devletin kontrolünden uzakta değildi ve belki de bir mevki ve rütbe sahibiydi.

Kemal Reis İspanyol sularına gidince; bu memleketin Akdeniz kıyısındaki şehirlerinden Malaka'yı basıp yağmaladıktan sonra Batı Akdeniz'i birdenbire terketmedi. Cerbe adasını hareket üssü olarak seçip, buradan İtalya ve Fransa kıyılarına kadar kudretini duyurdu. Batı Akdeniz sularında faaliyetteyken yalnız kıyıları basmakla kalmayıp buralarda dolaşan hristiyan korsanları için dehşet saldı ve şöhreti bütün Akdeniz'i kapladı. Kemal Reis 1478 senesinde çıkmış olduğu Batı Akdeniz seferinden 1492 senesinde döndü. Bu sefer dönüşü Gelibolu'ya gelince bütün faaliyetlerini kaptan-ı derya Arnavut Sinan Bey (Güveği Sinan Paşa) vasıtasiyle İkinci Bayezid'e arzetti ve padişah tarafından taltif edilip tahsisatı 50 akçeye çıkarıldı.

Kemal Reis bundan sonra daha birkaç sene korsanlığa devam etti. Gerek bu müddet zarfında gerekse Sultan Bayezit tarafından Batı Akdeniz'e gönderildiği sırada kuzey Afrika'daki müslüman emaretlerinin işlerine karışmaktan geri durmadı. Onun bu yoldaki faaliyetleri yarım asır sonra Barbaros Hayrettin Paşanın ayni bölgedeki hareketlerine benziyordu.

Kemal Reis 1495 senesinde padişahın daveti üzerine İstanbul'a gitti ve bu andan itibaren donanmada vazife alarak bundan sonra donanmanın her faaliyetinde bizzat bulundu (1496). İkinci Bayezit zamanında Haremeyn evkafından olan Adana ve Tarsus mıntıkasının varidatı emniyet içinde yerine varabilmesi için bizzat Türkler tarafından Mısır'a kadar götürüldü. Kemal Reis devlet hizmetine girdiği zaman bu işle de vazifelendirilmişti. Bu gaye ile Mısır'a gitmek isterken Girit sularında Rodos şövalyeleriyle karşılaşmışsa da şövalyeler kendisine bir şey yapamamıştı. Kemal Reis Mısır dönüşü bunun intikamını almak için Rodos civarında şövalyelerle mücadeleye tutuşmuş ve onların amiral gemisini batırdıktan başka üç gemisini de zaptetmişti (1498).

1499 senesinde Osmanlı Venedik harbi başlayınca Kemal Reis bu mücadelede kendisini daha fazla göstermek fırsatını bulmuş ve Venediklilerle yapılan Holomiç, Çamlıca ve Papas Burnu deniz harplerinde Kemal Reis'in büyük hizmetleri görülmüştür. Bundan başka yine Venediklilerle yapılan çarpışmalarda üstünlük, teminine devam eden Kemal Reis Venedik harbi bittikten sonra daha ziyade Rodos şövalyelerine karşı faaliyette bulunmuştur. 1504 senesinde Rodos adasına asker çıkaran Kemal Reis bu ada kıyılarındaki bazı köy ve kasabaları tahrip etmiştir.

1507 senesinde ikinci defa vazife ile Mısır'a giden Kemal Reis Memlûk Sultan'ı Kansugavri tarafından kabul edilerek sultanın izzet ve ikramına mazhar olmuştu. 1510 senesinde Trablusgarp emirinin yardım talebi üzerine bir filonun başında Trablusgarb'a giderek burada İspanyol tecavüzlerine karşı lüzumlu gördüğü tedbirleri aldıktan sonra İspanya sularına kadar uzanan bir akın hareketi de yapmıştır. Buradan döndükten sonra ertesi yıl, Rodos şöval-

yelerinin Alâiye'ye yaptıkları bir baskını cezalandırmak üzere Gelibolu'dan Ege denizine açılan Kemal Reis yolda şiddetli bir fırtınaya tutulmuş ve bindiği gemi ile birlikte sulara gömülmüştür. (mart 1511). Böylece deniz üstünde yetişen Kemal Reis'in dâsitanî hayatı yine deniz üstünde son bulmuştur. Ünlü deniz kurdunun böyle birdenbire sulara garkolması o sırada kaptan-ı derya olan Macar İskender Beyin onu çekememezliğine ve hilesine atfedilmişse de, Kemal Reis gibi usta bir denizcinin çürük tekne ile sefere çıkacak derecede tedbirsiz davranacağını kabul etmek güçtür.

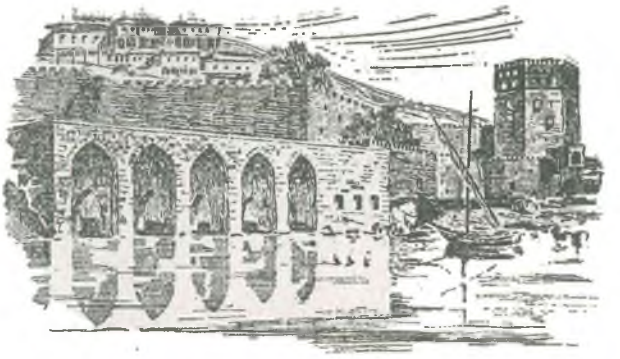

Alaiye Tersanesinin son zamanlarına ait bir resim.

Kemal Reis Türk denizciliğinde çığır açmış bir kıymettir. Beraber çalıştığı arkadaşları da Kemal Reis sayesinde iyi yetişmiş kimselerdir. Onun çağdaşı olan Burak Reis ise, büyük değer taşıyan Türk denizcilerinin yalnızca Kemal Reis'ten ibaret bulunmadığını ifade eden misallerdendir. Kara Hasan Reis ve Herek Reis de ayni devrin şöhretlerinden olup Kemal Reis'in arkadaşlarına dahildir. Meşhur «Kitâb-ı Bahriye» sahibi Pirî Reis, Kemal Reis'in kardeşi Hacı Mehmed'in oğlu idi.

Kemal Reis korsanlık devrindeki cesaret ve kahramanlıkları ile dahi kendisinden sonraki Türk korsanlarına örnek olmuştur. Barbaros ve Turgut Reis gibi büyük denizciler Kemal Reis'in açtığı bu yoldan yürümüşlerdir. Osmanlı donanmasının uzun menzilli toplar ile techizi fikrini ortaya atan ve bunu ilk defa tatbik ettiren de Kemal Reis'tir. Türklerin Venedik amiralleri seviyesinde hattâ onlardan daha üstün denizciler yetiştirmeye başladığını ilk defa Kemal ve Burak Reislerin şahıslarında görmekteyiz.

Osmanlı - Venedik Savaşı

Cem Sultan'ın ölümünden sonra Osmanlı devleti Avrupa'da daha faal bir siyaset takibine başladı. Cem Sultan dolayısiyle daima kuşkuda bulunan ve bu yüzden de İtalyan devletlerine karşı mütemadiyen passif bir politika takip eden Sultan Bayezit, Cem'in ölümünden sonra, Osmanlıların Mora'da ve Adriyatik kıyılarındaki menfaatleri üzerinde hassas davranmaya ve eski politikasını terketmeye koyuldu. Cem hadisesiyle ilgilenen devletler arasında Osmanlılarla menfaatleri çatışan Avrupalı hükûmetlerin en başında Venedikliler geliyordu. Mora'da Venediklilerin elinde bazı limanlar vardı; Karadağ üzerinde Venedik nüfuzu hâkimdi; Adriyatik kıyılarında da Venedik idaresine veya nüfuzuna tâbi yerler mevcuttu. Buralar dolayısiyle gerek Osmanlı gerekse Venedik hükûmetleri birbirlerine karşı hassas bir siyaset takip etmek zorunda idi. Venedikliler Cem meselesi dolayısiyle gayet kurnaz davranmışlar, bir taraftan Papayı Osmanlılar aleyhine tahrik ederken, bir taraftan da Osmanlılara hoş görünmenin yolunu bulmuşlardı. Osmanlıların, Venedikli - lerin bu iki taraflı siyasetlerinin farkında olmaları lâzımdı. Nitekim Cem'in ölümünden sonra Venediklilere karşı eski pasif siyasetin terkedilmiş olması bunu göstermektedir.

O sırada İtalyan devletleri arasında da rekabet ve münazaalar eksik değildi. Bu rekabeti tahrik eden de esas itibariyle Venedik hükûmetiydi. Osmanlı devleti ise bu rekabetle ilgili hâdiselere elbette seyirci kalamazdı. Zaten Osmanlıları bu işlere karışması hususunda tahrik edenler de mevcuttu. Nitekim Milan şehri yüzünden çıkan anlaşmazlıkta Napoli hükûmeti Osmanlıları Venedik aleyhine harekete geçirmek istiyordu. Milan dükası Lüdvik Sforza ile

Venedik'in Onaltıncı asırda yapılmış bir krokisi (İtalyanca bir seyahat kitabından)

Fransa Kralı Onikinci Lui (solda), ve Milano Dükası Lüdvik (sağda)

Venedikliler arasındaki uzun münazaa ve mücadele sırasında Venedikliler Fransa Kıralı Onikinci Lui ile anlaşmışlardı. Bu anlaşma neticesinde Franyordu. Milan dukası Lüdvik Sforza ile sa Kıralı, Papa'yı da ikna etmek suretiyle, Venediklilerin Lombardiya arazisini almalarına mukabil kendisi de Milan şehrini almıştı. İşte bu hâdise karşısında faaliyete geçen Floransa ve Napoli hükûmetleri, Papa ve Alman imparatorunun da muvafakatını aldıktan sonra, Osmanlıları Venedikliler aleyhine tahrike koyulmuştu.

Bu tahrikler vuku bulduğu sırada Osmanlı hükûmeti zaten Venedikliler aleyhine hazırlıklarla meşguldü. Venedikliler, Osmanlıların hazırlığını hissedince geniş selâhiyetle İstanbul'a bir elçi gönderdi (1499). Daha önce «bazı devletlerden gelen elçiler» başlığı altındaki bölümde temas edildiği veçhile; Andrea Zankani adını taşıyan Venedik elçisini, Sultan Bayezit kabul ederek eski muahedeyi yeniledi. Fakat padişahın bu hareketi siyasî bir manevradan başka bir şey değildi. Zanta adasının vergisini de getirmiş olan Venedik elçisi Osmanlı donanmasının hazırlıklarını da görmüştü.

Osmanlılarla Venediklilerin harbe tutuşmasının sebebi sadece İtalyan hükûmetlerinin Osmanlıları tahrik değildi. Mora ve Adriyatik kıyılarında Osmanlı - Venedik menfaatinin çarpışması, mücadelenin en önde gelen sebepleri arasında yer alıyordu. 1497 senesinde Dalmaçya kıyılarındaki Zara taraflarına ve Venedik cumhuriyetine ait topraklardan Feriyol'e yapılan akın Osmanlı - Venedik münasebetlerini gerginleştirmişti. Yine o arada Kara - dağ arazisinin Osmanlı himayesine alınması Venediklilerin dikkatlerinin Karadağ ve Arnavutluk kıyıları üze - rinde toplanmasına sebep olmuştu. Karadağ toprakları, Osmanlı himayesine alınmadan önce Venedik himayesinde idi. Ve Karadağ'ın başında Jorj Çernoviç adında bir bey vardı. Karadağ'ın Venedik himayesinde bulunması civardaki Türk toprakları için bir tehdit mevzuu idi. İşte bu durumu göz önünde bulunduran İşkodra beyi Firuz Bey, Kattaro'ya giderek, oradaki Venedik kumandanı Morçes Trevizani'ye «padişahın emriyle Karadağ ülkesini himaye için geldiğini» bildirdi (1497). Buna karşı Venedik kumandanı, hükûmetinin Karadağ'a bir tecavüz emeli beslemediğini teminat şeklinde beyan eyledi. Venedik hükûmeti buna ses çıkaramamakla beraber, Adriyatik kıyılarındaki topraklarının istikbaline ait endişesi arttı. Zaten öteden beri bu mıntıka üzerinde endişe duyan Venedikliler, bir taraftan Adriyatik kıyılarında Osmanlılarla hâdise çıkarmamaya çalışmakla beraber Arnavutluk'ta İskender'in oğlu Jan Kastriyota'ya yardım etmekten de geri durmuyordu.

Harbin başlaması

Osmanlılarla Venedikliler arasındaki münasebetlerin gerginliği, günün birin-

de iki devletin harbe tutuşacaklarının işareti idi. Bu durumu her iki devlet de takdir ettiğinden hazırlıklara devam ediyorlardı. Osmanlılar yeni gemilerle donanmalarını takviye ederken, Venedikliler de âni bir hücum karşısında gafil avlanmamak için kuvvetli bir donanmayı Mora'nın Modon limanında tutuyorlardı. Sultan Bayezit harbe başlama zamanını gözüne kestirdiği zaman İskender Paşa kumandasında kuvvetli bir akıncı kolunu Venedik arazisine akına gönderdi (1499). Padişahın gayesi; Venediklilerin bu akıncılarla meşgul olarak Venedik'in koloni şehirlerine yardım etmelerini önlemekti. Bir taraftan Venedik şehri civarına akıncılar gönderen padişah öte yandan da donanmanın harekete geçmesini emretti.

Tac-üt-tevarih'e nazaran üç yüz, Hammer'e ve Halkondil zeyli'ne göre iki yüz altmış parçadan ibaret olduğu bildirilen ve iki yüz elli parçadan aşağı olmadığı anlaşılan Osmanlı donanması 4 temmuz 1499 da Gelibolu'dan hareket etti. Küçük Davud Paşa (Veziriâzam Davud Paşa ile karıştırılmamalıdır) nın idaresinde bulunan Osmanlı donanmasında altmış yedi kadırga ve yirmi büyük gemi vardı. Kemal ve Burak reislerin bindiği ve hususî olarak inşa edilmiş bulunan ik güğe (Göke - Kuka) nazarı dikkati celbediyordu. Donanmada, onsekiz bin Anadolu, yirmisekizbin Rumeli, sekizbin sipahi ve bir miktar da kapıkulu olmak üzere cem'an yekûn altmışüçbin kişilik kuvvet vardı. Osmanlı donanması boğazdan çıktıktan bir müddet sonra fırtınaya tutulduğundan deniz üzerinde bir hayli zaman kaybetti. Türk donanmasının ilk hedefi İnebahtı idi.

Venediklilerle deniz savaşlarına ait olan bu resim Ricaut'nun Almanca nüshasından alınmıştır.

Sultan Bayezid'in Mora'ya hareketi

Sultan Bayezit harp hazırlıklarına ait ilk emirlerini verdikten sonra 1 haziran 1499 da İstanbul'dan Edirne'ye, oradan da Mora'ya doğru hareket etti. O arada Rumeli beylerbeyi Koca Mustafa Paşayı kara tarafından İnebahtı'nın muhasarasına memureylediğinden kendisinden önce İnebahtı'ya yetişmesini emretti.

Kara ordusu İnebahtı civarına vasıl olduğu halde donanma henüz ortalarda görünmüyordu. Osmanlı donanması fırtına dolayısiyle deniz üzerinde günlerce çalkalanıp durmuş, ondan sonra Çuka (Cerigo) adası önlerine geldiği sırada donanmanın Kemal Reis'in idaresinde bulunan tarassut cüzütamı dört gemiden müteşekkil bir Venedik filosuna rastlıyarak bunu firara mecbur etmişti. Bundan sonra yoluna devam eden Osmanlı donanması Modon limanının güneyindeki Sapienza adası civarına geldiği sırada Venedik filosu ile karşılaştı.

Sapienza deniz muharebesi

Türk donanması Sapienza adası civarına vasıl olduğu sırada Amiral Antonio Grimani kumandasındaki Venedik filosu ile karşılaştı. Venedik amirali Türk donanmasını İnebahtı körfezine sokmamak niyetinde idi. Onun için daha ilerilerden Türk donanmasını karşılamış bulunuyordu. Amiral Antonio Grimani'nin İnebahtı'dan daha uzaklarda Türk donanmasını karşılamasından, karadan kuşatılmış bulunan bu şehirin bir de denizden sıkıştırılmasını önlemek istediği anlaşılmaktadır.

Bazı eserlerde Venedik filosu ile Osmanlı donanması arasındaki muharebe anlatılırken Holomiç ve Brodano isimlerinden de bahsedilmekte, hattâ Burak Reis'in ölüm sahası olarak Brodano zikredilmektedir. Civarında muharebe cereyan etmiş olan adanın umumiyetle Modon'un güneyinde olduğu kaydedildiğine göre, burasının Sapienza olması iktiza etmektedir. Halbuki Brodano, Modon hattâ Navarin'den daha kuzeyde bulunmaktadır. Maamafih ilk çarpışmaların Sapienza adası önünde olduğunu, ondan sonra da Osmanlı donanmasının, İnebahtı'ya gidinceye kadar İkinci çarpışmayı Brodano önünde vermiş olabileceğini kabul etmek de mümkündür.

Sapienza deniz savaşında gemi sayısı bakımından üstünlük Türklerin tarafında idi. Bunun için Amiral Grimani peşinen muharebeyi kabul edip etmemekte tereddüt etti. Lâkin Amiral Loredano kumandasında Korfu adasından onbeş geminin daha geldiğini görünce bu tereddüdü zail oldu. Amiral Loredano da şöhretli bir denizci idi. Venedik donanmasında Loredaho'dan başka şöhretli bir denizci olarak Alban Armenio da vardı. Rüzgâr da Venedikilerin lehine esiyordu. Ayrıca muharebe sahilin pek yakınında cereyan ettiğinden, sahilin Venedikliler elinde bulunması onlar lehine mühim bir avantaj teşkil ediyordu.

Bu muharebede en müthiş çarpışma Osmanlı donanmasının öncüsü olan Burak Reis'in gemisinin etrafında cereyan etti. Başta Venedikliler olmak üzere Akdeniz'de muhtelif milletlere mensup gemicilerin gözünü fazlaca yıldırmış olan Kemal Reis'i yoketmek isteyen Venedikliler Türk donanmasının önündeki gemiyi Kemal Reis'in gemisi zannederek onun üzerine birdenbire yükleniverdiler. Halbukî bu gemi Kemal Reis'in bindiği gemi olmayıp Burak Reis'in güğe (Kuka - Göke) si idi.

Burak Reis'e hücum edenlerin en başında âmiral Alban Armenio vardı. Onun Türk öncü gemisine saldırdığını gören âmiral Loredono da ayni şekilde davranmıştı. Kahraman Burak Reis'e hücum eden gemilerin sayısı Venedik donanmasının en mühim gemileri de başta olmak üzere yirmi gemiyi buluyordu. Burak Reis'in gemisini ortalarına alan Venedik karakalarından iki tanesinde biner, diğer iki tanesinde de beşer yüz kişi mevcuttu. Bu arada büyük Venedik karakalarından iki tanesi, Burak Reis'in güğesine yaptıkları gibi Herek Reis'in gemisine de yanaşıp rampa etmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Zaten o arada Herek Reis'in gemisinden atılan toplarla bu iki Vene-

dik karakası batırıldı.

Burak Reis'in bindiği gemiyi ortalarına alan Venedik karakaları kancalar atarak buna iyice rampa ettiler ve etraflarındaki diğer Venedik gemilerinden de yardım gördüler. Venedik karakalarının rampa etmesi üzerine bunlardaki kalabalık silâhlı kuvvetler Burak Reis'in gemisinin güvertesine hücum ettiler. Böylece Türk gemisinde çok kanlı bir boğuşma başladı. Burak Reis son haddine kadar bu şiddetli mücadeleyi idare etti. En sonunda üstün kuvvetler karşısında kurtuluş ümidi kalmadığını gören kahraman Burak Reis çok müthiş bir çareye başvurdu. Neft ile düşman gemilerini tutuşturdu. Ateş der - hal üç gemiyi birden sardı ve bunlar yanarak battı. Gemileriyle yanıp ba - tanların başında Burak Reis, Kara Hasan Reis, Yenişehir sancakbeyi Kemal Bey, düşman tarafından da Loredano ile Armenio vardı (20 veya 21 ağustos 1499).

Burak Reis'in görülmemiş derecede soğukkanlılıkla tatbik ettiği bu hareket neticesinde Venedik amirali Antonio Grimani Türk donanmasının İnebahtı'ya doğru ilerlemesine mâni olamıyacağını anladı. Rakib olan Loredano'nun ölümünden memnun kalan Antonio Grimani Venedik donanmasını alarak Korfu'ya çekildi. Zaten Burak Reis'in gemisiyle birlikte yanıp sulara garkolmasına rağmen muvaffakıyet Türkler tarafında idi. Burak Reis'in beş yüz kişilik güğesi yanarak batarken sadece 90 kişi kurtulabilmişti. Fakat Vene - diklilerin gerek gemi gerekse insan zayiatı hayli fazlaydı. Yani netice itibariyle Sapienza deniz savaşında. Burak Reis'in kahramanca ölümüne mukabil zafer Türklerin tarafında kalmış bu - lunuyordu. Sapienza deniz savaşında Kemal Reis kıyı tarafında vazife alarak Venedik kontrolünde bulunan sahilden Türk donanmasına bir zarar gelmemesini temin etti.

İnebahtı'nın teslim olması

Sapienza muharebesinden sonra Küçük Davud Paşanın idaresindeki Türk donanması Mora'nın batı kıyılarından kuzey istikametinde yoluna devam etti. Donanma, ilk hedef olarak seçtiği İnebahtı'ya doğru ilerlemekte idi. O arada Korfu'ya çekilmiş olan Venedik donanması yimri iki Fransız ve iki Rodos gemisinden mürekkep takviye kuvveti aldı. Amiral Antonio Grimani bundan sonradır ki İnebahtı körfezinin ağzını kapatmak üzere kendisinde cesaret buldu. Bu gaye ile Korfu'dan İnebahtı körfezi istikametinde yelken açtı.

Türk donanması İnebahtı'ya doğru ilerlerken öncü kumandanlığını Kemal Reis deruhte ediyordu. O arada Venedik donanması bir gece baskını ile Türk donanmasının plânını akamete uğratmak istedi. Lâkin donanmanın engin tarafını tutan Kemal Reis bunu tesirsiz bıraktı. Venedikliler denizcilikteki tarihî tecrübelerine dayanarak körfezin ağzını kapatmak için son gayretini gösterdi. Fakat Kemal Reis'in plân ve tavsiyesi ile geceleyin fenerlerini söndüren Türk donanmasn, Papas burnu mevkiindeki mücadele sonunda Vene - dik filosunu yormaya ve hattâ onu mağlûben çekilmeye mecbur bırakarak 25 ağustos 1499 da İnebahtı limanına girmeye muvaffak oldu.

İnebahtı kalesi mahrutî şekilde bir yokuşun üzerinde bulunmakta ve birbirini takip eden kademeler halinde üç kaleyi ihtiva etmekte idi. Her kalenin taştan örülmüş istihkâm vaziyetinde dıvarları mevcuttu. Fakat bu duvarlarda son zamanlardaki ihmal yüzünden tamire muhtaç kısımlar vardı. İnebahtı, kara tarafından donanma gelmeden önce sarılmıştı. Bu defa donanma da limana girmeye muvaffak olunca şehrin kumandanı Zoano Mori (Zoan Mori) mukavemetin beyhudeliğini anladığından kalenin anahtarlarını Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşaya gönderdi (26 ağustos 1499). Böylece Venediklilerin elinde bulunan mühim beldelerden birisi daha Türklerin eline geçmiş oldu. Türkler tarafından İnebahtı, Frenkler tarafından Lepant veya Lepanto diye anılan bu kale Mora'nın kuzeyinde uzanan geniş ve uzun körfezin ağzında bulunması bakımından fazlaca ehem - miyet arzeden İnebahtı'nın zaptı Vene-

dikliler için hakikaten mühim bir kayıptı. İnebahtı'nın kaybı ile Venedikliler bu mıntıkadaki nüfuzlarına tamamen veda etmiş oluyorlardı. Burası alınınca Sultan Bayezit körfezin en dar mıntıkasında karşılıklı olarak iki tane kale inşa ettirdi. Böylece İnebahtı'nın zaptından mütevellit Korent körfezi üzerinde teessüs eden Türk hâkimiyeti emniyete alınmış oldu.

İnebahtı'nın zaptında hazır bulunmak üzere bu tarafa gelmiş olan Sultan Bayezit havaların fazla sıcak olması sebebiyle o civarda yaylâya çıkmıştı. Burada çadırların kurulması sırasında vezîriâzam Çandarlızâde İbrahim Paşa vefat etti. İbrahim Paşanın nâşı İznik'e gönderilirken onun yerine Mesih Paşa veziriâzamlığa getirildi.

İnebahtı'ya kuvvet konduktan sonra Sultan Bayezit Yenişehir, Çayhisar, Sarıgöl, Manastır, Köprülü yoluyla Edirne'ye döndü ve kışı orada geçirdi. Fakat donanma ertesi sene Modon ve Koron üzerine yapılacak sefer için Korent körfezinde İnebahtı yakınında Umur Bey limanında kaldı. Aslında İspire İspiti denilen bu liman bu ismi meşhur Aydınoğlu Gazi Umur Beyden almakta idi. Gazi Umur Bey seferlerinin birisinde buraya kadar gelmiş bulunuyordu. İnebahtı civarından ayrılmadan önce boğazın en dar yerine karşılık iki kale inşası işini Anadolu beylerbeyi Sinan Paşaya havale etmiş bulunan Sultan Bayezit, ayni zamanda Preveze muhafızına da ertesi sene yapılacak seferde kullanılmak üzere Venedik gemileri tipinde kırk kadar top gemisi inşasını emretti. O arada gerek Sapienza gerekse daha sonra yapılan deniz harplerinde sakatlanmış olan Türk gemilerinin Umur Bey limanında tamiri işine Kemal Reis nezaret etti.

İnebahtı'nın zaptı bir şehirin alınmasından daha büyük ehemmiyeti ha-

İnebahtı'nın muhasarasına ait olan bu resim Ricaut'nun Almanca nüshasından alınmıştır

izdi. Zira o zamana kadar Akdeniz'in en kuvvetli donanması olarak bilinen Venedik filosu iki çarpışmada yenilmiş ve İnebahtı'nın Türkler eline geçmesini önliyememiş, daha açıkçası, Venedik donanmasının Akdeniz'de üstünlüğü elinden kaçırmakta olduğu meydana çıkmıştı. Bu, Venedikliler için maddî olduğu kadar manevî bir darbe idi de. Onun için Venedikliler İnebahtı'nın kaybını ve uğradıkları mağlûbiyeti unutturup telâfi ettirmek niyetiyle bazı hareketlere tevessül eylediler. Bu cümleden olarak dikkatlerini Kefalonya üzerine çevirdiler. Fatih Mehmet zamanında Gedik Ahmet Paşa vasıtasiyle Türk nüfuzuna sokulmuş bulunan Kefalonya adasını, bir İspanyol filosu ile işbirliği etmek suretiyle zaptettiler. Ayrıca Preveze civarında bir kaleyi de ele geçirdiler. Böylece İnebahtı'nın kaybını buraların zaptı ile cevaplandırmak istediler. Maamafih buralar Venediklilerin elinde uzun müddet kalmadı. Kısa bir zaman sonra Kefalonya yeniden geriye alındı.

Modon kalesinin zaptı

İnebahtı'nın zaptını takip eden kış mevsimi hazırlıklarla geçti. Bu hazırlıklar, Türkler bakımından yeni fetihleri imkân dahiline sokma yönüne tevcih edilmiş, Venediklikler bakımından ise, daha ziyade Türklerle anlaşma ve bazı ziyanlar verme yoluna sokulmuştu. Venediklilerin bu bakımdan hareketine misal olarak Kefalonya'nın zaptından başka, Hoca Sadeddin ve İdrisî Bitlisî'nin kaydına nazaran, Umur Bey limanında hazırlanmış olan kırk gemiden yirmi tanesini bir gece baskını ile yakmış olmalarını zikretmek lâzımdır. Sulh teşebbüslerine gelince : Venedikliler gerek donanmalarının uğradığı muvaffakıyetsizlik, gerekse İnebahtı gibi mühim bir limanın kaybı üzerine içinde bulundukları zaafı anlıyarak Türklerle anlaşmak istediler. O arada uzun sürecek bir harbin masraflarını kolaylıkla karşılıyamıyacaklarını da anladılar. Bu sebeple İstanbul'a Lui Maventi adında bir elçi göndererek anlaşma zemini aradılar. Venedik elçisi, Osmanlı devletini suçlu çıkarırcasına ifadei meramda bulunarak, sulhü Türklerin ihlâl ettiğini, kendilerinin sulhe aykırı bir hareketleri görülmediğini belirttikten sonra, Venedik tüccarlarının serbest bırakılmasını ve İnebahtı'nın iadesini, bu yapılmadığı takdirde hiç olmazsa sulhün yeniden tesisini talep etti.

Venediklilerin böyle düşünmelerine mukabil Osmanlıların niyet ve plânları hiç te onlarınki gibi değildi. Sultan Bayezit, Venediklilerin Mora'dan elini eteğini tamamen çektirmek niyetin - deydi. Onun için Venedik elçisine: «Eğer benimle sulh yapmak istiyorsanız Mora'da elinizde bulunan Modon, Koron ve Napoli «Napoli di Malvazya» şehirlerini teslim ile senede bir vergi vermelisiniz.» Cevabını verdi. Venedik elçisi kendi yönlerinden hiçbir müsbet iş başarmadan geriye döndü.

Venediklilerle cereyan eden bu siyasî teması müteakip sultan Bayezit kış mevsiminin devamına rağmen Modon'un muhasarasına girişilmesini emretti. Bunun üzerine Yakup Paşa kış ortasında donanma ile birlikte Modan'ın muhasarasına girişti. Padişah da 7 nisan 1500 de Edirne'den hareket etti. Donanmanın 7 temmuzda Modon önüne geldiğini öğrenince sür'atli davranarak dört günde Güney Mora'ya indi. Sultan Bayezit Modon önüne geldiği zaman burası bir aydanberi Rumeli ve Anadolu askeri tarafından sarılmış, yani kara tarafından civar ile alâkası kesilmiş bulunuyordu.

Karada bu harekât cereyan ederken Küçük Davut Paşa 27 temmuz 1500 de İnebahtı'dan ayrılarak Mora'nın güneyine doğru ilerlemeğe başlamıştı. Tam Navarin limanı önüne ulaştığı sırada Venedik filosu ile karşılaşarak muharebeye tutuştu. Bu arada Davut Paşa kendi baştardasını yani bindiği büyük amiral gemisini düşman amiralinin baştardasına rampa ettirdi. O arada düşman gemilerinden bir tanesi de yaklaşarak Davut Paşanın baştardasına rampa edince iki gemi arasında kalan Davut Paşa tehlikeli anlar geçirmeye başladı. Bereket versin ki kaptan-ı deryanın uğradığı müşkülâtı sezen Pirî Reis derhal yetişerek işe müdahale etti ve böylece tehlike de savuşturuldu.

Modon kalesinin sıkı şekilde muhasarası üç hafta sürdü. Muhasaranın sonlarına doğru Venediklilerin yeni amirali Trevizani donanma ile Modon'un yardımına koştu. Trevizani'nin gelişi Türklerin umumî bir hücuma hazırlandıkları sıraya rastlamıştı. Muhasırlara mutlaka yardıma karar veren Venedik amirali bütün dikkatleri kendi üzerine çektiği esnada mühimmat, erzak ve askerle doldurduğu dört büyük kadırgayı Modon limanına sevketti. Bunlar limanın methaline kadar yaklaşmıya muvaffak oldular. Lâkin limanın ağzı zincirle kapalı olduğundan içeri girememiler. O sırada Venedik kadırgalarının limanın ağzına gerili zincirin önüne kadar geldiğini gören muhasırların bir kısmı mevkilerini bırakarak zinciri kırmak için limana doğru koştular. O sırada zaten umumî hücuma kalkmış bulunan Türkler, surlarda açılan gediklerden içeri dalmıya ve merdivenler dayadıkları duvarlardan aşmıya başladılar. Türkler şehre girerken gerek surlar boyunda bulunanlar gerekse liman zincirini kırmaktan vazgeçenler mukavemet etmek istedilerse de hiçbir başarı temin edemediler. Mukavemetleri çabucak kırıldığından Türkler şehre hâkim oldular (9 ağustos 1500). Böylece Mora kıyılarında Venedikliler elinde bulunan şehirlerin en müstahkemi bulunan Modon kalesi Türk hâkimiyeti altına girmiş oldu. Şehir zaptedilirken imdada gelen dört Venedik kadırgası da yakıldı. Türk kuvvetlerinin Modon'a hâkim oluşlarının altıncı günü Sultan Bayezit de şehre dahil oldu. Şehri dolaşması esnasında en büyük kilisenin camiye tahvilini irade eyledi. Cuma namazını Modon dahilinde kıldı. Sultan Bayezit şehiri dolaşırken etrafını çeviren surların yüksekliğini ve önündeki hendeklerin derinliğini görünce hayretini ifade ile birlikte «beylerbeyim Sinan Paşanın ve yeniçerilerimin şecaatiyledir ki Allah bu kaleyi bana ihsan etti» demiştir.

Modon'un iki asır evvel yapılmış bir resmi.

Koron ve Navarin'in alınması

Mora'daki en müstahkem Venedik kalesinin düşmesi Venediklilerin elinde bulunan diğer kalelerin de mukadderatına tesir etti. Nitekim Modon'un zaptından sonra Sultan Bayezit Koron kalesinin de alınması için hem karadan hem denizden kuvvet sevketti. Kara kuvvetleri ikinci vezir Hadım Ali Paşanın, deniz kuvvetleri de Kaptanı Derya Küçük Davut Paşanın kumandasında idi. Bunlar önce Navarin üzerine yürüdüler. Navarin'deki Venedikli müdafiler ile yerli Rumlar, Modon gibi bir yer kısa zamanda düştükten sonra kendilerinin onlar kadar da dayanamıyacağını anladıklarından harpsiz teslim oldular. Bu vaziyet karşısında hiç kimsenin canını yakmıyan Türkler Lâtinlerin şehri bırakıp gitmelerine müsaade ettiler. Yerli Rumları da cizyeye bağladılar. Ondan sonra Türk kuvvetleri Koron üzerine teveccüh ettiğinden bu şehir halkı da Navarin halkı gibi davranarak harpsiz teslim oldu (16 ağustos 1500). Koron'un alınmasından dört gün sonra şehre dahil olan Sultan Bayezit Modon'da yaptığı gibi şehrin en büyük kilisesini camiye tahvilden sonra cuma namazını burada kıldı. Modon'da olduğu gibi Koron kalesine de de bin azab ve beşyüz yeniçeriden mürekkep muhafaza kuvveti bıraktı. Modon kalesinin tamirine Anadolu beylerbeyi Damad Si -

nan Paşayı memur eyledi. Sultan Bayezit 23 ağustosta Koron'dan ayrılırken bu iki şehrin varidatını Mekke ve Medine'ye vakfeyledi. Modon kalesi harp yoluyle alındığından nüfusca zayiata uğramıştı. Bunu telâfi etmek üzere Mora'nın her şehrinden beş ailenin Modon'a gönderilmesini emretti. Sultan Bayezit Koron'dan ayrıldıktan sonra, Mora'nın güneyindeki üç küçük yarımadanın en doğusundakinin kıyısında bulunan Napoli di Malvazya'ya tevecc üh eyledi. Padişahın arzusu bu kalenin de kısa zamanda ele geçirilmesiydi. Fakat kalenin kumandanı olan Kontarini şehrin kuvvetli istihkâmlarına güvenerek mukavemete karar verdiğinden Sultan Bayezit muhasaraya devam etmiyerek güney Mora'dan ayrıldı.

Başta Modon, Koron ve Navarin olmak üzere Mora'daki Venedik kalelerinin zaptı münasebetiyle meşhur nişancı Tâcizâde Câfer Çelebi'nin kalemiyle Ceneviz hükûmetine, Rodos şövalyeleri reisine, İspanya, Fransa, Macaristan, Lehistan kırallarına ayrıca eyalet valilerine zafernameler gönderildi.

Modon, Koron ve Navarin'in zaptı sırasında meşhur denizcilerden Kemal Reis Kefalonya bölgesinin kontrol altına alınması işiyle meşgul oldu. 1501 yılında da emrine verilmiş olan 5 kalita ve 17 firkateynden müteşekkil bir filo ile Akdeniz adalarının kontrolü ile uğraştı, bu arada Navarin önünde yakaladığı bir Venedik filosunu mağlûp ederek 3 kadırga, 1 kalyon, 1 ağrıbar ve 3 kayık ele geçirdi.

Venedik harbine bâzı devletlerin kuvvet göndererek müdahalesi

Mora'daki Venedik kalelerinin fethi ve bu arada Venedik donanmasının muvaffakıyetsizliğe uğraması hıristiyanlık bakımından olan büyük bir tehlike olarak kabul edildi. Zira artık Osmanlı donanması Akdeniz'in en usta denizcilerini yenecek dereceye gelmiş bulunuyordu. Zaten bu hakikati en önce Venedikliler anlamış olduğundan, Türklere mukavemet edebilmek için etraftan yardım istemiye başladılar. Başta Papa olmak üzere Alman İmparatoru, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Lehistan ve Macar kırallarından yardım talep etti. İki sene önce Türkleri Venedikliler aleyhine tahrik etmiş olan Papa Altıncı Aleksandr, bu defa hıristiyanlık heyecaniyle hareket ederek, hıristiyanlığın müdafi'i rolüyle Türkler aleyhine bir haçlı seferi teşkili için uğraşmaya başladı. Papa'nın bu gayretleri neticesinde, önce Venedik, Papa ve Macaristan arasında 1500 senesi son baharında bir muahede hazırlandı ve 1501 senesinde pantekot yortusunda, pazar gününde bu muahede Roma'da ilân edildi. Anlaşmaya göre; diğerleri denizde Osmanlıları uğraştırırken Macarlar kara tarafından taarruza geçecekti.

Papanın gayreti neticesi kurulan ittifak hıristiyanlık namına bu defa fiilî neticesini vermiş, Sekizinci İnosan'ınki gibi sadece sözde ve kâğıt üzerinde kalmamıştı. Nitekim ittifak aktinin üzerinden fazla zaman geçmeden Venedik ve Papa donanmaları Fransız ve İspanyol filolarından da takviyeler alarak Türk gemicilerini ve kıyılarını vurmak üzere faaliyete koyuldu.

İnebahtı, Modon ve Koron kalelerinin Türkler eline geçmesine mâni olamamış olan amiral Trevizani bu şehirlerin

Navarin'in iki asır evvelki bir resmi.

ziyaını müteakıp çok yaşamıyarak öl - müştü. Onun yerine Venedik donan - masının başına geçen amiral Pesaro, hükümetinin uğramış olduğu ziyanları telâfi için faaliyete koyuldu. Venedik donanması Türklere ziyan vermek üzere faaliyete geçtiği sırada Fransız, İspanyol, Aragon ve Sicilya kırallarının donanmaları da muhtelif yerlerde Osmanlılar aleyhine zararlı faaliyete girişmiş bulunuyordu.

Amiral Pesaro, harekâtının ilk safhasında Korfu adasını bir üs olarak kullanmak istedi. Mora kıyılarındaki limanlarından birinde rastladığı oniki Türk kadırgasını yakmak istedi. Filhakika bir aralık Türk gemicilerinin gafletinden faydalanarak kadırgalar - dan birini yakmıya diğer onbirini de zaptetmiye muvaffak oldu. Zaptettiği Türk gemilerini Korfu'ya getirdiği sı - rada amiral Gonzalov kumandasındaki İspanyol donanması Kefalonya adası önüne gelmiş bulunuyordu. Nitekim İspanyol filosu Venedik donanması ile birleşerek burasını zaptetti. O arada Aragon ve Sicilya donanmaları da Korfu adasına yanaşmıştı. Amiral Ravestayn kumandasındaki Fransız donanması da Zanta adasına gelip demirlemişti. Böylece, önce İyoniyen (Yunan) adaları mıntıkasında toplanmış olan ve mevcutları iki yüz büyük gemiyi bulan müttefik donanması hemen hemen tam bir haçlı donanması manzarası arzediyordu. Modon ve Koron'un zaptından sonra Türk donanması İstanbul'a dönmüş bulunduğundan, bunlar, Yunan adaları mıntıkasında serbestçe toplanmışlar ve Türk sahillerine zarar verecek şekilde kendilerini kuvvetli görmiye başlamışlardı. Zaten bunlar ittifak gereğince iyice hazırlıklı idiler. Bilhassa Fransız donanması karaya hemen çıkarmak üzere onbeşbin kişilik kuvveti hamil bulunuyordu.

Zanta adası (eski bir resim)

Müttefik donanmasının Midilli'yi kuşatması

Muazzam bir kuvvet teşkil eden hıristiyan müttefiklerin donanması Yunan adaları ve Mora kıyılarında fazla vakit kaybetmiyerek Ege denizine doğru ilerlediler. Bunlar Ege'ye açıldığı sırada Kardinal Debuson'un idaresi altında bulunan Rodos şövalyeleri donanması da Ege denizinde Osmanlılar elinde bulunan adaları vurmaya devam etti. Venedik Amirali Pesaro da Salamin körfezinde Türkler elinde bulunan Egine adasını zaptetti. Bu adanın zaptı sırasında ele geçirdiği birkaç küçük Türk gemisinin mürettebatını astırdı. Müttefik donanması Ege denizindeki en mühim adalardan biri olan ve Anadolu sahili yakınında bulunan Midilli adası önüne gelerek burayı ele geçirmek istedi. Fransız amirali Ravestayn gemilerinde bulunan askeri Midilli'ye çıkararak adanın merkez şehrini kuşatmaya başladı.

Büyük bir müttefik filosunun Midilli önüne gelişi İstanbul'da duyulunca ciddî bir telâşı mucip oldu. Devlet adamlarının endişe hissetmesi yerindeydi. Zira Osmanlı devletinin büyük bir Avrupa ittifakı karşısında kaldığı meydana çıkmış oluyordu. Denizde başlayan tecavüzü karadan yapılacak tecavüzler de takip edebilirdi. Binaenaleyh Midilli'ye vâki tecavüzün derhal önlenmesi, Türk kudretinin bir an önce gözler önüne serilmesi lâzımdı. Şayet tedbir alınmakta gecikilirse Ege adaları halkının ayaklandırılması mümkündü. Ege adaları halkının ayaklanması, düşmanla işbirliği etmelerine ve neticede de buralarda müttefikleri deniz hâkimiyetini tesis için kolaylığa sahip olmalarına yol açabilirdi. Tehlikenin büyümemesi sür'atli davranmıya bağlı idi. Onun için derhal memleket dahiline seksen ulak gönderilerek asker toplanması tebliğ edildi. İşi ciddîye alan ve bu bakımdan bizzat meşgul olan Sultan Bayezit ordu ve bilhassa donan -

manın muhtaç olduğu teknik elemanın sür'atle toplanması için şehirliden ve san'at erbabından adam yazdırdı. Ve Hersek zâde Ahmet Paşayı üçyüz parça gemi ile adaya gönderdi.

Midilli'nin yardımına ilk defa koşanlar

Midilli'nin maruz kaldığı tehlikeyi ilk defa duyan Manisa sancakbeyi Şehzade Korkud oldu. Şehzade Korkud tehlike haberini alır almaz Ayazmend iskelesinden sekiz yüz kişiyi gemilere bindirerek Midilli'ye sevketti. O arada Karesi sancakbeyi de maiyetindeki tımarlı sipahisi ile adanın yardımına koştu. Midilli'ye gönderilen bu kuvvetlerin bir kısmı kaleye girdi ise de bir kısmı giremedi. Şehzade kethüdası da bu aradaki çarpışmalar esnasında şehit düştü. Tehlike daha fazla büyümeden ve zayiat daha fazla artmadan İstanbul'dan gönderilen asker ve donanma Midilli sularına yetişti (ekim 1501).

Türk donanmasının gelmekte olduğunu öğrenen Fransız amirali Ravestayn, kalenin zaptı için bir hücum daha yaptırdı. İşte bu son hücumda ölenler arasında Fransız Kıralının biraderinin oğlu da vardı. Venedik gemileriyle işbirliği eden ve böylece Midilli'ye asker çıkaran Fransız filosu, müttefik donanmanın Ege denizinde olduğunu bildiği ve o arada Rodos şövalyelerinden de yirmi dokuz gemilik bir yardım kuvveti geleceğinden malûmattar bulunduğu halde; Türk donanmasının Midilli'ye yaklaşması üzerine, Rodos'tan gelecek yirmi dokuz gemiyi dahi bekleme den demir alıp Midilli sularından kaçtı. Yolda Cerigo adası civarında fırtınaya tutulan Fransız donanması tamamen battı.

Yanında Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa da olduğu halde Midilli'ye gelen Hersek zâde Ahmet Paşa Midilli kalesini tamir ettirip muhafızlarını yeni askerlerle takviye etti.

Hersek zâde Ahmet Paşanın donanma ile İstanbul'dan ayrıldığı gece Galata'da baruthane civarında çıkan bir yangının söndürülmesi işine nezaret eden Veziriâzam Mesih Paşa, yangının barut mahzenine sirayeti üzerine meydana gelen infilâk neticesinde Galata kadısı ile birlikte duvardan düşerek birkaç gün sonra öldü. Mesih Paşanın ölümü üzerine Hadım Ali Paşa Veziriâzamlığa getirildi.

Müttefiklerin yeni tecavüzleri

Fransız donanmasının Midilli'den kaçmasına ve müttefik filosunun Ege sularından çekilmesine rağmen mücadele sona ermedi. Müttefikler bil'akis daha fazla gayrete gelerek yeni tecavüzlere giriştiler. Fransızlar batan donanmalarının yerine yeni bir filo hazırlıyarak bunu Piyetrosani kumandasında müttefiklerin emrine tahsis ettiler. Bafo piskoposu Jak Pesaro kumandasında yirmi kadırgadan mürekkep Papa donanması da bunlara katıldı.

Müttefik donanması bu defa tecavüz sahasını kendileri için daha emniyetbahş olan tarafta seçtiler. Hıristiyan filolarının kısa zamanda yetişebilecekleri, buna mukabil Türk donanmasının hemence ulaşamıyacağı Yunan adalarını bu bakımdan müsait gördüler. Ve netice itibariyle Fransız, Venedik ve Papa donanmalarından müteşekkil kuvvetli müttefik topluluğu Santamavra adasını muhasara etti.

İki asır evvel Midilli (Choiseule Gouffier'den)

Leukas diye de anılan Santamavra adası, Yunan adaları içinde sahile en yakını olup, karadan dar bir boğazla ayrılmaktadır. Karlıili sahiline ve meşhur Preveze limanına pek yakın olan Santamavra'nın düşman eline düşmesi bu kıyıların da tehdit edilmesine yol açardı. Filhakika bütün bu noktaları gözönünde bulunduran müttefikler daha da tedbirli davranarak Santamav'ra'nın karşısına isabet eden kara parçasına da asker çıkararak, adanın zaptını daha emniyetle başarmak istediler (1502). Kara tarafına asker çıkarılmakla Santamavra'ya bu taraftan gelecek yardım önlenmiş olacaktı. Müttefikler deniz tarafını zaten kontrolları altında tuttuklarına göre; Santamavra adası hakikaten ciddî bir tehlikeyle karşılaşmış oluyordu.

Venedik topları Santamavra duvarlarını döverken, kara tarafında Pesaro'nun kumandasında bulunan müttefik askerlerine üçbin kişilik Türk kuvveti hücum etti. Türk askeri kahramanca çarpışmasına rağmen düşman kuvvetinin fazlalığı dolayısiyle binbeşyüz kişilik zayiat verdikten sonra geriye çekildi. Santamavra müdafileri birkaç yüz kişilik zayiat verdikleri halde daha bir müddet dayanacak kuvvete sahiptiler. Böyle olduğu halde ve kaledeki azabların şiddetli muhalefetine rağmen yeniçeriler teslim olmıya karar verdiler. Böylece Santamavra müttefiklerin eline geçti. Santamavra'yi Kefalonya adasının düşman eline geçmesi takip etti. İki sene sonra buralar tekrar alındığı zaman, Sultan Bayezit, Santamavra'da şerefle müdafaa yerine şerefsizce teslim olmayı tercih etmiş olan yeniçerileri idam ettirdi.

Santamavra ve Kefalonya'nın kaybı kadar bu bölgede müttefik donanmasının üstünlüğü elde tutması Türkler için askerî yönden olduğundan daha çok ticarî bakımdan zararlar tevlit etti. Bu bölgedeki ticaret mahvolur vaziyete gelmişti. Onun için müttefiklerin nazarı dikkatini başka taraflara çekmek isteyen Sultan Bayezit İlbasan sancakbeyi ve akıncı kumandanı Evrenoszâde İsa Beyin oğlu Mehmet Beyi Arnavutluk'ta harekâta memur etti. Evrenos zâde Mehmet Bey, 1479 muahedesi gereğince Venedikliler elinde kalmış olan Draç'ı zaptetti. Bosna valisi İskender Paşa vasıtasiyle de kuzey Bosna'da Macarların elinde bulunan bâzı kaleler alındı.

Macarların tecavüzü

Türklerin, Macarlar elinde bulunan kuzey Bosna'daki bazı kalelere hücum ederek ele geçirmesi sebepsiz değildi. Bu hareket vuku bulmadan önce Macarlar Venediklilerin tesis ettikleri ittifaka dahil olmuşlardı. Halbuki Macarlarla Türkler arasında otuz senelik sulh muahedesi mevcuttu. Buna rağmen Venediklilerin müracaatı ve Papa'nın ısrarı karşısında, bâzı menfaatler kazanacağını da hesaplıyan Macarlar müttefikler tarafında yer almış bulunuyordu. Venedikliler Macarları ittifaklarına alırken üç taksitte tamamlanmak üzere mühim miktarda para ödemeyi taahhüt etmişlerdi. Bu şekilde taahhüde girişenlerden biri de Papa idi. Papa da üç sene müddetle Macar kıralı Yedinci Ladislas'a senede dörder yüz altın verecekti.

Macarlar müttefikler arasına karışırken 1501 yılında bir Türk akıncı kolu da Sava ile Drava nehirleri arasındaki Pozago ve havalisini yağmalamış ve Yayça kalesine sevkedilen eşya ve zahire kolları İskender Paşanın oğlu Mustafa Bey tarafından vurulmuştu. Macarlar gerek bunları nazarı itibara alarak, gerekse müttefiklerine bir yardım hareketinde bulunmuş olmak için taarruz hareketine tevessül eyledi. Transilvanya ve Temeşvar hanlığı kumandanları Severin hudut kumandanı ve Belgrad valisi ile de birleşerek Tuna'yı geçtiler. Vidin, Kladuva ve Niğbolu kasabalarını yağmalayıp tahrip ettiler. Birçok esir ve arabalar dolusu kesik başlarla avdet ettiler. Esirler arasında bulunan Bulgar ve Rumlar Belgrad ve Temeşvar arasındaki araziye iskân edildi, Türk esirler de müzayede ile satıldı. Seferden getirilen kesik başlar Ofen (Budin) de Macar kıralının sarayının bahçesinde kazıklara dikilerek günlerce teşhir edildi.

Venediklilerin sulh talebi

1502 senesinin ortalarına doğru Venedikliler sulh talebi ile Osmanlılara

başvurdular. Sultan Bayezit peşinen sulha taraftar görünmedi. Lâkin Santamavra adasının düşüş haberi ile Anadolu'nun doğusunda şiî Safevî hükümdarının tecavüzkâr vaziyet alması üzerine padişah da sulhü doğru buldu. Venedikliler Osmanlılara müracaat ederken Lehistan kıralı bu uğurda tavassutta bulunuyordu. Venedikliler ile Osmanlılar arasındaki konuşmaları, harpten evvel İstanbul'da Venedik hükûmetinin elçisi olarak bulunan fakat casusluğundan ötürü hapsedilen Andre Gritti idare ediyordu. Osmanlı hükûmeti Andre Gritti'yi makbul ve selâhiyetli bir şahıs olarak telâkki etmemekteydi. Onun için veziriâzam Hersek zâde Ahmet Paşa Venedik senatosuna bir mektup göndererek, hakikaten sulh isteniyorsa selâhiyetli bir kimsenin İstanbul'a gönderilmesi lüzumunu belirtti. Bunun üzerine Macarların da muvafakatini alan Venedik senatosu Zaharya Freşi'yi İstanbul'a yolladı.

Osmanlı - Venedik sulh muahedesi

Veziriâzam Hersek zâde Ahmet Paşanın mektubu üzerine 27 eylûl 1502 de İstanbul'a gelen Venedik elçisi Zaharya Freşi ile müzakerelere devam olundu. Neticede iki devlet arasında anlaşma zemini bulunarak 14 aralık 1502 de otuz bir maddeden ibaret bir sulh muahedesi imzalandı. Muahedenin en mühim noktaları şunlardı:

1 — Venedikliler, Osmanlıların İnebahtı, Modon, Koron, Navarin ve diğer küçük kalelerle, Arnavutluk'ta Drac'ın zaptını tanıyordu.

2 — Venedikliler, Osmanlılardan aldıkları Yunan adalarından Kefalonya'yı kendilerinde alıkoyup, Santamavra'yı iade ediyordu.

3 — Venedikliler, her sene verecekleri onbin duka altını ile Santamavra'nın zaptı sırasında amiral Pesaro'nun eline geçmiş olan yirmidörtbin duka altınını iadeyi taahhüt ediyordu .

4 — Harp esnasında Türkler tarafından müsadere edilmiş olan Venedikli eşhasa ait şeyler geri verilecekti.

Muhahede İstanbul'da hazırlandıktan sonra Osmanlı hükûmeti adına Subaşı Ali, muahedenameyi bizzat Venedik senatosuna götürerek kendisi yemin edip tasdik ettirdikten sonra avdet etti. Bu muahede gereğince, 1479 muahedesiyle Venediklilerin üç senede bir değişmek üzere İstanbul'da bir sefir bulundurmaları hakkı yine tanınmaktaydı. Onun için, evvelce İstanbul'da bulunmuş olan Andre Gritti, sulhtan dolayı padişahı tebrik etmek üzere 8 ağustos 1503 te İstanbul'a gönderildi. Andre Gritti'ye oniki sene zarfında yedi defa İstanbul'da Venedikliler namına vazifeye görmüş olan Segundino da refakat etmekteydi. Andre Gritti'nin elçiliği ise İstanbul'da İkinci defa vazife görüşü oluyordu. Andre Gritti üç senelik memuriyetinin hitamında Venedik'e avdet edince Osmanlı devletinin o zamanki kudreti hakkında hükûmetine mufassal bir rapor sunmuştur.

Macaristan ile sulh

Venediklilerle sulh imzalandığı sene içinde Macaristan ile de bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma, Macar kıralının gönderdiği elçi Barhabas Belabi ile müzakere neticesi hazırlandı. Macarlarla yapılan anlaşma yedi sene için sulhü garanti ediyordu. Osmanlı hükûmeti, bu anlaşma ile Macar kıralı Hırvatistan, İskandinavya, Moravya, Silezya ve Logas hükümdarı olarak da tanıyordu. Macar kıralı ise; Osmanlı akıncılarının kuzey Bosna'da son zamanda aldıkları kalelerin Osmanlılara aidiyetini kabul kabul ediyordu: Her ik tarafın tüccarları ticaret için biribirlerinin memleketine serbestce girip çıkacaklar ve serbestce icrayı ticarette bulunacaklardı. Bu şartları ihtiva eden anlaşma 20 ağustos 1503 te Ofen (Budin) de Macar kıralı tarafından dört incil üzerine yemin edilerek, Osmanlı hükûmeti adına da veziriâzam Hersek zâde Ahmet Paşa

Eski Draç kasaba ve kalesinden bir görünüş.

tarafından Kur'an'ı Kerim üzerine yemin edilmek suretiyle tasdik olundu.

Osmanlı - İran münasebatı

Santamavra ve Kefalonya adalarının kaybının intikamı tam mânasiyle alınmadan Osmanlı devletinin Venedikli - lerle sulhe yanaşmasının sebeplerinin en başında, Anadolu'da yeni bir tehlikenin belirmesi geliyordu. Zira kudretli Osmanlı donanması esaslı bir deniz harbi yapmadığı gib, karada da sulhe gidilmesini icabettirecek mühim bir muharebe olmamıştı. Böyle olduğu halde Sultan Bayezit'in sulhü tercih et - mesi, başka taraftan bir tehlike hissedildiğine işaretti. Bâzı tarihcilerin id - dia ettiği veçhile, Sultan Bayezit harpten çekinir tabiatta bir kimse olduğu için birdenbire sulhte rıza göstermiş olmamalıydı. Zira padişahın yalnızca bu harp içerisinde iki defa Yunanistan'a inmiş olduğu gözönüne getirilirse, böyle bir iddianın çürüklüğü derhal meydana çıkar. O halde Venedik ve Macarlarla anlaşma yolunu tutan Sultan Bayezid'in İran hâdiselerine önem verdiği anlaşılıyor.

Sultan Bayezit zamanındaki İran hâdiselerinin iyce anlaşılabilmesi, Safevî devletinin ilk hükümdarı olan Şah İsmail'in Osmanlılara karşı beslediği niyetlerinin ne olduğunun hakikî cephesiyle ortaya konabilmesi için «Safevî» ailesinin evveliyatını tetkik lâzımdır. Safevî ailesinin zuhurunun ve Bayezit zamanındaki icraatlarının incelenmesi, yalnızca Bayezit devrinin aydınlanmasiyle kalmayacak, Anadolu'da şiîliğin nasıl yayıldığının izahını da verecektir.

Safevî ailesinin tarih sahnesine çıkması

İran'da Akkoyunlu devletini yıkarak onun yerine yeni bir devlet kurmuş olan İsmail Safevî, Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin soyundan gelmedir. Safevî ismini Şeyh Safiyüddin'den alan Şah İsmail, kendisinin mensup olduğu şii mezhebini İran'ın resmî mezhebi haline getirmiş, hattâ şiîliği devlet kurmak için bir vasıta telâkki eylemiştir.

Kendilerini «Sâdât-ı Hüseyniyye»den yâni Hazreti Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundan addeden Şah İsmail aslen hâlis bir Türk ailesindendir. Fakat «Isnâaşeriyye» şiîliğine bağlı olan Şah İsmail, sadece bu mezhebin mensubu olmakla kalmayarak dinî bir lider sıfatiyle kendisini bu mezhebin imam soyuna bağlamak suretiyle manevî nüfuzunu kuvvetlendirmek istemiştir. İsnâ-aşeriyye şiîliğine bağlı olanlar yâni oniki imama muhabbet edenlerce kendilerine derin saygı gösterilen oniki imam şunlardır. Hazreti peygamberin amcası Ebu Talib'in oğlu olan Ali, Hazreti Peygamberin kızı Fatma'dan doğan Haz - reti Ali'nin Hasan ve Hüseyin adındaki iki oğlu, Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidin ve onun oğlu ve torunları İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kâzım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Takî, İmam Muhammed Nakî, İma Hasan Asker' ve İmam Muhammed Mehdî'dir.

Safevî devletinin kurucusu olan Şah İsmail müfrit şiî, daha açıkçası hurûfî akidesine bağlı olduğu halde onun, sülâlesinin meşhur şahsiyetlerinden Şeyh Safiyüddin Erdebilî sünnî idi. On beşinci asırda batı İran'da şiîlik cereyanı kuvvetlenince bu aile de şiîliği kabul etmişti.

1253 yılında İran Azerbaycan'ındaki Erdebil şehrinde doğmuş olan Şeyh Safüyiddin'in babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır. Şeyh Safiyüddin Erdebilî, Halvetiyye tarikatinin kurucusu olan İbrahim Zahid Ceylânî'ye intisab ederek yetişmiş ve İran'da büyük bir şöhret kazanmıştı. Şeyh Safiyüddin 1334 te ölünce onun yerine oğullarından Sad - reddin Musa, Sadreddin Musa'nın da 1392 de ölümü üzerine onun oğlu Alâüddin Ali (1392 - 1429) Erdebil şeyhleri postuna oturmuştur. Hoca Ali diye tanınan Alâüddin Ali'yi de onun oğlu Şeyh İbrahim (1429 - 1447) takip et - miştir. Şeyh İbrahim'in ölümüne ka - dar bu soydan gelenler hiçbir siyasî hevese kapılmadan ve hiçbir kimseyi rahatsız etmeden şeyhlik postunda oturmayı tercih etmişlerdir. Fakat Şeyh İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneyd'den itibaren işin şekli değişmiye başlamıştır.

Erdebil şeyhleri yalnızca kendi mu - hitlerinde değil, İran ve Anadolu'nun uzak köşelerinde dahi alâka celbederek

müridler edinmişlerdir. Bu sebeple Erdebil tekkesi vaiz dinlemek için gelen müridlerle dolup taşmıştır. Şeyh Safiyüddin zamanında Tebriz ve Meraga yoluyla Anadolu ve Irak'tan Erdebil'e üç ay zarfında gidenlerin yekûnunun üç bin kişiyi bulması, ziyaretcilerin miktarı hakkında bir fikir vermiye kifayet eder.

Şeyh Alâüddin Ali'nin zamanında Erdebil şeyhlerinin Anadolu'da bilhassa Teke, Hamit ve Karaman topraklarında pekçok müridi vardı. Erdebil şeyhlerini hükümdarların bile ziyaret etmesi, bunların tarikat sahasındaki şöhret ve nüfuzlarının genişliğini isbat eder. Şeyh Safiyüddin'i İlhanlı hükümdarı Muhammed Hüdabende, Alâüddin Ali'yi de Moğol hakanı Timurlenk ziyaret etmişti. Timur, Alâüddin Ali'yi ziyareti sırasında kendisine ne gibi yardımda bulunabileceğini sormuş, o da hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını bildirmiş, yalnız Anadolu'dan getirmekte olduğu Türk esirlerini serbest bırakmasını istemiştir. Bunun üzerine 30 bin kişiye yakın Türk esiri Şeyhe teslim edilmiştir. Bunlar derhal Erdebil şeyhlerinin tarikatine girmişlerdir. Pek çoğu Anadolu'ya dönen bu Timur esirlerinin Anadolu'da Safevî tarikatının yayılmasında ne derecede mühim bir âmil oldukları kolaylıkla anlaşılır.

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar

Şeyh İbrahim'in oğlu Cüneyd, şeyhlik postuna oturuncaya kadar Erdebil şeyhleri yalnızca dinî işlerle uğraşırlar, siyasî dâvalar peşinde koşmazlardı. Bunun için hükümdarlardan bile hürmet ve itibar gören Erdebil şeyhlerine bu hürmeti uzaktan uzağa da olsa Osmanlı padişahları bile gösterirlerdi. Nitekim Bursa'dan Osmanlı padişahlarının sarayından her sene «çerağ akçesi» adı altında kıymetli hediyeler gönderilmesi, bu hürmetin bir nişanesidir. Fakat Şeyh Cüneyd 1477 de Safevî şeyhi olunca iş değişmeye başladı. Şeyh Cüneyd, etrafındaki mutekit ve mutî müridlerini ve bunlar üzerindeki hudutsuz selâhiyetini gözönünde bulundurarak ve dinî otoritesinden kuvvet alarak hükûmet kurma hevesine kapıldı. Ve şeyhliğe ait vazifelerini daha ziyade bu şekildeki faaliyet şekline döktü. Şeyh Cüneyd pek ateşli ve hareketli bir adamdı; o, dedesi Hoca Ali (Alâüddin Ali) zamanında açıkça şiî bir mahiyet almış olan tarikat esrarını istediği gibi değiştirmek ve genişletmekle kalmamış, mensuplarının ve mürîdlerinin son derece artmasından cesaret bularak kendisini yüksek hâkimiyet plânlarına da kaptırmıştır.

Şeyh Cüneyd zamanında Azerbaycana Karakoyunlular hâkimdi. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanan bu tarikat mensuplarının çokluğundan ürkerek emniyetsizlik hissetmeye başlamıştı. Mürîdler kafileler halinde Erdebil'e koşmakta devam ediyordu. Bu bakımdan Erdebil âdeta bir ordugâh halini almıştı. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah kendisi de koyu bir şiî olduğu için, şiî mezhebinin bu gözde şeyhine karşı asker kuvvetiyle harekete geçmeyi doğru bulmadı. Onun için Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'e başvurarak, Cüneyd'in Azerbaycan, daha doğrusu Karakoyunlular ülkesinin dışına çıkmasını sağladı.

İran'dan çıkarıldıktan sonra Şeyh Cüneyd en sadık müridleriyle birlikte 1449-1456 seneleri arasında Anadolu ve Suriye'de dolaştı. Şeyh Cüneyd önce Anadolu'ya geldi ve müridlerinden birisiyle Sultan Murad'a bir seccade, bir Kur'ân ve bir tespihten ibaret hediyesini sunarak Kurtbeli'nde oturmasına müsaade edilmesini istedi. Hediyeleri getiren müridi kabul eden veziriâzam Halil Paşa, durumu padişaha arzedince, Sultan Murat meseleyi veziriâzamı ile müzakere etti. Neticede «bir tahta iki padişah sığmaz» cevabı ile şeyhin Osmanlı toprağında oturma isteğini reddetti. Fakat hediyelerine mukabil şeyhe 200 duka altını, yanındaki adamlarına bin akçe yolladı.

Onun siyasî faaliyetinden şüphe ettiği anlaşılan Sultan Murad Şeyh Cüneyd'e yüz vermeyince, meşhur Safevî şeyhi Karaman'a geçti. Kısa bir müddet Konya'da kaldı. Onun koyu bir şiî olduğu Konya'da anlaşılınca, burada da tutunamadı ve Toros dağları mıntıkasındaki Varsak Türkmenleri arasına gitti. Karaman oğlu tarafından takip edildiğini anlayınca Varsak Türkmenleri arasından çıkarak Memlûk arazisine geçti

ve İskenderun körfezinde Cebeli Arus'a yerleşti. Burada bulunduğu sırada Anadolu, Irak ve Suriye'den birçok müridin Cebeli Arus'a koştuğu görülünce Memlûk Sultanı kendisini yakalatmak istediğinden Şeyh Cüneyd önce Anadolu'da Canik mıntıkasına kaçtı ve her gittiği yerde yaptığı gibi burada da koyu bir propaganda ile kendisine yeni taraftarlar toplamaya çalıştı.

Şeyh Cüneyd, Samsun tarafında birkaç bin kişilik silâhlı kuvvet toplamaya muvaffak olunca, siyasî emellerini tahakkuk ettirme hareketinin fiilî bir nişanesi olarak Rum Trabzon İmparatorluğuna karşı hücuma geçti. Trabzon imparatorluğu kuvvetlerini mağlûp etti, fakat kuvvetli surlarla çevrili olan Trabzon'u alamadı (1456).

Trabzon'u alma işinde muvaffak olamayan Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitti. O sırada Diyarbakır'da bulunan ve bilhassa Karakoyunlularla yaptığı mücadele ile ülkesini mütemadiyen genişleten Uzun Hasan, rakibi Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı Şeyh Cüneyd'den istifade edebilirdi. Bunun için Şeyh Cüneyd ile Uzun Hasan peşinen kolaylıkla anlaştı ve Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm ile evlendi. Bu samimiyetten istifade eden Şeyh Cüneyd Diyarbakır'da kaldığı üç senelik müddet zarfında müridlerinin sayısını kolaylıkla arttırdı. 1459 da Diyarbakır'dan ayrılarak tekrardan esas memleketi olan Erdebil'e döndü. Oradan Çerkezistan ve Gürcistan'a bir takım akınlar yaptı. Nihayet 4 mart 1460 da Kafkasya'da bir çarpışma esnasında okla vurularak öldü.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir ay sonra karısı Hatice Begüm Diyarbakır'da bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Haydar ismi verilen bu çocuk Cüneyd'den sonra Erdebil sûfîlerinin irsî şeyhi oldu. Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir müddet sonra Uzun Hasan, Akkoyunlu devletinin merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıdı (1469). Akkoyunlu devleti ve onunla beraber hükümdar ailesi devlet merkezinin Tebriz'e naklinden sonra İranlılaşmaya başladı. Bilhassa bu hal, Uzun Hasan'ın Otlukbeli mağlûbiyetinden sonra daha sür'atlendi. Akkoyunlular'ın İranlılaşması ise Safevîlerin ortaya çıkmasına ve İran hakimiyetine yol açtı.

Uzun Hasan'ın 1478 ocak ayında ölümü üzerine yerine büyük oğlu Halil Akkoyunlu hükümdarı olduysa da küçük kardeşi Yakup, ağabeysine karşı isyan edip, onu öldürerek aynı senenin temmuz ayında Akkoyunlu tahtına oturdu. Sultan Yakub'un on iki yıllık hükümdarlık devresi umumiyetle sâkin geçti. Fakat onun ölümünden sonra Akkoyunlu ailesi arasındaki anlaşmazlık ve muhtelif yerlerde çıkan ayaklanmalar Akkoyunluları yıkılmaya doğru götürdü.

Cüneyd'den sonra Safevî şeyhi olan Haydar'ın faaliyeti işte bu devreye rastlar. Safevî devletinin kurucusu İsmail'in babası olan Şeyh Haydar babasından daha muhteris bir kimseydi. Bu sebeple babası tarafından gerçekleştirilemiyen gayeyi o hakikat yapmak için mütemadiyen uğraştı. Babası gibi Gürcis-

Toros'lardan bir görünüş.

İskenderun mıntakasından bir manzara.

tan'a ve Şirvanşah üzerine bir takım hücumlarda bulundu. Şeyh Haydar, müridleri arasında birlik ve belirlilik sağlamak için bir kıyafet kabul etti. Bunların kıyafetlerinin en orijinal tarafı başa geçirilen serpuş idi. Kırmızı renkte ve on iki dilimli bir takkeden ibaret olan bu serpuşun her diliminin üzerinde on iki imamın isimleri yazılı idi. Bu kırmızı serpuşları dolayısıyla bilâhara Anadolu halkı tarafından «Kızılbaş» kelimesi şiileri tavsif için umumî bir tâbir halini aldı.

Şeyh Haydar, şiilerin yalnızca kıyafetini tanzimle kalmayıp onları silâhlandırmaya çok ehemmiyet verdi. Bu işlerde hayli muvaffak olduktan sonra bilhassa Şirvanşahı Ferruh Yesar'dan babasının intikamını almaya çalıştı. Ve Kafkasya'ya bu gaye ile akın namı altında hücumlarda bulundu. Bu çarpışmalardan birinde Şeyh Haydar vurularak öldü (1488).

Safevî şeyhleri ailesinin niyetleri meydana çıkmaktaydı. Bunun için Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub Erdebil'i aldıktan sonra Şeyh Haydar'ın oğullarını Fars'a naklederek Istahr kalesine hapsetti. Bunlar 1490 da Yakub'un ölümüne kadar hapsedildikleri yerde kaldılar. Sultan Yakub'un ölümünden sonra Akkoyunlu ailesi arasında çıkan karışıklık Safevî ailesinin işine yaradı. Zira İstahr kalesine hapsedilenlerin Erdebil'e dönmelerine müsaade edildi.

Şeyh Haydar öldüğü zaman Erdebil sufilerinin reisliği Haydar'ın büyük oğlu Ali (Sultan Ali) ye kalmıştı. Fakat bunun etrafındaki tarikat kalabalığı Akkoyunlu hükümdarı Sultan Rüstem'in nazarı dikkatini celbedip kuşkulanmasına sebep olduğundan Şeyh Ali'yi Tebriz'e getirtti. Maksadı onun hareketlerini kontroldü. Sultan Rüstem bir fırsatını düşürerek Safevîleri ortadan kaldırmak istiyordu. Vaziyeti sezen Şeyh Ali küçük kardeşi İsmail'i yanına çağırarak Haydarî tacı İsmail'in başına koydu. Ecdadının ve dolayısiyle şeyhliğin sırlarını ona açıkladı. Yedi tane halîfe seçip kardeşini onlara emanet ederek Erdebil'e kaçmalarını temin etti. Kendisi ise vukubulan çarpışmada öldü (1494).

Birkaç asır evvel Trabzon.

Trabzon'un eski kaleleri (iki asır evvel)

Şah İsmail

Erdebil'e götürülen İsmail burada birkaç ay köşe bucak kaçırılarak saklandı. İsmail o sırada 7 yaşında bulunuyordu. Sultan Rüstem, İsmail'i Erdebil'de sıkı sıkıya arattığından kendisi burada daha fazla alıkonamıyarak Geylan'a kaçırıldı. Geylan hâkimi Kârkiya Mirza Ali, İsmail'i saklamaya, aynı zamanda öğretmen tayin ederek onu yetiştirmeye dikkat etti. Kârkiya Mirza Ali, İmam-ı Ali neslinden olduğu için, Erdebil şeyhlerinin bu irsî mümessiline fazlaca kıymet veriyordu.

Sultan Rüstem nihayet İsmail'in Geylan'da bulunduğunu öğrendiğinden Geylan'a İsmail'i teslim etmeleri için adamlar gönderdi. Bu sırada Geylan hükümdarı gayet garip bir kurnazlığa başvurdu. İsmail'i bir sepete oturtarak iple bir ağaca astı ve İsmail'in kendi topraklarında bulunmadığına yemin etti. Bunun üzerine Sultan Rüstem'in adamları çekilip gitti. Fakat yemine rağmen Sultan Rüstem tatmin olmadığından Geylan'a bir sefer yapmak istediği sırada öldürüldü (1497).

Rüstem öldürülünce Akkoyunlu hükümdarlığına İkinci Bayezid'in yeğeni ve damadı Göde Ahmet Bey geçti. Fakat karşısına bir takım rakipler çıktığından Göde Ahmet Bey rahatça hükümdarlık edemedi. Zaten Sultan Yakub'un ölümünden sonra Akkoyunlu ailesi arasında zuhur eden kavgalar devleti her yıl biraz daha çöküntüye doğru götürüyordu. Sultan Rüstem'in ölümünden sonra şiddetlenen kavgalar bu çöküntüyü daha fazla hızlandırmaktaydı. Tabii bu halden en çok istifade eden İsmail Safevî oldu.

Göde Ahmet Bey hükümdar olunca biribirleriyle mücadele eden ve ikide bir şehzadeleri isyana sevkeden, biraz evvel bir hükümdarın maiyeti iken, az sonra ondan yüzçevirerek başkasına itaata yeltenen Akkoyunlu beylerini birer birer öldürtmeye başladı. Fakat beyler Göde Ahmet'ten daha usta davranarak onu öldürünce; Uzun Hasan'ın oğlu Yusuf Beyin iki oğlu Elvend ve Mehmet beyler ile Sultan Yakub'un oğlu Murad ayrı ayrı yerlerde hükümdar ilân edildiler. Birbirlerini sevmeyen gruplar bunların arkasında toplanmış olduğundan Akkoyunlu devleti âdeta kendi kendini yedi.

İşte bu arada artık Geylan'da saklanmak ihtiyacı hissetmeyen İsmail Safevî meydana çıkarak bizzat mücadeleye atıldı. Bağlı bulunduğu tarikatin müridlerini etrafına topladı. İsmail Safevî'ye intisap edenlerin ve Akkoyunlular'la mücadelesinde onun etrafına koşanların yekûnu hayli kabarıktı. Evvelce Karakoyunlu ulusuna mensup iken o devletin inhilâli üzerine istemeyerek Akkoyunlulara boyun eğen veya onlara iltihak etmeden öteden beri Erdebil şeyhlerine bağlılığını muhafaza eden şiiler, Akkoyunlu devletinde mevki edinemeyen veya gadre uğrayan beyler, Akkoyunlu ailesi arasındaki mücadeleden müteessir olup bıkan kimseler, bu mücadele dolayısiyle, Irak ve Anadolu'nun muhtelif merkezlerine dağılmış olan Safevî müridleri hep İsmail'in etrafına koştular. Böylece İsmail'in etrafında Ustaclu, Şamlı, Rumlu, Musullu, Hindlı, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Karadağlı, Karamanlı, Dulkadir, Varsak, Avşar, Kaçar bay ve oymaklarından muazzam bir kuvvet teşekkül etti. Bir de buna İsmail'in liderliği dolayısiyle dinî heyecan ilâve edilince zaferin temini daha kolay oldu. Bu topluluklа birlikte Azerbaycan'a yürüyen İsmail Safevî, Elvend Mirza'yı Nahcivan'da Şürûr muharebesinde bozguna uğrattı ve onu Diyarbakır'a kaçırttı (1502).

Bu muvaffakiyet Şah İsmail'in Azerbaycan'a hâkim olmasını ve netice itibariyle Safevî devletinin temellerinin atılmasını sağlamış oldu. Akkoyunlu hükümdarlarından Elvend Mirza Azerbaycan'ı istirdat için gayret ettiyse de müsbet bir netice sağlıyamadı ve 1504 te ölümü, İsmail'in rakiplerinden birinin ortadan kalkması demekti. Şah İsmail 1503 yılında da Akkoyunlular'dan Sultan Murad'ı mağlûp ederek Fars'ı, daha sonra da Irak-ı Arabı elde etti. Neticede 1508 senesinde Sultan Murad'ın hükümdarlığının son bulmasiyle Akkoyunlu devleti de nihayete erdi. Akkoyunluların topraklarının tamamına gayet kısa zamanda Şah İsmail bizzat sahip oldu.

Babasını, kardeşini ve aile efradından bazılarını öldürmüş olmalarından dola-

yı Şah İsmail Akkoyunlu hanedanına karşı derin bir kin besliyordu. Onun için bu hanedandan kimi bulduysa öldürttü. Hatta bir rivayete göre, Uzun Hasan'ın kızı olan ve onun müfrit ve hunhar hareketlerine itiraz eden validesini bile öldürtmüştür. Akkoyunlu hanedanından olup ta canını kurtarabilenlerin Dulkadır oğluna, Mısır hükümdarına ve Osmanlı padişahına iltica ettikleri görülmektedir. Zamanla doğu Anadolu ile birlikte Irak ve Suriye de bir Osmanlı toprağı haline geldiğinden, Akkoyunlu boy ve oymaklarının Safevîlere karşı tabiî düşmanlığından istifade edilmiştir. Bunlar Osmanlıların İranlılara karşı çarpışmalarında çetin birer sipahi hüviyetiyle kendilerini göstermişlerdir. Şah İsmail Akkoyunluları ezerek onların yerine hâkim olmakla beraber doğu Anadoluda ektiği kin tohumları Osmanlı padişahlarının siyasetleriyle Safevîlerin aleyhine çimlendirilerek onlar aleyhine kullanılmıştır.

Şah İsmail'in Dulkadırlılara hücumu

Şah İsmail Akkoyunlulara karşı kazandığı seri halinde muvaffakiyetlerle arazisini birdenbire büyültmeye devam ederken, kudreti ile birlikte gururu da artıyordu. 1504 senesinde Irak'ı zaptedince İkinci Bayezid'e elçi ve hediyeler göndererek fütuhatını bildirdi. Buna Osmanlı padişahı tebriklerini tebliğ suretiyle mukabele etti. Şah İsmail Akkoyunlu devletine nihayet vermekte iken, onların bozguna uğramasından faydalanan Dulkadır beyi Alâüddevle Diyarbakır'ı işgal etti. O arada Şah İsmail güzelliğinin methini duyduğu Alâüddevle'nin kızı Beglu Hatun'u zevceliğe istediyse de red cevabıyla karşılaştı. Gerek bu hadiseye, gerekse Alâüddevle'nin Diyarbakır'ı zaptetmesine içerliyen Şah İsmail birdenbire Alâüddevle üzerine yürümek istedi.

Fakat o sırada Şah İsmail'in Osmanlı toprağından geçmek suretiyle sür'atle Elbistan'a girdiği görülmektedir. Bunun üzerine Sultan Bayezit, Yahya Paşa kumandasında Ankara'ya kuvvet sevkedince, Şah İsmail'in Osmanlı padişahından özür dilediğine şahit olunmaktadır. Şah İsmail'in doğrudan doğruya Alâüddevle üzerine yürümeyip Osmanlı toprağından geçmesini; Osmanlı toprağındaki alevîleri tahrik, hatta onların iltihaklarını temin niyetine; veyahut ta Alâüddevle yi hiç ummadığı bir yönden bastırarak gafil avlama arzusuna hamledilebilir.

Şah İsmail'i birdenbire Elbistan'da gören Alâüddevle şaşırarak Turna dağına çekildi. Şah İsmail girmiş olduğu Dulkadırlı şehir ve kasabalarını yıkarken, Diyarbakır bölgesine hâkim olan Musullu Türkmen boyu beyi Emir Bey, Elbistan'da Şah İsmail'e mülâki olarak bütün Diyarbakır bölgesini ona teslim eyledi. Şah İsmail de Muhammed Han Ustaclu'yu Diyarbakır bölgesinin valiliğine tayin eyledi.

Şah İsmail Dulkadır ülkesine girdiği zaman (1507) Alâüddevle'nin bir oğlu ile iki torunu Şah İsmail'in eline geçti. Safevî İran hükümdarı bunları insafsızca öldürttü. Hoca Sadeddin'in bildirdiğine göre; Şah İsmail Alâüddevle'nin merkezine girdiği zaman yalnız bu şehri tahrip etmekle kalmayıp Alâüddevle'nin ecdadının mezarlarını açtırıp kemiklerini bile yaktırmıştır.

Şah İsmail bunları yaparken Yahya Paşanın Ankara'ya geldiğini duyduğundan Alâüddevle'nin ülkesinden çekildi. Şah İsmail İran'a avdet edince Alâüddevle Diyarbakır'ı istirdat için oğulları Saru Kaplan ve Erduvane Beylerin emrinde kuvvet sevketti. Zaten o sırada

Bir aşiret obası (Bir buçuk asır evvel çekilmiş bir resim)

Diyarbakır bölgesindeki Kürt reisleri sünnî oldukları için şiî İranlılara tâbi olmak istememişler, bu yüzden Sah İsmail'in Diyarbakır valisi Muhammed Han Ustaclu ile vuruşarak bir hayli zayiat verdirmişlerdi. Ayrıca Musullu Türkmen boyu beyinin kardeşi de Safevîlere aleyhtar olduğundan, Alâüddevle fazlaca ümide kapılarak oğullarını Diyarbakır bölgesinin işgaline göndermişti. Fakat Diyarbakır mıntıkasında yapılan harpte Alâüddevle'nin iki oğlunun birden maktul düşmesi, onun bu husustaki ümitlerinin alt üst olmasına sebep odu.

Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyeti

Şah İsmail İran, Azerbaycan ve Irakta kazandığı seri halindeki muvaffakiyetler üzerine fazlaca cür'et ve cesarete kapıldığından tecavüzünü Osmanlılara kadar uzatmaya yeltendi. Fakat bu tecavüzünü hotbehot yapacak derecede acemice davranmadı. Zira Osmanlıların kudreti hakkında bir hayli bilgisi mevcuttu. Bunun için kaleyi içten fethetme ve bir de arada bahaneler icat ederek hududu geçme tecrübelerine girişti. 1507 yılında Alâüddevle'ye hücum ederken Osmanlı toprağından geçmesi böyle bir denemenin fi'ilî neticesi kabul edilebilir. Fakat Şah İsmail, Osmanlıların Akkoyunlulara benzemediğini pek çabuk anladı. Zira 1508 yılında Trabzon valisi Şehzade Selim birdenbire İran toprağına girerek Erzincan ve Bayburd'a kadar olan İran toprağını tahrip, hatta bu harekâtı sırasında Şah İsmail'in kardeşi İbrahim'i esir dahi etti.

Şah İsmail Osmanlı toprağından geçtiği için özür dilemek üzere İstanbul'a bir elçi göndermişti. Şah İsmail'in sırmalar giyinmiş elçisine padişahın elini değil, ancak dizini öpebilme şerefi bahşedildi. Buna mukabil İkinci Bayezid'in gönderdiği elçi, İran sarayında kendisinin ayakta tutulması için yere halı serilmemiş olduğunu görünce, kaftanını çıkararak yere serdi ve üzerine oturdu. Şah İsmail'in adamları gururunu yüksek tutan Osmanlı elçisinin bu hareketini hayret ve taaccüple seyretmekten başka bir şey yapamadılar.

Şah İsmail'in Osmanlılar aleyhine kaydedilen mühim hareketi, Anadoludaki alevileri elde etmek için Anadolu dahiline bir takım adamlar göndermesiydi. Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesi dolayısiyle bütün dikkatlerin bu mesele üzerine çevrilmiş olmasını da ayrıca fırsat bildi. Bu mücadelenin en fazla kızıştığı devrede Şah İsmail Anadolu'ya Rumiyeli Nur Ali Halife adında birini gönderdi. Nur Ali Halife Koyulhisar'a kadar geldiği zaman, civarın alevilerinden üç, dört bin kişi bunun etrafında toplandı. Şah İsmail'in adamının üzerine kifayetsiz sayılacak kadar az sayıda bir kuvvetin başında Faik Bey (Paşa) sevkedildi. Nur Ali Halifenin etrafına toplanmış bulunan aleviler Faik Paşanın emrindeki üç dört bin kişiyi bozarak Tokat'a kadar ilerlediler. Hatta burasını kısa bir müddet için ele geçirerek Şah İsmail adına hutbe bile okuttular. Bu hareket daha kalabalık sayıda alevî Türkün onlara iltiha-

Diyarbakır'ın iki asır evvel yapılmış bir umumî manzarası.

kına yol açtığından Avşar, Varsak, Karamanlı, Bozoklu, Tekeli, Hamidelli, Turgutlu aşiretlerinden birçok kimseler bir araya geldi. Vaziyetin daha fazla ciddiyet kesbetmesi dolayısiyle Amasya valisi Şehzade Ahmet işe müdahale ederek alevilerin üzerine Yularkıstı Sinan Beyi sevketti. Aleviler karşısında Sinan Bey de mağlûp oldu ama, o sırada Selim'in padişahlığa geçmesi hadisenin daha fazla büyümeden halline yol açtı.

Şahkulu hadisesi

İkinci Bayezid devrindeki en mühim alevî hâdisesi, Şahkulu denen kızılbaşın etrafına topladığı kuvvetlerle ayaklanmasıdır. Şahkulu isyanı, Osmanlı devletinin dahilî bir meselesi olmakla beraber, bir alevi isyanı oluşu ve Şahkulu'nun babasının vaktiyle Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın hizmetinde bulunmuş olması bakımından İran şiiliği ile ilgili tarafı da mevcuttur.

Eski Osmanlı tarihlerinde daha ziyade «Şeytan kulu» diye anılan bu adam, Hasan Halife namında birinin oğludur. Şahkulu Baba Tekeli, adından da anlaşılacağı veçhile Teke ili (Antalya çevresi) nde yetişmiştir. Şahkulu veya Karabıyıkoğlu denen bu zatın babası Şeyh Haydar'ın hizmetinde çalıştığı zaman onun halifesi olmuş, bilâhara Tekeili'ndeki alevileri Şeyh Haydar'a bağlamak için Antalya çevresine gönderilmişti. Alevî miktarı hayli fazla olan Teke ilinde Şeyh Haydar uğruna gayret sarfeden Hasan Halife'nin çalışmaları buradaki alevilerin miktarının biraz daha artmasına yol açmıştır. Zaten peşinen gayet kurnaz davranarak gelecek günler için zemin hazırlıyan Hasan Halife ve oğlu Şahkulu ömürlerinin bir kısmını Antalya taraflarında bir mağarada ibadetle geçirmişlerdir. Bunların zühd ve tekvası Sultan Bayezid'e kadar duyurulduğundan, padişah bunların hayır dualarını almak için her sene altı, yedi bin akçe yollardı. Böylece taraftarlarını hayli arttıran Şahkulu, adamlarının on bin kişi olduğunu görünçe, ayaklanarak fiilen âsiliğe başladı. O sırada devlet adamlarının zaafını, şehzadelerin saltanat davası uğruna faaliyete geçmekte olduğunu gören Şahkulu, ayaklanmak için tam zamanın geldiğine hükmetmiş bulunuyordu.

Diyarbakır'da bir kale kapısı.

Diyarbakır'da bir kale burcu.

Şahkulu, devlet aleyhine harekete soygunculukla başladı. Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan Şehzade Korkud'un eşyalarını Elmalı civarında soydu. Böylece bir hayli paraya kavuşan Karabıyıkoğlu, Şah İsmail'in halifesiyim diye ortaya çıkarak etrafa taarruza girişti. Antalya'yı basıp kadıyı öldürdükten sonra o civarda hakimiyet tesisi için gayrete koyuldu. Şahkulu'nun niyeti Antalya çevresinden başka Karaman taraflarını da ele geçirmekti. Şahkulunun isyanı İstanbul'a duyurulunca tenkiline Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa memur edildi. Karagöz Paşanın âsilere ehemmiyet vermiyerek az kuvvetle harekete geçmesi, onun çok aleyhine oldu. Şahkulu, Anadolu beylerbeyini gafil avlıyarak mağlûp ve esir etti (mart 1511). Ondan sonra kuzey istikametin-

de ileri hareketine devam eden Şahkulu Kütahya önüne kadar gelerek şehri kuşattı. O sırada Karagöz Paşayı kazığa vurarak öldüren Şahkulu Kütahya'yı alamadı.

Şahkulu'nun son muvaffakiyeti Manisa valisi Şehzade Korkud tarafından İstanbul'a bildirilince işe daha fazla ehemmiyet verilerek veziriâzam Hadım Ali Paşa, Amasya valisi Şehzade Ahmet ve Beyşehir sancakbeyi Şehzade Alem şah'ın oğlu Mehmet âsileri tenkil ile vazifelendirildi. Bunlar Kütahya yakınında Altıntaş mevkiinde birleştikten sonra Şahkulu'nu sıkıştırmak üzere faaliyete koyuldular. O zamana kadar Karaman beylerbeyi Haydar Paşayı da yakalıyarak öldürmüş olan Şahkulu'nu sarp bir dağda sardılar. Ne yazık ki Şehzade Ahmet âsileri tenkilden ziyade kendisinin padişahlığını düşündüğünden bu defa da işler aksi gitti. Şehzade Selim'in taht için babasını sıkıştırmakta olduğunu gören Şehzade Ahmet, tahta sahip olmanın yolunun yeniçerileri elde etmekle mümkün olacağını düşünerek askere para dağıttı, arkasından da onları kendisine biata davet etti. Lâkin red cevabı ile karşılaşınca yeniçerilere küserek kendi sancağına çekildi. İşte bu sırada otuz sekiz günden beri muhasarada olan Şahkulu bir yolunu bularak muhasaradan kurtuldu ve Ankara - Sivas istikametinde kaçmaya başladı.

Veziriâzam Ali Paşa, Şehzade Ahmed'in gösterdiği kayıtsızlık karşısında teessür duymakla beraber âsilerin takibinden vazgeçmedi. Şahkulu'nun arkasından süratle ilerliyen veziriâzam Hadım Ali Paşa Çubukova'da âsilere yetişti. Bu bölgede Gedikhanı mevkiinde yapılan munarebede (ağustos 1511) Karaman sipahileri aralarındaki sözleşme dolayısiyle harpten çekilerek dağılmağa başladılar. Bu sırada Şahkulu'nun bir ok isabetiyle ölmesi âsilerin kargaşalığa düşmelerine yol açtı. Veziriâzam Hadım Ali Paşa ise Karaman sipahilerinin dağılması karşısında büyük gayret sarfederek bozgunu önlemeğe çalıştı. Atını mahmuzlayarak âsilerin içerisine doğru hücum ettiği sırada etrafı sarılarak bir okla vurulur öldürüldü. Âsilere galebe çalmasına rağmen veziriâzamın şehadeti üzerine hükûmet kuvvetleri başsızlık dolayısiyle daha fazla ilerliyemedi. Aslında mağlûp düşen âsiler ise İran'a doğru çekilip gittiler.

Şahkulu'nun adamları İran'a gitmekte oldukları halde yolda bir İran kervanını soyarak birçok adam öldürdüler. Öldürülenler arasında meşhur bir de İran şairi vardı. Tüccarları himaye işine fazlaca ehemmiyet veren Şah İsmail bu haydutluğu cezasız bırakmadı. Haydutların reislerini kaynar su ile dolu büyük kazanlara attırarak öldürttü.

Şah İsmail'in halifesiyim diye ortaya çıkan adamlardan İranlılara bile zarar gelmiş oldu. Fakat bu hadiseden esas ziyan gören Osmanlı devletiydi. Zira memleketin geniş bir köşesinde bir yıl kadar huzur kaybolduğu gibi kardeş kanı da dökülmüş oldu. Bu vaziyetten gözü açılan Sultan Bayezid Hamidili ve Tekeilinde yeni alevi ayaklanmaları çıkmaması için buraların alevilerini yeni zaptedilmiş olan Modon ve Koron tarafına tehcir ettirdi.

Küçük Kıyamet denilen korkunç zelzele

İkinci Bayezid'in saltanatının sonlarına doğru 1509 senesinin eylülünün 14 cü günü İstanbul'da müthiş tahribat yapan bir zelzele oldu. Ayni zamanda Memalik-i Rum denilen Amasya, Tokat, Sivas ve Çorum çevresinde de tahribata sebep olan bu zelzelede halk korkudan iki ay çadırlarda kaldı. Küçük kıyamet diye anılan bu zelzelede, İstanbul'da yüz dokuz cami ve mescid, bin yetmiş ev, kara tarafındaki surların hemen hemen her tarafı, deniz tarafındakilerin çoğu, Yedikule, Yeni Saray duvarlarının bir kısmı yıkıldı. Büyük binalardan Fatih camiinin dört büyük sütununun başlıkları düştü, kubbe çatladı, ayrıca Sahn medreselerinin kuleleri yıkıldı, imaret ve hastanenin muhtelif yerleri çatladı. Sultan Bayezid caminin kubbesi yıkıldı, medresesi haraboldu. Hadım Ali Paşa camii (Divanyolundaki Atik Ali Paşa camii) nin kubbesi düştü. Fatih tarafındaki Karaman mahallesi baştan başta haraboldu. Ayasofya Camiinin iç sıvaları tamamen döküldü. Eski su bendlerinin birçok yerleri yıkıldı. Bu zelzelede halktan ölenlerin miktarı beş bin kişiyi buluyordu. Vezir Mustafa Paşanın hanesinde atlariyle birlikte üç yüz süvari telef oldu. İstanbul'dan başka vilâ-

yet-i Rumda da nüfus zayiatı oldu. Çorum şehri halkının üçte ikisi öldü. Bu şehirde toprak üzerinde yer yer büyük çatlaklıklar husule geldi.

Sultan Bayezid zelzeleyi müteakip sarayın bahçesinde bir çadır kurdurarak on gün kadar orada kaldı. Sonra Edirne'ye gitti. Fakat İstanbul zelzelesinden on beş gün sonra Edirne'de de bir zelzele oldu. İstanbul zelzelesi gibi şiddetli geçen bu zelzeleden altı gün sonra Tunca nehri taşarak etrafı su içerisinde bıraktı. Mimar Hayreddin on beş günde padişah için Edirne'de bir çatma ahşap ev yaptı

Sultan Bayezid, zelzelenin meydana getirdiği tahribatı tahfif ve mühim binaların tamirini temin etmek üzere bir divan toplıyarak müzakerede bulundu. Solakzade ve Âli bu münasebetle Sultan Bayezid'in devlet erkânına «o kadar haksızlık ve o kadar zulmettiniz ki; mazlumların ahları göklere kadar çıkarak memlekete gazab-ı ilâhiyi davet eyledi» şeklinde hitabettiğini söylerler. Divanda cereyan eden müzakeratı müteakip derhal faaliyete geçilerek memleketin her tarafından üç bin mimar, dülger ve usta getirildi. Her yirmi evden bir kişi ve ev başına yirmi ikişer akçe takdiriyle cerahor, yani ücretli amele yazıldı. Böylece Anadolu'dan otuz yedi, Rumeli'den yirmi dokuz bin amele tedarik olundu. Ayrıca bu iş için askerden de istifade edilerek yayalardan sekiz bin, müsellemlerden üç bin kişiye kireç yaktırıldı. Adam ve malzemenin teminini müteakip İstanbul ve Galata tarafındaki yerler için 29 mart 1510 da işe başlanarak altmış beş günde inşaat sona erdirildi. Bu çalışmalar neticesinde İstanbul ve Galata surları, Galata kulesi, Kız kulesi, Rumeli ve Anadolu hisarları fenerleri, Yeni saray, Büyük ve Küçük çekmece köprüleri, Silivri hisarları tamir edildi. Bütün bu inşaat ve tamirat Mimar Hayreddin bin Mimar Murad'ın nezareti altında yapıldı.

SULTAN BAYEZİD'İN ŞEHZADELERİ

Sultan Bayezid'in sekiz oğlundan iki tanesi hayli genç yaşta ölmüşler, beş tanesi ise muhtelif yerlerde valilik ve sancak beyi olarak vazife görmüşlerdir. Bunlardan Şehzade Ahmet Amasya, Şehinşah Karaman, Alemşah Menteşe, Korkud Saruhan, Selim Trabzon valilik veya sancak beyliği ile vazifelendirilmişlerdi. Sultan Bayezid'in şehzadeleri amcaları Cem ile birlikte Fatih zamanında sünnet edilmişlerdi. Bayezid'in oğullarından Şehinşah'tan önce Karaman valisi olan Abdullah 1483 te, Kefe valisi olan Mehmet 910 (M: 1504/1505) da, Mahmut 1507 de, Şehinşah 1511 de, Alemşah da 1512 de ölmüşlerdi. Bayezid'in hayatta iken ölen beş oğlundan arta kalanlar Ahmet, Selim ve Korkud idi.

Sultan Bayezid, şehzadelerinin yetişmesine çok ehemmiyet verirdi. Bu sebeple şehzadelerin hemen hepsinin etrafında âlim ve şair grupları mevcuttu. Bu âlim ve şairlerden istifade eden şehzadeler zengin kültür sahibi olmuşlar ve soylarında mevcut olan şiir kabiliyetini de ortaya koymuşlardı. Bu bakımdan Bayezid'in şehzadelerinin hemen ekserisi şair hüviyetiyle de kendilerini göstermektedir.

Şehzade Mahmud ve Abdullah

Sultan Bayezid'in 1475 te dünyaya gelen oğlu olan Şehzade Mahmud önce Kastamonu, sonra da Saruhan valiliğine tayin edilmişti. Hicri 913 (1507/1508) de Manisa'da öldü. Nâşı Bursa'ya nakledilerek Sultan İkinci Murat türbesine defnedildi. Şehzade Mahmut âlim, şair bir zattı. Devrin meşhur şairlerinden Necati, Zatî ve Lamî onun muhitini teşkil ediyorlardı. Orhan, Musa, Emir Bey isminde üç oğlu ile Hançerli Sultan isminde bir kızı kalmıştı.

Bayezid'in en büyük oğlu olan Şehzade Abdullah Karaman valisi idi. 1483 yılında ölmüştü. Bursa'da Sultan Murad türbesinde medfundur.

Şehzade Şehinşah, Alemşah ve Mehmet

Bayezid'in oğullarından Şehinşah'ın annesi Karaman oğullarından Nasuh Beyin kızı idi. Abdullah'ın ölümünden sonra Karaman valiliğine tayin edilmiş olan Şehzade Şehinşah uzun müddet bu vazifede kaldı. Babasının saltanatının sonlarına doğru 1511 yılında öldü. Bursa'da Sultan Murat türbesine defnedilmiş olan Şehinşah'ın Mehmet ve Mah-

mut adında iki oğlu vardı. Şehinşahın oğlu Mehmet Çelebi babasının sağlığında Beyşehri'nde bulunuyordu, babasının ölümü üzerine Konya'ya tayin edilmişti.

Şehzade Alemşah Saruhan valisi iken 1512 de öldü. Şehzade Alemşah'ın oğlu Osman Çelebi Çankırı sancak beyliğinde bulunmuştu.

Şehzade Mehmet Kefe valisi idi. Hicri 910 (1504/1505) da öldü. Nâşı Bursa'ya nakledilip Sultan Murat türbesine defnedildi. Şehzade Mehmed'in ölümü üzerine Şehzade Selim'in oğlu Süleyman Bolu sancak beyliğinden alınarak Kefe'ye tayin edilmiştir.

Şehzade Korkud

Bayezid'in ölümünde hayatta kalan şehzadelerinden biri olan Şehzade Korkud'un hayatı, geçirdiği maceralar bakımından tetkike değer bir manzara arzetmektedir. Şehzade Korkud, çocukluğunu ve tahsilinin ilk kısmını İstanbul'da dedesi Fatih Mehmed'in yanında geçirdi. Fatih 1481 de öldüğü zaman, Bayezid'in hükümdarlığını istiyenlerin başında olan vezir İshak Paşanın müdahalesiyle babasının yerine saltanat kaymakamlığına getirildi. Korkud bu vazifede babası Amasya'dan gelinceye kadar 17 gün kaldı. Bayezid'in İstanbul'a gelmesinden sonra Korkud'un Amasya'ya gönderildiği anlaşılmaktaysa da burada kalış şekil ve müddeti iyice bilinememektedir. Korkud, sancak beyliğine Saruhan'a tayin edilmek suretiyle başladı. Manisa'nın Şehzade sancaklarının en mühimlerinden biri olmasına rağmen, Şehzade Korkud buranın varidatının masraflarını karşılamadığını söyliyerek tahsisatın arttırılmasını istemişti. Daha sonra havası ile imtizac edemediğini bildirerek Bergama'nın kendisine verilmesini talep etmişse de bu dileği de kabul edilmemiştir. Bilâhara muhtemelen Amasya valisi olan kardeşi Şehzade Ahmed'in tesiri ve telkini ile vazifesi Saruhan'dan Antalya'ya tahvil olunmuştur (1502).

Şehzade Korkud Antalya sancağına tayin olunduktan sonra Hamid sancağı haslarının da kendisine verilmesini istemiş, 837.091 akçelik Antalya hasları gelirine 843.363 akçelik Hamidili sancağı hası ile ayrıca bir de 100.721 akçelik bir zeamet tahsis olunarak tahsisatı yükseltilmişti. Buna rağmen durumdan memnun olmayan Şehzade Korkud, şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesinin başlamakta olduğunu gördüğünden ve Şehzâde Ahmed'in de veliaht tâyin edilmek istendiğini hissettiğinden İstanbul'a daha yakın olmak için eski sancağı olan Saruhan'ı istedi. Burasını elde edemeyince pek müteessir olarak inzivaya çekildi (1508). O sırada Sultan Bayezid, Mevlânâ Alâaddin namında birini Korkud'a nasihatçı olarak gönderdi. Korkud «bana saltanat ve eyalet gerekmez» cevabı ile teessürünü açıkladı. O arada tahsisatının arttırılmasına rağmen vaziyetten bir türlü memnun olmayan ve şehzadeler arasındaki saltanat hırsı karşısında huzursuzluk duyan Şehzade Korkud, huzur ve sükûn memleketi olarak tahayyül ettiği Mısır'a gitmeyi, Kudüs veya Şam'da yerleşerek ilim ve ibadetle meşgul olmayı kurdu. Bu niyetini ertesi sene yani 1509 da tatbike koyuldu. Babasına bir mektup yazarak hacca gitmek üzere harekete geçtiğini, bu bakımdan mâzur görmesini bildirdi.

Konya'dan bir umumî görünüş.

Şehzade Korkud, Akbaş adındaki reise beş gemi hazırlatarak seksen köle ve elli nefer maiyeti ile yola çıktı (nisan 1509). Sultan Bayezit bu vaziyet karşısında hayli endişeye kapıldı. Zira kardeşi Cem gibi oğlunun da şövalyeler eline düşebileceğinden korktu. Bereket

versin Şehzade Korkud böyle bir tehlikeye maruz kalmadan Mısır toprağına ayak bastı. Dimyat'ta karaya çıkmadan önce, kendisini karşılıyanlara, hüviyetinin Sultan'a bildirilmesini istedi. Bunun üzerine kendisine muhteşem bir istikbal merasimi yapıldı. Osmanlı şehzadesi 29 mayısta alayla Kahire'ye girdi. Memlûk sultanı ile ilk görüşme esnasında Sultan ona hayli yakınlık gösterdi. Bunun için evlâd makamında Korkud'un gözlerinden o da baba makamında Memlûk Sultanının gerdanından öptü.

Şehzade Korkud'un Mısır'a gelmesi üzerine, Memlûk Sultanı, arasının Osmanlılarla açılması ihtimalini gözönünde bulundurarak gayet ihtiyatlı davrandı. Bir taraftan Şehzade Korkud'a gayet iyi muamele etmeye çalışırken, bir taraftan da Sultan Bayezid'e mektup yazarak şehzadelerine büyük bir ihtimam gösterip ikramda bulunduğunu, onu çok olgun bulup ziyaretinden memnun kaldığını söylemekle beraber, Korkud'un Mısır'da kalmasının doğru olmadığını belirtmekte idi. Hatta oğulun babasına itaatının lüzumu üzerinde durarak, bu fikri Şehzade Korkud'a telkin ve kabul ettirdiğini ayrıca zikretmekte idi.

İşte bu suretle her iki tarafı tatlılıkla idareye çalışan Memlûk sultanı, Osmanlı devletiyle hoş geçinmek endişesi dolayısiyle Şehzade Korkud'un hacca gitmesine müsaade etmedi. Şehzade Korkud'a gelince, o da tasavvur ettiği şeyleri Mısır'da bulamamaktan üzgündü. Mısır'dan döndükten sonra babasına, Hadım Ali ve Koca Mustafa Paşalara yazdığı mektuplardan, onun bu hususdaki şikâyetlerini öğrenmekteyiz. Topkapı Sarayı arşivinde 6684 numaraya kayıtlı dosyadaki bu mektuplarda Şehzade Korkud: «Onları zâlim şeklinde görmekte, hariçten gelen padişahzâdelerin onların indinde itibarları olmadığına işaretten sonra, bize dahi itibarları padişahın hatırı içindi» demektedir. Yine bu mektuplarında «Onlar ile mülâkatının başlangıcında kendisinden hoşlandıklarını ve gitmek istediği yere mâni olmıyacaklarını bildirdikleri halde sonradan sözlerinde durmadıklarını, bilhassa Antalya sancak beyi İskender Beyin bir gemisi ile adamı gelip, arzu ettiği şeylerin ona gönderileceğini haber verdiği zaman, Mısırlıların sözlerinden döneklliklerinin arttığını, ondan sonra Şam'a gitmesine kat'iyyen müsaade etmediklerini, hatta kendisinin Şah İsmail'in yanına kaçmasından bile şüphelendiklerini» belirtmektedir.

Mısır'da arzularının tahakuku imkânını bulamayan Şehzade Korkud, İstanbul'a muhtelif müracaatları neticesinde arzularının kabul edildiğini görünce 1511 senesi baharında geri döndü. Korkud'un kabul edilen istekleri: «Antalya kalesinin kendisine merkez yapılması, Manavgat ile Alâiye kalesinin ve bu sancaktaki köylerin kendisine verilmesi, Sakız haracından gelen 12 bin florinin 30 bine çıkarılması, bu bölgeye lala ve defterdar namı ile kimse gönderilmeyip, bütün idarenin tam selâhiyetle kendisine tevcihi» idi.

Memlûk Sultanı, Korkud'un dönüşü sırasında onun seyahatının emniyetle cereyan etmesi için gemiler hazırlatmıştı. Osmanlı şehzadesinin Anadolu'ya dönüşünü haber alan Rodos şövalyeleri onu yolda ele geçirmek için faaliyete geçmişlerse de buna muvaffak olamamışlar, yalnız Antalya limanında Mısır gemilerine hücum ederek onları zaptetmişlerdi.

Şehzade Korkud Mısır'dan döndükten sonra Antalya'da kendisini yine huzur içinde hissetmedi. O sırada Şehzade Selim ve Ahmed arasındaki saltanat mücadelesi gittikçe alevleniyordu. Korkud'un İstanbul'dan hayli uzaklarda bu mücadeleye seyirci kalmak istemediği, ne de olsa kendi ruhunda da mevcut olan saltanat arzusuna tamamen gem vuramadığı anlaşılmaktadır. Zira o arada Korkud'un Antalya'da kalmak istemediği, İstanbul'a yakın olan Aydın bölgesine geçmek istediği ve Antalya'ya karşılık Tire'nin, Alâiye'ye karşılık da Ayaslug, İzmir ve Menemen'in kendisine verilmesini talep ettiği görülmektedir. Şehzade Korkud bu dileklerine sebep olarak istediği yerlerin havasının sıhhatına daha iyi geleceğini belirtmekte idi. Bilhassa ana bir kardeşi olan Şehzade Selim'in gösterdiği faaliyet karşısında teessürünü gizliyemeyen Korkud'un babasından izin almadan birdenbire Saruhan'a gitmek üzere Antalya'dan ayrıldığına şahit olunmakta-

Akıncılar

(İlâve : 72)

★

Osmanlılar hudut bölgelerinde sür'atle hareket eden hafif süvari kuvvetleri bulundururlardı ki, buna akıncı kuvvetleri denirdi. Akıncılar çok iyi binici olan atlılardan mürekkepti. Akıncılar, ya hudutlarda veya hududa yakın yerlerde bulunurlar, bir program ve plân dahilinde yaz ve kış akın yaparlardı. Akıncıların gayesi, bazılarının zannettiği gibi sadece mal ve esir almak, düşman toprağında tahribat yapmak değildi. Bunları yaptıkları gibi, bilhassa düşman hakkında malûmat toplamaya chemmiyet verirlerdi. Akıncılar Türk ırkından seçilmiş askerlerden mürekkepti. Akıncılık umumiyetle babadan oğula geçen bir ocak teşkil ederdi.

Akıncılar sulh zamanında düşman arazisine girdikleri gibi harp zamanında da mühim vazifeler görürlerdi. Harpte ordunun önünde bulunup keşif hizmeti ifa eder, esas kuvvetlere yol gösterir, geçit ve köprüleri emniyete alarak ordunun bir pusuya düşmesini önlerlerdi. İcabında düşman ordusunun geçeceği yol ve köprüleri tahrip etmek suretiyle ordunun yürüyüş emniyetine faydalı hareketlerde bulunurlardı.

Akıncı kanunu gereğince, bin akıncıya, bir binbaşı; yüz nefere bir subaşı ve on nefere de onbaşı kumanda ederdi. Akıncılar düşmanla karşılaştıkları zaman arka arkaya takımlara ayrılırlar, öndeki hücum eden kısım mukvemete uğrarsa arkadaki takım yıldırım hızıyle hücuma geçer ve pek amansızca vuruşarak düşman saflarını yararlardı.

Düşman memleketine yapılan bir hareketin «akın» adını alabilmesi için mutlaka akıncı beyinin, yâni akıncı kumandanının idaresi altında yapılması lâzımdı. Şayet akıncı kumandanı harekete bizzat iştirâk etmez ve akına gönderdiği kuvvet yüz veya yüzden fazla olursa buna «haramilik», akıncı kuvveti yüzden az olduğu takdirde de buna «Çete» ismi verilirdi.

Akıncıların maaşları yoktu, fakat vergilerden de muaftı. İçlerinden bazılarının da tımarları mevcuttu. Akına çıkmaları emredilince, toplandıkları yerden düşman hududuna kadar yiyecekleri verilir on-

→

dan sonra ihtiyaçlarını kendi kılıçlarının hakkıyle temin ederlerdi. Akıncılar toplu olarak bir yerde bulunmayıp, Rumeli'nin muhtelif mıntıkalarında hizmete hazır şekilde beklerlerdi. Akıncılar teçhizatlarının hafifliğine dikkat etmekle beraber bazıları kanat şeklinde süsler de takarlardı.

Akıncı askerlerinin heyeti umumiyesi gözlerini budaktan sakınmıyarak muharebe etmekle beraber, içlerinden düşman ordusu arasına dalmak ve, mahsur kalelere girmek için fedai olarak ayrılanlar da vardı. Bunlara «Serdengeçti» veya «Dalkılıç »denirdi. «Ölüm eri» diye de adlandırılan bu fedailer düşman ordusunun yan veya gerilerinden hücum ederek içerlerine daldıkları zaman etraflarına dehşet saçarlardı.

Türk akıncılarının en kuvvetli ve en faal bulundukları devirler Fatih Mehmet, İkinci Bayezit ve Kanuni Süleyman zamanıdır. Akıncıların Rumeli'de faaliyete başlayışından İkinci Bayezit devrinin sonuna kadar cereyan eden akın hareketleri gözden geçirilirse, en büyük hissenin Fatih ve İkinci Bayezid'in saltanatı devrelerine isabet ettiği görülür. Bu akınların kronolojik sırası şöyledir:

1 — 1369 yılında bir akıncı kolu İstir'ya'ya bir diğeri de Karniyol'e girmiştir.

2 — 1408 senesinde Karniyol'e uzanan akın.

3 — 1418 yılında İstirya'ya.

4 — 1469 da bir kol İstirya'ya diğeri Karniyol'e.

6 — 1471 de Hırvatistan'a.

7 — 1472 de Karniyol'de Laybah bölgesine.

8 — 1473 de Karniyol'e.

9 — 1474 de Macaristan'da Groswerdein bölgesine.

10 — 1475 de İstirya ve ayrıca Karniyol'e.

11 — 1476 da Bosna'ya.

12 — 1477 de İskender Paşa emrindeki

→

dır. Şehzade Korkud'un âniden Antalya bölgesinden ayrılışında, o mıntıkadaki şiilerin faaliyeti dolayısiyle bölgede huzur ve asayişin bozulmuş olmasının tesiri bulunabileceği düşünülebilirse de; hareketinden önce İstanbul'da kız kardeşine yazdığı mektupta, Selim'i kendisine tercih edilir gibi gördüğünü belirtmesi, onun bu hareketinde saltanat endişesinin daha galip olduğunu ifade eder. Maamafih Korkud'un Antalya'dan ayrılışı sırasında yolda eşyalarının soyulması defterdar ve subaşısının katledilmesi, bu hâdiseyi çıkaran Şahkulu'nun emrindeki şi'ilerin hükûmet kuvvetlerini Elmalı ve Alaşehir'de bozguna ugratması, Korkud'un Antalyadaki şi'ilerden endişe duymuş olabileceğine de hak verdirecek şeylerdir. Zaten Şehzade Korkud Manisa'ya gittikten sonra Şahkulu âsilerinin vaziyet ve faaliyetleri hakkında İstanbul'a malûmat göndermekte devam etti.

Şehzade Korkud, kendisinden küçük kardeşi Selim'in saltanatı elde etmek yolundaki faaliyetinden haberdardı. Selim ile mektuplaşmaktan geri durmuyordu. Selim'in Rumeli'ye geçtiği sırada ona gönderdiği mektupta «Çocukluğundan beri aralarındaki hakikî bağlılık dolayısiyle her muradının tahakkukunu temenni ettiğini bildirmekte, ancak kızgınlık ve inatla hareket etmemesi tavsiyesinde» bulunmaktaydı. Şehzade Korkud, Şehzade Ahmed'in saltanat uğrundaki faaliyetinden de muntazaman haber almakta idi. Selim ve Ahmed'in saltanat için fiili mücadelelerine rağmen Korkud'un bu mücadeleye anlar gibi fiilen katılmaması, daha ziyade nefsi ile mücadele etmesi, bu arada sadece sancak mıntıkasını değiştirmesi, Bayezid'in bu âlim ve şair oğlunun Selim ve Ahmed derecesinde saltanat düşkünü olmadığını gösterir. Fakat askere istinat eden Selim'in saltanatı elde etme ihtimalleri artınca, ona aleyhtarlıkları sebebiyle ilerde padi-

---

→

akıncıların İzonzo ve Tagliemento'yu geçmeleri.

13 — 1478 de İskender Paşanın İkinci defa İzonzo'yu geçmesi.

14 — 1479 da Mihal oğlu ve Malkoç oğlu emrindeki akıncıların Transilvanya (Erdel) ya girmesi.

15 — 1480 de Karniyol ve İstirya'ya.

16 — 1483 de Hırvatistan'a.

17 — 1484 de Karniyol ve Karintiya'ya.

18 — 1490 da Karniyol'e:

19 — 1492 de üç ayrı akıncı kolunun İstirya, Karintiya ve Karniyol'e girmesi.

20 — 1493 de Hırvatistan'a.

21 — 1494 de İstirya'ya.

22 — 1497 de Dalmaçya'ya ve Feriyol bölgesine.

23 — 1498 de Dalmaçya'ya.

24 — 1499 da İskender Paşa emrindeki akıncıların İzonzo'yu geçmesi.

Bu kronolojik sıradan da anlaşılacağı veçhiyle 1469 senesinden itibaren Rumeli'de akınlar pek sıklaşmış ve bu tarihi takip eden otuz sene zarfında İstirya, Kar-

→

→

niyol ve Karintiya toprakları defalarca Türk akıncıları tarafından çiğnenmiştir.

Osmanlı akıncılarının miktarını kat'î olarak bilmiyorsak da onbeşinci asrın ortalarında 40 bin, onaltıncı asrın ortalarında 50 bin kişiyi bulduğuna dair eski kaynaklarda müteaddit kayıtlara rastlanmaktadır.

Osmanlı akıncılığı 1595 senesine kadar kuvvetli olarak devam etmiştir. Veziriâzam Sinan Paşanın Eflâk'ta mağlûp olması üzerine, askerin gerisinde kalan akıncıların pek azı kurtulabilmiş ve bundan sonra akıncılar eski ehemmiyetlerini elde edemiyerek sönüp gitmişlerdir. Nitekim İmparatorluğun sınırlarının genişliğini muhafaza etmekte olduğu onyedinci asırda miktarları iyice azalmıştır. 1625 senesinde sayılarının 2 - 3 bine kadar düşmesi bunu teyid etmektedir. Akıncıların sönmesi üzerine hudut kalelerindeki «Serhad Kulu» teşkilâtına ehemmiyet verilmiş, biraz da tatar atlılarından istifade cihetine göz önünde tutulmuştur.

Bibliyografya : Hammer; Devleti Osmaniye tarihi. Aşıkpaşazade tarihi. Neşrî tarihi. İdrisi Bitlisî; Heşt Bihişt. Kemal Paşa zâde; Tevarih-i âli Osman.

şah olması takdirinde onun gazabın - dan korkan bir kısım devlet erkânı «eğer saltanat arzusundaysa derhal İstanbul'a gelmesini» Korkut'a bildirince, içinde yeniden saltanat ümidi uyanan Korkud, üç sadık adamını yanına alarak kıyafetini değiştirmek suretiy - le gizlice İstanbul'a geldi. (mart 1512). Fakat her şeye rağmen içindeki hisleri açığa vurmaktan da çekindi, onun için korkak ve ihtiyatlı şekilde hareketi elden bırakmadı. Önce askeri kazanma lüzumuna inandığından olmalı ki yeniçeriler camiine inerek onlara misafir oldu. Şehzade Korkud'un, Vaktiyle babası padişah olmak üzere Amasya'dan gelinceye kadar saltanat kaymakamlığı ettiği sırada yeniçerilere ihsanlarda bulunuşunu düşünerek bu defa da onların yardımı sayesinde saltanata nail olabileceğini hesapladığı anlaşılıyor. Maamafih onun, yeniçerilerin müzaheretini temin yolunda fiili bir gayret sarfedip etmediği, ettiyse bunun neden ibaret olduğu hakkında bilgiye sahip değiliz. Ancak Korkud'un yeniçeriler nezdinde misafir bulunduğu sıradaki durumuna ait bildiğimiz şeyler; Ahmed'in kendi üzerine yürümeyi tasarlaması karşısında, kardeş kanı dökülmesine mâni olmak için İstanbul'a geldiğini söylemesi ve otuz seneden beri görmediği babasının elini öpmek arzusunu izhar etmesidir.

Yeniçeriler Korkud'a hürmet ve itibar göstermekle beraber Selim'e bağlılıklarından ve dolayısiyle onu hükümdar yapmak arzularından vazgeçmediler. Bu vaziyet karşısında ise yeniçeriler Selim padişah olunca kendisine dokunmayacaklarına dair Korkud'a söz verdiler. Ayrıca babasının huzuruna kabulüne tavassut ettikleri gibi, kabul esnasında da yanından ayrılmadılar. Bu suretle Şehzade Korkud, Se - lim'in İstanbul'a gelişine kadar (19 nisan 1512) yeniçerilerin misafiri olmakta devam etti. Selim İstanbul'a girerken Yenibahçe'de yeni padişahı karşılıyanlar arasında Korkud da vardı. Selim padişah olunca Korkud, Midilli adasının da ilâvesi ile Saruhan sancak beyliğinin tevcihini bir defa daha alarak sancak merkezine gitti.

Şehzade Ahmet

Sultan Bayezid'in saltanatının sonlarına doğru hayatta kalmış oğullarının en sevgilisi Şehzade Ahmet idi. Mutedil ve müdebbir olduğu için devlet adamlarının ekserisi de Şehzade Ahmed'in hükümdarlığına taraftardı. Sultan Bayezit ise zaten en çok bu oğlunu sevdiğinden kendisinden sonra Ahmed'in padişah olmasını istiyordu. Ahmed'in hükümdarlığını arzulayan devlet erkânının en başında veziriâzam Hadım Ali Paşa geliyordu. Buna mukabil yeniçeriler Şehzade Ahmed'i sevmiyor, Anadolu'daki bâzı muvaffaki - yetsizliklerde onu mes'ul görüyor ve Selim'e bağlılık göstererek Ahmed'in hükümdarlığını istemiyorlardı.

Şehzade Ahmet, babasının kendisini sevmesini ve devlet erkânının ekse - risinin şahsına taraftarlığını göz ö - nünde bulundurarak bir an önce hükümdarlığını garantilemek istiyordu. Veziriâzam Hadım Ali Paşa da onun namına çalıştığından şehzade Ahmet hükümdarlık mücadelesine daha cesaretle atılıyordu. Buna rağmen Şahkulu muharebesi sırasında hükümdarlık için aceleci davranması kendi aleyhi - ne neticeler vermekten hâli kalmadı. Şahkulu kuvvetleri sarıldığı zaman veziriâzam Hadım Ali Paşa Şehzade Ahmed'e muharebenin hitamında hükümdarlığının garantilenmiş olduğu yolunda teminat verdiği zaman, Ahmet, etrafına karşı hükümdar gibi davrana - rak kumandanlara ve askere ihsanlarda bulunarak yeniçerileri biat ettirmek isteyince, yeniçeriler «padişahımız hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanımayız» cevabını vermişlerdi. Yeniçerilerin bir defa daha açıktan açığa onun hükümdarlığını istemediklerini tek - rarlamaları üzerine Şehzade Ahmet bundan müteessiren harp sahasını terkederek kendi sancağı olan Amasya'ya çekilince, yeniçerilerin gözünden biraz daha düşmüş oldu. Bu hâdiseden sonra Ahmed'in bahtı iyiden iyiye kapanmıya yüz tuttu. Zira kendisinin taraftarlarının en başında gelen Veziriâzam Hadım Ali Paşanın Şahkulu muharebesinde şehit düşmesi, mühim bir desteğin ortadan kalkması demekti.

Şehzade Ahmet, en büyük şehzade Korkud'un hükümdarlığından endişe etmekle beraber, kapıkulu askerine istinat eden Selim'in bu uğurda fiilen

mücadeleye atılması, işlerin cereyan şeklini tamamen değiştirmeye başla - mıştı. Selim'in, sancak merkezi olan Trabzon'dan ayrılarak Kefe'ye, oradan da Rumeli'ye gitmesi ve İstanbul'a gir- meye çalışması; İstanbul'da Şehzade Ahmet taraftarlarının onun lehine gayret sarfetmesine rağmen, Ahmed'in tahta yaklaşmasına en büyük mâni teşkil ediyordu. Şehzade Selim, Karış- tıran ovasında padişah kuvvetleriyle yaptığı muharebede mağlûben Kefe'ye gittiği zaman Şehzade Ahmed'in hü - kümdarlığı iyice tahakkuk eder hale geldiği için kendisine bir an önce İstan- bul'a ulaşması hususunda davetiye ya- zılmıştı. Ahmet bu daveti alınca sür'- atle Gebze'ye, oradan da Maltepe'ye geldi ve İstanbul'a girmek için müsa- ade istedi. Ahmed'in hükümdarlığı ar- tık bir gün meselesi haline gelmişti. Zi- ra Ahmed'in İstanbul'a girişinin fer - dası gününde hükümdar ilân edilme- si kararlaşmış bulunuyordu.

Saltanat Ahmed'e bu kadar yaklaş - mışken, vaziyetten haberdar olan yeni- çeriler Selime' bağlılıklarını tekrarlı- yarak Ahmed'i hükümdar tanımamıya karar verdiler. Bunun üzerine ayaklan- nan üç bin yeniçeri Veziriâzam Hersek- zâde Ahmet Paşa, İkinci Vezir Koca Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyi Ha - san Paşa, Kazasker Müeyyed zâde Ab- durrahman, Nişancı Tâci Zâde Câfer Çelebi'nin evlerini basıp yağmaladılar. İsyan eden yeniçerilerden bâzı gurup- lar ile onlara katılan bâzı ayak takımı bir kısım zengin Yahudilerin ev ve dükkânlarını da yağmaladılar. İsyanın büyümesinden çekinen Sultan Bayezit, isyancılardan saklanan Hersek zâdeyi azlederek onun yerine Koca Mustafa Paşayı Veziriâzamlığa getirdi. Evlerinin yağma edilmeleri dolayısiyle askerin kendilerini istemediği meydana çıkan şahısların yerine de tayinler yaparak Molla Halil'i kazaskerliğe, Çandarlı zâ- de İbrahim Paşanın oğlu İsa Çelebi'- yi de nişancılığa getirdi (1511 eylûl so- nu).

Şehzade Ahmet, İstanbul kapılarında bulunduğu halde askerin muhalefeti karşısında o sırada tahta oturamıya- cağını anladığından İstanbul'a girmek- ten vazgeçerek geriye döndü. İstanbul önünden bu dönüşü sırasında, doğru- ca sancak merkezi olan Amasya'ya git- miyerek Karaman'a yürüdü. Şehzade Şehinşah'ın ölümü üzerine babasının yerine Karaman valiliğine tâyin edil- miş olan Şehinşah'ın oğlu Mehmed'i Konya'da muhasara ederek Konya'yı aldı. Şehinşah'ın oğlu Mehmet, hayatı- na dokunulmamak şartiyle amcasına teslim oldu. Sultan Bayezit Şehzade Ahmed'in bu hareketini duyunca Kon- ya'nın iadesi emrini tebliğ etmek üze- re saray erkânından birisini yolladı. Fakat Bayezid'in sevgili oğlu Şehzade Ahmet sadece babasının emrini yerine getirmemekle kalmıyarak itaatsızlığına hükmedilecek bir durum aldı. Şehzade Ahmed'in Konya'yı zaptı yeniçerilerin daha fazla infial duymasına, askerin ayaklanması hâdisesi, Ahmed'in taraf tarlarının ümitsizliğie düşmesine se - bep oldu.

Şehzade Selim

Bayezid'in şehzadeliği sırasında A- masya'da dünyaya gelmiş olan Selim, babasının padişahlığı zamanında Trab- zon Valisi bulunuyordu. Sultan Baye - zid'in saltanatının sonlarında hayatta kalan oğulları arasında cevvaliyeti ile nazarı dikkati celbedeni Trabzon Va- lisi Selim'di. Cevvaliyeti ve muktedir bir şahsiyete sahip olması bakımından asker tarafından tutulmakla beraber şiddeti ve etrafına karşı amansız ha - reketleri sebebiyle devlet adamları ta- rafından umumiyetle tutulmamakta ve mutedil bir tabiata sahip olan Ah - met kendisine tercih edilmekteydi. Ba- yezit, hayli yaşlanmış ve sıhhati de bozulmıya yüz tutmuş olduğundan devlet işleriyle sıkı şekilde ilgilenememekte, bu yüzden de idarede gevşek- lik ve bozukluk emareleri göze çarp - maktaydı. Bayezit bu durumu göz ö - nünde bulundurmuş olmalı ki, oğulları içinde en fazla sevdiği Ahmed'i veliahd tâyin ederek, saltanatın ona intikalını arzulamaktaydı. Şehzade Selim bu va- ziyeti öğrenince, saltanatı temin et- mek için bizzat faaliyete geçti. Trab - zon valisi iken, Erzincan taraflarında faaliyet gösteren Şah İsmail'in kuvvet- lerine karşı hücuma geçmesi, ayrıca Gürcüler üzerine de sefer yapması do-

İkinci Bayezid'in ihtiyarlık portresi. Bir eski yabancı ressamın eseridir.

layısiyle kendisini padişaha serkeş olarak tanıtmışlardı. Babasına böyle bir fikir aşılandığına ve babası da Ahmed'i fazla sevdiğine göre, kendisinin normal yoldan padişah olması imkânsızdı. Zaten anne bir kardeşi olan Korkud da ondan büyüktü. Fatih'in koyduğu kanun gereğince tahta geçen padişah «nizam-ı âlem için» kardeşlerini öldürebilirdi. Binaenaleyh tahtı elde etmek için açıktan açığa faaliyete geçmekten ve kuvvete başvurmaktan gayrı çıkar yol görmemekteydi.

Babasının ölümü halinde tahtı ele geçirebilmesi İstanbul'a yakın bir yerde bulunmasiyle mümkün olabilirdi. Bu sebeple tahtı elde etmiye azmeden Selim Rumeli'de bir sancağa naklini istedi. Trabzon'a ilâveten civarda başka yer verildiyse de kabul etmiyerek dileğini tekrarladı. Bu defa da kendisine nasihat etmek üzere ulemâdan Nureddin Sarıgürz gönderildi. Fakat Selim bunu kabul etmiyerek geriye çevirdi. Dileğini üçüncü defa tekrarlayınca, Anadolu'da nereyi istiyorsa vereceklerini bildirdiler. Bu defa da Selim, yirmi altı seneden beri görmediği babasının elini öpmek üzere kendisine mülâki olmadan bir cevap veremiyeceği mukabelesinde bulundu. Arzuladığı şekilde bir cevap alamayınca; bir ordu denecek kadar kalabalık maiyetle sancak mıntıkası olan Trabzon'u terkederek Karadeniz yoluyle Kefe'ye gitti. O sırada oğlu Süleyman Kefe'de sancak beyi bulunuyordu. Şehzade Selim Kefe'de uzun müddet kalmıyarak Kırım'dan da kuvvet alıp Silistre yoliyle Rumeli'ye geçti (mart 1511).

Selim'in Rumeli'ye geçmesi sırasında Şehzade Korkud da Antalya'yı bırakarak Manisa'ya gelmişti. İki kardeşinin de babasından izinsiz şekilde sancak mıntıkalarını terketmiş olduklarını gören Şehzade Ahmet, babasının kendisine karşı meylini nazarı itibara alarak, önce Korkud'un, sonra da Selim'in tedipleri için padişahtan izin istediyse de Sultan Bayezit Ahmed'i tekdir ile buna müsaade etmedi. Şehzade Selim'in Kefe'den Rumeli'ye geçmesi devlet erkânı tarafından da hoş karşılanmadı. Bilhassa Ahmed'in hükümdarlığına taraftar olan ekseri erkân bundan endişe duydu. Bunlar, Selim'in hareketinin memlekette huzuru bozacağını, diğer şehzadelerin de Selim'e imtisalen kuvvet toplıyarak faaliyete geçmeleri karşısında vaziyetin büsbütün müşkülleşeceğini söyliyerek, Selim'in üzerine kuvvet sevketmek istediler. Fakat Bayezit birdenbire kuvvete müracaat etmiyerek Selim'e nasihatci gönderdi. Selim de buna karşılık, babasına tâzimlerini arz ile elini öpmek için geldiğini söyliyerek babasının gönderdği adama iyi muamele etmek suretiyle bu görüşünü izaha çalıştı. Selim'e giden adam şehzadelerin arz niyetinde bulunduğunu Sultan Bayezid'e bildirdi.

Selim'in aleyhtarı olan grup, onun bu sözlerinin bir hileden ibaret bulunduğunu belirterek, üzerine kuvvet sevkini temin ettiler. Bunun üzerine Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa on beş bin kişilik kuvvetin başında âsi şehzadeye karşı sevkedildi. Hasan Paşa, belki muharebe etmek istemediğinden, belki de şehzadeyi korkutmak için hususi bir talimata sahip olduğundan, Selim'in askerlerinin sancakları görününce Edirne'ye geri döndü. Bunun üzerine

padişahın bizzat kendisi harekete geçti. Sultan Bayezit ihtiyar ve halsiz olduğundan araba ile seyahat ediyordu. Selim, Edirne yakınında Çukurçayır'da ordugâh kurduğu sırada Bayezid de onun karşısında bulunan kendi kuvvetlerine iltihak etti. O arada bindiği araba veya girdiği çadırının perdeleri kaldırılarak, elini öpmek üzere gelen oğlunun kuvvetleri gösterilince; Sultan Bayezit teessüründen ağlamıştır. Vaziyet ihtiyar padişahı hakikaten ağlatacak derecede hazındi. Şimdiye kadar tahta yeni geçen padişahların kardeşleri arasında rakipler çıkmıştı ama, evlâdın babasını devirmeye teşebbüsü ilk defa vuku buluyordu. Bayezid'in bu hususta hayli talihsiz olduğu muhakkaktı. Zira gençliğinde kardeşi Cem'in, ihtiyarlığında da oğlu Selim'in askeri ile karşılaşmış vaziyetteydi. Taht kavgası uğrunda memleket evlâtlarının kanı aka-

İkinci Bayezit devrinde, karalarda Akıncıların ve denizlerde donanmamızın herakâtta bulundukları saha ve mevkileri gösterir harita.

caktı. Bereket versin Rumeli akıncı ve sancak beylerinin istirhamlariyle bu defalık muharebe önlendi. Şehzade Selim'in nezdine giden beyler, babası ile görüşmesinin mümkün olamıyacağını, fakat Sultan Bayezid'in hayatta bulunduğu müddetçe Ahmed'i veliahd yapmıyacağına dair teminat vermekte olduğunu bildirdiler. Buna mukabil Selim'in Rumeli'de sancak isteği kabul edildi. Semendre sancağının tevcih beratı gönderildiği gibi Alacahisar ve İzvornik de bunlara ilâve edildi. Böylece harp önlenip Bayezit İstanbul istikametinde, Selim de Rumeli'deki yeni sancağına doğru hareket etti. Sultan Bayezit oğlu karşısında gerilemişti. Ahmed'i veliaht yapmıyacağına dair bir de ahidnâme yazdırmış olduğu için, Selim işi sağlama bağlamış gibiydi. Buna rağmen Selim emri altındaki askerle Semendre'ye gitmeyip, Eski Zağra ve Filibe taraflarında kalarak Semendre'ye bir vekil göndermişti.

Şehzade Selim'in babası ile mücadelesi

Şehzade Selim ile babası Sultan Bayezid Edirne yakınında ordulariyle karşı karşıya geldikleri sırada Anadolu'da da Şahkulu eşkiyası ile mücadele edilmekteydi. Bu mücadeleyi idare eden veziriâzam Hadım Ali Paşa, Şehzade Selim'e Semendre sancağının tevcih edildiğini duyunca çok üzülmüştü. Fakat şimdilik önündeki âsiyi ezmek vazifesiyle mükellefti.

Şehzade Selim'e gelince, bir türlü yeni sancağına gitmiyor ve Edirne yakınlarında oyalanıyordu. Kendisine yeni sancağına gitmesi için emir gönderildiği zaman Selim, Şahkulu muharebesinin neticesini ve Ali Paşanın muzafferiyeti haberini beklediğini bildiriyordu. Bu oyalanmalar sırasında Sultan Bayezid veziriâzam Hadım Ali Paşanın muharebede şehit düştüğü, Karaman valisi olan oğlu Şehinşah'ın da ölümü haberini aldı. Bu haberler karşısında pek fazla üzülen Sultan Bayezit, Edirne'den bir an önce gidip saltanattan çekilmeğe karar verdi. Sultan Bayezid bu gaye ile devlet erkânını davet ederek kendileriyle görüştü. Ekseriyet Şehzade Ahmed'in hükümdarlığını uygun bulmaktaydı. Fakat yeni veziriâzam Hersek zâde Ahmet Paşa, Selim'in Semendre'de, Ahmed'in de Amasya'dan Karaman'a naklederek orada kalmasını, Bayezid'in saltanattan çekilmemesini müdafaa etti. Fakat ekseriyet Ahmed'in hükümdarlığına taraftar olduğundan Ahmed'e haber gönderildi.

Sultan Bayezit gerçi bu hareketiyle Selim'e verdiği ahidnameye aykırı hareket etmiş oluyordu. Fakat Sultan Bayezid'in, Şehzade Selim'in bir türlü yeni sancağına gitmiyerek yollarda oyalanması karşısında âni bir hücumla İstanbul'u ele geçirmesi ve o arada diğer iki şehzadenin de harekete geçerek geniş çapta bir dahilî harbin çıkması ihtimalini hesapladığına, buna mani olmak ve işi sükûnetle halletmek için, Selim'e verdiği ahidnameyi nazarı itibara almamak ihtiyacını duyduğuna hükmetmek gerekiyor. Âli'deki bir kayda göre de; Bayezid'in sevgili şehzadesi Ahmed'den bir türlü vazgeçemediği anlaşılıyor. Zira Âli'nin kaydına nazaran Sultan Bayezit, «muaccelen Ahmet Hanı getürün ve benim fermanımı yerine getirün, mülkü sahibine virem, tahtı vârisine teslim kılam» demiştir. Zaten o sırada Sultan Bayezid'in ileri gelen Rumeli beylerini çağırarak Şehzade Ahmed'e itiraz etmiyeceklerine dair söz alışına bakılırsa, Şehzade Ahmet taraftarı devlet erkânının padişah üzerinde hayli müessir olmaya çalıştıkları anlaşılıyor. Bu kararları müteakip İstanbul'a dönülürken yeniçerilerin «senin sağlığında biz başkasını padişah istemeyiz» diyerek, Ahmed'in hükümdarlığını önliyecek şekilde konuşuşları gözönüne getirilince, alınan kararlardan askerin malûmattar bulunduğu anlaşılıyor. Maamafih devlet erkânı arasında Selim taraftarı da bulunduğuna göre, bunları bir taraftan Selim'e ulaştırırken, bir taraftan da onu tutan yeniçerilere mahsus duyurmuş olmaları mümkündür.

Karışdıran muharebesi

Selim, babasının karargâhında cereyan eden konuşmalardan muntazaman haber almaktaydı. Ahmed'in saltanata davetine ait son kararı öğrenince, birdenbire harekete geçerek evvelâ Edirne'ye girdi. Hapisaneleri açtı, hükûmet sandıklarını boşalttı, kendi namına hâ-

kimler tayin etti. Selim Edirne'de fazla vakit geçirmeyerek maiyetindeki kırk bin kişilik kuvvetle birdenbire Çorlu yakınında babasının kuvvetlerinin bulunduğu «Karışdıran» ovasına geldi. Baba - oğul, emirlerindeki askerlerle ikinci defadır ki karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Şehzade Ahmet taraftarları bu defa padişahı Selim'in aleyhine hayli tahrik ettiler. Babasının elini öpmeye, hürmetlerini sunmaya gelen evlât böyle silâhlı askerlerle mi gelir? diyerek Sultan Bayezid'e Selim'in kuvvetlerini gösterdiler. Neticede bu tahrik ve teşvikler sonunda baba - oğul arasında Karışdıran ovasında «Uğraş köyü» mevkinde bir muharebe cereyan etti. 3 ağustos 1511 tarihinde vuku bulan bu muharebede Selim'in kuvvetleri mağlûp oldu. Selim, Karadeniz kıyısındaki İğne ada'dan bir gemiye binerek Kefe'ye gitti. Uğraş köyü'ndeki muharebede galip gelen Sultan Bayezid ise 12 ağustosta İstanbul'a geldi.

Selim'in hükümdar olması

Selim'in yenilmesi ve etrafındaki kuvvetlerin dağılması üzerine Ahmed'in hükümdarlığı imkânı daha fazlalaşmış oluyordu. Ahmed'in taraftarları padişah üzerinde müessir olmaya çalışırken vezirâzam Hersek zâde Ahmed Paşa bunu önlemeye gayret ediyor, kapıkulu askerlerinin Selim'e taraftarlığının devam ettiğini, asker kendisine temayül ettirilmeden Ahmed'in hükümdarlığa davet edilmemesi fikrini müdafaa ediyordu. Fakat gerek ihtiyarlığı gerekse şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesinin kendi sağlığında halledilmesini arzuladığı anlaşılan Sultan Bayezid, tahtı Şehzade Ahmed'e terkederek bu meseleyi bir hal çaresine bağlamak istediğinden Ahmed'i İstanbul'a çağırttırdı.

Daha önce «Şehzade Ahmet» başlığını taşıyan kısımda incelendiği veçhile; Maltepe'ye kadar gelen Ahmed'in İstanbul'a girmesi beklenirken şehirde yeniçerilerin ayaklanması ve Ahmet taraftarlarının evlerini yağma etmeleri hadisesi vuku buldu. Askerin muhalefeti sebebiyle Ahmed'in hükümdar olamıyacağını kestiren bazı kimseler ise, Manisa'da bulunan Şehzade Korkud'a haber göndererek, onun İstanbul'a gelmesine sebep oldular. Fakat kapıkulu askerleri Korkud'a hürmet göstermekle beraber, onun da hükümdarlığını terviç etmeyerek Selim'e taraftarlık ve sadakatte sebat ettiler.

Son yeniçeri ayaklanması Bayezid'in hüküm ve nüfuzunun daha fazla zedelenmesine sebep oldu. Zira bu ayaklanma Bayezid'in son kararına ağır bir darbe indirmiş, saltanatın tebeddülü meselesinde Bayezid'den ziyade askerin rol oynayacağını göstermiş bulunuyordu.

İstanbul'da bu hadiseler cereyan ederken Kefe'de bulunan Selim'in de boş durmadığı anlaşılıyor. Nitekim Bayezit tarafından, Rumelideki sancağı olan Semendre'ye dönmesi için kendisine haber gönderilen Selim'in bu haberi almadan bin beş yüzü tatar olmak üzere üç bin süvari ile 1512 yılı ocak ayı sonlarında havanın müthiş soğukluğuna aldırmadan Akkirman civarından ilerlediği, Tuna'yı geçtikten sonra Rumeli'ye girdiği görülmektedir. Selim Rumelideyken İstanbul'a gelmesi için bir davetname aldı. İstanbul'daki Venedik elçisinin raporuna istinat eden Hammer, bu davetin yeniçeriler tarafından yapıldığını söylüyorsa da, davetin, mart başında İstanbul'da gürültülü bir toplantı akteden yeniçerilerin bu toplantısından korku duyan Bayezid tarafından yapılması ihtimali daha fazladır.

Selim İstanbul'a girerken Yenibahçe'de devlet erkânı tarafından karşılandı. Selim'in yanında bulunanlar divanı humâyuna gelerek babasının elini öpmesini söylediler. Fakat o gün baba ile oğul arasında görüşme vaki olamadı. Bayezid, saltanattan çekilmenin lüzumuna kanaat getirmekle beraber, önce buna birdenbire rıza göstermedi. Fakat ertesi gün Selim yeniçeriler ve sipahiler ile birlikte sarayın önüne gelince, Bayezit dışarı çıkarak, yeniçerilere bu gelişlerinin sebebini sordu. Onlar ise; kendisinin ihtiyar olduğunu, Selim'den başka hükümdar istemediklerini ve bu istekleri yerine gelmedikçe bir tarafa gitmiyeceklerini söylediler. Askerle beraber bir kısım devlet erkânının da Selim'e taraftarlığını gözönünde bulunduran Bayezid «Saltanatı

oğlum Selim'e terkediyorum, Allah padişahlığını mubarek etsin» diyerek saltanattan çekildi (8 safer 918 = 25 nisan 1512). Bayezit tahtı oğluna terkederken Selim babasının elini ihtiramla öptü. O arada Selim'den, kardeşleri kendisine muhalefet etmedikçe öldürülmemelerini tavsiye ile bu hususta bizzat söz de aldı. Bunu müteakip Bayezit derhal eski saraya geçmek tedarikine girişti. Selim, babasına eski saraya kadar refakat eyledikten sonra yeni saraya döndü.

İkinci Bayezid'in kaftanı (Topkapı sarayı müzesinde)

Bayezid'in ölümü

Bayezit tahtı oğluna terkettikten sonra İstanbul'da yirmi gün kaldı. Bu müddet zarfında etrafının kendisine yüz çevirmiye başladığını gördü. Hayatının bundan sonraki kısmını Dimetoka'da geçirmek istediğinden bu hususta Sultan Selim'in müsaadesini istihsal eyledi. Yıllık iki milyon akçe maaş tahsis edildi. Vezir Yunus Paşa ile defterdar Kasım Çelebi de ihtiyar Bayezid'e refakat etmekteydi. Tabib Ahî Çelebi diye anılan Mehmet bin Kemal hususî hekimliğine, Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa da onun hizmetine memur edilmiş olduğundan, bunlar da eski padişahın beraberindeydi. Sultan Selim İstanbul dışına çıkıncaya kadar babasına refakat ile, Edirne'ye giden yolun başında kendisini uğurladı.

Bayezid Dimetoka'ya varamadan yolda öldü (26 mayıs 1512). Ölüm yeri ile ölüm sebebi ihtilâflı olup, ölüm mahalli olarak Çekmece, Sazlıdere, Söğütlü ve Hafsa civarında Aya mevkii zikredilir ve daha ziyade Hafsa civarında ölmüş olduğu belirtilir. Ölüm sebebi için de; ihtiyarlığı ve buna inzimam eden teessürü ile zehirlenme ihtimali üzerinde durulur. Hezar-fen Cenabî'nin kaydından zehirlenmek suretiyle öldüğü zannı hasıl olmakta, birdenbire ölümü de bu zanna kuvvet vermektedir. Gerçi Bayezid'in zehirlenmesine ait bazı şeyler anlatılmaktaysa da bunlar rivayet hududunu aşmamaktadır. Rivayet mahiyetindeki bu notlara göre: Bayezit, Selim'in emriyle ve hizmetinde bulunan bir yahudi vasıtasiyle zehirlenmiştir. Yine bu neviden bir kayda nazaran; «Sultan Selim'den ecel şerbeti gelüp bile bile pederi nuş edüp ve oğul, kılıcın keskin olsun emmâ ömrün kasîr olsun» diye dua ve inkisârı müteakip Bayezit ölmüştür. Ayni şekildeki notlardan birisi de; Bayezid'in Çekmece'ye vardığı zaman yüzünü yıkarken saçları elinde kalmış ve böylece zehirlendiğini anlamıştır

Bayezid'in nâşı İstanbul'a getirilerek, Eyüp'te kubbesiz bir mezara gömülmesine dair vasiyetine rağmen camisinin önüne defnedilerek üzerine oğlu tarafından bir türbe yaptırıldı.

İkinci Bayezid'in Şahsiyeti

Osmanlı devletinin yükselme devri padişahlarından olan İkinci Bayezid'in otuz bir yıl süren saltanatı sırasında babası Fatih Mehmet ve oğlu Yavuz Selim devrindekinin yarısı kadar bile fetih hareketi yapılmamış olduğundan, Bayezid'in şahsiyeti bu yönden sönük görünür. Zaten Bayezit devrini tetkik eden müverrihler bilhassa bu noktayı gözönünde bulundurarak onun şahsiyetini olduğundan daha sönük göstermeye bakmışlardır. Fakat Bayezid'in hayatı iyice incelenince; onun şahsiyetinin iki hattâ üç safhalı bir mahiyet arzettiği görülür. Binaenaleyh Bayezit hakkında bu safhalara göre ayrı ayrı hüküm vermek gerekir. Onun hayatının birinci safhası şehzadelik devridir ki; bu sırada Bayezit zevk ve sefa, içki âlemlerine düşkündür. Bayezid'in içkiye düşkünlüğünü öğrenen Fatih, oğlunu bu âlemlere alıştıranları öldürmek bile istemiş, kendisini de o arada tekdir etmiştir. Halbuki hükümdar olduktan sonra bu âlemleri yalnızca terketmekle kalmayarak dindar bir hüviyete bürünmüştür. Binaenaleyh şehzadeli

ginden farklı olarak Bayezid'in haya - tında ikinci safha açılmış demektir.

İkinci Bayezid'in hükümdarlığının ilk yirmi senesi esas şahsiyetini belirten devridir ki, bu müddet için umu - miyetle onun lehinde hüküm vermek gerekir. Geniş fetih hareketleri vuku bulmamakla beraber, bir takım mücadeleler olmuş, kendisi de bâzı seferlere bizzat katılmıştır. Ordu ve donanmaya önem vermiş, bu bakımdan bir takım tedbirler alıp, nizamlar ihdas etmek suretiyle, devletin askerî yönden kuvvetli olmasına ihtimam eylemiştir. Bayezid'in ordu ve donanmaya ihtimamına rağmen mühim seferlere teşebbüs etmeyişini, biraz da Cem hâdisesiyle ilgili görmek lâzımdır. Zira Bayezit, kardeşi Cem 1495 te ölünceye kadar asla kuşkudan kurtulamamıştır.

İkinci Bayezid'in saltanatının son sekiz on senesi, onun mücadeleden çekinen, daha ziyade sükûneti sevdiğini belirten vakıaları ihtiva etmektedir. Hattâ 1509 dan sonra ise, gevşekliğini gösteren hâdiselere şahit olunmaktadır. Binaenaleyh onun hayatının, dolayısiyle şahsiyetinin üçüncü safhası böylece meydana çıkmaktadır. Onun şahsiyeti hakkında müşahedelere müstenit mü - talâa dermeyan eden bu mütalâaları birçok tarihlere gerçek şahsiyeti hak - kında hüküm verilmesine müessir olan batılılar, Bayezid'i bu ihtiyarlık devresinde görmüşlerdir. Nitekim Venedik elçisi Andre Gritti 1503 senesinde Bayezid'i şöyle tarif etmektedir: «Boyu ortadan uzun, zihnen meşgul olduğunu belirten karayağız çehreli ve fıtraten mağmum ve mahzundur. Az yemek yer, hiç şarap kullanmaz, ata binmekten hoşlanır; giriftar olduğu nikris hastalığı menetmese, en sevdiği şey av eğlenceleri ve at talimleridir. Daima ibadet ile meşgul olur, câmiye çok gider, pek çok sadaka dağıtır. Felsefede behre ve malûmatı olmakla övünür ise de, en çok vâkıf olduğu ilim, kozmoğrafyadır».

Ayrıca Bayezid'in icraatına temas eden Andre Gritti bu hususta da:

«Padişah tetebbu ve mütaleaları dışında ordusunun ıslah ve tensiki ile meşgul olmaktadır. Kölemenlere karşı olan mağlûbiyeti, ordudaki inzibat fıkdanına atfeden Bayezit yeniçerilerinin adedini artırdığı gibi askeri yeni silâhlarla da techiz etmiştir; bilhassa topçu ve süvari teşkilâtı ve top nakliyatı ciddî bir ıslahata tâbi tutuldu. Atlı atsız askerler ile donanma efradı şahidi olduğumuz hârikulâde şeylerin tahakkukuna âmil olmak üzere sür'atle cem

İkinci Bayezit devrinde İstanbul (İtalyanca bir seyahatnameden)

ve tahşid olunmaktadır.» demektedir..

İkinci Bayezit âlim ve şairdi. «Adlî» takma adı ile yazdığı türkçe ve farsça şiirleri vardır. Tab'an, sükûneti ve mütaleayı severdi. Bu haliyle bir mücadele adamı olmaktan ziyade sâkin tabiatli bir siyasi ve bir ilim muhibbi idi. Babası ve oğlu Selim ile kıyaslanamıyacak derecede müşfikti. Kardeşi Cem'in kötü bir mücadeleye atılmasına rağmen ona Kudüs'te oturmasını teklif etmesi; Bayezid'in yumuşak kalpliliğinin delille - rindendir. Oğlu Alemşah'ın ölümünü duyduğu zaman başından kavuğunu yere fırlatarak büyük bir teessüre ka - pılması ve üç gün matem tutulmasını emrederek, bu mateme en başta kendisi uyması, onun müşfik bir kalbe sahip olduğunu gösterir.

İkinci Bayezit siyasette mütehevvir ve atılgan olmayıp, dürendiş ve realistti. Siyasî hadiseleri geniş görüşle mütalâa eder, bütün ihtimalleri hesaplıyarak karara varırdı. Siyasî kombinezonlarla netice istihsalini iyi başarırdı. Şah İsmail tehlikesi başgösterdiği sırada, bir taraftan ona karşı yumuşak davranır, hattâ güler yüz gösterirken öte taraftan da Maveraünnehir hükümdarı Şibak Han'ı Safeviler aleyhine tahrik ile, Alevîleri iki taraftan sıkıştırmıya çalışması, bu yöndeki maharetine delildir.

İkinci Bayezit âlim ve şâirleri korurdu. İyi ahlâkı ve fazileti dolayısiyle yalnızca memleket içinde değil memleket dışında da hürmet hisleri uyandırmıştı. Muahede yaptığı devlet reislerinin hemen hepsi kendisine karşı saygı duy - muşlardır. Vefatı haberi Mısır'da duyulunca Kahire halkı tarafından gaip namazı kılınması, İkinci Bayezid'in İslâm dünyasında kazandığı hürmet ve sevginin derecesini gösterir.

İkinci Bayezit devrinde ilim ve kültür

İkinci Bayezit âlim ve şair olduğu gibi ilim adamlarını ve sanatkârları da korurdu. Bu sebeple onun zamanında

İkinci Bayezit devri muharebelerinden biri (Ricaut'nun Almanca nüshasından)

Türkiye'de ilmin inkişafı devam etti ve Sultan Bayezid'e ithafen pekçok eser kaleme alındı. İkinci Bayezid'in, kendisine takdim edilen eserleri okumak âdeti idi. Eser sahiplerini taltif ve teşviki dolayısiyledir ki, Türkiye'de ilmin inkişafına faydalı olmuştu. Babası gibi serbest düşünceli olmamakla beraber, Fatih zamanında müsbet ilimlere karşı gösterilen temayül ve alâka onun devrinde de devam etti. Sultan Bayezit, devrinin meşhur şahsiyetlerinden olan Hatibzâde ile Molla İzarî gibi mutaassıp kimselerin tesiri altında kalmasaydı, müsbet ilimler ile Fatih devrinde açılan serbest düşünce çığrı daha fazla inkişaf edebilirdi. Maamafih, İkinci Bayezid'in bu mütaassıplara mukavemet ettiği de olmuştur, fakat onlara karşı zafer sağlıyamamıştır. Molla Lütfü hâdisesi bunu gösterir. Fatih ve İkinci Bayezit devrinin en meşhur ilim adamlarından biri olan Molla Lütfü, mutaassıp İbrahim Hatibzade'nin dinsizlik töhmetiyle muhakeme edilerek katline fetva verildiği zaman, İkinci Bayezit bu kararı tasdik etmeyerek mukavemet göstermişse de, Hatibzâde'nin ısrarı karşısında fazla dayatamıyarak tasdike mecbur olmuş (1494) tur. Molla Lütfü'nün idamı Türk ilim âlemi için büyük bir yara teşkil etmiş ve o devrin ilim adamları üzerinde acı bir tesir bırakmıştır.

İkinci Bayezit zamanında matematik ve kozmoğrafya sahasında çalışan ve bu ilim kollarında eser veren adamların yetişmesi devam etti. Molla Lütfü ve Sinan Paşa bunların en mühimlerindendi. İkinci Bayezit ve Yavuz Selim devrinin meşhur matematikcilerinden Mirim Çelebi, matematik sahasında olduğu kadar kozmoğrafyada da şöhret yapmıştı. Fatih devrinin büyük matematikçisi Ali Kuşçu'nun torunu olan Mirim Çelebi'ye karşı İkinci Bayezit gibi Yavuz Selim de hürmet ve itibar göstermiş, hattâ Yavuz devrinde Anadolu kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Mirim Çelebi, Ali Kuşcu'nun mühim eserlerinden «Fethiye»sine bir şerh de yazmıştı. Matematik ve kozmoğrafyada pek ileri giden Mirim Çelebi zamanının icabı olarak astroloji ile de meşgul olmuş, hattâ bu sahada eser de vermiştir. İkinci Bayezid devri matematikçileri arasında dikkati çekenlerden birisi de Muzaffereddin Şirazî'dir. İran'daki karışıklıklardan kaçarak İstanbul'a gelen Muzaffereddin Şirazî, esas itibariyle ilmini Türkiye'de edinip inkişaf imkânını bulmuş, Kazasker Müeyyedzâde'nin delâletiyle sahn-ı seman medreselerinden birine müderris olmuştur. Muzaffereddin Şirazî, Euclidis geometrisini okuturken, buna bir hâşiye yazmış, ayrıca «Takvim» isimli farsça bir risale kaleme alarak, bu eserinde takvimin yapılış tarzını izaha çalışmıştır.

İkinci Bayezit devrinin müsbet ilimlerle uğraşan şahsiyetlerinden birisi de Muslihiddin bin Sinan'dır. Bu zat, İkinci Bayezid'e takdim edilmek üzere kaleme aldığı «Risale-i Eflâtuniye» isimli eserinde bâzı fizikî mevzuları incelemiş, ayrıca eski çağların büyük fizik âlimi Archimedes'den de bahsetmiştir.

İkinci Bayezid'in şehzadelerinden Korkud da âlim bir şahıs olduğu için onun namına eser yazanlar da vardır. Yahya bin Mehmed-ül Gaffarî bunlardan biridir. Bu zat, kıymetli taşlara dair yazdığı «kitab-ül yakut-ül-mahazin fi Cevahir-ül-maadin» isimli eserini dört fasıla ayırarak muhtelif mevzuları işlemiş ve kıymetli taşlardan başka kimya ile ilgili bâzı noktalara temas etmiştir.

Bunlardan başka İkinci Bayezid zamanında müsbet ilimlerle ve bilhassa matematik ile meşgul olanlar; Hay -

İkinci Bayezid'in Amasya'da yaptırdığı cami

reddin, ile talebesi Pir Mahmud Sıtkı, ayrıca Efezâde Mehmed'dir.

İkinci Bayezit zamanında Fatih devri derecesinde meşhur hekimler yetişmemişse de yine de mühim addedilerin hekimler yaşamış ve tıb sahasında eserler vermişlerdir. İkinci Bayezit devrinin meşhur hekimleri İzmitli Muhyiddin Mehmed, Hacı Hekim, Kaysunî zâde Bedreddin, Ahi Çelebi, Amasyalı Tabib Mehmet bin Lûtfullah'dır. Bunlardan baştan dört tanesi hekimbaşılıklarda bulunmuşlardır. Edirne hastanesi baş tabibi iken bilâhara İkinci Bayezid'in fevkalâde itimadını kazanmış olan Ahi Çelebi' Kanunî zamanında 90 yaşında iken ölmüştür. Ahi Ahmet Çelebi, Edirne hastanesi başhekimi iken «Muciz» isimli meşhur eseri tercüme etmiş, ayrıca böbrek ve mesane taşlarına dair bir eser kaleme almıştır.

İkinci Bayezit devri Osmanlı tarihciliği bakımından ehemmiyet arzeder. Daha doğrusu Osmanlı tarihciliği İkinci Bayezit zamanında başlamıştır. Ahmedî, Şükrullah, Tevkii Mehmet Paşa istis - na edilirse, ilk Osmanlı kroniklerinin İkinci Bayezit devrinde ve onun emriyle kaleme alınmış olduğu görülür. Osmanlıların kuruluş devri için ana kaynak vazifesini gören Âşıkpaşa zâdenin tarihi, Nevrî'nin cihannüma'sı, İdrisi-Bitlisî'nin Heşt Bihişt'i İbn Kemal (Kemal Paşa zâde) in Tevarih-i Âl-i Osman'ı hep İkinci Bayezit devrinde yazılmış eserlerdir.

Âşık Paşazâde'nin «Tevarih-i Âl-i Osman»ı, Osmanlıların kuruluşundan 908 (1502/1503) seneşine kadar olan vekayii ihtiva eder. Üç padişah devri hâdiselerini bizzat yaşamış olan Âşık Paşazâde, Osmanlıların ilk devirlerine ait malûmatı Bursa'da Orhan Gazi camii imamı Yahşi Fakih'ten, Yıldırım Bayezit ve Çelebi Mehmet devrine ait bâzı hâdiseleri de, bunlara şahit olmuş bâzı kimselerden dinliyerek nakletmiştir. Âşıkpaşazâde'nin bu eseri Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından neşredilmiştir.

İkinci Bayezid'e takdim edilmek üzere yazılmış ilk Osmanlı tarihlerinden olan Mehmet Neşrî Efendinin, «Kitab-ı Cihannümâ» adı altında telif ettiği eseri, daha ziyade «Neşrî Tarihi» diye tanınmıştır. Eser ilk defa 1492 yılında Mehmet Neşrî tarafından tamamlanarak İkinci Bayezid'e takdim edilmiş, bilâhara Mısır fethine kadar Yavuz devri olayları da buna ilâve olunmuştur.

İkinci Bayezit zamanında kaleme alınan tarihlerden birisi de İdrisî Bitlisî'nin farsça «Heşt Bihişt»idir. Evvelce Akkoyunlu hükümdarı uzun Hasan'ın ve onun oğlu Sultan Yakub'un divan kâtipliklerinde bulunmuş olan İdrisi Bitlisî, kendisini himaye eden Kadı İsa'nın ölümünden sonra İstanbul'a gelmiştir. İdrisi Bitlisî'nin yazı tarzını ve bilgisini beğenen İkinci Bayezit ondan bir Osmanlı tarihi yazmasını istemiştir. İdrisi Bitlisî'nin Heşt Bihiş'ti, Âşık Paşazade ve Neşrî'nin tarihlerinden daha mufassaldır.

İkinci Bayezit zamanında ve onun emriyle yazılan tarihlerden bir diğeri de «Kemal Paşa zâde» veya İbn Kemal diye tanınan meşhur şahsın «Tevarih-i Âl-i Osman»dır. Asıl adı Şemsüddin Ahmet olan ve dedesi Kemal Paşa'dan dolayı Kemal Paşa zâde diye anılan bu meşhur âlimin irili ufaklı eserlerinin sayısı iki yüzü bulmaktadır. Âşık-Paşâzade ve Neşrî tarihlerine nazaran daha mufassal olan Kemal Paşa zâde'nin eseri «Tevarih-i Âl-i Osman» ismini taşımaktadır. Kemal Paşa zâde, eserini her padişah için ayrı ciltler vaziyetinde sekiz deftere bölmüştür. Sekizinci defteri 916 (1510/1511) yılında tamamlıyarak İkinci Bayezid'e takdim etmiştir. 1536 yılına kadar yaşıyan Kemal Paşa zâde «İbn Kemal» bilâhare 1527 yılına kadar olan hadiseleri de kaleme almış ve böylece «Tevarih-i Âl-i Osman»ı on defteri bulmuştur. İbn Kemal tarihinin Fatih devrine ait yedinci defteri «Türk Tarih Kurumu» tarafından neşredilmiştir.»

İkinci Bayezit devri âlim ve şairlerin sayısı bakımından hayli zenginlik arzetmekteydi. Bu sayılanlardan başka Amasyalı Müeyyed zâde Abdurrahman, Tâci zâde Câfer ve Sâdi Çelebiler, Zembilli Ali Cemali Efendi de Bayezid devrinin kıymetleridir. Müeyyed zâde Abdurrahman ve Tâcî zâdeler gibi İkinci Bayezid'in şehzadeliği sırasında Amas-

ya'da intisab etmiş olan meşhur hattat Şeyh Hamdullah, o zamana kadar devam eden sülüs ve nesih yazı tarzındaki kaideyi bozmuş ve bu çeşit yazılarda inkılâp yaparak Osmanlı hattatlarına üstad olmuştur. Necatî, Zâtî, Visalî ve uzun Firdevs gib şairler de yine İkinci Bayezit devrinin adamlarıdır.

Âlim ve şairleri koruyan, ihsanı ve sadakası pek bol olan İkinci Bayezid, 1503 senesinde bu husus için [illegible] bin akçe sarfetmişti. Otuzdan fazla âlim ve şaire maaş tahsis etmiş olan Sultan Bayezit her sene Molla Cami'ye bin flori gönderirdi. İlmî müessesatı çoğaltan ve kadirşinaslığı dolayısiyle etrafına pek çok âlim ve şair toplıyan İkinci Bayezid'in bu gayreti sayesinde İstanbul, onun zamanından itibaren İslâm âleminin ilim merkezi olmuştur. İstanbul'un bu vasfı kazanmasının yanında tam mânasiyle Türk karakteri iktisab etmesi de İkinci Bayezit devrine rastlamaktadır.

İkinci Bayezit zamanında imar hareketleri

İkinci Bayezit âlim ve şairleri koruduğu gibi imar hareketlerine de önem veren bir hükümdardı. Bu sebeple başta İstanbul olmak üzere muhtelif yerlerde birçok yeni eserin meydana gelmesini sağladı. Sultan Bayezid'in İstanbul'da yaptırdığı eserlerin en mühimi kendi adı ile anılan camiidir. İnşası dört buçuk sene sürmüş olan bu cami 1506 da bitirilmiştir. Bayezit caminin mimarı Murat oğlu Mimar Hayreddin'dir. Mimar Hayreddin bu eseri ile Osmanlı mimarisinde klâsik devri açmıştır. Caminin kitabesi Şeyh Hamdullah'ın eseridir. Sultan Bayezit bu cami ile birlikte medrese, imaret ve mektep te yaptırmıştır. Medresesinin müderrisliğini şeyhülislâm olanlara şart koşmuştur. İlk müderris Zembilli Ali Efendi'dir.

Sultan Bayezit İstanbul'dan başka Edirne'de Tunca nehri kenarında 1486 da cami, medrese, imaret ve mükemmel bir hastane, şehzadeliğinde valilik ettiği Amasya'da da 1487 de cami, mektep, medrese ve imaret yaptırmıştır. Edirne'deki cami ve hastanenin mimarı İstanbul'daki camiyi yapan Mimar Hayreddin'dir.

Sultan Bayezid'in imar hareketleri yalnızca bunlardan ibaret değildir. Babası Fatih Mehmed'in Şeyh Ebülvefa için yaptırdığı gibi. Bayezit de Şeyh

İstanbul'da yaptırdığı Bayezit camii (Türbesi de buradadır ve oğlu Selim tarafından yaptırılmıştır)

Şemseddin Buharî için bir tekke ve bir medrese bina ettirmiştir. Bayezit'in cami, medrese, imaret, tekke, hastane inşaatından başka memleketin muhtelif köşelerinde köprüler de yaptırdığı görülmektedir. Bu cümleden olarak Osmancık'ta Kızılırmak üzerinde dokuz kemerli, Sakarya üzerinde ondört kemerli, Manisa'da Gediz üzerinde ondokuz kemerli köprüler inşa ettirmiştir.

1509 senesinde vukua gelen küçük kıyamet adı verilen zelzelenin tahribatını önlemek üzere giriştiği hareketle sür'atle zelzelenin izlerini silmeye muvaffak olması onun imar islerine verdiği ehemmiyetin derecesini gösterir. Kendisinden önceki padişahlar zamanında olduğu gibi İkinci Bayezit devrindeki devlet erkânından da kendi adlarına camiler yaptıranlar vardır. Bu cümleden olarak Hadım Ali Paşa, biri Divanyolu'nda «Atik Ali Paşa Camii» diğeri Fatih Zincirlikuyu'sunda olmak üzere iki cami, bir medrese, bir imaret; Koca Mustafa Paşa İstanbul'da kendi namı ile anılan semtte cami, medrese, mektep, imaret ve tekke, Çan-Mercan (Yokuşu'nda cami, mektep, medrese, Saraçhanebaşı'nda bir hamam, İznik'te bir cami ile Kastamonu'da bir medrese; Davud Paşa'da İstanbul'da kendi adı ile anılan semtte cami, mektep, medrese ve imaret inşa ettirmişlerdir.

İmar işlerine önem veren İkinci Bayezit, devletin iktisaden kuvvetli olmasına da dikkat etmiştir. Ziraat ve ticaretin inkişafı ile devlet varidatının artmasına çalışan Sultan Bayezit bu sayede imar faaliyetleri ile birlikte ordu ve donanmanın kuvvetlendirilmesini de imkân dahiline sokmuştur. Onun devrinde devlet hazineşinin yıllık geliri dört, beş milyon dukayı bulurdu. Anadolu'da 24, Rumeli'de 34 sancak vardı.

İkinci Bayezit zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 73)

★

Akkoyunlular : Sultan Yakub → — 1490, Baysungur 1490 — 1492, Şultan Rüstem 1492 — 1497, Göde Ahmet 1497, Mehmet Mirza 1498 — 1500, Sultan Elvend 1498 — 1504, Sultan Murad 1498 — 1508.

Alman İmparatorları : Üçüncü Fredrik → — 1493, Birinci Maksimilyan 1489 — → .

Dulkadırlılar : Alâüddevle → —.

Kırım hanları : Mengli Giray → —.

Napoli ve Sicilya Kıralları: Birinci Ferdinand → 1494, İkinci Alfons 1494, İkinci Ferdinand 1495 — 1496, Üçüncü Fredrik 1496 — 1501, Katolik Ferdinand (Aragon kıralı) 1500 — →.

Papalar : Dördüncü Sikstus → — 1484, Sekizinci İnnocent 1484 — 1492, Altıncı Aleksandre 1492 — 1503.

Macar Kıralları : Matyas Korvin → — 1490, Yedinci Ladislas 1490 — → .

Moskova Knezleri : Üçüncü İvan → — 1505, Dördüncü Vasili 1505 — → .

→

Lehistan kıralları : Dördüncü Kazmir → — 1492, Jan Albert 1492 — 1501, Aleksandr 1501 — 1506, Zigismund 1506 — →.

Fransa kıralları : Onbirinci Lui → — 1483, Sekizinci Şarl 1483 — 1498, Onikinci Lui 1498 — → .

İngiltere kıralları : Dördüncü Edvard → — 1483, Beşinci Edvard 1483, Üçüncü Rişar 1483 — 1485, Yedinci Hanri 1485 — 1509, Sekizinci Hanri 1509 — →.

İspanya kıralları : Katolik (Beşinci) Ferdinand → — .

Portekiz kıralları : Beşinci Alfons → — 1481, İkinci (kusursuz) Civan 1481 — 1495, Emanuel 1495 — → .

Mısır Memlûkleri : Seyfettin Kayıtbay → — 1496, Nasıreddin Mehmed bin Kayıtbay 1496 — 1498, Kansu 1498 — 1500, Canbolad 1500 — 1501, Seyfeddin Tomanbay 1501 Kansugavri 1501 — → .

İran'da Safeviler : Şah İsmail 1502 — → .

Bu sancakların yıllık gelirleri iki milyon dukadan on milyon dukaya kadar değişmekte ve her sancak geliri ile orantılı olarak tımarlı sipahi beslemekteydi.

Bayezit, devlette, bâzı kanunlar ile, değişiklik ve yenilikler de yapmıştır. Fatih zamanındaki icraattan olan bâzı vakıf ve malikânelerin lâğvı ile bunların tımar haline sokulmasının doğur - duğu hoşnutsuzluğu ve bu hâdisenin devletin tımarlı kuvvetinin azalttığını göz önünde bulunduran Bayezit, hü - kümdar olunca bunları yine eski haline sokmuştur. Bayezit, tımar teşkilâ - tında da değişiklik yapmıştır. Kendi zamanına kadar senelik 5000 akçe dirliği olan bir tımarlı sipahi, bir Cebeli «mücehhez süvari» ile harbe giderken, Bayezit bundan sonra 3000 akçede bir cebeli götürmeleri usulünü ortaya koymuştur. Yeniçeri teşkilâtında da yenilikler yapan Bayezit, bu ocağı daha fazla genişleterek 61 bölüğü ihtiva eden, ağa bölükleri ihdas eylemistir. Osmanlı donanmasının, Avrupalıların korkup çekinecekleri bir kuvvet haline gelmiye başlaması da İkinci Bayezit devrinde mümkün olmuştur.

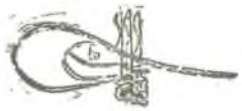

Birinci Selim (Yavuz)'in Tuğrası

BİRİNCİ SELİM (YAVUZ)

★

Tahta geçişi — Kardeşlerini ve yeğenlerini öldürmesi — Osmanlı - Safevî çarpışması — Çaldıran meydan muharebesi — Dulkadir beyliğinin zaptı — Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ilhakı — Osmanlı - Memlûk münasebeti — Mercidabık meydan muharebesi — Ridani'ye muharebesi ve Mısır'ın fethi — Hicaz'ın Osmanlı idaresine bağlanması — Halifelik — Yavuz devrinde Osmanlı denizciliği — Yavuz'un ölümü

★

Bayezid'den tahtı zorla elde etmiş olan Selim, hemen hemen tam mânasiyle onun zıddı bir karaktere sahipti. Babası Bayezid'in yumuşak huylu, mecbur olmadıkça mücadeleye yanaşmaz, cana kıymaz haline karşılık Selim, sert tabiatlı, tam mânasiyle bir mücadele ve harp adamı, insafsız denecek derecede çabuk cana kıyan bir şahsiyete sahipti. Bu sebeple padişah olur olmaz etrafında rakip saydığı kimseleri ortadan kaldırmakla işe başladı. Sert, azimkâr, mücadeleci ve celâdet sahibi olması bakımından «Yavuz» unvanı ile tarihte yer etti ve bu unvan onun isminin ayrılmaz bir parçası oldu.

YAVUZ SELİM

Babası: İkinci Bayezit

Annesi: Ayşe Hatun

Doğduğu tarih: 1470

Padişah olduğu tarih: 25 nisan 1512

Ölümü: 21 eylül 1520

Bilinen zevceleri: Hafsa Hatun, Ayşe Sultan, Kırım Hanı Mengli Giray'ın ismi tarihe geçmemiş olan kızı.

Çocukları: Fatma Sultan (Kara Ahmet Paşa zevcesi), Hatice Sultan (İbrahim Paşa zevcesi), Hatice Sultan (İbrahim Paşa zevcesi), Şah Sultan (Lütfü Paşa zevcesi), Hafize Sultan (İskender Paşa zâde Mustafa Paşa zevcesi), Süleyman (Hafza Hâtun'dan). Kırım Hanı'nın oğlu Saadet Giray'ın zevcesi olan bir kız.

★

Veziriâzamları: Koca Mustafa Paşa (1511 — 1512 idam), Hersek zâde Ahmet Paşa (dördüncü defa) (1512 — 28 ekim 1514 azil), Dukakin oğlu Ahmet Paşa (1514 aralık başı — 1515 mart ortaları, idam), Hadım Sinan Paşa (1515 haziran sonu — 1515 ekim başı, azil), Hersek zâde Ahmet Paşa (beşinci defa) (ekim 1515 — 26 nisan 1516, azil), Hadım Sinan Paşa (ikinci defa) (26 nisan 1516 — 22 ocak 1517 şehit), Yunus Paşa (3 şubat 1517 — 13 eylül 1517 idam), Pirî Mehmet Paşa (25 ocak 1518 — →).

Cülûs bahşişi

Selim, padişah olunca kapıkulu askerine cülûs bahşişi dağıtılması işini, Bayezid'in Dimetoka'ya yolcu edilmesini müteakip gösterirse de, bunun daha önce cereyan etmesi lâzımdır. Zira Selim'in padişahlığiyle, Bayezid'in İstanbul'dan ayrılışı arasında geçen bir aylık müddet zarfında, Selim'i tahta geçirmekte kat'i rolü oynamış bulunan yeniçerilerin ses çıkarmadan beklemiş olmaları düşünülemez.

Yeniçerilere verilen bahşiş her nefere üçer bin akçeye mukabil ellişer altun idi. Solakzade'ye göre, bundan sonra yeniçerilere

ellişer altun cülûs bahşişi verilme - si kanun haline gelmiştir. Ondan önce cülûs bahşişinin miktarı muayyen değildi. Bu vesileyle devlet hazinesin - den harcanan para iki milyon altını buluyordu. Yavuz Selim cülûs bahşişi ile birlikte sipahilerin yevmiyelerine dörder, yeniçerilerin yevmiyelerine ikişer akçe ilâve yaptığı gibi, bâzı devlet adamlarına da hediye ve ihsanlarda bulunmuştur.

Selim'i tebrik eden elçiler

Selim'in yeni tahta geçmesi münasebetiyle muhtelif memleketlerden elçiler geldi. Yeni padişahı bu gaye ile ilk ziyaret edenler Ragüza meb'usları oldu. Selim'e tebriklerini sunmak ve himaye taleplerini bildirmek üzere gelmiş bulunan Ragüza heyeti, kendilerine gösterilen iyi kabulden dolayı memnun kaldı. Lâkin evvelden beri verdikleri vergiden başka Osmanlı limanlarına getirecekleri ticarî eşya için yüzde beş gümrük resmi vermeye mecbur tutul - maları hoşlarına gitmedi. Sultan Selim, Boğdan Beyi «Boğdan» ile Bayezit arasında aktedilmiş olan muahedeyi de yeniledi. Boğdan Beyi ile aktedilmiş olan muahedeye göre Boğdanlılar, Osmanlı himayesini tanımakta ve yıllık vergi vermekte idi.

Selim'i tebrik etmek üzere Macar, Venedik, Memlûk ve diğer bâzı devletlerden de elçiler geldi. Fakat Safevîlerden gelmedi. Bayezit sert davranma - makla beraber iki devletin arası iyi değildi, buna ilâveten Trabzon'da vali bulunduğu sırada İran arazisine hücumla girmiş bulunan bir Osmanlı şehzadesinin padişah olması, Safevîlerin hiç te hoşuna gitmemişti. Bu bakımdan Ya - vuz Selim'i tebrik etmiyen, Safevî hükümdarı Şah İsmail'in Osmanlılara karşı kötü niyetinin devam ettiği anlaşılıyordu.

Selim'in kardeşlerini ve yeğenlerini bertaraf etmesi

Bayezit tahtı Selim'e terkederken kardeşlerine dokunmaması için ondan söz almıştı ama, Selim gibi haşin tabiatlı bir hükümdarın kardeşleri sağ ol - dukça huzur duyması; öte taraftan hükümdarlığına ramak kalmışken Selim

Birinci Selim (Yavuz)
(Bu portrenin aslı Casino Medici galerisindedir. Bir kopyası da Macaristan'dadır)

taraftarı yeniçerilerin ayaklanmasiyle saltanatı kaybeden Ahmed'in iddiasız şekilde bir köşede rahatça oturması, kendilerinden beklenemezdi.

Selim tahta geçtiği sırada Ahmet ve Korkud olmak üzere iki kardeşi ve bir hayli de erkek yeğeni vardı. Bunlar: Şehzade Mahmud'un oğulları olan Musa, Emir Bey ve Orhan, Şehinşah'ın oğulları Mehmet ve Mahmut, Alemşah'ın oğlu Osmanşah idi. Ayrıca hayatta bulunan kardeşi Ahmed'in de Murat, Kasım, Alâaddin, Süleyman ve Osman ismini taşıyan beş oğlu vardı. Selim'in yeğenleri olan bu çocukların ekserisi Anadolu'da muhtelif yerlerde sancak beyi bulunuyordu.

Şehzade Ahmed'in baş kaldırması

Selim padişah olduğu zaman Şehzade Ahmet, Amasya valiliğinde yine bıra - kılmış, Korkud'da Selim ile anlaştığı i-çin eski sancağı olan Saruhan'a yine gönderilmişti. Şehzade Ahmet, Selim'in padişahlığının üzerinden fazla zaman geçmeden gerek devlet adamları arasın-

da, gerekse Anadolu halkından hayli taraftarı olduğunu düşünerek, Anadolu'da saltanat davasına kalktı. Oğlu Alâaddin'i bir miktar kuvvetle Bursa'ya gönderdi. Alâaddin Bursa'yı zaptederek hutbeyi babasının namına okuttu. Şehri aldığı sırada buranın subaşını öldürterek, babası Ahmet adına vergi toplamak istedi.

Sultan Selim, Kefe sancak beyi olan oğlu Süleyman'ı İstanbul'a davet etmişti. Süleyman İstanbul'a gelince onun namına şenlikler yapılmaktayken Selim, Bursa'da ceryan eden hâdiselerin haberini aldı. Bunun üzerine oğlu Süleyman'ı İstanbul'da bırakarak yetmişbin kişilik kuvvetin başında Şehzade Ahmed'in üzerine yürüdü (29 temmuz 1512). O arada hiçbir şehzadenin Avrupa'ya kaçmaması için Anadolu sahillerinde dolaşmak üzere yirmibeş kadırga gönderdi.

Alâaddin, İstanbul'dan kendi üzerine fazla miktarda kuvvet geldiğini duyunca Bursa'yı bırakarak babasının yanına çekildi. Alâaddin Bursa'dan kaçınca Yavuz Selim, Ahmed'in işini bitirmek istedi. Ankara'ya geldiği zaman Ahmed'in takibi için kuvvet yolladı. Selim'in sevkettiği kuvvetler meşhur Malkoçoğlu Bâli Beyin oğlu Ali Beyin kumandasındaydı. Bu vaziyet karşısında Şehzade Ahmet Amasya'ya çekilmek istediyse de buna muvaffak olamıyarak Malatya tarafına kaçtı. İki oğlunu da Şah İsmail'e göndererek yardım istedi. Ahmed'in kaçmasiyle Amasya valiliği de açılmış olduğundan buraya Davut Paşanın oğlu Mustafa Bey tâyin edildi.

Yavuz Selim Ankara mıntıkasından daha ileri gitmiyerek geri dönüp Bursa'ya geldi (1512 kasım sonları). Selim'in Bursa'ya girince ilk işi ecdadının türbelerini ziyaret oldu. Selim'in İstanbul'a gitmiyerek Bursa'ya gelmesi, Ahmed'in yeniden faaliyete geçebileceğini hesaplamasından ileri gelse gerektir. Nitekim kısa bir zaman sonra Selim'in tahmininde haklı olduğu görülecektir.

Şehzade Ahmed'in Amasya'ya girmesi

Yavuz Selim Bursa'ya döndükten kısa bir müddet sonda Şehzade Ahmet yeniden faaliyete geçerek sür'atle Amasya üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi. Yavuz'un Amasya valisi tayin ettiği Mustafa Beyi vezaret vaadiyle avladığı için şehre girmesi pek de zor olmadı. Amasya'ya sahip olunca da sözünde durarak Mustafa Beye Vezirlik tevcih etti.

Yavuz Selim, Şehzade Ahmed'in Amasya'yı zaptı haberini alınca, bu işte, veziriâzam Koca Mustafa Paşanın parmağı bulunduğundan şüphelendi. Mamafih Bayezid'in sağlığında Şehzade Ahmed'e taraftarlığı sezilen Koca Mustafa Paşanın bu defa da Şehzade Ahmet ile gizlice mektuplaştığı meydana çıktı. Yavuz Selim, Şehzade Ahmed'in ailesini ele geçirmek üzere gayet gizli talimatla Amasya'ya bir miktar süvari göndermişti. Koca Mustafa Paşa bundan Şehzade Ahmed'i haberdar ettiğinden, pusuya düşürülen süvarilerin çoğu öldürüldü. Bu vaziyet karşısında Yavuz Selim hıyaneti tahakkuk eden veziriâzamı öldürttü. Vaktiyle Sultan Bayezit tarafından Şehzade Cem'in zehirlenmesi mevzuunda görüşmek üzere Papa Altıncı Aleksandr Borgia nezdine elçi olarak gönderilmiş bulunan ve sonradan veziriâzamlığa kadar yükselen Koca Mustafa Paşa bir Rum veya Frenk dönmesi idi. Koca Mustafa Paşa Osmanlı tarihinde idam edilen veziriâzamların beşincisi; Yavuz'un idam ettirdiği veziriâzamların ise birincisidir. Yavuz'un bu kararı bir divan toplantısında belli oldu. Yavuz, divana giren vezirlere hil'atler giydirdi, o arada Mustafa Paşaya da siyah hil'at giydirdiğinden Padişahın emri bu işaretle meydana çıkmış olduğundan, veziriâzam, cellâdlar tarafından boğuldu.

Küçük Şehzadelerin idamı

Yavuz Selim, Şehzade Ahmed'in Amasya'yı ele geçirmesinden sonra, hayatta kendi oğlu Süleyman hariç hiç bir Şehzade bırakmamağa karar verdi. Bunun için elinde bulunan kardeşleri Alemşah, Şehinşah ve Mahmud'un oğullarını boğdurarak öldürttü. Yedi ile yirmi bir yaşları arasında bulunan bu şehzadelerin, amcaları Şehzade Ahmed'in Anadolu'yu ele geçirmiye kalktığı sırada Yavuz'un yanına geldikleri anlaşılıyor. Yavuz'un yeğenleri bu şehzadelerin öldürülme tarihleri ile idam mahalleri

hakkında yerli ve yabancı kaynakların verdikleri bilgiler birbirinden farklıdır. Bu noktada yabancı kaynakları esas tutan Hammer, şehzadelerin Bursa'da bulunduklarını ve Bursa'dan İstanbul'a getirilmek suretiyle merkezi hükûmette idam edildiklerini zikrederse de, Osmanlı kaynaklarının ekserisi idam mahallinin Bursa olduğunu bildirirler.

Öldürülen şehzadelerin sayısı üzerinde de ittifak yoktur. Bunların sayısı beş veya altı idi. Cellâdlar kendilerini boğmak üzere içeri girdikleri zaman bunların en küçüğü olan yedi yaşındaki şehzade, cellâdın önüne diz çökerek hayatının bağışlanması için yalvarmıya başlamış ve ölümden kurtulursa günde bir akçe ile padişaha hizmet edeceğini bildirmişse de, onun bu yürekler parçalıyan sözlerine aldırış eden olmamıştır. Yirmi bir yaşındaki en büyük şehzade ise, kendisini cellâdlara pahalıya maletmiye çalışmışsa da sonunda onun da işi bitirilmiştir. Hammer'in kaydettiği veçhile, şehzadelerin boğulması sırasında Yavuz'un bu manzarayı bitişik bir daireden seyrettiği doğru ise, sertliğiyle tanınan Selim'in taş yürekliliği bu vesileyle tezahür etmiş demektir.

Yavuz Selim ile Şehzade Ahmet arasında muharebe

1512 - 1513 kış mevsimini, Yavuz Selim Bursa'da, Şehzade Ahmet de Amasya'da geçirmekteydi. Bu arada saltanatta tam mânasiyle rakipsiz kalmak istiyen Yavuz Selim, Korkud'a tatbik ettiği plânı Ahmed'e de tatbik ile bâzı devlet erkânının ağzından Ahmed'e mektuplar yazdırarak onun saltanat hırsını tahrik etti. Babasının sağlığından beri saltanatı ele geçirmek isteyen Ahmet ise, bu mektuplara kanarak, yirmibin kişilik kuvvetin başında hareket geçti. Önce Konya'ya doğru ilerliyen Ahmet sonra Bursa'ya teveccüh etti.

Yavuz Selim, Ahmed'e mukabele için bir taraftan Karaman valisi Hemdem Paşa ile Anadolu beylerbeyini memur edip, mirahor Bıyıklı Mehmet Ağayı pişdarlıkla vazifelendirirken, bir taraftan da Yeniçeri Ağasını İstanbul'a göndererek kapıkulundan kuvvet celbettirdi. Süratle İstanbul'a yetişen yeniçeri ağası üç gün zarfında Mudanya iskelesine kuvvet çıkarıp yetiştirdi. O arada padişahın pişdar kuvveti ile Şehzade Ahmet Yenişehir ovasında karşılaştı. Burada yapılan muharebede Şehzade Ahmet, esaslı bir üstünlük sağlıyarak karşı tarafa ağır zayiat verdirdi ise de ilk çarpışmada kazandığı zaferden istifade edemedi. «nisan 1513». Zira bu muvaffakiyetinin arkasından vakit kaybetmiyerek derhal Selim'e karşı hücuma geçseydi, onu çok müşkül vaziyete sokabilir, belki, tahtı da ele geçirebilirdi. O arada Dükakin zâde Ahmet Paşa da bir miktar kuvvet temin etmiş olduğundan, Yavuz'un etrafında toplanan askerin miktarı Ahmed'inkini bir hayli aştığı için kendisi de Bursa'dan harekete geçti. Bir hafta on gün kadar ara ile yapılan ikinci muharebede Şehzade Ahmet kendisininkinin üç mislini bulan Yavuz'un kuvvetleri karşısında mağlûboldu. Askerleri dağıldığı için kaçarken atı kapaklanan Ahmed yakalandı. Şehzade Ahmet, Yavuz ile görüş-

(Yavuz Sultan Selim)
(Aslı Topkapı Sarayı resim galerisindedir)

Galata Sarayı

(İlâve : 74)

★

İmarcı ve kültürsever bir padişah olan İkinci Bayezid'in kurduğu müesseselerden birisi de «Galata Sarayı» dır. Galata Sarayı, Fatih Sultan Mehmed'in kurmuş olduğu Yenisaray (Topkapı Sarayı) daki Enderun-u Humâyuna İçoğlanı yetiştirmek gayesiyle meydana getirilmiştir. Yenisaraydaki Enderun teşkilâtı, saray hizmetleri için adam yetiştiren ve devletin yüksek memuriyetlerini eline alacak namzetleri hazırlıyan bir müessese idi. Enderuna alınacak hıristiyan asıllı çocuklar, buraya gelmeden önce bir okul kademesinden geçerlerdi. İşte, Galata Sarayı bu kademeyi vermek üzere meydana getirilmiş bir yerdi. Galata Sarayının kuruluşundan önce Enderuna talebe veren yer sadece Edirne sarayındaki iç oğlanları teşkilâtı idi. Galata Sarayından sonra Kanuni Süleyman devrinde At Meydanı (Sultan Ahmet) nda İbrahim Paşa sarayında da içoğlanları teşkilâtı kurulduğundan, Enderûn-u Humâyuna ve Kapıkulu Süvari Ocağına mahreç olan, yani bunlara yetişkin eleman veren birer okuldan ibaret müesseselerin sayısı üçe çıkmış oldu.

Galata Sarayı İkinci Bayezid'in saltanatının ikinci yılında yani 1482 senesinde kurulmuştur. Enderun tarihcilerinin bildirdiğine göre Galata Sarayının kuruluşu şöyle olmuştur:

İkinci Bayezit bir sonbahar gününde çıkmış olduğu avdan dönüşünde, Beyoğlu sırtlarından Tophane'ye doğru inerken gözüne ilişen bir kulubeye girmiş, kulübede bulunan ve bahçesinde nadide ve güzel güller yetiştirdiği için Gülbaba diye tanınan ihtiyarla oturup konuşmuş. İhtiyarın sohbetinden pek hoşlanan padişah ayrılırken, kendisinden bir isteği olup olmadığını sormuş. O da eliyle kulübesinin karşısındaki tepeyi göstererek burada bir mektep kurulması dileğinde bulunmuştur. İşte ihtiyarın bu dileğini gözönünde tutan padişah, onun gösterdiği sahada Galata Sarayını yaptırmıştır.

Devşirme çocuklarını yetiştirmek üzere meydana getirilen Galata Sarayı bir câmi ile her biri ikişer yüz kişiyi istiab

→

edecek üç koğuş ve her koğuşta bir hamam ve subay dairesi ve mutbaktan mürekkepti. Buranın idaresi Galata Sarayı ağasına aitti ve emrinde bir takım memurları vardı. Galata Sarayındaki her koğuşun oda Kethüdası, Odabaşı, Kuşçubaşı, Hamamcıbaşı ve Başeski unvanını taşıyan subayları mevcuttu. On altıncı asrın ortalarında Galata Sarayında bir saray ağası ile birlikte yirmi bir ağa, dört enderun oğlanı, dört hastane oğlanı, beş hoca, bir kâtip, imam, tabib, çamaşırcı, saka, tellâk, şerbetçi, et hammalı, kapıcı, baltacı, kilerci, ekmekçi gibi memur ve müstahdemleri vardı.

Enderuna iç oğlanı yetiştiren üç saray arasında en itibarlısı Galata Sarayı idi. Bunun için, gerek Galata Sarayına alınacak, gerekse Topkapı sarayındaki mahlûllere buradan gönderilecek oğlanların bütün muamelelerinin padişaha arzı ve onun tensibini müteakip icraata geçilmesi kanundu. Edirne, İbrahim Paşa ve Galata Sarayı oğlanlarından enderuna gönderilenlerden başka, Kapıkulunun Süvari Ocağına da çıkma yapılırdı. Bunlar Kapıkulu Süvarilerinin Ulûfeci ve Garipler bölüklerine verilirdi. Bu bölüklere verilenler on dört ve on altı akçe alırlardı.

Galata Sarayının kurucusu olan Sultan İkinci Bayezid, yalnız buranın tesisile kalmıyarak enderun mektebinin bütün ve teşkilâtını da esaslı bir tertibe soktu.

Edirne ve İbrahim Paşa Sarayına olduğu gibi Galata Sarayına da devşirme çocuklar alınırdı. Devşirmeler İstanbula getirildiği zaman önce padişahın görmesi için Divan-ı hümayuna sevkolunurdu. Bunların teker teker gözden geçirilmesini müteakip, padişahın emriyle önce Galata Sarayı, Edirne Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayına verilecekler ayrılır, geride kalanlar da Acemi Ocağına gönderilirdi. Saray hizmetine alınacak çocukların endam ve simaca güzelleri seçilirdi. Buraya alınan çocuklar hıristiyan asıllı devşirmelerdi, yarım bir istisna şeklinde Bosna'dan devşirilen ve Potur oğlanları denilen müslüman Boşnak çocukları da vardı.

İmar ve kültür işlerine pek ehemmiyet

→

mek istediyse de, padişah bunu reddetti. Yavuz'un hayatta kalan son rakibi de Korkud'u öldürmüş olan kapıcı - başı Sinan Ağa tarafından boğuldu.

Şehzade Ahmed'in idamiyle Yavuz'un en mühim rakibi ortadan kalkmakla beraber, Ahmed'in oğulları yakalanamamıştı. Osmanlı tarihleri Şehzade Ahmed'in oğulları hakkında etraflı ve esaslı bilgi vermediği ve mevcut kayıtlar da birbirini tutmadığı için bunların durumları biraz karanlıkcadır. Ahmed'in oğullarından Osman'ın Yenişehir muharebesinde öldüğü, iki tanesinin İran'a diğer ikisinin de Mısır'a sığındıkları söylenmekteyse de, isimleri üzerinde tehalüfler vardır. Bu hususta kat'î şekilde bilinen nokta; Ahmed'in şehzadelerinden Murad'ın İran'a, Kasım'ın da Mısır'a sığınmış olduğudur. Yine belli noktalardan birisi, Murad'ın İran'da sancakbeyi derecesinde bir hizmete kadar yükseldiği, Kasım'ın da Mısır'ın fethi sırasında ele geçirilerek öldürülmüş olduğudur. Şehzade Murad'ın 1516 veya 1519 yılında İran'dan gizlice Amasya'ya geldiği şeklinde Hoca Saadeddin'in Tacüttevarih'inde ve Hüseyin Hüsameddin Beyin Amasya tarihinde bâzı kayıt ve mülâhazalar varsa da bu meselenin sıhhat derecesi hakkında henüz son söz söylenmemiştir.

Şehzade Korkud'un öldürülmesi

Yavuz Selim'in padişah olduğu sırada hayatta bulunan iki kardeşinden birisi de Korkud idi. Yavuz Selim kendi oğlu Süleyman'dan gayrı hayatta hiçbir şehzade bırakmamıya niyet ettiği zaman, en önce yeğenlerini, onun arkasından Korkud'u, daha sonra da yukarda anlatıldığı veçhile Ahmed'i ortadan kaldırdı. Korkud'un öldürülmesi hâdisesi şöyle cereyan etti:

Yavuz'un tahta geçmesi sırasında İstanbul'da bulunan Korkud ile Yavuz arasında itimat teessüs edince, Yavuz Selim, kardeşini eski memuriyet mıntıkası olan Manisa'ya göndermişti. Şehzade Korkud'un, Selim ve Ahmed derecesinde saltanat hırsı ile dolu olmadığı Bayezid'in sağlığında da belli olmuştu. Bu sebeple İstanbul'dan Manisa'ya dönerken kardeşi Selim'e: «Benim vicdanımda mülk ve devlete cidden rağbet yoktur; muradım, bir köşede huzur edip devam-ı devletiniz için dua etmektir» diyordu.

Korkud, Manisa'ya gittikten sonra, babasının sağlığında olduğu şekilde, dairesi halkını azaltmamış, bunun için de masraflarının fazlalığı karşısında ilâveten Aydın ve Teke sancaklarını da istemişti. Lâkin bu dileği padişah tarafından kabul edilmeyince, Teke ve Alâiye

---

→

veren İkinci Bayezid'in Galata Sarayı mektebini kurarken, Beyoğlu tarafını türkleştirmeyi gözettiği de anlaşılmaktadır. Zira Sultan Bayezid'in Galata ve Tophane tarafında Türkleri yerleştirmeye uğraştığı ve bir takım tesisler meydana getirmek suretiyle bu yerleşmeyi desteklediyip kolaylaştırdığı görülmektedir.

Bu bakımdan da İstanbul'a faydalı olan Galata Sarayı, kuruluşundaki şeklini 1675 yılına kadar muhafaza etti. Bu tarihte Galata Sarayı, enderun için iç oğlanı yetiştiren bir müessese olmaktan çıkarılarak medreseye çevrildi. Galata Sarayının medreselik hüviyeti bu tarihten itibaren kırk sene sürdü. Veziriâzam Ali Paşa (şehit) 1715 te burasını yine eski şekline çevirdi. Ondan sonra İkinci Mahmud'un yeniçeriliği lâğvına kadar, ilk tesisindeki şekil ve gayeye uygun durumu-

→

nu muhafaza etti. İkinci Mahmut yeniçerileri ortadan kaldırınca burada 1838 yılında Galata Sarayı tıbbiyesini kurdurdu. Galata Sarayı tıbbiyesi 1848 de korkunç bir yangınla yanıp kül oluncaya kadar bu binada çalıştı. Nihayet 1868 yılında Fransızca öğretim yapan bir okul olarak, eski Galata Sarayı'nın yerinde bugünkü Galatasaray lisesinin esası kuruldu.

Bibliyografya: Ahmet Atâ (Tayyarzâde); Atâ Tarihi. Ayvansaraylı Hüseyin; Hadîkatülcevamî. Osman Nuri Ergin; Türkiye Maarif Tarihi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı devletinin saray teşkilâtı, Hammer; Devleti Osmaniye tarihi. İbrahim Hakkı Konyalı; İstanbul Sarayları. Celâl Esat Arseven; Eski Galata ve binaları. Fethi İsfendiyaroğlu; Galatasaray tarihi.

sancaklarının, Menteşe ve Hamid sancaklarının bir kısmı ile takviye suretiyle tevcihini istediyse de bu dileği de rağbet bulmadı. Şehzade Korkud, bu taleplerde bulunurken «bir köşeye çekilerek kardeşinin saltanatına dua edeceğine» dair niyet ve gayelerini tekrarlıyordu. Korkud, Manisa'da kalmak istemeyişini şu şekilde izah ediyordu: «Bu diyarlar vasat-ı vilâyet olduğundan kat'iyyen huzurumuz kalmayıp, ıstırap ve inkılâp üzereyiz. Zira ne kadar der-i devlete yakın olursak, ol miktar taife-i hasedenin nifak ve galebelerinden halâs müyesser olmamaktadır» dedikten sonra, Selim'e itaatten ayrılmıyacağına dair evvelce verdiğ teminatı tekrarlıyor - du. Şehzade Korkud, kendi durumu ile ilgili bu meseleden gayrı Selim'e sadakatini belli edecek bâzı örnekler de vermekteydi. Bu cümleden olarak İstan - bul'a yazdığı mektuplarda «Şehzade Ahmed'in Rumeli'ye geçmek istediğini, kendisi ile bu hususta ittifak arzusunda bulunduğunu, ona yazdığı cevapta, ihtiyatlı bir lisan kullandığını» haber vermekteydi.

Lâkin, Korkud'un bu samimî niyet ve düşüncelerine rağmen Yavuz Selim, şehzadeleri ortadan kaldırmıya karar vermiş bulunmaktaydı. Yavuz Selim, ihtimal ki günün birinde Şehzade Korkud'un da itaattan ayrılabileceğini hesaplamaktaydı. Bunun için onu bir defa daha imtihana tâbi tuttu. Devlet adamlarının ağzından ona mektuplar yazdırarak saltanat hırsını tahrik etti. Neticede «derûnunda saltanat havasının mevcudiyetini» anlıyarak onu ortadan kaldırmıya karar verdi.

Biraderzâdelerini öldürdükten kısa bir müddet sonra av bahanesiyle Bursa'dan yola çıkarak, sür'atle Manısa'ya yürüdü ve ansızın Korkud'un sarayını muhasara etti. Padişahın sür'atle Manisa'ya gelmekte olduğunu duyan Şehzade Korkud ise bu hareketin kendisi için tehlike ile dolu olduğunu sezerek, bâzı kıymetli eşyası ve Piyâle adındaki sadık kölesi ile Manisa'dan kaçmıya muvaf - fak oldu. Sakalını beyaza boyamak, eski elbiseler ve külâh giymek, şemle sarınmak suretiyle Bergama civarında bir mağarada saklandı. Yavuz tarafından üç hafta mütemadiyen arattırılan Korkud nihayet bir köylünün ihbarı üzerine saklandığı yerde yakalandı. Bursa'ya getirilirken, yolda Eğrigöz mevkiinde, Kapıcıbaşı Sinan Bey tarafından, uykuda iken boğulmak suretiyle öldürüldü. Cenazesi Bursa'da Orhan Gazi türbesi civarına defnolundu (mart 1513).

Korkud'un erkek evlâdı yoktu, öldürüldüğü zaman onun yalnız Ferahşâd isminde bir kızı kalmıştı. Şehzade Korkud âlim ve şair bir şahsiyete malikti. Bir divan sahibi olan Şehzade Korkud, şiirlerinde «Harimî» takma adını kullanırdı. Arapça telifleri olduğu gibi, bâzı kitaplara şerh ve hâşiyeler de yazmıştır. Musiki sahasında da bir kıymet olan Korkud, kendi icadı olarak «Gıdâ-i rûh» isimli bir saz yapmıştı. Şehzade Korkud, kendilerinde kabiliyet gördüğü kimselerin yetişmesine de hizmet eden bir şahsiyetti. Korkud'un Barbaros ile kardeşi Oruç Reis'e yardım ettiği, Rodos şövalyelerine para vermek suretiyle bâzı Türk esirlerini kurtardığı tarihen sabittir.

Yavuz Selim'i ziyaret eden elçiler

Yavuz Selim'in, şehzadeleri ortadan kaldırmak için giriştiği icraat ve bunda temin ettiği seri muvaffakiyet bir kısım devletlerin nazarı dikkatlerini yeni Osmanlı Padişahı üzerinde topla - malarına sebeboldu. Bu sebeple Yavuz Selim'i bâzı devletlerin elçileri ziyaret etmiye başladı. Osmanlı padişahını ziyaret eden elçiler arasında Venedik, Memlûk ve Rus hükûmetinin mümessilleri ehemmiyet arzediyordu.

Venedik hükümeti, Yavuz'un cülûsu sırasında Nikola Jüstiniani adında bir elçiyi İstanbul'a göndererek padişahın cülûsunu tebrik etmişti. Bu defa, Yavuz Selim şehzadeleri ortadan kaldırınca, Venedik cumhuriyeti Antonio Justiniani adında bir elçi yollıyarak, evvelâ aktedilmiş olan anlaşmaları yenilemek, o vakte kadar İstanbul'da üç sene kalmış olan Venedik elçisinin müddetini bir sene daha temdit etmek istedi. Yavuz Selim, elçinin İstanbul'da kalış müddetinin bir sene daha temdidini kabul et - medi ama, doğu işleriyle uğraşmak istediğinden, batıda sükûnun devamı için

Venedik anlaşmasını tasdik eyledi (Ekim 1513). Venedik elçisinin İstanbul'a geldiği günlerde Macarların da bir elçisi Osmanlı merkezi hükümetine vasıl olmuş bulunuyordu. Macar elçisiyle de yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı - Macar mütarekesi üç sene daha uzatıldı.

1513 senesinin sonlarına doğru İstanbul'a gelen Memlûk Sultanı Kansugavri'nin elçisi bilhassa takdim ettiği kıymetli hediyelerle nazarı dikkati celbetmekteydi. Ertesi yıl, yâni 1514 senesinde de Rus hükümdarı Üçüncü Vasili (1505 - 1533) nin elçisi İstanbul'a geldi. Moskova knezinin gayesi, Rus tüccarlarının, Osmanlı arazisinde daha bol miktarda ticaret yapmalarını temindi. Üçüncü Vasili'nin, Padişaha yazdığı mektubu pek iltifatkârane kelimeleri ihtiva ediyordu. Yavuz Selim, Rus elçisine iyi davrandı. Moskova'ya dönerken Türklerin Menkup beyi de Osmanlı devletinin elçisi sıfatiyle onunla beraberdi. 1515 te başka bir Rus elçisi Yavuz Selim'i İstanbul'da ziyaretle tedafüi ve tecavüzi bir muahede aktetmek istedi, lâkin padişah buna yanaşmadı. Ancak Kefe ve Azak'da Rus tüccarlarına ticaret serbestisi tanıdı.

İlk Osmanlı - Safevî çarpışması

Yavuz Selim tahta geçtiği zaman, birçok devletlerden tebrik için elçiler geldiği halde İran'dan gelmemesi, Safevî hükümdarı, Şah İsmail'in Osmanlılara karşı hissiyatını belli ediyordu. Osmanlılarla safevîlerin arası İkinci Bayezit devrinden beri zaten iyi değildi. Şah İsmail, Osmanlılara karşı kılıca müracaat etmeden önce, Anadolu halkını içten kazanmıya gayret ediyor, böylece ilerisi için hazırlık yapıyordu. Onun, şeyh soyuna mensup müfrit bir şii sıfatiyle, dinî ve dünyevî liderliği şahsında cemederek faaliyette bulunması, şiiler üzerinde kolaylıkla nüfuz tesis etmesine ve onları kendi hâkimiyet dairesine sokmasına sebeboluyordu. Buna ilâveten kuvvetli bir şahsiyete, üstün bir zekâya malikiyeti, İran'da Safevî hakimiyetinin kısa zamanda bir İmparatorluk derekesine yükselmesine sebep olmuş bulunuyordu.

Şeyhlik postundan şahlık tahtına geçen İsmail Safevî kısa zamanda o kadar büyük muvaffakiyetler kazanmış ve hemen hemen girdiği her muharebede zaferler temin ederek o kadar çok toprak zaptetmişti ki, bu muvaffakıyetleri karşısında gurur duymaması imkânsızdı. Bu haliyle gayet tabii olarak kendinde Osmanlı Padişahı ile boy ölçüşecek kudret görüyordu. Şah İsmail'in ondört senede mağlûbettiği hükümdarların sayısı ondördü buluyordu. Bunların arasında Şirvan, Mazenderan, Dulkadir, Akkoyunlu, Özbek hükümdarları da dahildi. Kazandığı muvaffakıyetler onun gururunu o kadar kabartmıştı ki, bir devlet üzerinde kazandığı zaferi diğer devlet için bir tehdit vasıtası şeklinde kullanmak isterken küçük hareketlere tevessül etmekten kendini alamadığı da oluyordu. Meselâ bu cümleden olarak: 1510 senesinde Timur ahfadından Hüseyin Baykara'yı mağlûbederek bu hükümdara ait yerlerden Ceyhun'un beri tarafındaki toprakları fethi müteakip, Özbek hanı Şeyban üzerine yüklenerek onu da yenip öldürdükten sonra, kafatasını içki meclislerinde teşhir etmesi ve başının derisini de baharatla doldurup zafer nişanesi olarak İkinci Bayezid'e göndermesi, bu nevi küçük hareketlerine dahildir.

Müfrit şi'i daha doğrusu hurufî akidelerine bağlı olan İsmail Safevî, Isna aşariye şiiliğini, İran ile civarındaki topraklarda yaşıyan Fars, Türk, Kürt, hattâ Arap unsurları bir araya toplayıp birleştirmek için bir vasıta makamında kullanmaktaydı. Şah İsmail, şii mezhebini bu işlere vasıta kılarken kurnaz davranmamasını da gayet iyi başarıyordu. Zira Safevîler şiilik propagandası yaparken şii Türkler arasında «evlâd-ı Nebi», İran unsuru arasında da «İran milliyetinin müceddidi - halâskârı Acem» rolünü oynuyorlardı. Şah İsmail'in etrafa saldığı derviş ve kalender kıyafetindeki propagandacılar «Şah için» fedakârane hizmet ediyorlardı. Bu fedakârane hizmet onun yalnızca propagandacılarında değil, ordusunun efradında da göze çarpıyordu. Şah İsmail'in askerleri âdeta gözlerini budaktan sakınmadan mücadeleye atılıyorlardı.

Safevîler, dinî ve daha doğrusu siyasî emellerini tahakkuk ettirmek ister-

ken, bir taraftan yeni şiiler elde etmeye, bir taraftan da eski şiileri kendi hakimiyet sahalarına çekmeye veya oturdukları yerlerde onları bir vasıta halinde kullanmaya bilhassa itina gösteriyorlardı. Safevîlerin bu yöndeki çalışmalarının her iki türlüsü de Osmanlılar için zararlı idi. Yavuz Selim, Trabzon'da vali bulunurken İranlıların Osmanlılara karşı niyetlerinin ne olduğunu sezmiş ve onların bu yöndeki çalışmalarına yakinen şahit olmuştu. Binaenaleyh, padişah olunca bütün dikkatini İran üzerine tevcih etti. Ve Safevîleri yalnızca bir muharebede yenmeyi değil şiiliği de Osmanlılar için bir tehlike olmaktan çıkarmak istedi. Sultan Bayezid'in yumuşak siyaseti ve saltanatının sonlarındaki şehzadeler mücadelesi, Şah İsmail'in, Osmanlı toprakları dahilinde faaliyetini artırmasına sebep olmuştu. Bu faaliyet Safevîler lehine meyvalarını vermekten de hâli kalmıyordu. Zira halk arasında şiiliği kabul edenler olduğu gibi, devlet adamları arasında bile şiiliğe meyledenler göze çarpıyordu.

Şah İsmail'in çalışmaları neticesinde şiilik, bir devlet mezhebi haline gelmiş bulunuyordu. Gerçi İslâm âleminde daha önce Fatimîler gibi şii bir devlet gelip geçmişti. Lâkin Fatımî hükümdarları halife unvanını da kullandıkları halde onların zamanında şiilik, Safevîlerin elinde olduğu kadar sünniler aleyhine inkişaf edememişti.

Şah İsmail, Osmanlılar için olduğu kadar, Mısır memlûkleri için de korkunç bir düşmandı. Zira Kahire'deki sünnî mezhebinin halifesine karşılık Şah İsmail, hem cismanî hem de ruhanî bir kudret olarak gelişme kaydediyordu. Şah İsmail, Memlûklere karşı siyasî niyetlerini tahakkuk ettirebilmek için hıristiyanlardan faydalanmayı da ihmal etmiyordu. Onun, Frenkleri Memlûkler aleyhine tahrik ile, hıristiyanların denizden, kendisinin de karadan Suriye'ye yürümesini teklif etmiş olması bunu gösterir. Lâkin Memlûk sultanının, Şah İsmail'in arzettiği tehlikeyi Osmanlı padişahı kadar anlıyamadığı anlaşılmaktadır. Zira Yavuz Selim, Safevîlere karşı harbe hazırlanırken, Memlûklere ittifak teklif ettiği halde, uzun müzakerelere rağmen Memlûk sultanının tarafsız kalması, sadece Halep civarında bir ordu bulundurmayı kâfi görmesi, bunu ifade eder.

Yavuz Selim'in harp hazırlığı

Yavuz Selim kardeşlerini ve yeğenlerini öldürdükten sonra kendisini tam mânasiyle serbest hissetmiye başlamıştı. Zira gerek kardeşlerini, gerekse yeğenlerini birer rakip vaziyetinde telâkki eden Yavuz Selim bundan sonra, tahtı için hiçbir endişeye kapılmadan İstanbul'dan uzaklaşabilir ve sefer plânlarını tahakkuk ettirebilirdi. Nitekim padişahın kardeş ve yeğenlerini ortadan kaldırdıktan sonra zaman kaybetmeden sefer hazırlığına giriştiği anlaşılmaktadır.

Lütfü Paşa tarihine göre, Yavuz Selim, Şehzade Ahmet dâvasını halledince Bursa'dan Gelibolu'ya gitmiş, Çanakkale boğazının mühim mevkilerinden olan Kilidülbahir kalesini ziyaretten sonra Aynaroz'a geçmiş, burada kendisine mülâki olan bir kısım devlet erkânı ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da fazla vakit geçirmiyen Yavuz Selim, oradan da Edirne'ye yollanmıştır. Şehzadeler dâvasının hallini müteakip Yavuz'un Gelibolu üzerinden Aynaroz'a kadar uzandıktan sonra, zamanının bir kısmını Edirne'de geçirmiye karar kılması; onun, sefere çıkmadan önce, Rumeli ahvalini yakinen tetkik arzusuna hamledilebilir. Rumeli tarafında endişe edecek bir hal olmadığı ve zaten Venedik, Macar, Mısır, Rus elçilerinin kendisini ziyareti ile muahedelerin yenilenmesi hâdiseleri de bu arada cereyan ettiği için, artık harp hazırlığına fiilen geçilebilirdi.

Yavuz Selim'e göre; ilk defa çarpışılacak devlet İranlılardı. Zira Safevî devletinin teşekkülünden beri Osmanlılar için en esaslı tehlike arzeden devlet Safevîler idaresindeki İran'dı. Yavuz Selim, İranlıların elindeki maddî ve mânevî silâhların neler olduğunu ve bu silâhların tesir sahası ile kudretini çok iyi kavramış bulunuyordu. Bu yüzden İran'a karşı sefere çıkmadan önce, onların elinde kudretli bir manevî silâh olan şiîlik dâvasına çare bulmak istedi. Bu meseleyi hal için de çok sert ted-

birler ittihazını uygun buldu. Yavuz Selim, yaradılışı itibariyle sert idi. Binaenaleyh, şiîliği Osmanlılar için bir endişe kaynağı olmaktan çıkarmak isterken de ayni şiddeti gösterdi.

Anadolu'da bir hayli şi'i mevcuttu. Yavuz'un Şah İsmail'e karşı sefere çıkması takdirinde bu şi'iler memleket dahilinde yer yer kıyamlar çıkarabilir ve böylece zafere engel olduktan başka, tehlike de yaratabilirlerdi. Yavuz Selim, işte böyle bir ihtimali önlemek düşüncesiyle Anadolu'daki beylerbeyi ve sancak beylerine emirler yazarak, Şah İsmail'e taraftar olan ve ayaklanmak ihtimali bulunan şi'ilerin bir listesini istedi. Selim'in gizlice tatbik edilen bu emri üzerine kendisine kırkbin kişilik bir liste sunuldu. Padişahın emriyle bu şi'ilerin bir kısmı idam, bir kısmı da hapsedildi. Yavuz Selim bu hareketiyle pek çok cana kıyarak bir insafsızlık nümunesi göstermekle beraber, İran'a sefere çıktığı zaman arkadan vurulmak ihtimalini önlemiş oluyordu.

Yavuz Selim'in harp kararı

Yavuz Selim memleket dahilindeki son icraatından sonra yeniçerilerin ağa, kethüda, bölük ağalarını ve odabaşılarını toplıyarak onlarla bir görüşme yapmıştır. Bu toplantıda Şah İsmail meselesinin etraflı şekilde tahlil eden padişah şiî İran hükümdarının Osmanlı devleti için arzettiği büyük tehlikeye işaretten sonra «Şah İsmail üzerine seferim vardır» demiş ve askerden bir cevap beklemiştir. Ayni sözler üç defa tekrar ettiği halde askerden bir ses çıkmamış, nihayet son defa söylediği sırada Abdullah adında dokuz akçe yevmiyeli bir oda kethüdası bulunduğu yerden birkaç adım ileri çıkarak «bizim arzumuz da aynıdır, ferman padişahımızındır» diyerek, İran'a yapılacak seferden duyacakları memnuniyeti arkadaşları adına beyan edince, padişah da memnun olmuş ve bu zata Selânik sancak beyliğini tevcih ile vezirlere de ona yardım etmeleri hususunda emirler vermiştir.

Yavuz Selim, harp kararını topladığı fevkalâde bir divanda aldı. Padişah harp kararını aldığı vakit onbin azap askerinin hazırlanması için Anadolu'ya

Yavuz Selim
(Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

hükümler gönderdi ve bütün kuvvetlerin Yenişehir ovasında kendisine iltihakını emretti. Yavuz Selim Anadolu'ya bu emirleri gönderdiği zaman Edirne'de bulunuyordu. Nihayet Manisa valisi olan oğlu Süleyman'a bir mektup yazarak Rumeli muhafazasını deruhte etmek üzere Edirne'ye gelmesini emrettikten sonra 20 mart 1514 te Edirne'den İstanbul istikametinde harekete geçti. Yavuz Selim, tahta geçişinden iki sene kadar sonra büyük bir sefere karar verdiği sırada, İran hükümdarı Şah İsmail, yanında Şehzade Ahmed'in İran'a kaçan oğlu Murad olduğu halde mühim bir kuvvetin başında Osmanlı sınırlarını dolaşıyordu. İkinci Bayezit devrinden beri Osmanlılarla Safevîlerin arası iyi olmadığına ve günün birinde iki devletin yekdiğeriyle tutuşması mukadder bulunduğuna nazaran, Şah İsmail'in tehditkâr son hareketini, harbi tacil eden sebepler arasında zikretmek gerekir.

Yavuz'un İstanbul'dan hareketi

Yavuz Selim Edirne'den İstanbul'a gelince merkezi hükümette pek fazla kalmadı. Sefere çıkmak üzereyken İs-

tanbul'da Eyüp Sultan türbesini ziyaret etti, fukara'ya sadakalar dağıttı ve nihayet 20 nisan 1514 te Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçti. Bu müddet zarfında Şehzade Süleyman da Edirne'ye ulaş - mış ve kendisine tevdi edilen vazifenin başına geçmiş bulunuyordu. Yavuz Selim Üsküdar'a geçerken Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşanın kumandası altında bulunan Rumeli kuvvetleri de Gelibolu'dan gemilerle Anadolu yakasına taşınıyorlardı. İstanbul'dan Anadolu tarafına geçen kuvvetler yola koyulmuş olduklarından, Yavuz Selim, Üsküdar'a geçişinden üç gün sonra yâni 23 nisan 1514 te Maltepe'de bu kuvvetlere yetişti. O sırada Bosna valisi Hadım Sinan Paşayı Anadolu beylerbeyliğine tâyin etti. Yavuz Selim İzmit'e vardığı zaman, Şah İsmail'in halifelerinden olup mahbus bulunan Kılıç adında birisi vasıtasiyle İran hükümdarına farsca bir mektup gönderdi.

Tâci zâde'nin kaleminden çıkmış olan ve ilânı harbi tebliğ mahiyetini taşıyan bu mektupta Yavuz Selim kendisini «Sultan Selim Şah İbn Sultan Bayezit İbn Sultan Mehmet Han'ım» diye takdim ederek, harbe sebeb olan hâdiselerin tahlilini yapmakta ve İranlılardan şikâyetlerini uzun uzun sıralamaktadır. Safevîlerin mescid ve kabirleri tahribine bile temas eden bu mektupta onları tövbe ve istiğfara davet eylemekteydi. Mektubun bu noktaları belirten satırları şöyleydi: «zındıklığı ilhad ile izdivaç ve imtizaç ettirdiniz, fitneler çıkardınız. Dini ifsadatınızın ve Ebubekir ve Ömer hazaratına sebbetmenizin katli mucib olduğuna dair fetva verilmiştir. Üzerine geliyorum. Maama - fih kılıçtan evvel İslâmı teklif, şeriat icabıdır. Tam bir samimiyetle tövbe ve istiğfar ediniz. Evvelce atlarımızın a - yaklarını bastığı Osmanlı memleketleri muzafatından addolunan yerleri geri veriniz. Böyle yapmazsanız tagallüp tarikiyle elinizde bulunan memleket, askerimiz tarafından zaptolunacaktır».

Yavuz, Şah İsmail'e bu mektubu gönderdiği gün, Akkoyunlu bakiyelerinden Pulur beyi Korkmaz Bey oğlu Ferah Şâd «Ferruhşâd» Beye de bir mektup yazarak, onu Safevîlere karşı mücadelesinde metanet ve şecaat göstermeğe teşvik etti.

Yavuz Selim, İzmit'ten sonra ordunun toplanacağı Yenişehir'e teveccüh eyledi. Yenişehir'de Hasan Paşanın idaresinde Rumeli'den gelen kuvvetler de padişaha iltihak etti. Burada Anadolu'daki Kütahya, Karasi, Hamid, Menteşe, Aydın, Kangırı «Çankırı», Bursa, Bolu, Kastamonu, Ankara vesair sancakların askerleri de orduya katıldı. Yavuz Selim Yenişehir'de bir günlük tevakkufu müteakip yola devamla Bozöyük Eskişehir üzerinden Seyitgazi'ye gelindiği zaman padişah.kapıkulu askerinden her nefere biner akçe «sefer bahşişi» verdirdi. Seyitgazi'deki üç günlük istirahat sırasında Yavuz Selim ordunun yürüyüş emniyetini temin bakımından bâzı kimselere yeni vazifeler verdi. Vezir Dukakin zâde Ahmed Paşanın emrine yirmi bin tımarlı sipahi tahsis ederek, ileriye hudut mıntıkasına gönderdi. Sinop Beyi Ahmet Karaca Paşa da beşyüz seçme süvari ile onun önünden giderek düşman tarafını keşif ve esir alma işiyle görevlendirildi.

Yavuz Selim'in emrindeki ordu Seyitgazi'den sonra Akşehir'e, burada birkaç günlük tevakkufu müteakip de Ilgın üzerinden Konya'ya gelerek «Fi - lâbad Çayırı»na kondu. Yavuz Selim şehre girerek Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin türbesini ziyaret edip, fukaraya yüzbin akçe sadaka dağıttı. Konya'da altı gün kalındı. Burada ordunun mevcudu seksen bini buluyordu. Konya'dan Edirne'de bulunan Şehzade Süleyman'ın maiyetine bin süvari yollandı. Konya'dan sonra büyük merkeze uğramadan yola devamla İç Anadolu düzlüğünün mühim kısmı katedilerek Kayseri'ye gelindi. Ordu, Kayseri'de birkaç gün istirahat etmekteyken Yavuz Selim, Dulkadır hükümdarı Alâüddevle'ye haber yollıyarak süvari kuvveti gönder - mesini istedi. Alâüddevle ihtiyarlığını belirterek itirazda bulundu. Kendisi sefere katılmadığı gibi kuvvet de göndermedi. Hattâ Osmanlı ordusuna karşı hasmane bir tavır takındı. Onun bu hâli Yavuz'un hiç te hoşuna gitmedi.

Kayseri'den sonra Sivas'a gelindiği zaman ordunun sayımını yaptırdı. Mevcudun yüzkırkbin kişi olduğu görüldü. Askerin içinden yaşlı, küçük ve hasta-

lar da dahil olduğu halde kırkbin kişi seçilip ayrılarak İskender Paşa kumandasında Kayseri ile Sivas arasına bırakıldı. Bu kuvvetlere verilen vazife gerek muharebe cephesinde, gerekse Anadolu'nun içerisinde vukua gelebilecek her hangi bir hâdiseyi önlemek üzere bir emniyet unsuru teşkil etmekti. Ayni zamanda orduya geriden zahire yetiştirmekti. Şah İsmail'in batı hudut kumandanı olan Ustaçluoğlu Mehmet Han Osmanlı ordusuna mukavemet edemiyeceğini anladığı gibi, ayrıca şahın da emri gereğince Osmanlı ordusunun geçeceği ve zahiresinden istifade edeceği yerleri yakıp yıkarak çekilmişti. Bu bakımdandan Şah İsmail, harbin başlangıcında Osmanlıları sıkıntıya düşürmek hususundaki plânında muvaffak olmuş gibiydi.

Sivas'tan sonra İran hududuna yaklaşıldığından emniyet tedbirine başvuruldu. Hafik'ten itibaren de harp yürüyüşüne geçildi. Osmanlı ordusu yürüyüşe devam ederken zahire sıkıntısı çekmiye başlıyordu. Zira İranlılar güzergâhı yakıp yıktıkları gibi zahire denecek bir şey bırakmamıştı. Yolların çok bozuk olması askerin ilerlemesini olduğu kadar geriden zahire yetiştirilmesini de ziyadesiyle güçleştiriyordu. Bereket versin vaziyeti daha önce tahmin eden Yavuz Selim gemilerle Trabzon'a, oradan da katır ve develerle erzak ve mühimmat naklettirdi. Trabzon tarafından gelen erzak bu sıkıntıyı gidermekte çok işe yaradı. Ayrıca o arada Gürcü hükümdarına da yiyecek yollaması için nâme göndermişti.

Yavuz ile Şah İsmail arasında teati edilen mektuplar

Yavuz Selim'in İzmit'ten gönderdiği 920 safer (Milâdi: 28 mart - 26 nisan) tarihli mektubu getiren elçi Kılıç, Şah İsmail'i Hemedan'da bularak kendisine vermişti. Yavuz, ilk mektubundan sonra yolda ikinci bir mektup daha yazıp gönderdi. Birincisi gibi farsça olan ve Mevlâna Mürşid-i Acem'in kaleminden çıkmış bulunan ikincisi de hemen hemen ilkinin mealindeydi. Yavuz Selim bu mektupla birlikte Şah İsmail'e, onun aslı ile istihza için hırka, âsâ, misvak ve kuşaktan mürekkep hediyeler

Yavuz Selim'in bir minyatürü. (Semâilname'den alınmıştır.)

gönderdi. Osmanlı padişahını gayesi, Şah İsmail'i tahrik etmek ve onun bir an önce meydana çıkmasını sağlamaktı.

Osmanlı ordusu Anadolu'da hayli yol katettiği halde Şah İsmail'den hâlâ haber yoktu. Yolların berbatlığı dolayısiyle ordu zahmet çekiyordu. Şah İsmail meydana çıkmadığı ve İran'ın içerilerine çekildiği takdirde Türk ordusu o zamana kadar maruz kaldığı müşküllerin daha fazlasiyle karşılaşacaktı. Bu sebeple Yavuz Selim onu tahrik suretiyle bir an önce meydana çıkmasını sağlamıya çalıştı. Şah İsmail'e gönderdiği türkçe yazılmış üçüncü mektupta: Erzincan'a çok yaklaştığını, Kayseri ile Sivas arasına kuvvet bırakmış olduğunu bildiriyor. Türk ordusunun intizam

ve kuvvei maneviyesinin mükemmelliğini belirttikten sonra, kılıç kuşanan ve erlik dâvasında bulunanların mücadele meydanında hazır olması lüzumuna işaret ediyor ve «mücadeleden çekinenlere erlik adı hata ve ölümden korkan kimesnelere ata binmek ve kılıç kuşanmak nâsezadır» diyordu.

Osmanlı ordusu Erzincan ovasının kuzey batısında Yassıçimen mevkiine gelerek istirahat için çadırlarını kurduğu sırada İran tarafından gelen bir elçi Şah İsmail'in mektubunu getirdi. Yavuz Selim'in üç mektubuna cevap teşkil eden Şah İsmail bu nâmesinde Yavuz'a «er isen meydana gelesin, biz de intizardan kurtuluruz» demekte; ayrıca, İkinci Bayezid zamanında ve kendinin Trabzon valiliği sırasında iki devletin dost bulunduklarını söyliyerek, şimdi aradaki düşmanlığın neden ileri geldiğini ve padişahı harbe sevkeden sebeplerin neler olduğunu bilemediğini kaydettikten sonra, Osmanlı haneda - niyle eski dostluk dolayısiyle Timur zamanındaki gibi fena bir neticenin ortaya çıkmasını arzulamadığını zikret - mekte idi. Şah İsmail bu mektupla birlikte Yavuz Selim'e altın bir kutu içinde afyon göndermişti. Yolladığı hediyesi hakkında ayni mektupta şu mealde izahatta bulunuyordu «Mektubundaki ifadeyi bir padişaha yakıştıramadığını, ancak o ifadelerin afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin eseri olabileceğini, afyonkeş kâtiplerin sarhoşluklarını tazelemeleri için bu hediyeyi gönderdiğini» söylüyordu.

İran hükümdarı ile çarpışmak üzere yola çıkmış bulunan Yavuz Selim, onu tahrik ile mücadele sahnesine çekmek için mektuplar göndermiş olmakla beraber şahın hediyesi ile, mektubunda bilhassa Timur hadisesinden bahsetmesine içerledi. O arada Şahın elçisini de idam ettirdi. Yavuz'un bu hareketi, yeğeni Murad'ı istemek üzere İran'a gönderdiği elçiye Şah İsmail'in reva gördüğü hayatına son verme muamelesine bir mukabele teşkil ediyordu.

Yavuz Selim, Şah İsmail'in hediyesini ve mektubunu cevapsız bırakmak istemedi. Onu daha fazla tahrik suretiyle harbi kabule zorlamak istedi. Türkçe olarak kaleme aldırdığı dördüncü mektubunu da Şaha gönderdi. Yavuz Selim, göndereceği elçinin idam olunacağını bildiğinden, son mektubunu, o aralık yakalanmış bulunan iki İranlı esiri serbest bırakmak suretiyle yolladı. Bu mektubunda, İran hükümdarına «İsmail Bahadır» diye hitabeden Yavuz Selim:

«Benim memleketimin hududu üze - rinde görünmekle bana meydan oku - dun; bizi beklemekte olduğunu bildirdin, biz de davete icabetle uzun yollar aşarak memleketine girdik. Haftalarca yürümekte devam ettiğimiz halde, ne senden ne de askerinden bir haber yok. Padişahların ellerindeki memleket o - nun nikâhlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar kendisinden başkasının elini ona dokundurtmazlar. Halbuki bunca gündür askerimle memleketine girdi - ğim halde senden bir haber yok. Ölü - müsün, yoksa sağmısın bilemem! Hile ve hud'adan başka bir şey bilmez misin? Eğer korkuyorsan bir tabib getir ki seni tedavi etsin. Seni çok korkutmamak için askerimden kırk bin kişiyi ayırarak Kayseri ile Sivas arasında bıraktım. Hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da gizlenmekte devam edersen erkeklik sana haramdır. Miğfer yerine yaşmak, zırh yerine çarşaf giyerek serdarlık ve şahlık sevdasından vazgeç»:

Hoca Sadeddin'e göre Yavuz Sultan Selim bu mektubu ile birlikte Şah İs - mail'e bir de kadın elbisesi gönderdi.

Asker ve bâzı devlet adamlarının geri dönmek istemeleri

Osmanlı ordusu aylardanberi yolda idi. Sivas'tan sonra yol zahmeti gittikçe fazlalaşmaktaydı. Bilhassa tahrip edilmiş topraklara girildikten sonra ilerlemek daha da güçleşmişti. Bunca mesafe kat'edildiği halde üstelik düşman da ortalarda görünmüyor, hattâ nerede olduğu bilinmiyordu. Bu hal Şah İsmail ile muharebe aleyhdarlarına fırsat verdiğinden yavaş yavaş asker tahrik edilmeye başlandı. Zaten uzun süren yolculuk askerin de yorulmasına sebebolmuştu. Onun için orduda fısıltılar başladı. Padişahın bir aralık Erzincan'dan Azerbaycan'da Şah İsmail'in mer-

kezi Tebriz'e kadar yürünecek yolun kırk merhalede aşılacağını söylemesi devlet adamlarının endişeye düşmelerine sebeboldu. Lâkin padişahtan korkularından dolayı bir şey söyliyemediler. Nihayet padişahın pek eskiden beri sevib itimad ettiği Karaman Valisi Hemden Paşa Yavuz Selim'in huzuruna çıkarak; düşmanın ortalarda görünmediğini, tahrip edilmiş arazide ilerlemenin tehlikeler yaratacağını, bu sebeple ordunun geri dönmek arzusunda bulunduğunu arzedince, derhal başı uçuruldu (temmuz 1514) ve yerine ümerâdan Zeynel Paşa Karaman Valiliğine tâyin edildi.

Erzincan'dan Tercan'a doğru hareket edildiği sırada cereyan eden bu iki vak'a üzerine, orduda fısıltılar kesilip sükûnet avdet etti. Zaten Yavuz'un da bu derece sert davranarak, sevdiği bir kimsenin bile derhal başını uçurtması sükûneti tesis içindi.

Yeniçerilerin geri dönmek için direnmeleri

Ordu Erzincan'dan sonra Tercan tarafına geldiği sırada Rumeli ümerasından Yanya Beyi Polak Mustafa Bey ve Trabzon Sancak Beyi Mehmet Bey'in emrine bir miktar tımarlı sipahisi verilerek Bayburd'un zaptına memur olundu. Polak Mustafa Bey'in bu harekatâ çıkışından on sekiz gün sonra Gürcistan Beyi tarafından gönderilen bir heyet iki bin baş koyun ile bir miktar balmumunun gönderilmekte olduğunu da arzediyordu. Gürcistan heyeti ile birlikte Alâüddevle'nin, Şah İsmail'den kaçarak Gürcistan'a gitmiş bulunan iki biraderzâdesi de Osmanlı karargâhına gelmişti.

Yavuz Selim'in Hemdem Paşayı idamı üzerine orduda sükûnet teessüs etmişti ama bu sükûnet padişahın sert davranışı karşısında muvakat bir sinme gibiydi. Onun için doğu istikametinde yürüyüşe devam edilip de yolların daha fazla tahrip olunmuş kısmına girilince yeniçerilerin sabrı tükenmiye başladı. Eleşkird'in Sakallı Konağı mevkiine gelindiği zaman, tahrikçilerin sözlerine kapılan yeniçeriler iyice diretmiye ve açıktan açığa söylenmiye başlıyarak «Bu kadar zamandan beri yol yürüdüğümüz halde düşman meydanda yok. Bu harap yerlerde ilerlemek askeri beyhude telef etmektir, geri dönelim» şeklindeki şikâyetlerini padişaha duyurdular. Bu vaziyet karşısında Yavuz Selim Erzincan civarında yaptığı gibi davranmıyarak daha müessir bir harekette bulundu. Kaynaşıp söylenen yeniçeriler arasına atını metanetle sürerek onlara hitabetti. Eski Osmanlı tarihlerinin hemen hemen hepsinde görülen bu konuşma Âli'nin «Künh-ül-Ahbar»ında kaydettiğine göre şöyle idi:

Yavuz'un bir av partisi. (Hünernâme'den alınmıştır.)

«Biz henüz kasdettiğimiz yere varmadık, düşmanla karşılaşmadık; dönmek ihtimali yoktur; hattâ bunu düşünmek bile fasid hayâldir. Teessüf olunur ki Şahın maiyyeti kendi efendileri yoluna can verdikleri halde biz şeriat-ı Ahmediyyeye muhalif hareket eden bunları yola getirmek için bu serhadlere kadar gelmişken bir takım gayretsizler bizim mesaimizi akim bırakmak için geri çevirmek isterler. Biz katiyyen yolumuzdan geri dönmiyeceğiz.

Ülül emre itaat edenlerle kasdettiğimiz yere kadar gideriz. Kalbleri zayıf olanlar, ehl-ü iyallerini düşünenler ve yol zahmetini bahane edenler, kendileri bilirler; dönerlerse dini mübîn yolundan dönerler. Eğer bahane düşmanın görünmediği ise düşman daha ilerdedir. Er iseniz benimle beraber gelin ve illâ ben tek başıma da giderim» diyerek atını sürünce yeniçerilerden bir kişi dahi ayrılmadı.

Ordunun yine muntazaman yürüyüşe geçmesinden kısa bir müddet sonra, İranlılardan haber ve esir almak için ileriye gönderilmiş olan Mihaloğlu Mehmet Beyden haber geldi. Haberi getiren Bâli Çavuş, Şah İsmail'in Diyarbakır Valisi Ustacluoğlu'nun Hoy'a vâsıl olduğunu, Şahın da aynı şehrin civarında olduğunu bildirmekteydi. O arada Şah İsmail'den de bir mektup alındı. İran hükümdarı bu mektubunda mensup olduğu İsna Aşeriye mezhebi hakkında bir takım mütalealarda bulunmaktaydı. Mektubun bundan önceki mektuplaşmalarla âdeta hiçbir irtibatı yok gibiydi. Maamafih bu mektubun önemi Mihaloğlu'nun, İran Şahının bulunduğu yer hakkında vermiş olduğu haberi tekid etmiş olmasıydı.

Çaldıran muharebesi

Yavuz Sultan Selim İran Şahının mevkii hakkında bir fikir edindikten sonra ordunun istirahat merhalelerini kısaltarak yürüyüşüne devam etti. Kazlı Göl mevkiine varıldığı sırada, Yavuz'un daha önce ileriye göndermiş olduğu Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından yakalanan bir kaç esir getirildi. Bu esirlerden de Şah İsmail'in Hoy'da olduğu öğrenildi. Artık düşmanın yeri hakkında hakikî malûmat elde edilmişti.

Osmanlı ordusu Üç-Kilise ve Diyadin ile Bayezit arasındaki Bazirgân suyu konaklarından sonra 19 ağustosta Danasazı mevkiini geçerken güneş tutuldu. Müneccimler bu hâdiseyi İranlıların senbolünün güneş oluşunu göz önünde bulundurarak fâl-i hayr addettiler. Ertesi gün Ağrı dağı karşısında Karaköy konağında bulunulduğu sırada Bayezit kalesinin halkı gelerek padişaha itaatlerini arzettiler. 21 ağustosta ordu Ovacık sahrasında konaklıyacak iken İran Şahının Çaldıran'da olduğu haber alındı ve derhal o tarafa teveccüh edildi. Yavuz Selim 22 ağustos salı günü akşamı Çaldıran ovasının kuzey batısındaki tepelerde ordusunu yerleştirdi. Şah İsmail daha önceden gelmiş olduğu Çaldıran sahrasının doğu tarafına yerleşmiş bulunuyordu.

Türk tarihinin en mühim meydan muharebelerinden birisi Makû'nun güneyinde, Hoy ile Cors şehirleri arasında bulunan Çaldıran'da cereyan etti. Bugün İran sınırları içinde kalan Çaldıran (Türkiye'deki Çaldıran ile karıştırılmamalıdır) Doğu Bayezit kasabasının seksen kilometre kadar güney doğusuna isabet etmektedir.

Yavuz Selim ordusunu yerleştirdikten sonra bir harb meclisi topladı. Bu mecliste askere yirmi dört saat istirahat verip vermemek meselesini müzakere ederken bütün vezirler askerlerin yorgunluğunu düşünerek istirahat verilmesi şıkkını müdafaa ederken Rumeli Defterdarı Pirî Mehmet Çelebi, akıncıların büyük bir kısmının şiî olması dolayısiyle verilecek istirahat müddeti zarfında düşmanla anlaşma ihtimali bulunduğunu, binaenaleyh buna zaman bırakmadan ertesi gün erkenden muharebeye başlama mütaleasında bulundu. Pirî Çelebi'nin mütalâasını beğenen ve o arada «İşte yegâne sahib-i rey bir adam! yazık ki vezir olamamış» diyen Yavuz Selim sabahleyin muharebeye girişmiye karar verdi.

İki tarafın kuvvetleri ve harb nizamı

Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı süvarilerden mürekkep olmak üzere yüz bin kişiydi. Fakat ordunun gerek insanları, gerekse atları çok yorgundu. Rumeli süvarilerinin katettiği mesafe iki bin beş yüz kilometreyi buluyordu. Yollarda açlıkla pençeleşilerek müşkülât içinde ilerlenmişti. Atlar zayıftı. Zaten Şah İsmail'in gayesi de Osmanlı ordusunu yormak ve memleketinden uzaklarda muharebeye mecbur etmekti. İran ordusu ise esas itibariyle süvarilerden ibaretti ve sayıca Osmanlılarınkine denk (bâzı İran tarihlerine göre seksen bin) olduğu gibi, yorulmamış vaziyetteydi. Atları besili, süvarileri talimli ve tekmil ordusu Şaha pek bağlı idi. Osmanlılara nazaran İranlıların piyadesi hayli az, bilhassa topçusu hiç yoktu

Şah İsmail'in kuvvetleri arasında bilhassa on bin kişilik iyi talimli bir süvari kolu nazarı dikkati celbediyordu. Bunlar başlarındaki çelikten parlak miğferleriyle göze çarpıyordu. Silâhları demir topuzlarla, yay ve dişbudak ağacından yapılmış mızraklardan mürekkepti. Mızrakları ortalarından tutmak suretiyle kullaniyorlardı.

Yavuz Selim 23 ağustos 1514 sabahı düşmana hücum etmek üzere ordusunu tepelerden ovaya indirerek şu şekilde bir harb nizamı aldı: Sağ cenahta Sinan Paşanın kumandasında Anadolu ve Zeynel Paşanın kumandasında Karaman kuvvetleri, sol cenahta Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşanın kumandasında Rumeli kuvvetleri, merkezde de yeniçeri, cebeci, topçu ve sipah bölüklerinden müteşekkil kapıkulu askeri vardı. Ordunun başkumandanı olan Yavuz Selim, yanında veziriâzam Hersekzâde Ahmet Paşa, ikinci vezir Dükakin zâde Ahmet Paşa ve üçüncü vezir Mustafa Paşalar ile kazaskerler bulunduğu halde merkezde yeniçerilerin arkasında yerlerini almıştı. Arabalar ile develer yeniçerilerin önünde bir siper teşkil ediyordu. İki cenahın nihayetinde biri 10 bin, diğeri 8 bin olan Anadolu ve Rumeli azabları, birbirine zincirle raptedilmiş 500 topu (darbzen arabası) gizliyordu. Pişdar Dulkadirli Türkmen süvarileri ile Şehsüvar zâde Ali Bey, dümdar ise Şadi Paşa idi. Yavuz Selim topçulara ancak azaplar sağa sola açıldıktan sonra ateş etmek emrini vermişti.

Osmanlı ordusunun harb nizamı kat'î şekilde belli olmakla beraber, İranlıların aldığı düzen muhtelif kaynaklarda değişik şekillerde anlatılmıştır. Şah İsmail'in ordusunu ikiye ayırdığının söyliyen kaynaklar olduğu gibi, bir çokları da sağ, sol cenahlarla merkez kuvvetleri olmak üzere üçe ayırdığını zikrederler. Kaynakların çoğu Şah İsmail ordusunun sol koluna Diyarbakır Beylerbeyi Ustacluoğlu Mehmet Han'ın kumanda ettiğini bildirirse de, sağ kol kumandanlığında ittifak yoktur. Sağ kola Durmuş Han Şamlu ve Nur Ali Halife'nin kumanda ettiklerini kaydedenler olmakla beraber Hoca Saadeddin, Solakzâde'nin tarihleri ile Haydar Çelebi

Yavuz Selim'in bir portresi daha. (Yavuz'u sakallı gösteren bu resim İngilizce bir dünya tarihinden alınmıştır.)

ruznamesinde bu kola bizzat Şah İsmail'in kumanda ettiği kaydedilmekte, Hammer de bunu kabul etmektedir. Hoca Saadeddin ve Solakzâde'ye göre İran ordusunun merkez kısmında Şahın Vekil-üs Saltana'sı yani Başveziri Seyyid Nimetullah oğlu Mir Abdülbâki bulunmuştur. İbn-i Kemal'in «Selimname»sinde ise, Ustacluoğlu Mehmet Han'ın kardeşi Kara Hanın da 15 bin kişilik kuvvetle ağabeysi ile birlikte aynı kolda döğüşmüştür. İran Şahının meşhur kumandanları arasında Bağdat, Horasan, Hemedan, Mogan, Damgan valileri ve Irak-ı Acem serdarı bulunmakta idi. Aynı zamanda yanındaki birliklere kumanda eden başvezir Nimetullah oğlu Mîr Abdülbâkî, bilgisi bakımından da şöhret sahibi idi ve memleketinde Necm-i Sânî diye meşhurdu. İran ulemasından Kazasker Seyyid Haydar ile Meşhed-i Âli Nakibüleşrafı Muhammed Kamuna gibi şahsiyetler de orduda hazır bulunuyordu.

Hammer, Şah İsmail'in Osmanlı ordusunun harb nizamı alışını bir tepeden seyrettiğini ve o arada esir edilen bir Türk askerinden Yavuz'un kuvvetlerinin bölümlerine dair etraflı bilgi e-

dindiğini kaydeder. Ve bu hususu şöyle anlatır: «İsmail, Osmanlı süvarilerinin ovaya indiğini görünce hasmının, kendisi için o kadar gayri müsait bir yerde harbe başlıyacak kadar cesaretine inanamadı. Mevkiinden emin olduğundan onu muhafaza ederek gittikçe artan bir merak ile düşmanın harekâtını tarassuda başladı. O vakit, adamlarının esir etmiş oldukları bir Osmanlı süvarisini yanına çağırarak Selim'in kumandanlarını ve muhtelif kolordularını gördükce bunlar hakkında sualler sordu: Bir kan ırmağı gibi tepeleri istilâ eden bu kırmızı sancaklar nedir? «Bunlar ebaanced başları olan Mihaloğlu'nun kumandası altındakii süvarilerdir». Ya şimdi ovaya inen bu yeşil bayraklar? «Bunlar da beyleri İsfendiyaroğlu'nun kumandasında bulunan Bolu ve Kastamonu süvarileridir.» Birdenbire tozdan bir bulut yükselerek onun arasından büyük piyade kitlelerinin sel gibi süratle ilerledikleri görüldü; bunlar kırmızı elbiseli azablar idi. Üç defa yeniden toz bulutları havaya çıkarak sımalı eyer kaşları parıldamakta olan atların kişnemelerinden süvarilerin muvasalatı anlaşıldı. İsmail üç defasında da padişahın vücuduna hükmetti. Lâkin esir, İsmail'in padişah zannettiklerinin Karaman, Anadolu, Rumeli Beylerbeyleriyle maiyetlerindeki zeametci süvariler olduğunu söyledi. Onlardan sonra sarı ve kırmızı bayraklariyle piyadeler göründü; omuzlarında altın iğnelerle başlarına raptedilmiş beyaz duvakları dalgalanır gibi görünüyordu; bu duvak zannedilen şeyler yeniçerilerin beyaz çuha serpuşlarından, iğneler de serpuşların ön tarafına sırma ile işlenmiş kaşık resimlerinden başka bir şey değildi. Yeniden bir silâh şakırtısı ve at ayakları sesi iştildi; bunların etrafına toplanan toz bulutunun ortasından tozdan dolayı daha parlak görünen askerler çıktı; sağda kırmızı sancaklar, solda yeşil sancaklar dalgalanıyordu, ortada biri kırmızı, biri beyaz iki alem görünüyordu. Türk atlısı «İşte padişah, şevketli sultan! Bu iki sancak onun sancaklarıdır. Sağında sipahiler, solunda silâhdarlar, arkasında ulûfeli süvariler ve azablar, bunlar padişahın hassa askerleridir» dedi. İran Şahı o kadar heybetli askerin toplanışını görünce derin derin içini çekti, lâkin cesaretini kaybetmiyerek müsademeye mukavemet için hazırlandı».

Çaldıran meydan muharebesi 23 ağustos 1514 çarşamba günü kuşluk vakti başladı. Şah İsmail Osmanlı ordusunun durumunu öğrendiğinden, sol cenah kumandanı Ustacluoğlu ile birlikte şiddetli bir hücumla azabları yarmak ve onları saflarını açmıya mecbur ettikten sonra, yanlardan sarkarak yeniçerileri arkadan çevirmek istiyordu. Bu plânı kuran Şah İsmail 40 bin kişilik süvari ile Osmanlı sol cenahına karşı hücuma geçti; böylece muharebe de başlamış oldu.

Şah İsmail'in şiddetli hücumu karşısında, uzun mesafe katetmelerinden dolayı yorgun ve ayrıca zırhsız bulunan Rumeli süvarilerinin cephesi bozuldu. Bunlar Yavuz Selim'in plânı gereğince gerilerinde bulunan toplara doğru muntazaman çekilemedi. Mücadele başlamak üzereyken, Osmanlı sol kolundaki meşhur kumandanlardan Malkoçoğlu Ali Bey ve kardeşi Tur Ali Bey Rumeli alaylarının ucunda durarak müsait bir anda meydana çıkıp hasmı gafil avlamak istiyordu. Lâkin Şah İsmail, belki onların niyetlerini sezerek, belki de önde olmaları bakımından önce bunlara hücuma geçerek şehit edinciye kadar çarpıştı. Onların şehit olmaları üzerine meydana atılan Hasan Paşa da aynı âkıbete uğradı. Hasan Paşanın şehit düşmesi bu cenahın müşkül duruma mâruz kalmasına sebeboldu.

Şah İsmail böyle muvaffakiyet gösterirken kendisine güvendiği sol kol kumandanı Ustacluoğlu Mehmet Han aynı muvafakıyeti gösteremedi. Onun başarı sağlıyamamasının esas âmili ise Osmanlı sag kol kumandanı Sinan Paşanın maharetle toplara doğru çekilmesiydi. Anadolu askerinin geriye çekilmesiyle Ustacluoğlu'nun kuvvetleri topların ateşine mâruz kaldı. Türk topları İran askerleri arasına ateş saçarken harb meydanı kısa zamanda ölülerle doldu. O arada Ustacluoğlu'nun cesur bir Türk sipahisi tarafından öldürüldüğü anlaşılınca İran ordusunun sol kolunun şaşkınlık ve sarsıntısı hezimet halini aldı ve bu koldan bir kısım as-

kerler kaçarak Şahın etrafındakilere katıldı.

Yavuz Selim Osmanlı sol cenahının uğradığı müşkülâtı öğrenince, İbn-i Kemal'in tâbiriyle «yeniçeri askerinin tüfekendâz serbazlarından bir koşun askerin Rumeli leşkerine imdat etmesini emretti.» Bu emir neticesi sol kola yetişen kuvvetler arasında bulunan yeniçerilerin ok ve ateşleri tesirini göstererek İran ordusundaki çözülmeyi umumileştirdi. Vaziyeti düzeltmiye uğraşan Şah İsmail her tarafa at koşturuyor, fakat ordusunun gittikçe eridiğini görüyor, gayretleri ordusunun mukadderatını değiştiremiyordu. Şah İsmail'in etrafa koşmasına mukabil Yavuz Selim mevkiini sâbit şekilde muhafaza ve ordusuna iyice hâkim bulunuyordu. Şah İsmail etrafa koşması sırasında bir kaç defa at değiştirmek zorunda kaldı. Nihayet kolundan ve ayağından yaralanarak atından düştü. Bir Osmanlı süvarisi üzerine yürüdüğü sırada, giyinişi ve teçhizatı kendisine benziyen maiyet erkânından birisi şahsını feda etmeseydi, Şahın hayatı sona erecekti. Şahı kurtarmak üzere kendini feda eden bu adam Mirza Sultan Ali idi. «Şah benim!» diverek süvarinin önüne çıktı. O arada Hızır namında birisi de yine kendini feda ederek atını Şaha verdi. Böylece İsmail mutlak bir esaretten veya ölümden kurtuldu. Sonradan «Atçeken» lâkabını alan Hızır'ın atına binerek tehlikeyi savuşturan Şah İsmail akşama doğru muharebenin tamamiyle kaybedildiğini görerek, selâmeti, altındaki hayvanı bütün süratiyle koşturarak kaçmakta buldu. Şah kaçarken muharebeye devam etmekte olanlar da onun gibi yaptı. Böylece Çaldıran muharebe meydanında zafer kat'î olarak Osmanlılar tarafında kaldı. Son süratle at koşturan Şah İsmail ertesi gün Tebriz surları önüne vâsıl oldu. Fakat kendisini hükûmet merkezi olan bu şehirde emniyette hissedemiyerek Hoca Saadeddin ve Solakzâde'ye göre Dergüzin'e, İbn-i Kemal'e göre de Sultaniye'ye gitti.

Yavuz Selim geç vakitlere kadar muharebeyi idare ettiği mevkii terketmedi. Düşmanın bakıyesini imha ve kaçanların takibine ait hareketleri idare etti. İran ordusunun büyük kısmı ya maktul veyahut da esirdi. Düşman ağır zayiata uğramıştı, bunun için Çaldıran'a sonraları Osmanlılarca «Sûfi-kıran» adı verildi. İranlıların ağır zayiatının yanında Osmanlılarınki de ağır idi. İran

Çaldıran Muharebesi.
(Sultan Aziz devrinde Gloya Borski'nin yaptığı bu tablo Askerî Müzemizdedir.)

askeri «Şah için - Şah uğruna!», Osmanlılar «Allah Allah!» sesleriyle hücuma kalktıkları zaman birbirleriyle kıyasıya vuruşmuşlardı. Bu yüzden muharebe meydanı ölülerle dolmuştu. İranlılardan 14 Han, Osmanlılardan 10 Sancak beyi ve Beylerbeyi can vermişti. Ölenler arasında İranlılardan: Diyarbakır valisi Ustacluoğlu Mehmet Han, Şahın Vekil-üs Saltana'sı Mîr Abdülbâkî, Kazasker Seyyid Haydar, Bağdat hâkimi ve Şahın kayınpederi Hulefâ Bey, Horasan hâkimi Lala Bey, Hemedan hâkimi Tekelü Yegân Bey, Damgan hâkimi Sultan Ali Bey, Meşhed hâkimi Seyyid Mehmet Bey, Mogan hâkimi Arzu Bey, Köse Hamza Bey, Gence kumandanı Serdar Bey, bunlardan başka Şahın korucubaşısı ve nakibüleşrafı da ölenlere dahildi. Osmanlılardan ise: Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ile meşhur akıncı beylerinden Malkoçoğlu Bâli beyin oğullarından Sofya sancak beyi Ali Bey ve Silistre beyi Tur Ali beyden başka Mora sancak beyi Ali (İbn-i Kemal'de Hasan Ağa) bey, Prizren (Solakzâde'de Preveze) sancak beyi Süleyman Bey ve Yörgüçoğlu Mehmet (Solakzâde'de Yörgüç Paşa oğlu Mustafa) Bey, Karesi sancak beyi Mehmet Bey, Kayseri sancak beyi Üveys Bey, Niğde sancak beyi İskender Bey de ölüler arasında bulunuyordu.

Şah İsmail harb meydanını terkederek kaçınca Şahın ordugâhı, hazineleri, kendisinin ve ümerasının zevcelerini teşkil eden kadınlar Osmanlıların eline geçti. Solakzâde'nin fikrine göre Şah İsmail, ümerasının gayretle harbetmelerini temin etmek için onların zevcelerini de muharebe meydanına kadar götürmelerinin faydasına kani idi. Bu muharebede ele geçen kadınlardan birisi de Şah İsmail'in zevcelerinden Taclu Hanım idi.

Şah İsmail, ordugâhını bile terkederek kaçtığından Osmanlıların eline pek bol ganimet malı geçti. İbn-i Kemal'in ifadesiyle «Ordusu kurulu kaldı ve bohçalarda rengin rubaları dürülü kaldı. leşker gâret-i sim-ü zer ile gönlü gözü doydu ve doldu, her birisi gerçği gibi doyum oldu.» Ganaimin bir kısmı mirîye alındı. Bunların arasında Hoca Saadeddin'in ifadesiyle, görenlerin hayran kaldığı Şahın muhteşem atlas çadırı da vardı.

Savaş bittikten sonra düşman ordusunun bulunduğu yerde, padişah için muazzam bir otağ kuruldu. Ertesi gün Yavuz Selim muharebe meydanını gezdi, vüzera ve ümeranın tebriklerini kabul etti. Aynı gün şehitlerin cenazelerini defnettirdi. Bu arada Şehzade Süleyman'a, Mısır Sultanına, İstanbul, Bursa ve Edirne kadılarına, serhad beylerinden Mora, Bosna, Semendre ve Hersek sancak beylerine, Eflâk ve Boğdan beylerine, Kırım Hanına, Venedik ve Sakız beylerine, Leh, Çek, Macar kırallarına ve Rodos şövalyeleri reisine fetihnâmeler yazılıp ulaklar ile gönderildi.

Muharebeden sonra kurulan divâna, firarî düşman askerlerinin takibine memur edilen Şehsüvar zâde Ali Beyin tutup getirdiği bir kaç bin esir takdim edildi. Getirilen esirlerden yalnız bir kişiye, İdrisi Bitlisî'nin «şâkirdim ve oğlumdur» diye şefaatını müteakip, kendisinin on sekizinci esir olması dolayısiyle günde 18 akçe ulûfe tâyin edildi. Hammer'e göre kadınlar ve çocuklar hariç bu harbde alınan esirler idam olundu.

Zaferin kazanılmasını temin eden asker ve ümeranın taltifini gözeten padişahın emriyle kapıkulu askeri ile tımar erbabına ihsanlar dağıtıldı, vezir ve ümeraya terakkiler kaydedildi. Muharebede şehit düşen ümeranın yerine yeni tâyinler icra olundu. Bu cümleden olarak Sinan Paşa Rumeli, Zeynel Paşa Anadolu Beylerbeyliğine, Ferhat Bey de Karaman valiliğine tâyin edildi.

Çaldıran meydan muharebesinin neticeleri

Türk tarihindeki meşhur muharebelerden birisi olan Çaldıran harbi, kat'î neticesi bir günde istihsal olunan bir imha muharebesi vasfını taşımaktadır. Hasmın kudreti bir günde kırıldığından Osmanlı ordusu hiçbir mukavemete rastlamadan Şahın hükûmet merkezi Tebriz'e girebildiği gibi, harbin diğer neticelerinin istihsali de kolaylıkla mümkün olmuştur. Bu neticeleri şöylece sıralamak mümkündür

1 — Osmanlıları doğudan tehdit eden büyük bir kuvvet olan İran Safevîlerinin yenilmesiyle Osmanlı orduları ilk defa Azerbaycan'a girmiş ve bilhassa doğu Anadolu'nun fethi bu harble temin edilmiştir. Böylece; Yıldırım Bayezit ve Fatih Mehmed'in geniş çapta, diğer padişahların zamanın şartlarına uymak suretiyle kurmıya çalıştıkları «Anadolu'nun Osmanlı idaresinde birleşmesi» yani Anadolu'da Türk birliğini temin işi. Yavuz Selim'in bu harekâtiyle tahakkuk etmiştir. Bilâhare Kanunî zamanında Erzurum'un doğu tarafları ve Kars çevresinin ilâvesiyle bu birlik iyice tamamlanacaktır.

2 — Mağlûp İranlıların müdahale imkânı ortadan kalktığı, Yavuz'un zaferi karşısında Mısırlıların da gözü korktuğundan, bu iki devletin karışmasına fırsat kalmadan Dulkadir oğulları arazisi de kolayca zaptedilmiştir.

3 — İleride yapılacak Mısır seferi için, Mısır - İran ittifakı ihtimali ortadan kalkacak derecede zayıflamıştır.

4 — Bu harb, şiî İranlılara karşı kazanılmış bir zafer olduğundan, Anadolu'da şiî mezhebinin yayılması, önlenmiş denecek derecede duraklamıştır.

5 — Gürcistan'ın Osmanlılara ilk itaati de bu muharebe vesilesiyle mümkün olmuştur.

6 — Avrupa devletlerinin, Osmanlılardan korkudan dolayı İran'a karşı besledikleri ümit ve gösterdikleri sempati eksilmiştir.

7 — Osmanlılar için, İranlılarla 20 sene büyük bir harbe lüzum göstermiyecek yeni bir devrenin açılması imkânı hâsil olmuştur.

8 — Safevî sülâlesi çok kuvvetli bir darbe yediğinden, İran dahilinde otoriteleri sarsılmış, bu yüzden İran'da bâzı kaynaşmaların çıkmasına yol açılmış olduğundan, bundan sonra Osmanlılar için doğuda harekâta girişmek kolaylaşmıştır. Ayrıca İran, Osmanlılara karşı büyük bir tehlike arzetmek safından hariç kalmıştır.

9 — İranlılar mağlûbiyetleri ile birlikte mânevî propagandalarla mühim şeyler elde edemiyeceklerini anladıklarından, yeni şîîler kazanmak gayesiyle yaptıkları mezhep propagandalarını her tarafta gevşetmişlerdir.

Yavuz Selim Tebriz'de

Çaldıran meydan muharebesinin galibi Yavuz Sultan Selim harb sahasında iki gün kaldıktan sonra ordusunu Tebriz istikametinde harekete geçirdi. Hoy şehri geçildikten bir müddet sonra vezir Dukakin zâde Ahmet Paşa, Defterdar Pirî Çelebi ve İdrisi Bitlisî'yi önden Tebriz'e yolladı. Bunlar Yavuz Selim namına şehrin anahtarlarını istemek ve padişahın Tebriz'e zafer alayı ile girmesi için icabeden tedarikâtta bulunmakla vazifeli idiler.

Yavuz Sultan Selim İran Şahının hükûmet merkezi Tebriz şehrine muhteşem bir alayla dahil oldu (6 eylûl 1514). Osmanlı padişahı Tebriz'e dahil olurken halk şehrin giriş yerindeki yolun iki tarafına muazzam bir kalabalık halinde toplanmıştı. Tebriz'de padişahın geçeceği yolların bazı yerleri kumaşlar ve halılarla süslenmişti. Yavuz Selim Tebriz'e girerken halkın önünde bulunan bir kimseye etrafındakilerin hürmet ve itibar gösterdiklerini farketti. Bu adam Timur ahfadından Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın oğlu Bedi'-üz-Zaman idi. Babası Hüseyin Baykara'nın 1506 da vefatı üzerine biraderi Muzaffer ile birlikte hükümdar olmuş ise de bu makamda pek az müddet kalmış ve biraderi Muzaffer'in ölümünden sonra Özbek devletinin kurucusu Şeyban Hanın hücumuna uğramıştı. Bu hücuma dayanamadığı için memleketini terk ile Şah İsmail'in yanına kaçmıya mecbur kalan Bedi'-üz-Zaman bu sebeple Tebriz'de bulunuyordu. Yavuz Selim, Bedi'-üz-Zaman'a hürmet ve itibar göstererek günde bin akçe ulûfe tâyin eyledi.

Yavuz Selim 8 eylûl 1514 cuma günü Yakub camiine giderek cuma namazını edâ ile hutbeyi kendi namına okuttu. Bu güzel camiin bazı yerlerinin harabeye yüz tutmuş olduğunu görerek tamirini emretti. Sonra Heşt Bihişt denilen güzel bahçeyi ve Yakub çarşısını gezdi. Selim, Tebriz'de bulunduğu sırada müezzin Hafız Mehmet İsfahanî'yi nezdine celbettirdi. Müverrih Hoca Saadeddin Efendi'nin dedesi olan Mehmet

İsfahanî'yi oğlu Hasan Can ile birlikte İstanbul'a getirdi. Padişah Tebriz'de bir hafta kaldı. Ayrılmadan önce Tebriz'in usta, sanatkâr, ilim adamı gibi muteber şahsiyetlerinden müteşekkil bin kişilik bir topluluğu İstanbul'a sevkettirdi. Hüseyin Baykara'nın oğlu Bedi'-üz-Zaman da bunlara dahildi.

Yavuz Selim'in Tebriz'den ayrılışı

Yavuz Selim Tebriz'den ayrılınca kuzey yoluna devam etti. Padişahın Tebriz'in kuzey tarafında varmak istediği yer Karabağ'dı. Aras kuzeyinde Azerbaycan'ın çukur bir ovası olan Karabağ'da kışlar hafif geçtiğinden, Yavuz Selim soğuk mevsim burada atlattıktan sonra, ertesi baharda Şah İsmail'in üzerine bir defa daha yüklenerek onu bir kuvvet olmaktan tam mânasiyle çıkarmak istiyordu. Lâkin ordu Aras kenarına varınca yeniçerilerin bir defa daha baş kaldırmasına şahit oldu. Baş kaldırma hâdisesi Aras'ın geçilmesini müteakip vukua geldi. Nehir geçilirken sular kabarık olduğundan insan ve hayvan telefatına da uğranıldı. Yeniçeriler Yavuz Selim'in tasavvuratı karşısında o güne kadar mâruz kaldıkları sıkıntıların daha fazlasına mâruz kalacaklarını düşünerek bir an önce İstanbul'a dönme arzularını izhara başladılar. Bu defaki ayaklanmaları Çaldıran muharebesinden önceki ayaklanmadan daha şiddetli oldu. Yırtılmış elbiselerini mızrakların ucuna takarak Rumeli'ye dönmek istediklerini etrafa haykırdılar. Hattâ aralarından bâzıları padişahın çadırına kurşun atacak derecede işi ileri götürdüler. Tac-üt-Tevarih sahibi Hoca Saadeddin Efendi'nin babası Hasan Can'dan dinlediğini zikretmek suretiyle kaydettiğine göre: Yavuz Selim bir gün nedimi Hasan Can ile musahabesi sırasında, yeniçerilerin küstahlıklarına söz intikal edince, otağ-ı hümayundaki delikleri göstererek, bunların yeniçerilerin küstanlıkları eseri olduğunu, onların bu hareketleriyle ordunun Azerbaycan'da kışlaması - nı önliyerek kızılbaşların bekasına sebep olduklarını söylemiştir Yeniçerilerin bu defaki ayaklanmalarında da yine bâzı devlet adamlarının rolü vardı. Böylece Yavuz Selim Karabağ'da kışla - maktan vazgeçerek dönmek zo - runda kaldı. Yavuz Selim, askeri tahrik eden erkâna kin bağlamıya başladı.

Yavuz'u Çaldıran Muharebesinden sonra tasvir eden bu minyatür Hünernâme'den alınmıştır.

Devlet erkânı arasında yapılan değişiklik

Pasinler ovasına yaklaşıldığı sırada Cemaleddin Aksarayî evlâ - dından Defterdar Pirî Mehmet Çelebi'ye vezaret tevcih eyledi. Yavuz'un bu tevcihi, Pirî Çelebi'nin değerini Çaldıran muharebesinden önceki toplantıda anlamış olmasından ileri gelmekle bera - ber, bir taraftan da yeniçerileri tahrik edenleri iş başından uzaklaştırma hareketine bir başlangıç teşkil ediyordu. Zira Revan civarına gelindiği sırada Mustafa Paşayı vezaretten azletmişti. Pirî Çelebi bir hafta kadar önce Mustafa Paşadan boşalan üçüncü ve-

Çaldıran muharebesini tasvir eden bir resim
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu, No. 15)

zirlige geçiyordu. Pirî Çelebiye vezaret tevcih edilince orduya zahire temin ve yetiştirmek üzere Bayburt tarafına gönderildi. Osmanlı ordusu Kars mıntıkasına yaklaştığı sırada Gürcistan hâkiminden kervanlarla zahire geldi. Erzak sıkıntısı çekildiği sırada bu zahire hayli makbule geçti. Pirî Çelebi'ye vezaret tevcih edilirken tevkii Tâci zâde Çelebi de, Rumeli kazaskerliğine tâyin edilen Zeyrek zâde Rükneddin'in yerine; Anadolu kazaskerliğine terfi ettirildi (13 ekim 1514).

Yavuz Selim Erzurum'a vâsıl olduğu sırada Bayburd'un anahtarları kendisine teslim edildi. Bayburt mirahor Bıyıklı Mehmet Ağa tarafından hücumla zaptedilmişti. Padişah, Bıyıklı Mehmet Ağanın bu muvaffakiyeti üzerine kendisine paşalık ve Erzincan beyliğini tevcih ile Bayburt ve Kiği taraflarının idaresini de Erzincan'a bağlıyarak ona verdi.

Yavuz Selim yolda bir konakta, askerlerin zulmünden ve etrafa zarar vermelerinden bir köylü grupunun şikâyeti üzerine «Siz askeri muhafazada ihmal gösteriyorsunuz» diye Veziriâzam Hersek zâde Ahmet Paşa ile ikinci vezir Dukakin oğlu Ahmet Paşanın başlarına çadırlarını yıktırmak suretiyle azletti (28 ekim 1514). Yoluna bu şekilde devam eden padişah kasım ortalarında Amasya'ya geldi.

Yavuz Selim'in kış mevsimini Amasya'da geçirmesi

Yavuz Selim Amasya'ya varınca burada kışı geçirmek için tertibat aldı. Zaten doğduğu yer olan bu şehre daha varmadan önce bu kararı vermiş olduğundan top ve cephaneyi Şarki Karahisar'da bırakmış ve askerin de Ankara'da kışlamasını emretmişti. Yavuz'un bu tarzdaki hareketinden ilkbaharda İran üzerine harekâtı yenilemek niyetinde olduğu anlaşılıyor.

Padişah Amasya'ya vâsıl olduğu gün maiyetinde bulunan Dulkadir hanedanından Şehsüvar oğlu Ali Beyi Kayseri sancak beyliğine tâyin etti. Şehsüvar oğlu Ali bey Kayseri sancak beyliğinde vazifeye başlayışından bir kaç gün sonra, mevsimin kış olmasına bakmadan, amcası olan Dulkadir hükümdarı Alâüddevle'nin oğlu Süleyman bey üzerine hücum ederek onu yakalamıya muvaffak olmuş ve Süleyman beyin başını kestirerek padişaha göndermiştir.

Yavuz Selim
(Kapıdağlı serisinden)

Yavuz Selim Amasya'ya geldikten sonra Dukakin zâde Ahmet Paşayı Veziriâzamlığa getirdi. Fakat Dukakin zâde bu makamda kısa bir müddet kalabildi. Bir gece yeniçeriler vezir Pirî Paşa ile padişahın hocası Halimî Çelebi'nin evini bastılar. Yeniçerilerin bu defaki ayaklanmasında Dukakin zâde Ahmet Paşanın tahriki olduğu anlaşıldığı, aynı zamanda kendisinin, Dulkadir beyi Alâüddevle ile mektuplaştığı dedikodusu da etrafa yayıldığından, isyan hâdisesinden on gün sonra Yavuz Selim Dukakin zâdeyi huzuruna çağırarak bizzat kendisi hançerliyerek yaraladı ve sonra kethüdası Hasan Ağa ile birlikte ak hadımlara başını kestirdi (1515 mart ortaları). Amasya Tarihi müellifi Hüseyin Hüsameddin Efendi, yeniçerilerin isyanını İstanbul'a gitme arzularından daha ziyade şöyle izah eder: İkinci Bayezit zamanında vezaretin yalnız saraylı devşirmelere has olduğu bir fermanla bildirilmiş olduğu halde, aslen Türk olan Pirî Çelebi'ye vezaret tevcihinden müteessir olan yeniçeriler evve-

lâ yeniçeri ağası İskender Ağa (paşa), Cafer ve Halimî Çelebilere müracaat etmişler, bunlar padişahın emirlerine itiraz etmemeleri hususunda kendilerine nasihatte bulunmuşlarsa da, yine de bunların evlerini yağmalayıp adamlarından bazılarını katletmişlerdir. Ayaklanan yeniçerileri de idam suretiyle cezalandıran ve şiddetli hareketle disiplini iade eden Yavuz Selim'in Dukakin zâdenin idamından sonra sadrazamlığa bir müddet kimseyi tâyin etmediği anlaşılıyor. Zira, Hadım Sinan Paşanın, ancak Dulkadir hükûmetinin zaptından sonra ve bu işin başarılmasında ifa ettiği hizmetlerinin mükâfatı olarak veziriâzamlığa getirildiği belil olduğuna göre, veziriâzamlığın bir tâyin yapılmadan boş bırakılış müddetinin dört beş ay kadar sürdüğü meydana çıkıyor.

Yavuz Selim Amasya'da iken Şah İsmail'in gönderdiği bir elçilik heyeti geldi. Bu heyet hem sulh akdini temin hem de Şahın esir edilen zevcesini istemek için gelmişti. Yavuz, heyetin isteklerinin hiçbirini kabul etmediği gibi elçilik heyetine dahil şahıslardan Seyid Abdülvehab ile Kadı İshak'ı İstanbul'a göndererek Rumelihisarında, Hamza ile Molla Şükrulah'ı da Dimetoka'ya yollıyarak hapsettirdi.

Kemah'ın zaptı

Yavuz Sultan Selim Çaldıran'da büyük bir zafer kazanmasına rağmen doğu Anadolu'da bazı müstahkem şehirlerde İranlılara bağlı kuvvetler tutunmıya devam ediyordu. Kemah da bu şekildeki kalelerden biriydi. Yeniçerilerin bir an önce İstanbul'a dönmek istemeleri Yavuz Selim'in doğu Anadolu'da lüzumu kadar meşguliyetine engel olmuştu. Padişahın Çaldıran muharebesinden avdeti sırasında yalnız Bayburt kalesi çarpışılmak suretiyle, Erzincan şehri de muharebesiz olarak Osmanlı idaresine alınmıştı. Erzincan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine, ondan daha batıda bulunan Kemah'ın yabancı ellerde kalması bir huzursuzluk mevzuu idi. Kemah'ın Fırat nehri kenarında sarp bir kaya üzerinde bulunan müstahkem kalesi, bu şehrin doğu ve batısındaki toprakların Osmanlı idaresine geçmesine rağmen İranlılara bağlı kuvvetlerin burada tutunabilmelerine sebep oluyordu.

Erzincan ve Kemah'a Osmanlılar Yıldırım Bayezit devrinde de girmişlerdi. 1401 yılı temmuz ayında Erzincan önüne gelen Yıldırım Bayezit şehri kuşatarak almışsa da (birinci cildin 188 inci sayfasına müracaat) Erzincan'ın idaresini buranın emiri olan Tahirten'e bırakmıştı. Lâkin Tahirten'e bağlı bir kale olan Kemah'a kuvvet bırakması, cevval Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in, Kemah'ın stratejik kıymetini ve kalesinin ehemmiyetini pek güzel takdir etmiş olduğuna delildir.

Anadolu'yu dehşetli bir fırtına gibi kavuran Timur darbesinden sonra, Kemah kalesi bir aralık Karakoyunluların, ondan sonra da Akkoyunlu'ların eline geçmişti. Fatih zamanında Otlukbeli muharebesinden önce Mihal oğlu Ali Bey kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Kemah tarafına bir akın hareketinde bulunmuşlardı.

İran'da Akkoyunlu'ların yerine kaim olan Safevîler doğu Anadolu'nun bir çok kasaba ve şehri meyanında Kemah'a da sahip olmuşlardı.

Yavuz Selim de ecdadı Yıldırım Bayezit gibi, Fırat vâdisi ve civarına hâkimiyet bakımından Kemah'ın taşıdığı ehemmiyeti takdir etmekteydi. Zaten bir çok beyler, Kemah kalesi kızılbaşların elinde bulundukça Erzincan, Bayburt ve Kiği taraflarında emniyet hâsıl olamıyacağını padişaha söylüyorlardı. Bunun için kışı Amasya'da geçirmekte olan Yavuz Selim, baharda, Bıyıklı Mehmet Paşaya Kemah'ı kuşatmasını emretti. Kendisi de 1515 nisanının başında Kemah'a gitmek üzere harekete geçti. Kemah'a varmadan önce yolda Memlûk Sultanının gönderdiği elçilik heyetini kabul etti. Memlûk hükûmeti, Şehsüvar zâde Ali Beyin Kayseri sancak beyliğine tâyini ile Dülkadir hükümdarı Alâüddevle'nin oğlu Süleyman Beyin öldürülmesini protesto ediyordu. Yavuz Selim bunun üzerine Mısır elçilerine şu sözleri söyledi:

«Sultanınız, medrese, hutbe ve sikkede, isminin zikri gibi saltanat haklarını artık Anadolu'da değil, Mısır'da muhafaza etsin».

Padişahın bu mühim sözü Anadolu hakkındaki düşüncelerini ifade etmesi bakımından olduğu kadar, Kölemen kudreti karşısındaki korkusuzluğunu ve onlara meydan okuyuşunu göstermesi cihetinden de ehemmiyeti haizdir.

Yavuz Selim Amasya'dan hareketinden bir ay sonra Kemah önüne vararak Bıyıklı Mehmet Paşanın muhasarasına iştirak edince, kalenin muhafızı o gün ikindiye doğru teslim oldu (19 mayıs 1515). Şehir hücumla zaptedildiğinden şiî müdafiler kılıçtan geçirildi. Kemah kalesinin muhafızlığına ümeradan Karaçin oğlu Ahmet Bey tâyin olundu.

Dulkadir Beyliği topraklarının ilhakı

Osmanlıların Dulkadir beyliği ile ilgilenmeleri ve o arada cereyan eden hâdiseler, kitabımızın 586 ve müteakip sayfalarında gözden geçirilmişti. O arada görüldüğü veçhile, Dulkadir topraklarında nüfuz tesisi işi, Osmanlılarla Memlûkler arasında bir münazaa mevzuu olmuştu. Her iki devlet de Dulkadir hükûmetini kendi nüfuzu altında tutmak istediğinden bu memleketin beyleri arasındaki saltanat kavgalarından kendi çıkarlarına faydalanmıya çalışmışlardı.

İşte bu cümleden bir hareket olarak Fatih Sultan Mehmet 1465 senesinde Dulkadirlilerden Şehsuvar Beyi bu memleketin hükümdarlığına getirmiş, lâkin Şehsuvar Bey Memlûklerle mücadelede en son sığınmış olduğu Zamantı kalesinde Emir Yeşbek'e teslim olunca (1472) Kahire'ye götürülerek asılmıştı. Şehsuvar Bey Mısırlılar tarafından yakalanıp öldürülünce, oğlu Ali Bey Osmanlılara sığınarak devlet hizmetine girmişti.

Yavuz Selim zamanındaki Dulkadirli hükümdarı Alâüddevle, mevkiini Osmanlı padişahı Fatih Mehmed'e borçlu olmakla beraber, kısa zamanda Osmanlı hükûmetine yüz çevirmiş, İkinci Bayezit zamanındaki Osmanlı - Memlûk muharebeleri sırasında Memlûkler tarafını iltizamı, Osmanlıların muvaffakiyetsizliğine âmil olmuştu. Safevî hükümdarı Şah İsmail, doğu Anadolu'yu ele geçirmek isterken Dulkadirliler üzerinde de nüfuz tesisine çalıştığından bir aralık bu Türk hükûmetinin toprağına tecavüzde bulunmuştu.

Yavuz'u tasvir eden bu uydurma resim de bir yabancı tarih kitabından alınmıştır.

Yavuz Selim İran seferine çıktığı sırada Alâüddevle'nin Şah İsmail'e karşı hissiyatını gözönünde bulundurarak, sefere iştirak etmek üzere kuvvet istedi. Lâkin Alâüddevle bir takım bahaneler ileri sürerek kuvvet vermediği gibi, Dulkadirlilere bağlı bâzı aşiretler Osmanlı zahire kollarına hücum etmek suretiyle zararlar iras eylediler. Bu bakımdan Yavuz Selim Dulkadirlilere karşı iyi niyet beslemiyor ve ilk fırsatta onlardan intikam almak istiyordu. Beklenen fırsat Çaldıran zaferinden sonra ortaya çıkmış bulunuyordu. Maamafih Osmanlı padişahı için sadece Dulkadirlilerden intikam alınması işi bir mesele teşkil etmiyordu. Asıl mesele; Anadolu'yu Osmanlı idaresinde birleştirmek istiyen Yavuz Selim'in, Dulkadir toprağını bundan hariç tutmak istememesiydi. Anadolu Türk birliği Maraş - Elbistan ve çevresinin de Osmanlılara bağlanmasiyle tamamlanabilirdi.

Yavuz Selim Dulkadir toprağını Osmanlı ülkesine katmak isterken, Çaldıran muharebesinde hizmet ve yararlığını gördüğü Şehsüvar oğlu Ali Beyin bu hanedana mensubiyetinden istifadeyi de gözönünde bulundurdu. Bu gaye ile Ali Beyi Dulkadir ülkesiyle hemsınır o-

lan Kayseri sancak beyliğine tâyin etti. Bundan başka Alâüddevle'den alınacak Dulkadir toprağının da kendisine verileceği vaadolundu. Şehsüvar oğlu Kayseri sancak beyliğine tâyin olunduğu zaman Bozoklu Türkme naşiretinin idaresi selâhiyeti de ona tevcih edildi.

Dulkadir beyi Alâüddevle, kardeşi Şehsüvar'ın oğlu olan Ali Beyin Kayseri sancak beyliğine tâyininden kuşkulanarak vaziyeti, şikâyet yollu olarak Memlûk hükümdarı Kansu Gavrî'ye arzetmişti. Bunun üzerine Memlûk sultanı, Yavuz'a elçi göndererek Ali Beyin Kayseri sancak beyliğine tâyininden duyduğu memnuniyetsizliği belirtmek isteyince, Mısır elçisi padişahın sert cevabiyle karşılaşmıştı. Yavuz'un Kemah'a giderken Mısır elçisine verdiği bu cevap Dulkadir beyliğine karşı pek yakında bir harekâta girişileceğine işaretti. Nitekim Kemah'ın zaptından sonra Yavuz Selim, Rumeli beylerbeyi Hadım Sinan Paşayı Dulkadir arazisini zapta memur eyledi. Çaldıran muharebesinde sağ kola kumanda eden, cesaret ve kumandanlık kaabiliyetiyle temayüz eden Sinan Paşanın emrine, yeni harekât için kırk bin kişilik kuvvet tahsis eyledi. Ayrıca Şehsüvar oğlu Ali Beyi de bu kuvvetlere rehber ve öncü tâyin etti. Onları ileriden gönderirken kendisi de uzakta kalmıyarak bir kısım kuvvetle İncesu'ya gelerek ordugâh kurdu.

Sinan Paşanın sınırı geçtiğini gören Alâüddevle hazineleri ile karısını Turna dağına gönderdikten sonra Dulkadirli Türkmenleri toplıyarak memleketini müdafaaya koştu.

Osmanlı askeriyle Dulkadir kuvvetleri önce Göksun'da karşılaştı. Burada bozulan Dulkadirliler süratle Elbistan güneyindeki Turna dağına kaçtıysa da tâkip edildiler. Turna dağı muharebesinde Alâüddevle maktul düştü ve kuvvetleri de iyice ezildi (12 haziran 1515). Alâüddevle o sırada 90 yaşında idi. Maktullere, Alâüddevle'nin dört oğlu ile beylerinden otuz kişi, bâzı akrabaları da dahildi. Alâüddevle'nin kardeşi Abdürrezzak Bey ise oğulları ile birlikte esir düştü.

Turna dağı muharebesi Dulkadir devletinin siyasî mevcudiyetinin sonu demekti. Gerçi bu zaferden sonra Şehsüvar oğlu Ali Bey Dulkadir beyliğine tayin edildi ama para ve hutbe padişah namına idi ve Ali bey tamamen padişahın emrine tâbi idi. Şehsüvar oğlu Ali Beyin Dulkadir emaretinin başında kalışı 1522 yılına kadar devam edecek, o yıl oğullariyle birlikte idamını müteakip Dulkadir emareti beylerbeyliğe tahvil olunacaktır.

Turna dağı muharebesinde maktul düşen Alâüddevle'nin ve bazılarının başı cesedinden ayrılarak bir çekmece içinde Mısır sultanına gönderildi. Yavuz bu hareketiyle, âdeta Mısır sultanının başına gelecekleri ihsas ettirmek istemişti. Memlûk sultanı bu başları görünce «Bu başları bana niye göndermiş, bunlar frenk başları mı ki muvaffakiyet eseri olarak bana gönderiyor» dediği ve teessüründen hastalandığı «İbn-i Ayas Tarihi»nde münderiçtir.

Dulkadir toprağının zaptı, Anadolu'nun Osmanlı idaresi altında birleştirilmesi bakımından mühim bir terakki teşkil ediyordu. Dulkadir devletinin ortadan kalkması Memlûklere bağlı Suriye'nin de daha fazla tehdide mâruz kalması demekti. Onun için Memlûk sultanı Kansu Gavrî hayli heyecan ve telâşa düştü. Hattâ Osmanlıların Dulkadir arazisine tecavüzü sırasında tam mânasiyle hareketsiz kalmış olması emirleri tarafından tenkid edildi.

Yavuz Selim, Dulkadir beyliğinin zaptını müteakip Kayseri.ye geldiği sırada Şehzade Süleyman'a, Kırım Hanına, Venedik doçuna Kemah ve Dulkadir'in zaptını tebşir eden fetihnâmeler gönderdi.

Yavuz Selim'in İstanbul'a avdeti ve devlet erkânından bâzı kimseleri idam ettirmesi

Çaldıran'ın galibi Yavuz Sultan Selim Dulkadir harekâtı muvaffakiyete erişince Anadolu'da daha fazla kalmıyarak İstanbul yolunu tuttu ve 11 temmuz 1515 te merkezî hükûmete vâsıl oldu. Yavuz'un sefere çıkışı ile dönüşü arasında bir sene, iki buçuk aylık zaman geçmişti.

Yavuz Selim, İstanbul'a varır varmaz yeniçerilerin isyanı meselesiyle yeniden meşgul oldu. İsyana sebep olanları

meydana çıkarıp cezalandırmıya çalıştı. Bunun için vezirleri ayrı ayrı arz odasına çağırarak sorguya çekti. Vezirlerden sonra ocak subaylarını sorguya çekip sıkıştırdı. Saltanattan çekileceği tehdidinde bulundu. Bu durum karşısında yeniçeriler: «Cümlemiz mücrimiz! Devletlü hünkârımızdan affımızı rica ederiz» dedilerse de Yavuz yine sıkıştırmalarına devam etti. Bu sıkıştırmalar karşısında, ilerde Hain Ahmet Paşa diye anılacak olan kapı kethüdası Ahmet Ağa, ihtimal hem kendini kurtarmak, hem de göze girmek için, İkinci Vezir İskender Paşa, Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa ve Kazasker Tâci zâde Câfer Çelebi'nin suçlu olduklarını söyledi. Kapı kethüdasının verdiği bu bilgi muhtemelen bir iftiradan ibaretti. Fakat onun sözlerine birkaç yeniçeri de şahit şeklinde iştirak edince, Yavuz Selim İskender Paşa ile Balyemez Osman Ağanın derhal idamına karar verdi. Fakat Cafer Çelebi'nin ilmiye sınıfına mensubiyetini gözönüne alarak idamı için fetvaya ihtiyaç hissetti. Bu hususta da acele ederek önce Cafer Çelebi'yi huzuruna çağırtıp ona:

Yavuz'un maiyeti erkânile çadırında gösteren bu minyatür Topkapı Sarayındadır.

«İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana tahrik edenin cezası nedir?» diye sordu. Câfer Çelebi de:

«Eğer sâbit olursa cezası idamdır» cevabını verdi. Bunun üzerine padişah:

«Senin fesadın bence gerek sabıkan, gerek lâhikan sabittir ve kendi hakkındaki fetvayı kendin verdin» deyip onu da kendi sözleriyle mahkûm etmiş olduğundan, suçlu görülen her üç şahıs da divan-ı hümayûn önünde idam olundular (18 ağustos 1515).

Yavuz Selim, iyi bir şair, kıymetli bir ilim ve devlet adamı olan Cafer Çelebi'nin idamından sonra pişmanlık duymuş ve bu pişmanlığını müteaddit defalar açığa vurmuştur. Cafer Çelebi'nin idamından bir hafta sonra Bedestan civarından çıkıp Gedikpaşa hamamına kadar bir çok ev, dükkânın kül olmasiyle neticelenen yangın vesilesiyle Yavuz Selim «Bu yanıp yıkılmalar Cafer Çelebi'nin şerâre-i âteş-i âh-ı bî günahıdır» diyerek teessürünü izhar etmiştir. Yavuz Selim'in, «cülûsu sırasında devlette iki kişi bulunduğunu, bunlardan birinin o zaman ihtiyar olan Müeyyed zâde Abdurrahman, diğerinin de hiddetine kurban giden Câfer Çelebi olduğunu» her fırsatta söylediği, fazl ve kemalini methettiği bu adamlardan birincisi için «son zamanına yetiştik», ikincisi için de «kendi elimizle kıydık» diyerek hayıflandığı, kendi zamanındaki kaynaklarda dercedilmiş bulunmaktadır.

Yeniçerileri isyana teşvik edenler arasında sekbanbaşının da gösterilmesi Yavuz'un bu hususta tedbir almasına sebep oldu. Fatih devrinden beri mevcut usûle göre yeniçeri ağaları sekbanbaşılardan seçilirdi. Yavuz Selim bu usulü kaldırarak, yeniçeri ağalığına, saraydan yetişme itimada lâyık kimse-

lerden tayin usulünü koydu.

Sinan Paşanın veziriâzamlığa getirilmesi

Yavuz Sultan Selim Dukakin oğlu Ahmet Paşayı idam ettirdikten sonra, bir müddet Veziriâzamlığa kimseyi tayin etmedi. Nihayet Dulkadır arazisinin zaptını müteakip Hadım Sinan Paşayı bu makama getirdi. Lâkin Hadım Sinan Paşanın Veziriâzamlığa getiriliş tarihi ile bu makamda ne kadar müddet kaldığı ve kimi istihlâf ettiği münakaşayı mucip bir durum arzetmektedir. Bu sebeple, kaynaklar arasındaki farkları belirtmek suretiyle bir neticeye varmak daha doğru olacaktır.

Sinan Paşanın Veziriâzam nasbına yol açan son muvaffakiyeti, Dulkadır ülkesini zaptı idi. Halbuki o, bu işleri başardığı sırada Rumeli beylerbeyi sıfatını taşıyordu. Dulkadır hükümdarı Alâüddevle'nin başının kesilmesinden on gün kadar sonra yazılmış olan 921 cemaziyülevvel (haziran 1515) tarihli Kemah ve Dulkadriye fetihnamesindeki «ol vakitte Rumeli beylerbeyisi olup hâlâ Veziriâzam olan Sinan Paşa dâme ikbalehu...» ibaresi onun, Alâüddevle'nin öldürülmesini takip eden hafta içinde Veziriâzamlığa getirildiğini göstermektedir. Müverrih Âli, Sinan Paşanın Veziriâzamlığını 6 cemaziyülevvelde (18 haziran 1515) göstermekte, Hoca Saadeddin Efendi de; «Sinan Paşa cemaziyülevvel sâdisinde vezaret mansıbı ile ser efraz oldu» cümlesiyle ona vezaret tevcihi tarihini bildirmektedir. Hoca Saadeddin'in verdiği bu tarih yalnızca Müverrih Âli'nin zikrettiği tarihe uymakla kalmayıp, Kemah ve Dulkadriye fetihnamesindeki tarihe de hemen hemen denk gelmektedir.

Âlî, Hoca Saadeddin ve Solakzâde gibi mühim kaynaklar, Dukakin zâdenin idamı ile bu tarih arasında başka bir şahsın Veziriâzamlığından bahsetmediklerine göre; Sinan Paşanın, Dukakin zâde'nin idamından sonra bir müddet boş bırakılan Veziriâzamlığa ilk defa getirilen şahıs olması muhtemeldir. Halbuki ekseri kaynakların, Hadım Sinan Paşanın, Veziriâzamlıkta Hersek zâde Ahmet Paşayı istihlâf etmiş olduğunu kaydederek, bu yolda daha fazla bilgi vermemeleri, meseleyi çapraşık hâle getirmektedir. Ayrıca Hersek zâde Ahmet Paşanın, 1515 yılının sonları ile 1516 yılının başlarında Veziriâzam görünmesi ve Yavuz Selim'in, Hersek zâde'yi 1516 nisanında tokatlıyarak azlettikten sonra Sinan Paşayı Veziriâzam tâyin ettiğinin kat'î şekilde bilinmesi, onun bu makama ikinci defa getirilmesi ihtimalini ortaya koymaktadır. Münşeat-ı Feridun'da görülen Kemah ve Dulkadriye fetihnamesi, şayet Feridun Beyin kaleminde - Osmanlıların ilk devirlerine ait verdiği bilgilerin bir kısmında olduğu gibi - bir değişikliğe uğramadiyse, resmî bir vesika hüviyeti taşıması bakımından esas alınması icap eder. Bütün bu duruma göre: Sinan Paşanın, Dulkadır arazisini zaptını müteakip Veziriâzamlığa getirildiği, birkaç ay bu makamda kaldıktan sonra azledildiği, ondan sonra Hersek zâde Ahmet Paşanın beşinci defa Veziriâzam yapıldığı ve Hersek zâde'nin tokatlanarak azlini müteakip de Sinan Paşaya ikinci defa Veziriâzamlık tevcih edilmiş olduğu neticesine varmak gerekir.

Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun ilhakı

Çaldıran muharebesinden sonra Yavuz Selim doğu ve güney doğu Anadolu topraklarının Osmanlı sınırları içine alınması için tertibat aldı. Güney doğu Anadolu'daki en mühim şehirler olan Diyarbakır, Mardin ve Hısnkeyfa (Hasankeyf) Anadolu'nun Türkleşmesinden beri mahallî hükümetlerin kurulduğu, hatta onlara merkezlik eden beldelerdi. Şah İsmail'in Azerbaycan'da Safevî devletini kurar kurmaz ilk göz diktiği yerler arasına doğu ve güney doğu Anadolu toprakları da dahildi. Zira, Azerbaycan'ın bu topraklardan kontrolü mümkündü. İşte doğu Anadolu'nun bu hususiyetini gözönünde bulunduran Şah İsmail, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Murad'ı 1502 de yaptığı Şarur muharebesinde yenerek Bağdad'dan Maraş'a kadar olan toprakları kendi sınırları içine almıştı.

Doğu Anadolu şehir ve kasabaları hemen hemen bir buçuk asırdan beri devamlı bir huzura kavuşamamıştı. Çabuk çabuk sahip değiştiren bu topraklarda bir türlü mücadele eksik olmuyordu. On

altıncı asrın ilk yılları içinde de Safevîler'in eline geçmiş oluyordu. Bu toprakların bir kısmında Türklerle Kürtler karışık olarak oturuyordu. Kürtlerin çoğu sünnî idi. Şah İsmail, yeni ele geçirdiği toprakların halkı arasında şiîleri tutmakta, sünnîlere karşı iyi muamele etmemekteydi. Buralarda bir takım nüfuzlu beyler ve aşiret reisleri mevcut olduğundan doğu Anadolu'yu elde etmek veya hâkimiyetini kuvvetlice yerleştirmek istiyen devletin, bu beylerle aşiret reislerini elde etmesi veyahutta ortadan kaldırması lâzımdı.

Çaldıran galibi Yavuz Selim'in, doğu Anadolu'nun o zamanki bu hususiyetini kavradığı anlaşılıyor. Zira Doğu Anadolu'yu ilhak etmek isterken ilk hamlede ordu ile buraya yürümeyi değil, halkını elde etmeyi ve Safevîlere karşı ayaklandırmaya çalışmayı uygun bulmuştu. Bunun için doğu Anadolu'nun hususiyetlerini çok iyi bilen İdrisi Bitlisî'yi o zaman Kürdistan denilen doğu Anadoluya gönderdi.

Yavuz'dan aldığı talimat üzerine Amasya'dan harekete geçen İdrisi Bitlisî'nin plânı yerli beylere muhtariyet vaadetmekti. Halbuki Şah İsmail Türklerin üzerine İranlı valiler koyduğundan onun bu siyaseti Türk halkı tarafından hiç te hoş karşılanmıyordu. Doğu Anadolu'da İranlılar aleyhine propaganda yapmak ve isyanlar çıkarmak için İdrisi Bitlisî'nin seçilmesinde isabetli noktalardan birisi de onun Şeyh Hüsameddin Ali'nin oğlu olmasıydı. Zira doğu Anadolu'da Şeyh Hüsameddin'in pek çok müridi vardı. Şeyhin oğlu İdrisi Bitlisî'ye hürmet gösteren kürtler silâha sarılarak İranlılarla mücadeleye tutuştular.

Gerek Çaldıran muharebesinden sonra Doğu Anadolu'da İran otoritesinin biraz sarsılması, gerekse İdrisi Bitlisînin gayretleri neticesinde; Kürt beylerinden olup, Şah İsmail'le arasının açılmasından sonra Hısnkeyfa'yı kaybetmiş bulunan Melik Halil Siirt'i tekrar zaptederek, babadan kalma toprakları istirdada girişti. Sason'lu Muhammed Bey de İranlılarla çarpışmaya başladı. Meyâfârîkin'li Ahmet Bey, Agilli Kasım Bey, Palu'lu Cemşid Bey, Osmanlılar tarafına geçtiler. O arada Cezîre valisi İranlıları Musul'dan kovmuş, Said Bey de Sohran, Erbil ve Kerkük'ü ele geçirmişti. Birçok Kürt beyleri İranlılara sadakat gösterip göstermemekte tereddüt içindeyken bunları ayrı ayrı ziyaret eden İdrisî Bitlisî 25 Kürt beyini Osmanlıların tarafına geçirmeye muvaffak oldu.

Yavuz Sultan Selim İran'a yürürken Akkoyunlu hükümdarı Sultan Murad'ı Diyarbakır'ı istirdada memur etmiş, fakat o, yaptığı mücadelede mağlûp ve maktul düştüğünden, Diyarbakır İranlıların elinde kalmakta devam etmişti. Lâkin Diyarbakır eyaletinin sünnî olan halkı İranlılardan memnun değildi. Bunun için bir kısım Kürt beyleri İranlılarla mücadeleye hazırlanmaktaydı. İşte durum böyleyken İdrisi Bitlisî bu bölgeye gelmiş bulunuyordu.

Şah İsmail Çaldıran mağlûbiyetinden sonra kendine gelir gelmez, harp meydanında maktul düşen Ustaclı oğlu Mehmet Hanın yerine onun kardeşi Kara Han'ı tayin etti. Ustaclı oğlu Kara Han eyalet merkezi olan Diyarbakır'ı muhafaza edebilmek için yeni kuvvetler toplamak ihtiyacını hissettiğinden bu gaye ile Mardin'e gitti. Kara Han, Mardin tarafında kuvvet toplamakla meşgulken Diyarbakır'ın mütevelli ve hâkimi olan Ahmet Çelebi'nin Safevî taraftarlarını ve askerlerini kovarak Osmanlılara tabi'iyet gösterdiğini duyunca, Mardin'den hareketle şehri kuşattı. Halk kuvvetle ve ısrarla dayandığı için Kara Han Diyarbakır'ı alamadı. Şehir bir sene kadar devam eden muhasaraya azim ve metanetle dayandı. O arada halk çok ıstırap çekti. Yavuz Selim'den imdat istemek üzere Amasya'ya adamlar gönderildiği zaman padişah, Yiğit Ahmet kumandasında bir müfreze sevketti. Osmanlı askeri, miktarının azlığına rağmen muhasara kuvvetlerini yararak Diyarbakır'a dahil oldu.

Diyarbakır'dan gelen heyet avdet ederken Yavuz Selim; Şah İsmail'in sulh talebine red cevabı verdiğini, Diyarbakır'a imdat kuvveti yolladığını, kendisinin de Kemah'ı zaptetmek için harekete geçmek üzere bulunduğunu İdrisi Bitlisî'ye bildirerek, çalışmalarına devamına ait talimatını tekrarladı. Şah İs-

mail ise; Diyarbakır'ın, Osmanlılara itaatla Kara Han'a mukavemet ettiklerini duyunca, kendisine sadık kalan beylere haber göndererek, Erciş ve Adilecevaz kumandanlariyle birleşip muhasara kuvvetlerinin imdadına koşmaları emrini verdi. İran şahından gelen emir üzerine muhtelif müfrezeler Erciş civarında toplandıkları sırada İdrisi Bitlisî, Sason, Hizan ve Bitlis beylerinin kuvvetlerini bir araya getirerek bunların üzerine hücum ve mağlûp etti.

Diyarbakır halkı bir seneye yakın zamandan beri İranlılara karşı dayanmakta devam ederken, gerek çarpışmalar yüzünden, gerekse hastalık sebebiyle hayli ağır zayiata uğramıştı. Buna rağmen sevmedikleri şiî İranlılara teslim olmayı düşünmüyorlardı. Diyarbakır halkının uzun müddetten beri çarpıştığını bilmesine rağmen Yavuz Selim de onlara yeni kuvvetler gönderememekteydi. Zira padişah peşinen dikkatini Dulkadır beyliği üzerine tevcih etmişti. Nihayet Dulkadır beyinin mağlûbiyetini duyan Diyarbakır müdafileri, İdrisi Bitlisî'nin, padişahtan yardım talebinde bulnmasını istediler. İdrisi Bitlisî bu gaye ile yola çıkarak Hısn Keyfa'ya vardığı zaman padişahın göndermiş olduğu bir mektup eline geçti. Yavuz Selim bu mektubunda, Diyarbakır'ı kurtarmıya Bıyıklı Mehmet Paşayı memur ettiğini bildirmekteydi. Bu haberi bir posta güvercini ile Diyarbakır'a ulaştırınca müdafiler yeniden gayrete geldiler.

Eski Mardin'den bir görünüş

İdrisi Bitlisî padişahın talimatı gereğince harekete devamla, Kürt beyleri arasında Osmanlılar namına ittihadı temine gayret etti. O zamana kadar kendi tarafına kazanmış olduğu beylere Bıyıklı Mehmet Paşa ile Hısnkeyfa'da birleşmelerini bildirdi. Bunlar kendilerine verilen talimata uymaya hazırlanırken İran kumandanı Kurd Bey Çapakçur'a gelerek şehri hücumla zaptetmiş bulunuyordu. Maamafih, İran'ın Kürdistan valisi olan Kurd Beyin daha fazla bir şey yapmasına fırsat kalmadan, İdrisi Bitlisî Kürtlerden topladığı kuvvetlerle Kurd Beyi mağlûp etmeye muvaffak oldu.

Kurd Bey bozguna uğrayarak Erciş ve Adilcevaz tarafına çekilince; İdrisi Bitlisî'nin elde ettiği Kürt Beylerivle Bıyıklı Mehmet Paşa kuvvetleri birleşerek Diyarbakır üzerine yürüdü. O arada Şadi Paşanın emrinde gelen beş bin kişilik yardım kuvveti de onlara iltihak etti. Osmanlı kuvvetlerinin Diyarbakır'a yaklaşması üzerine, bunlara karsı dayanamıyacağını hesaplıyan Kara Han muhasarayı kaldırarak Mardin'e çekildi (1515). Böylece Diyarbakır Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal olundu.

Diyarbakır'ın zaptından üç gün sonra Bıyıklı Mehmet Paşa bir harp meclisi toplıyarak, Mardin'e karşı hücuma geçmenin mi, yoksa düşmanın diğer birliklerini takip etmenin mi lüzumlu olduğunu müzakere etti. İdrisi Bitlisî birinci şıkkı müdafaa ile, Mardin dahilinde Hısnkeyfa beyi Melik Halil'in taraftarları bulunduğunu, bunlarla temasa geçildiği taktirde şehrin zaptının kolaylaşacağını ileri sürdü. Neticede onun fikri galip geldiğinden önce Mardin'in ele geçirilmesine karar verildi. İdrisi Bitlisî, Mardin halkını Osmanlılara teslim olmıya davet eden bir beyanname kaleme alarak bunu şehire gönderdi. Ondan sonra yanına Kürt beylerinden Melik Halil'i de alan İdrisi Bitlisî Kürt ve Türklerden mürekkep seçme bir birlikle Mardin'e yürü -

dü. Şehir teslim oldu, lâkin çok müstahkem olan kalesindeki İran birliği surlar dahilinde tutunmaya devam etti. Mardin'in şehir kısmı alınınca alevîlerin kırmızı serpuşlarını tâyin edilen bir yere bırakmaları emredildi. Hoca Saadeddin'in bildirdiğine göre bu serpuşlar çirkef lâğımına atıldı.

Osmanlı kuvvetleri Mardin'i almıya hazırlanırken Kara Han Bağdat ve Kerkük tarafına çekilmişti. O sırada doğu Anadoludaki topraklarını kaybetmekte olduğunu, Kara Han'ın emrindeki mevcut kuvvetlerle buraları müdafaaya muktedir olamadığını gören Şah İsmail, Kara Han'a imdat göndermek üzere faaliyete geçti. Hemedan ve Bağdad hâkimleriyle kendisine sadık bazı beylere Kara Han'ın imdadına koşmalarını emretti. Bu faaliyet Osmanlılar tarafından öğrenildiğinden, Kara Han'a iltihaka hazırlanan birliklerin bir kısmı, daha yolda iken mağlûp edildi.

Diyarbakır'ın zaptından sonra Bıyıklı Mehmet Paşa ile Şadi Paşa arasında çıkan anlaşmazlık, Mardin ve diğer yerlerin zaptı işinin bir müddet uzamasına sebep oldu. Diyarbakır'ın alınmasını müteakip vazifesinin nihayete erdiğini ileri süren Şadi Paşa, Mardin zaptına iştirak etmiyerek askerini alarak Diyarbakır yolunu tuttu. Bunun üzerine durumu padişaha arzeden İdrisi Bitlisî daha fazla kuvvete ihtiyaç olduğunu da belirtti. Neticede Yavuz Sultan Selim, Karaman Beylerbeyi Husrev Paşaya doğu Anadolu'ya gitmesini emretti. Bıyıklı Mehmet Paşa'ya iltihak için harekete geçen Husrev Paşanın emrinde yirmi bin kişilik kuvvet vardı, bunun altı bini süvari, geri kalanı piyade idi. 1516 yılı baharında harekete geçen bu kuvvetler Diyarbakır'a giderken, evvelce muhasara edilip te henüz alınamamış bulunan Harput kalesini Karaçin oğlu Ahmet Beyin yardımı ile zaptettiler.

Bıyıklı Mehmet Paşa ile Şadi Paşa arasındaki anlaşmazlıktan faydalanan İranlılar Mardin kalesine yardım kuvveti sokmaya muvaffak oldular. Bu kuvvetler, Mardin halkı ile de anlaşarak şehrin kalesinin dışındaki kısmına hâkim olan Kürtleri kovdular.

İranlılar Mardin'de vaziyetlerini takviye etmekteyken Fırat'ı geçen Hüsrev Paşa da Bıyıklı Mehmet Paşa ile birleşmiş bulunuyordu. Hüsrev Paşanın gelmesi üzerine, İdrisi Bitlisî, derhal düşmana hücuma geçilmesi hususunda fikir beyanında bulunduysa da Bıyıklı Mehmet Paşa bu fikri tervic etmiyerek, önce düşmanın durumunun istikşafını istedi. Bu gaye ile Harput hâkimi Hüseyin Beyin emrine üç dört bin kişilik kuvvet ayırarak ileriye gönderdi. O sırada mevsim dolayısiyle arazi hayli çamurlu idi. Asker bu çamur deryası içinde kolaylıkla hareket edemiyordu. İran kuvvetleri Osmanlı keşif birliğinin bu halinden tam zamanında istifade fırsatını kaçırmıyarak üzerine yüklendi. Hüseyin Beyin kuvvetleri ağır zayiatla Dicle'ye doğru atıldı; bunlardan ancak bin kişi nehri yüzerek geçmek suretiyle kurtulabildi.

Osmanlı - İran kuvvetleri arasında muharebe

Harput hâkimi Hüseyin Beyin emrindeki kuvvetlerin ezilmesi üzerine Kara Han Diyarbakır çevresindeki Türkmen aşiretlerinin bazırları ile birleşmek için o tarafa doğru yöneldi. Fakat Nusay - bin - Urfa yolu üzerinde Osmanlı askeriyle karşılaştı. İki tarafın karşı karşıya geldikleri yer, Hammer'e göre «Kargan Dede», Hoca Saadeddin'in yazdığına nazaran da «Dede Kargin» denilen mevki idi.

Kara Han, ümit etmediği bir sahada Osmanlı kuvvetleriyle karşılaşmasına rağmen muharebeyi kabulden gayrı çıkar yol bulamadı. Bunun için her iki taraf da muharebe tertibatını aldı. Osmanlıların tertibatı şöyleydi: Hüsrev Paşa altı bin Anadolu ve Karaman süvarisi ile sağ cenahta; dört bin kişilik Kürt beylerinin kuvvetlerinin başına geçen İdrisi Bitlisî sol kolda, içlerinde az miktarda yeniçeri ve topçu da bulunan iki bin kişilik merkez kuvveti de Bıyıklı Mehmet Paşanın idaresinde ortada yerlerini aldı İdrisi Bitlisî'nin idaresinde birleşen sol koldaki Kürt beyleri Hısnkeyfa beyi Melik Halil Eyyubî, Sason hâkimi Mehmet Bey, Eğil hâkimi Kasım Bey, Bitlis hâkimi Şeref Bey ile Şirvan, Çemişgezek beyleri idi.

Osmanlıların hazırlığını gören Kara

Han ise kuvvetlerini iki kola ayırdı. Maiyetinde bulunan ümerasının ve kendisinin kadınlarını erkek kıyafetine sokarak süvari kuvvetleri arasına dağıttı. İkiye ayırdığı kuvvetlerinin birisinin kumandasını kendi üzerine alıp diğerini Hemedan ve Dergüzin valisini tevdi eyledi. Kara Han'ın plânı; süvari kuvvetlerinin fazlalığından istifade suretiyle Osmanlı kuvvetlerini bir hücumla hırpalayıp yanlarından çevirmekti.

Güney doğu Anadolunun mukadderatının tayininde büyük tesiri olan bu muharebe İranlıların hücuma geçmesiyle başladı. İran hücumu peşinen öyle âni ve şiddetli cereyan etti ki bu şiddet karşısında Hüsrev Paşa müşkül anlar geçirmekteyken, Bıyıklı Mehmet Paşa - nın o tarafa sevkettiği takviyeler muvazenenin teessüsünü sağladı. O arada Kara Han'ın bir kurşunla vurulup ölmesi İran kuvvetlerinin bozulmasına yol açtı. Osmanlı sol cenahı da Dergüzin valisinin şiddetli hücumu karşısında önce biraz sarsılır gibi oldu. İranlıların hücumuna dayanamıyan Çemişgezek beyi ezilecek bir duruma geldiği sırada Hısnkeyfa ve Bitlis beyleri imdada yetişerek muvazeneyi tesise muvaffak oldular; bu sırada muharebe safları arasında dolaşan İdrisi Bitlisî'nin haykırarak beyleri ve askerleri teşçi etmesi onların gayretlerini arttırdı. Neticede Osmanlı kuvvetleri tam bir galibiyet elde etti. Muharebenin kaybı üzerine kaçan İran kuvvetlerinin bir kısmı Sincar sahrasına çekildi, bir kısmı da Musul ve Kerkük üzerinden Tebriz yolunu tuttu. Bu taraftan çekilenlerin arasında Şah İsmail'in kız kardeşi olan Kara Han'ın zevcesi de vardı.

Mardin ve civarının zaptı

Kara Han'ın ölümü ile İran kuvvetlerinin yediği darbe, henüz zaptedilmiyen yerlerin zaptını imkân dahiline sokmuş oldu. Bu yerlerin bir kısmı kendileri teslim olup bazıları da mücadele neticesinde ele geçirildi. O zamana kadar henüz Osmanlılara itaat etmemiş olan Ergani, Sincar, Çermik ve Birecik kasabaları Osmanlı askeri tarafından işgal edildi. Mardin'in şehir kısmı da kapılarını Osmanlılara açtı, lâkin kaledeki İran kuvvetlerinin idaresini elinde bulunduran Ustaclı oğlu Mehmet ve Kara Han'ın kardeşi olan Süleyman Bey teslim teklifini red ile kaleyi sonuna kadar müdafaaya yemin ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Hüsrev Paşa Mardin kalesini kuşattıysa da muhasaranın bir sene kadar sürmesine rağmen zaptı mümkün olmadı. Nihayet Yavuz Sultan Selim Bıyıklı Mehmet Paşayı yeni kuvvetlerle ve muhasara topluriyle Mardin kalesine memur eyledi. Yeni kuvvetlerle ve muhasara topluriyle dövüldükten sonra Mardin kalesi düştü. İranlı müdafilerin kumandanı Süleyman Beyin başı kesilerek padişaha gönderildi. Böylece Ustaclıoğullarından üçüncü bir baş daha Yavuz Selim'in gözlerinin önüne serilmiş oluyordu .

Eski Urfa'dan bir görünüş

Güney doğu Anadolu'nun Diyarbakır ve Mardin gibi mühim beldelerinin İranlı - ların hücumundan korkul - madan elde tutulabilmesi için Rakka ve Musul taraflarının da elde edilmesi lâzımdı. Bu sebeple önce Hısnkeyfa'dan işe başlıyan Bıyıklı Mehmet Paşa Nusaybin, Dârâ, Meyyâfârikin, Cezire-i Ömer (Cezire-i ibn-i Ömer), Cizre, İmadiye, Rakka, Musul, Urfa, Haran gibi şehir

ve kasabaları da zaptederek Anadolu'nun bu parçasının Osmanlı idaresi altına alınması işini tamamladı. Bu mıntıkanın zaptı sırasında bölgenin gezginci aşiretlerinden Ruşenî, Harirî, Sinearî, Ustaclı, Cezirevî Kürt aşiretleriyle Mevali-i Arap aşireti de Osmanlılara itaatını bildirdi.

Doğu Anadolu'nun idarî işlerinin nizamlanması

Doğu Anadolu'nun bir kısmı ile güney doğu bölgesi Bıyıklı Mehmet Paşanın askerî gayretleri ile İdrisi Bitlisî'nin tahrik ve propagandaları neticesinde zaptedilince; idarî taksimatının bir esasa bağlanmasına geçildi. İdrisi Bitlisî bu işlerin tanziminde de vazife gördü. Doğu Anadolu'nun arazi vaziyeti ile halkının durumu nazarı itibara alınmak suretiyle idarî taksimat yapıldı. Teşkil edilen Diyarbakır eyaletine on dokuz sancak bağlandı. Bu sancaklardan beş tanesinin idaresinde yerli beylere nisbî bir muhtariyet tanındı. Eyaletin beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmet Paşa tayin edildi. Diyarbakır eyaletine bağlı muhtariyete sahip beylerin en mühimmi Hısn keyfa (Hasankeyf) beyi Melik Halil idi. Eyyubî devletinin kurucusu Selâhaddin Eyyûbi'nin soyundan gelen Melik Halil Eyyubi, İran Şahı İsmail Safevî'nin damadı idi. Lâkin bir aralık Şah İsmail kendisini hapsetmişti. Çaldıran muharebesinden sonra hapisten kurtulunca Osmanlılar tarafına geçen Melik Halil Eyyubî, İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte İranlılara karşı çarpıştı. Doğu Anadolu'nun fethi tamamlanınca, Melik Halil'in mıntıkasındaki nüfuzu nazarı itibara alınarak kendisine muhtariyet tanındı. Bu muhtariyet 1524 yılına kadar devam edecek ve o yıl Melik Halil'in oğlu Süleyman Bey Hısn Keyfa'nın anahtarlarını Diyarbakır beylerbeyi Husrev Paşaya gönderince burası da doğrudan doğruya ilhak edilecektir.

Osmanlı - Memlûk münasebetleri ve Yavuz'un Mısır seferi

Yavuz Sultan Selim'in İranlılardan sonra çarpıştığı ikinci devlet Memlûklerdir. Yavuz'un Mısır seferine çıkmasından önceki Osmanlı - Mısır münasebetleri gözden geçirilecek olursa; her iki devletin arasının İranlılar derecesinde açık olmadığı, bilhassa Mısır Memlûklerinin Şiiler derecesinde Osmanlılar için tehlike mevzuu olmadığı da göze çarpar. Fakat Yavuz Selim'in saltanatından biraz daha gerilere gidi - lince, Osmanlı - Memlûk münasebetlerinin hiç te iyi olmadığına şahit olunur. Osmanlılarla Mısırlıların arası ilk defa Fatih Mehmet devrinde açılmış, Fakat Fatih Sultan Mehmed'in âniden ölümü muhtemel bir Osmanlı - Memlûk harbine mâni olmuştu. Fatih za - manında başlıyan bu açıklık nihayet İkinci Bayezit devrinde fiilî mücadeleye inkilâp etmişti .

1485 senesi ile 1490 arasında cereyan eden mücadelede üstünlük, esas itibariyle Memlûklerde kalmış olduğundan, Osmanlılar bunu bir türlü hazmedememişti. Binaenaleyh 1490 da Memlûklerle yapılan muahede hakikatte bir mütareke hükmünü taşımakta, iki hükûmet arasında dostluk perdesi altında cereyan eden münasebetler de, bilhassa Osmanlılar yönünden, yeni bir mücadeleye hazırlanma hâlinden başka bir mâna ifade etmemekteydi.

Osmanlıların gelişip kuvvetlenmesi, Memlûkler için, mühim bir hasmın ortaya çıkması demekti. Ayrıca Akkoyunlulardan sonra sür'atle onlardan daha kuvvetli bir devlet halini alan Safevîlerin, batı ve güney batı istikametinde ilerlemiye çalışması da, Memlûkleri ikinci bir hasımla daha karşılaştırmıştı. Hasımların her ikisi de kuvvetli ve ayrı ayrı tehlikeli idi. Fakat Memlûkler İkinci Bayezit zamanındaki kısmî muvaffakiyetlerine bakarak Osmanlıların hakikî kudretlerini takdirde aldanıyorlardı.

Yavuz Selim Çaldıran seferine giderken Memlûklere kuşku verecek hiçbir harekette bulunmıyarak her iki devletin ittifakına mâni olmuştu. Çaldıran harbinde mağlûb olan Şah İsmail, Memlûk sultanına ittifak teklifinde bulununca, Osmanlı hükümdarı, Safevîler üzerine ikinci bir sefer hazırlığı yapıldığını işaa suretiyle, vaziyeti yine ustaca idare etmişti.

Osmanlılar İran'a karşı mücadeleye

Memlûkler

(İlâve : 75)

★

Mısır'da iki buçuk asır devam etmiş olan Memlûk devletinin kurucusu Aybey (Aybeg) dir. Daha önce Mısır'a hâkim bulunan Eyyûbî hükümdarları çoğu Oğuz ve Kıpçak Türklerinden olan gençlerden askerî kıtalar ve muhafız alayları teşkil ederlerdi. Bunların arasında şecaat ve zekâları ile kendilerini gösterenler devletin en yüksek idarî ve askerî mevkilerine geçerlerdi. Eyyûbîlerin son zamanında Eyyûbî hükümdarı Meliküssalih (1240 - 1249) den sonra kumandanlar bunun oğlunu öldürdüklerinden, Meliküssalih'in dul zevcesi Şecerüddür hükümdar ilân edildi, fakat bütün kudret ve nüfuz Aybey'in elindeydi. Nihayet Aybey, Eyyûbîlerin Mısır'daki bu şekli hakimiyetine nihayet verdiğinden, kendisiyle Mısır'da yeni bir devir açılmış oldu.

Memlûk hükümdarları, Eyyûbîlerin son zamanında bozulmuş olan Mısır ile Suriyenin siyasî vahdetini yeniden tesis ettiler. Hattâ bununla da kalmıyarak Adana ve Malatya'yı hudutlarının içine alacak derecede Anadolu'nun dahiline uzandılar.

Memlûklerin Doğu Akdeniz'in mukadderatına tesir bakımından tarihte oynadıkları en mühim rol, Moğol istilâsının Mısır'a kadar uzanmasına mâni olmalarıdır. Memlûk kumandanı Baybars, İlhanlı ordusunu Ayncalût harbinde yendikten sonra Suriye'yi de geriye aldı. Bu zaferin verdiği kuvvetle tahta geçen Baybars doğu Akdeniz kıyısındaki Lâtin hâkimiyetine son vermek istedi. Onun bu hareketini diğer Memlûk hükümdarları da takip ettiğinden Suriye ve Filistin kıyılarındaki Lâtin hâkimiyeti nihayet buldu. İlhanlıların Suriye'ye hâkim olmak için yenildikleri taarruzları Mercüssofer muharebesinde kırılınca devletin yıkılışına kadar Memlûk hâkimiyeti Suriye'de yerleşti. Hicaz bölgesi de umumiyetle Memlûklere bağlı bulunuyordu. Osmanlıların Fatih devrine kadar, Memlûkler İslâm âleminin en büyük devleti manzarasını arzediyordu. Memlûklerin en geniş devresinde sınırları: Batıda Berka'ya kadar Libya çölüne, Güneyde Musavva'ya kadar Nubva'ya, Kuzeyde Toroslara kadar Anadolu arazisine dayanı-

→

yordu. Memlûk idaresinde Suriye'nin doğu hududu Rakka'dan geçerek Deyrizor'a uzanıyordu.

Memlûkler, sınırlarının epeyce geniş olduğu devrede İlhanlı'lardan sonra bir de Timur tehlikesine marûz kaldılar. Fakat Timur'un Osmanlı'larla uğraşması sebebiyle bu tehlikeyi hayli ucuz atlattılar. Zira Timur Osmanlılara karşı yaptığı şekilde muazzam kuvvetlerle Memlûkler üzerine yüklenmedi.

Osmanlı'larla Memlûkler arasında ilk münasebet Sultan Berkuk (1382 - 1398) zamanında başladı. O zaman her iki devletin arası iyi idi. Fakat Yıldırım Bayezit zamanında Osmanlı sınırının Toroslara doğru ilerlemesi, Memlûkler için yeni tehlikenin nereden geleceğini gösteren işaret-ti. Timur'un Osmanlılara indirdiği darbe Osmanlı'ların gelişmesini müthiş şekilde köstekliediğinden, Fatih devrine gelinceye kadar Memlûkler'le Osmanlı'lar arasında siyasî çatışma olmadı. Nihayet Fatih'in son zamanında Toroslar bölgesinde Osmanlı - Memlûk menfaatları karşılaştığı için iki devletin arası açılmaya başladı. İlk fiilî çarpışma da İkinci Bayezit zamanında cereyan etti. Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra Memlûkler Osmanlı'larla kendileri arasında tampon devletler bulunmasına dikkat ettiler. Bunun için Dulkadirliler, Karakoyunlular ve Akkoyunlu'lar gibi devletleri Osmanlı'lara karşı destekliyerek kendileri bilfiil mücadeleye girmemeyi tercih ettiler. Fakat nihayet Yavuz Selim'in karşısında mağlûp olarak tarih sahnesinden silindiler.

İki buçuk asır devam eden Memlûklerde hükümdarlar iki kısma ayrılırlar. Devletin kuruluş tarihi olan 1250 den 1390 yılına kadar Türk Memlûkleri, 1382 den 1517 ye kadar Çerkez Memlûkleri. İlk kısma, muhafız birliğinin Nil üzerinde Ravza adasındaki bir kışlada bulunması dolayısiyle «Bahrî». İkincisine de, muhafız birliğinin Kahire kalesi içinde oturtulması bakımından «Burcî» Memlûkler de denir. Burci Memlûklerde hükümdarların birkaç tanesi müstesna Çerkez soyundan idiler.

→

geçerken, Memlûklerin buna seyirci kalarak İranlılarla birleşmemelerinin başka bir sebebi daha vardı ki, o da; Şii İranlıların Osmanlılardan çok daha tehlikeli addedilmesiydi. Zira Safevîler Osmanlılara karşı yaptıkları gibi Mısır idaresindeki yerlere de şi'i propagandacılar gönderiyorlardı. Üstelik Şah İsmail, Memlûk nüfuzunu tanıyan Dulkadır beyliği arazisine girerek Alâüddevle'yi mağlûp ve ülkesinde tahribat icra etmişti. Bu bakımdan, Osmanlıların, şi'i İranlıları Çaldıran'da mağlûbiyete uğratması, sünnî Memlûkleri memnun bile etmiş bulunuyordu. Mamafih Memlûkler her iki devlete karşı da kuşku duyduğundan hazır bulunmayı münasip görmekteydi.

Yavuz Selim'in siyasî manevraları

Osmanlı devletini, o zamana kadar, olduğundan daha geniş bir cihan imparatorluğu haline getirmiye azmettiği anlaşılan Yavuz Sultan Selim, İran'dan sonra Mısır'a sefer yapmayı kararlaştırdığı halde, hazırlıklarını ikmal edinciye kadar bu niyetinin Mısırlılar tarafından duyulmamasına itina gösterdi. Padişahın peşinen bütün gayreti, İranlılarla Mısırlıların birleşmelerine mâni olmak noktasında toplanmaktaydı. Zira, Mısır Memlûkleri, Yavuz Selim'in, Çaldıran seferinden sonra da harp hazırlıklarından vazgeçmediğini görerek bunun kendi üzerlerine olabilece - ğinden şüphelenerek gafil avlanmamıya dikkat etmişlerdi. Yavuz Selim ise, hem yeni bir sefere hazırlanıyor, hem Memlûklerin mukabil tedbirlerinden haber almıya çalışıyor, hem de Memlûk hükümdarını oyalayıp aldatmıya gayret ediyordu.

Osmanlı padişahı, Memlûklerin ha - zırlıklarıyle dahilî meselelerinden ha - ber alma işinde, onların Halep beylerbeyi Hayırbay'dan istifade etmektey - di. Hayırbay'ın Memlûk sultanı ile arasının açık olduğunu öğrenen Yavuz Selim, fırsattan istifade suretiyle Halep valisini elde etmiye çalıştı. Ona birtakım vaadlerde bulundu; böylece kendisinden Osmanlılar lehine faydalan

→

Memlûklerde hükümdarların tahta geçiş şekli, babadan evlâda sülâlenin devam ve hâkimiyeti tarzında değildi. Hükümdarlar, Memlûkler arasından seçilmek suretiyle tahta oturtulurdu. 1250 ile 1390 arasındaki bahrî Memlûklerde sultanlar, üçü hariç, hükümdarların ahfadı arasından Memlûkler tarafından seçilmişlerdir. Burcî Memlûkler ise, iki hükümdar istisnası ile, irsiyet yoluyla tahta geçmemişlerdir. Zira Memlûk muhafız birlikleri, irsiyet yoluyla tahta geçmiye müsaade etmiyerek seçim işine ısrarla bağlı kalmışlardır. Memlûkler hükümdar olarak her zaman en kabiliyetliyi değil, ekseriya en yaşlıyı seçiyorlardı, bu sebeple âdeta yaşa göre bir seçim usulü meydana gelmiş gibiydi.

Memlûklerin kendileri sünnî oldukları gibi devlet siyasetinde de sünnîliği esas tutuyorlardı. Sultan Baybars tarafından alevî ve İsmailî'lerin zararsız hale sokulmalarından sonra şiilik Memlûk devleti sınırları dahilinde hayli geriledi. Memlûk sultanlarının İslâm Tarihi bakımın-

→

→

dan yaptıkları mühim işlerden birisi de, Moğolların Bağdat'ı zaptederek Abbasî devletine son vermeleri üzerine, islâmlarda halifenin ortadan kalkıp ismi unutulacak hale geldiği sırada, Abbasi sarayından birini Kahire'ye getirerek orada halifeliği yeniden tesis ve devam ettirmiş olmalarıdır. Böylece islâmlarda halifelik devam etti ama, Kahire'deki halifeler hiç bir zaman kudret ve nüfuz sahibi olamadı. Zira Abbasi sarayından gelen Kahire'deki her halife, hilâfet makamına geldiği zaman, sultana biat eder ve ona bütün haklarını devrederdi. Onun için halifeler, sultanın gölgesinde, kudretsiz ve nüfuzsuz birer tâbiî halinde idiler.

Bibliyografya: Halil Edhem; Düvel-i İslâmiye. Hammer; Devlet-i Osmaniye Tarihi C: 4. İbn Ayas; Tarih-i Mısır. Quatremère; Histoire des Sultans Memlouks de l'Egypte. İslâm Ansiklopedisi; Memlûkler - maddesi ve Memlûk sultanlarına ait maddeler.

ma imkânını elde etti. Hayırbay'ın Osmanlılarla temasta bulunduğunu sezen Şam beylerbeyi Sibay, vaziyeti sultana arzettiyse de ,Memlûk sultanı hâdiseyi iki beylerbeyinin rekabetine ve bilhassa Sibay'ın, Halep beylerbeyini çekememezliğne atfederek onun sözlerine pek inanmadı.

Yavuz Sultan Selim, harp hazırlıklarının İran'a müteveccih olduğu zannını uyandırmak için mütemadiyen gayret sarfediyordu. Bu cümleden bir hareket olarak, 1516 şubatında Memlûk sultanı Kansu Gavri'ye gönderdiği mektubunda; sultana pek hürmetkârane kelimelerle hitabederek köle, kadife, samur ve yünlü kumaşlar yollamak suretiyle dost görünmiye ve sultanı bu hususta inandırmıya çalışıyordu. İbn-i Ayas tarihinde dercedilmiş bulunan bu mektubunda Yavuz Selim:

«Sen benim pederimsin, sizden dua isterim; ben Alâüddevle memleketine ancak senin izninle giderdim. O bana âsî idi, pederimle Sultan Kayıtbay arasındaki fitneyi meydana getiren bu adamdı. Onun ölümü ayn-ı sevab oldu. Onun yerine tâyin edilen Şehsuvar zâde hoşunuza giderse ibka ediniz, gitmezse değiştiriniz, size ait bir iştir. Ben Alâüddevleden aldığım yerleri size iade ediyorum; sultan daha ne arzu ederse onu da yaparım..» diyerek sultanı iğfale çalışmaktaydı.

Memlûk sultanına yazılan bu mektuplara rağmen, onun, şüphe ve ihtiyatı elden bırakmıyarak bir takım mütekabil tedbirler aldığını, casusları vasıtasiyle öğrenen Yavuz Selim, yine de sultanı kandırma siyasetinden vaz-geçmedi. Kendisine «sen benim pederimsin» tarzında hitabederek, Hazırlıklarının Şah İsmail'e karşı olduğuna onu inandırabilmek için «ben şahın çadırını yer yüzünden kaldırmayınca dönmiyeceğim» diyordu.

Eski Bitlis'ten bir görünüş

Yavuz Sultan Selim Memlûk hükümdarını hazırlıksız yakalıyabilmek için onu iğfale çalıştığı kadar, Osmanlı devlet erkânını da harbe hazırlamıya ehemmiyet veriyordu. Zira ortada hemen hemen sebep mevcut değilken sünni bir devlete karşı muharebeye girmek şüphesiz iyi tesir bırakmazdı. Bu sebeple, ulemâdan, mülhidler ile çarpışmasına mâni olmıya çalışan bir İslâm hükümdarına karşı seferin cevazına dair fetva aldı. Padişah, ulemâdan bu hususta fetva istediği zaman, talebinin peşinen sükûtla karşılandığı, nihayet âlim bir zât olan Mehmet Paşanın Memlûkler ile harbin zaruretini onlara izah ettiği, neticede ulemânın istenen fetvayı verdiği görülmektedir. Evliya Çelebi'nin kaydettiğine nazaran, fetvanın meâli şöyle idi: «bir padişah İslâm padişahından olup Mekke ve Medine ve Hadim-ül Haremeyn iddiasında olup kızılbaşı bedmaaş sebbi Cıharyarı Güzin idenlerden ola, onun üstüne gayri İslâm padişahı sebbi Cıharyarı menetmek için kızılbaş üzere iderken ol mahalde Mekke, Medine padişahından kızılbaşa imdad gelüp sebbi lâneti men idem diyen padişaha kılıç çekseler ne lâzım olur? Beyan buyurula. Elcevab: öyle imamın imameti caiz değildir. Hal'ı farz-ı ayndır».

Mısır sultanının tedbir ve hazırlıkları

Memlûk sultanı Kansu Gavri, Osmanlı padişahının İranlılarla savaşından memnun olmakla beraber, Çaldıran meydan muharebesinden sonra devam eden hazırlıkların bu defaki hedefinin kendisi olduğunu sezmişti. Onun için Yavuz Selim'in mektuplarında yazdığı şeylere pek inanmamış ve birtakım mukabil tedbirler almayı ihmal etmemişti.

Kansu Gavri'nin aldığı ilk mukabil tedbir, askerlerini hazırlamak oldu.

Kuvvet toplayıp Mısır dahilinde beklemeyi doğru bulmadığından 50 bin kişilik bir ordu ile önce Şam'a, sonra da Osmanlı hududuna en yakın vilâyetlerinden biri olan Halep'e geldi. Yavuz Selim'in kardeşleriyle mücadelesi sırasında Memlûk devletine sığınmış olan Osmanlı şehzadesi Kasım'ı da Halep'e getirtti. Şehzade Ahmed'in oğlu olan ve takriben onbeş yaşında bulunan Kasım'ı bir tehdit vasıtası olarak kullanmak istedi. Bu gaye ile Osmanlı şehzadesine mahsus sancaklar açtırıp, onu Osmanlı tahtına namzed gösterdi.

Kansu Gavri'nin mukabil tedbirinin mühim noktalarından birisi; İranlılarla ittifakı fiiliyat sahasına çıkarmıya çalışmasıydı. Çaldıran muharebesinden sonra Mısır'a elçi göndererek, Osmanlılarla arasının bulunmasını istiyen ve İran'dan sonra, Osmanlıların tecavüz sırasının, Memlûk devletine olduğunu söyliyen Şah İsmail'e, o zaman, gereği kadar yakınlık göstermemiş olan Kansu Gavri, bu defa, kendisi elçi yollamakta ve İran - Mısır ittifakının fiilen tahakkukuna gayret sarfetmekteydi. Öyle görünüyor ki; Kansu Gavri'nin Halep'e kadar gelmesi, ihtimal biraz da Şah İsmail ile anlaşmasiyle ilgiliydi.

Sinan Paşanın Fırat boyuna gönderilmesi

Yalnız Sultan Selim, Memlûklerin iyice hazırlanmasına imkân vermeden birdenbire Suriye sınırlarına inmek ayni zamanda Mısır sultanının Şah İsmail ile anlaşarak birleşmesini önlemek düşüncesiyle, Sinan Paşayı Fırat boyuna gönderdi. Hazırlıklarının ve seferinin Şah İsmail'e karşı olduğunu işaada devam eden Yavuz Selim, Sinan Paşayı Maraş üzerinden Fırat boyuna göndermekle, iddiasının fi'ili örneğini göstermek istiyordu. Sinan Paşayı Fırat boyuna yollarken Kansu Gavri'ye de mektup göndermişti. Osmanlı veziriâzamı Fırat boyuna gelince, Diyarbakır'a gitmiye memur olduğunu söyliyerek, Memlûklerden, bu nehri geçmek için müsaade istiyecekti.

Sinan Paşa kendisine verilen talimata göre Fırat boyuna gelince, hareket istikametini ve gayesini, huduttaki Memlûk valilerine bildirerek nehri geçmek için müsaade istedi. Lâkin Veziriâzam Sinan Paşanın isteği, Memlûk kumandanları tarafından sert bir ifadeyle reddolundu.

Teati edilen elçiler

Yavuz Sultan Selim, Veziriâzam Sinan Paşayı yola çıkardığı sırada Memlûk sultanına bir elçilik heyeti yolladı. Rumeli kazaskeri Zeyrek zâde Mevlâna Rukneddin ile ümeradan Karaca Paşa'dan ibaret bu heyet, Kansu Gavri'ye Halep'e varmasından daha önce mülâki oldular. Yavuz Selim'in İran'a sefer edeceğini ve oraları mülhidlerden temizliyeceğini bildiren mektubunu takdim ettiler. Fakat Mısır Sultanı bu mektubun muhteviyatına inanmadığı gibi, Dulkadiroğulları arazisinin işgalinden dolayı elçilere ağır sözler söyledi ve sonra da onları hapsetti.

Osmanlı elçileri gayet kurnaz ve bilgili insanlar olduğu kadar Yavuz Selim'in talimatı da gayet kurnazca idi. Elçiler hapsedildikleri zaman «meselenin hallini hükümdarımız bize bıraktı, sultan nasıl isterse öyle yapınız, bana sormayınız» diye padişahın müsaadekâr davrandığını bildirmek suretiyle sultanın zihnini çelmeğe çalıştılar. Memlûk sultanı bu sözlerle belki biraz inandığı, belki de Osmanlı padişahının gazabını üzerine çekmek istemediği için elçileri hapisten çıkarttırdı. Hattâ Yavuz'un şeker ve helva isteğini de, yüz kantar şeker ve büyük kutularla helva göndermek suretiyle yerine getirdi.

Osmanlı elçilerinin Memlûk karargâhına gelmelerinden sonra Kansu Gavri de Yavuz Selim'e bir heyet gönderdi. Osmanlı padişahının harekete geçtiğini öğrenen Memlûk sultanı, Mogolbay Devadar ismindeki emirini bir elçilik heyetinin başında ve sulh temini ümidiyle Yavuz Selim'e gönderdi. Kansu Gavri mektubunda sulh isteğini bildiyor, emirlerinin ve askerlerinin de sulh beklediğini ilâve ediyordu.

Yavuz Selim'e yolda mülâki olan Mo-

ğolbay, padişahın huzuruna süslü si - lâhlar takmış olarak çıktı. Buna sinirlenen Yavuz Selim «Kansu Gavri, bu sefareti ifa için şeriat adamlarından birini bulamadı mı?» diye söylendi. O arada Memlûk sultanının Türk elçilerine yaptığı muameleyi öğrenmiş olduğundan, Mısır elçilik heyetinin idamını emretti. Bu emir üzerine Mısır heyetine dahil on kişi derhal idam olundu, idamdan Yunus Paşanın ricası sayesinde yalnızca Moğolbay kurtulabildi. Fakat Yavuz'un gazabı geçmediğinden onun emriyle Moğolbay'ın saçı ve bıyığı traş ettirilip sırtına yağlı bir çul giydirilip uyuz bir eşeğe bindirilmek suretiyle Mısır sultanına gönderildi.

Yavuz Selim'in harekete geçmesi

Memlûklerle bir harbe karar vermiş olan Yavuz Selim, her türlü hazırlığını ikmal edinciye kadar seferin istikametini açıklamamak istiyordu. Büyük bir devlet adamı olan ve İkinci Bayezit devrinde Osmanlı - Memlûk muharebelerine iştirak etmiş bulunan Hersek zâde Ahmet Paşa da seferin derhal ilân edilmiyerek Memlûk sultanının oyalanmasını lüzumlu görenlerdendi.

Yavuz Selim, bir taraftan harp sebebi ihdasına çalışırken, bir taraftan da iyice hazırlandıktan sonra hem de belli etmeden, Memlûk sınırında görünebilmek için, Veziriâzam Sinan Paşayı Fırat bölgesine göndermiş bulunuyordu. İranlılara karşı çarpışacağını söyliyerek, Memlûklerden Fırat'ı geçiş müsaadesi istiyecek olan Sinan Paşa, icabında Diyarbakır'a kadar gidecek ve yolda bir maniaya rastlıyacak olursa vaziyeti padişaha bildirecekti.

Memlûk sultanının Sinan Paşaya Fırat'ı geçiş müsaadesi vermemesi, Yavuz Selim'in plânında muvaffakiyetini sağladı. Bu sayede ulemadan Memlûklerle harp için fetva istihsaline muvaffak olan Yavuz Selim 1516 haziranında Üsküdar'a geçti.

İstanbul'dan ayrılırken Şehzade Süleyman'ı Rumeli muhafazası için Edirne'de, mazûl vezirlerden Pirî Mehmet Paşa'yı İstanbul'da, Hersek zâde Ahmet Paşayı da muvakkaten Bursa'da bırakarak yola koyuldu. O arada donanmayı da Suriye sahillerine sevketti.

Yavuz Selim, Memlûk sultanını oyalamak isterken bunların ümerasından bâzı kimselere de hediyeler göndererek avlamıya çalışmıştı. Bu bakımdan elde edilen muvaffakiyetin bir neticesi olarak Memlûklerin Halep beylerbeyi Hayırbay'dan başka, Antep valisi Yunus Bey de Osmanlılara el altından taraftarlık etmiye başladı. Hattâ hududdan itbaren Halep'e kadar rehberlik edeceğini dahi bildirdi. Böylece Yunus Bey, Osmanlılara dehâlet bile etti. Fakat kısa bir zaman sonra, memleketine ihanetten pişmanlık duyarak Kansu Gavri'ye döndüyse de, mahdut bâzı kaynakların iddiasına göre sultan tarafından idam olundu. Osmanlı ordusu yaklaşırken hudut bölgesindeki bâzı kaleler Osmanlılar tarafında elde edilmiye başlandı. Bunu gören Kansu Gavri, emirlerinden Kertbay kumandasında 30 bin kişilik kuvveti ileriye gönderdi, kendisi de maiyetindeki suvarilerle Merc-i Dâbık'a hareket etti.

Yavuz Selim, İstanbul'dan ayrılışından beri sür'atle yol alıyordu. Padişah Bucakdere'ye geldiği vakit Zeyrek zâde Rukneddin ile Karaca Paşa kendine mülâki olarak, maruz kaldıkları muamele ile gördükleri şeyleri anlatınca, Yavuz Selim yürüyüş sür'atini daha fazla arttırmıştı. Nihayet Osmanlıların piştar kuvvetleri Malatya ve Maraş mıntıkasından Memlûk toprağına girmiye başladı. Güney istikametinde ilerlenirken Behisni ve Gerger (Kerker) kaleleri istilâ olundu.

İki tarafın orduları

İki tarafın ordularının miktarına geçmeden önce maneviyat bakımından bir inceleme yapılacak olursa;, Osmanlı ordusunun maneviyatının yerinde olduğu, ordu safları arasında tam bir itimat ve disiplinin mevcut bulunduğu, daha iki sene gibi kısa bir zaman önce büyük bir meydan muharebesi kazanması bakımından kendisine güvendiği, Osmanlı ordusunun başında bulunan Yavuz Selim'in, kumandanlık sahasında deha sahibi bir kıymet ifade ettiği görülür. Buna mukabil Mem-

lûk ordusuna bakılınca; en önce Sultan Kansu Gavri'nin maneviyatının yerinde olmadığına hükmetmek gerekmektedir. Zira, Kansu Gavri'nin. Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği son mektubunda, Halep'e kendi arzusu ile değil, ümerasının ısrarı ile geldiğini söylemesi ve sulh talebini tekrarlaması; ordusuna, daha doğrusu, onun idarecisi olan ümerasına pek güvenemediğine delil sayılabilir. Kansu Gavri'nin bu güvensizliğine biraz da hak vermek icap etse yeridir. Çünkü çağdaş kaynakların gayrı sarih şekilde de olsa vazdıkları şeylere bakılınca; Kansu Gavri Merc-i Dabık'a vardığı ve muharebe kaçınılmaz bir hal aldığı zamanda bile, ümerasının arasında fikir ayrılığı bulunduğu, bir kısmının çarpışmak, bir kısmının da çekilmek taraftarı olduğu, Kansu Gavri'nin bu fikir ayrılığını gidermek hususunda müşkülât çektiği anlaşılmaktadır. Ümerasından Hayırbay'ın Osmanlılarla gizlice anlaştığına, Trablus naibi Canberdi Gazalî'nin de ayni fikirde olduğuna dair mevcut rivayetler, Kansu Gavri'yi tereddüde sevkeden sebepler olmalıdır. Maamafih bu noktaları Memlûk ordusunun çoğunluğu için düşünüp, gözde fazlaca da büyültmemek lâzımdır.

İki tarafın ordularının miktarı hakkında kat'i bir rakam söylemek mümkün değildir. Bu hususta verilen rakamlar daha ziyade bir takım istidlâllerden ibarettir. Yavuz Selim'in, Şah İsmail'ın karşısına yüz bin kişilik bir orduyle çıkmış olduğu hesaba katılınca; şimdi de Osmanlı kuvvetlerinin ayni miktar olabileceği düşünülebilir. Fakat Safevî devleti hudutlarına ve muharebeye tekaddüm eden günlerde ele geçirilen kalelere asker bırakıldığı malûm olduğuna göre, Merc-i Dabık muharebesine katılan Osmanlı kuvvetlerinin 80 bin veya buna pek yakın miktarda olduğu kabul edilebilir.

Memlûk ordusuna gelince: Kansu Gavri'nin yanında muharebe sahasına gelirken yirmibin kadar hassa silâhşorundan başka Mısır, İskenderiye, Saîd, Hicaz, Kudüs, Nablus, Cebel, Baalbek ve Trablus kuvvetlerinin bulunduğunu çağdaş kaynaklarından öğrenmekteyiz. Yine o devre ait kaynaklardan birinde her memlûk süvarisinin maiyetinde üç ilâ dört atlının bulunduğuna dair verdiği bilgi muvacehesinde; Memlûk ordusunun süvarisi ve piyade tekmil yekûnunun hiç olmazsa Osmanlılarınki kadar bulunduğu anlaşılır.

Bir Memlûk süvarisi

İki ordunun yekdiğerine nazaran üstün tarafları; Osmanlı ordusunun mühim bir topçu kuvvetine sahip bulunması, Memlûk ordusunun ise, tarihî şöhretlerine uygun şecaatta süvarilere malikiyetiydi.

Merc-i Dabık meydan muharebesi

Memlûk devletinin ve bilhassa Suriye ile Filistin'in mukadderatına tesir eden meydan muharebesi Halep yakınında ve bu şehrin kuzeyinde Merc-i Dabık'ta cereyan etti. İbn-i Ayas'ın bildirdiğine göre; Kansu Gavri Merc-i Dabık'a, Davud Peygamberin makamı olan Zagazgin ve Tell-el-Far'dan geçerek, 23 ağustos 1516 günü sabah namazını müteakip vasıl olmuştur. Kâtip Çelebi ise Cihannümasında, Memlûk ordusunun Merc-i Dabık'ta üç gün kaldığını bildirmektedir. Maamafih Merc-i Dabık'a daha önce gelen kuv-

vetlerin Kansu Gavri tarafından ileriye sevkedilmiş bulunan Kertbay emrindeki kuvvetler olması muhtemeldir. Osmanlı ordusunun ise, 23 ağustos günü öğleyin Merc-i Dabık'a vâsıl olduğunu ve Yavuz Selim'in Davud Peygamber türbesi civarında otağını kurduğunu bildirmekte bütün kaynaklar müttefiktir. İki ordu da çarpışmıya tekadüm eden geceyi hazırlıklarla ve göz kırpmadan geçirdi.

Osmanlı kuvvetleri daha Merc-i Dabık'a varmadan önce Yavuz Sultan Selim, Bursa sancak beyi Koçu Bey ile Teke sancak beyi Ferhad Beyi Memlûk ordusunun vaziyetini öğrenmek üzere ileriye gönderdiği zaman, Memlûk ordusunun Çarhacıları ile karşılaşarak bunlarla vuruşmıya başlamışlardı. Meydan muharebesine girilmeden önce ilk çarpışmalar böylece cereyan etmiş oldu.

24 ağustos 1516 (25 receb 922) pazar günü güneşin doğmasını müteakip başlıyan Merc-i Dabık meydan muharebesinde Osmanlı ordusunun tertibi şöyleydi: Sağ kolda Anadolu beylerbeyi Zeynel Paşa ile yanında Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa, Dulkadiroğlu Şehsuvar zâde Ali Bey ve Ramazan oğlu Mahmud beyler; sol kolda, Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa ve yanında Diyarbakır beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa bulunuyordu. Ordunun baş kumandanı Yavuz Sultan Selim merkezde Kapıkulu atlı ve piyadeleriyle mevkiini almıştı. Toplar zincirlerle birbirlerine bağlanarak bunların önüne yerleştirilmişti. Osmanlı ordusunun muharebe sahasında aldığı tertip bir hilâl şeklindeydi. Memlûk ordusuna gelince; yanında Abbasî halifesi Üçüncü Mütevekkil Alâllah da bulunduğu halde Sultan Kansu Gavri merkezde, Halep naib-üs-saltanası (beylerbeyi) Hayribay sağ kolda, Şam naib-üs-saltanası Sibay da sol kolda idi.

Merc-i Dabık muharebesinde Memlûklerin mağlûbiyetinin sebebini «Tarih-i Mısr-ı Cedid» isimli eserin sahibi Süheyli ile «Selimnâme» sahibi Şükrî, Memlûk ordusunda topun mevcut olmayışına ve Sultan Kansu Gavri'nin de, askerleri arasında hâtâlı bir tefrikte bulunuşuna atfederler. Bunların söylediğine göre: Memlûk ordusunda o zaman «Celban» ve «Karânise» denilen iki nevi asker vardı. Karâniseye itimadı olmıyan Kansu Gavri bunları biraz da harcamak gayesiyle ön safa koymuş, bu vaziyet karşısında ikinci plâna atıldıkları ve gözden düştükleri zehabına kapılan Celbanlar muharebenin en şiddetli ânında yerlerinden kımıldamıyarak muharebenin kaybedilmesine sebebolmuşlardır. İki eski kaynağın ididasını kabul eden Hammer, muharebenin şiddetli cereyan etmediğini söyliyecek derecede hatâya düşer. Hakikatte muharebenin çok şiddetli cereyan etmiş olması ve Memlûk ordusu iyice parçalanıncıya kadar askerlerin çarpışmıya devam etmesi, bu iddiayı tekzib etmektedir.

Merc-i Dabık meydan muharebesi Memlûk süvarilerinin Osmanlı cenahlarına yaptığı şiddetli hücumla başladı. İlk hamlede eski şöhretlerine uygun bir şiddetle vuruşan Memlûk süvarilerinin hücumu Osmanlı cenahlarında sarsıntı, hattâ perişanlık yarattı. Fakat Yavuz Sultan Selim'in ilk hamlede gereken tedbirleri alarak her iki cenaha da yardımcı kuvvetler sevketmesi ve topların müessir ateşleri, muharebenin talihini Türkler lehine çevirmekle kalmıyarak öğleye doğru harbin neticesi taayyün etti. Boğucu bir sıcak altında cereyan eden Merc-i Dabık meydan muharebesi, seferde hazır bulunan Kemal Paşazâdenin de bildirdiği veçhile, pek şiddetli ve kanlı oldu. Neticesi beş altı saat zarfında taayyün eden ve ikindiye doğru Merc-i Dabık'ta son Memlûk birliklerinin de ezilmesiyle biten bu büyük meydan muharebesi Memlûk ordusu için tam bir hezimetle sona ermiş oldu.

Merc-i Dabık meydan muharebesinde Memlûkler epeyce zayiat verdiler. Ölüler arasına kıymetli Memlûk emirlerinin bazıları da dahildi. Sultan Gavri de muharebenin sonunda öldü. Fakat ölüm şekli hakkında bir kaç rivayet vardır. İbn-i Ayas'a göre, ordusunun mağlûbiyeti takarrür edince emirlerinden birisinin tavsiyesi ile kaçmak üzere atına bindirildiği sırada nüzûl isabetiyle yere düşmüş ve ağzından kan

boşanarak oracıkta can vermiştir. Şükrî ise «Selimname» sinde, muharebeden iki gün sonra, bir gencin su kenarında bir seccade üzerinde sultanı cansız bularak başını kesip padişaha getirdiğini yazar. Hoca Saadeddin de hâdiseyi buna benzer şekilde anlattıktan sonra, padişahın, sultanın başını kesen şahsin idamını emrettiğini, ancak vezirlerin ricası üzerine bu şahsın ölümden kurtulduğunu yazar. Kansu Gavri öldüğü sırada seksen yaşını aşkındı. Muharebenin sonunda Kansu Gavri'nin harb karargâhındaki çadırı zaptedildiği zaman burada iki yüz kantar gümüş ile yüz kantar altın ele geçirildi.

Suriye'nin işgali

Merc-i Dabık muharebesinde bozulan düşmanın kaçan kuvvetlerini takibe Yunus Paşa memur edildi. Muharebeden sağ salim kurtulan Kölemen emirlerinden Hayırbay, Halep istikametinde kaçtı. Kendi Beylerbeylik merkezi olan Halep'e girerek bu şehrin kalesinde müdafaaya çekilmek gibi bir şeyi ne düşündü, ne de buna fırsat bulabildi. Onun için Yunus Paşanın emrindeki kuvvetler kolaylıkla Halep'e dahil oldu. Yunus Paşa Halep'te oturmıyarak kaçmakta devam eden Memlûkleri göz açtırmadan kovalıyarak Hama, Humus üzerinden Şam'a girdi. Bozulan Memlûkler öyle perişan bir surette Mısır istikametinde ilerliyordu ki, bunları toplayıp disipline sokacak bir baş bile yoktu.

Yunus Paşa'dan sonra Yavuz Selim de Halep'e girdi. Halep halkı şehrin dışına çıkarak padişahı merasimle karşıladı. Burada kaldığı bir kaç günlük müddet zarfında Halep civarındaki kasabaların halkı Osmanlılara itaatini arzetti. Halep'ten, 27 ağustos 1516 tarihiyle Şehzade Süleyman'a ve ecnebi devletlere fetihnâmeler gönderildi.

Yavuz Selim, Halep Beylerbeyliğine pişdar kumandanı Karaca Ahmed Paşayı tâyin ettikten sonra harekete geçti. Halep'ten sonra Yunus Paşanın ilerlediği yoldan giderek Hama'ya girdi. Hama'dan ayrılırken buranın idaresine, ilerde vezirlik rütbesine yükselecek olan ve İstanbul'da bir semtin kendi adı ile anılmasına sebep olacak derecede bol hayratı bulunan Güzelce Kasım Paşa'yı memur etti. Hama'dan sonra Humus'a geçen Yavuz Sultan Selim 22 eylûle kadar burada kaldı.

Merc-i dabık muharebesi
(Sultan Aziz devrinde Gloya Borski'ye yaptırılan bu tablo Askerî Müzemizdedir)

Eylûlün son günlerinde Şam'ın dış mahallelerinde görünen Yavuz Sultan Selim, Suriye'nin bu meşhur şehrine girdikten sonra Kasr-ül Ablak'ta kaldı. Şam'a dahil olunca hemen Mısır üzerine yürümiyerek ordusunu yeniden nizamladı. O arada Suriye kaleleri kumandanlarından bir kısmı, Arap beyleri ve Lübnan Dürzileri reisi padişaha arzı ubûdiyet eyledi. Osmanlılara teslimiyet gösterenler arasında Hayırbay da vardı. Yavuz Selim Urban'ı elde etmek için onlara bol bol para ve hediyeler dağıttı. Dürzi'lerin de Osmanlılardan memnun kalmalarını sağlamak gayesiyle bunların emirlerinden olan Maanoğlu'na sancak beyliği verdi. Trablus, Kudüs ve Safed'e Osmanlı ümerası arasından sancak beyleri tâyin etti. Şam'da kaldığı üç aylık müddet zarfında Suriye'nin idaresi için bir takım teşkilât yaptı. Mısır için bir ileri karakol mesabesinde olan Gazze'nin alınması lâzımdı. Gazze'ye kuvvet sevketti. Gazze alınınca buranın sancak beyliğine ikibin muhafız süvari kuvvetiyle birlikte Ozguroğlu İsa Bey oğlu Mehmed Beyi gönderdi. Bu mühim mevki de ele geçirildikten sonra Mısır yolu, Memlûk kuvvetlerinin tutunabileceği bir yer ortada kalmıyacak derecede Türklere açılmış oldu.

Yavuz Selim Şam'da kaldığı müddet zarfında Suriye'nin teşkilâtlandırılması ve ordunun yeniden tensiki işleriyle uğraşmakla beraber, İslâm tarihinin bu meşhur şehrindeki camileri, türbeleri ve tarihî kıymeti haiz yerleri de teker teker gezip gözden geçirdi.

Memlûklarda yeni hükümdar seçimi

Kansu Gavri'nin ölümü ile Memlûkler hükümdarsız kalmışlardı. Merc-i Dabık'tan sağ salim kurtulabilen ümera Mısır'a geldikten sonra önce yeni hükümdarın seçimi işiyle meşgul oldular. Memlûklerde mevcut usule göre bir hükümdar ölünce, onun yerine geçecek şahıs Memlûk beylerinin seçimi neticesinde taayyün ederdi. Bu defa yapılan seçimde Kansu Gavri'nin biraderinin oğlu olan Tomanbay kazandığından Mısır'ın hükümdarı oldu. Kansu Gavri Osmanlılar'la çarpışmak üzere Suriye'ye gittiği zaman Kahire'de onun yerine vekil bırakılmış olan Tomanbay şahsî meziyetleri cesaret ve hakkaniyeti ile etrafına kendisini sevdirmişti. Bunun için kendisi hükümdar olmak istemediği halde Memlûk beylerinin ısrarına boyun eğmişti. Tomanbay hükümdarlık tahtına oturduğu sırada Yavuz Selim de Şam'a yeni girmiş bulunuvordu.

Gazze hâdisesi

Mısır'ın Suriye'ye açılan kapısı vaziyetindeki Gazze şehri'nin Türkler elinde bulunmasının Mısır istilâsını kolaylaştıracağını göz önünde bulunduran

Halep'in eski bir resmi

Memlûk ümerası bu mevkie hâkim olmak için kuvvet sevkini uygun buldu. Bunun üzerine Gazze'nin sâbık valisi olan Canberdi Gazali on bin kişilik kuvvetin başında 28 ekim 1516 da Gazze'ye gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. Canberdi Gazali'nin maiyetinde tanınmış Memlûk ümerasından bâzıları da vardı. Gazze'ye gelinirken civardaki Araplardan da yardımcı kuvvetler temin edildi.

Canberdi Gazali'nin emrindeki Memlûk kuvvetleri, Mısır - Suriye hududunda Gazze yakınında ve bilhassa «Han Yunus» ismi verilen bir kervansaray civarında Osmanlı piştar kuvvetleriyle karşılaştı. Beş bin kişi tutarındaki Osmanlı piştarlarının başında Veziriâzam Sinan Paşa bulunuyordu. İki taraf yekdiğerleriyle karşılaşınca derhal muharebe nizamına geçildi. Sinan Paşa, Memlûk kuvvetlerinin yarısı kadar tutan Osmanlı birliklerini üç bölüme ayırdı. Topçu ve bir miktar yeniçeriyi merkezde ihtiyat kuvveti vaziyetinde kendi elinde tutup, sağ kolu Teke sancak beyi Ferhad beye, sol kolu da Osmanlı işgalindenberi Gazze sancakbeyi bulunan Özgüroğlu İsa Bey oğlu Mehmed Beye verdi. Buna mukabil emrindeki kuvvetleri ikiye ayıran Canberdi Gazali ise, sağ kolunun kumandasını kendisi deruhte edip, sol kolunu da İskenderiye valisi Hüdaverdi Beye tevdi eyledi.

21 aralık 1516 günü yapılan şiddetli çarpışmada Memlûk kuvvetleri tam bir hezimete uğradı. Gazze yakınında cereyan eden bu çarpışmada muvaffakiyetin temininde Merc-i Dabık muharebesinde olduğu gibi top, tüfek gibi ateşli silâhların mühim bir hissesi vardı.

Yavuz Selim'in Mısır'a hareketi

Yavuz Sultan Selim Suriye işlerinin nizamlanmasını yoluna koyduktan sonra Merc-i Dabık'ta kazanmış olduğu zaferinin üzerine yenilerini eklemek için Mısır'a doğru harekete geçti. Merc-i Dabık zaferiyle kazanılan Suriye hâkimiyetinin pürüzsüz bir neticeye ulaştırılabilmesi için, Memlûk'lere daha ağır darbelerin indirilmesi lâzımdı. Fakat, büyük hükümdar, yalnızca Suriye hâkimiyeti peşinde koşan bir kimse değildi. Onun plânı, Osmanlı devletini büyük bir İslâm imparatorluğu haline getirmekti. Binaenaleyh bu plânın bir parçasını teşkil eden Osmanlı - Memlûk harbinde, ilk kademeyi Merc-i Dabık'ta aşmıştı. Bu plânın tam mânasiyle tahakkuku ancak Mısır'a kadar yürüyerek Memlûklere son darbeyi indirmekle mümkün olabilirdi.

Yavuz Selim Mısır'a hareket etmeden önce, Çerkez Murad Bey nâmında birinin başkanlığında bir elçilik hey'etini, Mısır'ın yeni hükümdarı Tomanbay'a gönderdi (Aralık 1516). Osmanlı elçisi Padişahın bir mektubunu Tomanbay'a takdim etti. Hoca Saadeddin'in bildirdiğine göre Yavuz Selim bu mektubunda «Boş yere müslüman kanı dökülmemesi için Tomanbay'ın kendisine tâbi olmasını istiyor ve ayrıca, Tomanbay'a aslını hatırlatarak, alınır satılır bir köle olması dolayısiyle saltanata lâyık olamıyacağını, halbuki kendisinin yirmi ceddine kadar hükümdar oğlu hükümdar bulunduğunu söylüyor, her sene Mısır haracını göndermek ve padişah adına hutbe okutup para bastırmak şartiyle kendisini Gazze'den itibaren Mısır top-

Hamanın eski bir resmi

Eski Humus'tan bir görünüş

raklarının valiliğine tâyin edeceğini ilâve eyliyordu». Tomanbay padişahın mektubunu okuyunca müteessir olup ağlamış, fakat yapılan teklifleri reddetmişti.

Tomanbay, Osmanlı elçilerine hürmet göstererek huzuruna kabul ettiği halde, elçiler sultan huzurundan ayrıldıktan sonra Memlûk ümerasından Alanbay tarafından öldürüldü. Türk elçilerinin başını kesen Alanbay, bu işi yaptıktan sonra divan'a giderek, «elçilerin tekliflerinin nefsine ağır geldiğini, Memlûk'ler kadar şecaatları olmadığı halde topları sayesinde Merc-i Dabık'ta üstünlük temin etmiş olan Türklerin, şimdi de bu ağır teklifte bulunmaları karşısında dayanamıyarak, elçileri bizzat öldürdüğünü» bildirip, kendisini mazûr göstermeye ve dolayısiyle suçunu affettirmeye çalıştı.

Tekliflerin reddi ile elçilere böyle bir muamelenin reva görülmesi, Mısır'a hareket için bir sebep yerine de geçti. Yavuz Selim, Mısır'a hareketinden önce, Tih ve Sina çöllerini aşabilmek için bir takım hazırlıklar yaptı. Orduya lâzım olan suyu nakledebilmek üzere iki bin deve satın aldı ve su koymak için kırba ve saire gibi lüzumlu malzemeyi temin etti. Askeri Mısır fethine teşvik gayesiyle iki yüz yük akçe atiyye dağıttı. Bu işleri bitirdikten sonra 15 aralık 1516 da Şam'dan hareket etti.

Yavuz Selim Suriye - Mısır yolu üzerindeki Remle'ye vardığı zaman Sinan Paşa'nın kazandığı muvaffakiyeti öğrendi. Veziriâzam'ın kazandığı «Han Yunus» zaferi şerefine orduda şenlikler yapılmasını emretti. Ayn-ı Safa mevkiinde Sinan Paşa kendisine mülâki olduğu zaman Yavuz Selim Veziriâzam'ına kıymetli bir kılıç hediye edip, bu zaferi kazanan askerine de hediyeler dağıttı.

Yavuz Selim Remle'ye vardığı zaman buranın pek yakınında bulunan Kudüs'e gitmek üzere ordugâhtan ayrıldı. Yanında lalası Hasan Can ile müverrih İdris-i Bitlisî ile daha bir kaç kişiyi almıştı. Kudüs'e ortalık karadıktan sonra ulaşan Yavuz Sultan Selim sabahı beklemeden Peygamberlerin mezarı ile Hazreti İbrahim'in kurban mahalli olarak tanınan kayayı ziyaret etti. Dini bütün bir müslüman olan bu büyük hükümdar, müslüman bir devlete karşı bir sefere giderken din ululalarının kabirlerini ziyaret etmekle duygu ve idealindeki samimiyeti açıklamış oluyordu. Ortalık aydınlanmak üzereyken Kudüs'ten ayrılan Yavuz Selim, havanın karlı ve soğuk olmasına bakmıyarak Halil-urrahman'a kadar gidip İbrahim Peygamberin kabrini ziyareti müteakip ordugâhına avdet eyledi.

Ordu Gazze ile Han Yunus arasındaki Deyr-ül-belah konağında iken vezir Hüseyin Paşa, susuz çöllerden ordu geçirmenin imkânsızlığından bahsederek, geri dönmenin

Şam'ın eski bir resmi

Şam'ın daha yakın zamanlara ait resmi

zamanı geldiği şeklinde bir söz sarfedince Yavuz Selim derhal çadırının iplerinin kesilmesini emretti. Bu onun idamına, işaret olduğundan boğdurularak öldürüldü ve cesedi idam edildiği mahalle gömüldü.

Çölün geçilmesi

Mısır'a yürüyen Osmanlı ordusunun aşmak zorunda bulunduğu en büyük engel Mısır ile Filistin arasındaki kum çölleriydi.

Tarihte bu çölü aşmıya muvaffak olan yabancı orduların Mısır'a hâkim oldukları görülmekteydi. Vaktiyle çölü aşabilen Persler ve Büyük İskender Mısır'ın hâkimi kesilmişlerdi. Onun için bu yola «Fatihler yolu» denilmekteydi. Fatihler yolunun muvaffakiyetle aşılması tarihte ancak bir iki kumandana nasibolmuştu.

İşte Yavuz Sultan Selim Mısır'ın böyle bir tabiî engelini aşmak mecburiyetindeydi. Büyük padişahın çelik irâdesi müthiş otoritesi ve zamanında aldığı tedbirlerle bu büyük engel yenildi. Mühim bir şans eseri olarak Osmanlı kuvvetleri çölü aşarken yağmur yağdı. Bu sayede su sıkıntısı çekilmediği gibi, kumların yağmur tesiriyle katılaşması, ağırlıkların nisbeten kolay geçirilmesine yaradı. Çölden geçilirken ordunun su ihtiyacını temin kadar mühim bir mesele de kumluk sahada vasıtaların yürütülmesi idi. Yavuz'un peşinen aldığı tedbirler sayesinde ve ağır arabalara mutaddan fazla hayvanlar koşulmak suretiyle bu müşkül de yenildi. Tih sahrası'nın geçilmesi en güç yeri olan El-Arîş ile Salihiye arasındaki kısmını, Yavuz Selim'in emrindeki Türk ordusu beş günde aştı. Hem de bunu bütün ağırlıkları ve yüzlerce topunu geçirmek suretiyle başardı.

Salihiye'den itibaren ta Kahire yakınlarına kadar Araplar Türk ordusunu mütemadiyen tâcize ve ordunun su teminine mâni olmaya çalıştılar. Memlûk Sultanı Tomanbay, her Türk askeri başı getirecek olanlara başın ağırlığınca altın vereceğini bildirdiğinden bütün çöl arapları Türk ordusunun etrafına üşüşmüştü. Fakat bunlar yarı, top ateşi, yarı da süvari takipleriyle dağıtıldıklarından umdukları şeyi pek elde edemediler.

Ridaniye Muharebesi

Mısır ile Filistin arasındaki çölü muvaffakiyetle geçen Yavuz Selim Kahire istikametinde yoluna devam etti. Memlûk Sultanı Tomanbay Kahire'nin kuzey doğusunda şehre pek yakın bir köy olan Ridaniye'de mevzi almış olduğundan, Yavuz Selim de Ridaniye'nin önünde Bârket-ül-hac mevkiinde ordugâhını kurdu.

Burası, Memlüklerle ilk muharebeyi verdiği yer olan Merc-i Dabık'a hiç de

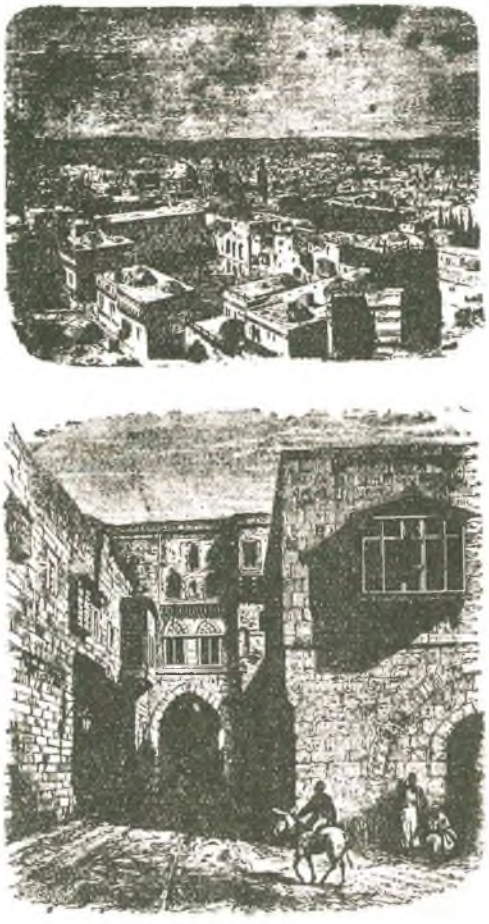

Eski Kudüs'ten iki görünüş

Yakın zamanlarda Beyrut

benzemiyordu. Zira Ridaniye iyice tahkim edilmiş bir mevzi idi. Sultan Tomanbay Osmanlı ordusunu Salihiye'de karşılamak istediği halde ümerasının fikri ve ısrarı üzerine burasını seçmişti. Tomanbay'ın 20 ilâ 50 bin kişilik kuvvetle tuttuğu Ridaniye'deki harp cephesinin iki ucu da tabiî mânilere dayatılmıştı. Cephenin sağında El Mukaddam dağı, solunda da Nil nehri vardı. Bu iki tabiî mâni arasında uzanan cephe askerle tutulmuş, ayrıca hendek ve siperler kazılarak barikatlar meydana getirilmişti. Frenklerden temin edilen iki yüz top ile İskenderiye'deki toplar buraya nakledilerek tâbiye edilmişti. Ayrıca Frenk'lerden topçu ve tüfekçi de getirilip cepheye yerleştirilmişti. Böylece Merc-i Dabık'ta Osmanlıların zafer kazanmasına hayli tesir etmiş olan ateşli silâhlarla bu defa, Tomanbay Türklere mukabele edecekti. Memlûkler'in toplarının mühim bir kısmı Canberdi Gazali'nin tavsiyesile Âdiliyye mevkiinde hazırlanan siperlere yerleştirilmiş bulunuyordu.

Yavuz Selim'in harp plânı

Osmanlı ordusunun baş kumandanı Yavuz Sultan Selim yaptırdığı keşiflerle ayrıca da casusları vasıtasiyle düşman cephesinin durumu ve Tomanbay'ın harp plânını öğrendi. Düşmana cepheden yapılacak bir taarruz, Türk ordusu için pek ağır zayiata mal olup fena neticelerin doğmasına yol açabilirdi. Buna meydan vermeyip üstelik zaferi de kat'i şekilde temin edebilmek için Memlûk ordusunun yan ve gerilerine taarruz edilmesi lâzımdı. Geriye de uzanabilmek için ya Nil nehrinin veyahut da El Mukaddam dağının aşılması şarttı. O mevkide köprü bulunmadığı gibi, başka vasıtalarla da Nil sularının, düşman ordugâhının hemen yanı başından aşılmaya çalışması imkânsız denecek derecede tehlikeliydi. Buna mukabil pek yüksek olmayan El-Mukaddam dağını ustaca bir manevra ile dolaşıp düşman mevzilerinin gerisine ulaşmak mümkündü. Böylece Memlûk ordusu hem iki taraftan sıkışacak, hem de pek güvendiği toplarını lâyıkı veçhile kullanamıyacak hale düşecekti.

Yavuz Sultan Selim bu dâhiyane plânı bizzat tatbik suretiyle, askerî zekâsını ve dünyanın ender kumandanlarından olduğunu gösterdi. Önce Memlûk ordusunun karşısındaki kısımda harp nizamı alındı. Buradaki kuvvetlerin sağ kolu Anadolu beylerbeyi Mustafa Paşa, sol cenahı Rumeli beylerbeyi Küçük Sinan Paşa'nın kumandasına verildi. Ortada Veziriâzam Hadım Sinan Paşa bulunuyordu.

Padişahın bizzat kendisi bir kısım süvari kuvvetlerinin başına geçerek geceden El-Mukaddam dağını dolaştı. Böylece Tomanbay'ın ordugâhına yan gerisinden yani güney doğu istikametinden taarruz imkânına kavuşuldu.

Muharebenin cereyan şekli

Memlûk devletinin ortadan kalkmasiyle neticelenen Ridaniye muharebesinde Osmanlı ordusunun tertibi ile harbin ilk safhası biraz karışık olarak

Eski Sayda'dan bir görünüş

anlatılmıştır. Hoca Saadeddin ile Solakzâde'nin tarihlerinde müphem bir ifâde ile Padişahın merkezde bulunduğuna işaretten sonra, sağ kolda Anadolu askeriyle Sinan Paşa, Dulkadir ailesinden Şehsuvaroğlu Ali Bey, Akkoyunlu ailesinden Feruhşad (Ferahşad) Bey ve Osmanlı hizmetine girmiş olan Hayırbay'ın; sol kolda da vezir Yunus Pasa ile Ramazanoğlu Mahmud Bey ve yine Osmanlı hizmetine girmiş olan Kölemen emirlerinden Yunus Beyin bulunduğunu yazarlar. Halbuki sefer esnasında günü gününe tutulmuş olan Haydar Çelebi ruznamesinde, biraz yukarıda kaydettiğimiz veçhile Veziriâzam Sinan Paşanın ortada, Mustafa Paşanın sağ, küçük Sinan Paşanın sol kolda olduğu kaydedilmiştir. Haydar Çelebi ruznamesinin zamanında tutulmuş bilgiyi ihtiva etmesi bakımından doğru olacağı şüphesizdir. Ayrıca Yavuz Selim'in El-Mukaddam dağını dolaşan kuvvetlerin başında bulunduğu da bilindiğine göre Hoca Saadeddin ile Solakzade'nin ve bu noktada onları esas tutan Hammer'in hataya düştükleri anlaşılmaktadır. Muhtelif kaynakların karıştırılması sonunda Ridaniye harbinin şöyle cereyan etmiş olduğu neticesine varılmaktadır:

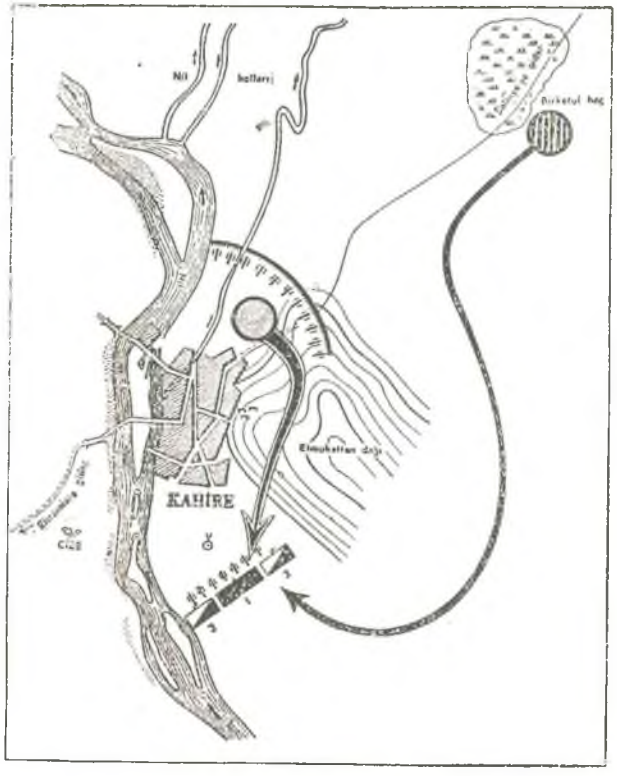

Bu krokide, Birketulhaç'dan hareketle aşağıya inen uzun tek okla gösterilen kuvvet, bizzat Yavuz'un kumandasındaki kısımdır. Ortadaki ince taramalı yuvarlak ve ondan aşağı inen çift çizgili ok Mısırlıların kuvvetidir. Ve bu yuvarlağın üstündeki savunma hattı da Mısırlılara aittir. Osmanlı ordusunun bir kısmı Veziriâzam H. Sinan Paşa ile bu savunma hattının karşısında yer almıştır. Yavuz, arka taarruzunu yaparken bunlar da Mısırlılarla savaşmaktaydı. 1, 2, 3 rakkamları ile gösterilen kuvvetler Yavuz'un taarruz tertibidir.

Muharebe 22 ocak 1517 (29 Zilhicce 922) günü sabahın erken saatlerinde başladı. Esas cephede muharebenin başladığı saatte veyahut da çarpışmaların başlamasından en geç bir iki saat sonra El-Mukaddam dağını dolaşan Yavuz Selim'in taarruzu da gelişme kaydettiğinden, en başta Tomanbay olmak üzere Memlûk ümerası müthiş şaşkınlığa uğradılar. Buna rağmen canla başla çarpışmaya devamdan da geri kalmadılar. Memlûk ordusu gerilerden hücuma marûz kalınca, fazlaca güvendikleri topları kullanılmaz halde oldukları yerde âdeta iş görmez bir âlet vaziyetine düşüverdi. Son kudretleriyle ve gözlerini budaktan sakınmıyarak çarpışan Memlûkler bir aralık Canberdi Gazali'nin emrindeki birlikleri vasıtasiyle Osmanlı sağ cenahında bir sarsıntı meydana getirdilerse de, bu sarsıntı çabuk geçiştirildi.

Memlûk Sultanı Tomanbay, muvaffakiyetten ümidini keserken son bir hamle ile Osmanlı karargâhına hücum ederek Padişahı öldürmek ve Osmanlı ordusunun başsız kalmasının yaratacağı sarsıntıdan faydalanmak istedi. Yanı-

na en cesur beylerinden olan Alanbay ile Kurtbay'ı ve onlar gibi cesur askerlerini aldı. Müthiş bir hamle ile Osmanlı ordusunun merkezine saldırdı. O sırada Yavuz Selim El-Mukaddam dağını dolaşan kuvvetlerin başında bulunmaktaydı. Osmanlı ordugâhına giren Tomanbay Padişah zanniyle Veziriâzam Sinan Paşayı, Alanbay ile Kurtbay da Ramazanoğlu Mahmud Bey ile başhazinedar Ali Ağayı öldürdüler. Bunlardan Alanbay bir kurşun yarası almakla beraber üçü de karargâhlarına dönebildiler.

Ridaniye harbinin neticesi o gün akşamleyin taayyün etti. Maamafih Ridaniye civarındaki çarpışmaların sonunun ertesi gün ikindi vakti ancak alındığı anlaşılmaktadır. Memlûk sultanı Tomanbay son hücumu ile de Osmanlı ordusunda bir şey yapmıya muvaffak olamayınca bâzı beylerile birlikte muharebe sahasından kaçtı.

Ridaniye muharebesiyle Memlûk'lere karşı ikinci bir kesin zafer daha kazanılmıştı. Memlûklerin Ridaniye ordugâhı bütün toplariyle birlikte ele geçirildi. Kaynakların ekserisinin bildirdiğine göre, muharebe meydanında Memlûklerin bıraktıkları ölülerin miktarı yirmi beş bini buluyordu. Zaferin kazanılışının ferdası gününde Yavuz Selim, karargâhını Kahire'nin karşısında ve Bulak'ın yanında Vastaniye'ye nakletti. O arada Kahire de zaptedilmiş bulunuyordu. Fakat henüz emniyet teessüs etmediğinden Padişah Kahire'ye girmedi. Sadece ordugâhı'nın nakli sırasında Kahire'yi uzaktan seyretti.

Tomanbay'ın Kahire baskını

Ridaniye muharebesinin kaybını müteakip kaçıp bir tarafa saklanan Tomanbay, bir haftalık gaybubeti sırasında boş durmayarak etrafa el altından haberler göndermek suretiyle epeyce kuvvet topladı. Zaten kendisi kaçarken maiyetinde bir miktar süvari mevcuttu. Bunlarla birlikte etrafına yedi ilâ on bin kişilik kuvvet topladı. Bunlarla padişahın karargâhına bir gece baskını yapmak istedi. Lâkin Tomanbay'ın plânı haber alındığından karargâhın etrafına toplar yerleştirildi ve icap eden sair tedbirler ittihazından başka asker harbe hazır tutuldu. Tomanbay Osmanlı karargâhındaki hazırlık ve tedbirleri öğrenince bu defa 27/28 ocak gecesi Kahire'ye hücum etti ve şehirdeki Osmanlı muhafızlarını tamamen kılıçtan geçirdi. İlk hamlede şehre hâkim vaziyete geçtiği cihetle acele siper ve barikatlar hazırlattı. Zaten şehirde Osmanlılar için tam emniyet teessüs etmemişti: Tomanbay'ın böyle bir hamle yaptığını gören halk cesaret bularak müdafaaya başladı. Evler birer tabiî barikat, sokaklar muharebe sahası haline geldi. Kahire'nin yeniden istirdadı için üç gün üç gece cereyan eden kanlı çarpışmalara yer yer kadınların ve çocukların dahi katıldığı veya çarpışmalara yardım ettiği görüldü. Burada da bir defa daha mağlûp olan Tomanbay kadın kıyafetine girerek Kahire'den kaçtı ve Saîd taraflarına gitti. Üç günlük muharebe neticesinde Kahire sokaklarında elli bin kişi can vermişti. Kahire çarpışmaları sona ererken Memlûklerden bir kısmı esir edildi. Bunlardan sekiz yüz kişi padişahın emriyle idam olundu. Kahire'nin kat'î şekilde zaptından sonra etrafa dağılan Memlûk ümerasından bâzıları kendiliklerinden teslim olmak suretiyle Padişahın affını temin ettiler ki, bunların arasında Canberdi Gazali de vardı.

Yavuz Selim'in Kahire'ye girişi

Kahire'nin tam mânasiyle zaptı ve muharebede ölenlerin cesedlerinin kaldırılmasından bir müddet sonra 15 Şubat 1517 Pazar günü Yavuz Sultan Selim muhteşem bir alayla Kahiye'ye girdi. Şehre dahil olduktan sonra El-Mukaddam dağındaki «Kasr-ı Yusuf» da kaldı. Yavuz Selim bu tarihten itibaren Mısır Sultanı vaziyetinde ve Memlûk'lere ait toprakların sahibi mevkiinde idi.

Yavuz Selim Kahire'ye girişinden sonra kıldığı ilk Cuma namazında hutbe onun namına okundu. Mimbere çıkan hatip onun ünvanını «Hadim-ül Haremeyn-i Şerifeyn» diye zikrettiği zaman Yavuz Selim başından destarını, altından seccadesini çıkararak toprağın üstüne şükür secdesine kapanıp heyecan ve şükran gözyaşı dökmüştür.

Tomanbay'ın son macerası ve ölümü

Saîd taraflarına çekilmiş olan ve araştırmalara rağmen ele geçmiyen Tomanbay bir aralık padişaha affedilmesi için bir adamı ile mektup gönderdi. Bunun üzerine kendisine affedildiğine dair berat yollandı. Fakat Tomanbay'ın af talebi samimî olmayıp, Kahire yakınına ulaştıktan sonra Nil'i geçip Şam voluyla doğuya kaçmaktı. Onun için Padişahın affının da kendi niyeti gibi samimî olmayacağını düşünerek, gelen hey'ete dahil adamları öldürdü.

Tomanbay dolaştığı mıntıkalarda kendisine sadık Memlüklerle Arapları toplayıp ayaklandırmaya devam ettiğinden, bu dâvayı kökünden halledebilmek için mutlaka kendisinin ele geçirilmesi lâzımdı. Onun elde edilmesi de ya mücadele veyahut da bir takım vaadlerle kandırmak suretiyle mümkün olabilirdi. Tomanbay' kendisine gönderilen Osmanlı hey'etini öldürdüğünden, bundan sonra yollanacak hey'etlerin de ayni akibete uğrayacağı hesaplanıyordu. Maamafih bu siyasetin bir defa daha tecrübesine geçildi. Mirahor Ahmed Ağanın teklifiyle, bu defa gönderilecek hey'et reisliğine, Osmanlılar tarafına geçmiş bulunan Memlûk ümerasından Hoşkadem memur edildi. Lâkin Hoşkadem de, Tomanbay'ın yeni Divitdarı Şadi Bey'le anlaşamadığından, bu anlaşma denemesi de muvaffak olamadı.

Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'ın vaad ve anlaşma yolu ile ele geçirilemiyeceğine kanaat getirince, sıkı bir takip harekâtına karar verdi. O sırada Şadi Bey Memlûk'lerden ve Tomanbay'a sadakata devam eden Arap aşiretleri efradından on bine yakın adam temin etmişti. Bu kadar kuvvetle Osmanlıları sarsacağını tahmin ediyordu. Fakat bilhassa çoğunluğu teşkil eden Arap efradı onlara pamuk ipliği ile bağlıydı. Nitekim ufak bir anlaşmazlığı müteakip Araplar kendisinden ayrıldı. Bu ayrılma

İsyan eden Kahire halkı üzerine Osmanlıların mukabelesi (Ricaut'nun Almanca nüshasından)

sırasında Arap aşiretlerinden birinin reisi şöyle diyordu: «Sultan Selim gibi muzaffer bir padişaha daha ziyade mukavemetten Allah bizi esirgesin». Aşiret reisi bu sözü söylerken Osmanlı kudretinin ne olduğunu bizzat müşahede etmişti. Zira Şadi Bey ile silâhlı kavga şekline dökülmüş olan münazaaları sırasında, üzerlerine ateş eden Osmanlı toplariyle hem Memlûkler, hem de aşiret mensupları hayli telefat vermişlerdi.

Nihayet iş daha ciddî tutularak Veziriâzam Yunus Paşa'nın riyasetinde Yeniçeri ağası Ayas Ağa ve Canberdi Gazali idaresindeki kuvvetlerin takip ve sıkıştırması neticesinde Tomanbay ele geçirildi. Tomanbay'ın elde ediliş şekli iki türlü anlatılır. Birinci şekle göre: Tomanbay sıkışık vaziyete düşünce kendisine sadık kalan bir kaç Memlûk beyi ile beraber Hasan ibn-i Mer'i adında bir Arap şeyhine sığınmıştır. Vaktiyle Kansu Gavri tarafından zindana atılmış olan bu şeyhi Tomanbay hapisten çıkarmış olduğundan kendisine minnettar bir şahsiyet diye telâkkî etmiştir. Filhakika şeyh onu önce bir mağaraya saklamış ve böylece sadık bir kimse intibaı uyandırmışsa da, bilâhare Osmanlı'ları haberdar kıldığından Tomanbay, Yeniçeri Ağası Ayas Ağa tarafından yakalanmıştır.

Her iki yakalama şeklinin sonunda da Tomanbay'ın ellerinin bir mendille bağlanarak bir ata bindirildiği ve bu şekilde Yavuz Selim'in huzuruna getirildiği kaydolunur. Yavuz Selim'in, Tomanbay'ın yakalanması dolayısiyle sevindiği ve hattâ «Elhamdülillâh! Mısır işte şimdi fethedildi» dediği rivayet olunur.

Yavuz Sultan Selim, esir Mısır Sultanı Tomanbay'ı muhteşem bir merasimle kabul etti. Padişah tahtına kurulmuş, devlet erkânı etrafına dizilmişti. Bir taraftan nevbet vururken bir taraftan da toplar atılıyordu. İşte, galipler için muhteşem olan bu sahne ortasında, memleketini yiğitçe ve kahramanca müdafaa ederken esir düşmüş olan Tomanbay, Yavuz Sultan Selim'in huzuruna getirildi. Tomanbay padişahın huzuruna çıktığı zaman onu hürmetle selâmladı, Yavuz Selim de aynı saygı ile selâmına mukabele edip oturması için yer gösterdi. Galip ve mağlûp aslanlar o anda derin bir sükût içinde konuşmadan bir müddet birbirine baktılar. Önce sükûtu bozan Yavuz Selim oldu ve Solakzâde'ye göre aralarında şöyle bir konuşma cereyan etti:

«Ya Sultan-ül Arap! Bir kaç defa adam gönderdik, bir kuru nâma kail olduk. Yalnız hutbe ve sikke bizim ismimizle olsun, gayrısı sizlere mübarek olsun dedik. Adamlarımızı öldürdünüz. Bâhusus elçiye zeval yok iken Ridaniye cenginden sonra gönderdiğimiz elçiyi de katlettiniz».

Tomanbay, harb mesuliyetinin kendi üzerine teveccühünü belirten bu sözler karşısında, âdeta itizar edercesine:

«Vallahilâzim, elçileri ikram ile dârülziyafeye doğru göndermiş idim. Emir Alanbay dedikleri mağrur, onlara rastgelerek öldürmüş. Bundan sonra tedbirin faydası olmadı. Elhamdülillâh elden ne gelir?»

Bu sözlerden sonra mücadelesinin meşruiyetini izah için: «Çerkeslerin (Memlûkleri kastediyor) zevali, talihinizin ikbali mukadder olmasaydı bu hal zuhur etmezdi. Lâkin bizim kıtalimiz memleket ve evlâdımızı korumak içindir. Ama siz bizim üzerimize kılıç çekip kanımız akıtma hakkını nasıl istihsal ettiniz?» diye korkusuzca konuşarak Türkleri itham edici sözler sarfedince Yavuz Selim:

«Ben üzerinize fetva ile geldim, din gayreti ile geldim. Ben kızılbaşların üzerine yürürken, Kansu Gavri Dulkadıroğlu'nu tahrik etti. Dulkadıroğlu bir büyük cihada mâni oldu. Kansu Gavri Halep'e gelerek ve Acemler ile müttefik olarak memleketimize kasdetti. Cezasını vermek lâzım geldi. Biz adam gönderip şerrinizi savuşturmaya çalıştıkça siz gururunuzu arttırdınız».

Bu karşılıklı konuşma sırasında Tomanbay, huzurda hazır bulunan Hayırbay ile Canberdi Gazali'yi parmağiyle bizzat göstererek:

«Ey Türk sultanı! Bizim devletimizin sukutundan müttehim sen değilsin, bu hainlerdir» cümlesiyle eski ümerasını itham etti. Mülâkatın sonunda padişah

«Bu kadar halisülvicdan ve bu kadar şecaatli bir adamı öldürmek mertliğe yakışmaz. Yalnız memlekette tam bir asayiş teessüs edinciye kadar bir müddet Ayas Ağanın nezdinde kalacak ve kendisine lâyık olduğu ihtiramat tamamiyle ifa olunacaktır» emrini verdi. Az bir müddet sonra Tomanbay'ın son mücadelesinde beraberinde bulunan Şadi Bey de yakalanmış olduğundan padişahın huzuruna getirildi. Yavuz Selim Şadi Beyi de alâka ile karşıladı. Onunla da konuştu. Sonunda Şadi Beye de hürmet edilmesini emretti.

Yavuz Selim, şecaat ve cesaretine hayran olduğu ve peşinen gayet iyi muamelede bulunduğu Tomanbay'ın on beş gün sonra birdenbire idamını emretti. Tomanbay'ın böyle birdenbire idamına sebep; bir gün Yavuz Selim'in geçtiği yol üzerinde bir grup insanın «Allah, Tomanbay'ı muzaffer etsin» veyahut da «Sultan Tomanbay'a Allah yardım etsin» diye nümayiş şeklinde bağırmasıydı. Bunun üzerinedir ki, kuvvetli bir şahsın sağ bırakılmasını doğru bulmayan Yavuz Selim onun hayatına son verdirmiştir. Arap tarihlerine göre; bu nümayişi, padişahın huzurunda mâruz kaldıkları ithamın intikamını almak istiyen Canberdi Gazali ile Hayırbay el altından tertiplemişlerdir. Nümayiş vukubulunca padişah Hayırbay'ı huzuruna çağırarak sebebini sorduğu zaman, o, Tomanbay'ın pek çok taraftarı bulunduğunu, halkın onun esir edildiğine inanmadığını, Mısır halkının ümitle baktığı bu şahıs hayatta oldukça memlekette asayişin teessüs edemiyeceğini bildirmiştir.

Yavuz Selim Tomanbay'ın öldürülmesine karar verince onu Şehsuvarzâde Ali Beye teslim etti. O da vaktiyle Memlûk Sultanının, babası Şehsuvar'ı asmış olduğu «Bâb-ı Züveyle» de Tomanbay'ı astı (13 nisan 1517). Tomanbay'ın cesedi üç gün ipte asılı kaldı. Herkes görerek öldüğüne inandı. Ondan sonra Yavuz Selim cenazenin hükümdarlara mahsus merasimle kaldırılmasını emretti. Cenaze namazında bizzat bulundu. Müteveffanın ruhu için pek çok tasaddukta bulunarak fıkaraya üç gün para dağıttı.

Yavuz Selim'e suikast teşebbüsü

Yavuz Selim, Tomanbay'ın idamından sonra bir ay kadar Kahire'de oturdu. Bu müddet zarfında Kahire ve civarında mevcut cami, türbe, mektep ve medrese gibi İslâmî eserlerle eski Mısırlıların meydana getirmiş oldukları âbideleri gezip tetkik etti. Daha sonra karargâhını meşhur Nil mikyasının bulunduğu Ravza adasına nakletti. Ravza adası, yalnızca Nil'in feyezanını ölçmek

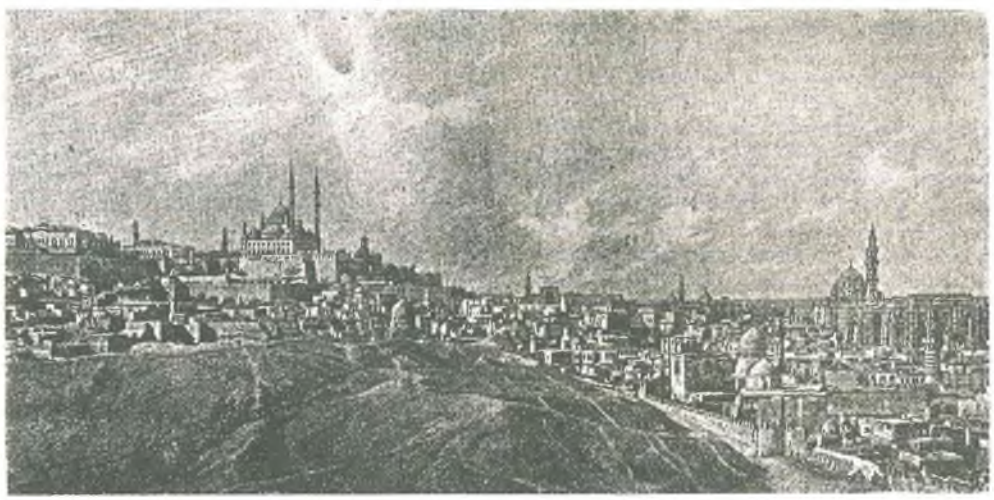

Yakın zamanlarda Kahire'nin umumî görünüşü

Kahire'de Tulunoğulları mahallesi

için meydana getirilen Nil mikyası ile değil, en eski İslâm tersanesinin burada kurulmuş olmasiyle de meşhurdu.

Yavuz Selim Ravza adasında ikamet etmekteyken bir suikast teşebbüsü vukubulmuştur. Arap kaynaklarına istinaden Hammer'in verdiği bilgiye göre; Mısır'ın en cesur beylerinden biri olan Kansu Adli namında bir şahıs, geceleyin bir kaç cesur arkadaşiyle birlikte sandala binerek Ravza'ya gitmiş, Yavuz Selim'in ikamet ettiği binanın tepesine çıkarak buradan içeriye girmek istemiş, fakat padişahın bulunduğu daireye girmeye muvaffak olamamış, bu hainane teşebbüsü sırasında görüldüğünü anlıyarak Nil'e atlamıya ve yüzerek karşı tarafa geçmiye muvaffak olmuştur. O arada arkasından bir sürü takipçi gönderilmişse de bir türlü ele geçirilememiştir.

Bir masal kahramanının macerasının hikâye edilişi gibi anlatılan bu hâdisenin mevsukiyeti biraz şüphelidir. Zira, Yavuz Selim'in, Nil mikyası civarında bir kayık gezintisi sırasında karaya çıkarken suya düşmesini bile anlatan Osmanlı kaynaklarının, ondan daha ehemmiyetli olan suikast teşebbüsünden bahsetmemelerini herhangi bir maksada atfetmek mümkün değildir.

Yavuz Selim'in İskenderiye'ye giderek donanmayı teftişi

Yavuz Selim Mısır seferine hareket ederken, donanmayı da İstanbul'dan Suriye sahillerine sevketmişti. Böylece İstanbul'dan ayrılan donanma Suriye sahillerine gelmiş ve bu kıyıları tarıyarak İskenderiye'ye ulaşmış bulunuyordu. Cafer Bey kumandasında üçyüz parçadan ibaret olan Osmanlı donanması İskenderiye'ye vardığı zaman buradaki Memlûk gemilerini de kendi arasına kattı.

Padişah, donanmayı görmek istediğinden Nil'e getirtilen bir kadırgaya bindi. Maiyetine 500 yeniçeriden ibaret bir muhafız kıtasından başka, Nişancı Mehmed Paşa, Yeniçeri Ağası Ayas Ağa, Hoca Halimî Çelebi ve divân kâtibi Haydar Çelebi'yi aldı (28 mayıs 1517). Padişahın İskenderiye'ye gidişi büyük bir merasime vesile teşkil etti. Kaleden ve donanmadan atılan toplarla selâmlanan Yavuz Selim ertesi gün donan-

Kahire'de bir sokak

Emânat-ı Mübareke

(İlâve : 76)

★

Yavuz Sultan Selim Mısır fethi dolayısiyle Kahire'de bulunduğu sırada Mekke Şerifi Ebu Berekât oğlu Ebu Nümey vasıtasiyle Mekke'nin anahtarlarını padişaha sunduğu sırada, rivayete göre, Ebu Nümey islâmlarca mubarek sayılan bâzı emanetleri de Yavuz Selim'e teslim etmiştir. «Emanat-ı Mukaddese» diye anılan bu maddeler halen İstanbul'da Topkapı Sarayındaki «Hırka-i Saadet Dairesi» nde bulunmaktadır.

Emanat-ı Mubareke'nin tamamı Ebu Nümey vasıtasiyle Osmanlı hükümdarına takdim edilmediği gibi, Yavuz Selim tarafından da temin edilmiş değildir. Gerçi çoğunun Yavuz Selim tarafından, Mekke şerifinden ve yeni zaptettiği Mısır'dan elde edildiği muhakkak ise de, Abdülmecit zamanında bile Emanat-ı Mukaddese'ye ilâveler olmuştur. Emanat-ı Mukaddese'den olan «Name-i Saadet» Abdülmecid'in padişahlığı sırasında Hırka-i Saadet dairesine alınmıştır. O halde halen Hırka-i Saadet Dairesinde bulunan Emanat-ı Mubareke'ye dahil eserlerin bazılarının muhtelif padişahlar zamanında ele geçirilmiş olması lâzımdır.

Emanat-ı Mubareke'nin saklandığı Hırka-i Saadet Dairesi'nin, bu emanetlerin saklanması için Yavuz Selim tarafından yaptırılmış olduğu söylenmekteyse de, bu yapının Fatih devrinde inşa edilmiş olması da muhtemeldir. Bina muhtelif zamanlarda tamirler görmüştür. Mukaddes emanetler bu dairenin Hırka-i Saadet odasında altun ve gümüş mahfazalarda ve sandukalarda, nefis bohçalar ve kılıflar içinde hıfzedilmektedir. Osmanlı padişahlarının hıfzına pek itina göstererek zamanımıza intikal ettirdikleri Emanat-ı Mubareke'nin Hazreti Muhammed ve ashabına aidiyeti cihetiyle hem dinî, hem de tarihî kymeti vardır. Bu eserlerin arasında her hangi bir zata ve mukaddes makama aidiyeti cihetiyle daha ziyade tarihî kıymeti ve san'at değeri olanları da mevcuttur. Emanat-ı Mubarekeden olan eserler şunlardır:

Hırka-i Saadet: Hazreti Muhammed'in hırkasıdır. 1.24 boyunda geniş kollu olup

→

siyah yünlü kumaştan yapılmıştır. Hazreti Peygamberin Hazreti Kâ'b'a hediye ettiği hırka budur. Hazreti Peygamberin Veysel-ül Karani'ye hediye etmiş olduğu ikinci bir hırkası Eski Ali Paşa civarındaki Hırka-i Şerif Camiinde muhafaza edilmektedir.

Dendan-ı Saadet: Hazreti Muhammed'in Uhut cenginde kırılan dişinden bir parçadır, ufak bir mahfaza içinde hıfzedilmektedir.

Na'lin-i Saadet: Hazreti Peygamberin na'linidir. 0,23 boyunda, tahtadan ve ayak şeklindedir.

Gasl-i Nebevi suyu: Yeşil renkte kırılmış boş bir şişedir, üzerinde Hazreti Peygamberin gasil suyunun bulunduğu yazılıdır.

Sancağı Şerif: 0.38×1.13 eb'adında yeşil ipekli kumaştan yapılmıştır. Hazreti Peygamberin «Ukap» denilen ve Mısır'dan Hayır Bay tarafından gönderilmiş bulunan sancağı, eskiyip erimiş olduğundan, ondan buna parçalar dikilmiştir. Hazreti Peygamberin esas sancağı olan Ukap'ın Hırka-i Saadet Dairesinde yeşil bir torba içinde saklanmakta olan erimiş siyah kumaş parçaları olması lâzımdır.

Keman-ı Peygamberî: Hazreti Muhammed'in yayıdır.

Lihye-i Saadet: Hazreti Peygamberin sakalı şerifidir.

Nakş-ı Kadem-i Şerif: Üzerinde kadem-i Saadet nişanesi bulunan taştır. Hırka-i Saadet Dairesinde altı tane Nakş-ı Kadem-i Şerif bulunmaktadır.

Mühr-ü Saadet: Hazreti Peygamberin mührüdür. Bir asır kadar önce Bağdad'ta bulunmuştur.

Name-i Saadet: Hazreti Muhammed'in Mısır hükümdarına gönderdiği dine dâvet mektubudur. Meşin üzerine yazılmıştır. Altına Hazreti Peygamber'in mührü basılmıştır.

Seyf-i Nebevi: Hazreti Muhammed'in kılıcıdır. Hırka-i Saadet Dairesinde iki tane Seyf-i Nebevî olup, bunlardan biri 99 diğeri 100 santimetre uzunluğundadır.

→

maya bir resmi geçit yaptırttı. Gemilerin bir kısmını da gezdikten sonra İskenderiye'den ayrılan padişahın bu seyahati onbeş gün kadar sürdü.

Mekke Şerifi'nin Osmanlı Padişahına itaatını arz

Yavuz Selim'in Kahire'de ikameti sırasında Mekke Emiri Şerif Ebu Berekât'ın oğlu Şerif Ebu Numev gelerek babası namına hürmet ve itaatini arzetti. Böylece Memlûk devletinin ortadan kalkmasiyle onlara tâbi olan Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere Emirliği de Osmanlılara bağlanmış oldu. Ebu Numey Mekke'nin anahtariyle birlikte beraberinde getirdiği «Emanat-ı Mübareke» den bazı eserleri de padişaha takdim eyledi. İslâmın mukaddes beldelerinin Osmanlı imparatorluğu sınırları içine alınmasiyle Yavuz Selim'in «Hadim-ül Haremeyn-i Şerifeyn» unvanı da bir hakikat haline geldi.

Yavuz Selim Mekke Şerifinin oğluna riayet ve itibar gösterdi. Ebu Numey'in avdeti sırasında emir'e, emirlik beratı ile birlikte hediyeler, Mekke ve Medine halkına da Sürre (Surra) denilen para ve zahire gönderdi

Mekke ve Medine'ye hâkim olan hükümdarlar için oranın meşayih ve fıkarasının iaşesini temin bir usûl haline gelmişti. Memlûklerin en meşhur hükümdarlarından olan Baybars ilk defa bir «Mahmel» donatıp Mekke'ye göndermişti. O zamandanberi yerleşen bu âdet, her hükümdar için, kudret ve şevketiyle, İslâmın mukaddes makamlarına beslediği alâkanın izharına da vesile teşkil ederdi. Çelebi Mehmed'den itibaren Osmanlı padişahları da Mekke'ye Sürre alayı göndermiye başlamışlardı. Külliyetli hediyeden ibaret bulunan Sürre alayının yükünü zahire ve altın teşkil ederdi. Yavuz Selim'in gönderdiği Sürrenin yalnız altın kısmının miktarı ikiyüz bin dukayı buluyordu.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da bulunduğu devre zarfında üzerinde durduğu meselelerden biri de Mısır'da bir kanal açılması işidir. Bu meselenin te-

---

→

Hazreti Fatma'nın Seccadesi: Hazreti Peygamber'in kızı Fatma'ya atfedilen bir seccadedir. Ayrıca Hazreti Ebubekir ve Hazreti Hüseyine izafe edilen seccadeler de vardır.

Teyemmüm Taşı: Hazreti Peygamberin teyemmüm için kullandığı bir taştır. Bu taş üzerinde son senelerde yapılan tetkikatta bunun, Asur Banibal'in arşivinden çıkmış bir tablet olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki, asırlarca önce insanlar tarafından işlenmiş bir tablet bilâhare Hazreti Peygamber tarafından teyemmüm için kullanılmıştır.

Mushaf-ı Şerifler: Hırka-i Saadet Dairesinde bir çok kıymetli mushafı şerif mevcuttur. Bunlardan iki tanesi Hazreti Osman ve Hazreti Ali tarafından yazılmıştır. Her ikisi de ceylân derisi üzerine yazılmış Kelâm-ı Kadimlerdir.

Mübarek Kılıçlar: Hazreti Peygambere ait iki kılıçtan başka Hulefa-i râşidinden her birine ve ashabı kirama ait kılıçlardır. Bir tanesi de Hazreti Davud'a izafe olunmaktadır. Bunlar: Hazreti Ebu-

→

bekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Zeynel Abidin, Hazreti Zübeyr ibni al Avam, Kâtibi Resulullah Ebül Hasan, Hazreti Cafer-i Tayyar, Hazreti Halid bin Velid, Hazreti Ammar bin Yasr-ül Muays'a ait kılıçlardır.

Kâbe anahtar ve kilidleri: Kâbe'nin kilit ve anahtarları olup içinde Ebu Nümey'in gönderdiği kilit ve anahtarlar da vardır.

Bunlardan başka Emanat-ı Mubareke arasında şunlar da vardır: Hazreti Musanın âsâsı, Hazreti İbrahim'in tenceresi, Hazreti Yusuf'un gömleği, Veysel-ül Karani Hazretleri'nin taçı, Mizab-ı Saadet (Kâbe'nin suyunun akması için kullanılmış altun oluk), Bab-ı Tövbe Kanadı, Hacer-i Esved çerçevesi, Peygamber Şuayp Aleyhisselâma izafe edilen iki tane âsâ.

Bibliyografya: Ahmet Rasim; Osmanlı Tarihi. Zeki Megamiz; İslâm Medeniyeti Tarihi. Mehmet El-Emini El-Meliki; Hulefayı İzamın Haremeyni Şerifedeki Asarı Mebrureleri. Tahsin Öz; Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanat-ı Mukaddese.

Mısır'ın fethi için yapılan savaşlardan biri
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu. No. 16)

zekkürüne ve Yavuz'un bunu ehemmiyetle mevzuubahis etmiş olmasına dair o zamanın kaynaklarında haber halinde kısaca bilgi mevcutsa da, kanal açmak için fiilen faaliyete geçilip geçilmediğine dair ayrıca malûmata rastlanılmamaktadır.

Mısır'ın ilk valisi

Mısır'ın fethi tamamlanıp da memlekette iyice sükûnet teessüs edince, buranın idaresi Veziriâzam Yunus Paşaya tevdi edildi. Bu bakımdan uhdesinde Veziriâzamlık da bulunan Yunus Paşa Mısır'ın ilk valisi sayılır. Fakat Yunus Paşa'nın Mısır valiliği pek uzun sürmiyerek, padişahın Mısır'dan ayrılmasından önce nihayete erdi. Yunus Paşa'nın üzerinden Mısır valiliğinin alınmasına sebep, onun, Mısır halkını tazyik eylemesiydi. Yunus Paşa'nın vali bulunduğu devrede bazı ümeranın halkı tazyik ederek irtikâp hareketlerinde bulunduğuna dair padişaha şikâyetler ulaşmıştı. Tazyik ve rüşvetinden şikâyet edilen şahıslar, Mısır Defterdarı Mehmed Çelebi ile Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde Rükneddin idi. O sırada bu kötü işlerden haberdar olan İdris-i Bitlisî, bir kaside kaleme alarak şikâyetleri padişaha ulaştırmak istedi. Vezirler İdris-i Bitlisî'nin bu kasidesinin padişahın eline geçmesini önlemiye çalıştılarsa da o, Yavuz nezdindeki itibarına güvenerek niyetinde ısrar etti. Nihayet padişah durumdan, İdris-i Bitlisî vasıtasiyle haberdar oldu. Fakat kasidesine ilâştirdiği mektubunda; işler düzelmediği takdirde kendisinin İstanbul'a gitmesine müsaade olunmasını rica eden İdris-i Bitlisî'yi de donanma ile İstanbul'a sevketti. Zira böyle şarta muallâk bir şikâyeti İdris-i Bitlisi gibi ulemadan bir şahıs değil de bir devlet adamı yapmış olsaydı, cezası İstanbul'a gönderilmek değil, idam edilmek olurdu.

Yavuz Selim, işte bu hâdiselerden sonradır ki Yunus Paşa'nın üzerinden Mısır valiliğini alarak, bu vazifeyi, Memlûkler zamanında Halep Valisi olan Hayırbay'a verdi (Ağustos 1517).

Yavuz Selim'in Mısır'dan İstanbul'a hareketi

Yavuz Selim 1517 eylûlünün ilk günlerinde İstanbul'a hareket için hazırlık emrini verdi. Mısır'ın fethinin tamamlanmasının üzerinden aylar geçtiği halde padişahta avdet için bir hareket görülmemesi yüzünden devlet adamlarında ve asker arasında sabırsızlanmalar sezilmiye başlamıştı. Bunun için erkândan bazı kimseler, Kemal Paşazâde'den, padişahı İstanbul'a dönmiye ikna çalışmasını istemişlerdi. Kemal Paşazâde ise, bu meseleyi, padişahla bir at gezintisi yaptığı sırada açmıya fırsat bulabildi. Gezinti esnasında Yavuz Selim, asker arasında neler olup bittiğini ve neler söylendiğini sorduğu zaman Kemal Paşazâde, Nil kenarında dolaşan askerlerin, Rumeli'ye dönme arzularını ihtiva eden ve Rumeli hasretini belirten türküler söylediklerini işittiğini arzetti. İşte bundan sonradır ki padişah İstanbul'a dönüş için hazırlık yapılmasını tebliğ eyledi.

Yavuz Selim Mısır'da sekiz ay kadar kaldığına göre, belki de, Nil şelâlelerinin ötesine kadar uzanmak ve fetihlerini bu yönde daha ilerilere götürmek niyetinde idi.

Yavuz Sultan Selim Mısır'dan ayrılmadan önce idarî bir tedbir olarak Kahire'deki bazı hükümdar oğullariyle, halife ve akrabalarını, nüfuzlu âlim, şeyh ve beylerden tehlikeli sayılanları; Osmanlı devlet merkezini zenginleştirmek gayesiyle Kahire'nin mimar, mühendis ve san'at erbabından bir haylisini, kütüphanelerdeki bazı kıymetli eserleri donanma ile İstanbul'a gönderdi. İstanbul'a yollanan mühim şahıslar arasında Mısır'daki Abbasî halifesi Üçüncü Mütevekkil Alâllah ile amcası Halil'in oğulları ve Merc-i Dâbık'ta ölen Sultan Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed de vardı.

Hareketten önce Kahire kalesine beş bin süvari ve beşyüz piyadeden mürekkep bir muhafaza kuvveti bırakarak bunların kumandasını asla kaleden çıkmamak emriyle Hayreddin Ağa'ya verdi. Mısır valiliğine tâyin olunmuş bulunan Hayırbay'ın eski Memlûk devletine mensubiyeti gözönüne alınarak zevcesi ve çocukları rehin olarak Filibe'ye sevkedildi. Bu işlerin tamamlanmasını müteakip padişah 10 eylûl 1517 de İstanbul'a müteveccihen harekete geçti.

Yunus Paşanın idamı

Hadım Sinan Paşa'nın şehadetini müteakip Veziriâzam olan Yunus Paşa, Mısır valiliğinin kendisinden alınarak Hayırbay'a verilmesinden dolayı şahsen müteessir ve Hayırbay'a da kızgındı. Bu duygularını padişahın bir cümlesine karşılık açığa vurması onun hayatına maloldu. Hâdise şöyle cereyan etti:

Yavuz Sultan Selim Mısır'dan ayrıldıktan sonra Salihiye'den itibaren Veziriâzam Yunus Paşa ile konuşarak yoluna devam etmekteyken:

— İşte Mısır arkamızda kaldı.

Diye bir cümle sarfetti. Padişahın bu sözlerini, içindekileri ortaya dökmek için fırsat telâkki eden Veziriâzam Yunus Paşa:

— Bu kadar zahmetler, bu kadar yorgunluklar, ordunun yarısının muharebelerde, kum çöllerinde zayi olmasından ve Mısır'ın da yine hain bir Çerkes kölesinin eline geçmesinden başka ne netice verdi?

Sözleriyle padişahın icraatını ağır şekilde tenkid etmek ihtiyatsızlığında bulununca, Yavuz Selim, atının dizginini çekerek Solaklar Kethüdasına, derhal Yunus Paşa'nın boynunun vurulmasını emretti. Onun idamiyle de birdenbire hırsını alamıyan padişah, Veziriâzamın gövdesinden ayrılmış olan başını üç gün beraberinde götürdükten sonra Katye'ye defnettirdi.

Yunus Paşa
(Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

Yavuz Selim, Yunus Paşa'yı idam ettirince ne ikinci vezir Zeynel Paşa'yı, ne de Nişancı Mehmed Paşa'yı Veziriâzam tâyin etmiyerek, Mısır seferine çıkarken İstanbul muhafızlığına bırakmış olduğu Pirî Mehmed Paşa'yı Şam'a dâvet etti. Yavuz Selim'in dikkatini ilk defa Çaldıran harbinden bir gün önce çekmiş bulunan Pirî Mehmed Paşa Şam'a geldikten sonra Mührü Hümayun kendisine tevdi olundu (Ocak 1518). Böylece Yunus Paşa'nın idamından Pirî Mehmed Paşa'nın bu vazifeye tâyinine kadar Veziriâzamlık makamı dört ay müddetle açık kaldı. Yavuz Selim'in son sadrazamı olan Pirî Mehmed Paşa, aynı zamanda Yavuz devrinin devşirmeden gelmiyen yegâne Türk asıllı Veziriâzamı olarak da dikkati çeker.

Yavuz Selim'in Şam'da kaldığı zamana ait icraatı

Yavuz Selim Mısır'dan dönüşünde geldiği yolu takip ederek Ekim ayının ilk haftası içinde Şam'a vâsıl oldu. Suriye'nin bu en büyük beldesine muvasalatından onbeş gün kadar sonra şehir dışındaki ordugâhtan ayrılarak Şam'ın dahilinde eski Suriye atabeğlerinden kalan Kasr-ül-Ablak ismindeki saraya yerleşti. Burada kaldığı müddet zarfında Suriye'nin idarî işlerinin tanzimi ile meşgul oldu. Yapılan idarî işlerin en başında bilhassa vergilerin tanzimine esas olmak üzere arazi tahririni zikretmek lâzımdır. Bunun için Suriye üç bölüme ayrılarak Hama, Humus ve Trablus'un tahriri müverrih İdris-i Bitlisînin oğlu Ebülfâzıl'a, Şam vilâyetinin tahriri Fenarîzâde'nin oğlu Nuh Çelebi'ye, Halep'in tahriri Abdulah Paşa'nın oğlu Abdülkerim Çelebi'ye verildi. İdarî işlerdeki başarılariyle temayüz etmiş olan bu şahsiyetlerin gayretleriyle tekmil Suriye'nin şehir, kasaba ve köyleri idarî taksimata esas olmak üzere tes-

Yavuz'a ait bir madalya
(Aslı Floransa Milli müzesindedir)

bit edildiği gibi, köylerin isimleri, hane sayıları, nüfusları, ziraata müsait arazileri ve hayvanlarının miktarları muntazaman defterlere geçirildi. Vergiler bu tahririn sonunda tarhedildiği gibi tımar, evkaf ve emlâk işleri de beraberce tanzim olundu.

Yavuz Selim daha Şam'a gelmeden önce, Mısır ile Suriye arasında kalan ve büyük kısmı Filistin arazisini içine alan Gazze, Nablus ve Safed sancaklarını da ilâve suretiyle teşkil ettirdiği Kudüs valiliğine Canberdi Gazali'yi tâyin etti.

Devletin haricî siyasetiyle ilgili bazı hâdiseler

Yavuz Selim, Mısır seferi dönüşü, haricî siyasetle ilgili bazı meselelerle de meşgul oldu. Bunlardan birisi Kıbrıs adası haracı meselesiydi. Kıbrıs adası, Venediklilere ait olmakla beraber Venedikliler Memlûklere her sene Kıbrıs haracından sekiz bin duka altını vergi verirlerdi. Memlûk devleti ortadan kalkıp da arazisi ile birlikte bütün hakları Osmanlılara intikal edince, Venedik hükûmeti Alosio Mocenigo ve Bartolomeo Kontarini adında iki kişiyi Mısır'a yolladı. Yavuz'un Kahire'den hareketinden bir gün önce kendisini ziyaret eden bu heyet ile yapılan anlaşma neticesinde, Venedik hükûmeti sekiz bin duka altını vergiyi Osmanlı devletine ödemeyi kabul etti.

Yavuz Selim Şam'da bulunduğu sırada Macaristan'la ilgili bir haber alındı. Bu haber, Macarların hudutta bir tecavüzde bulunduklarına dairdi. Macarlarla 1513 senesinde aktedilen üç senelik mütarekenin müddetinin hitamında birer seneliğine temditler yapılmasına ve bu sebeple iki devlet arasında sulh hali mevcut olmasına rağmen Macarlar âni bir baskınla Bosna'nın İzvornik sancağı beyi Mustafa Beyi öldürmüşlerdi. Şehzade Süleyman'dan bu haber alındığı zaman, padişah yine mütarekenin, yani sulh halinin devamını tervic etmiş, Mustafa Beyden boşalan İzvornik sancak beyliğine de Çirmen beyi Mihal oğlu Mahmud Beyin tâyinini bildirmiştir.

Yavuz Selim yine Şam'da bulunduğu sırada, Rumeli hudutlarında vukubulmuş olan bu küçük Macar tecavüzünden daha mühim bir siyasî meseleyle daha meşgul oldu. Bu mesele, Şah İsmail'den gelen bir elçi ve onun temsil ettiği devletle ilgiliydi.

Çaldıran meydan muharebesinin galibi Yavuz Sultan Selim 1514 yılında kazanmış olduğu zaferine iki büyük muvaffakiyet daha ekliyerek koca bir devleti ortadan kaldırmaktan dönmekteydi. Şah İsmail'in yaptığı sulh teklifleri o zamana kadar kabul edilmediğine göre, Osmanlı padişahı İran'a ikinci bir sefer yapabilirdi. Zaten Yavuz Selim bu niyetini Çaldıran'dan sonra

Aynı madalyanın arkası
(Bu yüzde Nil, Ehramlar ve Kahire görülmektedir)

hemen her fırsatta ihsas veya ifade etmişti. Hâlen Suriye'de olduğuna göre; İran'a giden sefer yolunun yarısı kendiliğinden katedilmiş demekti. İşte bu noktaları gözönünde bulunduran Şah İsmail, Osmanlı padişahına yeni bir elçi ile hediyeler yollıyarak, Yavuz Selim'in İran'a karşı ikinci bir seferine mâni olmıya çalışmaktaydı. Şahın elçisi Yavuz'u Şam'da ziyaretle hükümdarının mektubunu takdim etti. İran hükümdarı bu defa çok hürmetkârane bir dil kulanmakta ve aşağı yukarı şöyle demekteydi:

«Sen bir çok belde ve tebaaya malik oldun, bilhassa Mısır'ı almakla Hadimül Haremeyn-i Şerifeyn unvanını aldın. Şimdi sen arzın İskenderisin; aramızda geçen geçmiştir, bir daha avdet etmez. Sen memleketine git, ben de memleketime gideyim. Aramızda vuruşarak Müslümanların kanlarını dökmeyelim, arzun ve maksadın ne ise ben onu yerine getiririm».

Yavuz Selim, İran Şahının bu sözlerinin samimî olmadığını, daha ziyade korku yüzünden böyle konuştuğunu biliyordu. Bu sebeple evveldenberi İran'a ikinci bir sefer arzuladığı halde, askerin yorgunluğu ve uzun zamandır merkezden uzak kalınışı bakımından Şah İsmail'in üzerine gitmedi. Lâkin bazı ihtimalleri hesaba katarak bir takım tedbirler ittihazından da geri durmadı. Şam'dan ayrıldıktan sonra Merc-i Dabık mevkiine geldiği zaman Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa'yı iki bin yeniçeri ve bir hayli tımarlı sipahisi ile Diyarbakır tarafına sevketti. Veziriâzam bir müddet Fırat nehri boylarında kaldı. Fakat Şah İsmail'in hiçbir harekette bulunmadığını bizzat müşahede eylediğinden bilâhare aldığı emir üzerine İstanbul'a hareket etti. Pirî Mehmed Pa-

Yavuz'u Kahire'de Ravza adasındaki Kasırda tasvir eden bu resim de Ricaut'nun Almanca nüshasından alınmıştır

Halifelik

(İlâve . 77)

★

İslâmlarda halife, Hazreti Peygamberden sonra, onun halefi olarak kabul edilen ve İslâm cemaatinin başında bulunan en yüksek reise tanınan bir unvandır. Hazreti Peygamber'in ölümünden sonra İslâm cemaatinin başına geçen Ebubekir İslâmlarda ilk halife kabul edilir. Fakat Ebubekir'in «halife» unvanını, tarihe mal olan mânada, resmen kullanıp kullanmadığı hakkında, şüphe izhar eden tarihçiler vardır. Maamafih Ömer'den itibaren İslâm cemaati reislerinin halife unvanını kullanmaları kesinleşip yerleşmiştir. Ömer zamanından beri İslâm cemaatı, daha doğrusu islâm devleti reisleri için «Emir-ül mü'minin» tâbiri kullanılmış ve ilk halifeler daha ziyade bu unvanlarla anılmışlardır.

Emir-ül mü'minin sıfatiyle yani halife olarak islâm devletinin reisi, ordularının baş kumandanı olan ilk halifeler, câmilerde imamet vazifesini ifa ve hutbeyi bizzat kendileri okumakla beraber hilâfet vazifesini daha ziyade kendi idaresindeki islâm devletinin reisi olma şeklinde anlayıp ifa etmişlerdir.

İlk dört halifenin yaşayışı pek sade idi. Emevi'lerin ilk halifelerinin de halkla teması kolaylıkla mümkün oluyordu. Bu sebeple İslâm devleti koca bir imparatorluk haline geldiği halde, halifelerin etrafında tantanalı bir protokol ve merasim çemberi teşekkül etmemişti. Lâkin Emevilerin son zamanına doğru vaziyet değişmeye yüz tuttu, bilhassa Abbasiler zamanında vaziyet büsbütün değişti. Bağdat halifelerinin etrafında itinalı bir saray teşrifatı ve merasimi teşekkül etti. Böylece halifeliğin mehabeti arttı. Azamet ve haşmete fazla meyil gösteren Abbasî halifeleri Hazreti peygamberin hırkasını da giyerek, makamları - nın dinî mânâsına daha fazla ehemmiyet kazandırdılar. Abbasîler zamanında Bağdad şehri İslâm âleminin ilim merkezi oldu. Zamanın âlimleri halifeliğin de nazariyesini işlemekten geri durmadılar. Halife sıfatını taşıyan Abbasî hükümdarları islâm âleminde bilcümle salâhiyet ve iktidarın sahip ve kaynağı telâkki edildiler. Bunun için onuncu asırdan itibaren

→

Abbasî halifelerinin elinde fiilen hiçbir kudret kalmadığı, yeni yeni kurulan muhtelif islâm hükümetleri onlardan çok fazla askerî kudrete sahip oldukları halde, Abbasî halifeleri yine de islâm âleminde manevî nüfuzlarını devam ettirebildiler.

Abbasî hükûmeti devam ederken bir aralık islâm âleminde halife unvanını kullananların sayısı üçleşmiştir. 928 den itibaren Endülüs hükümdarları, 909 dan itibaren de Şiî Fatimî hükümdarları halife unvanını kullanmıya başladılar. Fakat bunların otoriteleri sadece kendi sınırları içinde kalıp Abbasîler gibi umumî bir nüfuz yaratamadı. Her iki devlet de geniş Arap imparatorluğundan ayrılmış parçalardı. Zamanla Abbasilerin ülkesinde başka islâm devletleri de kuruldu. Bazı eyaletlerin valileri idare ettikleri mıntıkalarda müstakilen harekete koyularak, istiklâllerinin Bağdat'ca tanınmasını sağladılar. Vallerin, bir oldu bitti halini alan istiklâllerini Abbasî halifeleri tanımak zorunda kaldıkları halde, bunlarla manevî irtibatın kaybolmaması ve halifelerin manevî otoritesinin onlar üzerinde hissedilebilmesi için, bu istiklâ - lin halifeler tarafından tasdik edilmesi yolunu açtılar. Böylece, yeni doğan bir müslüman devletin halifeden menşur alması usulü teessüs etti. On ve on birinci asırlarda Abbasî halifelerinin siyasî kudret ve nüfuzları pek zayıf vaziyete düştüğüne göre; onların, yeni İslâm devletlerinin istiklâlini tanıyıp, etrafına da tanıtmaları işinde İslâm ulemasının zi - yadesiyle yardımını gördükleri muhak - kaktır. Maamafih bu yardımın yanında Abbasî halifelerinin, peygamberin soyundan gelmelerinin ve mazideki ihtişamlarının da onlara hâlâ yüksek bir değer kazandırmakta olduğunu hesaba katmak lâzımdır.

Abbasî halifeleri, ilk menşurları, kendilerinden ayrılmak suretiyle teşekkül etmiş müslüman hükümet reislerine göndermişlerdir. Bunların sayısı çoğaldıkça menşur ve unvan tevcihi usulü de umumileşme yoluna girmiştir. Bu sebeple Abbasî İmparatorluğuna dahil olmıyan ara-

→

→

zide teşekkül eden İslâm devleti hükümdarlarının da halifeden unvan taleb ediş-lerine şahit olunmaktadır. Meselâ Gazneli Mahmud, 997 de Sâmân oğullarına bi'atten vazgeçince, halifeden «yemin-üd-devle» ve «emin-ül-mille» unvanları ile istiklâlinin tasdikini istihsal etti. Abbasî-lerin arazisi ile hiçbir alâkası olmadığı halde, kuzey Hindistan Türk hükümdarı İltutmuş, 1229 da halifeden Sultan unvanı ile mülkünün tasdikini istedi. Onlardan daha sonra Delhi hükümdarları da ayni şeyi yaptılar; hattâ Abbasî halifesinin Mogollar tarafından öldürülmesinden sonra otuz seneden fazla bir müddet sıkkelerinde Abbasî halifesi Mustasım'ın ismini zikretmekte devam ettiler. Abbasî İmparatorluğuna dahil bulunan topraklarda kurulan hükûmetlerden Kuzey Afrika'da Murâbıt hanedanının kurucusu Yusuf bin Taşfin, halife Muktedi'den «Emir-ül-müslimin» unvanını aldı. Eyyubî hükümdarı Selâhaddin Mısır ve Suriye'de devletini tesis edince, halife Mustazi tarafından kendisine menşur ve hil'at gönderildi. Yemen'de Resuli hanedanının kurucusu Nurettin Ömer, halifeden, Sultan unvanı ile birlikte, kendisine halifenin nâipliğini tevcih eden bir menşûr istedi. Halife El Müstansır istenen vesikayı hususî bir memurla yolladı.

En eski Osmanlı tarihlerinde bir kayıt mevcut olmamakla beraber, Arap tarih-cilerinden ibn-i Şahne ve ibn-ül-Esir Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in, Memlûk Sultanı Berkuk'a elçiler ve hediyeler göndererek, Rum ülkesinde sultan olmak için halifeden «teşrif» istemiş olduğunu yazarlar. Başka bir Arap tarihcisi olan ibn-i Ayas ise; Memlûk Sultanı Kaytbay'ın 1485 senesinde halife tarafından tevcih edilen Sultan unvanını İkinci Bayezid'e göndermiş olduğunu yazar. Bunlardan birincisinde hakikat payının bulunması mümkünse de ikincisinde değildir. Zira 1485 senesinden çok önce Osmanlı hükümdarları, sultan unvanını paralarında ve resmî muhaberatta kullanmıya başlamışlardı. Şurası muhakkaktır ki; Osmanlı - Memlûk menfaatleri çarpışma yoluna girinceye kadar, Osmanlı padişahları Memlûk sultanlarına itibar göstermişlerdir. Bunun en mühim âmili, hiç şüphesiz, Memlûklerin haiz oldukları kudrettir. Belki bir dereceye kadar da halifenin Kahire'de oturmasının da tesiri olabilir.

Abbasîlerden sonra halifeliğin devam şekline gelince: Moğol hükümdarı Hulâ-

→

→

gu tarafından 1258 de halife Mustasım'ın öldürülmesi üzerine, İslâm âleminde halifelik ortadan kalkmış duruma düştü. Bu vaziyet karşısında halifeliğin devamını sağlıyan Memlûk Sultanı Baybars oldu. Bağdad'ın Moğollar tarafından zaptı sırasında Abbasî ailesinden her nasılsa kaçıp kurtularak Şam'a gelmiş olan Ahmed'i Kahire'ye getirerek ona biat etti (1261). Baybars'ın halife yaptığı Ahmed, Abbasî halifelerinden El Zahir'in oğlu olduğundan, bununla halifelik yine aynı soyda devama başladı ve yeni halife El-Mustansır Billâh unvanını aldı. Baybars onu halife yaparken yeni halife de Baybars'a «Kasım-üd-Devle» unvanı ve bir menşur ile, Mısır'ın, Suriye'nin ve fethedilecek bütün ülkelerin hükümdarlığını tercih etti. Böylece fiilî kudret ve vaziyetine, islâm hukuk an'anelerine uygun olarak tam bir meşruiyet kazandırmış olan Baybars, hem kendi memleketi dahilinde saltanat iddiasında bulunacaklara karşı bir müdafaa vasıtası kazanmış, hem de dış siyasetinde lüzumunda istifade edeceği bir müesseseyi kendi avcunun içine almış bulunuyordu. Baybars, kendi emrinde halifelik müessesesini diriltip devam ettirirken bu hususta siyasî emellerinin tahakkukunu en başta gözetmekte idi. Mekke ve Medine'yi ihtiva eden Hicaz bölgesinde nüfuz ve hâkimiyetini tanıtma işi bu arada geliyordu. Baybars yeni halifeyi yanına alarak 3 eylül 1261 de Suriye'ye hareket etti ve büyük bir alayla 7 ekimde Şam'a girdi. Şam'da bir haftalık ikametten sonra kendisi Kahire'ye döndü. Yeni halifenin emrine küçük bir kuvvet vererek Bağdad'a gitmesini bildirdi. Ecdadının tahtına oturmak arzusunu besliyen yeni halife Hit civarında öldürülünce, bu hayal tahakkuk edemedi. Bunun üzerine Baybars, Abbasî ailesinden yine Ahmed adında birini halife ilân etti. Bu defaki halife ise «El-Hakim bi Emrullah» lâkabını aldı (1262). Bundan sonra halifelik aynı soyda iki buçuk asır müddet devam etti. Fakat halifenin, hutbede isminin zikrolunmasından gayrı, hiçbir siyasî nüfuzları yoktu. Hükümdarlıklarına meşrutiyet süsü vermek için bunların vasıtalıklarından fayda uman Memlûk sultanları, tahta yeni geçtikleri sırada halifeye biat ederler ve tantanalı bir merasimle makamlarına otururlardı. Bu tantanalı merasime vasıta olmaktan gayrı bir şey yapmıyan halifeler ise, bu silik halleriyle Kahire'de otururlardı. Mısır dışındaki İslâm âleminin Kahire'deki halife-

→

şa İstanbul'a vardığı zaman padişah Edirne'de bulunmakta olduğundan o da padişaha mülâki olmak üzere Edirne'ye gitti.

Yavuz Selim'in Muhyiddin-i Arabî'ye türbe yaptırması

Yavuz Selim âlim ve şair bir hükümdardı. Müsait zamanlarını tetkik ve tetebbuatla geçiren Yavuz Selim, tasavvufta «vahdet-i vücut» felsefesini benimsemişti. Bu sebeple, vahdet-i vücut felsefesinin Anadolu'da yayılmasını temin eden Muhyiddin-i Arabî'ye karşı derin bir sevgi ve hürmet beslerdi. Kendisi Merc-i Dabık muharebesinden

→

den haberi yok gibiydi.

Halifeliğin Osmanlılara geçişi: Mısır'ın Osmanlılar tarafından zaptı üzerine halifelik Osmanlı padişahlarına intikal ettiyse de, bunun intikaliyle ilgili hâdiselerin tam sıhhatle tespitine imkân yoktur. Zira, Mısır fethinden bahseden muasır kaynaklarda, halifeliğin Osmanlı padişahlarına devrediliş tarzına dair bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu hususta tafsilâta girişen eserler Mısır fethinden çok sonra kaleme alınmışlardır. Maamafih buna ait tafsilât bir tarafa bırakıldığı takdirde, Mısır fatihi Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı padişahlarına halifeliği kazandırmış olduğu tarihî bir vakıa halinde karşımıza çıkar. Yavuz Selim de bu unvanı kılıcının hakkı olarak elde etmiştir. Nasıl vaktiyle Memlûk sultanı Baybars, kudreti sayesinde halifeliği yeniden tesise ve halifeleri avucunun içine almıya muvaffak olmuşsa, Ondan çok daha büyük iş görmüş olan Yavuz Sultan Selim'in de, halifeliğin, Abbasî soyundan Türk ırkına intikalini sağladığı görülmektedir.

Mısır fethi sırasında tutulan Haydar Çelebi ruznamesinde zikredildiğine göre; «Yavuz Selim Kahire'ye hâkim olduğu zaman bu şehrin ulemâsını toplıyarak, saltanatının meşrutiyeti için hilâfet makamından icâzet talebine lüzum olup olmadığını sormuş, ulemâ da böyle bir şeye ihtiyaç olmadığını bildirmiştir.» Haydar Çelebi ruznamesinde bu hususta daha başka bir şey kaydedilmeyişine bakılırsa, ulemânın verdiği cevap üzerine Yavuz Selim'in halife ile temas ihtiyacını hissetmediğine hükmetmek gerekmektedir.

Mısır'ın fethi üzerine Memlûklerin hâkimiyet sahalarının tamamiyle sahibi kesilen Yavuz Sultan Selim'e Mekke şerifleri de inkiyadını arzetti. Mekke Şerifi Ebu Berekât, oğlu Ebu Nümey'yi Mısır'a yollıyarak Mekke'nin anahtarlariyle itaatını arzettikten sonra Yavuz'un ve dolayısiyle Osmanlı padişahlarının unvanına

→

→

«Hadîm-ül-Haremeyn-i Şerifeyn» de eklenmiş oldu.

Yavuz Selim Kahire'den İstanbul'a dönerken Kahire'nin nüfuzlu kimselerini, âlimleri, Memlûk sultanının akrabalarını ve Abbasî halifesi Üçüncü Mütevekkil Alâllah'ı da İstanbul'a göndermişti. Mütevekkil Alâllah, İstanbul'da bulunduğu sırada halifeliği Yavuz Sultan Selim'e terketmiş olmalıdır. Sonradan kaleme alınan, fakat bugün için umumileşen bilgiye göre: Yavuz Selim İstanbul'a getirdiği Cami-ül-Ezher uleması ile Türk ulemasını bir araya toplıyarak, hilâfet meselesini müzakere ettirmiş ve halifeliğin kendisine terkine dair dinî hususları tespit ettirmiş, bundan sonra Ayasofya Camiinde yapılan bir merasimde Mütevekkil Alâllah mimbere çıkarak hilâfeti Sultan Selim'e terkettiğini bildirmiş ve arkasındaki hil'ati çıkararak bizzat kendi eliyle Sultan Selim'e giydirmiştir.

Abbasî soyuna mensup son halife olan Mütevekkil Alâllah İstanbul'da önceleri itibarda idi, fakat bilâhara kadınlarla sefihane hayata dalmasından dolayı gözden düştü. İbn-i Ayas tarihinde Mütevekkil Alâllah'ın 1520 yılında bir müddet yedikule'de hapsedildiği bildirilmektedir. İbn-i Ayas'ın verdiği bu kısa bilgi, o sırada artık Mütevekkil Alâllah'ın halife olmadığını göstermiye kifayet eder. Yavuz'un ölümünden sonra Kahire'ye dönme müsaadesini alan Mütevekkil Alâllah, İstanbul'dan ayrılmış ve 1543 te Kahire'de ölmüştür.

Bibliyografya : İbn Ayas; Tarih-i Mısr. Quatremère; Histoire des Sultans Mamlouks. Mouradgea d'Ohsson; Tablau général de l'Empire Othoman. Reşideddin; Cami-üd-tevarih. Feridun Bey; Münşeat-üsselâtin. Abdülâziz Şaviş; El hilâfet-ül-İslâmiye. Halil Edhem; Düveli İslâmiye. Hoca Saadeddin; Tac-üt-tevarih. A. Von Kremer; Geschichte der herrschenden ideen des Islams.

sonra Şam'a girdiği zaman, Şeyh-i Ekber diye anılan bu meşhur İslâm mutasavvıfının mezarını buldurtmuştur. Bu defa, Mısır seferinden avdette Şam' da kaldığı dört ay kadar müddet zarfında Şeyh-i Ekber'in mezarının üzerine bir türbe ve yanına da bir cami ve imaret yapılmasını emretti. Padişahın bu emri üzerine mimar ve ustalar gece gündüz harıl harıl çalışmak suretiyle istenen şeyleri bitirdiler. İnşaat tamamlanınca Yavuz Selim ilk cuma namazını kılıp vakıflarını tesis eyledikten sonra Şam'dan ayrıldı.

Yavuz Selim Şam'dan ayrılmadan önce, kısa bir müddet evvel Kudüs valiliğine tâyin etmiş olduğu Canberdi Gazali'nin memuriyet mıntakasını değiştirerek Şam valiliğine getirdi. Bu suretle yıkılan Memlûk devletinin topraklarının en mühim kısımlarını teşkil eden Mısır ve Şam vilâyetleri Memlûk ricalinden iki kişinin eline bırakılmış bulunuyordu.

Lübnan isyanı

Yavuz Selim Halep'te bulunduğu sırada Lübnan'da bir isyan hâdisesi cereyan eyledi. İbn-ü Habeş veya İbn-ü Haneş adını taşıyan bir şeyh, ötedenberi Beyrut ve Sayda tarafına hâkim olduğu için başına bir sürü adam toplıyarak devlete karşı baş kaldırmıştı. Bunun üzerine Şam Valisi Canberdi Gazali isyanı bastırmıya memur edildi. Canberdi Gazali, Trablus sancak beyi Güzelce Kasım Paşa ve Hama sancak beyi İskender Paşazâde Mustafa Beyi de yanına alarak isyancılara hücum etti. Humus civarında cereyan eden çarpışmada isyancılar perişan oldu.

Yavuz'un İstanbul'a avdeti

Merc-i Dâbık ve Ridaniye zaferleri neticesinde Suriye ve Mısır fatihi şerefine nail olan Yavuz Sultan Selim Şam' dan sonra Halep'te de iki ay kadar kalmıştır. Halep'teyken veyahut da Antep konağına vâsıl olduğu sırada, ipek alış verişini yasak etmiş ve bu kararını bütün valilere tebliğ eylemiştir. Yavuz'un bu yasağının İran'a karşı bir boykot mahiyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira o tarihlerde aynı memlekete silâh ihracını da yasak ettiği görülmektedir.

Yavuz Sultan Selim Halep'ten ayrıldıktan sonra Şam ve Halep'te kaldığı kadar başka şehirlerde oturmadı. Yoluna devamla 25 temmuzda İstanbul'a vâsıl oldu. Yavuz Selim, büyük muvaffakıyetler kazanarak imparatorluk arazisini bir misli büyülttüğü ve Osmanlı devletini Asya ve Avrupa'dan sonra üçüncü bir kıt'a olarak Afrika'ya da taşırdığı, üstelik merkezi hükûmetten 2 sene 1 ay 20 gün uzak kaldığı halde, İstanbul'a merasimsiz girdi. Şehre yaklaşmasını karanlığın basmasına rastlattı ve yatsıdan sonra boğazdan karşıya geçip Topkapı sarayına sessiz sedasız dahil oldu.İstanbul'da da fazla kalmıyarak onuncu gün Edirne'ye hareket etti. Padişahın Edirne'ye muvasalatından on gün kadar sonra ise, sefer münasebetiyle Edirne muhafazasına memur edilmiş bulunan Şehzade Süleyman, babasına veda ile Manisa'ya hareket etti.

Yavuz Selim Edirne'deyken vezir Mehmed Paşa'nın vefatı vukubulduğundan, mühim mevkilere yeni tâyinlerin yapılması icabetti. Evvelâ Mehmed Paşa'dan boşalan Divan vezirliğine padişahın eniştesi Mustafa Paşa getirildi. Ondan boşalan Rumeli Beylerbeyliğine de Defterdar Ferhad Paşa tâyin edildi. Ayrıca Yedikule kumandanı Kemal Ağa'ya da Yeniçeri Ağalığı tevcih olundu.

Yalıköşkünün inşası

Yavuz Selim Mısır seferinden İstanbul'a avdet ettiği sırada hazine defterdarı Abdüsselâm Beye, Sirkeci ile Sarayburnu arasında sahile yakın bir köşk inşasını emretmiş ve ondan sonra Edirne'ye gitmişti. Bir müddet sonra İstanbul'a döndüğü zaman, Yalıköşkünün inşaatı da bitmiş olduğundan, gidip binayı tetkik etti. Köşkün kendi arzusuna nisbetle hayli mükellef olduğunu gördü. Sadeliği seven, kendisi için fazla masraf yapılmasını doğru bulmayan, hazinenin dolu tutulmasına çok ehemmiyet veren Yavuz Selim, bu mermer kaplı mükellef köşk dolayısiyle Abdüsselâm Beye:

«Ben sana bu kadar para sarfına ruhsat vermemiştim; bir muhtasarca gölgelik yapasın diye emretmiştim»

şeklinde hitabederek devlet hazinesini zarara soktuğunu sert bir lisanla ihtar etmişti. Bunun üzerine vaziyeti kurtarmak istiyen Abdüsselâm Bey, köşkü kendi parasiyle yaptırdığını, kendisine sadık bir insan olarak bu hediyesini kabul ricasında bulunmuştu. Devlet hazinesinin dolu tutulmasına çok dikkat eden Yavuz Selim, bu prensibe fazla bağlılığı dolayısiyle hazine defterdarının hediyesini kabulüne mukabil ona İzmit taraflarında bir kaç köyü Mülk olarak verdi. Zamanının fevkalâde zenginlerinden olup Ebül-Hayrat diye tanınan Abdüsselâm Bey, böylece hem padişahın asabiyetini geçiştirmiş, hem de masrafının karşılığını almış oldu.

Şehzade Kasım meselesi

Yavuz Sultan Selim Mısır'a girdiği zaman Şehzade Kasım'ı da yakalayıp öldürmek arzusundaydı. Kendisi Memlûk topraklarına dahil olduğu sırada, dört sene kadar önce Mısır hükümdarına sığınmış olan bu Osmanlı şehzadesi, Sultan Kansu Gavri tarafından Merc-i Dâbık'a kadar getirilerek, Yavuz Selim'e karşı bir tehdit vasıtası olarak kullanılmak istenmiş ve bu gaye ile Merc-i Dâbık sahrasında ipekten yeşil ve kırmızı sancakları açtırılmıştı. Kansu Gavri muharebeyi müteakip ölünce, Osmanlı şehzadesi Kasım da bozulup kaçan Memlük kuvvetleriyle birlikte Mısır'a kaçmıştı. Şehzade Kasım yalnız Merc-i Dâbık mağlûbiyetinden sonra değil, Ridaniye mağlûbiyetini müteakip de Tomanbay'ın elinde bir oyuncak olmaktan kurtulamamıştı. Zira Tomanbay, bir baskınla Kahire'yi bir günlüğüne ele geçirdiği zaman, Şehzade Kasım'ı da Kahire katliâmına iştirak ettirmişti. Ne gariptir ki, Kahire yeniden istirdat olunurken Memlûk beylerinden bir haylisi öldürüldüğü veya esir edildiği halde Şehzade Kasım ele geçirilememiş, hattâ Tomanbay yakalandığı sırada bile o ele geçmemişti.

Yavuz Selim, Şehzade Kasım'ın mutlaka yakalanmasını istediğinden Mısır'dan ayrılırken Hayırbay'a bu hususta gereken emirleri vermişti. Nihayet padişahın Mısır'dan ayrılışından bir hayli zaman sonra kölelerinden bazılarının haber vermeleri üzerine «Berkiye» taraflarında ele geçirilip Kahire kalesine hapsedildi. Şehzade Kasım yakalandığı zaman Yavuz Selim Mısır'ın çok uzağında olduğundan, ona haber gidip gelinciye kadar geçecek zaman zarfında herhangi bir baskından çekinen Hayırbay, Mısır'da bulunan diğer Osmanlı ümerasiyle de görüştükten sonra Şehzade Kasım'ı öldürttü (29 ocak 1518). Öldürüldüğü sırada 17 yaşında bulunan Şehzade Kasım'ın başı bir çekmece içinde Yavuz Sultan Selim'e gönderildi.

Bozok'lu Celâl isyanı

Yavuz Selim devrinin dahilî hâdiselerî meyanında mühim bir mevki işgal eden Bozok'lu Celâl isyanı, içyüzü itibariyle bir alevî hareketinden başka bir şey değildir. İsyanı çıkaran Celâl adında bir kızılbaş idi. Dirlik (Tımar) sahibi bir kimse olduğu anlaşılan Celâl, kendisini, etrafına şeyh olarak tanıtmıya başladığı zaman adam toplıyabildiğini görmüştü. Onun için Tokat yakınındaki Turhal kasabasında bir mağaraya çekilerek bir müddet ibadet ve itikâf ile meşgul oldu. Böylece bir çok taraftarlar edindi. Kendisine bağlananların sayısı artınca, yakında bir mehdî zuhur edeceğini söylemiye başladı. Sonunda da o mehdînin bizzat kendisi olduğunu ilân ederek etrafına 20 bin kişiden fazla kuvvet topladı. Bu kadar adam ona bağlanınca kızılbaş Celâl bulunduğu muhitin hâkimi kesiliverdi ve «Şah Velî» unvanı ile mıntakasında saltanat sürer hale geldi.

Kızılbaş Celâl'in faaliyetinin tehlikeli bir hal aldığını gören padişah bunun tenkilini kararlaştırarak, o arada vezaret pâyesi tevcih edilen Ferhad Paşa'yı tenkil işiyle vazifelendirdi. Dulkadır Beyi Şehsuvaroğlu Ali Beye gönderdiği emirde, kızılbaş Celâl'in tenkili için Ferhad Paşa'nın maiyetine katılmak üzere hazırlanmasını tebliğ etti.

Bunun üzerine Ferhad Paşa İstanbul'dan yola çıkarken Şehsuvaroğlu Ali Bey de Elbistan'dan âsilerin üzerine hareket etti. Kendisiyle çarpışmak üzere gelen kuvvetlere mukavemet edemiyeceğni anlıyan Celâl, kurtuluş için İran'a sığınmayı yegâne çare olarak düşündüğünden Sivas'a doğru harekete geçti. Kızılbaş Celâl Sivas'tan sonra Er-

zincan'a yaklaştığı sırada Ferhad Paşa ancak Ankara'ya kadar gelebilmişti. Bunu gören Şehsuvaroğlu Ali Bey, Ferhad Paşa'yı beklese âsileri kaçıracağını anladığı için, kızılbaş Celâl'in önünü keserek harbe tutuştu. Erzincan yakınlarında cereyan eden çarpışmada âsiler perişan oldu. Kızılbaş Celâl de yakalanıp öldürüldü (1519).

Bu muvaffakiyeti dolayısiyle Yavuz Selim, Şehsuvaroğlu Ali Bevi takdir edip, bir hil'at ve bir murassa kılıç gönderdi. Fakat onun bu muvaffakiyeti Ferhad Paşa'nın kıskançlık ve nihayet kinini üzerine çekti. Şehasuvaroğlunu mahvetmeyi aklına koyan Ferhad Paşa, nihayet bu emeline Kanunî zamanında nail olabildi. Ferhad Paşanın kini, Dulkadırlıların aile ocağının söndürülmesine sebep oldu.

Bozoklu kızılbaş Celâl'in isyanı, Osmanlı tarihinde yeni bir ismin ortaya çıkmasına da vesile teşkil etti. Bundan böyle Anadolu'da isyan edenlere Bozoklu Celâl'e imtisalen «Celâli» denmesi âdet haline geldi.

Şehzade Murad meselesi

Yavuz Sultan Selim'in ölümünden bir sene kadar önce, padişahın zihnini bir şüphe bulutu halinde işgal eden bir mesele göze çarpmaktadır. Bu mesele, «Şehzade Murad» ın Anadolu'ya geldiğine dair bir havadisin tahkikinden ibarettir. Yavuz Selim kardeşlerini ortadan kaldırdığı sırada Şehzade Ahmed'in oğullarından olan Murad İran'a kaçmıştı. İşte Anadolu'ya geldiği söylenen şahıs, bu şehzadeydi.

Sonu fiyasko ile neticelendiğinden, eski Osmanlı tarihlerinden Tâc-üt tevarih ve Solakzâde Tarihi gibi eserlerde bile «hikâyet» başlığı altında, ehemmiyet verilmiyerek anlatılan bu meselenin aslı kısaca şöyleydi: Bozoklu Celâl isyanının tenkili için Anadolu'ya gönderilen Ferhad Paşa, İran'da ölmüş veya öldürülmüş olduğu rivayet edilen Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın tebdili kıyafetle gizlice Anadolu'ya geldiğine, babasının eyalet merkezi olan Amasya'ya girdiğine ve etrafına adam toplamıya başladığına dair bir söylenti duymuş ve bunu duyar duymaz derhal padişaha ulaştırdığı gibi, Şehzade Murad'ın ölmüş veya öldürülmüş olduğuna dair mevcut şayianın doğru olamıyacağına dair fikrini de ayrıca ilâve eylemiştir.

Bunun üzerine Yavuz Selim Amasya'ya adamlar gönderip, söylentiyi tahkik ettirmiş, bazı kimseler sorguya çekilip nezaret altına alınmış, meseleyi bildiği söylenen bir nalbant, Amasya'dan İstanbul'a getirilmiş, onun verdiği ifade üzerine de Amasya zenginlerinden Sabuncu İbrahim Çelebi namında bir şahıs aynı şekilde İstanbul'a celbedilip padişahın huzuruna çıkarılmıştır. Bu adam, Şehzade Murad olduğu rivayet edilen şahsın İstanbul'a gelmiş ve onbeş gün önce de ölmüş olduğunu bildirmiştir. Elde edilen yeni malûmat üzerine, cenaze Üsküdar'da defnedilmiş olduğu yerden çıkarttırılarak Şehzade Murad'ı tanıyan şahıslara gösterilince, bu cesedin Şehzade Murad'a ait olmadığı anlaşılmıştır. Böylece bir taraftan padişah rahat etmiş, bir taraftan da bu mesele yüzünden nezaret altına alınmış kimseler serbest bırakılmıştır.

Yavuz Selim zamanında Osmanlı denizciliği

Yavuz Selim zamanında deniz seferi olmamakla beraber, donanmaya ehemmiyet verildiği, hattâ yeni gemiler yaptırılmak suretiyle donanmanın kuvvetlendirildiği görülmektedir. Yavuz Selim'in babası İkinci Bayezid devrinde Türk donanması ciddî şekilde ele alınmak suretiyle, yeni gemilerle takviye edilince, Kemal, Burak ve Herek Reisler gibi ehliyetli denizcilerin de maharetli idareleriyle Osmanlı donanması Akdeniz'in korkulan kuvveti haline gelmişti. İkinci Bayezid devri, Osmanlı denizciliği bakımından artık Avrupa amiralleri ayarında Türk denizcilerinin yetişmekte olduğunu gösteren bir devir olmuştu. Bayezid devrinin en meşhur denizcisi de Kemal Reis'di. Yavuz Selim zamanında Osmanlı donanmasının başında Kemal Reis ayarında bir kaptan görülmezse de, donanma birliklerinde onun yetiştirdiği kimseler mevcuttu. Binaenaleyh bir deniz muharebesine girişildiği takdirde Osmanlı donanması, kendisinden korkulması gereken bir kuvvet olduğunu gösterebilir ve

üzerine alacağı vazifeyi de çok büyük ihtimalle muvaffakiyete ulaştırabilirdi.

Yavuz Selim zamanında deniz harbi olmadığı halde donanmanın mevcudiyetinden istifadeler temin edildi. İran seferine gidilirken donanma birliklerinden bazı gemiler Trabzon'a kadar uzandığı gibi, Mısır seferinde de donanmanın tamamı Anadolu ve Suriye sahillerini takiben Mısır'da İskenderiye limanına kadar gitti. Böylece donanmanın faaliyeti, karadaki askerler için az çok mâneviyatı takviye edici tesir icra eylemiş oldu. Kuvvetli bir donanmanın varlığı sayesinde, Yavuz Selim İran ve Mısır seferlerine çıktığı zaman, Osmanlıların hasmı olan denizci devletler ses çıkaramadı ve padişahın uzun seferlerle meşguliyetini fırsat addederek her hangi bir tecavüz hareketine tevessül eyliyemediler.

Yavuz Selim'in Osmanlı denizciliğine ettiği en büyük hizmet, İstanbul'da geniş bir tersane kurdurmasıdır. Gerçi Yavuz Selim'e gelinciye kadar İstanbul tersanesiz değildi. Fatih Mehmed zamanında İstanbul'un ilk ve en eski tersanesinin bulunduğu Kadırga limanında gemi inşasına girişilmiş ve ayrıca Haliç'te de Bizanslılardan kalma küçük bir tersaneden aynı şekilde istifadeye devam olunmuştu. Fakat Haliç'teki bu küçük tersane ihtiyaca kâfi gelmemekteydi. Kadırga limanındaki gemi inşa sahası da zamanla ihmale uğramıştı.

Yavuz Selim karada büyük zaferler kazanmış bir hükümdar olmakla beraber Osmanlı kudret ve satvetinin kara ile beraber deniz kuvvetlerinin de tekâmülü sayesinde devam edebileceğine inananlardandı. Deniz satveti ise, ancak bol ve iyi gemiler inşası, usta gemiciler yetiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Osmanlı imparatorluğunun merkez şehri İstanbul'un, tarihi ve yeniden iktisap ettiği şanına lâyık büyük bir tersaneye kavuşması lâzımdı. İşte bu ihtiyacı Yavuz Selim lâyıkı veçhile takdir suretiyle, İstanbul'u büyük bir tersaneye kavuşturmak için faaliyete geçti. Yavuz Selim bu işe Mısır seferinden avdetini müteakip karar verdi.

İran ve Mısır seferlerinde zaferlerini müteakip girdiği ülkelerdeki âlim, şair, usta, sanatkâr gibi değerli kimseleri toplıyarak İstanbul'a sevkederken, bu hususta denizcileri de ihmal etmedi. Mısır'da bulunduğu sırada Memlûklerin Kızıl Deniz donanması kumandanı olan Selman Reis'i huzuruna kabul ettikten (Mayıs 1518) sonra ümerasına bu kıymetli şahsı İstanbul'a yollamalarını emretmesi; onun Osmanlı denizciliğini geliştirmek için, çeşitli imkânlardan faydalanmayı gözettiğine delildir.

Yavuz Selim'in, İstanbul tersanesinin inşaatına hangi şart ve tesirler tahtında başladığını kesin olarak belirtmek biraz müşküldür. Onun, Papa Onuncu Leon'un Osmanlılar aleyhine bir ittifak hazırladığını duyması üzerine, hem bu ittifakı önlemek, hem de Akdeniz hâkimiyetini tesis edebilmek için, donanmayı büyültmek ve dolayısiyle tersane kurmak ihtiyacını hissettiği, Âli tarihinde kaydedilmektedir. Âli, bu bilgiyi Nişancı Celâlzâde Mustafa Beyden dinliyerek edindiğini bildirmektedir. Âli'nin yine bu arada zikrettiğine göre; Yavuz Sultan Selim, tersane yaptırmak hususundaki fikrini Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa'ya açmış, ondan sonra frenklerin tersanelerine benzer bir tersane kurulması kararlaştırılarak işe başlanmıştır.

Yavuz'un yabancılar tarafından yapılmış bir resmi daha

Yavuz Selim zamanındaki meşhur âlimlerden: Zembilli Ali Cemali Efendi

(İlâve : 78)

★

Yavuz Sultan Selim kat'iyyen müsamaha tanımayan sert tabiatlı bir hükümdar olmasına rağmen ilim adamlarına kıymet verir ve devlet adamlarının söylemeye cesaret edemedikleri mevzuları ilim adamları kendisine korkmadan açarlardı. Bu bakımdan Yavuz'un en fazla yakınlık duyduğu iki şahsiyet İbn Kemal ve Zembilli Ali Cemali Efendi idi.

Ali Cemali Efendi: Fatih Mehmed zamanında dünyaya gelip İkinci Bayezid devrinde kendisini gösteren ve Yavuz Selim ile Kanunî Süleyman devrinde şöhretinin zirvesine ulaşan âlimlerden biridir. Amasya'da dünyaya gelmiştir. Babası Ahmed Çelebi, Cemalî Mehmed Çelebi ile hattat Şeyh Hamdulah'ın halası Eslem Hatun'un oğludur.

Ali Cemalî Efendi önce Karaman'lı Mevlâna Hamza'da okumuş, sonra, İstanbul'a gelerek Molla Hüsrev ve Mevlâna Muslihiddin'in derslerine devam etmiştir. Tahsilini ikmal edince Edirne'de Taşlık Medresesine müderris olmuştur. Ali Cemali Efendi o devrin meşhur âlimlerinden Sinan Paşa'nın meclisine devam ettiği için Veziriâzâm Karamanî Mehmed Paşa iki defa maaşını kestirmiş ve vazifesini de değiştirmiştir. Derhal müderrislikten istifa eden Ali Cemalî Efendi Şeyh Vefa'nın dergâhına devama başlamış, Karamanî Mehmed Paşa'nın öldürülmesinden sonra tekrar Amasya medresesinde vazifelendirilmiştir. 1491 senesine kadar orada kalan Ali Cemalî Efendi bir meseleden dolayı Şehzâde Ahmed'e gücenerek istifa edip İstanbul'a gelmiştir. Bir müddet sonra Sahn-ı Seman medreselerinden birine müderris tâyin olunan Ali Cemalî Efendi bir aralık hacca gitmiştir. Kendisi hac'dan dönmeden evvel vefat eden Efdal Zâde Hamidüddin'in yerine müfti (Şeyhülislâm) tâyin edilmiştir (1497). Ali Cemalî Efendi ölünceye kadar eğilmeyen bir insan olarak bu vazifeyi ifa etmiştir.

Yavuz Selim gibi aman dinlemeyen bir padişah onu saltanatı boyunca makamında bıraktıktan başka, kendisine kıymet verip sözünden de çıkmamıştır. Yavuz Selim'in bazan zulüm derecesini bulan hareketlerini önlemeye gayret eden Ali

→

→

Cemalî Efendi bu hususta çok cesaretli davranan bir kimse idi. Onun bu kabil hareketlerinden biri, Yavuz Selim'in bir gazap anında idam ettirmek istediği Hazine-i Hassa memurlarından 150 kişyi kurtarmasıdır. Padişahın Ali Efendi'nin bu işe karışmasını devlet umuruna müdahale saydığını bildirmesi üzerine, Ali Efendi:

«Filhakika padişahların işlerinde müstakil olmaları ve müdahaleden azâde kalmaları lâzımdır, fakat işlerinde müdebbir, tecrübeli, kemal ehli olanlarla müşavere etmeleri zaruridir, aksi ise memleketin zararınadır, benim müracaatım saltanatınız işine müdahale değildir, belki umur-u ahiretinize hizmet olup bunu böyle söylemek bana lâzımdır ve benim vazifemdir, bunların kanından vazgeçerseniz ne alâ, geçmezseniz Allah indinde mes'ulsünüz.» cevabını vermiş, neticede padişah 150 kişinin idamından vaz geçmiştir.

Bundan başka bir hâdise olarak da emir hilâfına ipek ticareti yapmakla suçlu 400 kişiyi idamdan kurtarmasıdır. Edirne'ye giden padişah'ı teşyi etmekteyken, memnuiyete rağmen, ipek ticareti yaptıklarından elleri bağlı olarak 400 kişinin idama sevkedildiğini görünce padişaha bunun bir zulüm olduğunu bildirmiş ve bir harir emininin mevcudiyetini ipek ticaretine zımnî ruhsat sayarak tüccarların salıverilmesini istemiş, Müftinin müdahalesine canı sıkılmakla beraber düştüne düşüne yoluna devam eden padişah hiddeti geçince Ali Cemalî Efendinin haklı olduğuna kanaat getirerek ipek tüccarlarını affetmiştir.

Ali Cemalî Efendi, kendisinden fetva istiyenleri bekletmemek için penceresinden sarkıttığı bir zembili ile sual ve meseleleri alıp, yine zembil ile bunların cevaplarını aşağıya sarkıtarak verdiği için halk arasında Zembilli Ali Efendi diye tanınmıştır. Eserlerinin en meşhurları «Muhtarât-ül-fetâva», «Adab-ül evsiya» ve «Câmi-ül-füsûlin» dir.

Bibliyografya: Amasya Tarihi. Hammer; Devleti Osmaniye Tarihi. Hoca Saadeddin; Tac-üt-tevarih. Ali; Künh-ül Ahbar.

Yavuz Selim'in tersane kurduğu yerde eskiden Bizanslıların da tersanesi mevcuttu. Lâkin burası bakımsızlıktan harabolmuş ve bilâhare mezarlık haline gelmişti. Tersane kurulurken mezarlardaki kemikler toplanarak uzun uzun hendekler kazılıp bunların içine doldurulmuş, mezarlardan boşalan yere de, yeni gemiler yapacak ve seferden dönen gemileri çekecek üstleri kapalı göz denilen kızaklar inşa edilmiştir. Yavuz Selim'in yaptırdığı tersanenin kaç göz olduğu kat'i şekilde belli olmamakla beraber, Kanuni'nin bu tersaneyi ikiyüz göze çıkardığı bilinmektedir. Maamafih Yavuz Selim'in «tersaneyi üçyüz göz inşâ etmek ve frenkler üzerine sefer yapmak» hususundaki niyetini İbn-i Kemal'e bizzat açıklamış olduğunu Lûtfi Paşa tarihi yazmaktadır. Şayet ömrü vefa etseydi, tuttuğunu koparan bu azimkâr hükümdar tersaneye ait plânının tamamını da itmam ederdi. Yavuz'un yaptırdığı tersanenin beher tezgâhına ellişer bin akçe sarfedilmişti.

Yavuz Selim, tersane ile beraber gemi inşasına da ehemmiyet verdiğinden o zaman denize açılmağa hazır yüz adet Gali (Çekdiri) yi kâfi görmeyerek yüz elli tane daha yapılmasını emretti. Bu yüz elli geminin yüz tanesi kadırga, yirmisi fosta, yirmibiri barça, üç tanesi büyük yelkenli, altı tanesi de perkendi (brigantin) nev'inden gemilerdi.

Padişahın donanmaya ehemmiyet vermesi karşısında Avrupa'da bazı devletlerin telâşa düştükleri anlaşılıyor. Telâşa düşenlerin başında da Venedik hükûmeti geliyordu. O sırada Venedik hükûmeti, Kıbrıs haracının iki seneliğinin birden tediye edilmesi için yollanan Osmanlı elçisi Mustafa Çavuş'un dileğini kabul etti. Buna cevaben İstanbul'a gelen Venedik mümessiline karşı padişah mutadının dışında bir iltifat gösterdi. Buna rağmen Venedikliler Osmanlıların hazırlığından şüphelenmekte devam ediyorlardı. Onun için her ihtimale karşı hazır olma şıkkını tercih eden Venedikliler, hem Kıbrıs adasını tahkimden, hem de kendilerine müttefik aramaktan geri durmadılar. O arada Papanın da Osmanlılar aleyhine faaliyeti göze çarpmaktadır. Bu neviden bir faaliyet olarak İngiltere, Fransa, Avusturya ve İspanya devletlerine birer kardinal yollıyarak, Osmanlılar aleyhine bir ittifak tesisine çalıştıysa da müsbet bir netice istihsal eyliyemedi. Papa, Osmanlılar aleyhine uğraşmaktayken, hükûmeti namına padişahı ziyaret eden İspanyol elçisi, evvelce Memlûklere ödedikleri, şimdi Osmanlıları ödemeye hazır oldukları yıllık bir vergi mukabilinde, Kudüs'teki Kamame kilisesi ile hıristiyan ziyaretçilerin muafiyetlerinin devamı hakkında görüştüğü zaman Yavuz Selim elçiye iyi kabul gösterdi. İspanya kıralı, kendisiyle muahede yapmak isterse murahhasını göndermesini beyan eylçdi. Hattâ İspanyol elçisine bir kaftan ve beş bin akçe ihsanda bulundu. Yavuz'un İspanyol elçisine karşı takındığı bu tavır sebepsiz olamazdı. Padişah, pek muhtemeldir ki; papanın kurmıya çalıştığı ittifak gurupundan İspanya hükümetini ayırmak hedefini güdüyordu. (1519). Yavuz Selim, Venedik ve İspanya'ya gösterdiği iyi muamelenin yanında Macarlarla mütarekeyi bir seneliğine daha temdit eylemişti. Demek ki Macarlara karşı o sene için bir harekâtta bulunmayı düşünmüyordu. Bütün bu vaziyetler muvacehesinde padişahın donanma hazırlığını Rodos'a bir sefer yapacağına hamledenler vardı. Hattâ devlet erkânı arasında onu böyle bir sefere teşvik edenler görülüyordu. Fakat Hoca Saadeddin Efendi'nin anlattı-

Yavuz'un hazine mührü (Topkapı Sarayı Müzesi hazine kısmı No. 4819 da) gümüşten, yüzük şeklinde ve altın yaldızlıdır. Mühür siyah taş üzerine hâkkedilmiştir. Bu kısımda «Sultan Selim Şah» ve dört tarafında «Tevekküli Âlâ Halikî» yazılıdır. Bu mühürle hazine mühürlenir ve saray kitapları üzerine basılır. Hususi olarak hazine için yaptırılmış ve böyle kullanıla gelmiştir. Çünkü, İran ve Mısır seferinden sonra hazineyi dolduran Yavuz; «Benim altınla doldurduğum hazineyi ahfadımdan herkim mangırla doldurursa, hazine anın mührü ile mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun» demişti.

Kanuni Süleyman'ın Kanunnamesinde Yavuz Selim'in tesir ve hissesi

(İlâve : 79)

★

Yavuz Sultan Selim, sekiz senelik kısa saltanatı sırasında üç büyük meydan muharebesi kazanarak İmparatorluk arazisini bir misli genişletmesi bakımından daha ziyade bir harp adamı intibaı bırakır. Gerçi o uzun süren seferlerle meşgul olduğu için, babası gibi imar faaliyetlerinde bulunmamış ve kültür müesseseleri meydana getirmemiştir. Saltanat müddeti daha uzun sürseydi bu cevval hükümdarın, o yönden de babası ve oğlundan geri kalmayacağı muhakkaktı. Yavuz Selim, kumandanlıktaki üstün kabiliyetiyle birlikte şahsiyetinin sertliğiyle de tarihte iz bırakmış bir hükümdardır. Onun insafsızlık derecesini bulan sert şahsiyetinin yanında nizam ve kanunperestliği bilhassa nazarı dikkati celbeder. Yavuz Selim'in şahsiyetinin bu tarafı şimdiye kadar birçok misallerle izaha çalışılmaktadır. Fakat Yavuz'un, Fatih Mehmet ve Kanunî Süleyman gibi bir kanun yapıcısı oluşu üzerinde şimdiye kadar durulmamıştır. Gerçi Yavuz Selim'in, Fatih ve Kanunî'ninki gibi bir kanunnamesi mevcut değildir. Lâkin son senelerde Manisa mahkeme-i şer'iye sicillerinde yapılan bir tetkik, Yavuz Selim'in de kanun yapıcı bir hüviyete sahip bulunduğunu meydana çıkarmıştır. Zaten Osmanlı padişahlarının bir çokları kendi devirlerinde bir takım kanunî mahiyeti haiz esaslar veya muayyen bâzı hususlara dair bizzat kanunlar va'zettikleri halde, tarihte bu yönleriyle iz bırakamamışlardır. Yavuz Selim'in de böyle olduğu görülmektedir.

Yavuz Selim'in yalnız bir harb adamı değil, hukukî esaslar va'zeden bir şahsiyet olduğunu gösteren vesika, Manisa mahkeme-i şer'iye sicillerinde mevcut bir «siyasetnâme» dir. Zamanımızda, yeni çıkan bir kanun veya kararnamenin tatbikinden önce resmî gazetede neşri nasıl bir usul halinde ise, Osmanlı imparatorluğunda da vilâyet, sancak ve kazalara gönderilen kanun ferman ve hattı hümayun ve siyasetnâmelerin tatbikine geçilmeden önce şer'iye sicillerine yazılması, kanun kuvvetinde bir âdetti. Bu bakımdan Manisa mahkeme-i şer'iye sicilinde bulunan siyasetnâmenin aslına uygunluğundan şüphe etmemek gerekir.

→

Bir ceza kanunnâmesi mahiyetini haiz olan bu siyasetname Yavuz Selim tarafından Manisa sancağını idareye memur olan oğlu Şehzade Süleyman'a gönderilmiştir. Siyasetname'nin Manisa sancağının bütün şehir, kasaba ve köylerinde tatbik olunacağı ve tatbike geçilmeden önce münadiler vasıtasiyle halka duyurulması şart koşulmuştur.

Yavuz Selim'in bu siyasetnamesinin ihtiva ettiği hükümlerin, Fatih kanunnamesinde kısaca, Kanunî Süleyman kanunnamesinde ise tamamen mevcut olduğu görülmektedir. Fatih Mehmed de, Kanunî Süleyman da kanunnamelerini meydana getirirken, kendilerinden önceki padişahların ortaya koymuş oldukları kanun ve nizamları toplamışlar, bunlar üzerinde bir takım tâdiller icra edip, ilâveler yapmışlardır. Kanunî Süleyman Kanunnamesinin cezaî hükümleri, Yavuz Selim'in bu siyasetname'sinin cezaî hükümlerini ufak tefek değişikliklerle tamamen ihtiva ettiğine göre, Sultan Süleyman'ın «Kanunî» unvanını almasında, babası Yavuz Selim'e bir şeyler borçlu olduğu meydana çıkmaktadır. Yani Sultan Süleyman'ın «Kanunî» unvanını almasında, Yavuz Selim'in epeyce tesir ve hissesinin mevcut bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Yavuz Selim'in siyasetnamesi, suçların nev'î ve bunlara verilecek cezalar bakımından bölümlere ayrılmamışsa da, yekdiğerine benzer suçlar hemen hemen bir birini takip etmektedir. Maamafih siyasetnamede zikredilen suçları: 1) Zina vak'aları üzerine, 2) Kaatil vak'aları üzerine, 3) Hırsızlık vak'aları üzerine, 4) Yankesicilik ve yaralama üzerine, 5) Şehir ve köylerde kundakçılık üzerine olmak suretiyle beş kısımda mütalâa etmek mümkündür. Bu şekilde bölümlere ayrılabilecek olan suçların şekli ile verilecek cezalar bakımından siyasetnamede hırsızlık vak'aları ile ilgili noktaların en fazla yeri tuttuğu görülmektedir. Sondan bir yaprak koptuğu için siyasetnamede eksiklik vardır. Maamafih Kanunî Süleyman kanunnamesi ile karşılaştırıldığında

→

→

bu eksikliğin birkaç satırı geçmiyeceği anlaşılmaktadır. Zaten Kanunî Süleyman kanunnamesindeki bu fazlalık da yine hırsızlık üzerine olan suçlarla onlara verilecek cezalardan ibarettir. Kolay anlaşılması için açık ve basit bir dille yazılan Yavuz Selim siyasetnamesi aynen şöyledir:

«Nişan-ı şerif-i âlişan-ı sultanî ve tuğray-ı giti sitan-ı hakânî nefeze bilâvn-i süphanî velyumn-u rabbânî hükmü oldur ki: şimdiki halde Saruhan sancağı kudret-i duşu, disar izzetişar nur-ı sıdk-ı saltanat ve kişver - kâşay-i nur-ı hadîka ve hilâfet ve fermanrevay-ı..... Oğlum Süleyman şahı tayin ve tefviz eyledim. Öyle olsa mumaileyh Canibinden zikrolan sancağın eşirrasının tedibi ve hırsızlarının siyaseti babında dergâh-ı mâdeltpenahımdan siyasetnâme talep olunmağın işbu siyasetnameyi verdim ve diyorum ki: liva-i mezbureye müteallik şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda mazmunu nida olunup anıme-i nâsa ilâm ve ilân oluna, ba'de heza her kimden şirret ve şenaat sâdır olur ise ol yerin kadıları marifetiyle siyasetname mucibince hakkından geline.

Meselâ kız ve oğlan çekip hıyanetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin, avret ve kız çekmeğe bile varan kimselerin içmeği kesile. Kız ve avrat çekip güçle nikâh ettiren cebirle boşatıp ve nikâh edenin sakalın kesip muhkem let (döğmek manâsına) ederler. Ve avratla tutulanın şer'an siyaseti ne ise icra oluna ve adam öldüren kimesneyi öldürdüğü kimesnenin yerine öldüreler. Birkaçkere hırsızlığı olmuş kimesneyi asalar ve pezevenklik edenin alnına dağ edeler. Ve bir bölük halk içinde adam ölse tehdit edip bulduralar. Bulmazlar ise ol halkı tutup hapsedip dergâhı muallâya bildireler, ferman-ı kaza cereyanın ne veçhile sâdır olursa mucibi ile amel ederler. Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kervan basılıp hasarat veyahut bir köy arasında uğruluk (hırsızlık) ve haramilik olsa elbet te hırsızı bulduralar çıkaralar. Ve bir kimesnenin elinde ya evinde uğruluk nesne bulunsa, satın alduysa satanı bulduralar, bulunmazsa işkence edeler. Meğer, ki bulacak (bulduğu vakit) getirip kadıya teslim edeler. Veyahut yabanda bulunduğunu isbat ede, ama işkencede ihtiyat edeler ki, kablel-subut telefi nefis olmıya ve eğer işkencede ölürse davası sorulmıya. Ve kervan sürücüler emin ve mutemed kimesneler olup her sabah kervansaray halkına icazet vermeden ker-

→

→

vansarayda konan halktan istifsar edip kimsenin rızkı ve esbabı sirkat ve nehb olmadığın malûm ve tahkik ettikten sonra kervansaray kapısı açıp salıvere. Ve eğer kervansaraycı bu manâyı ettikten sonra halka destur verici olsa sonra kervansaray halkından bâzısı rızk ve esbab uğrulandı derlerse mesmu olunmıya. Ve eğer kervansaraycı bu manâyı etmeden halka destur vermiş ise ol gece kervansarayında konan halkın nesnesi uğrulanmış olursa ki uğrulandığı tahkik ola, kervansaraycıdan çünkü gaddarlık oldu, kervansaraycıya ol uğrulanan nesnenin kıymeti tazmin oluna. Eğer kervansaraydan nesne uğrulanmak kervansaray taşrasında bulunup alınmakla olursa taşradan muzanna ve müttehim olanları tutup tehdit edip hırsızı buldurup aldığı rızkı ve esbabı buldurup şer'ile sahibine teslim ederler. Ve eğer içeriden olan hırsızla kavli ve ittifakı olmak tevehhüm olunursa içerden olan halkta fitne olanları dahi tutup şer' ile ve örfle tazyik edip ve tehdit edip hırsızı bulduralar. Bulunmadın (bulunmazsa), kervansaray mahalle içinde olursa mahallede uğruluk alıcak (olursa) hüküm her nice ise kervansarayda dahi öyle ola. Ve yankesenin ve adam bıçaklayanın âdeti ise elin keseler, eğer âdeti değilse bıçak sancıp gezdireler.

Eğer bir kişi atasını veya anasını veya akrabasından biri öldürse emri şer' nice ise öyle ola. Şehirlerde ve köylerde olan evlere od korlar evler yanarsa şer' ile, sabit olmayıp bir kimesneye töhmet etseler tehdit ile hırsızı bulduralar. Eğer maksadla etmiş olursa asalar ve bilegelenleri yasak edip ilden süreler ve hırsız sipahi tayfasından olup her siyasete müstahak olsa hapsedip dergâhı muallâya arzedeler. Ve ğer örf ile bir kimsenin hırsızlığı zâhir olursa kadı olan kimesne ehli örfe hüccet verip ehli örf ol hüccet mucibiyle asılmaya müstahak olanı asa ve kat'ı uzva müstahak olanı kat'ı uzv edeler. Kadı bu babda mani olmıya. Ve siyasetini tehir ettirmeyi günah olan yerde ettireler ve hırsız tayfası işkence ile ikrar etse ve alâyim dahi delâlet eylese ol ikrar muteber ola ve eğer bir hırsız tutulup...»

Bibliyografya: Kanunname-i âl-i Osman; Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası. Kanunname-i Süleymani; Milli Tetebbular Mecmuası. Ali Himmet Berki; Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adalet hayatı; Belleten; Sayı 21-22.

ğı şu hâdise, Yavuz Selim'in, hazırlıklarının kifayetine kanaat getirmeden Rodos'a karşı bir harekâtı kararlaştırmadığını göstermektedir.

Hoca Saadeddin Efendi, babası Hasan Can'dan dinlemiş olduğu kaydiyle diyor ki:

«Bâb-ı Hümayun ağalarından seferin yaklaştığını işittik. Lâkin padişahın halinden buna dair bir şey hissetmezdik. Bir gün maiyeti erkânı ile Eyyubül Ensari Hazretlerinin ziyaretine gitti. Eyüp kapısının haricinde Yâvedud tekkesine bitişik kubbe karşısına geldikte fatiha okudular. O arada Kaptan Paşaya mahsus kadırganın kürek çekilerek Eyüp'e doğru gelmekte olduğunu görüp «henüz sefer kararlaştırılmamış iken bunu kimin emriyle denize indirdiler?» diye infial gösterdiler ve Kapudan Cafer Ağanın katlini ferman eylediler. Veziriâzam Pirî Paşa, yeni inşa olunan geminin tecrübe için deryaya bırakılması mutad olduğunu beyan ile şefaat etti. Lâkin padişah vüzereya itab ile: «Ben cihangirliğe alışmış bir padişah olduğum halde siz beni bir kale fethine götürmek istersiniz. Kale almanın birinci mühimmatı baruttur» dedikten sonra, «Kaç aylık barutunuz var?» sualini irad eyledi. Vüzera, zahire vesairenin kifayetinden malûmat verdilerse de barutun miktarını tâyin edemeyip mahcup oldular. Aldıkları müsaade üzerine ertesi gün dört aylık barut olduğunu arzettiler. Sultan Selim, gazubane bakıp «Ceddim zamanındaki hacalet unutulmamış iken onu iki kat mı yapmak istersiniz? Bilhassa, bizzat gitmemi düşünüyorsunuz, gidip de eli boş dönecek olursam hiçbiriniz sağ kalmaz. Rodos'un zaptına dört aylık barut yetişir mi? Siz Rodos'u dört ayda değil, altı ayda dahi alamazsınız. Belki sekiz veya dokuz ayda alınabilir» buyurdular. Ve en sonra, «Bize sefer yok, meğer sefer ahrete ola» dediler.

Bu duruma göre; Yavuz Selim İstanbul tersanesini kurdurduğu ve donanmanın gemi sayısını arttırdığı sırada peşinen herhangi bir devlete karşı deniz seferine karar vermiş değildi. Onun bu faaliyetini, ileriki yıllar için bir hazırlık olduğuna ve karalarda muazzam kudrete sahip Osmanlı devletinin denizlerde de aynı haşmeti göstermesi gerektiğine inanışının bir delili saymak lâzımdır.

Yavuz Sultan Selim'in ölümü

Son zamanlarda donanmanın kuvvetlenmesi uğruna gayret sarfeden Yavuz Selim, deniz veya karada herhangi bir sefere karar vermeden pek sevdiği Edirne'ye gitmek istedi. Kendisi hareket etmeden önce Veziriâzam Pirî Paşayı, ordu ağırlığı ve kapıkulu askeriyle Edirne'ye göndermiş bulunuyordu. Daha sonra kendisi de 18 temmuz 1520 (2 şaban 926) de İstanbul'dan hareket etti.

Padişah o sırada sırtında bir çıbandan muztaripti, fakat buna rağmen yola çıkmış bulunuyordu. Hareketinden bir kaç gün önce saray bahçesinde yaptığı bir gezintiyi müteakip yokuş çıkarken arkasına bir şey battığını hissetmiş ve sırtını açtırıp musahibi Hasan Can'a baktırmış. Hasan Can, padişahın iki omuzu arasında sağ tarafa daha yakın olarak katı bir çıban başı görmüş. Vaziyeti kendisine bildirince padişah, çıbanı sıkmasını söylemiş, fakat Hasan Can, çıbanın olgunlaşmadığı, bu bakımdan sıkmanın doğru olamıyacağı, bir merhem sürmek gerektiği cevabını vermiş. O geceyi ıztıraplı geçiren Yavuz Selim ertesi gün hamama girerek Hasan Can'ın da orada olmamasından istifade ile çıbanı sıktırıp iyice oğdurmuş. Hamamdan çıktıktan sonra Hasan Can huzuruna girdiği sırada, oğdurduğu çıbanın acısını çeken padişah:

— Hasan Can, seni dinlemedik amma kendimize kıydık.

Sözleriyle, musahibinin tavsiyesinin hilâfına yaptırdığı işten dolayı pişmanlığını ifade etmiş. O günden sonra çıbanda bir iyileşme görülmediği halde, evvelce karar vermiş olduğu Edirne yolculuğuna çıkmaktan geri kalmamıştır.

Yavuz Selim'in sırtında çıkan çıbandan Âlî ve Hoca Saadeddin Efendi «Yanıkara» diye bahsetmektedir. Çıbanın iki ay sürüşü ve hastanın umumî durumu gözönüne getirilince, bunun bir «Şirpençe» çıbanı olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan Selim İstanbul'dan Edirne'ye giderken ata binmekten de geri durma-

mış, bu hal, onun hastalığına hiç de iyi tesir etmemiştir. Padişahın bu vaziyeti dolayısiyle yolda yavaş ilerlenmiş, nihayet Çorlu civarında Sırt köyüne gelindiği zaman padişahın hastalığının artması sebebiyle burada ordugâh kurulmuştur. Yavuz Selim, vaktiyle babası İkinci Bayezid'le harbetmiş olduğu bu mevkide kırk gün kalmış, bu müddet zarfında saray başhekimi Ahmed Çelebi, saray hekimlerinden İzmitli Hamzaoğlu İsa, Osman Çelebi ve Kazvinli Şah Muhammed tarafından tedavisine çalışılmıştır. Sultan Selim, vaziyetinin fenaya doğru gittiğini hissedince Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa, vezir Mustafa Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed (Hain Ahmed) Paşayı Edirne'den acele ordugâha çağırtmış. Fakat Ahmed Paşa devlet esrarını gizlemiye muktedir olmadığı mülâhazasiyle geriye çevrilmiştir. Bunlar gelince padişah yalnızca Pirî Mehmed Paşa ile görüşüp konuşmuştur.

Hastalığı boyunca gece gündüz yanında bulunan Hasan Can ile padişahın arasında, son demlerinde şöyle bir konuşma cereyan etmiştir:

— Hasan Can, bu ne haldir?

— Sultanım, Cenâbı Hakka teveccüh edip Allahla beraber olacak zamandır!

— Bizi bunca zamandanberi kiminle bilirdin? Cenâbı Hakka teveccühümüzde kusur mu fehmettin?

— Hâşâ ki bir zaman zikr-i Rahmandan gufûl müşahede etmiş olayım: Lâkin bu zaman gayri zamana benzemediğinden ihtiyaten cesaret eyledim.

Hasan Can'ın bu cevabı üzerine Yavuz Sultan Selim:

— Sûre-i Yâsin tilâvet eyle.

Demiş ve kendisi de onunla birlikte hafif şekilde okumıya başlamıştır. Yâsin sûresinin ikinci defa okunuşu sırasında «Selâm» âyetine gelindiği zaman padişah ruhunu Hakka teslim eylemiştir (21 eylûlü 22 eylûle bağlıyan gece).

Yavuz Selim'in ölümü, tahta namzet tek bir oğlu bulunmasına rağmen, Şehzade Süleyman'ın Manisa'dan İstanbul'a gelişine kadar gizlendi. Bundan önce ölümleri gizlenen padişahlarda olduğu gibi, saltanat kavgasına zemin hazırlıyan birden fazla şehzade bulunmadığı halde Yavuz'un ölümünün gizlenişinin sebebi, o sırada ordugâhta kıymetli hazinelerin bulunmasına ve padişahın ölümü duyulduğu takdirde bunların yeniçeriler tarafından yağma edilmesinden korkuluşuna atfedilir. Yavuz'un ölümünün gizlenmesinde peşinen esas rolü, Hasan Can ile Hasodabaşılık vazifesi de uhdesinde bulunan Hazinedarbaşı Süleyman Ağanın oynadığı görülmektedir. Hazinenin yağması korkusunu, mesuliyetin kendisine ait olması bakımından herkesten fazla hisseden Süleyman Ağa, padişahın ölümünü müteakip ilk ağlama sesleri duyulduğu sırada kapıcılar kethüdası Fil Yakub'u Veziriâzam Pirî Mehmed Paşaya göndermişti. Çadırlar arasında gidiş gelişlerin ölüm vak'asının etraftan duyulmasına sebep olacağını düşünen Hasan Can, bir taraftan ağlıyanları susturmuş, bir taraftan da elinde fener vezirlere haber ulaştırmıya giden Fil Yakub'u geri çevirmiştir. Böylece sükûnet avdet etmiş, ölüm hâdisesi gece yarısından sonra vukubulduğundan bir müddet sonra da sabah olmuştur. Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa ile diğer vezirler padişahın ölümünü ancak sabahleyin öğrenmişler, Pirî Paşa, Hasan Can'ın aldığı tedbirleri takdirle karşılamıştır.

O gün sabahleyin hiçbir şey olmamış gibi yine divan toplanmış, bazı tâyinler yapılmış ve padişahı tedavi eden hekimlere gûya muvaffak olmuşlar gibi hil'atler giydirilmiştir. Böylece bir taraftan Silâhtar Kethüdası Süleyman Ağa son süratle Manisa'ya haber ulaştırmıya memur edilmiş ve Şehzade Süleyman'ın İstanbul'a gelişine kadar ölümün gizlenmesine dikkat olunmuştur.

Yavuz Selim'in cenazesinin Hasan Can'ın nezareti altında, tedavisinde bulunan hekimler tarafından, ölümün vukubulduğu otağın içinde teçhiz ve tekfini yapılmış, aynı yerde gizlice namazı kılınarak, tabutla birlikte muvakkaten aynı yere gömülmüştür.

Yeni hükümdarın İstanbul'a ulaşarak saraya indiği haberi alınınca, Yavuz Selim'in ölümü, oğlu Süleyman'ın İstanbul'a gelerek hükümdarlık makamına oturduğu ordugâhta ilân olunmuştur. Bu arada devlet erkânı acele İstanbul'a

gelip tebrikâtta bulunmuştur. Bilâhare Yavuz Selim'in cenazesi arabaya konarak yola çıkarılmış, yeni hükümdar Sultan Süleyman ve devlet erkânı matem elbiseleri giyerek cenazeyi Edirnekapı dışında karşılamışlardır. Yavuz Selim'in cenaze namazı Fatih camiinde kılındıktan sonra, o sırada Mirza sarayı denilen şimdiki Sultan Selim caminin yanındaki sahaya defnolunmuştur. Orada başlattırmış olduğu camiin inşaatını oğlu Sultan Süleyman tamamlattırmış, mezarının üzerine de bir türbe yaptırmıştır.

Yavuz Selim'in şahsiyeti

Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri olan Yavuz Selim, sekiz sene süren hükümdarlığı esnasında, çeşitli yönlerden değerini isbat etmiş bir şahsiyettir. Yavuz Selim uzuna yakın orta boylu, vücudunun belden yukarısı aşağısına nisbetle daha uzun, toparlak kırmızı yüzlü, çatma siyah kaşlı, koç burunlu, iri bıyıklı idi. Diğer padişahlardan farklı bir tarafı, yüzünün tıraşlı olması, yani sakal bırakmamasıydı.

Babasına baş kaldırarak zorla tahta geçmiş olan Yavuz Selim, kardeşleriyle yeğenlerini öldürtmüş, aralarında Veziriâzamlar da bulunan müteaddit başlar uçurtmuştur. Bu bakımdan eli kanlı bir şahsiyet şeklinde tezahür eden Yavuz Selim, kardeş ve yeğenlerinin dışında kalan idamlarını, memlekette kat'î otoritesini tesis, gevşeklikleri önleme, zararlı kimseleri temizleme, başkalarına ibret-i müessirede bulunma gibi muhtelif sebepler muvacehesinde icra eylemiştir.

Yavuz Selim devlet işlerinde kat'î programla hareket eden, herhangi bir iş yapmadan önce uzun uzun düşünen, alâkalıların mütalâalarına müracaatta bulunan, ondan sonra bir işi yapmıya karar verince de kararından hiçbir zaman dönmiyen bir hükümdardı. Kararının icrasına mâni olmıya çalışanlara ve hattâ aksine fikir serdedenlere tahammül gösteremez, böylelerin hayatına derhal son verdirirdi. Yavuz Selim, bu haliyle, babasının son zamanında gevşemiş olan devlet otoritesini kuvvetlendirmiş ve demir pençesi, çelik iradesi sayesinde İran ve Mısır seferleri gibi güç işleri başarmıştır. Çaldıran seferinden itibaren yeniçerilerle padişah arasında gerginlik eksik olmamıştır. Onun bazı hareketlerine mâni olmıya çalışan hattâ Çaldıran zaferini müteakip İran seferini daha geniş çapta hedefine ulaştırmak isterken bu plânını engelliyen yeniçerilerin karşısında Yavuz Selim gibi kudretli bir hükümdar bulunmasaydı, Mısır seferini yapmak mümkün olamazdı. Yavuz Selim'in şiddeti bir çok cana malolmakla beraber, bu canlar ve şiddet, Osmanlı devleti için mühim bir tehlike olan İran Safevîlerinin korkunçluğunun ortadan silinmesi, doğu ve güney-doğu Anadolu ile Suriye, Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı sınırları içine alınması yolunda harcanmış sayılmalıdır.

Yavuz Selim bütün şiddetine rağmen kadirşinastı. Devlet adamının seçiminde büyük bir titizlik gösterirdi. En müşkül ve nazik zamanlarında bile mâkul fikir serdedenlerin fikirlerine kıymet verir, bazan kendi icraatına mugayir olsa bile, mâkuliyetini sonradan kabul ettiği şeyleri asabiyetle ve söylene söylene yapma bahasına da olsa yerine getirirdi. Gevşekliklere asla tahammül etmez, bir işin gevşek tutulduğuna şahit olursa ve böyle şeylerle ilgili olarak hudutlardan kötü haberler alırsa vezirleri azarlar, hattâ tokatlardı. Hersekzâde Ahmed Paşa ile Pirî Mehmed Paşa böyle bir muameleye mâruz kalmışlardı. Yavuz Selim'in müteaddit defalar vezir ve veziriâzamları idam ettirdiğini gören Pirî Mehmed Paşa, padişahın şiddet ve gazabı karşısında korkulu anlar geçirip canı için titremekten usanarak bir gün:

«— Padişahım, önünde sonunda bir bahane ile beni öldüreceksin; bari hemen bir gün evvel hâlâs etsen münasiptir.»

Sözleriyle endişesini dışarı vurup teessür izhar edince padişah:

«— Benim dahi bu mâna muradım, lâkin yerini tutar bir adam bulunmaz».

Cevabiyle yarı şaka, yarı ciddî şekilde onun gönlünü almıya çalışmıştı. Yavuz Selim, değerini takdir ettiği kimselere ciddî bir itmad gösterirdi. Pirî Mehmed Paşa onun böyle tanıdığı kimselerden biriydi. Pirî Paşa, memleket sınırlarının genişlemesi ve dolayısiyle iş-

lerin artması üzerine kendisine bir yardımcı vezir istemiş, padişah da onun fikrini uygun bulmuştu. Bir müddet sonra Rumeli Beylerbeyi Çoban Mustafa Paşa'nın kendisine muavin olmasını uygun gördüğünü padişaha arzedince: «Ben deli olmadım ki, öyle bir adamı tâyin edeyim» sözüyle Çoban Mustafa Paşanın vezirliğini uygun bulmadığını açıklamış, lâkin Pirî Paşa iki ay sonra aynı şeyi tekrarlayınca «Madem ki onun vezir olmasını arzuluyorsun, senin vezirin olsun» cevabiyle Veziriâzamın arzusunu istemiyerek yerine getirmişti. Fakat vezirliğini Pirî Paşaya borçlu olan Çoban Mustafa Paşa, Veziriâzamın iyiliğini çabucak unutarak bir gün padişah nezdinde Pirî Paşayı çekiştirmeye başlayınca Yavuz Selim sinirlenmiş ve elindeki ok ile onun başına vurarak: «Bre mel'un, bunca zamandanberi hizmetimi gören Türkün doğru veya yalanını bilmez miyim? Kalk, sen benim vezirim değilsin, onun vekilisin ve bu rütbeye onun arziyle nail oldun» diye azarlamış, hattâ öldürmek istemişse de, onu vezir yapan Pirî Mehmed Paşanın istirhamı yine imdadına yetişerek ölümden kurtulmuştu.

Yavuz Selim âlim ve sanatkârlara kıymet veren, onların tavsiyelerine zaman zaman uyan bir hükümdardı. Devlet adamlarına gösterdiği şiddeti onlara tatbik etmezdi. Devlet adamlarının korkup titrediği herhangi bir mesele üzerinde ilim adamları kendisiyle hayli serbest konuşurdu. Zembilli Ali Cemali Efendi ve İbn-i Kemal gibi kimseler onun en çok hürmetine nail olan şahıslardı. Âlimlerle konuşmaktan çok hoşlanırdı. Hususî meclislerinde âlim ve şairler eksik olmazdı. Kendisi de selefleri gibi şairdi. Şiirlerini, pek vukufla bildiği Fars diliyle söylemiştir. Türkçe şiirleri pek enderdir. Yavuz Selim'in Farsça divanı 1306 (1809) da İstanbul'da bastırılmıştır. Bunun daha güzeli Alman İmparatoru İkinci Vilhelm'in emriyle tezhipli olarak 1894 te Berlin'de tabedilmiştir. Yavuz Selim, vahdet-i vücud felsefesinin Anadolu'da yayılmasında çok büyük rolü olan Muhyiddin-i Arabî'ye karşı hürmet ve hayranlık bes-

Yavuz Sultan Selim'in son devrinde Osmanlı İmparatorluğunun hudutları

lerdi. Şam'da bulunduğu sırada onun kabrini buldurup türbe yaptırması, kendisinin de vahdet-i vücud felsefesini terviç ettiğine delil sayılabilir.

Yavuz Selim, süs, gösteriş ve ihtişamdan hoşlanmazdı. Sadeliği sever ve kendisi de sade giyinirdi. İsraf en sevmediği şeydi. Hazinenin dolu olmasına çok dikkat ederdi. Parayı kıskanarak sarfettiğinden inşaata kolay kolay para harcıyamamıştır. Zaten saltanatının mühim kısmı harb sahnelerinde geçtiğinden imar işlerine zaman ve fırsat da bulamamıştır. Bunun için Şam'da Muhyiddin-i Arabî'ye yaptırdığı cami, imaret, türbe ile Konya'da Mevlevî tekkesine getirdiği sudan başka imar faaliyetinde bulunamamıştır. Kendi camiinin yalnız temellerini attırabilmiş, ikmali oğlu Süleyman'a nasib olmuştur.

Yavuz Selim, bazı tarihçilerin iddia ettiği veçhile, bir doğu ve bir İslâm birliği siyaseti güttüğünden dolayı doğu işleriyle uğraşmamış, peşinen doğuda beliren büyük tehlikeyi tam mânasiyle gördüğü için, siyasetinin sıklet merkezini peşinen doğuya yöneltmiştir. Bu sebeple tarikat üzerine müesses ve Osmanlı devletini temellerinden sarsması mümkün görünen İran Safevîlerine büyük bir darbe indirmekle, mensup olduğu millete çok değerli hizmette bulunmuştur. Onun bu hareketi sadece doğudaki Şi'i İran tehlikesinin önlenmesiyle kalmamış, doğu ve güney doğu Anadolu'nun Osmanlı idaresinde birleştirilmesi neticesini vermiştir. Şah İsmail'e karşı sünniliği müdafaa etmesi Memlûk devletinin ortadan kaldırılmasına yol açmış, İslâmiyetin mukaddes makamları da dahil olduğu geniş topraklar imparatorluk arazisine eklenmiştir. Osmanlı padişahlarının halife unvanını da alarak İslâm âleminde mânevî nüfuzlarının yükselmesi Yavuz'un doğudaki fetihleri neticesinde mümkün olmuştur. Yavuz Selim, büyük babası Fatih Mehmed'in gerçekleştirdiği Osmanlı imparatorluğunu, bu muazzam fetihleriyle bir cihan imparatorluğu şekline çevirmiştir. Onun doğudaki meseleleri bu şekilde halle muvaffak olması, oğlu Süleyman'ın batıda daha rahatça meşguliyetine imkân hazırlamıştır.

Yavuz Selim'in büyüklüğünü o devirdeki batılı Osmanlı hasımları da takdir etmiştir. Paolo Giovio'nun, Yavuz

Yavuz Selim zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 80)

★

Alman İmparatorları : Birinci Maksimilyan 1489 — 1516, Beşinci Şarl 1520 — →.

Macar kıralları : Yedinci Ladislas → — 1516, İkinci Layos 1516 — 1526.
Lehistan kıralları : Zigismund 1506 — 1548.

Papalar : Üçüncü Pius 1503, Julius 1503 — 1513, Onuncu Leon (Jean de Medicis) 1513 — 1521.

Moskova knezleri: Dördüncü Vasili 1505 — 1533.

Fransa kıralları : Onikinci Lui → — 1515, Birinci Fransuva 1515 — →.

İspanya kıralları : Katolik (Beşinci) Ferdinand → — 1516, Beşinci Şarl 1516 — 1520.

Napoli ve Sicilya kıralları : Katolik Ferdinand → — 1516, Beşinci Şarl (Şarlken) 1515 — →.

Portekiz kıraları : Emanuel 1495 — 1521.

İngiltere kıralları : Sekizinci Hanri 1509 — 1547.

İran'da Safevîler : Şah İsmail 1502 — 1523.

Mısır Memlûkleri : Kansugavri → — 1516, Tomanbay 1516 — 1517.

Dulkadırlılar : Alâüddevle → — 1515.

Kırım hanları : Mengli Giray → 1515, Mehmet Giray 1515 — 1523.

Selim'i, Şarlken'e şu takdim şekli, bu yolda isabetli bir itiraftan başka bir şey değildir: «Vücudunun gövde kısmı bacaklarına nisbetle daha uzun, bundan ötürü at üzerinde ayaktakinden daha güzel duruyor. İyice tıraş olmuş yüzünde iki iri siyah göz insanın tâ benliğine nüfuz ediyor. Arslan yüreği korku nedir bilmiyor, ne talihten ürküyor, ne de harbde önüne çıkan tehlikelerden irkiliyor. Başladığı bir teşebbüsü ne olursa olsun, bir daha elinden bırakmıyacak derecede enerji, azim ve irade sahibi. Büyük adamlara lâyık olduğu veçhile sonu meçhul, fakat büyük şöhret temin edecek işlere, âkıbeti belli ve kolay elde edilir işlerden daha ziyade mütemayil. Tabiat itibariyle fevkalâde sert; teemmül sahibi ve düşünür, fakat kararlaştırdığı plânları bir yıldırım hıziyle yapmıya hazır. Sakalsızdır, çünkü babası gib sakalını vezirlerin eline vermek istemiyor. Akrabalarına karşı da çok şiddetli davranmış olduğu halde, dünyada akrabalarına karşı korku duymadan ve şüpheye düşmeden yaşamak kadar tatlı bir şey yoktur».

Yavuz Selim, kumandanlıkta dehâ sahibi idi. O dünyada harb sanatında ve milletleri idare etmede dirayetini göstermiş sayılı şahsiyetlerden biridir. Adalete ehemmiyet veren bu hükümdar ülkesinin her tarafında adaletin hüküm sürdüğünü görmek isterdi. Yavuz Selim bir kelime ile dünyaya hükmetmek için gelmiş bir kimseydi; bunu sekiz yıl süren hükümdarlığında tam mânasiyle gösterdi. Onun sertliği, büyüklüğünü gölgeliyecek neviden şahsî kaprislerinin eseri olmayıp, memleket idaresi için baş vurulmuş çareler şeklinde tezahür eder. Maamafih şiddet ve sertliği kötü huylarından kabul edilse bile yine de dünyanın büyük hükümdarları arasında yer aldığını söylemek, Yavuz Selim için varılacak en son neticedir.

Kanunî'nin tuğrası

BİRİNCİ SÜLEYMAN (KANUNÎ)

★

Süleyman'ın hükümdar olması — Kanuni'ye karşı ilk isyanlar — Belgrad fethi — Rodos fethi — Osmanlı - Macar münasebetleri ve Mohaç muharebesi — Viyana'nın ilk kuşatılması Büyük Alman seferi — Kanuni'nin Irakeyn seferi — Osmanlı denizciliği, Barbaros kardeşler ve onun yetiştirmeleri — Osmanlı - Fransız münasebetleri ve kapitülâsyonlar — Preveze deniz harbi — Osmanlılar Hind denizinde — Boğdan seferi — Macaristan'ın ilhakı ve bununla ilgili hâdiseler — İran savaşları ve Amasya muahedesi — Cerbe deniz harbi ve Malta muhasarası — Kanuni'nin son zamanında Avrupa devletleriyle münasebetler — Zigetuar seferi ve ölümü.

KANUNİ SÜLEYMAN

Babası: Yavuz Selim

Annesi: Hafsa (Hafize) Hatun

Doğduğu tarih: 1495

Padişah olduğu tarih: 30 eylûl 1520

Ölümü: 6/7 eylûl 1566 gecesi

Bilinen zevceleri: Hurrem Sultan, Mâhidevran (Gülbahar), Gülfem Hatun.

Çocukları: Abdullah, Murad, Mahmud, Mustafa, Mehmed, Cihangir, Bayezid, Selim, Mihrimah Sultan, zayıf bir ihtimalle küçük yaşta ölen Raziye adında bir kız.

★

Veziriâzamlar: Pirî Mehmed Paşa (... — 27 haziran 1523, tekaüde sevk), İbrahim Paşa (Frenk, Maktul, Makbul, Damad) (27 haziran 1523 — 5 mart 1536, idam), Ayas Mehmed Paşa (15 mart 1536 — 13 temmuz 1539, ölüm), Lütfi Paşa (13 temmuz 1539 — nisan 1541, azil), Hadım Süleyman Paşa (nisan 1541 — 28 kasım 1544, azil), Rüstem Paşa (28 kasım 1544 — 6 ekim 1553, azil), Kara Ahmed Paşa (6 ekim 1553 — 29 eylûl 1555, idam), Rüstem Paşa (ikinci sadareti) 29 eylûl 1555 — 15 temmuz 1561, ölüm), Semiz Ali Paşa (10 temmuz 1561 — 28 haziran 1565) Sokullu Mehmed Paşa 28 haziran 1565 — →).

Yavuz Selim'in biricik oğlu olan Süleyman, babasının ölümü üzerine Manisa'dan İstanbul'a gelerek 30 eylûl 1520 de tahta cülûs etti. Osmanlı tarihinde «Kanunî» diye anılan bu padişah, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman müstakilen hüküm - dar sayılmadığı için «Birinci Süleyman» addedilir. Osmanlı padişahları arasın - da en uzun saltanat süreni budur. Avrupalılar daha ziyade kendisini «Le magnifique, The magnificent» yâni «Muhteşem» unvanı ile yâd ederler. «Grand» yâni «Büyük» unvanı ile tanıtanlar da vardır.

Kanunî Süley - man'ın uzun süren saltanat yılları sı - rasında Osmanlı devleti denizlerde ve karada en yüksek noktasına ulaşmış, idarî, hukukî, ilmî, iktisadî bakımından en parlak devrini yaşamıştır. Bu ba - kımdan Kanunî Süleyman devri Osmanlı devletinin hayatında bir «altın çağı» sayılır.

Veziriâzam Pirî Mehmed Paşanın gönderdiği Silâh - darlar Kethüdası Süleyman Ağa'dan babasının ölümünü öğrenince, Manisa'- dan yola çıkan Süleyman, 30 eylûl pazar günü Üsküdar'- da bir yeniçeri kıt'- ası tarafından se - lâmlandıktan sonra, maiyeti ile beraber karşıya geçerek, aynı günde Topkapı

sarayında tahta geçti, kendisine biat edildi. Saraya girerken güzergâhta saf halinde dizilmiş olan yeniçeriler, yeni padişahtan cülûs bahşişi istediler.

Yavuz Selim'in ölüm yeri olan Çorlu yakınındaki Sırt köyündeki karargâhta bulunan Pirî Mehmed Paşa, yeni padişahın Manisa'dan İstanbul'a hareket haberini alınca, Yavuz Selim'in ölümünü bildirmek için solakları toplamıştı. Askerler padişahın ölüm haberini alınca külâhlarını yere atmışlar ve matem işareti olarak derhal çadırlarını yıkmışlardı. Bu arada Veziriâzam, hazine arabalarını mühürlemiş, Yavuz'un cenazesini ve hazineyi ordu efradı ile birlikte getirmiye İkinci Vezir Mustafa Paşa ile Üçüncü Vezir Ferhad Paşa'yı memur eyliyerek kendisi yeni padişahı karşılamak üzere Sırt köyündeki ordugâhtan ayrılmıştı.

Sultan Süleyman'ın İstanbul'a vâsıl olduğu gün öğleden sonra Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa da İstanbul'a ulaştı ve doğruca saraya giderek yeni padişaha biat eyledi. Ertesi gün, yani 1 ekim 1520 pazartesi günü öğleden önce Süleyman, siyah matem elbisesi giymiş olduğu halde tahtına oturdu ve böylece biat merasimi yapıldı. Öğleden sonra babasının cenazesini karşılamak üzere Edirnekapı'dan surlar dışına çıktı. Cenazeyi, namazının kılındığı Fatih camiine kadar yaya tâkip eyledi. Bu arada vezirler bizzat tabutun altına girerek merhum padişah Yavuz Selim'e karşı son hürmet vazifelerini ifa ediyorlardı.

Sultan Süleyman, tahta geçişinin üçüncü günü Kapıkulu askerine cülûs bahşişini dağıttı. Yavuz Selim'in cülûsunda olduğu gibi yeniçerilere yine üçer bin akçe (ellişer duka altını), Sipahi, Silâhtar, Gureba ve Ulûfecilere bunların üçte biri nisbetinde bahşiş verilmekle beraber, Sipahi ve Silâhdarların gündeliklerine beş akçe, Gurebaya dört akçe, Ulûfecilere de üç akçe zam yapıldı.

Kanunî Süleyman'ın adalet siyaseti takibine dair ilk örnekler

Tarihe «Kanunî Süleyman» diye mal olmuş bulunan Yavuz Selim'in oğlu, padişah olur olmaz bir adalet siyaseti güdeceğine dair bazı örnekler ortaya koydu. Yavuz Selim Mısır'ı zaptettikten sonra, oranın nüfuzlu şahsiyetlerinden bir çoklarını, Mısır'da kalmalarının mahzurlu olacağı düşüncesiyle İstanbul'a sürmüştü. Kanunî bunları memleketlerine dönüp dönmemekte serbest bıraktı. Yine bunun gibi, Yavuz Selim'in şiddet tedbirleri meyanında zikredilebilen icraatından «İbrişim yasağı» na da son verildi. Yavuz Selim'in İran'a karşı bir boykot mahiyeti taşıyan bu ibrişim yasağı adiyle anılan ipek ticareti yasağından bir çok tüccar zarara uğramış, bu arada hayli şikâyetler olmuş, aynı zamanda evveldenberi bu işlerle meşgul kimselerden haksızlık ve şiddete mâruz kalanlar görülmüştü. Kanunî Süleyman yalnızca bu yasağı kaldırmakla kalmıyarak malları müsadere edilmiş olan kimselerin mallarını iade, ziyana uğrıyanların ziyanlarını da aynî veya nakdî olarak tazmin ettirdi. Bu yüzden zarara uğrıyanlara bir milyon akçeden fazla tazminat ödendi.

Kanunî Sultan Süleyman

Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir. Ressamı bir Avrupalıdır

Not: Kanunî aslen köseçdir. Fakat, portreleri hemen umumiyetle sakallı yapılmıştır

Yavuz Selim'in donanma kumandanı olup, şiddet ve haksız hareketleri dolayısiyle halk tarafından «Kanlı Câfer» diye anılan Câfer Bey hakkında yapılan şikâyetler Kanunî'ye kadar ulaşınca, kendisini sorguya çektirdi. Tersane kethüdası tarafından ihbar olunan suistimali ve haksız şiddet hareketleri sâbit olduktan sonra idamını emretti.

Kanunî'nin bu âdil icraatına ait haberler süratle memleketin her köşesine yayıldı. Bu haberlerin intişarı sırasında padişahın cülûsunu tebrik için en önce İstanbul'a gelmiş olan Ragüza heyetine hüsnü kabul gösterildi. Ragüza'lıların sekiz bin ikiyüz seksenaltı duka kıymetindeki hediyeleri de memnuniyet uyandırdı.

Kanunî'nin tahta geçişinden bir kaç gün sonra Mısır Valisi Hayırbay'a Mekke Şerifine ve Kırım Hanına mektuplar yazılarak cülûs-u hümayun ihbar edildi. Hayırbay'a yazılan mektupta: Zengin, fakir, şehirli ve köylü halkın kendisine itaat etmesi lâzım geldiği; vazifelerinde kusur edenlerin ister emir, ister fakir olsun, aralarında fark gözetilmeden haklarında muamele yapılması lüzumuna işaret olunmakta ve itaat ile adalet noktaları üzerinde bilhassa durulmaktaydı.

Canberdi Gazali isyanı

Kanunî Süleyman tahta geçtiği sırada yeni padişahın gençliğinden ve tecrübesizliğinden faydalanmak istiyen Şam Valisi Canberdi Gazali, bulunduğu bölgede bir hükûmet kurmak gayesiyle isyan etti. Canberdi Gazali'nin aslen İkinci Bayezid zamanında Rumeli'de akıncılar tarafından esir edilen bir Slâv olduğu ve Mısır Sultanına takdim edilen yirmi esir arasında bulunduğu, o devrin kaynaklarının ekserisi tarafından zikredilmektedir. Maamafih onun kat'î şekilde bilinen tarafı; Memlûk Sultanı Melik Eşref Kayıtbay'ın azadlı kölelerinden olduğu, bilâhare Sultan Kansu Gavri ile Tomanbay'ın nüfuzlu emirleri arasına yükseldiğidir.

Merc-i Dabık ve Ridaniye muharebelerinde Memlûk Sultanının, kendisine en çok güvendiği emirlerinden biri sıfatiyle Türklerle çarpışan Canberdi Gazali, Mısır'ın fethi üzerine Yavuz Selim'e dehalet etmiş ve ondan daha önce Osmanlılar tarafına geçen Hayırbay'ın tavassutu ile padişahın affına mazhar olmuştu. Yavuz Selim Mısır seferi dönüşünde Suriye'ye vardığı sırada onu Şam Valisi tâyin etmiş bulunuyordu. İşte Kanunî'ye isyan eden Canberdi Gazali mazisi böyle olan bir şahıstı.

Canberdi Gazali devlete isyan bayrağını kaldırdığı zaman Melik Eşref ünvanı ile hemen hükümdarlığını ilân ile namına hutbe okutup para bastırdı. Bu arada bir taraftan süratle kuvvet toplamıya gayret ederken bir taraftan da yalnız kaldığı takdirde başarısızlığa uğrıyacağını hesaplıyarak İran hükümdarı Şah İsmail'e ve Mısır Valisi Hayırbay'a mektuplar yazıp adamlar gönderdi. Hayırbay'a yazdığı mektupta onu kendisiyle birlik olmıya dâvet eyliyordu. Hayırbay gayet kurnazca bir cevap ile; muvaffak olabilmesi için bütün Suriye'yi ve bilhassa en mühim mevkilerden olan Halep'i zaptetmesi lüzumuna işaret ederken öte yandan da Canberdi Gazali'nin mektubunu padişaha yolladı.

Canberdi Gazali, onbeş bin süvari ve sekizyüz tüfekendaz kuvvetiyle Halep üzerine yürüdü. Halep Beylerbeyi Karaca Paşa Trablusşam, Hama, Humus sancakbeylerini de yanına alarak şiddetli bir mukavemet gösterdiği sırada, Kanunî'nin sevkettiği tenkil kuvvetleri de mevsimin kış olmasına rağmen büyük bir süratle yola koyulmuşlardı. O sırada Mısır Valisi Hayırbay, Canberdi Gazali üzerine asker sevkedip etmemesi hususunda hükûmetin fikrini sormuş, merkezden ise, buna lüzum olmadığı, tenkil kuvvetlerinin Anadolu'dan gönderileceğine dair çok isabetli bir cevap verilmiştir.

Canberdi Gazali valilik mıntıkası olan Şam eyaletinden başka Trablusşam ve Beyrut dahil olduğu halde Suriye'nin mühim bir kısmına hâkim olup Halep'i kuşatmıya devam ederken, tenkil kuvvetleri kumandanlığına tâyin edilen Üçüncü Vezir Ferhad Paşa dörtbin yeniçeri ile harekete geçmiş, Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinin tımarlı sipahilerinden bir o kadar kuvvet daha

Kanuni'nin gençliğine ait olan bu portreler birbirinin benzeri olmakla beraber ufak tefek ayrılıklar da göstermektedir. Soldakinin aslı İtalya'dadır. Sağdaki Macarca bir tarih kitabından alınmıştır.

onun emrinde birleşmişti. Ayrıca Dulkadır Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey de Ferhad Paşaya yardıma memur edilmişti.

Yavuz Selim zamanındaki Bozoklu Celâl isyanında olduğu gib, Ferhad Paşa yetişmeden, Şehsuvaroğlu Ali Bey, hâdise mıntıkasına yakınlığı dolayısiyle mücadele sahasına daha önce yetişti. Emrindeki kuvvetlerle Canberdi Gazali'ye hücum ile onu Halep muhasarasını terke ve Şam'a doğru çekilmiye mecbur etti (Ocak 1521). Canberdi Gazali Şam'a varınca orada muhafız olarak bulunan yeniçerileri bir ziyafete dâvet edip cümlesini kılıçtan geçirdi. Ondan sonra kendi üzerine gelen tenkil kuvvetlerini karşılamak için şehrin dışına çıktı.

Canberdi Gazali Halep önünden çekilmiye mecbur kalıp Şam'a doğru yol alırken tenkil kuvvetlerinin esas kumandanı Ferhad Paşa da Halep'e ulaşmış bulunuyordu. Böylece Ferhad Paşanın emrinde toplanan Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Karaca Ahmed Paşa birlikleri Canberdi Gazali ile Şam önünde Mastaba mevkiinde karşılaştı. Burada cereyan eden muharebede isyancılar müthiş bir mağlûbiyete uğradı (27 ocak 1521). Canberdi Gazali bir kaç arkadaşiyle birlikte kaçmıya muvaffak olduysa da takipçiler arkasını bırakmadı. Nihayet bir kaç gün sonra yakalanarak başı kesildi ve İstanbul'a padişaha yollandı.

Böylece, padişaha hıyaneti sırasında Mısır'dan kaçan Çerkeslerle Nablus ve Kerâk urbanından topladığı onbeş bin kişilik kuvvete güvenerek hükümdarlık sevdasına kapılan, hattâ iki defa namına hutbe okutan Canberdi Gazali müstahak olduğu cezayı çabucak buldu. Onun ölümünü müteakip Kanuni Süleyman Şam Valiliğine Anadolu Beylerbeyi Ayas Paşayı tâyin etti. Ferhad Paşayı da Canberdi isyanının inkişafına göre hareket etmek üzere hudut boylarına asker toplamış olan Şah İsmail'e

karşı Kayseri civarında ordu kurup beklemiye memur eyledi. Kayseri civarından İran tarafını tarassut eden Ferhad Paşa, vaziyetten iyice emin oluncaya kadar orada kaldı.

Şehsuvaroğlu Ali Beyin öldürülmesi

Dulkadır hükümdarı Alâüddevle'nin öldürülmesi üzerine Yavuz Selim tarafından Dulkadır Beyliğine tâyin edilmiş olan Şehsuvaroğlu Ali Bey, Osmanlı devletine bağlı olmakla beraber yarı müstakil bir hüviyete sahipti. Osmanlı teşrifatında Kırım Hanları şeklinde yer almaktaydı. Yavuz Selim'in İran ve Mısır seferlerine iştirak etmiş olan Ali Beyin devlete mühim hizmetleri dokunmuştu. Bozoklu Celâl isyanından sonra en son olarak da Canberdi Gazali isyanının bastırılmasında birinci derecede rol oynamış bulunuyordu. Her iki isyan hâdisesinde de tenkil kuvvetleri kumandanlığına tâyin edilen Ferhad Paşadan önce işe müdahale ederek kendini göstermesi, Ferhad Paşanın bu değerli adama kin bağlamasına sebep olmuştu. İşte, Ali Beyin kazandığı muvaffakıyetler karşısında Ferhad Paşanın kabaran bu kinidir ki, Şehsuvaroğlu'nun yalnız kendisinin değil, evlâtlarının bile hayatlarının sönmesine yol açtı. Şehsuvaroğlu Ali Bey, padişahtan alınan emre istinaden Ferhad Paşa tarafından 1522 yılı temmuzunda öldürüldü.

Eski Osmanlı tarihlerinin ekserisi, Şehsuvaroğlu Ali Beyin, Ferhad Paşanın uydurduğu yalanların kurbanı olduğunu yazarlarsa da, bu bilgiyi veren kaynakların satırları arasında, Ali Beyin kazandığı muvaffakiyetlerden gurura kapılarak söz dinlemez hale geldiğine işaret eden noktalar da mevcuttur. Zaten Ferhad Paşanın, Şehsuvaroğlu hakkında padişaha ulaştırdığı şikâyetlerin mühim tarafı, istiklâl için yakında isyana kalkışacağına işaret olunmasıydı. Ayrıca Ali Beyin halka zulmettiğinden ve bir mecliste padişahın aleyhinde bulunduğundan da bahsolunmaktaydı.

Bu şikâyetler İstanbul'a bildirilince Kanunî Süleyman Anadolu'ya bir tahkik heyeti göndermişti. Fakat tahkik heyetinin öldürülmesi, onun hakkındaki şikâyetlerin doğruluğuna delil sayıldı. Bunun üzerine Şehsuvaroğlu'na gönderilen emirde, İran hududunda yapılacak harekâta serdar tâyin edilen Ferhad Paşa ile yapılacak işleri kararlaştırmak üzere ona mülâki olması bildirildi. Şehsuvaroğlu'nu kolaylıkla yakalamak için bir tuzaktan başka bir şey olmıyan bu emri alan Ali Bey, Tokat yakınında Artukabad (Artukova) da Ferhad Paşanın karargâhına varınca, oğullariyle beraber derhal idam edildi. Böylece Dulkadır Beyliğinin yarı müstakil son mümessili de tarih sahnesinden silinmiş oldu. Şehsuvaroğlu Ali Beyin idamından sonra Dulkadır arazisi beş sancaktan mürekkep alelâde bir Osmanlı vilâyeti haline getirildi. Mevcut tımarlar devlet hazinesine alındı. fakat bu hal tımar sahiplerinin memnuniyetsizliğine, hattâ ilerde Kalender Çelebi isyanına karışmalarına yol açtı.

BELGRAD'IN ZAPTI

Kanunî Süleyman zamanında icra edilen ilk sefer, Belgrad'ın zaptı için yapılan harekâttır. Belgrad fethi, aynı zamanda Kanunî'nin katıldığı ilk sefer olması bakımından da hususiyet arzeder. Macaristan'ın kapısı vaziyetinde cok önemli bir mevkide kurulmuş olan Belgrad, aslında bir Sırp şehri olduğu halde, burasını Türklere karşı müdafaa edemiyeceklerini kestiren Sırp Despotu Jorj Brankoviç tarafından Macarlara bırakılmıştı. Kanunî Süleyman'a gelinciye kadar Belgrad şehri Türkler tarafından iki defa muhasara edilmişti. İlk muhasara İkinci Murad devrinde 1441 yılında, ikincisi de 1459 da Fatih Mehmed tarafından icra olunmuş, her ikisinde de büyük gayretler sarfedilmesine rağmen zaptedilememişti. Fakat aradan geçen müddet zarfında Osmanlı devleti daha fazla kuvvetlenmiş, eski muvaffakiyetsizliklerden tereddüde düşecek vaziyetten çoktan kurtulmuştu.

Yavuz Selim doğu işleriyle uğraştığından, batıda esaslı şekilde meşgul olmıya zaman bulamamıştı. Zaten doğu seferlerini emniyetle yürütebilmek için Yavuz Selim'in batıda sulha ihtiyacı vardı. Bu bakımdan Balkan sınırlarında birinci derecede hasım devlet olan Macarlarla mütarekeyi son defa bir seneliğine daha temdit etmişti. Gerçi

Macarların, Osmanlıların İzvornik muhafızını öldürmeleri iki devletin arasının açılır gibi olmasına yol açmışsa da, bu hâdise mütarekenin temdidine mâni olmamıştı. Yavuz'un son günlerinde Osmanlılarla Macarlar arasındaki münasebetin ne şekle bürüneceği tebellür etmeden padişahın ölümü vukubulmuştu.

Macarlarla kısa müddetli mütarekelerle devam ettirilmiye çalışılan sulhun uzun ömürlü olamıyacağı belliydi. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa topraklarında istilâ hızını henüz almamış, bilâkis bu hız en yüksek noktasına ulaşmıştı. Türklerin müthiş kudreti karşısında Macarlara düşen iş, mümkün mertebe harbe sebebiyet verecek hareketlerden sakınmaları idi. Halbuki Macarlar sulh yerine harbi bizzat kendileri dâvet ettiler.

Kanunî Süleyman'ın cülûsunu bildirmek üzere Macar kıralına gönderilen Divan-ı hümayun çavuşlarından Behram Çavuş adındaki Türk elçisini, Macarların tahkir ve hapsetmeleri veyahut da daha büyük ihtimalle öldürmeleri, Kanunî Süleyman'ın Macarlara harp ilânına sebeboldu.

Ordunun hareketi ve Piri Paşanın fikri

Macarlara karşı sefere karar verilince derhal kuvvet toplanmasına başlandı. Kanunî'nin İstanbul'dan hareketinden önce Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa İstanbul'dan İpsala'ya gitti. O sırada Anadolu'da bulunan Ferhad Paşa'ya da Rumeli'ye hareket emri verildi. Sefere hareket olunurken korsanlıktan yetişme Danişmend Reis kumandasında kırk elli gemiden mürekkep bir filo Karadeniz'den Tuna'ya sevkedildi. Ayrıca Tuna ve Sava bölgelerindeki sancak beylerine de dörtyüz at kayığı hazırlamaları emrolundu. Böylece padişahın sefere hareketi için her iş mükemmel bir intizam dahilinde yerine getirildi.

Macarlara karşı sefere çıkan Kanunî Süleyman önce babasının ve onu müteakiben ecdadının türbelerini ziyaretten sonra İstanbul'dan hareket ederek 27 mayıs 1521 pazartesi günü Edirne'ye vardı. Burada asker, halk ve Rumeli beyleri tarafından karşılandı. Edirne'de kaldığı beş gün zarfında sefer işleriyle meşgul oldu. Edirne'den hareket ederken Edirne medresesi softaları (talebe) gönüllü olarak padişahın ordusuna iltihak etti. Aynı hareketi padişahın geçişi sırasında Filibe ve Sofya medreseleri softaları da yaptı. Kanunî Edirne'den sonra Filibe'ye vardığı zaman Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa padişahı burada karşıladı. Sofya'ya mu-

Belgrad'ın onaltıncı asırda yapılmış bir resmi

vasalatı sırasında ise, Anadolu'dan üç bin deve yükü barut, kurşun vesaire gibi mühimmat getiren Ferhad Paşa burada orduya iltihak etti.

Kanunî Süleyman Filibe'ye vardığı zaman divan kurularak hareket plânı müzakere olundu. Padişahın Filibe'de iken hattâ Filibe'ye gelmeden önce iki fikrin tesiri altında kaldığı anlaşılıyor. Bunlardan biri, harekâtın Belgrad'ın zaptına hasredilmesi; diğeri de doğrudan doğruya Macaristan'a ve onun merkezi Budin'in zaptına çalışılmasıydı. Birinci fikri Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa, ikincisini de onun rakibi Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa müdafaa etmekteydi. Veziriâzam, Belgrad'ın Macaristan'ın kapısı olduğunu belirterek, burası zaptedilmeden Macaristan'a yürümenin hatâ, hattâ tehlikesine işaret etmekteydi. Bu sebeple padişahı plânlı bir fetih hareketine sevketmek istiyordu. Ahmed Paşa (Hâin Ahmed Paşa) ise, padişahın tecrübesizliğinden istifade ile Kanunî'yi Macaristan fethi gibi daha parlak bir harekâta sevke uğraşıyordu.

İşte birbirinden farklı bu iki fikirden Pirî Mehmed Paşanınki en sonunda galip geldi ama, padişah, Pirî Mehmed Paşanın fikrini kat'î şekilde kabulden önce, her iki fikir arasında seyyal bir vaziyet aldı. İlk defa Semendre sancak beyi Hüsrev Beye Belgrad ablukasının emredilmiş olması, Kanunî'nin Belgrad zaptından ziyade Budin'in zaptını gözettiğine; kendisinden daha ilerde giden Veziriâzam Pirî Mehmed Paşanın da bu ablukaya iştiraki, o arada Veziriâzamın fikrini mâkul gördüğüne delildir Maamafih padişahın Belgrad önüne gelince bu şehrin fethinden vazgeçerek Macaristan'a yürümek istediğinde bütün kaynaklar müttefiktir. Kanunî'yi son anlarda Belgrad zaptına ikna edenler Veziriâzam Pirî Mehmed Paşadan başka İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşa ile akıncı beylerinden Yahya Paşazâde Bâli Beydir.

Belgrad civarında bazı kalelerin zaptı

Kanunî Süleyman'ın emrindeki Osmanlı ordusu büyük bir intizamla Edirne - Filibe - Sofya - Tekfur Pınarı - Niş yoluyla Belgrad istikametinde ilerlerken, padişah, bazı kumandanlar emrinde kendisinden ileriye kuvvet sevketti. İlk kuvvet sevki Niş'te vukubuldu. Bosna Beyi Yahya Paşazâde Bâli Bey Hırvatistan'a, Mihaloğlu Mehmed Bey Erdel (Transilvanya) e akına memur edildi. Turahanoğlu Ömer Beyin oğlu da ordunun pişdarlığına getirildi. Bu akıncı kuvvetlerinden başka Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, eski Osmanlı tarihlerinde Böğürdelen diye zikredilen Sabaç (Sabacz) üzerine sevkedildi. Niş'e gelmeden önce maiyetine bin yeniçerilik takviye kuvveti yollanan Semendre Beyi Hüsrev Bey Belgrad'ın ablukasına memur edilmiş bulunuyordu. Ahmed Paşanın Sabaç'a sevkinden sonra da Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa bin yeniçeri ile sipahi ve azapları alarak Belgrad yolunu tuttu.

Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa Sabaç üzerine sevkedildikten sonra Kanunî Süleyman da bu şehre doğru teveccüh eyledi. Padişah gelmeden önce Ahmed Paşa tarafından şehrin muhasara tertibatı kurulmuştu. Padişahın yetişmesiyle muhasara daha da şiddetlendirildi. Şimdiye kadar birkaç defa Macarlarla Türkler arasında el değiştirmiş olan ve kuvvetli istihkâmları bulunan Sabaç'ı Simon Logodi adında bir kumandan müdafaa etmekteydi. Müdafilerin şiddetli mukavemetlerine rağmen, Türk ordusunun müthiş savletine kale dayanamadı. Hendekler doldurulduktan sonra ağaçtan ve ipten yapılan merdivenlerle Sabaç surları aşıldı. Böylece 7 temmuz 1521 de Sabaç Türklerin eline geçti. Sabaç düşünce Kanunî Süleyman Ahmed Paşa ve sancak beylerinin tebrikini kabulden sonra ordugâhından kalkıp şehre girdi, mühim yerlerini gezip gördü. O arada «İlk fethettiğim kale budur; mâmur olmak gerektir» dediği için şehrin derhal tahkim ve imarına girişildi. Padişahın emriyle buraya bir de iç kale yapıldı.

Sabaç'ın zaptından bir kaç gün sonra Sava nehri üzerinde bir köprü inşasına başlandı. Önce Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa kumandasında nehrin karşı tarafına gemilerle asker geçirildi. Karşı sahile hâkim olununca, inşaata iki taraftan birden girişildi. Kazıklar üzerine kurulan ve uzunluğu binsekiz

yüz kulaç tutan köprünün inşası dokuz günde tamamlandı. Bu köprü inşaatı devam ederken Veziriâzam Pirî Mehmed Paşanın Zemlin (Zemun, Semlin) kalesini zaptettiği haberi alındı. Belgrad'ın karşısında bulunan Zemlin kalesi Hüsrev Beyin topçularının bombardımanlariyle düşürülmüş bulunuyordu.

Sava köprüsünün inşaatı bitince Kanunî Süleyman, emrindeki kuvvetlerle karşıya geçti (26 temmuz 1526). Böylece Osmanlı padişahı Tuna ile Sava arasındaki Sirem (Syrmium) arazisine dahil olmuş bulunuyordu.

Belgrad'ın zaptı

Sabaç kalesinin zaptı sırasında, Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa padişahla fazlaca temas imkânını bulduğundan, Kanunî'yi tesir altında bırakıp kendi fikrine imaleye muvaffak oldu. Ahmed Paşanın fikrini terviç eden padişah, Belgrad muhasarasının kaldırılmasını ve Macaristan üzerine hareket olunmasını emretti. Bu hareketin yanlışlığı üzerinde ısrar etmekle beraber sözünü geçiremiyen Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa Belgrad önündeki topları kaldırtmıya mecbur olduğu sırada, Veziriâzam gibi düşünenenlerden İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşa ile akıncı kumandanlarından Yahya Paşazâde Bâli Beyin padişahın huzuruna çıkarak, Macaristan harekâtından evvel Belgrad fethinin lüzumu üzerinde izahatta bulunmaları neticesinde, Kanunî son ve kesin kararını bildirdi. Böylece Veziriâzam Pirî Mehmed Paşanın fikir ve plânı en son anda bir defa daha üstün geldi.

Kanunî Süleyman'ın Belgrad önüne muvasalatiyle Belgrad ablukası muhasaraya çevrildi. Padişahın otağı Zemun (Zemlin) yakınında yüksek bir tepeye kuruldu 1 ağustos 1521 (27 şaban 927 cuma) günü başlıyan muhasarada Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa Belgrad'ın güneyden Sava nehri tarafını, Ahmed Paşa da Tuna tarafını tuttu. Ayrıca kalenin kuzey tarafına isabet eden Vojno Ostorovo adındaki adaya da Ahmed Paşa kuvvetleri çıktı. Türk kuvvetleri Belgrad'ı şiddetli bir bombardımana tâbi tuttu. Nihayet büyük topların açtığı gediklerden Türk askeri kaleye dahil oldu. Aynı günde Belgrad'ın güneyinde bulunan Havale (Avala) kalesi de Türkler tarafından ele geçirildi. Türkler Belgrad'a girerken Macar, Sırp ve Bulgarlardan ibaret bulunan müdafiler başlarındaki kumandanlariyle birlikte iç kaleye çekildiler. Bu yüzden iç kalenin zaptına kadar bombardıman devam etti. Nihayet düşmanın mukavemeti kırıldığından 29 ağustos (25 ramazan 927) ta Belgrad'ın iç kalesinin anahtarlarını padişaha teslim ettiler. Böylece muhasaraya başlanışından itibaren 29 gün

Belgrad'ı Tuna tarafından muhasara edişimizi gösteren bu resim Macarca bir tarihten alınmıştır.

zarfında Belgrad kat'î şekilde Türklerin eline geçmiş oldu.

Hammer, Belgrad iç kalesinin muhasarasına devam edildiği sırada Türklerin, Neboyse kalesinin altına lâğam koyduklarını, müdafiler sebat azminde oldukları halde kumandanları François de Hedervar ile Valantin Toeroek'in ihanette bulunduklarını, mezhep ayrılığı yüzünden Sırplarla Macarlar arasında münaferet mevcut olduğunu kaydederek, bu hallerin Belgrad müdafaasını zayıflattığını imâ etmek ister.

Kanunî'nin Belgrad'a dahil oluşu

Kanunî Süleyman Belgrad'ın fethinin ferdası günü şehre dahil oldu. O gün cumaya rastladığından, Belgrad'ın en büyük kilisesi derhal camiye tahvil edildi, padişah cuma namazını camiye çevrilen bu mâbedde kıldı. Kanunî Süleyman Belgrad'da kaldığı müddet zarfında ahaliden Macaristan'a gitmek istiyenlere müsaadede bulundu, cizye kabul edenleri yerlerinde bıraktı. Bunların dışında kalan halktan bir kısmını da İstanbul'a sevketti. Hammer İstanbul'a sevkedilenlerin Bulgar olduğunu söylerse de, Feridun Beydeki Belgrad ruznamesinde bunların Sırp olduğu yazılıdır. Bu durum karşısında ruznamenin çağdaş bir kaynak oluşu, Belgrad'ın ise esas itibariyle bir Sırp şehri bulunuşu yönünden hakikati daha ziyade aksettirebileceğine inanmak lâzımdır. İstanbul'a sevkedilenler Boğaziçinde Büyükdere'nin üstünde «Belgrad köyü» nü kurdular. Köyün yakınındaki Belgrad ormanı da ismini bu münasebetle almıştır. Yine bunlardan bir kısmı da Yedikule ile Silivrikapı arasında, eskiden Xylokerkos (şimdi Belgradkapısı) ismini taşıyan kapı civarına yerleştirildiler.

Kanunî Süleyman Belgrad'dan ayrılmadan önce şehrin kale ve istihkâmlarının tamiri için hazine-i âmireden 20 bin altın tahsis ettirdikten başka cami, mesçit ve imaret gibi binaların inşasını emretti. Semendre ile birlikte Belgrad muhafızlığına dokuz yüz bin akçe has ile Bosna sancak beyi Yahya Paşazâde Bâli Bey tâyin edildi. Bâli Beyden boşalan Bosna sancak beyliğine de Sultan zâde Hüsrev Bey getirildi. Belgrad'ın ehemmiyeti dolayısiyle Bâli Beyin emrine 3 bin yeniçeri tahsis olundu, kalelerin tamiri bitince Belgrad istihkâmları ikiyüz top ile tahkim olundu. Bu arada Sabaç istihkâmı da yirmi top ile takviye edildi.

Belgrad fethi Osmanlılara Macaristan'ın kapısını açmış oldu. Bundan sonra Macaristan ve Avusturya'ya karşı yapılan seferlerde Belgrad şehri bir üs olarak kulanıldı. Bu bakımdan eski Osmanlı tarihlerinde Belgrad'ın namı «Dâr-ül-cihad» şeklinde de kaydedilmiye başlandı.

İlk seferini Belgrad'a karşı yapmış olan Kanunî Süleyman, Sırbistan'ın bu en güzel ve eski merkezlerinden olan şehri zaptettiği sırada bunun civarındaki Sabaç, Zemlin, Uylak, Avala, Slankamen gibi şehir ve kalelerle Sirem arazisi de Osmanlı İmparatorluğuna eklenmiş oldu. Kanunî Süleyman bu işleri bitirince 18 eylûl 1521 de Belgrad'dan hareket ile 19 ekimde İstanbul'a vâsıl oldu.

Kanunî'nin şehzadelerinden Murad ve Mahmud'un ölümü

Kanunî Süleyman Belgrad'dan İstanbul'a dönerken iki yaşındaki oğlu Murad'ın ölüm haberini almıştı. İstanbul'a varışından iki gün evvel de — bazı kaynaklara göre — bir kızının ölümünü öğrendi. Kanunî zamanının ekseri kaynakları padişahın yalnızca Mihrimah isminde bir kızı bulunduğunu kaydederler. Raziye adını taşıdığı zikredilen bu ikinci kızın mevcudiyeti hakikaten doğru ise bunun çok küçükken ölmüş olması iktiza eder. Kanunî'nin o arada ölen çocuklarının sayısı iki tane ile de kalmıyarak, İstanbul'a varışından on gün sonra dokuz yaşındaki şehzadesi Mahmud'un çiçekten ölümiyle bunların adedi üçe çıktı.

Ragüza ve Rus elçilerinin Kanunî'yi ziyareti, Venediklilerle yapılan anlaşma

Kanunî Süleyman'ı, İstanbul'a dönüşünden kısa bir müddet sonra Ragüza, Rus ve Venedik hükümetlerinin elçileri ziyaret etti. Bunlar padişahı hem tebrik, hem de ziyaret fırsatından faydalanarak hükûmetleri nâmına birer anlaşma yapmıya çalıştılar. Kanunî Sü-

leyman'ın tahta oturuşunun üzerinden bir senelik zaman geçmeden, Belgrad gibi bir şehri zaptetmesi, onun saltanatının zaferlerle taçlanacağına işaretti. Bu bakımdan Avrupa devletlerinin dikkatleri yeni Osmanlı padişahının üzerine çevrildi.

Kanunî'yi ziyaret eden elçilerden Ragüza (Dubrovnik) Cumhuriyetinin mümessili, kendi ihtiyaçları için buğday satın almak ve Osmanlı limanlarında rüsûmdan muafiyet hakkı temin etti. Rus Çarı İkinci Vasili'nin maiyet subaylarından İvan Morozov ismindeki elçi, hükümdarı nâmına padişahı tebrik ettikten başka, bir de tedafüî ve tecavüzî bir ittifak akdetmek istedi. Lâkin Kanunî böyle bir anlaşmaya yanaşmadı.

Kanunî'yi ziyaret eden elçiler arasında esas kârlı çıkanı Venedik elçisi oldu. Zira Venedik hükûmetinin Marko Memmo ismindeki elçisi otuz maddelik bir ahidname imzalamak imkânını temin etti.

Eskidenberi hem Avrupa devletlerine, hem Osmanlılara hoş görünerek iki taraflı bir siyaset takip eden Venedikliler, Kanunî'nin saltanatının başlangıcında Osmanlılara hoş görünmesini başardılar. Ve bu sayede kendileri için hayli kârlı ve lehlerine bir ahidname imzalamak muvaffakiyetini gösterdiler.

1 aralık 1521 tarihinde imzalanan bu anlaşma askerî, ticarî, siyasî ve adlî meseleleri ihtiva eden bir vesikaydı. Gerçi bu ahidnamenin bilhassa ticarî şartları pek yeni şeyler değildi, lâkin bunlar genişletilip bilhassa adlî meselelerle desteklenince, Venedik ahidnamesi Osmanlı devletinin bundan sonra bahşedeceği kapitülâsyonlara âdeta örnek teşkil eyledi. Bu bakımdan, ortada mühim bir münasebet de mevcut değilken Osmanlılardan ziyade Venediklilerin

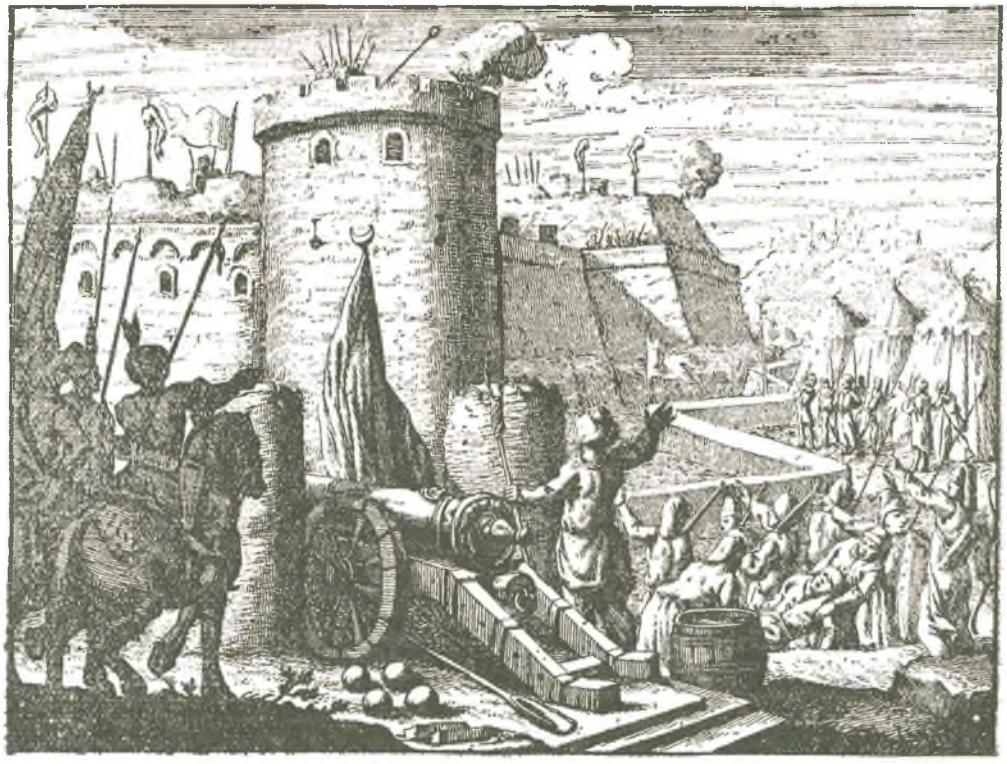

Belgrad muhasarasını gösteren bu resim, Ricaud'nun Almanca nüshasından alınmıştır

istifadesini mümkün kılan bir anlaşmanın yapılması, o sırada Osmanlı politikasını yürütenlerin, bilhassa iktisadî meseleler hususunda uzak görüşlü olmadıklarına, hattâ iktisadî mevzulara gereken ehemmiyeti vermediklerine delildir.

Otuz maddeden ibaret bulunan ahidnamenin mühim kısmı iktisadî - ticarî hususları içine alıyordu. Ahidname gereğince: Ticaret serbest olacak ve emniyeti temin edilecek, üç senede bir değişmek üzere İstanbul'da bir Venedik balyosu (elçisi) bulunacak, elçiler borcundan dolayı hapsedilmiyecek, iki devletin tebaasının muhakemesi sırasında tercümanlar mahkemede hazır bulunacak, Venedik tüccarı, balyosun ruhsatı olmadan Osmanlı memleketinde seyahat edemiyecek ve ruhsata ait dâvalara Venedik elçisi bakacak, tüccarlar haraçtan muaf tutulacak, Venediklilerin Cezayir ve Trablusgarb ile ticaretlerine zarar verilmiyecek, Venedik gemileri yalnızca Çanakkale boğazına ve İstanbul'a dahil olunca muayeneye tâbi tutulacaktı. Bu ticarî maddelerden ayrı olarak da kaçak köleler Venedik hükûmetine iade edilecek, bunlardan İslâmiyeti kabul edenler olursa biner akçe hesabı ile bedel verilecek, prenslerin hürriyeti iade olunacaktı.

Daha ziyade Venediklilerin yararına olan bu maddelerin yanında Osmanlılar lehine olan noktalar ise, Kıbrıs için senede onbin, Zanta adası için de senede beşyüz duka altını haraç ödemesi şartının tekidinden ibaretti.

Rodos adasının zaptı

Anadolu'nun güney batı kıyılarındaki adaların en büyüğü olan Rodos'un stratejik değeri Osmanlı padişahlarınca malûmdu. Bunu çok iyi takdir edenlerden biri de Fatih Sultan Mehmed'di. Stratejik mevkii ehemmiyet arzeden bu adada oturan şövalyeler, kitabımızın 574 ve müteakip sayfalarında izah edildiği veçhile, daha ziyade korsanlıkla iştigal ettiklerinden, doğu Akdeniz'deki ticaret gemilerine zarar vermekte ve ayrıca da Osmanlılar aleyhindeki ittifaklara girerek Türklere karşı düşmanlıktan geri kalmamakta idiler. Fatih Mehmed, Rodos şövalye hükûmetinin bu zararlı haline son vermek, aynı zamanda Akdeniz'in bu çevresinde Türk hâkimiyetini tesis eylemek için, Rodos'u zapta çalışmışsa da muvaffak olamamıştı. Fatih Mehmed zamanındaki Rodos kuşatmasında, şövalyeler, büyük tehlikeler atlattığı ve Türk kudretinin ne olduğunu bizzat müşahede ettikleri halde yine aleyhteki faaliyetlerinden geri durmadılar. İkinci Bayezid'in kardeşi Şehzade Cem'in Rodos şövalyelerine sığınması, Sultan Bayezid'i şövalyelerle iyi geçinmiye mecbur etti. Yavuz Selim daha ziyade doğu ile meşgul olduğundan, Rodos şövalyeleri Osmanlılardan pek endişe duymadı. Maamafih Yavuz Selim'in donanmayı kuvvetlendirmiye çalışmasından ilk kuşkulananlar Rodos şövalyeleri oldu. Osmanlıların karada olduğu gibi denizlerde de kuvvetlenmeleriyle ilk darbeyi Rodos şövalyelerine vuracakları ve bu korsan yuvasını ortadan kaldıracakları belliydi. Rodos şövalye hükûmeti bu hakikati bildiğinden, bir taraftan müdafaa tedbirlerini arttırmakla beraber, öte yandan da, fırsatlardan faydalanarak, Osmanlılara zarar vermiye çalışmaktaydı. Nitekim en son olarak Ridaniye muharebesi sırasında Memlûklere faydalı olmıya çalışan Rodos şövalyeleri Canberdi Gazali'nin isyanı esnasında da onunla ittifak ederek silâh ve cephane yardımında bulundular ve Canberdi Gazali'ye topçuluk mütehassısları gönderdiler.

Belgrad seferinden parlak bir muvaffakiyetle dönen Kanunî Sultan Süleyman, Rodos'a bir sefer icrasına karar verirken, bu korsan yuvasının zararlı faaliyetlerine ebediyen son vermeyi hesaplıyordu. Bu sırada siyasî durum da Osmanlıların lehine bir manzara arzetmekteydi. Zira batılı devletler Rodos şövalyelerinin imdadına koşacak veya denizlerde olmazsa karadan Türkleri tehdit edecek halde değillerdi. Macarlar Belgrad'ın zaptı dolayısiyle yepyeni bir darbe yemişlerdi, başlarındaki kıral İkinci Layoş da becerikli bir kimse değildi. Denizde ve karada Osmanlıları en fazla tehdit edebilecek bir kudrete sahip olan Alman İmparatoru Şarlken, Fransa Kıralı Fransuva ile mücadele etmekle meşguldü. Hıristiyanlar arasında bir Haçlı ittifakı kurmakta rolü ola-

Kanuni Rodos fethinde

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu. No. 19)

bilecek olan Papa Onuncu Leon, Alman papazı Luther ile uğraşıyordu. Denizlerde Osmanlılara en mühim mânia teşkil edebilecek olan Venedikliler, Osmanlılarla yeni bir anlaşma yapmışlardı. Rodos'a yardıma kalktıkları takdirde, lehlerine bir çok noktayı ihtiva eden bu muahedenin kendilerine sağlıyacağı menfaatlerden olabilirlerdi.

Rodos hakkında Osmanlı devlet erkânının fikri

Rodos adasının stratejik ehemmiyeti, Osmanlı devlet erkânının hemen hemen hepsi tarafından kabul olunmakta, Rodos'un fethiyle, Osmanlı donanması için bir tehlike kaynağının, Türk ve Müslüman ticaretine zarar veren bir korsan yatağının ortadan kalkacağı bilinmekteydi. Bunun için Rodos adasının zaptının sağlıyacağı fayda devlet erkânınca açıkça teslim edilmekteydi. Lâkin adanın zaptının mümkün olup olamıyacağı noktasında fikirler birleşemiyordu. Zira Fatih Mehmed zamanında yapılan tecrübe, Rodos istihkâmlarının çok kuvvetli olduğunu göstermişti. Üstelik Rodoslular o zamandan beri tahkimatlarını daha fazla arttırmışlar ve Rodos'u zaptedilemez bir kale haline sokmuşlardı. Bu kadar kuvvetli tahkimat karşısında Rodos'un uzun bir muhasaraya dayanması mümkündü. İşte bir kısım devlet erkânını tereddüde sevkeden nokta asıl burasıydı. Zira, bir kısım erkân Rodos'un uzun sürecek muhasarası sırasında Avrupalıların yardıma geleceklerini, böylece tehlikeli bir durumun husulünü mümkün görüyorlardı. Buna mukabil Vezirîâzam Pirî Mehmed Paşa, İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşa ve korsanlıktan yetişme denizcilerden Kurdoğlu Muslihiddin Reis, Avrupa devletlerinin o sırada birleşemiyecekleri ve Rodos'un imdadına koşamıyacakları fikrindeydi.

İşte bu iki fikir, Kanunî'nin Rodos meselesini görüşmek üzere topladığı divanda kendisini gösterdi. Fakat Vezirîâzamın fikrinde olanlar görüşlerini kuvvetle savunarak, Rodos'a sefer açılması kararının verilmesine âmil oldular.

İki tarafın birbiri hakkında bilgi edinmeye çalışması

Osmanlı hükûmeti Rodos'a karşı sefer açmıya karar vermekteyken, Rodos'taki siyasî hava ile müdafaa tertibatına dair bilgi toplamıya ehemmiyet verdi. Osmanlı casus teşkilâtı çok iyi işlediğinden bu hususta epeyce malûmat toplandı. Hattâ Rodos'ta mevki sahibi bazı kimseler bile elde edildi. Bu neviden bir hâdise olarak, bir Yahudi tabib ile şövalye tarikatı baş kançıları Andre isimindeki şahıstan elde edilen bilgileri bilhassa zikretmek gerekir. O sırada

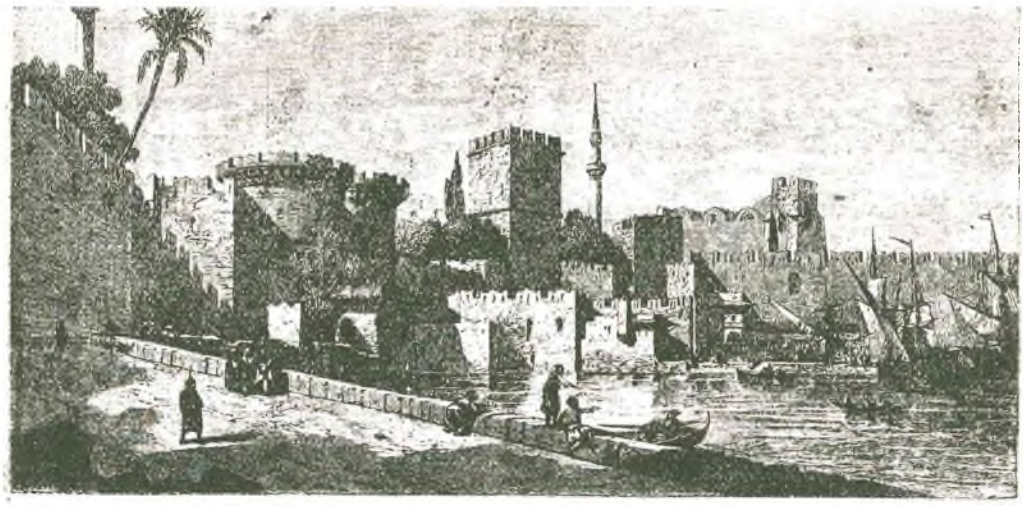

Rodos'un Aubusson kapısından bir görünüş

zaten Osmanlı hükûmeti Rodos şövalyelerini şüpheye düşürmemeye ehemmiyet vermekteydi. Nitekim Philippe Villiers de l'İsle Adam 22 ocak 1521 de Rodos şövalyeleri üstadı âzamlığına, yani şövalye hükümeti reisliğine seçildiği zaman, Kanunî Süleyman kendisine bir tebrik mektubu göndermişti. Rodos şövalyelerine karşı iyi niyetli görünmiye çalışma faaliyeti bununla da bitmiyordu. Osmanlı hükûmeti muhtelif fırsatlar ihdas etmek suretiyle Villiers de l'İsle Adam'a mektuplar göndererek İstanbul'daki hazırlıktan onları şüphelendirmemeye uğraşıyordu.

Fakat Osmanlıların bütün bu gayretlerine rağmen şövalyeler İstanbul'daki hazırlıklardan haberdar oldu. Bunun üzerine şövalyelerin reisi bir taraftan müdafaa tertibatını kuvvetlendirmiye çalışırken, bir taraftan da Papa ve Fransa Kıralından yardım istedi, aynı zamanda her ihtimale karşı hazır olmak üzere adaya bir senelik erzak ve mühimmat yığdı.

Donanma ve ordunun hareketi

Kanunî Süleyman Belgrad seferinden dönünce kış mevsimi ordu ve donanmada hazırlıklar yapılmakla geçirildi. Bu hususdaki hazırlıklar bitince haziranın ikinci haftası başında donanma İstanbul'dan hareket etti. Rodos'a sefer icrası kararlaştırılınca Ahmed Paşa serdar olmak istemişti. Fakat Rodos Serdarlığına Veziriâzam Pirî Mehmed Paşanın tavsiyesiyle İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşa tâyin edildi. Rodos'a gitmek üzere yelken açan Osmanlı donanmasının gemi sayısı hakkında yerli ve yabancı kaynaklar pek değişik rakamlar vermekte ve bunları 300 ile 700 arasında göstermektedir. Kanunî Süleyman zamanında donanmanın en kuvvetli devrinde Barbaros ve Turgud Reisler gibi büyük şöhretlerin idaresinde mücadeleye sokulan harb gemilerinin sayısının üçyüzden fazla olmadığı düşünülürse, Rodos seferine çıkan harb gemilerinin yekûnunu da 300 kabul etmek gerekmektedir. Sayıyı kabartan gemilerin aslının yardımcı gemiler olduğu ve miktarlarının da irili ufaklı dörtyüzü bulduğu anlaşılır. Rodos seferine çıkmış bulunan bu donanma-

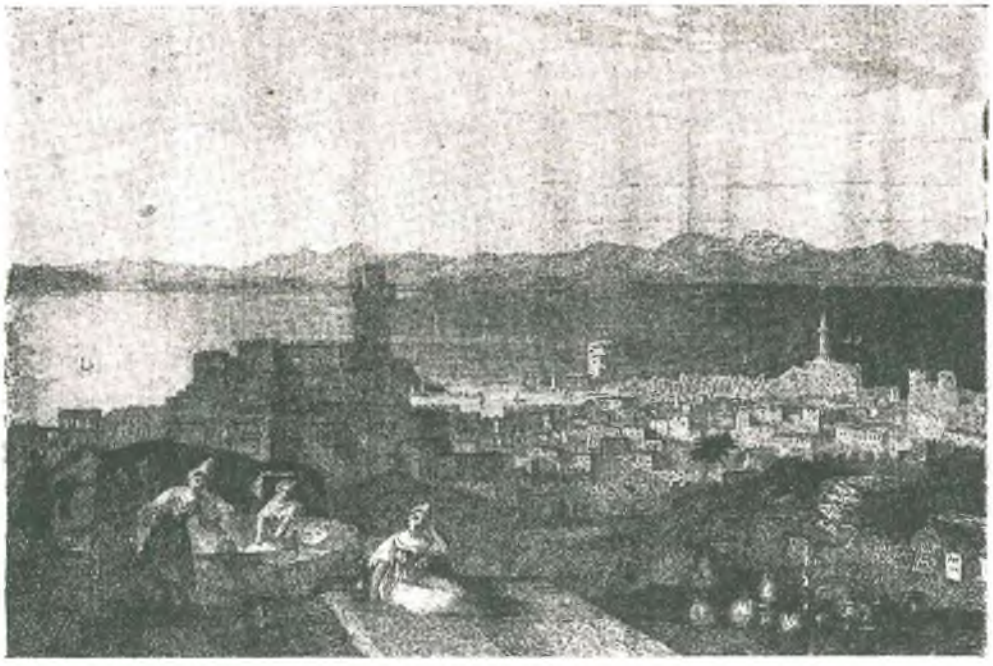

Eski Rodos'tan bir görünüş daha

nın kumandanı Pulak (Palak) Mustafa Paşa idi. Donanmanın gemi sayısı gibi asker sayısına dair de muhtelif rakamlar mevcut olmakla beraber, bunu da o devrin şartlarını gözönüne alarak 50 ilâ 60 bin kabul etmek en mâkul hâd olur.

Donanma denizden harekete geçerken, Kanunî Süleyman da Kapıkulu askeri ve sefere memur edilen eyaletlerin timarlı sipahileriyle 16 haziran 1522 de İstanbul'dan Rodos'a müteveccihen karadan yola koyuldu.

Rodos muhasarası

Türk donanması haziranın sonlarında Rodos sularına ulaşarak, Hammer'e göre ilk ihracı Favez denilen yere yaptı. Bu noktanın, Villanova mevkiinin karşısına isabet eden Phanaes (Fanes) olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı müverrihlerinin ilk ihraç yeri olarak gösterdikleri «Cem Bahçesi» mevkii, Rodos adasının kuzey batısına isabet eden Villanova'nın tam kendisidir. Hammer'e göre, Türklerin adaya ilk ihrac hareketleri Aziz Yahya (Saint Jean Baptiste) yortusunun yapıldığı 26 haziran gününe rastlamış bulunuyordu.

Osmanlı donanması Cem Bahçesi karşısına demir attığı zaman Serdar Mustafa Paşanın başkanlığında bir meclis toplanarak yapılacak işler müzakere edildi. Bu suretle, padişah Marmaris'e ulaşıncaya kadar donanmanın muhasara hazırlıklariyle meşgul olmasına; donanma gemilerinin bir kısmı Cem Bahçesi karşısını tutarken bir kısmı ile de adanın batısında emniyet tedbiri alınmasına; hafif gemilerden mürekkep bir filo ile Rodos kalesinin önünden geçip «Öküzburnu»nda demirlemek suretiyle karaya top ve asker çıkarılmasına ve böylece muhasara tertibatının ilk kısmının ikmaline karar verildi. Padişahın maiyetindeki kuvvetler Marmaris'e ulaşmadan bombardıman faaliyetine girişilmediğinden, donanmanın sıkı bir ablukayı andıran bu çarpışmasız bekleyişi bir ay sürdü. Yalnız bu müddet zarfında Rodos'un batısında küçük bir ada olan Halki, Kara Mahmud Reis tarafından zaptedildi.

Zamanın usulüne uyularak Rodos şövalyeleri reisine de adayı teslim etmesi için bir mektup yazılmıştı. Fakat şövalyelerin üstadı âzamı gerek istihkâmlarının kuvvetine, gerekse Avrupa'dan gelecek yardıma güvenerek teslim teklifini reddetti.

Kanunî Süleyman Kütahya - Sandıklı - Aydın - Çine yoluyla 26 temmuzda Marmaris'e ulaştı. Padişahın otağı Karapınar denilen mevkie kuruldu. İki gün sonra donanmanın selâm toplarının gürlemeleri arasında Rodos'ta karaya çıktı. Padişah, Kara Mahmud Reisin süratli gemisine binerek Anadolu kıyılarından Rodos'a geçmiş bulunuyordu. Kanunî, Rodos'a çıkmadan önce kara ordusu, ağır muhasara topları da dahil olduğu halde iki gün zarfında Rodos'a taşınmıştı. Osmanlı ordusundaki muhasara toplarının sayısı yüzden fazla idi. Hammer, bu toplardan iki tanesinin Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul muhasarasında kullandığı büyük toplar cesametinde olduğunu söyler.

Muhasara ve müdafaa tertibatı

Donanma, kara yolunu takip eden Kanunî Süleyman'dan bir ay önce Rodos sularına ulaştığı zaman Kumandan Pulak Mustafa Paşa ilk ihraç hareketini «Cem Bahçesi» çevresine, ikinci ve daha mühim ihracı da «Öküzburnu»na yaptırdı. İhraç sırasında Kurdoğlu Muslihiddin Reisin ustaca manevraları sayesinde Türk gemileri hiçbir kayba uğramadı, kaleden açılan şiddetli topçu ateşinden sadece bir iki geminin direklerinin kırılmasından başka ziyan olmadı. Adaya çıkarma yapılınca siperler kazılıp gereken yerlere toplar tâbiye edildi, taşlar kırılıp yolar inşası suretiyle muhasara sahasında muvasalanın kolaylık ve emniyetle sağlanmasına önem verildi. Onun için Kanunî Süleyman adaya çıkınca muhasara hazırlıklarını mükemmel buldu.

Bu sırada Rodos'un durumuna gelince: O devirde dünyanın en müstahkem kalesi ünvanını taşıyan Rodos kalesi, hakikaten bu ünvana lâyık derecede kuvvetli istihkâmlara sahipti. Onun içindir ki, Hıristiyanlar indinde Rodos'un zaptedilemiyeceği kanaati umumî idi. Hattâ bu kanaat «Rodos kapılarını ancak Rodoslular açabilir» cümlesinde hülâsasını bulmaktaydı. İstanbul fethini

Rodos muhasarasını gösteren bu resmin aslı Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir

gözönünde bulunduran Rodos şövalyelerinin bundan da dersler alarak tahkimatlarını top ateşine mukavemet edebilmek için tâdil eyledikleri gibi, muhasırları top ateşinin tesir sahasında tutma işine de önem verdikleri müşahede olunmaktaydı. Villiers de l'İsle Adam, şövalyelerin üstadı âzamlığına seçildiği zaman mevcut tahkimatı kâfi görmiyerek, o devrin en meşhur topçuluk ve istihkâm mütehassısı Venedikli mühendis Gabriele Martinengo'ya ikinci bir dahilî sur yaptırdı. Evvelce Venedik hükûmeti namına Girit'te mühim bir vazife gören mühendis Martinengo, yüksek ücret mukabilinde Rodos'a gelince, sadece bu iç suru inşa ile de kalmıyarak mevziler arasında yeraltı yolları yaptı, topların yerleştirileceği yerleri tesbit ederken etrafındaki tahkimatını da ona uydurdu. Muhasara sırasında da vazife görmekte devam eden Martinengo, Türklerin kazdıkları lâğımların istikametini, davulların üstüne serpilen ince kum zerrelerinin ihtizazlarını takip suretiyle keşfederek, mukabil lâğımlar kazdırdı. Böylece Rodoslulara mühim hizmetler ifa etti.

Rodos'taki Sen Jan şövalyeleri muhtelif milletlerden mürekkep bulunmakta ve bunlar mensup oldukları milletin dilini konuşmakta devam ettikleri için, her bir grup konuştukları dil ile anılmaktaydı. Rodos'ta sekiz dil grupu mevcuttu. Bunlar İngiliz, Fransız, İtalyan, Provens, İspanyol, Alman, Portekiz ve Overniya grupları idi. Muhasara sırasında her millete bir burç mıntakası verilerek, mevkilerinin müdafaasiyle vazifelendirildi. Böylece müdafaa işlerini idare eden üstadı âzam «Galipler Kapısı» na yerleşirken bu kapının solunda Alman lisanı burcu, onu takiben de Türklerin «İğrikapı» dedikleri «Porte d'Amboise»ın yanında Fransız lisanı burçları bulunuyordu. Her bir burç mıntakasına ayrılan şövalyeler yerlerini aldıkları sırada, Rodos limanının ağzı da İstanbul'da yapıldığı gibi muhkem bir zincir gerilmek suretiyle kapatılmış bulunuyordu.

Rodos müdafaasında burç ve lisan mıntakalarında vazife alan kumandanlar şunlardı: En mühim beş burçtan İtalyan burcunda Andelot Gentili, İngiliz burcunda Nicholas Huzy, Provens burcunda Bérenger de Lioncel, İspanyol burcunda Francisco de Carreras, Overniya burcunda Chevalier du Mesnil. Lisan mıntakalarında ise; Fransız mıntakasında Commandeur Joachim de Saint - Simon, Alman mıntakasında Von Waldner, Overniya mıntakasında Vicomte Raymond Roger, İngiliz mıntakasında Sir William Whaston, Provens mıntakasında Raymond de Picard,

İtalyan mıntakasında Giorgio Emara, Portekiz mıntakasında Hernandez Soller, İspanyol mıntakasında Don Juan de Barbera vardı.

Rodos kalesini müdafaa eden kuvvetlerin miktarına gelince; bunları Hıristiyan kaynakları 6 bin ile 12 bin kişi arasında gösterirler ki, her ikisinin de kat'î sayıya delâleti şüphelidir. Muhasara başlamadan önce civardaki köyler halkının surlar dahiline alınışı ve bunların müdafaa işlerinde vazifelendirilişi düşünülünce müdafilerin miktarının 15 binden aşağı olamıyacağı kabul edilebilir.

Rodos müdafilerinin bu tertibatına karşılık Türk ordusunun muhasara tertibatı da şöyleydi: Donanma birlikleri ile geri hizmetlere ayrılan efrad çıktıktan sonra kalan yüz ilâ yüz on bin kişilik kuvvet beş grupa taksim edildi. Birinci grup başlarında Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa olduğu halde Rodos kalesinin kuzey cephesindeki Alman ve Fransız burçları karşısına; Üçüncü Vezir Ahmed (Hain Ahmed) Paşa kumandasındaki ikinci grup Porte d'Amboise önünde İspanyol ve Overniya'lılar karşısına; Rodos Serdarı olan İkinci Vezir Mustafa Paşa idaresindeki üçüncü grup İngiliz burcu karşısına; Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa idaresindeki dördüncü grup güneyde Provens burcu karşısına; Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa kumandasındaki beşinci grup da güney doğuda Kızılkapı önünde İtalyanların karşısında yer aldı. Padişahın otağı ise Rodos Serdarı Mustafa Paşanın işgal ettiği merkez bölümünün gerisinde Türklerin «Kızıltepe» dedikleri «Sant-Cosme et Saint Damien» tepesine kuruldu. Padişah muhasara cephesini baştanbaşa gözden geçirdikten sonra muhasaraya, daha doğrusu bombardımana başlanması emrini verdi. Bu emir 28/29 temmuz gecesi askere duyuruldu. Ertesi sabah Türk topları Hıristiyanlığın en müstahkem kalesini dövmiye başladı.

Muhasara muharebeleri

29 temmuzda başlıyan Rodos muhasarası çarpışmaları 22 aralığa kadar sürdü. Muhasaranın ilk üç günü topçu düellosu ile geçti. 1 ağustostan itibaren lâğım açma ve hendek doldurma faaliyeti başladı. Türkler lâğım açarken, İstanbul muhasarasında olduğu gibi bunları tesirsiz bırakmak için şövalyeler de mukabil lâğımlar kazıyordu. Bu hususta şövalyelere en büyük hizmeti yapan

Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos muhasara muharebelerinden (Gloya Borski'nin tablosu)

adam mühendis Gabriel Martinengo idi. Üstadı âzam Villiers de l'İsle Adam ise mütemadiyen burçları dolaşmakta ve müdafileri gayrete getirmekteydi.

Ağustos ayı bombardıman ve lâğım açma faaliyetiyle doldurulmuştu. Bu müddet zarfında surlarda epeyce zedelenme ve yıkıntılar meydana getirilmiş bulunuyordu. Fakat açılan yıkıntılar derhal tamire gayret edilmekte ve bu hususta askerlerden başka Rodos halkı da tamir işlerinde vazife görmekteydi. Ağustos ayı böylece nihayete ermişti. Nihayet eylûlün dördünde ilk hücum İngiliz burcuna karşı icra edildi. Açılan gedikler üzerine yürüyen Türk kuvvetleri yedi tane düşman bayrağı ele geçirdi. Bu sırada vaziyetin arzettiği tehlikeyi sezen Villiers de l'İsle Adam büyük salip bayrağını açarak İngiliz burcunun imdadına koştu. Neticede, Hıristiyan kaynaklarına göre, Türkler ikibin kişilik zayiat vererek çekilmek zorunda kaldı. Altı gün sonra aynı mıntakaya hücum tekrarlandığı zaman her iki taraf da bir hayli zayiat verdi, 13 eylûlde icra edilen üçüncü hücumda ise burçlar üzerine beş tane Türk bayrağı dikildi. Lâkin yine kaleye girilemedi.

Rodos surlarının her tarafına ise ilk hücum eylûlün 24 ünde icra olundu. Bu hücum sırasında Yeniçeri Ağası İspanyol lisanı bölümünde bir burçtan içeri girerek sancak dikmek muvaffakiyetini gösterdiyse de bu başarı uzun sürmedi. Müdafilerin çok şiddetli karşı koymaları ve hakikaten iyi çarpışmaları dolayısiyle Türk kuvvetleri ilerlemiş oldukları gediklerden geriye çekildi.

Muvaffakiyetsizlikle neticelenen umumî hücum hareketinden üç gün sonra Mısır Valisi Hayırbay'ın ölüm haberi geldi. Bunun üzerine Kanunî Süleyman Rodos Serdarı İkinci Vezir Mustafa Paşayı Mısır Valisi tâyin edip, onun vazifesini de Üçüncü Vezir Ahmed Paşaya devretti. O arada donanma kumandanlığı da Pulak (Palak, Yaylâk) Mustafa Paşadan alınarak Behram Beye verildi.

Yeni Rodos Serdarı Ahmed Paşa 12 ekimde İngiliz burcunu zaptetmek üzere hücuma geçtiyse de, bazı istihkâmların zaptına rağmen Türk kuvvetleri yine çekilmek zorunda kaldı. Bu harekât sırasında Yeniçeri Ağası da yaralandı. Ekimin sonuna kadar muhtelif burçlara üç hücum daha yapıldı.

Artık hendekler iyice doluyor, surlardaki yıkıntılar fazlalaşıyor, burçların mukavemeti azalıyor ve netice itibariyle Rodos'taki Sen Jan şövalyelerinin zevali yaklaşıyordu. Nihayet 30 ekimde İtalyan ve İspanyol burçlarının kısa bir müddet için de olsa zaptedilmesi, Rodos müdafaasının son günlerinin gelmekte olduğunu gösteriyordu. Zira diğer burçların da beş on günlük mukavemetin arkasından aynı âkıbete uğrıyacakları ve tamamen çökecekleri muhakkaktı.

Müdafaanın çökmekte olduğu Türkler tarafından da gayet iyi şekilde takip olunmaktaydı. Bu sebeple Kanunî Süleyman, hasmına son defa şerefli bir kurtuluş imkânı bağışlamak, aynı zamanda hem Rodos'un harabolmasını önlemek, hem de Türk kuvvetlerinin zayiatını nisbeten azaltmak istediğinden 10 aralıkta şövalyelere bir teklifte bulundu. Padişah bu teklifinde Rodos'un üç gün zarfında teslimini istemekte, bu şartı kabul edildiği takdirde şövalyelere şerefli bir teslim muamelesi tatbik eyliyeceğini bildirmekteydi. Padişahın bu isteği her lisan grubunu temsilen ikişer şövalyenin katıldığı bir mecliste müzakere edilirken peşinen anlaşma mümkün olmadı. Bu münasebetle şövalyeler karar alabilmek için kendilerine daha fazla müddet bağışlanmasını istediler. Kanunî'nin 18 aralıkta buna verdiği cevap Türk kuvvetlerini yeniden lâğım açma ve hendek doldurma faaliyetine başlatmak oldu. Ertesi gün İspanyol burcuna yapılan hücum o kadar şiddetli cereyan etti ki, bu kesimdeki şövalyeler şehrin içindeki istihkâm ve hendeklerin gerisine çekilmiye mecbur kaldılar.

Rodos'un teslim olması

Nihayet daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını gören Rodos şövalyeleri teslim işlerini görüşmeden önce son bir çareye daha başvurdular. Serdar Ahmed Paşaya iki şövalye yolladılar. Bunlar, vaktiyle İkinci Bayezid ile Pierre d'Aubusson arasında vâki bir anlaşma neticesi, İkinci Bayezid'in şöval-

yelerin reisine verdiği. Rodos'un o zamanki üstadı âzamı Pierre d'Aubusson tarafından serbestane tasarrufunu kendisi ve selefleri namına taahhüdünü muhtevi bir vesikayı Serdar Ahmed Paşaya takdim ettiler. Fakat Ahmed Paşa bu vesikayı yırtıp attıktan başka ayaklariyle de çiğnedi. Böylece şövalyeler son anlarında biraz ümitle baktıkları bu vesikadan da bir şey elde edemediler. Nihayet Villiers de l'İsle Adam bir şövalye ile şehir ahalisinden iki kişiyi teslim şartlarını görüşüp tesbit etmek üzere padişaha gönderdi (20 aralık 1522). Kanunî Süleyman, Veziriâzamı, Sen Jan şövalyelerinin murahhasları ile müzakereye memur eyledi. Yapılan müzakere neticesinde Rodos şövalyeleriyle şu şartlarla anlaşmaya varıldı:

1 — Bütün şövalyelerin eşya ve silâhlariyle Rodos adasiyle Rodos'a tâbi adalardan oniki gün zarfında çekilip gitmeleri;

2 — Rodos'tan ayrılan kimselerin Girid'in Kandiye limanına kadar naklinin Türk gemileriyle yapılması;

3 — Oniki günlük müddet zarfında Rodos kalesine sadece dörtbin kişilik yeniçeri ordusunun girmesi, ordunun diğer kısmının şehrin bir mil uzağına çekilmesi;

4 — Şehirde kalacak kimselerin dinî âyinlerinde serbest olması;

5 — İstiyenlerin de üç sene zarfında Rodos'u terkedebilmeleri;

6 — Rodos ahalisinin beş sene müddetle vergiden muaf tutulması;

7 — Adadan Kapıkulu Ocakları için devşirme alınmaması;

8 — Muahede şartlarının eksiksiz tatbiki için 25 şövalye ile Rodos ahalisi muteberanından 25 kişinin Osmanlı karargâhında rehin bulunması.

Böylece Sen Jan şövalyelerinin tarikat üzerine müesses Rodos'taki devletleri nihayete erdi. Rodos'un fethi, donanmanın ihraç hareketi başlangıç itibar edildiği takdirde 5 ay 25 günde, Kanunî'nin adaya gelişi esas alındığı takdirde ise 4 ay 23 günde mümkün olmuştur. Batı kaynaklarının kabarık rakamları bir tarafa bırakıldığı takdirde, Türklerin bu çarpışmalar sırasında verdiği zayiat 40 - 50 binden aşağı değildir. Rodos fethi, İstanbul fethinde olduğu gibi Türk topçuluğunun Avrupa topçuluğundan üstünlüğünü bir defa daha bütün çıplaklığiyle ortaya koydu

Şövalye hükûmetinin nihayete ermesiyle Rodos'tan başka bu hükûmete tâbi civardaki adalar da Osmanlı idaresine geçti. Rodos muhasarası devam ederken Herke ve İlyaki adaları Kara Mahmud Reis tarafından zaptedilmişti Ayrıca Rodos teslim alınırken de Leros, Sömbeki, Kalimnos, Limonya (Limniona) adaları ile Anadolu sahilinde Bodrum, Tahtalı ve Aydos kaleleri Türk idaresine geçti.

Şövalyelerin üstadı âzamı Kanunî'nin huzurunda

Rodos teslim muahedesinin imzalanmasından iki gün sonra şövalyelerin üstadı âzamı Villiers de l'İsle Adam, padişahın arzusu üzerine Osmanlı karargâhına geldi. Üstadı âzamın gelişi sırasında divan toplantısı mevcut olduğundan, toplantının bitimine kadar padişahın otağı önünde bekledi. O arada Ferhad Paşanın, üstadı âzamın getirdiği vazo, tabak ve gümüş kupalardan ibaret hediyesini takdimini müteakip Villiers de l'İsle Adam'a bir hil'at giydirildi. Ondan sonra padişahın huzuruna alınan Villiers de l'İsle Adam Kanunî ile karşılaşınca ilk anlar derin bir sükût ile geçti. Ancak Kanunî'nin söze başlamasiyle sükût bozuldu. Padişah, üstadı âzamın hatırını sordu, kendisini teselli edecek sözler söyledi. Ondan sonra da şövalyelerin emniyetle Rodos'u terkedebileceklerini ve Girit'e kadar yolculuğun yine emniyetle tahakkuk eyliyeceğini bildirdi.

Rodos şövalyelerinin üstadı âzamı Williers de l'İsle Adam

Villiers de l'İsle Adam, Kanunî Süleyman ile bu ilk mülâkatından sonra iki defa daha karşı karşıya geldi. İkinci karşılama 29 aralıkta Kanunî Süleyman'ın Rodos içinde yaptığı gezintide şövalyelerin yemek -

Bir İngiliz resmine göre Kanunî Süleyman

hanesine uğradığı sırada vukubuldu. Padişahla üstadı âzam arasındaki bu görüşmede tercümanlığı Vezir Ahmed Paşa yaptı. En son görüşme Villiers de l'İsle Adam'ın Rodos'tan ayrılışı münasebetiyle cereyan etti. Üstadı âzam Rodos'tan ayrılırken huzura çıkarak Kanunî Sultan Süleyman'ın elini öptü.

Sen Jan şövalyelerinin Rodos'u terketmelerini müteakip, adada Türklerin hâkimiyet devri başlarken, Kanunî Süleyman Rodos'un en meşhur kilisesi olan Aziz Yahya kilisesini camie tahvil ettirdi ve cuma namazını burada kıldı.

Şehzade Cem'in oğlunun yakalanması

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'ın, İkinci Bayezid tarafından öldürülen oğlu Oğuz Han'dan başka Murad ismindeki diğer oğlunun Mısır'dan Rodos'a geldiği bilinmekteydi. Rodos'a geldikten sonra muhtemelen tanassur etmiş olan Murad, şövalyelerin kendisine tahsis etmiş oldukları Fondo şatosunda yaşamaktaydı. Murad'ın bir oğlu (Spandugino'ya göre iki oğlu) ve iki kızı vardı.

Rodos'un düşüşü sırasında Murad da şövalye kıyafetine girerek onlarla beraber kaçmıya hazırlanıyordu. Fakat Kanunî Süleyman kendi soyundan olan bu şahsın şövalyelerin yanında kaçmasına imkân bırakmadı. Büyük bir ihtimalle şövalyelerin üstadı âzamı ile anlaşma yapılırken Cem'in oğlunun teslimi şartı da bu arada yer almıştı. Onun için Cem'in oğlu Murad, çocukları ile birlikte padişaha teslim edildi. Kanunî Süleyman Murad'ı ve Cem adını taşıyan oğlunu boğdurtmak suretiyle öldürttü. Karısı ile iki kızını İstanbul'a yolladı.

Kanunî Süleyman'ın İstanbul'a avdeti

Kanunî Süleyman, adadan ayrılmadan önce yaptığı gezintilerde Rodos şehrinin eski yerini de gözden geçirmişti. Bu mevkii pek beğendiğinden eski Rodos'un yeniden inşasını emretti. Defterdar Abdüsselâm Çelebi ile Karesi ve Menteşe sancak beylerinin nezareti altında inşaata başlandı. Ayrıca muhasara esnasında harap olan istihkâmların tamirini de emrettiğinden inşaat işi hayli geniş tutuldu. Karesi ve Menteşe sancak beylerinden başka Saruhan sancak beyile Emir-i ahur İskender Bey de inşaat ve tamirat işleriyle vazifelendirildi.

Zaptettiği yerlere imar ve umranı da beraber götüren Kanunî Sultan Süleyman bu işleri bitirdikten sonra, Herke ve İlyaki adalarının fethi sırasında şehit düşmüş olan Kara Mahmud Reis'in kadırgasına binerek Marmaris'e çıktı (2 ocak 1523). Anadolu toprağına ayak bastıktan sonra yollarda fazla vakit geçirmiyerek İzmit körfezindeki Diliskelesine kadar kara yolunu takip etti. Buradan gemiye binerek doğruca Saraybumu'ndan İstanbul'a çıktı (29 ocak 1523).

İbrahim Paşanın Vezirîâzamlığa getirilmesi

Frenk veya Rum aslından olan İbra-

Yavuz Selim ve Kanunî zamanındaki meşhur âlimlerden: İbn-i Kemal

(İlâve : 81)

★

İbn-i Kemal: İkinci Bayezid devrinde kendisini gösterip, Yavuz Selim ve nihayet Kanuni Süleyman devirlerinde şöhretinin zirvesine ulaşan İbn-i Kemal, mümtaz bir devlet ve ilim adamıdır. Büyük babası Kemal Paşadan dolayı İbn-i Kemal veya Kemal Paşazâde diye anılan bu kıymetli âlimin esas adı Şemsüddin Ahmed'tir.. Hicri 837 (Milâdî 1468 - 1469) yılında dünyaya gelmiştir. Doğum yeri hakkında ihtilâf mevcut olup Amasya, Edirne hattâ Tokat şehirleri doğum yeri olarak gösterilir.

Bir ümera ailesine mensup olan Şemsüddin Ahmed, ailesi tarafından tahsiline ehemmiyet verilmekle beraber gelenek icabı o da baba ve büyük babasının mesleği olan askerliğe intisab etmiş ve bir timarlı sipahi olarak İkinci Bayezid'in seferlerine iştirâk etmiştir. Fakat bir gün Filibe'de Vezir Çandarlızâde İbrahim Paşanın riyasetinde toplanan bir mecliste, Tokatlı Molla Lütfü'nün meşhur akıncı kumandanı Evrenoszâde Ahmed Beyin üst tarafında oturduğunu, yani ona tekaddüm ettiğini görmüştür. Evrenos zâde'nin yerini tutamıyacağını, fakat okursa çok beylerden daha üstün mertebeye ulaşacağını düşünerek baba mesleğini terketmiştir.

Böylece askerlikle ilgisini keserek ilmiye sınıfına giren İbn-i Kemal Molla Lütfü'nün derslerine devama başlamış. zamanın âlimlerinden Hatibzâde Muhiddin Mehmed ve Muarrifzâde Sinanüddin Yusuf gibi şahsiyetlerden de ders görüp icazet aldıktan sonra Edirne'deki Taşlık medresesine müderris tâyin edilmiştir. Daha sonra muhtelif medreselerde müderrislik eden İbn-i Kemal, Yavuz Selim'in cülûsunu müteakip, Osmanlı umumî efkârını si'i Safevîlere karşı hazırlamak gayesiyle kaleme aldığı bir risalede, Şah İsmaili ve akidelerini tenkid ederek, şi'ilerle yapılacak savaşın, başka din düşmanlariyle yapılan savaslar gibi bir cihad sayılacağını belirtmesi üzerine şöhreti artarak, Yavuz'un Çaldıran seferinden dönüşünde Edirne kadılığına, 1516 da da Anadolu kazaskerliğine tâyin edilmiştir.

→

→

Yavuz Selim'in Mısır seferinde hazır bulunan ve Mısır'ın tahririnde vazife alan İbn-i Kemal, sefer dönüşü sırasında padişahın yakınında giderken atının ayağından sıçrayan çamurların padişahın kaftanını kirletmesi üzerine Yavuz Selim'in «ulemâ ayağından sıçrayan çamurların medâr-ı ziynet ve ba'is-i mefharet olacağını» söyleyerek, çamurlu kaftanın ölümünden sonra sandukasının üzerine örtülmesini vasiyet etmesi, büyük bir hükümdarın İbn-i Kemal'e ve onun şahsında ilim adamına tanıdığı değeri ifâde eder.

İbn-i Kemal, fıkıh, tefsir, hadis, lûgat, usul-ü fıkıh, tarih ve edebiyat sahasında pek çok eser vermiş bir şahsiyettir. Onun vefatı için düşürülen ve «Kemal'le birlikte ilimler de öldü» mânasına gelen «irtihal-ül ulûm bilkemal» tarihi, onun ilmî kudretinin uyandırdığı derin hayranlığı veciz bir şekilde ifâde etmektedir. İbn-i Kemal'in çeşitli sahalarda meydana getirdiği 200 taneyi aşan eserlerinden 36 risalesi Ahmed Cevdet tarafından bastırılmıştır. Bundan başka yayınlanan eserleri: Akaid'den «Müferricü'l Kurûb» kelâm'dan «Risaletü'l - Mümeyyize» ve «Risaletün fi Evsâfi ümmi'l - Kitâb», usûl den «Tagyirüt - Tenkih», hâdisten «Şerhü Hadisi Erba'ın», lisaniyattan «Gulâtal-ı Avâm» ile «El - felâh Şerhil - Merah», «Risâletün fi Beyanil - Vücûd» dır.

Neşredilmemiş eserlerinin en mühimleri ise «Fetvâ mecmuası», «Tefsirül - Kur'an» ve birtakım şerh ve tefsirlerdir. Ayni zamanda şair olan İbn-i Kemal'in «Divân» ı ve 7777 beyitlik «Yusuf ve Zeliha» adlı eserleri vardır. Meşhur eserleri arasında her padişah için birer ciltten mürekkep on ciltlik «Tevarih-i Al-i Osman» ının Fatih devrine ait olanı Şerafettin Turan tarafından neşredilmiştir.

Bibliyografya : Amasya Tarihi. Hammer Devleti Osmaniye Tarihi. Hoca Saadettin; Tac-üt-tevarih, Âli; Künh-ül Ahbar. Dr. Şerafettin Turan; İbni Kemal - Tevarih-i Al-i Osman.

him Paşa, Kanunî'ye şehzadeliğinde Manisa'da iken intisab etmişti. Zekâsı ve şen tabiatı sayesinde şehzadenin hususî hizmetine giren İbrahim, efendisinin yalnızca itimadını değil, şahsî dostluğunu da kazanmış bulunuyordu. Onun için Süleyman tahta geçince İbrahim'i de İstanbul'a getirmiş ve saray hizmetinde istihdama devam etmişti. Sarayda önemli vazifeler ifa eden İbrahim'in padişahın hususî alâkası sebebiyle nüfuzu artmaktaydı. Kanunî'nin Belgrad seferinde «Kapı Ağası» olan İbrahim, padişahla beraber bulunduğu bu seferden dönüşünde vazifece daha da yükselmekte devam etti. Rodos seferi sırasında «Hasodabaşı ve İç Şahinciler Ağası» sıfatiyle padişahın yanında bulunuyor ve kuvvetli nüfuzunu muhitine hissettiriyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın pek sevip itimad ettiği İbrahim Ağayı daha yüksek mevkilere geçirmek isteği belli oluyordu. Nitekim Peçevî tarihinin yazdığı veçhile padişah bir gün Veziriâzam Pirî Mehmed Paşaya:

«Hizmetinden kemâl-i mertebe-i şükrân olduğum bir kulum taşra çıkarmak isterim, bilmem ne mansıb ile çıkarsam?»

Diye sorduğunda Veziriâzam:

«Övle mukarreb ve makbul kullarına bendenizin yeri tevcih olunmak gerektir».

Cevabiyle, padişahın niyetini sezdiğini imâ etmişti. Kanunî'nin İbrahim Ağaya gösterdiği bu hususî alâka ile o sırada Hain Ahmed Paşanın Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa aleyhindeki faaliyetleri birleşince, İbrahim'in daha süratle yükselmesi imkân dahiline girdi.

İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşanın Mısır Valiliğine gönderilmesi üzerine onun yerine İkinci Vezir olan Ahmed Paşanın bütün emeli Veziriâzamlığa yükselmek noktasında toplanıyordu. Bunun için her fırsatta Pirî Mehmed Paşa aleyhinde konuşan Ahmed Paşa, onu gözden düşürerek mevkiine konmak gayesini güdüyordu. İkinci Vezirliğe kadar yükseldiğine göre, haklı olarak Veziriâzamlığa en yakın namzed kendisini görüyordu. Pirî Paşanın taraftarı bulunan Çoban Mustafa Paşanın İstanbul'dan ayrılışı, Ahmed Paşanın Veziriâzam aleyhinde daha serbestçe faaliyetine imkân hazırlamıştı. Bu yüzden Pirî Mehmed Paşa gittikçe gözden düştü ve Celâlzade Mustafa Çelebi ile Alî'nin bildirdiği veçhile Ahmed Paşanın iftirası üzerine Kanunî Süleyman kendisini Veziriâzamlıktan azletti.

Veziriâzamlık makamı boşalınca padişah, ihtirasının farkında olduğu Ahmed Paşayı Veziriâzam yapmıyarak, usûl ve teamül hilâfına Hasodabaşı İbrahim Ağayı Veziriâzam tâyin etti (27 haziran 1523). Teamül hilâfına olan bu tâyin, o zaman bir «bid'at» telâkki edilmişti. Sevgili mukarrebini Veziriâzam yetiştirmek istiyen Kanunî Süleyman, bu hareketiyle kendi arzusunu bizzat tahakkuk ettirmiş bulunuyordu. İbrahim Paşa Veziriâzam tâyin edilirken Rumeli Beylerbeyliği vazifesi de ona tevcih edilmişti. Kendisi hükümet işlerinde acemi olduğundan, Pirî Paşaya tezkirecilik eden divan kâtiplerinden Celâlzâde Mustafa Bey, tecrübesinden istifade edilmek üzere İbrahim Paşaya da tezkireci verildi. Bu suretle Veziriâzam olan İbrahim Paşa, onüç sene işgal ettiği bu makamda Osmanlı devletinin o zamanki haşmetini bizzat yaşadı, hattâ bu haşmeti yalnızca memleket dahilinde değil, Osmanlı sınırları dışında bile açıkça hissettirdi.

Mısır hâdiseleri

Veziriâzamlık vazifesi de uhdesinde bulunmak suretiyle ilk Mısır Valisi olan Yunus Paşadan sonra bu makama getirilmiş bulunan Hayırbay 1517 yılı ağustosunun sonlarından beri, vali sıfatiyle bu memleketin başında bulunmaktaydı. Hayırbay'ın Mısır Valiliğine tâyini dolayısiyle Veziriâzam Yunus Paşanın, padişaha; «Dökülen bunca kanlara rağmen Mısır'ın yine bir Çerkes köleciğinin eline bırakıldığını» söylemesi onun hayatına malolmuştu.

İşte Osmanlı ordusunun Mısır'dan ayrılışı sırasında bu memleketin valiliğine tâyin edilen ve Yunus Paşanın idamında tezahür ettiği veçhile bu makama getirilişi, Osmanlı ümerasınca hoş karşılanmadığı anlaşılan Hayırbay, o zamandanberi Mısır'ın başında bulun-

maktaydı. Kendisine tam mânasiyle itimad caiz olmamakla beraber, elinde daha müsait imkânlar mevcut olduğu halde Canberdi Gazali gibi isyana kalkmıyarak hükûmete sadakate devam eden Hayırbay, Mısır'ı daha ziyade Memlûkler devrindeki usûl ve kanunları göz önünde bulundurarak idareye çalışmaktaydı. Onun için, Mısır'daki Memlûk artıkları ve halk, yeni durumu pek yadırgamamaktaydı.

Hayırbay, hayatının sonuna yaklaştığını hissettiği sırada bütün kölelerini azad ve bir takım hayrat tesis eyledi. Emlâkinin bir kısmını oğullarına ve Sultan Kalavun'un dul zevcesine vasiyet etti. Onun hayatının son demlerinde Osmanlı hükûmetine karşı ifa ettiği en mühim hizmet, yirmi yelkenliden mürekkep bir donanmayı teçhiz suretiyle damadı Kayıtbay'ın kumandasında Rodos'a göndermesidir. Kanunî'nin Rodos muhasarası sırasında ada sularına gelmiş olan bu filo bir de mukaddes bir emaneti hâmil bulunmaktaydı. Bu emanet Hazret-i Peygamberin «Ukab» adını taşıyan sancağıydı.

Rodos muhasarası devam ederken Kanunî Süleyman Hayırbay'ın ölüm haberini alınca, bu vazifeye eniştesi İkinci Vezir Mustafa Paşayı gönderdi.

Mustafa Paşanın valiliği sırasında çıkan isyan

Çoban Mustafa Paşa Mısır Valisi sıfatiyle Kahire'ye gelerek işe başlamasından kısa bir müddet sonra Çerkes kölelerinin ayaklanmalariyle karşılaştı. Memlûk devletini yeniden kurmayı tasarlıyan Çerkesler, divanı basıp paşayı ele geçirmek, böylece vaziyete hâkim olup Mısır'ı zaptetmek plânını kurmuşlardı. Bu işleri idare ve organize edenlerin başında Hayırbay'ın imrahoru Kansu, küçük hazinedarı Mısırbay ve tüfekçibaşısı Budak vardı. Bereket versin ki bunların teşebbüsü harekete geçişlerinden önce haber alındığından yakalanarak idam edildiler. Lâkin Memlûk devletini yeniden kurmak istiyenlerin ortadan kaldırılmasının akabinde yepyeni bir isyanla karşılaşıldı. İsyanı çıkaranlar Şarkiyye, Garbiyye ve Etfihiyye kâşifleri, yani sancak beyleri idi. Bunlardan Şarkıyye kâşifi Canım ve Garbiyye kâşifi İnal, daha önce Arap şeyhi Hasan Meri ile amcasını öldürmeleri bakımından Osmanlı erkânınca sabıkalı addedilmekteydi. Şarkıyye ve Garbiyye kâşifleri ile birlikte hareket eden Etfihiyye kâşifi Hüdaverdi etraflarına yirmibin kişilik kuvvet topladılar. Üçü de Çerkes aslından olan bu adamlar etraflarına biriktirdikleri kimselerle devlete karşı gelmekle kalmıyarak taraftarlarını çoğaltmak için daha da gayret sarfettiler. Mısır'ın muhtelif yerlerine mektuplar yazarak toplanan vergilerin gayri âdilâne olduğunu, kendilerine iltihak edilirse bir yıllık verginin affedileceğini, ondan sonra da yarı nisbette vergi alınacağını ilân ettiler. Halkın menfaatine uygun düştüğünden isyancıların etrafına toplananların sayısı hayli kabarıktı. Bunlar İnal'ın sultanlığını bile ilân etmekte idiler.

Mısır Valisi Çoban Mustafa Paşa isyancıların sayısının kabarıklığı karşısında, elindeki kifayetsiz kuvvetlerle birdenbire mücadeleye girişmeyi doğru bulmadı. Onun için hem Çerkes beylerinin arasını bozmıya, hem de Urban'ın mühim şahsiyetlerini elde etmiye uğraştı. Bu gaye ile etrafa mektuplar yazdı. Ayrıca halkı da isyancılardan ayırmak düşüncesiyle halka ağır gelen vergilerden bir miktar indirdi. Böylece isyancılardan ayrılan hayli kimseler oldu. Kâşiflerin kuvvetleri azalınca Mustafa Paşa harekete geçmenin zamanı geldiğini kestirerek Kapıkulu ve gönüllülerden mürekkep üç dört bin kişilik kuvveti Hızır Ağa kumandasında önce sultanlığını ilân eden İnal üzerine gönderdi. İnal, Kahire'ye gireceği günü bile tesbit etmiş ve plânından Kahire'deki Çerkesleri de malûmattar kılmıştı Mustafa Paşanın tam zamanında harekete geçmesi onun bu plânını akîm bıraktı. Ridaniye tarafında yapılan muharebede İnal mağlûp edilip başı kesildi. Onun arkasından diğerlerinin de kolaylıkla ezilmesi mümkün olduğundan Mısır isyanı bastırıldı. Mustafa Paşa isyancıların reislerinden iki tanesinin başını Kahire'de Bâb-ı Züveyle'nin mazgallarına asarak halka teşhir etti.

Güzelce Kasım Paşanın Mısır Valiliği

Mısır isyanının bastırılmasından kısa bir müddet sonra Mustafa Paşa İs-

tanbul'a dâvet edilerek onun yerine Mısır Valiliğine Güzelce Kasım Paşa tâyin edildi. Lâkin Kasım Paşanın Mısır Valiliği bir kaç aydan fazla sürmedi. Bütün gayretini Veziriâzam olabilmek yoluna harcıyan Ahmed Paşa, Çoban Mustafa Paşanın Mısır Valiliğine gönderilmesi üzerine İkinci Vezirliğe kadar yükseldiği halde Veziriâzamlığa kavuşamayınca padişahtan Mısır Valiliğini istedi. Kanunî Süleyman, Pirî Mehmed Paşayı azlettiği zaman Ahmed Paşayı Veziriâzam yapmamakla isabetli bir harekette bulundu ama, aynı isabeti ikinci bir defa daha gösteremedi. İhtirası artık iyice meydana çıkmış olan Ahmed Paşanın İstanbul'dan uzağa ve bilhassa Mısır gibi bir yere vali olarak gönderilmesi şüphesiz bir hatâ idi.

Hain Ahmed Paşa hâdisesi

Ahmed Paşa Mısır Valiliğine tâyin edildikten sonra teşebbüs ettiği hareketle, Osmanlı tarihine bir hain olarak geçti ve «hain» kelimesi tarihte onun isminin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Aslen Arnavut veya Gürcü olan Ahmed Paşa, Yavuz Selim zamanında kendisini göstermişti. Şehzade Selim'in babası ile mücadelesi sırasında Selim tarafını tutarak Yavuz'un hususî alâkasını çekmiş olan Ahmed, onun hükümdarlığı devrinde önce imrahor, ondan sonra da beylerbeyi olmuştu. Kanunî Süleyman'ın Belgrad seferine Rumeli Beylerbeyi sıfatiyle katılan Ahmed Paşa, Sabaç kalesinin zaptı münasebetiyle padişahın gözüne girdiğinden, daha fazla yükselmek imkânları önüne açıldı.

Ahmed Paşa çok muhteris bir insandı. Ulaştığı her yeni mevki azmsıyordu. İbrahim Paşanın Veziriâzam nasbı ile onun bu makama kavuşma ihtimali ortadan kalkacak derecede azalınca, padişahtan Mısır Valiliğini istedi. İhtirasına gem vuramıyan bu adam, Mısır'a gelince İbrahim Paşaya kaptırdığı Veziriâzamlıktan daha yükseğine sahibolma teşebbüsüne girişti. Bu teşebbüs «Mısır Sultanı» olmak hareketinden başka bir şey değildi.

1523 yılı sonbaharında Mısır'da vazifeye başlıyan Ahmed Paşa, buraya gelir gelmez tasavvurlarını tatbike koyuldu. Düşündüğü büyük işte muvaffak olabilmesi için, peşinen Mısır'ın ileri gelenlerini ve Kahire kalesindeki yeniçerileri elde etmesi lâzımdı. Birinci nokta daha mühimdi. Bu yüzden Kahire'de ve Mısır'ın diğer taraflarında bulunan Memlûk beylerini elde ettikten sonra, önemli mevkileri işgal etti. Kahire kalesindeki yeniçeriler onun arzusuna râm olmamakla beraber, Memlûk ve Arapların kalabalıklığı karşısında sinmek zorunda kaldılar.

Ahmed Paşa yeniçerileri de kıpırdanamıyacak hale sokunca hükümdarlığını ilân etti (Ocak 1524). Nâmını «El-Melik-ül-Mansur Sultan Ahmed» şekline sokarak, adına hutbe okutup para bastırdı. Aslen Hıristiyanken teâdüflerin eseri olarak Osmanlı sarayına alınan ve padişahlar sayesinde, basit bir kimse olmaktan kurtulup vezirliğe kadar yükselen bu adam, bu hareketiyle, yalnızca bir hıyanette bulunmakla kalmamakta, pek çok kan dökülerek zaptedilmiş olan koca bir ülkeyi Osmanlı devletinden koparmıya yeltenmekteydi. Kendisini Sultan tanıtmıya başlar başlamaz eski Memlûk teşkilâtını ihya etti. Faaliyetini yalnızca Mısır içinde de bırakmıyarak yabancı devletlerle münasebet kurmak istedi. Papa'ya ve Rodos'tan yeni a-

Kanunî'nin Belgrad ve Rodostan evvel ilk olarak aldığı kale; Sabaç, imarından sonra (Sırpça bir mecmuadan)

tılmış bulunan şövalyelerin reisine başvurdu. Kendisine yardım edildiği takdirde Rodos'un iadesini temin eyliye - ceğini vaadetti.

Hain Ahmed Paşa İskenderiye ile birlikte bütün Mısır sahiline hâkim vaziyetteydi. Bu sebeple Mısır'ın İstanbul ile münasebetini kolaylıkla kontrol altında tutuyordu. Onun isyanı İstanbul'da duyulunca, Mustafa Paşanın valiliği zamanındaki ayaklanmanın bastırılmasında mühim rol oynamış bulunan Kara Musa Beye beylerbeyilik verilerek, Hain Ahmed'in hakkından gelmesi için Mısır'a emir yazıldı. Fakat Hain Ahmed Paşa bu emri getiren çavuşu yolda yakalatıp öldürttü. Hattâ Kara Musa Beye taraftarlığından şüphelendiği kimselerin bile hayatına son verdi.

Ahmed Paşa, isyanının ilk safhasında yeniçerileri kendine bendedemediği gibi, kaleye de hâkim olamadığından onlara bir şey yapamamıştı. Fakat nihayet eskiden yapılmış metrûk bir su yolunun mevcudiyetini öğrenerek buradan kaleye adamlar soktu. Yeniçeriler gafil avlandığından bir haylisi kılıçtan geçirildi. Ancak bir kısmı ka-çarak bazı evlere saklanmıya muvaffak olabildiler. Bundan sonra Ahmed Paşa Kahire kalesine yerleşerek kendisini daha fazla emniyette hisseder oldu.

Bundan sonra hükümet teşkilâtını kurmıya yeltenen Hain Ahmed Paşa, idare işlerinde daha ziyade Osmanlı devlet teşkilâtını taklit etmek istedi. Bunun için kendisine üç tane vezir tâyin etti. Ahmed Paşanın vezirleri arasında Yavuz Sultan Selim zamanında Kırım'dan gelip Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan ve Ahmed Paşa ile birlikte Mısır'a gelmiş bulunan Kadı Zâde Mehmed Bey de vardı. Mehmed Bey, Ahmed Paşaya vezir olmakla beraber, gizlice hükümete de sadakatini devam ettiriyordu. İşte isyan bayrağını kaldırarak Mısır'da yeni bir saltanat tesisine çalışan Ahmed Paşanın hakkından gelen bu adam oldu.

Ahmed Paşa bir gün kaleden çıkarak hamama gittiği sırada Kadı zâde Mehmed Beyin baskınına uğradı. Hain Ahmed, baskına maruz kaldığını anlayınca, traşını yarım bırakıp damdan atlıyarak aradan sıyrılıp kaleye kadar girmeye muvaffak oldu. Baskın sırasında maiyet askerleri kılıçtan geçirilmekle beraber, kendisinin kaleye duhûlü yakalanmasını güçleştiren bir meseleydi. Maamafih Mehmed Bey bunun da çaresini buldu. Mısır hazinesinin kalede olduğunu bilen Mehmed Bey, Arapların yağma hırsını tahrik için «hainlerin başları benim, malları sizin» diye ilân edince, duvarlara tırmanan Araplar kaleye girdiler. Lâkin Hain Ahmed o arada yirmi kişi kadar tutan sadık adamları ile kaleden çıkıp Şarkiyye tarafına giderek Beni Bekir kabilesi reisi «Hâris» isminde bir Arap şeyhine sığındı. Mehmed Bey, Hain Ahmed'in peşini bırakmıyarak arkasından kuvvet sevketti, sonra da bizzat kendisi takibe koyuldu. Bunun üzerine Arap şeyhi isyancıyı teslim etti. Hain Ahmed'in başı kesilerek Bâb-ı Züveyle'de halka teşhir olundu (Ağustos 1524).

Bu suretle devletin başına bir gaile açan Hain Ahmed Paşa müstahak olduğu cezasını buldu. O sırada Mısır isyanını bastırmak üzere kara yolundan üçüncü vezir Ayas Paşa kumandasında gelmekte olan üç bin kişilik yeniçeri kuvveti geriye döndü. Ahmed paşadan önce bir iki ay kadar Mısır Valiliği etmiş olan Güzelce Kasım Paşa ikinci defa Mısır Valiliğine tayin edildi. İsyanı bastırmakta, daha doğrusu Hain Ahmed Paşayı devirmekte mühim hizmet ifa eden Kadı zâde Mehmed Bey'e gördüğü hizmete mükâfaten, Mısır defterdarlığı tevcih ve tımarlarına da ilâveler yapıldı.

Veziriâzam İbrahim Paşanın Mısır'a gönderilmesi

Hayırbay'ın ölümünden sonra Mısır'da bir türlü sükûnet teessüs edememişti. Arka arkaya isyanlar çıktığına ve isyan çıkaranların peşine bir sürü insan takıldığına göre, Mısır'da bir iç huzursuzluğun mevcudiyeti aşikârdı. Bir takım haris kimselerin başlarına topladığı kalabalığın çoğunluğunu Memlûk, Urban ve ayak takımı teşkil etmekle beraber, bunların arasına halktan karışanlar da vardı. İsyan edenlerin dillerine doladıkları en mühim mevzu, vergileri azaltacaklarını söyle -

meleri idi. Demekki vergiler halka ağır gelmekteydi. Ayrıca Osmanlı nizamları da Mısır'ın bünyesine pek uygun düşmüyordu. Üst üste çıkan isyanlar bunların düzeltilmesi lüzumunu ortaya koymuş bulunuyordu. Bu iş de muktedir bir kimsenin Mısır'a gitmesi ve hemen hemen bütün mevzuları gözden geçirmesiyle mümkün olabilirdi. İşte Kanunî Sultan Süleyman'ın indinde böyle mühim davayı halledecek şahsiyet, Veziriâzam İbrahim Paşadan başkası olamazdı.

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin «Tabakat-ül Memalik fi Derecat-ül mesâlik» isimli esiri ile Solakzâde ve Âli'nin tarihlerinde, İbrahim Paşanın Mısır'a gönderiliş sebebi meyanında, oranın nizamının düzeltilmesi meselesine kısaca temas edilmekle beraber, daha ziyâde Veziriâzamın, Kasım Paşa ile Defterdar Mehmed Bey arasındaki anlaşmazlığı halletmeye gittiğini bildirirler.

İbrahim Paşa, Padişahın hemşiresi Hatice Sultanla muhteşem bir düğünle evlenişinden dört buçuk ay sonra, Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti (30 eylûl 1524). Padişahın sevgili Veziriâzam'ının İstanbul'dan ayrılışı hayli muhteşem oldu. On kadar kadırga ve birkaç bin askerle yola çıkan İbrahim Paşa Defterdar İskender Çelebi ile Tezkireci Celâl zâde Mustafa Çelebi'yi de yanına almıştı. Bu kıymetli şahsiyetlerin Veziriâzama refakati, Mısır'a gidişteki birinci gayenin ıslahata taallûk ettiğini gösteriyordu.

Osmanlı tarihinde «Koca Nişancı» diye anılan Celâl zâde Mustafa Çelebi, yirmi yaşında devlet memuriyetine girmiş ve 1516 da Divan kâtibi olmuştu. Genç yaşta zekâ ve kabiliyetini gösteren Celâl zâdeyi önce Veziriâzam Pirî Mehmed Paşa, ondan sonra da İbrahim Paşa himaye etmişti. Onun Veziriâzamla birlikte Mısır ıslahatına gidişi, meslek hayatındaki iktidarını göstermeye iyi bir vesile teşkil edecektir.

İbrahim Paşa İstanbul'dan ayrılırken Kanuni Sultan Süleyman, kendisini adalara kadar teşyi etti. Padişahın bu hareketi o zamana kadar emsaline rastlanılmamış bir iltifat eseri idi. İstanbul'dan böyle tantana ile ayrılan İbrahim Paşa yol üzerinde Sakız ve Rodos'a uğradı. Rodos'a geldiği zaman mevsim dolayısiyle fırtınalar başlamıştı. Rodos civarında dalgalarla bir hayli çalkalanan İbrahim Paşa Marmaris'te karaya çıkarak (28 kasım) deniz yolunu terketti ve buradan ötesini karadan takibe koyuldu. Veziriâzamın Lâzkiye'ye kadar geldiğini öğrenen Mısır Defterdarı, İbrahim Paşaya karşı çıkarak kendisi ile görüştü. İbrahim Paşa Defterdara derhal Mısır'a dönmesini bildirdi. Bunu müteakip Mısır Valisi Kasım Paşa da Veziriâzamı karşılamak üzere Şam'a kadar geldi. İbrahim Paşa geçtiği Suriye şehirlerinde bir takım şikâyetleri dinliyerek onları muslihane şekilde halle çalıştığından halk üzerinde iyi bir tesir bıraktı. Nihayet 2 nisan 1525 te büyük bir tantana ile Kahire'ye girdi. İbrahim Paşanın Kahire'ye dühulü o kadar muhteşemdi ki, Memlûkler zamanındaki törenler onun yanında gölgede kalıyordu.

İbrahim Paşa ilk iş olarak Mısır'daki memnuniyetsizliğin sebeplerini tetkik etti. Bunların nelerden ileri geldiğini anlayınca tedavi çarelerine başvurdu. Sultan Kayıtbay zamanında yapılmış olan kanunları gözden geçirdi, bu kanunun Kansu Gavri ve Hayırbay zamanındaki tatbik şeklini inceledi. Ondan sonra adalet prensipini ön plânda tutarak hem halkı, hem de hazineyi koruyan kanunlar yaptırdı. Bu malî kanunlardan başka adlî ve askerî kanunları da tâdil ettirdi. Kanunlardaki yenilik ve ıslahatı İstanbul'a gönderip, Padişahın tasdikinden geçirtti. Mısır'ın bünyesine uygun hale getirilen kanunlarla huzursuzluğun önü alındı.

İbrahim Paşa yalnızca kanunların tâdil ve ıslahı ile de kalmıyarak, hükûmetin hüsnüniyet ve adalet isteğine dair fiili örnekler de verdi. Bu cümleden olarak şehirlerde tellâllar dolaştırarak hükûmetten şikâyetleri olanların, zulüm görenlerin hallerini arzetmelerini bildirdi. Şikâyeti olanların şikâyetleri dinlendi. Borçlarından ötürü hapsedilen fakir mahkûmları salıverdi, hattâ Celâl zâde'nin bildirdiğine göre; fakirlerin borçları, alacaklılarına hükûmetce ödendi. Aşağı Mısır'dan yukarı Mısır'da tâ Habeş bölgesine kadar

memleketin en hücra köşelerinde yaşıyan Arap aşiretlerinden, Padişaha sadakat yeminleri istedi. İsyanlar sırasında Mısır hazinesinin yağmaya uğramış olmasını da nazarı itibara alarak, Kahire kalesinde vali konağının karşısında, hazinenin muhafazası için iki yeni kale yaptırdı. Nil mikyasında harabeye yüz tutmuş olan tarihi Amr İbn-ül- As Camiini de kendi parasiyle tamir ettirdi. Mısır'dan ayrılmadan önce bu memleketin umumî gelirini hesaplattırdı, varidat fazlası olarak yılda sekiz yük altunun (seksen bin duka) İstanbul'a gönderilmesini kararlaştırdı.

İbrahim Paşanın idarî, malî ve adlî ıslahat için Mısır'da kaldığı müddet üç ayı buldu. Buradan ayrılırken Şam Valisi Hadım Süleyman Paşayı Mısır Valiliğine, Hamravî'yi de Defterdarlığına tayin etti. Padişahtan İstanbul'a dönmesi için aldığı emir üzerine 14 haziran 1525 te Kahire'den ayrıldı.

İbrahim Paşa Kudüs - Şam - Halep yoliyle Suriye'yi geçerek Anadolu'ya girdiği zaman Maraş üzerinden Kayseri'ye gitmek isterken, Şehsuvaroğlunun idamından sonra dirlikleri hazine namına zaptedilen timarlı sipahilerin şekavete başladıklarını öğrendi. Veziriâzamın ağırlıklarını vurmayı dahi tasarladıkları söylenen bu timarlı sipahilerin ele başlarını huzuruna getirterek kendileriyle görüştü. Bunların, ellerinden alınan dirlikleri sebebiyle devlete baş kaldırdıklarını anladı. Onun için, haksızlıkları tamir zımnındaki, Dulka - dırlı Türkmen beylerinin timarlarını iade ettirdi. Böylece o çevredeki huzursuzluğu da ortadan kaldırdı.

Dolaştığı sahalardaki sızıltıları ortadan kaldırarak muvaffakiyetli bir seyahattan dönen İbrahim Paşa 1525 eylûlünün başlarında İstanbul'a avdet etti. Merkezi hükûmete girişi de ayrılışı gibi hayli tantanalı oldu. Padişahın emriyle bir kısım Kapıkulu askeriyle Vezirler tarafından İstanbul'a dört günlük mesafeden istikbal edildi. Kanunî Süleyman pek sevdiği Veziriâzamına iki yüz bin duka altunu kıymetinde takımla süslü bir arap atı hediye etti, Veziriâzam bir serpuş takdim eyledi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bir portresi
(Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir)

İstanbul'da yeniçeri isyanı

Veziriâzam İbrahim Paşa Mısır ıslahatına memur olduğu sırada Kanuni Süleyman da kışı geçirmek üzere Edirne'ye gitmişti. Kanuni Süleyman Edirne'de avla meşgulken İstanbulda Yeniçeri Ocağında bir kaynaşma başgösterdi. Bu hareket, yeniçerilerin harpsiz geçen müddet zarfında ganimetten mahrumiyetlerinden mütevellit olabileceği gibi, görünüşe nazaran, daha ziyade İbrahim Paşa aleyhdarlarının bir eseriydi. Veziriâzam ile Padişahın merkezden uzaklaşmaları dolayısiyle askerin üzerindeki maddî ve manevî otorite de uzaklaşmış demekti. Bu sebeple tahrikciler, onların üzerinde kolaylıkla müessir olabilirlerdi.

Kanunî Süleyman, yeniçeriler arasındaki kaynaşmayı duyunca Edirne'den ayrıldı, lâkin İstanbul'a girmiyerek Kâğıthane ve Terkos taraflarında avlanmıya devam etmek istedi. İşte tam bu sırada «Veziriâzamsız divan olmaz, olduğu takdirde asker zaptolunmaz» diyen yeniçerilerin ayaklanmaları vuku buldu. Baş kaldıranlar İkinci Vezir A-

yas Paşa ve Defterdar Abdüsselâm Çelebi'nin evlerini, gümrüğü, Veziriâzam İbrahim Paşanın saray eşyasını, Yahudi mahallesini yağma ettiler. (25 mart 1525). Bunun üzerine derhal İstanbul'a koşan Kanunî Süleyman sür'atle vaziyete hâkim oldu. Fesadcılardan bazıları, asker namına, Padişahtan hediye talebine cür'et ettikleri sırada Kanunî Süleyman bunlardan üç kişiyi bizzat kendi eliyle öldürdü. O arada askere yüz bin duka altunun dağıtılması, sükûnetin avdetine hayli tesir eyledi. Kanunî, müşevviklerden Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ile daha bazı kimseleri idam ettirdi.

Ferhad Paşa'nın idamı

Devşirmeden yetişen ve aslen bir Hırvat dönmesi olan Ferhad Paşa zâlim ve insafsız bir kimseydi. Kanunî'nin Rodos seferi sırasında Dulkadırlılardan Şehsüvaroğlu Ali Beyin kanına girerek aile ocağının söndürülmesine sebep olmuştu. Anadolu'da bir idareci değil bir cellât gibi hareket eden Ferhad Paşa, Dulkadır ailesine yaptıkları yetişmiyormuş gibi ayrıca altıyüzden fazla insanın kanına girerek mallarını gaspetmişti. Bu zâlim devşirmenin cinayetlerinden mütevellit şikâyetler padişaha ulaşınca Kanunî Süleyman kendisini azletti, idamına da ferman çıkarken Valide Sultanın şefaatiyle affolunup, tenzili rütbe ile Rumeli'de Semendre sancak beyliğine tâyin edildi. Adam öldürerek malını gasba alışan Ferhad Paşa yedi bin akçalık tahsisatla idare edecek kimse değildi. Onun için Semendre sancağında da tazyiklere başladı. Şikâyetler ikinci defa İstanbul'a ulaşınca, Padişah onu Edirne'ye celbettirerek başını kestirdi (1 kasım 1524). Zâlim Ferhad Paşanın idamı halk üzerinde, suçlunun lâyık olduğu cezaya çarpılması bakımından iyi tesir bırakmıştır.

OSMANLI - MACAR MÜNASEBETLERİ VE MOHAÇ MUHAREBESİNDEN VİYANA MUHASARASINA KADAR MACARİSTAN HÂDİSELERİ

Türkler Rumeli'ye ayak bastıktan pek kısa bir müddet sonra Macarları mütemadiyen karşılarında görmiye başladılar. Zira, Balkanlardaki mücadelenin hemen ekserisinde Macarlar, ya bizzat hasım olarak, veyahut ta hasma yardımcı sıfatiyle Türklerin karşısında vaziyet almışlardır. Bu sebeple her iki millet de birbirini gayet iyi tanımış, yekdiğerinin harp kabiliyetini öğrendikten başka, siyasetlerinin ana hatlarını ve gelecekteki istikametinin ne olacağını da kestirir hale gelmişlerdi. Türkler Balkanlarda ilerledikçe Macarlar tehlikeyi kendi topraklarının uzağında karşılamaya çalışmışlar, fırsat buldukca ve kendilerini kuvvetli hissettikçe, Balkanlarda hegemonya tesisini dahi denemişlerdir. Lâkin Türk kudreti karşısında Balkan devletleri teker teker ortadan kalktıkça, Macarlar Balkan ittifaklarında, kendilerinden gayri orta ve Batı Avrupa milletlerinin de yer almasına çalışmakla beraber Türk ilerleyişini kesin şekilde durduramamışlardır. Bununla beraber şunu bilhassa belirtmek lâzımdır ki; şayet Macarlar Balkanlı milletlerin yanında mücadeleye iştirak etmeselerdi, Avrupa'daki Türk istilâsı daha hızla gelişebilirdi.

İşte böylece bir buçuk asırdan beri müteaddit mücadelede yer alarak Türkleri kendi sınırlarının dışında durdurmaya uğraşan Macarlar, buna muvaffak olamayınca, İkinci Murad devrinden itibaren Türklerle kendi hudut boylarında döğüşmeye mecbur kalmışlardır. Fatih devrinde bu mücadele bir aralık şiddetlenir gibi olmuş, fakat Fatih'in plânlı bir istilâ siyaseti gütmesi sebebiyle, daha önce zaptı gereken yerlerdeki işler bitirilmeden, Macarlarla bizatihi mücadeleye girişilmemiştir. İkinci Bayezid zamanında karşılıklı akınlar eksik olmadığından, iki devlet arasında güvenilebilecek bir sulh devresi teessüs edememiştir. Gerek Fatih Mehmed, gerekse İkinci Bayezid zamanında Macarların hâkimiyet sahalarına tevcih edilen akın hareketleri, bundan sonra hedefin bizzat Macaristan olacağını gösteren alâmetlerdi. Fatih Mehmed'in Belgrad kuşatması ise, bu hedefi daha belirli şekilde gösteren bir hâdiseydi. Yavuz Selim'in doğu işleriyle uğraşmasına rağmen, Macarlarla olan münasebetin, muahede yerine mütarekelerle idareye çalışılması onun da Macaristan için tasavvurları bulundu-

gunu, netice itibariyle; Türk - Macar münasebetlerinin esaslı bir mücadeleden sonra ancak mustakar hale gelebileceğini gösteriyordu.

Kanunî Süleyman devrine girildiği sırada, Osmanlı devletinin dikkatini teksif ettiği ilk mesele, Macaristan meselesi oldu. O arada Macar kralının Türk elçisine ve onun şahsında Türk hükûmetine karşı işlediği hatanın cevabını Belgrad'ın zaptı teşkil etti. Belgrad'ın zaptı Macaristan yolunu açtığından, bundan sonra Macaristan'ın istilâsı işi daha emniyetle mütalea edilebilirdi. Türk istilâ gücü Balkan sınırlarını artık aşmış, orta Avrupa'nın önüne gelmişti. Bir buçuk asırdan beri müteaddit defalar birbiriyle çarpışmış olan bu iki milletin yekdiğeriyle sıkı bir şekilde tutuşması zamanı gelmiş gibiydi. Her hangi bir hadise, harp için bir sebep olabilir, veya başka devletlerin siyasi manevraları Türk ordusunun orta Avrupa'ya hücumuna yol açabilirdi. Zaten kudretli Osmanlı devleti karşısında Macarların müstakil hareket ve siyasetleri pek de mevzuubahis olamazdı. Nitekim, Macar devletinin yıkılmasına kadar giden harbin başlamasında Macar siyasetinden ziyade Alman ve Fransız hükûmetleriyle ilgili meseleler daha ziyade rol oynadı. Bu sebeple, Almanya ve Fransa'nın bu nokta ile ilgili durumuna bir defa göz atmak gerekir.

Alman - Fransız mücadelesi karşısında Osmanlılar

Kanuni Süleyman'ın saltanatının başlangıcına tesadüf eden yıllarda, batılı devletlerin en mühimlerinden olan Almanya ile Fransa, yekdiğerine karşı hasım vaziyete gelmişler ve birbirleriyle mücadeleye tutuşmuşlardır. İki devlet arasındaki siyasî mücadele devresinde, protestan mezhebinin kurucusu olan Luther de ortaya çıktığından, batı hıristiyanlığı, siyasî buhranın yanında bir de dinî buhranla kıvranmaya başlamıştır. Almanlarla Fransızlar arasındaki siyasî buhran Fransız kıralı Birinci François (Fransuva) nın, Alman imparatoru seçiminde Beşinci Karlos (Charles Quint = Şarlken) e rakip olarak namzetliğini koymasiyle şiddetli bir mücadele şekline dökülmüştür.

Fransa Kıralı Birinci François

Alman İmparatoru Charles Quint

Avusturya arşidükü ve Kastil kıralı Habsburg soyundan Güzel Filip'in oğlu olan Charles Quint, 1516 yılında İspanya kıralı olmuş, 1519 senesinde de Alman İmparatorluğuna seçilmiştir. Charles Quint, Alman İmparatorluğuna seçildikten sonra geniş topraklara sahip bir hükümdar haline gelince, Fransa'nın etrafı Charles Quint'nin arazisi ile çevrili hale düşmüştür. Charles Quint'e ilk defa, babası Güzel Filip' (Philippe le Beau) in 1506 da ölümü ile Hollanda ve Franche - Comté (Franş-Konte) arazisi kalmışken, anasının babası olan Ferdinand d'Aragon'dan da İspanya'daki Kastil ve Aragon krallığı toprakları intikal etmiştir. O sırada Napoli kırallığı ile Sardinya, Sicilya ve Minorka adaları da Aragon kırallığına bağlı olduğundan, Charles Quint miras yoluyle geniş araziye sahip vaziyete geçmiştir. Charles Quint'in baba tarafından dedesi olan Alman imparatoru Maksimilyan'ın 1516 yılında ölümü, ona, Habsburg ailesinin Avusturya arşidükalığı ile Maksimilyan'a tâbi yerleri kazandırdı. Kendisine miras yoluyle bu kadar arazi intikal etmiş olan Şarlken, şüphesiz Alman İmparatorluğu için en tabii namzeddi. İmparatoru seçme hakkı olan Alman prensleri, elbette kendi milliyetlerini taşıyan Şarlken'i, Alman olmayan bir kimseye tercih ederlerdi. İşte hal böyleyken Birinci Fransuva'nın Alman İmparatoru seçiminde namzedliğini koyması bir hata idi. Bu hata, 1519 da Şarlken'in İmparator seçilmesini müteakip, kinini Fransuva üzerine tevcihiyle daha bariz şekil aldı.

Fransızlar, Almanya, İtalya ve İspanya sınırlarındaki cephelerde Almanlarla yıllarca süren harplere girmek suretiyle pek sıkıntılı günler yaşamışlardır. Charles Quint bu harplere ehemmiyet verdiğinden bütün dikkatini peşinen Fransa üzerine tevcih etmiştir. Müteaddit çarpışmalarda hayli yıpranan Fransızlar en büyük mağlûbiyete 1525

Almanlarla Fransızlar arasındaki Pavi' muharebesinde birinci François'nın esir düşmesi

senesi 24 şubatında Pavi (Pavia) de uğradılar. Bu müthiş mağlûbiyette Birinci Fransuva Almanlara esir düştü. Şarlken, esir kıralı Madrid'e sevkederek hapsetti. Fransa kıralının esaret ve zindan hayatı iki devlet arasında 14 ocak 1526 da Madrid muahedesi imzalanıncaya kadar devam etti.

Fransuva esir düştüğü sırada Almanya ile başa çıkacak ve Fransa kıralının esaretten kurtarılmasını sağlıyacak yegâne devlet Osmanlı İmparatorluğu idi. Osmanlı devleti bir İslâm hükûmeti olmasına, o devirde bir hıristiyan devletinin İslâm bir devletten medet umup ittifak tesisinin küfür addedilmesine rağmen, Fransızların avuç açtıkları millet, Türkler oldu. Fransız kıralının annesi «Louise de Savoie» Kanunî Süleyman'a bir mektup gönderdi. Elçi Jean Frangipani (Jan Franjipan) nın getirdiği bu mektupta, onun mürüvvetine sığınılmakta, Fransuva'nın ancak padişahın müdahalesiyle hapisten kurtulabileceği belirtilmekteydi. Fransız elçisi, padişahı Macaristan üzerine bir sefere teşvik vazifesiyle de mükellefti. Zaten Osmanlı Padişahının Fransızlara yardımı, ordularının başında Almanlar üzerine yürümesiyle mümkün olabilirdi. Almanların önünde Macarlar bulunduğundan şüphesiz Türk darbesi peşinen Macarlara inecekti. Zaten Fransız elçisi de bunun farkındaydı.

Esaretinden evvel kadınlar ve soytarısı arasında François

Aynı zamanda saltanat naibi olan Fransız ana kıraliçesinin Kanunîye yalvarıp kudretine sığınması ve onu Macarlara karşı sefere teşvik etmesi, eski Osmanlı tarihcilerinden Solakzade'nin kalemînde şöyle anlatılmaktadır: «Hasmından intikam almağa padişah-ı din-i İslâm âsitanesine ilticadan gayrı çare bulmayıp, şüdde-i saadete elçi gönderüp, übudiyetnamesinde tahrir olunan bu ki: Engerûs (Macar) kıralı pâdişah-ı bâ-ikbal tarafından bir güşmâl görmek olursa, biz İspanya kıralına karşı mukabil olup intikamımızı alırdık. Reca ve temennamız oldur ki, ol mağrurun def'ine Sultan-ı Cihan'dan inayet ola; bad-el-yevm biz dahi Sultan-ı sâmimekân ve sahibkıran-ı zamân olan padişah hazretlerinin bende-i ihsanı olalım».

Kanunî'ye bir mektup yazıp oğlunu esaretten kurtarmasını rica eden François'nın annesi Louise de Savoie

Fransızların bu ricası karşısında Kanuni Süleyman hareketsiz kalmadı. Ocak 1526 tarihli bir mektupla yardım vaadinde bulundu. O sırada Osmanlı devlet adamları Avrupa'nın siyasî durumuna iyice vakıf olduklarına ve Osmanlı diplomasisi de güzel işlediğine göre, Kanunî'nin Fransızlara yardım vaadi yalnızca bir mürüvvet eseri değildi. Batı Avrupa mezhep münazaraları ile sarsılırken, padişahın Fransızlara karşı himayekâr elini uzatması, batı hıristiyanlığını ikiye bölecekti. Hıristiyan birliğinin sarsılması ise, Türk istilâsının Avrupa'nın içerilerine doğru ilerlemesini bir hayli kolaylaştıracaktı.

Fransızların Türklere başvurdukları yıllarda, Alman papazı Luther'in orta-

Fransa Kralı François ile annesinin padişaha mektupları ve Kanuninin cevabı

(İlâve : 82)

★

Osmanlı devleti ile Fransızlar arasında ilk siyasî temas Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında 1525 yılında vukubuldu. Bu sırada Fransa Kıralı bulunan Birinci Fransuva (Francois), Alman İmparatoru Şarlken (Charles Quintı e karşı giriştiği mücadelede muvaffak olamamış ve Şarlken ile yaptığı Pavi muharebesinde mağlûp ve esir düşmüştü (24 şubat 1525). Alman İmparatoru, esir ettiği hasmını Madrid kalesine hapsetmişti. Bu sebeple hükümdarı esir düşen Fransa müşkül günler yaşıyordu. O sırada Avrupa'da hıristiyan devletlerin en kuvvetlisi olan Alman İmparatoru ve İspanya Kıralı Şarlken'i tehdit ve ona üstün gelebilecek yegâne devlet Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu sebeple gerek Kıral Fransuva, gerekse annesi Luiz dö Savua (Louise de Savois) kurtuluşu muhteşem Türk hükümdarına müracaatta buldular. Bu gaye ile birer mektup yazarak Kanunî Süleyman'a gönderdiler.

Fransuva ve annesinin mektuplarını getiren büyük elçi Jan dö Franjipan (Jean Frangipani) hükümdarı namına Kanunî'den yardım rica etmekteydi. Kanunî'den istenen yardım; onun, Şarlken'in kardeşi Ferdinand üzerine hücum etmesiydi. Zira Kanunî Süleyman Ferdinand ve onun himaye ettiği Macaristan üzerine bir sefer yapacak olursa, Türk kudreti karşısında doğuda müşkül vaziyete düşecek olan Şarlken, batıda Fransa üzerindeki tazyikini azaltacak ve Fransuva da bu sayede esaretten kurtulacaktı.

Fransuva'nın annesinin Kanunî'den yardım rica eden mektubu şöyleydi: «İspanya Kıralı Şarlken, oğlum Fransuvayı Pavi muharebesinde tutup hapseyledi. Şimdiye kadar oğlumun halâsını Şarl'ın insaniyetine bırakmış idim. Halbuki memulümüz olan insaniyeti icra etmedikten başka, oğlumun hakkında hakaret dahi etmektedir. İmdi âlemin musaddakı olan azamet ve şanınız ile oğlumu düşmanımızın pençe-i kahrından halâs ile ibraz-ı übbehet buyurmanızı zât-ı şâhânenizden bilhassa niyaz ederim.»

→

Luis dö Savua (yahut Düşes d'Angolem) oğlunun kurtarılmasını, azamet ve şanını bütün âlemin tasdik ettiği Kanunî Süleyman'dan beklediğini söylerken, Fransuva da mektubunda kurtuluş yolunu şöyle işaret ediyordu: «Dünyanın cihad-ı mamuresinden bir çok ülke ve bilâd-ın hâkim ve padişahı ve bilcümle mazlumların dadhahı olan sultan-ı muazzam ve hakan-ı mufahham hazretlerine arzım budur ki: Macaristan Kıralı Birinci Ferdinand'ın üzerine hücum ettiğinizde, biz dahi himmet ve inayetinizle hapisten halâs olup İspanya Kıralı Şarlken'in üzerine hücum edip öcümüzü alırız. Siz ki şehinşâh-ı celilüşşansınız, onun hakkından gelinmiye inayet buyurulduğu halde bundan böyle bende-i nimetşinasınız olduğuna iştibah buyurulmıya.»

Hayrullah Efendi tarihinde kaydolunduğuna göre bu mektup, Kanunî Süleyman'a 1525 yılı aralık ayının 6 sında takdim olunmuştur. Padişah mektubu getiren elçiye fazlaca iltifat göstermiş ve kendisinden istenen yardıma karşı da bigâne kalmamıştır. Zira, yardım ricasiyle Fransızların Türklere yanaşması batıdaki hıristiyan birliğinin bozulması demektir. Hıristiyanlar arasındaki dayanışmanın bozulması ise, elbette Türklerin işine gelecektir. Asırlardanberi hıristiyanların İslâmlar ile çarpışmasında ön plânda bulunan Fransızların şimdi hilâle el uzatarak bir hıristiyan devlete karşı yardımı rica etmeleri, şüphesiz hıristiyanlık yönünden, hiç de kendileri için hoş bir şey değildi. Bu sebeple o zamanki Fransız hükûmeti, muahhar tarihçilerin pek hakirâne buldukları bu ricayı hıristiyan dünyasından gizli tutmıya çalışmıştı.

Kanunî Süleyman bu mektuba aşağıdaki cevabı verdi. 1526 yılı şubatında yazılmış olan Kanunî'nin mektubu, o zaman Osmanlı devletinin azametini ifade kadar, padişahın kendi haşmeti karşısında Fransa Kıralına hangi gözle baktığını belirtmesi bakımından da enteresandır. Kanunî Süleyman, devrin icabı olarak

→

ya koyduğu protestanlıkla Avrupa'daki mezhep birliği parçalanmakta ve batı Avrupa'da dinî bir buhran mevcut bulunmaktaydı. Osmanlı hükümeti bu hâlin Türklerin işine gelir bir şey olduğunun farkındaydı. Luther, Türkleri Allah tarafından Avrupa'nın cezasını vermek için gönderilmiş bir ilâhi kuvvet saymakta, hattâ Türklere mukavemetin küfür olduğunu söyliyecek kadar ileri gitmekteydi.

Pavi mağlûbiyetinden sonra Fransuva ve annesi Kanunî'ye mektup gönderirken, İngiltere'de de Şarlken aleyhine bir faaliyet belirdi. Fransa'nın mağlûbiyetinin hemen bütün Avrupa'yı Alman nüfuzuna düşüreceğini hesaplıyan İngiltere kıralı Sekizinci Hanri, Alman ittifakından ayrılarak Fransa ile bir bitaraflık muahedesi imzaladı. Bunun üzerine Papalık, Venedik, Floransa hükümetleri de siyaseten İngiltere tarafında yer aldı. Böylece Osmanlı devleti Almanlar aleyhine harekete hazırlanırken, Avrupa'da da onun aleyhine siyasî bir gruplaşma göze çarpıyordu.

Fransuva Pavi'de esir düşmeden bir müddet evvel 1517 yılında, Şarlken'e, Osmanlı İmparatorluğunun taksimini teklif, hattâ bu gaye ile Macar ve Leh kırallarına elçi göndermişken, şimdi ondan medet umuyordu.

Macaristan'a bir sefer yapmak üzere Şarlken aleyhine tahrik edilen Kanunî Süleyman, Macarlara bir darbe indirdiği takdirde, dolayısiyle bunun zararı Almanlara dokunacaktı. Zira Macaristan istilâ edilince, Türk orduları bizzat Alman sınırına dayanacaktı. Ayrıca Macar kıralı ile Şarlken akraba olduğundan, Macar topraklarının istikbaliyle sıkı şekilde ilgilenmekteydi. Macar kıralı İkinci Layoş, Şarlken ve Arşidük Ferdinand'ın kızkardeşi Mari ile evlenmiş, İmparatorun kardeşi Ferdinand'da Layoş'un kızkardeşi Anna ile nikâhlanmıştı. Layoş'un erkek evlâdı bulunmadığından Ferdinand kendisini Macar tahtının varisi addediyordu.

→

Allaha ve Peygambere duadan sonra şöyle devam etmektedir:

«Ben ki sultan-ı selâtin ve burhan-ül havakin, tac bahş-ı hüsrevan rüy-u zemin, zillûllah-ı fil arzeyn, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve vilâyet-i Dulkadriye'nin ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve külliyen diyar-ı Arabın ve Yemen'in ve dahi nice memleketlerin — ki âbâ-i kiram ve ecdad-ı muazzam enerallahû berahinehüm — kuvvet-i kahireleri ile fetheyledikleri ve Cenab-ı Celâletmeabım dahi tîğ-i ateşbar ve simşir-i zafer-i nigârım ile fetheylediğim nice diyarın sultanı ve padişahı:

Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım.

Sen ki Françe vilâyetinin kıralı Françeşko'sun:

Dergâh-ı selâtin penahıma yarar adamın Frankipan ile mektub gönderüb ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp memle-

→

ketinize düşman müstevli olup, el'an hapiste idiğünüzü ilâm edip, halâsımız hususunda bu canibden inayet ve meded istida eylemişsiz; her ne ki demiş iseniz benim pâye-i serir-i âlemmeasirime arzolunup alâ sebil-it-tafsil ilmi şerifim muhit olup tamam malûm oldu. İmdi padişahlar sınmak ve hapsolunmak acib değildir. Gönlünüzü hoş tutup azürde hâtır olmayasız. Öyle olsa bizim âbâ-i kiram ve ecdad-ı izamımız, nurulah-ı merakidehüm, daima def-i düşman ve feth-i memalik için seferden hâli olmayıp biz dahi anların tarikine sâlik olup her zamanda memleketler ve sa'bü hasîn kal'alar fetheyleyip gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Hak subhanehû ve tealâ hayırlar müyesser eyleyip meşiyyet ve irâdâtı neye müteallik olmuş ise vücuda gele. Baki ahval ve ahbâr ne ise mezkûr adamınızdan istintak olunup malûmunuz ola...»

Bibliyografya: Hammer (M. Atâ); Devleti Osmaniye Tarihi C. 5. Tarih-i Cevdet C. 1. Hayrullah Efendi Tarihi C. 10. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi C. II.

Belgrad'ın zaptından sonra Macar hududu

Belgrad'ın zaptı Macaristan yolunu açmış olduğundan, bundan sonra Türk akıncı kuvvetleri hudut boylarında daha emniyetle harekâtta bulunmıya devam ettiler. Macaristan'dan başka Hırvatistan, Dalmaçya ve Erdel (Transilvanya) de daha kolaylıkla akınlar yaptılar. Türk akıncı kuvvetleri 1524 yılında Dalmaçya'ya uzanan bir akında burada birkaç şehri ele geçirdiler. Mihal oğlu Ferhad Bey kumandasındaki bir akıncı kolu Sava ve Drava nehirleri arasındaki araziyi vurarak birçok ganimet elde ettiler.

Macar kralı ikinci Layoş

Layoş'un zevcesi ve Charles Quint ile Ferdinand'ın kızkardeşi Maria

Hammer, Batı kaynaklarına istinaden, Ferhad Bey kumandasında Sirem arazisine yapılan bir akında Türk kuvvetlerinin mağlûbolduğunu, Ferhad Beyin öldürüldüğünü, ele geçirilen esir ve eşyalarla birlikte Ferhad Beyin başının papaz Pol Tomori tarafından Macar kıralına gönderildiğini yazar. Mamafih yine ayni kaynaklara istinaden, bu mağlûbiyetin arkasından Hüsrev, Sinan ve Bâli Beylerin kumandasındaki akıncıların derhal hücuma geçtiklerini, hasımlarını hayli hırpaladıklarını, Yayça'yı ele geçirmiye çalıştıklarını, fakat o sırada Franjipan Kontu Kristof'un onaltı bin kişilik kuvvetle imdada gelerek Yayça önünde muvaffakıyet kazandığını, hattâ bu muvaffakıyet sırasında Hüsrev Beyin çadırı ile askerinin muzikasını dahi ele geçirdiğini ilâve eder.

Hammer'in, Macarların muvaffakıyetine işaret ettiği bu hareketlerde, onların karşısındaki Türk kuvvetlerinin miktarca hayli az olması muhtemeldir. Zira Franjipan kontunun muvaffakıyetinden kısa bir zaman önce dört yüz kişilik martolos (Osmanlı hıristiyan sipahisi) kuvvetinin Dalmaçya'ya hücum suretiyle Kont Karloviç'in elinden bir kaleyi zaptedişlerine bakılacak olursa, Macarlar karşısında yenilen Türk akıncılarının kalabalık olmadıkları anlaşılır.

Netice olarak şunu belirtmek lâzımdır ki, Belgrad'ın zaptından sonra Gazi Hüsrev, Sinan ve Bâli Beylerin emrindeki akıncıların Hırvatistan, Dalmaçya ve Macaristan'a yönelttikleri akınlar, âdeta Macaristan seferinin hazırlık ve başlangıç safhasını teşkil etmiştir.

Kanuni Süleyman'ın Macar seferine hareketi

Kanuni Süleyman Macaristan seferine karar verince hazırlıklara geçildi. Sefer hazırlıkları kıştan görüldü. İstanbul'dan ayrılacağı sırada eski Mısır Valisi Güzelce Kasım Paşa'yı Kaymakam, Kemal Paşazâde (ibn Kemal) yi Şeyhülislâm olarak hükûmet merkezinde bıraktı. Sefere çıkan ecdadının yaptığı gibi önce Eyyub-ül Ensari türbesini, ondan sonra da babasının, dedesinin ve onun babasının türbelerini ziyareti müteakip 23 nisan 1526 (11 receb 932) da harekete geçti. Edirne istikametinde yola çıkmış olan Kanuni Sultan Süleyman'ın maiyetindeki Türk ordusunda üç yüz adet top mevcuttu. İstanbul'dan hareketten itibaren ordunun yürüyüşü büyük bir intizam içinde cereyan etti. Ekilmiş tarlalara girmek veya halka herhangi bir zararda bulunmak şiddetle menedilmişti. Bu gibi harekete tevessül eyliyenler çok şiddetli cezalandırılıyordu. Gelibolu üzerinden geçen Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa emrindeki Anadolu askerinin de Sofya'da Kanuni'ye iltihakiyle, Macaristan'a sefer yapan Osmanlı ordusunun bir araya gelme işi tamamlandı.

Osmanlı ordusu Edirne - Filibe - Sofya - Niş üzerinden Belgrad'a doğru yürüyordu. Bulgaristan toprakları aşılırken mevsim yağmurları dolayısiyle yerler bir çamur deryası haline gelmiş olduğundan, yürüyüşte epeyce zahmet çekildi. Ayni zamanda Rumeli Beylerbeyliği vazifesi de üzerinde bulunan Veziriazam İbrahim Paşa Sofya'dan itibaren pişdar olarak ileriden gitmek üzere padişahtan ayrıldı. Veziriazamın piştar kuvvetleri, Rumeli askeri ile iki bin yeniçeri silâhendazı ve bir miktar topçu kuvvetinden mürekkepti. İkinci Vezir Mustafa Paşa, Üçüncü Vezir Ayas Paşa, Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ve diğer mühim Osmanlı ricali padişahla beraber büyük kuvvetlerle geliyorlardı. İbrahim Paşa Morava boyunda padişaha iltihak ile ona vaziyet hakkında izahat verdikten, Tuna üzerinde mühim bir mevki olan Petervaradin' (Petervardayn, Petervarad, Petrovaradin) i zaptetmek üzere yine pişdar sıfatiyle ileriden yürüyüşüne devam etti. Küçük gemi ve kayıklardan

Avusturya Arşidükü ve Charles Quint'in kardeşi Ferdinand

Ferdinand'ın zevcesi ve Macar kralı İkinci Layoş'un kızkardeşi Anna

mürekkep hafif bir donanma da Tuna yoluyle orduyu takip ediyordu. Donanma bir miktar yeniçeri ve top ile takviye edilmişti.

Tuna boyunda bazı kalelerin zaptı

Kanunî Süleyman İstanbul'dan hareketinden iki buçuk ay sonra Belgrad'a vardı (9 temmuz 1526). Padişah ramazan bayramını burada geçirmek istediğinden ordugâh kurdu. Muvasalatından iki gün sonra devlet erkânının bayram tebrikâtını kabul eyledi. Bu sırada Veziriâzam İbrahim Paşa Petervarad'ın duvarları dibine varmıştı. İbrahim Paşa, Belgrad'ın kuzeybatısında Tuna kenarındaki şehirlerin en mühimlerinden biri olan Petervaradin kalesini derhal kuşattı. Şehir Türk muhasarasına 12 gün dayanabildi. Kalenin etrafını çeviren surları altına kazılan iki lâğımın patlatılmasiyle açılan iki gedikten Türkler kolaylıkla Petervaradin'e dahil oldu (27 temmuz 1526). Kanunî Sultan Süleyman Petervaradin kalesinin fethi müjdesini getirene bin altın ihsan eyledi. Ayrıca fevkalâde bir divan toplayarak Veziriâzamın maiyetinde bulunan erkâna, kazandıkları muvaffakıyetten ötürü memnuniyetini tebliğ, maddî mükâfat olarak da dört yüzbin akçe tahsisatlı beylere üçer yüzbin akçe, daha az olanlara da bunun yarısı kadar ihsanda bulunduğu haberini gönderdi.

Franjipan kontu Kristof ve zevcesi

Fethedilen Petervaradin kalesinin bir buçuk asır evvelki hali

Macaristan seferine çıkmış olan Osmanlı ordusunun kazandığı muvaffakıyet sadece İbrahim Paşanın Petervaradin kalesinin fethinden ibaret değildi. Padişahın Belgrad'a varışı sırasında Sirem (Sirmi) arazisine giren Bosna beyleri burada düşman elinde bulunan kaleleri tamamen ele geçirdiler. Bu haberler de Padişaha ulaşınca Kanunî'nin memnuniyeti daha fazla arttı.

Padişahın emrindeki ordu Belgrad'dan sonra Tuna boyunu takiben ileri hareketine devam etmekteydi. Eski Osmanlı tarihlerinde İlok ismiyle zikredilen Uylak (Macarcası Ujlak) kalesi önüne varıldığında burası muntazam bir muhasaraya tâbi tutuldu. Uylak yedi günlük muhasaranın sonunda teslim olunca, Kanunî Süleyman Uylak halkından oniki kişiye kaftan giydirerek taltif eyledi. Buranın zaptını müteakip Kanunî Süleyman, ordunun fetih istikametinin Budin olduğunu askere açıkladı.

Uylak'tan sonra ordu Drava nehri boyuna tevecc üh eyledi. Bu nehir kıyısındaki mühim kalelerden Ösek (Macarcası Eszek) mukavemetsiz teslim oldu. Kanunî Süleyman Ösek'ten

kuzey istikametine ilerlemek için burada bir köprü kurulmasını emretti. Uzunluğu 284 arşın tutan köprünün inşaatı beş günde tamamlandı. Osmanlı ordusunun bütün ağırlıklariyle nehrin sol sahiline geçmesi iki gün sürdü, geçiş tamamlanınca padişahın emriyle Ösek köprüsü yıkıldı (23 ağustos 1526).

Macarların hazırlık ve hareketleri

1525 yılını 1526 ya bağlıyan kış mevsiminde Türklerin yaptıkları hazırlıkları öğrenen Macarlar, bu faaliyetin büyük bir sefer için olduğunu anlamakta gecikmediler. Türklerin hazırlıklarının kendi üzerlerine olup olmadığında bir parça tereddüde düşmekle beraber ordunun harekete geçmesinden sonra, tereddüde mahal kalmadığı neticesine vardılar.

Birer parti durumunu arzeden Macar halk sınıfları arasında mevcut geçimsizlik 1521 yılında Belgrad ve Sabaç ın kaybı üzerine ortadan kalkar gibi olmuş ve Macar halkı birlik lüzumunu anlamıştı. Bunun için Belgrad'ın kaybından sonra birlik teessüs etti. Ücretli askerler teşkili için yeni vergiler tarhına karar verildi. Böylece Macaristan'ı müdafaa yolunda umumî bir faaliyet göze çarpıyordu. Fakat Belgrad fethinin hemen arkasından Türk ordusunun daha ileriye yürümek için faaliyetine rastlanılmadığından, aradan geçen bir kaç sene zarfında işler yavaş yavaş gevşetildi. Macar halk sınıfları arasındaki anlaşmazlık, memleketin bünyesi icabı olmakla beraber, hükümetin bu yoldaki telâşsız tutumuna Almanlara güvenmeleri fazlaca tesir etmekteydi. Türklerin Macaristan'a karşı harekete geçişleri sırasında Budin'de bulunan Papalık elçisi Antonio Burgio, Macar halk ve hükümetinin tutumunu beğenmemekte ve Macarların memleket müdafaası karşısında hassasiyetlerini noksan bularak şöyle demekte idi: «Eğer Macaristan'ı tehlikeler girdabından üç florin ile kurtarmak mümkün olsa, bu fedakârlığı yapacak üç adam bile çıkmaz.» Papalık elçisinin bu kadar karamsar sözlerine rağmen, Macarlar hiç de bu derece kayıtsız değildi. Macar zırhlı süvarileri Avrupa'nın en korkunç kuvvetiydi. Macar askeri teşkilâtı çökmüş de değildi, fakat hudut muhafazasında ehemmiyet arzeden müstahkem kaleleri ellerinden çıkmış olduğundan, Macaristan'ın müdafaası güçleşmişti. Macarların bu vaziyetlerine karşılık Türk kudreti ileri hamleler yapmakta devam ediyordu.

1526 haziranında Türk ordusu Sırbistan toprağında ilerlemiye devam ettiği sırada, sefer istikametinin neresi olduğu Macarlarca kat'î şekilde anlaşılmıştı. Artık hazırlıkların bitirilmesi ve harekete geçilmesi lâzımdı. Bir kaç senedenberi, Macarların pek güvendikleri Almanlardan hayır yoktu. Zira Alman İmparatoru Şarlken'e karşı İngiltere, Fransa, Papa, Venedik ve Milâno arasında 1526 mayısında bir ittifak kurulmuştu. Türk hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman Fransızlara yardım gayesiyle Macarlara vurmıya hazırlandığına göre, Şarlken, Macarları korumak için faaliyete geçse, arkasından bu müttefikler vuracaktı. Onun için Alman İmparatoru, Türklerin Macaristan'a ilerlemesi karşısında hareketsiz kalmıya mahkûmdu. Macar devlet erkânı bu vaziyeti bildiğinden evvelâ hudut mıntakasını korumak endişesine düştü. Macar Kıralı İkinci Layoş, Türk kuvvetlerinin Belgrad civarındaki kaleleri birer birer zaptetmiye başladığı sırada Kalocsa Başpiskoposu Pol Tomori'yi (Pal Tomory) Sava hattının müdafaasına memur etmişti. Lâkin Pol Tomori'nin elindeki kifayetsiz kuvvetlerle ne Sava, ne de Drava hattının müdafaası kabil değildi.

Kıral Layoş Macar kuvvetlerini bir araya getirerek Türklere doğru güney istikametinde ilerliyordu. Layoş, 25 temmuzda Erci'ye gelerek ordugâh kurduğu sırada Peter varadin'in kurtarılması için imdat istenildiği haberini aldıysa da bu yolda herhangi bir şey yapmasına imkân ve fırsat kalmadan Petervaradin düştü. Kıralın reisliğinde toplanan bir harb meclisinde vaziyet müzakere edildikten sonra, Sava hattında bulunan Pol Tomori ile birleşmek üzere Erci'den harekete karar verildi. 6 ağustosta Tolna'ya varıldığı sırada Papa tarafından gönderilen ücretli askerler de oraya ulaşarak Macar ordusuna iltihak etti. Tolna da yeniden toplanan

harb meclisinde yapılacak işler bir defa daha görüşüldü. Macar generallerinin bir kısmı kıralın burada kalması lüzumuna işaretle, Türklerin üzerine Drava hattına küçük kuvvetler sürülmesini; bir kısmı da Drava nehrine doğru ilerlemek suretiyle Türklerle büyük kuvvetlerle çarpışılmasını, şayet Drava hattında Türkleri durdurmak mümkün olmazsa Hırvatistan'a doğru ilerliyerek hem buradan yeni kuvvetler toplanılmasını, hem de Hırvatistandaki tahkimli kalelerden istifadeyi ileri sürdüler. Macar asilzadeleri de esasen parça parça kuvvetlerle çarpışmayı doğru bulmadığından İkinci Layoş büyük kuvvetlerle muharebe şıkkını tercih ile buna göre gereken emirleri verdi. 16 ağustosta Batta'ya gelen Macarlar harekât ve muharebenin şekline ait son kararlarını aldılar. Bu cümleden olarak papas Pol Tomori'yi başkumandanlığa tâyini ve muharebenin Mohaç'ta kabulü tebeyyün etti.

İki tarafın kuvvetleri

Mohaç ovasında karşılaşan Türk ve Macar ordularının miktarı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Zira Türk ve Batı kaynaklarında bu hususta çeşitli rakamlar kaydedilmektedir. Batı kaynakları umumiyetle Türkleri haddinden fazla kabarık, Macarları da o nisbette az sayıda gösterirler. Türk kaynakları ise, daha ziyade Macarlar hakkında rakam zikrederek, Batılıların verdiğinden daha büyük rakam kaydederler. Meselâ Solakzade, Türk ordusunun sayısına dair bir şey söylemezken Macarları üçyüz bin gösterir. Netice itibariyle Türk ordusu için 300 bin ile 57 bin, Macar ordusu için de 300 bin ile 28 bin arasında rakamlar verilir. Mamafih muahhar Avrupa tarihleri Türk ordusu hakkında 100 bin, Macarlar için de 25-30 bin göstermekte âdeta ittifak etmektedir. Meselâ F. Eckhart «Macaristan Tarihi» isimli eserinde Türk ordusunu 80 bin, Macarlarınkini de ateş hattında 24 bin kabul eder. Lâkin Macar ordusunun bu kadar az miktarda olması mümkün değildir. Zira Türk kaynakları ile Batı kaynaklarının bir kısmı harbden sonra muharebe sahasında 24 bin Macar ölüsünün sayıldığını söyledikle-

Mohaç savaşının yapıldığı sahranın son zamanlardaki hali

rine göre, Macar kuvvetlerinin en az bunun iki misli olacağı kendiliğinden meydana çıkar. Bu duruma göre: Vesikaların karşılaştırılmasiyle elde edilecek hakikate en yakın bir tahmine nazaran Türkler 100 bin veya bundan biraz daha fazla; Macar ordusu ise, en az Türk ordusunun yarısı, en fazla da üçte ikisi nisbetinde idi. Emrinde tahminen 30 bin kişilik kuvvet bulunan Erdel Voyvodası Janos Zapolyai (Osmanlı tarihçilerinin söyleyişine göre Zapolyayi Yanoş) un yetişemediğinden veyahut da başka bir sebeple muharebeye girmemesi Macar ordusunun Türkler karşısındaki nisbetsizliğinin en büyük âmili idi.

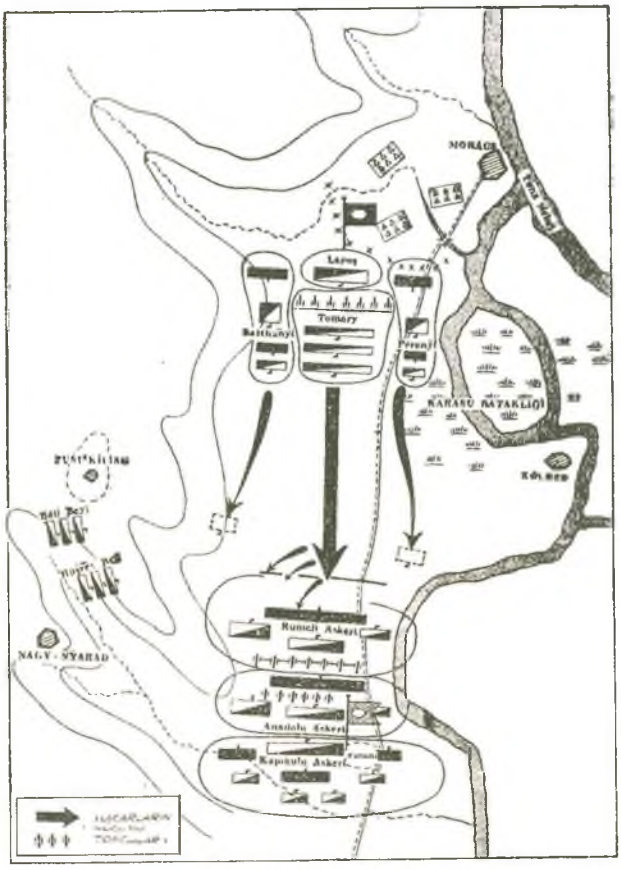

Mohaç muharebesinde iki tarafın vaziyetini gösteren kroki

Mohaç meydan muharebesi

Kanunî Sultan Süleyman emrinde ilerliyen Osmanlı ordusu Ösek'ten itibaren harb yürüyüşüne geçmiş bulunuyordu. Pişdar olarak ilerliyen Semendre sancak beyi Bâli Beyi takiben Rumeli askeri, bir miktar yeniçeri ve 150 top ile Veziriâzam İbrahim Paşa geliyor, onu biraz geriden de Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa emrinde Anadolu askeri, daha sonra yeniçerilerle padişah, en sonra da artçı olarak Bosna Beylerbeyi Hüsrev Bey kumandasında Bosna süvarilerinden ibaret olmak üzere ordunun diğer kısmı takip ediyordu. Türk ordusu bu yürüyüşle Tuna'nın sağ sahilindeki Mohaç sahrasına vardı.

Tuna kenarında bulunan Mohaç'ın hemen yanı başında Tuna'nın sağ kolunun mecrasında Türklerin Karasu dedikleri Krasso bataklığı vardır. Şehrin güney batısında amfiteatr şeklinde yükselen bir tepe, bunun kuzey eteğinde Foldvar köyü, güney eteğinde de Türklerin Pusu Kilise adını verdikleri bir kilise mevcuttu. Mohaç düzlüğünün batı tarafındaki Nagy Nyarad (Najinyarad) tepelerini tutan Kanunî Süleyman bunun önünde uzanan vâdiye de hâkim bri vaziyet aldı. Türk kuvvetlerinin bir kısmı Batsfa (Baçfa) ismiyle anılan ormanlık sahadan düzlüğe doğru teveccüh etmiş vaziyetteydi. Mohaç ovasına girilmek üzereyken Yahya Paşazâde Bâli Bey emrindeki beş bin kişilik akıncı kuvvetiyle, Mohaç düzlüğüne çıkan vâdiyi tutarken, düşman hakkında da bilgi edinmiye çalıştı. Macarlar Mohaç şenri sol gerilerinde kalmak üzere ovada yer alıyorlardı.

Bu muharebede Türk ordusu yeni bir tertip almıştı. Bu yeni tertipte, birbirinin gerisine doğru üç saf teşkil olunmuştu. Ön safı Veziriâzam İbrahim Paşa kumandasında Rumeli askeri,

ikincisini Behram Paşa kumandasında Anadolu askeri, üçüncüsünü de yeniçerilerle birlikte padişah teşkil ediyordu. Usûl mucibince sağda Rumeli, solda Anadolu ve merkezde yeniçerilerle birlikte padişahın bulunduğu bir tertipten vazgeçilmesinde; Mohaç ovasına gelindiği zaman toplanan harb meclisinde, Macarların muharebe usûlüne dair serhad beylerinin verdiği izahat âmil olmuştu. Harb meclisinde Yahya Paşazâde Bâli Bey zırhlı Macar süvarilerinin çok tehlikeli olduğunu, bunun için kitle halinde cephe hücumunun iyi netice vermiyeceğini, Macar süvarilerinin yan ve gerilerine yapılacak hücumun faydalı olacağını ileri sürmüştü. Bunun üzerine kademeli bir harb nizamı alındı. Toplar zincirlerle birbirine bağlanmış 150 şer parçadan mürekkep iki dizi halinde Rumeli ve Anadolu askerlerinin gerisine yerleştirildi. Ordunun ağırlığı muharebe sahasının hayli uzağında bırakıldı.

Plân mucibince düşmanın hücumu beklenecek, Macarlar taarruzlarını Osmanlı ordusunun merkezine yönelttikleri sırada Türk kuvvetleri yanlara doğru açılacak ve bu suretle düşmanın kanatlarına taarruz edilecekti. Macar ordusu da birbirinin arkasına iki sıra teşkil eden bir harb nizamı almış bulunuyordu.

Muharebenin cereyan ettiği günün sabahında Kanunî Sultan Süleyman zırhını giyip başındaki tulganın üstüne üç sorguç takıp askeri teftiş ettikten sonra «Hünkâr Tepesi» veya «Türk Tepesi» ismini alan bir tepeye çıktı. Burası ovaya hâkim bulunduğundan etrafı gözden geçirdi. Düşman tarafında henüz bir hareket görülmüyordu. Padişah (sonradan Budin Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından burada âbide şeklinde bir köşk yaptırılmıştır) bu tepede iken ordunun umurdide tecrübeli askerleriyle görüşmek istedi. Peçevî tarihinde tafsilen anlatıldığına göre, bu görüşmede şöyle bir hâdise cereyan etti:

«Veziriâzam İbrahim Paşa Rumeli askerlerini yerleştirdikten sonra padişahın huzuruna çıktığı zaman, Kanunî Süleyman müşavere için serhad ümerasının dâvetini emretti. Bunun üzerine serhad ümerası padişahın huzuruna çağırıldı. Hüsrev Bey hepsinden önce tepeye çıktığı zaman Veziriâzam ve diğer vezirler padişahın huzurunda ayakta duruyorlardı. İbrahim Paşa, Hüsrev Beye:

«Serhad beylersiz; saadetlû padişahımız sizden müşavere ister, işte Mohaç sahrası, lâkin düşmandan eser yok, tedbir nedir?»

Deyince Hüsrev Bey padişaha:

«Saadetlü padişahım biz serhadde müşavereyi serhaddin umurdide ihtiyarlariyle ederiz, kendi reyimizle bir iş görmeyiz. Ferman olursa varub söyleşelim» hitabında bulunması üzerine, padişah umurdide ihtiyarların huzuruna getirilmesini emretti. Bunun üzerine Hüsrev Bey biraz aşağıda bulunan adamlarından birine:

«Tiz var, Koca Alaybeyi, Kara Osman, Mehmed Subaşı, Adl Tuca, Balaban Başı müşavereye gelsinler» dedi. Bu adamın gitmesinden bir müddet sonra cebesi arkasında, tulgası başında, kepeneği terkisinde bir kırçıl ihtiyar çıkageldi. Yüzü tıraşlı, fakat bıyıkları bir ok gibi yanaklarına doğru uzanan bu dinç ihtiyar «Adl Tuca» idi. Hüsrev Bey Adil Toca'nın kendi dâveti üzerine geldiğini zannederek:

«Adil Toca, padişahımız müşavere emreder» diye söze başlayınca o:

«Burada dövüşmekten gayri müşavere mi olur? Beni Koca Alaybeyi size gönderdi, düşman alayları görünmüş, Çarhacımız elleşmiye başlamış, geliniz, sancağımızın dibinde bulununuz» dedikten sonra, başka bir şey söylemeden atını teperek kendi alayına doğru gitmiştir.

Böylece düşman vaziyetine ait en yeni haber alınmasını müteakip, muharebenin şekline ait son tedbirler görüşüldü. Ümeranın askerlerinin başına dönmesinden bir müddet sonra Bâli Bey düşman sancaklarının göründüğü haberini gönderdi. Bunun üzerine Kanunî Süleyman da kendi sancaklarını açtırdı. O arada gözleri yaşlı olduğu halde, ellerini göğe kaldırarak «İlâhi! kudret ve kuvvet senden! İmdat ve hi-

maye senden! Ümmeti Muhammede yardım et!» diye dua etti. Bunun üzerine bütün süvariler atlarından inip yere secde ettiler, sonra tekrar atlarına binerek padişahın uğruna canlarını fedaya yemin ettiler. O arada kahramanlık gösterenlere mükâfatlar vadeden Veziriâzam İbrahim Paşa ön saflarda çarpışmak üzere Rumeli askerinin başına geçti.

Kanuni'nin Mohaç savaşına başlamadan evvel duası (Ressamı Ercüment Kalmuk)

Müstakil Macar devletinin son kıralının ölümü ile neticelenen Mohaç meydan muharebesi 29 ağustos 1526 (20 zilkade 932) çarşamba günü ikindi vakti başladı. Macarlar hücuma geçinceye kadar Türkler bekledi. Macarların ilk hücumunu Ráskay, Batthányi, sonra da Tomory ve Perenyi yaptı. Macarların zırhlı askerinin hücumu çok müthişti. İlk anlarda bunlar Rumeli askerini epeyce hırpaladılar. Zaten Macar hücumu inkişaf ettikçe Rumeli askeri yanlara doğru açılıyor, muvaffakıyete erişmek üzere bulunduklarını zanneden Macarlar ise, Osmanlı ordusunun merkezine doğru derinlemesine ilerlemeye devam ediyordu. İlk hattakileri takiben bizzat Kıral İkinci Layoş'un emrindeki ikinci saftaki kuvvetler Rumeli aske-

Mohaç savaşında Bâli Bey fırkasının çevirme hareketi (Gloya Borski'nin tablosu)

rinden sonra Anadolu askerinin içinden ilerliyerek topların ve yeniçerilerin hizasına kadar yaklaştılar. Macarlar böyle ilerleme kaydederken Hüsrev ve Bâli Beylerin emrindeki akıncılar düşmanın yan ve gerisini çevirdiler. O arada Osmanlı topçusu müessir şekilde ateşe başlayınca Macarlar bakımından muharebenin şekli birdenbire değişti. Macar süvarileri Osmanlı ordusunun içine pek fazla girdiği sırada, padişahı ölü veya diri olarak yakalamaya yemin eden 32 Macar fedaisi padişahın pek yakınına kadar ilerlemiye çalıştılar. Bunlardan üç kişi padişaha bir hayli yaklaşmıya muvaffak olduysa da bir şey yapmıya fırsat bulamadan öldürüldüler.

Türk süvarilerinin Macarların yan ve gerisine şiddetle yüklenmesi Macar ordusunun mağlûbiyetini hızlandırıverdi. Şiddetli topçu ateşi ise karışıklığa yol açtığından, Macar ordusunun evvelâ sol kanadı darmadağınık kaçışmıya başladı. Bunu diğer kısımlar takip etti. Macarlar üç taraftan çevrildiğinden kaçanların kurtulmaları da pek güç oldu. Bunlardan bir kısmı bataklığa saplanarak boğuldu, bir kısmı kaçmıya çalışırken kılıçtan geçirildi. Boğulanlara Kıral Layoş, maktullere ise başkumandan Pol Tomori de dahildi. Macarların mağlûbiyeti tamdı. Düşman topçusunun tamamı, ordusunun yarısı mahvolmuştu. Böylece tarihin en mühim imha meydan muharebelerinden biri olan Mohaç meydan muharebesi iki saat sürmüş ve Türkler kat'i bir zafer kazanmıştır. Bu kadar kısacık müddet Macar Kıralının Mohaç sahrasına gömülmesine kâfi gelmiştir. Muharebenin esas neticesi bu derece kısa zamanda alınmakla beraber padişahın emriyle gece yarısına kadar her askerin bulunduğu mevkii terketmemesi istenmiş ve gece yarısına kadar muzika o günün zaferini tesiden Mohaç sahrasını çınlatmıştır.

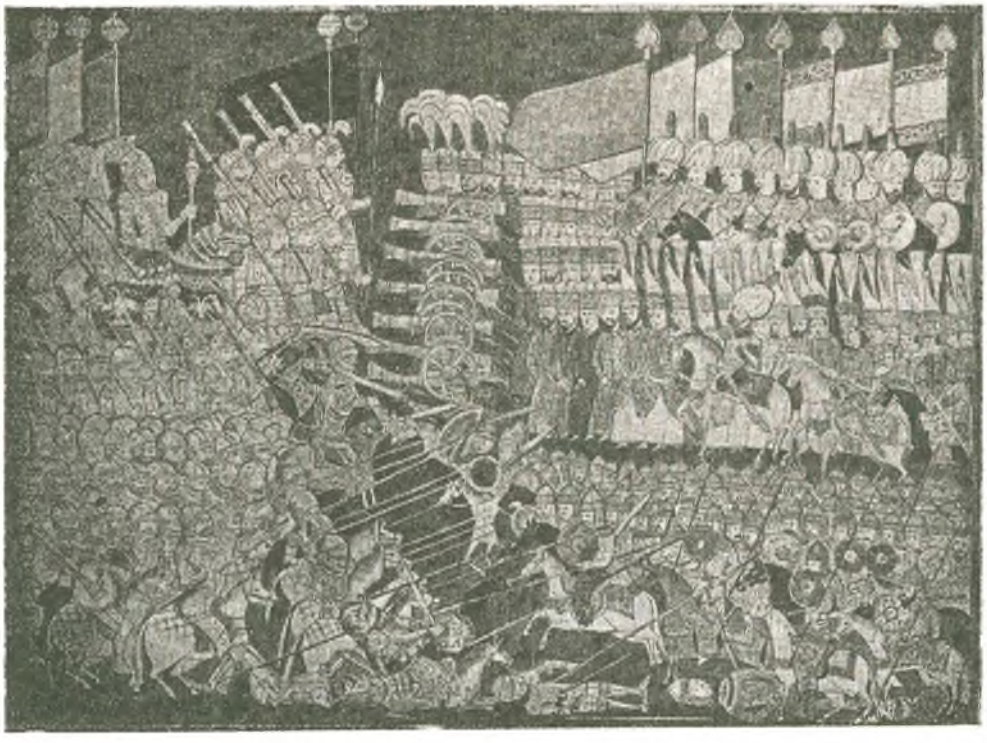

Mohaç savaşını tasvir eden bu resim Macarca bir tarihten alınmıştır. Aslı bir Türk minyatürüdür

Ertesi gün Kanunî Sultan Süleyman yanında Veziriâzam İbrahim Paşa ve daha bâzı devlet erkânı bulunduğu halde muharebe meydanını dolaştı. Daha sonra erguvanî renkte muhteşem bir otağı humâyûn kurularak bunun içerisine yerleştirilen tahta oturan padişah, vezirlerin ve diğer ümeranın tebrikâtını kabul etti. Padişah, Veziriâzamın başına kendi eliyle bir sorguç taktı, diğer ümeraya da hil'atlar giydirildi. Kanunî Süleyman 3 eylûle kadar Mohaç sahasında kaldı. Bu müddet içerisinde İstanbul, Bursa, Şam, Kahire, Diyarbakır, Halep ve Edirne'ye, ayrıca Eflâk ve Boğdan'a zafernameler gönderildi. Kanunî Süleyman, yaşlılığına rağmen güzelliği bozulmamış olan annesine de bizzat bir mektup yazdı. Zaferden sonra Macaristan'daki mukavemet yuvalarının yokedilmesi için memleketin muhtelif yerlerine akıncılar sevkedildi.

Kanunî Süleyman Budin'de

Büyük zaferin kazanıldığı Mohaç ovasını 3 eylûlde terkeden Kanunî Sultan Süleyman 10 eylûl 1526 (3 zilhicce 932) pazartesi günü Budin önüne vasıl oldu. Macar merkezi hükûmetinin halkından seçilen bir heyet bu sırada şehrin anahtarlarını padişaha teslim etti. Ertesi gün, yani 11 eylûl 1526 salı günü Kanunî Süleyman Budin'e dahil oldu. Macar ordusu Mohaç'ta kat'i bir hezimete uğratılmış, kıral da varis bırakmadan ölmüş bulunduğundan, Budin'i müdafaa edecek kuvvet mevcut değildi. Onun için kimsenin burnu kanamadan şehre girildi. Türkler şehre girmeden önce kıral Layoş'un dul kalan karısı ve Macar asilzadelerinden birçoğu Budin'den kaçmış bulunuyordu. Budin'e girilmeden önce şehrin yağma ve tahribi menedilmiş olduğundan, Türk or-

Mohaç'ta kaçarken atı ile batağa saplanıp ölen Macar Kıralı İkinci Layoş
(Aslı Macar millî müzesindedir)

dusu Budin'e dahil olduğu zaman şehir halkından hiç kimseye bir zarar gelmedi. Padişahın Budin'e girmesinden bir veya iki gün sonra Budin'in en büyük kilisesinde tesadüfen çıkmış olan yangının söndürülmesine bizzat Veziriâzam İbrahim Paşa da koştu.

Kanunî Süleyman, Kurban bayramını Budin'de geçirdi. Padişah Budin'deki zamanının bir kısmını Macar Kıralarının av sarayında geçirdi. Buradan ayrılmadan önce bâzı mühim ganimet malları Tuna'dan gemilerle İstanbul'a sevkedildi. Bu mühim ganimet arasında kale ile sarayın topları, iki büyük tunç şamdan, Mathias Corvin'in kitapları, Herkül, Diyana ve Apollon'un tunçtan heykelleri vardı. Tunç şamdanlar İstanbul'a ulaşınca Ayasofya mihrabının iki tarafına yerleştirildi, heykelleri ise, İbrahim Paşa, Atmeydanında yaptırmış olduğu sarayının önüne mermer kaideler üzerine diktirecektir.

Kanunî Süleyman Budin'de bulunduğu sırada şehrin odun pazarı mevkiinin civarında bir köprü kurulmasını emretti. Köprünün inşaatı bitince Veziriâzam İbrahim Paşa ile birlikte Budin'den karşıya, yâni Peşte'ye geçti (21 eylûl 1526). Kanunî Peşte'de iken Macar erkânını kabul ederek Erdel voyvodası Janos Zapolyai'yi kıral tâyin edeceğini bildirdi.

Kanunî Süleyman Peşte'den ayrılmadan önce şehrin hıristiyan ve musevi halkından yüzbin kişinin naklini emretti. Budin ve Peşte'den kaldırılan yüz bin kişilik topluluğun hıristiyanlarından bir kısmı İstanbul'da Yedikule civarına, museviler ise umumiyetle Selânik'e yerleştirildi.

Kanunî'nin Budin'den İstanbul'a avdeti

Tarihin en meşhur meydan muharebelerinden birini kazanmasını müteakip Macaristan'ın merkez şehri Budapeşte'ye girmiş olan Kanunî Sultan Süleyman, burada onüç gün kaldıktan sonra avdet emrini verdi (24 eylûl 1526). Ordu Budin'den dönüşünde geldiği yolu takip etmedi. Budin'den güney doğru istikametine teveccüh ederek Tisa (Theiss) nehri boyuna ilerledi. Ordu yürüyüşe geçtiği zaman akıncılar mülhakatta akın hareketlerine devam suretiyle mukavemet yuvalarını ezmiye uğraşıyorlardı. Ordu Tisa vadisine gelirken geçmiş olduğu susuz sahada bir hayli hayvan zayiatı verdi. Bu zayiata şiddetli yağmurlar da sebep oldu. Tisa kenarındaki Segedin (Szeged) şehrine varıldığı zaman halk nehrin karşı tarafına geçmişti, bunun için, vaktiyle İkinci Murad zamanında bir muahede imzalanmış olan bu şehir kolaylıkla işgal edildi. Arazinin gayri müsait oluşu dolayısiyle ordu Segedin'e kadar olan

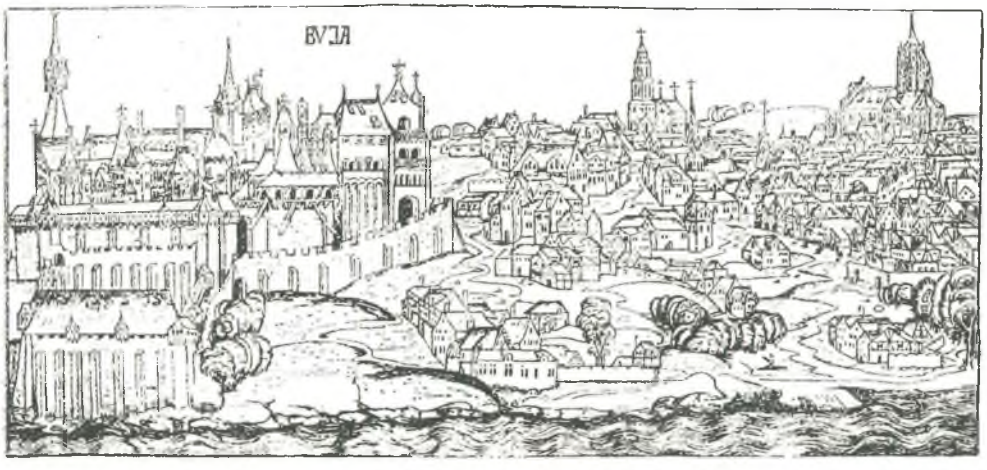

Kanunî'nin fethi sıralarında Budin

Mohaç muharebesinde Bâli Bey fırkasının çevirme hareketi
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu. No. 20)

sahayı çok sür'atle geçmişti, artık buradan geriye kalan saha normal bir yürüyüşle katedilmiye çalışıldı.

Segedin'den sonra yol üzerinde bulunan ve Osmanlı kaynaklarında Beçne diye zikredilen (Bacs, Bacsania) şehri halkı müdafaaya teşebbüs ettiklerin - den hayli zayiata uğradılar. Osmanlı ordusunda da epey zayiat vardı. Beçne halkının gösterdiği mukavemet ve şehrin hücumla zaptedilmesi yağmaya meydan verdiğinden, gerek şehir, gerekse civarı, teşebbüs edilen mukave - metten zarar gördü. Osmanlı ordusu Budin'den dönüşü sırasında en şiddetli mukavemete Beçne ile Petervaradin arasında rastladı. Bataklıklarla çevrili bir sahada girişilen bu mukavemet yuvasının ele geçirilmesi için yapılan çarpışmada Osmanlı askeri Beçne'nin zaptından daha çok zayiat verdi. Yeniçeri Ağası Şuca Ağa, Samsoncubaşı, birkaç yayabaşı ve birkaç yeniçeri çavuşu bu çarpışma sırasında şehit düştü.

Petervaradin'e gelindiği zaman burada beş gün zarfında inşa edilen köprüden ordu karşıya geçti. Daha son - ra Belgrad - Semendre - Niş - Şehirköy - Sofya yolu takip olundu. Edirne'ye gelindiğinde padişah burada sekiz gün istirahati müteakip yine yola koyuldu ve 13 kasım 1526 da İstanbul'a vardı.

Janos Zapolyai'nin Macar kıralı seçilmesi ve Ferdinand

Yagellon hanedanından İkinci Layoş'un varis bırakmadan ölümü, Macarlar için yeni bir kıral seçilmesi meselesini ortaya çıkardı. O devirde kaleme alınmış olan Osmanlı kaynaklarında görüldüğü veçhile; Kanuni Süleyman'ın Peşte'de iken Macar asilzadelerini kabulü sırasında, Janos Zapolyai'nin Macar Kırallığına getirileceğinden bahsetmesi, padişahın, bu memleketin merkezinde bulunduğu günlerde bile, peşinen ilhak şıkkını tercih etmediğine delildir. Demekki, Balkanların fethi sırasında umumiyetle takip olunan bir usulü Kanuni Süleyman da Macaristan için tatbik etmektedir. Buna göre, Macaristan muayyen bir zaman için Osmanlı İmparatorluğuna tâbi bir ülke olarak idare edilecektir.

Kanuni Süleyman'ın kırallığa münasip gördüğü şahıs Janos Zapolyai'dir. Mohaç meydan muharebesine iştirâk etmemiş ve o sırada Segedin'de kalmış olan Janos Zapolyai Erdel voyvodası idi. Devlet nizamının ve asilzâde imtiyazlarının müdafii olarak kendini tanıtmış olan Janos Zapolyai'nin ölen kıralla arası pek iyi değildi. Maamafih Layoş'un ölümünden sonra Macar milliyetçi topluluğunu temsil etmesi yönünden kırallığı birçok asilzâdeler tarafından desteklendi. Böylece Janos Zapolyai Macar Kıralı seçildi.

Osmanlı tarihlerinde Yanoş Zapolya veya Yanoş Kıral diye bahsedilen Janos Zapolyai (Jan Zapolai) nın kıral seçiliş tarihinde ay hesabiyle biraz ihtilâf vardır. Bu ihtilâf sadece bir aylık zamana inhisar etmekle beraber, onun kırallığa getirilişinde padişahın tesir derecesini göstermesi bakımından mühimdir. Kaynakların bâzıları Kanuni'nin Peşte'ye girmesinden bir hafta sonra, bazıları da 16 ekimde seçildiğini söylemesine mukabil bir kısım müdek-

Yeni Macar Kıralı Yanoş Zapolyai

kikler bu tarihi Kanunî'nin İstanbul'a varışından iki gün sonraya, yâni 15 kasım 1526 ya kadar geri götürmektedir. Fakat hadiselerin heyeti umumiyesi gözden geçirilince Janos Zapolyai'nin Türk ordusunun Macar topraklarını terketmesinden önce kıral seçilmiş olduğuna inanmak lâzımdır.

Kıral İkinci Layoş'un ölümü ve ayrıca Janos Zapolyai'nin Macar Kıralı seçilmesi, Avusturya arşidükü Ferdinand'ı faaliyete geçirdi. Alman İmparatoru Charles Quint (Karlos)in kardeşi olan Ferdinand, ölen Kıral Layoş'un hem enistesi hem kayın biraderi olması yönünden kendisini Macar tahtının yegâne varisi addetmekteydi. Esasen Macar asilzadelerinden bazıları Janos Zapolyai'nin kıral seçimine iştirak etmemişlerdi. Bunun için Zapolyai'nin kıral seçilmesinden bir iki ay kadar sonra Bratislava (Macarcası Pozsony, Almancası Pressburg) da bir diyet meclisi toplanarak Ferdinand'ı Macaristan Kıralliğına seçti. Bu meclis ayni zamanda Janos Zapolyai'yi âsi ve din düşmanı ilân etti.

Böylece Macaristan için iki kıral ortaya çıkmış bulunuyordu. Her ikisinin seçiminde de Macar asilzâdelerinden mümessiller bulunmakla beraber, esas itibariyle Türk ve Alman devletlerinin kudretleri bu işte rol oynamaktaydı. Binaenaley Macaristan üzerinde Türk - Alman nüfuzu tam mânasiyle çarpışmıya başlamış demekti. Almanlar bir sülâlenin ortadan kalkmasından istifade suretiyle Macaristan'a hâkim olmaya çalışırken, ayni zamanda Türk taarruzunu da kendi topraklarının dışında karşılamayı gözetmiş oluyorlardı. Ferdinand Macar kıralı seçildiği zaman Janos Zapolyai ortada mevcut olduğundan Macaristan'ın ancak bir kısmında onun nüfuzu geçer haldeydi. Macaristan'ın batı ve kuzey batı tarafları Ferdinand'ı kıral tanırken Orta Macaristan ile Erdel (Transilvanya) de Janos Zapolyai'nin sözü geçiyordu. Zapolyai'nin kırallığını Osmanlılar sağladığına göre, onun sözünün geçtiği yerlerde Osmanlı nüfuzu hâkim demekti. Böylece Macaristan kendiliğinden ikiye bölünmüş gibiydi. Janos Zapolyai'yi kıral tanıyan Macar topraklarının bir kısmı fiilen Osmanlı işgalindeydi.

Macarların bir Diyet meclisi topladıkları ve Arşidük Ferdinand'ı kıral seçtikleri Pozsony (Diğer isimleri; Bratislava, Pressburg)

Ferdinand'ın Budin'e girmesi

Macar asilzâdelerinden bir haylisinin Ferdinand'ı desteklemesi, Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra Ferdinand'a yeni işler yapmak üzere faaliyete geçme cesaretini verdi. Zaten aradan pek fazla zaman geçmemesi sebebiyle Macaristan'ın statüsü kesin hatlarla teessüs etmemişti. Onun için Ferdinand'ın Macaristan işlerine müdahalesi bakımından vaziyet müsaitti. Bu müdahaleye, biraz da, Macar asilzadelerinin, İstoni Belgrad'da mahfuz bulunan Macar Kırallığı tacını Ferdinand'a giydirmiş olmaları, meşruiyet rengi karıştırmaktaydı.

Böylece Macaristan'ın bir parçasında sözü geçen Ferdinand, Osmanlı ordusunun kolaylıkla ve kısa zamanda yetişemiyeceğini de gözönünde bulundurarak Budin'e hücum etti ve neticede şehir 20 ağustos 1527 de Ferdinand'ın kuvvetleri tarafından zaptedildi. Ferdinand'a karşı hukukunu müdafaaya çalışan Janos Zapolyai Tokay muharebesinde mağlûp oldu. Hem mağlûbiyet, hem de bazı Macar beylerinin kendisinden ayrılıp Ferdinand'ı tuttuğunu gören Janos, Zapolyai, önce kayın pederi olan Lehistan Kıralı Zigismund'dan yardım istedi, bilâhara da esas voyvodalık mıntıkası olan Erdel'e, orada da fazla kalmayıp kayınpederinin yanına gitti.

KANUNÎ'NİN İKİNCİ MACARİSTAN SEFERİ VE VİYANA MUHASARASI

Janos Zapolyai Lehistan'a gittiği zaman Macar Kırallığını kayınpederinin yardımı ile yeniden elde etmek istedi. Zapolyai'nin bu hususta Osmanlıları işe karıştırmak istemediği müşahede olunmaktadır. Onun böyle davranışında, hıristiyanlık kaygusiyle hareketinin ve bilhassa Pressburg meclisi tarafından din düşmanı ilân edilişinin kuvvetli izlerini görmek mümkündür. Fakat nihayet Janos Zapolyai, daha ziyade Türkler sayesinde konmuş olduğu Macar kırallığına, yine Türklerin yardımiyle tekrar, kavuşmaktan başka imkân olmadığını anladı. Zira gerek Leh Kıralı Zigismund, gerekse birçok Leh asilzadesi, Janos'a yardım niyetiyle Macaristan işine müdahale ettikleri takdirde Türk ve Tatar süvarileri tarafından sıkıştırılacaklarını düşündüler. Bunun için Janos Zapolyai'ye, Türklerin yardımını temin etmenin yollarını bulmasını tavsiye eylediler.

İşte bunun üzerine Janos Zapolyai Leh asilzadelerinden Hieronymus Laski (Jerom Laçki) adında birini İstanbul'a elçi olarak gönderdi. Kurnaz ve o nisbette de devrinin siyasî meselele-

Türkler zamanındaki Budin'den bir görünüş daha

rini iyi bildiği anlaşılan Laski, İstanbul'a gelince Venedikli Aloisio Gritti ile dost olmanın yolunu tuttu. Venedik hükûmetinin İstanbul'daki eski elçisi ve o sırada Venedik docu olan Andrea Gritti'nin oğlu olan Aloisio Gritti, Osmanlı devlet erkânı ile dostca münasebetler tesis etmişti. Zapolyai'nin elçisi Laski, Aloisio Gritti'ye bir takım parlak vaadlerde bulunarak, Veziriâzam İbrahim Paşa ile mülâkatı için onun müzaherctini temin eyledi. Neticede Laski, Osmanlı hükûmetinin Zapolyai lehinde müzahereti imkânına nail oldu.

Laski'nin, Veziriâzam İbrahim Paşa ve padişah ile mülâkatı esnasında kendisine söylenen sözleri, onun raporlarından alarak tarihine dercetmiş olan Hammer, bu konuşmaların, o devrin diplomasisini gayet iyi açıkladığına işaret etmektedir. Hammer'in belirttiği hususlan gayri Türk satvetini de belirten bu konuşmada Veziriazam İbrahim Paşa 22 aralık 1527 de Laskiyi kabulü sırasında, ona şunları söylemiştir:

«Niçin metbuun Macaristan tâcını daha önce padişahtan istememiştir? Ofen (Budin) yangını ile kıral köşkünün muhafazasının ne demek olduğunu anlamadı mı? Burada her şeyden malûmat alınmıştır. Arşidük'ün ve senin efendinin değerlerinin ne olduğu ve hıristiyanlığm öteki prenslerinin ne yapabilecekleri malûmdur».

Vezirâzamın bu hitabı karşısında Laski gayet kurnazca davranarak, Janos Zapolyai'nin padişahın dostluğunu değil, onun üzerinde esasen tam bir nüfuza malik olan Türk hükümdarının yardımına mazhar olmayı şiddetle arzuladığını bildirmesi, havayı biraz daha yumuşatmıştır. Maamafih ertesi gün Vezir Mustafa Paşanın Laski'ye söylediği sözler Veziriâzamınkinden daha sert bir mahiyet taşımaktadır. İkinci Vezir Mustafa Paşa, Laski'ye: «Demek oluyor ki sen hediyesiz olarak bizim dostluğumuzu değil, yardımımızı istemeğe gelmişsin. Söyle bakayım: Senin efendin, padişahın atının ayağını bastığı Budin'e ve efendimizin avdeti için tahsis olunan kıral köşküne girmeğe nasıl cür'et etmiştir? Bizim kanunumuz ister ki; padişahın istirahat ettiği, atının göründüğü her yer daima hükmümüz altında bulunsun. Sen vergisiz olarak padişahın kullarından birinin yanından geliyorsun. Bilmez misin ki; güneş gibi yegâne olan metbuumuzun her tarafta hükmü carîdir».

Veziriâzam İbrahim Paşa 28 aralıkta Hieronymus Laski'yi İkinci defa kabul etti. Bu defaki kabulde söylediği sözler birincisinden daha enteresandı. İbrahim Paşa şöyle diyordu:

«Biz kıral Layoş'u öldürdük. Kasrını aldık, orada yemek yedik ve uyuduk. Onun kırallığı bizimdir. Kıralların tac ile kıral olacaklarını zannetmek delilliktir. İcrayı hükûmet eden altun değildir, kıymettar taşlar değildir; demirdir. Kılıç itaata mecbur eder; kılıç ile kazanılan şeyi yine kılıcın muhafaza etmesi lâzımdır. Biliyoruz ki Macaristan'ın parası ve menabi'i kalmamıştır; bu halde senin efendin padişahı metbu tanır ve onun yüksek kudretinden istimdat ederse, o zaman yardım eder. Bu takdirde yalnız Ferdinand'ı değil, bütün dostlarını da mahveder. Onların dağlarını atlarımızın ayaklariyle ova yaparız. Doç Gritti ve oğlu olmasaydı, Ferdinand'ın ve senin efendinin hükûmetini binişan etmiş olacaktık. Zira, müteakiben birbirini harap eden iki düşmanın muharebesi, üzerlerine gelen bir üçüncü için daima müsaittir. Eğer ben yeniçerilerle, Rumeli askeri ile Ferdinand'ın üzerine yürümüş olsaydım, yahut Ayas Paşa Boğdanlılarla, tatarlarla efendinin üzerine düşmüş olsaydı ne olacaktı? Bu yaz Venedikli dostlarımızın ricası üzerine kendimizi hareketsiz tuttuk; fakat böyle yapmakla uyumuyorduk, şayet gerekirse muharebeye daima hazırız. İki rakibin birbirinin kuvvetlerini mahvetmiş olduğunu görüyoruz. Padişahın orduları kolaylıkla üstün gelecektir. İki hasmımızın üzerine, yalnız birinin üzerine gönderdiğimizden daha çok asker göndereceğiz. Budin'i bir ikinci İstanbul yapacağız. Ben sana Türk usuliyle, yani pek kısa söyledim; Türkler az söylerler, fakat çok iş yaparlar. Sen benim güldüğümü görünce hayret mi ediyorsun? Kılıcımızın kuvvetiyle fethettiğimiz yerleri istemeğe geldiğin için gülüyorum. Malûmun olsun ki, bizim şahin pençesinden daha

korkunç pençelerimiz vardır. Ellerimiz, bir kerre koyduğumuz yerden bir daha çıkmaz, meğer ki kesilsin! Bu sözleri hatırında tut, çünkü hakikat budur. Yer, gökten düşen her damlayı alır; biz de onun gibi, bize söylenen sözlerin cümlesini, bahusus bir sefir tarafından söylenenleri hatırımızda tutarız. Lâkin bizim uzun kollarımız varsa, sizin de uzağı görmesi gereken gözleriniz var. Siz, pek çok senelerdenberi kaybedilmiş memleketleri istiyorsunuz, daima Belgrad'ı kuruyorsunuz. Ben zannederim ki, Sirmi'yi çoktanberi unutmuş bulunasın. Lâkin görüyorum ki, Sirmi şarabı içmişsin, anlaşılan, hoşuna gitmiştir. Bu eyaletin bize varidatından ziyade masraflı olduğunu söylüyorsun; bu şimdilik doğrudur. Çünkü her ay yirmi sekiz yük gümüş akça, yani elli altı bin duka sarfediyoruz ki senede altı yüz yetmiş iki bin duka eder. Sirmi'ye mukabil biz hediye istemiyoruz, vergi istiyoruz. Bize iki defa Lehistan'dan bahsettin; bu kırallığın son elçisini üç senelik bir mütareke ile gönderdik ki, onun da müddeti yakında bitecektir. Lehistan ile muharebede bulunmamakla beraber son senelerde oradan ellişer bin duka gelmiştir. Çünkü tatarlar Lehistan'dan aldıkları esirleri hep Türklere satarlar. Kili ve Kefe gümrükleri de iki senede mutad varidattan otuz bin duka ziyade vermiştir. Eğer askerimiz Eflâk'ten Lehistan'a girseydi, kıral ne yaparsa yapsın, bütün bir sene her yere ateş vererek, kan saçarak orada kalacaklar idi».

Yardım dilenmiye geldiği halde, önce acemice davranarak bâzı şeyler istiyormuşcasına söz ettiği anlaşılan elçi Laski, yardım talebi üzerinde dileklerini anlatmıya muvaffak olduğu nisbette veziriâzam ve padişahın iltifat ve yumuşak sözlerine muhatap olmuştur. Buna rağmen yine de elçinin mülâkatları sırasında Osmanlı devletinin kudret ve azameti ile ilgili sözler, konuşmalar arasında yer almaktadır. Nitekim Kanuni Süleyman'ın 27 ocak 1528 deki kabulü sırasında, padişahın şu sözleri, üzerinde durulması gereken bir mahiyet arzetmektedir: «Metbuunun sadakatini memnuniyetle kabul ediyorum. Şimdiye kadar hükümeti, fiili şekilde hiçbir vakit onun olmamıştır. O hükûmet, fetih ve kılıç hakkıyle benimdir. Lâkin zâtıma intisabına mükâfaten Macaristan'ı terkettikten başka Avusturya'nın Ferdinand'ına karşı onu müessir surette himaye edeceğim, müsterih olabilir». Mülâkatta hazır bulunan Veziriâzam İbrahim Paşa daha sonra Laski'ye «Şimdi metbuuna, Erdel (Transilvanya) banı değil, kıral diyeceğiz. Padişahımız, hükümdarının düşmanları üzerine bizzat yürüyecektir. Artık ne hediye isteriz, ne vergi...»

Janos Zapolyai'nin elçileri İstanbul'dan ayrılmadan önce Kanunî Süleyman tarafından son defa kabulleri sırasında Padişah: «Metbuuna irtibatımızı isbat için kullanacağımız vesaiti bilirsin. Onun işleri benim işlerimdir. Bilirim ki; hıristiyan hükümetleri ecdadımın ve müslümanların üzerine tehditli bulutlar yığmışlardır. Ancak bu bulutlardan Yıldırım çıkmıyordu. Onlar sebep olmasaydılar insan kanı dökülmiyecekti, lâkin her vesileyle üzerimize yürüyenleri mahvetmek mutlaka lâzımdır. Metbuun, hıristiyan hükümetlerinin mühim, gayrı mühim her halinden bizi daima haberdar kılsın. Bizzat bütün askerimle onun düşmanlarının üzerine yürüyeceğim».

Janos Zapolyai'nin elçisi Hieronymus Laski, padişah ve veziriâzam ile yaptığı mülâkatlardan hayli kârlı olarak çıktı. Bir defa, padişahın Ferdinand üzerine sefer yapacağını bildirmesiyle, esas gaye istihsal edilmiş oldu. Gerçi Janos Zapolyai yardım istemese de Macar devleti yıkıldıktan sonra Onun topraklarına Ferdinand'ın sahip çıkmasına Osmanlı devletinin müsaadekâr davranacağı düşünülemezdi. Lâkin, Laski'nin gayretleri Ferdinand'a karşı Osmanlı müdahalesini tâcil ettiği gibi, ayni zamanda, bu müdahalenin Janos Zapolai'yi himaye için yapılmakta oluşu da meselenin en mühim tarafı idi. Zira Laski İstanbul'dan ayrılmadan önce Osmanlı devletiyle bir anlaşma yapmıya muvaffak olmuştu. 29 Şubat 1528 de imzalanan bu anlaşmaya göre; Osmanlı hükûmeti Janos Zapolyai'yi kendisine tâbi bir hükümdar tanımaktaydı. Bu anlaşma, Osmanlılar sayesinde Macar kıralı seçilmekle beraber, o ta-

Sadrazam İbrahim Paşa (Dâmad. Tarihlere önceleri Makbul ve idâmından sonra Maktul diye geçmiştir. Bu resim eski bir albümden alınmıştır)

rihe kadar hükümdarlık statüsü tebeyyün etmemiş bulunan Janos Zapolyai'nin durumunu da tesbit etmiş oluyordu.

Janos Zapolyai'nin elçisi ile yapılan anlaşmayı müteakip, elli top ile elli kantar barut yardımına karar verilmesi ve bunların Tuna yoliyle sevki için de tedarikâtta bulunulması, seferin kısa zamanda açılacağına delildi. Sancak beylerine emirler yazılarak, mıntıkalarındaki askerî kuvvetleri ilk işarette harekete hazır vaziyette bulundurmalarının istenmesi, seferin pek fazla gecikmiyeceğini gösteriyordu.

Arşidük Ferdinand'ın teşebbüsü

Janos Zapolyai'nin elçisinin İstanbul'da kazandığı muvaffakıyetten cesaret alan Arşidük Ferdinand da Osmanlı hükûmet merkezine bir heyet gönderdi. Hobordansky ve Weichselberger'den ibaret bulunan bu heyet Avusturya'nın İstanbul'a gönderdiği ilk sefaret heyetiydi. Altı hafta süren bir yolculuğu müteakip 29 mayıs 1528 de İstanbul'a vasıl olan Avusturya heyeti, şehre girişleri sırasında padişahın emri gereğince bin atlı ile istikbal olundu.

Avusturya heyeti, Veziriâzam tarafından kabulleri esnasında Ferdinand'dan müteazzımâne bir dille bahsetmeleri üzerine İbrahim Paşa bu hâle içerledi. Elçi Hobordansky'ye: «bütün hıristiyanlık âlemi hükümdarlarının gölgesine sığınmakta oldukları Osmanlı padişahının huzurunda senin metbuun, nasıl, kendisine ziyade kuvvetli unvanını vermek cür'etinde bulunarak gururlanabilir?» dedi. Elçi Hobordansky, Veziriâzamın bu sözleri karşısında Janos Zapolyai'nin elçisi gibi aşağıdan almıyarak, Osmanlı himayesini istirham eden devletlerin hangileri olduğunu sorunca, İbrahim Paşa bunların Fransa, Lehistan, Erdel (Transilvanya) ve Venedik olduğunu bildirdi. O arada Ferdinand'ın elçisi hükümdarının taleb ettiği memleketlerin isimlerini muhtevi bir listeyi veziriâzama vermiş bulunuyordu. Veziriâzam İbrahim Paşa bu listedeki isimleri görünce; İstanbul'un da istenmediğine hayret ettiğini bildirerek müzakereleri kesti. Listedeki isimler Veziriâzamı hakikaten çileden çıkaracak gibiydi, zira bu listede: Belgrad, Sabaç, Slankamen, Varadin, İllok, Serend, Atzia, Vednek, Kropa, Yayça, Zwetzy, Banyaluka (Banaluka), Zemlin, Onova, Irek, Zenzeneth, Orsova, Mihaldi, Skardona, Udbine, Segedin, Novograd ve Zadrin gibi şehir ve kasabalar yer almaktaydı. Görülüyor ki Ferdinand, Macarlardan hayli eskiden zaptedilmiş olan yerlere de talipti. Gerçi Ferdinand buraları isterken vergi verme şartını da buna eklemekteydi ama, Osmanlı devletinin böyle bir oyuna gelmesi elbette beklenemezdi. Nitekim elçilerin yaptıkları taleb bir küstahlık kabul edildiğinden kendileri derhal hapsolundu ve o günden itibaren dokuz ay mevkuf tutuldular. Bunlar dokuz ay sonra tahliye olundukları zaman padişah kendilerine şöyle demişti «Metbuunuz bizimle henüz dostane münasebatta bulunmamıştır. Lâkin yakında bulunacaktır. Kendisine söyliyebilir misiniz ki, bütün ordularımla gidip kendim mülâki olacağım ve istediğin kendim vereceğim.»

Veziriâzamın serasker tayin edilmesi

Macaristan topraklarına tecavüz eden Arşidük Ferdinand'ı cezalandırmaya ve ona karşı Janos Zapolyai'yi himayeye karar vermiş olan Kanunî Sultan Süleyman, ordularının başında harekete geçmeden önce Veziriâzam İbrahim Paşaya «Seraskerlik» tevcih ey-

Yedi (11 nisan 1529). Kanuni'nin sevgili sadrâzamına büyük itimadının yeni bir delilini teşkil eden bu tevcih ile İbrahim Paşa'ya çok geniş selâhiyetler tanınmakta idi. Seraskerlik beratını kaleme almış olan Celâl zâde Mustafa Çelebi, «Tabakat-ül memalik» isimli eserinde bunun yazılışını şöyle anlatmaktadır:

«Bir gün divan dağıldıktan sonra padişah beni çağırıp (hamdolsun memleketimiz vüs'at kesbetti; mesalih çok; her yere kendimiz gitmek münasip değildir; İbrahim Paşa serasker olmak üzere bir berat kaleme al) diye emrettiler. O gece yazıp ertesi gün huzurlarında okudum; (mâkul) buyurdular. Gayet mükellef yazılıp tuğralandıktan sonra huzura teslim edildi».

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin eserinden başka Feridun Beyin «Münşeat-ı selâtin» inde de mevcut bulunan bu beratta dercedildiğine göre padişah seraskere, vezirler dışında beylerbeyilerden başlıyarak bütün memurları azil ve nasbetmek selâhiyetini tanımış; idam cezasına varıncaya kadar bütün idarî, siyasî ve askerî cezaları verebilmeğe mezun kılmıştır. Beratta bizzat dercedildiği veçhile; seraskerin tekmil emirlerine padişahın emir ve iradesi gibi itaat edilecektir.

Serasker nasbı ile iktidarının en yüksek noktasına ulaşan İbrahim Paşaya bu berat muhteşem bir törenle takdim edildi. Bunun tevcihine bağlı tören de, onun, padişah nezdinde kazandığı kıymetin derecesini ifade bakımından ayrı bir hususiyet arzeder. İbrahim Paşa Davud Paşa çayırında ordugâh kurduğu sırada seraskerlik beratı ile buna bağlı hediye ve tevcihler, yeniçeri ağası Ferhad Ağa tarafından kendisine götürüldü. Hediyeler meyanında üç teşrifat kürkü, bir tanesi kıymetli takımlarla ve murassa bir kılıçla donatılmış dokuz at vardı. Vezirler, ulemâ, devlet erkânı ve kapıkulu huzurunda yapılan bu takdim merasiminde, vezirâzam kudretini ifade eden tevcihat meyanında mütad hilâfına yedi sancak takdimini de bilhassa zikretmek lâzımdır. O zamana kadar vezirâzamlara dört sancak verilirken Kanunî Süleyman'ın İbrahim Paşaya yedi sancak vermesi, veziriâzamın padişah indindeki değerinin ayrı bir işaretidir. Yine bu arada İbrahim Paşanın hâslarını 3.000.000 akçeye çıkarması da, padişahın fevkalâde tevcihatının maddî cephesini teşkil etmekteydi.

Mohaç seferinden dönüldükten sonra Rumeli beylerbeyliği vazifesi Güzelce Kasım Paşaya devredilmişken, bu defa İkinci vezir Mustafa Paşanın ölümü dolayısiyle Güzelce Kasım Paşa İkinci Vezirliğe getirilmiş, Rumeli beylerbeyliği de ikinci defa olarak veziriâzamlığa ilâveten İbrahim Paşaya tevcih olunmuştur.

Kanuni Süleyman'ın ordu ile harekete geçmesi

Ferdinand'a karşı Janos Zapolyai'yi himayeye söz veren Kanuni Süleyman bütün hazırlıkların ikmalini müteakip, nihayet büyük bir ordunun başında 10 mayıs 1529 pazartesi günü İstanbul'dan hareket etti. İstikameti Macaristan olan padişahın bu seferi, Belgrad, Rodos ve Mohaç seferlerinden sonra dördüncü seferi idi. Mohaç harbi münasebetiyle birinci defa Macaristan'a girdiğine göre, bu defaki Macar seferi ikinci seferi teşkil ediyordu. İkinci Macar seferinde zahiri niyet Janos Zapolyai'yi himaye şeklinde tezahür etmekle beraber, bunun hakiki cephesi, Mohaç Muharebesinden sonra Macar kırallığının yıkılmasiyle ortaya çıkan Avusturya müdahalesinin önlemek ve Macaristanın Osmanlı devletine karşı idarî ve siyasî nizamını tanzim etmektir.

Kanuni Süleyman Edirne'ye vardığında Anadolu beylerbeyi Behram Paşa askeriyle burada orduya iltihak etti (20 mayıs). Edirne'de on gün kalan padişah seferle ilgili bazı işleri de ikmal ettirdi. Edirne'den sonra Filibe'de ordugâh kurulduğu sırada, şiddetli yağmurlardan dolayı Meriç taşarak etrafı sular bastığından asker arasında boğulanlar oldu. Filibe'den sonra Sofya - Niş yolunu takip eden Osmanlı ordusu Belgrad'a varınca Macar halkı ile yavaş yavaş temas başlamış oldu. Nitekim Belgrad geçilipte Sirem (Syrmium) arazisine girildiği sırada Macar asilzadelerinden Osmanlı ordugâhına gelen-

ler ve itaatlarını arzedenler oluyordu. Ordu Mohaç ovasına varınca Janos Zapolyai, elçisi Laski yanında bulunduğu halde altı bin atlı gelerek itaatını arzetti. Janos Zapolyai'nin geldiği haber alınınca Veziriâzam İbrahim Paşa yeniçeri ve diğer sınıflardan beş yüz askerle kendisini istikbal etti. Ertesi gün Janos Zapolyai'nin huzura kabul merasimi yapıldı (20 temmuz 1529).

Zapolyai'nin kabulü münasebetiyle padişahın muhteşem otağı kurulmuş. Kanuni otağa yerleştirilen tahta oturmuş, vezirler ve yüksek devlet erkânı huzurda yer almıştı. Çadırın önünden itibaren yeniçeriler ve ondan sonra solaklar iki taraflı dizilmiş, bu dizinin daha gerisinde sağda Rumeli sipahileri, solda Anadolu sipahileri saf teşkil tmişti. Janos Zapolyai bu muhteşem asker saflarının arasından ilerliyerek çadıra kadar geldi. İçeri girerken Kanuni Süleyman tahtından inip üç adım yürümek suretiyle Zapolyai'yi karşıladı. Zapolyai, Kanuni'nin elini öp - tükten sonra oturmak üzere sağında yer aldığı sırada Veziriâzam haric diğer vezirler ve erkân ayakta idi. Bu muhteşem merasimin hitamında Kanuni Süleyman, Zapolyai'ya üç arap atı ve sırmalı çuhadan dört kaftan hediye etti. Böylece 1526 ağustosunun son günlerinde Macar kırallığının tarine gömüldüğünü gören Mohaç sahrası, şimdi de Erdel voyvodası Janos Zapolyai'nin Osmanlılara tâbi Macar kıralı sıfatiyle padişahın huzurunda elini öpüşüne şahit oluyordu.

Osmanlıların ikinci defa Budin'e girişi

Padişahın idaresindeki Türk ordusu 3 eylül 1529 (29 zilhicce 935) da Budin önüne vasıl olunca, Kanuni Süleyman derhal şehrin varoşlarını işgal ettirdi. Türk ordusu bunları yaparken Alman ve Macar muhafızlar kaleye çekildiler. Lâkin o sırada müdafaa hususunda anlaşmış vaziyette bulunmadıklarından uzun müddet dayanabilmeleri şüpheliydi. Kanuni Süleyman, şehrin bağlık sırtlarının üzerine ordugâh kurarken, ordu da muhasara hazırlıkları ile meşguldü. Muhasara hazırlıkları bitip te bombardımana geçileceği sırada kapılardan biri teslim olduğu cihetle, o gün öğleyin Budin kalesi fethedildi (7 eylül 1529). Peçevî tarihinde kaydedildiğine nazaran, Budin'in kolaylıkla zaptına tesir eden o teslim olan kapının kumandanı iki Alman subayı idi. Şehre pek fazla uğraşılmadan girildiğinden birincisinde olduğu gibi bu defa da Budin yağmadan kurtuldu.

Budin'e girildikten üç gün veya bir hafta kadar sonra Janos Zapolyai Macar tahtına oturtuldu. Zapolyai'yi tahta oturtmak için bir takım merasim hazırlıkları görüldükten sonra, sekbanbaşı Janos Zapolyai'nin çadırına giderek kendisini kıral sarayına davet eyledi. Böylece Türklerin Yanoş kıral dedikleri Zapolyai, Kanunî Süleyman sayesinde ve onun koruyucu kanadının altında «Arpad» ların tahtına oturu - yordu. Kanuni Süleyman daha seferin neticesini almamakla beraber, Zapolyai'nin Macar tahtına oturtulması merasiminden sonra, Budin kalesinin muhafazası için İlbasan sancak beyi Hüsrev Bey kumandasında bir miktar kuvvet tahsis eyledi.

Türk ordusu daha Budin önlerine gelmeden önce Macar kırallık tâcının muhafızı ile birlikte bir kale beyi tarafından kaçırıldığı öğrenilmişti. Bunun üzerine tâcın elde edilmesine İzvornik sancak beyi Küçük Bâli Bey memur olunmuştu. Küçük Bâli Bey, kendi maiyet askerine ilâveten beş yüz sipahi takviye aldıktan sonra tarihî tâcın peşine düştü ve neticede tâcı ve kaçıran kimseleri Drava boylarında ele geçirdi.

Arpad sülâlesinden Birinci Istvan (Etienne) ın hiristiyanlığı kabulü münasebetiyle 1000 tarihinde papa tarafından gönderilmiş olan bu tâcın, Macarlar indinde maddî ve manevî büyük değeri vardı. Katolik kilisesi tarafından Saint-Etienne (Aziz Istvan) diye yadedilerek azizler arasında sayılan Birinci Istvan'ın bu tâcına bilâhara 1073 yılında Bizans İmparatoru Yedinci Mihail Dukas'ın göndermiş olduğu murassa bir çelenk ilâve edilmişti. Böylece iç içe iki tâcdan meydana gelmiş olan Macar kırallık tacı, her yeni hükümdarın tahta oturuşu sırasında başına konur, bu suretle o şahıs halk nazarında millî hükümdar değeri kazanırdı.

İşte elde edilen tac böyle bir tacdı.

Macar kırallık tâcı ele geçirilince önce hazineye mal edildiyse de, Kanunî'nin Viyana seferinden dönüşünde Janos Zapolyai'nin ricası üzerine kendisine yollanmıştır.

Viyana'nın birinci muhasarası

Türk ordusu Budin'i ikinci defa ele geçirdigi halde Ferdinand ile esaslı bir çarpışma yapılmamıştı. Onun kuvvetleri ezilmediğine ve Türk ordusunun ezici kudretini bizzat tadmadığına göre, Kanuni'nin avdetini müteakip Macar arazisine tecavüzünü tekrarlaması mümkündü. İşte bunun için Kanuni Süleyman seferini Viyana'ya kadar uzattı. Viyana, Ferdinand'ın merkezi olduğuna göre, burasını müdafaa etmek üzere Türklerle çarpışması beklenirdi. O sırada Şarlken Batı'da nayli meşgul oldugundan Ferdinand'a esaslı şekilde yardım edemiyecek, daha dogrusu Alman ordularının başına geçerek Türklerin karşısına çıkamıyecak durumdaydı. Türk ordusu Viyana'ya ilerleyince, Şarlken (Charles Quint) in Fransa üzerindeki tazviki de nafifliyecekti.

İşte bu noktaları gözönünde bulunduran Kanuni Sultan Süleyman Budin'deki işlerini bitirince orduyu Viyana'ya dogru hareket geçirdi. Osmanlı ordusunun insan sayısı 120 bin, topları da 300 idi. Ordunun ağırlığı 20 bin deve ve çoğu ufak teknelerden mürekkep beş yüzden fazla gemi ile Tuna'dan nakliediliyordu.

Osmanlı ordusu 22 eylülde Avusturya - Macaristan hududunda Ovar kasabasına vardı. Almanların Hungarichs-Altenburg dedikleri bu kasaba işgal olunarak bir gece konaklandı. 23 eylülde Yahya Paşazâde Bâli Beyin oğlu Mehmed Beyin emrindeki Türk akıncıları Viyana önlerinde göründüler. Akıncılar Avusturyalılar ile yaptıkları ilk temas ve çarpışmada düşman birliklerini mağlûben geriye atmaya ve bir miktar esir almaya muvaffak oldular. Osmanlı pişdar kuvvetlerinin aldıkları esirler arasında Christophe von Zedlitz (Graf Seidlist) de vardı. Bunlar geriden gelmekte olan Kanuni Süleyman'a gönderildiler. Tuna'nın kolu Leitha suyu üzerindeki Buruck şehri ordugâhında bu esirler sorguya çekildikleri zaman arşidük Ferdinand'ın Viyana'da 20 bin piyade ile 2 bin süvari bıraktıktan sonra şehirden çıktığını ve Almanyadan kuvvet derlemek istediğini söylediler.

Osmanlı ordusu 24 ile 27 eylûl arasında Viyana önünde toplandı. Padişahın Viyana önüne vasıl olduğu gece ile 30 Eylûl günü şiddetli yagmurlar yagdı. Hava da hayli soguktu. Zamanın en kuvvetli ordusu olan Osmanlı ordusu Avrupanın en meşhur şehirlerinden birinin önündeydi. Bu şehir yalnızca güzelliği ile degil Avusturya'nın merkezi olması bakımından da dikkati çekiyordu. Viyana'nın zaptı devrin en kuvvetli hıristiyan devleti için büyük bir darbe teşkil edecekti. Üstelik Türk istilası burada durdurulmadığı taktirde Macaristan'ın başına gelen hâdiselerin benzeri Avusturya'nın da başına gelebilecekti. Bunun için Viyana'nın sıkı bir şekilde müdafaa edilmesi lâzımdı.

Arşidük Ferdinand Türk ordusunun Budin'den hareket edecegini sezince Viyana'nın müdafaa tertibatını kuvvetlendirmeye girişti. Yeni yeni bir takım istihkâmlar yapıldı. Viyana'nın yeni tahkimatı arasında en mühimmi şehrin Stuben kapısı ile Karntner kapısı arasına beş metre yüksekliğinde bir iç sur inşası ve eski Tuna seddiyle istihkâmlar arasında büyük bir hendek kazılmasıdır. Avusturyalılar bu arada Türk yangın mermilerinin tehlike yaratmasını önlemek için şehirdeki evlerin bütün

Eski Viyana'dan bir umumî görünüş

Eski Viyana ve civarını gösteren krokî

ahşap kısımlarını sökerek, tahrip mermilerinin tesirlerini azaltmak, düştükleri sahada yere saplanıp kalmalarını mümkün kılmak gayesiyle de yollardaki taşları sökecek kadar tedbirli davrandılar Bunların dışında nüfus zayiatını önlemek için kadınları ve sivil ahaliyi tahliye ettiler. Zaten Türklerin geldiğini duyan halk arasında paniğe yol açacak kadar bir heyecan uyanmıştı. Onun için Viyana halkı kafileler halinde şehirden çıkarıldı. Halk ile askerî makamların istekleri ayni noktada birleştiği halde sivillerin tahliyesi sırasında bazı karışıklıklar çıktı. Şehirde sekiz yüz ev ile iki asırlık belediye hastanesi bu karışıklıklar arasında çıkan yangında yandı.

Viyananın muhasara ve müdafaası için alınan tertibat

Kanuni Süleyman'ın 27 eylül de Simmering'de karargâhını kurmasiyle Viyana muhasarası kesin şekilde başladı. Viyana'nın güney doğusuna isabet eden Simmering sırtlarında padişahın otağının etrafında 12 bin yeniçeri mevzi almıştı. Padişahın otağının sağında Schwechat deresine kadar olan bölgeyi Anadolu askeri ile Anadolu beylerbeyi Behram Paşa işgal ediyordu. Simmering'in sağ tarafına defterdar ile nişancının çadırları kurulmuştu. Anadolu kuvvetlerinin sol tarafında ise sadrazam İbrahim Paşanın emrindeki kuvvetler vardı. Bunlar Saint - Marc ile Viyana'nın Ocaklar kapısı denilen kapısına kadar olan sahayı işgal ile bu noktadan Wienerberg sırtlarına kadar dayanıyordu. Veziriâzamın yanında Macar kıralığı tâcının muhafızı Pol Pereni, Venedikli Aloisio Gritti ve Estergon (Gran) istihkâmını çarpışmadan teslim eden Alman kumandanı Pol Warday da beraberce bulunuyordu. Viyana'nın güney tarafını teşkil eden bu bölüme topçu kuvvetlerinin hemen ekserisi yerleştirilmişti.

Wienerberg tepelerini ve bu dağın şehre bakan yamacını öncü kumandanı Bâli Bey işgal ediyordu. Wienerberg tepesiden daha ilerdeki kısımda ardcı kuvvetleri kumandanı Hüsrev Bey, ondan daha ötede Köşk (Burg) kapısı diye anılan kapının karşısında Bulgar, Sırp ve Hırvatlardan mürekkep kıtalar vardı. Scotten kapısı ve Dabling bölgesinde ise Mostar paşasının emrindeki birlikler yer almaktaydı. Dubling'den Sain Waid köyüne kadar olan saha ise Semendre ve İşkodra beyleri tarafından gözetlenmekteydi. Viyana şehrinin Tuna'ya kenar olan kısmı da Osmanlı donanması tarafından tutulmuştu.

Muhasara kuvvetlerini teşkil eden Osmanlıların bu tertibatına karşılık şehrin içindeki müdafilerin aldıkları müdafaa tertibatı da şöyleydi:

Almanya İmparatorluk ordusundan Alman ve İspanyollardan müteşekkil F. Phalzgrafbei Rhein kumandasında bir kaç bin kişilik bir kuvvet, Türk ordusunun Viyana önüne gelmesinden pek az önce şehre girmişlerdi. Viyana'yı müdafaa eden kuvvetler bunlarla içerdeki birliklerden mürekkepti ki; miktarları 20 bin piyade, 2 bin süvariden ibaretti. Ayrıca şehir halkından bin kişi müdafaa hizmetinde çalışmak üzere

silâhlandırılmış bulunuyor - du. Türkler Viyana önünde görünmeye başladığı sırada 26 eylûlde Arşidük Ferdinand şehirden çıkarak Krems'e çekilmişti. Onun i-çin Viyana'yı müdafaa edecek kuvvetlerin kumandanı Ferdinand'ın kendisi değildi. Müdafaa kumandanlığına Pfalzgraf Philippe tayin e-dilmişti. Lâkin müdafaa işlerinde hakikî rol sahibi şahsiyet yetmiş yaşında tecrübeli bir kumandan olan Graf Niklas Salm idi.

Kanunî devrindeki birinci muhasarası zamanında Viyana şehri sur ve kapılarının krokisi

Viyana muhasarasında cephenin en mühim kısmını teşkil eden sadrazâmın bulunduğu bölgenin karşısında dört yüz süvari ve on dört tabur imparatorluk askeriyle Bavyera dükası Philippe yer almıştı. Bunlar Ocaklar kapısını işgal etmekle beraber solda Kırmızı kuleden sağda Karintiya kapısı hizasına kadar olan sahaya yayılmıştı. Karintiya (Kärtner) kapısından Augustiner manastırına kadar uzanan sahayı şövalye Eck von Reischach kumandasında 3 bin Avusturyalı kuvvet tutmaktaydı. Augustiner manastırı dahil olduğu halde, buradan Asteryalılar manastırı (manastır dahil) Ring bahçesine kadar olan saha Abel von Holneck'in emrindeki kuvvetlerin müdafaa bölgesiydi. Topçu müfettişi Ulrich Leiser Köşkü müdafaaya memurdu. Köşk ile İskoçyalılar kapısı arasındaki mıntakada, Viyana belediye muhafız teşkilâtı subayları da maiyetinde olduğu halde hükümdarlık müşaviri Leonar Fon Belz yer almıştı. Ocaklar kapısından yahudi mahallesi yanındaki Verder kapısına kadar uzanan istihkâmlarda R. von Ebersdorf kumandasında bir miktar Avusturya süvarisi ile İspanyol askeri vardı. Verder kapısından Rothenturen kapısına kadar olan sahada Branelotien kumandasında Bohemyalı birlikleri vardı. Graf von Hardeck kumandasındaki beş yüz süvari de ayni sahada vuruşacaktı. İstihkâmlar boyuna taksim edilen bu kuvvetlerin dışında süvari kumandanı Freihen von Roggendorf'un kumandasında iki bin süvari şehrin orta bölümündeki dört meydana taksim edile -

Birinci Viyana muhasarasında müdafaa kumandanı Graf Niklas Salm

rek, cephenin her hangi bir yerine acele yetişmek üzere hazır tutulmaktaydı.

Viyana müdafilerinin miktarı Türk ordusuna nisbetle hayli az olmakla beraber şehrin istihkâmları oldukça kuvvetliydi. Müdafaa tertibatı iyi alınmış ve o nisbette de düzgün bir idare tesis edilmişti. Şehirde yeni istihkâmlar inşa olunurken bir taraftan da Türk ordusunun müşkilât çekmesi için Viyana dışındaki mahalle ve köyler yakılıp yıkılmak suretiyle tahrip olunmuştu. Vinaya'ya Tuna tarafından gelecek tehlikenin önlenmesi gayesiyle nehrin kıyısına kazıklar dikilmişti. Bazı Batı kaynakları Viyana dahilinde 74 top olduğunu kaydetmekteyse de Viyana'daki topların sayısının üç yüzü bulduğu anlaşılmaktadır.

Muhasara muharebeleri

Kanuni Süleyman'ın Viyana önünde ordugâh kurduğu 27 eylûl tarihinden itibaren, Viyana muhasarası ve buna bağlı olarak da muhasara muharebeleri başlamış kabul edilir. O gün Osmanlı donanmasından 400 parça küçük gemi ve kayık Tuna'dan yukarı doğru ilerliyerek rastladığı bütün köprüleri yıkarak, Viyana'nın nehrin karşısı ile irtibatını kesti. 28 eylûlde 3500 kişilik bir Avusturya kuvveti Karintiya (Kärtner) kapısından çıkış yaparak Türklere 200 kişlik zayiat verdirdi. Ertesi gün Burg kapısından ikinci bir çıkış yapan başka bir Avusturya kuvveti, pek fazla bir şey yapamadan geriye döndü. 2 ekimde Seda ufak bir çıkış hareketi daha vukuması dolayısiyle Türk ordusu büyük mendre beyinin muhasara mıntakasınbuldu. Yağmur mevsiminin gelmiş oltoplarını getirememişti, onun için muhasaranın başlangıcından itibaren lâğım açma faaliyetine ehemmiyet verilmekteydi. Buna mukabil Avusturyalılar da lâğım açıyorlardı. Nitekim 2 ekim günü Kärtner kapısı mıntıkasında

Birinci Viyana muhasarasına ait olan bu resim Ricaut'nun Almanca nüshasından alınmıştır

Saint Klaire kilisesine doğru açılan lâğımın farkına varan Avusturyalılar da mukabil lâğım faaliyetine giriştiler. Bunun üzerine ayni kapı gece sabaha kadar top ateşine tutuldu.

Muhasara başlıyalı bir haftayı geçtiği halde henüz umumi bir hücum yapılmamıştı. Çarpışmalar daha ziyade karşılıklı top düellosu, lâğım açma faaliyeti ve mahsurların arada bir çıkış hareketi ile geçiyordu. Ancak 6 ekimde umumi hücuma mesnet teşkil edecek bazı hazırlıklar için emirler verildi. Bu cümleden olarak veziriâzam akıncılara surlara tırmanmaları için iskeleler yapıp ipler hazırlamalarını, Anadolu askerine hendekleri doldurmak için çalılar hazırlamalarını emretti. Türk ordusunda böyle emirler verilirken, Avusturyalıların hazırlıkları da bundan aşağı kalmıyordu. Hatta Türklerinkine nisbetle cür'etlice sayılacak olan bu hareket geniş çapta bir çıkış hazırlığı idi. 7 ekimde Eck von Reischach kumandasında 3 bin kişinin Kainer, Burg ve Kärtner kapılarından, Sigismund Leiser kumandasındaki diğer bir birliğin de Karmes manastırı civarından çıkış yapması ve sür'atli davranarak Türklerin arkasını çevirmesi kararlaştırıldı. Lâkin bu hareket iyi planlanamadığından gecikti. Bütün hazırlıkların bir iki saat içinde bitirilip gecenin karanlığından istifade suretiyle tatbiki düşünülürken hayli gecikildi. Onun için ancak güneş doğarken çıkış hareketine koyuldular. Avusturyalılar çıkış hareketine başladıkları sırada karşılarında çarpışmaya hazır üstün kuvvetler buldular. Neticede bu çıkış hareketi muvaffakiyetsizlikle sona erdi. Avusturyalılar beş yüz ölü ve bir miktar esir bırakarak ve birbirlerini çiğneyerek gerisin geriye döndüler. Onları kovalıyan Türk askeri bu arada şehre girmek istediyse de kapılar tam zamanında kapandığı ve o mıntakada henüz gedikler açılmamış

Birinci Viyana muhasarasını tasvir eden bu resim de Macar tarihlerinden alınmıştır

olduğundan Viyanalılar bu cûr'etkâr hareketlerini nisbeten ucuzca atlatabildiler. O günün gecesinde yeni bir çıkış ihtimaline karşı askerin bir kısmı çarpışmaya hazır tutuldu. Bundan sonra Avusturyalılar muhasara sonuna kadar böyle bir hareketi tekrarlamak cesaretini gösteremediler.

Muhasaranın bundan sonraki kısmı bilhassa Türklerin üst üste hücumları ile geçti. 8 ekimde Türk topçusu Kärtner kapısı civarında toprak siperi destekleyen tahta perdeyi yıktı. Tahta perde yıkılınca arkasında duvar biçiminde yükselen toprak siper de yıkıldı. Fakat Viyanadaki kuvvetler sür'atli ve gayretli davranarak yıkılanın yerine yenisini yaptılar. 9 ve 10 ekim günleri bilhassa lâğım faaliyetiyle geçti. 9 ekimde ikindi vakti Karintiya kapısının sağ ve solunda patlatılan iki lâğımla iki büyük gedik açıldı ki, bunlardan biri 24, diğeri 10 kişinin yanyana girebileceği genişlikteydi. Viyana surları artık hayli yıpranmıştı. Onun için 10, 11 ve 12 ekim günleri şehre hücumlarla geçti. 10 ekim günü sabahtan akşama kadar devam eden hücum sırasında her tehlike arzeden yere yetişen kumandan Graf Niklas Salm vaziyete hâkim oldu. 11 ekimde patlatılan iki lâğımla Karintiya kapısı civarındaki gedik biraz daha büyüdü. Bugünkü hücumlarda bilhassa Yanya ve Avlonya beyleri inatla hücumlarını üç defa tekrarlamalariyle temayüz ettiler. Bu iki sancak beyinin o günkü hücumlarda verdikleri zayiat 200 kişi idi. 12 ekimde Kärtner ve Stuben kapıları civarında yeni iki lâğım patlatıldı ve epeyce büyücek bir gedik açıldı. Ayni gün Türk kuvvetleri hücuma geçti. Gedikleri önünde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Her iki taraf da kıyasıya ve kahramanca döğüşüyordu. Bir aralık birkaç Türk neferi şehre girmeye muvaffak olduysa da bunlar bir burca bayrak çekmiye teşebbüs ederken öldürüldü.

Muhasaranın başından beri defalarca surların etrafını dolaşarak askeri gayrete getirmek üzere zaman zaman teşvik edici sözler söyliyen Veziriâzam İbrahim Paşa Rumeli beylerini toplıyarak muhasara durumunu görüştü. Mevsim icabı hava hayli soğuktu, yağmur ve fırtına eksik olmuyordu. Bir haftadan beri erzak sıkıntısı baş göstermişti. Bu vaziyet karşısında «Ruzname-i Süleymanî»nin ifadesiyle Veziriâzam «...bivakt oldu ve hem kahttır, seferden dönülmek münâsiptir» mütalâasında bulundu. Maamafih son bir hücum yapılması kararlaştırıldı ve karar orduya bildirilirken Viyana duvarlarına ilk varacaklara mükâfat olarak para ve mevkiler vaad edildi.

14 ekim 1529 perşembe günü Türk ordusu top ve müzika sesleri arasında umumî hücuma kalktı. Ordu üç kola ayrılmıştı. Esas hücumun teksif edildiği mıntıka Kärtner kapısı civarında açılan gediklerdi. Veziriâzam İbrahim ve Anadolu beylerbeyi Behram Paşalar askeri gayrete getirmek için uğraşıyorlardı. Türklerin hücumu karşısında müdafiler hakikaten iyi döğüşüyorlardı. Türklerin ilerlemesini önliyen en mühim Avusturya silâhı uzun arkebüz (arquebuse) tüfeklerinin ateşi idi. Türkler öğleden sonra saat üçe doğru yeniden iki lâğım daha patlatarak yeni gedikler açtılar, bir üçüncüsü patlatılmak üzereyken Avusturyalılar tarafından keşfedilerek tesirsiz bırakıldı. Hücum son bir defa daha tekrarlandı. Müdafilerin baş kumandanı Graf Niklas Salm bir taş darbesiyle ağırca yaralandığından kumandaya devam edemez hâle geldi. Fakat o gün Viyana'ya girmek imkânı elde edilemedi. Bu sebeple 14 ekim hücumu Viyana'nın birinci muhasarasının da sonu oldu. Padişahın emriyle Viyana muhasarasına nihayet verildi.

15 ekimde çadırlar kaldırılmaya başlandı, toplar Tuna'daki ince donanmaya nakledildi. Aynı gün akıncılar etraftan elde ettikleri esirleri getirmişlerdi. Ayın 16 sında padişahın çadırı da kaldırıldığından ordu Budin istikametinde harekete geçti. Dokuz gün sonra Budin'e varan Kanuni buradaki dört günlük ikameti sırasında Macar kıralı Janos'u kabul ile kendisiyle görüştü. Bilâhare yollarda fazla vakit geçirmiyerek 16 aralık 1529 da İstanbul'a vasıl oldu. Son tetkiklere göre bu seferde Türklerin zayiatı 14 ilâ 16 bin kişi arasındaydı.

Viyana muvaffakiyetsizliğinin sebep ve neticeleri

On yedi gün süren Viyana muhasarası müsbet bir netice istihsal edilmeden kaldırıldığına göre, muvaffakiyetsizlik aşikârdır. Muhasaranın kaldırılmasından bir kaç gün önce Avusturyalıların büyük çapta bir huruç plânını tatbike kalkmaları, müdafilerin fazla zayiata uğramadıklarını gösterir. Bu vaziyet karşısında muhasaranın kaldırılmasının en baş sebebini, Avusturyalıların daha uzun müddet dayanacaklarının anlaşılmasına ve kış mevsiminin pek yaklaşması dolayısiyle Osmanlı ordusunun müşkülât çekeceğinin hesaplanmasına bağlamak lâzımdır. Nitekim bütün Osmanlı kaynakları devamlı şekilde yağmur yağdığını, hatta bir aralık kar bile düştüğünü zikrederler. Celâl zâde Mustafa Çelebi muhasaranın sona erişini şöyle bağlar: «Bu memleketin kışı şiddetli ve sürekli olduğundan dolayı yağmur ve soğuklar askere göz açtırmadı. Ordu, pek çok zahmet ve mahrumiyetlere katlandı.»

Şayet Viyana önüne iki ay önce gelinseydi ve büyük toplar getirilseydi, şehrin düşmesi mutlaka beklenebilirdi. Getirilmeyen büyük topların eksikliği, lâğım faaliyetiyle telâfiye çalışıldıysada, bilhassa hava muhalefeti umumî harekâta müessir oldu. Muhasara kaldırıldığı sırada Veziriâzam İbrahim Paşanın Viyana kumandanına gönderdiği İtalyanca mektupta; gayenin, şehir zaptı olmadığını bildirmesini, muvaffakiyetsizliği örtücü bir bahane saymamak lâzımdır. İbrahim Paşa bu mektubunda: «Ben, İbrahim Paşa, Allahın inayetiyle, en büyük, en şanlı, en ziyade yenilmez imparator olan Sultan Süleyman'ın Veziriâzam ve mahrem müşaviri; ben, onun devletinin müdürü, kullarının, sancak beylerinin reisi, ordularının seraskeri; size, asîl ve mert subaylar! Ulağınızla gönderdiğiniz mektubun mealine muttali olduk. Malûmunuz olsun ki: biz sizin beldenizi almaya gelmedik, arşidükünüzü mağlûp etmeye geldik; kendisini bulamadığımız içindir ki burada bu kadar gün kaybettik. Dün esirlerinizden üçünü salıverdik; size tebliğ etmek üzere ulağınıza söylediğimiz veçhile, sizin de bizim esirlerimiz hakkında öyle muamele etmeniz münasiptir. Elimizde bulunan esirlerinizi saymak üzere bize bir memur gönderebilirsiniz». Bu mektubu müteakip Viyanada mahbus tutulan Türk esirleriyle altmış kadar düşman esiri mübadele edildi. Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye göre mübadele edilen esirler arasında Macar asilzadelerinden Pereni Petri de vardı. Esaretten kurtarılıp malikânesine kavuşturulan bu adam kısa bir zaman sonra Türklere nankörlük edecektir.

Bilhassa batı kaynaklarına göre muhasara esnasında yeniçerilerin pek istiyerek harbetmediği, hatta kendilerinin zorlama ile hücuma kaldırıldığı zikredilir. Umumî hücum sırasında padişahın yeniçeri ve sipahilere vadettiği para mükâfatını, şehir zaptedilmediği halde yine de tevzi ettirmesi, bu hususta, Batı kaynaklarının bildirdiklerinin doğruluğuna işarettir.

Viyana muhasara edilirken Almanyaya sevkedilen Türk akıncıları etrafta hayli tahribat yapmıştı. Yahya Paşazâde Bâli Bey oğlu Mehmed Bey emrindeki akıncılar Baviyera'da Ratisbon ve bugünkü Çekoslovakya'daki Brün şehrine kadar uzanarak pek çok esirle geri dönmüşlerdi. Türk ordusu Viyana'dan dönerken, esası akıncıların getirdiği esirler olmak üzere altmış bin esirle Budin'e girmiş bulunuyordu.

Viyana muhasarasının muvaffakiyetsiz bir neticeye ulaşması, en başta Viyana müdafilerini olmak üzere Alman halkını hayli sevindirdi. Ferdinand ve Şarlken de sevinenler arasında olmakla beraber, Türk ordusunun Viyana'ya, akıncılarının da Almanya'nın içerlerine kadar girmesi, onları düşündürmekten de hâli kalmıyordu. Bunun için Şarlken daha azimkâr ve mütesanit hareket lüzumunu duymakta, hatta kendisine yeni müttefikler aramaktaydı. Nitekim bu cümleden bir hareket olarak, Venedikliler ittifakına almak istediyse de, hem kendilerinin bu işi pek sıkı tutmamaları, hem de Venediklilerin iki taraflı gözetici kaypak siyasetleri sebebiyle ittifak tahakkuk edemedi.

Akdenizde Türk hâkimiyetinin gelişmesi nisbetinde Venedikliler Türklere

iyi niyet beslemiyor, fakat korkularından da pek ses çıkaramıyorlardı. En son olarak Yavuz Selim tarafından Mısır'ın zaptı ve İskenderiye ticaretinin Türkler eline geçmesi, Venediklilerin Türklere karşı kinini kamçılamıştı. İşte onların diş gıcırdatması devam ederken Viyana muvaffakiyetsizliğinin vukuu Venedikliler yeni bir siyasi teşebbüse sevketmiştir. Bu siyasî teşebbüs, Venedik senatosunun Janos Zapolyai ile onun kayın pederi olan Lehistan kıralı Zigismund'u Türklere karşı mücadeleye teşvikten ibarettir. Fakat Venedik teşebbüsü hiç bir müsbet netice sağlıyamamıştır.

KANUNÎ'NİN MACARİSTAN'A ÜÇÜNCÜ GİRİŞİ VE ALMAN SEFERİ

Kanuni Süleyman Viyana muhasarasından döndükten sonra Arşidük Ferdinand, Macaristan hakkındaki taleplerini ilk fırsatta tekrarladığından, Macaristan ve dolayısiyle Almanya üzerine yeni bir sefer icrası lüzumu hasıl oldu. Ferdinand'ın önce elçi göndererek onu takiben de bizzat tecavüze geçerek Macaristan üzerindeki emellerini bir daha açığa vurmasında, Türklerin Viyanayı fethedemeden dönüşünün tesirleri mevcuttu. Bilhassa akıncılar vasıtasiyle Avusturyanın bazı yerleri tahribata uğratılmakla beraber, Avusturyanın askeri kuvvetleri ezilmeden duruyordu. Türklerin büyük bir ordu ile Avusturya sınırına kadar sadece gelmeleri bile mühim masrafı mucipti. Onun içindir ki Ferdinand, yalnızca kardeşi Şarlken'in sahip olduğu geniş imkânları değil, Türkler bakımından mevzuubahs olan bu noktayı da gözönünde bulundurarak tecavüze cesaret edebiliyordu.

Arşidük Ferdinand tecavüzden önce gayet tabii olarak evvelâ diplomatik çarelere başvurmaktaydı. Macaristan için dilomatik mevzu da eksik değildi. Zira, Ferdinand ile henüz sulh aktedilmemişti. Sulh akdi mühim bir bahane. Macaristan da Ferdinand için hâlâ ümit veren bir yerdi. Macaristan'a Osmanlı himayesinde kıral tayin edilen Janos Zapolyai, henüz memleketin tamamı üzerinde nüfuz tesis edememişti. Macar beylerinden birçoğu hâlâ Ferdinand'a taraftar ve Janos'un da şah -

Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'da At meydanı'ndan alayla geçerken
(Aslı Pariste Bibliotheque Nationale'dedir)

ından memnun değildi. Ferdinand'a müdahale için kuvvetle ümit veren, Macaristan'ın esas bu haliydi. Macarların bir kısmı tarafından tutulmayan Janos Zapolyai'nin şahsiyeti de kuvvetlice değildi. Nitekim o devrin adamı olan Celâl zâde Mustafa Çelebi «Tabakat-ül Memalik» inde bu hususta diyor ki: «Ferdinandoş (Ferdinand), kıral Yanoş (Janos Zapolyai) un gevşekliğinden bilistifade Budin'i almağa çok ehemmiyet vermişti. Çünkü maksadı Budin'i aldıktan sonra Macaristan kıralliğını da ilân etmek ve Beç (Viyana) ten kalkıp burada yerleşmekti. Kıral Yanoş Macaristan'da âdeta kukla gibi oturuyordu. Memlekete herhangi bir taraftan düşman askerinin sarktığını görse kediden kaçan fare gibi kaçarak saklanacak delik arardı. Onda bir kıral için lâzımgelen şartlar ve hele şiddet ve celâdetten eser yoktu.»

İstanbul'a gelen Avusturya elçileri

1530 senesi 17 ekiminde İstanbul'a bir elçilik heyeti geldi. Maiyetlerinde 24 kişilik bir topluluk bulunan bu heyetin başında Hırvatistan şövalyelerinden Ferdinand'ın Guns şehri kumandanı Nicolas Jurisics ile İstirya şövalyesi Jeosephe de Lamberg vardı. Ferdinand'dan gelen ikinci sefareti teşkil eden bu heyet, diplomatik nizamlara dikkat eden padişahın emriyle şehir dışında istikbal olundu. Avusturya heyeti İstanbul'a varışlarının dokuzuncu günü Veziriâzam İbrahim Paşa tarafından kabul olundu. Ferdinand'ın elçileri İbrahim Paşadan padişah ile bir mülâkat rica ederken, peşinen niyetlerini iyice açıklamak temayülünü göstermediler. Fakat İbrahim Paşanın ısrarlı davranışı, hatta sert konuşması üzerine, kendilerinin bir sulh akdi için gönderildiklerini bildirdiler. Elçiler Şarlken'den «imparator», Ferdinand'dan da «Bohemya ve Macaristan kıralı» şeklinde bahsederken, İbrahim Paşa Şarlken ve Ferdinand'ın ahvaline dair sual sorar ve onlar hakkında konuşurken, Şarlken için «İspanya kıralı», diğeri için de sadece «Ferdinand» tabirinden gayri ünvan kullanmıyordu.

İbrahim paşanın Ferdinand'ın elçileri ile konuşmasını, bu heyete dahil bir zatın raporuna istinaden nakleden Hammer, bunların Veziriâzama karşı peşinen çekingen davranışlarının sebebini, ilk Avusturya heyetinin maruz kaldığı muameleye bağlamıya çalışır. Veziriâzamın bunlarla konuşmasında nazarı dikkati celbeden şey; Şarlken'in güttüğü siyaset münasebetiyle, Osmanlıların Fransayı korumaya devam edişine ve bir de, Viyana muhasarasının niçin kaldırıldığına dair verdiği izahattır. İbrahim paşa Viyana muhasarası mevzuunda: Padişahın Ferdinand'la vuruşmak için yola çıktığını, Budin'de kendisini bulamayınca onun merkezi olan Viyana önüne gittiğini, fakat Ferdinand'ın daima muzaffer Türk ordularının önünden kaçtığını, asıl kudret sahibi imparatorun geldiğini göstermek üzere Almanya içlerine akıncılar gönderdiğini, memleket fethetmek için değil ama ders vermek için geldiğini, ancak ziyaretinden bir hatıra bırakmak üzere surları biraz tahrip eylediğini, büyük topları getirmediği ve soğukların da başlaması üzerine avdet etmiş olduğunu bildirdi. Ferdinand için de: Onun İspanya kralı Şarlken'in Viyana valisi olmaktan başka bir sıfatı bulunmadığını, Macaristan üzerinde hiçbir hakkı olmadığını ifade etti. Ferdinand'ın istinat ettiği Şarlken hakkında görüşlerini belirtmekten de geri kalmıyan İbrahim paşa: Şarlken'in İtalya seferini Fransa'dan para koparmak için yaptığını, başına kukuleta bir taç koymakla kendisini imparator sandığını söyledikten sonra sözlerini şöyle bağladı: «İmparatorluk kılıçtadır. Sulhe gelince, Ferdinand Macaristandan vazgeçip de elinde bulunan yerleri teslim etmedikçe, Şarlken, Yanoşa ihsan olunan krallığı sükûnetle kabullenmedikçe sulh mümkün değildir».

Avusturya elçilerinin Veziriâzamla mülâkatına dair Batı kaynaklarına istinaden geniş tafsilât veren Hammer, Veziriâzamın bu sert hitabı karşısında elçilerin kendisine para teklif ettiklerini bildirir. Bu teklife karşılık İbrahim paşanın verdiği cevap güzelse de, davranışının sert olmaması nazarı dikkati celbetmektedir. Elçiler para lâfı edince İbrahim paşa onlara Yedikule'yi işaret ederek «orasının altın ile ağzına kadar dolu olduğunu, bu sebeple metbuunun

onların servetine muhtaç olmadığını, daha önceki heyetin de kendilerini himaye için şahsına yüz bin florin teklif etmiş olduklarını, fakat hiç bir türlü hediyenin metbuunun menfaatlarını unutturamıyacağını, böyle rüşvetlerle padişahın ülkesini terk yerine, cihanın fethinde hünkâra yardımı tercih eyliyeceğini bildirmiştir.

Ferdinand'ın sefaret heyeti nihayet padişah ile mülâkat hususundaki ricalarını Veziriâzama kabul ettirebilirlerdi. Kanunî Süleyman kendilerini 17 kasım 1530 da kabul ile görüştü. Heyet başkanlarından Lamberg, huzura kabullleri sırasında yapılan merasimi anlatırken Topkapı sarayının birinci avlusuna girdikleri sırada orada iki fil ve demir kafesler içinde iki aslan ile iki pars gördüğünü kaydeder. Bundan iki gün sonra İbrahim paşa tarafından son kabulleri sırasında elçiler yine, senelik bir haraç mukabilinde Macaristanın Ferdinand'a terkine dair dileklerini tekrarlayınca, Veziriâzam kendilerine daha sert hitabetti. Bu sebeple elçilerin memleketlerine dönmesinden gayrı çıkar yol kalmamıştı. İki devlet arasındaki hâdiselerin yine ancak silâh yoluyla halledilebileceği meydana çıkmış oluyordu.

Ferdinand'ın Budin'e taarruzu

Arşidük Ferdinand bir taraftan sulh

Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın generali Von Roggendorf

akdetmek üzere İstanbula elçi gönderirken bir taraftan da Macaristan'a taarruz için fırsat gözetmekteydi. Bu fırsatı Zigetvar banı'nın kıral Janos'a isyanı sırasında yakalamış oldu. Kral Janos Zapolyai, Zigetvar banını tedip için on bin Macar askeri ile, Kanunî'nın Viyana seferinden dönüşü sırasında Budin'in muhafazası için bırakmış olduğu üç bin kadar yeniçeri ve diğer Türk askerini Zigetvar üzerine sevkettiği sırada, Ferdinand'ın da Budin'e doğru gelmekte olduğu duyuldu.

Ferdinand, Alman ve Çeklerden müteşekkil kalabalık kuvvetinin piyadelerini gemilerle Tuna'dan, süvarilerini de karadan Budin'e yolladı. General Von Roggendorf kumandasında bulunan bu kuvvetler 23 aralık 1530 da Budin'i muhasara ettiler. Bunun üzerine Zigetvar harekâtını bırakıp dönen Kasım Paşa emrindeki Türk askeriyle muhasara çemberini yararak şehre girmeye muvaffak oldu. Budin şehri kaledeki Macarlar ile Kasım paşanın emrindeki Türkler tarafından müdafaa olundu. Muhasara devam ederken, İstanbula gelen ilk Avusturya sefirlerinden Hobordansky, kral Janoş'u öldürmek azmiyle kaleye girmek istedi. Fakat emeline muvaffak olamayan bu adam yakalanarak bir torbaya sokulup Tunaya atılmak suretiyle öldürüldü.

Celâl zâde Mustafa Çelebi, Budin muhasarasından bahsederken; kaledekilerin iyi dayandıklarını, her iki tarafın mukabil hücumlarının eksik olmadığını, muhasara kuvvetlerini top ateşi ile delik deşik ettiklerini, elli yedi gün süren muhasara sırasında iki tarafın da pek çok zayiat verdiğini söyler.

Kasım Paşanın Budin'e girmesiyle Türk ve Macarlar tarafından müdafaa edilen şehir, General Von Roggendorf'a karşı çok iyi dayandı. Kanuni Süleyman tarafından Kasım Paşa'ya müşavir olarak bırakılmış bulunan Venedikli Aloisio Gritti de müdafaaya iştirâk ediyordu. Şehirdeki kuvvetler sıkı şekilde müdafaaya devam ederken Semendre Sancak beyi Yahya Paşazâde Bâli Bey oğlu Mehmed Bey ile Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev Bey emrindeki akıncı ve deli kuvvetlerinin Budin'e yaklaştığını duyan Raggendorf, iki ateş arasında kal-

mamak için muhasarayı kaldırarak çekildi. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kaydına nazaran, Mehmed Bey Budin istikametinde harekete geçerken, Veziriâzamın büyük kuvvetlerle yolda olduğu şayiasını yaydı. Bu sebepledir ki, Avusturya askeri bir kısım toplarını bile bırakarak sür'atle çekilmeyi en doğru hareket saymıştır. Onlar çekilirken Mehmed Beyin zırhlı süvarileri yetişerek bir çok silâh ve teçhizat elde etmiştir.

Ferdinand'ın Budin'i muhasara ettirmesi, Osmanlıların yeni akın hareketlerine yol açtı. Yahya Paşazâde Bâli Bey oğlu Mehmed Bey ve Hersek sancak beyi Murad Bey, Macaristan'ın Ferdinand'a tâbi kısımlarına girerek on beş günlük harekât sonunda on bin esirle avdet etti. Hattâ bu arada bir akıncı kolu da Avusturya'ya tâbi Karniyol arazisine girdi.

Behram Paşa'nın öldürülmesi

Kanunî Sultan Süleyman ava pek meraklı olduğundan, sefer dışında fırsat bulduğu zaman ava çıkardı. 1531 yılı yaz mevsiminde günlerinin bir kısmını Beykoz sırtlarında bir kısmını da Yalova ve İznik yaylalarında avlanarak geçirirdi. 1532 yılı padişah için yine bir sefer yılı oldu. Bu seferine çıkmadan önce kıymetli bir devlet adamının öldürülmesi hâdisesi, padişahı, kısa bir zaman için olsa da meşgul etti. Öldürülen şahıs Rumeli Beylerbeyi Behram Paşa idi. Celâlzâde Mustafa Çelebinin «anlayışlı, bilgili, mülâyim, doğruluktan hoşlanan, insaflı bir adam» diye tavsif ettiği Behram Paşa, hizmetçilerinden birisi tarafından gece uykudayken başına bir nacakla vurularak öldürülmüştü. (22 mart 1532). Ertesi sabah hâdise padişahın kulağına gidince, Paşanın hizmetçilerinin tamamı derhal yakalanıp sorguya çekildi ve işin mala tamaen yapıldığı anlaşıldı, on sekiz kişi bu yüzden idam edildi.

Aynı mevsim içinde Lehistan kralı Zigismund ve Moskova knezi Dördüncü Vasili'nin gönderdiği elçiler İstanbul'a gelerek, hükümdarları nâmına Türkiye ile iyi münasebet arzularını teyid eylediler.

Kanunî Süleyman'ın sefere karar vermesi

Viyana muhasarasına rağmen Macaristan meselesinin halledilmemesi, Ferdinand'ın iddialarından vazgeçmemesi Kanunî'nin yeni bir seferine yol açtı. Arşidük Ferdinand'ın yeni kuvvetler toplaması ve Budin'e taarruz etmesi, bundan başka Macaristanın Osmanlı himayesindeki hudut şehirlerinden bâzılarına da tecavüzde bulunması üzerine Kanuni Sultan Süleyman Almanlara karşı sefere karar verdi. Padişah sefer kararını veziriâzama bildirince İbrahim Paşa Anadolu ve Rumeli beylerbeylerine asker ve mühimmat toplanması hususunda lüzumlu emirleri verdi.

Kanunî Süleyman'ın Macaristan istikametinde üçüncü harekâtını teşkil eden bu seferin Ferdinand'dan ziyade Şarlken'e müteveccih olduğunu söyleyen Hammer, bu hususdaki fikirlerini şöyle ifâde etmektedir: «Sultan Süleyman, beşinci seferini söylediğimiz veçhile Bohemya ve Macaristan kralı ünvanını verdiği ve İspanya kralının bir adamı addederek mektuplarında her zaman ancak Viyana valisi diye yad eylediği Ferdinand aleyhine değil, Almanya ve Şarlken aleyhine olmak üzere açtı. İbrahimin ve metbuunun müfrit gururu, Ferdinand'da kendilerinin azamet ve kudretlerine lâyık bir hasım görmeyerek Macaristan tacı için başlanılan münazaada Şarlken'den başkasını rakip gibi telâkkiye tenezzül etmiyorlardı». Daha sonra Kanunî'nin kudretine ve Şarlken karşısındaki zihniyetine temas eden Hammer, devamla: «Süleyman, Osmanlı Devletine itaat etmek üzere Zapolyai için tesis olunan Macaristan krallığının hududunu Viyana valisi marifetiyle tehdit eden İspanya kralı ile boy ölçmek şerefini arzu ediyordu. Lâkin Şarlken'i kendisiyle muharebe şerefine nail etmek arzusunda bulunmakla beraber onu bunun için İmparator tanımıyordu. Bu ünvanı kimse ile bölüşme istemiyordu. Çünkü İbrahim'in ekseriya söylediği veçhile gökte yalnız bir Allah olduğu gibi, dünyada dahi bir İmparatordan ziyâde bulunmaması lâzım geleceği fikrindeydi. Kendisini Şahlarşahı, Padişah-ı âzam Hâkim-i âlem ünvanlariyle yadeden Sultan Süleyman'ın darbeleri altında ezilmeğe lâyık yegâne bir düşman varsa o da, ancak Pavi galibi ve Roma fatihi olup da evvelki sene Ratisbon umumi meclisinde bütün Almanya'yı Türkler aleyhine harekete getirmeğe çalışan ve

geniş kudret ve tasavvurları Birinci Fransuva'nın rekabetini tevlid eden Şarlken idi».

Hakikaten bu defa Kanunî'nin niyeti Ferdinand'dan ziyade Şarlken ile vuruşmaktı. Zaten onun içindir ki bütün eski Osmanlı tarihleri bu seferden «Alman Seferi» diye bahsederler. Alman İmparatoru Şarlken ve kardeşi Ferdinand İmparatorluk sınırları içindeki muhtelif milletlerden büyük kuvvetler toplarken, Kanuni de bundan önceki seferinden daha fazla kuvvet topladı.

Ordunun miktarı

Kanuni'nin emrinde Alman seferine iştirâk eden Osmanlı ordusunun miktarı hakkında 100 bin ile 200 bin arasında değişik rakkamlar verilmektedir. Osmanlı ordusunun böyle değişik rakamlarla zikredilmesine sebep, eski kaynaklarımızda ordunun tümü hakkında kesin bir sayı zikredilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Kanunî devrinin en kıymetli kaynağı olan Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin «Tabakat-ül Memalik» inde ordu ile ilgili sayı olarak üçyüzden fazla top, yolda ilhâk eden on binden fazla tatar askeri, yine yolda orduya katılan elli altmış bin akıncı askeri sözlerinden gayrı rakam bildiren ifâdeye rastlanmaz. «Süleymanname» de de ordunun sayısı ile ilgili her hangi bir kayıt yoktur. Daha sonraki kaynaklardan Solakzâde ise hiçbir rakam söylemiyerek «kesir-ül miktar» deyip geçer. Bu duruma göre, ordunun mevcudunu hesaplamakta esas kaynak vazifesini yine Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin «Tabakat-ül Memalik» i görmektedir. Kanunî devrinde kapıkulu miktarının 12 bin tuttuğu da malûm olduğuna göre, Alman seferine iştirâk eden kuvvetler için, Celâlzâde'nin akıncı ve tatar askerlerine dair söylediklerinden kıyaslama yoluyla bir neticeye varmak mümkündür. Zaten bu noktaları gözönünde bulunduran zamanımız tarihçileri, Alman seferine katılan insan miktarını 200 bin şeklinde göstermekte ve bunun 120 ilâ 150 bininin esas muharip kuvvetler olabileceğini kabul etmektedir.

Karşı tarafın kuvvetlerine gelince: Kanunî'nin büyük ordusunun karşısına imparatora ait kuvvetler topluca çıkmamakla beraber, yine de bir miktar meselesi mevzubahistir. Zira Türkler sefer için hazırlıklara geçince imparator da asker toplamıştır. Şarlken ve Ferdinand'ın emrinde Avusturya, Hollanda, İspanya, Almanya, Bohemya ve İtalya'dan toplanan muntazam askerlerin miktarı en az 130 bindir. Bunun üzerine bir bu kadar da milis kuvvetleri eklenirse, Şarlken'e bağlı kuvvetlerin Osmanlı ordusunun sayısını geçtiği görülür. Zaten o sırada Habsburg'ların eli altındaki toprakların insan kaynağının Osmanlılardan az olmadığı göz önüne getirilirse, Şarlken ve Ferdinand'ın Osmanlılara denk sayıda kuvvet çıkaracağı neticesi kendiliğinden belirir. Kanunî'nin Alman seferinin esas enteresan tarafı da bu noktada toplanır. Habsburg'ların orduları en az Osmanlılarınkine denk olduğu halde, bir meydan muharebesi yapmak üzere, bir türlü, Türk hükümdarının karşısına çıkmıyacaklardı.

Kanunî Süleyman'ın İstanbul'dan hareketi

Sefere karar verilince, memleketin muhtelif köşelerinden toplanan askerler İstanbul'a geldiler. Bu iş de tamamlanınca ağır kıt'alar ve ordunun ağırlıkları padişahtan önce İstanbul'dan çıkarak yola koyuldu. Umumî hareket için kararlaştırılan günün sabahı kapıkulu süvarileri silâhtarlar, ulûfeciler, azaplar seher vakti saraya geldiler ve kendi grupları dahilinde dizildiler. Kapıdan itibaren geçilecek yolun sağ ve soluna sıralanan Yeniçerilerin hepsi de tüfeklerle mücehhezdi. Padişah atına binip saray kapısından çıkarken bayraklar, sancaklar ve tuğlar açıldı, tüfekçiler âdet üzere birkaç el silâh attılar. Kanunî Süleyman bu alayla İstanbul içinden ilerliyerek Edirnekapı'dan şehir dışına çıktı. 25 nisan 1532 (19 ramazan 938 Perşembe). Celâlzâde'nin bildirdiğine göre, Kanunî Süleyman «Bağlarbaşı» mevkiine varınca, burada sefer için dua edildi ve padişah İstanbul'da kalacaklara Bağlarbaşı'nda veda ederek ilk konak yeri olan Halkapınar'a gitti. Böylece sefer yolunu tutan ordu konak konak ilerliyerek Ramazan'ın 27 nci günü Edirneye vardı. Padişahın tensibi ile bayram Edirne'de geçirildi.

Edirne'den sonra Filibe - Sofya yolu-

nu takip eden ordu Niş'e yaklaştığı sırada Avusturya elçilik hey'etinin geldiği görüldü. Ferdinand'ın mütareke talebini bildirmeye gelmiş olan bu heyeti, Kanunî Süleyman Niş'te kabul etti (13 Haziran 1532). Avusturya elçilik heyetinin başkanlarından biri daha önce İstanbul'da veziriâzam ve padişahı ziyaret etmiş olan Josephe de Lamberg idi. Diğeri ise Nugarola isminde bir kimseydi. Ferdinand'ın elçilerine verilen talimat; uzun bir mütareke ile sulhün temini, Macaristan'ın Ferdinand'a terkine mukabil yılda 25 binden 100 bin dukaya kadar vergi ödeme teklifi idi. Kanunî bunların hepsini reddettiği gibi elçilerin serbestçe memleketlerine dönmelerine de müsaade etmedi. Ancak Belgrad'da padişahı ziyaret eden Fransız elçisine gösterilen fevkalâde iltifat bunların gözlerinin önüne serildikten sonra daha ilerdeki konaklarda yeniden mülâki olabilmek üzere ayrılabilmeleri için ruhsat verildi.

Osmanlı ordusu Belgrad'a varmadan önce Kırım'dan gelen Sahip Giray'ın idaresindeki on binden fazla tatar askeri, Sirem (Sirmiye, Sirmium) arazisine dahil olunduğu sırada ise, Rumeli'deki akıncıların meşhur kumandanlarından Mehmed Beyin idaresindeki 40 ilâ 50 bin, Bosna sancak beyi Hüsrev Beyin idaresinde 10 bin akıncı da Macaristan'da Drava nehri kıyısında Eszek (Essegg, Ösiyek, Ösek) te orduya katıldı. Kanuni Süleyman burada kendisini karşılıyan Macar asilzâdelerinden Pereni Petri'yi kabul etti. Janos Zapolyai'nin yerine kral olmak isteyen bu adamı Avusturya'lılar tarafından esir edilmişken 1529 yılındaki Viyana muhasarası sonunda evvelce yazdığımız gibi mübadeleye tâbi tutularak kurtarılmıştı. Ondan sonra malikânelerine kavuşturulan Pereni Petri'nin bu defa Ferdinand ile gizli ittifakı duyulduğundan padişahın kabulünü müteakip malikânesine döndüğü sırada yakalanarak hapsedilmek üzere Belgrad'a gönderildi.

Yeni bâzı kalelerin zaptı

Ordu Eszek'den sonra Budin'e doğru Tuna boyunu takip etmiyerek kuzey batı istikametinde ilerledi. Bu mıntakada Türk hâkimiyetini tanımamış bir çok şehir ve kasaba mevcuttu. Ordunun ilerisinde yürüyen Yahya Paşazâde Bâli Bey oğlu Mehmed Bey ve İkinci Bayezid in kızından torunu olan Bosna Beyi Gazi Hüsrev Bey buraların zaptını temin

Kanunî Sultan Süleyman («A Magyar Nemzet Törente» adlı Macar tarihinden)

eylediler. Bunların arasında Egerszeg (Osmanlı tarihinde Erşak), Siklos (Osmanlı tarihinde Şikloş), Babocsa (Osmanlı tarihinde Baboçka), Belovar (Osmanlı tarihinde Belvar veya Bilvar), Berzeneze (Osmanlı tarihlerinde Bezerince), Wutuseh (Osmanlı tarihlerinde Vutuş veya Vetoş), Kapolna, Nagykanisza (Kanije), Kapornak (Osmanlı tarihlerinde Kabarnak), bu kalenin civarında Poeloeske (Osmanlı tarihlerinde Beleşker) kaleleri alındı. Bunlardan sonra padişah Koermendvar (Osmanlı tarihlerinde Kamendvar) kalesi önüne gelince halk kendiliğinden teslim oldu (3 ağustos 1532). Bunun civarındaki Rum kalesi aynı teslimiyeti göstermediğinden yakıldı. Ağustosun altıncı kervar İkerwar (Osmanlı tarihlerinde Ekervar veya Eğrivar) kalesis önüne ordugâh kurulduğu sırada burası ile birlikte civarında Mesteri (Osmanlı tarihlerinde Meşter) kalesi alındı. Ertesi gün de Hidıweg (Osmanlı tarihlerinde (Hıdvik) kalesi halkı aman diledi.

Guns kalesinin muhasara ve zaptı

Bundan sonra ordu Köszeg (Osmanlı tarihlerinde Kösek) şehrine doğru ilerledi. Gönş veya Guns diye de anılan Kösek iyi tahkim edilmiş bir yerdi. Duvarlarında kalın ve geniş kuleler mevcuttu. Şehrin etrafı da içi su ile dolu derin bir hendekle çevrilmişti. Kalenin iç ve dış hisarları ayrı ayrı müdafaa edilecek tertibatı haizdi.

Osmanlı ordusunun öncülerini teşkil eden Yahya Paşazâde Bâli Bey oğlu Mehmed Bey emrindeki akıncılar 10 ağustos 1532 de Guns önüne geldiği sırada kuvvetli tahkimatına güvenen halk Osmanlı askerine şiddetli bir ateş açtı. Mehmed Bey ateşe aldırmayarak ilerlemeye çalıştıysa da, onun emrindeki birliklerle Guns'un alınamıyacağı anlaşıldı. Onun için ordunun diğer kısmı gelince Kanuni Süleyman şehrin kuşatılmasını emretti.

Muhasara tertibatını tanzim eden Vezirâzam İbrahim Paşa, kaleyi iyice ateş altında tutacak hakim noktalara, kalenin giriş ve çıkış yerlerinin karşılarına toplar yerleştirdi. Yeniçeriler hendeğin dış tarafına siperler kazarak içerdekileri gece gündüz ateş altında tutmıya çalıştılar. Ayrıca surların yıkılması için lâğımlar kazılmaya başlandı. Müdafilerden bir çok askerin lâğımların açıldığı duvar üzerine çıktığı görülünce bunlar ateşlendi. Surlar parçalanıp yıkılırken bir çok da düşman askeri öldü.

Guns müdafilerine Nicolas Jurisics kumanda etmekteydi. Arşidük Ferdinand'ın İstanbul'a gönderdiği ikinci elçilik heyetinin başkanlarından olan bu adam, Türklere karşı derin bir kin besliyordu. Onun içindir ki Mehmed Bey kuvvetleri kale civarına geldiği sırada, onları şiddetli bir ateşle karşıladı. Osmanlı ordusu kale zaptetmek gayesiyle değil, Almanlarla bir meydan muharebesi yapmak için yola çıkmıştı. Bu noktaya ehemmiyetle parmak basan Celâl zâde Mustafa Çelebi «Tabakat-ül Memâlik» inde diyor ki: «Her kaleyi yıkabilecek toplara lüzum görülmediği için getirilmemişti. Çünkü bu seferden maksat, çarçabuk sınırlara varmak ve Alman imparatoru müttefik bulmadan üzerine yüklenmek ve artık bir daha tecavüz etmemesini temin etmekti. Uzun boylu kale muharebesi yapmak istenilmiyordu. Hattâ bu kaledekiler ilerliyen asker ve ağırlıklara ateş etmeselerdi ordu bu kaleye aldırış etmeden yoluna devam edecekti.»

İşte bu şartlar altında Guns kalesi kuşatılmıştı. Maamafih, bilhassa lâğım açma faaliyetiyle surlarda yıkıntılar meydana gelince hücuma geçildi, fakat bundan sonra iç kısımda ikinci bir surun daha mevcut olduğu görüldü. İbrahim Paşa surları aşmak üzere önündeki hendeğin içersine odun ve çalı çırpı yığdırdı. Bunlar surlara doğru yükseldiği sırada, müdafiler kuru ot demetleri ve katranlı kükürtleri ateşleyip çalı çırpı yığınlarının üzerine attıktan sonra muhasımları da şiddetle top ve tüfek ateşine tuttular. Türk ordusu zayiata rağmen hem tutuşan yerleri söndürmeye, hem de mukabil ateşle vaziyete hâkim olup aynı ameliyeye devam etti. Odun yığınları daha fazla yükseldiği sırada ip ve merdivenler hazırlandı. Guns müdafileri ile son ve kanlı çarpışmalar yapılırken, kale kumandanı Nicolas Jurisics aman dilemek üzere Veziriâzam İbrahim Paşanın yanına

gelerek şehrin anahtarlarını teslim etti. O gün muhasaranın on sekizinci günüydü (28 ağustos 1532).

Guns (Köszeg) kalesinin kuşatıldığı günden düştüğü güne kadar bir konak mesafede bulunan Kanunî Sultan Süleyman, sonunda aman dileyerek teslim olması dolayısiyle halkını affettiğinden, şehir ayrıca hiçbir zarara uğramadı. Bu hususta gayret göstermiş olan Veziriâzam İbrahim Paşayı murassâ bir kemer ve altınlarla süslü bir hamail ihsan etmek suretiyle taltif eyledi.

Kanunî'nin Ferdinand'ı muharebeye dâvet mektubu

Guns (Gönş) un zaptından bir kaç gün sonra. Belgrad konağında kendilerine ruhsat verilmiş olan Ferdinand'ın elçilerinden Lamberg ve Nugarola bir daha kabule mazhar oldular. Daha önceki mülâkatta istekleri reddedilmiş olan elçilerin, bu defaki mülâkatlarının chemmiyetli tarafı, kendilerine bir mektup verilmiş olmasıdır. Ferdinand'a hitap eden bu mektup, vaktiyle Yavuz Selim'in Şah İsmail'e yazdığı mektupların havasını taşımaktadır. Nasıl Yavuz Selim uzun yollar katederek İran arazisine girdikten sonra bile Şah İsmail'i göremeyince onu mektup yoluyla harbe tahrik etmek istemişse, Kanunî Süleyman da hemen hemen aynı usulü tekrarlamıştır. 1529 yılında hükûmet merkezi kuşatıldığı halde, Kanunî'nin karşısına çıkmayan Ferdinand, yine ortalarda görünmemektedir. Osmanlı ordusu Ferdinand'a tâbi topraklara girmiştir. Kanunî'nin niyet ve plânı hasmı ile bir meydan muharebesi yapmaktır. İşte muazzam ordunun boş yere yorgunluk ve masraflara mâruz kalmamasını hesaplıyan Kanunî Süleyman, Ferdinand'ı tahrik ile karşısına çıkarmak istemektedir. Peçevî'nin kaydına nazaran padişahın Ferdinand'a hitap şekli şöyledir: «Bu kadar zamandır erlik dâvasın eder, merd-i meydanım dersin. Şimdiye değin kaç kerredir ki üzerine geliyorum ve mülküne dilediğim gibi tasarruf ediyorum, ne senden, ne de karındaşından nâm-ü nişan yok! Size saltanat ve erlik dâvası haramdır! Askerinden, belki avretinden dahi utanmaz mısın? Belki avrette gayret var, sende yoktur! Er isen meydana gelesin! Hak teâlâ Hazretlerinin takdiri ne ise yerine gelse gerek. Seninle saltanatı Beç sahrasında ülüşelim, reaya fukarası dahi âsûde olsun. Yoksa meydanı arslandan hâli buldukça tilki gibi fırsatla şikâr almayı erlik sayma. Bu kere dahi meydana gelmezsen avretler gibi iğ ve çıkrık alup dahi padişahlık tâcın urunmıyasın ve erlik adını diline getürmiyesin».

Padişahın bu mektubuna rağmen ne Ferdinand, ne de Şarlken yine ortalarda görünmedi. Daha doğrusu, büyük kuvvetler topladıkları halde Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı. Devrin en kuvvetli ordusunu teşkil eden Türklerle bir meydan muharebesi yapmaktan çekinen imparator ve kardeşi Ferdinand, daha ziyade müstahkem yerlere kuvvet yığarak Türkleri yıpratıp yormayı tercih ettiler. Müstahkem Viyana şehrine büyük kuvvetler yığdılar ve bu kuvvetlerin başına da Katzenstein Baronu Johann Katzianer'i geçirdiler. Kendileri de Viyana'nın 150 kilometre batısındaki Linz şehrinde beklediler. Burada toplanan mecliste Türklere karşı alınacak tedbirler müzakere edilmişti. Türk ordusunun büyük muhasara toplarını getirmediğini Guns muharebesi vesilesiyle farkeden imparatorun, müstahkem yerlerde kuvvet biriktirerek buralarda dayanıp barınmayı, muazzam Türk ordusu karşısında en az tehlikeli bir mücadele şekli diye telâkki etmiş olunduğu anlaşılmaktadır.

Ordunun harekâta devamı

Bütün Alman seferi esnasında en fazla dayanan yer olan Guns'un on yedi günlük müdafaadan sonra aman dilemesini müteakip, Osmanlı ordusu yine ileri harekâtına devam etti. Guns'an sonra Avusturyalılar Türklerin Viyanaya gideceğini tahmin ederken Kanunî Süleyman ordunun istikametini Viyana hizasından daha güneye doğru yönelttî. Bu arada yine bazı şehir ve kasabalar, müstahkem yerler alındı.

Guns'tan sonra ele geçirilen yerler arasında en mühimlerinden birisi Sopron idi. Osmanlı kaynaklarında Şöpron diye zikredilen ve Celâlzâde'nin «nüfusu çok olduğu gibi kaleleri, kiliseleri ve

çan kuleleri de çoktu» dediği bu şehrin ahalisi mücadeleye teşebbüs etmeden teslim oldu (3 eylûl 1532). Neusiedel gölünün batısında bulunan ve hemen hemen Budin pareleline isabet eden Sopron şehrinden sonra halkı tam mânasiyle Almanlardan müteşekkil araziye dahil olunmuştu. Viyana'ya çok yaklaşıldığı halde ordunun buradan güneye doğru teveccüh ettiği görüldü. Kanunî, Ferdinand'ın meydana çıkmayışı dolayısiyle mevsimin de ilerlemiş oluşunu nazarı dikkate alarak güneye yürümeyi daha doğru bulmuştu. O arada etrafa salınan akıncı kolları girdikleri yerleri tahrip suretiyle muharebeden kaçan Ferdinand'a zararlı olmaya çalışıyorlardı. Akıncıların başında Mihaloğlu Mehmed Bey, Yahya Paşazâde Mehmed Bey, Gazi Hüsrev Bey gibi tecrübeli kumandanlar vardı. Onikî bin kişilik bir akıncı koluna kumanda eden Kasım Bey Viyana yakınında Baden civarına kadar ilerlediği halde, Kanunî'nin İstirya istikametine teveccühünü öğrenince geri dönmüş bulunuyordu. Fakat bu kahraman akıncı kumandanı orduya iltihak için İstirya'ya doğru ilerlerken bir boğazda yapılan çarpışmada şehit düştü. Türk akıncıları pek çok tahribat yaparak bilâhare orduya katıldıkları halde, Kasım Beyin şehit düştüğü mücadele Batı kaynaklarında hayli mübalâğalı bir çarpışma olarak tasvir edilmiştir.

İstirya istikametine çevrilen Osmanlı ordusu nihayet eski kaynaklarda Mura nehri diye anılan Mur suyu vadisine indi. Bu bölgenin en mühim ve güzel şehri olan Gratz (Graç, Osmanlı kaynaklarında Gradiscas) önüne varan (11 eylûl 1532) Osmanlı ordusu Gratz'ın müstahkem durumunu nazarı dikkate alarak zapta teşebbüs etmeyip sadece civarını yakıp yıkmakla iktifa eyledi. Bazı tarihlerde Osmanlı ordusunun Gratz'ı zaptını imâ eder satırlara rastlanmaktaysa da, o devrin en sağlam kaynağını teşkil eden Celâlzâde Mustafa Çelebi'in «Tabakat-ül Memalik» inde sadece şehrin etrafının yakıldığı kaydolunmaktadır.

Gratz yakınında Mur nehri geçildikten sonra yine güneye doğru ileri harekâtına devam eden Kanunî Süleyman Marburg (Maribor) şehri yakınında Drava vadisine ulaşarak (17 eylûl) ordugâh kurdu. Burada Drava üzerine köprü kurularak karşıya geçildi. Osmanlı ordusu, halkının ekseriyeti Slovenlerden ibaret arazide ilerlerken bazı Sloven beyleri ordugâha gelerek itaatlerini arzettiler. Gerek Drava'ya varmadan önce, gerekse Drava aşıldıktan sonra ordu doğuya doğru yürüyüşüne devam ederken akıncılar yine etrafı vurmağa devam ettiler. Slovenya ve Hırvatistanda bazı şehir ve kasabalar itaatlerini bildirdi. Böyle itaatini arzeden mühim beldeler arasında Podgoonce ve Zagreb şehirlerinin beyleri de vardı.

Slovenya'ya girildikten sonra seferden dönüş yürüyüşü başlamıştı. Bu arada Herbatı mevkiine varıldığında padişah ile Veziriâzam birbirinden ayrıldı. Buradan itibaren ardçılık vazifesi verilen İbrahim Paşa sağ geriden padişahı takip etti. Lagowitz'de bulunduğu sırada André Stadler isminde bir esirle Ferdinand'a İtalyanca bir mektup gönderdi. İbrahim Paşa seferin şekil ve maksadını izah ettikten sonra, ordunun niçin dönmiye mecbur kaldığını, memleketini korumak üzere meydana çıkmıyan Ferdinand'a dokunaklı sözler söyliyerek alay etmekteydi.

Sopron'un onyedinci asırda yapılmış bir resmi.

12 ekimde Padişah ve Veziriâzam İbrahim Paşa Belgrad'da birleşti. Buradan Alman seferinde temin edilen muvaffakiyetleri bildiren mektuplar yazılarak memleketteki valilere ve Venedik

docuna ulaklar ile gönderildi. Ayrıca padişahın ifadesiyle Ferdinand'a hitaben bir mektup yazılarak divan tercümanı Yunus Bey ile gönderildi. Bu mektupta da sefer ve bundan elde edilen neticeler anlatılmakta idi.

Belgrad'dan itibaren yollarda fazla vakit geçirmek istemeyen Kanunî Süleyman İstanbul yolunu tuttu. Filibe'ye varıldığı sırada Kanunî Süleyman, Sahip Giray'ı Kırım Hanlığına tâyin etti. O arada Lehistan elçisini de kabul ile iki devlet arasındaki mütarekenin uzatılması teklifini kabul eyledi. Nihayet 21 kasım 1532 de İstanbul'a dahil oldu.

Padişahın Alman seferinden dönüşü İstanbul'da büyük şenliklere vesile teşkil etti. İstanbul, Galata ve Üsküdar tarafı beş gün beş gece donatıldı. Dükkânlar gece bile açık tutuldu. Türlü eğlenceler ve ziyafetler tertip edildi.

Alman seferinin neticeleri

Alman seferinde, Güns şehrinin muhasara ve zaptı dışında, onun ayarında mühim çarpışmalar yapılmamak ve Ferdinand ile bir meydan muharebesi verilmemekle beraber, Osmanlı devleti bu seferden hayli kârlı çıkmış oldu. Bir defa sefer dolayısiyle bir çok şehir ve kasabalar Osmanlı idaresine alındı. Avusturya arazisinde yapılan tahribat ile Avusturya'ya askerî ve iktisadî darbeler indirilmiş oldu. Alman seferi Ferdinand'ın nisbeten zayıf düşmesine yol açtı. Böylece Türklerle başa çıkamıyacağını anlıyan Ferdinand, padişahın isteklerine uygun bir muahede akdetmiye mecbur oldu. Batı tarafta sulhun temini, Osmanlı devletinin doğu işlerini, ele alması fırsatını kazandırdı.

Şarlken namına Koron'un zaptı ve geriye alınması

Kanunî Süleyman Alman seferi ile meşgulken karadan kendisinin karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Şarlken, denizden yapacağı bir harekât ile padişahın dikkatini başka tarafa çekmeye, dolayısiyle, padişahın karada Almanya üzerine yaptığı tazyiki hafifletmeye niyet etti. Bunun için meşhur Amiral Andrea Doria idaresine verdiği kuvvetli bir filoyu Mora kıyılarına gönderdi. Aslen Cenevizli bir İtalyan olan Andrea Doria 19 yaşındayken denizciliğe başlamış ve binbir macera geçirerek denizcilikte pişmiş bir kimseydi. Barbaros gibi devrinin en büyük denizcilerinden olan Andrea Doria o zamana kadar muhtelif hükümdarlar namına hizmet etmişti. Âdeta onun milliyeti denizciliğinde ve amiralliğinde toplanmaktaydı. Zira muhtelif hükümdarlara hizmette bir beis görmiyen bu adamı esas enteresе eden şey, Amiral gemisindeki bayrağın çeşidi değil, geminin mevcudiyetiydi. İlk defa papalık hizmetinde kendini göstermiye başlamış olan Andrea Doria, bilâhare Nopoli kıralının, ondan sonra da Fransa'nın hizmetine koşmuştu. Fransa hizmetinden ayrılıp kendi namına korsanlık yapan Andrea Doria tekrar Fransızlar namına çalışmış, 1528 yılında da Alman imparatoru Şarlken'in amirali olmuştur. Böylece muhtelif hükümdarlara hizmeti sırasında büyük şöhrete ulaşan ve hakikaten kabiliyetli bir amiral olduğunu muhtelif vesilelerle gösteren Andrea Doria, şimdi de Şarlken'in emriyle Türk arazisine tecavüze kalkmış bulunuyordu.

Kanunî Süleyman İstirya'dan Slovenya istikametinde ilerlemekteyken, Andrea Doria yüksek kenarlı 35 gemi ve 48 kadırgadan mürekkep kuvvetli bir filonun başında Mora kıyılarındaki Koron kalesi önünde göründü. Karaya asker çıkararak Koron'u denizden ve karadan kuşattı. Kale bedenleri iki yüz kadar top ile dövülerek gedikler açıldı. Koron'un kale tarafındaki surları önünde düşman — müdafilerin nisbetsiz şekilde azlığına rağmen — bin beş yüz kişilik zayiat verdi. Nihayet deniz tarafında meydana getirilen yıkıntılardan, Andrea Doria'nın emrindeki kuvvetler Koron'a girdi (1532 eylûl ortaları).

Andrea Doria, Koron'a Fransuva Mandoza kumandasında iki bin İspanyol askeri bırakarak Patras önüne geldi. Burasını da aynı şiddetli toplarla döverek zaptettikten sonra İnebahtı'ya yönelip orasını da aldı. Bu sırada Mora'dan alelâcele toplanan bir miktar kuvvetle kaleler istirdat edilmek istendiyse de düşman tarafında çok miktarda top bulunması ve kalelerdeki yerli Rumlarla Arnavutların düşman tarafını iltizam etmeleri yüzünden mu-

vaffakiyet hâsıl olmadı. Bu işleri kısa zamanda başaran Andrea Doria Kaptan-ı derya Kemankeş Ahmed Paşa kumandasında 80 parçadan mürekkep bir filonun denize açıldığını duyunca Mora sularından çekildi. Buradan ayrılırken zaptettiği yerlere kuvvetli muhafız kıtaları koyarak toplarla tahkim eyledi.

1533 yılında İran seferi gibi büyük bir işle meşgul olunduğundan, Koron'un istirdadı meselesi peşinen lüzumu kadar önemle ele alınmadı. Daha büyük dâvalar halledildikten sonra, burasının ne zaman olsa zaptedileceği düşünülmekteydi. Bu düşünce, İbrahim Paşanın, Şarlken'in elcileriyle konuşmalarından pekâlâ anlaşılmaktadır. Alman seferinden sonra sulha kavuşmak için uğraşan Şarlken, elçisi Cornelius vasıtasiyle gönderdiği haberde, Macaristan Ferdinand'a verildiği takdirde, Kuzey Afrika sahilinde Barbaros'a ait Arcel adası ile Mora'da Andrea Doria'nın zaptettiği Koron kalesini iade edeceğini bildirmekteydi. Buna İbrahim Paşanın cevabı: «Koron o kadar ehemmiyet verilecek yer değildir, onun gibi bizim binlerce kalemiz vardır. Burayı harb ile geri almayı tercih ederiz. İstediğimiz vakit onu yakabiliriz de...» cümlesinden ibaret olmuştu.

Maamafih Koron'un uzun müddet düşman elinde kalmasına tahammül gösterilecek değildi. Mora'daki mevcut kuvvetler buranın istirdadına kâfi gelmeyince, padişah, meşhur akıncı kumandanı Yahya Paşazâde Mehmed Beyi Mora sancak beyliğine tâyin suretiyle Koron'un zaptiyle vazifelendirdi. Mehmed Bey bir taraftan elindeki kuvvetlerle Koron'u sıkıştırırken, bir taraftan da Koron dahilindeki Rum ve Arnavutların düşmanla aralarını açmıya çalıştı. Rum ve Arnavut halktan düşmanla birleşen elebaşıların bir kısmını yakalatıp öldürdü. Sonra da bunları birbirine düşürdü. Böylece Koron'u müdafaa eden kuvvetler nisbeten zayıflamış oldu. Bu işleri yaparken Koron'u sıkı bir abluka ve muhasaraya tâbi tutmaktaydı. Koron'a gönderilen sekiz gemi dolusu takviye kuvvetlerinden cesarete kapılan düşman kaleden çıkışlar yapmaya çalıştıysa da Mehmed Bey bu harekete girişenlerin hepsini öldürttü. Nihayet Mehmed Bey dış kaleyi zaptetti. Dış kale düşünce iç kaledekiler de sonlarının pek yaklaştığını anladıklarından Mehmed Beyden aman dilediler. Böylece Koron kalesi Frenklerden geriye alınmış oldu (2 nisan 1534).

Ferdinand ile yapılan ilk sulh muahedesi

Alman seferi esnasında Kanuni'nin karşısına çıkmıya bir türlü cesaret edemiyen Ferdinand da, onun arkasındaki büyük desteği Şarlken de en nihayet Türklerle anlaşmadan gayri çıkar yol olmadığını görmüş bulunuyorlardı. Ferdinand'ın, Macaristan üzerindeki iddialarının tahakkuk edemiyeceği, bu iddiaların tahakkuku uğruna teşebbüs edilen her tecavüz hareketinin Türkler tarafından daha ağır bir mukabeleye vesile teşkil ettiğini bilfiil görmüşlerdi. Onun için Ferdinand, imparator Şarlken'in tavsiyesiyle anlaşmak üzere Türklere müracaat etti.

Ferdinand ile sulh akdi, o sırada Türk hükûmetinin de işine gelmekteydi. Zira en evvelâ devletin doğu hudutlarında cereyan eden bazı hâdiselerin halli gerekiyordu. Şah İsmail'in 1524 te ölümü üzerine yerine geçmiş bulunan oğlu Tahmasp Han, babasının eski tecavüz siyasetini yeniden ele almıştı. Bunların esaslı bir şekilde halli, ancak batıda sulhun teminiyle mümkündü. Almanya'nın içerlerine kadar koca bir ordunun uzanması da kolay değildi. Böyle seferler çok pahalıya mal olmaktaydı. Aynı derecede pahalı, hattâ ondan daha zahmetli bir seferin, batı hudutları garantiye bağlanmadan icrası elbette doğru olamazdı. İşte bunun için Ferdinand'ın bir sefaret heyeti göndermek hususundaki müracaatı müsbet karşılanarak, heyetin İstanbul'a gelebilmesi için yol ruhsatı verildi.

Ferdinand'ın İstanbul'a gönderdiği heyetin başkanı Köseg (Guns) müdafii Jurisics'in kardeşi Jerome de Zara idi. Jerome de Zara on kişilik maiyetiyle İstanbul'a vâsıl olduğu sırada Yunus Bey de Venedik'e ulaşmış bulunuyordu. Viyana muhasarasından sonra Janos Zapolyai'nin Macar kırallığına getirildiğini bildirmek üzere Venedik'e gönderil-

miş olan divan tercümanı Yunus Bey, bu defa aynı yere ikinci gidişinde de, birincisine benzer bir vazifeyi ifa ile mükellefti. Aralarında müverrih Marini Sanuto'nun da bulunduğu elli kişilik asilzade heyeti Türk elçisi Yunus Beyi Venedik'te merasimle karşıladığı günlerde, Ferdinand'ın elçisi Jerome de Zara da İstanbul'a gelmişti.

Jerome de Zara İstanbul'a varışının ikinci günü Veziriâzam İbrahim Paşa, dördüncü günü de Kanunî Süleyman tarafından kabul edildi (14 ocak 1533). Ferdinand'ın elçisi sulhü temin etmek üzere geldiğini arzettiği zaman Kanunî Süleyman, şimdilik yalnız mütarekeye muvafakat edebileceğini, sulhun ise, ancak Ferdinand'ın Türklere itaatına bir delil olmak üzere Gran (Estergon, Macarcası Esztergom) kalesinin anahtarlarını göndermek ve Macaristan üzerindeki veraset iddialarından vazgeçmek suretiyle mümkün olabileceğini bildirdi.

Padişahın sulh için ileri sürdüğü şartı Ferdinand'a anlatmak üzere, elçinin oğlu Vespasien de Zara bir divan çavuşu ile birlikte Viyana'ya gönderildi. Hammer'in bildirdiğine göre; Türk temsilcisi Viyana'da merasimle karşılanmış (1 şubat 1533), Viyana şehrinin gördüğü ilk Türk elçisi olan bu çavuşu Ferdinand kıymetli kumaşlarla süslü bir tahtta otururken kabul etmiştir. Yine Hammer'e göre; kabul sırasında Ferdinand'ın bir tarafında Macar, diğer tarafında Bohemya muteberânından imseler vardır ve 1529 Viyana muhasarası sırasında Gran alesini Türklere teslim etmiş olan Piskopos da bunların arasında bulunmaktadır.

Ferdinand, Kanunî'nin talebini kabul ihtiyacını hissettiğinden, Türk elçisi, Gran'ın anahtarlarını getiren Vespasien de Zara ve hem Ferdinand'ın, hem de Macaristan'ın son kıralı Layoş'un karısı Mari'nin temsilcisi olan Cornelius Dupplisius Schepper ile birlikte İstanbul'a döndü. Schepper padişaha sunulmak üzere iki tane mektup getirmekteydi. Şarlken'den olan metubun birisinde, Macaristan'ın Ferdinand'a bırakılması teklifi; Ferdinand'dan olan diğerinde de, Koron'un iadesi için Şarlken nezdinde tavassut edileceği vaadi yer almaktaydı.

İbrahim Paşanın Avusturya elçileriyle konuşmaları

25 mayıs 1533 te İstanbul'a vâsıl olan Avusturya heyetini ertesi gün Veziriâzam İbrahim Paşa kabul eyledi. Jerome de Zara ile oğlu Vespasien'i kabulü sırasında, Ferdinand'ın Kanunî'ye itaatına alâmet olmak üzere Gran kalesinin anahtarları ile Ferdinand'ın hediyeleri de Veziriâzama takdim olundu. Ferdinand'ın hediyesi iki bin duka kıymetinde bir elmas, bunun iki misli değerinde bir yakut ve bin duka kıymetinde incilerle süslü bir madalyondu.

İbrahim Paşa bu kabul sırasında derhal sulh müzakerelerine başlamak arzusunu gösterdiğinden, ertesi günden itibaren bu yoldaki müzakerelere geçildi. Lâkin sulhun akdine esas teşkil eden muahedenin imzalanması süratle tahakkuk edemedi. Müzakereler 27 ma-

Estergon (Gran) un onaltıncı asırda yapılmış resmi

yıstan 14 temmuza kadar müteaddit celseler halinde sürüp gitti. Hammer'in, elçilerin raporlarına istinaden tafsilen anlattığı bu müzakereler, hem cereyan tarzı, hem de İbrahim Paşanın elçilerle konuşmalarında devrin haşmetini dile getirmiş olması yönünden enteresandır. Onun için biz de bu müzakerelerin tafsilâtını daha ziyade Hammer'deki bilgiyi gözönünde bulundurarak vermeyi uygun gördük.

Sulh müzakerelerine esas teşkil eden ilk mülâkat 27 Mayısta vukubuldu. İbrahim Paşanın Atmeydanı'ndaki sarayına gittiklerinde, sarayının önünde Budin'den getirilen heykelleri dikili olarak gördüklerini söyliyen elçiler, İbrahim Paşanın kabul esnasında sırmalı bir kaftan giymiş olduğunu, kaftanının altından yine sırmalı ve mavi renkte elbisesinin göründüğünü bildirmekte; İbrahim Paşayı da orta boylu, esmer tenli, beyzî çehreli, seyrek dişli olarak tavsif etmektedirler.

Ferdinand'ın murahhasları huzura girdiklerinde İbrahim Paşanın eteğini öperek, «metbuları olan Ferdinand'ın ve kıraliçe Mari'nin biraderini» selâmladıklarını söylediler. İbrahim Paşa bu sırada muharebenin neticeleri ve Osmanlı devletinin askerî ve malî kudreti hakkında elçilere izahat verdi ve sözlerine şöyle devam etti: «Evvelce yeniçerilerin yevmiyesi yarım akçadan ibaret idi. Sonra tedricen iki üç, dört, beş akçaya yükselmiştir. Lâkin sıra neferinin sekiz akçadan ziyade aldığı yoktur. Deniz kuvvetlerinin harb zamanında masrafı pek çoktur; ancak hazine o kadar zengindir ki bundan pek az müteessir olur. Dün, İtalya'ya karşı bir donanma teçhizi için bin at yükü akça, yani iki milyon duka aldım. Elli bin tatar cihanı tâlân etmiye kâfidir. Binlerce kadın ve çocukları esaretten kurtarmak için ormanlara gönderdim; ben ve daha başka bir çok kimseler böyle hareket ettik. Türkler, Hristiyanların söylemekle zevk aldıkları şekilde vahşi, zalim ve insaniyetsiz değildir. Bu büyük devleti idare eden benim; her ne yaparsam yapılmış olarak kalır, zira bütün kudret benim elimdedir, memuriyetleri ben veririm, eyaletleri ben tevzi ederim; verdiğim verilmiş, reddettiğim reddedilmiştir. Büyük padişah bir şey ihsan etmek istediği, yahut ihsan ettiği zaman bile eğer ben onun kararını tasdik etmiyecek olursam gayrı vâki gibi kalır, çünkü her şey: Harb, sulh, servet, kuvvet benim elimdedir. Bunları size söylememden maksat, meramınızı serbestâne söylemiye cesaret vermek içindir.»

İbrahim Paşanın bu uzun konuşmasını müteakip elçi Cornelius, aldığı talimat icabı: «Ferdinand'ın, padişahı babası, Veziriâzamı da kardeşi olarak selâmladığını» beyan edince İbrahim Paşa: «Ferdinand, benim padişahım kadar büyük bir şehinşahın dostluğunu kazanmakla çok iyi yapar, çünkü bu dostluk olmasa belki iki türlü felâkete uğrardı» dedi. Elçi Cornelius ise: «Kıral Ferdinand, Macaristan'ın henüz kendi elinde bulunan kısmına temellük edebilmek üzere bizi sizin nasihatınıza ve hüsn-ü tavassutunuza müracaat için göndermiştir» diyerek Ferdinand'ın mektubunu takdim eyledi. İbrahim Paşa, Cornelius'un ne demek istediğini pekâlâ anlamıştı. Fakat buna cevap vermeden, Şarlken'den mektup olup olmadığını sordu. Cornelius, Şarlken'in mektubunu verirken bu hususta izahata girişti: «Kıral Ferdinand, kardeşi imparatoru padişahın dostane hissiyatından haberdar etmiştir. İmparator Şarlken, padişahı kendi kardeşi addeder ve bir hususî muahedeye hacet kalmadan şu şartlarla Ferdinand'ın sulhune dahil olmak ister: Macaristan Ferdinand'a bırakıldığı takdirde, Arcel adası ilk sahiplerine, Koron da yine size iade olunacaktır. Koron ahalisi mallariyle çekilebilecektir. Papa, Venedik, Fransa kıralı ile diğer bütün Hristiyan hükûmetlerinin sulhten faydalanmalarına müsaade olunacaktır.»

İmparator Şarlken'in, Barbaros'a ait Afrika sahilindeki Arcel adası ile Koron'un iadesini bir koz olarak kullanma manevrasına karşı İbrahim Paşanın verdiği cevap o kadar susturucudur ki, elçi Cornelius bu yoldan bir manevra çeviremiyeceğini anlamıştır. Zira İbrahim Paşa: «Eğer Şarlken hâlisane sulh istiyorsa metbuum reddetmez, evvelâ mektubunu okuyayım» diye söze başladı. Bu arada gözü mektuptaki mühüre

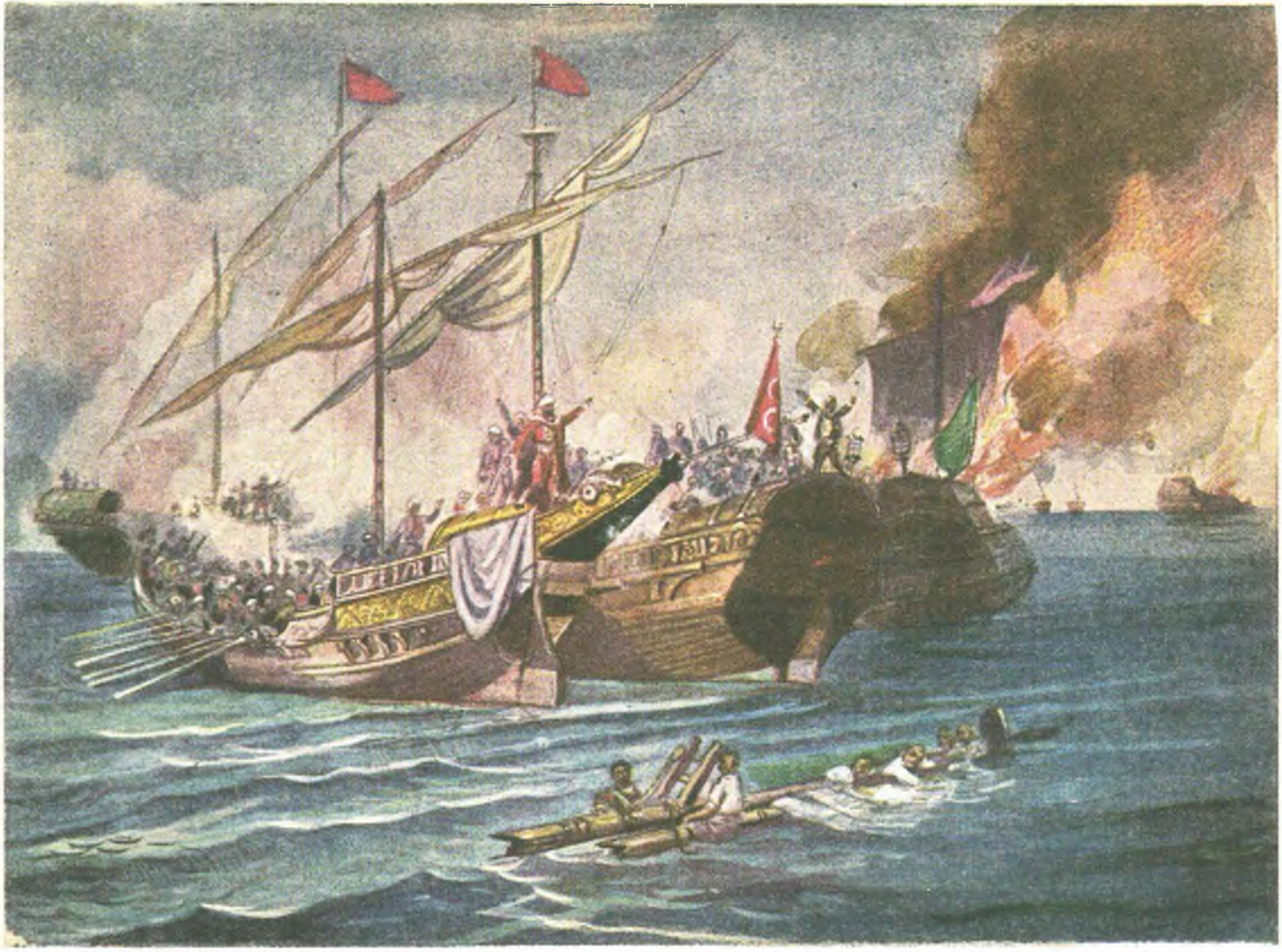

Barbaros'un Preveze Muharebesi (ressamı Nuri Paşa, Aslı Deniz Müzemizdedir)
(Mufassal Osmanlı Tarihi Tablosu No. 21)

takıldığından «metbuumun iki mühürü vardır ki birisi kendisinde durur, birisi de bende bulunur, zira kendisiyle benim aramda bir fark bulunmasını istemez; eğer kendisi için elbise yapılmasını emrederse benim için de örneğini ısmarlar; benim inşaat için para sarfetmeme müsaade etmez, bu divanhâne onun tarafından yapılmıştır. Koron'a gelince orası bir kaledir ki onun bizde binlercesi vardır, onun temelükü bizce mühim bir şey değildir; Koron'u sulhen almaktan ziyade kuvvet ile istirdadı arzu ederiz; münasip gördüğümüz zaman onu yakabiliriz de... Padişahım Macaristan'ı Kiral Janos'a vermiştir, dünyada hiçbir kuvvet onu onun elinden alamaz. Arcel, Barbaros'un sancağıdır. Kiraliçe Mari'ye arazi ve cihazını iade ettirmiye çalışacağım; eğer Budin'de bir saat daha kalmış olsaydı bizim elimize düşecek ve padişahım tarafından hemşire gibi muamele görecekti; büyük hükümdarların şerefi mağlûpları affetmektir».

O günkü mülâkat ve müzakereler bu hava içinde kapandı. İbrahim Paşa, elçilerin Aloisio Gritti ile görüşmelerde bulunmalarını bildirdi. İbrahim Paşanın ve onun vasıtasiyle padişahın fazlaca itimad besledikleri Venedikli Aloisio Gritti, Vespasien de Zara ile birlikte bir Türk çavuşu Viyana'ya gönderildiği sırada Vezirâzam tarafından Budin'den İstanbul'a çağırılmıştı. İbrahim Paşa muhtemelen Gritti'nın diplomatik kurnazlığından ve daha ziyade lisan bilgisinden istifadeyi düşünmüş olmalıydı. Gritti, Jerome de Zara ve Cornelius ile yaptığı görüşmeleri iki yüzlü bir tavır takınarak idare etti. Altı saat devam eden müzakereler sırasında Gritti, bir hayli Macarların aleyhinde bulundu. Padişahın Janos Zapolya'yı mukabele yerinde tutacağını belirterek, bu hususta herhangi bir şey söylemenin tamamen fuzumsuz olduğunu beyan eyledi. Ayrıca Koron mevzuu dolayısiyle Türk kudretine işaretten de geri kalmadı. Altmış Türk kadırgasının Koron'u şimdiden muhasara ettiğini, on kadırganın İstanbul tersanesinde inşa halinde bulunduğunu, ayrıca Barbaros'un da muazzam bir kuvvet teşkil ettiğini ilâve etti. Cornelius, Şarlken'in aktedilecek muahededen diğer devletleri de istifade ettireceğine dair sözünü ele alarak, başka devletlerin haberi olmadan onlar namına konuşabilme selâhiyetini nereden aldığını onlardan sordu.

Avusturya heyetinin Veziriâzamla ikinci mülâkatları sırasında Gritti, tercüman Yunus Bey ve Celâlzâde Mustafa Çelebi de hazır bulunuyordu. İlk mülâkatta olduğu gibi İbrahim Paşa bunda da müzakerelere geçilmezden önce kendi kudretini ortaya koyucu konuşmalarda bulundu. İlk defa «İspanya niçin Fransa kadar iyi ziraat edilmemiştir?» sualine Cornelius, İspanya'nın Fransa'ya nisbetle daha kurak oluşunu, Endülüs Müslümanları ile Yahudilerin memleketten kovulmasını, İspanyolların sapandan ziyade silâh kullanmıya meraklı bulunuşlarını ve mevcut gururlarını sebepler meyanında zikretti. İbrahim Paşa ise buna mukabil kendi fikrini belirttikten sonra müzakereleri bir temsil ile açtı. Veziriâzam misalinde şöyle diyordu: «Hayvanların en korkuncu olan aslan zor ile değil, hile ile, muhafızının verdiği yiyecek ile, itiyad kuvveti ile teshir olunur; muhafız onu korkutmak için bir değnek seçmelidir, hiç bir yabancı ona yemek vermemelidir. Aslan hükümdar, muhafızlar onun müşavirleri ve vükelâsıdır; âsâyı hakikat ve hakkaniyettir ki, hükümdarların kılavuzları yalnız bunlar olmalıdır. Ben efendimi, büyük şehinşahı âsâyı hakikat ve hakkaniyetle idare ediyorum. Hükümdar Şarlken de bir aslandır; bu halde icabeder ki onu da elçileri bu suretle teshir etsinler».

Bu sözlerin arkasından sözü tam mânasiyle kendisine getirerek: «Benim yaptığım yaptıktır; bir seyisi paşa yapabilirim. Efendimin malûmatı olmadan istediğim gibi memleketler, kıraallıklar verebilirim; onun verdiği şey benim tensibime makrûn olmazsa iradesi esersiz kalır; bilâkis ben emrettiğim halde o tensip etmezse benim emirlerim icra olunur, onunki değil. Sulh ve harb benim elimdedir; devlet hazinesi benim emrim altındadır. Metbuum benden daha mükellef elbise içinde değildir; benim servetim daima el dokunmamış olarak kalır; çünkü o benim hep masraflarımı verir. Kıraallıkları, memleketleri, hazineleri bana tevdi olunmuş-

tur; bunları istediğim gibi idare ve sarfederim. Gençliğimden beri padişah ile birlikte yaşadım; onun doğduğu hafta doğmuşum».

İbrahim Paşa sözlerinin bundan sonraki kısmında Macarlarla Türklerin arasının nasıl açıldığını anlatmakta, bu hususta Macar kıralının hatâlarını saymakta, ondan sonra da Macar meselesiyle ilgi kurarak, Fransız elçisinin padişaha sunduğu mektubun muhteviyatını açıklamakta ve: «Padişah, Fransuva'nın uğradığı felâketten müteessir ve Şarlken'in muamelesinden münfeil olarak kadının istirhamlarına en müessir surette ve vasıta ile çâresaz olabileceğini düşündü; o zaman kendi elçilerine Macar kıralı tarafından gösterilen çok kötü muamelenin intikamını almak istedi. Bâhusus ki kıral Layoş'un zevcesi, Şarlken'in hemşiresi idi. Layoş, padişaha mukabeleye çıktı; ikisi de ellerinde kılıç, Macaristan tahtı üzerindeki iddialarını müdafaa ettiler. Kılıç meseleyi halli fasletti; hükûmet hakkını bize verdi».

Bundan sonra Mohaç muharebessi ve Budin'in zaptına temas eden İbrahim Paşa, bilâhare Viyana muhasarasına sözü naklederek, tebdili kıyafetle istihkâmları dolaştığını elçilere açıklamaktadır. Şarlken'in iddialarına da temasla: «Bu sırada Şarlken İtalya'da Türkleri harb ile tehdit etmek ve Luther mezhebi erbabını cebren eski itikadlarına getirmek ile meşguldü. Almanya'ya geldi, bir şeye muvaffak olamadı. Bir imparator için bir şeye başlayıp da bitirememek ve söyleyip de hiçbir şey yapmamak lâyık değildir. Bir ruhban meclisi ilân etti, toplanmadı; Budin'i muhasara etti, alamadı; kardeşi Ferdinand ile kıral Janos arasında sulhu iadesi lâzım gelirdi, buna teşebbüs etmedi. Eğer bugün bir ruhban meclisi toplamak istemiş olsam Luther'i bir tarafa, Papayı bir tarafa koyar, kilisenin vahdetini iadeye kendilerini mecbur ederim. Ben ve padişah bu suretle, Şarlken'in yapması lâzım gelen şeyi yapmış oluruz. Macaristan kıralı yatağında can vermiş olsaydı ihtimal ki Ferdinand'ın bir dereceye kadar hakkı veraseti olabilirdi, lâkin muharebe meydanında maktûl olduğu için kırallığı bize aittir, çünkü kılıçlarımızla fetholunmuştur. Biz Macaristan'ı istilâ ettik. Bütün valiler arzı tâzimat ettiler; münasip gördüğümüz kadar Macaristan'da kaldık ve bize mukavemet edecek kimseye tesadüf etmedik».

Evvelce Türklerin Avrupa istilâsını tasvib edip, Viyana muhasara edilince aleyhimizde uğraşan, Hıristiyanlıkta Protestan mezhebinin kurucusu Martin Luther

Daha sonra sözü Şarlken'in mektubuna getiren İbrahim Paşa: «Bu mektup, ihtiyatlı ve mutedil bir hükümdar mektubu değildir; Şarlken kendi ünvanlariyle beraber kendisine ait olmıyan bir çok unvanları mağrurane sayıyor; kendisine Kudüs kıralı demiye nasıl cür'et ediyor? Bu memleketin sahibi büyük şehinşah olduğunu bilmiyor mu? Padişahtan memleketlerini almak mı istiyor? Yoksa böyle yazmakla onu istihfaf ettiğini mi göstermek istiyor? Ben işittim ki Hristiyan hükümdarları dilenci kıyafetinde Kudüs ziyareti yaparlar imiş; Şarlken Kudüs'ü dilenci kıyafetinde görmekle oraya kıral mı olacak sanıyor? Bundan sonra Kudüs'e girişi bütün Hıristiyanlar için menedeceğim».

Cornelius, Şarlken'in bu ünvanları kullanması meselesi üzerinde mazeret bulmakta müşkülât çekerek, sadece bunun usülden olduğunu söyliyebildi. İb-

rahim Paşa ise bu defa Şarlken'in gururuna temasla: «Bundan başka Sarlken, Ferdinand ile benim efendimi bir derecede tutuyor. kardeşini sevmekte hakkı vardır; lâkin bunun için büyük padişahı o kardeşe kıyas ederek kadrini düşürmesi lâzım gelmez. Benim metbuumun arazi ve insanca Ferdinand'dan daha kuvvetli ve daha zengin sancak beyleri vardır».

İbrahim Paşa, heyet âzasından Jerome de Zara'ya dönerek: «Senin kardeşin Nikola'nın akrabasından bulunan Kara Amid (Diyarbakır) beylerbeyi senin kıralından ziyade arazi ve halka maliktir. Elli bin süvari muharebelerde onun maiyetinde bulunur; sipahileri, tımarlıları Ferdinand'ın sipahi ve tımarlılarından çoktur. Padişahımın böyle daha çok sancakları vardır. İmparator Şarlken'in öyle bir mektup yazmaktan utanması icabederdi. Lâkin Fransa kıralının Macaristan seferi esnasında bize gönderdiği ve sadece «Fransa kıralı» diye imza eylediği mektup bundan ne kadar farklı ve hakikaten bir kırala yakışır surettedir. Bunun içindir ki büyük padişah da Fransa kıralına şeref vermek ve necabette ona rekabet etmek istiyerek cevabında ünvanlarını hiç yazmadı, fazlaca sevdiği bir kardeşine yazar gibi yazdı; yine bunun içindir ki Barbaros, Fransa kıralına, büyük padişaha itaat eder gibi itaat etmek için emir aldı. Eğer Şarlken bizimle sulh ederse yalnız o vakit imparator olacaktır. Zira Fransa ve İngiltere kıraliarına, Papaya, Protestanlara biz onu o sıfatla tanıttıracağız. Zanneder misiniz ki Şarlken ile Papayı bağlıyan dostluk, hususiyle Papa Roma yağmasını ve esareti müddetince uğradığı kötü muameleyi hatırlarsa pek hakikidir? Ben ondan gasbolunmuş bir elması altmış bin dukaya satın aldım. Bu elmas — parmagındaki yüzüğü göstererek —, hapsedildiği zaman Fransa kıralının elinde idi; bilâhare bana geçmiştir. Fransa kıralı nasıl olur da Şarlken'i sever, iddiasında bulunabilirsiniz?»

Veziriâzamı İbrahim Paşa, bu uzun konuşmasını bağlarken, padişahın infialini mucip olmamak üzere Şarlken'in mektubunu kendisine takdim etmiyeceğini bildirdikten sonra: «Eğer Şarlken bir sulh muahedesi akdini arzu ediyorsa bir elçi göndermesi gerekirdi; ona intizaren üç aylık bir mütareke imzalanabilir. Ve nihayet Barbaros bu müddet zarfında denizlerde Hıristiyanlar aleyhine her türlü muhasamatı tâtil edecektir» dedi.

Avusturya murahhaslariyle yapılan bu müzakerelerin akşamı padişah, Veziriâzam ve Aloisia Gritti bir araya gelerek, bu mesele üzerinde görüştüler. 11 Haziranda ise Gritti, Avusturya heyetini müzakereye dâvet eyledi. Osmanlı hükümeti adına konuşan Gritti, Şarlken'in mektubunda kendisini padişahla müsavi tutuşuna ait ifadesini ayıpladıktan sonra, onlara şöyle dedi: «Son Macaristan muharebesinde Sultan Süleyman'ın maiyetinde hususî hizmetleri için bin sekiz yüz asker, Veziriâzamda bin, diğer paşalarda beşer yüz kişi bulunuyordu. Kullarının padişaha itaati o derecededir ki, şu dakikada bir aşçıyı, o her şeye muktedir olan İbrahim Paşanın idamına göndermiş olsa bu emir derhal, müşkülâtsız icra olunur. Dünyaya yalnız o sulh verebilir. Hıristiyanlık hiçbir vakit bu zamanda olduğu kadar bölünmemiştir».

Aylardan beri uzun beklemelerle devam eden müzakereler, nihayet Veziri-

İstanbul'da eski Venedik elçisinin oğlu ve Damad İbrahim Paşanın has müşaviri Aloisio Gritti

azamın elçileri üçüncü kabulü olan 22 haziran 1533 konuşmalarında bir neticeye bağlandı. İbrahim Paşa, Avusturya murahhaslarını, kendilerinden önceki heyetlerin nail olamadıkları bir şeye muvaffakiyetleri dolayısiyle tebrik etti. Ertesi gün elçiler Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabul edildiler. Bu kabulde elçiler padişaha şöyle hitab etmekteydi: «Oğlun kıral Ferdinand senin malik olduğun şeyleri kendi malı gibi ve kendisinin malik olduğu şeyleri sesinin malın gibi addeder, çünkü senin oğlundur. Macaristan'ı kendine alıkoymuş olduğunu bilmiyordu; zira bilmiş olsaydı bu memleketi muhafaza etmek için hiçbir vakit muharebe etmezdi. Lâkin madem ki sen, yani onun pederi, memleketinin sınırları dahilinde bulundurmak istiyorsun, sana mübarek olmasını ve sıhhatini temenni eder, çünkü sen — ki onun pederisin — bu kıralhğı ve daha başkalarını tekrar teshir etmesi için yardımı edeceğinden de şüphe etmez».

Kabul merasiminde padişahın eteğini öpme şerefine nail olan Avusturya elçilerinin sözlerini divan çavuşu Yunus Bey tercüme etti. O arada Avusturya heyeti reisi Cornelius, takdim edecek hediyesi olmamasından mütevellid itizarda bulunduktan sonra kıraliçe Mari'nin cihazının iadesini ve Ferdinand'ın kardeşi olan İbrahim'in Bâb-ı humayûnda kıralın vekili sıfatında görünmesine müsaade olunmasını padişahtan niyaz eyledi. Cornelius'un bu son dileği kabul olundu.

Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın elçileri Kanunî tarafından kabul edilirken (Macar tarihinden)

Bu suretle Avusturya heyetinin 14 temmuz 1533 te İstanbul'dan ayrılmak üzere ruhsat almaları ile her şeyi tamamlanan sulh muahedesi hülâsaten şu şartları ihtiva etmekteydi:

1 — Kıral Ferdinand Osmanlı padişahını baba bilecek ve ancak «kardeş» diye hitab ettiği Vezirâzama müsavi sayılacaktır.

2 — Kıral Ferdinand Macaristan üzerindeki veraset iddialarından vazgeçmiş, yalnız Macaristan'ın kuzey batısında fiilen hâkim olduğu arazi ona ait sayılmıştır.

3 — Ferdinand elinde bulunan Macaristan'ın bu toprakları için Osmanlı hazinesine her yıl otuz bin altın ödiyecektir.

4 — Ferdinand ile yapılan bu anlaşmadan sonra Şarlken de müsalâha için bir elçi yollıyacaktır.

5 — Osmanlı himayesindeki Macar kıralı Janos Zapolyai ile kıral Ferdinand arasında Osmanlı mümessillerinin nezareti altında bir hudut hattı çizilecek, bu hudut Osmanlı hükûmetinin tasvibini müteakip muteber addedilecektir.

6 — Ölen Macar kıralı Layoş'un karısı Mari'nin malikânesi kendisine bırakılacaktır.

7 — Şarlken ile sulh olmazsa Osmanlı hükûmeti ona karşı harekette serbest kalacaktır.

8 — Sulh ahkâmı sene ile mukayyed değildir, Ferdinand riayet ettiği müddetçe muteber sayılacaktır.

Avusturyalıların, Türk kudreti karşısında boyun eğişleri vesilesiyle Hammer Türklere karşı iyi olmıyan hissiyatını da belli ederek, kitabında bu bahse ait neticeyi şu sözlerle bağlamaktadır: «İşte bu suretle Süleyman, Macaristan'ı

Kanuni Sultan Süleyman (A Magyar Nemzet Története adlı Macarca tarihten)

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu. No. 17)

gasbetmesini baba ile oğul arasında mevcut olması lâzım gelen mal iştiraki bahanesi altında setreyledi. Ferdinand ve İbrahim arasında ifade olunan kardeşlik de Ferdinand'ın bir devletin veziri ile aynı derecede addolunması mezelletini suret-i âharda göstermekten başka bir şeye yaramadı. İşte, Avusturya, Osmanlılarla birinci müsalâhasını bu türlü menfaat ve şeref fedakârlığıyle satın almıştır».

ANADOLU'DA İSYAN HÂDİSELERİ

Yavuz Selim'in şiddetli hareketlerle, bir kısmını öldürmesine, bir kısmını sürgün etmesine rağmen Anadolu'da

Kanuni'nin ilk devrelerinde ordularımızın harekât sahalarını gösterir harita

yine pek çok şiî mevcuttu. Şiîler muayyen yerlerde hayli kesif olmakla beraber bazı yerlerde de dağınık vaziyette yaşamaktaydı. Şiîlerin kesif bulundukları yerlerde Şiî - Sünnî münafereti zaman zaman şiddet kesbetmekte ve kanlı hâdiseler vukubulmaktaydı. Bilhassa iç ve dış tahrikler Şiîlere pek çabuk tesir ettiğinden, bunların kitle halinde isyan ettikleri görülmekteydi. Şiî şeyhleri etraflarındaki kimselere kolayca nüfuz edebildiği, aynı zamanda şahıslarına karşı halkı da sıkı şekilde bağlıyabildikleri için, kendilerini kuvvetli görmiye başladıkları anda hükûmete baş kaldırmaktaydı. Kanunî devrinden önce görüldüğü veçhile ondan sonra da Anadolu'da Şiîlikle ilgili kanlı hâdiseler eksik olmadı. Selçuklular devrindeki Baba İshak hâdisesi bu neviden bir hareketti. Binaenaleyh Osmanlılardan önce bile Şiîlik meselesi Anadolu'da kan dökülmesine sebep olmuştu. Samavnalı Şeyh Bedreddin hareketine bir çok Alevî katıldığı gibi, İkinci Bayezid zamanındaki Şahkulu ve Yavuz Selim zamanındaki Bozoklu Türkmenlerinden Celâl hâdiseleri de birer Şiî ayaklanmasıydı. Bilhassa İran'da Safevî devletinin kuruluşundan sonra Şah İsmail'in, ondan önce de babası Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd'in tahrikleri, Anadolu'da Şiîlerin sayısını arttırdığı gibi, isyanlara da zemin hazırlamıştı. Bu yüzden Anadolu'da kızılbaş hâdiseleri sıklaşmıştı. Onun için Osmanlı hükûmetinin sıkı davranması, bilhassa Yavuz Sultan Selim'in şiddet hareketi kızılbaş dâvasının hallini mümkün kılmamıştı.

Anadolu'da zaman zaman vukubulan idarî hatâlar, işlenen bazı haksızlıklar hükûmete karşı itaatsizliklere yol açmakta ve bu gibi meseleler, ayaklanmak için fırsatı ganimet telâkki eden kızılbaş dedelerinin işine yaramaktaydı. Ancak, devlete karşı baş kaldırmalar hep Anadolu'da cereyan ettiğine; bu yüzden bir çok Türk öldürülüp, Anadolu köy ve şehirleri zarara uğradığına göre; haksızlıklar ve sert hareketler yoluyla isyana sebebiyet veriş meselesinde, devşirme devlet erkânının maksatlı davranışlarından da şüphelenmek mümkündür. Zira, Anadolu isyanlariyle mütemadiyen Türk kanının dökülüşü karşısında — eski Osmanlı tarihlerinde sarih ve kesin bir ifade mevcut olmamakla beraber — ister istemez bazı devşirmelerin Türk ırkından bu yolda bir intikam almayı düşünmüş olabilecekleri hatıra gelmektedir. Nitekim isyanların bastırılışı sırasında devşirme vezirlerin pek çok kan dökmeleri bu düşünceye kuvvet verecek delillerdendir.

Baba Zünnun hâdisesi

Kanunî Süleyman devrinde Anadolu'da isyan hâdiselerinden ilki Baba Zünnun adında bir Türkmenin etrafına adam toplamasiyle meydana gelmiştir. Baba Zünnun'un baş kaldırmasına da bir haksızlık hâdisesi sebep olmuştur. Bozok sancakbeyi olan eski Veziriâzam Hersekzâde Ahmed Paşanın oğlu Mustafa Beyin sancağında arazi tahriri yapılırken bir takım haksızlıklar vukubulmuştur. Haksızlıklar halk arasında memnuniyetsizliğe yol açmaktayken kızılbaş Türkmenlerden «Süğlün Koca» adındaki bir ihtiyarın arazisine de iki yüz akçe vergi yazılmıştır. Süğlün Koca, kadı Muslihiddin ve sancak beyi Mustafa Beye müracaatla verginin çokluğundan bahisle yarısının affını rica etmişse de dileğinin yerine getirilmesi şurada dursun, adamcağız tahkir edilmiş ve üstelik sakalı da tıraş edilerek hakareti ağırlaştırılmıştır. Bunun üzerine Süğlün Koca, oğlu Şah Veli ve yine Alevîlerden Baba Zünnun bir araya gelerek baş kaldırmışlardır. Tabakat-ül Memalik'te kaydedildiğine nazaran, Bozok'taki isyan, sancak beyi Mustafa Bey, kadı Muslihiddin ve kâtibi Mehmed Beyin 28 ağustos 1526 da (Solakzâde'de 1527 Ağustosu) öldürülmeleriyle başlamıştır. Aynı sene içinde birbirinden gün ve ay farklariyle başka ayaklanmalar da vukubulduğu cihetle, bunların tahrikçilerinin plânlı hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Karaman valisi Hürrem Paşa bu vakayı duyunca acele bir miktar kuvvet toplıyarak âsilerin üzerine yürüdü. Kayseri'nin kuzeyinde Kurşunlubeli mevkiinde yapılan çarpışmada Hürrem Paşa mağlûp oldu. Kendisi yaralandıktan başka İçel sancak beyi Bostancıoğlu Ali Bey ile Kayseri hâkimi Behram Bey

şehit, Karaman askerinin bir kısmı da esir düştü.

Âsilerin miktarı o sırada üç bin beş yüz kişiden ibaret bulunduğu halde, etrafa hâkim kesiliverdiler. Bu vaziyet karşısında Adana valisi Pirî Bey bir taraftan vaziyeti padişaha bildirirken bir taraftan da kuvvet toplamak üzere valilik bölgesindeki sancak beylerine emir verdi. Tarsus sancak beyi Hüseyin Bey Sis (Kozan) sancak beyi Mustafa Bey kuvvet toplamakla meşgulken âsilerin reisi Baba Zünnun ile Mukilânoğlu Musa idaresindeki çeteler Sivas ile Tokat arasındaki Artukabad (Artova) ve Kazova taraflarını yağmaya koyuldular. Âsilerin harekât sahası yakınında bulunan Hüseyin Paşa hazırlık yaparken Maraş sancak beyi Mahmud Bey maiyetindeki Dulkadır askeriyle 12 Eylûlde Sivas'ta Hüseyin Paşaya mülâki oldu. O arada Malatya sancak beyi Kıstıoğlu İskender Bey bin kişilik süvari ve piyade kuvvetiyle keşfe gönderildi. İskender Bey, kuvvetlerinin çoğunu pusuya sokup kendisi Türkmen çadırlarına doğru yaklaştı. Türkmenlerin hücumu karşısında sahte ricat yaparken pusudaki askerleri korkaklık gösterip kaçmıya yeltenince âsiler bunların üzerine yüklendiler. Neticede İskender Bey kendisini güçlükle kurtardığı gibi askerinin yarısı da öldürüldü.

İskender Beyin mağlûbiyeti üzerine âsiler daha fazla kuvvetlendikleri gibi, cesaretleri de arttı. Vaziyet gittikçe nazikleşmekte ve Türkmenlere yeni iltihaklar vukubulmaktaydı. Zaten tenkil hareketini daha geniş çapta tutma lüzumu, İskender Beyin mağlûbiyetinden önce meydana çıkmıştı. Onun için asker toplama faaliyeti yalnızca Sivas ve Adana vilâyetlerinde değil, Diyarbakır, hattâ Şam vilâyetlerinde de göze çarpmaktaydı. Nitekim Şam beylerbeyi Lûtfi ve Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşalar askerlerini alarak Türkmenler üzerine harekete geçmişlerdi. Hüseyin Paşa, merkezi Amasya olan Eyalet-i Rum askeriyle Sivas'ta beklerken, Ulaklar vasıtasiyle, Diyarbakır, Ayıntab (Antep) ve Şam askerlerinin Malatya'ya kadar ulaştıklarını haber aldı. O arada, müdebbir bir kumandan olan Adana valisi Pirî Beyin acele etmemesi hususundaki ikazına aldırmıyarak yürüyüşe geçtiğinden Hüseyin paşaya bu tavsiyeyi yapmasına rağmen Pirî Bey de hareket zorunda kaldı. Hüseyin ve Pirî Paşaların askerleri Muyluklu mevkiinde âsilerle karşılaştılar (27 eylûl 1526). Pirî Bey kolu, Baba Zünnun çeteleri üzerine yüklenerek âsileri bozguna uğrattı. Baba Zünnun da ölenlere dahildi. Âsilerin bir kısmı ağırlıklarını bırakıp dağlara çekildiği sırada Hüseyin Paşanın askerleri onların malına konmak için intizamını kaybettiği sırada, âsiler yeniden derlenip toparlanarak hücuma geçince, mal kaygısına düşenler bu defa kaçışmıya başladılar. Neticede Hüseyin Paşa da yaralı olarak güç hal ile Sivas'a gelebildiyse de, yaralarının tesiriyle öldü. Bereket versin ki Hüseyin Paşa kolu bu hale düşerken Diyarbakır beylerbeyi yetişerek âsilerin çoğunu kılıçtan geçirdi. Böylece Baba Zünnun ve onunla işbirliğinde bulunan isyancılar ortadan kaldırılabildi.

Domuzoğlu, Yekçe Bey ve Veli Halife hâdiseleri

Baba Zünnun ve işbirlikçileri isyanının bastırılmasını müteakip yeni bir isyan daha başgösterdi. Bu defaki isyan, daha önceki gibi iç Anadolu'da olmayıp Toroslar bölgesindeydi. Adana vilâyeti sınırları içinde Berendi nahiyesinde Domuzoğlu, Toroslarda Ulaş nahiyesinde Yekçe Bey (Tabakat-ül Memalik'te Bekçe Bey), yine Adana vilâyeti dahilinde Karaisalı bölgesinde Veli Halife adındaki şahıslar etraflarına adam toplıyarak devlete karşı baş kaldırlar. 1526 senesinin sonları ile 1527 yılının ilk ayları içinde faaliyete geçen bu isyancıların etrafında toplananların sayısı Baba Zünnun'unki kadar olmayıp, beş yüz ile bin kişi arasındaydı. İsyancı reislerin maiyetinde silâha sarılanlar hemen hemen hep Şiî Türkmenlerdendi.

Adana vilâyeti dahilinde bazı köyleri basarak şekavete girişenleri, Baba Zünnun isyanının bastırılmasında da hizmeti görülen Adana valisi Pirî Bey ortadan kaldırdı. Ramazanoğulları soyundan olan Pirî Bey, önce Domuzoğlu, onun arkasından Yekçe Bey isyanını bastırdı. Ölüsü ele geçirilebilen Domuzoğlu'nun başı, diri olarak yakalanan Yekçe Beyin de kendisi İstanbul'a

yollandı. Yekçe Bey İstanbul'da idam edildi.

Karaisalı kadısı Mustafa Halife'nin oğlu olan Veli Halife'nin çıkardığı isyan Domuzoğlu ve Yekçe Beyinkinden daha geniş ve kuvvetliydi. Karaisalı tarafını sindirdikten sonra Tarsus'a hücum eden Veli Halife kuvvetlerinin de hakkından yine Adana valisi Pirî Bey geldi.

Kalender Çelebi isyanı

Bozok ve Adana bölgesindeki isyanların bastırılmasının hemen akabinde onlardan hayli geniş çapta yeni bir isyan daha başgösterdi. Karaman'dan Maraş'a kadar uzanan bölgedeki kızılbaşları etrafına toplıyarak, bu geniş sahada faaliyete geçen isyancıların reisi Kalender Çelebi idi. Hacı Bektaş-i Veli'nin evlâdı telâkki edilen Balım Sultan'ın soyundan geldiği rivayet olunan Kalender Çelebi, Hacı Bektaş-ı Velî postnişini idi. Kendisinin böyle bir mevkie sahip oluşu ve soyunun da Hacı Bektaş-ı Velî'ye bağlanması dolayısiyle isyan ettiği zaman, etrafına, öteki isyancılarla kıyaslanamıyacak derecede fazla adam toplandı ki, bunların miktarının yirmi otuz bin kişiyi bulduğu anlaşılmaktadır.

Alevî isyancılarının maksatlarının arasında istiklâl arzusunun bulunduğunu da söyliyen Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kalender isyanının hazırlanışı münasebetiyle diyor ki: «Hacı Bektaş'ın adını duymıyan bir Müslüman hemen hemen yoktur. Bu adam için sağlığında tekkeler ve öldükten sonra da adına türbe ile bir çok tekke ve imaretler yapıldı ve bu müesseseler için birçok yerler ve hediyeler vakfedildi. Ne fayda ki, bu tekkeler sonradan birer fesat ocağı oluverdi. Nitekim bu dinî müesseselerin birinde oturan Kalender isminde bir budala, kendi ayarında olan bir sürü cahilleri tekke içinde azgınlığa teşvik etmiye kalktı. Günün birinde tekkedeki dervişler Kalender'in sancaklarını kaldırdılar, davullar ve boynuzdan borular çalarak içlerindeki fesadı dışarıya verdiler. Kalender civar taraflarını yağmaya başladı. Bunların mezhebince her kadınla temasta bulunmak helâldir. Sünnîlerin kanlarını akıtmak günah değildir».

Kalender Çelebi isyanının başlangıç tarihine ait kesin bir şey söylemek biraz müşküldür. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kaydına nazaran, isyan haberi, Mohaç seferinden dönmekte olan Kanunî'ye Petervaradin'e geldiği sırada ulaştırılmıştır. Buna göre Kalender Çelebi, bu tarihten daha önce faaliyete geçmiş olmalıdır. İsyan, padişaha hayli şümullü bir şekilde duyurulmuş olmalı ki, Kanunî'nin haberi alır almaz Anadolu beylerbeyi Behram Paşayı yola çıkardığı, İstanbul'a vardıktan sonra da bu işe Veziriâzam İbrahim Paşayı memur ettiği görülmektedir.

İbrahim Paşa üç bin Yeniçeri ve beş bin (Solakzâde'de iki bin) Kapıkulu Süvarisi ile yola çıktı. Aksaray civarına geldiği zaman kendisi orada kalarak, Anadolu beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman valisi Mahmud Paşayı, emirlerinden eyalet askeriyle isyancılara karşı gönderdi. Bunlar 8 haziran 1527 de Gencefe mevkiinde Kalender Çelebi kuvvetleriyle karşılaştılar. Yapılan muharebede Karaman valisi Mahmud Paşa, Alâiye sancak beyi Sinan, Amasya beyi Koçu, Birecik sancak beyi Mustafa ve Anadolu timarları kâhyası Şeyh Mehmed şehid düştüler. Âsiler karşısında hükümet kuvvetleri tam bir bozguna uğradığından, Aleviler birçok malzeme ele geçirdikleri gibi yeni iltihaklarla sayıca biraz daha faz-

Eski Tarsus'tan bir görünüş

lalaştılar. Kalender Çelebi ile birleşenlerin arasında yalnız Şiîler değil, Sünnîler bile görülmekteydi.

Bunun üzerine İbrahim Paşa sıkı davranarak Elbistan'a kadar ilerledi. Âsilerin miktarının çokluğunu gözönüne alarak, işi daha kolaylıkla halledebilmek için bazı tedbirler ittihaz etti. Kalender'e iltihak etmiş olan Dulkadırlı Türkmenlerinin reislerini elde ederek evvelce ellerinden alınmış olan tımarlarının geriye verileceğini bildirdi. Kalender'e katılan diğer sipahiler için de aynı vaadde bulundu. Bunun üzerine Kalender Çelebi'nin kuvvetleri süratle azalmıya başladı ve neticede üç dört bin kişiye kadar düştü. İşin hallinin hayli kolaylaştığını farkeden İbrahim Paşa nihayet Kalender'in üzerine Bilâl Mehmed ve Divane Pervane isimlerindeki subayların emrinde kuvvet sevketti. Bunlar âsi Alevîleri Başsarız (veya Başsız) yaylâsında bozguna uğrattı. Ölenlere bizzat Kalender Çelebi de dahildi.

Anadolu Beylerbeyi ve maiyetindekilerin mağlûbiyetine içerleyip bunu bir türlü hazmedemiyen İbrahim Paşa, Kalender'in öldürülmesinden sonra, ilk gönderilen kuvvetin neden yenildiğini tesbit etmek üzere bir divan topladı. Bazı kimseleri sorguya çekti. Veziriâzamın sualine muhatap olanların en başında Anadolu beylerbeyi Behram Paşa vardı. Celâlzâde Mustafa Çelebi «Tabakat-ül Memalik» inde bu sahneyi şöyle anlatmaktadır:

«İbrahim Paşa bu sefer keyfiyeti beylere sordu, bunlardan kimisi bozgunluğu takdire, kimisi düşmanın çokluğuna verdi, kimisi de elden geldiği kadar çalışıldığını, fakat savaşta talihin yâr olmadığını anlattı. Bu sözlerin hiçbirisi Sadrazamı kandırmadı. Paşa kaçanlara yüzünü çevirerek sert bir eda ile: — Devletin tâlim ve terbiye görmüş büyük bir askerî birliği böyle bir bölük acemi çaylağının karşısından kaçamaz. Sapasağlam ve yarasız olarak savaştan çekilmek mertlik kârı değil, çekilmiye sebep olanları idam etmek lâzım. Böyle olmazsa bir daha kimse harbetmez. Saltanatın nizam ve intizamı bozulur.

Dedikten sonra müsebbibler için birer zabıt varakası tutulmasını emretti. Bendeniz (yani Celâlzâde Mustafa Çelebi) divan kâtibi bulunuyordum. İbrahim Paşa yüksek bir ses ve kızgın bir tavırla bendelerine dedi ki: — Suallerime bunların verecekleri cevapları ayrı ayrı yaz. Bu cevapları padişaha söyliyeceğim.

Pasa gümüşten bir kürsü üzerinde oturuyordu. Bu sorgu esnasında tekmil ordu duruyordu. Suçlular Anadolu beylerbeyi ile Karaman, Eyalet-i Rum ve Dulkadır mıntakalarına ait sancak beylerinden ibaret olmak üzere takriben kırk kişi idiler. İbrahim Paşa ilk suali kızgın olarak Behram Paşaya sordu. Behram Paşa şaşırdı kaldı, âdeta dili tutuldu. Tek bir kelime olsun söyliyemedi. Sadrazam bunun üzerine ümeraya seslendi, cevabınız nedir, her kim ne diyecekse desin, dedi». Ümera arasında da İbrahim Paşayı tatmin eden kimsenin ilk defa çıkmadığını anlatan Celâl zâde, nihayet eski Veziriâzam Pirî Mehmed Paşanın oğlu İçel sancak beyi Mehmed Beyin şu tesirli sözleri söylediğini kaydeder: «Asrımızın fâzıllarından ve dünyanın akıllılarından işittiğime göre, eski serdarlar, düşman yakınına varıldığında aklı eren kimselerle müzakere ve münakaşa ederek bir karar elde ederler ve ondan sonra düşman üzerine yürürlermiş. Memur olduğumuz hizmette serdarlarımızın birkaç akıllı ile danışıp anlaştıkları yok, ümeramız küçük rütbelilerle meşveret ve müzakereye tenezzül etmezler. O mağrur adamlar yalnız kendi cesaretlerine güvenirler ve askerlerinin çokluğuna bakarlar ve kıt'alarındaki Hacı Bektaş âşıklarına yahu diye lâf atıp dururlar ve maiyetlerini kendilerine küstürürler. Bir taraftan uğursuzluk, bir taraftan gurur bizi utandırdı».

Mehmed Beyin bu konuşmasında hakikat payı gören İbrahim Paşa, suçlu addettiği kimselerin idamına çalışmaktan vazgeçti.

Veziriâzam İbrahim Paşa İstanbul'a gidince, isyan hareketlerinin bastırılmasında hizmeti görülen Ramazanoğullarından Adana beyi Pirî Beyi İstanbul'a çağırttırdı. Pirî Bey İstanbul'a gelişinde padişahın elini öptü, kendisine kıymetli bir hil'at giydirildi, ayrıca harpteki hiz-

Kaabız Meselesi

(İlâve : 83)

★

Osmanlı tarihine «Kaabız meselesi» diye geçmiş olan bu hâdise sadece bir kişinin idamından ibaret bir mesele olmayıp, o devrin Türkiyesinde fikire verilen kıymeti ve fikre ancak fikirle mukabele edildiğini ortaya koyan bir örnektir de.

Peçevî, Celâl zâde ve Solakzâde gibi eski Osmanlı tarihcileri, Kaabız meselesinin bu cephesi üzerinde bir mütalea beyan etmemekle beraber, hadiseyi tafsilen ele almak suretiyle tarihe hizmette bulunmuşlardır. Divan kâtibi sıfatiyle meselede bizzat şahit olan ve diğer tarihcilere de kaynaklık eden Celâl zâde Mustafa Çelebi, Kaabız'dan bahsederken «herif» kelimesinden gayri hakaret kokusu bulunan başka bir kelime kullanmamıştır. Divanda cereyan eden konuşmaların en mühim noktalarını nakletmek suretiyle, Kaabız meselesinin en canalıcı tarafı olan «fikire, fikirle mukabele edilmiş» olması hakikatının zamanımıza intikalini sağlamıştır. Onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Avrupa'da dinî inançlarından dolayı insanlar türlü eziyetlere maruz bırakılır, hatta diri diri ateşlere atılırken Türkiye'de, İslâm dininin esaslarını açıktan açığa baltalıyan bir şahsın, fikir ve iddialarını isbata dâvet edilmesi, Kaabız meselesinin önem ve hususiyetini teşkil etmektedir. Mütcakip asırlarda Avrupa'nın aksine Türkiye'de taassup fazlalaştığından Kaabız meselesini, o devrin hususiyetini en iyi aksettiren Celâl zâdeyi esas alarak nakletmek, şüphesiz en isabetli hareket olur.

Molla Kaabız aslen İranlı olup, tahsilini Türkiye'de yapmış ve İstanbul'da ilmiye sınıfına mensup kimseler arasında yer almıştır. Harabati bir ruh taşıyan Molla Kaabız, vaktinin bir kısmını meyhanelerde geçiren bir şahıstır. Sözünü sakınmayan, pervasız konuşan ve hür fikirli bir kimse olduğu anlaşılan Kaabız, bulunduğu meclislerde ve dolaştığı yerlerde Hazreti İsa'nın, Hazreti Muhammed'den efdal olduğunu ileri sürmekte, fikirlerini isbat için de birtakım dinî deliller göstermeğe çalışmaktaydı Kaabız'ın bu şekildeki konuşması, halkın inanç-

→

→

larını sarsabilirdi. Nitekim onun konuşmaları hayli şümullenmiş olmalı ki, faaliyetine dair haberlerin padişahın kulağına kadar gittiği görülmektedir. Bunun üzerine Kaabız, Veziriâzam İbrahim Paşanın emriyle divana getirilmiş ve kendisinden iddialarının isbatı istenmiştir.

3 kasım 1527 günü yapılan divan toplantısında Kaabız'ın fikirlerini isbata daveti işi Celâl zâde'nin «Tabakat-ül Memalik»inde şöyle anlatılmaktadır: «Anlat bakalım derdin, maksadın nedir??» dediler. Divan âzası arasında Rumeli Kazaskeri Fenari zâde Muhiddin ve Anadolu Kazaskeri Kadiri Çelebiler hazır bulunuyordu. Kaabız her yerde açıldığı gibi burada da dedi ki: «Elimizdeki Kur'ana ve meydandaki hâdiselere göre Hazreti İsa, Hazreti Muhammed'den efdaldır. Bu iddiayı Kur'an ve hadisler ile teyid ederim». Kaabız Kur'andan âyetler okuduktan ve bir iki tane hadis ileri sürdükten sonra karşısındakileri hayrete düşürdü. Paşalar dediler ki, «Bu bir diyanet işidir, buna kazaskerler cevap versinler». Kazaskerler Kaabıza ne sordularsa Kaabız papağan kuşu gibi cevap veriyordu. Lâkin kazaskerler sadece katlini isteyip herifin iddialarını çürütecek delâil getirdikleri de yoktu. Sadrazam birkaç defa kazaskerlere «Bu adamın iddiası şeriata karşı aykırı ve yanlışsa onu ilme istinaden bildirmeniz gerektir. İşi hiddetle savmak, hiddetle bitirmek ilme ve âlimlere yakışmaz» dedi. Buna rağmen kazaskerler yine hiddet ederek katli lâzımgeldiğini söylediler. İbrahim Paşa anladı ki, bunların herife cevap vermiye kudretleri yoktur Kaabız'ın galebe çaldığı da görülünce onu başından savdı».

O günkü divan toplantısını kafes arkasından takip eden Kanuni Sultan Süleyman, Kaabız'ın iddialarının çürütülemeyişi karşısında müteessir olmuştu. Divan dağıldıktan sonra Veziriâzamla birlikte vezirler arzı tâzimat için huzuruna çıktıklarında onlara şöyle dedi:

«Kaabız'ın iddiaları doğru değildir, lâkin sizin de herifin şüphesini halletmek-

→

metlerine karşılık yıllık tahsisatı arttırıldı.

Üzeyr'li Seyid Hâdisesi

Padişah tarafından taltif olunan Pirî Bey, Adana'ya geldiği zaman mıntıkasını emniyet içinde buldu. Lâkin bir müddet sonra hastalanarak yatağa düştü. O sırada Adana vilâyeti sınırları içinde yeni bir alevî isyanı başgösterdi. İsyan çıkaran adam, Üzeyr sancak beyi Ahmed Beyin torunu Seyid adlı birisiydi. Hâlen Üzerli adını taşıyan ve son senelerde Dörtyol kasabasına bir mahalle halinde ilhak edilen Üzeyr, Kanunî devrinde şimdiki haliyle kıyaslanamıyacak derecede önemli bir merkezdi. İşte Seyid veya Seydî adını taşıyan bu isyancı, babası kızılbaş olmadığı halde kendisi bilâhare kızılbaşlığı kabul ile başına kızıl bir tac giydi. Ondan sonra etrafına adam toplamaya başladı. İsyana da dayısı Ahmed Beyi öldürmekle girişti (12 şubat 1529). Bunu müteakip Kınık ordugâhını bastı ve Kınık emini Hüseyin Beyi öldürdü. Birkaç gün sonra da Berendi nahiyesini bastı, buradan da Ayas'a yürüyerek şehri yaktı. Âsi Seyid'in etrafında toplanan adamların sayısı beş bin kişiyi bulmaktaydı.

İsyanın sür'atle büyüyerek tehlikeli bir hal alması üzerine, Adana Beyi Pirî Bey hastalığına rağmen, derhal bin beş yüz süvari ve dört bin piyade ile harekete geçti. Seyid, Pirî Beyin süvari hücumundan çekindiğinden, Ayas'ı bırakarak sür'atle Maraş'a bağlı Kars kasabasına gitti. Orada, beş yüz kadar maiyeti bulunan İnciryemez adlı bir âsi de kendisine iltihak etti, ayrıca Kars kasabasında bazı süvariler de Seyid'e katıldı. Böylece kuvvetleri biraz daha arttığından kendisini hayli kuvvetli hissetmeye başladı. Kars'ı basıp yaktıktan sonra Sis üzerine yürüdü. Âsilerle başa çıkamıyacağını düşünen Sis sancak beyi şehrin kalesine sığındı, o da bundan cesaretlenerek Sis'i yakıp yıkmaya başla-

→

sizin kendisini çıkarmanız da doğru değildir».

O zaman Veziriâzam:

«Ne yapalım, kazaskerlerimiz mesâil-i şer'iyeye hakkiyle vâkıf ve bu müfsidi iskat ve ilzamdan sonra icrây-ı hükme kadir değillerdir» dedi. Bu sözlerinin arkasından ilmi erbabının yalnızca kazaskerlerden ibaret olmadığını da hatırlattı. Bunun üzerine Kaabız'ın arkasından çavuşlar gönderilerek nezaret altına alındı. Ertesi gün divan yeniden toplandığı zaman müftü Kemal Paşa zâde Şemseddin Ahmed «İbni Kemal» ile İstanbul Kadısı Sa'di «Sa'düddin» Çelebi de davet dolayısiyle burada hazır bulunuyordu. Büyük bir âlim olan Kemal Paşa zâde, Kaabız'a iddialarının nelerden ibaret olduğunu sorarak kendisini peşinen sükûnetle dinledi, ondan sonra adamın iddialarını teker teker çürüttü. Kaabız'ın divanda ikinci defa dinlenişini Celâl zâde şöyle anlatmaktadır:

«Müftü hazretleri büyük bir hilm ve edeple Kaabız'ın iddiasını sordu. Kaabız, Kur'andan birkaç âyet ve hadislerden de birkaç tane okudu. Sözün kısası nazari-

→

yesini desteklemek için deliller getirdi ve senetler gösterdi ve sonunda — Bu sebeplerden dolayı bence İsa, Muhammed'den efdaldır — diyerek itikadını açıktan açığa söyledi. Bundan sonra söz müftü Şemseddin Hazretlerine geldi. Müftü edep ve kaideye riayet etmek suretiyle siz bu meselede yanılmışsınız Bu âyet ve hadislerin mânâlarında incelikler vardır. Bunların mânâları bildiğiniz gibi değildir. Bundan murat şudur, budur diyerek hakikatı Kaabız'a anlattı. Kaabız bir aralık sustu ve âdeta tamamiyle dili tutuldu, bu da iddiasının çürütüldüğüne bir delildir. Bundan sonra dahi Şemseddin hazretleri tatlı surette kendisine seslenerek: — İşte hakkın ne olduğu açıkça malûm oldu. Buna bir sözün var mı? Aslı olmıyan bir itikattan vazgeçerek işin doğruluğunu kabul edermisin? — dedi. Kaabız çürük ve bozuk iddiasına yine dönerek inadında dayandı. Bunun üzerine müftü, kadıya müracaat ederek: — Fetva tamam oldu, artık şer'an lâzımgeleni siz yapın — dedi. Kadı dahi sual ederek: — sünnet ve cemaat ehlinin mezhebi üzere temiz, itikad yolunu tutmıya dönüyor musun? — dedi. Sapıtan adam bâtıl itikadında ısrar edince katline hükmetti.

dı. O arada Pirî Bey Sis önüne yetişti. Lâkin, Pirî Beyin piyadelerinden bir kısmi isyan ederek dağlara kaçtığından askerlerinin sayısı azaldı. Fakat ehliyetli bir kumandan olduğu anlaşılan Pirî Bey, kuvvetlerinin diğer kısmiyle âsileri yenmeye muvaffak oldu.

Âsiler bozulunca iki kısma ayrıldı. Bir kısmı, Üzeyiroğullarından Ürkmez, İskender, Şah Ferah ve Kubat adlı ele başılarla birlikte Üzeyr sancağına kaçtılar. Seyid'in yanında kalanlar Sis dağlarında Derbent mevkiinde perişan edildi. Seyid yakalandı, kardeşi Cihanşah öldürüldü. Pirî Bey bu işi bitirince derhal Üzeyr'e teveccüh etti. 24 şubatta Üzeyr'e vasıl olarak oradaki âsileri de yakalayıp öldürdü. İsyanı tamamen bastırınca esas elebaşı Seyid'i İstanbul'a sevketti. Kısa zamanda pek çok kan akmasına sebep olan bu kızılbaş da İstanbul'da idam edildi. Bunlardan başka 1527 yılı kasım ayında İstanbul'da Kaabız adında birisi de hakkında fetva verilerek divan kararı ile asıldı.

IRAKEYN SEFERİ

Osmanlılarla Safevîlerin arası Çaldıran muharebesinden beri düzelmemişti. Çaldıran'dan sonra iki devlet arasında bir muahede aktedilmemiş olduğundan, âdeta uzun bir mütareke devri yaşanmaktaydı. Çaldıran meydan muharebesi, İran Safevîlerinin doğu Anadolu üzerindeki emellerine sed çekmekle beraber, vaziyet henüz durulmuş değildi. Yavuz Selim, Çaldıran muharebesini, İran hâdiselerinin halli için son merhale kabul etmediği gibi, onun oğlu Kanunî Süleyman da, iki devletin yekdiğeriyle halledilecek meselelerin mevcudiyetine inanmaktaydı. Çaldıran'ın mağlûbu Şah İsmail, Yavuz'un Mısır seferine çıkışından faydalanarak, bu mağlûbiyetin acısını tahfif için bazı şeyler tasarlamışsa da, bu tasarıları kuru bir niyetten ileri gidememiştir. Yavuz Selim'in ölümü ona bir hayli ümit vermişti. Bu sebeple, Osmanlı hükûmetinin Canberdi Gazâlî'nin isyanı ile uğraşmasını iyi bir fırsat telâkki ederek hazırlığa girişmişti. Lâkin çok iyi işliyen Osmanlı istihbaratı sayesinde Şah İsmail'in niyetlerinden haberdar olundu. Onun herhangi bir hareketini önlemek üzere, Ferhad Paşa, emrindeki kuvvetlerle Kayseri'de bir müddet bekletildiğinden Safevîlerin meşhur hükümdarının bu seferki tasarısı da suya düştü.

Çaldıran muharebesi, Anadolu'da Osmanlılarla İranlılar arasındaki sınırın nerelerden geçeceğini göstermişti. Yavuz'un Şiîlere karşı takındığı şiddetli tavır Çaldıran zaferiyle kemalini bulduğundan, doğu Anadolu ile iç Anadolu'nun bazı yerlerinde İran'a karşı duyulan hissî yakınlık mütemadiyen zayıflamakta devam etmiştir. Kanunî devrinde Şiî hareketlerinin yine şiddetle karşılanması, İran Şiîliğine Anadolu'da ümit kapısı bırakmamıştır.

Şah İsmail 1524 yılında ölünce, Osmanlılarla İranlılar arasındaki siyasî hava pek değişmemiştir. Hattâ İsmail'in oğlu Tahmasp'ın İran tahtına geçmiş olması, Kanunî'nin Tahmasp'a sert bir mektup göndermesine vesile teşkil etmiştir. Kanunî Süleyman padişah olunca İranlılar tarafından tebrik edilmediğinden, Kanunî de Tahmasp'ı tebrik etmemekteydi. Gerçi, Belgrad ve Rodos'un zaptından sonra İran'dan beş yüz kişilik kalabalık maiyetli bir elçilik heyeti gelmişti. İran elçisi padişaha bir de Şah'ın mektubunu sunmaktaydı. Rodos fethi vukubulunciya kadar İranlılar sükûtu muhafaza ettiklerine göre, bu heyetin gelişi, İran hükûmetinin, yeni Osmanlı padişahının kudretini anladıktan sonra duyduğu alâkaya işaretti. Şüphesiz bu alâka samimî olamazdı. Nitekim İranlıların samimî davranmadıklarına kani olunduğundan dolayıdır ki 1525 yılında Şah Tahmasp'a yazılan mektupta açıkça tehditkâr bir ifade kullanılmıştır. Feridun Bey Münşeatında derecedilmiş olan bu mektupta, Kanunî'nin tehditkâr ifadesinin yanında Tahmasp'ı tezyif edici sözler de yer almaktadır.

Osmanlı padişahı tarafından kendisine bu tarzda bir mektup gönderilmiş olan Şah Tahmasp da babasının siyasetinden vazgeçmiş değildi. O da babasının vaktiyle yaptığı gibi el altından, Şiîleri tahrik niyeti besliyor ve hattâ Osmanlılara karşı Hıristiyanlarla birleşmiye uğraşıyordu. Bu niyetle Ferdinand ve Şarlken'e elçi yollıyarak ittifak teklifinde bulunmuştu. Bütün bu haller iki devletin günün birinde yeniden çarpışacağına delildi.

Kanunî Süleyman, Tahmasp'a gönderdiği mektupta doğuya bir sefer yapacağına işaret etmekle beraber, bunun için hemen faaliyete geçmemişti. Ferdinand ile sulh aktedildikten sonradır ki İran meselesinin ele alınması zamanı gelmiş bulunuyordu.

İran'a harb açılmasına sebep olan hâdiseler

Osmanlılarla İranlıların arası iyi olmadığı halde, Kanunî'nin batı işleriyle meşguliyeti, İran meselesini ikinci plânda bırakıyordu. Fakat doğu hudutlarında cereyan eden bazı hâdiseler, İran işinin nihayet ön plâna alınmasına vesile teşkil etti. Bu hâdiseler, kuvvete başvurmak suretiyle halledilecek neviden olduğundan, aynı zamanda Osmanlı - İran harbinin sebepleri arasında da yer aldı. Harbe sebebiyet veren bu hâdiselerin birisi Bağdad'da, diğeri de Osmanlı - İran sınırında cereyan etti.

Bağdad şehri, Şah İsmail'in 1508 senesinde elde etmesinden beri İran arazisinden sayılmaktaydı. Şah İsmail'in oğlu Birinci Tahmasp zamanında Bağdad, Muslu kabilesinden Zülfikâr Hanın nüfuzu altındaydı. Halifet-ül Hulefa ünvanını taşıyan Zülfikâr Han, İranlıların Bağdad valisi sıfatiyle şehri ve Irak'ın hemen hemen tamamını idare etmekteydi. İşte bu zat Bağdad'da Kanunî Sultan Süleyman adına hutbe okutup, para bastırarak padişaha bağlılığını bildirmek üzere en yakın akrabasından birisini İstanbul'a göndermiştir. (1529). Zülfikâr Han'ın bu hareketi neticesi Irak, Osmanlı toprakları arasına katılmış sayılabilirdi. Lâkin Şah Tahmasp Irak'ın böyle birdenbire ve sessiz sedasız Osmanlılara katılmasına müsaade etmedi. Mühim miktarda kuvvet toplıyarak Bağdad'ı zapt için harekete geçti. Zülfikâr Han'ın adamları Bağdad'ın anahtarlarını takdim ettiği sırada, Irak'a yardım kuvveti gönderileceği vaadolunmuştu. Zaten Zülfikâr Han da Osmanlı imdat askeri gelinciye kadar kendi kuvvetiyle İran taarruzunu defedeceğini hesaplamaktaydı. Lâkin hâdiselerin cereyan şekli Zülfikâr Han'ın beklediği neticenin istihsaline mâni oldu. Zira Bağdad önüne gelen Tahmasp kuvvetleriyle, müdafaa tertibatı alan Zülfikâr Han'ın askerleri arasında şiddetli çarpışmalar cereyan ederken, Zülfikâr Han, Tahmasp tarafından kandırılmış olan kardeşlerinin ihanetiyle katledildi. Bağdad'ın zaptiyle Irak'a hâkim vaziyete geçen Şah Tahmasp buranın valiliğine Şerefeddin oğlu Tekeli Mehmed Han'ı tâyin eyledi. Bağdad etrafında bu hâdiseler cereyan ederken Osmanlı hükûmeti Avusturya meselesiyle meşgul bulunduğundan, işe birdenbire müdahale edemedi. Bunun hesabının görülmesi daha sonraki münasip bir zamana kalmış oluyordu.

Şemâilnâme'ye göre Kanunî

Harbe asıl sebep olan ikinci hâdise ise; İran beylerinden Ulama Han'ın Osmanlılara, Osmanlıların Bitlis hâkimi Şeref Han'ın da İranlılar tarafına geçmesidir. Ulama Han, aslen Anadolu'da Teke (Antalya) sancağı tımarlı sipahilerinden iken, bilâhare kızılbaşlara karışmış ve Şahkulu (Şeytankulu) hâdisesinde faal rol oynamış ve bu isyan sı-

rasında İran sınırına yakın yerlerde Türk arazisini yağma ettiği gibi Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşanın öldürülmesini temin etmişti. İşte bu hâdiseyi müteakip İran'a Şah İsmail'in yanına kaçan Ulama Han, İran hükümdarına itimad telkin ettikten sonra Azerbaycan sultanlığına, yani vali ve komutanlığına tâyin edilmişti. Ulama Han, bu vazifede hayli nüfuz sahibi bir kimseyken bilâhare Şah'tan yüz çevirerek Osmanlılar tarafına geçmiştir. Kanunî, Alman seferini icra etmekteyken Osmanlı ordugâhına gelerek padişahın eşiğine yüz süren Ulama Han, bu hareketini müteakip hizmete kabul olunmuştur.

Ulama'nın, padişahın elini öptüğü sırada Osmanlıların doğu sınırında mühim bir hâdise cereyan etmekteydi. Bu hâdise, Türklerin Bitlis hâkimi Şeref Han'ın İranlılar tarafına geçmesiydi. Şeref Han'ın Osmanlılara hıyaneti, Bitlis eyaletinin de tehlikeye girmesi demekti. İşte Kanunî Süleyman bu açığı kapatmak üzere Ulama Han'ı Bitlis eyaletine tâyin etti. Ulama'yı Bitlis'e gönderirken Karaman, Amasya, Dulkadir ve Diyarbakır beylerbeylerine de emirler yollıyarak, onun Bitlis'e tasarruf edebilmesi için yardımda bulunmalarını bildirdi.

Bitlis'te Şeref Hanlar diye mâruf Kürt beyleri sülâlesine mensup olan Şeref bey, Yavuz Selim zamanında İdris-i Bitlisî'nin teşvikiyle Safevîlerden yüz çevirerek Osmanlı hâkimiyetini tanımıştı. O zamandan beri Bitlis ve mülhakatının idaresini deruhte etmekteydi. Lâkin 1532 yılında mühim adamlarını alarak İran'a gitmesi önemli bir hâdisenin ortaya çıkması demekti. Zira İran Şahı, Şeref Beyi hudut mıntakasının sultanlığına, yani vali ve kumandanlığına tâyin etmiş bulunuyordu. Onüçüncü asrın başlarında Eyyubî sülâlesinin hâkimiyet sahasına girmesinden ve hattâ bu sülâlenin merkezi haline gelmesinden beri kürtleşen Bitlis şehrinde Şeref Beyin pek çok taraftarı mevcuttu. Bu bakımdan İran hududundan buraları kolaylıkla elde etmesi ve İran hâkimiyetine sokması mümkündü. Zaten, onun İran hâkimiyetini tanıması üzerine Bitlis'e gönderilen Ulama Bey (Han), şehri almak için Bitlis'i kuşattığı sırada Şeref Han (Bey) derhal İran kuvvetleriyle yetişerek buna mâni oldu. Ulama Bey Bitlis'e girememekle beraber Şeref Han ile mücadelesine devam etti.

Kanunî Süleyman Ulama'yı Bitlis eyaletine gönderdiği sırada İran Şahı Bağdad'ı ele geçirmiş bulunuyordu. Binaenaleyh, Osmanlı devleti Bağdad'dan başka bir de Bitlis tarafını kaybetmek meselesiyle karşılaşmış gibiydi. Gerçi Bağdad'ın zaptı uğrunda Osmanlı ordusu kan dökmemişti ama, Zülfikâr Han'ın öldürülmesi Bağdad'ın elden gitmesi demekti. Buna bir de Şeref Han hâdisesi eklenince, İran'a karşı harb için mükemmel bir sebep ortaya çıkmıştı. Osmanlı devleti o sırada Avusturya işini de muahede akti suretiyle sulhe bağlamış olduğundan, İran'a sefer için müsait bir zemin de hazırlanmış bulunuyordu.

Veziriâzam İbrahim Paşanın doğu seferine hareketi

Mevcut sebepleri gözönünde bulunduran Kanunî Sultan Süleyman Avusturya sulhunun aktinden sonra İran ile harbe karar verdi. Bunun için gereken hazırlıkların yapılmasını emretti. Bir müddet sonra Veziriâzam İbrahim Paşa teçhizat ve mühimmatı zaten mükemmel olan İstanbul'daki askerleri harekete hazır bir vaziyete soktu. Nihayet 21 eylül 1533 (2 rebiülevvel 940) ta İstanbul'dan hareket etti. İbrahim Paşa doğu seferine çıkarken kendisine seraskerlik sancağı ile murassâ' bir kılıç verilmiş bulunuyordu.

İbrahim Paşa Konya'ya varmadan evvel Çınarlı konağında iken, Ulama'nın göndermiş olduğu adamlar Şeref Bey'in kesik başını getirdiler. Böylece Bitlis şehri Ulama'nın muvaffakiyeti neticesi tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oluyordu. O aralık İbrahim Paşa Bitlis eyaletini Şeref Bey'in oğlu Şemseddin'e vererek, Ulama'ya daha mühim bir eyalet valiliği vaadetti. Zaten Şeref beyin öldürülmesini müteakip Bitlis'in ileri gelenleri onun oğlu Şemseddin'in etrafında toplanmışlar, ayrıca İstanbul'a da haber göndermişlerdi. Bu vaziyeti duyan İbrahim Paşa kürtleri memnun bırakma yolunu tercih ile

Bitlis hâkimliğini Şemseddin'e tevcih etmiş bulunuyordu.

İbrahim Paşa yoldaki konaklarından Konya'da bir müddet kaldıktan sonra yine hareketine devam ile İstanbul'dan ayrılışından üç buçuk ay kadar sonra Halep'e vâsıl oldu. Buraya varışı kışın en şiddetli devresine rastladığından, mevsimin soğuk günlerini Halep'te atlatmak istedi. Burada kışlamaktayken bir taraftan da gelecek mevsim için lüzumlu hazırlıkları yapmaktan geri durmadı.

Van Gölü çevresinin alınması

İbrahim Paşa Halep'te kışladığı sırada, Van gölü çevresinde İran hâkimiyetinde bulunan kalelerin beylerini elde etmiye çalıştı. O, bu işleri yaparken İran Şahı Tahmasp ise; memleketine taarruz etmek üzere Osmanlı ordusunun Halep'e geldiğini duyduğu halde, ordusu ile ona karşı çıkmıyarak Horasan tarafına gitti. Maamafih Şah Tahmasp böyle davranırken hudut kalelerinden Van ve Erciş'i silâh ve mühimmat ile doldurmuş, muhafızlarını da ilâve birlik göndermek suretiyle takviye etmişti. Lâkin İbrahim Paşanın gizli vaadleri, bol ihsanları ve bazılarına karşı da tehditlerde bulunması, meyvalarını vermekte gecikmedi. Tebriz'e gitmek üzere yola çıktığında Van, Erciş, Adilcevaz, Ahlat kaleleri bu şekilde alındı. Kürtlere ait Hoşap, Çerem, Didgâr, Rosni, Hal ve Tenuze kalelerinin beyleri de Veziriâzama itaatlerini bildirdiler. Böylece Van gölü çevresindeki kaleler Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oldu.

İbrahim Paşanın Tebriz'e girişi

En başta Celâlzâde Mustafa Çelebi olmak üzere eski Osmanlı müverrihlerine göre: Veziriâzam İbrahim Paşa Halep'te kışladığı sırada, sefer mevsimine kadar hazırlıklarını tamamlamıya çalışırken, Bağdad'ın zaptını tasarlamaktaydı. Bu gaye ile baharda ordu ile harekete geçerek 14 Mayıs 1534 te Diyarbakır'a geldi. Onun arzusu, buradan Musul tarikiyle Bağdad'a inmekti. Van gölü çevresine ve oradan daha ileride bulunan meşhur Tebriz şehrine gitmiye hiç niyeti yoktu. Lâkin, İran seferi devamınca Veziriâzamın kethüdalığı ile de vazifelendirilmiş bulunan Rumeli Defterdarı İskender Çelebi'nin teşvikleriyle plânında değişiklik yaptı. Doğu Anadolu'nun nüfuzlu şahsiyetlerinden olup, o sırada İran hâkimiyet sahasından kaçmış bulunan bazı kimseler de,

Eski Van şehri ile kalesinden bir görünüş

yine İskender Çelebi'nin el altından uğraşmaları neticesinde, Veziriâzamı Tebriz tarafına gitmiye teşvik etmekteydi. İbrahim Paşa bu fikre önce mukavemet gösterdi. Bu meselede, Veziriâzamı tutup İskender Çelebi'yi kötüleyen Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kaydına göre; İbrahim Paşa, İran'dan kaçanlara ve İskender Çelebi'ye şöyle demişti: «Bu dediğiniz yerlerde harbedecek İran askeri yoktur. Orada Karabacağlı raiyet olmak üzere pek az yerli kimse vardır. Böyle bir memlekete gitmeyi fırsat bilmek ancak âcizlerin işidir. Hem de Tebriz'e gitmekle orasını kendimize maletmiş olmıyacağız. Elimizde kalmıyacak bir memleket için uğraşmak faydasızdır. Gidip Bağdad'ı fethetmek daha muvafıktır. Bağdad her ne kadar işgal altındaysa da İranlılar o tarafı tamamiyle benimsememişlerdir. Bunun için orasının fethi Tebriz'i almaktan daha iyidir. Sonra memleketimize bitişiktir. Diyarbakır'a yakın olan kaleler nemize yetmez?»

İbrahim Paşanın bu mütalâası hakikaten haklı ve isabetli olduğu halde, karşısındakilerin sözleri üstün geldi. Peçevî'nin kaydına göre; Kanunî Süleyman İstanbul'da İskender Çelebi'yi Veziriâzamın yanına katarken «İskender Çelebi işbilir ve işgörür adamdır, reyine muhalefet eyleme» diye tavsiyede bulunmuştu. Onun için İran seferi boyunca İskender Çelebi'nin sözleri harekâtın şekline haylı tesir etmekteydi. Onun ve taraftarlarının fikrine göre; Tebriz alındığı takdirde Bağdad'ın fethi kolaylaşacaktı. Maamafih İbrahim Paşa için İran'ın merkezi Tebriz şehrinin fatihi diye anılmak da az parlak bir şey değildi.

İşte bütün bu sebepler dolayısiyle Veziriâzam İbrahim Paşa plânını değiştirerek Tebriz'e gitmek üzere 23 haziran 1534 te Diyarbakır'dan harekete geçti. Osmanlı ordusu Van'a yaklaştığı sırada şehrin hâkimi ordugâha gelerek Van kalesinin anahtarlarını teslim etti. Aynı gün Van civarındaki Avnik hisarının anahtarları da teslim olunmuştu. Böylece Osmanlı devleti doğuda çok müstahkem bir kaleye sahip olmaktaydı. O meşhur Van kalesi ki vaktiyle Timur'a üç hafta mukavemet ederek ele geçmemişti.

Van, Osmanlı hâkimiyetine geçince İbrahim Paşa, Şam beylerbeyi Hüsrev Paşayı buraya tâyin etti. Ertesi gün Siyavan hisarının sahibi Mahmud Bey, kalesinin anahtarlarını getirip teslim etti. Müteakip günlerde de buna benzer hareketler eksik olmadı. Böylece biraz yukarıda isimleri sayılan Van gölü çevresindeki şehir ve kalelerle aşiretler Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. İbrahim Paşa Diyarbakır'dan hareketinden yirmi gün sonra Tebriz'e vâsıl oldu (13 temmuz 1534). Safevîlerin merkezi Tebriz muharebesiz Türklerin eline geçti. Tebriz halkının bir kısmı şehrin dışına çıkarak Osmanlı ordusunu karşıladı. Maamafih İbrahim Paşa şehre girmiyerek civarda Sâdabâd ovasında çadırlı ordugâh kurdu. Tebriz'in asayişini temin etmek üzere bir miktar asker ikame eyledi, ayrıca bir kadı tâyin etti. Tebriz'in güneyinde, İlhanlılardan ilk Müslüman olan hükümdar Gazan Hanın türbesinin bulunduğu yer civarındaki eski bir kale harabesini tamir ile içine bir miktar muhafız yerleştirdi.

İbrahim Paşa, Tebriz'de iken Osmanlı ordusu Kızılcadağ hâdisesinin dışında mühim bir çarpışmada bulunmadı. Kızılcadağ harekâtına iştirak eden onbin kişilik Osmanlı kuvveti pek fazla zayiata uğradı. Müessif Kızılcadağ hâdisesi, Peçevî ile Celâlzâde'nin müştereken kötüledikleri Ulama Han ve İskender Çelebi'nin tensibi neticesi cereyan eyledi. Celâlzâde'nin bu vesile ile «alçak» diye tavsif eylediği Ulama Han, İskender Çelebi'yi de yanına alıp Veziriâzama müracaatla, «Bu diyarda asıl kızılbaş ocağı Kızılcadağ yaylâğıdır, biraz askerle gidip dağını, ocağını berbat etmek kolaydır» diyerek, İbrahim Paşa'dan onbin kişilik kuvvet aldı. Süvarilerden ibaret olan bu kuvveti dağlık yerlere ve dar boğazlara soktuğundan asker pek çok zayiata uğradı.

İbrahim Paşa nihayet Sâdabâd'daki ordugâhından kalkarak Tebriz etrafını istilâya teşebbüs ettiği sırada, Geylân hâkimi Muzaffer Han onbin piyade askeriyle gelerek Osmanlı hükûmetine itaatini bildirdi. Asıl adı Dubaç iken Şah İsmail'e itaatini müteakip Muzaf-

fer Han adını almış bulunan Geylân hâkimi gibi kendiliğinden itaatini arzeden daha başka kimseler de ortaya çıktı. Akkoyunlu hükümdarları soyundan Murad Bey de gelip İbrahim Paşaya itaatini bildirenlerdendi. Daha bazı kimselerin itaati de padişahın Azerbaycan'a gelmesini müteakip vukubuldu.

Kanunî Süleyman'ın İran'a hareketi

İran seferine memur edilmiş olan Veziriâzam İbrahim Paşa Diyarbakır'da bulunduğu sırada Kanunî Sultan Süleyman da sefer için İstanbul'dan Üsküdar'a geçti (11 haziran 1534). Üç gün sonra da İran'a gitmek üzere Üsküdar'dan ayrıldı.

Peçevî, Âli, Celâlzâde ve Solakzade gibi hemen hemen bütün Osmanlı kaynakları, Kanunî Süleyman'ın İran seferine çıkışını, Veziriâzam İbrahim Paşanın dâveti üzerine vukubulmuş olduğunu gösterirler. Ve bunu anlatırken; İbrahim Paşa, Tebriz'e gitmiye karar verdiği sıralarda, padişahın orduda bulunmadığını doğu Anadolu ve Azerbaycan ümerası, hattâ halkı tarafından duyulduğunu; bunun üzerine «İbrahim Paşa nasıl Şah ile muharebe edebilir, Şah'a Şah gerektir!» diye gürültülerin çıktığını, Osmanlı ordusuna itaatini bildirmiş bazı oymakların ayrılıp savuştuklarını; padişahın yokluğunun askerin mâneviyatı üzerinde de tesir icra ettiğini kaydederek, bu vaziyet karşısında İbrahim Paşanın ulaklar gönderip padişahın hareketini istirham ettiğini bildirirler.

Eski kaynakların verdikleri bu bilgiler hakikate aykırı görülemezse de, Kanunî'nin İstanbul'dan hareket tarihi ile bir miktar askerin başında derhal yola çıkışı gözönüne getirilince, padişahın zaten harekete hazır bir vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki: Veziriâzamın padişahı dâvet için adam gönderişi, Diyarbakır'a ulaştığı ilk hafta zarfında, hattâ Halep'ten ayrılmadan önce vukubulmuş olmalıdır.

Kanunî Süleyman İstanbul'dan ayrılırken Aloisio Gritti'yi üç bin kişi ile Macaristan'a gönderdi. İstanbul'un muhafazasını bir sancak beyine, Anadolu'nun muhafazasını da Saruhan valisi şehzade Mustafa'ya tevdi eyledi. İznik Yenişehir, Kütahya, Akşehir üzerinden süratle Konya'ya ulaştığı zaman doğu Anadolu'da İranlılara ait bazı kalelerin zaptedilmiş olduğuna dair haberi aldı. Konya'da iki gün tevakkuftan sonra yoluna devamla Akhöyük, Develi, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Hasankale, Eleşkirt, Erciş, Bendimâhi üzerinden Azerbaycan'a teveccüh ile 28 eylûl 1534 pazartesi günü Tebriz'e vâsıl oldu. Dağlık ve yolsuz arazide süratle ilerlerken orduda bilhassa hayvan ve malzemece epeyce zayiat vukubuldu.

Kanunî Süleyman Tebriz'e ulaştığı zaman Veziriâzamın yaptığı gibi davranarak, ordugâhını şehrin içinde değil, güney doğusundaki Sâdabâd'da kurdu. Ertesi gün de Sâdabâd'ın güney doğusundaki Ucan yaylâsında Veziriâzam'a mülâki oldu. Celâlzâde Mustafa Çelebi bu vesile ile diyor ki: «Orada sanki iki deniz birleşti. Ova asker ve çadır ile doldu. Ertesi gün burada bir askerî meclis kuruldu. Erkân ve ümera gelerek el öptüler. Bir gün sonra Geylân hâkimi Muzaffer Han'ın takdim merasimi yapıldı. Osmanlılar, Şah ordusunun umumî vaziyeti hakkında malûmat edinmek için lâzım gelen istikametlerde keşfe başladılar».

Osmanlılara itaatini bildirenler

Kanunî Sultan Süleyman Azerbaycan'a dahil olduktan sonra bazı mühim şahsiyetler padişaha itaatlerini

Eski Hasankale

sundular. Bu gibi kimselerin en başında Şirvanşahlardan İkinci Halil Sultan vardı. Şirvanşahların Derbendiye subesini teşkil eden aileden gelen İkinci Halil Sultan Safevîlerle iyi geçinmiye dikkat eden bir hükümdardı. Hattâ bu gaye ile Şah Tahmasp'ın kızı ile evlenmiş, Safevîlere itaatini, akrabalık bağının sağlıyacağı itimad ile yumuşatmak istemişti. Şimdi Osmanlılara itaatle Safevîlere karşı cephe değiştirmiş oluyordu. Şirvanşahın oğlu Mehmed Mirza ise bu hususta daha ileri giderek, İran ordusundaki hizmetini bırakıp kaçarak padişaha sığındığından bu hareketine mükâfat olmak üzere Karahisar, Kemah, Bayburd ve Aydın sancak beyleri emrine verilerek Tebriz muhafazasına memur edildi.

Padişaha sığınıp itaatini arzedenlerden birisi de Dulkadıroğullarından Şahruh Bey oğlu Mehmed Bey idi. Mehmed Bey evvelce Osmanlıların bir sancak beyi iken Alevî isyanları sırasında İran'a kaçmış, Şah da kendisine Tarım ve Halhal hanlığını tevcih etmişti. Celâlzâde'nin, kızılbaşlardan hoşlanmadığını ve Osmanlılara geçmek için fırsat gözetmekte olduğunu söylediği bu şahıs Osmanlı ordusu Sultaniye'de iken gelerek padişahın elini öptü. Böylece Veziriâzama itaatini sunmuş olan Geylân hâkimi Muzaffer Han ile Akkoyunlu ailesinden Murad Beyden sonra iki mühim şahsiyet daha Osmanlılar tarafına geçmiş veyta itaatini bildirmiş oluyordu.

Bağdad üzerine hareket

Kanunî Süleyman'ın Azerbaycan'a dahil olmasından öice Veziriâzam İbrahim Paşa, İran Şahının ordusu ile ilerlediğine dair bazı haberler almıştı. Zaten Veziriâzamın Tebriz yakınında Sâdabâd'daki ordugâhından kalkıp hareket haline geçmesinin sebeplerinden birisi de bu idi. Padişah da geldikten sonra ordu 5 ekim 1533 te Ucan yaylâsından hareket edildi. Yürüyüş esnasında Veziriâzam İbrahim Paşa Rumeli askerleri ile pişdar, Karaman beylerbeyi, Karaman askeriyle dümdarlık etmekte, padişah da Kapıkulu ve bir kısım eyalet askeriyle ortada ilerlemekteydi. Osmanlı ordusu yürüyüşe geçtiği sırada İran kuvvetleriyle çarpışma ihtimali gözönünde bulundurularak buna göre bir düzen tutturulmuştu. Nitekim Sercemhan civarında Veziriâzamın emrindeki kuvvetlere bağlı öncülerle İran birlikleri arasında çarpışmalar vukubuldu. Türkler İran birliklerini püskürtüp uzaklaştırdı.

Osmanlı ordusu Sercemhan'dan sonra hemen hemen Zencan çayı boyunu takiben Nikbey Han'a, oradan Zencan şehrinden geçerek Sultaniye'ye vâsıl olduğu sırada İran Şahının memleketinin içerlerine doğru çekilip gitmiş olduğu öğrenildi. Bu haber, Kanunî Sultan Süleyman'ın muharebe ve harekât plânını değiştirmesine âmil oldu. Tebriz'in güney doğusundaki Ucan yaylâsından hareket edileliberi esas gaye Şah kuvvetlerini vakalayıp vuruşmaktı. Lâkin İran Şahının, âdeta izini kaybedercesine uzaklaşmasından sonra, bu ülkede gayrı muayyen bir hedefe doğru ilerlemek tam bir hatâ olurdu. Esasen İran seferinden bahseden merahilnamelerle sair Osmanlı kaynaklarının ifade ve bilhassa ordunun yolculuğuna dair verdikleri malûmattan, bu sırada hayli hatâlar işlendiği, hesapsız ve plânsız davranıldığı anlaşılmaktadır. Tebriz'den Sultaniye'ye kadar yolculuk epeyce zahmetli geçmiş ve asıl sıkıntılar da buradan sonra başlamıştır. Sultaniye'den itibaren kar, yağmur ve soğuklar iyice bastırmış. Osmanlı ordusu bu yolsuz ve berbat arazide hayvan ve malzemece hayli zayiata uğramıştır. Tek insanın güçlükle yürüyebileceği patikalardan dar boğazlardan aşılırken, naklinde imkânsızlıkla karşılaşıldığı için yüz kadar topun tahrip edilerek topraklara gömüldüğü düşünülürse, bu harekâttaki plânsızlığın derecesi kendi-

Hemedan'ın eski bir resmi

liğinden meydana çıkar, Böyle belirsiz bir gaye uğrundaki yürüyüş Ebher kasabasının ilerisindeki küçük Rebablar köyü konağına kadar devam etti. Kanunî Süleyman bu konakta Bağdad'a yürümek kararını vererek ordunun yürüyüş istikameti güney batıya çevrildi. Böylece Kazvin şehrinin yetmiş seksen kilometre batısına kadar gelmiş olan Osmanlı ordusu Hemedan istikametine yönelmiş bulunuyordu. Buradan güney batıya doğru harekete geçilirken Azerbaycan eyaletine tâyin edilen Ulama Bey, Dulkadir hanedanından Mehmed Bey yanında bulunduğu halde Tebriz'e gönderildi. Ordu Sultaniye'de iken de Geylân hâkimi Muzaffer Han'a memleketine dönme müsaadesi verilmişti.

Osmanlı ordusu mütemadiyen güney batıya doğru ilerledi. Hemedan'ın yanı başındaki Elvend dağı eteğinde bir gece konaklamak üzere kaldığı gün, Kanunî'nin Ucan yaylâsında Veziriâzama mülâki oluşundan bu tarafa tam bir aylık zaman geçmiş bulunuyordu. Bu müddet zarfında Defterdar İskender Çelebi'nin azli ve Nişancı Seydi Bey'in ölümü gibi ümera ile ilgili hâdiseler cereyan etti.

Ordu 15 ekimde Kasr-ı-Şirin'e, ertesi gün de Hanikin'e vâsıl oldu. Hemedan civarından itibaren kürt beyleri Osmanlı ordugâhına gelerek itaatlerini arza başladılar. Ordu Hanikin konağındayken Safevîlerin Bağdad valisi Tekeli Mehmed Han'ın padişaha itaatini bildiren mektubunu sundu.

Kanunî Süleyman Bağdad'da

İranlıların Bağdad valisi Tekeli Mehmed Han, Kanunî'ye itaatini bildiren bir mektup gönderdiği halde, Osmanlı ordusu şehre yaklaşırken taraftarlarını alarak İran'a kaçtı. Osmanlı müverrihlerine göre, Tekeli Mehmed Han, padişaha mektup gönderirken samimî niyet sahibi olmayıp, İran'a gidecek yolların serbestisini temin etmeyi gözetmekteydi. Zaten o, bu mektubu yazdığı sırada Bağdad'da anlaşmazlık çıkmıştı. Bağdad'da kalmış olsaydı bile muazzam Osmanlı ordusuna karşı dayanması kolay değildi. Bağdad'ın müdafaasız kaldığı öğrenilince İbrahim Paşa önden gönderildi. Seferde hazır bulunan Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kaydına nazaran 29 kasım 1534 te Veziriâzam, iki gün sonra yani 1 Aralıkta da (24 cemaziyülevvel 941) bizzat Kanunî Sultan Süleyman Bağdad'a dahil oldu. Meşhur ve büyük şair Fuzûlî'nin, bu fetih için söylediği kasidenin tarih mısraını teşkil eden «Geldi burc-ı evliyaya padişah-ı nâmdâr» sözleri de aynı tarihi vermektedir.

Eski Bağdad

Böylece Abbasî halifelerine asırlarca merkezi hükûmetlik etmiş olan, İslâm ülkelerinin meşhur beldelerinden Bağdad şehri Osmanlı topraklarına karışmış bulunuyordu.

Bağdad'a girilirken şehirde herhangi bir zarar vukubulmaması için asker şehre sokulmadı. Kanunî Süleyman şehre dahil olmadan önce İmam-ı A'zâm Ebû Hanife'nin mezarının bulunduğu Âzâmiye'de tevakkuf etti. Bağdad şehrinin anahtarları, Veziriâzamın emir-i âlemi olan Cafer Bey tarafından burada padişaha takdim edildi. Padişahın Bağdad'a girişinin ferdası günü bir divan kuruldu. Kanunî Süleyman, erkân ve ümeranın tebriklerini kabul eyledi. Veziriâzama, beylerbeylerine hil.atler giydirildi.

Eski Bağdad'ta bir sokak

Bir asır evvelki Bağdad'ın Dicle sahilinden bir görünüşü

Kanunî Süleyman, kış mevsimini burada geçirmiye karar verdiğinden Bağdad'da dört ay kaldı. Bu müddet zarfında İslâm büyüklerinden Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı A'zâm Ebû Hanife Numan bin Sabit'in kabrini buldurdu. İmam-ı Azâm'ın mezarı pislik ve enkaz yığını arasında kaybolmuş vaziyetteydi. Kabir meydana çıkarılınca üzerine çinilerle süslü bir türbe ile cami yapılmasını emretti. Bundan başka «Kadirî» tarikatinin kurucusu Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin kabrinin üzerine bir türbe, yanına da bir imaret inşasını emretti. Daha bazı türbeler de bu arada tamir edildi. Kanunî Sultan Süleyman Bağdad'da bulunduğu sırada Şiî büyüklerinden İmam Musa Kâzım'ın, Kerbelâ ve Necef'e giderek Hazret-i Ali ve Hüseyin'in kabirlerini de ziyaret etti. Padişahın bu hareketi Şiîler üzerinde de memnuniyet uyandırdı.

Bağdad'da kalındığı sırada arazi tahriri, zeamet ve tımar teşkilâtı yapıldı. Basra civarında Bahreyn ve Katif'e kadar uzanan yerler ele geçirildi. Üç sene sonra, yani 1538 senesinde se Basra emiri Megamez oğlu Raşid'in oğlu Mâni'nin riyasetindeki bir heyet bizzat gelerek itaatini bildirdiğinden Osmanlı hâkimiyeti kolaylıkla Basra körfezine kadar uzanacaktır. Şah Tahmasp'ın Horasan hâkimi Gazi Han da aynı mevsim içinde Osmanlılara sığındı. Kanunî Süleyman, Gazi Han'a hayli iltifat edip, kendisini Bağdada bağlı Luristan beyliğine tâyin etti. Lâkin sünnîliğe meyyal olan bu zat bilâhare yine Şah tarafına dönecek o arada da bu çifte dönekliğinin cezasını çekecektir. Bağdad'da cereyan eden Osmanlı ümerası ile ilgili en mühim hadise, Kanunî'nin şehre dahil oluşunun sekizinci günü mazûl

Defterdar İskender Çelebi'nin idamı, diğeri de yolda ölen Seyid (Seydi) beyden açılan nişancılığa divan başkâtibi Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin tâyinidir. Celâlzâdeden açılan vazifeye Tezkireci Receb, tezkireciliğe de Ramazanoğlu Mehmed Bey tâyin olundu. Bu tâyinler yapılırken Kanuni Süleyman, Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye üç bin altı yüz dukalık, Reisülküttab'a bin dukalık, tezkireciye üç yüz altmış dukalık malikâneler tahsis ettirdi.

İskender Çelebi'nin idamı meselesi

Bağdad'da idam edilen Defterdar İskender Çelebi'nin şahsiyet ve durumunun biraz genişçe tetkiki; hem onun idamındaki esas sebebi, hem de Veziriâzam İbrahim Paşanın Irakeyn seferindeki mevki ve durumunu biraz daha sarahatle ortaya koyacaktır.

Hafsa Sultan vakfiyesi sayesinde babasının adının Musa olduğunu öğrendiğimiz İskender Çelebi maliyeden yetişmiştir. Yavuz Selim'e yalı köşkünü Yaptıran Abdüsselâm Beyden sonra Başdefterdarlığa yükselen İskender Çelebi'nin mevkice böyle ilerlemesinde zekâsının, güzel konuşup yazma kabiliyetinin yanında Vezir Ahmed Paşa (Hain Ahmed Paşa) nın kendisini tutmasının da biraz tesiri mevcuttu. Veziriâzam İbrahim Paşa ile İskender Çelebi arasındaki anlaşmazlıkta Veziriâzamı tuttuğu müşahede edilen Celâlzâde Mustafa Çelebi, bu hususta diyor ki: «İskender Çelebi Rumeli Defterdarı olmakla beraber seraskerin de kethüdası idi.

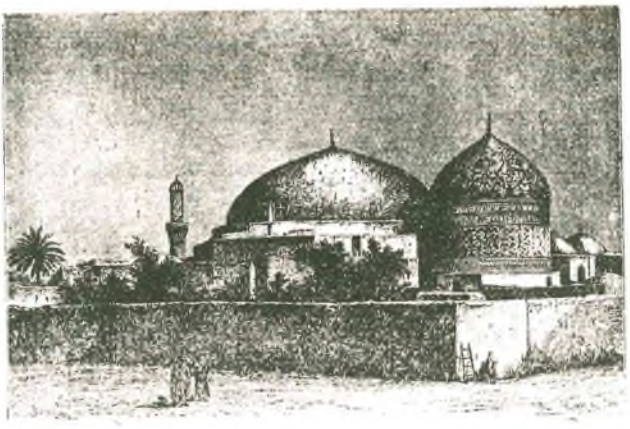

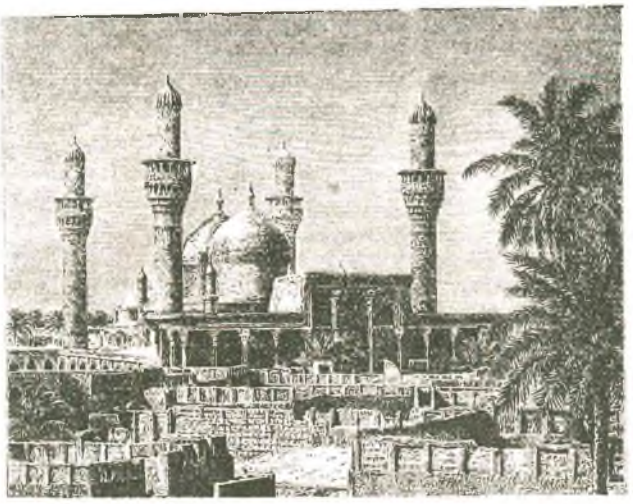

Resimler; yukarda: Abdülkadir Geylânî'nin, ortada: İmam Mûsâ Kâzım'ın cami ve türbeleri. Altta: Kerbelâ. (Bu resimler birbuçuk asır evveline aittir)

Talihinin yardımiyle yükselip sarayda nüfuz sahibi olmuştu. Esasen bu adam Ahmed Paşanın adamı idi. Kalem sahibi olduğu için bunu padişahın hazine kâtipliğine kayırdı. İskender Çelebi Ahmed Paşa ile çok düşer kalkardı. Bununla beraber sözü sohbeti hoştu. Ahmed Paşa bunu meclisinden eksik etmediği gibi iş başında da tutardı. Bu sayede Rumeli Defterdarlığına kadar yükseldi».

İskender Çelebi'ye karşı Kanunî Sultan Süleyman da hususî bir alâka duymakta, onu bilgili ve tecrübeli bir kimse olarak görmekteydi. Hatta İskender Çelebi'nin bilgisinin kuvvet ve mütaleâsının isabetine derin bir itimat beslemekteydi. Onun içindir ki; İbrahim Paşa Irakeyn seferine çıkarken İskender Çelebi'ye Rumeli defterdarlığına ilâveten serasker kethüdalığı vazifesini de tevcih eyledi. Müverrih Peçevî'den öğrendiğimize göre; onu başkumandan muavinliği demek olan serasker kethüdalığına tayin ettiği zaman İbrahim Paşaya: «İskender Çelebi işbilir ve işgörür adamdır; reyine muhalefet eyleme» diye tenbihatta bulunmuştu. Bu sebeple, Irakeyn seferi sırasında alınan kararlarda İskender Çelebi'nin hayli hissesinin bulunması gayet tabii idi.

Irakeyn seferine kadar padişahın fevkalâde iltifat ve itimadına mazhar olmuş bulunan, kudretinin evc-i balâsına yükselen ve bu bakımdan önünde bir manie tahammül edemeyen İbrahim Paşanın, Irakeyn seferi münasebetiyle yeni bir rakip şeklinde ortaya çıkan İskender Çelebi ile çatışması mukadderdi. Nitekim, İbrahim Paşa kış mevsimini Halep'te geçirip te Diyarbakır'a hareket edince geçimsizlik ortaya çıktı. Zâten Diyarbakır'a teveccüh olununcaya kadar mühim bir mesele mevzuubahis olmamıştı.

İskender Çelebi'nin, İbrahim Paşayı kıskançlığa sevkedecek taraflarından birisi de fevkalâde zenginliği idi. İbrahim Paşa da zengin olmakla beraber İskender Çelebi'ninki ona nisbetle göz kamaştıracak derecedeydi. İskender Çelebi'nin fazla nüfuz sahibi oluşunda bu servetinin de hissesi mevcuttu. Servetinden ileri gelen debdebesiyle vezirler ve sadrâzam rekabet edecek gibi değildi. Üç yüz tanesi sırmalı serpuş giyen altı yüz kölesi vardı. İskender Çelebi'nin kölelerinin arasından veziriâzam, vezir ve beylerbeyiler çıkmıştır. Veziriâzam Ahmed Paşa, Vezir Piyale Paşa, beylerbeyilerden Gülâbi Paşa, Behram Paşa ve Rus Hasan Paşa bunlardandır. Onun kölelerinden olup Sokollu Mehmed Paşanın ölümünü müteakip veziriâzamlık makamına geçen Ahmed Paşa, İskender Çelebi'nin servetinin ziyadeliğini müverrih Âli'ye söylediği şu cümle ile hulâsalandırmıştır: «Şimdi divanda yedi veziriz, hepimizin mecmu-ı servetî merhum efendi kadar değildir». Ahmed Paşa bu sözü sarfettiği tarihte divanda kendisinden gayri Sokollu Mehmed Paşa, Pertev Paşa, Piyale Paşa, Zal Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa ve Hüseyin Paşa vezir olarak bulunacaktır. İskender Çelebi öldüğü zaman kul defterinde altı bin iki yüz köle satın almış olduğu görülmüştür.

İşte böyle kölelerinin ziyadeliği ile de nazarı dikkati celbeden İskender Çelebi'nin altı yüz kölesi bulunduğu sırada Veziriâzamınkilerin sayısı dört yüzü, diğer vezirlerinki ise altmış ilâ sekseni ancak bulmaktadır. Köle ve cariyeleri için her sene Trabzon'dan bir gemi yükü bez geldiği, bu bezlerin kölelerin don ve gömlek ihtiyaçlarına safredildiği söylenir. İsken-

Basra civarından bir görünüş

der Çelebi, Irakeyn seferine çıkarken de bu zenginliğinin bir örneğini vermiş, atları, elbiseleri ve silâhları mükemmel bin iki yüz kişilik maiyet erkânı ile sefere katılmıştır.

İbrahim Paşa ile İskender Çelebi arasındaki geçimsizlik önce için için kaynamış, sonra da iyice açığa çıkmıştır. Her iki tarafa da ayrı ayrı yaranmaya çalışan kimseler göze çarpmaktadır. İskender Çelebi'ye cephe alarak İbrahim Paşa tarafını tutan Şam defterdarı Nakkaş Ali Efendi, muhtemelen İskender Celebi'nin alt oluşunda kendi ikbalini gören bir şahsiyettir. Bunun için, mütemadiyen İskender Çelebi'nin devrilmesini intac edecek tertiplere el attığı anlaşılmaktadır. Peçevî'nin kaydına nazaran: Bir gece hazinenin soyulmak üzere bulunduğuna dair ordugâhta bir gürültü çıkmış ve bu yüzden İskender Celebi'nin adamlarından otuz kişi Veziriâzam tarafından idam ettirilmiştir. Halbuki bu hareketin, İskender Çelebi'yi düşürmek için İbrahim Paşa - Nakkaş Ali tarafından tertiplenen bir hile olduğu bilâhare anlaşılmıştır.

İbrahim Paşa - İskender Çelebi geçimsizliğinde esas suçun hangi tarafta bulunduğunu tespit etmek kolay değildir. Zira eski Osmanlı kaynaklarında bu meseleye dair objektif tafsilâta rastlanılmamaktadır. İskender Çelebi'nin rüşvet aldığına ve İbrahim Paşayı Bağdad yerine Tebriz'i zapta teşvik ettiğine dair Celâl zâde'de görülen ve buradan başka eserlere de intikal eden, bilginin, İbrahim Paşanın lehine bir mübalâa olması muhtemeldir. Zira, Topkapı Sarayı arşivinde 11997 numaraya kayıtlı İbrahim Paşanın Halep'ten Diyarbakır'a hareketi sırasında Kanunî Süleyman'a yazdığı bir mektuptan ibaret olan vesikada; evvelce İranlılara tâbi Kürt beylerinin şimdi padişaha arz-ı ubudiyet etmekle olduklarından, Gey - lân ve Şirvan'ın bile kurtuluş için aynı şeyi yapacaklarından söz edilerek padişahtan Anadolu'ya hareketinin mü - nasip olacağından bahsedilmesi, eski Osmanlı tarihlerinin bu hususta ki bilgilerine tetabuk etmemektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, Halep'ten hare - ketten itibaren Tebriz veya Bağdad'a tevecüh hususunda tereddütlü anlar geçirilmiş ve aynı müteredditt hava Veziriâzamın Diyarbakır'da kaldığı kırk günlük müddet zarfında da devam etmiştir. İşte bu vesile ile yapılan görüşmelerde İskender Çelebi'nin Tebriz'e yürürnmesi hususunu müdafaa etmesi, bilâhara İbrahim Paşa tarafından onun aleyhine bir silah olarak kullanılmıştır. Nitekim Âli, Solakzâde ve Peçevî'de görülen bu nokta ile ilgili bilgi, İbrahim Paşanın, İskender Çelebi'yi ne kadar nazik bir meseleden vurduğunu göstermektedir. Mevzuubahis bu bilgiye göre: Kanunî Süleyman Tebriz'e geldiği zaman Veziriâzama «Bu kadar mühim bir seferde, kış ortasında düşman memleketinde kalmanın ve orduyu tehlikeli bir duruma düşürmenin sebebi nedir?» diye sorunca, İbrahim Paşa: «Biz ehemmiyeti olan bir adam mıyız? Bütün işlerin halli İskender Çelebi kulunuza verilmiştir, huzurunuzdan ayrılırken tecrübelidir diye ben kulunuzu defterdara tavsiye buyurmuştunuz; onların tedbiri üzere hareket edildi, bu netice hasıl oldu» cevabını vermiştir. Bu suretle padişahın gözünden düşürülen İskender Çelebi, Tebriz'den Bağdad'a yürünürken Hemedan yakınındaki bir konakta defterdarlıktan azil, Bağdad'da da asılmak suretiyle idam olundu. Böylece İbrahim Paşa - İskender Çelebi hadisesinden birincisi galip çıktı. Lâkin iki devlet adamı arasındaki mücadelede İbrahim Paşanın, padişah nezdindeki mevkiinde de sarsıntılar meydana geldi. Zira Irakeyn seferinde İbrahim Paşa kendi ünvanına «Sultan» kelimesini ilâve edecek derecede ileri gidince, buna itiraz cesaretini gösteren yegâne adam İskender Çelebi olmuştu. İbrahim Paşa orduda emirlerini ilân ettirirken dellâl «Serasker Sultanın emri budur» diye bağırıyordu. İskender Çelebi ise dellâlı celbederek «Serasker Sultan deme, serdar hazretlerinin emri budur diye nida et» diyerek, dellâlın «Serasker Sultan» demesine mâni olunca, İbrahim Paşanın kini iyice kabarmıştı. Netice itibariyle: iki testi birbirine vurulunca birisinin kırılmasına karşılık ötekinde çatlaklıklar meydana gelmesi misali, bu mücadelede İskender Çelebi peşinen, İbra - him Paşa da bilâhara hayatını kaybet-

ti. Zira İbrahim Paşanın idam sebepleri arasında, İskender Çelebinin itiraz ettiği «Sultan» tâbirinin de yeri vardır.

Kanunî'nin Tebriz'e ikinci defa girişi

Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan çekildiği ve Kanunî Süleyman Bağdad'da bulunduğu sırada Tebriz ve Van'dan fena haberler alınmaya başlandı. Tebriz'e bırakılan Ulama Paşa yardım istiyordu. Kanunî Tebriz'den ayrılırken Ulama'nın emrine az miktarda Osmanlı askeri ile İran mültecilerinden müteşekkil bir kuvvet bırakılmıştı. Osmanlı ordusunun çekilmesinden istifade eden İran şahı, kaybedilen yerleri geri almaya teşebbüs etmişti. Bu haber Tebriz'e ulaştığı zaman, İranlı mülteciler kaçtığından, Ulama Paşa şehri koruyamıyacağını hesaplıyarak Van'a çekildi. Şah Tahmasp ise, Tebriz'i almıya teşebbüs etmeden önce Van üzerine yürüdü. Lâkin kaledekilerin şiddetli mukavemeti ve kendisini top ateşine tutması sebebiyle, top menzilinden daha beriye sokulamadı ama Van'a gelen yolları abluka altına aldı. Ulama'dan yeni istimdat talepleri vuku bulunca Kanunî Süleyman İran'a bir defa daha yürümeye karar verdi.

Kanunî Süleyman 1 nisan 1535 te Azerbaycan'a müteveccihen Bağdad'dan hareket etti. Arazinin yolsuz ve geçitlerin dar oluşu sebebiyle ordu üç bölüme ayrılarak birbirini birer konak mesafe ile takip etti. Tebriz'e gidilirken Bağdad'a geliş yolu takip edilmeyip, daha kısa taraftan İran merkezine ulaşılmağa çalışıldı. Zağros dağları aşıldıktan sonra Urmiye gölüne doğru ilerlenerek Meraga'dan geçildi. Bu şehirde konaklandığı sırada toplanan divanda bir taraftan Tebriz işgal edilirken bir taraftan da Ucan yaylâsının tutulması kararlaştırıldı. Meraga'dan hareketten bir hafta sonra Sâdabad'a varan Osmanlı ordusu Tebriz'i işgal etti (1 temmuz 1535 - 28 zilhicce 942).

Osmanlı ordusunun Azerbaycan istikametinde ilerlediğini öğrenen Şah Tahmasp Van ablukasını bırakarak çekildi. Ordu Azerbaycan arazisinde ilerlerken Şah Tahmasp'tan bir elçi geldi. İran hükümdarının sulh talep eden mektubunu hâmil bulunan elçiyi Kanunî kabul etmiyerek geriye çevirdi.

Azerbaycan'ın Osmanlılar tarafından üçüncü işgalini teşkil eden bu harekât sırasında da Osmanlı ordusu Sâdabad'da tesis edilen Çadırlı ordugâhta kaldı. Bir taraftan da bir kısım birliklerle Ucan sahrası tutuldu.

Kanunî Sultan Süleyman Tebriz'e ikinci girişini teşkil eden bu defaki gelişinde, şehrin camilerini ve şahın sarayını gezdi. Cuma namazını Sultan Hasan camiinde kıldı. Celâl zâde Mustafa Çelebi bu münasebetle diyor ki: «Şehrin camileri arasında Sultan Camii göze çarpmakta idi. Senelerden beri içinde cuma namazı kılınmayan bu cami padişahın emriyle temizlendikten başka, içine halılar serildi. Minarelerinde ezan, minberinde hutbe okundu».

Tebriz'e varıldıktan sonra zaferlerin sonunda tatbik edilen usul tekrarlanarak kapıkulu askerine bahşişler verildi, devlet erkânının bazılarına da terakkiler kaydedildi.

Tebriz'e ikinci girişte de Şah Tahmasp ortalarda yoktu. Birincisinde olduğu gibi yine Azerbaycan'a doğru geldiği haber alındığından Veziriazam İbrahim Paşa ordunun büyük kısmını alarak şahı takibe çıktı. Sercem hanSultaniye üzerinden Dergüzin'e kadar gittiği halde Şahtan bir eser bulamayınca geri Tebriz'e döndü. Bu harekât sırasında Kanunî Süleyman Tebriz'de kaldı.

Kanunî Süleyman'ın Tebriz'e ikinci yürüyüşü münasebetiyle zikri gereken meselelerden birisi de, İran Şahının kardeşi Sam Mirza'nın Osmanlılara iltica'sı meselesidir. Münşeat-ı Feridundaki «Ruzname-i Süleyman» da bu meseleye birkaç satırla dokunulmuşsa da, seferde hazır bulunan Celâl zâde bundan hiç bahsetmemiştir. Hammer, Sam Mirza'nın ilticasını vaki olmuş şeklinde kabul etmekteyse de buna kat'î nazarla bakılamaz. Şayet böyle birşey vuku bulsaydı hic şüphesiz Sam Mirza padişah tarafından kabul edilecek, hadisenin ehemmiyeti dolayısiyle bütün kaynaklarda buna dair malûmat bulunacaktı. Irakeyn seferini gayet mufassal şekilde anlatan Celâl zâde Mustafa Çelebi, kuvvetle muhtemeldir ki; Sam Mirza'nın ilticası meselesi tahakkuk et-

meyip bir havadisten ileri gitmediğinden eserinde bundan bahsetmeye lüzum dahi hissetmemiştir.

Veziriâzam İbrahim Paşa Şah Tahmasp'ı bulamadan geriye dönünce Kanuni Süleyman Tebriz'de daha fazla beklemeyi doğru bulmadığından avdete karar verdi. 27 ağustos 1535 te Tebriz'den hareket etti. Hoy - Erciş - Ahlat - Bitlis üzerinden Diyarbakır'a geldi. Bir haftalık tevakkuftan sonra yoluna devamla Kızıltepe - Suruç üzerinden Halep'e, oradan da Antakya - Adana - Ulukışla - Konya - Ilgın - Altıntaş - Seyitgazi - Eskişehir - Bozoyük - Yenişehir - İznik - İzmit üzerinden 8 ocak 1536 (14 recep 942) da İstanbul'a vasıl oldu. Padişahın uzun süren bu seferden dönüşü, şehirde beş gün beş gece eğlenceler tertibiyle kutlandı.

Irakeyn seferinden çıkarılacak neticeler

İki Irak mânasına gelen Irakeyn kelimesiyle Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem diye anılan sahalar kastedilmiştir. Irak-ı Arap tâbirinden, Musul, Bağdad ve Basra tarafları, Irak-ı Acem'den de bugünkü İran sınırları içinde kalan Hemedan, Kermenşah ve civarı anlaşılır. Kanuni Süleyman'ın İran'a karşı ilk seferini teşkil eden bu harekâtta, hem Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem arazisinden geçilmesi, hem de ilerde yapılacak olan Nahcivan seferinden kolaylıkla ayırdedilebilmesi için 1533 - 1535 yıllarına tesadüf eden sefer «Irakeyn seferi» diye isimlendirilmiştir. İrakeyn seferinin Osmanlılar için en mühim neticesi; Bağdad ve çevresini teşkil eden Irak arazisinin Osmanlı idaresine geçmesidir. Tebriz ve civarı Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra İranlılar tarafından geri alındığından, buralardaki Osmanlı hâkimiyeti muvakkat bir işgalden ileri gidememiştir.

Çaldıran meydan muharebesinden beri Safevî İran hükümetinin bir meydan muharebesi yapmak üzere Osmanlıların karşısına çıkamayışı, Irakeyn seferiyle bir defa daha esaslı şekilde tezahür etmiştir. Osmanlıların ezici kuvvetleri karşısında başarı sağlıyamıya - caklarını kestiren İranlılar, en doğru hareketi Türk ordularının karşısına çıkmamakta bulmakta, hem de bu usulü memleketlerinin çiğnenmesi pahasına tatbik etmektedirler. Bu sırada İranlıların Türklere karşı tatbik ettiği strateji; padişah İran sınırından uzakla - şınca, elden giden yerleri istirdada çalışmak, Osmanlılar Avrupada meşgul - ken hudutlarda huzursuzluk yaratmak esasına dayanmaktaydı. Yavuz Selim devrinde olduğu kadar şiilere karşı amansız davranılmamakla beraber, yine de birşey yapmalarına imkân verilmediğinden, Safeviler şiilik propagandasını gevşek tutmakta devam etmekte idi.

Irakeyn seferinin ortaya koyduğu neticelerden birisi de; halkının ekseriyeti şiilerden mürekkep olmakla beraber Azerbaycan'da İran hâkimiyetinin yerleşmediğinin ortaya çıkmasıdır. Zira, Osmanlı ordusu hududa geldiği sırada Türkler tarafına vuku bulan iltihaklar, bu hâlin birer ifadesidir. Bilhassa Osmanlı işgaline maruz kalmayan Geylân ve Şirvan eyaletleri hâkimlerinin Türklere arzı ubudiyet etmesi, sadece topraklarının işgali korkusiyle izah edilemez. Maamafih Azerbaycan ümerasının Osmanlılara kolaylıkla iltihakı sebepleri meyanında, bu topraklar halkının mühim bir kısmının Türklerden müteşekkil bulunuşunun da tesiri vardır. Buna mukabil Safevî hükümdarları, mevcudiyetlerini ve şiilik kisvesi altında İran milliyetinin teşekkülünü, Azerbaycan'ın elde bulunmasına bağlı gördüklerinden, buraları Osmanlılara kap-

Eski Musul'dan bir görünüş

tırmamak için çok büyük gayret sarfetmişlerdir. İranlıların bu mütemadî gayretleridir ki; Kanunî devrinde müteaddit seferlere rağmen, İran ordusu esaslı bir mağlûbiyete uğratılmadan, Osmanlı hâkimiyetinin Azerbaycan'da yerleşemiyeceği hakikatını ortaya koymuştur.

Irakeyn seferinin ortaya çıkardığı hakikatlerden birisi de, doğu Anadolu ve Azerbaycan'da şahsî menfaatını devlet menfaatının üstünde tutan ümeranın mevcudiyetini göstermesidir. Ulama Han, Şeref Bey, Zülfikar Han, Şahruh Bey oğlu Mehmed Bey, Akkoyunlu ailesinden Murad Bey gibi kimselerin kolaylıkla bir taraftan öteki tarafa geçmeleri bu halin delilleridir. Gerçi o sırada her iki taraf da bu gibi şahsiyetleri elde etmek için hususî bir gayret sarfetmekte idiyse de, bu tip ümera umumiyetle, mevcut imkânlarından ve işgal ettikleri mevkiden daha fazlasına kavuşmak hevesinde idi. Mevzuubahis ümeranın ve onlara bağlı şahsiyetlerin böyle bir zihniyet taşımalarında; doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın Timur istilâsından beri bir türlü istikrara kavuşamamasının; Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî devletlerinin arka arkaya ayni topraklarda kurularak, devamlı bir mücadele sahası hâlinde bulunuşunun tesirleri vardır. Irakeyn seferi sırasında da bu tesirlerin hâlâ silinmediği görülmektedir.

Veziriâzam İbrahim Paşanın idamı

Veziriâzam İbrahim Paşa ikbalinin yüksek noktalarında bulunduğu sırada birdenbire idam edildi. Böylece İbrahim Paşanın tarihteki «Frenk» ve «Makbûl» gibi ünvanlarının yanında bir de «Maktûl» ünvanı eklenmiş oldu. İmparatorluğun en kudretli devrinde Veziriâzamlık makamına geçmiş bulunan İbrahim Paşa, aslında çok mühim olan bu mevkiini, padişahın hususî sevgi ve itimadı ile takviye ettiğinden Osmanlı veziriâzamlarının hiçbirinin kavuşamıyacağı bir kudret ve ikbale ulaşmış bulunuyordu. Kanunî Süleyman, hususî bir alâka gösterdiği Veziriâzamına, birkaç defa Rumeli Beylerbeyliği vazifesini de ilâveten vermek, bilhassa seraskerlik tevcihi ile, ona çok geniş selâhiyetler tanımakla; İbrahim Paşayı tasavvur edemiyeceği derecede ikbale kavuşturmuştur. Lâkin bu ikbal, meşhur dönmenin ayni zamanda sebebi mevti de olmuştur. Zira İbrahim Paşayı idama sürükleyen sebepleri, onun bu derecedeki ikbali hazmedemeyişine ait bazı örneklerin arasında bulmak mümkündür.

İbrahim Paşa, ortada zâhirî bir sebep görünmezken idam olunduğu için, gerek o zamanın, gerekse muahhar devrin müverrihleri, idam sebebini izah edebilmek gayesiyle onun veziriâzamlıktaki icraatiyle son zamanındaki tavırlarını ayrıca tetkik ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu tetkiklerle, devrinin müverrihlerinin söylediği şeyler birleştirildiği taktirde, idam sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

1 — İbrahim Paşa onüç sene kadar devam eden Veziriâzamlığının son yıllarında tevazudan sıyrılarak gurura kapılmış ve padişahlara mahsus bir ünvan olan «Sultan» kelimesini kullanmaya başlamıştır. Irakeyn seferinde başkalaşan İbrahim Paşa için Celâl zâde; «Bugüne kadar birçok yararlığı görülen İbrahim Paşanın günden güne ahvali başkalaştı. Anlaşılan padişahtan gördüğü fazla iltifat kursağına sığmadı. Hatta Bağdad'dan dönüşte Ulama'nın teşviklerine kapılarak imzası üstündeki Serasker kelimesinin sonuna Sultan kelimesini ilâve etti. Ulama ona «Acem şahı edna bir saltanatiyle beraber sancak beylerine ve hanlarına varıncaya kadar sultan demektedir. Yeryüzünün kıskandığı bir padişahın seraskerine Sultan denilirse çok mu?» demişti. Bu sözden cesaret alan Serasker İbrahim, padişahın buyrultusundaki seraskerliği kâfi görmedi demektedir.

İbrahim Paşa yalnızca Sultan ünvanını kullanmakla kalmıyarak, işi kendi adına fermanlar isdar edecek derecede ileri götürmüştür. Tabii onun bu hâli padişahın şüphesini davet etmiştir. İbrahim Paşanın bu hareketi, idamına yol açan sebeplerin en mühimlerindendir.

Macar tarihleri, İbrahim Paşanın hükümdar olmak için Sultan Süleyman'ı iskat niyetinde bulunduğundan bahsederlerse de, tevsiki mümkün olmayan

bu iddianın onun aleyhtarları tarafından uydurulduğu anlaşılmaktadır.

2 — İbrahim Paşa, bilhassa Irakeyn seferi sırasında mevcut nizamları hiçe sayar şekilde harekete başlamış ve mukaddesata karşı lâkaydi ve lâübaliliği tespit edilmiştir. Celâl zâde Mustafa Çelebi bu noktayı şöyle anlatıyor: «Şurasını arzedeyim ki; divan kuruluşlarına ait olmak üzere eski sultanlar devrinden kalma bir usul vardı. Her hangi bir mesele divana havale edilince, o divanda bulunan devlet adamlarının mütalâaları sorulurdu. Soruşmadan, anlaşmadan bir şey yapmazlardı. Sonra ne yapılsaydı onu bir kanun, bir âdet veya bir âyet üzerine yaparlardı. İbrahim Paşa İran topraklarına ayak bastıktan sonra istişareye aldırış etmedi. İşte kitap, işte Kur'ân diyenleri kovardı. Yapılan nasihatlere kulak asmıyordu. Daha doğrusu akrep huylular Paşayı akrep zehirleriyle aşıladılar. Bu yüzden Paşa bir akrep kesildi.»

3 — Kıymetli bir devlet adamı olan İskender Çelebi Paşanın idamına sebep olması, Kanunî Süleyman'ın kendisinden soğumasına yol açmıştır. Âli tarihinde anlatıldığına göre; İskender Çelebi'nin asıldığı gece Kanunî Süleyman bir rüya görür. Bu rüyada; İskender Çelebi elinde bir ip olduğu halde padişaha hücum ederek «Bre zâlim, ben günahsızı bir müfsidin telkini ile niçin astın?» diye boğmak ister. Kanunî Süleyman korku ile uyandığı bu rüyadan sonra İskender Çelebiyi astırmasından ötürü nedamet duyar; hâdisenin müsebbibi olan İbrahim Paşa da gözünden düşmekte devam eder.

4 — İbrahim Paşanın Irakeyn seferi sırasında bol para sarfedişi şüpheyi davet etmiş, bilâhara bu paraları kendisine taraftar toplamak için sarfettiğine dair dedikodular çıkmıştır. Bilhassa sefer esnasında sarfettiği paralardan 80 bin dinar, padişahın şüphesini çekmiştir. Solakzâde, Kanunî Süleyman'ın bu 30 bin altın meselesi için şöyle dediğini kaydeder: «İbrahim'in bunca bin altunu erâzil-i eşhasa in'âmı kasd-ı saltanata cür'et-ü ikdâmına delil-i kat'i idüğüne bizce yakın hasıl olmuştur ve ind-et-tahkik sübut bulmuştur».

5 — İbrahim Paşanın büyük şehzade Mustafa'yı tutması, Selim ve Bayezid'in anneleri olan Hurrem Sultan'ın onun aleyhinde çalışmasına yol açmıştır. Hurrem Sultan'ın, kendi oğullarına hükümdarlık yolunu açabilmek için Mustafa taraftarı İbrahim Paşanın aleyhinde çalıştıkları anlaşılmaktadır.

6 — Osmanlı müverrihlerince İbrahim Paşa Irakeyn seferinde hatalar işlemekle de suçlandırılmaktadır. Celâl zâde Mustafa Çelebi bu hususta diyor ki: «Hele Bağdad seferindeki kusuru affedilemiyecek kadar büyüktür. Biz bu seferde gerçi Bağdad'ı aldık. Lâkin yapılan masraflar ve çekilen zahmetler nisbetinde bir fayda elde edemedik. Elimizdeki o büyük ordu ile Şahın vücudunu ortadan kaldırmak mümkün iken İbrahim Paşa bu mühim noktayı ihmal etti. İranın dağınık yerlerinde bulunan bazı kalelerini almaga ve asker olmıyan oymaklarla uğraşmağa daldı. Eğer elindeki kuvvetle şahı ve onun ordusunu bozup perişan etseydi o kaleler kendiliğinden düşer ve oymaklar da ister istemez bize baş eğerdi. Paşa bu noktadaki muvaffakiyetsizliği kısmet ve takdire atfederek kabahati üzerine almadı. O dönek huylu kimselerin fikirlerine kapıldı. Bu dönek huylular Türkten yüz bulamayınca Acem olurlar ve Acemden bir zor görünce Türk olurlardı. Böyle ruh taşıyanları müsteşar edinen bir serasker elbette muvaffak olamaz. Paşa o seferde Türk kafasiyle değil Acem kafasiyle hareket etti de ondan dolayı şahı tepeliyemedi».

İşte peşinen göze batmayan fakat birbiri üzerine eklendikçe büyüyen bu sebepler dolayısiyle padişahca ortadan kaldırmak istenen İbrahim Paşa, sarayda kaldığı bir gece cellât Ali'ye boğduruldu (15 mart 1536). Cesedi gizlice kaldırıldığından mezarı kat'î olarak bilinmemektedir. Âli ve Hadikat-ül vüzera müellifine göre Galata'da tersane arkasında Canfeda zaviyesi mezarlığında, sicilli Osmanî müellifine göre de okmeydanında medfundur.

KANUNÎ'NİN İRAN'A İKİNCİ SEFERİ

Irakeyn seferi Türklere Irak topraklarını kazandırmakla beraber, iki defa girilen Tebriz ve havalisi, ordunun çe-

İbrahim Paşa

(İlâve : 84)

★

Kanuni Süleyman'ın veziriâzamları içerisinde kendisine pek fazla sevgi ve itimad beslemesiyle nazarı dikkati celbeden İbrahim Paşa, bu padişah devrinin haşmetini, bilhassa kendi şahsında dile getirmeye muvaffak olması yönünden de ehemmiyet arzeder. Kanuni Süleyman'a nüfuz edebilmesinde zekâsının rolü aşikâr bulunan İbrahim Paşa, aslen bir hıristiyan çocuğu idi. Tarihte Pargalı, Frenk, Makbûl ve Maktûl tarzında çeşitli namlarla tanınan İbrahim Paşa, Epir'de Parga şehri yakınında bir köyde doğmuş ve altı yaşında bir çocukken Türk korsanları tarafından ele geçirilerek Manisa'da dul bir kadına satılmıştır. İslâm - Türk terbiyesini ilk defa bu kadından aldığı anlaşılan İbrahim, bir tesadüf eseri olarak Manisa valisi şehzade Süleyman'ın nazarı dikkatini celbetmişti. Şehzade Süleyman bir gün gezerken keman çalmakta olan İbrahim'e tesadüf etmiş, hüner ve zekâsını beğendiği genci kendi yanına almıştır. İşte Kanuni'ye böyle bir tesadüf eseri olarak intisab eden İbrahim'in yıldızı bundan sonra birdenbire parlamış ve kısa bir müddet sonra, Osmanlı Devletinin meşhur veziriâzamı olma mazhariyetine ermiştir.

Aslının Rum, İtalyan (Frenk) veya Arnavut olduğu hakkında ihtilâf bulunan İbrahim, Şehzade Süleyman'a intisabını müteakip, onun hususî hizmetindeyken yalnızca itimadını değil hususî sevgi ve dostluğunu da kazanmıştı. Süleyman'ın tahta geçmesinden sonra daha da ehemmiyetli bir şahsiyet haline gelmiştir. Padişahın saray hizmetine bakmaktayken nüfuzu gittikçe artan İbrahim, has odabaşı bulunduğu sırada, birdenbire veziriâzamlık makamına getirilivermiştir (27 haziran 1523). Önündeki kademeler bir kalemde atlanarak usûl hilâfına umurdide veziriâzam Pirî Paşanın yerine sadrâzamlığa getirilmesi, o zaman, bir bid'at kabul edilmesine rağmen, padişahın otoritesi karşısında kimse sesini çıkaramamıştı. Veziriâzam tayini ile «İbrahim Ağa» lıktan «İbrahim Paşa» lığa da yükselen bu otuz yaşındaki gencin önünde, şöhret ve haşmetin geniş ufukları asıl

→

bundan sonra daha geniş şekilde açılmıştı.

İbrahim Paşa, veziriâzam tayininden tam bir sene sonra Kanuni'nin hemşiresi Hatice Sultan ile evlendiğinden padişaha enişte de oldu. Bu münasebetle Atmeydanı'nda İbrahim Paşa sarayında 15 gün süren muhteşem bir düğün yapıldı. İbrahim Paşanın düğünü, hem devrinin usul ve haşmetini, hem de İbrahim Paşaya verilen hususi değeri göstermesi bakımından zikri gereken bir hâdisedir. Bu muhteşem düğün şöyle cereyan etmişti:

İbrahim Paşanın düğününün hazırlıklariyle pek çok kimseler meşgul oldular. Misafirlerin ağırlanması için Atmeydanında geniş çapta tertibat alındı. Bilhassa bu tertibatın, düğünün en büyük misafiri haşmetli padişahın şanına yakışır tarzda olmasına dikkat edildi. Düğünün neşesinin teessüsünde büyük rolü olacak olan mehterhane, meydanın en mühim yerine yerleştirildi. Yine meydanın en nezaretli kısmına padişah için bir taht kuruldu. Bu tahtın ön tarafında balkon biçiminde bir sahanlık yapılıp zeminine kıymetli yaygılar yayıldı. Bunun üzerinde gölgelik teşkil eden kısım da türlü türlü kumaşlarla süslendi. Tahtın karşısında ve biraz aşağı kısımda vaktiyle Uzun Hasan, Şah İsmail, Ustaclu oğlu Mehmed ve Karahan'a, Mısır sultanlarından Gavri ve Tomanbay'a ait çadırlar kuruldu ve içleri de mükellef şekilde döşendi.

Düğün 22 mayıs 1524 günü başladı. Sağdıçlık vazifesi verilen İkinci Vezir Ayas Paşa, yeniçeri ağası ile birlikte saraya giderek padişahı davet ettiklerinde, Kanuni Süleyman kendilerini iltifatla kabul eyledi. Düğünün yedi günü mükellef ziyafetlerle geçti. Evvelâ halktan bir gruba yemek yedirildi. Müteakip günlerde de silâhtarlar, sipahiler, ulûfeciler, gureba, cebeciler, topçular, izaz ve ikram olundu. Sekizinci gün yeniçeriler nefis yemekler yediler. Düğünün dokuzuncu günü (26 recep 930 - 30 mayıs 1524) padişahın bir oğlu dünyaya geldi. Bu çocuk, Kanuni'den sonra tahta geçecek olan İkinci Selim'di. Kapıkulu askeri sınıfla-

→

→

rından sonra vezirler, beylerbeyleri, sancak beyleri ve âlimlere verilen ziyafet çok mükellef ve muhteşemdi. Ziyafetlerden sonra paşalar, defterdarlar, yeniçeri ağası nakhl (nakıl) mumunu götürdüler. Ağaç şeklinde balmumundan yapılıp üzeri altun, gümüş ve kıymetli taşlarla süslenen iki adet nakhl pek muhteşemdi. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin uzun uzun methettiği bu ağaç şeklindeki nakıllar âdeta muazzam birer servetti.

Düğünün, davetlileri ve halkı eğlendirip neşelendiren en mühim tarafı, meydanın ortasında ve münasip kısımlarında çeşitli temsillerin verilmesiydi. Bu temsiller, kalelerin zaptı ve meydan muharebesi gibi harp oyunları, koşu ve cirit gibi spor hareketleri, yarı müsabaka yarı hokkabazlık mahiyetinde eğlendirici hareketler idi. Padişahın düğün sahasına gelmesi merasime ayrı bir renk veriyordu. Padişah düğün yerine gelirken saray kapısından Atmeydanına kadar iki taraflı dizilmiş askerlerin arasından geçiyordu. Asker dizisinin arasında kalan yol üzerine halılar, atlaslar, altın sırmalı ağır kumaşlar, yaldızlı frenk kumaşları ve ipekliler serilmişti. Padişahın yolu, düğün sahası, ziyafetleri, eğlenceleri ve nakılları ile ayrı bir ihtişam mevzuu olan bu düğünün tertipçileri de düğünün ihtişamına uygundu. Zira ikinci vezir Ayas Paşa sağdıç, baş defterdar Mustafa Çelebi şerbetdarlık vazifesi görmekteydi.

Düğünü bu kadar muhteşem olan İbrahim Paşa, on üç sene kadar devam eden sadrâzamlığı zamanında tavrı hareketiyle, sözleriyle ve icraatiyle devrinin ihtişamını tam mânasiyle yaşadı. Kanuni'nin seferlerine umumiyetle padişahla birlikte —Belgrad ve Rodos seferlerinde has odabaşı sıfatiyle— katılan İbrahim Paşaya, seraskerlik vazife ve selâhiyetinin de tevcih edilmiş olması, Kanuni'nin ona karşı beslediği derin itimadın en yüksek örneği idi. İbrahim Paşa, Mısır ve Suriye ıslahatında, Anadolu'da Kalender Çelebi isyanının bastırılmasında, Macaristan ve Irak seferlerinde, Avusturya sulhunun imzalanması işinde gösterdiği muvaffakiyetlerle, bu itimadın pek de boş olmadığına işaret eden deliller verdi. Padişahın tevcihleri karşısında, liyakatını belirtmek üzere çalışıp faaliyet göstermekle beraber, kolay kolay doymayacak kadar ihtiras sahibi bir kimseydi de. Kanuni, kendisini serasker yaparken haslarını üç milyon akçeye çıkar-

→

→

dığı sırada, onun, bunu azımsıyarak dört milyon istemesi, mevki ile birlikte para tamahının mevcudiyetine ait en açık misaldir. 1533 senesinde Avusturya elçileriyle yapılan müzakereler sırasında onlara: «Her şey, sulh, servet, kuvvet benim elimdedir. Padişahımın iki mührü vardır ki, biri kendisinde, diğeri bende bulunur, kendisi ile benim aramda bir fark olmasını istemez, devleti ben idare ederim, padişah bir şey ihsan etmek istediği zaman, ben bu kararı tasdik etmezsem o iş yapılmaz» demesi, kendisinde gördüğü yüksek kudret ve nüfuzun pervasızca bir açıklanmasından ibarettir. Zaten bu muahedenin akdine rastlayan yıl, İbrahim Paşanın hayatında en yüksek ikbâl noktası gibi addedilir.

İbrahim Paşa, Irakeyn seferinde sevk ve idare, ayni zamanda kumandanlık kabiliyetini son olarak göstermiş oldu. Bu sefer esnasında, «Serasker Sultan» diye imza attığının, «Sultan İbrahim» nâmı ile fermanlar ısdar ettiğinin görülmesi; padişahı şüpheye sevketti. Yine bu seferde ordu kethüdası başdefterdar İskender Çelebi ile arasında çıkan ihtilâf neticesi, onun idamında rol oynaması; son zamanlarda mukaddesata karşı gösterdiği kayıtsızlık ve lâubalilik; şeriata mugayir bazı hususlara cür'eti; ihtişamın zirvesinden birdenbire ölümün derin çukuruna yuvarlanmasına sebep oldu. Zâhiren bir sebep mevcut gibi görünmezken, sarayda kaldığı bir gece boğuldu (15 mart 1536). Onu hasodabaşılıktan birdenbire veziriâzam, veziriâzamlığa ilâveten bir müddet Rumeli beylerbeyi ve nihayet serasker yapan Kanuni Süleyman'ın bu sevgili adamına kıymasında, Hurrem Sultan'ın da hayli rolü mevcuttu. Ondaki zekâyı sezerek erişebileceği en yüksek makama çıkarmakta; Kanuni Süleyman elbette, bir kabiliyeti sezmesi bakımından haklı ve isabetli bir iş görmüştü. Maamafih onun çabuk yükselmesinde, Âli'nin belirttiği veçhile; oda başılığı sırasında efendisinin ayağını yıkadığı suyu içecek kadar dalkavukluğu ileri götürmesinin de rolü olmalıydı. Onun dalkavukluğunun farkında olması icabeden Kanuni Süleyman, pek muhtemeldir ki; bu halini, hizmet ve kabiliyetinin hayli gerisinde gördüğü için büyük bir kusur saymıyor, veyahutta kendisine fevkalâde bağlılık alâmeti sayarak hoşlanıyordu.

İbrahim Paşanın, yüksek mevkilere ulaşmak için, padişaha nüfuz hususunda

→

kilmesinden kısa bir zaman sonra İranlılar tarafından alındığından elden gitmişti. Hatta İranlılar yalnızca Türk işgaline uğrayan Azerbaycan'ı istirdat ile kalmıyarak Van civarına yeniden sokulmuşlardı. İran ordusu ile karşılaşılarak bir meydan muharebesi verilmemiş olması. İran kuvvetlerini dinç ve taze bıraktığından, İranlılar istirdat hareketlerini kolaylıkla başarabiliyorlardı. İranlıların bu halleri Osmanlı hükûmeti tarafından dikkatle takip olunmakla beraber Batıda mühim işlerle uğraşılması, İran meselesinin daha müsait bir zamana bırakılmasına sebep teşkil ediyordu. Irakeyn seferi sırasında iki defa gelen İran elçisinin geri çevrilmesi, Osmanlı hükûmetinin İran'a karşı niyet ve görüşünün ne olduğunu belli etmekteydi. Osmanlı devletinin İranlılarla bir defa daha tutuşacağının en büyük işareti, her iki devlet arasında sulhun imzalanmamış olmasıydı. İran hükûmeti kaybettiği yerleri istirdat kudretini ancak gösterebildiğine göre; büyük ordularla hücum işi yine Osmanlılardan gelecekti. Batıdaki meselelerin bir hal şekline bağlanması, Doğuda da yeni bir hadisenin zuhuru Osmanlı ordularını İran'a karşı harekete geçirebilirdi. 1547 senesi Osmanlılar bakımından böyle hadiselerin cereyan ettiği bir yıl oldu. Zira bu sene zarfında, Almanya ve Avusturya ile sulh yapıldığından, Osmanlı devleti İran meselesi ile meşgul olmak üzere serbest kaldığı gibi, İran şahının kardeşi Elkas Mirza'nın iltiCasının vuku bulması, yeni bir Osmanlı - İran harbine vesile teşkil etti. Irakeyn seferinden on iki sene sonra Kanuni Sultan Süleyman Türk ordusunun başında bir defa daha İran'a yürüdü.

Elkas Mirza'nın iltiCası

İran şahı Tahmasp'ın kardeşi olan Elkas Mirza, Şirvan valisi bulunduğu sırada saltanat davasına kalkmış, muvaffak olamayınca Derbend ve Kıpçak taraflarına kaçmış, oradan da Kefe'ye geçmişti. Elkas Mirza, Osmanlıların Kırım'daki sancak merkezlerinden olan

---

→

bütün zekâsını kullandığında şüphe etmemek gerekir. İhtişamın zirvesindeyken, bunu muhafaza için, rakibe tahammül edememesi de mümkündür. Atâyî'nin «Şakayık zeyli»ndeki kaydına göre; Kanuni Süleyman 1527 yılında eski ve emekli veziriâzam Piri Paşa'ya fazla hürmet göstermeye başlayınca, İbrahim Paşa bundan kuşkulanarak telâşa kapılmış, Piri Paşanın oğlu Mehmed Efendiye kazaskerlik vadederek, onu babası aleyhine teşvik etmiş. O sırada Edirne kadısı bulunan Mehmet Efendi ise; macuna konan bir zehir vasıtasiyle babasının ölümünü sağlamıştır. Bu duruma göre; İbrahim Paşanın mühim bir siyasî cinayette rolü mevcuttur.

İbrahim Paşa maddeten zengin ve servet sahibiydi. Atmeydanındaki sarayı İstanbul'un en mühim binalarından idi. Topkapı sarayı arşivinde 6107 numaraya kayıtlı bir vesikada bu sarayın bir aylık iaşe masrafının 18 358 akçe olarak gösterilmesi, İbrahim Paşanın yaşayış tarzına dair fikir verecek bir ölçüdür. Maamafih

→

→

İbrahim Paşa hayli hayrat meydana getirmiş bir kimsedir de. Hatice Sultan'dan gayrı diğer bir zevcesi olan Muhsine Hatun, onun namına, katlinden üç sene önce Kumkap camii ile bitişiğindeki zaviyeyi yaptırmıştı. Bundan başka kendisinin Galata'da eski Yağ Kapanı camii, Mekke, Selânik ve Kavala'da câmi, imaret, mektep, medrese, darülhadis, tâbhâne, hamamı, çeşme, sebilleri ve bunların da mükemmel vakıfları mevcuttu.

İbrahim Paşa, sonradan müslüman olarak Yunus adını alan babasını, annesini ve kardeşlerini memleketinden getirtmiş, hatta babasına Epir'de bir sancak beyliği temin etmişti.

Bibliyografya: Hammer (M. Atâ); Devleti Osmaniye Tarihi, C. 5. Solakzâde; Tarih. Celâl zâde Mustafa; Tabakat-ül Memalik fî derecat-il mesâlik. Osman zâde Tâib; Hadikat-ül vüzerâ. Âlî; Künh-ül ahbar. Çağatay Uluçay; Haremden Mektuplar. Peçevî; Tarih. İslâm Ansiklopedisi; İbrahim Paşa maddesi. Belleten; sayı 83.

Kefe'den gemiye binerek İstanbul'a geçmiş, o sırada padişahın Edirne'de bulunması sebebiyle, beraberinde gelen veziri Seyyid Azizullah ve daha bazı adamlariyle birlikte Edirne'ye gitmiştir (1547).

Kanunî Süleyman'ın Irakeyn seferi sırasında Osmanlılara itaatını arzeden Şirvanşah İkinci Halil'in 1533 te ölümü, Şirvan'ın karışıklık içinde kalmasına, bu hal de İranlıların Şirvan'ı kolaylıkla ele geçirmesine sebep olmuştu. Halil Sultan öldüğü zaman yerine geçen oğlu Burhan Ali'nin küçüklüğünden istifade eden amcasının oğlu Şahruh Mirza, Şirvan tahtını ele geçirmiştir. İşte bu münasebetle cereyan eden mücadele ve karışıklıklardan istifade eden Şah Tahmasp kolaylıkla Şirvan'ı hükmü altına alarak kardeşi Elkas Mirza'yı buranın valiliğine tayin etmişti. Şirvan'daki dahili karışıklıklar sırasında Burhan Ali memleketini terk ile Osmanlılara iltica etmişti. 1547 de Elkas Mirza da iltica ettikten sonra, ayni yerden gelen mültecilerin sayısı ikileşmiştir.

Elkas Mirza Edirne'ye geldiği zaman padişah tarafından kabul olundu. Bu münasebetle debdebeli bir kabul töreni yapıldı. Kabul sırasında Elkas Mirza ve ihtiyar bir Şirvanlı olan veziri Seyyid Azizullah padişahın elini öptüler. Sonra devlet erkânı kendisine takdim edildi. Elkas Mirza'ya mülteci muamelesinden daha çok itibarlı bir misafir muamelesi gösterildi. Kendisine kıymetli hil'atler giydirilip, murassa takımlı atlar ve emrine adamlar tahsis edildi.

Mülteci İran şehzadesi Şirvan'ı istirdat için padişahın yardımını rica etti. Bu ricasiyle Kanuni'yi kardeşine karşı tahrik etmiş oluyordu. Elkas Mirza'nın desteklenmesi Türklerin işine geldiğinden, hadise İran'a bir sefer açılmasiyle neticelendi. İran'a yeni bir sefer icrasına sebebiyet veren Elkas Mirza Osmanlı devlet erkânı üzerinde iyi tesir bırakmamış olmalı ki, Celâl zâde Mustafa Celebi bunun hakkında: «Elkas, Tahmasp'ın kardeşi olmakla beraber azgın fesatçının biri idi. Sultanın eşiğini gelip öpmesi menfaat ve maslahatı icabındandı. Hakka bakılırsa vücudunu ortadan kaldırmak lâzımdı. Amma mülteci olarak geldiği için merhametli padişah onun kusurlarına bakmadı» demektedir. Elkas Mirza'ya padişah, vezirler vesair yüksek devlet adamları tarafından çok kıymetli hediyeler takdiminden başka fevkalâde iltifat gösterilmesinin halk arasında dedikodu yaratmış olduğuna dair peçevî tarihinde izahata rastlanmaktadır. Peçevî'ye göre halk arasında :«Bu derece beyhude masraf acaba neden icap etmekte? Bu iltifat sünnilere gösterilmedi. Belki de bu adam sırf kendi başını kurtarmak için gelmiştir. Zâten mayası mülhidlikle doludur. Bunun vücudu ehl-i islâm içine zararlıdır» şeklinde çıkan dedikodular padişahın kulağına kadar gitmiş, padişah ise: «Biz namus-u saltanata düşeni yaptık: Bir hiyanet ederse cezasını dahi Cenab-ı Hak'ka havale ettik.» demiştir.

İran seferi için ordunun hazırlanması

Elkas Mirza'nın ilticasından sonra İran seferi tasavvurdan hakikat safhasına intikal ettiğinden, beylerbeylerine haberler gönderilerek bahara hazır olmaları bildirildi. Rumeli askerleri İpsalaya yığınağını tamamladıktan sonra Anadolu tarafına geçtiler. Ordu hareket etmeden önce Elkas Mirza'nın yanına biraz asker ve lüzumu kadar memur verildi. Irakeyn seferi sırasında Tebriz beylerbeyliğine bırakılan, Tebriz'in İranlılar eline geçmesi üzerine doğuda başka beylerbeyliğe tayin olunan, fakat bir aralık doğudaki durumu hoşa gitmediği için Rumeli'de Bosna sancak beyliğine nakledilmiş bulunan Ulama Paşa, İran ahvaline vukufu gözönünde bulundurularak Erzurum valiliğine ayrıca buna ilâveten de Elkas Mirza'nın lalalığına tayin edildi. Ve padişahın İstanbul'dan ayrılışından iki üç gün önce Elkas Mirza ile birlikte yola çıkarıldı.

Kanuni Süleyman'ın İstanbul'dan hareketi

Kanunî Sultan Süleyman 1548 yılı 29 martında (18 safer 955) İran seferine gitmek üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçti. O gün sabahleyin erkenden sarayda merasim kıtası hazırlanmış, saray kapısına doğru karşılıklı saf

Sultan Süleyman Kanunnamesi

(İlâve : 85)

★

Osmanlı padişahları arasında daha ziyade «Kanuni» unvanı ile tanınan Birinci Süleyman, bu unvanı, tedvin ettirdiği kanunlar sebebiyle almış bir hükümdardır. Birinci Süleyman, Osmanlı hükümdarları arasında kanun tedvin ettiren ilk padişah olmamakla beraber, kendisinden önce ortaya konan kanunları bir araya getirtip, kendisi de ilâveler yaptırmak suretiyle, tarihte kanun yapc hüviyeti ve «Kanuni» unvaniyle adını ebedileştirmiştir. Osmanlı padişahlarından kanun tedvin ettiren ilk şahıs İstanbul fatihi İkinci Mehmed olmakla beraber, «Kanunî» unvanı Birinci Süleyman'a nasip olmuştur. Fatih Kanunnamesi nasıl Fatih'ten önceki hükümdarların ortaya koyduğu kanunlar toplanarak bunlara Fatih'in yaptırdığı ilâvelerden meydana gelmişse; Süleyman Kanunnamesinde de aynı hususiyet göze çarpmaktadır.

Fatih Kanunnamesi nüshalarından memleketimiz kütüphanelerinde mevcut kopye bulunmayışı, Viyana İmparator Kütüphanesindeki bir nüsha vasıtasiyle bu kanunameden tam mânasiyle haberdar oluşumuz meselesi, kitabımızın birinci cildinin 495 inci sayfasında izah edilmişti. Fatih Kanunamesi nüshalarının bu kıtlığına mukabil Süleyman Kanunnamesinden Revan Köşkü, Aşir Efendi, Veliyüddin Efendi, Esad Efendi ve Nuruosmaniye kütüphanelerinde ayrı ayrı beş nüsha mevcuttur. Bu nüshalar ile Viyana İmparator Kütüphanesindeki nüsha karşılaştırılmak suretiyle «Tarihi Osmani Encümeni» tarafından 1911 senesinde neşredilmiştir.

Fatih Kanunnamesinin başındaki mukaddimede, kanunnamenin Leyszâde Mustafa oğlu Mehmed tarafından hazırlandığı kayıtlı olduğu halde, Süleyman Kanunnamesinde buna benzer bir kayıt mevcut değildir. Fatih Kanunnamesi, Onun saltanatının sonlarında Karamani Mehmed Paşanın Veziriâzam bulunduğu devrede, Süleyman'ınki ise, saltanatının başlarında, muhtemelen Pirî Mehmed Paşanın Veziriâzam bulunduğu yıllarda, veyahut da İbrahim Paşanın sadaretinin ilk senelerinde meydana getirilmiştir. Eski Osmanlı tarihleri içersinde Fatih Kanunnamesinden yalnız Âlî'nin «Künh-ül Ahbar» ında bahsedildiği halde, Süleyman Kanunnamesinden, gerek kendi zamanındaki, gerekse kendisinden sonra gelip geçmiş tarihcilerin eserlerinde malûmata rastlanmaktadır.

Sultan Süleyman'ın Kanunnameyi kime tedvin ettirdiği kat'î şekilde malûm değildir. Gerçi Aşir Efendi kütüphanesindeki nüshanın başında «Merhum Celâl zâde yazdığıdur» şeklinde bir ibare mevcutsa da, Kanunnamenin onun tarafından hazırlanıp hazırlanmadığına dair kesin bir hüküm verilememektedir. Zira böyle bir ibare diğer nüshalarda mevcut olmadığı gibi, Kanunnamenin hazırlandığı yıllarda Celâl zâde Mustafa Çelebi henüz nişancı değildir. Fatih Kanunnamesinin, vazife itibariyle kanun bilgisi kuvvetli olan nişancıya hazırlattırılmış olduğu gözönünde bulundurulursa, Süleyman Kanunamesinde de aynı çareye baş vurulacağı tabiidir. Süleyman Kanunnamesinin tedvin edildiği yıllarda nişancı Seydi Bey idi. Celâl zâde Mustafa Çelebi, onun hakkında «Kanunşinas idi, umur-u kalemiyede gayetle mahir idi ve benim mürebbi, muallim ve üstadım idi» dediği için, «Tarih-i Osmani Encümeni» âzasından merhum Mehmed Arif Bey, Kanunnamenin onun tarafından hazırlanmış olabileceğine kuvvetle ihtimal vermektedir. Bazı tarihçiler bu mühim işin meşhur Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından hazırlanabileceğine ihtimal vermekteyse de, Kanuni'nin saltanatının başlarında Ebussuûd Efendi henüz pek tanınmamış'tı. Zaten kendisinin Şeyhülislâmlık makamına tâyini de 1545 yılına rastlamaktadır. Böylece Kanunnameyi tedvin eden tek bir şahıs gösterilemediğine göre, bu üç şahsın müşterek emeğinin mahsulü olabileceği de düşünülebilir.

Fatih Kanunnamesi esas itibariyle devletin teşkilâtına ait hususları, Süleyman Kanunnamesi ise daha ziyade adlî ve

halinde dizilmişti. Padişaha mahsus yedi tane altın toplu sancak ile tuğlar açılmış ve saf halinde dizilen kıtanın en önünde yerini almıştı. Kanunî Süleyman bu kıt'anın arasından Şehzade Cihangir ile birlikte geçerken tüfekçiler karaya ateş etmek suretiyle padişahı selâmladı. Kalabalık bir sel halinde yollara dökülen İstanbul halkı padişahı selâmlayıp uğurladı. Kanunî, iskeleden bir başkadeye binerek Üsküdar'a geçerken Tophane kıyılarına yerleştirilen toplar gürliyerek selâm resmini ifa eyledi. Birkaç gün önce başlayan nakliyat dolayısiyle Beşiktaş ile Üsküdar arası gemilerle dolu idi. Üsküdara ayak basınca altın eyerli bir ata binerek, İbrahim Ağa çiftliğine kurulmuş olan

→

mali noktaları ihtiva etmektedir. Kanunname üç bâb'a bölünmüştür. Birinci bâb dört fasla; ikinci bâb yedi fasla, üçüncü bâb yine yedi fasla ayrılmıştır.

Dört fasla ayrılmış olan birinci bâbın ilki «zinâya müteallik cürmü beyan eyler» başlığıyla zinâ suçlarına verilecek cezaları ihtiva etmektedir. Bunun birinci maddesi sayılabilecek paragrafı şöyledir: «Bir Müslüman zinâ kılsa, şer' ile sâbit olsa ve zinâ kılan evli olsa, bin akçeye ya daha ziyadeye gücü yeterse üç yüz akçe cerime alına; vasat-ül hal olup altı yüz akçeye malik olsa iki yüz akçe cerime alına; ve andan aşağı dört yüz akçeye gücü yetse yüz akçe cerime alına; ve ondan aşağı halli olursa elli akçe cerime alına; ve gayetle fakir olsa kırk akçe cerime alına.»

Bunu müteakiben zinâ suçu işliyenin muhtelif halleri sıralanarak cezaları tâyin olunduktan sonra, zinâ yapan Müslüman değilse, Müslümana verilecek cezanın yarısına hükmolunacağı belirtilmektedir.

İkinci fasılda döğüş, kavga ve katil hâdiselerinin cezaları sıralanmıştır. Adam öldürmenin cezası şöyle anlatılmıştır: «Eğer adam öldürse, yerine kısas etmeseler (etmezlerse), bin akçeye, ya daha ziyadeye gücü yeterse dörtyüz akçe cerime alına; ve altıyüz akçeye gücü yeterse ikiyüz akçe cerime alına; andan aşağı halli olursa yüz akçe cerime alına; gayetle fakir ise elli akçe cerime alına.»

Üçüncü fasılda şarap içmiye, gasb ve hırsızlığa verilecek cezalar yer almaktadır. Meselâ:

«Eğer bir kişi hamr içse kadı tâzir edüp iki ağaç başına bir akçe cerime alına.»

«Eğer kaz veya tavuk veya ördek uğurlasa (çalsa) kadı tâzir ede, iki ağaç

→

başına bir akçe cerime alına.»

«Eğer at uğurlasa elini keseler, kesmezler ise ikiyüz akçe cerime alına.»

Şeklinde suçun ağırlık derecesine göre cezalar da fazlalaşarak devam etmektedir.

Birinci bâbın son kısmını teşkil eden ve «mücerred siyasetin beyan eyler» başlığını taşıyan bölümünde kız ve oğlan kaçırmıya, adam öldürmiye, yol kesmiye, kervan soymıya verilecek cezalar gösterilmiştir. Bu bölümdeki suçların tarifi ve cezaları kitabımızın 780 inci sayfasında bahsedilen Yavuz Selim siyasetnamesindeki suç ve cezalardan ufak tefek kelime farkından başka ayrılık arzetmez.

Kanunnamenin ikinci bâbı mali mevzuları içine alıp, hem fasıllarının sayısı, hem de fasılların muhteviyatı bakımından birinci bâbdan çok daha geniştir. Son bâb ise yine aynı mahiyetteki meseleleri ihtiva etmektedir. Süleyman Kanunnamesinin iktisadi ve mali kısımları içine alan ikinci ve üçüncü bâbında: Timar erbabının tarifi, askerî ve mali mükellefiyetleri, sipahilerin kurtuluşları, vazife ve mükellefiyetleri; piyadelerin kuruluş ve mükellefiyetleri; memleket dışından getirilen mallardan alınacak gümrük resmi; hayvanlardan, çayır ve otlaklardan, arı kovanlarından, bağ ve bahçelerden alınacak vergiler; bunlardan başka bazı vilâyetlerin mali işlerine ait hususi kayıtlar bulunmakta; en sonunda da «odun için va'zolunan kanunu beyan eyler» başlığı altında odun kesimi ve bunun sarfı hakında esaslar yer almaktadır.

Bibliyografya: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası; (Sene 1329 ve 1330) Kanunname-i Âli Osman. Hammer (M. Atâ); Devlet-i Osmaniye Tarihi. Âlî; Künh-ül Ahbâr. Solakzâde; Tarih.

çadırlara gitmek üzere harekete geçti. Ertesi gün buradan da ayrılarak İran'a gitmek üzere yoluna devam eyledi.

Kanunî Süleyman İstanbul'dan hareket ettiği sırada şehzadeleri arasında yavaş yavaş saltanat mücadelesi başlama istidadı göstermekteydi. Bunun için bir taraftan harbe giderken bir taraftan da şehzadelerinin sükûnetle vazifelerine devamlarını gözetmekteydi. Seyitgazi'ye vardığı sırada kendisini karşılamaya gelen Manisa Valisi Şehzade Selim'e Edirne'yi merkez yapmasını emretti. Kanunî yoluna devam etmek üzere Seyitgazi'den ayrıldığı zaman Selim de Edirne'ye hareket etti. Akşehir'e varınca da Karaman Valisi Şehzade Bayezid, babasını karşılıyarak elini öptü. Kayseri'ye kadar orduya refakat edip, oradan Konya'ya döndü. Sivas'ta da Amasya Valisi Büyük Şehzade Mustafa, babasını karşıladı. Babasının hayli iltifatına mazhar olan Mustafa da bir iki konaklık refakatten sonra Amasya'ya avdet eyledi.

Kanunî Süleyman Tebriz'de

Kanunî Süleyman Sivas'tan sonra Erzincan - Erzurum - Hasankale - Eleşkirt üzerinden Van gölü çevresinde Adilcevaz yakınlarına gelerek çadırlı ordugâha geçti. Kanunî'nin niyeti İranlıların işgallerinde bulunan Van kalesini kurtarmaktı. Fakat Sivas'tan sonra Ulama Paşa ile birlikte orduya öncülük ederek buraya kadar gelmiş bulunan Elkas Mirza'nın teşvik ve telkinleriyle Tebriz'e teveccüh eyledi. Van kalesinin kurtarılmasına memur eylediği Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşayı Karaman askeriyle Van'a gönderdi. Kendisi de ordu ile yoluna devam ederek Tebriz civarında Şenbi Gazan mevkiine vasıl oldu (27 temmuz 1548). Ayni gün Tebriz işgal olundu.

Kanunî Süleyman Tebriz'e girdiği sırada Şirvan'da da İran kuvvetleri tardedilmiş bulunuyordu. Şirvan'dan İranlıları kovan şahıs, Şirvan şahlardan Türkiye'ye iltica eden Burhan Ali idi. Kanunî İstanbul'dan hareket etmeden önce Burhan Ali'yi Şirvan'a göndermişti. Karadeniz yoluyle Şirvan'a giden Burhan Ali, hududa vardığı sırada İran aleyhtarlarına haber göndererek Türk ordusunun gelmekte olduğunu bildirdi. Müteakiben bir miktar kuvvet temin ettikten sonra İran taraftarlarının üzerine yüklenerek onları kılıçtan geçirdi. Böylece daha fazla kuvvetlenen Burhan Ali, kendisi Türkiye'ye sığınmıya mecbur kaldıktan sonra Şirvan valisi tayin edilmiş olan Şah Tahmasp'ın oğlunu kaçırdı. Neticede de Şirvan arazisi İran hakimiyetinden kurtarıldı.

Kanunî Süleyman Van gölünün küzey bölgesine ulaştığı zaman İran şahı ordusu ile birlikte Azerbaycan'da bulunuyordu. Lâkin Kanunî buradan Van'a gitmiyerek peşinen Hoy üzerinden Tebriz'e teveccüh edince, Şah, Azerbaycan'dan çekildi. Bundan önceki seferde olduğu gibi yine Türk ordusunun karşısına çıkmadı.

Tebriz zaptedilince Kanunî Süleyman, Elkas Mirzayı oranın idaresine memur eyledi. Maiyetine ordudan okçu, tüfekçi ve topçu kuvvetleri ayırdı. Müverrih Peçevî, o sırada Kanunî'nin Elkas Mirza'yı İran tahtına iclâs niyetinde olduğunu, fakat liyakatsizlik ve zalimliğini anlayınca bu fikrinden vazgeçtiğini söylemektedir. Celâlzâde ile Müneccimbaşı da Elkas Mirza'nın ayni tarafını belirttikten sonra Tebrizde kısa zamanda kendi adamlarını dahi gücendirdiğini ilâve etmektedir.

Eski Van kalesini gösteren bir gravür

Van'ın zaptı

Kanunî Süleyman bu defa Tebriz'de üç dört günden fazla kalmadı. Tebriz'den hareketle Selmas üzerinden Van'a doğru ilerledi. İran Şahı Van'ı aldığı zaman kalesini iyice tahkim etmiş ve içerisine kuvvetli muhafaza birlikleri koymuştu. Onun için işin epeyce sıkı tutulması icap etti. Şehrin muhasarasına Erzurum Beylerbeyinin emrindeki kuvvetlerden başka ordudan daha bir kısım birlikler de katıldı. Kanunî Van'ın fethi için Veziriâzam Rüstem Paşaya kat'î emirler vermiştir.

Kısmen mermer, kısmen de demir ve çelikten mamûl top gülleleri ile kale bedenleri yıkılırken müdafiler bir hayli zayiata uğradılar. Nihayet muhasaranın dokuzuncu günü Van kalesi teslim oldu. (25 ağustos 1548). Van kalesi zaptedilince, burası yeni bir beylerbeylik ittihaz edilerek idaresine eski Anadolu defterdarı İskender Çelebi memur olundu. İran hududunda mühim bir mevki olması bakımından Van kalesi iyice tamir ile içerisine kale topları ve muhafızlar yerleştirildi.

Kanunî'nin Van'dan ayrılışı ve İranlıların çapul hareketleri

Kanunî Sultan Süleyman, Van'ın zaptı işi tamamlanınca oralarda vakit geçirmek istemedi. Zaten kışlar erken bastıran bu yüksek bölgede daha fazla kalmak da doğru değildi. Onun için kışı geçirmek üzere Diyarbakır'a gitti. Kanunî'nın Van gölü çevresinden ayrılışı, İranlıların hudut bölgelerine yeniden hücumlarına fırsat verdi. Onlar bu hücumlarında Azerbaycan işgalinin intikamını almak hedefini gütmekle beraber, yaptıkları harekât, küçük birliklerle yağma ve çapul faaliyetinden ibaretti. İranlıların ilk tecavüzleri Adilcevaz, Muş ve Kars çevresinde görüldü. Bunlar baskınları sırasında halktan bazı kimseleri öldürdükleri gibi bilhassa hayvan ve eşya soygunları yaptılar. Kars'a yapılan hücum sırasında, bu şehrin kalesinin tamirine memur edilmiş bulunan pasin sancak beyi Dulkadıroğullarından Ali Beyi ve adamlarını öldürdüler. Kanunî Diyarbakır'a vardığı sırada başka bir İran birliği Tercan ve Erzincan'a kadar uzanarak mıntıkayı yağmalayıp birçok kimseleri öldürdükten başka Erzincan'ı da ateşe verip yaktı. Erzincan'ın uğradığı bu felâket Kanunî'nin pek gücüne gittiğinden, Diyarbakır'dan kalkarak Harput - Elâzığ üzerinden Erzincan'a yürümek istedi. Maamafih bu tarafa yapılan tecavüzü haber alır almaz Vezir Ahmet Paşayı Erzincan'a sevketmişti. Maiyetinde bir miktar yeniçeri de bulunan Ahmet Paşa Kemah'a ulaşınca Osman Paşayı öncü olarak ileriden sevketti. Osman Paşa bir kısım İran kuvvetlerini baskınla perişan etti. Bunu duyan diğer kıtalar kurtuluşu alelâcele kaçmakta buldular. Arkalarından padişahın geldiğini zanneden İranlıların kaçışı o kadar sür'atli ve dehşetli oldu ki, bunlar Karabağ'a ulaşmadan kendilerini emniyette hissedemediler.

Kanunî Süleyman Diyarbakır'da bir buçuk ay kadar kaldı. O senenin ramazan bayramı da burada şenliklerle kutlu askeri Rumeli beylerbeyi ile birlikte landı. Bilâhara soğukların daha fazla bastırmakta olduğunu gören padişah orduyu birkaç kısma ayırarak kışlak olarak seçtiği yerlere taksim etti. Rume-Mardin'e, Anadolu askeri Anadolu beylerbeyi ile birlikte Urfa'ya, Üçüncü Vezir Sofu Mehmed Paşa da yine bir kısım askerle Bağdad'a gönderildi. Kanunî Süleyman da Diyarbakır'dan ayrılarak 22 kasım 1548 de Halep'e vasıl oldu. Padişah, kışı geçirmek üzere gitmiş bulunduğu Halep'e muvasalatından bir buçuk ay kadar sonra, Karaman valisi olan oğlu Bayezid'i yanına getirtti. Kanunî Süleyman, kışı Halep'te geçirmekteyken av partileri tertip etmekte ve oğlu Bayezid'i de yanına alarak ava çıkmakta idi.

Elkas Mirza'nın Isfahan tarafına hücumu

Kanunî Süleyman Diyarbakır'dan Halep'e gitmek üzereyken Elkas Mirza Isfahan tarafına bir akın yapmak için padişahın müsaadesini rica etti. Padişah da Tebriz'e bırakılan muhafız birliğini götürmemek, sadece Diyarbakır ve Azerbaycan halkından toplıyacağı kuvvetlerle bu işi yapmak üzere istediği müsaadeyi verdi.

Elkas Mirza Tebriz'den çıkıp sür'atle güney istikametinde ilerledi ve İran'ın meşhur şehirlerinden Isfahan'a

girdi. Buraya hücum ettiği sırada Isfahan'da bulunan şahın ve kardeşi Behram'ın zevce ve çocukları güçlükle kaçabildiler. Elkas Mirza onlara ait mal ve hazineleri yağma ettikten sonra geri dönmiyerek hücumunu daha ilerilere doğru uzattı. Kum ve Keşan şehirlerine girdikten başka Şiraz'a kadar uzanan sahada yağma ve tahripler yaptı. Baskın tarzındaki bu hücumu sırasında ele geçirdiği malların bir kısmını veziri Seyyid Azizullah ile padişaha gönderdi. Seyyid Azizullah bunları Halep'e getirdiği sırada Kanunî Süleyman Hama'ya yaptığı bir geziden Halep'e yeni dönmüş bulunuyordu.

Üç asır evvelki İsfahan'dan bir görünüş

Elkas Mirza, bir İranlı ve şahın kardeşi olduğu halde soyguniarını pek insafsızca tatbik etmekteydi. Halbuki Kanunî'nin Tebriz'e gerek girişinde gerekse dönüşünde intizama, hak ve adalete o kadar riayet edilmişti ki, devrin müverrihlerinin tabiri veçhile, bir kocakarının tavuğu dahi kovalanıp incitilmemişti. Türk ordusunun bu derece hassas davranmasına mukabil Elkas Mirza girdiği yeri yalnızca soymakla kalmıyor, ayni zamanda yakıp yıkma gibi tahribat da icra ediyordu. Kardeşinin inadına kendi vatan ve milletine elinden gelen kötülüğü yapıyordu.Irak-ı Acem bölgesinde soygunlarda bulunduran bir arabı ziyaret maksadiyle Bağdad'a kadar uzandı. Irak'a inişinden bilistifade Kerbelâ'ya kadar giderek Hazreti Ali ve oğlu Hüseyin türbelerini ziyaret eyledi. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin kaydettiğine göre; Elkas Mirza bu sırada tekrardan şiiliğe döndü. Elkas Mirza Isfahan, Kum Keşan tarafına yaptığı hücum ve yazmalardan sonra Kürdistan'ın dağlık bölgesinde aşiret reisleriyle düşüp kalkarken Şah Tahmasp tarafından yakalanarak idam olundu.

Hoy'un zaptı ve Gürcistan harekâtı

Kanunî Süleyman Diyarbakır'dan Halep'e gittiği sırada doğu Anadolu'daki harekât durmuş veya sona ermiş değildi. Ordunun büyük kısmı istirahatle kışı geçirirken Van beylerbeyi Hoy'u zaptetmekte, Vezir Ahmed Paşa da Gürcistan harekâtını icra eylemekteydi.

Van'ın zaptı üzerine buranın beylerbeyliğine tayin edilen İskender Paşa (Çelebi) Van kalesinin tamiratı bitince, kendi eyaletinin askeriyle Hoy'un zaptına teşebbüs etti. O sırada İranlılar hudut muhafazası ve Van'ın istirdadı için Dünbüllü Hacı isminde bir aşiret reisini Hoy banlığına tayin etmişlerdi. Evvelce Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan Dünbüllü Hacı, şah tarafından kendisine verilen vazifeyi yerine getirmek isterken, İskender paşa tarafından mağlûp edilip öldürüldü. Böylece Hoy şehri ve kalesi İskender Paşa tarafından zaptedilmiş oldu.

Hoy şehrinin zaptı gayet kısa zamanda başarılmakla beraber 1548 ve 1549 yıllarındaki Gürcistan harekâtı, böyle bir şehrin zaptı şeklinde sür'atli cereyan etmedi. Bilhassa 1549 da Gürcistan işleri birkaç ay müddetle devleti meşgul etti.

Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman zamanında Gürcistan'da üç müstakil hükümet vardı. İki tanesi kırallık, bri tanesi de atabeğlik şeklinde olan bu üç Gürcü hükûmetinden; doğudaki Khartli kırallığının merkezi Tiflis, batıdaki İmérethi kırallığının merkezi Kutais ve Çoruh boyundaki Samtskhé atabeyliğinin merkezi de Ahıska şehri idi. Çoruh boyundaki Gürcü hükûmetinin prensi Yavuz Selim'in Çaldıran seferi sırasında Türk ordusuna zahire yardımı yapmıştı. Kanunî zamanında

çatışılan Gürcü hükûmeti de işte Çoruh boyundaki bu atabeğlik idi. Diğer Gürcü kıralları gibi hıristiyan olan bu Gürcü atabeğliği, Kanunî'nin Avrupa'da meşgul bulunduğu sırada Erzurum beylerbeyi Musa Paşayı öldürmüşlerdi. Aslen İsfendiyaroğullarından olan Musa Paşa, Gürcüler üzerine yaptığı bir akında mağlûben başı kesildiği sırada, Diyarbakır beylerbeyi Hadım Ali Paşa vak'a mıntıkasına yetişerek Erzurum beylerbeyinin mağlûbiyetinin acısını çıkardığı gibi, onun kesik başını da Gürcülerden almıştı. 1548 senesi ağustosunda Gürcülerle yapılan çarpışmada işte bu Musa Paşa hadisesinin öcünü almak gibi bir sebebe müstenitti.

Çoruh bölgesindeki Gürcüler üzerine yapılacak harekâta Erzurum beylerbeyi Mehmed Paşa memur edildiğinden, Mehmed Paşa derhal faaliyete geçti. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin bildirdiğine göre; Gürcülerin müstahkem kalelerinden Berkân kalesi iki üç günlük kanlı bir muharebeyi müteakip zaptedildi. Bundan sonra alınan kaleler Gömge, Germek ve Samagar kaleleri idi.

Kanunî Süleyman Halep'ten Diyarbakır'a dönmekte iken Karacadağ yaylâsı yakınında Elmalı mevkiine geldiği sırada Gürcülerin yeni tecavüzlerine dair haber aldı. Bunun üzerine vezir Ahmed Paşayı Gürcistan harekâtına memur ederek Erzurum, Karaman, Maraş tımarlı sipahileri ile bir miktar Rumeli askeri ve biraz da Kapıkulu askerini maiyetine alarak Gürcistan'a yürümesini bildirdi.

Vezir Ahmed Paşa önce askerin bir kısmı ile Tortum kalesini kuşattı. Kale, top ve tüfek ateşile dövüldü. Neticede müstahkem Tortum kalesi teslim oldu. Celâl zâde Mustafa Çelebi Tortum.-dan başka Necah, İmrahor, Ağaçkale, Kamhıs, Tisgert, Anja, Dadaylı, Yuvana, Derezin ismindeki kale ve hisarların da bu arada zaptedildiğini söyler.

Vezir Ahmed Paşa birkaç aylık müddet zarfında birçok kale, hisar ve kasabaları zaptedip, bunların bir kısmına muhafızlar yerleştirdikten sonra Diyarbakır'da padişaha mülâki oldu.

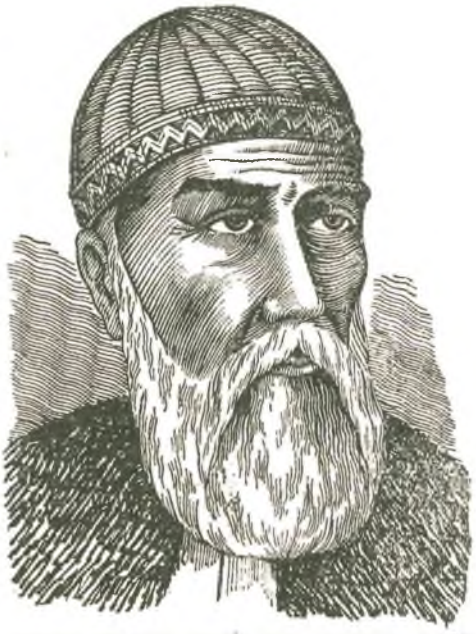

Kanunî devrinin büyük şairi Bağdat'lı Fuzûlî

Kanunî Süleyman'ın İstanbul'a avdeti

Kış mevsimi geçip te havalar sefer icrasına müsait şekilde ısınınca, Kanunî Süleyman Diyarbakır'a gitmek üzere Halep'ten ayrıldı. (6 haziran 1549). Bir iki konak sonra oğlu Bayezid'in valilik mıntıkası olan Karaman'a avdetine ruhsat verdi. Kanunî, Diyarbakır'a varmadan önce yolda hastalığından, bir müddet tedavi ve istirahat için Karacadağ yaylâsına çıkmak mecburiyetinde kaldı. İyileşince yine yoluna devamla Diyarbakır'a vasıl oldu. Kanunî Süleyman Karacadağ yaylâsında iken Vezir Ahmed Paşayı Gürcistan harekâtına memur etmiş bulunduğundan, onun bu harekâtı bitirip dönüşüne kadar Diyarbakır'da bekledi. Nihayet 4 kasım 1549 da ordu ile birlikte Diyarbakır'dan ayrıldı. Anteb'e vasıl olunca seferin bittiğini ilân ile Anadolu tarafındaki eyalet ve sancak beylerinin memuriyet mıntakalarına gitmelerine ruhsat verdi. Kendisi de Adana - Ulukışla - Konya yolunu takip ederek 21 aralık 1549 da İstanbul'a vasıl oldu.

NAHCİVAN SEFERİ

İran'a karşı yapılan İkinci sefer sonunda da bir muahede yapılmamış ol-

Fuzûlî

(İlâve : 86)

★

Türk edebiyatı tarihinde mümtaz bir mevkie ve Türk ırkının yetiştirdiği en büyük şairlerden biri olma hususiyetine sahip bulunan Fuzûlî, onaltıncı asırda yaşamış ve sanatının şahikasına Kanunî Süleyman zamanında ulaşmış bir kimsedir. Gerçi kendisi bir Osmanlı şairi olarak yetişmemişse de, doğup büyüdüğü Irak topraklarının Osmanlı idaresine geçmesine şahit olan şair, hayatının en olgun yıllarını teşkil eden yirmi senesini bir Osmanlı vatandaşı olarak doldurmuştur. Fuzûlî, edebî lehcesinin hususiyeti bakımından, âzerî edebiyatı çerçevesi içinde tetkiki gereken bir şairse de, Osmanlı şiirinin tekâmülüne tesiri bakımından onu, Âzerî ve Osmanlı edebiyatının müşterek şahsiyeti kabul etmek lâzımdır. Hattâ Osmanlı edebiyatından başka Çağatay edebiyatına yaptığı kuvvetli tesiri de düşünerek, Fuzûlî'nin Türk edebiyatındaki mevkiini buna göre daha geniş şekilde mütalea etmek gerekir.

Türk edebiyatının bu kıymetli şahsiyetinin doğduğu yer ve doğum tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Mamafih onun 963 (1555/1556) yılında Irak'ta vebadan öldüğü doğru olarak bilinmektedir. Altmış yıl kadar ömür sürmüş olan Fuzûlî'nin doğum yeri olarak, Bağdad, Hille ve Kerbelâ gibi üç şehirden bahsedilir. Fuzûlî, gençliğini ve hattâ bütün ömrünü ismi zikredilen bu yerlerde geçirmiş, ilim ve san'at sahasındaki feyzini Irak'ın bu şehirlerinden almıştır.

Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed, babası da Hille müftülüğünde bulunduğu söylenilen Süleyman adında bir zattır. Genç yaşta şiir söylemiye başlıyan Mehmed, zamanın âdeti veçhile aldığı takma adların başkaları tarafından kullanıldığını görmüştür. İsim benzerliği yüzünden şiirlerinin başkalarına maledilmesine tahammül edemiyen Mehmed, hiç kimse tarafından kullanılmıyacağını umduğu bir kelimeyi kendisine takma ad olarak seçmiştir. Bu; «fazla», «lüzumsuz» ve «fodul» manalarına gelen «Fuzûlî» dir. Bundan sonra Fuzûlî namiyle iştihar eden şairimiz sayesinde fuzûlî kelimesi, Türklüğün en büyük şairlerinden birini sembolleştiren sevimliliğe ulaşacaktır.

→

Fuzûlî, bir asırdan daha uzun zamandan beri çeşitli siyasî ve dinî cereyan ve mücadelelerin eksik olmadığı, maddî ve manevî sıkıntıların yarattığı istikrarsız bir havanın hüküm sürdüğü Irak topraklarında yetişti. Irak şehirleri arasında bilhassa Bağdad, zengin bir kültürün mirascısı olduğu, on altıncı asırda da âlim ve şairleri bol bir muhit vasfını muhafaza ettiği halde, halkı umumiyetle şaşkındı. Zira Celâyirliler, Timur, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve nihayet Osmanlılar bir asırdan biraz fazla müddet zarfında Irak'a hâkim olmıya çalışmışlardı. İşte çabuk çabuk idareci değiştiren Irak halkı bundan dolayı şaşkın ve muztaripti. Büyük şair Fuzûlî de bu muhitte yetişmişti. Elbette bu şaşkınlık ve ıztırap veren hava şairin hassas ruhunda izler bırakacaktı. Nitekim Irak'ın bu vaziyetinin Fuzûlî'nin derûnî âleminin şekillenmesine hayli tesir ettiği anlaşılmaktadır. Zira o, daha ziyade elem ve ıztırabı, hayatını hususî bir hazla dolduran «aşk ıztırabı»nı terennüm etmiştir. Fuzûlî'ye göre hayatın her türlü safhasında bir takım ıztıraplar gizlidir. İnsanlar bu ıztırapları duyabildiği nisbette manevî hazza kavuşmuş olur.

Fuzûlî'nin ana dili Türkçe olmakla beraber, küçük yaşta arapça ve acemce de öğrendi. Genç yaşta bu üç dilde şiir söylemiye başlıyan Fuzûlî, kendisini zamanın aklî ve naklî ilimleriyle techize de ehemmiyeti verdi. Dinî ilimlerde kuvvetli bilgi edinen şair, felsefe ve kelâm sahasında meşgul olmaktan da geri kalmadı.

Yaratılıştan mistik bir ruha sahip olan Fuzûlî'nin, dinî ve felsefî görüş bakımından vahdet-i vücut (panteist) mesleğine mensubiyetinde şüphe yoktur. Kendisinin mezhep bakımından isnâ-aşeriye yani on iki imam şiisi olduğu anlaşılmaktadır. Belki de onun şiî mezhebine sâlikiyeti sebebiyle, Bağdad'ın zaptından sonra Osmanlı vatandaşı haline geldiği halde o devrin devlet adamları kendisine lâyık olduğu derecede alâka göstermemişlerdir. Sıkıntılı bir hayat geçiren Fuzûlî, Sadrâzam İbrahim Paşa, kazasker Kadri Efendi, vezir Rüstem Paşa, nişancı Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye, daha sonra da Bağ-

→

→

dad valiliğinde bulunmuş bazı Osmanlı ricaline kasideler yazarak onlardan himaye ve yardım beklemişse de, umduğu derecede yardıma kavuşup maddî refaha erememiştir.

Yaradılıştan sahip olduğu şair hüviyetini, hayat ve kitaplardan edindiği geniş bilgilerle olgunlaştırarak şiir yazan Fuzûlî ,her şeyden önce kuvvetli bir şiir anlayışına sahipti. Fuzûlî'ye göre «bir insanın iyi şiir söyliyebilmesi için ilâhî bir yaratıma mazhar olması lâzımdır. Fakat şiir, Tanrının en yakın lûtfuna mazhar olan peygamberler için değil, dünya insanları içindir». Şiir söylemede ilâhî bir yardımdan bahseden Fuzûlî onun için şiirlerinde ilâhî aşkı terennüm etmiştir. Onun gönlünde tutuşan aşk cismanî zevk ve ihtirasların sesi değil, «eflâtunî aşk» diye tanıtılan şeyin tam kendisidir. O bu aşkını kuru kelimelerle değil, her zerresinde tatlılık ve hassasiyet fışkıran seslerle söylemiştir. Zaten Fuzûlî'nin taşıdığı hususiyet ve kıymetin büyük kısmı bu tarafında toplanır. Zira o, klâsik doğu edebiyatının en lirik şairidir.

Fuzûlî'nin kuvvetli lirizmi bilhassa gazellerinde en güzel şekline ulaşır. Divan şiirinin çeşitli şekilleri üzerinde kalem oynatan Fuzûlî'nin nesir sahasında da usta bir kaleme sahip olduğu görülmektedir.

Türkçe, farsça ve arapça divanları olan Fuzûlî'nin en meşhur eseri «Leylâ ve Mecnun» adlı mesnevisidir. Felsefî fikirlerinin, tasavvufî zihniyetinin ve bilhassa ilâhî aşkının en kuvvetli ve güzel terennümlerini bu eserinde bulmak mümkündür. Şairin yirmiye yakın eserinin arasında mühim olan diğerleri farsça «Beng-ü bâde», «Hüsn-ü aşk», «Enis-ül kalb», «Heft Cem» dir. Fuzûlî'nin meşhur eserlerinden birisi de Türkçe bir mektup olan «Şikâyetnâme» dir. Vakıf memurlarının haksızlıkları karşısında şikâyet tarzında hâlini nişancı Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye arzeden Fuzûlî, bu mensur eserinde «selâm verdim, rüşvet değildir deyu almadılar» ve «gördüm ki sualime cevaptan gayri nesne vermezler» gibi zarif nükte ve müstehzi cümlelere de yer vermektedir. Kanunî, Bağdad'ı zaptettiği zaman meşhur Bağdad kasidesini yazmış olan Fuzûlî, memleketinin ve padişahın medhiyesini yaptığı bu kasidesini sunduktan sonra, kendisine Bağdad vakıflarının masraf fazlasından günde dokuz akçalık tahsisat bağlanmıştı. İşte bu tahsisatını, vakıf memurlarının ih-

→

→

malleri yüzünden alamaması üzerinedir ki, meşhur şikâyetnâmesini yazmıştır.

Türk edebiyatında mümtaz bir mevkii olan, kendisinden sonraki şair neslini iki üç asır müddetle tesiri altında bulunduran Fuzûlî, divan edebiyatının modası geçmiş olmasına rağmen büyüklüğünü muhafaza edecektir. Ölümünün üzerinden dört yüz sene geçtiği halde lirizm sahasında hiçbir Türk şairi onun kâbına erişememiştir. Iztırabı kendisine en yakın dost edinen, benliğini onunla yuğrulmuş gören Fuzûlî'nin coşkun ve musikili sesinden işte bir nümunecik:

Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı

Felekler yandı âhımdan muradım şem'i yanmaz mı

Kamu bîmarına cânan devâyı dert eder ihsan

Niçün kılmaz bana derman beni bimar sanmaz mı

Gamım pinhan dutardım ben dediler yâre kıl ruşen

Desem ol bîvefa bilmem inanır mı inanmaz mı

Şebi hicran yanar canım döker kan çeşmi giryanım

Uyarur halkı efganım kara bahtım uyanmaz mı

Güli ruhsarına karşu gözümden kanlu akar su

Habibim faslı güldür bu akar sular bulanmaz mı

Değildim ben sana mail sen ettin aklımı zail

Bana ta'neyliyen gafil seni görgeç utanmaz mı

Fuzûlî rindi şeydadır hemişe halka rüsvadır

Sorun kim bu ne sevdadır bu sevdadan usanmaz mı

Bibliyografya : Tahir Olgun; Fuzûlî'ye dair. Nihad Sami Banarlı; Resimli Türk edebiyatı tarihi. Köprülüzâde Mehmed Fuad; Divan edebiyatı antolojisi. İslâm Ansiklopedisi; Fuzûlî maddesi. Orhan Şaik Gökyay; Fuzûlî ve aşk (Yücel mecmuası). S. Cafer Erkılıç; Fuzûlî'nin enisül kalbi.

ması, her iki devletin herhangi bir bahane ile yine tutuşacaklarına delildi. İranlıların, Kanunî'nin ikinci seferi neticesinde uğradıkları kayıplarını ilk fırsatta telâfiye çalışacakları muhakkaktı. İranlıların bu yoldaki teşebbüslerine, Osmanlıların göstereceksleri reaksiyon batıdaki durum ile ilgiliydi. Batıda ne kadar erken serbest kalınırsa, doğu işlerine o derece erken müdahale mümkündü. Nitekim İranlıların 1552 yılında Van gölü kuzeyinde, ondan sonra da Erzurum tarafında çıkardıkları hadiseler, Osmanlıların iki yıl sonra İran'a karşı yeni bir sefer yapmalarına sebep oldu.

Doğu Anadolu'da İran tecavüzleri

İran Şahı Tahmasp'ın Van gölü kuzeyinde Erciş, Ahlat ve Adilecevaz kasabalarına yaptığı tecavüz; hem Türklerin 1548 - 1549 daki seferinin intikamını almak, hem de Gürcülere faydalı olmak hedefini gütmekteydi. 1553 ya - zında önce Gürcistan sınırına ilerliyen Şah Tahmasp yerli beylerden Ahılkelek ve Tümük kalelerini alıp Samtshke Gürcü prensine vererek bu Gürcü hükûmetinin kendisine bağlanmasını temin etmişti. Bundan sonra Şah Tahmasp, Erciş ve civarına taarruzda bulunmakla, o arada, Türklerin Erzurum valisi İskender Paşanın Gürcüler üzerine yaptığı tazyiki hafifletmek gayesini de gözetmekteydi.

İran Şahı Tahmasp önce Erciş'e hücum etti. Erciş kalesi kumandanı İbrahim Bey güzel bir müdafaa ile İran askerlerine zayiat verdirip çekilmeğe mecbur bıraktı. Şah Tahmasp Erciş'i alamayınca Adilecevaz üzerine yüklendi. Buranın kumandanı Yularkıstı Sinan Paşanın oğlu Mustafa Bey idi. Mustafa Bey de İran kuvvetlerini zayiata uğratarak püskürtünce, bu defa Şah Tahmasp, daha az müstahkem bir yer olan Ahlat'ı kuşattı. Burasını bir taraftan da hile kullanarak halkını kandırmıya çalıştı ve muhafızların arasında anlaşmazlık çıkarmıya muvaffak oldu. Neticede İranlılar Ahlat'a girdi. Ahlat'ın düşmesi civarındaki kalelerin muhafızları üzerinde fena tesir icra etmekten hâli kalmadı. Nitekim Erciş muhafızları arasında çıkan ikilik yüzünden İbrahim Bey öldürüldü. Bunun üzerine İran kuvvetleri Erciş'e de girme imkânını elde ettiler. Bu iki kale düşünce İran kuvvetleri civarındaki köyleri yağmaladılar.

Kanunî Süleyman Edirne'de bulunduğu bir sırada bu hadiseleri öğrendiğinden İstanbul'a hareket etti. Merkezi hükûmete gelince de İran kuvvetlerinin Erzurum İstikametinde, ilerlediğini öğrendi. Van valisi bulunduğu sırada

Eski Erzurum şehrinden umumî bir görünüş.

Hoy'u zaptederek buranın vali ve kumandanı Dünbüllü Hacı'yı öldüren İskender Paşadan intikam almak isteyen İran şahı, Erzurum üzerine büyük kuvvetlerle oğlu İsmail Mirza'yı sevketmiş bulunuyordu. Tahmasp'tan sonra «İkinci İsmail» ünvanı ile tahta geçecek olan İsmail Mirza, iyi bir kumandan olduğunu bildiği İskender Paşayı avlıyabilmek için türlü tedbirlere başvurmuş ve hileli bir hareket olarak kuvvetlerinin büyük kısmını pusuya sokup, Erzurum önüne az miktarda askerle geldiği intibaını vermek istemişti. Cesur ve atılgan bir kumandan olan İskender Paşa, İran askerinin azlığına bakarak kale - den cıkıp hücuma gecince büyük kuvvetlerin pususuna düşmüştür. Buna rağmen şaşkınlığa uğramıyan İskender Paşa, İranlılarla müthiş ve kanlı bir savaş yaparak onlara ağır zayiat verdirmiş ve sonunda da kalenin dahiline çekilmiştir. Nisbetsiz derecede fazla kuvvetlerle çarpışarak Erzurum'u İran istilâsından koruyan İskender Paşanın idaresindeki Türk kuvvetleri bir hayli zayiat vermişti. Trabzon sancak beyi Mustafa, Malatya sancak beyi Hayrüddin, Bozok sancak beyi Mahmud beyler bu çarpışmada şehit, Biga sancak beyi, Mahmud Bey de esir düşmüşlerdir. (1552). Kanunî Süleyman, İskender Paşanın gösterdiği bu kahramanlık üzerine kendisine kıymetli hediyeler ve «İskender, berhüdar olasın, iki cihanda yüzün ak olsun» hitabını taşıyan bir mektup göndererek takdirlerini bildirmiştir.

Veziriâzam Rüstem Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi

Kanunî Süleyman, İranlıların doğu Anadolu'da yaptıkları şeyleri öğrenince, bu hareketlere fazlasiyle mukabele edilmesi lüzumunu hissetti. 1552 sonbaharında Eğri muhasarasının kaldırıl - mış olması, Osmanlıların doğuya bir sefer yapmalarına imkân kazandırmış bulunuyordu. Bu bakımdan İran'ın Erzurum tecavüzüne bir cevap vermek istiyen padişah, önce Rumeli askerini Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşanın emrinde Anadolu'ya sevketti. Sokollu, Rumeli askerini Gelibolu'dan geçirdikten sonra Tokat'a doğru ilerledi. O arada Anadolu tarafındaki beylerbeyi ve sancak beylerine de seferber olmaları bildirilmişti. Anadolu tarafında bu faaliyet mevcutken ikinci vezir Ahmed Paşa Budin'de Avrupa tarafının muhafazasına memur edilmiş bulunuyordu.

Kanunî Süleyman'ın, bu kadar hazırlıklar yaptırdığı halde askerin başına şöhretli bir kimseyi tayin etmemesi calibi dikkattir. Onun icindir ki bazı müverrihler, Kanunî'nin bu hareketini, peşinen İran'a müteveccih bir faaliyet değil, Şehzade Mustafa'ya karşı bir hazırlık şeklinde göstermiye meyyaldirler.

Anadolu'ya asker sevkedilip, sancak beyleri tımarlı sipahilerini bir araya toplarken ortada bir mühim kumandanın görünmemesi sebebiyle: «asker için müdebbir bir namdar serdar lâzımdır» dedikodusu kulaktan kulağa yayılmıya başlayınca Kanunî Süleyman, Veziriâzam Rüstem Paşanın Anadolu'ya hareketini emretti. Rüstem Paşa Kapıkulu askerini de yanına alarak Üsküdar üzerinden Anadolu yolunu tuttu. Doğuya yapılacak harekât için serdar tayin edilmiş olan Rüstem Paşa Konya Ak - saray'ına vardığı sırada padişaha bir mektup gönderdi: Rüstem Paşanın mektubunun muhtevivatını açıklamıyan Celâl zâde Mustafa Çelebi sadece: «Orada ulakla oğlanlar ağası ve başçavuş gelerek memleket ahvalini paşaya anlattılar. Rüstem Paşa bu ahvali duyduğu gibi yazıp, en güvendiği bir adamla padişaha gönderdi. Padişahın da Veziriâzamın yazdığı şeylere temas etmeyip sadece İstanbul'da kışlamak üzere, beraber götürdüğün askerleri alıp dönesin» mealinde cevap yazdığını bildirmektedir. Buna mukabil Solakzâde, asker arasında «padişahın artık ihtiyarladığına, vücudüna zaaf ve hareketsizlik âriz olduğundan serdarlığa Rüstem Paşayı memur eylediğine, kendi yerine şehzade Mustafa'yı geçirmek arzusunda bulunduğuna, lâkin buna Rüstem Paşanın mâni olduğuna» dair dedikodunun mevcudiyetini kaydetmekte; Peçevî de Şehzade Mustafa meselesini ele alarak bu hususu daha çok tafsil eylemektedir.

Veziriâzam Rüstem Paşa İstanbul'a dönerken, İran efkârını bulandırmak i-

Şehzâde Mustafa
(Eski bir resimden)

böyle şeyler yapmıyacağını bildirdi. Lâkin Kanunî Süleyman, seferi geri bırakamıyacağını, daha mufassal cevabı, Halep'te vereceğini elçiye söyledi.

Kanunî'nin Nahcivan seferine hareketi

Ordunun başında bizzat kendisinin bulunması lüzumuna kani olan Kanunî Sultan Süleyman 1553 yılı 28 ağustosunda (18 ramazan 960) mutad merasimle Üsküdar'a geçti. Ramazan bayramını Üsküdar'da yaptıktan ve Şehzade Bayezid'i Rumeli'nin muhafazası vazifesiyle Edirne'ye gönderdikten sonra, ileri harekete tevessül eyledi. İran'a karşı üçüncü, kendisinin de on ikinci seferini teşkil eden bu yolculukta, İstanbul'dan itibaren küçük şehzade Cihangir de yanında bulunmaktaydı. Bolvadin'e vâsıl olduğu zaman (21 eylûl) Manisa sancakbeyi Şehzade Selim, babasını

çin padişahın Halep'te kışlamakta olduğu haberini etrafa yaydı. Bu sebeple İranlılar Erzurum muharebesinde esir ettikleri iki sancak beyini serbest bıraktılar. Bu sancak beylerinden biri olan Biga sancak beyi Mahmud Beyi serbest bırakırken İran şahı ona: «Padişahtan istizan ediniz, kendisine bir elçi ve bir mektup göndermek istiyorum, buna müsaade buyururlar mı? Eğer müsaade ederlerse bana bildiriniz ki, elçi göndereyim» diye tenbihatta bulunmuştu. Mahmud Bey vaziyeti padişaha arzedince Kanunî'nin cevabı: «Bizim kapımız dosta da düşmana da açıktır. Bahusus elçi gönderilse kabul etmemek olur mu» şeklinde tecelli ettiğinden, bu sözler yine Mahmud Bey tarafından şaha nakledilmişti. Bunun üzerinedir ki, İran Şahı Kanunî'ye bir elçi ve bir mektup göndererek kusurunun affını dileyip, bir daha

Şehzâde Mustafa'nın katli
(«Moeurs et usages des Turcs» adlı eserden)

karşılıyarak elini öptü. Ordu ile beraber bulunması emredildiğinden Şehzade Selim de ordunun yürüyüşüne tâbi oldu. Ereğli civarında Aktepe'ye varıldığında (5 ekim) Amasya sancakbeyi büyük şehzade Mustafa da aldığı emir gereğince eyaletinin askeriyle babasını karşıladı. Ertesi gün divan kuruldu. Şehzade Mustafa bu münasebetle babasının elini öpecek ve kalbî hürmetlerini sunacaktı. Bunun için gereken bütün hazırlıklar yapılmış ve lüzumlu merasimin bütün şartları yerine getirilmişti. Kanunî'nin oğullarının en değerlisi bulunan 38 yaşındaki şehzade Mustafa, vezirlerle birlikte otağı hümayunun yakınlarına kadar at üzerinde ilerledi. Sonra atından inerek bir miktar yürüdü. Otağı hümayuna yaklaşınca vezirlerden ayrılıp çadıra yalnız başına girdi. Heyhat ki, değerli şehzade padişah çadırında elini öpeceği babası ile değil, cellâtlarla karşılaştı. Neye uğradığını bilmiyen zavallı şehzade şaşkınlıktan babasını çağırmak üzere seslenirken dilsizler onun üzerine çullanmış bulunuyordu. Bir kaç dakikalık mücadele esnasında Zal Mahmud adındaki canavar ruhlu adam, şehzadenin kollarından tutarak çabucak boğulmasını temin etti. O zamana kadar adalet ve kanunşinaslığı ile hakikaten iyi bir tesir bırakmış olan Kanunî Sultan Süleyman, elini evlât kanına bulaştırmış oluyordu. 59 yaşında bulunan hükümdarı evlât kaatilliğine sevkeden şey; hükümdarlığı kendi oğullarına mal etmek istiyen Hürrem Sultanın ve onunla işbirliği eden Veziriâzam Rüstem Paşa ile karısı Mihrimah Sultanın entrikalarının, Kanunî'nin saltanat endişesiyle birleşmesiydi.

Kanunî Süleyman, asker tarafından çok sevilen şehzade Mustafa'nın idamından doğacak reaksiyonu peşinen önleyici bir tedbir olarak aynı gün Rüstem Paşayı Veziriâzamlıktan azlederek mührü hümayunu ikinci vezir Ahmed Paşaya tevcih eyledi. Mustafa'nın cenazesinin de Bursa'ya götürülmesini emretti.

Kanunî'nin Halep'e muvasalatı

Büyük şehzade Mustafa'nın idamı ile Kanunî'nin sefere çıkış sebeplerinden birisi halledilmiş gibiydi. Zira, sefer mevsimi geçmek üzere olduğu halde, Kanunî'nin, ağustosun son günlerinde İstanbul'dan yola çıkışını başka şekilde izah bir hayli güçtür. Maamafih, İran seferi niyetiyle harekete geçmiş olan Kanunî Süleyman, Ereğli'den geri dönmiyerek yoluna devam ile 8 kasım 1553 te Halep'e vâsıl oldu. Lâkin kış mevsimi hayli yaklaşmış bulunduğundan soğuk günleri Halep'te atlatmıya karar verdi. O arada Şehzade Selim'in Maraş'a gidip kışlaması emredildi.

Padişah'ın Halep'e varışının üzerinden bir kaç gün geçer geçmez Şehzade Cihangir'in hastalandığı görüldü. Tabiblerin, tedavi için sarfettikleri bütün gayretlere rağmen Şehzade Cihangir öldü. Kanunî Süleyman'ın en küçük oğlu olan ve o sırada 22 ilâ 23 yaşlarında bulunan Cihangir'i ölüme götüren sebep, pek muhtemeldir ki, en büyük kardeşi Mustafa'nın başına gelen şeylerden duyduğu derin üzüntüdür. Şehzade Cihangir'in naaşı İstanbul'a nakledilerek Şehzade camiinde Şehzade Mehmed türbesine defnedildi.

Kanunî Süleyman'ı bu ölüm hâdiseleri bir hayli sarstı. Bir tanesi kendi emri neticesi olmakla beraber, ihtiyar padişah iki aylık bir zaman zarfında iki evlâttan olmuştu. O, bu acıyı sık sık ava çıkmak suretiyle unutmak istedi. Bir taraftan da Halep ve dolayısiyle Suriye'nin dahilî işleriyle meşgul oldu. Maliye ve bilhassa evkaf işlerindeki bazı aksaklıkları düzelttirdi.

Kanunî Süleyman Halep'te iken ve Halep'ten ayrıldıktan sonra bazı valiliklerde değişiklikler yaptı. Bu cümleden olarak Halep valisi Dukakinzâde Mehmed Paşayı Mısır valiliğine, Erzurum valisi İskender Paşayı Diyarbakır valiliğine tâyin etti.

Ordunun Doğu Anadolu'daki yürüyüşü

Kış mevsimini Halep'te geçiren Kanunî Süleyman, ortalığı bahar yeşilliği kaplamıya başladığı sırada Halep'ten ayrıldı (9 nisan 1554). Birecik - Urfa - Kızıltepe üzerinden ilerliyerek Diyarbakır civarındaki Çölük (Çülek, Cülek) e vâsıl olunca burada çadırlı ordugâh kurdurdu. Çölük ordugâhında bir harb divanı kurulmasını emreden Kanunî, önce Kapıkulu askerinin subaylarını ve diğer ümerayı huzuruna kabul

ederek, kendileriyle görüşüp hatırlarını sordu. İran tecavüzlerinden bahisle, şimdi yapılacak savaşta, ne şekilde kahramanlık göstereceklerine dair sorduğu suallere: «Yoluna canımız fedadır, dünyanın doğu, batı her neresine emredilirse gitmek, savaşmak boynumuzun borcudur» tarzında cevaplar aldı.

Padişahın böyle bir divan tertibinden maksadının; harb vaziyetini görüşmekten ziyade, Şehzade Mustafa'nın idamı dolayısiyle otorite ve prestijinin sarsılıp sarsılmadığını anlamak, gerekirse bunu takviye için tedbirler ittihaz etmek noktasında toplandığı anlaşılıyor. Zira yeniceri subaylarına sorduğu sualler onların sadakatini kontrol mahiyetini taşımakta ve biraz da gönüllerini okşama hedefini gütmekte idi.

Kanunî, bu divanla, askerin durumunu anladıktan sonra Çapakcur üzerinden Erzurum tarafına geçmek kararını verdi. Lâkin dağlık araziden geciş çok zor oldu. Ağırlıkların ve bilhassa topların nakli bir mesele idi. Nitekim topların bir çoğu derelere yuvarlandı ve binbir müşkülâtla dağlık saha aşılarak Erzurum ovasına inildi. O arada Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa emrindeki askerle yetişip padişahın elini öptü. Kanunî Süleyman kış mevsimini Halep'te geçirirken Sokollu Mehmed Paşa da kışlamak için Rumeli askeri ile birlikte Tokat'a gönderilmişti. Şimdi ise esas kuvvetlere iltihak ediyordu.

Ordunun tamamı bir araya gelince, İran sınırına yaklaşılırken, hemen hemen muharebe yürüyüşü addedilecek bir tertip ile yola devam edilmek istendi. Bunun için şöyle bir yürüyüş nizamı alındı: Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşanın kumandasında olmakla beraber Şehzade Selim'in emrinde bulunan Anadolu askerleri öne geçti. Karaman valisi Ali Paşa emrindeki Karaman eyaleti askeri bunun yan tarafına, eyaleti Rum (Amasya) valisi Ali Paşa Anadolu askerinin gerisine; Dulkadir eyaleti valisi Haydar Paşa da eyalet askeriyle birlikte Anadolu askerinin diğer tarafında yer aldı. Erzurum, Diyarbakır ve Kürdistan eyaletleri askerleri de ikinci bir üçlü dizi teşkil etti. Rumeli askerleri ile Kapıkulu efradı bu dizilerin daha gerisinden ilerlemekteydi.

Kanunî'nin Şah Tahmasp'a mektubu

Daha önce iki defa İran seferine çıktığı halde Şah ile bir türlü karşılaşamıyan Kanunî Süleyman, bu defa da Şah Tahmasp'ın ortaya çıkmadığını görünce, onu tahrik suretiyle meydana çıkarmak istedi. Kanunî Süleyman hemen hemen babası Yavuz Selim'in usulünü tatbike koyuldu. Bunun için Kars önlerindeyken Şah Tahmasp'a bir mektup yazdı. Celâlzâde, Solakzâde ve Peçevî gibi eski kaynaklarda dercedilmiş bulunan ve 1554 yılı temmuzunun ilk haftalarında yazıldığı anlaşılan bu mektup — zamanımızın dili ile — şöyledir:

«Tahmasp Bahadır!

Hidayete kavuşan ere selâm olsun. İyice bil ki, sana uyan azgınlar sapıklık ve dönmelik yolunu tutmuşlardır. Açık bir usulü değiştirmiye ve beğenilmiş türe ve yasaları başkalaştırmıya kalktığın ve insafı bırakarak sapıttığın besbellidir. Hele iki ulu ermişe (Ebûbekir ve Ömer) sövmek dört mezhepte de sapıklıktan sayılır.

Tanrının buyruklarına uymakla beraber ona bel bağladım ve elçisinin kurduğu türe ve yasalara hürmet ettikten başka kendilerinden yardım diledim ve onun dört ulu arkadaşının himmetlerine dayanarak buralara geldim. İstanbul'dan ayrılalı bir yıl oldu. Doğuda sapıtanların yer ve yurtlarını bozmak, ulu sahabelerin düşmanlarını azaplandırmak düşüncesiyle savaşı göze aldım ve ordumu önüme katarak gele gele şabanın beşinci (6 temmuz) günü Kars'a vardım. Zafer arması olan bayraklarım Kars civarını şereflendiriyor. Peygamberin türeleri düşmana kılıçtan evvel İslâm olmayı teklif etmektedir. Ben bu duygu ile sana bu emirnâmeyi yazdım. Senelerden beri sen kendini Şah saymaktasın. Saçma lâflarla kendine erkeklik taslarsın. Geçmiş yıllarda da ülkene geldim ve her defasında oralarını beygirlerime çiğnettim. Gazilerin kılıçları seni korkuttuğu için karşıma çıkamadın, saklanıp durdun. Arlanacak bu hal ile inlere kapandın, fitneye uydun, onu uyandırana, Tanrının lânet ettiği fitneyi uyandırdın ve ona uydun. Geçen yıl as-

kerlerimden bir kısmının düşmanlarla gazâda bulunduğunu fırsat bildin. Havâ ve hevese uyarak memleketimin bazı tebaasını üzüverdin. İyi bilesin ki, zalimin zulmü kesesinde kalmaz. Azgınlar gün gelir ki, büyük bir azaba uğrarlar. İnşallah pek yakında kahraman askerlerim Nahcivan'a şeref saçarlar.

Senin gaflet uykusundan uyanacağına, inattan vazgececeğine, İslâm dinine döneceğine ihtimal vererek tebaana hiç bir fenalık yaptırmadım. Lâkin ulu sahabelere küfür edenlerin erkeklerini kesmek ve kadınlarını esir almak fikri zihnimden geçmektedir. Onun için sende zerre kadar gayret ve silsilende cesaretten eser varsa gel askerinle karşıma cık da, Tanrının takdiri ne ise görülsün. Benim bütün maksadım Peygamber sünnetlerine ehemiyet verdirmektir.

Mal ve mülkün yanımda zerre kadar kıymeti yoktur. Olanca hevesim sapıklarla savaşmaktır. Elim, kolum Tanrının inayetinden kuvvet almıştır. Bugüne kadar karşıma çıkmayıp saklanışın top ve tüfeklerimin korkusundan ise, o korkuyu kalbinden çıkar. Ordum seni topsuz, tüfeksiz dahi karşılıyabilir. Top ve tüfek ile harbe gitme eskiden beri âdet olmuştur. Top ve tüfek senin gibi adını, namusunu terkedenlerle savaşmak için yapılmamıştır. Sana uyan alçakların halinin ne olduğu ve şüphesiz azgınlıktan ibaret bulunduğu bellidir. Gelecek olsan top ile tüfek ile seni kimse karşılamaz. Dönmelere, sapıtanlara, arsızlara karşı topa, tüfeğe hacet yoktur. Kur'ân'ı Kerîm demirin bir çok faydalar temin ettiğini yazdığına göre, senin gibi azgınları keskin kılıçla karşılamak kâfidir. Eğer askerlerimin çokluğunu bahane ediyorsan, bunların çoğu yerli yerine gönderilmiştir. İnsan düşmana bundan daha fazla lûtuf ve mürüvvet gösteremez. Yani askerin çokluğundan korkma. Gelir isen her sefer yaptığın gibi tabana kuvvet verip kaçmıyasın. Baş miğferini atıp da onu kadınların başörtüsü ile değişirsen Şahlık sana haram olsun. Kaçanların mülküne ateş salmak büyük şahların âdetlerindendir. Kaçarsan tebaanın göreceği muamelenin vebâli senin boynunadır. Bu sefer girdiğim yerden ya çıkmam veya taş üzerinde taş bırakmamak şartiyle çıkarım ve memleketini baykuş yuvasına çeviririm. Fermanımı herhalde cevapsız bırakmıyasın. İşte ben harekâta geçiyorum. Sen de vakit ve saatinde hazır ol. Hidayet yolunu tutanlara selâm ederim».

Kanunî Sultan Süleyman'ın bu mektubu; Nahcivan seferinin gayesini, bilhassa bu sefer sırasında Türk ordusunun tahribat yapışının sebeplerini izah etmesi bakımından pek mühimdir. İlk iki seferde İran sivil halkı en küçük bir rahatsızlığa mâruz bırakılmadığı halde, Nahcivan seferinde niçin böyle davranılmadığının en güzel izahını Kanunî'nin mektubunda bulmak mümkündür.

İran toprağına giriş

Şah Tahmasp'a bu mektup gönderildikten sonra ordu yürüyüşe devam ederek İran toprağına dahil oldu. İran'a tâbi yerlerden Şuragül (Şüregil), Saraphane tahrip edildi. 16 temmuzda (15 şaban) Revan (Erivan) önüne vâsıl olan ordu Telkavuk denilen mevkide ordugâh kurdu. Şah Tahmasp ile oğlunun ve bazı İran ümerasının Erivan'daki sarayı ile «Bağı Sultan» denilen büyük bahçeleri harap edildi. Erivan'dan sonra Aras boyuna doğru inildiği ve Karahisar denilen bir konaktan geçildiği sırada Karaman askeri bir İran müfrezesinin pususuna mâruz kalarak bir miktar zayiat verdi. Pusu hâdisesi o civarın da tahribine vesile teşkil etti. Ayrıca etraf gayet sıkı şekilde tarandı. Tarama harekâtında vazife alan Rumeli beylerinden Ömeroğlu Turhan Bey, mağaralarda saklanmış şaha ait bazı âlet ve edevat ele geçirdi. 26 temmuzda Türk ordusunun bütünü Karabağ'a girdi. Bu mamur mıntıkanın halkı kaçışmış olduğundan götüremedikleri malları yağma edildi. Bu bölgenin en büyük ve mâmur şehri Nahcivan'a girildiği zaman şehrin halkının kaçışmış olduğu görüldü. Nahcivan'da şahın ve oğlunun ev ve sarayları tahrip edildi. İran beylerine ait konaklar da ayni akıbete uğradı. Tahrip ve yağma hareketi yalnız Nahcivan'a münhasır kalmayarak şehrin civarında dört beş günlük mesafeye

kadar uzanıldı. Birçok erkek ve kız çocuğu esir olarak toplandı, ele geçen yetişkin erkekler öldürüldü.

Nahcivan ve civarında İranlıların mukavemet sahalarının tahribi işi birkaç gün devam etti. Mübârek ramazan ayının girmesi dolayısiyle Kanunî Süleyman yağma ve tahribe nihayet verdirdi.

Kanunî Süleyman, Nahcivan'a kadar ilerlediği halde İran Şahı karşısına çıkmadığından, bu sefer sırasında mühim bir çarpışma olmadı. Bu seferin zikre değer en ehemmiyetli vuruşması, Türklerin İmadiye beyi Sultan Hüseyin Bey ile İran kumandanı Hamza Sultan'ın emrindeki kuvvetler arasında cereyan eyledi. Irak ile İran arasındaki geçit sahalarından olan İmadiye'ye bir miktar kuvvet bırakılmıştı. Kanunî Süleyman, buranın beyi Sultan Hüseyin'e bir akın yapması hususunda emir vermişti. Sultan Hüseyin bunun üzerine sür'atle Tebriz'e kadar ilerleyip etrafı tahrip ettikten sonra, Meraga üzerinden Irak'a dönmek istedi. O sırada Hamza Sultan'ın emrinde toplanan İran kuvvetleri Sultan Hüseyin'in yolunu kesmek istedi. Lâkin Sultan Hüseyin daha usta ve atik davrandı. İki taraf arasında Tahtı Süleyman mevkiinde cereyan eden muharebede İran kuvvetleri mağlûp oldu, ölenlere Hamza Sultan da dahildi. İmadiye beyi Sultan Hüseyin'inkinden biraz daha küçük çapta olmak üzere, Van civarındaki Türk kuvvetleri de İran arazisinde tahribat yaptı. Kanunî Süleyman Nahcivan'a girdiği sırada, Bağdat valisi Osman Paşayı Şehrizor ve Kerkük mıntıkasının zaptına memur etmişti. Osman Paşa, bu bölgenin en müstahkem yeri olan Kal'a-i Zalim'i kuşattı. Muharebeler devam ederken kendisi öldüğünden, onun yerine tayin edilen Mehmed Paşa bu işi muvaffakiyetle sona erdirdi.

İran Şahından gelen mektuplar

Kanunî Süleyman orduyu Nahcivan'da fazlaca bekletmiyerek dönüş için emir verdiğinden, Aras istikametinde harekete geçildi. Bayezid civarına varıldığı sırada İran şahından bir mektup alındı. Mektup, Veziriâzam Ahmed Paşaya hitaben kaleme alınmıştı. Mektubun padişah yerine veziriâzama gönderilmesinin sebebini izaha çalışan Celâl zâde bu hususta diyor ki: «İran şahı, Türk ordusunun çekileceğini haber alınca saklandığı inlerden çıkmağa cesaret etti. Fakat padişahın mektubuna kendisi cevap veremedi. Gelip cevap verse kendisini küçük göstermek işine gelmez. Tok sözlerle yazacak olsa padişahı gücendirecek. O halde cevabı Ahmed Paşaya hitaben komutanlarından birinin imzası ile gönderdi».

İran şahının talimatı gereğince kaleme alınan bu mektupta: Türklere karşı gelme kudretinde olmadıklarını itirafla kalmıyarak, Türkler Azerbaycan'a on defa gelseler bile yine de karşı duramıyacaklarını zikrettikten sonra, sulhe taraftar olduklarına işaret etmekte idiler.

Bu mektuptan sonra Veziriâzam Ahmed Paşa ile İran kumandanı arasında birkaç mektup daha teati edildi. Veziriâzamın yazdığı mektuplarda: İran tecavüzlerinden, sünnî büyüklerine karşı kullanılan hakaretamiz hitaplardan, İranlıların korkaklıklarından şikâyet edilmekte; İranlılar da tecavüz suçunu Türklere yüklemeye çalışmaktaydı.

Mektuplar teati edilirken Türk ordusu yürüyüşüne devam etmekteydi. Ordu Erzurum yolunu tutunca, İran birlikleri meydana çıkıp Türklerin çekildikleri yerlere tecavüzlere başladılar. Erzurum'a yaklaşılırken Kanunî Süleyman, Veziriâzamı Oltu tarafına sevketti. Ahmed Paşa Oltu'da Gürcü ve İranlılarla çarpışmalar yaptıktan sonra esas kuvvetlere iltihak eyledi (21 eylûl 1554). O günlerde İran şahının gönderdiği Şahkulu adındaki elçi Osmanlı karargâhına vasıl oldu. Kanunî Süleyman, elçiyi kabulü sırasında: «Kapımıza başvuranların ricalarının kabulü büyüklüğümüz icabındandır. Eğer İranlılar bu sözlerinde sebat edip söylediklerini bozmazlarsa bizim taraflımızdan İrana hiç bir tecavüz yapılmıyacaktır» dedi.

Kanunî Süleyman Erzurum'a vasıl olunca doğu Anadolu eyaletleri askerlerini terhis eyledi. Sefer sırasında muvaffakiyetleri görülenlerden Rumeli, Anadolu, Karaman ve Dulkadır beylerbeylerini taltif etti. Bu cümleden olarak Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa vezirliğe yükseltildi. Ondan boşa-

lan Rumeli beylerbeyliğine Yeniçeri ağası Pertev Paşa tayin olundu. Birinci kapıcı İskender Ağa, Dulkadır beylerbeyliğine, İkinci kapıcı Ferhad Ağa da yeniçeri ağalığına tayin edildi. Kanunî Süleyman, Rumeli askerini kışlamak üzere Karaman'a gönderdi, kendisi de 30 ekim 1554 te Amasya'ya vasıl oldu.

Amasya Muahedesi

Kanunî Sultan Süleyman daha yol - dayken o senenin kışını Amasya'da geçirmeğe kadar vermişti. Amasya'yı kışlak olarak seçerken, oranın yalnızca iklimini değil, şehrin kendisini oyalayacak kadar mamuriyetini de hesaba katmıştı. Celâl zâde Amasya için: «Amasya'da vakit geçirmek için birçok şeyler vardı. Burası Rum vilâyetinin en güzel bir şehri olduğu için, içinde birçok şaheserler ve dışında gönül açacak yapılar, bağlar, bahçeler pek çoktur. Padişah bazan su kenarlarındaki yerlere, bazan da o civarda ava çıkmak suretiyle tatlı tatlı vaktini geçiriyordu». demekte ve böylece Kanunî'nin Amasya'yı kışlak seçişinin sebebini izah etmiş olmaktadır.

Kanunî'nin Amasya'da kışlaması İran şahını düşündürmekteydi. Zira padişah, İran sınırından pek fazla uzaklaşmış sayılamazdı. Ertesi baharda sür'atle seferin tekrarlanması mümkündü. Türklerin Azerbaycan'a bir defa daha ilerlemesi, bu toprakları İranlılara hakiki mânada kaybettirebilirdi. Zaten İran Şahının Türkler karşısında bir muvaffakıyet temini de hemen hemen mümkün değildi. Binaenaleyh İranlılar için yapılacak en doğru iş, biran önce Türklerle anlaşmaktı. İşte bu noktaları göz önünde bulunduran İran Şahı Kanunî'ye bir elçi gönderdi.

İran elçisi Erzurum'a vasıl olunca Erzurum valisi vaziyetten padişahı haberdar etti. Kanunî Süleyman, İran Elçisinin gelmesinde bir mahzur olmadığını hürmetle teşyi edilmesini ve burada da kendisinin iyi bir şekilde karşılanmasını emretti. Şah Tammasp'ın eşik ağası yani mabeyincisi olan Kemaleddin Ferruh Bey namındaki elçi, Kanunî tarafından kabul edildiği sırada şahın mektubunu sundu. Şah Tahmasp bu mektubunda Kanunî Süleyman'a pek ilti -

Kanunî Sultan Süleyman (Jouannin'den)

fatkârane hitabetmekte ve onun sonsuz kudreti karşısında duyduğu hürmeti pek uzun şekilde belirttikten sonra devletinin sulh isteğine geçmekteydi. Şah Tahmasp mektubunun bu kısmında: «Bizim de en büyük gayemiz tam bir itimad dairesinde sulhu kuvvetlendirip imza etmektir. Devletimizin itimadını kazanan yakın adamlarımızdan eşik ağası Kemaleddin Ferruh Beyi, hükûmet namına murahhas tayin ve dostluk kaidelerinin tekidine memur ederek yüksek kapınıza gönderdik ve her bir hâli hürmetle arzetmek üzere kendisine tafsilât dahi verdik. Eğer Tanrının lûtuf yeli niyet ve meram bahçemize hayırlı bir tarzda eserse, ortalık sütliman olur. Dolayısiyle bundan böyle ister asker, ister ahali emniyet ve refah, içinde işi ve gücüyle uğraşır, hasıl olacak bu emniyet üzerine herkes devletinizin dünya durdukça devamı duasiyle meşgul olur. Meşhur bir söz vardır: (Kabul edilecek bir duam olsaydı, onu âdil bir

padişaha arzederdim), Tanrının küçük büyük her kulunun ricasını dilimde toplıyarak aziz kulağınıza arzetmekliğime müsaade buyurulsun». Şah Tahmasp en nihayet mektubunun sonunu şu cümle ile bitirmekteydi: «Ulu Tanrıdan dilerim ki, taht ve taçtan eser kaldıkça ve onlara itibar edildikçe Sultan Süleyman'ın tahtı ayağı altında bulunsun ve Tanrı gölgesinin tâcı yükselsin».

Kanunî Süleyman İran elçisine iltifat etti ve kendisine kıymetli hil'atler giydirildi. Ayrıca padişahın hususî emriyle elçiye ziyafetler çekildi. Neticede 29 mayıs 1555 (8 recep 962) te İran ile Osmanlı devleti arasında sulh imzalandı. Amasya'da imzalanan bu sulh muahedeyile, Yavuz Selim zamanından beri fasılalı şekilde devam eden bu mücadele devresine son verilmekteydi. İran Safevîleri ile ilk sulhu teşkil eden Amasya muahedesiyle; Tebriz dahil olmak üzere Azerbaycan'ın mühim bir kısmı, Irak ve doğu Anadolu Osmanlılarda kalmaktaydı.

İran elçisiyle anlaşma vaki olunca Kanunî Süleyman da Şah Tahmasp'a bir mektup yazdı. Tahmasp'ın ki kadar uzun olmamakla beraber Kanunî de Tahmasp'a iltifatkârane hitabetmekte ve İranlıların sulh arzuları karşısında: «Elçiniz, sizden aldığı talimatı gelip bize arzetti. Mektubunuzun değerli sahifelerinde dostluk yapısını kuvvetlendirmek, arkadaşlık yollarını genişletmek üzere her ne denilmişse hepsini kavradık. Surası dünya halkınca gün gibi aşikârdır ki; bu kâinatın sahibi olan Ulu Tanrı, elçisine karşı «biz seni yeryüzünde halife ettik» diye buyurmuş ve bu açık buyrukla enine boyuna bütün bu geniş dünyayı tasarrufumuz altına vermiştir. Bundan dolayı Tanrının lütfuna hamdüsena ve peygamberlerine selâm ettikten sonra Tanrının rızasını kazanan onun sahabelerine ve bilhassa dört arkadaşına saygılarımı sunarım. Bizim öteden beri emellerimiz bütün müslümanları refaha kavuşturmak ve gayemiz, âdilâne hareketimizle onların işlerini düzenine koymaktır. Aramızda dostluk tesisi için mektubumuzun sulha temas eden bir cümlesi bize muhabesatta bulunduğunuzu anlatmaktadır. Birbirlerini sevenler arasında uyuşmak ve birleşmek, padişahların ittihaz ettikleri doğru usullerdendir».

Kanunî Süleyman, mektubunun sonlarında Mekke ve Medine ile sair mukaddes yerlerin ziyaretine müsaade ettiğini bildirdikten sonra hudut işine de şöylece işaret eylemektedir: «Elçi ile müzakere bittikten sonra memleketimizin sınırına tesadüf eden yerlere ve bilhassa Arap Irak'ında Bahreyn, Basra, Gemave beylerine ve Acem Irak'ındaki valilere, ve Luristan, Van, Kürdistan, Azerbaycan, Ermenistan ,Gürcistan beylerbeylerine, türberdarlara ve bütün hâkimlere emirnameler yazıldı ki; doğudaki gerginlik ve düşmanlık kalkmış ve bunun yerine dostluk kaim olmuştur».

Düzmece Mustafa hâdisesi

Kanunî Sultan Süleyman, son seferinde İranlılarla sulhu temin etmiş olarak 21 haziran 1555 te Amasya'dan hareketle İstanbul istikametinde huzur içinde ilerlerken, Rumeli'de «Düzmece Mustafa hadisesi» diye ayaklanma hareketi vuku bulduğuna dair bir haber aldı. Bu haber, Nahcivan seferine çıkarken Edirne muhafazasına bırakmış olduğu Şehzade Bayezid'den gelmekteydi.

Peçevî ve Solakzâde'nin uzunca, Celâl zâde'nin onlardan biraz daha kısa şekilde anlattıklarına göre. Düzmece Mustafa hâdisesi şöyledir: Kanunî Süleyman'ın Ereğli civarında Aktepe'de idam ettirdiği büyük oğlu Şehzade Mustafa'ya benziyen bir adam, kendisinin hakiki Şehzade olduğunu etrafa yayarak başına adam toplamıştır. Selânik ve Yenişehir havalisinde faaliyete geçen bu adamın etrafına yalnızca oralardan değil, Niğbolu ve Silistre taraflarındaki Samavnalı dervişlerinin de katılmasiyle, kısa zamanda on bin kişilik kuvvet birikmiştir. Bunların arasında akıncı, levend gibi asker sınıfından kimseler dahi mevcuttur. Düzmece Mustafa böyle bir kalabalık taraftara kavuşunca derhal saltanatını ilân ederek Uyuldoğdu (Uveyl Tuğca veya Yeltoğca) adında birini kendisine vezir, ayrıca iki kişiyi de kadıasker tayin ederek vergi toplamıya, zenginlerin ev ve çift-

liklerini basarak, bunlardan gasbettiği malları fakirlere dağıtmıya başlamıştır.

Eski Osmanlı tarihlerinin «nesli belli olmayan bir serseri» şeklinde tanıttıkları ve üzerinde fazlaca durmıya ihtiyaç hissetmedikleri Düzmece Mustafa meselesi, herhalde şimdiye kadar anlatılandan daha mühim olmalıdır. Zira, hâdiseyi çıkaran adamın şahsiyeti, hâdisenin cereyan ettiği yer, saltanat müddeisinin etrafına büyük bir kalabalığın sür'atle toplanışı ve nihayet bu harekete katılan adamların zihniyet ve mahiyetleri meselesi tetkiki gereken şeylerdir. Bu vesileyle öğrendiğimiz bir şey de, Çelebi Mehmed devrinde idam olunan Samavnalı şeyhlerin hâlâ Silistre ve Niğbolu tarafında mevcut oluşudur.

Şehzade Bayezid hâdiseyi babasına haber verdiği sırada, bir taraftan da Düzmece Mustafa üzerine, üzengi ağalarından birinin idaresinde mühimce bir kuvvet sevketmiş, Niğbolu sancak beyi Dulkadıroğlu sülâlesinden Mehmed Han'a da âsilere karşı harekete geçmesini emretmişti. Kanunî Süleyman da yolda isyan haberini alır almaz, Nahcivan seferinde Rumeli Beylerbeyliğinden Üçüncü vezirliğe terfi etmiş olan Sokollu Mehmed Paşayı isyan sahasına yetişmesi için bir miktar kuvvetle önden acele ilerlemesini bildirmişti. Fakat Sokollu Mehmed Paşa daha doğu Trakya arazisinde iken âsilerin dağıldığı ve elebaşılarının yakalandığı haberini almıştır.

Hükûmet kuvvetlerinin kalabalık şekilde üzerlerine geldiğini öğrenen âsilerin arasında derhal anlaşmazlık çıktığından bir kısmı kendiliğinden ayrılmış, Düzmece Mustafa'nın veziri Uyuldoğdu Dulkadırlı Mehmed Han tarafından birtakım vaadlerle elde edilmiş, onun arkasından da Uyuldoğdu vasıtasiyle Düzmece Mustafa yakalanmıştır. Kanunî'nin Üsküdar'a muvasalat ettiği gün Düzmece Mustafa idam edilmiştir.

BOĞDAN SEFERİ

Ayni zamanda Moldavya ismi ile de anılan Boğdan'a Türklerin ilk defa girişleri, birinci cildimizin 542 ve mütekip sayfalarında, İkinci Bayezid'in Boğdan seferi de bu cildin 641 inci sayfasında anlatılmıştı. İkinci Bayezid'in Kili ve Akkirman'ı zaptından beri Boğdanlılar Türklere eskisinden daha fazla boyun eğmeğe mecbur kalmışlardı. Maamafih, tamamiyle fethedilememiş olan bu memleketin Osmanlılara bağlılığı, daha ziyade vergi vermek ve padişahı metbu tanımak şeklinde tecelli etmekteydi. Boğdan'ın meşhur voyvodalarından Stefan Cel Mare (1457 - 1507), hayatının sonlarına doğru Türklere yılda dört bin altın vergi ödemekteydi. Onun oğlu ve halefi Boğdan zamanında bu vergi biraz daha arttırıldı. Şedit ve serkeş bir adam olan diğer oğlu Petru Rareş (1527 - 1538, 1542 - 1546) zamanında ise, Türk kuvvetleri bir defa daha Boğdana yürümek zorunda kaldı. Kanunî Süleyman'ı Boğdan'a yürümeğe sevkeden sebepleri şöylece hülâsalandırmak mümkündür:

1 — Petru Rareş'in yıllık vergiyi ödemekten imtina edişi;

2 — Arşidük Ferdinand ile gizliden anlaşmak isteyişi;

3 — Son zamanlarda kendisinden istenen bin süvariyi göndermemesi;

4 — Padişahın koruduğu mutemed adamı Venedikli Aloisio Gritti'nin Petru Rareş vasıtasiyle öldürülmesi;

5 — Osmanlıların dostu olan Lehlilerle bu voyvodaların çatışıp çarpışması.

Hammer'e göre; diğerlerinden ziyade Kanunî'yi kızdıran nokta Aloisio Gritti'nin öldürülmesiydi. Önce veziriâzam İbrahim Paşanın gözüne girip üzerinde itimat telkin eden, onun ölümünden sonra da bu itimadı Kanunî'nin nezdinde de devam ettiren Aloisio Gritti, Karpatlar bölgesinde padişaha bağlı bir hükûmet kurmak gayesiyle faaliyete geçmişti. Gritti bu niyetle Erdel'e girdiği sırada Boğdan voyvodası Petru Rareş tarafından Mediaş'ta muhasara edildiğinden teslim olmak zorunda kaldı. İşte Aloisio Gritti'nin öldürülmesi bu teslimden sonra vuku buldu.

Petru Rareş'in bütün bu halleri itaatsızlığının en açık delilleri idi. Rareş, komşusu Leh kıralı tarafından da istenmemekte idi. Hatta Lehliler 1538 yı-

lında Boğdan voyvodasının azlini talep etmişlerdi.

Kanunî Süleyman 1538 mayısında Boğdan'a sefere karar verdi. Lâkin seferin hangi devlet üzerine yapılacağını bildirmedi. Ordu Edirne'ye gelinceye kadar seferin Boğdan üzerine olduğunu asker ve kumandanlar bilmedi.

Padişahın sefer emri üzerine asker toplanması, mühimmatın derlenmesi işi acele olarak ikmal edildi. İstanbul'da toplanacak kuvvetler kısmen kara, kısmen de deniz yoluyle Tuna vilâyetine sevkedilecekti. Hazırlıkların tamamı Boğdan seferi için değildi. Osmanlı kuvvetleri iki sefere birden çıkmışlardı. Padişah Boğdan üzerine yürürken Barbaros Hayreddin Paşa da yeni bir sefer için denize açılmaktaydı. Nitekim Kanunî'nin seferberlik emrini müteakip hazırlıklarını bitirenlerden Kocaeli sancağı beyi Ali, Teke sancak beyi Hurrem, Hamiteli sancak beyi Ali, Alâiye sancak beyi Mustafa ve Gelibolu sancak beyi askerleriyle birlikte Barbaros Hayreddin Paşanın idaresindeki donanma ile sefere katılacaklardı. Barbaros Hayreddin Paşa daha önce (7 temmuz 1538 = 9 safer 945) Marmara'ya yelken açtı. Ertesi gün de Kanunî Süleyman mutad ve muhteşem bir merasimle uğurlandı. İstanbul'dan hareketinin onuncu günü Edirne'ye vasıl olan Kanunî, burada seferin Boğdan üzerine olduğunu açıkladı.

Kanunî Süleyman Edirne'de kaldığı sırada, Basra hâkimi Megamez oğlu Raşid'in gönderdiği oğlu Mani'yi kabul etti. Mani, padişah tarafından kabul edilince getirdiği hediyelerini takdim ile babasının padişaha tabiiyetini sunduğunu bildirdi. Basra'da namına hutbe okutup sikke bastırmış bir şahıs olan Raşid'in bağlılığını arzetmesinden pek memnun kalan Kanunî Süleyman onu ayni yere sancak beyi tayin ettiğini bildirdi.

Kanunî Süleyman, Basra hâkiminin oğlunu kabul ettiği gün Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçmiş olan Anadolu askeri ile Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa da Edirne'ye ulaşmış bulunuyordu. Padişah 26 temmuzda Boğdan istikametinde Edirne'den hareket etti. Türk ordusunun sefere çıktığını öğrenen Boğdan voyvodası Petru Rareş, bu seferin nereye olduğunu öğrenmek için adamlar gönderirken Kanunî de Boğdan toprağına girmeden önce ona bir mektup gönderdi. Kanunî Süleyman, Kefe şehremini Sinan Çelebi ile gönderdiği bu mektubunda hülâsaten şöyle diyordu: «Hallerinizde pek azgınlık ve hırçınlık olduğu için Boğdan seferini açtım. Yaptıklarınıza tövbeler etmek ve bir daha böyle bir harekette bulunmıyacağınıza dair söz vermek ve gelip eşiğime yüz sürmek şartlarını kabul ederseniz belki o vakit kendinizi affettirmek için benden merhamet görebilirsiniz».

Ordu Tuna kıyısında Isakçı'ya varınca burada Silistre sancak beyi tarafından kısa zamanda mükemmel bir köprü kuruldu. ordunun bütün ağırlıkla - riyle birlikte bu köprüden karşıya geçmesi otuz saat sürdü. Tuna'nın öte tarafına geçen askerler gayet intizamlı şekilde mevki almakta ve kendilerine gösterilen yerlerde padişahın emrini beklemekteydi. Askerin bu durumunu tasvir eden Celâl zâde Mustafa Çelebi diyor ki: «Padişah ve karargâh erkânı en sonda hareket ettiler. Ordu karşıya geçtikten sonra kıt'a kumandanları köprünün sağ ve sol taraflarında askerleri selâma durdurdular. Köprünün sağ, yani doğu tarafında sipahi oğlanları ve sağ ulûfeciler, sol garipler iki hisar duvarı gibi saf teşkil ettiler. Bu askerler tepeden tırnağa kadar zırhlara bürünmüşlerdi. Bunların nihayet buldukları yerde vezirler ve bunların da sağ ve sollarında altın külâhlı, altın kılıçlı, altın hançerli ve bir kısmı da sırma külâhlı ve sırma sorguçlu kullar duruyordu. Vezirlerin gerisinde Anadolu askerleri dökme bir duvar gibi sıralanmıştı. Anadolu askerinin başına geçtiği bildirilen vezir Mehmed vezir Mehmed Paşanın sağ ve solunda sancaktar beyler ellerinde sancaklar, bayraklar, tuğlar vardı. Bu saydığımız kıt'aların cenahları gerisinde Rumeli akıncıları duru - yordu. Bu akıncıların önünde Mihal oğlu Hızır Bey bulunuyordu. Akıncıların gerisinde kurt takkeli, tekne kalkanlı, kartal kanatlı, ayı ve kaplan postundan elbise giyenler, Kerbelâ tespihli, çıkrık mahmuzlu, ucu zincirli topuzlu

pek tuhaf kıyafetli deliler (yâni akıncıların fedaileri) sıralandılar. Sol tarafta ise Rumeli askerleri dahi grup grup, sıraya girmişlerdi. Hüsrev Paşa Rumeli askerinin baştaki alayında duruyordu. Bunun da sağ ve solunda sancaktar beyler tıpkı Anadolu askeri gibi düzgün bir tertiple bulunuyordu».

Ordu, Tuna'nın öte tarafına geçtiği sırada Petru Rareş'e gönderilmiş olan Sinan Çelebi'nin döndüğü görüldü. Sinan Çelebi, Boğdan voyvodasını Yaş'ta bulmuş ve padişahın mektubunu kendisine vermişti. Petru Rareş, özür diler şekilde davranmakla beraber, kuvvet toplamak için zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Bunun üzerine Kanunî Süleyman fazla zaman kaybetmeden Yaş şehrine doğru ilerlenmesini emretti. Boğdan toprağında ilerlenirken Prut nehri üzerinde köprü kurulması icabetti. Kanunî Süleyman köprünün kurulması işini İkinci Vezir Lütfü Paşaya havale eyledi. Lütfü Paşa ise köprünün kurulmasını Mimar Sinan'dan istedi. Dünyanın en meşhur âbidelerini meydana getirecek olan dâhi mimar onüç gün zarfında dayanıklı ve mükemmel bir köprü bina eyledi. Ordu 31 ağustosta bu köprüden geçti.

Ordu Prut suyunun doğu tarafına geçince Kılçın istikametinde ilerledi. Voyvodanın bir av konağı bulunan Kılçın kasabasına varıldığı sırada Kırım Hanı Sahip Giray, tatar askeriyle padişaha mülâkî oldu. Boğdan seferinde tatar askerinden başka üç bin kadar baltalı Eflâk kuvveti de Osmanlı ordusuna katılmıştı. Eflâk askerlerine daha ziyade yol açma, köprü yapma gibi istihkâm hizmetleri gördürüldü.

Boğdan voyvodası Petru Rareş padişahın Boğdan'a girmesinden dehşete kapıldı. Türk ordusunun karşısına çıkacak kudret ve cesarette değildi. Onun için topladığı yetmiş, seksen bin kişilik kuvvetiyle Fokşani mevkiinde bir pusu kurmak üzere bazı tedbirler ittihaz ettiyse de, sonra bunu garantili görmiyerek Transilvanya içerlerine kaçtı. O arada Rareş'in eski merkezlerinden Yaş şehrine giren bir kısım Türk kuvvetleri burasını yakıp tahrip etti .Daha sonra da. Boğdan voyvodalığının esas merkezi Suceava (Seçav, Suciova) şehrine girildi (16 eylûl 1538). Mamur ve hayli müstahkem bir şehir olan Suceava harpsiz alındı, zira içerdekiler kudretli Türk ordusuna karşı duramıyacaklarını anlamışlardı.

Petru Rareş Transilvanya'da Ciceu'ya kaçmış olduğundan, Kanunî Suceava'ya girdiği sırada bir voyvoda mevcut değildi. Bu arada ekserisi merkezî hükûmette bulunan Boğdan'ın ileri gelen kimseleri bir araya gelip konuşarak Petru'nun kardeşi Stefan'ın voyvodalığa kabulünü padişahtan ricaya karar verdiler. Padişah bu ricayı kabul etti - ğinden Stefan (Celâl zâde'ye göre Stefan voyvoda oğlu Çetine), Türk hükû - meti tarafından verilen her türlü emre itaat etmek ve iki senede bir memleket haracını bizzat kendisi İstanbul'a getirip teslim eylemek şartiyle Boğdan voyvodası oldu.

Kanunî'nin Boğdan seferinin verdiği netice, sadece Petru Rareş'in yerine Stefan'ın voyvoda tayininden ibaret değildi. Burada alınan başka tedbirlerle, bundan sonra Boğdan voyvodalarının itaatsızlığa kalkışmaları imkânları azaltılmış oldu. Zira, Prut nehri ile Dniestr arasındaki topraklar doğrudan doğruya Osmanlı arazisine ilhak olundu. Böylece Türklerin Bucak adını verdikleri güney Basarabya arazisi Boğ - dan'dan ayrılarak bir Türk sancağı haline getirildi. Dniestr kenarındaki müstahkem Tighina kalesinin adı Bender'e çevrildi. Osmanlı tarihinde ilerde sık sık adı geçecek olan Bender şehri bundan sonra önem kazanmaya başladı. Ayrıca Boğdanlıların, Bucak sancağı sınırında tahkimat yapmaları menedildi; bir emniyet tedbiri olarak da Stefan'ın yanına 500 kişilik yeniçeri mu - hafız bırakıldı.

Boğdan işi bu şekilde halledilince, Kanunî Süleyman, Sahip Giray'ın Kırım'a dönmesine müsaade etti. Ordu Isakçı'ya vasıl olunca Boğdan seferi seferberliğine son verildi ve etrafa za - fernameler yazıldı. İstanbul'a dönmekte olan padişah Bulgaristan'da Yanbolu'ya vasıl olduğu sırada, Barbaros'un oğulluğu ile birlikte gelen ulaklardan Barbaros Hayreddin Paşanın Preveze zaferi haberini aldı.

KANUNÎ DEVRİNDE TÜRK DENİZCİLİĞİ VE BARBAROS HAYREDDİN

Kanunî Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu hemen hemen her bakımdan kudretinin en yüksek noktasına ulaşmıştır. Karada; Viyana yakınlarından Tebriz'e, Rus steplerinden Yemen'e kadar hükmedilirken, denizlerde de Türk donanması, kara ordusu derecesinde kendisinden korkulan bir kudretti. Kara ordusuna nisbetle hayli geç gelişen Osmanlı denizciliğinin, kara ordusu ile mütenasip kuvvete ulaşması; Kanunî Süleyman zamanında mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Kanunî Süleyman zamanı, Türk denizciliğinin altın devri sayılır. Denizcilikte en yüksek seviyeye ulaşılmasında, devletin her bakımdan iktisab ettiği kudret ve geliş - menin rolü olduğu kadar, Barbaros Hayreddin gibi kıymetli şahsiyetlerin kabiliyet ve çalışmalarının da tesirleri mevcuttur.

Osmanlı denizciliğinin, Kanunî devrindeki seviyesini bulmasında, İkinci Bayezid ve Yavuz Selim devrinde do - nanma üzerindeki çalışmaların çok büyük rolü vardır. Her iki hükümdar devrinde de Türk donanması hem sayı, hem de teknik bakımdan mühim gelişmeler göstermiş, ayni zamanda artık Türklerde de Avrupalı meşhur amiraller ayarında denizciler görülmeye başlamıştır. İkinci Bayezid devri denizcilerinden Kemal Reis bunların en meşhurlarındandır. Kemal Reis'in korsanlıkta açtığı yol, ünlü deniz kurtlarının yetişmesinde bir çığır teşkil ettiği gibi, donanmanın tensikinde gördüğü hizmetler de, Kanunî devri denizciliği için, mutlaka zikredilmesi gereken bir ka - deme teşkil etmiştir.

Daha sonra Yavuz Selim zamanında Haliç tersanesinin inşası ve donanmaya birçok yeni gemiler katılması, İkinci Bayezid zamanındaki denizciliğin üzerine eklenen değerli bir hamle olmuştur. Bu hamlenin muvaffakıyete ulaştırıl - masında Yavuz Selim'in direktifleri kadar Veziriâzam Pîrî Mehmed Paşanın gayretleri de ehemmiyet taşır. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin kaydettiğine göre; Yavuz Selim'in zihni Şah İsmail meselesi ile pek meşgul bulunduğu zamanlarda bile fırsat düştükçe, kuvvetli bir donanmanın lüzumuna işaret etmiş, en sonunda da Veziriâzam Pîrî Mehmed Paşa, Yavuz Selim'den kudretli bir donanma meydana getirmesi hususunda emir almıştır. Neticede donanma kuvvetlendirilmişse de onun zamanında bu kudreti ortaya koyacak bir muharebe cereyan etmemiştir.

Kanunî Süleyman'ın ilk seferini teşkil eden Belgrad fethinde Tuna nehrinde donanma hayli iş görmüştü. İkinci sefer esasen bir deniz seferi olduğu için donanma yeni gemilerle takviye olunmuştu. Denizlerde mühim bir hâdise göze çarpmamakla beraber, Rodos fethini mümkün kılan âmillerin istinat - gâhı kuvvetli Türk donanmasıydı.

Barbaros'un Cezayir'de yerleşmesi

On beş, bilhassa on altıncı asırlarda Akdeniz'de pek geniş çapta korsanlık yapılmaktaydı. Bu asırlarda korsanlığı kendileri için en mühim geçim vasıtası sayan hükûmetler bile vardı. Rodos şövalyeleri bu biçimdeki hükûmetlere misal olabilirdi. Rodos'un Anadolu kıyılarına pek yakın olması sebebiyle bunlardan Türklere sık sık zararlar gelmekte, onların zararlı faaliyetleri Türklerin de ayni şekilde mukabelelerine yol açmaktaydı. Bu sebeple, muhtelif milletler arasından çıktığı gibi Türklerden de korsanlığa girişenler görülmeğe başlamıştı. İkinci Bayezid devrinin meşhur denizcisi Kemal Reis böyle korsanlıktan yetişme bir kimseydi. Kemal Reis'in korsanlık yolunda çizmiş olduğu hareket tarzını devam ettiren Türk denizcileri, Osmanlılara Akdeniz hâkimiyetini tesis imkânını sağladılar. Osmanlıların böyle bir imkâna kavuşmasında hizmeti ge - çenlerin en başında Barbaros Hayreddin gelir.

çenlerin en başında Barbaros Hayreddin, ağabeysi Oruç Reis ile birlikte Akdenizde korsanlığa başladıkları zaman hıristiyanlara korku salmışlar ve kudretleriyle büyük bir şöhret temin etmişlerdi. Önce Ege ve doğu Akdenizde korsanlık yapan Oruç ve Hızır reisler, bilâhare kendilerine faaliyet sahası olarak Tunus ve Cezayir kıyılarını seçmişlerdi. Tunus'un iskele mevkii olan Halkulvad'a (Goulette) yerleştikleri zaman

Barbaros kardeşler : Solda Oruç Reis, ve sağda küçük kardeşi büyük Osmanlı Amirali Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa)

korsanlık hareketlerine müştereken devam ettikleri ve Kurdoğlu Muslihiddin, Kemal Reis'in yeğeni Muhiddin Reis gibi kıymetli kimseler de onlarla beraber oldukları için, hıristiyanlara korkulu günler yaşatmaya başlamışlardı.

Kendi namlarına korsanlık eden Oruç ve Hızır Reisler, arasıra Osmanlı Padişahına hediye göndermeyi yine kendileri için faydalı addetmektelerdi. Nitekim 1515 yılında Oruç Reis, Muhiddin Reis vasıtasiyle Yavuz Selim'e hediye gönderdiği zaman, padişah bunlara donanmış iki kadırga yollamak suretiyle mukabelede bulunmuştu.

Oruç ve Hızır Reis'in Cezayir kıyılarına yerleşmesinden en fazla endişe duyan devlet İspanyollardı. Onun için, Cezayir sahillerinde bir devlet kurma yolunda adımlar atmakta olan Türk korsanlarını, yalnız tedirgin etmek için değil, bilhassa Afrika kıyılarından söküp atmak için uğraşmaya başladılar. Lâkin İspanyollar çırpındıkça Oruç Reis kudretini daha fazla gösterdi ve Cezayir'e de bizzat yerleşti. Evvelâ İspanya kıralı iken bilâhara buna ilâveten Alman imparatorluğuna da seçilen Şarlken, Oruç ve Hızır Reis'i Cezayir'den çıkaramadı. Oruç Reis burada hüküm - darlığını ilân ederek, kudretini yalnızca sahillerde değil memleketin iç kısımlarında da göstermek üzere faaliyete koyuldu. Bu vaziyet karşısında İspan - yollar Tlemsan emirini elde ederek Türkleri onun vasıtasiyle karadan vurmak istediler. Maamafih Oruç Reis bu tertibi zamanında haber alarak, onlardan önce davranıp Tlemsan (Telemsan) ı işgal ediverdi. Tlemsan emiri ise müslümanlardan ve İspanyollardan kuvvet toplayarak elinden çıkan yeri istirdat için mücadeleye girişti. Böylece Afrikalı müslümanlarla İspanyollar'ın gayreti Tlemsan uğrunda birleşmiş bulunuyordu. Şehir şiddetle kuşatıldı. Oruç Reis yedi ay müddetle muhasaraya mukavemet etti. En sonunda muhasarayı yarıp çıkmak isterken iki yerinden vurularak şehit düştü (1518).

Oruç Reis ölünce Cezayir hükümdarlığı ile birlikte onun namı da kardeşi Hızır Reis'e kaldı. Baba Oruç diye anılan Oruç Reis'e Frenkler bu ismi tahrif ile Barbaros dediklerinden, Hızır Reis de asıl adından ziyade bu namla anılmağa devam etti. Oruç Reis şehit düştüğü zaman Hızır Reis Cezayir'de idi. Oruç'un şehadetiyle Tlemsan da mecburen teslim olmuştu. Tlemsan'ın istirdadını müteakip İspanyollar ve Tlemsan emirine bağlı Araplar Cezayir'i de zaptetmek üzere hazırlıklar yaptılar. Bu vaziyet karşısında Hızır Reis (Barbaros Hayreddin) de müdafaa tedbirleri aldı. Cezayir'de «Eski Cami» denilen Hayreddin Paşa camiinin kitâbesinden öğrendiğimize göre, o sırada sultan ünvanı ile anılan Cezayir hükümdarı Barbaros,hasmının kara ve denizden yap-

tığı hücuma cesaret ve ustalıkla karşı koydu. İspanyol ve Araplardan müteşekkil yirmi bin kişilik düşman kuvveti bu mücadelede mağlûp olup, ancak beş altı bin kişisi sağ salim kurtulabildi. Tlemsan emiri üçüncü Ebu Hamu da kaçıp kurtulanlara dahildi.

Barbaros, hasımlarını mağlûp etmekle beraber gerek İspanyol, gerekse yerli Arapların müşterek hücumları karşısında Cezayir'de tutunabilmek için, daha kuvvetli bir yere dayanmak ihtiyacını hissetmiş bulunuyordu. Bu sebeple 1519 yılında Osmanlı hükümdarına bir heyet yollayarak, Osmanlı hâkimiyetine kabulünü diledi. Kâtip Çelebi'nin «Tuhfet-ül kibar fi Esfar-ül Bihar» ında kaydolunduğuna göre; Barbaros, Yavuz Selim'e heyet göndermeden önce Cezayir halkının bu hususta muvafakatını istihsal etmiş, ondan sonra dört gemi donatarak birçok esir ve hediyelerle İstanbul'a göndermiştir.

Yavuz Selim, Barbaros'dan gelen heyeti memnuniyetle kabul etti. Barbaros'a beylerbeyilik hil'ati gönderdi. Ayrıca iki üç bin kişilik asker ve top yolladığı gibi, Anadolu'dan istediği kadar asker toplıyabilmesine de müsaade eyledi. Yavuz Selim'in bu hareketi, onun, Barbaros'u uzaktan uzağa gayet iyi tanıyıp kıymetini takdir edişi kadar denizciliğe verdiği ehemmiyete de işaretti.

Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmesi, düşmanlarını fazlaca endişelendirdi. Usta denizciyi altedebilmek için daha fazla hazırlanmak ve kendisini mütemadiyen iz'aç etmek lüzumu hasıl oldu. Bunun için, İspanyollardan daha çok huzurları kaçan Tlemsan ve Tunus beyleri, Cezayir ahalisini isyana teşvike koyuldular. Bunların uğraşmaları meyvalarını vermeye başladığı sırada Barbaros daha çabuk davranarak aleyhtarlarını yakalatıp astırdı. Cezayir halkından beklenen netice istihsal edilemeyince, İspanyollar zaman kaybetmeden taarruza geçtiler. Sicilya kıral naibi Hugue de Moncada İspanyol filosunun kumandanı sıfatiyle Cezayir önlerine geldi. Emrinde kırk gemi ve ayrıca beş bin kişilik bir kuvvet vardı. Barbaros, Cezayir'e vukubulan bu taarruzu, düşmanını bozguna uğratmak suretiyle akim bıraktı. Hugue de Moncada pek az kuvvetle kaçıp canını kurtarabildi (1519).

Barbaros'a karşı mücadelelerinde yekdiğeriyle ittifak etmiş olan Tlemsan ve Tunus hükümdarları, Cezayir halkını aleyhe teşvikten yine vazgeçmediler. Nitekim Tunus hükümdarının Cezayir üzerine bir ordu sevki sırasında bu teşviklerin müsbet neticelerini gördüler. Barbaros ve Tunus hükümdarının orduları Flissatum el-til'de muharebeye tutuştukları zaman, Barbaros'a itaat eden Cezayirlilerden Mehmed Bey ve İbn-ül Kadı'nın Türklere ihanetle karşı tarafa geçtikleri görüldü. Bu yüzden muharebe Tunusluların lehine neticelendi.

Tlemsan beyinin Mes'ud ve Abdullah isimlerindeki iki kardeşi kendisiyle anlaşamıyarak Fas hükümdarının yanına kaçmıştı. Bu iki kaçak kardeşten Mes'ud bir aralık Fas hükümdarından aldığı kuvvetlerle Tlemsan'ı kuşattıysa da mağlûp oldu ve Barbaros'a sığındı. Barbaros, Mes'uda kuvvet vererek Tlemsan'a sevkedince, bey olan kardeşini kaçırıp onun yerine geçti. Fakat bu adam Barbaros'dan gördüğü iyiliği pek çabuk unutarak Türklere sırt çevirip hıristiyanlarla ittifak edince, bu defa Barbaros da onu devirerek Abdullah'ı Tlemsan emiri yaptı. Tlemsan beyleri arasında Ebu Muhammed Abdullah-ı Sânî diye anılan bu zatı korumak üzere yanına Türklerden yüz elli kişilik muhafaza askeri bıraktı. Bir müddet sonra Mes'ud yine gelerek Tlemsan'ı almak istediyse de yapılan çarpışmalar sırasında telef olup gitti. Abdullah'ın Tlemsan'a yerleştirilmesi buranın da Barbaros'un nüfuzuna tâbi olması demekti.

Barbaros'un tekrar korsanlığa başlaması

Barbaros'un Cezayir'de yerleşerek bir hükûmet kurmasını, bilhassa Tunus, Tlemsan ve Cezayir etrafındaki Araplar istemediklerinden, mütemadiyen Barbaros'un huzurunu kaçırmağa çalıştılar. Tunus ve Tlemsan hükümdarlarının hücum ve tahriklerini muvaffakiyetle atlatan Barbaros, Abdullah'ı Tlemsan beyi yaptıktan sonra biraz rahata kavuşacağını umarken, Tunus hükümdarının tahrikiyle harekete geçen İbn-ül Kadı'nın hücumuna maruz kal-

dı. İbn-ül Kadı'nın tecavüzünü muvaffakıyetle defedince, bu defa da Cezayir halkının isyanı ile karşılaştı. Barbaros, sarayını kuşatan âsileri mağlûp ederek bir kısmını öldürtüp, bazılarını da hapsettirdi ama, bu defa Cezayir'de huzuru haylice kaçmış bulunuyordu. Zira son isyan sebebiyle Cezayir'deki yerli Araplarla Türkler arasına nifak girmiş vaziyetteydi. Cezayir'e tâbi kalelerin elden çıkarak gelirin azalmasından başka, bir de Türklerle Cezayirli Araplar arasına geçimsizlik girince, Barbaros Cezayir'i terke karar verdi. Ve neticede Bougie (Becaye) nin altmış mil doğusundaki Çiçel (Cecel) e çekilerek korsanlığa başladı (1524).

Barbaros, korsanlığının bu devresinde az kuvvetle çok işler başardı. Onun bu sıradaki muvaffakiyetleri akıllara hayret veren bir mahiyet arzeder. Bir defasında yedi gemilik bir huvvetle dokuz hıristiyan gemisine hücum etti, bunlardan birini batırıp sekizini esir aldı. Bir defasında da dokuz gemilik bir kuvvetle hıristiyan gemilerine dehşet saldığı gibi, Tunus sahillerinde kendisine tâbi olmak istemeyen müteaddit gemiyi yaktı. Barbaros'un müteaddit muvaffakiyetleri üzerine Tunus kıyılarında faaliyette bulunan Türk korsanlarından Aydın Reis ile Şaban Reis

Sicilya kral naibi Hugue de Moncada

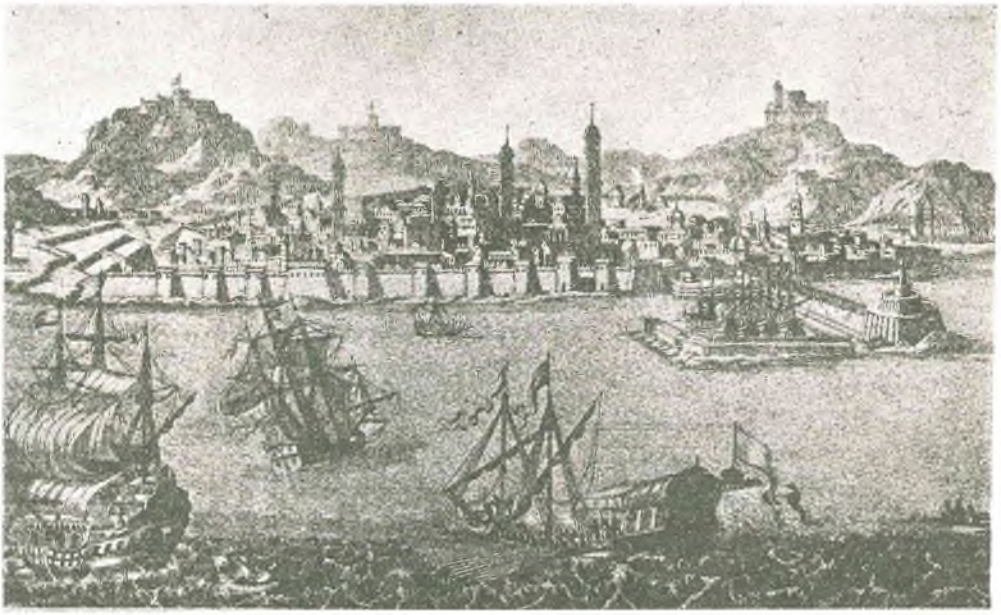

Eski Cezayir liman ve kalesinden bir umumî görünüş.
(Bu resmin aslı Fransa'da Bibliothèque Nationale'dedir.)

de on iki kaptan arkadaşı 40 gemilik bir filo ile gelip Barbaros'a katıldılar.

Barbaros'un İkinci defa Cezayir'e yerleşmesi

Barbaros, aradan geçen kısa zaman zarfında hayli kuvvetlenmiş ve şöhreti biraz daha artmıştı. O sırada, Barbaros'un ayrılışı ile Cezayir'e hâkim olmuş bulunan İbn-ül Kadı'nın, İspanya'dan Afrika sahillerine taşınan müslümanları Cezayir'e sokmak istemediğine dair şikâyetler yapılmaktaydı. Neticede Barbaros, arzu ve ısrar karşısında Cezayir'e yürüdü. Yirmi bin kişilik kuvvetle kendini müdafaaya çalışan İbn-ül Kadı (Kadı oğlu) yı mağlûbetti. İbn-ül Kadı da bu muharebe sonunda ölenlere dahildi. Barbaros, Cezayir'e girdi ve muhaliflerini ortadan kaldırdı. Böylece üç sene sonra Cezayir'in yeniden hâkimi vaziyetine geçmiş bulunuyordu.

Bir Cezayir korsanı

Barbaros Cezayir'e yerleşince eski hâkimiyetini hattâ ondan daha fazlasını tesise gayret etti. Tlemsan emiri Abdullah'a haber göndererek birkaç senedenberi vermediği onbin altunluk yıllık vergisini yollamasını bildirdi. Abdullah, buna peşinen razı olmadı ama, yapılan muharebede mağlûp düşünce eski borçları ile birlikte bundan sonra vergisini muntazaman ödemeyi kabul etti.

Penon adasının zaptı

Cezayir'in karşısında bir kurşun menzilinde Penon (Adakale) denilen bir ada vardı. İspanyollar tarafından zaptedilmiş olan bu ada kuvvetli şekilde tahkim edilmişti. Penon'un hisarları zaten eskidenberi meşhurdu. İspanyollar Penon'da yerleşmekle Cezayir'i kontrol altında tutma gayesini gütmekte idiler. Cezayir Camilerinde ezan okunurken İspanyolların şehri top ateşine tuttukları ve top gümbürtüleri ile ezan seslerini bastırmıya ve minareleri delik deşik etmiye çalıştıkları olurdu. Barbaros, Cezayir'e ilk yerleştiği zaman İspanyolların bu biçimsiz hareketleri karşısında, mukabil tedbirlere tevessül eyleyince İspanyollar Cezayir'i bombardımandan vazgeçmişlerdi. İkinci defa Cezayir'e hâkim olunca, İspanyollar eski hareketlerini tekrarlamamışsa da Barbaros, Cezayir'de tam serbestiyetin Penon'un zaptına bağlı olduğunu çok iyi anlamıştı. Onun için ilk fırsatta Penon'un zaptına teşebbüs etti. Ada sâkinleri ve muhafızlar, Barbaros'un teslim teklifini reddettiğinden Penon kuşatıldı. Kuvvetli hisarlar bir hafta müddetle top ateşi ile dövüldü, bu kadar müddet Penon adasının zaptına kâfi geldi (1530).

Barbaros, Penon'u zaptedince derhal hisarlarını yıktırdı ve ve buradan çıkan taşları ada ile Cezayir şehri arasına doldurttu. Penon'un şehre birleşmesiyle, fena havalarda Türk filolarının sığındığı, batı rüzgârlarına karşı mahfuz Cezayir limanı meydana gelmiş oldu.

Bir Cezayir korsan gemisi

O arada İspanya'dan Penon'un imdadına gönderilmiş olan bir filo ada sularına geldiği zaman, kalenin yerinde yeller estiğini gördü. Bunun üzerine

geri dönerek kaçmıya teşebbüs ettiyse de Barbaros on beş kadırga ile harekete geçip İspanyolları harbe zorladı. Netice. düşman filosunun tamamını esir aldı. Zaptedilen İspanyol filosu, kadırgadan daha büyük gemilerden olan dokuz tane barça'dan ibaretti.

Hızır Reis'in donanması Marsilya sularında

Penon'u zaptettikten sonra Cezayir'de kendisini daha kuvvetli hissetmiye başlıyan Hızır Reis (Barbaros), yeni esir ettiği İspanyol filosunun kumandanından Beşinci Karl (Şarlken) ın İtalya'ya gittiğini öğrendi. Bunun üzerine donanmasını Aydın Reis'in emrine vererek Avrupa sahillerine gönderdi. Barbaros'un ünlü yardımcılarından olan Aydın Reis, Marsilya ve Nis sahillerini taradı. Bu arada İspanya kıyılarını korumağa memur onbeş gemilik bir filoya rastlıyarak derhal muharebeye tutuştu. Aydın Reis, düşman filosunun amiral gemisini zaptedince diğer gemiler de kurtuluş imkânını bulamıyarak teslim oldu. Teslim olan filonun gemilerinden altı tanesinin mürettebat ve malzemesini tahliye ettirdikten sonra üçünü yaktı, diğer üçünü de batırdı. Geri kalan gemileri beraberine alarak Cezayir'e döndü.

Barbaros'a karşı Andrea Doria

Barbaros'un üst üste kazandığı muvaffakıyetler Akdeniz kıyılarındaki hıristiyanlar üzerinde derin korkular yaratmakta, bu kıyılardaki valiler Şarlken'e yazdıkları mektuplarda vaziyetin nazikliğini belirterek tehlikeye işaret etmekte idiler. İspanya, Almanya, Hollanda ve hattâ İtalya'nın mühim bir kısmına sahip olan İmparator Şarlken için, Barbaros'un zaferleri gurur kırıcı bir mahiyet taşımaktaydı. Geniş topraklara sahip bir imparatorun de-

Cezayir'in eski bir resmi daha. Önünde görülen Penon adası ile şehir ve kalesi arasındaki yolu vaktile Barbaros Hayreddin doldurmuş, hem bir liman ve hem de bir muvasala yolu meydana getirmiştir.

nizcilerinin Barbaros'a yenilmeleri, elbette hıristiyan dünyası lehine kaydedilecek şeyler değildi. Bunun için Şarlken Prens, şövalye ve kardinallerin ileri gelenlerinden müteşekkil bir meclis toplayarak Barbaros'a karşı alınacak tedbirlerin görüşülmesini emretti. Bu mecliste vâki konuşmalar neticesinde devrin en büyük hıristiyan kaptanı Andrea Doria'nın, Barbaros'a karşı çıkarılmasına karar verildi.

Barbaros'a rakip olarak Afrika sahillerine sevkedilmek istenen Andrea Doria, hakikaten devrin en büyük hıristiyan kaptanı ve derin bir şöhretin sahibi idi. Birçok mühim şahsiyetler yetiştirmiş bir Ceneviz ailesine mensup olan Andrea Doria 1468 de dünyaya gelmiş ve ondokuz yaşındayken deizciliğe intisab ederek senelerden beri bu işlerde pişmiş bir kimseydi. Hızır Reis'e rakip olarak ortaya çıkarıldığı sırada altmış yaşını aşkın olan Andrea Doria o zamana kadar muhtelif hükümdarlara hizmet etmiş, âdeta milliyetini daha ziyade kaptanlıkta bulmuş bir deniz adamıydı. On altıncı asrın en büyük hıristiyan kaptanı olduğunda şüphe bulunmayan Andrea Doria, denizciliğe ilk defa papalık hizmetinde başlamış, daha sonra Napoli, onun arkasından Fransa hükümdarları namına çalışmış, daha sonra da bir müddet kendi hesabına korsanlık etmiştir. Hizmet sahası seçiminde maceracı gibi görünen Andrea Doria, kendi namına yaptığı korsanlığının arkasından tekrar Fransa kıralı için çalışmıya başlıyarak, 1524 te bir İmparatorluk donanmasını, 1528 de bir İspanyol filosunu mağlûbetmiştir. Kendi vatanı olan Cenova'nın hâkimiyetine düşmesine sebebolacak derecede kaptanlığa bağlılık gösteren Andrea Doria 1528 de Fransa kıralı ile bozuşmuştur. Napoli'yi Fransa namına tazyik ederken bu bozuşma daha fazla açığa çıktığından, Francois (Fransuva) bir punduna getirilerek Andrea Doria'nın tevkifini istemişse de, o kaçmaya muvaffak olmuş ve bu defa Fransızlara, karşı Alman İmparatorunun hizmetine girmiştir. Alman hizmetine geçince ce Fransızlara karşı rolü değiştiğinden bu defa Napoli ve Cenova'nın Fransızlardan kurtarılmasında rol oynamak suretiyle kaptanlık şöhretine yeni ilâveler sağlamıştır.

Barbaros'un rakibi Andrea Dorla

İşte Andrea Doria'nın Barbaros'a karşı çıkarılması, onun Alman imparatorunun hizmetine girdiği devreye rastlamaktadır. A. Doria'nın Almanlar namına Türklere karşı mücadelesi yalnızca Barbaros'u tedib niyetine inhisar etmeyecek, Alman donanmasının amirali sıfatiyle Osmanlı deniz kuvvetleriyle çarpışmaya mecbur kalacaktır. Bu mücadelede Andrea Doria'nın şöhreti yeni zaferlerle süslenmeyip, bilâkis bir takım mağlûbiyetlerle zedelenecektir. Nitekim Barbaros'a karşı ilk hareketi de bu neviden bir mahiyet arzetmektedir. Zira; prens, şövalye ve kardinallerden müteşekkil meclis Andrea Doria'nın Barbaros'a karşı çıkmasını kararlaştırınca, o, ilâveten Fransızlardan da yirmi gemi alarak İspanyol donanmasının başında Afrika istikametinde yelken açtı. Meşhur hıristiyan amiralinin niyeti Afrika kıyılarında peşinen bir köprübaşı tutmaktı. Andrea Doria 60 parçalık bir filonun başında Cezayir istikametinde yol alırken vaziyetten haberdar olan Barbaros da onu Mayorka adaları civarında karşılamak üzere, Sinan Reis ile birlikte hareket etti. Emrindeki gemilerin sayısı 35 i kendisinin, 7 tanesi Cerbe'den gelen Sinan Reis'in olmak üzere 42 yi buluyordu. Lâkin her iki taraf da yekdiğerine rastlamadan hedefine doğru ilerledi.

Andrea Doria doğruca Şerşel üzerine giderek, karaya asker çıkarıp, baskın şeklinde bir hareketle burasını zaptetmek istedi. Fakat umduğu neticeyi istihsal bir türlü mümkün olmadı. Şerşel'dekiler yalnızca şiddetli mukavemetle kalmıyarak, kaleden, çıkış yapıp, mütecavizlerle şiddetli bir harbe tutuştular. Andrea Doria'nın kuvvetleri 1400 ölü, 640 esir verince diğerleri sür'atle gemilerine çekildi. Esirlere Andrea Doria'-

nın muavini de dahildi. Bu vaziyet karşısında meşhur Cenevizli amiral selâ - meti Şersel'den derhal çekilmekte buldu. Fakat Andrea Doria buradan ayrılınca İtalya'ya gitmiyerek İspanya sahillerine dümen kırmıştı.

Andrea Doria bu hareketleri yaparken Barbaros da Mayorka adaları civarında hasmını bulamayınca Fransa sahillerine doğru gitmişti. Marsilya ve Tulon civarında bazı yerleri vurduk - tan sonra dönmek üzereyken Andrea Doria'nın yaptıklarından haberdar oldu. Cenevizli amiral, İspanya sahillerine ulaşınca, İtalya'dan üç bin kişilik asker ile barut ve çeşitli malzeme istemiş, onun istediği şeyler karaka nevinden iki büyük gemi ile yola çıkarılmıştı. İşte Barbaros, Andrea Doria'yı ararken bu gemilere rastladı ve derhal Sinan Reis'i onlara karşı sevketti. Andrea Doria'ya yardım götüren gemilerin ikisi de zaptedilerek içindekiler esir olunup tekneleri yakıldı. Bunları ele geçirmek için cereyan eden mücadele sırasında Sinan Reis'in gözüne bir tüfenk misketi isabet etmişti.

Andrea Doria, yardım kuvvet ve malzemesinin başına gelenleri duyunca Akdeniz'de durmıyarak Cebelitarık boğazından çıkıp Sevilla limanına sığındı. Hasmını yakalıyamayan Hızır Reis de Cezayir'e döndü.

Barbaros, yaptığı işlerden padişaha malûmat vermekte ve zaferlerinde elde ettiği ganimetlerden de İstanbul'a hediyeler göndermekteydi. Kanunî ise batı Akdeniz ahvalinden Barbaros vasıta - siyle haberler almaktaydı. Nitekim Andrea Doria'nın takibinden Cezayir'e avdet ettikten sonra padişahın bu yoldaki bir isteği ile karşılaşmıştı .Kâtip Çelebi «Tuhfet-ül kibar fi Esfar-ül bihar» ında bu noktayı kısaca şöyle an - latmaktadır: «Sultan Süleyman Han dergâh-ı âli Çavuşlarından Mustafa Çavuşu gönderip, Fransa kıralı ile aktolunan sulh ve bazı ahval ne minval üzeredir? Tecessüs olunup der-i devlet arz ve ilâm oluna diye buyurmuştu. Bunun üzerine ol taraftan alınan haberler yazılıp mezbur çavuş ile Âsitâne

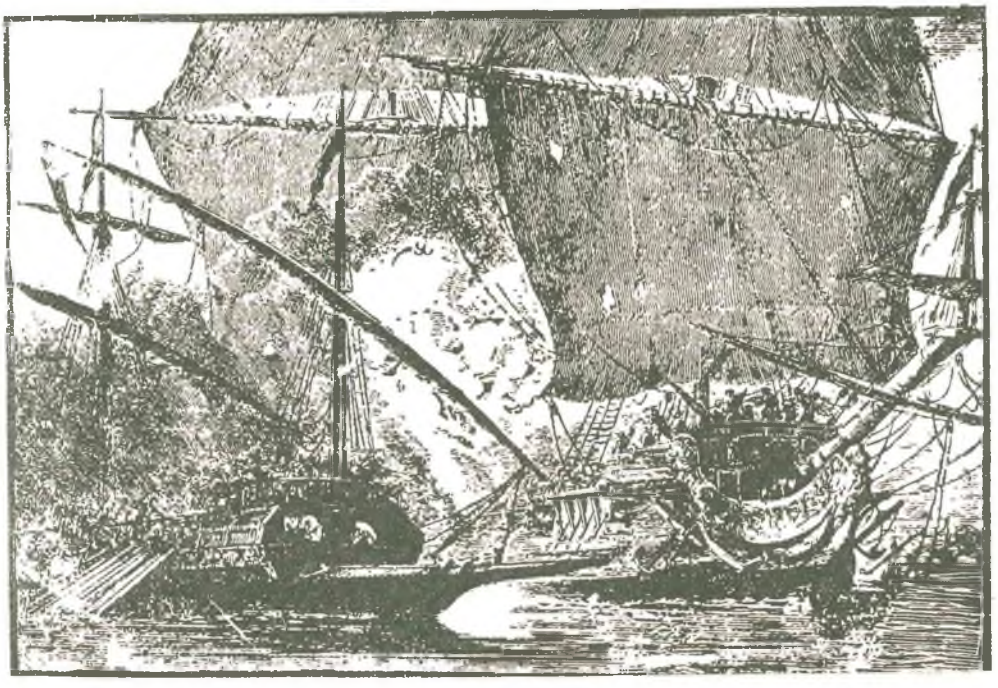

Barbaros'un Koyunluca adası önünde bir düşman filosu ile muharebesi.

Barbaros Hayreddin Paşa

(İlâve : 87)

★

Türk ırkının yetiştirdiği deniz kahramanlarının en başında gelen büyük Türk amirali Barbaros Hayreddin (1483 ? — 1546) in asıl adı Hızır olup Middili adasında dünyaya gelmiştir. Hızır'ın babası Yakub adlı bir sipahidir. Kâtip Çelebi'ye göre, Eceova'lı Gazavat-ı Hayreddin Paşa isimli esere nazaran Selânik ile Manastır arasındaki Yenice-i Vardar halkından olan Yakub, Midilli'nin zaptı üzerine oraya gönderilen tımarlı sipahilerdendi. Bilâhara orada yerleşmiş bulunan Yakub'un İshak, Oruç, Hızır ve İlyas adında dört oğlu dünyaya gelmişti.

Genç yaşta denizciliğe intisap eden bu dört kardeşten herbiri zamanla birer gemi temin etmişlerdi. Ticaret yapan kardeşlerden İshak Midilli'de oturur; Oruç, Mısır ve Suriye kıyılarına; Hızır da Selânik taraflarına işlerdi. O devirde denizler korsanlarla dolu bulunduğundan, rahat ve tehlikesizce deniz ticareti yapmak mümkün değildi. Bu bakımdan tımarlı sipahi Yakub'un oğulları da ister istemez korsanlığa intisab edeceklerdi. Hızır'dan daha büyük olan Oruç Reis, İlyas ile beraber çalışırdı. Oruç Reis Suriye kıyılarına yaptığı seferlerinden birisinde Trablusşam'dan dönmekte iken Rodos şövalyelerinin hücumuna maruz kaldı. Onlarla yaptıkları mücadelede İlyas şehit, kendisi de yaralânarak esir düştü. Şövalyeler Oruç Reis'i o sırada ellerinde bulunan Bodrum kalesine hapsettiler. Oruç Reis epeyce hapis kaldığı bu kaleden kardeşi Hızır'ın gayreti veya bir kolayını bulmak suretiyle kurtuldu.

Oruç Reis hapisten kurtulunca kısa bir müddet Memlük devletinin hizmetine girerek bir kadırgada kaptanlık etti. Daha sonra Antalya valisi Şehzade Korkud'un müsaade ve koruyuculuğiyle on sekiz oturaklı bir gemi temin etmek suretiyle korsanlığa başladı. Şövalyeler için tehlikeler yaratan Oruç Reis, onlara bir hayli zararlar verdi. Şövalyeler de kendisini yakalamak için daima fırsat gözetmekten geri durmadı. Şehzade Korkud Antalya'dan Manisa valiliğine nakledildiği sırada da Oruç'u korumakta devam etti. Bu sebeple Oruç da şehzadenin arzu ve fikir-

→

lerine uymaktan geri kalmazdı. Nitekim bir aralık Korkud'un tavsiyesiyle İtalya kıyılarında bile faaliyette bulundu. Korkud'un saltanat işinde muvaffakiyetsizliğe uğraması üzerine Oruç Reis de Midilli'yi terkederek Tunus topraklarının doğusundaki Gabes körfezinde bulunan Cerbe adasına gitti. Oruç Reis'ten iki yaş kadar küçük olan Hızır Reis de buraya geldiğinden, iki kardeş burayı kendilerine merkez yaptı (1510). Artık Oruç ve Hızır Reisler Anadolu kıyılarından uzakta kendileri için yeni bir sahaya yerleşmek üzere idiler.

İki kardeş Cerbe'de yerleşince hem yaşca büyük olması, hem de daha tecrübeli bulunması bakımından başkanlık Oruç Reis'te idi. Küçük bir filonun başında korsanlık yapan iki kardeş, elde ettikleri ganimetin beşte birini Tunus'ta hüküm süren Beni Hafs ailesinden Ebu Abdullah Muhammed Hâmis'e vermek suretiyle, Tunus'un iskelesi olan Halkulvad (Gaulette) da barınmak müsaadesini aldılar. Bundan sonra daha geniş çapta korsanlığa girişen ve teşebbüs ettikleri hareketlerde mütemadi muvaffakıyetler temin eden Oruç ve Hızır Reislerin şöhretleri kuvvet ve servetleri gibi artmakta devam etti.

Oruç Reis, korsanlar arasında daha ziyade Baba Oruç diye anılmakta idi. Gerek bu Baba Oruç kelimelerinin tarifi, gerekse kendisinin kızıl sakallı olması dolayısiyle, bu mânaya gelmek üzere «Barbaros» namı esas isminin yerini tutmıya başladı. Fransızların «Barberousse», İspanyolların «Barbarojas», İtalyanların «Barbarossa» diye söyledikleri bu isim, Oruç Reis'in ölümü ile kardeşi Hızır'a kaldı. Zaten Hızır Reis de ağabeysi gibi kızıl sakallı idi.

Barbaros kardeşler geniş çapta korsanlıkla Venedik, Ceneviz, İspanyol ve Fransız ticaret ve harp gemilerini vurarak büyük bir kuvvet temin edince, kuzey Afrika'da bir devlet kurma arzusunu duydular. Zaten o sırada kuzey Afrika'nın vaziyeti de, Barbaros kardeşlerin fikirlerini tatbike müsait bir manzara arzetmekteydi. Kuzey Afrika'da Ceneviz ve

→

→

İspanyollara ait şehir ve kalelerin esas anavatanla irtibatları kuvvetli görünmüyordu. Ayrıca kuzey Afrika müslümanları arasında da geçimsizlikler eksik değildi. Avrupalıların kuzey Afrika'ya el atmış olmalarını oradaki müslümanlar hiç te hoş karşılamıyorlardı. Yâni kuzey Afrika'da çeşitli menfaatler çarpışmakta idi. Barbaros kardeşler kuzey Afrika'nın işte bu halinden faydalanmasını bildiler. O sırada Cezayir'de hüküm süren Beni Zeyan müslüman devletinden gelen bir heyet, İspanyollar'ın Becaye (Baugic) den atılmasını teklif etmişti. Bu teklifi iyi karşılıyan Barbaros Hayreddin ve Oruç Reis, İspanyolları Becaye'den çıkaramadılarsa da buranın altmış mil doğusundaki Çiçel (Cecel) i kolaylıkla ele geçirdiler (1512). Daha sonra Cezayir halkının davetinden istifade eden Barbaros kardeşler 1516 senesinde Cezayir'e hâkim oldular.

Oruç ve Hızır Reisler tarafından, Cezayir'in işgali, İspanyollarca ehemmiyetli bir hâdise olarak karşılandı. Zira kuvvetli Türk korsanlarının Cezayir'de yerleşmesi İspanyollar için mühim bir tehdit ve tehlike mevzuu idi. Onun için Cezayir'de bulunan İspanyollar, şehrin karşısındaki Penan adasına çekilerek İmparator Şarlken'den yardım talebinde bulundular. Lâkin Şarlken'in sevkettiği donanma Barbaros kardeşleri Cezayir'den çıkaramadı. Bu defa, kendilerinin başaramadıkları bir işi, kendi nüfuzları altına aldıkları Tlemsan emiri vasıtasiyle neticeye ulaştırmak istedilerse de, Oruç Reis buna Tlemsan'ı zaptetmek suretiyle cevap verdi. Fakat İspanyollar ve onların sözleriyle hareket eden Tlemsan emiri ile Barbaros kardeşler arasındaki mücadele daha bir hayli müddet devam etti. Nihayet Oruç Reis Tlemsan'da İspanyollar ve yerli halkla mücadele esnasında şehit düştü (1518). Oruç Reis, Cezayir'e hâkim olunca hükümdarlığını ilân etmişti. Onun ölümiyle nâmı ile beraber Cezayir hükümdarlığı da Hızır Reis'e kaldı.

İspanyollar ve yerli Araplarla yılmadan uğraşan Barbaros Hayreddin bir aralık Cezayir'i terketmek zorunda kalmasına rağmen İspanyollar ve yerliler tarafından kuzey Afrika'dan asla sökülüp a-

→

→

tılamadı. Ve Cezayir'de kuvvetle yerleştiği gibi anavatanı ile de irtibatını kaybetmedi. Bu mücadeleli hayatında bir desteğe kavuşabilmek için Yavuz Selim'e bir heyet gönderen Barbaros Hayreddin, Osmanlı hâkimiyetine kabulünü diledi. Osmanlı devletiyle kurulan bu irtibat zamanla daha da kuvvetlendi. Kanunî Süleyman, kendisini İstanbul'a çağırınca, milletine faydalı olabilmek uğruna Osmanlı donanmasına hizmeti Cezayir hükümdarlığına tercih etti. Kanunî de onu Türk donanmasının başına geçirmekle en isabetli işlerinden birini yapmış oldu.

Barbaros Hayreddin, Osmanlı donanmasını kaptan-ı derya ve Cezayir beylerbeyi sıfatiyle idare ederken muvaffakıyetten muvaffakiyete koştu. 1538 de Preveze zaferiyle Türklere Akdeniz hakimiyetini temin etti. Osmanlı devletinin on dokuzuncu kaptanı deryası olarak, 12 yıl aralıksız hizmeti sırasında yalnızca deniz seferleri ve muharebelerdeki başarılariyle değil, Osmanlı donanmasının techizi bakımından da onun fikir ve direktifleri kendisinden sonrakilere örnek oldu. Osmanlı devletine zahmetsizce Cezayir'i kazandıran, Venedik elindeki Yunan adalarını fetheden, Türk bayrağını Akdeniz'in her tarafında şerefle dalgalandıran ve zaferleriyle Türk adını üstün kılan Barbaros Hayreddin'in yegâne gayesi din ve devlete hizmet idi. Zeki ve cesur bir insan, müthiş bir korsan, büyük bir kumandan, usta bir fatih olan Barbaros Hayreddin bu hasletleri ve memlekete hizmetleriyle Türk milletinin hafızasına yerleşmiş en büyük kıymetlerdendir.

Bibliyografya : Kâtip Çelebi; Tuhfet-ül kibar fi esfar-ül bihar. Gazavât-ı Hayreddin Paşa (üniversite kütüphanesi, yazma, No: 2639). Hammer (M. Âtâ); Devleti Osmaniye tarihi C: 5. Ali Rıza Seyfi; Barbaros Hayreddin. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi C, 2. Cevdet; Tarih-i Cevdet C, 1. Sandır Rang ve F. Denis; Fondation de la Régence d'Alger, histoire des Barbarousses. H. de Grammont; histoire d'Alger, sous la domination Turque. Jurien de la Gravière; Doria et Barberousse.

(İstanbul) ye arz eyledi» demektedir.

Barbaros'un Endülüs müslümanlarını Afrika'ya nakli

Kanunî Süleyman 1532 senesinde Alman seferine çıktığı zaman, Türklere karadan bir şey yapamıyan Şarlken ve kardeşi Ferdinand, denizlerde zararlı olabilmek için Andrea Doria'yı Mora kıyılarına hücum ettirmişlerdi. Andrea Doria, Mora'da Koron kalesini zaptetmiye çalışırken Barbaros'un buraya yetişmesinden de çekinmekteydi. Barbaros Cezayir'de meşgul edildiği takdirde o da işini daha emniyetli şekilde görebilirdi. Bu sebeple, Tlemsan emirini teşvik suretiyle Barbaros'u onunla uğraşmıya mecbur bırakmışlardı. Barbaros fazla zaman kaybetmeden kara ve deniz çarpışmasiyle Tlemsan hükümdarı Abdullah'ı mağlûp edip otuz bin altın tahsili suretiyle sulh yaptı.

Tlemsan hükümdarı meselesi halledilince Barbaros batı Akdeniz'de iyice serbest kalmıştı. Zira o arada Andrea Doria Koron kalesinin zaptı işleriyle meşguldü. Bu serbestiyetten faydalanan Barbaros, Endülüs müslümanlarını Afrika kıyılarına taşıdı.

İspanya'daki son islâm devleti yıkıldıktan sonra koyu bir taassupla hareket eden İspanyollar, müslümanları İspanya'dan kaçırmak için ellerinden gelen şeyi yapmaktaydı. Bu sebeple 1492 den beri İspanya'dan birçok müslüman ayrılmak zorunda kalmıştı. 1505 yılında meşhur Türk kaptanlarından Kemal Reis de Endülüs'lü birçok müslümanı Osmanlı topraklarına nakletmişti. Son zamanlarda müslümanlara yapılan zulüm tahammül edilmez bir hal almış ve Endülüs müslümanları Barbaros'dan yardım dilemişlerdi.

Bu vaziyet karşısında batı Akdenizin serbestiyetinden istifade eden Barbaros Endülüs müslümanlarından 70 bin kişiyi yedi seferde Afrika kıyılarına taşıyıp Cezair topraklarına bizzat yerleştirdi. Müslümanların nakli sırasında on beş gemilik bir hıristiyan filosu Koyunluca adası önlerinde Barbaros'un filosunu vurmak istediyse de yapılan çarpışmada hıristiyanların zarar vermesi şurada dursun bil'akis onbeş gemilerinden bir tanesi güçlükle kurtulup, diğerleri tamamen Barbaros'a esir düştü. Büyük Türk denizcisinin bu nakliyat işinde kullandığı filosu 36 gemiden ibaretti.

Barbaros Hayreddin'in İstanbul'a çağırılması

Osmanlı devleti devrinin en kuvvetli kara ordusuna sahip bulunduğu halde, deniz kuvvetleri bakımından ayni kudreti gösteremiyordu. Bu noksanlık, gemi ve silâhlar yönünden olmayıp, daha ziyade yüksek kabiliyetli deniz kumandanlarının donanmanın başına geçmemesinden ileri gelmekteydi. Zira, Osmanlı tersaneleri zamanın en mükemmel gemilerini inşa edecek seviyeye yükselmişti. Ateşli ve kesici silâhlar da bol miktarda ve sür'atle imal edilmekteydi. Donanma harplerinde esas çarpışmaları yapacak askerî personel de bir hayli mevcuttu. Buna rağmen Osmanlı donanması kara ordusu derecesinde başarı göstermiyordu. Bu imkânlara sahip Osmanlı donanmasının başına yüksek kabiliyetli bir kimse geçtiği taktirde, donanma da kara ordusunun yaptığını yapabilirdi.

İşte donanmanın bu noksanını sezen Kanunî, Cezayir hâkimi Barbaros Hayreddin (Hızır Reis) i İstanbul'a çağırmak suretiyle, noksanı gidermek istedi. Senelerce korsanlık yaparak mesleğinde pişen ve tam manasiyle bir deniz kurdu kesilen Barbaros, kazandığı birçok muvaffakıyetlerle, şahsî gayretiyle Cezayir'i zaptedip, buranın hâkimi kesilmek suretiyle kabiliyet ve dehasını isbat etmiş bir kimseydi. Son senelerde Şarlken'in hizmetine girmiş bulunan meşhur amiral Andrea Doria'nın Akdenizde çekindiği yegâne şahsiyet de o idi.

Kanunî'nin Alman seferinde bulunmasından istifade eden ayni zamanda devletin nazarı dikkatini başka tarafa çekmiye çalışan Andrea Doria 1532 a - ğustosunda Mora sahilinde Koron'a bir baskın yaparak, kaledeki yerli Rum ve Arnavutların hıyanetinden de fayda - lanarak burayı almış, onun arkasından da Patras ve İnebahtı'yı zaptetmişti. Gerçi Kanunî Süleyman Alman seferinden dönüşünde Semendre sancak beyi Yahya Paşazâde Mehmed Beyi Koron-

un zaptına memur ederek, Koron'un geri alınmasını temin ettirecektir ama, Andrea Doria ile denizlerde boy ölçüşecek birisine ihtiyaç vardı. Bu da Barbaros Hayreddin'den başka kimse olamazdı. Onun için Kanunî Sultan Süleyman, Cezayir hâkimi Barbaros'a bir hatt-ı humayun göndererek İstanbul'a davet etti. Kâtip Çelebi «Tuhfet-ül kibar fi esfar-ül bihar» isimli eserinde bu hususta Kanunî'nin: «İspanya'ya sefer etmek muradımdır, bir yarar adamını yerine koyup gelesin. Eğer muhafazaya kaadir kimse yoksa ilâm edesin» dediğini kaydetmekte ve padişahın bu fermanının Sinan Çavuş tarafından Cezayir'e götürüldüğünü bildirmektedir.

Barbaros'un İstanbul'a gelişi

Cezayir hâkimi Barbaros Hayreddin Bey Padişahtan bu daveti alınca İstanbul'a hareket için hazırlıklar gördü. Hareketinden önce Cezayir'de mevcut 7 bin hıristiyan esirinin emniyetle muhafazası işini yoluna koydu. O sırada esirlerden yirmi kişi kaçmak için bir fesat tertip etmişlerdi. Bu hareket zamanında haber alındığından, Barbaros, fesatçı 20 kişiyi idam ettirdi. Fesat hareketiyle uzaktan ilgileri bulunanlara bir şey yapmadı. Zira hıristiyanlar elinde esir bulunan Turgut ve Salih Reislere de hıristiyanların kıyacağını hesaplamaktaydı.

Barbaros bu işleri bitirince ilerde paşa ünvanını alacak olan oğulluğu Hadım Hasan Ağa'yı yerine vekil, Ramazan Çelebi isminde birini de ona müşavir olarak bıraktı.

1532 yılı ağustosunda Cezayir'den ayrılırken namlı Türk kaptanlarından 18 kişiyi de yanına almıştı. Barbaros, Cezayir'den yola çıkınca doğu istikametinde Afrika kıyılarını takip etmiyerek Sardunya adasına doğru ilerledi. Bilâhara Sardunya kıyılarından güney doğuya dümen kırarak Sicilya istikametinde yoluna devam etti. Messina boğazı açıklarında 18 gemilik bir hıristiyan filosuna rastlıyarak bunları zaptetti. Bunların yük ve mürettebatını aldıktan sonra gemileri Messina halkının gözleri önünde ateşledi. Barbaros Hayreddin, ele geçirdiği esirlerden Andrea Doria'nın 24 çektiri ve 26 barçadan ibaret 50

Barbaros Hayreddin'in zamanında, Avrupa'da yapılmış bir portresi.

gemilik bir donanma ile Koron'a gittiğini haber aldığından sür'atle yol alarak Preveze'ye ulaştı. Barbaros'un Mora sularına gelmekte olduğunu öğrenen Andrea Doria, onun Preveze'ye varışından altı gün önce İtalya'ya kaçmıştı. Fakat Barbaros buna rağmen hasmının arkasından 25 gemilik bir filo gönderdi. Bu filo Andrea Doria'nın geriden gelen gemilerinden yedi tanesine yetişerek beşini kaçırıp ikisini zaptedip döndü.

Barbaros, Preveze'den ayrılarak Navarin'e gelince kaptanı derya Kemankeş Ahmed Bey ile buluştu. Buradan beraberce yoluna devam ile 1533 yılının aralık (940 yılı ortaları) ayında İstanbul'a vasıl oldu. Ünlü kahraman, İstanbul'da muazzam şenliklerle karşılandı. Kendisi Kemankeş Ahmed Beyin Atmeydanındaki konağında misafir edildi.

Kanunî Süleyman, Barbaros'u on sekiz arkadaşı ile birlikte kabul etti. Kabul sırasında ûlema ve vezirler de ha-

zır bulunmaktaydı. Akdeniz'in namlı kahramanı padişahın elini öperken padişah da kendisine hayli iltifatta bulundu. Gerek Barbaros'a gerekse arkadaşlarına hil'atler giydirildi.

Eski kaynakların kaydına nazaran, şimdiye kadar kimseye baş eğmemiş ve merasimlere tâbi olmamış bulunan Akdenizin bu serazad korsanı, Kanunî'nin huzuruna çıktığında etek ve saçak öpmeyi bilmiyerek doğruca yürüyüp elini öpmüş ve karşısında oturuvermiştir. O arada Padişahın sorduğu suallere pervasız şekilde serbestce cevaplar vermiştir. Onun bu hali Kanunî'nin pek hoşuna gitmiştir. Yine eski kaynaklar, Kanunî Süleyman bu kabul sırasında «Hızır, oğlum, sen din ve devlet için hayırlı birisisin, adını ben Hayreddin koydum» dediğinden, bundan sonra Barbaros Hayreddin diye anıldığını yazarlarsa da, onun Cezayir'deki 926 (1520) tarihli Camiinin kitabesinde Hayreddin adının mevcudiyeti görüldüğünden, mezkûr rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Barbaros Hayreddin İstanbul'a altın ve gümüşten mamul eşyalar, esir ve kölelerden ibaret pek çok da hediye getirmişti. Barbaros'un İstanbul'a getirdiği adamlar arasında mühim bir kimse vardı ki; bu da Tunus hükümdarı, Mevlây Hasan'ın kardeşi Reşid idi. Tunus'ta hükümdarlık eden Beni Hafs hanedanına mensup olan Reşid, kardeşi Mevlây Hasan'dan kaçarak Cezayir'e Barbaros'un yanına gelmişti. Tunus hükümdarı Mütevekkil Alâllah Ebu Abdullah Muhammed 1525 yılında ölünce yerine geçen oğlu Mevlây Hasan, kırk dört kardeşinden kırk ikisini öldürtmüştü. Ancak kardeşlerinden Abdülmümin ve Reşid Arap kabileleri arasına kaçarak canlarını kurtarmışlardı. Mevlây Hasan çok zâlim bir kimse olduğundan, halktan bazı kimseler Reşid'e haber göndererek kendisini hükümdar yapmak istemişlerdi. Mevlây Hasan bunu duyunca Reşid'i takip ettirmiye başladığından o da Cezayir'e gelip Barbaros'a sığınmıştı. Reşid'in Cezayir'de ikameti mütemadiyen Mevlây Hasan'ın şüphe ve kuşkusunu celbettiğinden; Tunus hükümdarı Sultan Süleyman nezdinde şikâyette bulunmuştu. Onun içindir ki Reşid'in de İstanbula getirilmesi istenmişti. İşte Barbaros'un beraberce İstanbul'a getirdiği Reşid, böyle maceralı bir şahsiyetti. Reşid, İstanbul'a gelince yevmiye beş yüz akçe tahsisatla alı konuldu.

Barbaros'un Veziriâzam İbrahim Paşa ile görüşmesi

Kanunî Sultan Süleyman, Barbaros Hayreddin ile görüştükten sonra kendisini, Irakeyn seferine çıkmış olan Veziriâzam İbrahim Paşaya gönderdi. Eski Osmanlı kaynaklarından «Tabakat-ül Memalik» te: Barbaros'un, veziriâzamı görmek istediği için Halep'e gittiği; Kâtip Celebi'nin «Tuhfet-ül kibar fi esfar-ül bihar»ında da İbrahim Paşanın padişaha yolladığı bir mektupla Barbaros'u kendisine göndermesini rica ettiği kaydedilmekteyse de, hakikatın, Kanunî'nin bizzat gönderdiği merkezinde olması icap eder. Zira Veziriâzam İbrahim Paşa o sırada ayni zamanda serasker bulunmaktadır. Vezirler hariç, bütün tayin ve aziller onun selâhiyeti dahilindedir. Kanunî Süleyman, Barbaros'u donanmanın başına geçirmek niyetiyle getirttiğine göre; onu, İstanbul'a varışından beş on gün sonra veziriâzama yollaması yeni vazifesinin bir an önce kesinleşmesi içindir.

Barbaros Hayreddin, İbrahim Paşa ile görüşmek için kara yolunu takip etti. Serasker o sırada Halep'te idi. Kâtip Çelebi'ye göre, 22 günde Halep'e ulaştı. İbrahim Paşanın ilk kabulü sırasında beyler ve paşaların altında kendisine yer gösterilmişti. Halbuki ertesi gün cereyan eden ikinci kabulde, Cezayir beylerbeyliği hil'ati giydirildiğinden, diğer beylerbeylerin üst tarafına oturtuldu.

Tabakat-ül Memalik isimli meşhur eserin sahibi Celâl zâde Mustafa Çelebi: «Hayreddin reisin ruhunda asalet ve nur saçan yüzünde hayır alâmeti olduğu gibi, nafiz bakışında keskin bir zekâ bulunduğu apaşikâr seziliyordu. Ondaki kahramanlık her türlü takdirin üstündedir. O, hıristiyan devletlere ait birçok filoları batırmış ve birçok tümenleri bozmakla ün almıştı ve korsanlar arasında herkesten ziyade tanınmıştır. Bundan başka cömertlikte de eşi az bu-

lunur» diye Barbaros'u tanıtmıya çalışmaktadır. Yine ayni eserden Barbaros'un «Gelibolu sancağı beyi ve sefâin-i hizmetkârin-i pervin Cem'in kaptanı ve Cezayir-i Mağribzemin beylerbeyi» olduğunu, yani Cezayir beylerbeyi rütbesiyle Osmanlı donanmasının başına geçirildiğini öğrenmekteyiz. İbrahim Paşa, Halep'e 1533 yılı aralık ayının son günlerinde vasıl olduğuna nazaran, ayni yerde Barbaros'u kabulü en erken 1534 senesi ocağının sonlarında cereyan edebilir.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞANIN İLK SEFERİ

Barbaros Hayreddin, gidişinde olduğu gibi süratli davranarak 22 günde Halep'ten İstanbul'a geldi. Akdenizin en meşhur korsanı ve en kabiliyetli kaptanına şimdi koca bir İmparatorluğun donanması teslim edilmişti. Barbaros, müstakil Cezayir hükümdarlığından vazgeçip, onun yerine, emir altına girmek suretiyle, Osmanlı devletinin donanma kumandanlığını tercih etmekle, mensup olduğu millete en büyük hizmete koşmaktaydı. Artık bundan sonra kendine değil, milletine hizmet edecek ve bu hizmeti arasında kendi namı da daha fazla şan ve şöhrete kavuşacaktır. Barbaros Hayreddin Paşanın gayretleriyle Türk bayrağı Akdenizde hâkimiyet ve kudretinin sembolü olarak dalgalanacaktır.

İşte Türk donanmasını bu seviyeye yükseltmekte pek büyük rolü olan Barbaros Hayreddin Paşa, Halep'ten döndükten sonra tersanedeki çalışmalara nezaretle baştarde ve kadırga nev'inden 61 parça gemi yaptırdı. Buna Cezayir'den getirdiği 18 gemi ile korsanlardan zaptettiği 5 gemiyi de ilâve suretiyle 84 parçalık bir donanma ile ilk seferine çıktı.

İmparator Şarlken ve müttefiklerinin Akdenizdeki kuvvetlerini ezmek için yapılan bu sefere, bazı tarihçiler, 1534 yılı baharında çıkıldığını söylerlerse de, bu tarihin ay hesabiyle doğru olmaması icabeder. Barbaros'un İstanbul'dan Akdeniz'e doğru yelken açışının, İran seferine giden Kanunî'nin Anadolu'nun ortalarında bulunduğu günlere rastlayışına dair müteaddit kayıtlar göz önüne getirilirse, 1534 temmuuzunun sonu veya ağustosunun ilk günlerinde İstanbul'dan hareket etmiş olabileceği neticesine varılır.

Barbaros Hayreddin Paşa, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra doğruca İtalya sahillerine ilerledi. Messina boğazında Recyo (Reggio) şehrine yüklendi. Buranın ahalisi şehri bırakıp kaçmıştı. Barbaros Reggio'yu tahrip etti. Oradan yine İtalya kıyılarındaki Santaluksa (Santa Lucca) ya hücum etti. Reggio gibi burayı da zaptı müteakip tahrip ile başka bir kaleye doğru ilerledi. Barbaros'un hücumuna uğrayan üçüncü İtalyan kalesi, Sitraro (Citraro) idi. Sitraro'nun limanındaki 18 gemiyi yaktı. Sonra Sperlonga (Spina Lunga) yı da ayni akibete uğrattı. Bu arada Barbaros'un hücumuna uğrayan yerlerden biri de Napoli arazisinde ve sahilden içerde Fondi kasabası idi. Avrupa müelliflerine göre Barbaros'un Fondi'ye hücumunun sebebi; burada bulunan Avrupa'nın en güzel kadını Giovanna d'Aragona'yı esir etmek içindi. Barbaros'un Kanunî'ye takdim etmek istediği bu güzel kadın birçok İtalyan şair ve ressamının ilham kaynağı idi. Trajetto düşesi ve Fondi kontesi olan Giovanna d'Aragona, Barbaros'un baskını sırasında bir şövalye kıyafetiyle bin müşkilâtla kaçırılmıştı.

Barbaros'un Tunus'u zaptı

Barbaros Hayreddin Paşa İtalya kıyılarını vurduktan sonra birdenbire Tunus'a teveccüh eyledi. Onun İtalya kıyılarını vurmaktaki maksadı Andrea Doria'yı bir harbe mecbur etmek olduğu gibi bilhassa Tunus'a yapacağı harekâtı gizlemek içindi. Barbaros İstanbul'dan ayrılırken yanına, sekiz yüzü yeniçeri olmak üzere sekiz bin asker, sefer masrafını karşılamak için de sekiz yüz bin duka altını almıştı. Bu tedbirli davranış da onun mühim bir işe tevessül eyliyeceğine işaretti.

Barbaros Hayreddin Paşa, İtalya sahillerinden ayrıldıktan sonra birden bire Tunus'a yüklendi. Tunus'a üç yüz elli seneden beri Beni Hafs hanedanı hükmetmekte idi. O sırada bu hanedandan gelen yirmi ikinci hükümdar Mevlay Hasan Tunus tahtını işgal edi-

Tunus limanı ile ağzındaki Goulette kalesini gösteren eski bir kroki

yordu. Kırk iki kardeşinin kanına girdiğinden dolayı Tunus'ta pek sevilmi - yen bu adamın yerine kardeşi Reşid'i geçirmek bahanesiyle, Tunus önüne gelen Barbaros, önce, Avrupalıların Goulette dedikleri Halkulvad kalesine as - ker çıkardı. Halkulvad'a sahip olunca buradan dokuz mil içerde bulunan Tunus'a yürüdü. İspanyol'dan dönme iki müslümanın kale kapılarından birini açmaları üzerine kolaylıkla şehre dahil oldu. Barbaros bu esnada şehre beş bin kişilik kuvvet sokmuş bulunuyordu. Türk kuvvetleri şehre girerken halk «Yaşasın Padişah ve Hayreddin!» diye bağırmaktaydı.

Tunus halkının, sefih, tembel ve müstebit hükümdarları Mevlay Hasan'dan kurtuluşlarından mütevellit sevinçleri pek uzun sürmedi. Zira peşinen hü - kümdar yapılacağı söylenen Reşid İstanbul'dan getirilmemişti. Zaten Bar - baros'un hakikî niyeti, Mevlay Hasan'ın yerine Reşid'i geçirerek Tunus halkı namına iş görmek değil, burasını Osmanlı devleti için zaptetmekti. Barbaros'un bu plânı anlaşılınca, Tunus halkında Türklere karşı itimatsızlık belirdi. Ayrıca Türkler şehre girerken aşiretler arasına kaçmış bulunan Mevlay Hasan'ın uğraşmaları neticesinde Türklere mukavemet hissi revac bulmaya başladı. Bundan faydalanan Mevlay Hasan aşiretlerden topladığı kuvvetlerle Tunus'a girmeğe muvaffak olduysa da Barbaros'un topçu kuvvetleri karşısında mağlûben güçlükle Tunus'tan kaçabildi. Mevlay Hasan'ın Tunus şehrinden ikinci firarını müteakip Barbaros Hayreddin Paşa, bu adamın kuvvetlerini iyice ezmek istedi. Onun için 10 bin kişilik kuvvet ve 30 top ile Mevlay Hasan'ın üzerine yürüdü. Kayruvan'a çekilmiş bulunan Mevlay Hasan'ın üzerine giderken, kâfi miktarda hayvan bulamayan Barbaros, Kâtip Çelebi dahil olmak üzere, eski kaynaklarımızın bildirdiğine göre; top kundakları üzerine yelken takıp nakilde kolaylık temin etti. Barbaros, bu fevkalâde faaliyetiyle Mevlay Hasan'a bağlılık gösteren kabilelerin mıntıkasına yetişip onları perişan etti. Böylece, Barbaros'un gayreti sayesinde 1534 yılı sonlarında Tunus toprakları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Şarlken'in Tunus'u geri alması

Tunus'un Türkler tarafından zaptı, Cezayir'den sonra burada da Türk hâkimiyetinin yerleşmeğe yüz tutması, Akdeniz hakimiyeti bakımından, İmparator Şarlken'in hayli çekindiği bir meseleydi. Barbaros gibi müthiş bir kumandanın, Osmanlı İmparatorluğunun kaptanı deryası sıfatiyle Tunus'a gelmesi ve bu toprakları Türk hakimiyetine sokması, batı Akdenizi Türk haki - miyetine geçirmesi demekti. Tunus'a Türklerin yerleşmesinden en fazla çekinenlerden biri de Malta şövalyeleri idi. Kendi kuvvetleriyle Türklerle başa çıkmaları mümkün olmıyan şövalyeler imparator Şarlken'i Türkler aleyhine teşvik ediyordu. O sırada Trablusgarp'a gitmiş olan Mevlay Hasan'ın kardeşi Abdülmümin, Kanunî Süleyman'ın İran seferiyle meşgul olduğunu öğrenmişti. Padişah çok uzaklarda bulunduğuna göre, Barbaros aleyhindeki faaliyete daha emniyetle devam edilebilirdi.

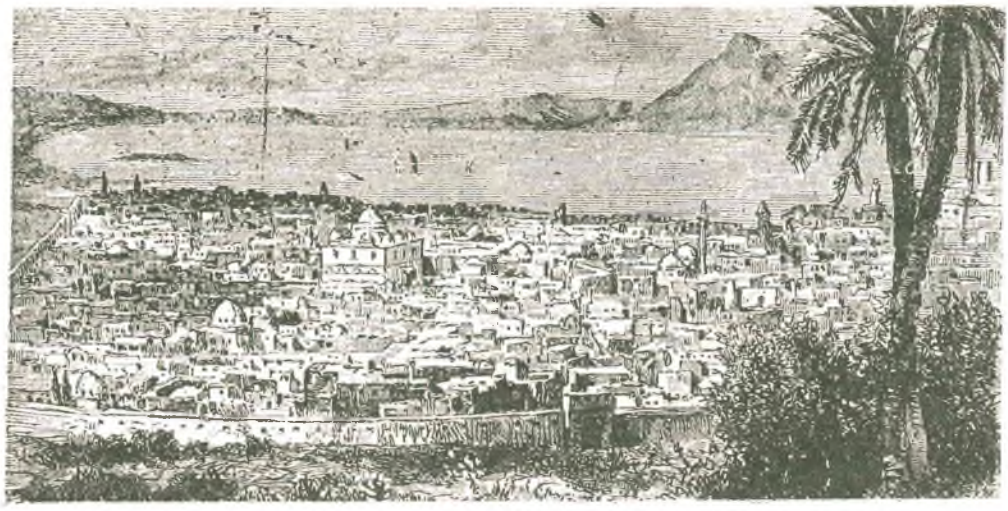

Tunus'un bir buçuk asır evveline ait umumî bir görünüşü

Bu sebeple, Trablusgarp kıyısında da hakimiyet sahası bulunan Malta şövalyelerinden başka, Mevlay Hasan da Şarlken'i Tunus'un zaptına teşvik etmekteydi.

İşte bu istekler birleşince İmparator Şarlken, esaslı bir hazırlıkla Tunus'u Türklerden geri almak için faaliyete geçti. İspanyol asılzadelerinin en meşhurlarını da yanına alarak 29 mayıs 1535 te İspanya'nın Barselon limanın - dan gemiye bindi. Andrea Doria'nın kumanda ettiği donanmada 300 (Ham - mer'e nazaran 500) gemi vardı. Ayrıca bu filoya Alman, Malta, İspanyol, Portekiz, Napoli ve Cenevizlilerden mürekkep 24 bin kişilik bir kuvvet bindiril - mişti. Akdenizdeki hıristiyan deniz kuvvetleri âdeta Barbaros'un aleyhinde birleşmiş gibiydi. Ve bunlar bir haçlı ordusu manzarası arzetmekteydi.

İmparator Şarlken haziranın 16 sında Halkulvad önüne geldi. Andrea Doria, bir taraftan deniz ile teşkil eylediği boğaz ile, diğer taraftan suları Tunus duvarlarına kadar uzanan göl ile müdafaa olunan Halkulvad (Goulette) a önce Alman, onun arkasından da di - ğer milletlere mensup askerleri çıkardı. İmparatorun askerleri karaya çıkar çıkmaz, Tunus'un kapısı mesabesinde bulunan bu mühim kaleyi derhal kuşatmıya başladı .Halkulvad'ın birbirinden kırkar adım mesafede iki kalesi mevcuttu ve kare şeklinde olan bu kaleler şehrin yegâne dayanma sahasını teşkil ediyordu. Taaruz edenlerin kuvveti Barbaros'unki ile kıyaslanınca en az üç misli fazla tutmaktaydı. Buna bir de yerli Arapların İmparator tarafına yardım ve iltihakları eklenince, nisbet, Türklerin aleyhine daha fazla büyümekteydi.

Barbaros Hayredin, bu nisbetsizliğe bakmıyarak kaleyi bir ay müddetle müdafaa etti. Şarlken'in yüz yirmi topunun gece ve gündüz etrafa ateş saçmasına rağmen üç defa kaleden çıkış hareketi yapılarak düşmana hücum edildi.

Tunus'ta Kayruvan şehri

İmparatorun ordusu altı binden ziyade zayiata uğramakla beraber Halkulvad'ın muhasarası gevşetilmiyor, zayi - attan mütevellit noksanlıkları takviyeye gelen hıristiyanlar ve Araplardan alınan kuvvetlerle kapatılıyordu. Halkulvad'ın kalesi ile liman kısmını müdafaa işine memur edilen Sinan Reis, akıllara durgunluk verecek gayret ve şecaatla çarpışmaları idareye uğraşıyordu. Halkulvad muhasarasının ortalarında Tunus hükümdarı Mevlay Hasan'ın İmparator Şarlken'in huzuruna çıkarak ona tabiiyetini arzetmesi, vaziyeti daha fazla Türkler aleyhine çevirdi. Zira müteca-vizlerle işbirliği eden Arapların miktarı daha da çoğaldı. Bir aydan beri dayanan Halkulvad kalesi nihayet 15 temmuz 1535 günü düştü. Kale düşerken Sinan Reis maiyetindeki kahramanlarla birlikte oradan çekilip Barbaros'a iltihak etti. Bu arada hıristiyanlar Halkulvad'da mühim miktarda malzeme ele geçirdiler.

Halkulvad elden gidince Barbaros Hayreddin Tunus duvarları önünde bir muharebe vermek ve Tunus'ta tutun - mak istedi. Lâkin emrindeki askerlerin miktarı hıristiyanlarınkine nisbetle hayli azdı. Halkulvad 9700 kişi ile müdafaa edilmişti. Tunus önünde vuru - şulmak istenirken bu miktar sadece 7200 kişiden ibaretti. Hıristiyan kuvvetleri Arapların iltihakiyle artmakta devam ettiği halde Türkler için böyle bir imkân mevcut değildi. Üstelik Barba - ros Hayreddin Tunus önünde muharebeye girişirken kuvvetlerinin dörtte birini teşkil eden yerli Araplardan ibaret kısmı döğüşmekten imtina eyledi. Bütün yük Maraş tarafından toplanmış olan Türk askerinin üzerindeydi. Buna rağmen Barbaros mücadeleden vazgeçmedi. Tunus duvarları önünde yapılan birkaç günlük çarpışmada düşman epeyce zayiata uğratıldı. Türk kuvvetleri muharebeye devam ederken, Tunus içinde bulunan dört bin hıristiyan esirinin mahbeslerinden kurtularak mücadeleye katılması, işin şeklini birden bire değiştirdi. Türk askerleri iki ateş arasında kalmıştı. Bu yüzden mağlûbiyet kesinleşti. Barbaros Hayreddin, Sinan Reis ve 206 kişilik maiyetiyle Cezair istikametinde çekildi (21 temmuz 1535).

Tunus'ta yağma ve katliam

Hıristiyan kuvvetleri Tunus'a girmek üzereyken Şarlken riyasetinde toplanan bir mecliste üç saat süren müzakereleri müteakip şehrin yağmasına karar verildi. Hıristiyanlar Tunus'a dahil olur olmaz müthiş bir yağma ve katliama daldılar. Şehrin yağmaya uğramıyan yeri kalmadı. Evler soyulurken sandıklar, kilârlar boşaltılmakla kalmıyor, galipler kuyuların içinde dahi mal ve eşya araştırıyordu. Bu yağmaya yalnız evler değil camiler, medreseler mektepler velhasıl her yer maruz kalıyor; camiler tahrip ediliyor, mektepler yıkılıyor ve nadir kitaplar yırtılıp yakılıyordu. Gözleri yağma ve tahrip hırsiyle kararan İmparator kuvvetleri yalnız soygunla da iktifa etmiyor, önüne geleni boğazlayıp öldürüyordu. Böylece iki gün zarfında 30 bin kişi boğazlanmış bulunuyordu. Evler, sokaklar insan ölüleriyle doluyor, Cesetleri çiğneyen galipler yine erkek, kadın demeyip yakaladığını öldürüyor ve bir şey bulursa onu da yağma eşyaları arasına katıyordu. Galipler, öldürdükleri 30 bin kişinin dışında 10 bin kişiyi de esir etmiş bulunuyordu.

Bu hunharlık günlerce sürdü. Nihayet Şarlken 1 ağustos'ta askerlerin şehir dışına çıkmalarını emretti. Fakat yağmaker güruhunun Tunus'u terki kolay olmuyordu. Soyulan malların gemilere nakli bir günden fazla sürdü. Hıristiyan askerleri arasında eşya nakli sırasında bir birine giren, yekdiğerinin eşyasını yağmaya kalkışan pek çok kimse vardı.

Hıristiyanlarla işbirliği yapan ve Şarlken'i Tunus'un zaptına çağıran Mevlay Hasan Tunus'a bir kurtarıcı değil, vebadan daha kötü bir belâ davet etmişti. Fakat yalnız Türklere değil, Arap Tunuslulara bile hıyanet eden bu adam 8 ağustosta Şarlken'le bir muahede imzaladı. Mevlay Hasan imzaladığı bu muahede ile yalnızca istiklâlini Alman imparatorunun eline teslim etmekle kalmıyor, kendisini hayli küçük düşürecek şartlara da boyun eğiyordu.

Muahede gereğince: Tunustaki bütün hıristiyan esirler salıverilecek, hıristiyanlar Tunus topraklarında din ve âyinlerini icrada serbest olacaktı. Tu-

nus hükümdarı, o sırada Barbaros'un elinde bulunan bazı şehirleri de imparatora teslimi vaadediyordu. Halkulvad imparatora bırakılıyor, ayrıca işgal kuvvetlerinin masrafının karşılığı adiyle onlara on bin duka ödeme taahhüdü altına giriyor ve yine ayrı **bir şartla da** imparatorun haraçgüzarı mevkiine düşüyordu. Muahede imzalanınca her iki taraf da bu şartlara bağlı kalacaklarına dair dinleri ve mukaddes kitapları üzerine yemin ediyordu. Mevlay Hasan, muahedeye birinci riayetsizliğinde ellibin, ikincisinde yüz bin duka ödiyecek, üçüncüsünde de taht ve devletini kaybedecekti.

İmparator Şarlken, Halkulvad'ı muhafaza için kalesine bir miktar asker, limanına da on kadırga bıraktıktan sonra 17 ağustos 1535 te Afrika topraklarından ayrıldı. Şarlken'in, kendisininkinin üçte biri nisbetindeki Türk kuvvetlerine karşı kazandığı bu muvaffakıyet Avrupa'da hayli büyütüldü. Muvaffakiyeti temin edişlerinde, Arapların Türklere hıyanetle onların tarafına katılışları âdeta nazarı dikkate alınmadı. Tunus'un zaptını müteakip silâhsız kimselerden otuz bin kişi boğazlandığı halde, Şarlken büyük bir iş yapmış edasiyle alkışlandı. Aradan asırlar geçtikten sonra hadiseyi anlatan meşhur tarihci Hammer bile Şarlken'in hıristiyanlığa şeref kazandırdığını söylemesi ne kadar gariptir.

Şarlken ile anlaşıp Barbaros'a cephe alan Tunus hâkimi Mevlay Hasan

Barbaros'un vurduğu Balear adalarında bir liman ve kalesi

Barbaros'un Balear adalarına hücumu

Barbaros Hayreddin Paşa Tunus'tan çıktıktan sonra, Arapların Beled-ül-Unnâb dedikleri Bône'a geldi. Barbaros evvelce buraya donanmasından 15 kadırga göndermişti. Bône şehri Türklerin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Barbaros batı istikametinde yoluna devamla beşinci günü Becaye (Bougie) ye vasıl oldu. Burada reislere haber göndererek gemilerini toplayıp getirmelerini emretti. Bir miktar gemi toplanınca Becaye'den Cezayir'e geçti. Şehir halkı Barbaros'u merasimle karşıladı. Cezayir'de Murad Aga idaresindeki 9 gemi ile 8 tane de Cezayir gemisini yanına aldı. Böylece 32 gemilik bir filo teşkil etti.

Hiçbir şeyden yılmayan büyük denizci Barbaros Hayreddin Paşa on beş gün sonra Akdenize yine yelken açtı ve doğruca İspanya idaresindeki Balear adaları önüne gitti. Minorka adasının Mahon limanını, sonra da Mayorka adasının Polma şehir ve kalesini basarak tahrip etti. Mayorka'ya geldiği sırada Barbaros'un gemilerini Tunus fethinden dönen hıristiyan donanması zanneden

şehir halkı derhal şenlik topları bile atmıya başlamışlardı. Bu arada Tunus'tan müslüman esir kafilesi taşıyan İspanyol gemilerini yakalayıp esirleri azad ettikten sonra gemilerini yaktı. Ayrıca iki tane de Portekiz gemisi zaptetti. Barbaros Hayreddin Balear adalarına yaptığı baskından birçok ganimet ve beş bin yediyüz esirle Cezayir'e döndü.

Balear baskınına ait haber Roma'ya ulaştığı sırada Papa, Şarlken'in Tunus zaferini ve Barbaros'u mahvettiğine dair müjdesini kiliselerde dinî âyinler yaparak kutlamakta idi.

Barbaros Hayreddin Paşa, Minorka ve Mayorka'ya yaptığı baskından dönüşünde Cezayir'de uzun müddet kalmadı. Irakeyn seferinden dönen padişah kendisini çağırdığından Cezayir'de Hasan Ağayı bırakarak İstanbul'a geldi.

Barbaros'un İtalya seferi

Barbaros Hayreddin Paşa Tunus ve Balear hâdiseleri ile neticelenen seferinden İstanbul'a döndükten sonra İtalya sahillerine küçük bir harekâtta bulundu, 1536 senesi eylûlünde cereyan eden bu hâdise, çok defa, yine onun 1537 baharında çıktığı İtalya seferi ile karıştırılmaktadır. Halbuki, Kâtip Çelebi'nin «Kastel nam bir kal'aya düşüp harb-ı âzim ile feth eyledi, esirleri alup hisarı garetten sonra şitâ eyyamı olmağla dönüp tersane-i âmireye geldi ve ol kış donanma gemilerini hazır ve mükemmel eyledi» ibaresinden; Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin de, her iki İtalya harekâtını ayrı başlıklarla ve sarih şekilde izah edişinden, Barbaros'un İtalya kıyılarına yaptığı harekâttan İstanbul'a döndükten birkaç ay sonra ikinci defa ayni tarafa sefere çıktığına şüpheye düşmeden hükmetmek gerekir.

1536 İtalya harekâtı, Fransa kıralı Birinci François'ya yardım niyetiyle icra olundu. Fransa ile kapitülâsyon anlaşması yapıldıktan sonra iki devlet müttefik vaziyetine gelmişti. O sırada Fransız hükûmeti Napoli arazisine bir sefer yapmakta idi. François'nın ricası üzerine Kanunî, Napoli kırallığına karşı müşterek taarruzda bulunmayı vaadetmiş bulunuyordu. İşte Barbaros Hayreddin Paşa bu vaadin bir neticesi olarak otuz parçadan ibaret bir filo ile İtalya'da Napoli hükûmetine ait, topraklara hücum etti. Otranto yakınında karaya asker çıkardı ve Napoli kırallığına bağlı Castello (Osmanlı kaynaklarında Kastel, Kastalya) yu zaptve tahrip etti. Lâkin kuzeyden Napoli üzerine yürüyeceklerini evvelden vadetmiş bulunan Fransız kuvvetlerini ortalarda göremeyince, harekâta nihayet verdi. Esasen gerek filosundaki gemilerin miktarı, gerekse içerilere ilerlemek, kale kuşatmalarını emniyetle başarmak için lüzumlu malzemeyi de getirmemiş olması, daha büyük çapta işler yapmasına mâni idi. Böylece eski Osmanlı tarihcilerinin Apulia isminden tahrifen «pulya seferi» dedikleri harekât sona ermiş oldu.

Solin ve Klis kaleleri hadisesi

1537 senesinin ilk ayları zarfında, Bosna hududunda bir kaleye Avusturyalıların hücumu, başka bir kaleye de Türklerin hücum ve zaptı ile neticelenen iki hâdise cereyan etti. Bunlar geniş çapta harekâtı gerektiren şeyler olmamakla beraber, kalelerin mevkilerinin ehemmiyeti ve birkaç ay sonraki seferle az miktarda ilgileri bakımından zikri gereken şeylerdir.

Bosna hududunda ehemmiyetli mevkiye sahip Solin kalesi 1532 yılındaki Alman seferi esnasında tarafımızdan zaptedilmişti. Solin'in stratejik önemini göz önünde bulunduran Avusturyalılar, seçme askerlerden müteşekkil 12 bin kişilik bir kuvveti buranın istirdadına memur ettiler. Ömrü mütemadi mücadele ile geçen Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev Bey 1537 şubatının sonlarında Avusturyalıların tecavüzünü görünce, itimad ettiği adamlarından Murad Beyi derhal bunlara karşı gönderdi. Yapılan şiddetli muharebede Avusturyalıların 12 bin kişilik kuvvetinin bir kısmı telef, bir kısmı da esir oldu.

Solin'e vâki tecavüzün müthiş şekilde ezilmesinden bir ay sonra, Bosna hududunda Avusturyalılar elinde bulunan, duvarlarının yüksekliği ve etrafını çeviren hendeklerinin derinliği ile meşhur Klis kalesini, Hüsrev Bey, emrindeki kuvvetle kuşattı. Kale bedenleri toplarla dövüldü ve nihayet 1537 martının 25 inci günü Klis zaptedildi. Klis

elde edilince içine muhafızlar konup, idareciler tayin ve kiliseleri de camiye tahvil olundu. Böylece, Celâl zâde Mustafa Celebi'nin «ahlâk ve cesareti kemal derecesini bulmuştur» ve yine «kahramanları birer yıldıza benzetilirse Hüsrev Bey anların yanında bir güneştir» diye methettiği Gazi Hüsrev Beyin şahsî gayreti sayesinde bu meseleler muvaffakiyetle halledilmiş oldu.

Adriyatik Harekâtı ve Korfu muhasarası

1537 senesinde Osmanlı donanması büyük bir kuvvet halinde Adriyatik denizine girip İtalya sahillerine ilerledi. Donanma bu harekâtı yaparken Kanunî Süleyman da Arnavutluk sahiline gelmiş bulunuyordu. En sonunda Korfu adasının neticesiz muhasarası ile bitten ve bir kısım tarihcilerin «İtalya seferi», bazılarının da «Korfu seferi adını» verdikleri bu harekâtın sebep ve gayelerini izah biraz güçtür. Zira, seferin geniş çaplı tutumuna rağmen, hedef pek sarih değildir. İhtimal gayenin dağınık oluşundan dolayı, harekât da gözle görülen iyi bir netice vermemiş tir.

Eski Osmanlı tarihlerinde seferin sebebi ve bu arada hedefin ne olduğu izah edilirken Fatih Mehmed zamanındaki Oranto fethinin tekrarlanıp tevsiinin gözetildiğinden bahsedilir. Ve bu arada Venedik cumhuriyeti ve İmparator Şarlken'den alınacak intikama da işaret olunur. Lâkin İtalya toprağında esaslı bir mücadeleye girişilecek şekilde çıkarma yapılmadığına nazaran, Fatih zamanındaki İtalya harekâtını tamamlıyacak bir şey göze çarpmamaktadır. Buna rağmen donanmasının geniş hazırlıklarla yola çıkması ve padişahın da bizzat Arnavutluk kıyılarına gelişi, plânın, önce eski Osmanlı tarihcilerinin dediği şekilde olduğu, fakat bilâhare değiştirildiği intibaını uyandırmaktadır.

Donanmanın İtalya kıyılarına, padişahın da Arnavutluk sahiline kadar gitmesiyle neticelenen bu seferden önceki siyasî havaya bakılınca şöyle olduğu görülür:

Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı devletinin arası bozulmaktadır. Daima iki tarafı kolluyarak hareket eden Venedikliler, Osmanlılara düşman grupun ittifakına açıkça girmemekle beraber, daha ziyade öte tarafı koruyup yaranmıya çalışan, fırsat düşürdüğü taktirde Türklerin zararına işler yapmaktan çekinmiyen bir yol takip etmektedir. Ara sıra Türk Ticaret gemilerine zarar vermeleri hattâ imkân bulunca zaptetmeleri, Osmanlı hükûmetinin gözünden kaçmamaktadır. Böyle hareketler dostluk dışında hasmane şeyler olduğundan, Osmanlı devlet efkârı Venedik aleyhine dönmiye devam etmektedir. Hal böyle iken Türk elçisi Yunus Beye reva görülen muamele, Venedik hükûmetine karşı münasebatın değişmesinde hayli müessir olmuştur. Evvelce Venedik hükûmeti nezdine üç defa elçilikle gitmiş olan Tercüman Yunus Bey, Venedik'e dördüncü gidişinde, Venedik hükûmetine muahedelere daha ziyade riayet olunmasını bildirmekte; ayrıca da Venedikliler, Şarlken'e karşı Birinci Fransuva (François) ile ittifa-

Barbaros Hayreddin Paşa'nın baştardesinde kullandığı sancağı

Barbaros'un mührü. (Tabiî büyüklükte)

ka teşvik eylemekteydi. Bunun için Osmanlı donanma ve ordusunun desteğine işaret eden Yunus Bey, Venedik'te bulunduğu sırada iyi muamele gördü. Buna karşılık Venediklilerin İstanbul'a gönderdikleri heyet de iyi kabule mazhar olup istekleri yerine getirilmiye çalışıldı. Lâkin Venediklilerin Şarlken'e karşı her hangi bir konbinezona yanaşmaması Türklerin şüphesini artırmakta devam etti. Osmanlı donanmasının denize açılmasından sonra, Korfu sularında bir Türk gemisinin bir Venedik gemisi tarafından zaptı meselesini şikâyet etmek üzere Yunus Bey beşinci defa Venedik'e gidip dönerken bindiği geminin Venediklilerin taarruzuna uğraması, Venediklilerle sulhun bozulmasına ve netice itibariyle Osmanlı Venedik harbine sebep oldu. Venediklileri bu şekilde davranmıya sevkeden esas sebep, Papa tarafından organize edilen Türkler leyhindeki ittifaka girmeleri idi. Hıristiyan devletleri Türkler aleyhine birleştirmek istiyen Papa Üçüncü Pol, Şarlken ile Fransuva'nın arasını bularak on senelik bir mütareke yaptırdıktan sonra 1537 de Venediklileri de Türkler aleyhindeki ittifak grupuna sokmıya muvaffak olmuştu.

Donanmanın ve Padişahın harekete geçmesi

Kanuni Süleyman'ın Irakeyn seferinden dönüşünden kısa bir müddet sonra donanmanın takviyesi için faaliyete geçildiğinden, yeni yeni bir takım gemiler yapıldı. Bu işler sona ermek teyken gemilerde kürek çekmek üzere otuz bin gürbüz kürekçi temin edildi. Sefer için lüzumu kadar asker ve malzeme gemilere yerleştirildi. 11 Mayıs 1537 de İstanbul'dan harekete geçen donanma irili ufaklı 280 gemiden mürekkepti. Donanmadaki kara askerlerinin serdarlığına tayin edilen İkinci Vezir Lütfi Paşa da Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte donanmada idi .

Adriyatik'e gitmek yüzere donanmanın İstanbul'dan ayrılışından bir hafta sonra (17 mayıs 1537) Kanunî Sultan Süleyman da harekete geçti. Kanunî'nin yedinci seferini teşkil eden bu hareketi sırasında şehzadelerinden Mehmed ile Selim de beraberinde bulunyordu. Kanuni Süleyman Edirne, Filibe, Samakov, Üsküp üzerinden Arnavutluğa ilerledi. Arnavutlukta Elbasan'da birkaç gün tevakkufu müteakıp Avlonya'ya geldi (14 temmuz 1537).

Kanunî Süleyman'ın Avlonya'ya kadar gelmesinin sebebi, hem Adriyatik'teki donanmaya maddî ve manevî destek olmak hem de Arnavutluktaki isyan derecesine varan itaatsizliği önlemekti. Celâl zâde Mustafa Çelebi ve Peçevî'nin önemine işaret ettikleri bu itaatsizlik hadisesinin sebebi, her iki müverrihin de izah ettiği veçhile divandaki Arnavut vezirlerin Arnavutları koruyup şımartmaları idi. Celâl zâde «Tabakat-ül memalik» inde bu hususta kıymetli izahat vererek diyor ki: «Şurasını açıkça söyliyelim ki, Arnavut ırkına mensup saraydaki vezir ve beyler bu havalideki akrabalarını açıkça korurlardı. Bu korunan kimseler ise gittikçe şımarmışlardı. Bazı azgınlar da bu şımarıklara dayanarak ortalığı kesip biçiyorlardı. Bundan evvel Arnavut azgınları hakkında birçok şikâyetler yapıldı, lâkin şikâyet evrakı saraya gelince divandaki adamları evrakı örtbas ederlerdi. Gitgide bu yüzden Arnavutluk bir fesat kaynağı oldu. Oralarda öldürülenlerin ve malları yağmıya uğrıyanların haddi hesabı yoktu. Azgınlıklar öyle bir hâle geldi ki, Arnavutlukta rahat yaşamıya insanlar hasret çeker oldu. İş bu kadarla da kalmadı, düşman memleketlerinden Avlonya taraflarına ne zaman asker geldiyse, Arnavutlar bunlara yardım eder, Türkleri kasıp kavururdu».

O sırada Veziriâzam olan Ayas Paşa ile İkinci Vezir Lütfü Paşa da Arnavuttu. Kanunî'yi Arnavutluğa gitmiye teşvik eden Ayas Paşanın maksatları arasında, Avlonya bölgesinde itaatsizlikte bulunan Arnavutların bazılarını bizzat mahallinde padişaha affetirmekti. Mamaafih Kanunî'nin buraya gelmesi faydalı oldu. Zira, Delvina bölgesindeki isyan ve itaasizlik hareketleri tamamen bastırıldı.

Donanmanın harekâtı

Donanmaya serdar tayin edilen Lütfü Paşa ile Barbaros Hayreddin, İtalya kıyılarına doğru giderken Andrea Doria Messina'da bulunuyordu. Türk do-

nanması İtalya kıyılarına ilerlerken Andrea Doria ayni sularda bulunduğu halde Barbaros'un karşısına çıkmıya cesaret edemedi. Onun için Otranto civarına tehlikesizce çıkarma yapıldı. Karaya çıkan kuuvvetler Otranto, Castro ve civarda daha bazı yerleri tahrip ederek esirler aldılar. Otranto civarında tutunmak mümkün olduğu, Türkleri buradan denize dökecek esaslı bir faaliyet görülmediği halde, İtalya topraklarında daha fazla faaliyette bulunulmadı. O sırada Venediklilerle aranın açılıp muhasamata girişilmesi, İtalya harekâtında plân değişikliğine yol açtı. Ve neticede İtalya harekâtı, Otranto civarına bir baskın manzarası arzetmekten ileri gidemedi.

Türk donanması Otranto civarında faaliyette bulunurken Andrea Doria 17 temmuzda denize açılmıştı. Paksos adası hizasına geldiği sırada 12 gemilik bir Türk filosuna rastladı. Bu filo donanmaya iltihak etmek üzere geriden gelmekte olan Gelibolu tersane kethüdası Ali Çelebi'nin idaresinde 12 kadırgadan ibaretti. Andrea Doria bu gemileri görünce derhal hücuma geçti. Ali Çelebi, kendisinden on misli kuvvetli düşmanına karşı cesaretle mücadeleden geri kalmadı. Muharebe çok şiddetli şekilde bir bucuk saat devam etti. Neticede Türk gemilerinin bir kısmı battı, bir kısmı da esir düştü. Maamafih Türk denizcileri bu muharebeyi hayli pahalıya malettirdi. Zira karşı tarafın da epeyce zayiatı vardı. Andrea Doria da dizkapağından yaralanmıştı.

Ali Çelebi'nin emrindeki filonun başına gelenler duyulunca Barbaros derhal Andrea Doria'ya cezasını vermek istediyse de o, selâmeti kaçıp Barbaros'a görünmemekte buldu. Barbaros ise Andrea Doria'yı göremeyince, 60 gemiden mürekkep bir filo ile, Mısır'dan zahire getirmekte olan gemileri himaye için biraz güneye doğru açıldı, sonra da Preveze'ye gelerek Arnavutları tenkil hareketine iştirak etti.

İşte tam bu sırada, biraz yukarıda anlatıldığı veçhile, Venedik gemilerinin İtalya'dan dönen Türk elçisi tercüman Yunus Beye taarruzları hadisesi vuku buldu. Son zamanlarda iki devletin arası açılmıya devam ettiğinden, bu tecavüz meselesi de işi harbe çevirdi. İşte bunun üzerinedir ki Kanuni Süleyman Arnavutluk kıyılarından karşıya bir kadırga yollıyarak İtalya harekâtına son verilmesini bildirdi. Vezir Lütfi Paşa da karadaki askerleri gemilere bindirip Avlonya sahiline geldi (14 ağustos). Böylece İtalya kıyılarına çıkan Türk askerinin orada kalış müddeti sadece bir aya inhisar etmiş oldu. Dönüşte ganimet malı ile birlikte on bin de esir nakledilmekteydi.

Son Venedik tecavüzü üzerine Kanuni Süleyman, Lütfi Paşa'ya Korfu'nun muhasarasını emretti. Lütfü Paşa 25 ağustosta Avlonya önünden ayrılarak ertesi gün Korfu'yu muhasaraya başladı. Venediklilere ait Korfu adasının en müstahkem mevkii olan San Angelo kalesi hem karadan hem denizden toplarla dövüldü. San Angelo kalesinin üç tarafı denize isabet ettiğinden surlarının tahribi epeyce müşküldü. Buna rağmen duvarlarda bir hayli yıkıntılar meydana getirildi. O sırada adada mevcut yüz kırk köy de tahrip olundu.

Korfu adası kuşatılırken Kanuni Süleyman da Avlonya'dan kalkıp, adanın karşısındaki sahil bölgesine gelmişti. Mücadele şiddetle devam ederken Kanuni Süleyman, Ayas Paşayı Korfu'ya göndererek muhasaranın kaldırılmasını emretti. Bu vaziyet karşısında Lütfü Paşa ile Barbaros Hayreddin, kalede birçok gedikler açıldığını, muhasara kaldırılırsa verilen bunca emeğin heba olacağını söyliyerek itirazda bulundularsa da padişahı kararından çeviremediler.

Eski Osmanlı tarihleri Kanuni'nin böyle birdenbire muhasarayı kaldırmasını, havaların âniden fazlaca soğuması ve şiddetli yağmurlar yağıp sellerin gelmesinin sebep olduğunu bildirirler. Yine sebepler meyanında, kaleden atılan bir topun güllesiyle dört Türk askerinin birden şehid düşmesinin padişahı müteessir ettiğini, hattâ Kanuni'nin bu vesile ile: «Bir mücahid kulumu böyle bin kaleye değişmem» dediğini zikrederler. Lâkin gerek hava vaziyeti, gerekse bilhassa bir güllede dört kişinin ölümü hadisesi, muhasaranın âniden kaldırılışına tesir edecek şeyler olmasa gerek. Bu hâdise, makûl şekilde ce -

yaplandırılmamış bir mesele mahiyetini taşıdığından batılı tarihciler de bununla meşgul olmuşlardır. Bazı Fransız yazarları Birinci François'nın Venediklilerle Türklerin arasını bulmak üzere Kanunî nezdinde tavassutta bulundu - ğunu ileri sürerlerse de, bizim kaynaklarda Fransız kıralının tavassutunu ima eden bir kelimeye dahi rastlanmaz. Zaten Kanunî nezdinde böyle bir ta - vassut vuku bulsa, padişah da buna değer verseydi Korfu'dan sonra Venediklilere ait başka adalara da dokunulmazdı. Halbuki Korfu muhasarası kaldırıldıkta sonra Venediklilere ait bazı adalar zaptedildi.

Kanunî Süleyman, Korfu muhasarasını kaldırtınca yola çıkarak Manastır Selânik - Edirne üzerinden 22 kasım 1537 de İstanbul'a döndü.

Barbaros'un Kiklad adalarındaki fetihleri

Kanunî Süleyman'ın İstanbul'a avdetiyle Venediklilerle mücadele bitmedi - ğinden, Barbaros Hayreddin harekâta devam etti. İtalya harekâtının sona ermesiyle vezir Lütfü Paşanın serdarlığı da nihayete ermişti. Bu sebeple donanmanın büyük kısmını alarak o da İs - tanbul'a döndü. Kaptanı derya Barbaros Hayreddin Paşa donanmadan ayrılan 60 kadırga 30 çektiri ile yeni fetihlere girişti.

İlk defa Korint körfezi ağzındaki Kefalonya adası kıyılarını vurdu. Kefalonya adası, kitabımızın birinci cildinin 584 cü sayfasında zikredildiği veçhile Türkler tarafından 1479 da zaptedilmiş fakat bilâhara adayı Venedikliler istirdat etmişler ve 1502 Osmanlı - Venedik sulh muahedesiyle de Kefalonya'nın Venediklilere aidiyeti kabul olunmuştu. İşte Barbaros Hayreddin yirmi sene Türk idaresinde kalmış olan bu adadaki Venedik mukavemetini zayıflatmıya çalışıyordu.

Barbaros, Kefalonya kıyılarını tahriptən sonra güney doğuya doğru ilerlerken Mora beyi Kasım Paşa Mora yarımadasındaki Venedik kolonilerinden Malvasia ve Napoli di Romania (Anabolu) kalelerini çok uzun süren bir muhasaraya tâbi tuttu. Buralar Modon ve Koron kaleleri zaptedilirken Venediklilerin elinde kalan yerlerdi. Barbaros, Kefalonya'dan başka yine Venediklilere ait bir ada olan Cerigo'yu vurdu. Moranın güneyinde bulunan ve Türklerin Çuka dedikleri Cerigo adasından birçok ganimet elde ettikten sonra kuzeye doğru ilerledi, Egine körfezinde ayni adla anılan adayı üç günlük bir muhasarayı müteakip zaptetti. Oradan Türklerin Mürted diye isimlendirdikleri Zea adasını aldı, bunun arkasından Paros, Antiparos adalarını zaptederek Kikladla - rın en mühim adalarından olan Nak - sos üzerine yürüdü. Türklerin Nakşa dedikleri bu ada Kiklad takımadalarının merkezi vaziyetinde idi. O zaman dükalık makamını işgal eden Giovanni Grispo, Barbaros'un müthiş kudreti karşısında boyun eğmekten başka çare olmadığını görerek Türk himayesini kabul ile yıllık cizye olarak kararlaştırılan beş bin dukayı peşinen ödedi. Bundan başka Syra (Şira), Nios, Tenos (Tinos), Patmos, Girakus (Jura, Şeytanlık), Stampalya adalarını zaptetti.

Barbaros bu harekâtı müteakip İs - tanbul'a yalnızca birçok adayı zapteden bir insan olarak değil, mühim miktarda ganimet ve esir kafilesi ile de dönmekteydi. Kâtip Çelebi, Barbaros'un getirdiği şeylerin padişaha takdimini şöyle anlatmaktadır: «İki yüz oğlana kırmızılar giydirip, ellerinde altun, gümüş sürahiler ve kadehler, ardlarınca otuz dahi birer kese altun omuzunda, dahî ardında iki yüz âdem omuzlarında birer kese akça ve dahi sonra boynu bağlı iki bin kâfir, her biri sırtında bir pasta çuka pişkeş çekip el öptü ve fâhir hil'atler giyüp küllî iltifata mazhar oldu. Zira bir kaptan bir asırda bu hizmeti itmemiş idi».

Kâtip Çelebi'nin bu şekilde anlattığı ganimetten beytülmâle düşen hisse 2500 kadın ve erkek esir ve 400 bin altundu.

Napoli di Romania kalesinin muhasarası

Barbaros Hayreddin Korfu muhasarasından ayrılıp güney doğuya doğru yelken açtığı sırada, Mora Beyi Kasım Paşa Mora sahilindeki Napoli di Romania (Anabolu) kalesini zaptetmek üzere faaliyete geçti: Burası ve Malvasia (Monemvasia) Mora'da Venedikliler e-

linde kalmış son toprak parçası idi. Nopoli di Romania zaptı çok güç bir mevkide bulunduğu için Venedik hakimiyetini muhafaza edebilmişti. Denize doğru uzanmış bir dil üzerinde bulunan Napoli di Romania'nın bir tarafı yanaşılmaz kayalar bir tarafı da denizdi. Ayrıca limanın ağzında bir kaya parçası üzerine kurulmuş hususî bir kale yabancı gemilerin limana yanaşmasını imkânsızlaştırmaktaydı. Şehri karaya bağlıyan kısımda bulunan Palama isimli tepeye bakan taraflar çok kuvvetli şekilde tahkim edilmiş bulunuyordu. Şehri karaya bağlıyan dilin geri tarafının arızalı şekilde daralması, limanın yan taraflarında da bir duvar gibi keskinleşen kayaların mevcudiyeti tabiî istihkâm mahiyeti arzetmekteydi. Zaten kalenin bu vaziyeti dolayısiyle Napoli di Romania Türk hâkimiyeti dışında kalabilmişti. Modon ve Koron'un zaptı sırasında burası da alınmak istenmişse de mevkiinin taşıdığı hususiyet buna imkân bırakmamıştı. Lâkin Kanunî Süleyman, İkinci Bayezid zamanında başarılamıyan bu işi yeniden ele alıp kalenin zaptını Mora sancak beyi Kasım Paşadan istedi.

Kasım Paşa, padişahın emrini yerine getirmek üzere 14 eylûl 1537 de Argos'tan hareket etti. Fakat Napoli di Romania'nın mevkii sıkı bir muhasaraya müsait değildi. Buna rağmen Kasım Paşa inat ve sabırla hareket ederek işi muvaffakiyete ulaştırmağa gayret etti. Kaleyi dövecek topları münasip yerlere yerleştirmek bile bir meseleydi. Kasım Paşa önce işi bir abluka tarzında yürüttü. Sonra kale topları temin edince bunları bin müşkilâtla Palama tepesine yerleştirdi. Şehrin surlarını dövmeye başladı. 20 ağustos 1538 de Palama tepesine yirmi üç kantar ağırlığında gülle atan büyük toplar dahi koydu. Muhasarayı en şiddetli hâle getirdiği sırada Napoli di Romania'yı sekiz büyük, yedi küçük topla dövdü. Lâkin kayaların üzerinden aşağıya kaynar su ve yanıcı maddeler döken mahsurlar Türkleri kat'iyen kale duvarlarının dibine kadar yanaştırmadılar. Aylarca abluka şeklinde devam edip bilâhara da muhasara haline dökülen bu mücadele müsbet bir neticeye ulaşamayınca Kasım Paşa muhasarayı kaldırarak Argos'a döndü. Batı kaynaklarını esas alan Hammer, Napoli di Romania'nın abluka ve muhasarasının on sekiz ay sürdüğünü bildirmektedir.

Barbaros'un ikinci adalar seferi

Barbaros Hayreddin Paşa Kiklad adalarının çoğunu zaptederek İstanbul'a döndüğü zaman mevcutlardan daha fazla sayıda gemiye ihtiyaç hissettiğinden tersanedeki faaliyete hız verilmiştir. Barbaros'un plânına göre yüz tane yeni gemi yapılacaktı. Ünlü denizci denize açılmak arzusundaydı. Lâkin Andrea Doria'ya dair alınan haberler, onun, bu gemilerin ekserisinin inşaatı bitmeden denize açılmasını icap ettirdi. İnşa ve teçhizi plânlanan yüz gemiden ancak on geminin inşaatı bitip silâhları tamamlanmıştı ki; Andre Doria'nın Mısır'dan yirmi gemi ile kıymetli mallar getiren Salih Reisin gemilerini vurmak üzere, kırk kadırga ile Girit sularına geldiği duyuldu. Bunu önlemek üzere Barbaros'un derhal denize açılması istendi.

O sırada Kanunî Süleyman Boğdan seferine çıkmak üzere olduğundan, daha önce verilen emir gereğince hazırlanan askerler İstanbul'a gelmiş bulunmaktaydı. Bu vaziyet karşısında İstanbul'daki askerlerden bir kısmı Barbaros'un emrine verildi. Bunlar; Kocaeli sancak beyi Ali; Teke sancak beyi Hürrem, Hamiteli sancak beyi Ali, Alâiye sancak beyi Mustafa Bey ile Gelibolu sancak beyi ve emirlerindeki askerleri idi. Ayrıca Barbaros'un maiyetine üç bin de yeniçeri tahsis olundu. Askerleri gemilere bindiren Barbaros, Peçevî ve Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye nazaran 7 temmuz 1538 (9 safer 945) Kâtip Çelebi'ye göre 7 haziran (9 muharrem) tarihinde İstanbul'dan hareket etti. Barbaros'un maiyetindeki gemilerin sayısı 40 tane olup, onun gerisinden de 90 parça daha gelecekti. Barbaros hareketinden önce padişah tarafından kabul edildiği zaman onun şanına yakışır bir kabul yapılmıştı. Saraydan ayrıldığı sırada doğruca sefere çıkacağı için, usul mucibince bir kısım devlet erkânı tarafından iskeleye kadar uğurlandı. Ertesi gün de padişah Boğdan seferi için İstanbul'dan hareket etti. Böylece İstanbul halkı birbiri üs-

tüne iki gün ayrı istikametlere olmak üzere iki büyük şahsı uğurlamış oldu.

Barbaros Marmara'yı aşıp Ege'ye çıktığı zaman Andrea Doria'nın Girit sularında olmadığını öğrendi. İhtimal bu hıristiyan amirali amansız hasmının yola çıkışını öğrenmiş ve savuşup gitmişti. Salih Reis de bir tehlikeye maruz kalmadan ilerlemekteydi. Bunun üzerine Barbaros, Ege'de yeni fetihlere teşebbüs etti. İmroz adası önüne geldiği sırada yakınlarda burada batmış olan bir gemiyi çıkararak kullanılır halde bulunan on yedi topunu donanmasına yerleştirdi.

Barbaros bu defa ilk hedef olarak Sporad adalarını seçti. Malos körfezinin karşısında mevcut Sciathus, Scopelus, Halonesus, Eudemia, Peparethus, Gerontia ve Scandile'den ibaret yedi adadan karaya en yakını olan Sciathus (İşkenzo) adasını altı günlük muhasarayı müteakip zaptetti. Sciathus'un zaptı tamamlandığı sırada İstanbul'dan arkadan gelen 90 gemi kendisine yetiştiği gibi, Salih Reisin emrindeki 20 gemi de gelip Barbaros'un idaresine girdi. Bundan sonra Skyros (İşkiroz) adası önüne gelen Barbaros burasını zahmetsizce elde etti ve senevi bin altın cizyeye bağladı. O aralık Barbaros, İstanbul'dan gelen gemilerden 12 tanesini işe yaramıyacak vaziyette olduklarından Gelibolu'ya gönderdi. Bir kısmını da Ağriboz'a yolladı. Skyros'un zaptı tamamlandığı sırada adaların zaptı esnasında elde edilen ganimetleri yedi gemiye doldurarak İstanbul'a gönderdiğinden, harekâtın bundan sonraki kısmına 62 gemi ile devam etti.

Sporad takım adalarından sonra Kiklad'ların ele geçmemiş olanlarını zapta çalışan Barbaros, kuzeyden itibaren fethe başlıyarak Andros, Tinos adalarını fazla zahmet çekmeden itaat altına aldı. Seriphos (Koyunluca) ve Scurpanto (Skorpenta) da bu arada elde edilenlere dahildi.

Girit akını

Barbaros Hayreddin, Sporad ve Kiklad'lardaki fetih hareketlerinin arkasından taarruzunu Girit'e kadar uzatmak üzere güneye doğru ilerledi. Girit adası o zaman Kiklad'lar gibi Venedik hâkimiyetinde bulunuyordu. Girit, dördüncü haçlı seferinde Bizans imparatorluğu toprakları taksim edilirken Mont-ferrat markisi Boniface'in hissesine düşmüştü. Mont-ferrat markisi, Girit'in stratejik ehemmiyeti dolayısiyle denizci devletlerin hırsını celbedeceğini, buraya rahat bir şekilde sahip olabilmek için kuvvete ihtiyaç olduğunu, daimî vaziyette mücadeleye hazır bulunmak icabettiğini hesaplıyarak, bu mühim adayı satmaya karar vermişti. Denizci devletlerden Cenevizliler bunu duyunca adaya sahip olmak istemişlerse de onlardan daha kuvvetli bulunan Venedikliler, Bizans İmparatorunun da müsaadesini istihsal suretiyle 12 ağustos 1204 te yapılan bir anlaşma ile 100 bin gümüş karşılığında Girit'e sahip olmuşlardı. Bu suretle, gayet basit ve kolay şekilde, Girit'e hâkim vaziyete geçen Venedikliler adanın Rum halkını ziyadesiyle sömürmüşler, buna rağmen halka karşı şiddetli davranmaktan geri kalmamışlar, adada çıkan yirmiden fazla isyanı zulüm derecesine varan şiddetle bastırmışlardı. Bunun için Venedikliler, adaya gerek dışardan gelecek taarruzları hesaplıyarak, gerekse yerli halka karşı emniyet duyabilmek düşüncesiyle Girit'in bazı şehirlerini kuvvetli şekilde tahkim etmişlerdi.

Venedikliler Girit'e sahip olmakla hem Kiklad ve Sporad'lardaki hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için mühim bir arazi parçasına istinat etmiş oluyor, hem de Ege denizinin kontrolü bakımından çok geniş bir üsse hâkim bulunuyorlardı. Anadolu ve Yunan yarımadasına sahip Osmanlı devletinin Ege'ye tam hükmedebilmesi Girit'in de zaptiyle mümkündü. Büyük deniz kumandanı Barbaros Hayreddin bu hakikati kavramış bir insandı. Binaenaleyh, hıristiyan donanmasının doğu Akdenizde barınamaması için Girit'in de Osmanlı toprakları arasına katılması gerekirdi. Girit çok büyük bir ada olduğundan, zaptı için, elbette esaslı şekilde hazırlanmak ve fethi hedef tutan hususî bir sefer tertip etmek lâzımdı. Barbaros, daha ziyade küçük adaların zaptını mümkün kılacak hazırlığa malikti. Şayet Girit'in müstahkem kaleleri ve sair yerleri şiddetli bir akın hareketiyle sarsılıp tahrip olunursa bu iş

ilerde yapılacak fetih seferine bir kademe teşkil ederdi. Bunun için Barbaros Hayreddin Girit üzerine yüklendi. Bundan iki asır önce Aydınoğlu Umur Bey Girit'e iki akın yapmıştı. Onun için Barbaros'un bu hücumu, Türklerin Girit'e üçüncü akınını teşkil etmekteydi.

Barbaros Hayreddin Girit'in Kandiye kalesi önüne geldi ve Milapotamo'ya asker çıkardı. Bu andan itibaren Girit'in tahribi başladı. Milapotamo civarında 20 köy yağma ve tahrip olunduktan sonra Resmo'ya yüklenildi. Resmo tarafında da yağmalar ve tahribat yapıldı, onun arkasından donanma Suda'ya hareket etti. Bu sahaya da çıkarma yapılıp Apokorono kalesi ile birlikte 60 kadar köy ayni şekilde yağma ve tahrip edildi ve ganimetle birlikte birçok esir alındı. Suda civarının tahribinin arkasından Hanya'ya da çıkarma yapıldı. Şehrin civarındaki halk derhal kale dahiline çekildi. Umuıdide kaptan ve levendler Hanya'nın surlarının kuvveti karşısında uzun muhasara muharebesi yapmak gerektiğini görerek Hanya'ya girmeye çalışmayıp o civarın yağma ve tahribini uygun gördüklerinden, daha ziyade köy ve kasabaların tahribine çalışıldı. Sitia civarı da ayni şeye şahit oldu. Böylece bir hafta kadar zaman zarfında Girit'in geniş bir sahası çiğnenip yüzlerce köyü tahrip edildi ve külliyetli miktarda ganimet ele geçirildi, on beş bin kişi esir alındı. Girit akını sona erince Barbaros; alınan esirlerle ganimetlerin bir kısmını İstanbul'a sevketmek üzere derhal yola çıkardı.

Barbaros, Girit akınını müteakip derhal İstanbul'a dönmedi, donanma ile Kerpe (Karpatos) adası önüne geldi. Girit'in kuzey doğusuna isabet eden Kerpe adasını zaptederek burada on gün kadar kaldı. Bu müddet zarfında Kerpe'nin yanıbaşındaki Kasos (Kaşot) adası da zaptolundu. Buradan kalkan donanma Rodos civarında Türklere ait adaların bir kaçına uğradı. O sırada şiddetle esen sam yellerinden donanma efradının bir kısmı hastalandığından İstanköy adasına gidilerek bir müddet istirahat olundu. İstanköy'deki istirahat esnasında Anadolu'dan Türk halkından asker, hıristiyanlardan da kürekçi alınmak suretiyle donanmanın eksilmiş kadrosu dolduruldu. Bu iş bitince yine harekete geçilerek Astropalya adası önüne ulaşıldı. Astropalya da yağma edildi ve Türk kudretine boyun eğdi.

1538 yazındaki bu cevelân neticesi Venediklilerin 25 adası dolaşılmış, bunlardan 13 ü ilhak, 12 si haraca bağlanmıştı. Doğu Akdenizde Venediklilerin en geniş istinat sahası olan Girit de hayli tahrip edilmişti. Gerek Sporad ve Kiklad'ların zaptı sırasında, gerekse Girit gibi büyük bir adaya hücum günlerinde Venedik donanması Türklerin karşısına çıkıp ta kendilerine ait toprakların müdafaası için çarpışmamıştır

PREVEZE MUHAREBESİ

Barbaros'un Osmanlı devleti hizmetine girmesinden beri, başta Şarlken olmak üzere hıristiyan devletlerin nazarı dikkatleri Türk donanması üzerine çevrilmişti. Bunlar arasına Venedik Cumhuriyeti de dahil bulunuyordu. Otuz beş seneden beri sulh içinde yaşadığı Türklerle, yeniden çatışması mukadderdi. Zira, muazzam imkânlara sahip Osmanlı devletinin donanma kumandanlığına, Barbaros Hayreddin gibi bir kimsenin getirilmesi, Venedik deniz kuvvetlerine darbeler indirilebileceğine, Yunanistan yakınlarındaki Venediklilere ait adalara el atılacağına işaretti. Zaten Papa Üçüncü Pol, Türklere karşı bir hıristiyan ittifakı hazırlamaya çalışıyordu. Nihayet Papa, Şarlken ile Fransuva'nın arasını bulunca, hıristiyan ittifakı hakikat olabildi ve Türklerin denizlerde kendilerine zarar verebileceğini hesaplıyan Venedikliler de 1537 de bu ittifaka girmekten geri kalmadı.

Barbaros Hayreddin'in üst üste iki seferle Ege denizindeki adaları Türk hâkimiyetine sokmaya muvaffak olması, yalnız adaların sahibi Venediklileri değil, Papanın kurduğu ittifaka dahil devletleri de müştereken harekete geçirdi. Bunlar Türklere sezdirmeden hazırlıklar yapmaya çalıştılar ve nihayet işlerini bitirerek Korfu'da toplanmaya karar verdiler. Burada donanmalarını bir araya getirenler; başında Şarlken'in bulunduğu Alman impataroluğu, Portekiz, Venedik ve Papa gibi o devrin en hatırı sayılır deniz kuvvetlerine sahip devletleriydi. Fakat, toplantı yerinin

tespit edilmesine rağmen, hücum edilecek hedef mevzuunda iki fikir mevcuttu. Şarlken ve onun fikrine uyanlar, korsan yatağı Cezayir'in zaptını; Venedikliler ise, Türklerin yeni zaptettikleri adaların istirdadını dileri sürmekteydi.

Preveze'ye baskın hareketi

Hıristiyan donanmasının toplantı yeri olarak kararlaştırılan Korfu'ya en önce Venedik donanması geldi. Venediklilerden bir hayli sonra da Papa donanması Korfu'ya ulaştı. Almanya, İspanya ve Avusturya'yı temsil eden imparatorluk donanmasının hazırlığını ikmal edip buraya yetişmesi ise, daha fazla uzayarak 22 eylûlde ancak mümkün oldu.

Papalık donanmasının kumandanı amiral Grimani Korfu'da diğerlerinin gelmesini hareketsiz şekilde bekleme yerine, kendisine fazla şeref payı ayırabilme hevesine kapıldı. Bu sebeple Celâl zâde'ye göre — emrindeki 33 parçadan mürekkep donanmasiyle Türk idaresindeki Preveze'ye gelerek hücuma geçti (13 ağustos 1538).

Yanya'nın güney tarafındaki Arta körfezinin ağzında bulunan Preveze limanı buranın en mühim mevkii idi. Tecavüz vukubulunca, Preveze ve civarını içine alan Karlıeli sancağının beyi Hüseyin Şah Bey bir taraftan hücumu önlemeye gayret ederken, bir taraftan da padişaha ulaklar yollıyarak tecavüzü haber verdi. Hüseyin Şah Beyin gönderdiği ulaklar, Boğdan seferini yapmakta olan Kanunî Sultan Süleyman'a Prut suyunu geçmekteyken yetişmişti. Boğdan seferinin en önemli noktasına gelmiş olan padişahın Hüseyin Şah Beye gönderdiği cevap: «Düşmanın hücumundan yılma. Ben yakında onların haddini bildireceğim. Elverir ki sen dişini sıkasın. Dayan, şimdilik Allaha emanet ol» tarzında idi. Zaten Karlıeli sancak beyi Hüseyin Şah Bey, üzerine düşen vazifeyi şerefle başarmış, ulaklar padişaha bu haberi yetiştirmeden önce tecavüzü defetmiş bulunuyorduu.

Amiral Grimani Preveze limanına sokularak şehrin kalesini denizden topa tuttuğu sırada karaya da asker çıkarmış, şehri kara tarafından da top ateşine tutmuştu. Preveze'nin deniz tarafındaki surları kara surları derecesinde

Papa, Şarlken ve Venedik Doç'unun Barbaros'u vurmak için aralarında görüşmeleri ve hazırladıkları müttefik filosunu teftişleri. (Bu resmin aslı İtalya'da Caprarola şatosundadır.)

kuvvetli olmadığından bir hayli yıkıntılar meydana gelmiş bulunuyordu. Bu yıkıntılara bakarak şehre hücumla girmeği plânlaştırdığı sırada Hüseyin Şah Bey kaleden bir çıkış yaparak karadaki düşman askeri üzerine yürüyünce, bunlar derhal gemilerine çekilmek zorunda kaldılar. Amiral Grimani bu vaziyet karşısında deniz tarafından bombardımanı şiddetlendirip surlardaki yıkıntıları çoğaltınca bir defa daha karaya asker çıkardıysa da, Hüseyin Şah Bey düşmanı zayiatla püskürttü. Böylece amiral Grimani'nin Preveze'ye yaptığı beş gün devam eden baskın hareketi muvaffakiyetsizlikle neticelenmiş oldu.

Barbaros'un düşmandan haber alması

Barbaros Hayreddin Paşa, Ege adalarında fetih ve baskın hareketlerinde bulunurken mütemadiyen Venedik ve Şarlken'in donanmalarından haber almaya çalışmakta idi. İstanköy taraflarında bulunduğu sırada, Osmanlı devleti hizmetine girmiş cesur ve tecrübeli korsan reislerinden Turgudca'nın emrine yirmi gemi vererek ileriye gönderdi. Turgudca'nın idaresindeki keşif filosu kırk parçalık düşman filosuna rastlayıp geri döndü, o arada düşmanın esas kuvvetlerinin de Preveze'de olduğunu öğrenmişti.

Keşif filosunu sevkettikten sonra olduğu yerde fazlaca kalmayan Barbaros Hayreddin de Yunanistan'ın güney istikametini tutarak ilerlemeye başlamıştı. Turgudca'nın getirdiği haberin arkasından mütemadiyen daha yeni bilgiler edinmeye çalıştı. Koron tarafına vardığı sırada Preveze baskınında yenilen hıristiyan kuvvetlerinin Korfu'ya çekildiğini haber almış bulunuyordu. Onun için keşif hareketlerini daha fazla sıklaştırdı. Preveze savaşı ve ona tekaddüm eden hâdiseleri Barbaros'un oğulluğundan dinlediğini bildiren Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin kaydettiğine göre; Barbaros Hayreddin İtalya sahillerine de hızlı giden dört gemi yollamış, bunlar Andrea Dorya'nın idaresindeki 55 büyük, 90 küçük gemiden mürekkep bir donanmanın ilerlediğini görmüşlerdir. Yine ayni keşif gemileri Andrea Doria'nın donanmasından geriye kalmış bir kayık ile bir nakliye gemisini yakalıyarak Barbaros'a getirmişler. Barbaros da bu gemilerde bulunan kimselerden hıristiyan hükümdarlarının birleştiklerini, Fransuva ile Şarlken'in on senelik bir mütareke yaptıklarını, hıristiyan devletlerinin birleşik kuvvetlerinin Türk donanmasına ve topraklarına taarruz edeceğini haber almıştır.

Celâl zâde, Barbaros Hayreddin'in, hıristiyan ittifakını ve Türklere taarruz için Korfu'da toplanışlarını, Koron önlerine geldiği sırada öğrendiğini kaydetmekte ise de, büyük denizcinin bu halden İstanköy önlerindeyken malû - mattar olduğu anlaşılıyor. Zira Barbaros'un İstanköy'den hareketinden itibaren bir taarruzu karşılıyacak ve mücadeleye girişecek şekilde davrandığı, bilhassa düşmanın durumu hakkında haber almaya önem verdiği görülüyor. Zaten Celâl zâde Mustafa Çelebi de bu nokta üzerine âdeta parmak basarcasına: «Kaptan-ı derya Hayreddin Paşa, Korfu'da olan Venedik filosuna taarruz etmek için bir kere İspanya, Papa ve Venedik donanmaları hakkında umumî malûmat edinmek ihtiyacında idi. Çünkü bu üç hükûmetin donanması tara - fından bir pusuya düşürülmesi ihtimali vardı. Bunun en iyisi düşmanı muayyen yerlere kadar keşfetmek üzere şüphe edilen bir iki istikamete birkaç keşif gemisi göndermekti» şeklinde mütalea serdetmektedir. Binaenaleyh onun Koron önlerindeyken esas öğrendiği şey; düşmanın Korfu'da toplanışlarına dair yeni bilgilerle, Papanın amiralinin Preveze baskınında uğradığı muvaffakiyetsizlik olabilir.

İki tarafın kuvvetleri

Türk deniz kuvvetlerini ezmek için biraraya gelen müttefik hıristiyan do - nanması, devrin en müthiş deniz kuvvetini teşkil etmekte idi. Kendi yönlerinden utandırıcı bir mağlûbiyete uğradıklarından batılı tarihçilerin pek az bilgi verdikleri, hattâ bazan meskût bırakırcasına şöyle bir dokunup geçtikleri Preveze muharebesine katılan hıristiyan gemileri hakkında bizim kaynaklarımızda çok daha iyi malûmat mevcuttur. Maamafih batılı kaynaklarda hıristiyan donanmasındaki gemi sayısını azaltma gayretleri derhal göze çarpar. Fakat ne kadar azaltılsa da hıristiyan gemilerinin Türk gemilerinden

daha çok olduğu hakikati ister istemez itiraf edilir. Nitekim hıristiyanların Türkler karşısındaki en küçük muvaffakiyetini sayfalar dolusu yazılarla anlatan Hammer bile; Preveze gibi mühim bir muharebeye sadece bir sayfa tahsis edip, Barbaros'un karşısına çıkan hıristiyan donanmasının miktarını azaltarak 166 kadırgadan ibaret göstermekle beraber «hıristiyanlar kuvvetçe çok üstündü» demekten de kendini alamamaktadır.

Celâl zâde ve Kâtip Çelebi en başta olduğu halde Türk kaynaklarına göre hıristiyan filosu 52 İspanyol, 30 Papa, 70 Venedik, 10 Malta kadırgasından müteşekkil kürekli nevinden gemilerden ibaret 162 kadırga ile İspanyol, Portekiz ve Venediklilere ait yelkenli nevinden gemilerden ibaret 140 kalyondan meydana gelmekteydi. Venediklilere ait yelkenliler 10 tane olup, bunlar karaka diye anılan sınıftan büyük gemilerdi. Andrea Doria'nın filosu arasında bir adet çok büyük bir kalyon mevcuttu. Kâtip Çelebi bunu «Andrea Doria'nın bir azim kalyonu var idi ki alât-ı harbi hesaba gelmezdi» şeklinde tavsif etmektedir.

Kâtip Çelebi, düşmanın kadırga ve kalyon miktarını belirttikten sonra «ve sair gönüllü hurda gemiler ile altı yüzden ziyade yelken görünürdü» ifadesiyle hıristiyan gemilerinin sayısını altı yüze çıkarmakta; Celâl zâde Mustafa Çelebi ise, hıristiyan hükümetlere ait gemileri ayrı ayrı sayıp bilâhara «Bu saydığımız müttefik donnaması içinde üç yüz büyük harp gemisi vardı» diyerek, bundan fazlasının harp gemisi olmadığını ima etmektedir. Bu duruma nazaran hıristiyan gemilerinin üç yüzden fazlasının nakliye ve ikmal işlerinde kullanılan tekneler olduğu anlaşılıyor. Zaten zamanımız tarihçileri Andrea Doria'nın emrindeki müttefik filosunu 162 kadırga ve 140 kalyon olarak kabul etmektedir.

Müttefik donanmasının bu kadar kabarık rakkamına karşılık Barbaros'un emrindeki filo, 102 si devlete, 20 si korsanlara ait olmak üzere 122 gemiden ibaretti. Türk donanması Çekdiri denilen kürekli gemiler olup, bunlar firkata, kadırga ve baştarde gibi hep kürekle hareket eden teknelerdi.

Her iki donanmanın insan ve top mevcuduna gelince: Türk gemilerinin her birinde üçer tane olmak üzere 366 top, üç bini yeniceri, diğer kısmı sahil sancaklarından toplanan efrattan müteşekkil 8 bin kişilik cenkçi mevcuttu. Halbuki hıristiyan donanmasına 2500 top, 60 bin cenkçi bulunuyordu. Venedik kalyonları arasında insan mevcudu iki bin kişiyi, top mevcudu otuz ilâ kırkı bulan muazzam tekneler vardı. Bu duruma nazaran; hıristiyan donanması gemi bakımından 3 misli, top bakımından 7 misli, savaşan insan bakımından da yedi buçuk misli idi.

Mücadelenin ilk safhası

Barbaros Hayreddin, tarihin en büyük deniz harplerinden birinin cereyan edeceği Preveze önüne 24 eylûl günü gelmiş bulunuyordu. Ağzı dar geri tarafı hayli geniş olan Arta körfezinin Adriyatik'e açılan ağzının kuzey kıyısında bulunan Preveze şehrinin taşıdığı ehemmiyeti, en az hıristiyan kumandanları kadar, meşhur deniz kahramanı Barbaros Hayreddin de takdir etmekteydi. Buraya geldiği zaman derhal harbe girebilmek üzere hazırlıklarını yaptı. Zaten, Barbaros'un Koron ve bilhassa Kefalonya kıyılarına gelmesinden beri, Andrea Doria çetin hasmına dair hayli bilgi almış olmalıydı.

Andrea Doria'nın emrindeki hıristiyan donanmasının 25 eylûl 1538 (1 cemaziyülevvel 945) çarşamba günü Preveze önüne geldiği görüldü. Andrea Doria Preveze'nin iki mil kadar açığına demir atmıştı. Türk donanması Arta körfezinin içinde idi. Andrea Doria'nın buradan içeriye girmesi kolay değildi. Maamafih Barbaros'un niyeti de mütemadiyen körfezde kalmak olmayıp hasmını körfez dışında ezmekti.

Barbaros Hayreddin, daha düşman Preveze önüne gelmeden önce kumandanlarını toplıyarak yapılacak işleri ve alınacak tedbirleri görüşmüştü. Bu görüşmede Sinan Reis ile sancak beyleri, düşman donanmasının Aksium burnuna asker çıkarma tehlikesini önlemek gayesiyle, karaya asker ve top çıkarılmasını ileri sürdüler. Barbaros onların

fikrinde olmadığından çıkarmanın lüzumsuzluğuna işaret etmekle beraber, kumandanlarının ısrarı karşısında, karaya bir miktar asker çıkarılmasına razı oldu.

Andrea Doria, hıristiyan donanmasının sayı üstünlüğüne güvenerek Aksium (Akceom) kıyılarına asker çıkarmak istedi. Hıristiyan kuvvetlerinden karaya yaklaşan vasıtalar şiddetli ateşle karşılaştığı için müttefiklerin karaya ayak basmaları mümkün olmadı. Çıkarma hareketi muvaffakiyete ulaşamayınca düşman, Türk kıyılarını müthiş bir top ateşine tuttu. Bu vaziyet karşısında kaptanlardan Murad Ağa, onu takiben Turgudca (Turgud Reis), Güzelce Mehmed, Sadık Reis idaresindeki Türk gemileri körfezden dışarı çıkarak düşman kadırgalarını geriye püskürttü. Onların geriye doğru çekilmesini müteakip Türk gemileri de körfeze girdi. Preveze deniz harbinin ilk gününe ait harekât böylece nihayete ermiş oldu.

Düşmana kat'i darbenin vurulması

Preveze deniz harbine ait harekâtın ilk safhası ile kat'î neticenin alınış tarihlerinin gün olarak tespitinde biraz ihtilâf vardır. Türk kaynaklarından Kâtip Çelebi ve Celâl zâde, müttefiklerin karaya ihraç yapmak istemeleri ile tezahür eden ilk safhanın 25 eylûlde mi, yoksa 26 eylûlde mi cereyan etmiş olabileceğini münakaşaya meydan verecek bir ifade ile anlattıkları halde, kat'î neticenin 27 eylûlde alındığını sarih şekilde bildirirler. Lâkin, bu mevzuda batı kaynaklarını esas alan Hammer, «Sagredo» ya istinaden harbin neticesinin 28 eylûlde alındığını kabul eder. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin, bu mevzuu sıcağı sıcağına Barbaros'un oğulluğundan dinlevişi ve kendisinin işgal ettiği mevki nazarı itibara alınırsa, yazdıklarının doğruluğuna inanmak icabeder. Zaten kendisi, «Tabakat-ül memalik fi derecat-ül mesalik» isimli eserinde 26 eylûl harekâtına sarih bir ifade kazandırmak suretiyle de, ertesi günün hâdiselerinin daha kolaylıkla anlaşılmasını temin eder. Nitekim 26 eylûl için şöyle der: «ayın ikinci günü (2 cemaziyülevvel = 26 eylûl) hızlı giden gemilerden bir miktarını ayırıp Preveze bogazına gönderdi. Bu gemiler geldiklerinde Türk gemilerine ateş açtılar. İki taraftan top atışı alınıp verildi. Kaptan-ı derya davul çaldırıp sancak açtı. Hazır bulunan gemilerle düşmana hücum etmek üzere Preveze boğazından çıktı. Altı yedi mil açıldı ve düşmana karşı cephe alarak demir attı. Diğer Türk gemileri, amiral gemisinin yan taraflarına gelerek saf nizamına geçtikten sonra demirlediler. Ortalık kararınca düşman donanmaları savuşup Korfu taraflarına gittiler».

Barbaros Hayreddin'in o günkü harekâtı müteakip akşam körfeze döndüğü, düşman donanmasının ise Barbaros'un körfeze çekilmesinden bir müddet sonra ertesi günkü yapılacak işi karara bağlıyacak harp meclisini topladıkları anlaşılıyor.

Müttefikler o geceki harp meclisle - rinde, Barbaros'u Preveze'den çıkarıp açık denizde muharebeye mecbur et - mek için, İnebahtı'ya hücuma karar vermişlerdi. Bu sebepledir ki, sabaha karşı denize açılıp güneye doğru ilerlemeğe başlamış bulunuyorlardı. 27 eylûl 1538 cuma günü şafak sökerken Türk donanması da Preveze'den ayrıldı. Seyir istikameti Korfu'ya doğru idi. Bar-

Preveze deniz muharebesinin ilk safhasını gösterir kroki.

baros, direkler üzerine gözcüler çıkararak etrafı tetkik ettirince, bunlar, Aya Mavra adası tarafında gemi direkleri gördüklerini bildirdiler. Böylece kısa zamanda düşman donanmasının Aya Mavra adası tarafında olduğu anlaşıldığından Barbaros, rotasını güneye doğru çevirdi.

En başta Barbaros Hayreddin olmak üzere Türk donanması mensuplarının maneviyatı gayet iyi idi. Bunda bir gün önce düşmanı Preveze önünden çekil - meğe mecbur edişin de tesirleri mevcuttu.

Ortalık iyice aydınlanıp ta güneşin ışıklariyle sular parıldamaya başlarken, Andrea Doria Türk donanmasının arkalarından ilerlediğini gördü. Sabahın ilk saatlerinde hıristiyan donanmasının lehine güneyden esen bir rüzgâr vardı. Hatta bu rüzgâr esmekteyken Türk kaptanlarından bir kısmı ürküntülü anlar bile geçirdiler. Fakat güneşle beraber yavaş yavaş rüzgâr da kesildi. Bu hal, hıristiyan filosunun yelkenli gemilerinin hareketsiz kalmalarına sebep olmaktaydı. Andrea Doria, Barbaros'u Preveze önünden ayırmağa çalışmakla beraber, plânını tatbike fırsat bulma - dan Türk amiralinin kendi arkasına düşüşünde gösterdiği cür'etten ürküntü duydu. Muharebeyi kabul meselesinde tereddütlü saatler geçirdi. Bu arada Venedik ve Papalık donanmalarının amiralleri Kapello ve Grimani'nin ısrarları dolayısiyle muharebeyi kabule ka - rar verdi. Andrea Doria muharebe kararını alınca istikametini kuzey yönüne çevirerek Barbaros'un geldiği Preveze tarafına doğru ilerlemek istedi. Neticede her iki taraf donanması Aya Mavra adasının batı kıyısının üç dört mil açığında yekdiğeriyle karşılaştı.

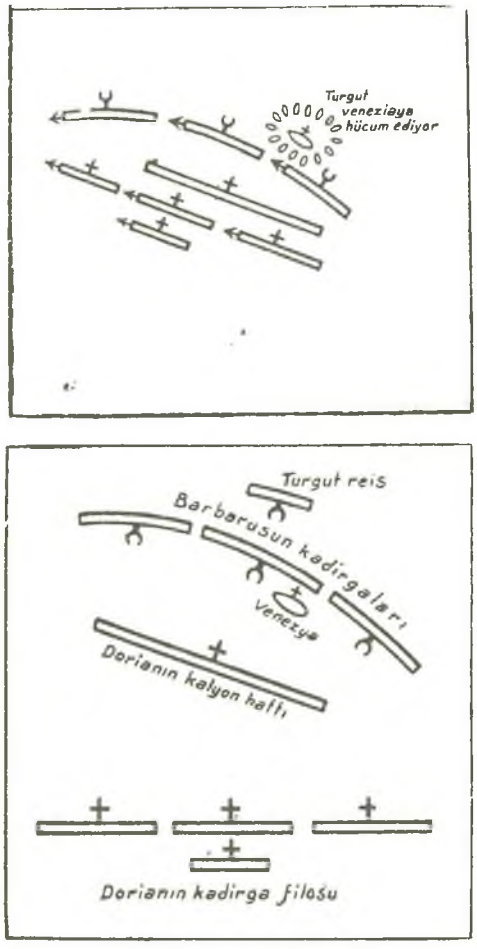

Preveze savaşında muhasımların ilk (yukarıda) ve muharebe başladıktan sonraki (aşağıda) durumları.

Türk donanması; ortada başkumandan Barbaros Hayreddin, sağ yanda Salih Reis, sol yanda Seydi Ali Reis ol - mak üzere ay biçiminde vaziyet aldı. Bunun gerisinde de Turgudca'nın idaresindeki gönüllü filosu her iki cenaha da yetişmek üzere ihtiyata bırakıldı. Buna mukabil müttefik donanması ise: En önde yelkenli büyük gemiler olan kalyonlar, onun arkasında ikinci sırada üç tümen halinde kürekli gemilerden ibaret kadırgalar, daha geride de kürekli gemilerin biraz daha küçükleri olan çekdiriler sıralandı. Müttefik filo üçlü bir kademe teşkil ederken, kalyon ve karaka gibi büyük yelkenlileri ön tarafa koymakla, bunlara, geridekiler için bir siper vazifesi gördürmek istedi. Başkumandan Andrea Doria ikinci hattı teşkil eden kadırga filosunun başında bulunuyordu.

Preveze açıklarında iki taraf müthiş mücadeleye tutuştuğu zaman, Türk asker ve kaptanlarının gayret ve kahramanlıkları kadar, Barbaros'un zekâ ve kumandanlık kabiliyetinin üstünlüğü de ilk dakikalardan itibaren belli oldu.

Preveze deniz harbinden heyecanlı bir sahne
(Aslı Deniz Müzesinde olan bu tablo Nuri Paşanındır)

Barbaros Hayreddin, düşmen gemilerine rampa ederek kesici silâhlarla mücadele yerine onları top ateşiyle perişan etmeyi planlaştırdığından, Andrea Doryanın kalyonlarına top menzilinden daha fazla yaklaşılmadı. Hıristiyan kalyonları Türk gemilerinden daha büyük olduğu halde bunlardaki topların menzili Türk toplarının menzilinden daha kısaydı. Bunun için Andrea Doria'nın kalyonlarından atılan toplar Türklere birşey yapamadığı halde, Türk topları hıristiyan kalyonları üzerinde hayli derin yaralar açmakta devam etti. Bu vaziyeti gören Andrea Doria ve Venedik amirali Kapello ikinci hattaki kadırgaları harekete geçirerek Türk donanmasının arkasına doğru ilerleyip Barbaros'u iki ateş arasında bırakmak istediyse de, Türk toplarının menzil sa-

hasına girince, yine geriye çekilmek zorunda kaldı. Andrea Doria kadırgalarla Türk filosunun arkasına düşme işini bir iki defa denedi. Esas gayesi, Türk filosunu, kendi kalyonları ile kadırgaları arasına alıp, arkasını çevirip imha etmekti. Fakat Barbaros onun niyetlerini derhal seziyor ve her hareketini akamete uğratacak şekilde manevra yapıyordu. Andrea Doria, Türk filosunun bir yanını çevirmek isterken Barbaros da gemilerini oldukları yerde döndürerek, düşmanın yan tarafına vurmaya çalışıyor, Andrea Doria bir netice elde edemeyince aksi bir manevra ile diğer taraftan tecrübesini tekrarlarken Barbaros da daha büyük ustalıkla ona mukabele ediyordu. Barbaros Hayreddin nihayet, Andrea Doria'nın kalyonları siper ederek yaptığı bu manevraları önlemek ve harbi kat'î neticeye ulaştırmak için cür'etkârane bir hücuma karar verdi. Sür'atli ve ânî bir yürüyüşle düşmanın kalyon hattını yarıp kadırgalarına cepheden saldırmak istedi ve kararını derhal tatbike koyuldu. Kalyon hattına hücum edilirken düşman toplarının ateşinden korkulmadan ilerlendi. Ve zaten düşman da bu ânî hareket karşısında birşey yapamadı. Kalyon hattı yarılarak onların gerisindeki kadırgalarla mücadeleye tutuşulduğu sırada Turgud-ca'nın emrindeki Türk ihtiyat filosu da hıristiyan donanmasının yanlarından gerisini çevirmeye çalışıyordu.

Aşağı yukarı ikindiden sonra vukubulan bu ânî hareket Andrea Doria'nın kendisini olduğu kadar diğer kumandanlarını da müthiş şaşırttı. Düşman donanması neye uğradığını ve ne yapacağını bilemez halde bir birine girdi, o şaşkınlıkta birçok gemiler yekdiğerini çiğniyordu. Şaşkınlıkla beraber bir de arkadan çevrilme tehlikesi başgöstermekteydi. Bu vaziyet karşısında Andrea Doria ricat emri verdi.

Tam o sırada çıkan bora Preveze sularını kabartırken hıristiyan gemilerinin biraz daha karışmasına sebep olmuştu. Maamafih bu şiddetli rüzgâr onların lehine idi, zira bu sayede yelkenli gemiler kolaylıkla kaçabildiler. Hıristiyanların kendisine pek fazla güvendikleri o meşhur kaptan Andrea Doria bile gece bastırdığı sırada sancak gemisinde yakılması mutad olan fenerleri söndürerek muharebe sahasından sür'atle

Preveze savaşından diğer bir safha
(Bu tablonun aslı Dolmabahçe sarayı resim galerisindedir)

uzaklaşıyordu. Hıristiyan filosunun kaçış istikameti Korfu'ya doğruydu.

Barbaros Hayreddin'in kumandanlık dehasiyle Türk askerinin gayret ve şecaatı birleşince; hasmın gemi, insan ve top bakımından sayı üstünlüğü, amirallerinin şöhreti, mürettebatlarının tarihî tecrübeleri Preveze önlerinde alt olmuştur. Barbaros'un bu harpte kullandığı yarma hareketi, zamanla dünyanın meşhur amirallerine örnek olacak ve zafer temini için bu şekli tatbike de gayret edeceklerdir.

Preveze harbinde Andrea Doria'nın ricat emri vermesi, hıristiyan donanmasının perişan bir vaziyette muharebe sahasını terkedişi, Barbaros'un kat'î zaferinin en güzel delilidir. Müttefik donanmasının zayiatının artarak daha feci duruma düşmesini önliyen âmillerin en başında, gecenin karanlığının bastırmasını unutmamak lâzımdır. Bu harpte Türk donanmasının tek gemi kaybına uğramadığı görülmektedir. Yalnız insan bakımından kayıplar sekiz yüz yaralı, dört yüz şehittir. Buna mukabil düşmanın zayiatı bir hayli idi. Çarpışmalar sırasında 7 kadırga batırılmış, yaralanan 2 barça zaptedildikten sonra yakılmış, ayrıca 8 kadırga, 7 barça ve 12 firkata zaptedilmiş, takip sırasında da 2 kadırga daha ele geçirilmiştir. Bozgun şeklindeki kaçış esnasında yaralı gemilerden yirmiden fazlası daha batmış veya karaya oturmuş oldu - ğundan müttefiklerin gemi kaybı altmışı bulmuştur. Bu arada ne kadar insan kaybına uğradıkları bilinememektedir. Yalnız Türklerin aldığı esir sayısı 2775 kişidir.

Preveze zaferi, Türk donanmasının da artık kara ordusu derecesinde kuvvetlendiğini ve büyük zaferler kazanacak dereceye yükseldiğinin en açık örneğidir. Ayni zamanda bu zafer, Türklerin Akdeniz hâkimiyetini tesis edişlerine de bir misaldir.

Kanuni'nin Preveze zaferinden haberdar olması

Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze'de mağlûp olan düşmanı uzun boylu takip ettirmedi. Zaten buna gecenin karanlığı ve denizde başlıyan fırtına mani idi.

Preveze deniz muharebesinin galibi
Barbaros Hayreddin Paşa

Preveze'nin mağlûbu, müttefik donanması amirali
Andrea Doria

Maamafih kat'î bir zafer kazanılmış ve düşman muharebe sahasını muzaffer Türk donanmasına bırakarak bozgun halinde bırakıp gitmişti. Bu bakımdan vakit kaybedilmeden vaziyet padişaha arzedilebilirdi.

Barbaros, Preveze zaferini arzetmek üzere padişaha oğullugu Hasan Ağayı gönderdi. Hasan Ağa, esir düşen hıristiyan kaptanlarından mühim iki kişiyi de beraberine aldı.

Kanunî Süleyman o sırada Boğdan seferinden dönmekteydi. Barbaros'un oğulluğu, Kanunî Süleyman Yanbolu'da iken zafer müjdesini ulaştırdı. O gün derhal divan toplandı ve Barbaros'un zafernamesi ayakta dinlendi. Padişah derhal büyük deniz zaferinin bütün vilâyetlere tebşirini emretti. Vaziyetten pek memnun olan Kanunî Süleyman bu münasebetle Kaptanpaşa haslarına yüz bin akçe zam yaptırdı.

Preveze harbinden sonra Barbaros Hayreddin o sularda on beş yirmi gün kadar kaldı. O arada gönüllü filosuna Kefalonya adasını yağma ettirdi. Kışın yaklaşması dolayısiyle Yunanistan kıyılarında daha fazla kalmıyarak İstanbul'a döndü.

Kastelnuovo kalesi hâdisesi

Sulh zamanında bile hudut mıntıkalarında karşılıklı çatışma hâdiseleri eksik olmazdı. Hele Avsuturya ve Venedik ile harp hali mevcutsa, hudutlarda akın ve hisarlara taarruz hareketleri iyiden iyiye sıklaşırdı. 1538 senesinde Venedik ve Avusturyalılarla aramız bozulunca yine bu neviden vak'alar görülmeye başladı. Venediklilerle sınır sahasını teşkil eden Bosna bölgesinde, Venediklilerin çıkardıkları hâdiselere mukabele eden Bosna sancak beyi Hüsrev Bey, Venediklilere ait Nin kalesini zaptetti. Ayrıca Venediklilerin Türklere ait kalelerden Nadin'e on bin piyade ve iki bin süvari ile yaptıkları hücumu, çetin bir mücadele ile defettikten sonra Zara'ya sekiz mil mesafede bulunan bu Nadin kalesinin muhafızlarını takviye eyledi.

Fakat bu arada esas mühim taarruz Castelnuovo (Kastelnovo) ya vaki oldu. Dalmaçya'da Cattaro körfezinin kuzey kıyısında bulunan Castelnuovo Türklerin Hersek sancağına tâbi yerlerdendi. Eski Osmanlı kaynaklarında ekseriya Nuve (Nüve) diye zikredilen Castelnuovo şehri, hem Cattaro körfezinin ağzında bulunması, hem de Ragüza cumhuriyetinin yakınında olması bakımından ehemmiyeti haizdi. İşte Preveze'nin mağlûp amirali Andrea Doria, böyle ehemmiyetli bir yere taarruz suretiyle, Preveze'nin acısını çıkarmaya çalışmaktaydı.

Andrea Doria'nın Castelnuovo'ya taarruzu, Preveze mağlûbiyetinden tam bir ay sonra vukubuldu. Barbaros'un Yunanistan sularından uzaklaştığını öğrenen Andrea Doria, Preveze harbinden elinde kalan gemilerle Castelnuovo'ya yüklendi. Karaya asker ve top çıkardıktan sonra, şehri şiddetle top ateşine tutup sıkıştırmaya başladı. Muhafızların bir kısmı şehirden dışarıya çıkışlar yaparak üç gün üç gece mütemadiyen savaştılar. Bunların gayreti kaleyi kurtarmaya kâfi gelmedi, zaten kendileri tamamen şehid düştüler. Kalede kalanlar ise sayılarının pek azaldığını görerek düşmana teslim oldular. Andrea Doria Castelnuovo'yu zaptedince, içerisine altı bin kişilik muhafız kuvveti yerleştirdiğinden Hersek valisi Bâli Beyin burayı istirdat için sarfettiği gayretler boşa gitti.

Kanunî Süleyman, Castelnuovo'nun kaybı karşısında hayli hassasiyet gösterdi. Bu önemli mevkiin mutlaka istirdadı lâzımdı. Onun için işi ehemmiyetli tutan Kanunî, karadan Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşayı, denizden de bizzat Barbaros Hayreddin'i gönderdi. Barbaros 150 parça gemi ile yola çıktı. Castelnuovo önüne geldiği sırada, Hüsrev Paşa da Rumeli'nin birkaç sancağından topladığı askerle ayni yere ulaşmış bulunuyordu. Barbaros denizden, Hüsrev Paşa da karadan şehri kuşatıp, muhkem surlarını topa tuttu. Çabuk netice alabilmek için Barbaros karaya ayrıca toplar çıkarmıştı. Böylece yirmi iki gün müddetle dövülen Castelnuovo kalesinin bedenlerinde açılan gediklerden Türk askeri hücumla içeri girdi (24 ağustos 1539). Sağ kalan muhafızlar esir edildi. Castelnuovo alınınca Barbaros Cattaro valisinden şehrin anahtar-

larını istedi. Buranın valisi de kendi hükümeti olan Venediklilerle Osmanlı devleti arasında aktedilmekte olan mütarekeyi hatırlattı. Bunun üzerine Barbaros şehri sıkıştırmak istemedi. Ondan sonra da Adriyatik sularında vakit kaybetmiyerek İstanbul'a döndü.

Venediklilerle sulh yapılması

Papa Üçüncü Pol'ün teşvikiyle kurulan, Türklerle mücadelede önderliği Şarlken'in yaptığı, müttefik devletlerin arasında en çok zarara uğrayan Venediklilerdi. Bu ittifaka 1537 de girdiği halde kısa zamanda uğradığı çeşitli zararlar, Venedik hükûmetini derinden düşündürmeğe başlamıştı. Zararları telâfi için giriştiği her yeni hareket, kayıpları biraz daha fazlalaştırmaktan başka bir netice vermiyordu. Bu bakımdan Venedikliler için yegâne çıkar yol, Türklerle anlaşmaktı. Arnavutluğun Delvina bölgesindeki isyanı teşvik suretiyle Mora kıyılarında bazı yerlere konma arzusu tahakkuk etmedikten başka, üstelik Ege denizinde birçok ada kaybetmişti. Girit için de tehlike başgöstermiş gibiydi. Müttefikler arasındaki menfaat ayrılıkları da, Venediklilerin bundan fazla şey beklemelerine mâni idi.

İşte bütün bu noktaları gözönünde bulunduran Venedik hükûmeti 1539 nisanından itibaren Türklerle anlaşma yollarını araştırmağa başladı. Önce İstanbul'a gönderilen Gritti, Osmanlı hükûmet erkânı ile yaptığı görüşmelerin sonunda, sulhe müsait bir havanın mevcudiyetini, binaenaleyh sulh müzakerelerine geçebilmek üzere faaliyet gösterilebileceğini hükûmetine bildirdi.

Venedikliler İstanbul'da böyle zemin yoklarken Osmanlı hükûmeti Castelnuovo'yu mutlaka istirdat etmek hedefini güdüyor ve bunun için hazırlıklar yapılıyordu. Maamafih Gritti'nin verdiği malûmat üzerine Venedik senatosu Pietro Zeno'yu İstanbul'a göndermeye karar verdi. Pietro Zeno evvelce iki defa daha vazife ile İstanbul'a gelmiş olduğundan Osmanlı devlet merkezinin yabancısı değildi. Lâkin bu adam İstanbul'a gelmeden yolda Bosna'da öldü - ğünden, Venedik hükûmeti ayni iş için başka birini vazifelendirmek zorunda kaldı. Türklerle sulh müzakerelerinin kapısını açmaya uğraşacak şahıs 84 yaşında bir ihtiyar olan Tomaso Kontarini (Thomaso Contarini) idi.

Tomaso Kontarini, Castelnuovo'nun Türkler tarafından zaptından sonra İstanbul'a vasıl oldu. Venedik hükûmetinin murahhası, Kanunî tarafından kabul edildiği zaman, padişah kendisine tek kelime söylemedi. Ancak o dileklerini bildirdi, padişah biraz istihfaf biraz da gazapla kendisini dinledi. Zira Tomaso Kontarini bazı yerlerin iadesini talep ediyordu. Osmanlı hükûmeti - nin buna verdiği cevap; isteklerini kabul şeklinde değil, bil'akis karşı istekler beyanı tarzında oldu. Osmanlı hükûmeti Venedikten, Mora'daki Napoli di Romania ve Malvasia kaleleri ile Arnavutluk kıyısında Venedik elinde bulunan hisarları istemekteydi. Neticede Tomaso Kontarini sulh için konuşmalara geçemiyeceğini görerek Venedik'e döndü.

Türklerle sulhün tesis edilememesi

Türkler aleyhine üçlü ittifakı hazırlıyan Papa Üçüncü Paul

Venediklilerin zararınaydı. Onun için Luici Badoero idaresinde bir heyet İstanbul yolunu tuttu. Venediklilerin yeni murahhası üç ay süren uğraşmalardan sonra sulhü temin edebildi. 20 ekim 1540 ta imzalanan Osmanlı - Venedik sulhünün başlıca şartları şöyleydi:

1 — Venedikliler, Mora'daki son kaleleri olan Napoli di Romania (Anabolu) ve Malvasia (Monemvasia) yı Türklere terkedecek;

2 — Venedik hükûmeti sefer masrafı nâmı altında Türklere 300 bin duka altını harp tazminatı ödiyecek;

3 — Dalmaçya sahilinde Nadin ve Urana kaleleri Türklere teslim edilecek;

4 — Barbaros'un son seferlerinde zaptettiği Ege denizindeki adalar üzerinde Türk hâkimiyeti Venediklilerce tanınacak.

Venedikliler işte bu fedakârlıklar neticesi Türklerle sulh yapabildiler. Bu fedakârlıklara karşı Venediklilerin sulhten kazandıkları şey; Girit ve Kıbrıs'a vukuu muhtemel Türk taarruzunu önlemeleri ve Türklerle düşmanlık neticesi mahva doğru giden doğu ticaretini kurtarmalarıdır. Türklerin kazançları ise; sulh muahedesiyle temin edilen toprak ve para kazancından gayrı, denizcilikte önemli bir kudrete sahip olan Venediklileri müttefikler safından ayırmış olmalarıdır.

İSPANYOLLARLA MÜCADELE VE FRANSIZLARA YAPILAN YARDIM

Venediklilerle sulh yapıldıktan sonra hıristiyan devletleri arasındaki ittifak tamamen bozulmuş değildi. Türklerle mücadeleyi devam ettiren hükümdarların başında Alman imparatoru Şarlken (Karlos = Beşinci Şarl) geliyordu. Şarlken bu mücadeleyi karada daha ziyade kardeşi Ferdinand vasıtasiyle yürütmekte idi. Şarlken, kara tarafındaki mücadele ile alâkalanmakla beraber, kendisi daha çok bu mücadelenin deniz kısmını idareye çalışıyordu. Zaten kar-

Venediklilerle yapılan anlaşmaya göre Mora yarımadasında Osmanlılara terkedilen Napoli di Romania (Anabolu) kalesinin tahliyesi (Eski bir İtalyanca tarihî albümden)

deşi Ferdinand'ın elinde Tuna donanması hariç Türklerle çarpışacak deniz kuvveti mevcut değil. Binaenaleyh denizdeki mücadeleyi yürütme ister iste - mek kendisine teveccüh ediyordu. Şarlken, hiç şüphesiz, denizlerdeki harekâtı amiralleri vasıtasiyle idare edecekti. Buna rağmen şahsan donanma kuvvetlerinin arasına karışarak harekâta iştirak ettiği de oluyordu. Nitekim 1535 senesinde Tunus kıyılarına yaptığı çıkarma bu neviden bir hâdiseydi.

Preveze zaferiyle Türklere Akdeniz hâkimiyetinin kapıları ardına kadar açılmıştı. Denizci devletlerden Venedikliler sulh yaparak sahneden çekilince, Akdenizde mücadeleyi devam ettirme vazifesi Şarlken'e teveccüh ediyordu. Kendisi ayni zamanda İspanya kıralı sıfatiyle, kuvvetli bir donanmaya, kıymetli mürettebat ve amirallere sahipti. Binaenaleyh müttefik donanmasının Preveze'deki mağlûbiyetine rağmen, fırsatlardan faydalanmak suretiyle Akdenizde yeni tertiplere girişebilirdi. İşte bu düşünceye sahip olan Şarlken, 1541 senesinde padişahın Macaristan seferiyle meşguliyetinden istifade ederek yeni bir işe teşebbüs etti. Padişah Macaristan'a giderken Barbaros Hayreddin de yetmiş kadar kadırga ile Adriyatik kıyılarının muhafazasına memur edilmişti. Barbaros, dikkatini Adriyatik ve Yunanistan kıyılarına tevcih ettiğine göre, batı Akdenizde âni hareketlere girişebilirdi. Zira o hazırlanıp batı Akdenize yetişinceye kadar sürat'le bir şeyler yapması mümkündü.

Osmanlı devletinin Kaptan-ı deryası, yani donanma kumandanı olan Barbaros Hayreddin, ayni zamanda Cezayir beylerbeyiliği vazifesini de üzerinde bulunduruyordu. Lâkin kendisi, sefer dışında, kaptanı derya sıfatiyle İstanbul'da bulunduğundan Cezayir'in idaresi, orada vekil bırakmış olduğu evlâtlığı Hadım Hasan Ağa tarafından yürütülmekteydi. Ayrıca Türk korsanları da Cezayir kıyılarında faaliyette bulunuyordu. O aralık Hadım Hasan Ağa da otuz parçalık bir filo ile İspanya kıyılarını vurmuştu.

İşte, padişah Macaristan seferindeyken, Barbaros'un Adriyatik kıyıları muhafazasında bulunduğunu gören imparator Şarlken, korsanların faaliyet sahası olmakta devam eden, Osmanlı idaresinde kaldıkça İspanyol gemiciliği için en büyük tehlike kaynağı olan Cezayir'i zaptetmek üzere faaliyete geçti.

Şarlken'in Cezayir'e çıkarma yapması

İmparator Şarlken Türklere sezdir - meden yaptığı hazırlıklarını bitirince büyük bir donanma ve bir hayli askerle Cezayir önünde görünüverdi. Ve Cezayır şehrinin on beş yirmi kilometre kadar doğusundaki bir koya çıkarma yaptı (20 ekim 1541). Bu mevzuda Batı kaynaklarını esas tutan Hammer'e göre; Andrea Doria'nın emrine vermiş olduğu bu donanmasında; 70 kadırga ile muhtelif büyüklükte 200 gemi, muhtelif kaynakların mukayesesinden çıkan neticeye nazaran ise; en az 400 gemi vardı. Donanma efradının dışında bin tanesi süvari geri tarafı piyade olmak üzere 7 bin İspanyol, 6 bin Alman, 6 bin İtalyan, 3 bin çeşitli milletlerden mürekkep bir birlik ve dört yüz Malta askerinden ibaret yirmi beş bin kişiye yakın kuvvet vardı. Cezayir'e çıkarma yapmıya gelmiş olan Şarlken (Charles Quint) in yanında, kazanacağını tahayyül ettiği zaferlerini seyrettirmek için getirdiği birçok İspanyol kadını da hazır bulunuyordu.

Batı kaynaklarının 25 bin, Kâtip Çelebi'nin 50 bin kişi olarak gösterdiği Şarlken'in kuvvetlerine karşı Cezayir'i müdafaa edecek asker pek azdı. Barbaros'un evlâtlığı Hasan Ağa, Kâtip Çelebi'ye göre 600 Türk, 2 bin Arapla; Batılı tarihçi Robertson'a nazaran 800 Türk, 5 bin Arapla karşı koymak zorunda idi.

Şarlken karaya asker çıkarınca Hadım Hasan Ağadan derhal Cezayir'in teslimini istedi. Barbaros'un vekil ve evlâtlığı Hasan Ağa, Barbaros'a yakışır cesaretle teslimi reddettikten başka, derhal mevcut kuvvetlerini etrafına toplıyarak düşmanla çarpışmak üzere faaliyete geçti. Şarlken'in kuvvetleri karaya çıktıkları sanadan Cezayir'e doğru ilerlemiye çalışırken donanma da sahilden kendilerini takip ile yürüyüşlerini korumaya uğraşıyordu. Buna rağmen düşman karaya çıkış noktası ile Cezayir arasındaki 15 - 20 kilometrelik sahayı üç günde ancak katedebildi. Zira 600

Türk 2 bin Arap ile Şarlken'e karşı çıkan Hasan Ağa bu kısa mesafede hasmına bir hayli zayiat verdirdi. Bu müddet zarfında düşmanın uğradığı zayiat üç bin kişiydi. Şarlken hayli güçlükle Cezayir önüne gelince Hasan Ağa kale dahiline çekildi. Artık Cezayir şehrinin bilfiil muhasarası başlamış oluyordu.

Cezayir kıyılarına yapılan çıkarmanın beşinci gecesi çıkan şiddetli bir fırtına, Şarlken için hakikî bir felâket getirmiş oldu. Önce şiddetli bir yağmur etrafı su ve çamur içinde bıraktı. Müstevlilerin yalnız kendileri değil barutları bile ıslanmıştı. Yağmurla beraber başlayıp saatlerce (Hammer'e göre üç gün) devam eden rüzgâr ise donanmada hakikî bir perişanlık yaratmıştı. Fırtınadan on dört kadırga parçalanmış, yüz otuz gemi de karaya vurmuş ve yarı batık hâle düşmüştü. Karaya vuran gemilerde bulunan bin dört yüz müslüman esiri bu arada kendiliğinden kurtulmuş oldu.

Fırtınanın Şarlken'in ordusunda yarattığı perişanlıktan istifade fırsatını kaçırmıyan Hasan Ağa, kaleden dışarı çıkıp hücuma geçerek, mevcut perişanlığı biraz daha artırdı. Düşman birlikleri işgal ettikleri mevzilerden gerilere atıldı. Bu hücum sırasında bilhassa İtalyan birliği haylice zayiat verdi. Meksika'yı fethederek oranın yerlilerinden pek çoğunun canına hiç acımadan kıymış olan meşhur İspanyol kumandanı Fernando Kortez de Şarlken'ın kuvvetleri arasında Cezayir'e gelmiş bulunuyordu. Meşhur Meksika fatihi fırtınanın sillesinden sersem bir vaziyette bulunduğu sırada, Hasan Ağa'nın askerinin hücumuna maruz kalanlar arasındaydı. Fırtınayı sağ salim atlatan Fernando Kortez, ondan daha çok müşkilâtla ikinci tehlikeyi de atlatıp canını kurtarabildi.

Cezayir'in 1541 de Şarlken tarafından muhasarası (A. Salamanca'nın bir gravürü)

Cezayir önünde kaldıkça fırtınanın açtığı yarayı, Cezayir müdafilerinin büyültmekte olduğunu gören Şarlken, bu hâl ile Cezayir'i fethetmek şurada dursun, daha fena vaziyetlere düşeceğini anladığından ricat emrini verdi. Şimdi Şarlken Cezayir'in doğusunda karaya çıktığı nokta olan Matifu (Monte - fuse) burnuna dönüyordu. Şarlken'in buraya dönüşü gelişinden daha tehlikeli oldu. Zira onlar çekilirken Hasan Ağa mütemadiyen arkasından takip ettiriyor ve hasmını zayiata uğratıyordu. Dereler taştığı ve arazi çamurlu vaziyette bulunduğundan ricat zaten güçlükle cereyan ediyordu. Arkadan gelen takipciler ise mevcut müşkülâta bir de ölüm ilâve ediyordu. Şarlken'in kuvvetleri bu hal ile çekilirken fazlaca kabarmış olan Harrâş suyunu geçmeye uğraştığı sırada etraftan vaki hücum neticesi bir miktar asker de suda boğuldu. Ancak Malta şövalyelerinin su boyunda cesur bir müdafaa göstermesi zayiatın daha da fazlalaşmasını önledi.

Şarlken işte böyle perişan bir vaziyette çekilerek 31 ekimde sağ kalan askerlerini gemilere bindirmiye başladı. Cezayir önünden dönen insanlar gemilere binmiye uğraşırken donanmanın sağlam kalan gemileri bunları korumıya gayret ediyordu. Avrupa'nın en kudretli hükümdarı diye tanınan, askerinin çokluğu, ülkesinin genişliği, şöhretinin yaygınlığı ile gurur duyan imparator, Cezayir'in bir avuç müdafi'inin yarattığı tehlikeden titriyor, sağ kalan askerini bir an önce gemilere yerleştirilmek için acele ediyordu. Kuzey Afrika'ya hükmetmek, Türkleri batı Akdeniz'den uzaklaştırmak gayesiyle geldiği Cezayir'in arkasında bir çok ölü, esir, top, tüfek ve çeşitli harp malzemesinden ibaret şeyler bırakarak uzaklaşıyordu. Mamafih Şarlken Cezayir'den gemilerle ayrıldığı anda bile tehlikeden tam kurtulmuş değildi. Zira çıkan İkinci bir fırtına onu Becaye (Bougie) önüne sığınıp üç hafta demir üstünde beklemeğe mecbur etti. Bunu da atlatınca İspanya sahillerine dönebildi.

Fransızların Şarlken aleyhine Türklerden yardım istemesi

Alman imparatorluğunun Fransa ve Osmanlı devleti için ayni derecede hasım bulunması, bu iki devletin yekdiğeriyle anlaşabilmesine yol açmaktaydı. Kanunî devrinde Osmanlılar Fransızlardan çok kuvvetli olduğundan, bu anlaşma esas itibariyle Fransızların Türklerden yardım istemesi şeklinde tecelli etmekteydi. Fransızların müracaatı ile başlıyan münasebetler dostane bir hava ile devam ederken, bu dostluktan faydalananlar daha ziyade Fransızlardı. Kanunî'nin 1526 da Macaristan'a yaptığı sefer, Fransız kıralı Birinci François'nın esaretten kurtulmasını sağlamıştı. 1535 yılında bağışlanan kapitülâsyonlar ise, mahiyeti itibariyle Fransızlara yapılan yardımların en uzun vadelisi ve en faydalısı idi.

Fransızlara böyle yakınlık gösterilip, beklediği yardımlar kendisinden esirgenmezken, bundan Osmanlı devletinin istifadesi, onları batı devletleri ittifakından ayırması, böylece hıristiyan devletler cephesinde çatlaklıklar meydana getirmesinden ibaretti.

Fransızlar Türk dostluğundan pek mühim istifadeler temin ettikleri halde, kaypak davranmaktan, hattâ fırsat bulunca diğer devletlerle birleşerek Türklere zararlı olmaktan geri kalmıyorlardı. Fransızların bu davranışları Osmanlı hükûmetinin malûmuydu. Fakat ge-

1541 Cezayir muhasarasında bulunup mağlûben dönen Meksika fatihi Fernando Kortez

rek Fransızlarla ittifakın Almanlara karşı bir tehdit vasıtası teşkil edeceği düşüncesinden. gerekse Fransızların kaypak davranışlarının hadiselerin cereyan tarzı muvacehesinde mazur görülmesinden dolayı, yine de onlara güler yüz gösterilmekteydi. Maamafih Osmanlı hükümeti Fransızların siyasetleri hakkında tecrübe sahibi olunca, onların istediklerini yerine getirmede biraz ağır davranacak ve Fransız hükûmetinin dönekliğini.. Türklere düşman cephede yer alışlarını bizzat yüzlerine vuracaktır. İşte bu hale, Şarlken'in Cezayir bozgununu müteakip Fransızların yardım talebinde bulunuşları sırasında açıkça şahit olunacaktır. Fransızların bu taleplerinin, padişahın ve Osmanlı hükûmetinin Fransız elçisine karşı tavrının ve nihayet yardıma karar verilişinin şu şekilde cereyan ettiği görülmektedir:

Kanunî Süleyman 1541 senesinde «Istabur Seferi» diye anılan Macaristan seferindeyken «Polin» yahut «Paulin» adlı bir Fransız elçisi Budin'de padişah tarafından kabul olundu. «Baron de la Garde» ünvanını taşıyan bu Fransız elçisi, Kanunî Süleyman'la birlikte Belgrad veya İstanbul'a kadar beraber gelmiştir. Polin, padişah ve bilhassa hükûmet erkânı ile görüşmesi sırasında, Şarlken ve Birinci Françoís'nın vaziyetlerini izah ile, Osmanlı hükümetinden Fransaya yardım yapılmasını istemiştir. Polin, Osmanlı hükûmet erkânına yaptığı müteaddit müracaatlarda; Şarlken'in Cezayir'de uğradığı hezimet dolayısiyle fırsattan tam istifadenin zamanı olduğunu, metbuu Fransız kıralının bundan faydalanarak Almanlara karşı faydalanarak Almanlara karşı harbet - mek istediğini, yalnız Fransız hükûmetinin tek başına Almanlarla mücadele edecek kudrette olmadığını, onun için Osmanlı imparatorluğunun yardımına muhtaç bulunduğunu padişah denizden Fransızlara yardım ederse Birinci Françoís'nın beraberce harbedeceğini ifade eylemekteydi. Osmanlı hükûmetini bu mevzuda harekete geçirebilmek için yaptığı israrlı müracaatları sırasında kendi hükûmetinin Türklere karşı iyi hissiyatından, belki de dostluklarına sadakatinden bahsetmiş olması muhte - mel bulunan elçiye Osmanlı divanında söylenen sözler hayli alâka çekicidir. Cevdet tarihinin birinci cildinin 278 inci sayfasında dercedilmiş olan bu sözler, Osmanlı hükûmetinin Fransızlar hakkındaki düşüncesini Françoís'nin dönekliği karşısında Osmanlı devletinin telâkkisini ayni zamanda Osmanlı - Fransız münasebetlerinin son yıllardaki durumunu hülâsa etmesi bakımından üzerinde durulacak bir değer taşımaktadır. Cevdet tarihinde, Divanda Fransız elçisine hitap eden şahıs Vezir İbrahim Paşa diye gösterilirse de, bunun İbrahim Paşa değil, Veziriâzam Hadım Süleyman Paşa olması kuvvetle muh - temeldir.

Elçiye önce «Divan-ı Âli» tanıtıldıktan sonra «bu defa hakikatleri olduğu gibi serbestçe size ifade edersek hatırınızın kırılmayacağını ümit ederiz» sözleriyle mevzua girilmekte ve «metbuunuz olan Fransa kıralı Saltanat-ı Seniyye ile ittifak aktedilelidenberi, Fransız milletine karşı padişahın teveccühü dolayısiyle, düşmanlarınızın size vereceği zararlar, devletimizin yüksek kudretiyle önlenmiştir» şeklinde Türk yardımına işaret olunmakta, buna mukabil Fransızların hattı hareketleri insafa sığmayan şeyler diye tavsif olunmaktadır. Müttefik olan iki devletin ittifak şartlarına karşılıklı şekilde riayet etmesi gerektiği, birisinin fedakârlığına diğeri mukabele etmediği taktirde ittifakın bozulacağı açıklanmakta ve bu nokta ile ilgili olarak: «Siz Fransalı dostlarımız ise, Devlet-i Âliyye bir tehlike ve ıztıraba duçar oldukça, daima anlamamazlıktan gelirsiniz. Halbuki milletiniz bir harp ve tehlikeye maruz kalırsa derhal acele yardım dileğinde bulunursunuz. Fakat bunun karşılığını göstermez, sadece vaidlerde bulunur, faydasız sefaretler ile dostluk izharına devam edersiniz. Almanya imparatoru ve İspanya kıralı olan Karlos Devlet-i Âliyye aleyhine batı devletlerinin bilcümle askerini Avusturya ve Macaristan'a toplayıp getirdiği, Mora ve Tunus'a tasallut ile muhasaraya giriştiği sırada, müşterek olan düşmanımızın oyalanmasına müteallik hangi eser-i muhabbetiniz ve yardımınız görüldü?» diye sorulduktan başka, düşmana hulûs çakışları sert şekilde yüzlerine vurulmaktadır. Ve yine, Fransa'nın talebi üzerine yapılmış olan

1536 İtalya harekâtına işaretle. Osmanlı devletinin kendisinden istenenî yaptığını fakat dediğini yapmıyan Fransızların davranışları karşısında: «ne bize ne kendinize yarıyacak tavırda bulunmadınız, daima iyilik ve dostluk etmek fırsatını fevtedegeldiniz» denmektedir. Fransızların Osmanlı düşmanlarıyla anlaşmaları acı bir dille tenkid olunduktan ve Devlet-i Âliyyenin kudreti belirtildikten sonra «maamafih devletlerimiz arasındaki dostluğa hürmeten bundan böyle geçmişi zikretmiyerek, hulûs ve muhabbetimizi size isbat arzusundayız» sözlerinin arkasından, padişahın fermanı zuhur ederse, donanma ile yardım yapılacağı açıklanmaktadır.

Divanda Fransız elçisine söylenen bu resmî nutuktan da anlaşılacağı veçhile; Osmanlı devleti Fransızların kaypak ve dönek siyasetlerinden tamamiyle haberdardır. Buna rağmen onlara yardımı, Osmanlı devleti, menfaat ve siyasetine uygun telâkki etmektedir. İşte bu görüş dolayısiyledir ki; Türk askerleri Fransızlara faydalı olabilmek için ta Fransız topraklarına kadar uzanacaktır.

Osmanlı devleti Fransızlarla anlaşırken, Şarlken de boş durmayarak İngiltere'yi ittifakına alıyordu. Müttefik Fransız hükûmetine yardıma karar verilince, Alman imparatorunun daha fazla sıkıştırılması için Venedikliler de Türk - Fransız ittifakına alınmak istendiğinden, Tercüman Yunus Bey bunu temin etmek vazifesiyle Venedik'e gönderildi. Fakat Venedikliler bitaraf kalmayı tercih ile Türk teklifini nazikâne savuşturdular.

Fransız elçisi Polin, Türklerden yardım vaadı alınca, vaziyetten hükümdarını haberdar etmek üzere Fransa yolunu tuttu. Ve Fontenoble'da Birinci François'ya bu müjdeyi verdi. Bilâhara Pelisiye (Pellicier) namında ikinci bir elçi ile İstanbul'a gelen Polin, İstanbul'dan Fransa'ya bizzat Türk yardım kuvvetleriyle beraber dönecektir.

Barbaros Fransa yolunda

Fransızlara denizden yardıma karar verilince, donanmanın takviyesi için hazırlıklar yapıldı. Celâl zâde Mustafa Çelebi, Fransızlara yardım mevzuunu

Barbaros'u yaşlılık devrinde tasvir eden bir resim

ele aldığı sırada, donanmanın takviyesi ve bu iş ile Barbaros'un vazifelendirilmesi hususunda diyor ki: «Hedefin uzak ve İspanya donanmasının kuvvetli olmasından dolayı Türk donanmasının ıslâh ve büyük kadırgalarla takviye edilmesiyle beraber, mürettabatının da mahir gemicilerden temin olunması lâzım geliyordu. Padişah bu iş ve bu sefere Kaptan-ı derya Hayreddin'i memur ve kumandan tayin etti. Bunun üzerine tersaneler faaliyete geçerek büyük kadırgalar yapmaya başladılar.

Padişah kara kuvvetlerinin seferberliğine girişirken memleketin iç ve uzak sınır gibi dış taraflarının muhafazası hususunu da düşündü. Vilâyetlerin bir kısmını şehzadelere ve bir kısmını da muktedir hudut beyleriyle kale kumandanlarına tevdi etmeyi kararlaştırdıktan sonra bir divan toplattı. Bu divanda yüzünü Barbaros'a çevirerek ona şu sözleri söyledi:

«Hayreddin! Seni Fransızlara yardım etmek ve İspanya üzerine yüklenmek üzere serasker yapıyorum. Bu seferki vazifen çok ağırdır. Çünkü Fransızlar - dan başka Akdenizde kimlerin donan - ması varsa onlara meydan okuyacak - sın. Lüzumu kadar kapıkulu tüfekçisinden başka, sana daha istediğin kadar kuvvet vereceğim» dedi.

Barbaros Hayreddin hazırlıklarını bitirince yüz on kadırga ve daha küçük kırk gemiden mürekkep bir donanma ile 1543 yılı mayısında İstanbul'dan hareket etti. Fransız elçisi Polin (baron de la Garde) de Türk amiral gemisinde idi.

Barbaros Messina boğazına geldiği sırada, boğazın en hâkim mevkilerini teşkil eden Sicilya adasının kuzey doğu ucundaki Messina şehri ile İtalya yarımadasının güney ucunda bulunan Reggio şehri, onun ilk ihtarını müteakip tes - lim oldular. Fransızlara yardım gayesiyle yola çıkmış olan Barbaros bundan sonra kuzeye teveccüh ile İtalyanın batı sahillerini takip etmeye başladı. Meş - hur Napoli şehrinin 70 kilometre kadar kuzey batısında sahilde bulunan Gaeta limanı önüne geldi. Müstahkem bir mevki olan Gaeta'nın valisi Don Diego Gaetano; Barbaros'un teslim teklifini reddederek Türk donanmasına bir iki gülle savurma cesaretini gösterince, Barbaros derhal karaya asker çıkararak burasını zaptettirip kalesini yıktırdı. O arada Don Diego ile karısı ve güzelliğiyle meşhur kızı da esir edildi. Dona Maria adını taşıyan bu genç kız islâmiyeti kabul ettiğinden Barbaros kendisine nikâh etti. Onun yüzü suyu hürmetine de anne ve babasını affetti.

Kudret ve şöhretin timsali Barbaros Hayreddin'in idaresindeki Türk donanması Roma'nın iskelesi Ostia önüne geldiği zaman Roma'da büyük bir telâş başgösterdi. Asilzadeler, papazlar, rahibeler, kadın ve çocuklar Sabin vadisinde Tivoli'nin öte tarafına kaçtılar. Adı yıllardan beri Avrupayı titreten Barbaros'un, Roma'nın hemen yanıbaşında bulunması, buranın halkı için en büyük dehşetin ifadesiydi. Barbaros Hayreddin, hıristiyanlığın merkez ve can evi mesabesindeki Roma'nın bu kadar yakınına kadar geldiği halde, bu meşhur beldeyi zaptetmeyi düşündü mü? Veya onun bu vadideki tasavvurunu değiştirmesinde donanmada hazır bulunan Fransız elçisinin rolü oldu mu? İşte bunu bilmiyoruz. Maamafih doğu ve batı kaynaklarının bu hususta hiçbir şey bahsetmeyişlerine, Roma zaptının seferin başlangıcından itibaren plân ve gaye dışı oluşuna ve Türk donanmasının Ostia önünde hiçbir şeye el uzatmayışına bakarak, Barbaros'un o sırada Ro -

Barbaros'un Fransız donanmasiyle birleştiği yer: Marsilya (Eski bir gravürden)

ma'nın fethini tasarlamadığı tahmin olunabilir. Zaten, Roma gibi bütün hıristiyanlık âlemini ilgilendiren bir şehrin zaptı işini Barbaros o sırada tasarlamış olsaydı bile, böyle mühim bir meselede Kanunî'den emir almadan fiilî bir harekette bulunamazdı.

Romada böyle müthiş bir telâş görüldüğü sırada Fransız elçisi sahil halkına bir teminat mektubu yazdığından, korku azaldı. Donanma Tiber nehri mansabındayken Ostia ve Nettuno ahalisi Türk gemicilerine yiyecek ve içecek getirdi. Bunlar bedeli mukabilinde satın alınarak, en küçük bir haksızlık ve incitme hadisesi vuku bulmadı.

Barbaros, Ostia önünden ayrılınca yine İtalya kıyılarını takiben Cenova önlerinden geçip 20 temmuz 1543 te Marsilya'ya vasıl oldu. Türk donanması Marsilya'ya varmadan önce Tulon (Toulon) önlerinden geçerken limanda bulunan üç Fransız gemisi yelkenlerini üç defa indirip kaldırmak ve direklerine Türk bayrağını çekmek suretiyle donanmamızı selâmladı. Marsilya'daki karşılama ise çok mutantan merasimlere vesile teşkil etti. Türk donanmasını Duc d'Enghien (Dük Dangien) yani François de Bourbon (Fransuva dö Burbon) emrindeki 30 gemilik Fransız filosu karşıladı. Akdenizi titreten büyük Türkü görmek isteyen Fransız halkı Marsilya'ya akın etmiş gibiydi. Türk donanması Marsilya limanının üç kilometre güney batısındaki İf adası önlerine gelince Fransız filosu gemilerden toplar atarak selâm resmini ifa etti. Buna Türk donanmasından atılan toplarla mukabeleden bir müddet sonra Fransa kırallık hanedanına mensup olan Duc d'Enghien, Barbaros'un amiral gemisine gelerek, kendisini Fransız kıralı namına selâmlıyarak kıralın buradaki köşküne davet et-

Barbaros'un ihtiyarlık halini tasvir eden bu resim Nigârî'nindir.

Osmanlı donanmasının Fransızlara yardım seferinde kışladığı Toulon harp limanı (Eski bir gravürden)

ti. Fransız donanmasının başkumandanı olan Duc d'Enghien o sırada yirmi üç yaşlarında bir gençti. Barbaros, Marsilya'ya muvasalatının ferdası günü kaptanlardan müteşekkil maiyetiyle karaya çıktı. Barbaros karaya çıkarken kıral namına Duc d'Enghien, şehir namına da Province valisi Baron de Grignan tarafından istikbal olundu.

Büyük bir kumandan ve müthiş bir harp adamı olan Barbaros, Türkleri yardıma çağırmış olan Fransızların hazırlıksız bir halde olduklarını, bir harp plânlarının mevcut bulunmadığını gördüğünden, pek kızdı ve etrafındakilere hayli söylendi. Barbaros'un hiddetini teskin için Duc d'Enghien ve elçi Polin epeyce gayret sarfettiler. Neticede Nice (Nis) şehrinin zaptına karar verildi.

Barbaros'un muhasara ettiği Nis şehri

Barbaros'un Turgud Reisi esaretten kurtardığı yer: Cenova

Büyük işler yapmaya gelmiş olan Barbaros'u yalnızca bir şehrin zaptı için uğraşmak elbette tatmin etmezdi. Maamafih hazırlıksız, silâhları noksan Fransız askeriyle daha büyük şeyler yapmak da mümkün değildi. Bu sebeple, Fransızlar onu Nice'in zaptına gö - türmek isterken Barbaros karara itiraz etmedi. Zaten kendisi bir şeyler yapmıya gelmişti. Yalnız bir şehir zaptına çıkılırken bile Fransız kuvvetlerinin noksanlarını, asker ve silâh miktarının azlığını tekrarlamaktan geri kalmadı.

Nice'in zaptı

Barbaros'un idaresindeki Türk donanması Marsilya önünde on beş gün kaldı. 5 ağustosta Marsilya'dan Toulon'a hareket etti. Fransız kıralı Toulon limanını ve şehrin idaresini Türklere bırakmış bulunuyordu. Türk donanmasının buraya gelmesinden, Barbaros'un Fransız sularını terkedişine kadar şehre Türk bayrağı çekildi.

Nice şehri o sırada Şarlken'in müttefiki olan Savoie (Savua) kontunun elinde bulunuyordu. Fransız kuvvetleri Duc d'Enghien'in idaresinde yedi bin kara askeri ile kırk gemiden mürekkep donanmadan ibaretti. Fransız filosu François de Bourbon idaresinde 22 kadırga ile ayrıca 18 küçük gemiden müteşek - kildi. Barbaros Hayreddin 150 gemilik Türk donanmasının yanına bu Fransız kuvvetlerini de katarak Nice önüne geldi. Barbaros ilk defa donanmayı Nice'in yakınındaki Villefranche limanına soktu. Burayı zaptettikten sonra karadan asker ve top naklederek Nice'i arkadan da çevirdi. Peşinen yaptığı teslim teklifi Nice'liler tarafından reddedildiğin - den bombardımana başladı. Nihayet bu müthiş kudrete daha fazla dayanamıyacaklarını anlıyan Nice'liler teslim oldular (20 ağustos 1543). Esas şehirin teslimine rağmen iç kale mukavemet cesaretini gösterdiğinden, bu kısmın kuşatmasına devam edildi. O aralık Fransızlar Barbaros'a müracaatla ba - rutlarının bittiğini bildirip barut iste - diler. Fransızların bu derece hazırlıksız ve lâubali halleri karşısında hayret ve hiddete kapılan Barbaros, Fransız kumandanı Duc d'Enghien'e:

«— Ne güzel muharipler! Gemilerini

şarap fıçılariyle doldurup baruttan başka bir şey unutmuyorlar» sözleriyle kendisini ayıpladıktan sonra, yanındaki Fransız sefirine dönerek:

«— İstanbul'da iken devletinin büyük mikyasta hazırlandığını söylediğin zaman benimle eğleniyor muydun?» diye ağır itabda bulundu. Barbaros, Fransızların ihmalkâr hallerinden, kısa bir müddete sığan bu harekât sırasında bile gösterdikleri gevşeklikten, Fransızların kararsız ve sebatsız oluşlarından şikâyet etti. Büyük işler yapmıya alışmış olan padişahın donanmasının Nice'in zaptı gibi neticesi ehemmiyetsiz şeyler için, Fransızların hazırlıksız ve gevşek halleri yüzünden şerefini küçük düşüremiyeceğini onlara bildirdi. Duc d'Enghien epeyce uğraşarak Barbaros'u sükûna kavuşturdu ama, Barbaros da iç kalenin düşmesini beklemeden muhasarayı kaldırıp Toulon'a döndü.

Barbaros'un Nice'in iç kalesinin muhasarasını bırakıp Toulon'a dönüşünü, bazı batı kaynakları, Andrea Doria'nın donanma ile Marquis del Vasto'nun da ordu ile Nice'i kurtarmağa gelmekte olduğu havadisinin, Türk kumandanına ulaşışına bağlarlar. Fakat, Barbaros o senenin kış mevsimini Toulon'da geçirmekteyken Nice etrafında böyle bir hareket görülmediğine göre; onun, Nice iç kalesinin muhasarasını yarım bırakışını; Fransızların her bakımdan gevşeklikleri karşısında, onlar namına daha fazla Türk kanı akıtmak istemeyişine hamletmek gerekir.

Barbaros Hayreddin o senenin kışını geçirmek üzere Toulon'da bulunurken tamamen boş durmadı. Salih ve Hasan Reislerin emrine donanmadan bir miktar gemi ayırarak İspanya sahillerine gönderdi. Bunlar İspanya kıyılarından elde ettikleri esir ve ganimetlerin bir kısmını Cezayir'e bıraktıktan sonra Toulon'a döndüler. Barbaros, ayrıca Sardunya sularına da adamlar göndermişti. Bunlar da Sardunya kıyılarını vurarak birçok ganimetle avdet ettiler.

Barbaros'un İstanbul'a dönüşü

Barbaros, müşterek harekât için gelmiş olduğu Fransızlardan ne Nice muhasarası sırasında, ne de Toulon'da bulunduğu sırada memnun kalmadı. Zira Barbaros sıkı bir disiplin altında Toulon'da kışlamaktayken Fransa kıralı Birinci François ayda elli bin duka altını ödemeyi taahhüt etmişti. Lâkin bu paranın tediyesi pek intizamsız şekilde yürütüldüğünden Barbaros'un hiddetine

Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi

Barbaros'a, türbesi yanında dikilen şükran âbidesi

yol açıldı. Nihayet avdet zamanı gelince Birinci François, sefer masrafı olarak sekiz yüz bin dukayı ödedi. Barbaros, baharın gelmesiyle 1544 nisanında Toulon'dan denize açıldı.

Barbaros Toulon'dan dönerken geli - şinde olduğu gibi yine İtalya kıyılarını takip etti. Bu dönüş sırasında veyahutta Toulon'da kışlamaktayken Turgudca (Turgud Reis) yı da esaretten kurtardı. Meşhur korsan reislerinden olan Turgudca üç sene kadar önce gemileri yağlamakla meşgul bulunduğu bir sırada Andrea Doria'nın yeğeni Janetino Doria tarafından bir baskın neticesi esir edilip, Cenova'ya getirilerek hapse atılmıştı. Barbaros işte Turgudca'nın hapsedilmiş olduğu Cenova şehri önüne gelerek «Turgud'u verin yoksa bütün köylerinizi yakarım» tehdidinde bulununca, korkudan titriyen Cenevizliler Turgud Reis'i teslim ettikleri gibi, ayrıca Türk donanmasına büyük gemi küreği ve levazım vermeye de rıza gösterdiler. Böylece Barbaros Hayreddin, Fransa dönüşünde kıymetli Türk kaptanı Turgud Reisi de hürriyetine kavuşturmuş ve yanına almış bulunuyordu. Barbaros bir de Fransız gemilerinde çalışan dört yüz kürekçiyi de yanına almıştı.

Barbaros'un Nice'i zaptı ve Toulon'da kışlarken İspanya, Sardunya ve İtalya kıyılarına yaptırdığı akınlar İmparator Şarlken'e yılgınlık vermiş olduğundan, bu tazyikler karşısında Fransa kıralı ile Crespy sulhünü imzalamaya mecbur kaldı. Böylece, Barbaros'un Fransa harekâtından, François'nın faydalanması maksadı yerine gelmiş oldu.

Barbaros'un ölümü

Barbaros Hayreddin, Fransızlara yardım seferinden döndükten sonra bir daha sefer maksadiyle denizlere açılmadı. Zira o aralık Ferdinand ve Şarlken ile bir anlaşma yapılmış olması, Osmanlı devletinin deniz seferi icrasına mahal bırakmadı.

Bütün ömrünü denizlerde şan ve şeref yolunda mücadele ile geçiren ve gördüğü hizmetlerle milletinin hafızasına yerleşen Barbaros Hayreddin Paşa, Fransa'ya yardım seferinden döndükten sonra iki sene kadar daha yaşadı. Seksenini aşkın olduğu halde 4 temmuz 1546 (5 cemaziyülevvel 953) de vefat eyledi. Büyük denizci, bütün hayatı boyunca haşırneşir olduğu denizin koynuna bırakılırcasına Beşiktaş'ta denize pek yakın olan türbesine defnedildi.

Sokollu Mehmed ve Sinan Paşaların Kaptan-ı deryalığı

Barbaros Hayreddin Paşa ölünce Kanunî Süleyman, onun yerini asla doldıramıyacak olan iki şahsı arka arkaya Kaptan-ı derya sıfatiyle donanmanın başına geçirdi. Dörderden sekiz yıl kaptan-ı deryalık yapan bu şahıslar, Sokollu Mehmed ve Sinan Paşalardı. Barbaros'u Cezayir'den çağırarak Türk donanmasının başına geçirmekte fevkalâde isabetli davranan Kanunî, bu defa âdeta onun zıddına bir isabetsizlik örneği vermekteydi. Zira, Sokollu Mehmed Paşayla Sinan Paşa kendilerini hayli tanıtmış kimseler olmakla beraber, denizcilikle alâkası olmayan şahıslardı.. Barbaros öldüğü zaman onun yerini nisbeten dolduracak eleman da yok değildi. Zira Barbaros Hayreddin, büyük hizmetleri sırasında, Turgud, Uluç Ali, Hasan ve Salih reisler gibi kıymetli denizciler yetiştirmişti. Zaten Sokollu ve Sinan Paşaların kaptan-ı deryalıkları zamanında bunlar biraz gü - cenmişlerdi. Maamafih Barbaros'un yetiştirmelerinin yine hizmete devamları, donanmanın kudretini muhafazada rol oynamıştır. Bilhassa Sokollu Mehmed Paşanın Rumeli beylerbeyliğine tayini üzerine Kaptan-ı derya yapılan Sinan Paşanın zamanında, donanmanın en mühim hareketlerini daha ziyade Turgud Reis idare etmiştir. Sinan Paşadan sonra 1554 te denizcilikten yetişme Piyale Paşanın kaptan-ı deryalığa getirilmesi, Barbaros'la beraber çalışmış kaptan ve levend gemileri reislerinin güce - nikliğini de ortadan kaldırdı.

OSMANLI - FRANSIZ MÜNASEBETLERİ

Osmanlılarla Fransızlar arasında ilk siyasî münasebetler Kanunî Süleyman zamanında başlamıştır. Bundan önceki devre zarfında iki milletin yekdiğeri hakkındaki bilgileri hiç mesabesindedir. Gerçi Niğbolu muharebesi gibi Balkan-

larda cereyan eden haçlı savaşlarında bir miktar Fransız askeri de hazır bulunarak Türklerle çarpışmışsa da, bunlar, ne iki milletin birbirini tanımasına, ne de devlet ve millet olarak tarafların düşmanca münasebetlerine misal teşkil edebilir. Ancak hıristiyan milletler topluluğu içinde Fransızların da Türklerle mücadeleye bir miktar kuvvetle katılmalarının örneğidir. Fransızların Türklerden bir hayli uzakta bulunmaları da, onların Türkleri geç tanımalarına ve dolayısiyle geç münasebet tesislerine sebep olmuştur. Zaten Türkleri zamanında tanıyamayışları doayısiyledir ki, Fransız kıralları arasında Türkler aleyhine hayalde kalacak plânlar kuranlar görülmüştür. Fransa kıralı Sekizinci Charles (Şarl) böyle bir hülyaya kapılan kimsedir.

On birinci Louis (Lui) nin oğlu olan Sekizinci Charles 1483 te hükümdar olduğu zaman İtalya'da fetihler yapmak hevesine kapıldı. O zaman İtalya'nın dahilî vaziyeti Fransızların İtalya'da mâcera aramasına müsait oduğu gibi, Fransa'da da kıralarını böyle hareketlere sevkedecek bir hava esmekteydi. Sekizinci Charles, Fransa'ya şan ve şeref kazandırmak için İtalya'ya yürüyünce, ilk muvaffakıyetlerini müteakip daha fazla şeyler yapmak hevesine kapıldı. Zira Charles, Roma'ya girdikten başka Napoli'ye kadar uzanınca kendisini sadece muvaffakıyet ve ihtişama kavuşan bir hükümdar görmekle kalmıyarak, o güne kadar kavuştuğunun daha fazlasını elde etmek arzusuna kapılmıştır. Sekizinci Charles'ın bu yeni arzusu; İstanbul ve Balkanları zaptederek Bizans imparatorluğu tacını giymek ve hatta Kudüs'ü de fethetmekti. Yalnız kıral Sekizinci Charles'a değil Fransız halkına bile heyecan veren bu düşüncelerin tahakkuk ettirilmesi acaba mümkün müydü? İtalya'da kazandığı muvaffakiyetlerden hız ve cesaret alan Fransız kıralının bu vesile ile esas tanımadığı şey, İstanbul ve Kudüs'e giden yolların nereden geçtiği meselesi değil, Türk kudretiydi. İşte Sekizinci Charles, Türk kudretini tanımadığı içindir ki, bir müddet, hayalden ibaret kalan bu plânını tahakkuk yollarını araştırdı. Bu cümleden bir çabalama olarak, Balkanlara yapacağı harekât için Epir ve Arnavutluğun eski yerli hanedanından istifadeyi düşündü. O sırada, evvelce Epir'e sahip olan bir ailenin mümessili İtalya'da bulunuyordu. Bu adam, Araniti Topia Golem'in oğlu Kostantin idi. Bizans'ın Komnen ailesine mensup olan ve bu yolla Ahaiya dükü ünvanını da taşıyan Kostantin, Türklerin Epir taraflarını zaptı üzerine İtalya'ya geçmişti. Bir müddet Roma'da oturan Kostantin, arazisine yeniden sahip olabilmek hayaliyle yaşadığından başkalarına âlet olmaktan kurtulamamıştır. Bir aralık Sırbistan despotu İstefan Brankoviç'in kızı Maria'nın davetine icabetle Monferra dükü Bonifas'ın yanına gitmişse de, bundan hiçbir netice elde edememiştir. İşte Sekizinci Charles'ın, Balkanları istilâ düşüncesinde kendisine âlet etmek istediği kimselerin en başında bu adam vardır. Fransız kıralının İtalya'da esas ele geçirmek istediği şahıs ise, Osmanlı şehzadesi Cem'dir. Sekizinci Charles'ın doğuda

İstanbul ve Kudüs'ü almak hülyasını kuran Fransa kıralı Sekizinci Charles

yapacağı harekât için büyük ve tesirli bir silâh olarak kullanmak istediği Cem, daha evvelki sayfalarda İkinci Bayezid devri hâdiseleri meyanında zikredildiği veçhile Fransız kıralının eline geçti ama, kısa bir müddet sonra ölümü, şehzadenin Sekizinci Charles'ın elinde âlet olmasına imkân bırakmadı. Zâten papanın elinden Cem'i almaktan gayrı Türklerle ilgili bir faaliyette bulunamıyan Sekizinci Charles, İstanbul'a yürümek ve Kudüs'ü zaptetmek gibi şeylerin tahakkuku mümkün olmayan, bir hayalden ibaret bulunduğunu anlamakta gecikmedi. 1498 senesinde evlât bırakmadan ölümü üzerine yerine geçen yeğeni On ikinci Louis, selefinin muvaffakiyetler kazandığı İtalya harplerini devam ettirdi ama, onun gibi Türkler aleyhine hayalde kalacak fetih plânları kurmadı. Maamafih papa Altıncı Aleksandr'ın Türkler aleyhine teşkile çalıştığı ittifaka girmekten geri durmadı. Bu ittifakın icabı olarak Venedik, papa, İspanyol gemilerinin arasına bir Fransız filosu da karışarak 1501 yılındaki Midilli kuşatmasında hazır bulundu. Ertesi yıl başka bir Fransız filosu yine ayni müttefiklerle birlikte Türklerin elindeki Santamavra adasının zaptına iştirak etti. Her iki deniz harekâtında da Türklerin esas hasmı Venedikliler olduğundan, onların müttefiki bulunan Fransızların hasımlıkları hayli geri plânda kalıyordu. Maamafih sadece denizlere inhisar eden bu mevzii temaslar, Türklerin haiz olduğu kudrete dair Fransızlara bir hayli fikir vermiş olmalıydı. Zaten Türklerin karada kazandıkları serî halindeki muvaffakiyetler, yalnız Fransızlara değil, tekmil Avrupa devletlerine kâfi miktarda elle tutulur fikirler vermekteydi.

1515 yılında Birinci François'nın Fransa tahtına oturmasından sonra Alman-Fransız mücadelesi şiddetlenmişti. Bu sebeple Fransa'nın yeni kıralı artık On ikinci Louis ve Sekizinci Charles biçiminde Türklerin aleyhinde hayaller kurmak veya kuvvet göndererek Türklerle çarpıştırmak yolunu değil, kendi hükûmetinin istikbalini temin bakımından Türklere yanaşmak ve onun hudutsuz kudretinden istifade etmek istedi. François'nın bu arzusunun kolaylıkla yerine gelmesine, Almanların her iki devlet için ayni şekilde düşman bulunuşu ziyadesiyle tesir etti. Birinci François'nın Kanunî'ye müracaatı, Pavi'de mağlûp olduğu günün akşamında parmağındaki yüzüğünü çıkarıp bir mektupla birlikte Laforest adındaki elçiyle göndermesiyle başladı (1526). Gerçi bu elçi Bosna tarafında maiyeti ile birlikte öldürülmüşse de mektup ve yüzük bilâhare İstanbul'a ulaşmış, Vezirâzam İbrahim Paşa da aynı yüzüğü satın almıştı. Kitabımızın 817 ve müteakip sayfalarında izah edildiği veçhile François'nın ve annesinin Kanunî'ye müracaatı neticesinde Osmanlı hükûmeti Mohaç muharebesiyle neticelenen Macar seferini açtı.

Charles - Quint'in Alman İmparatoru seçilmesinden önce Avrupanın en nüfuzlu hükümdarı olmak isteyen François, 1519 dan sonra kendini Alman tehlikesiyle başbaşa görünce, bu düşüncesinden sıyrılarak Fransa'yı korumak mecburiyetinde kalınca, Türklere avuç açmaktan başka çare bulamamıştı. Halbuki ayni François 1517 de Osmanlı İmparatorluğunu taksim gibi ham hayallerle meşguldü. Böyle zıt hallerle karşılaşan François, onun içindir ki Türkler kadar hiçbir zaman samimî olamadı. Buna, François'nın karakteri kadar o devir Fransasının dinî ve siyasî düşüncesi de müsait değildi. Zira François'nın yardım dilendiği devlet bir islâm imparatorluğu idi. Bunun için, kendisi gibi bir katolik olan Charles - Quint'e karşı müslüman Türklerle açıktan açığa ittifak etmekten çekiniyordu. Böyle bir ittifakın Avrupada kendi aleyhinde uyandıracağı aksülâmeli hesaplıyan François kaypak, iki yüzlü davranıyor, imkân olursa Türklerle Almanları birbirine tutuşturup kendisi bundan faydalanmak istiyor, hatta lûtuf ve müruvvetine sığındığı Türkler aleyhine el altından çalışmaktan da geri durmuyordu.

Osmanlı hükûmeti, Birinci François'nın bu iki yüzlü siyasetini, dostça münasebetlerin başlamasından kısa bir müddet sonra farketmekle beraber, yine de Fransa'ya dost kalıp yardım etmekte fayda görmekteydi. Zira bu suretle Batı Avrupa hıristiyan devletleri

arasında ikilik ve anlaşmazlık devam ettirilmiş oluyordu.

Birinci François'nın Pavi'de esir düşmesiyle açılan Türklerden yardım isteme faslı, çeşitli şekil ve surette François'nın saltanatı boyunca devam etti. Bu istekler bazan doğudan Almanların sıkıştırılması, bazan denizden askerî yardım, bazan iktisadî menfaatlar temini, bazan da mukaddes makamlarla ilgili şeylerdi. François, en son çeşit talebini, Mohaç muharebesinden iki sene sonra yapmıştı. François'nın Kudüs hıristiyanları hakkındaki istek ve ricalarını ihtiva eden mektubuna Kanuni'nin verdiği cevap, Türk hükümdarının gösterdiği iyi niyet kadar, Türklerin diğer dinlere karşı âdil ve müsamahalı davranışının resmî bir ifadesidir. 1528 eylûlünde yazılmış olan bu mektupta Kanunî Süleyman şöyle demektedir:

«Meşrık-ı hidayet ve saadet ve melce-i ashab-ı hükûmet olan dergâh-ı saltanatı âşiyan ve bârigâh-ı ikbal nişânıma irsal eylediğiniz mektupta, memalik-i mahrusem muzafatından Beytüllahım kalesi derûnunda mukaddema millet-i İseviye ye'dinde bulunup camie tahvil edilmiş bir kilise bulunduğunu bildirmişsiniz; bu husus hakkında her ne demiş iseniz tafsilen malûmum oldu. Eğer bu keyfiyet bir tasarruf meselesinden ibaret bulunmuş olsa zât-ı şevketsematımızla sizin aranızda mevcut olan muhabbet ve meveddete binaen arzunuz nezd-i saadet meabımızda karin-i icabet ve kabul olacağı bi iştibah idi. Lâkin bu madde emvali menkule ve gayrı menkuleye müteallik hususat kabilinden olmayub umur-u diniyemize mütedairdir, çünkü hâlik-i âlem ve mürebbii beni âdem olan Hakk-ı Cel ve Alâ hazretlerinin evamir-i mukaddesesine ittibaen ve iki cihan güneşi peygamberimiz sallâllahu teâlâ ve selîem hazretlerinin şeriatına imtisalen işbu kilise zaman-ı gayrı malûmdan beri camie tahvil olunup müslümanlar anın derununda namaz kılmışlardır. Filhakika elyevm cami ismini hâiz olan bir mahallin şimdiki hâlinden tahvili şeriatımıza mugayirdir. Bu husus şeriat-ı mukaddesemizde cevazdide olmuş olsa dahi talebinizin is'afı nice mümkün değil idi. Lâkin ibadete mahsus olan mahaller haricinde olarak hıristiyanların ellerinde bulunan yerlerin kâffesinde sekeneden hiçbirini zaman-ı adalet nişanımda kimse endişenâk ve rencide edemez. Zir-i cenah-ı himaye-i şahanemde huzur-u tamme mâlik olarak âyin ve usul-ü mezhebiyelerini ifa etmelerine müsaade olunmuştur. Ehl-i mezhebleri binalarında ve mahallerinde temam-ı emniyet içinde bulundukları halde her kim olursa olsun bir ferdin kendilerini rencide etmesi ve en küçük bir hususta duçâr-ı taaddi olmaları kat'iyyen nâkabil-i imkândır. Şöyle bilesiz».

Birinci François, Türklerle kurduğu dostluk münasebetlerinde iki yüzlü davranırken, biraz da Charles - Quint'in mânevî tazyikinin ağırlığını hissetmekteydi. Zira, Türkler kadar François'nın da hasmı olan Charles-Quint, Mohaç mağlûbiyetinden ona da pay çıkarmak gayesiyle, Türklerin Macaristan'a hücumunun François'nın tahriki neticesinde vuku bulduğunu söyliyerek katolik âlemini François'nın aleyhine tahrike çalışıyordu. Buna karşılık François da Charles - Quint'i suçlandırmaya gayretle, hem onun karşısında kendisini müdafaa, hem de Türkleri idareye uğraşıyordu. Lâkin Mohaç harbinden üç sene sonra Viyana kuşatıldığı zaman François, Türklere gösterdiği yakınlıktan dolayı korku duyarak hıristiyan devletleri cephesine dönüverdi. Çünkü, Viyana kuşatıldığı sırada Avrupada müthiş bir heyecan ve korku belirmişti. Protestanlığın kurucusu Luther Türkler aleyhine askerî nutkunu yayınlayıp, meşhur hümanist Erasmus da Türkler aleyhine yazılar yazarak mevcut heyecanı körükleyince, François iyiden iyiye korktu. Avrupadaki galeyan karşısında Türklerle olan dostluğunu derhal bir tarafa bırakıp mevcut havaya ayak uydurmaya çalıştı. Onun için İstanbul'a sefir göndermedi. O sırada Charles - Quint'in İtalya'da yeni muvaffakıyetler kazanmış olması, François'nın Türkler aleyhine dönmesine ayrı bir vesile teşkil etti. Zira, Charles - Quint İtalya'daki başarıları dolayısiyle İtalya ve Sicilyateyn kırallıkları tacını giyince papa ile anlaşmıştı. Papa zaten Türkler aleyhine uğ-

Luther'den sonra yazılariyle Türkler aleyhine Avrupa'da bir hava yaratan meşhur hümanistlerden Erasmus

raştığından Charles - Quint ile bu hususta fikir birliğine varmış oluyordu. Aynı mevzuda papa ile Charles - Quint birleşince, François'nın Türk dostluğunu devam ettirmesi daha güçtü. Çünkü papanın Türklerle dostluğundan ötürü François aleyhine yapacağı tahrik daha müessir olabilirdi. Charles - Quint gibi o da katoliklerin koruyucusu rolünü oynamakta devam ediyordu. Bu bakım - dan papa ve Charles - Quint'in Türklerle harbetmek için yaptıkları teklifi is - ter istemez kabul etti.

Lâkin manevî tazyikler dolayısiyle Charles --Quint'in cephesinde yer almış görünen François'nın sıkı ve samimî şekilde onun a anlaşması mümkün değildi. François - Charles - Quint anlaşmasında yalnız birincisi değil, ikincisi de samimî olamazdı. Bilhassa François'nın Almanlardan duyduğu endişenin herhangi bir vesile ile yeniden açıkça ortaya çıkması bir mesele bile değildi. Nitekim Türklerle harbetme sahası meselesinde her iki hükümdarın da yekdiğerine karşı duyduğu emniyetsizlik derhal sırıtıverdi. Charles - Quint, Fransız askeri de beraber olmak üzere Türklerle Macaristan cephesinde çarpışılmasını ileri sürerken François, İtalya'da bulunmak suretiyle Türklerle harebedeceğini bildiriyordu. François Macaristan cephesine asker yollamaya yanaşmaz - ken, Charles - Quint de Fransızların İtalya'daki eski nüfuzlarından istifade ederek orada yerleşebileceklerini hesapladığı için François'nın fikrine yanaş - mıyordu. İşte bu görüş ve menfaat aynılığı yüzünden François ve Charles - Quint bir türlü Türkler aleyhine askerî kuvvetlerini birleştiremiyordu.

O sırada Avrupa hâdiselerini dikkatle takip eden Osmanlı hükûmeti François'nın dönekliğinden haberdardı. Onun böyle davranışının sebeplerini de gayet iyi tahlil edebiliyordu. Bu sebeple onun iki yüzlü davranışı dolayısiyle cephe almayı değil, hıristiyan milletler arasında sarsıntılar yaratabilmek emeliyle yine samimî ve dost görünmeyi tercih ediyordu.

Kanunî Süleyman 1532 de Alman seferine çıktığı sırada da Fransızlara dostluk göstererek onları hıristiyan birliği cephesinden ayırmaya ehemmiyet verdi. Bu hususu, sefere çıktığı sırada kendisini ziyarete gelen Fransız elçisi vasıtasiyle tahakkuk ettirmeye çalıştı.

Alman seferine çıkmış olan Kanunî Belgrad önlerine vardığı sırada Dubrovnik (Ragüza) beylerinden gelen haberciler, Fransa kıralı François'nın elçiler göndermiş olduğunu haber vermekteydi. Bu haber üzerine Fransız elçisini alıp getirmesi için çavuşlar gönderildi. Türk ordusu Sava üzerine kurulan köprüden Sirem arazisine geçtiği sırada Fransız elçisi de Türk ordugâhına ulaşmış bulunuyordu. Kanunî bu münase - betle bir divan kurulmasını emretti. Daha önce yine yol üzerinde Niş'te kabul edilmiş olan Alman elçileri de Osmanlı karargâhındaydı. Padişah her iki heyeti de kabul etti. Elçilerin kabulü 7 temmuz 1532 de muhteşem bir törenle icra olundu. Kabul merasimi hakkında uzun boylu tafsilât veren Celâl zâde Mustafa Çelebi bu hususta diyor ki: «sefirlerden Fransa elçisi padişahla görüşürken Fransa kıralının candan Türkleri sevdiğini anlatmıştı. Alman elçisi savaşı durdurmak için çok dil döktü. Padişah Fransa elçisine karşı iltifat göstermekle beraber ayrıca Fransa kı-

ralına verilmek üzere samimî bir ağızla yazılı bir mektup vererek gitmesine müsaade etti. Öteki sefire hiçbir iltifat göstermedi. Alman elçisi de dışarı çıktı. Fakat ihtiyata riayeten hareketine müsaade edilmedi». Deniz yoluyle geldiği anlaşılan Rinçon adındaki bu Fransız elçisinin yolculuğunun hakikî gayesin - den, pek muhtemeldir ki Charles-Quint bihaberdir. Zira zamanımızın bazı ta - rihçilerinin hükmettiği şekilde Fransız elçisinin vazifesi de Alman elçisininki gibi Türkleri seferden vazgeçirmek olsaydı, Türk kaynaklarında bunu ima eder bir taraf bulunacağı gibi, her iki devletin elçileri ayrı ayrı yollardan farklı zamanlarda değil, aynı yoldan ve aynı zamanda gelebilirdi. Binaenaleyh Fransız elçisinin padişahı ziyaret sebebi, Celâl zâde ve Solak zâde gibi kay - naklarımızın kaydettiği veçhile, yine Türklere güler yüz gösterip dostluğu teyide çalışmaktan ibaret olmalıdır.

Fransızlarla imzalanan ilk ahidnâme

Kanunî Süleyman'ın Irakeyn seferi sırasında Fransızlarla Osmanlı hükû - metinin münasebetleri daha fazla sıkılaşma yoluna girdi. Bu defa da müte - şebbis taraf yine Fransızlardı. Osmanlı devlet adamlarının İran seferiyle meş - gul olmaları, batıda Almanların bilhassa Fransızlara karşı serbest kalmaları demekti. Osmanlılarla Avusturyalılar arasında 1533 temmuzunda sulh imza - lanmış olması, Osmanlıların bundan sonra doğu işleriyle uğraşacaklarına delildi. Nitekim ayni senenin eylülünde Veziriâzam İbrahim Paşa İran seferine hareket etmişti. Bu vaziyet karşısında Fransızlar, Türklerle münasebetlerini ancak daha fazla takviye etmek sure - tiyle, Almanlara karşı Osmanlı desteğini temin edebilirlerdi.

İşte Fransızların bu tarzdaki düşünceleri ve bu düşünceyi tahakkuk ettir - me hususundaki gayretleri, Fransızlarla Türkler arasında ilk defa bir ahidnâme imzalanması neticesini verdi. Bu ahidnâme bir ittifak muahedesi olmayıp iktisadî ve adlî müsaadeleri tespit eden ve tarihte kapitülâsyon (Capitulation) diye adlandırılan vesikadır. Veziriâzam İbrahim Paşa ile Fransız elçisi Jean de la Fôret arasında esasları tespit olunup bilâhare padişahın tasdiki ile kesinle - şen kapitülâsyon anlaşmasının tarihi daha ziyade Fransızca eserlere istina - den 1 mart 1535 (25 şaban 941) olarak gösterilir. Kapitülâsyonlardan bahseden eserler bu anlaşmanın İstanbul'da imzalandığında ittifak ederler. Lâkin, ahidnâmenin İstanbul'da imzalanışı ile o sırada padişah ve veziriâzamın bulundukları mevki tetkik edilince 1535 tarihinin yanlışlığı meydana çıkar. Bu tarih hatasına ve Fransa'da neşredilen kapitülâsyon metinleri arasındaki farklara, bu mesele hakkında Osmanlı kaynaklarının bilgi vermeyişleri sebep ol - maktadır. Zira Kanunî devrinin en meşhur kaynağı olan «Tabakat-ül memalik» ile Kara Çelebi Abdülâziz Efendinin «Süleymannâme» sinde kapitü - lâsyon ahidnâmesi ile ilgili hiçbir bilgi yoktur.

Ancak Kanunî Süleyman'ın altıncı seferini ele alan «Irakeyn seferi ruznamesi»nde, padişah ordu ile Bağdad'tan Tebriz'e gitmekteyken 26 mayıs 1535 te ordugâha iki ulak geldiği; bunlardan birinin Amasya beyi Mehmed Beyin Amasya sancağında isyan eden Acemleri idam eylediği haberini; Rumeli beylerbeyi tarafından gönderilmiş olan diğerinin de bir Fransız elçisinin gelmekte olduğu haberini getirdiği kaydedilmiştir. Bu bilginin biraz aşağısında Kanunî'nin Tebriz'e varışından (1 temmuz 1535) iki gün sonra Amasya beyinin de oraya ulaştığından bahse - dilmekteyse de Fransız elçisine dair başka hiçbir şey söylenilmemektedir. Maamafih Amasya beyinin Tebriz'e varışı esas alınmak şartiyle Fransız elçisinin de bundan kısa bir zaman önce veyahutta daha büyük ihtimalle temmuzun ortalarında Osmanlı ordugâhına ulaşması iktiza eder.

Bu duruma göre; ahidnâmenin 1535 senesine müsadif gösterilen imza tarihinin yanlışlığı bir Osmanlı kaynağı ile teeyyüd etmektedir. Zaten Kanunî Süleyman'ın 1 mart 1535 te İstanbul'da değil Bağdad'da bulunuşu da mezkûr tarihin yanlışlığını ortaya koyan ikinci bir kuvvetli noktadır. Kanunî Süleyman 8 ocak 1536 da İstanbul'a geldiğine ve ahidnâmenin de İstanbul'da imzalan-

KAPİTÜLÂSYONLAR

(İlâve : 88)

★

Kanuni Süleyman'ın saltanatının başlarından itibaren dostane çerçeve içinde devam eden Osmanlı - Fransız münasebetleri, zamanla daha fazla sıkılaşarak iki devlet arasında bir âhidnâmenin imzalanmasiyle neticelendi. İlk Osmanlı - Fransız ahidnâmesi Kanunî Süleyman'ın Irakeyn seferinden İstanbul'a avdetinde imzalandı. Bir kısım Fransız müverrihlerinin bir ittifak muahedesi zan ve tahminiyle Türkler bakımından «sinsice» kelimesiyle tavsif ettikleri bu anlaşma, aslında bir ittifak muahedesi olmayıp, iktisadi ve adli hükümleri ihtiva eden bir mukavelename idi.

Tarihe kapitülâsyon (Capitulation) diye malolmuş bulunan ve o zamanın kuvvetli Osmanlı İmparatorluğunun zayıf Fransaya bahşettiği imtiyazları tespit eden bu anlaşma, en son tetkiklere nazaran 1536 yılı şubatında imzalanmıştır. Fransız müverrihlerinin ekserisinin iddia ettiği veçhile kapitülâsyon anlaşması, müsavi şartlı bir ittifak muahedesinin doğurduğu iktisadî bir ahidnâme olmayıp, askerî ve siyasî gayeler gözetilmek suretiyle, o zamanın fakir Fransa'sının, hem kalkınmasını hem de hıristiyan milletler cephesinden ayrı tutulmasını temin etmek için bağışlanan imtiyazlardır. Kapitülâsyon fermanının bir nüshası Fransa arşivinde ele geçmiş olmakla beraber, iki devletin tedafüî ve tecavüzî ittifakını tespit eden ayni tarihli bir muahede metninin ele geçmemesi, o sırada yapılan anlaşmanın sadece kapitülâsyon anlaşmasına inhisar ettiğini göstermektedir. Zaten Osmanlı kaynaklarında da 1535 veya 1536 yılında Fransızlarla ittifak muahedesi imzalanmış olabileceğini ifade edecek tek malûmat mevcut değildir. Üstelik, Kanunî devrini bizzat yaşıyarak geniş şekilde anlatan ve diğer Osmanlı tarihçilerine de kaynaklık eden Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin «Tabakat-ül memalik» inde, değil ittifak muahedesi, kapitülâsyon fermanından bile bahis yoktur. Bütün bu haller göstermektedir ki; devrin zayıf Fransa'sına imtiyazlar bağışlanırken, hâdise çok ehemmiyetsiz telâkki edilmiştir.

Kapitülâsyon anlaşması metni itibariyle →

→ mütekabiliyet esasına dayanmakta ise de, peşinen gözetilen hedefle beraber işleyiş tarzı bakımından daha ziyade tek taraflı bir mahiyet arzeder. Zira o devirde Türk tüccarlarının Fransa'ya pek ender gitmesine mukabil Fransız tüccarları Osmanlı limanlarına devamlı şekilde gelmektedir. Kapitülâsyon anlaşmasının imzalanmasını müteakip ise bu hal eskisiyle kıyaslanamıyacak derecede artmıştır. Geniş Osmanlı ülkesinin limanlarında Fransız tüccarının gerek kendi memleketine, gerekse diğer Avrupa memleketlerine taşınacak pek çok şey bulunmaktadır. Büyük ve kudretli Osmanlı imparatorluğunun zengin ülkesinde Fransız tüccarına rahat ve emniyetle ticaret imkânı tanınması elbette atıfetin tam kendisidir. Huzur içinde yapacakları ticaret elbette Fransız'ların kalkınmasında büyük rol oynıyacaktır.

On beş ve on altıncı asırlarda galibin mağlûba, büyük devletin küçük devlete tanıdığı müsaade ve imtiyazları ifade için kullanılmış olan Capitülation kelimesi, Kanuni'nin Fransızlara tanıdığı müsaadelerde de aslî mânasını ifade etmiştir. Osmanlı devletiyle bir anlaşma yapmak üzere vazifelendirilmiş bulunan ve Osmanlı devlet adamlariyle ilk mülâkatını Bağdad ile Tebriz arasında yolda veyahutta Tebriz'de yapan Birinci François'nın elçisi Jean de la Fôret, neticede böyle bir anlaşmanın imzalanmasını temin etmekle Fransız milleti için büyük bir iş yapmış sayılabilir. Osmanlı hükûmetinin gayesi, zayıf Fransız dostuna yardım olmakla beraber, böyle bir ahidnâmeyi Fransız diplomasisinin muvaffakiyetine hamletmek gerekir. Hele ilerde Osmanlı devleti zayıflayınca kapitülâsyonlar tam mânasiyle Türklerin aleyhine işleyecek, üzerine yapılan ilâvelerle Türkler için tam bir belâ olacaktır.

Elçi Jean de la Fôret ile Veziriâzam İbrahim Paşa tarafından esasları tespit olunup Kanunî'nin imzalamasiyle bir «Hatt-ı humâyun» şeklini alan kapitülâsyon ahidnâmesinin Fransa'da neşredilen metinleri arasında ufak tefek farklar olmakla beraber esası aynen şöyledir:

«1 — İki hükümdar arasında emin bir →

→

sulh ve samimi bir itilâf aktolunmuştur. İki hükümdarın hayatları boyunca devam edecek olan bu sulh ve itilâf kendilerinin hüküm ve idaresi altında bulunan bilcümle kırallıklara, emaretlere, eyaletlere kalelere, beldelere, limanlara, iskelelere, merkezlere, adalara velhasıl tasarruflarında bulunan ve ileride tasarrufları altına geçecek olan bilcümle yerlere ve mevkilere şamildir. İki hükümdarın tebaasından olan veya haraç veren bütün iş adamları, eşya ve adamlarını alarak iki hükûmet arazisi dahilinde emniyet ve serbestî ile oturmağa, dolaşmağa ve ahali ile münasebet ve muamelâta girişmeğe selâhiyettar olabilecekleri gibi, iki hükümetin nüfuzuna tâbi bilcümle denizlerde silâhlı veya silâhsız gemilerle serbestçe seyrü sefer edebileceklerdir.

2 — İki hükümdarın tebaası, memnu eşya müstesna olmak üzere, her türlü mal ve emtiayı almak ve satmak, mübadele ve kara ve deniz yoluyle nakletmekte serbest olacaklardır. Ticaret için Fransa'da bulunan Osmanlı tebaası Fransızların eskiden beri mükellef oldukları resimlerden ve tekâlifi örfiyeden fazla bir şey vermeyecekleri gibi Osmanlı memleketlerinde ayni maksatla oturan veya dolaşan Fransızlardan da bütün Osmanlı tebaasının ödemeye mecbur oldukları rüsum ve tekâlifi örfiyenin dışında hiç bir şey alınmıyacak ve bunlar angaryaya tâbi tutulmıyacaktır.

3 — Hâlen İskenderiyede bulunan Fransız konsolosunun uhdesine verilmiş vazifelere benziyen vazifelerle mükellef bir Fransız baile (hâkim) İstanbul veya Osmanlı memleketlerinin herhangi bir yerine gönderildiği taktirde kendisine iyi kabul gösterilecektir. Bu baile, Fransız tüccarları ve efradı arasında çıkan hukukî ve cezaî dâva ve anlaşmazlıkları kendi memleketinde câri kanun ve dinî âdetlere tevfikan halledecektir. Hiçbir hâkim, kadı veya subaşı bu hususa müdahale edemiyecektir. Şu kadar ki, Fransız hâkim tarafından ısdar olunan celblere, müzekkerelere veya ita edilen hükümlere Fransızların icabet etmeyişleri ve itaatsizlikleri halinde kanunî icapların icrası ve hükümlerin infazı için subaşılara ve sair memurlara müracaat vaki oldukta bunlar Fransalı hâkimin mes'ulünü is'af etmeğe mecbur olacaklardır. Fransa kıralı tebaasından olan tüccar vesaire kendilerine ait dâvaların Osmanlı mahkemeleri huzurunda görülmelerini isteseler bile kadılar ve hâkimler bunların matlubunu is'af etmi-

→

→

yeceklerdir. Aksi halde verecekleri karar hükümsüz olacaktır.

4 — Bir Fransız ile padişahın bir tebaası yahut padişaha haraç veren bir fert arasında hukukî bir meseleden dolayı bir dâva çıkarsa, Osmanlı tabiiyetinde bulunan kimse, hasmının el yazısiyle yazılmış bir vesika, veya bir kadı yahut Osmanlı memleketinde bulunan bir Fransız hâkimi veya konsolosu tarafından bir senet ibraz edemezse, hasmı olan Fransız celb veya muhakeme edilemiyeceği gibi hiçbir suretle tâciz de olunmıyacaktır. Kadılar, subaşılar ve sair memurlar da, Fransız konsolosbanesi tercümanlarından biri olmadan bir Fransız tebaasını sorguya çekip muhakeme edemiyeceklerdir.

5 — Fransız tebaasından bir tüccar veya herhangi bir kimse ceza maddelerinden dolayı Osmanlı kadı ve sair adliye memurlarının huzuruna çıkarılmıyacaktır. Bu gibilere ait ceza dâvalarına bakmak kadı ve sair adliye memurlarının hak ve selâhiyeti dışındadır. Dâvayı gerektiren bir ceza meselesi İstanbul'da çıkmışsa derhal Bâbıâliye sevkolunacak, böyle bir meselenin taşralarda ortaya çıkışında bunlar padişahın en büyük memurunun huzuruna çıkarılacaklardır.

6 — Fransız tüccarları ile maiyetleri din ve mezhebe ait meselelerden dolayı kadılar, sancak beyleri ve subaşılar tarafından muhakeme edilmiyeceklerdir. Bu gibi meseleleri hal ve fasletmek Babıâliye ait olacaktır. Vicdan arzusuyle islâm olmayan ve bunu itiraf etmeyen hiçbir Fransız islâm sayılmıyacaktır.

7 — Osmanlı memleketlerinde dolaşan Fransızlar veya gemilerdeki Fransızlar zorla yakalanıp hizmet ve angarya işlerinde kullanılmıyacaktır. Fransızlara ait gemiler ve içlerindeki silâh ve mühimmat müsadere edilmiyecektir.

8 — Bir Fransız, Osmanlı tebaasından biri ile bir mukavele aktederek ondan bir miktar akçe istikraz eder veya bedeli bilâhare ödenmek üzere bir miktar mal satın alır da borcunu ödemeden Osmanlı memleketlerinden uzaklaşırsa, onun bu kötü hareketinden dolayı Fransız hâkim veyo konsolosu, elhasıl Osmanlı memleketlerinde oturan hiçbir Fransız tazyik ve takip edilmiyecek, Fransız kıralı da alacaklının zararını tazmine mecbur tutulmıyacaktır. Şukadar ki borçlunun Fransa'da olduğu anlaşılırsa, celb ve tevkifle malının müsaderesi suretiyle Fran-

→

→

sa mahkemelerince hakkın yerine getirilmesine çalışılacaktır.

9 — Osmanlı memleketlerindeki bir Fransız tebaasının ölümü halinde malları vasiyetnamesine göre tevzi ve taksim olunacaktır. Vasiyetsiz ölenlerin malları Fransız memurlarına teslim olunacaktır. Fransız hâkim veya konsolosu bulunmayan yerlerde kadı bu mal ve eşyaları Osmanlı devletinin mes'uliyeti altında emin bir yerde muhafaza edecektir.

10 — Bu muahede iki hükümdar tarafından tasdik olunur olunmaz iki hükûmet tebaasından köle olarak satılanlar, harp esiri bulunanlar veya gemilerde hürriyetlerinden mahrum tutulanlar Türkiye ve Fransanın neresinde olurlarsa olsunlar derhal salıverileceklerdir. Osmanlı memleketlerinde bulunan Fransız kölelerinden biri müslüman olduğu taktirde kendisi Osmanlı tabiiyetinde kalmak şartiyle azad olunacaktır. Bu muahedenin aktinden itibaren her iki hükümdarın tebaası karada ve denizde herhangi bir sebep ve bahane ile köle olarak alınıp satılmıyacaktır. Tecavüzde bulunan korsanları yakalayıp cezalandırmak her iki hükûmete ait bir vazife olacaktır. Meselâ bir Fransız korsanı Osmanlı memleketlerinde yakalanacak olursa yakalandığı yerde ibret verici bir surette derhal cezaya çarptırılacaktır. Fransa'da yakalanan Osmanlı korsanları da ayni şekilde ceza göreceklerdir.

11 — Her iki devletin harp gemilerinden biri diğer devlet tebaasından olan bir gemiye rastgeldiği zaman bu gemi derhal yelkenlerini indirmek ve sancağını çekmek suretiyle hüviyetini bildirecek, bu suretle harp gemisi tarafından tecavüze uğramasının önüne geçilecektir. Bununla beraber bir harp gemisi tarafından bir tüccar gemisine tecavüz vaki olursa, bundan hasıl olan zarar harp gemisinin sahibi olan hükûmetin hükümdarı tarafından tazmin edilecek, tecavüze uğrayan şahıslara da tarziye verilecektir. İki devletin harp gemileri birbirlerine rastgeldikleri zaman grand' direklerine hükûmetlerinin bayraklarını çekerek top ateşi ile selâmlaşacaklardır.

12 — Fransız tüccar gemileri Osmanlı limanlarından birine girdiği, yahut hava muhalefetinden dolayı sığındığı taktirde, bu gemiler mürettebatının muhtaç oldukları yiyecek ve sair malzeme mutedil fiatla kendilerine satılıp gönderilecektir.

→

→

Gümrük resminin tahsili için gemilerdeki emtia zor kullanılarak karaya çıkarılamıyacaktır.

İstanbul limanına gelen bir Fransız ticaret gemisi, gümrük emîni tarafından verilen hüccet resmini ödedikten ve içindeki hamule bir memur tarafından araştırıldıktan sonra demir çekerek Osmanlı sahillerinden diğer bir limana uğrarsa, ambarındaki eşya tekrar muayene olunmıyacaktır; ancak Çanakkale boğazından geçen gemiler orada ikinci bir muayeneye tâbi tutulacaktır, fakat bu gemilerden geçiş resmi namiyle hiçbir resim alınmıyacaktır.

13 — Fransız veya Osmanlı Tüccar gemilerinden biri veya birkaçı iki hükûmetin kara sularında kazaya uğrar veya batarsa, canını kurtaran mürettebat veya yolculara kat'iyyen ilişilmiyecektir. Bunlar, gerek karaya çıkarılan, gerek gemide kalan ve gerek dalgalarla sahile atılan eşya ve malları almakta serbesttirler. Osmanlı kara sularında kazaya uğrayan gemilerdeki mürettebat ve yolcular boğulurlarsa bunlara ait eşya ve mallar, kaza yerine en yakın Fransız hâkim veya konsolosuna teslim edilerek bunlar vasıtasıyla boğulanların vereselerine verilecektir. Bundan başka bu gibi mal ve eşyaya hiç kimse müdahale edemiyecek, hilâfında hareket edenler cezalandırılacaktır.

14 — Osmanlı tebaasından birine ait bir köle firar edip kölenin sahibi bunun bir Fransızın evinde veya gemisinde çalıştığını veya başkaları ile görüştüğünü söylerse, köle sahibinin talebi üzerine —köleyi meydana çıkarmak için— ancak bu Fransızın evinde ve gemisinde araştırma yapılabilecektir. Köle meydana çıkarıldığı taktirde onu saklayan, Fransız hâkimi veya konsolosu tarafından cezalandırılacak ve köle sahibine verilecektir. Aranılan köle Fransızın evinde veya gemisinde bulunamaz ise, o Fransıza eza ve cefa edilmiyecektir.

15 — Osmanlı memleketlerinde on sene oturan Fransızlar bu müddetin hitamında, her türlü resimlerden ve mükellefiyetlerden azâde olacaktır; bundan maada, kendi ikametgâhları civarındaki araziye bakmak, miriye ait depolara nezaret etmek, tersanelerde ve angarye işlerinde çalışmak gibi meşakkatlere katlanmağa mecbur olmıyacaklardır. Fransa'da oturan Osmanlı tebaasına da ayni suretle muamele olunacaktır.

→

dığında ittifak mevcut olduğuna göre, kapitülâsyon ahidnâmesinin imza tarihi 1536 şubatı olabilir. Hammer bunu 1536 kabul etmiş, Cevdet Paşa da tarihinin birinci cildinde «Fransuva 942 (1535/1536) senesinde Kanunî Süleyman'dan bir ahidnâme koparmıştı» cümlesiyle, bu hususu destekleyen bir açık kapı bırakmıştır. En yeni eserler meyanında ise; İslâm Ansiklopedisinin İbrahim Paşa maddesinde bir cümle ile kapitülâsyonlara temas edilip, ahidnâmenin akid tarihi olarak 1536 şubatı esas alınmaktadır.

Veziriâzam İbrahim Paşanın son siyasî eseri olan bu anlaşma, mütekabiliyet esaslarına müstenit görünürse de, devrin şartlarına ve kudretli Osmanlı imparatorluğu karşısında zayıf Fransa'nın kalkınmasını sağlıyacak fiilî neticelerine bakılırsa, aslında bir dosta karşı gösterilen lütuf ve yabancı bir devlete tanınan imtiyazdır. Bu ahidnâmenin imzalanmasından bir sene sonra ayrıca bir ittifak muahedesinin imzalanmış olduğundan bahsedilirse de metni bilinmemektedir.

Kapitülâsyonları tespit eden ahidnâme Fransa için hakikaten çok büyük faydalar sağlıyacaktır. Fransızların bundan istifadesi yalnızca, Kanunî devrine inhisar etmeyip, asırlar boyunca sürecek ve şartlar, Osmanlı devleti zayıfladıkça aleyhinde gelişip ağırlaşmakta devam edecektir. Buna benzer ahidnâmeleri kopanıncaya kadar İngiliz, Sicilya ve Ceneviz gemileri tehlikesizce seyrüsefer ve ticaret yapabilmek için Fransız bayrağından istifadeye çalışacaklar, bundan dolayı Fransızlar bu devletlere karşı da bir müddet üstünlük kurma imkânını kazanacaklardır.

Fransızlara denizden yapılan yardımlar

Kapitülâsyon ahidnâmesinin imzasından sonra Osmanlı - Fransız münasebetleri daha fazla sıkılaşmaya yüz tuttu. Bundan istifade ederek, iktisaden olduğu gibi askerî bakımdan da Fransa, Osmanlı imparatorluğunun muazzam kudretine avuç açtı. Neticede, Barbaros Hayreddin'in savaşları bahsinde görüldüğü üzere, meşhur Türk kaptanının idaresindeki donanma ile 1543 te denizden askerî yardım yapıldı.

Türk - Fransız dostluğu Birinci François zamanında kurulmuştu. Fakat onun 31 mart 1547 de ölümünden sonra da bu dostluk bozulmadı. Zira iki devlet arasında dostluğun teessüsünde bi-

---

→

16 — Papa ile İngiltere ve İskoçya kıralları Fransa kıralının dostları ve daimî müttefikleri olduğundan, eğer onlar isterlerse, bu muahedeye iştirak ederek hükümlerinden istifade etmek hakkına malik olabileceklerdir. Şukadar ki, bu hükümdarlarla padişah arasında imza teatisi muamelesi bu mukavelenin aktinden itibaren nihayet sekiz ay zarfında vukubulacaktır.

17 — Gerek padişah ve gerek Fransa kıralı nihayet altı ay zarfında yekdiğerine bu muahedenin tasdik edilmiş birer suretini göndereceklerdir.

İki hükümdar tabiiyetleri altındaki valilere, hâkimlere, zabıta memurlarına bu muahedenâme ahkâmını tebliğ ve ona harfiyyen ve kayıtsız şartsız riayet edilmesini emir ve ihtar edeceklerdir. Bu suretle hükûmet memurlarından veya tebaa efradından birinin bu muahede hükümlerine aykırı bir hareketi olduğu tak-

→

tirde o kimse bu muahedenin mevcudiyetinden haberdar olmadığını itizar makamında beyan edemiyecektir.

Bu muahedenin metni İstanbul, İskenderiye, Marsilya ve Narbon şehirlerinden başka gerek Osmanlı memleketlerinde ve gerek Fransa'da kâin başlıca iç ve sahil şehirlerinde neşir ve ilân olunacaktır».

Bibliyoğrafya : Gabriel Noradonkiyan; Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman, v. 1, p. 83. Charrière; Negociations de la France dans le levant, v. 1, p. 255. François Rey; La protéction diplomatique et consulaire dans les échelles du Levant, p. 119. Baron de Testa; Recueil des traités de la porte Ottomane, v. I, p. 15. Hammer (M. Atâ); Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. 5, s. 160. Reşat Ekrem (Koçu); Osmanlı muahedeleri ve kapitülâsyonlar, s. 405. Kolonel Lamouche (G. K. Söylemezoğlu); Türkiye Tarihi, s. 155. Tarih-i Cevdet, c. 1, s. 174.

Osmanlılardan Şarlken'e karşı yardım istiyen Fransa kıralı İkinci Henri

rinci derecede âmil olan Alman mücadelesi nihayete ermemişti. François öldükten sonra da Charles - Quint mücadelesine devam ettiğinden, François'dan sonraki Fransız kıralı İkinci Hanri de Türklerle dostluğu eski kudretinde devam ettirmeğe çalıştı. Bunun için İstanbul'daki elçisi Gabriel d'Aramont vasıtasiyle Kanunî'nin yardımını temine uğraştı. Fransız elçisi, Türk hükûmeti ile bir anlaşma yapmaya muvaffak olduysa da bu anlaşma, daha ziyade bir himaye muahedesini andırmaktaydı. 1552 senesinde Almanlarla Fransızlar arasında muharebe başlayınca İkinci Henri mevcut muahedeyi gözönünde bulundurarak vaziyeti Kanunî'ye bildirip Türklerin yardımına intizar etti. Bunun üzerine Turgud Reis'in deniz savaşları bölümünde anlatıldığı üzere— Kaptan-ı derya Sinan Paşa ile birlikte Turgut Reis batı Akdenize çıktı (1553). Lâkin Osmanlı donanması Fransız donanmasını bulamadığından geri döndü. Ertesi sene Fransız kıralı yeni bir mektupla yardım isteğini tekrarladı. O aralık Turgud Reis de Charles - Quint'e karşı çarpışmak için Fransız donanması ile birleşme lüzumunu belirten bir arîza takdim etmişti. Fakat o sırada İran seferiyle meşgul olan Kanunî, iki taraflı çarpışmayı doğru bulmayarak, Fransız kıralına düşmanını def'e çalışmasını tavsiye eden bir mektup göndermekle iktifa eyledi.

Bu hâdiseler cereyan ederken Osmanlı diplomasisi de harp makinesi gibi gayet iyi işlemekte ve imparatorluğun menfaatını temin edecek tedbir ve kombinezonlar ihmal olunmamaktaydı. Nasıl ki Fransızlarla dostluk ve ittifak, Almanların her iki taraf için düşman bulunuşunun bir neticesi ve daha ziyade onları hedef tutan bir faaliyet ise; diğer diplomatik kombinezonlar da yine o devlete müteveccihti. Bu diplomatik faaliyet, birkaç sene önce Luther taraftarlarının Charles - Quint aleyhine tahriki hâdisesine benziyordu. Fransız-Alman harbi başladığı sırada bazı Alman prensleri Fransızlarla ittifak etmişti. İşte Fransızlarla işbirliği eden bu prensler Kanunî Süleyman tarafından Charles - Quint aleyhine tahrik ediliyordu. Kanunî Süleyman bu prenslere gönderdiği mektupta Charles - Quint'in kötülüklerini sayarak, Fransa kıralına daha fazla bağlanmalarını tavsiye etmekteydi. Osmanlı padişahının bu mektubu şöyleydi:

«Mefahir-i ümera-i millet-il mesihiyye... Alman beylerinden, dostumuz Françe kıralına dostluk üzere olan ulu beyler ve hâkimler ve duka vesair müşarünileyh ile ahd ve amanı olanların sagir ve kebiri vesair memleket halkı; ahidnâme-i hümâyunum vâsıl olıcak malûm ola ki: Françe kıralının yüce âsitâne-i saâdetimizde olan elçilerine mektubu gelip sizin kendü ile olan ittifak ve ittihadınız ve İspanya kıralının size envâ-ı hiyle ve hud'ası olduğunu ve kendünün kadim-ül-eyyamdan beru yüce dergâhımıza dostluk ve ihlâsı olduğu ecilden cümle dostlarının bâb-ı adalet intisabımıza iyiliklerin ilâm edip sizin can-ü dilden kendüye sadakat üzere olduğunuzu bildirmiş. Müşarünileyh Françe kıralının dostluğu müekked ve muhkem olmağın sizin dahi doğruluğunuza ve yararlığınıza itîmad-ı şerîfim olmuştur. İmdi İspanya kıralının ve kardeşi Frenduş (Ferdinand) un dai-

ma işleri güçleri hiyle ve hud'a olup asla itimad edecek halleri yoktur. Geçen sene Yanoş kıral oğlu İstepan'ı aldatıp kadimi ocağından ihraç eyleyip kıral oğluna tâbi olan bazı Macar beylerinin dahi memleketlerini ellerinden almak için iğfal ve idlâl ile başlarına nice belâlar getirip bu denlû aldatıp, kullanıp sonra katlettirip halkı ihtilâle düşürüp mezkûr Yanoş kıral oğlu yüce âsitânemize iltica etmiş kulum oğlu olmağın ol yetimin hakkında mezid-i merhametim zuhura getirüp istikamet ettiği için ben dahi karadan azîm asker ve deryadan bî nihaye kadirgalar ile donanmây-ı humâyun irsal eyleyip avn ve inayet-i hakla ahde muhalefet edenlerin haklarından gelmek için külî tedarik olunmuştur... Bu sefer tedariki, kıral oğlunu memleketinden çıkaran Frenduş ve İspanya taifesi içündür... Franşe kıraliyle hüsn-ü ittifak üzre olup yüz aklıkları zuhura getirmeğe sây eyliyesiz...».

Fransızlara bu şekilde dahi faydalı olmağa çalışan Kanuni Süleyman 1553 te İran seferine çıktığı zaman Fransızların yeni bir yardım talebi ile daha karşılaştı. Birbirinden uzak iki cephe - de muharebe etmeyi doğru bulmadığından donanmanın büyük kuvvetlerle batı Akdenize açılmasına rıza göstermedi. Maamafih Fransa kıralına yazdığı mektupta. «İran seferinden dönüşünde işi hal edeceğini» yani yardım hususunda gereken şeyleri yapacağını bildirdi. Hakikaten İran seferinden döndükten sonra Piyale Paşa ve Turgud Reis idaresindeki donanma, Fransız filosu ile birleşerek İtalya kıyılarında bazı harekâtta bulundu.

Osmanlı - Fransız dostluğu Fransızlara faydalı olduğu nisbette Almanlar için de hayli zararlar tevlit etmekteydi. Karadan Türkler tarafından sıkıştırılmış olan Almanlar bir de denizden ayni akibetle karşılaşıyordu. Alman - Fransız mücadelesi esnasında Alman prenslerinden bazılarının da İkinci Hanri ile birleşmesi Charles - Quint'i ayrıca düşündürüyordu. Avrupa'da geniş araziye sahip bir hükümdar olmasına rağmen mücadeleden hayli yorgun düşmüştü. Bilhassa Fransızlarla mücadelesinde uğradığı son muvaffakiyetsizlik onu hayli üzmüştü. Bu yüzden fazlaca teessüre kapılan Charles - Quint nihayet imparatorluk topraklarını kardeşi Ferdinand ile oğlu Filip arasında taksim ederek tahttan ayrıldı. Onun saltanatı bırakması ve Alman imparatorluğunun ikiye bölünmesi, Fransızların, mücadeleyi daha kolaylıkla yürütmesine yol açtı .Zaten, aradan üç sene kadar bir zaman geçince İspanya ile İngiltere arasında Cateau - Cambresis (Kato - Kambrezi) muahedesi imzalanmış ve Avrupanın bu cephesindeki mücadele iyi tavsamıştı. Bu muahedenin arkasından Fransa ile İspanya arasında sulh imzalandı. Böylece Fransızların Kanunî devrinde Türklerden yardım isteme faslı kapandı. Maamafih yardım faslının kapanmasiyle dostluk gölgelenmeyip yine iyi münasebetler devam etti.

TURGUD REİS'İN DENİZ SAVAŞLARI

Barbaros Hayreddin'den sonra Türk denizcilerinin en önde gelenlerinden biri olan Turgud Reis, Barbaros gibi korsanlıktan yetişmiştir. Önce Ege kıyılarında korsanlık ettiği anlaşılan Turgud Reis bilâhara batı Akdeniz sularında dolaşmağa başlamış, hıristiyan gemicilerini yıldıran büyük şöhretini de buralarda yapmıştır. İkinci Sultan Bayezid devrinin meşhur denizcisi Kemal Reisten beri görüldüğü üzere Türk korsanları zaman zaman devlet hizmetine icabet etmişlerdir. Bu geleneğe uyarak Turgud Reis'in de Osmanlı devletine ilk büyük hizmeti Preveze savaşında yaptığı görülmektedir. Preveze savaşında gönüllü yani korsan filosuna kumanda eden Turgud Reis harbi müteakip Mora ve Adriyatik kıyılarının muhafazasına memur edilmişti. Maamafih bu vazifede pek uzun kalmayan Turgud Reis yine kendi namına korsanlık etmek üzere batı Akdenize açılmış, hıristiyan gemicilerine göz açtırmadığı için onların kinini üzerine çekmiştir. İşte bu kin yüzünden bir gün Korsika kıyılarında gafil avlanarak Andrea Doria'nın yeğeni Janetino Doria'nın eline esir düş - müştür. Üç senelik esaretinin mühim bir kısmını, forsa olarak, yani zincire

TURGUD REİS

(İlâve : 89)

★

Türk tarihine şeref veren en meşhur denizcilerden biri olan Turgud Reis, Barbaros Hayreddin gibi korsanlıktan yetişmiştir. Mensup olduğu millete büyük hizmetlerde bulunan, deniz harplerindeki başarılarının yanında Trablusgarb'ı Osmanlı İmparatorluğuna kazandırmakla yüksek ehliyetinin en güzel nümunesini veren Turgud Reis, ne yazık ki, Barbaros gibi İmparatorluk donanmasına kumanda etmek, yani Kaptan-ı Deryalık makamına geçmek imkânına kavuşamamıştır.

Turgudca diye anılan deniz kahramanımız Muğla'nın Seroloz veya Serdaloz ismindeki nahiyesinin sahil köylerinden birinde doğmuştur. Veli adında bir köylünün oğludur. Doğum tarihi kesin şekilde belli olmamakla beraber umumiyetle 1485 yılında doğmuş olduğu kabul edilir. Çiftçiliğe iltifat etmeyen Turgud, gençliğinde ok atmak, güreş tutmak gibi spor hareketleriyle meşgul olmuş, biraz daha gelişince, o zaman Ege kıyılarında mevcut bir âdete uyarak Türk levend yani korsan gemilerinden birine gönüllü olarak yazılmıştır. Turgud, kendisine ilerde büyük şöhret temin edecek denizcilik hayatına işte böylece başlamıştır.

Parlak zekâsının ışıklandırdığı atılganlık ve cesaretini kısa zamanda tanıtan Turgud, denizcilikte geçirdiği tecrübelerle bilgisine yeni yeni şeyler ekledi. Yaratılışındaki hasletlerle bu tecrübeler birleşince Turgud, pek erkenden usta bir korsan ve iyi bir denizci vasfı göstermeğe başladı. Ganimetlerden hisse almak suretiyle devam eden korsanlık çalışmaları onu yavaş yavaş bir levend gemisine sahip olma yoluna soktu. Bir levend gemisinin sahibi olunca onu iyice donatıp, bizzat kendisi deniz baskınları yaptı. Kürekçileri ilk defa Türklerden iken bilâhara baskınlarda ele geçirdiği hıristiyanları forsa yani kürekçi yapıp Türkleri harplerde kullandı.

Turgud Reis'in mâceralarını akrabasından Kayıt Hasan Beyin oğlu Sami Beyden naklederek zamanımıza intikal ettirmiş olan Âli, onun korsanlığının ilk devirlerine ait tafsilât vermemektedir. Âli, bu mevzuda diğer tarihçilere de kaynak

→

vazifesini gördüğü cihetle, Turgud Reis'in korsanlık hayatının bir kısmı karanlıkçadır. Turgud'un müstakilen korsanlığa giriştiği sırada batı Akdenize uzandığı ve bu sularda dolaştığı malûmsa da tarihini tespit mümkün değildir. Bazı tarihçiler Turgud'un, Barbaros kardeşlerden daha önce batı Akdenize gelmiş olabileceğini söylerlerse de, bu, bir tahminden ileri geçememektedir.

Turgud Reis'in batı Akdeniz sularında Barbaros kardeşlerle beraber çalıştığı malûmsa da onlara ne zaman intisap ettiği ve kat'î şekilde onun emrine bağlı kalıp kalmadığı da bilinmemektedir. Maamafih Turgud Reis'in daha ziyade kendi namına çalıştığına, ancak zaman zaman hıristiyanlara karşı Barbaroslarla işbirliği ettiğine hükmetmek gerekir. Zira, Barbaros'un 1533 te İstanbul'a gelmesinden sonra Turgud Reis'in kendi namına korsanlığa devam ettiği görülmektedir. Turgud Reis'in, kendi namına çalıştığı sırada bile, gerektikçe Barbaros Hayreddin Paşanın emirlerine itaat, kendisinden beklenen vazifeye icabet ettiği de tarihî bir hakikattir. Onun bu şekildeki bağlılık ve hizmete koşuşuna en güzel misal, Preveze deniz harbine gönüllü levend filosunun başında iştirakidir. Preveze savaşında ihtiyat filosuna kumanda eden ve zaferin kazanılmasında mühim rolü bulunan Turgud Reis, harp harekâtına geçilmeden önce haçlı donanması Preveze önünü çevirip kapatmak ve karaya ihraç teşebbüsünde bulunmak isterken, Barbaros tarafından bunu önlemekle vazifelendirilmişti. Bunun üzerine Turgud Reis yanına meşhur Murad Reis ile korsan kaptanlarından Güzelce Mehmed ve Sadık Reisleri alarak düşmanı hayli gerilere kadar püskürttü.

Preveze harbinden sonra yine serbest olarak korsanlığa devam eden Turgud Reis Venedik, Ceneviz, İspanyol, Napoli ve Sicilya gemicileriyle zaman zaman muvaffakiyetli çarpışmalarda bulunmuştur. Avrupalıların «Dragut» dedikleri Turgud Reis denize açıldığı zaman etrafı bir korku kaplardı. Batı Akdeniz kıyılarını titreten bu meşhur Türk korsanı, girdiği

→

→

savaşlardan zafer ve ganimetle dönerdi. Küçük kuvvetlerle kendisinden üstün düşman birliklerini bozduğu olurdu. Preveze harbinden bir ilâ bir buçuk sene kadar sonra böyle bir zafer kazanmış, kendisinden çok üstün bir düşman filosuna karşı beş altı levend teknesiyle çarpışarak üstün gelmiş, ayrıca kendi filosunun iki misli tutarında düşman kadırgası zaptetmişti. Hıristiyan gemicilerine ecel terleri döktüren Turgud Reis, en meşhur hıristiyan kaptanlarını yakalayıp mahvetmek arzusunu duydukları bir kimseydi. En başta imparator Charles-Quint ve onun amirali Andrea Doria'nın duyduğu bu şiddetli arzu, Turgud Reis'in bahtsız bir gününde onlar lehine semeresini verdi. Turgud Reis 1540 yılı baharında Korsika adasının batı kıyısında Giroleta limanında on üç kaliteden ibaret hafif donanmasını demirliyerek gemilerinin bir kısmını yağlamakla meşgulken büyük bir hıristiyan filosu tarafından âniden sarılıverdi. Korkusuz kahraman kendini toplayıp filosunun tamamını savaşa sokamadan arkadaşı Salih Reis ile birlikte esir düştü ve doğruca düşman amiral gemisine götürüldü. Turgud Reis kendisini düşman amiral gemisinde pek genç tüysüz bir delikanlının karşısında buldu. Bu genç adam Andrea Doria'nn yeğeni Janetino Doria idi. Tanınmış ve tecrübeli bir kimse tarafından esir edildiğini zanneden Turgud Reis'in yüksek gururu işte tam o anda zedelendiğinden «Aman yarabbi, beni yeni hayız gören bir kızın eline mi düşürdün» diye söylenip teessürünü açıkladı.

Türklerin «Oğlan Kaptan» dedikleri Janetino Doria'nın adamları tarafından bu şekilde yakalanmış olan Turgud Reis bir müddet forsa yani esir kürekçi olarak çalıştırıldı. Bilâhara Cenova'ya götürülerek hapsedildi. Barbaros Hayreddin Fransızlara yardım etmek üzere Fransa sahillerine gelerek 1543 kışını Tulon'da geçirdiği sırada bir filo ile Cenova önüne gelip, Turgud'un teslimini istedi. Turgud verilmediği takdirde bütün köylerini yakma tehdidinde bulundu. Neticede Turgud ve Salih Reisler yine hürriyetlerine kavuştu. Barbaros, meşhur deniz kahramanını amiral gemisinde merasimle karşıladı. Diğer kaptanlara «Benden yarardır» diye takdim ederek ehliyetini belirttiği Turgud'a kendisine ait yedek kadırgayı verdi. Turgud Reis bundan sonra yine korsanlığa devam etti. Cerbe adasını kendisine hareket üssü yaptı.

→

→

1546 yılında Barbaros Hayreddin ölünce, onun yerine kaptan-ı deryalığa geçirilecek en ehliyetli denizci Turgud Reis'ti. Lâkin Kanuni Süleyman Barbaros'u devlet hizmetine çağırırken gösterdiği isabeti, onun ölümü üzerine gösteremedi. Buna rağmen Turgud Reis gerek bir korsan olarak, gerekse hizmete çağrılıp Osmanlı devleti namına çalışarak Türkün kudret ve şanını yükseltmekte devam etti. Tunus'un en kuvvetli kalelerinden biri olan Mehdiye'yi zaptettiği zaman mevcut şöhreti biraz daha artt. Andrea Doria'nın Mehdiye'yi istirdat için yaptığı çarpışmalar sırasında Turgud'un cesaret ve meharetine ait yeni örnekler tebellür etti. 1548 yılında meşhur korsan reislerinden Uluç (Kılıç) Ali'nin de ona iltihakı, Turgud'un Türk kaptanları arasındaki itibarının yeni bir işaretiydi.

Veziriâzam Rüstem Paşanın kardeşi Sinan Paşanın Kaptan-ı Deryalığı sırasında Turgud Reis devlete büyük hizmetler ifa eyledi. İlk Malta kuşatması ve Trablusgarb fethi gibi mühim hâdiseler bu devrede cereyan eyledi. Kanunî Süleyman'ın daveti üzerine 1551 de İstanbul'a gelen Turgud Reis bundan sonra devlet hizmetinde kaldı. Padişah onu Karlıeli sancak beyliğine tayin etmişti. Lâkin Turgud bu tayinden pek memnun olmadı. O, fethini sağladığı Trablusgarb beylerbeyliğini istiyordu. Ne yazık ki Sinan Paşanın entrikası onun bu arzusunun yerine gelmesini bir müddet önledi. Günün birinde padişaha evvelce yapmış olduğu vaadını hatırlatma imkânını elde eden Turgud Reis nihayet Trablusgarb beylerbeyliğine tayin olundu. Büyük denizci ölünceye kadar on bir yıl müddetle bu vazifeyi muvaffakiyetle gördü.

Turgud Reis, Trablusgarb beylerbeyi iken Kaptan-ı derya Piyale Paşanın İspanya sularına kadar uzanan harekâtına iştirak etti. Daha sonra meşhur Cerbe deniz harbinde bulundu. Yine Kaptan-ı derya Piyale Paşa idaresinde yapılan Malta seferinde bulundu. Malta'da Saint-Elmo kalesi muhasara muharebesi sırasında şehit düştü. Nâşı Trablusgarb'a götürülerek orada yaptırdığı cami ve medresesinin yanındaki türbeye defnedildi.

Bibliyoğrafya : Kâtip Çelebi; Tuhfet-ül kibar fi Esfar-ül bihar. Pirî Reis; Kitab-ül bahriye. Âli; Künh-ül ahbar. M. Şükrü; Esfar-ı bahriye-i Osmaniye. Fevzi Kurtoğlu; Turgud Reis. Hammer (M. Atâ); Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. 5 ve 6.

vurulup kürekçilik ettirilerek geçiren Turgud Reis, hayatının bu acı safhasını 1543 te Barbaros Hayreddin tarafından kurtarılmak suretiyle atlatmıştır. Turgud Reis hayatının bundan sonraki safhasının bir kısmını serbest korsanlık etmek, bir kısmını da Osmanlı devletine hizmette bulunmakla doldurmuştur. Zaten onun mühim başarı ve hizmetleri de daha ziyade hayatının bu safhasında göze çarpmaktadır.

Turgud Reis'in Tunus kıyılarındaki faaliyeti

Turgud Reis esaretten kurtarıldıktan sonra yine bir filo meydana getirerek korsanlığa başladı. Bu arada Cerbe adasını kendisine hareket üssü yaptı. Üssünden hareketle Sicilya ve İtalya kıyılarını vurmaktaydı.

Korsanların da, gözünü budaktan sakınmayan gemiciler ve süratli gemilerden başka bir toprak parçasına istinat etmeleri lâzımdı. Bir toprağa sahip olunduğu taktirde yalnızca kuvvet kazanılmakla kalınmaz, ayni zamanda emniyet teessüs ederdi. İşte bu hususları nazarı dikkate alan Turgud Reis Tunus kıyılarında bazı yerler elde etmek istedi. Tunus hükümdarı Meviây Hâmid (veya Ahmed) ile anlaşarak Tunus sahillerinde İspanyollar elinde bulunan bazı yerleri zaptetti. Daha sonra da Araplar elindeki Mehdiye şehrini bir hücumla aldı.

Turgud'un zaptettiği Mehdiye kalesi ve şehri

Sus ile Sfaks arasında küçük bir yarımada üzerinde bulunan Mehdiye şehri Afrika kıyılarının en müstahkem bir mevkii idi. Mevkiinin bu ehemmiyetinden istifade eden Afrikalı müslümanlar burasını birkaç asırdan beri korsan üssü olarak kullanırlardı. Böyle bir yerin Turgud Reis gibi kudretli bir korsanın eline geçmesi, hıristiyanlar için müthiş bir endişe mevzuu idi. Cezayir'den sonra Tunus kıyılarındaki Mehdiye'ye de Türklerin yerleşmesi, hıristiyan gemicileri için tehlikenin bir kat daha artması demekti. Bu sebeple, meşhur amiral Andrea Doria, Turgud Reis Mehdiye'ye iyice yerleşmeden burasını derhal istirdada karar verdi. Andrea Doria İspanyol, Napoli, papa ve Sicilya gemilerinden ibaret 53 kadırgalık kuvvetli bir filo ile Mehdiye önüne gelerek şehri kuşattı. Andrea Doria karaya da asker çıkardığından şehir hem karadan, hem denizden bombardıman edildi. O arada şehrin müdafaasını bir yakınına tevdi eden Turgud Reis filosu ile İtalya kıyılarını vurarak arkadan yeni kuvvetler gelmesini önlemek, ayni zamanda düşmanı gerilerinden tâciz suretiyle Mehdiye'ye yardım kuvveti sokmaya çalışmışsa da, hasmının sayı üstünlüğü yüzünden plânında muvaffak olamadı. Muhasara muharebeleri şiddetle devam ederken yerli Araplardan biri Mehdiye duvarlarının zayıf bir noktasını düşmana haber verdi. Bunun üzerine top ateşini bu kısma teksif eden düşman duvarı yıkmaya ve buradan şehre girmeye muvaffak oldu (8 eylül 1550). Andrea Doria'nın idaresindeki bu muhasara iki buçuk ay kadar devam etmişti. İspan -

Tunus'ta Turgud'un istifade ettiği limanlardan Sus

yollar şehre girdikleri sırada bile Mehdiye'nin Türk müdafileri teslim yerine çarpışarak ölmeyi tercih ettiler.

Mehdiye'nin zaptını müteakip Hıristiyan filosu Turgud Reis'e ait diğer yerleri de aldı. Bilhassa Mehdiye gibi bir yer zaptedildiği halde Turgud Reis ele geçmemişti. Fakat Andrea Doria, Turgud Reis'i ele geçirme düşüncesinden vazgeçmemişti. Onun için kış mevsimini İtalya'da atlatıp baharda Turgud'u bulmak gayesiyle yeniden denize açıldı ve Tunus kıyılarını taramaya başladı. Nihayet onu Cerbe adasında birden bire ablukaya muvaffak oldu. Turgud Reis ise, âniden ablukaya mârûz kalmakla beraber Türk tarihine «Cerbe vak'ası» denilen hâdiseyi yazdırma maharetini gösterdi.

Cerbe vak'ası

Tunus'un doğusunda Gabes körfezi önünde bulunan Cerbe adası, mevkiinin taşıdığı ehemmiyet dolayısiyle Türk korsanlarının dikkatini çeken bir yerdi. 510 kilometre kare büyüklüğünde bulunan bu ada, güney tarafından Afrika topraklarına pek yakın olup, «Bugrara denizi» adı verilen ve bir nevi göl hususiyetini taşıyan deniz parçasından 2 ve 6 kilometrelik iki boğazla ayrılır. Deniz bu kısımda pek sığdır. Bilhassa Cerbe üzerindeki El Kantara'nın karşısına isabet eden sahada sığlık daha fazla olup, develer cezir sırasında kazıklarla işaretlenmiş kısımdan karşıya geçebilir. Cerbe'nin ahalisinin ekserisini Berberî aslından kimseler teşkil eder. Berberilerden başka Arap ve bir miktar da yahudi vardır.

Cerbe ahalisi çok eskiden beri gemiciliğe meâka duymuştur. Hıristiyanlar ile uzun mücadeleler yapan Cerbe'lilerin Tunus'taki Beni Hafs hanedanı ile de savaştığı zamanlar olmuştur. Mevkiinin taşıdığı stratejik ehemmiyet dolayısiyle Berberî ve Türk korsanları Cerbe'yi kendilerine üs olarak seçmişler, buradan hıristiyan gemilerine hücumlar yapmışlardı. Cerbe'yi üs seçen müslüman korsanlar için icabında Afrika'ya istinat etmek mümkün olduğundan, burası büyük hıristiyan filolarına karşı emin bir sığınak vazifesi görmekteydi. İşte Cerbe'nin taşıdığı bu hususiyetten istifade eden Türk korsanları arasında Turgud Reis de vardır. Oruç ve Hızır Reisler de on altıncı asrın başlarında sık sık Cerbe'ye gelip buradan bir üs şeklinde faydalanmışlardı. Lâkin Turgud Reis, Barbaros kardeşlerden daha ziyade Cerbe'den faydalandı; ayrıca Cerbe vak'ası diye anılan hâdisenin ve Cerbe deniz harbinin kahramanı olarak bu adanın isminin Türk tarihinde mühim bir yer tutmasına sebep oldu.

Turgud Reis, Cerbe adasının El Kantara limanında yedi sekiz parça gemi ile yatmaktayken büyük bir müttefik filosu tarafından çevriliverdi. Kâtip Çelebi'nin bildirdiğine göre bu filo 150 gemiden mürekkep muazzam bir donanma idi. Bu derece büyük bir filo karşısında harbe tutuşmanın felâketle biteceğini kestiren Turgud Reis, kurtuluş için hayrete şayan bir işe teşebbüs etti. Bu iş, Fatih Mehmed'in karadan gemileri çektirip Haliç'e indirmesine benziyordu. Turgud Reis giriştiği teşebbüsle yalnızca kurtuluşunu sağlamakla kalmadı, zekâsının parlaklığına yeni bir örnek daha vermiş oldu. Gemilerinin

Turgud Reisin bir gençlik portresi
(Aslı Deniz Müzemizdedir)

bulunduğu yerin yakınındaki küçük bir derenin önünü kapattırıp sularını şişirdi. Küçük filosunu biraz burada yüzdürdü, biraz da araziyi düzelttirip gemilerini karada çekip kaydırdı. Böylece iki millik bir sahayı aştı. El Kantara yarım adasının öte tarafına geçince derhal denize açıldı. Turgud Reis bunları yaparken hıristiyan filosu hücuma geçmeğe lüzum görmeden onun teslim olmasını bekliyordu. Meşhur deniz kurdunu zahmetsizce ve yüzde yüz ele geçireceğini uman düşman filosunun kaptanı İtalya'ya mektuplar yazıp Türk korsanının yakalanışını seyretmek için adamlar davet etmişti. Mektuptan birkaç gün sonra Cerbe ufuklarında bir gemi göründü. Bu geminin kaptanı limanı abluka eden filo kumandanına şunları söyledi:

«— Sicilya'nın Trapani limanından iki kadırga ile hareket ettik. Yolda Turgud Reis üzerimzie hücum etti. Sicilya amiralinin kaptanasını (kadırganın büyüğü) zaptetti. Benim gemim daha hızlı gittiğinden kaçıp kurtuldum».

Bu inanılmıyacak sözleri dinliyen hıristiyan amirali Andrea Doria'dan başkası değildi. Adam sözlerinde ısrar edince, Andrea Doria derhal abluka etmekte olduğu limana yaklaşılmasını emretti. Fakat karşılarına Cerbe'nin yerli Araplarından başka kimse çıkmadı. Onlara Turgud'un nerede olduğunu sorduklarında:

«Gemilerini karadan yürüttü ve bir gün önce denize açıldı» cevabını aldılar.

Trablusgarb'ın zaptı

Turgud Reis, Cerbe adasındaki tuzaktan kurtulduktan sonra batı Akdenizde vakit geçirmiyerek Ege denizine doğru yol verdi. Ege'deki Ağriboz adasına gelerek buradan Kanunî Süleyman'a müracaatta bulundu. Başından geçen hâdiselerden padişahı malûmattar kıldığı gibi, İspanyollardan intikam almak üzere yardım da diledi. Osmanlı devleti o sırada esasen batı Akdeniz hâdiselerine karşı alâka duymaktaydı. Tunus kıyılarında Turgud Reis'e ait yerlerin imparator Charles - Quint namına zaptedilmesine sessiz sedasız şekilde seyirci kalamazdı. Bu bakımdan, Tunus kıyılarındaki kalelerin ya Osmanlı devleti namına elde edilmesi, veyahutta İspanyolları o sahada tehdit edecek başka toprakların zaptı gerekirdi. Maamafih o arada Osmanlı devlet adamları Akdeniz hâkimiyetinde bir adım daha ileri atmak üzere Trablusgarb'ın zaptını plânlamaktaydı. Turgud Reis Ağriboz'a kadar gelerek müracaatta bulunurken bu hususta ondan istifade edilmesi de mümkündü. Eski kaynaklarımızda görülen bazı kayıtlardan anlaşıldığına nazaran, Trablusgarb harekâtına iştiraki istenen Turgud Reis'e, fetih müyesser olduğu takdirde buranın beylerbeyliği vaadedilmişti.

1551 senesi ilk baharında Kaptan-ı derya Sinan Paşa kumandasında 90 kadırgadan ibaret donanma İstanbul'dan hareket etti. Donanmada ayrıca on bin kişilik kuvvet bulunuyordu. Sinan Paşa Ağriboz'da Turgud Reis ile birleştikten sonra yoluna devam etti. Kâtip Çelebi'ye göre; harekâta katılan gemilerin tamamı yüz yirmi tane idi.

Türk donanmasının hareketini İspanyollar haber almışlardı. Turgud Reis de devletin donanması ile birlikte olduğundan Türklerin Mehdiye'ye hücum edeceklerini zanneden İspanyollar orasını takviye ettiler. Halbuki Türk donanması Mehdiye'ye kadar gelmiyerek Malta adasına ilerledi. 18 temmuzda Malta'ya neticesiz bir çıkarma yapılıp, Malta'nın yanındaki Gozo adası zaptedildi. Ondan sonra Trablusgarb'e ilerlendi. Trablusgarb o sırada Malta şövalyelerinin elinde idi. Halbuki burası asırlardan beri bir müslüman ülkesiydi. Emeviler, Abbasîler, Ağlebîler ve Fatımîler tarafından idare edilen Trablusgarb'e bir aralık Sicilya Normanları hâkim olmuş, daha sonra Muvahhidin devleti tekrar islâm memleketleri arasına katmıştı. Bilâhara Tunus'taki Beni Hafs hükûmetinin idaresine geçen Trablusgarb'ı 1510 da İspanyollar zaptetmişti. Rodos'tan çıkarılan Sen-Jan şövalyeleri Malta'ya yerleşince bilâhare orası da 1530 da onlara verilmişti. İşte bu tarihten beri Trablusgarb Sen-Jan şövalyelerinin hâkimiyetinde bulunmaktaydı.

Trablusgarb, hıristiyanların eline düşünce müslüman vatanseverler zamanla

mücadeleye başlamışlar ve Trablus - garb'ın doğusundaki «Tacûra» kalesini merkez ittihaz etmişlerdi. Lâkin kendi kuvvet ve silâhlariyle hıristiyanları buradan çıkaramıyacaklarını anlıyan yerli müslümanlar Kanunî Sultan Süley - man'dan yardım talebinde bulunmuş - lardı. Kanunî de Enderun ağalarından Hadım Murad Ağa idaresinde bir miktar kuvvet göndermişti. Murad Ağa Tacûra'ya yerleşerek mücadeleye devam etmişse de padişahtan yeni taleplerde bulunmaktan geri kalmamıştı. Bu ba - kımdan. Trablusgarb seferine çıkılışında Murad Ağanın yardım isteklerinin de biraz rolü vardı.

Sinan Paşa, yanında Turgud Reis de bulunduğu halde Trablusgarb önüne gelince, hücuma geçmeden evvel teslim teklifinde bulundu. Fakat şövalyeler teklifi reddettiklerinden Trablusgarb kalesi kara ve denizden kuşatılmağa başlandı. Trablusgarb kuşatıldığı sırada Sen Jan şövalyelerinin üstâdı âzam yani umumi reisleri «Don Juan de Omedes», Trablusgarb'daki kumandanları da «Gaspard de Vallier» idi. Ayrıca «Descroches» isminde bir Fransız şövalyesi de kale kumandanı bulunuyordu. Türk donanması daha Trablusgarb önüne gelmeden kaleye bir miktar daha yardım kuvveti gönderilmişti. Kalenin müdafileri arasında şövalyelerden başka Fransız, İtalyan, İspanyol hatta Fas'lı müslüman askerler vardı.

Trablusgarb'ın muhasarası yirmi gün kadar sürdü. Şiddetli bombardımanla kale bedeninde gedikler açılırken içerdeki müdafiler arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. Şehrin bu muhasaraya dayanamıyacağını kestiren İtalyanlar daha ilk günlerde gemilere binip bir fırsatını bularak kaçmak istedilerse de diğerleri bunu önediler. Lâkin müdafiler Türklerin kara ve denizden şiddetli tazyikine dayanamıyarak, kaleden çıkıp

Eski Trablusgarb'dan bir görünüş

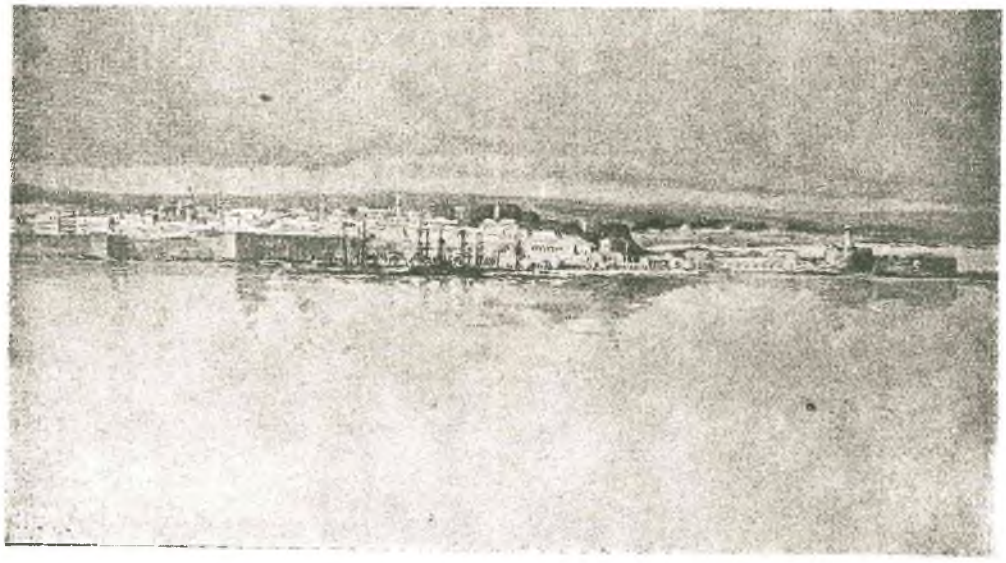

Turgud Reisle Sinan Paşanın müştereken Osmanlı topraklarına kattıkları Trablusgarb'ın denizden eski bir görünüşü

gitmelerine müsaade edilmek üzere teslim oldular (15 ağustos 1551).

Trablusgarb fethedilip bir Osmanlı toprağı haline gelince buranın beyler - beyliğine Tacûra sancak beyi Murad Bey tayin edildi. Bu tayinde, Malta akından beri Turgud Reisle arası açılan Kapta-ı derya Sinan Paşanın rolü vardı. Veziriâzam Rüstem Paşanın kardeşi olan Sinan Paşa, Turgud Reis'in denizcilikteki yüksek ehliyeti karşısında kendi mevkiinden korkmuş ve Trablusgarb fethinde esas gayret ve himmet sahibi bu büyük denizcinin —peşinen yapılan vaade rağmen— Trablusgarb beylerbeyi olmasını önlemiştir.

Turgud Reis devlet hizmetinde

Yıllardan beri hıristiyan kaptanlarını titreten Turgud Reis'in, yüksek vasıflı bir denizci ve iyi bir kumandan olduğu Malta akını ve Trablusgarb fethi vesilesiyle meydana çıkmış, bilhassa onun bu hususiyetleri Osmanlı deniz erkânı tarafından anlaşılmıştı. Onun için Türk kaptanları Turgud Reis'in Sinan Paşaya güçenikliğini izaleye muvaffak olarak onu İstanbul'a gelmeğe ikna ettiler. Hammer ve onu örnek tutan bazı tarihçilerin fikrine nazaran ise; Turgud Reis'in yüksek kabiliyetlerini müşahede edip kendisinin padişahada itaat etmek üzere İstanbul'a gelmesini temin eyliyen şahıs Sinan Paşanın bizzat kendi - sidir. Maamafih esas mesele, Turgud Reis'in İstanbul'a gelmesini temin eden şahsın kim olduğunda değil, onun devlete itaatını bildirmesi ve böylece devlet hizmetinde vazife almasındadır. Turgud Reis'in Osmanlı devleti hizmetine giriş tarihi üzerinde bir iki sene farkla ihtilâflı noktalar mevcutsa da, son tetkiklerden bunun 1551 yılında vuku bulduğu kabul olunmaktadır.

Turgud Reis kendisine ait kadırgalar ile İstanbul'a geldiği zaman yanında biri birer kıymet olan Uluç Ali, Gazi Mustafa, Hasan Kelle, Mehmed Reis, Kara Kadı, Sancakdar Reis ve Deli Cafer gibi arkadaşları bulunuyordu. Turgud Reis, Karlıeli sancak beyliğine tayin edilirken bunlara da seksen akça ulûfe ile fener taşımak hakkı yani donanmada kadırga reisliği (gemi kumandanlığı) vazifesi verildi. Turgud Reis, tayinini müteakip Yunanistanın batı - sında bulunan Karlıeli sancağının merkezi Preveze'ye gitti.

Kâtip Çelebi «Tuhfet-ül kibar fi esfar-ül bihar» ında kaydettiğine göre: Turgud Reis Karlıeli sancak beyi iken, bir gün denizde bir Venedik gemisine rastlamış, bu Venedik gemisi yelkenlerini indirip bayrak çekerek kendisini selâmlamadığı için gemiyi batırmıştır. Bunun üzerine İstanbul'daki Venedik balyosu Veziriâzam Rüstem Paşaya şikâyet tarzında hâdiseyi aksettirmiştir. Rüstem Paşa, Turgud Reisi kardeşi Sinan Paşaya rakib saydığından bu hâdiseden istifade ile onu gözden düşürmek için İstanbul'a çağırtmıştır. Fakat Turgud Reis İstanbul'a gelmeyi tehlikeli addettiğinden emre itaat etmeyerek gemilerini alıp batı Akdenize gitmiştir. Onun bu itaatsizlik hareketi iki sene kadar sürmüştür.

Kâtip Çelebi, Turgud Reisin batı Akdenizdeki korsanlıktan yeniden devlet hizmetine çağrılışını, Trablusgarb'ın fethine karar verildiği sırada ondan istifade edilmek için vuku bulduğunu, Trablusgarb beylerbeyliği vaadının da bu vesile ile yapıldığını zikreder.

Turgud Reis'in 1551 de Karlıeli sancak beyliğine tayin edilişi esas alındığı taktirde, Kâtip Çelebi'nin zikrettiği bu itaatsizlik hâdisesinin daha önce olması iktiza etmektedir. Zira 1552 de Fransa'ya yardım seferine Turgud Reis bizzat iştirak ettiğine göre, iki senelik küskünlük devresi bu araya sığamaz. Turgud Reisin, Karlıeli sancak beyliğine tayini üzerine korsan arkadaşlarının da donanmada vazife almış olduklarını ayrıca hatırlamak icabeder. Bu vaziyete göre; Kâtip Çelebi'nin, Turgud Reisin, Karlıeli sancak beyliği ile 1538 Preveze muharebesini müteakip Yunanistan kıyılarını muhafaza vazifesini birbirine karıştırdığına hükmetmek gerekmektedir. Turgud Reisin, Preveze harbinin akabinde kendi korsan filosunu elinde bulunduruşu ve bir müddet sonra da yine batı Akdenizde korsanlığa devam edişi nazarı itibara alınırsa, bahsi geçen hâdisenin ancak Preveze harbini takip eden bir iki sene zarfında cereyan etmiş

olabileceğine inanmak lâzımdır. Zaten Turgud Reisin 1551 den sonraki hayatı daha fazla aydınlık olup, vak'aların tarih sırasiyle takibi de göstermektedir ki, meşhur denizcimiz Karlıeli sancak beyliğine tayininden sonra devamlı olarak devlet hizmetinde kalmıştır.

Fransızlara denizden yapılan yardım

Osmanlı - Fransız münasebetleri bahsinde görüldüğü üzere, Charles - Quint'e karşı tek başına mücadeleyi yürütemeyen Fransa kıralı İkinci Hanri de selefi Birinci François gibi Kanunî Süleyman'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Kaptan-ı derya Sinan Paşa kumandasında yüz yirmi kadırgadan mürekkep Türk donanması Fransızlara yardım seferine çıktı. Donanma 1553 ilkbaharında İstanbul'dan hareket ettikten sonra yolda Turgud Reis de Sinan Paşaya iltihak eyledi. Bu yardım, Fransızlara deniz yoluyle yapılan ikinci yardımdı. Türklerin yardımını teminde rolü olan Fransız elçisi Gabriel d'Aramont da üç gemi ile Osmanlı donanmasının yardım seferine birlikte iştirak ediyordu.

Donanma İtalya sularına gelince Turgud Reis Sicilya ve Napoli sahillerini vurmağa memur edildi. Turgud Reis bu nevi'den kısa bir harekâtı müteakip yine esas kuvvetlere iltihak eyledi. O aralık Osmanlı donanması Napoli önlerine gelmişti. Fakat Charles - Quint'in deniz kuvvetlerine karşı Türklerle müştereken harekâtta bulunacak olan Fransız donanması ortalarda görünmüyordu. Fransızlara Napoli önünde rastlanmayınca İtalya sahillerini takiben biraz daha kuzeye ilerlendi. lâkin yine de Fransız donanmasını bulmak mümkün olmadı. Turgud Reis bir miktar kuvvetle Korsika'ya i erledi. Korsika, o sırada Charles - Quint'in müttefiki bulunan Ceneviz hükûmetinin elindeydi. Turgud Reis, adanın merkezi Bastia'yı kuşattı. Bastia'nın imdadına gelen dört bin süvari ve üç bin piyadeden mürekkep kuvvetlerle şehrin dışında yaptığı muharebeyi kazandı (15 ağustos 1553). Bunun üzerine Bastia şehri teslim oldu. Turgud Reis Bastia'ya girince şehir halkından kırk elli kişiyi serbest bırakıp diğerlerini esir etti. Ayrıca şehirde bulunan yedi bin kadar müslüman esirini kurtarıp hürriyetlerine kavuşturdu ve dönüşte bu müslümanları Arnavutluktaki Avlonya şehrine getirdi.

Donanma İtalya kıyılarındayken Andrea Doria'nın Napoli'ye imdat götürmek üzere Ponza adaları önünden geçeceği öğrenildiğinden Turgud Reis Ponza adaları civarında meşhur hasmına bir pusu kurdu ve Andrea Doria oradan geçerken derhal hücuma kalktı. Lâkin o devir Avrupasının en ünlü kaptanı sayılan Andrea Doria, Turgud Beyle muharebeye cesaret edemedi ve selâmeti kaçmakta buldu. Maamafih Turgud Reis onun arkasını bırakmıya rak bir miktar takip etti ve yedi tane gemisini yakalamaya muvaffak oldu.

Turgud Reisin Trablusgarb beylerbeyliğine tayini

Turgud Reise Trablusgarb beylerbeyliği vaad olunduğu halde, Sinan Paşa oraya Tacûra beyi Murad Beyi (Ağa) tayin ettirmek suretiyle buna mani olmuştu. Meşhur denizcimiz devlet hizmetini kabulünden beri Karlıeli sancak beyi bulunmakla beraber, esas arzusu, fethini sağladığı Trablusgarb beylerbeyliği idi.

Fransaya yardım seferinden dönüldüğü zaman onun parlak muvaffakiyetlerini gözönünde bulunduran Kanunî Sultan Süleyman kendisine kaptanlıkla Cezayir beylerbeyliğini tevcih etmek istedi. Lâkin kardeşi Sinan Paşanın menfaatini gözeten Veziriâzam Rüstem Paşa onun için «Taşrada hasıl oldum der, dergâh-ı muallâ hidmetinde olmağı istemez» diye tezvirde bulunarak padişahı niyetinden vazgeçirip yine Karlıeli sancak beyliğinde alıkoydurdu.

1554 yılında Kaptan-ı derya Sinan Paşa ölünce Turgud Beyin rakibi kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Bundan da faydalanan Turgud Bey, bir gün Kanunî Süleyman'ı sefere çıkmak üzere atına bindiği sırada karşıladı. Ve padişaha hürmetkârane bir lisanla eski vaadını hatırlattı. Bunun üzerine Kanunî Süleyman şanlı denizciyi Trablusgarb beylerbeyliğine tayin etti.

Karlıeli sancağına tayin edilince «bey», Trablusgarb beylerbeyliğine tayin edilince «paşa» diye tanınan Turgud Reis ö-

lümüne kadar Trablusgarb beylerbeyi olarak kaldı.

Piyale Paşanın batı Akdeniz seferleri

Sinan Paşa ölünce Piyale Paşa, Gelibolu sancak beyliğiyle Kaptan-ı derya tayin edildi. Hırvat veya Macar asıllı olan Piyale Paşa, mesleğinin muvaffakıyetli safhasını Kaptan-ı derya olduktan sonra yaşadı. Onun başarılarında Turgud Reisin mühim hissesi vardı.

Piyale Paşanın Kaptan-ı deryalığının ilk senesinde (1554) Türkiye'ye gelen bir Fransız elçisi, Charles - Quint'in vaziyetinden şikâyetle Fransızlara deniz yoluyle yardım yapılmasını istedi. Codignac ismini taşıyan elçi, Türkiye'ye geldiği zaman Kanunî Süleyman, İranlılara karşı üçüncü seferini teşkil eden Nahcivan seferinden dönmekteydi. Kanunî Süleyman, Fransızların yeni yardım taleplerinden, sefer dönüşü kış mevsimini geçirmek üzere ikamet eylediği Amasya'da bulunduğu sırada haberdar oldu. İran seferi hitama erdiği ve bilhassa ordu daha Erzurum'a gelmeden evvel İranlıların sulh isteklerine müsbet cevap verildiği için, vaziyet, Fransızlara yardım yapılmasına müsaitti. Bu sebeple Kanunî Süleyman İstanbul'a avdetini beklemeden Piyale Paşaya bir emir gönderdi. Kâtip Çelebi'nin «Esfar-ül bihar» ında dercedilmiş olan (Kanunî'nin bu emirnamesinde «vezirim İbrahim Paşa» şeklinde bir ifadenin mevcudiyeti, emirnamenin uydurma olabileceği şüphesini uyandırmaktaysa da; Kâtip Çelebi gibi müdekkik bir kimsenin böyle bir şey yapmıyacağı, ancak Rüstem yerine İbrahim yazmak gibi bir istinsah hatasına düşmüş olabileceği, kabul edilmelidir) bu emirde Kanunî Süleyman, Piyale Paşaya şöyle hitabediyordu: «Gelibolu sancağı beği ve kapudanum Piyale dame izze, tevki-i refi-i hümayunum vasıl olıcak malûm ola ki: bundan akdem hükm-ü hümayunum gönderilüp inayet-i hak ile bu defa deryaya çıkmak emr olunan donanma gemilerine serdar tayin olundun; levazım ve mühimmatın tedarik edüp gemileri ihzar eyliyesiz ve Turgud dame izze bile buyrulmuştur, hüsn-ü ittifak ve ittihad eyleyüp.....» daha sonra hazırlıkların bir an önce tamamlanmasını ve altmış geminin bu işe hasredilmesini söyliyen Kanunî «kürekcilerin tekmil eyleyüp, tayin olunan yeniçeri kullarımı alup ve sancak beğlerin dahi sancağı askeriyle gemiye alup, vaktı ve mevsimi ile deryaya çıkup münasib olan mahalde Françe padişahının donanmalariyle cem olup, devlet-i hümayuna müteallik olan mesalihe hüsn-ü ittihad ile mubaşeret eyliyesin» sözleriyle girişilecek harekâtın hedefini işaret etmekteydi.

Kaptan-ı derya Piyale Paşa padişahtan aldığı emir üzerine hazırlıklarını ikmal edince 1555 baharında veya haziran ayı sonlarında denize açıldı. Yine padişahın emri gereğince Trablusgarb beylerbeyi Turgud Paşa (Reis) da bu sefere onun a beraber katılmaktaydı. Türk donanması önce İtalya'nın güney sahillerine doğru ilerledi. Eski Osmanlı metinlerinde «Riçe» diye zikredilen Reggio şehri muhasara ve zaptolundu. Ayrıca Messina boğazında bu şehrin yakınlarına isabet eden kıyılar vuruldu.

O sırada Andrea Doria'nın Napoli taraflarında bulunduğu haber alındığından Osmanlı donanması derhal Napoli sularına ilerledi. Lâkin tehlikeyi daha önce öğrenen Andrea Doria, selâmeti Türk donanmasına görünmemekte buldu. Andrea Doria'ya rastlıyamıyan Piyale ve Turgud Paşalar hemence geriye dönmiyerek Elbe adasına kadar ilerledi. Orada Fransız amirali ile Piyale Paşa buluşup görüştükten sonra Fransızların arzu ve gösterdikleri ihtiyaca uyularak bir müddet daha harekâta devam edildi. Bilâhara kış mevsiminin yaklaşması dolayısiyle Osmanlı donanması İstanbul'a döndü.

Fransızlara yardım gayesi taşıyan bu seferden başka müteakip yıllarda da donanma yine batı Akdenize açılmakta devam etti. 1556 yılında yapılan harekâtta Cezayir'in mühim limanlarından olan Oran istirdat edildi. Araplar «Vehram» dedikleri için eski kaynaklarımızda da Vehran diye anılan Oran limanı vaktiyle Barbaros Hayreddin tarafından zaptedilmişti. Fakat İspanyollar, yerli Arapların yardımından da faydalanarak, Tlemsan'ın iskelesi olan bu mühim limanı almışlardı. Oran'a İspanyolların sahip olması, Türklerin Cezayir hâkimi-

yeti için zararlı idi. Bu mühim mahzuru gidermek niyetiyle kırk beş kadırga ile batı Akdenize ilerliyen Piyale Paşa Oran'ı muhasara ve zaptettikten sonra İstanbul'a döndü.

1557 baharında tekrar denize açılan Kaptan-ı derya Piyale Paşa, Tunus kıyılarındaki meşhur Bizerte limanını zaptetti. Tunus kıyılarını kontrol, Sicilya sahillerini tehdide müsait bir mevki olan Bizerte, İspanyolların elinde bulunmaktaydı. Altmış kadırgalık bir filo ile buraya gelip iskele ve kalesini zapteden Piyale Paşa bilâhara Afrika kıyılarını tarıyarak İstanbul'a döndü. Onun Afrika kıyılarını kontrol ve tarama hareketi sırasında karşısına herhangi bir düşman filosu çıkmadı.

Mayorka seferi

Kaptan-ı derya olduktan sonra hemen her yaz batı Akdenize açılan Piyale Paşanın bu neviden harekâtının en mühimlerinden biri 1558 senesi yazındaki Mayorka seferidir. Balear adalarından Mayorka ve Minorka'ya baskın şeklinde gösterilen bu sefer hakkında eski kaynaklarımızda maalesef kâfi miktarda bilgi mevcut değildir. Bilhassa seferin sebep ve gayesine dair hiçbir şey yazılmamıştır. Osmanlı kaynaklarındaki bu malûmat noksanlığı dolayısiyle son devir tarihçileri de Mayorka seferini lâyıkı veçhile incelememişlerdir. Fakat sefere katılan gemilerin sayısı, taarruzun İspanyollara müteveccih bulunuşu ve nihayet o sırada İspanyollarla Fransızlar arasındaki mücadele gözönüne getirilince, Mayorka seferinin Fransızlara yardım gayesini istihdaf ettiğine hükmetmek gerekmektedir. Bu noktalar ayrı ayrı incelenince, işaret edilen neticeye ulaşmak daha kolaylaşacaktır.

a) Kâtip Çelebi'nin kaydettiğine nazaran Piyale Paşa, Mayorka seferine yüz elli parça gemi ile çıkmıştır. Bundan önceki iki seferden birine kırk beş, diğerine altmış gemi ile çıkmış olduğu düşünülürse, Mayorka seferinin onlarla kıyaslanamıyacak derecede önemli telâkki edildiği anlaşılır.

b) Kanunî devrinde Akdenizde Osmanlıların en büyük hasmı imparator Charles - Quint'in amirali Andrea Doria idi. Bu meşhur hasım şimdiye kadar umumîyetle İtalya ve Afrika kıyılarında aranırdı. Onun için Charles - Quint'in donanması ile çarpışmalar buralarda olurdu. Halbuki bu defa Piyale Paşa, Andrea Doria'yı aramaya lüzum hissetmeden doğruca İspanya topraklarının yanıbaşındaki Balear adalarına yükleniyordu. Demek ki, esas hedef İspanya idi. O yıllarda İspanyollardan gelen her hangi bir tehlikeyi karşılamak, veya herhangi bir mağlûbiyetin intikamını almak meselesi mevzuubahis olmadığına göre, bu büyük çaplı harekâtın başka bir gayesi bulunmalıydı.

c) Harekâtın cereyan şekli bakımından Balear adalarının Osmanlı hâkimiyetine sokulmasına çalışılmadığı meydanda idi. Mayorka'da karaya asker çıkarılmakla beraber mühim mevkilerin tahribi ve esir ve ganimet alınmakla iktifa olunuyordu. Minorka'da da mühim şehirlerinden Siüdadela (Osmanlı vesikalarında Siyedela) zaptedildiği halde kuvvet bırakılmayıp aynı şekilde hareket edilmişti. Fetih gayesi gözetilmediğine göre, sırf tahrip hareketi için bu kadar büyük bir donanma Balear sularına kadar elbette getirilmezdi. Fetih, tehlikeyi karşılama, büyük bir mağlûbiyetin intikamını alma gibi mühim sebeplerin dışında, 150 parçalık Osmanlı donanması İspanya sularına kadar ancak Fransa'ya yardım için gelebilirdi.

Piyale Paşanın aldığı Bizerte kalesinin yüzyıl evvelki resmi

Yaptığı savaşlar neticesinde teessüre kapılıp, devletini oğlu ile kardeşi arasında taksim ederek inzivaya çekilen Charles - Quint.

Nitekim Fransa'nın o zamanki durumu acele bir yardımı gerektirmekteydi.

Charles - Quint 1556 yılında tahtın - dan feragatla imparatorluk toprak arı- nı oğlu Philippe ile kardeşi Ferdinand'a bırakmıştı. Charles - Quint'in imparatorluğunun ikiye ayrılışından Fransa fazlaca sevince kapılmıştı ama, bu sevincin erken ve pek yerinde olmadığı meydana çıktı. Zira İspanya ile Felemenk'e sahip o an İkinci Philippe, babasının plânlarını ele alarak, Avrupa'ya hâki - miyet emeliyle Fransa'yı ezmeye başladı. Marie Tudor ile evlendiğinden İngilizler kendisinin müttefikiydi. Evvelce Charles - Quint ile ittifak etmiş olan Savoie (Savua) dükü de, İngilizler gibi onun tarafındaydı. Bu durumu ile hakikaten Fransızlara müşkül anlar yaşatabilirdi. Hâdiseler de peşinen onun düşündüğü gibi cereyan etti.

Müttefikleriyle beraber hareket eden İspanya, hücuma geçtiği andan itibaren Fransızlara müşkül günler yaşatmağa başladı. Şimdiye kadar Fransa'ya yapılan hücumlarda umumiyetle Moselle nehri vadisi takip edilip Metz şehri hedef tutulurdu. Halbuki bu defa Felemenk üzerinden hücum ediliyordu. Müttefikler Felemenk sınırını aştıktan sonra ilerlemeye devam etmişti. Savoie dükü süratli bir yürüyüşle Saint - Quintin şehri önüne gelmiş ve burasını muhasara etmişti. Saint - Quintin şehri Coligny adındaki kumandan tarafından müdafaa ediliyordu. Ayrıca düşmana muhasarayı çözdürebilmek için Connétable de Montmorency kumandasında imdat kuvvetleri geldi. Fakat her iki kumandan da mağlûp ve esir oldu. Saint - Quintin önünde Fransız ordusunun çok mühim birliklerinin ezilmesiyle Paris yolu açıldı. Fransızlar felâketli günler yaşıyorlardı.

Birinci François'nın Pavie'de esir düştüğü günlerde olduğu gibi Fransızların gözü yine Türklere dikildi ve yine Türkün kudret ve civanmertliğine sığınıldı. Topkapı sarayı arşivinde mevcut ve 4482 numaraya kayıtlı bir vesika Fransızların

İngiltere kıraliçesi ve İkinci Philippe'in zevcesi Marie Tudor

bu sırada ne kadar dil dökerek Kanunî'ye yalvardığını tespit etmektedir. Arşiv kılavuzunun ikinci fasikülünde fotokopisi yapılarak neşredilmiş bulunan bu vesika, 1557 yılında Fransız elçisinin Kanunî Süleyman'a sunduğu üç büyük sahifelik arizadan ibarettir.

«Yüce ve kuvvetlû ve âdil ve sahibkıran sultan-ı salâtin Süleyman Şah Hak Taalâ anın ululuğun ve yüceliğin ve saltanatın ve ömrün ve devletin yevmen feyevmen ziyad ber ziyad eylesün» duasiyle başlayıp «Hak Subhane ve Taalâ padişah-ı âlempenah hazretlerinin ömrünü ve devletini ve nusretini ve meserretini ve adaletini yevmen feyevmen ziyade eyleyüp ahiretlerini ma'mur eylesün duasıyla son bulan arizada; önce esir olan kumandanlara ve elden giden şehirlere kadar Fransa'nın harp durumu anlatılmakta ve bunun için ilk yaza çok kuvvete ihtiyaç bulunduğu belirtilmektedir. Daha sonra, hakiki dostluk ve muhabbetin son defa tecrübesi için sefir «de la Vigne» nin gönderildiği; Fransanın otuz beş yıldan beri İtalya, İspanya, Piyemonte ile, denizlerde de İngiltere, İskoçya, Korsika ve sair düşmanlarla çarpışması sebebiyle varını yoğunu harcadığı; şimdiki halde bir habbesinin kalmadığı ifade olunmaktadır. Fransa'nın böylece iç durumunun izahının arkasından esas maksada temasla: «Padişah-ı âlempenah hazretlerinden gayrı dünyada hiçbir yerden ümidi yoktur. Nitekim bundan akdem padişah-ı âlempenah hazretlerinin defaatla muavenetleri görülmüştür» denerek yardım istenmektedir. Bu arada Fransızların Türklere iyi niyet ve dostluk duygularına misal gösterilircesine, papanın Türklere karşı bir sefer tertip edebilmek üzere Fransızları sulhe zorladığına temas olunmaktadır. Bunlar anlatıldıktan sonra yine Fransa'ya yardım edilmesi istenmekte ve yalvarıcı bir dille şöyle denilmektedir: «Fransa'nın âlemde Yüce Hazretlerinden gayrı dostu kalmamıştır. Mal ihsan etmeğe ferman buyrula, katlarında mal cüz'i ve asandır. Bu ihsan kıyametedek cemi âleme ad kalır. İhsan olunacak mal her ne buyrulursa Fransa padişahı ahteder ve mütekeffil olur. Eğer memlekettir, eğer sayiredir. Muradı şerifleri olduğu vakitte eda ederler».

Hemen hemen her cümlenin arasına padişahın büyüklüğüne ve merhametine dair kelimeler dizilerek yardım istenen bu arizada kaydolunan en mühim nokta, denizden Fransa'ya yardım edilmesi meselesidir. Donanmanın batı Akdeniz sularına gönderilmesinin Fransaya sağlıyacağı büyük faydalara etraflı şekilde temas olunduktan sonra, Osmanlı donanmasının, elçi «de la Vigne» nin göstereceği yere doğru ilerlemesine müsaade buyurulması; Fransız donanmasının amiraline bu hususta gereken emirlerin verilmiş olduğu belirtilmektedir.

Piyale Paşanın Mayorka seferi, zikredilen arizanın ferdası yazında cereyan eylediğine nazaran, tarih itibariyle de mutabakat meydana çıkmaktadır. O halde 150 gemi ile yapılan Mayorka seferinin esas gayesi Fransa'ya yardımdan ibaret olmalıdır.

Avlonya seferi

Kaptan-ı derya Piyale Paşa 1559 yazında 88 parça gemi ile tekrar denize açıldın. Modon önlerinden geçerken büyük bir Malta gemisini zaptetti. Esir aldığı gemi efradından Avrupa devletlerinin Türklere karşı büyük bir donanma hazırladıklarını, hıristiyan devletleri ittifakına kuzey Afrikadaki bazı Arap şeyhliklerinin bile katıldığını öğrendi. Bunun üzerine İstanbul'dan takviye kuvveti isteyen Piyale Paşaya 10 gemi daha yollandı. Bunları da maiyetine alan Kaptan-ı derya Arnavutluk sahilinde Avlonya'ya kadar uzandı. Buralarda bir müddet kalan Piyale Paşanın Avlonya seferi bir istikşaf ve kontrol hareketinden ibaret kalmakla beraber, hıristiyan hükûmetlerinin hazırlığından haberdar olunması bakımından faydalı oldu. Ayrıca Trablusgarb beylerbeyi Turgud Paşadan alınan haberler de, hıristiyan hükûmetlerinin baharda Trablusgarb'e taarruza hazırlandıklarını bildiriyordu.

CERBE SAVAŞI

Türk tarihindeki deniz harplerinin en mühimlerinden birisi de Cerbe harbidir.

Bilhassa neticesindeki parlaklık ve zaferin kat'iyeti bakımından bu harp, en başarılı deniz harbimizdir. Preveze zaferi ile açılan Akdeniz hâkimiyeti safhası, Cerbe savaşı ile daha ziyade kat'îleşmiş ve uzamıştır.

Preveze harbi nasıl ki, Akdenizde donanmaları bulunan devletlerin Türklere esaslı bir darbe indirmek niyetiyle yaptıkları ittifakın neticesi idiyse, Cerbe harbi de ayni şekildeki hareketin bir defa daha tekrarından doğmuştur. Zira Cerbe harbinden önceki yıllarda Akdenizde vaziyet mütemadiyen hıristiyan devletler aleyhine gelişmeler kaydetmekte devam ediyordu. Cezayir'den sonra Trablusgarb'ın da Türkler eline geçmesi, Akdeniz kıyılarındaki Türk hâkimiyet sahasına mühim bir halkanın daha ilâvesi demekti. Cezayir ile Trablusgarb arasında kalan Tunus'un da bu halkaya ilâve edileceği günlerin yakın olduğunu gösteriyordu. Zaten Turgud Reisin Mehdiye hâdisesi ve Piyale Paşanın Bizerte'yi zaptı gibi hareketler, artık hıristiyan filolarının Tunus kıyılarında da barınamıyacaklarını ifade eden kuvvetli delillerdi. Türkler kuzey Afrikaya yerleştikçe, buralarda üs ve arazileri bulunan Avrupalı devletler yalnızca bunları kaybetmekle kalmıyordu. Kuzey Afrikadaki üslere istinat eden Türkler kolaylıkla Avrupa sahillerini vuruyor ve Akdenizde üstünlüğe sahip bulunduğunu elle tutulur şekilde gösteriyordu. Bilhassa 1551 den beri Türk donanması, Sinan Paşa ve ondan sonraki Kaptan-ı derya Piyale Paşa emrinde batı Akdenize açıldığı zaman, hıristiyan filoları onları karşılıyacak cesareti kendinde göremiyor, yegâne selâmeti ortalarda görünmemekte buluyorlardı. Böyle davranmakta devam edildiği takdirde, Avrupa devletleri için tehlikenin daha da büyümesi mümkündü. Bu hakikatı hemen bütün hıristiyan Akdeniz devletleri sezip kabullendiği halde, aralarında ittifak meydana getirmekte gecikiyorlardı. Nihayet Malta şövalyelerinin, Akdenizin bütün hıristiyan devletlerine müracaatı, ittifak meselesinin fiiliyat sahasına dökülmesini temin etti. Malta şövalyelerine ait Trablusgarb'ın zaptı,onları hem Afrika kıyılarında bir istinat sahasından, hem de kâr getiren bir mevkiden mahrum etmişti. Lâkin şövalyeler için esas mühim dâva, Malta'nın istikbali meselesiydi. Zira Türkler Afrika kıyılarına yerleştikçe, şövalyeler için, yalnızca Akdenizin bu kısmında serbestçe dolaşmak meselesi değil, Malta'da tutunamama meselesi mevzuubahisti. Trablusgarb fethine çıkan Osmanlı donanmasının evvelâ Malta'ya yaptığı baskın, ada için tehlike çanlarının ciddî şekilde çalmıya başladığına işaret sayılabilirdi. İşte bu yüzden Malta şövalyeleri, Türklere karşı bir ittifak meydana getirilmesine önayak oldular. Malta şövalyeleri hıristiyan Akdeniz devletlerine müracaat edince, kendilerine en büyük yardımcı olarak papa ortaya çıktı ve birleşmeyi bir hıristiyanlık dâvası haline getirdi. Nihayet papa dördüncü Pius'un da müessir çalışmalariyle ittifak bir hakikat haline geldi. İspanya, Malta, Papalık, Cenova, Floransa, Sicilya ve Monako donanmaları Türkler aleyhine birleşti. Müteaddit defa Türk yardımına avuç açan Fransa ve Türklerle sulh muahedesi imzalamış bulunan Venedik hükûmeti ittifaka girmemekle beraber, birleşmeyi gizliden tasvip etmekteydi.

Hıristiyan Akdeniz devletleri böyle bir birleşme yaparken, Osmanlı devletinin dahilî işlerinde hükûmetin otoritesini sarsacak hâdiseler cereyan ediyordu. Kanunî'nin oğullarından Selim ile Bayezid arasındaki saltanat mücadelesi alevlenmiş, ihtiyar padişah, şehzade Bayezid üzerine asker sevketmek mecburiyetinde kalmıştı. Mühim devlet erkânından bazılarının Bayezid'i, bazılarının da Selim'i tutması yüzünden mevcut olan üstü kapalı ikilik, dış meselelerde isabetli karar alınmasına tesir edebilirdi. Maamafih, dahildeki bu hâdiselere rağmen, Akdeniz tarafındaki hâdiseler de dikkatle takip ediliyordu. Hıristiyan devletler arasındaki ittifak çalışmaları zamanında haber alınmıştı. Kaptan-ı derya Piyale Paşanın 1559 da Avlonya'ya kadar uzanması ve Arnavutluk sularında bir müddet beklemesi, bir gözetleme hareketinden ve âni bir düşman taarruzuna karşı hazır olma faaliyetinden ibaretti. Piyale Paşa, mevsimin hayli ilerlemesine rağmen tecavüze ait bir şeyle karşılaşmayınca geriye İstanbul'a

dönmüştü. Onun İstanbul'a avdeti hatalı bir hareket olmakla beraber, Avrupa tarafından haber almaya dikkat edilmesi ve bilhassa Turgud Paşanın, hıristiyan ittifakı ile niyetleri hakkında verdiği ma ûmat karşısında hassas ve tedbirli davranılması, Kaptan-ı deryanın İstanbul'a dönüşünü bir hata olmaktan çıkardı. Zaten Piyale Paşa İstanbul'a gelince hem gemilerin sayısını arttırma, hem de eksiklerini tamamlama bakımından hummalı faaliyet gösterdi.

1559 kışı yaklaşırken Kaptan-ı derya Piyale Paşanın İstanbul'a gidişinden müttefikler memnun kalmışlardı. Plânları Trablusgarb'e taarruz olan müttefikler, burasını aldıktan sonra batı Akdeniz yolunu kesmek ve böylece Ceza yir'den de Türkleri uzaklaştırmak niyetini besliyorlardı. Aralarında menfaat ayrılıkları bulunmakla beraber, böyle bir gaye onları bir araya getirmişti. Harp plânının tatbikinde gecikildiği taktirde ittifak sarsıntılar geçirebilirdi. Bunun için müttefikler umumiyetle aceleci davranıyorlardı. Müttefik filosunun toplantı yeri olarak kararlaştırılan Messina'da daha 1559 senesinde ilk hamlede 79 gemi ile 12 bin seçme asker toplanmıştı. 1560 yılının ilk günlerinden itibaren bu miktar sür'atle yükseliverdi.

Meşhur amiral Andrea Doria artık çok ihtiyarlamış olduğundan müttefik filosuna fiilen kumanda ile harekâta iştirak edemedi. Müttefik donanmasının fiilî başkumandanı Medina - Coeli dükası idi. Asıl adı Jean de la Cerda olan Medina - Coeli dükası, kahramanlık merakısı bir kimseydi. Donanmaya alınan kuvvetlerin kumandanlığına da İspanyol asilzadelerinden Don Alvaro de Sandi getirilmişti. Müttefiklere dahil Cenova filosuna Andrea Doria'nın yeğeni Giovanni Giannetino (Janetino) Doria, Malta filosuna Giyyom, Napoli ve Sicilya donanmalarına Don Juan de Cardona, papalık donanmasına Orozini kumanda ediyordu.

Piyale Paşanın İstanbul'da oluşundan memnuniyet duyan müttefikler, baharı beklemeden plânlarını tatbike koyuldular. İlk toplanma yeri olarak tespit edi-

Turgud Reisi tasvir eden bu resim bahriyeli ressam Ali Sami Beyindir.

len Messina'da kış ortasında müttefik filosunun mühim bir kısmı bir araya geldi. Havaların fırtınalı geçmesi yüzünden hareket günü birkaç defa değiştirilmek zorunda kalındı. Nihayet şubatın ilk günlerinde 53 büyük çekdiri, 4 galyot, 2 kalyon, 28 yüksek, 12 alçak gemiye bindirilen 17 bin savaşçı general Don Alvara de Sandi kumandasında Malta'ya geldi. İkinci ve son toplantı yeri olarak seçilen Malta'da müttefik filosunun diğer kısmı beklendi. Diğerlerinin de gelmesiyle müttefikler donanmasının gemi sayısı ikiyüz parçayı buldu. Fırtınaların devam ettiği mevsimde Malta'dan harekete geçen müttefiklerin esas gayeleri Trablusgarb'i zaptetmekti. Lâkin hava muhalefeti dolayısiyle deniz üzerinde fazla zaman kaybeden müttefikler arasında fikir ayrılıkları başgösterdi. O aralık askerler arasında çıkan hastalıktan bir miktar insanın ölmesi, müttefik kumandanlarının bazılarının mâneviyatını sarstı. Bu yüzden Malta şövalyeleri reisi ile Sicilya kuvvetleri kumandanı Trablusgarb'ın işga-

linde israr ederken, diğer bazı kumandanlar Cerbe'ye gidilmesini ileri sürdüler. Neticede Cerbe'ye gidilip oranın zaptını teminle kuvvetli bir istinat sahası meydana getirilip vaziyette istikrar temin olunduktan sonra esas hedefe yönelinmesi uygun görüldü. Nihayet muazzam şavaş kudretini haiz müttefik filosu, 2 mart 1560 da Cerbe adasının müstahkem mevkii Valgutenara burnu civarına demir attı. Fırtına dolayısiyle derhal faaliyete geçemiyen müttefikler, ancak ada önüne gelişlerinden beş gün sonra yani 7 martta karaya asker çıkardılar. Cerbe'yi Turgud Reise bağlı olarak idare eden Arap şeyhi 8 martta teslim oldu. Bir hafta sonra Cerbe'nin Arâp şeyhi ile müttefik kumandanı arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre şeyh, senede altı bin altun ekü, dört deve kuşu, dört ceylân, dört aygır ve bir deveden mürekkep vergi vermeyi Kur'ânı Kerim üzerine yemin ederek kabul etti. Ayrıca Turgud Reisin bayrağını indirerek İspanyol bayrağını üç defa bizzat direğe çekti. Müttefikler yalnızca adayı alıp, şeyhe tabi'iyet muahedesi imzalatmakla kalmıyarak burada derhal kuvvetli bir kale inşasına giriştiler.

Müttefiklerin önce Messina, ondan sonra da Malta'da toplandıklarını öğrenen Turgud Paşa, İstanbul'a haber göndererek durumu bildirmişti. Onun için bir taraftan Ağriboz, Midilli, Rodos sancak beylerine, denize açılacak olan Piyale Paşaya sancak askeriyle birlikte iltihaklarına dair emir gönderilirken, Kaptan-ı derya Piyale Paşa da yüz yirmi parça gemi ile 4 nisan 1560 (8 receb 967) da harekete geçti. Koyun adasına varıldığında Uluc Ali Reisten düşman hakkında yeni malûmat alındı. Turgud Paşa tarafından düşmandan malûmat ve esir almağa memur edilen Uluc (Kılıç) Ali Reis, müttefikler Malta'dan harekete geçtikten sonra fırsat düşürerek geride kalan gemilerinden birkaç tanesini tahrip ile esirler almıştı. Aldığı esir ve iğtinam ettiği malzeme ile Turgud Paşa tarafından İstanbul'a yollanan Uluc Ali, işte bu şekilde Koyun adasında Piyale Paşa ile karşılaşmış bulunuyordu.

Müttefik filosunun Cerbe'ye giderek adayı igal ettiğini öğrenen Piyale Paşa, yoluna devamla Modon önüne geldiği sırada Midilli sancak beyi Mustafa Bey ile Rodos sancak beyi Kurdoğlu Ahmed Bey birkaç parça gemi ile gelerek donanmaya iltihak ettiler. Modon'da birkaç gün kalarak levazımını tamamlayan Piyale Paşa, 1 mayıs akşamı batı istikametinde yola koyuldu. Dört gün sonra Türk donanması Malta önlerine vardı. Malta'nın yanı başındaki Goza adasına bir miktar asker çıkarılarak esir ve ganimet alındı. Gerek Gozo'dan alınan esirlerden, gerekse Turgud Paşanın hızlı giden bir kalite ile gönderdiği haberciden düşmanın halen Cerbe adasında olduğu, oradan bilâhare Trablusgarb'e hücum edeceği öğrenildi. Bunun üzerine Piyale Paşa Malta tarafında fazla vakit kaybetmeyerek Cerbe'ye doğru hareket etti. İki gün, iki gece süren yolculuğu müteakip Türk donanması 13 mayıs 1560 da Cerbe önüne gelerek adanın 12 mil açığına demir attı.

Türk donanması Malta önüne geldiği sırada Malta'lılar sür'atli bir gemi ile Cerbe'ye adamlar göndererek Türklerin geldiğini bildirmişlerdi. Bu haber müttefikler arasında müthiş bir heyecan uyandırmıştı. Zira, sefer mevsimi gelmeden Türklerin denize açılacağına ihtimal vermemekte idiler. Duyulan korku ve heyecandan ötürü müttefik kumandanları arasında yapılacak iş üzerinde birbirinin zıddı fikirler ileri sürülmeye başlandı. Donanmayı karaya yanaştırarak savaşmak istiyenler olduğu gibi, Türkler gelmeden gece karanlığından faydalanarak kaçmak istiyenler de vardı. Nihayet ilk heyecan biraz dağılınca, müttefik filosunun Cerbe önünde harbi kabulü kararlaştırıldı. Malta'dan gelen haberci, Türklerin Cerbe önüne varışından üç gün önce müttefiklere haber ulaştırmış olduğundan başkumandan Medina-Coeli vuruşmak için gereken tedbirleri rahatça aldı.

14 mayıs 1560 sabahı Türk donanmasının bir hilâl şekli alarak müttefiklere doğru yavaş yavaş ilerleyip top ateşine girişmesiyle, Türk tarihinin en şanlı harplerinden biri olan Cerbe deniz savaşı başladı. Türk donanmasının orta kısmında Kaptan-ı derya Piyale Paşa, sağ cenahta Rodos sancak beyi Kurd-

oğlu Ahmed, sol cenahta Midilli sancak beyi Mustafa Bey bulunuyordu.

Türk toplarının şiddetli ateşi muharebeyi derhal kızıştırdı. Topçumuzun isabetli çalışmaları pek kısa zamanda tesirini göstererek müttefik saflarında karışıklık alâmetleri belirdi ve bu hal bozgunluğa doğru meyletmekteyken, Piyale Paşa düşmanın durumunu farkederek, Türk donanmasını sür'atle karşı tarafa yaklaştırmağa başladı. O arada bozgunu önlemeye çalışan müttefik başkumandanı Medina-Coeli, ustaca bir manevra ile bozgundan kurtulmaya gayret etti. Bu arada başkumandanın tensibiyle müttefik donanması iki kısma ayrıldı. Bir kısmı hisarların altına sığınmaya gayret ederken diğer kısmı denize açılmaya uğraşıyordu. Denize açılmaya çalışan büyük grupun başında bizzat başkumandan Medina-Coeli vardı. Piyale Paşa bu vaziyet karşısında düşmanın denize açılan grupunun üzerine yürürken Kurdoğlu Ahmed Beyi kale duvarlarının altına sığınıp karaya çıkmak istiyenlerin üzerine gönderdi.

Türk denizcileri her iki grupa karşı da şiddetle savaştı. Giannetino Doria ve Medina-Coeli kaçmak için uğraşırken Piyale Paşa üzerlerine yükleniyor ve Cerbe sularını onlara pek pahalıya mal ediyordu. Türk gemilerinden bazıları düşman kadırgalarına rampa ederek boğaz boğaza döğüşüyordu. Meşhur amiral Andrea Doria'nın yeğeni Giannetino (Janetino) Doria bu hengâmeden güç halle kurtulabildi. MedinaCoeli ve müttefik kumandanlarından bir kısmı da yine bir hayli müşkilâtla Türklerin elinden sıyrılıp sür'atle Sicilya'ya çekilebildi. Kale duvarları altına sığınan grup bu surlardan istifade ederek gemilerdeki askerlerini karaya çıkardı, zaten kalede müttefiklerin askerleri vardı. Böylece, gerek karaya çıkanlar, gerekse adada mevcut kuvvetlerin kaleye girmesi sebebiyle, muharebenin bundan sonraki kısmı bir kara harbi şekline büründü.

200 harp gemisi ve ayrıca 30 bin kişilik kara savaşçısını ihtiva eden müttefik donanması ile yapılan Cerbe deniz harbinde Türklerin zaferi, karşı tarafın da hezimeti kesindi. Çarpışmalar kara harbine inkılâp etmeden önce, yani ilk günde düşmanın gemi zayiatı 20 kadır-

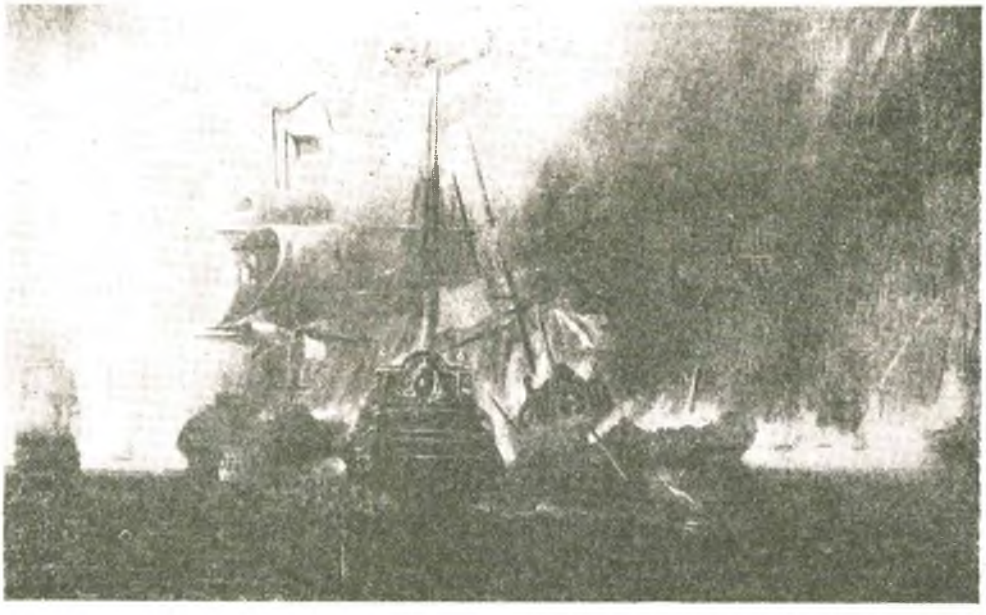

Cerbe savaşını tasvir eden bu resim, Nuri Paşanın eseridir. (Aslı Deniz Müzemizdedir)

ga, 26 nakliye gemisi idi. Bunların kimisi batmış, kimisi yakılmış, kimisi de zaptolunmuştu. Bir daha harbe iştirak edemiyecek derecede perişan vaziyete düşerek güçlükle kaçan ve yollarda batanların sayısı buna dahil değildi. Bilâhara kara muharebeleri sırasında Cerbe surları dibine sığınıp kanala giren gemilerin ekserisi de yakılıp batırıldığından, Cerbe'de suların dibini boylıyan, karaya oturan ve Türklerin eline geçenlerle düşmanın zayiatı en az 70 gemi idi. Yerli ve yabancı kaynaklar Türk zayiatına dair hiçbir şey yazmadıklarına göre, harpte batıp kaybolan Türk gemisi olmamıştı. Düşman filosunun muharebe sahasından uzaklaşan gemilerinden ancak yirmi kadarı işe yarar derecede sağlamdı. Yani netice itibariyle düşman müttefik donanması tam bir hezimete uğramış ve daha yerinde bir ifade ile mahvolmuştu.

Trablusgarb'ın zaptını tasarlıyan Medina-Coeli dükü, müttefik filosunun Cerbe sularına gömüldüğüne şahit olarak güçlükle Sicilya yolunu tutarken, ihtiyar Andrea Doria da İtalya'da onlardan gelecek zafer müjdesini bekliyordu. Fecî akibeti öğrenince pek müteessir olan Andrea Doria, yegâne teselliyi yeğeninin sağ salim kurtuluşunda buldu. Maamafih bu acı karşısında kiliseye giderek gözyaşları dökmüş olan Andrea Doria, fazla yaşamıyarak ayni senenin 25 kasımında terki hayat eyledi.

Denizde zaferi kazanan Piyale Paşa, Cerbe kalesine giren müttefik askerinin orada ucuz şekilde kurtuluşuna müsaade etmedi. Karaya asker çıkarılarak derhal muhasaraya girişildi. Lâkin muhkem Cerbe kalesinin zaptı kolay olmadı. Türk toplarının şiddetli bombardımanına ve bir hayli insan zayiatı verdirmesine rağmen, 80 gün dayandı. İş, kara harbine döküldüğü sırada Trablusgarb'den Cerbe'ye gelen Turgud Paşa da mücadeleye iştirak etmişti. Neticede Cerbe kalesi de zaptolunarak içerdekiler esir edildi. Esirlere müttefik kara kuvvetlerinin kumandanı İspanyol generali Don Alvaro de Sandi de dahildi. Cerbe kalesinde ölenlerle beraber müttefiklerin telef olan insan sayısı yirmi bini buluyordu.

Cerbe harbinin galibi Piyale Paşa, kara harbi de sona erince yıkılan surların tamirini emrederek Cerbe sularından hareket etti. Önce Trablusgarb'e ondan sonra da Preveze'ye uğradı. 27 eylûl 1560 da zafer alayı ile İstanbul'a dahil oldu. Piyale Paşa esir ettiği 4 bin kişi ile 19 kadırga ve bir kalyonu da beraber getiriyordu. Esir alınan gemiler direksiz ve dümensiz olarak yedekte çekiliyor, bunların bayrakları arkalarında sulara sürtünecek şekilde sarkıtılmış bulunuyordu. Kaptan-ı deryanın zaferle dönüşü dolayısiyle deniz kenarındaki köşke inmiş bulunan Kanunî Sultan Süleyman, donanmanın, huzurundaki zafer resmi geçidini gururla seyrediyordu. Padişahın önünden resmi geçit yaparak ilerliyen donanmanın getirdiği esirler arasında hayli mühim şahıslar bulunuyordu. Bunlar arasında, müttefiklerin kara savaşçıları kumandanı Don Alvaro de Sandi, Napoli ve Sicilya donanmaları kumandanı Don Juan de Cardona, Cenovalı kaptan Cigala (Visconti di Cicala) ve on yedi ilâ on sekiz yaşlarında bulunan oğlu, general Don Sansio de Levia, general Don Baranje, Medina-Coeli dükünün oğlu Gaston gibi kimseler vardı. İki üç gün sonra esirler divan-ı hümâyun karşısına çıkarıldığı gibi mühimleri padişah tarafından kabul olundu. Bu kabul esnasında kaptan Cigala'nın oğlu Scipione Kanunî'nin dikkatini çekerek iltifatına mazhar oldu. Dinini değiştirdikten sonra Yusuf Sinan adı verilen ve Enderûn-u hümayuna alınıp yetiştirilen bu genç, ilerde mühim devlet adamlarından Ciğalazâde Sinan Paşa olacaktır. Mühim şahsiyetlerden ibaret esirlerden bir kısmı bir müddet sonra Avusturya elçisi Busbecq'in nüfuz ve tavassutu ve fidye-i necat akçesi temin etmesi neticesi salıverildi.

Cerbe harbinin galibi Piyale Paşa, zafer dönüşü padişah tarafından kabul edildiği sırada, Kanunî'nin haklı ve yerinde iltifatlarına mazhar oldu. Enderûn-u hümayunda yetişip 1547 de kapıcı başı olduktan sonra kendisini daha fazla gösteren Piyale, Sinan Paşa ölünce onun yerine sancak beyi pâyesiyle Kaptan-ı derya olmuş, 1558 de Mayorka seferinde gösterdiği muvaffakiyet üzerine beylerbeyilik pâyesi tevcih edilmiş-

ti. Bu defa gösterdiği fevkalâde muvaffakıyet üzerine rütbesinin vezârete yükseltilmesi düşünüldüyse de, iki sene önce beylerbeyi oluşu ve beylerbeyliktek kideminin azlığı nazarı itibara alınarak vezaret tevcih edilemedi. Bu hususa temas eden Kâtip Çelebi diyor ki: «Beylerbeyilik pâyesi alalı iki yıldır, bu defa vezaret pâyesi verilirse tez olmuş olup rütbe-i vezâret tedenni bulur diye Sultan Süleyman Han tecviz buyurmayup revâ görmediler. Lâkin riâyeti murâd-ı humâyun olmağla vâfir ihsan ve terakkiler ile tevkirden sonra şehzadeleri Sultan Selim Han'ın kızını kendisine tezviç buyurdular. Bu pâyelerin izzeti ve itibarı ol asırda bu minval üzre idi. Bu asırda pâyeler mebzul olup itibar kalmamağla bir vezirin sancak beyi kadar veka-ü vekarı kalmadı; her kesretin muktezası zillettir».

MALTA MUHASARASI

Piyale Paşa Kaptan-ı derya bulunduğu sırada en mühim deniz seferlerinden birini de Malta üzerine icra eylemiş ve stratejik önemi haiz bu ada fetih niyetiyle kuşatılmıştır.

Sicilya'nın güney tarafında Gozo, Comino, Filfola ve Cominotto gibi küçük adalardan teşekkül eden grupun en büyüğü olan Malta 246 kilometre kare yüz ölçümünde bir toprak parçasıdır. Sicilya kıyıları ile Afrika sularını kontrol edecek bir mevkide oluşu, Malta'nın stratejik değerini teşkil etmektedir. Malta'nın bu hususiyeti çok eskiden beri dikkati çekmiştir. Fenike, Grek, Kartaca, Roma, Got, Vandal, Bizans hâkimiyetini görmüş olan Malta adası ile müslüman devletlerden ilk defa kuzey Afrikadaki Ağlebîler ilgilenmiş ve 870 yılından itibaren 220 sene müddetle Malta adası islâmların elinde kalmıştır. Bilâhara Sicilya kıralarının islâmlardan olması üzerine yeniden hıristiyan hâkimiyeti devri açılarak muhtelif hükûmetler buraya hükmetmişlerdir.

Rodos adası Türkler tarafından zaptedilince Rodos'taki Saint-Jean şövalyeleri Malta'ya nakledilmiştir. Önce imparator Charles - Quint tarafından papa yedinci Clement'in de tasvibiyle şövalyelere serbest malikâne olarak verilmiş olan Malta'da 1530 tarihinden itibaren şövalyeler müstakilen hâkimiyet tesis etmişlerdir.

Malta'ya yerleşir yerleşmez burada mevcut kaleleri tamir ve yenilerini inşa eden Saint - Jean tarikatı mensupları Rodos'ta olduğu gibi denizciliğe önem vererek gerek ticaret, gerekse korsanlıkla hayatlarını idameye çalışmakta idiler. Eski geçim tarzlarından vazgeçmediklerinden, batı Akdenizde Türkler aleyhindeki siyasî ve askerî kombinezonlara dahil olmaktan geri kalmayan Maltalılar, en son olarak Cerbe harbine yol açan mücadelenin birinci derecede teşvikçisi olmuşlardı.

Türk hâkimiyet sahası kuzey Afrika üzerinden batı Akdenize doğru ilerledikçe, Osmanlı devlet adamları Malta'ya karşı alâka göstermeye başladılar. Bu alâka önce Barbaros Hayreddin tarafından gösterildi. Cezayir yolu üzerinde müstahkem bir korsan yatağı olan ve fırsat düştükçe Türklere zarar veren, Malta şövalyelerinin ortadan kaldırılması; şüphesiz hem şövalyelerin Türklere verecekleri zararların önlenmesini temin edecek, hem de Avrupa kıyıları nın tehdidi için bir ileri karakola sahip olunması imkânını sağlıyacaktı. Onun için Barbaros Hayreddin Malta'ya sefer

Malta'nın iki yüzyıl evvelki bir resmi

Turgud Reisin ressamlarımız tarafından yapılmış bir resmi daha

niyeti beslemişti. 1540, 1541, 1544, 1546, 1547, 1551 senelerinde Türk korsanları veya devlet kuvvetleri tarafından Malta veya yanındaki Gozo adasına yapılan akınlar, bu niyetin, gerek Barbaros zamanında, gerekse ondan sonra tahakkukuna kademe teşkil edecek hareketlerdi. Stratejik değeri haiz Malta'nın zaptı, orta ve batı Akdeniz'de Türk hâkimiyetini sağlamlaştırıp, emniyetini takviye ederdi. İşte, Cerbe savaşından beş yıl sonra fetih niyetiyle Malta'ya bir sefer yapılırken, seferin hakikî sebebi adanın stratejik değerini takdir noktasında toplanmaktaydı. Maamafih Malta'yı zaptetmek niyetiyle yola çıkılırken, her harpte olduğu gibi, bunda da harbe vesile teşkil eden başka sebepler de göze çarpmaktaydı. Zâhirî sebepler diyebileceğimiz hâdise ve meseleler ise şunlardı :

a) Malta şövalyelerinin elinde bulunan esirler feci bir hayat sürmekteydi. Bunların perişan durumları padişaha aksettirilmişti.

b) İçerisinde saray için alınmış eşyalar ve tüccar malı bulunan, bostancıbaşıya ait bir gemi Zanta ile Kefalonya adası arasında yedi tane Malta korsan gemisinin taarruzuna uğrıyarak zaptedilmişti. Saray kadınlarının bile padişah nezdinde şikâyetine yol açan bu hâdise, adanın zaptı hakkındaki tasavvurun fiilî safhaya dökülmesine yol açtı.

Bu iki hâdise dışında Hammer, bir de, İspanyolların, Fas sahilinde «Gomora de Velez ve «Penon de Velez» isminde iki kaleyi zaptedişlerinin ,Türkleri Malta seferine tahrike vesile teşkil ettiğini kaydeder.

Malta'ya giden Türk kuvvetleri

Malta seferine karar verilince gerekenhazırlıklar yapıldı. Kıyılardaki sancak ve beylerbeylerine lüzumlu emirler yazıldı. Malta seferine, Cerbe harbine iştirak edenlerden daha fazla sayıda gemi ayrıldı. Âli ve Selânikî'ye göre 300, Kâtip Çelebi'ye göre 150 gemi vardı. Türk ve yabancı kaynakları karşılaştırarak daha ziyade batı kaynaklarını esas tutan Hammer ise; Kaptan-ı derya Piyale Paşanın 130 kadırga, 8 mavna, 3 karamürsel, 11 büyük gemi ki 152 parça ile İstanbul'dan hareket ettiğini; Modon'a varıldığı sırada Rodos mevkii kumandanının 10 kadırga, Salih Reisin de 2 si büyük 17 si küçük 19 kadırga ile donanmaya katılmalariyle miktarın 181 e yükseldiğini; muhasaraya başladıktan sonra Malta'ya yetişen Uluç Ali'nin 6 kadırga, Turgud Paşanın da 13 kadırga ve 10 kalite getirdiğini zikretmek suretiyle Malta muhasarasına katılan Osmanlı donanmasının miktarını 120 gemi olarak kabul eder ki, zamanımızın ekseri tarihçileri bu rakam üzerinde durmaktadır.

Onaltıncı yüzyılda Malta şövalyeleri kıyafetleri

Gemi sayısında olduğu gibi Malta kalelerinin muhasarası için alınan savaş-

çı miktarında da kaynaklar arasında birlik olmayıp, batı kaynakları Osmanlı kuvvetlerini 20 ile 40 bin arasında; Malta müdafilerini ise 6100 ile 9121 arasında gösterirler. Buna mukabil Türk kaynak ve vesikaları incelenince; İstanbul'dan hareket etmeden önce, Kanuni Sü-Trablusgarb, İskenderiye ve Cezayir'den gelip esas kuvvetlere iltihak edenler beraberce mütalâa edilince savaşçı miktarının 35 binden aşağı olmadığı anlaşılmaktadır. Selânikli Mustafa Efendinin tarihinde kaydedildiğine nazaran, donanma İstanbul'dan hareket ettiği zaman gemilerde kara ordusu için muhtelif büyüklükte 145 top, 20 bin kantar barut, 40 bin adet yuvarlak, onar bin adet de kazma, kürek ve külünk vardı.

Malta'nın fetni için hazırlanan donanma Kaptan-ı derya Piyale Paşanın, kara kuvvetleri de beşinci vezir Mustafa Paşanın emrinde idi. Kastamonu ve Sinop civarında beylik kuran eski Candar oğulları ailesinin Kızıl Ahmed Bey kolundan gelen ve meşhur Şemsi Paşanın kardeşi olan Mustafa Paşa, o sırada yetmişini aşkındı. Donanma İstanbul'dan gemilere bindirilen kuvvetlerle leyman, gerek Piyale Paşaya, gerekse Mustafa Paşaya, Trablusgarb beylerbeyi kendilerine iltihak etmeden Malta'da harekete geçmemeleri ve onun reyine muhalefette bulunmamalarını tenbih eyledi. Gerek Osmanlı tarihlerine intikal etmiş olan bu tenbihat vesilesiyle, gerekse Başvekâlet arşivindeki 6 numaralı Mühimme defterinin 199, 264 ve 277 ci sayfalarındaki yazılardan anladığımıza göre; Malta muhasarasının esas idaresi Turgud Paşaya verilmiş demekti.

Osmanlı donanması 1 nisan 1565 te İstanbul'dan hareket etti. İstanbul'dan ayrılırken Veziriâzam Semiz Ali Paşa tarafından teşyi olundu. Yol üzerindeki Modon'a uğranılarak bir müddet kalındığı sırada Mustafa Paşa tarafından kara askerlerine bir resmi geçit yaptırıldı. Rodos beyi ile Salih Reisin beraberlerinde getirdikleri gemilerin de iltihaklarından sonra yola devam edildi.

Malta çıkarma hareketimizi tasvir eden bu tablo, Eugene ve Casces'indir. (Aslı Deniz Müzemizdedir)

Malta muharebesi (Avrupalı bir ressama göre)

Avrupalı bir ressama göre
Turgud'un vuruluşu

Malta'ya çıkarma yapılması

Türk donanması Malta önüne geldiği sırada ada pek kuvvetli şekilde tahkim edilmiş bulunuyordu. Bu tahkimat o derece kuvvetliydi ki, Malta ikinci bir Rodos manzarası arzediyordu. Eskiden de mühim istihkâmlara sahip olan Saint-Angelo kalesi yeniden tahkim edilmiş, bunun karşısına ve büyük liman ile Marsa Musceto limanı arasındaki dil üzerine, limanı müdafaa etmek üzere Saint-Elmo kalesi inşa edilmişti. 1552 de yapılan Saint-Elmo kalesinden başka, Sangle adası şeklinde isimlendirilen yarımada üzerinde Saint-Michele kalesi yapılmıştı. Kadırgalar limanı da kuvvetli bir zincirle kapatılmıştı'

Piyale Paşanın emrindeki Osmanlı donanması 19 mayıs 1565 günü Malta'nın güney doğusundaki Marsa Scirocca limanı önünde göründüğü sırada, o zamana kadar bütün hazırlıklarını ikmal etmiş bulunan şövalyeler derhal kalelere çekilip, evvelce tespit edilmiş olan vazifelerinin başına geçti. Kale dışında hemen hiç kimse kalmadı. Daha ilk günden itibaren Piyale Paşa ile kara kuvvetlerinin serdarı arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Padişahın tenbihatını gözönünde bulunduran Piyale Paşa, Turgud Paşanın gelmesini beklemek istediyse de, Mustafa Paşa vakit geçirilmeden ihraç taraftarı oldu. Bu defa Piyale Paşa, zaptedilecek ilk hedefin tespitinde hata işledi. Donanmanın limanda barınması cihetini gözönünde bulundurarak Saint - Elmo kalesini ele geçirmeyi tasarladı. Mustafa Paşanın reyine muhalif olarak Saint - Elmo'nun zaptını tasarlayan Piyale Paşa, bu kalenin zaptıyla donanmanın Marsa Musceto limanında rahatça barınacağını hesaplamıştı. Böylece iki kumandan arasında fikir birliğine varılmadan ve bilhassa Malta'yı iyi bilen, padişahın kendisine güvendiği Turgud Paşanın gelmesi beklenilmeden 20 mayısta ihraç hareketine geçildi. Üç gün süren siper kazma ve metris hazırlama işlerinin bitirilmesini müteakip Saint - Elmo kalesinin muhasarasına başlandı.

Marsa Grand ve Marsa Musceto isimlerindeki iki tabii liman arasında uzayan yarımada üzerinde bulunan Saint - Elmo'nun peşinen muhasarasına girişilmesi hata idi. Buranın düşmesi Malta'nın zaptını sağlıyamazdı. Nitekim 2 ha-

ziranda Turgud Paşa 13 kadırga, 10 kalite ve 2110 seçme askerle Malta'ya gelince, Saint - Elmo kalesinin muhasarasının yanlışlığına, ikinci derecede bir yer olan Saint-Emo'nun zaptiyle Malta'nın zaptının mümkün olmayacağına işaretle, işlenen hatayı bizzat iki kumandanın da yüzüne vurdu. Bununla beraber o güne kadar hayli emek sarfedilmiş olan Saint-Elmo kalesi muhasarasını emeklerin boşa gideceği ve askerin mâneviyatının sarsılacağı mülâhazasiyle kaldırtmadı. Kendisi de bizzat muhasaraya katıldı. Onun çarpışmalara iştirâk ettiği yere bilâhara Point-Dragut (Turgud noktası) ismi verilmiştir.

Turgud Paşanın şehadeti

Turgud Paşanın gelişinden sonra da muhasaraya şiddetle devam edildi. Saint - Emo kalesinin bulunduğu yarımada denizden ve karadan cehennemî bir top ateşine tâbi tutuldu. Turgud Reis yeni bir siper hazırlattığından merkez kesiminde topçu bombardımanı şiddetlendirildi ve bunu takiben kendisinin tavsiyesiyle umumî hücuma geçildi. Hücum devam ederken Saint-Angelo kalesinden atılan bir gülle Turgud Reisin yakınında bir taşa çarpıp parçalandı. Bundan kopan parçalar meşhur denizcimizin başına çarparak ağır şekilde yaralanmasına sebep oldu (17 haziran 1565). Derhal ağzından, burnundan, kulaklarından kanlar boşandı. Böyle ağır yaralı olarak dört gün dört gece kendini bilmiyerek yatan Turgud Reis, beşinci gün ruhunu teslim eyledi. Büyük kahramanın cesedi

Malta şövalyeleri müdafaada

Turgud'un vuruluşuna ait bir resim daha (Ressamı Hüsnü Bey)

beş parça kadırgasiyle Trablusgarb'e götürülerek orada yaptırmış olduğu caminin yanında hazırlanan türbeye defnolundu.

Malta muhasarasının uzaması

Büyük deniz kahramanı Turgud Paşanın ağır şekilde yaralanmasına rağmen Saint - Elmo kalesinin zorlanmasına devam edildi. Nihayet 23 haziran 1565 te yani Turgud Reisin öldüğü gün kale zaptolundu. Saint - Elmo'nun zaptiyle Osmanlı donanması Marsa Musceto limanına girmeğe muvaffak oldu. Kalenin zaptına kadar cereyan eden çarpışmalar her iki tarafın da ağır zayiata uğramasına sebep olmuştu. Pek geniş olmayan ve Malta'nın düşmesini sağlamıyan Saint - Elmo kalesinin ele geçirilmesini müteakip kara kuvvetlerinin serdarı Mustafa Paşanın: «Eğer oğul bize bu kadar pahalıya mal olduysa, baba için ne kadar fedakârlık lâzım gelecek?» dediği rivayet olunur.

Saint - Elmo'nun zaptından birkaç gün sonra serdar Mustafa Paşa, Malta şövalyelerinin üstâdı âzamı Jean de la Valette - Parisot'ya adamlar göndererek, daha fazla kan dökülmesine meydan verilmeden diğer istihkâmların teslimini teklif eyledi. Üstâd-ı âzam Türk elçisini surlar üzerine çıkarıp önündeki hendeği göstererek: «işte efendine terkedebileceğim yer bundan ibarettir; gelsin, yeniçeri cesetleriyle doldursun!» cevabiyle, teslim teklifini reddetmekle kalmıyarak ertesi gün elindeki Türk esirlerini öldürerek başlarını toplarla Türk ordusunun üzerine fırlattı. Bunun üzerine Borga (veya Le Bourg), Saint - Angelo ve Saint - Michel kalelerinin muhasarası için hazırlıklara girişilerek, 15 temmuzdan itibaren bunların etrafında şiddetli mücadeleye geçildi. Kaleler şiddetle dövülmekle beraber günler geçiyor, fakat içerdekilerin müdafaaları gevşemiyordu. Muhasara uzadığı için serdar Mustafa Paşa İstanbul'a vaziyeti izah eden bir rapor, bir de muhasara şeklini tespit eden plân gönderdi.

Muhasaranın ikinci safhası yeni başladığı sırada Cezayir beylerbeyi Barbaroszâde Hasan Paşanın 27 yelkenli ve 2500 askerle Maltaya'ya gelmesi, Türk kuvvetlerine yeni bir şevk ve gayret verdi. Aynı zamanda Turgud Reisin de damadı olan Hasan Paşa, Saint - Michel kalesine yapılan hücumu kendi üzerine aldı. Cezayir'den getirdiği askerlerden başka serdarın verdiği kuvvetleri de yanına alarak altı bin kişi ile çarpışmalara devam etti. Üst üste tazelenen hücumlardan müdafiler ağır zayiata uğradı. Bu arada Türk ordusundaki zayiat da az değildi. Hasan Paşanın Saint - Michel'e tevcih ettiği umumî hücumlar neticesinde bu kalenin burçlarından olan Değirmen burcu bir aralık zaptedilerek üzerine Türk bayrağı dikildi. Lâkin kalenin diğer yerleri düşürülemediğinden müdafiler mukabil bir hücumla burcunu geri aldılar.

Malta iç limanının ondokuzuncu yüzyıldaki hali

Malta muhasarasının kaldırılması

Malta muhasarasının uzadıkça uzaması, Türk ordusunun harp gücüne maddî ve mânevî bakımdan aksi tesir icra etmekten hâli kalmıyordu. Aylardır süren muhasara, cephane ve erzakın ziyadesiyle azalmasına sebep olmuştu. Muhasara uzadıkça zayiat da günden güne artıyordu. Üstelik muhasaranın ba-

şından beri Piyale ve Mustafa Paşa arasında başgösteren geiçmsizlik devam edip gidiyordu. Buna mukabil muhasara uzadıkça, hıristiyan devletleri Malta'ya yardım için kendilerinde cesaret bulur hâle gelmişlerdi. Zaten Maltalılar ilk günlerden beri hıristiyan devletlerden yardım istiyordu. Maltalıların feryadına kulak kabartanlar; Sicilya ile de alâkası bulunan İspanya, Napoli ve papa hükûmetleri idi. Bu devletler, daha bazı İtalyan hükûmetlerini de aralarına alarak Messina'da bir harp meclisi toplamaya muvaffak olmuşlardı. Messina harp meclisinde Malta'ya yardım meselesi karar altına alınınca, zaten evvelden beri Türklerle mücadeleye hazırlıklı bulunan bu hükûmetler, donanma ve asker sevkederek Malta'yı kurtarmayı plânlaştırdılar. Messina toplantısına iştirak edenlerin en kuvvetlisi bulunan İspanyollar, eski mücadeleleri hatırlıyarak yeni bir harbe katılmak hususunda peşinen müteredditdavrandılar ama, uzayan muhasara yüzünden Türk zayiatının günden güne artması, İspanyolların tereddüdünü giderdi. Bunun için, evvelâ nazlı davranan İspanya kıralı İkinci Philipp Malta'ya kuvvet sevketti. Fakat bu kuvvetler 25 ağustosta adaya çıkarmadan fırtınadan mahvoldu. İspanya kıralının yolladığı kuvvetlerin kazaya uğramasiyle Malta'ya yardım işinden vazgeçilmedi. Sicilya kıral naibi 6 eylülde adaya çıkmaya muvaffak oldu.

Hıristiyan kuvvetleri adaya çıkarken Malta'nın kuzey batı bölümünü, yâni Türklerin gözünden uzak bulunacak yerini seçmişler ve bu hususta da gece karanlığından istifade fırsatını kaçırmamışlardı. Maamafih tehlikeye maruz kalmadan adaya ayak bastıklarına, gerek Türk, gerek yabancı kaynaklar, bu çıkışla ilgili olarak bir deniz çarpışmasından bahsetmediklerine göre; Piyale Paşanın ada kıyılarını kontrol işini son günlerde gevşetmiş olabileceğine hükmetmek kerekir. Malta'ya çıkan kuvvetlerin 8 bini İspanyol, 14 bini de İtalyan ve Alman asıllı kimselerdi. Bu kadar sayıdaki imdat askeri, elbette üç ayı aşkın zamandan beri muharebede yorulup yıpranan, verdiği zayiatla miktarı azalan Türk kuvvetleri karşısında üstünlüğü elde etmeye namzetti. Nitekim daha ziyade Piyale Paşanın ısrarı ile 8 bin kişilik İspanyol kuvvetine karşı harekete geçen Mustafa Paşanın yaptığı muharebeyi kazanamaması, Türk muhasara kuvvetleri için yeni bir karar alınmasına da tesir etti. Bu karar, Malta muhasarasının kaldırılması idi. İspanyollarla yaptığı muharebeden muvaffakiyetsizlikle dönen Mustafa Paşa, 8 eylülde baştardesine çekildi. Ve bu günden itibaren tahliye başladı, bir miktar top hariç, asker ve malzeme gemilere alındı. Türk donanması 12 eylülde Malta sularından harekete geçti.

Böylece, peşinen muhasara işlerinde yanlış bir yol tutulup fuzulî yere insan, zaman ve malzeme kaybına sebebiyet verilmesi, Turgud Paşa beklenilmeden işe girişilmesi, sonra da onun muharebede şehit düşerek büyük bir değerin kaybolması ve kumandanlar arasındaki anlaşmazlık yüzünden Malta muhasarası hüsranla neticelendi. Osmanlı ordu ve donanmasının en kuvvetli zamanında işlenen bu hatalar yüzünden

Malta muharebesinde şövalyeler ve Osmanlılar karşı karşıya (İtalyanca bir tarihten)

Malta adası zaptedilemedi. Şanlı zaferlerin kazanıldığı bir devirde böyle muvaffakiyetsizce seferden dönülmüş olması, halk ve hükûmet adamlarının üzülmesine yol açtı. Gerçi donanma İstanbul'a dönünce bu hususta bir suçlu aranarak Mustafa Paşa vezaretten azledildi ama, onun azli üzüntüyü gidermeye, kırılan gururu düzeltmeye medar olacak hareket değildi. Malta muvaffakiyetsizliğinin teessürü ancak başka yeni bir zaferle kapatılabilirdi.

Sakız adasının zaptı

İzmir'in Karaburun yarımadasının karşısında bulunan Sakız adası, Ceneviz hükûmetine bağlı olup, bir müstemleke idaresi şeklinde on iki kişilik seçilmiş bir heyet tarafından idare olunurdu. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u zaptettiği sırada, Ege denizindeki adalardan Sakız'dan başka Semadrek ve Midilli adası ile Meriç nehri ağzındaki Enez limanı da Cenevizlilere aitti. Kitabımızın birinci cildinin 501 ve müteakip sayfalarında anlatıldığı veçhile, İstanbul'un fethini takip eden aylar içinde, aslında birer Bizans adası olan İmroz, Taşoz ve Limni adaları Osmanlı himayesini tanımak şartiyle Enez ve Midilli Ceneviz beylerine bırakılmış; sanra da Enez, İmroz, Taşoz ve Semadrek 1456 da, Midilli adası da 1462 de zaptedilmişti. Bunların zaptından sonra Cenevizlilere bağlı adalardan yalnız Sakız kalmıştı. Fatih zamanında Sakız'a bir miktar deniz kuvveti sevkedilmişse de tahkimatının kuvvetliliği yüzünden yalnızca kıyılarının tahribi ile iktifa edilmiş, zaptını hedef tutan bir harekâtta bulunulmamıştı. Maamafih Sakız Cumhuriyeti, Fatih zamanında yıllık vergiye bağlanmıştı. Bu vergi yılda on bin altın flori veya bunun karşılığı olarak dört yüz elli bin akçe (gümüş para) idi. Sakız adasının Cenevizlilere bağlılığı pek zayıf ve âdeta şeklî kaldığından, Sakızlıların Osmanlılarla yaptıkları anlaşmaya Ceneviz hükûmeti karıştırılmaz, anlaşmanın müddeti bittikçe veya padişahlar değiştikçe, muahedenin yenilenmesi işi Osmanlı hükûmetiyle doğrudan doğruya Sakız Cumhuriyeti arasında olurdu.

Sakız adası, Fatih zamanından beri vergiye bağlanmış olmakla beraber, Sakızlılar imkân ve fırsat buldukça Türklere zararlı olabiliyorlardı. Onların zararlı faaliyetleri daha ziyade casusluk noktası üzerinde toplanmaktaydı. Türk donanması Ege denizinde faaliyete geçtiği sırada hıristiyan hükûmetlerine Türk kuvvetlerinin miktar ve hareket istikametlerine dair haberler uçururlardı. Türk hâkimiyet sahasının ortasında böyle işler yapmaya tevessül eyleyen bir arazinin mevcudiyeti, elbette Türk menfaatlarına uygun değildi.

İşte bu nokta üzerinde duran Kanunî Süleyman, kendisi Zigetvar seferine çıkmak üzereyken Kaptan-ı derya Piyale Paşayı Sakız sularına yolladı. Piyale Paşa önce Sakız'ın karşısında Çeşme'ye gelip demir attı. Bu vaziyet karşısında başlarına geleceği sezen Sakızlılar, fırtınayı basit tarafından atlatabilmek için bir heyetle hediyeler gönderirlerse de, Piyale Paşa Osmanlı devletinin Kaptan-ı deryasının böyle basit bir heyetle karşılanamıyacağını, hükûmet erkânını teşkil eden 12 kişinin ayağına gelmesini, böyle yapılmadığı takdirde padişaha şikâyette bulunacağını bildirdi. Kaptan-ı deryanın manevrasını iyice anlıyamıyan Sakız hükûmet erkânı bunun üzerine kalkıp Kaptanpaşa baştardesine geldiler. Piyale Paşa, bunları derhal tevkif ile İstanbul'a sevkederken,

İki yüzyıl evvel Sakız

Kocaeli sancak beyine Sakız'ı işgal için emir verdi. Böylece kan dökülmeden Sakız adası zaptedilmiş oldu (1566). İşgal tamamlanırken Piyale Paşa da adaya çıktı. Gereken yerlere kuvvetler koyup idarecilerini tayin etti. Bu arada Sakız'daki büyük kiliseyi de camiye tahvil ettirdi.

Sakız'ın zaptından sonra Piyale Paşa donanma ile İtalya'ya teveccüh ile Pulya (Apulia) sahillerinin bazı yerlerinde tahrip hareketlerinde bulundu. O arada Kanunî Süleyman ölmüş, Şehzade Selim padişah olmuştu. Yeni padişahın Belgrad'dan İstanbul'a dönüşünden birkaç gün önce Piyale Paşa İstanbul'a vasıl oldu. Sultan İkinci Selim, bir müddet sonra, damadı olan Piyale Paşayı vezirliğe terfi ettirdiğinden, Kaptan-ı deryalığa Zigetvar seferinde kendisini gösteren yeniçeri ağası Müezzinzâde Ali Ağa (Paşa) getirilecektir.

KIZILDENİZ DONANMASI VE HİND SEFERLERİ

Yeni çağın başlarındaki coğrafî keşifler, Avrupa devletleri için yeni ufuklar açılmasına sebep olmuştu. Evvelce Avrupa kıt'ası içinde ve Akdeniz çevresinde kaynaşan siyasî emeller coğrafî keşifler neticesinde kıt'anın dışına, okyanuslar ötesindeki ülkelere taşmış, iktisadî hayat daha faal bir hal alarak, denizci devletler yeni ülkeler ele geçirme ve yeni yeni zenginliklere konma çığrına girmişlerdi. On beşinci asrın en meşhur denizci devletleri olan İspanyol ve Portekizliler, hem coğrafî keşiflerin önderleri olmuşlar, hem de buldukları yol ve ülkelerden peşinen faydalanıp, hâkimiyet sahalarını uzak ülkelere doğru yaymaya başlamışlardır. Denizcilikte aslında kuvvetli olan bu devletler, keşifleri sayesinde gemiciliklerinin nimetlerini fazlasiyle toplama yoluna girince, hem gemilerinin sayı ve silâhlarını arttırma, hem de okyanuslara dayanacak tipte büyük ve sağlam gemiler yapmaya bilhassa dikkat etmişlerdir. İşte bu sağlam ve büyük gemilerden müteşekkil filolarla, hem o zamana kadar Avrupa ve Asya milletlerince bilinmeyen Amerika topraklarını, hem de Afrika ve Asya kıyılarındaki zengin ve stratejik değer taşıyan yerleri kendi idareleri altına almak veya zenginliklerini kendi ülkelerine taşımak istemişlerdir. Coğrafî keşiflerin âdeta tabiî bir neticesi olarak sömürgecilik doğmuştur.

Amerikayı keşfeden Cristophe Colombe seyahatını İspanya hükûmeti namına yapmış olduğundan, Amerika kıt'asına ilk defa İspanyollar el atmış, buna mukabil onlar gibi denizci bir devlet olan Portekizliler de kendilerinin buldukları yerlere uzanmışlardı. Onun için Türklerin Akdeniz dışında da Portekizlilerle karşılaşması icap etmiştir. Bu da Portekizlilerin coğrafî keşiflerinin bir neticesidir.

Barthélemy Diaz

Portekizlilerin ilk mühim coğrafî keşiflerini Ümit Burnu yolu üzerinde yaptıkları görülmektedir. Portekizli gemicilerden Barthélemy Diaz 1486 da Afrikanın en güney noktasını teşkil eden Ümit burnunu bulmaya, ayni yolu takip eden başka bir Portekiz kaptanı olan Vasgo de Gama da 1493 senesi mayısında Hindistan kıyılarına varmağa muvaffak olmuştu. Bundan sonra Portekizliler Hindistan kıyılarını zaptetmeye başladılar. Bu hususta ilk önderliği de yine Vasgo de Gama yaptı. 1502 senesinde vuku bulan ikinci seyahatında, Hindistan kıyılarında Portekizlilere arazi zaptı için gayret sarfetti. Fakat Hindistanda Portekiz sömürgelerini asıl tesis eden adam Alphonse d'Albuquerque adında bir kaptan oldu. 1507 senesinde Goa şehrini Portekiz sömürgesine merkez yaptı. Portekizliler yalnızca Hindis-

Vasco de Gama

tan kıyılarına el uzatmakla kalmıyarak Kızıldeniz önünden Endonezya'ya kadar uzandılar. Böylece Kızıldenizde işleyen Memlûk, Arap, Hind denizinde işleyen Arap ve Hindli gemiciler için tehlike kaynağı olmakla kalmıyarak bu denizler etrafındaki müslüman devletler için ayni derecede tehlikeli bir düşman vaziyetine geçtiler. Gerek ticarî, gerekse askerî kıymet arzeden yerleri peşinen tutmaya gayret ettiler. Bu cümleden bir hareket olarak Aden körfezi ilerisindeki Sokotra adasını ve Basra körfezi ağzındaki Hürmüz boğazını zaptederek, doğu mallarını Akdenize nakleden yolların kapılarını tuttular (1515). Böylece Hind denizindeki ticareti kontrol edip, kendi ellerine almış oldular.

Alphonse d'Albuquerque

Memlûkler ve Portekizliler

Avrupada coğrafî keşifler için seyahatler yapıldığı sırada doğu ticaretinin Avrupaya açılan kapılarını teşkil eden limanlar, Memlûklerin elinde bulunuyordu. Bunlar: Aden - Cidde - Süveyş yolunun sonundaki İskenderiye ile, Hürmüz - Basra yolunun sonundaki Halep şehri ve Trablusşam limanı idi. Hindistan üzerinden ve diğer doğu memleketlerinden deniz yoluyle gelen mallar, bu limanlar vasıtasiyle Akdenize açılır, oradan da Avrupa limanlarına taşınırdı. Doğudan gelen malların transit resimleri Mısır hazinesi için mühim bir gelir teşkil ettiği gibi, Arap tüccarları da, bu işlerden hayli para kazanırlardı.

1501 senesinde hükümdar seçilen Kansu Gavri, kendisine taraftar bir parti vücuda getirmek gayesi ile eski memlûklerin maaşını vermek ve yeni memlûkler satın almak için fazlaca paraya ihtiyaç hissetmişti. Bu yüzden bir takım rüsum ve vergileri ziyadesiyle arttırdı. Arttırılan düsûm ve vergiler arasında transit ticareti ile, doğu memleketlerinden gelen bazı mallardan alınan verkiler de vardı. Bazı tarihçilerin fikrine göre; Kansu Gavri'nin liman ve transit vergilerini ezici bir şekilde arttırmış olması, Hind denizine yeni inmeye başlıyan Portekizlilerin, bu ağır vergilerden kurtulmak için, ticaret yollarını ele geiçrme hususundaki gayretlerine kamçılayıcı bir tesirde bulunmuştur. Portekizliler ticarî sahaları elde ettikçe Mısır hazinesinin mühim bir gelir kaynağı kesilmiş, üstelik Arap tüccarları da eski emniyetlerini kaybetmişlerdi. Bundan sonra artık Memlûklerle Portekizlilerin arası açılmaya başladı. İlk hâdise, Hindistan'dan gelen bir Mısır Mısır gemisinin Portekizliler tarafından malının zaptedilip geminin batırılma - siyle (1503) başgösterdi. Sultan Kansu Gavri tatlılıkla Portekizlilerden tazminat alamayınca Portekiz kıralı Manuel'in Hindistan müslümanlarını tazyik ve ticaret gemilerine zarar vermeye devamı halinde Kudüs'teki mukaddes makamları tahrip eyliyeceğini bir elçi vasıtasiyle papaya bildirdi. Lâkin bu tehditten hiçbir müsbet netice elde edemedi. Üstelik ertesi yıl yani 1504 te 17 tane Arap gemisi Hindistan'ın Panane limanında imha olundu. Bunun üzerine Sultan Kansu Gavri, Kızıldeniz ve Hind denizinde Portekizlilere karşı koyacak deniz kuvvetine ihtiyaç hissetti. Önce Portekizlilerde mücadelede muhtaç bulunduğu üsleri temin etmek istedi. Memlûk devletine bağlı olan Arabistan kıyılarını emniyet altına aldı. Dirayetli kumandanlarından olan Hüseyin Bey, Cidde'yi tahkim ettiği gibi limanını da donanmaya üs vazifesini görecek şekilde tanzime çalıştı. Sultan Kansu Gavri bu tedbirleri alırken Portekizliler Hind müslümanlarına zulmetmeğe başlamışlardı. O aralık Gücerat hükümdarı Birinci Mahmud Han (1458 - 1511) Kansu Gavri'ye müracaatla yardım istedi. Memlûk sultanı, halifenin vekili ve Mekke ve Medine'nin hâdimi olmak sıfatiyle, yardım isteyen muslümanların imdadına koşmayı bir vazife telâkki ediyordu. Bu sebeple Hüseyin Beyin idaresinde Hindistan'a bir filo gönderdi. Hüseyin Bey, Portekiz umumî valisinin oğlu Lorenzo ile Hindistan'ın Şaul limanı önünde karşılaştı (1508). Hüseyin,

Diu müslüman valisinin filosu tarafından desteklendiğinden Portekiz filosunu mağlûp etti. Lorenzo; amiral gemisi yanmak suretiyle telef oldu. Lâkin Portekiz umumî valisi oğlunun intikamını almakta gecikmedi. Diu gemilerinin ihtiyata çekilişini gözeterek Hüseyin'i yalnız yakalayıp filosunun bir kısmını imha etti. Hüseyin Kızıldeniz'e kaçmaya mecbur oldu. Ertesi yıl Portekiz'liler Aden'i ele geçirdi.

Portekizlilerin mücadelesi şiddetlendiği ve Kızıldeniz'e doğru uzanmaya başladıklarından Kansu Gavri Akdeniz'den buraya denizci celbetmek istedi. Süveyş'te tesis etmiş olduğu tersanede yapılan gemilerin ehil ellerle idaresi lâzımdı. Bunun için Türk korsanlarının bazılarını dâvet etti. Dâvete kulak verip Kızıldeniz'e geçme arzusunu gösterenler arasında Barbaros Hayreddin'in ağabeysi meşhur Oruç Reis de vardı. Lâkin bilâhara bu niyetinden vazgeçtiğinden Süveyş'e gitmeyerek Akdenizde kaldı. İşte bu arada Selman Reis adındaki bir Türk korsanı dâvete icabetle Kızıldeniz'e geçip Memlûk devleti hizmetine girdi. Ehliyetli bir denizci kazanan Kansu Gavri çektiri nevinden elli kıt'alık bir filoyu Selman Reisin idaresinde Portekizlilere karşı gönderdi. Selman Reis, Aden civarında bir hayli uğraşmakla beraber, o sırada Yemen'de durum karışık olduğundan fazla bir iş göremedi. Hind müslümanları yardım taleplerine devam ediyorlardı. Bunun için Kansu Gavri ikinci defa Hind müslümanlarına yardım elini uzatmak isteyerek yeni bir filoyu yola çıkardı. Lâkin o arada Yavuz Selim ile Mısır sultanı arasında muharebe vukua gelip Memlûkler mağlûp olduğundan teşebbüs yarım kaldı. Bu işler olurken Hindistan'a gidecek Memlûk donanması ancak Cidde'ye ulaşmış bulunuyordu.

Osmanlılar ve Hind denizindeki Portekizliler

Yavuz Selim Mısır'ı zaptedince Hind denizinde cereyan eden hâdiselerle ilgilenemedi. Onun Hindistan'a doğru yayılma plânı mevcut olmadığı gibi, Memlûklerin Hind denizindeki teşebbüslerini daha mükemmel şekilde ele almaya zamanı da olmadı. Hindistan'a giden yardım kuvvetlerinin başında bulunan Hüseyin Bey, Yavuz'a hizmetleri görülen bir şahıs olarak tanıtılmakla beraber, Arabistan halkına yaptığı zulümler de birlikte sayıldığından kendisi Cidde'de idam ettirildi.

Türkler Mısır'ı zaptettikleri zaman Portekizliler de Kızıldeniz yolunu zorlamaktan vazgeçmişlerdi. Memlûklerin yerine onlardan çok kuvvetli bulunan Osmanlıların kaim olduğunu görünce Kızıldeniz yolunu zorlamaktan müsbet bir netice çıkaramıyacaklarını anlamışlar, Kızıldeniz ticaret yolunu terketmişlerdi. Bu bakımdan Hindistandan temin edilen emtia doğrudan doğruya Ümit burnu yoluyle Avrupaya taşınmaktaydı.

Kanunî Süleyman'ın saltanatının dördüncü yılı içinde Mısır'da Hâin Ahmed Paşanın isyan etmesi, bu topraklar üzerinde bir müddet hükûmetin dikkatinin toplanmasına yol açmıştı. Mısır'a gönderilen Veziriâzam Makbûl İbrahim Paşa, burada bir takım ıslahat icra eyledi. Onun Mısır'daki hayırlı icraatların-

Portekizlilerin hücumuna karşı tahkim edilen Cidde'de bir sokak

dan birisi de Süveyş limanı merkez olmak üzere bir «Mısır kaptanlığı» ihdas etmesidir (1525). Bu hareketiyle Uman ve Hind denizindeki Portekiz faaliyetlerinin mahiyetini pek iyi kavradığı, Osmanlı devletinin kudretini buralarda da tanıtmak, ayni zamanda, Akdeniz limanlarına Doğu ticaretinin eski canlılık ve zenginliğini yeniden getirmek istediği görülmektedir. Tâbii, bu işteki muvaffakiyet, Kızıldeniz'de de kuvvetli bir donanmaya sahip olmakla mümkündü. «Mısır Kaptanlığı» bunun temeli olacaktı.

İbrahim Paşa, Kızıldeniz'deki Osmanlı donanması için evvelce Memlûk devletinin hizmetine girmiş, eski bir Türk korsanı olan Selman Reisi Mısır kaptanlığına, Şam valisi Hadım Süleyman Paşayı da Mısır valiliğine tayin etti.

Hadım Süleyman Paşa ve Kızıldeniz donanması

Hadım Süleyman Paşanın Mısır valiliğine tayin edilmesi, Kızıldeniz donanması ve Hind denizinde hâkimiyet tesisi meselesinin ele alınmasına yol açtı. Gerçi Mısır'ın fethinin üzerinden epeyce zaman geçerek idarede istikrar teessüs eylediğinden bu mesele kendiliğinden belirmiş bulunuyordu. Lâkin dâvanın muvaffakiyetle yürütülebilmesi, biraz da Mısır valilerinin ehliyet ve dirayetine bağlıydı. Hadım Süleyman Paşa bu ehliyete sahip bir kimseydi. Kanunî devrini bizzat yaşayan, zamanın erkânını ve işlerindeki muvaffakiyet derecelerini gören Celâl zâde Mustafa Çelebi, onun hakkında: «Mısır valisi Süleyman Paşa, Mısır'da bulunduğu müddetçe güzel idaresiyle emniyet tesis etmiş ve memleketin terakkisine ehemmiyet vermişti» dedikten sonra, Kızıldeniz donanması ve Hind seferi hakkında kısaca bilgi vermektedir.

Hadım Süleyman Paşa, bir taraftan iyi idaresiyle Mısır'ın umranına çalışırken, bir taraftan da Osmanlı hâkimiyetinin Kızıldeniz etrafında daha kuvvetle yerleşmesini ve Hind ticaretinin Süveyş'e akmasına mâni olan Portekizlilerle mücadeleye girişilmesi işini ele aldı. Tabii, ikinci meselenin muvaffakiyetle yürütülmesi donanmaya bağlıydı. Bu noktayı zaten Memlûkler de anlamışlar ve Süveyş'te gemi inşa ederek Kızıldeniz için bir donanma meydana getirmişlerdi. Lâkin Memlûk donanmasının Portekizliler karşısında kifayetsiz kaldığı görülmüştü. Ayrıca kerestesiz-

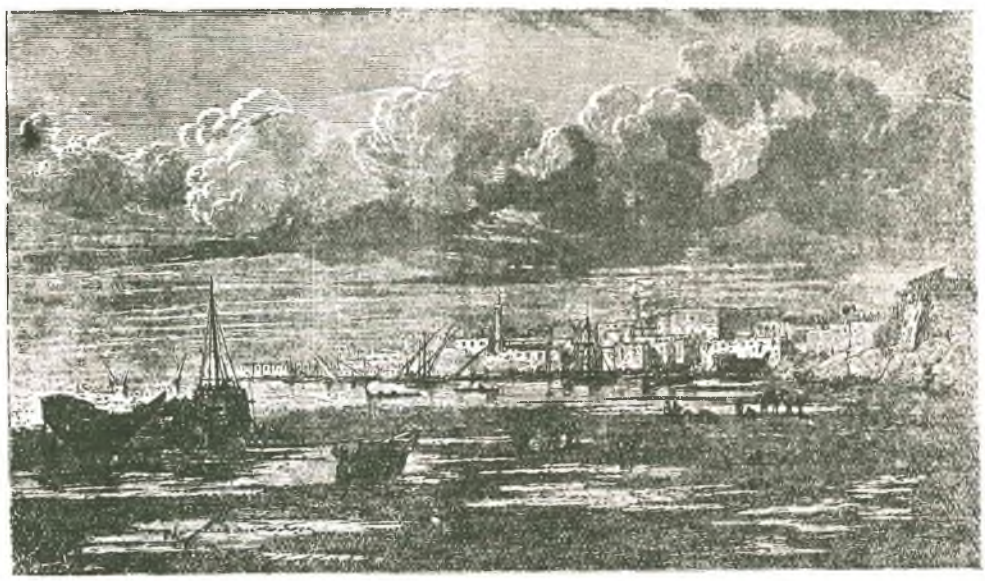

Eski Süveyş'ten bir görünüş

lik yüzünden gemi inşa işinde de Memlûkler hayli müşkilât çekmişlerdi. Mısır'da yapılacak gemiler için kerestenin Anadolu veya Lübnan'dan getirilmesi lâzımdı. Mısır hükümdarının Portekizliler karşısında çektiği sıkıntıyı gözönünde bulunduran Osmanlı padişahı İkinci Bayezid, Memlûklerin Süveyş'te yapacağı donanma için lüzumu kadar inşaat malzemesini bedelini almadan Mısır sultanına hediye etmişti. Sultan Bayezid'in bu hediyesinden kısa bir müddet önce Mısır'a gitmekte olan kereste yüklü bir nakliye gemisine Rodos şövalyelerinin el koyması Memlûk sultanı Kansu Gavri'yi acı acı düşündürmüştü.

Hadım Süleyman Paşa Mısır valisi olduğu sırada, gemi malzemesi temininde Memlûklerin maruz kaldığı müşkilât artık mevzuubahis değildi. Zira, Rodos şövalyeleri ortadan kaldırılmış olduktan başka, Anadolu ile Mısır toprakları ayni devletin elinde bulunuyordu. Hadım Süleyman Paşaya Süveyş'te gemi inşası hakkında emir verilirken, öte yandan da kaptanpaşa'ya emir yazılarak gerekli malzemeyi yirmi gemiye yükleyip Mısır'a gönderilen malzeme arasında toplar bilhassa ehemmiyet arzediyordu. Malzeme Mısır'a varınca muhtelif büyüklükte yetmiş altı parça gemi yapılarak toplarla teçhiz edildi.

İstanbul ve Anadolu'dan gemi malzemesi teminine çalışıldığı sırada, Portekizliler tarafından fazlaca sıkıştırılan Hindistan'daki Gucarat hükümdarı Bahadır Şah, Kanuni'ye bir elçi göndermişti (1535). Elçi, Bahadır Şah'tan bir mektup getirmekteydi. Gucarat hükümdarı bu mektubunda: memleketinin karadan Moğolların, denizden Portekizlilerin tehdidi altında bulunduğunu, bilhassa Portekiz tehlikesini savuşturabilmek için asker ve gemiye ihtiyacı olduğunu; Mekke-i Mükerreme'de emanet olarak saklanmak üzere gönderdiği altınlardan lüzumu kadarının yollanacak asker ve geminin masrafına karşılık sarfedilmesini bildiriyordu.

Lütfü Paşa tarihine göre; Mahmud Şah (Han) ın Mekke'ye gönderdiği hazinesi 250 sandık içerisinde 1.270.600 miskal altun idi. Ne yazık ki, Hind -

Mısır Beylerbeyi ve Süveyş kaptanı Hadım Süleyman Paşa (Topkapı sarayındaki bir albümden)

Moğol hükümdarı Hümâyûn Şah'tan ve bilhassa Portekizlilerden korkarak hazinesini Mekke'ye gönderen ve bunun bir kısmı karşılığında Osmanlı hükümdarından yardım isteyen Mahmud Şah, beklediği yardımın memleketine gelmesini göremedi. Diu limanında kendilerine üs vermiş olduğu Portekizliler tarafından 13 şubat 1537 de hile ile öldürüldü. Onun ölümünün öğrenilmesinden sonra da Mekke'ye emanet bırakılan hazinesi verilen emir üzerine Hadım Süleyman Paşa tarafından İstanbul'a yollandı.

Süleyman Paşanın Aden'i zaptı ve Hind seferi

Gucarat hükümdarına yardım için emir almış olan Hadım Süleyman Paşa, gemilerin inşa ve techiz işi tamamlanınca 13 haziran 1538 de Süveyş'ten hareket etti. Süleyman Paşa Hind denizine uzanmak üzere Kızıldeniz'e açılırken, bir hafta ilâ yirmi gün ara ile Kanunî Süleyman Boğdan seferine, Barbaros, Hayreddin Paşa da Preveze seferine çıkıyordu. Bu hal, Osmanlı İmparatorluğunun ayni zamanda üç istikamette ordular sevkedecek derecede kudretli olduğunu göstermekteydi. Türk bayrağını Hindistan kıyılarında dalgalandıracak olan Süleyman Paşanın emrinde 80 gemi, iki bini yeniçeri olmak üzere 9 bin (Hammer hepsini 20 bin kabul ediyor)

asker vardı. Sefer kuvvetinin tamamı kendine bağlı olduğu cihetle Süleyman Paşa bu vesile ile donanmaya kumanda edecekti. Kendisinden evvel Kızıldeniz donanması kumandanlığını ilk defa Selman Reis, onun 1527 de öldürülmesini müteakip yeğeni Bayramoğlu Mustafa Reis deruhte etmişti. Süveyş kaptanlığının tesisinden 11 sene sonra da bu işi Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa bizzat deruhte ediyordu.

Hadım Süleyman Paşanın, Süveyş'ten ayrılarak Cidde'ye gelinceye kadar geçirdiği hâdiseleri padişaha bildiren mektubu (Aslı Topkapı sarayı arşivindedir)

Aden civarındaki su bendlerini gösteren eski bir resim

Süleyman Paşa Umman denizine açılmadan önce, Babülmendep boğazı yakınında Kızıldeniz ağzını kontrol edebilecek stratejik mevkii haiz Aden'i zaptetmek istedi. O sırada Aden'e Tahirîlerden Amr bin Davud hükmetmekteydi. Aden'in taşıdığı stratejik değeri gözönünde bulunduran Portekizli Alphonse d'Albuquerque 1513 te Aden'i almak istemiş ve muvaffak olamamıştı. Onlardan sonra Memlûkler de ayni tecrübeyi yapmışlar ve Portekizliler gibi muvaffakiyetsizlikle geriye dönmüşlerdi. Çeyrek asırlık zaman zarfında Aden'i zaptetmek isteyen yabancıların üçüncüsü Hadım Süleyman Paşa idi.

Yemen'e hükmeden Zeydî ailesinden imam Şerefüddin ile Amr bin Davud arasında geçimsizlik mevcut olduğundan, Aden hâkimi, Süleyman Paşadan yardım istemişti. Süleyman Paşa, Amr bin Davud'un yardım talebinde bulunduğunu Kamaran adası civarına geldiği sırada öğrendiğinden sesini çıkarmadan yoluna devamla Aden önüne gelmişti (27 temmuz 1538). Osmanlı devletinin Mısır valisi ve Kızıldeniz donanması kumandanı Süleyman Paşanın Aden önüne geldiği zaman Amr bin Davud'la ihtilâfa düştüğü görülmektedir. Süleyman Paşanın bu sırada Kanunî Süleyman'a yazmış olduğu Topkapı sarayı müzesi arşivinde mevcut (13 numaralı Belleten'de neşredilmiştir) mektubundan öğrendiğimize göre; Amr bin Davud o aralık bir takım hileler çevirmek istemiş, buna mukabil Süleyman Paşa da kendisini ele geçirince derhal idam ettirmiştir. Aden'i zapta gelen Süleyman Paşanın Amr bin Davud'u idam ettirişi eski Osmanlı kaynaklarında bile tenkid olunmaktadır. Zira bu hareketin halk arasında Türklere karşı soğukluk yarattığı görülmektedir. Gerçi Süleyman Paşa Aden'den ayrılırken ümeradan Behram Beyi buranın idaresine memur eyliyerek maiyetine 500 piyade, 20 topçu neferi bıraktı ama, bu kadarcık kuvvet Aden'i muhafazaya kâfi gelmedi. Zira, aradan birkaç sene geçtikten sonra burasını Yemen Zeydîlerinin aldığı görülecektir. Aden, Zeydîlerin elinden 1568 de tekrar zaptedilecek ve 1630 yılına kadar Türk idaresinde kalacaktır.

Hindistan'da Diu kalesinin muhasarası

Hadım Süleyman Paşa emrindeki donanma Umman denizini aşarak 27 ağustos 1538 de Gucarat sahillerine vasıl oldu. O sırada Gucarat tahtını Mahmud Şah işgal etmekteydi 1537 şubatında öldürülen Bahadır Şah'dan sonra Gucarat hükümdarı olan Mahmud Şah, ne yazık ki, selefi gibi Türklere karşı samimî niyet besliyen bir kimse değildi. Gizliden Portekizlilerle anlaşmış olan Mahmud Şah, peşinen bu noktayı Süleyman Paşaya sezdirmemeye çalışan bir hainden başka bir şey değildi. Türk donanması uzun mesafeler katederek yardım niyetiyle buraya geldiği halde, Mahmud Şahın takındığı tavır, selefi Bahadır Şahın yardım talebiyle yarı yarıya tezat tezkil etmekteydi.

Hadım Süleyman Paşa Gucarat sahillerine vardığında, Bahadır Şahın Portekizlilerden kurtarılmasını rica ettiği Diu kalesi önüne geldi. Kathiavar yarımadasının küneyinde ayni ismi taşıyan küçük bir adanın kuzey doğusunda bulunan Diu kalesi, Portekizliler tarafından zaptedilince tahkimatı iyice kuvvetlendirilmişti. Süleyman Paşa Diu'ya karşı harekete geçmeden önce buranın civarındaki Kuka ve Kat kalelerini birer hücumla zaptederek eylûlün ilk günlerinde karaya asker dökerek Diu'yu kuşatmaya başladı.

Kara ve denizden sıkıştırılarak büyük toplarla dövülen Diu kalesini Antonio de Sylveira isminde bir kumandan müdafaa ediyordu. Yirmi gün kadar süren muhasara esnasında Diu istihkâmlarının bir kısmı büyük topların bombardımanına dayanamıyarak yıkıldı. Lâkin Portekizli müdafiler metinane vazifelerine devam etti. Bu arada şehirdeki kadınlar bile müdafaa hizmetine koştular.

Diu kalesinin sıkıştırılmasına muvaffakiyetle devam edilmekteyken Hadım Süleyman Paşa birdenbire muhasarayı kaldırdı. Süleyman Paşanın muhasarayı kaldırış sebepleri meyanında erzakın azalması, Mahmud Şahın erzak yardımını kesmesi ve bilhassa bir Portekiz filosunun imdada gelmekte olduğunun öğrenilmesi gibi meseleler zikredilir. Hadım Süleyman Paşanın Hind seferini Portekiz vesikalarına göre inceleyen Prof. Herbert Melzig «Kanunî Sultan Süleyman devrinde amiral Hadım Süleyman Paşanın Hind seferi» isimli eserinde, aslında Diu'nun yardımına gelen bir donanma bulunmadığını Gucarat hükümdarı Mahmut Şahın hileler çevirerek Portekizlilere izafe ettiği sahte bir mektubu casuslar tarafından yakalanmış süsü vererek Süleyman Paşanın eline geçirtmiş olduğunu yazar. Böylece, Mahmud Şahın «hıyanet» kelimesiyle tavsif edilecek tavır ve hareketleri yüzünden, Hadım Süleyman Paşanın Hind seferi, müsbet netice alınmamış bir hareket gibi sona ermiş oldu.

Yemen fethinin başlangıcı

Hadım Süleyman Paşa Hind seferinden dönüşünde Yemen'in limanlarından Muha önüne demir attı. Nasıl ki, Hindistan'a giderken mühim bir mevki olan Aden'i zaptetmişse, dönüşünde de, yine onun civarındaki bir sahayı Türk hâkimiyeti altına sokmak istedi. Gerçi onun bu defa bütün dikkatini üzerine çevirdiği yerler, Aden gibi Türk hâkimiyetini ilk defa gören topraklar değildi. Yemen'in Kızıldeniz'e bakan arazisinin bir kısmında Osmanlı padişahları adına hutbe okunmuştu. Lâkin okunan hutbe, oralarda Türk hâkimiyetinin tam mânasiyle yerleşişinin bir işareti olmadığı gibi uzun da sürmemişti

Yemen'in Zübeyd (Zebîd) bölgesinde Osmanlı hükümdarı adına hutbe okunuşu, Mısır'ın Yavuz Selim tara -

Diu kalesi

fından fethi üzerine vuku bulmuştu. Kölemenlerin son zamanında Yemen'de Kureyş kabilesinden geldiklerini iddia eden Benî Tahir (Tahirîler) ailesi vardı. 1516 senesinde Benî Tahir ailesinden Amr, Portekizlilere karşı mücadelede kendilerine yardımcı olmak üzere Memlûklerden yardım istemiş, onlar da Yemen sularına bir donanma göndermişlerdir. Lâkin Memlûk donanması gelince, Zübeyd hâkimi Amr, kendileriyle işbirliği yapmamış, bunun üzerine de Memlûk donanmasının kumandanı Zübeyd'i zaptederek emaretin idaresini kardeşi Barsbay'a bırakmıştı. Ertesi yıl yani 1517 de Zübeyd'i istirdada yeltenen Amr, Memlûk kumandanı Barsbay'la yaptığı muharebede kardeşi Abdülmelik ile birlikte maktul düşmüştür. Onların ölümiyle Yemen'de Benî Tahir ailesinin hâkimiyet devresi de son bulmuştur. Aynı sene içinde Mısır'ın Osmanlılar tarafından zaptı ile Memlûk devleti nihayete ermiş olduğundan Barsbay Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak Yavuz Selim namına hutbe okutmuştur. Lâkin bir müddet sonra Barsbay Araplar tarafından öldürüldüğünden, onun yerine Çerkez Hüseyin Bey Zübeyd emiri olmuştu. İskender Bey de selefi gibi Osmanlı hâkimiyetini peşinen tanımışsa da Yavuz Selim'in ölümü üzerine bu bağlılıktan vazgeçmek istemiştir. Bunun üzerine İskender Bey tenkil edilmek istenmiş, lâkin kâfi miktarda kuvvet sevkedilmediği için fiilen tenkil hareketine girişilememiştir. Maamafih İskender Bey bilâhare birisi tarafından öldürülmüş, onun öldürülmesiyle de Zübeyd emirliği kendisinin veziri Nâhuda Ahmed tarafından elde edilmiştir. İşte Hadım Süleyman Paşa Muha limanı önüne demir attığı sırada Zubeyd emirliği makamında bu adam oturmaktadır.

Hadım Süleyman Paşa Muha önüne demir attığı zaman, önce Nâhuda Ahmedi tatlılıkla avlamak istedi. Hoşgeldi Bey namında bir adamını göndererek Nâhuda Ahmedi gemisine davet etti. Lâkin Nâhuda Ahmed, Hoşgeldi Beyi yanına bile uğratmadı. Süleyman Paşa yine tatlılıkla harekete devam ile Nâhuda'ya kethüdası Süleyman Ağayı yolladı. Kalabalık bir maiyetle yola çıkan Süleyman Ağa, Nâhuda Ahmed'e takdim edilmek üzere hil'at, sancak ve beylerbeylik beratını da beraberinde götürüyordu. Süleyman Ağanın kalabalık maiyetinin bir kısmı fedailerden ibaretti. Bunlar, Nâhuda Ahmed tatlılıkla yola gelmediği taktirde Süleyman Paşanın talimatı dairesinde kendisini hile ile öldüreceklerdi. Nâhuda Ahmed bu heyete karşı gayet kurnaz davrandı. Kethüda Süleyman Ağanın tekrarladığı daveti reddetmekle beraber tevcihatı kabul eder göründü. Bunun için yıllık vergi vermek şartını ihtiva eden bir anlaşma bile yapıldı. Süleyman Ağa böyle bir anlaşma yapınca, sancak, hil'at ve beratı vererek geriye

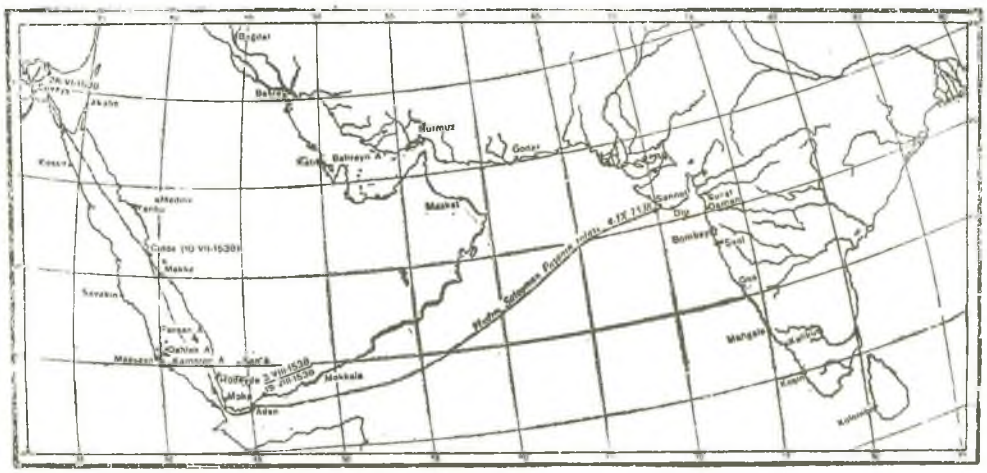

Hadım Süleyman Paşanın Hind seferinin rotasını gösteren bir harita (Belleten'den alınmıştır)

döndü Lâkin Nâhuda Ahmed'in maiyetindekilere: «Süleyman Paşanın Yemen sularından uzaklaşmasiyle anlaşmayı bozacağını, bu anlaşmayı tatbik için yapmadığını, Aden kalesini bile ele geçireceğini, kılıçla aldığı yerleri böyle anlaşmalarla değil ancak kılıçla verebileceğini» söylediği öğrenildi. Bunun üzerine Süleyman Paşa Kamaran adasına giderek toplar için arabalar yaptırdı ve çıkarma levazımatını tamamlattı. Sonra Salif limanı önüne gelerek karaya asker döktü. Osmanlı kuvvetleri karaya ayak basınca o civarın hâkimi bulunan Kâşif Sinan da Süleyman Paşaya iltihak ile Osmanlı ordusu için hayvan tedarik etti. Beraberce Zübeyd (Zebid) üzerine ilerlendi. Nâhuda Ahmed, arasında Kölemen artığı Türklerin de bulunduğu Arap ve Habeşlerden müteşekkil ordusu ile Osmanlıların karşısına çıktı ama kumandanlarından Veli Beyin kendi aleyhine dönmesi neticesinde muharebe cesareti gösteremeyerek Zübeyd'e çekildi. Süleyman Paşa karaya asker döktüğü andan itibaren Nâhuda Ahmed'in adamları arasına nifak sokmaya çalışmaktaydı. Bu gayretleri müsbet neticeler vermekte gecikmediğinden, Nâhuda Ahmed bir haylı zayıf düşünce, Süleyman Paşanın müsait şartlı itaat teklifine boyun eğdi. Süleyman Paşa ise, böylece fazla müşkilât çekmeden Zübeyd'e girince, teslim olan Nâhuda Ahmed'i derhal idam ettirdi. Osmanlı devleti adına ilhak eylediği Yemen'in Zübeyd bölgesinin idaresine Mustafa Beyi memur eyledi (mart 1539). Doğu Anadolu'nun fethinde büyük hizmetleri geçen Bıyıklı Mehmed Paşanın oğlu olan Mustafa Bey Yemen'de vazifelendirilmeden önce Gazze sancak beyi bulunuyordu. Süleyman Paşa, Mustafa Beye, Taaz havalisinin de zaptı vazifesini verdikten sonra Muha'dan ayrıldı. Donanmayı Süveyş'e yollarken kendisi Mekke'ye uğradı. O aralık merkezden aldığı emir üzerine İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelince, kubbe vezirleri arasında yer aldı. 1539 ekim ayında Lütfü Paşa Veziriâzam, Hadım Süleyman Paşa, Sofu Mehmed Paşa, Rüstem Paşalar da kubbe veziri bulunuyordu. Hadım Süleyman Paşa bu hareketleriyle Osmanlıların Yemen'deki hâkimiyetlerine temel teşkil eden ilk adımı atmış oluyordu.

Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesi

Yemen'in Zübeyd (Zebid) bölgesi bir Osmanlı toprağı haline getirilince, buranın idaresine memur edilen Mustafa Bey, Zübeyd ile birlikte Aden'in de idaresini deruhte etmekteydi. Bıyıklı Mehmed Paşanın oğlu olan Mustafa Beyden sonra ayni yerde başka bir Mustafa Bey daha önce sancak, sonra da beylerbeyilik etti. Bu zat Yemen'de Taaz taraflarını elde etmek istediyse de muvaffak olamadı. Maamafih bu işi onun yerine geçen Üveys Paşa başardı. Üveys Paşa, Yemen'in mühim bir kısmına sahip olan Zeydiye ailesinden İmam Şerefüddin ile oğlu emir Mutahhar arasındaki geçimsizlikten istifade etti. Mutahhara yardım ederken Taaz'ı ele geçirdi (1545). Taaz'ı zapteden Üveys Paşa bir müddet sonra rakiplerinden pehlivan Hasan'ın tahrikiyle meydana gelen bir ayaklanma neticesinde öldürülünce, Yemen beylerbeyliğine Ferhad Paşa tayin olundu. Ferhad Paşanın ilk işi Yemen'in Osmanlı idaresindeki kısımlarında disiplini temine çalışmak oldu. Evvelâ Aden'deki isyanı bastırdı, sonra da Cebel yani dağlık ve Tihâme yani ovalık kısımlarında sükûneti tesis eyledi. Ferhad Paşanın beylerbeyliği sırasında Özdemir Paşa Yemen'in en mühim kalesi olan San'a'yı zapetti (1547).

Meşhur Veziriâzamlardan Özdemir

Taaz ve kalesi

oğlu Osman Paşanın babası olan bu kumandan, aslen Mısır Çerkeslerindendi. Mısır'da on akçe ücret karşılığında hizmet görürken Hadım Süleyman Paşa - nın nazarı dikkatini celbetmişti. Süleyman Paşa Hind seferine çıkarken Özdemir: «ben de bu sefere gitmek isterim ama atımdan ayrılamam» demiş ve onun bu şekildeki konuşmasına herkes gülmüştü. Fakat Hadım Süleyman Paşa kendisinden başka kimsenin atının gemiye alınmasına müsaade etmediği halde, onunkine müsaade etmiş, Özdemir de pek sevdiği atıyle birlikte Hind seferine çıkmıştır. Hindistan'daki kısa harekât sırasında bile şecaatı tezahür eden Özdemir, Hind seferi dönüşünde girişilen Yemen harekâtına katılıp orada kalmıştır. Kendisini her fırsatta gösterdiği için de yükselmekte devam etmiştir. San'a zaptedildiği sırada onun sancak beyi rütbesinde olduğu görül - mektedir. Özdemir Paşanın Yemen'deki hizmeti yalnızca San'a'nın zaptı olmayıp, isyanların bastırılmasında da hizmetleri vardır. Nitekim beylerbeyi Üveys Paşayı öldüren pehlivan Hasan'ı ortadan kaldıran ve kesik başını İstanbul'a yollayan odur. Yemen beylerbeyi Ferhad Paşanın, İstanbul'a çağrıldığı zaman idareyi Özdemir Paşaya bıraktığı görülmektedir. Yeni beylerbeyi Neşşar Mustafa Paşa Yemen'e gelince Özdemir Paşa Habeş taraflarına gönderilmiştir ki, Özdemir Paşanın oradaki faaliyeti Osmanlıların Habeş fütühatının başlangıcını teşkil eder.

Neşşar Mustafa Paşa Yemen'den ayrılırken Ferhad Paşanın Özdemir'i vekil bırakması gibi o da kethüdası Yusuf Paşayı vekil tensip eyliyerek Yemeni terketti Neşşar Mustafa Paşadan sonraki beylerbeyi, Kara Şahin Mustafa Paşa, ondan sonra da Gazze sancak beyliğinden Yemen beylerbeyliğine terfi ettirilen oğlu Rıdvan Paşadır. 1565 yılında Yemen beylerbeyi olan Kara Şahin paşazâde Rıdvan Paşa fütuhat hevesine kapılarak sulhü bozmuş, fakat başarı temin edememiştir. Peçevî, Âlî ve Selânikî gibi Osmanlı müverrihlerine nazaran Yemen'in iki vilâyete ayrılışı Rıdvan Paşanın beylerbeyliği zamanına rastlamaktadır.

Piri Reis ve Umman denizindeki faaliyeti

Hadım Süleyman Paşanın Hind seferinden sonra Osmanlıların Kızıldeniz donanması daha fazla ehemmiyet ka - zandı. Süleyman Paşanın İstanbul'a gelmesi üzerine Süveyş kaptanlığına Solak Ferhad Bey tayin edilmişti. Bilâhara bunun paşa ünvaniyle Yemen valiliği-

San'a şehir ve kalesinin yüzyıl evvelki hali

ne tayinini müteakip Kızıldeniz donanmasının başına Pîrî Reis geçirildi.

İkinci Bayezid devrinin meşhur denizcisi Kemal Reisin yeğeni olan Pîrî Reis tahminen 1470 yılında dünyaya gelmişti. Denizcilik sevgisini ilk defa dayısı (veya amcası) Kemal Reisten alan Pîrî Reis meslek hayatının asıl büyük tecrübelerini Akdenizde geçirmişti. Süveyş kaptanlığına getirildiği zaman (1547) yaşı hayli ilerlemiş olgun bir denizci idi.

Pîrî Reisin Süveyş kaptanlığına tayininden önce Kızıldenize sokulma cesaretini gösteren Portekizliler, cür'etkârane bir baskın hareketiyle Osmanlı Süveyş donanmasını yakmak istemişler, fakat muvaffak olamıyarak neticede Babülmendep boğazından dışarı çıkmak mecburiyetinde kalmışlardı. Ayrıca o sıralarda yerli Araplarla da işbirliği etmek suretiyle Aden'i ele geçirmişlerdi.

Pîrî Reis Kızıldeniz donanmasının idaresini alınca, ilk iş olarak Aden'i istirdat etmek istedi. Donanmanın başına geçerek Aden önüne gelip şehri sıkıştırınca, kale ve liman tekrar Türk idaresine girdi.

Pîrî Reisin Süveyş kaptanlığı sırasında giriştiği en mühim hareket Maskat seferi ve oradan da Basra körfezine kadar uzanmasıdır.

Arap yarımadasının güney doğusundaki Umman bölgesinin en mühim şehri ve Basra körfezi mıntıkasından doğu Afrika kıyılarına gidip gelen gemilerin uğrak yeri olan Maskat limanının taşıdığı ehemmiyet, Portekizlilerin nazarı dikkatini celbetmişti. Bu sebeple Portekizli meşhur kaptan Albuquerque 1506 da Maskat önüne gelerek Portekiz hakimiyetinin kabulünü istemişti. Şehir halkı önce yumuşak davranıp müsait cevap vermiş, sonra da tavrını değiştirmişti. Bunun üzerine kuvvet kullanarak Maska'tı zaptetmeyi kuran Albuquerque 40 gemilik bir filo ile şehrin önüne gelerek burasını zaptetmişti. Kızıldeniz kıyılarına Türklerin indiğini gören Portekizliler, Maskat'ı tahkim etmişler ve 1527 yılında da Marânî ve Callâli isimlerini taşıyan iki kale inşa eylemişlerdi.

Pîrî Reis, Portekizlilerin Arap yarımadası kıyılarındaki en mühim dayanak noktaları olan Maskat'ı onların elinden almak niyetiyle Süveyş'ten denize açıldı. Emrindeki donanma 30 kadar gemiden mürekkepti. Babülmendep boğazından Hind denizine açılınca Arabistan'ın güney kıyılarını takip ile Maskat önüne vardı. On sekiz günlük bir topa tutmadan sonra şehri hücumla zaptetti (1551). Portekizli kumandan ile maiyetindeki kimseleri esir ederek gemilere aldı.

Pîrî Reis Maskat'tan sonra Basra körfezinin ağzındaki Hürmüz adasının aynı ismi taşıyan kalesini zaptetmek istedi. Hürmüz kalesini muhasara ve tahrip etti. Muntemelen Frenklere yardım ettiklerinden dolayı şehri yağmaladı. Sonra muhasarayı kaldırarak Basra'ya gitti.

Eski Osmanlı kaynaklarının hemen hepsinde yer alan bir rivayete göre, Pîrî Reisin Hürmüz muhasarasını kaldırmasının sebebi, şehirdeki Portekiz kumandanından rüşvet almasıdır. Müverrih Âli ve Peçevî de bu rüşvet meselesine temas etmekle beraber, hâdiseyi Kubad Paşanın garazına atfederek, para mukabilinde muhasara kaldırma rivayetinin sıhhatına inanmamaktadırlar.

Pîrî Reis Hürmüz muhasarasını kaldırdıktan sonra Basra'ya gidince oranın valisi Kubad Paşadan yardım istedi. Kubad Paşa, onun müslümanlara zulmettiğini ve mallarını yağmaladığını söyliyerek yardımda bulunmadı. Basra'da bulunduğu sırada Portekizlilerin Basra körfezi ağzını kapamak istediklerini öğrendi. Gemilerinin bir kısmı ta-

Maskat kalesi

mire muhtaçtı. Bu tamiratın derhal yapılması lâzımdı. Halbuki yardımı reddeden Kubad Paşa, üstelik onun muharebelerde edindiği malları zorla elinden almak istediğinden, Pîrî Reis iki taraflı emniyetsizlik hissediyordu. O sırada gemilerinin kürekçileri dağılmış, Mısır'dan aldığı askerler de gemilere girmez olmuştu. Bu vaziyet karşısında Basra'da biraz daha beklemenin tehlikeli olacağını hesaplıyan Pîrî Reis kendisine tâbi üç gemi ile yola çıktı. Portekizlilere görünmeden Hürmüz boğazını aşmağa muvaffak oldu. Yolda sisli bir havad karaya düşen gemilerinden birisi parçalandı. Neticede iki gemi ile Mısır'a geldi.

Pîrî Reis Mısır'a gitmeğe uğraşırken, Basra valisi onun, Frenklerden rüşvet aldığını, Hürmüz muhasarasını bunun için kaldırdığını, oranın halkına zulmettiğini, üstelik donanmayı Basra'da yüzüstü bırakarak kaçtığını İstanbul'a yazmıştı. Aynı haber Mısır'a da gönderilmişti. Bunun için gelir gelmez Mısır valisi Dukakinzâde Mehmed Paşa tarafından hapse atıldı. İstanbul'a giden haber bir kumandan için hakikaten kötü neticeler doğuracak kadar ağırdı. Nitekim merkezden gelen emir üzerine kendisi idam, malları da müsadere olundu (1553).

Doğruluk veya yanlışlığı hakkında hâlâ kesin bir şey söylemek imkânı

Bahreyn şeyhine ait sarayın yüzyıl evvelki hali

mevcut olmayan bir takım hâdiseler neticesinde idam olunan Pîrî Reis, yalnızca ehliyetli bir denizci değil, kıymetli bir kalem sahibiydi de. Onun «Kitab-ı Bahriye» isimli coğrafî eseri büyük bir değer taşımaktadır. Pîrî Reis bu eseri ile Türk deniz coğrafyacılığının mübeşşiri sayılır.

Murad Reisin Süveyş kaptanlığı

Pîrî Reisin Basra'dan uzaklaşması üzerine, Süveyş kaptanlığı, eski Katif (Bahreyn) sancak beyi Murad Reise tevcih edildi. Ayrıca bu tevcihle beraber mevcut gemilerden iki barça, beş kadırga ve bir kalitanın Basra'da kalması bildirilmişti. Yeni Süveyş kaptanına böyle bir emir verilişinin sebebi, o sırada Portekizlilerin Hind denizinde ve Basra körfezi önlerinde faaliyette bulunmalarından ileri gelmekteydi. Bir müddet sonra Murad Reis donanmayı Süveyşe götürmek istediğinden, fırsat kollıyarak on beş kadırga ve iki barça ile yola çıktı. Lâkin Hürmüz adası civarında Portekiz donanmasına rastlıyarak şiddetli bir harbe tutuştu. Kuvvetli Portekiz donanması karşısında muvaffak olamıyan Murad Reis gece karanlığının bastırmasından faydalanarak tekrar Başra körfezine döndü. Çarpışmalar sırasında mühim kaptanlardan Süleyman ve Recep Re-

Pîrî Reisin «Kitab-ı Bahriye» adlı eserindeki kendi yaptığı haritalardan bir örnek: Çanakkale boğazı.

isler şehit düşmüştü. Asker arasında da zayiat vardı. Ayrıca bir gemi de Portekizliler tarafından zaptedilmişti.

Basra'ya vardığında vaziyet derhal İstanbul'a bildirildiği cihetle Murad Reis azlolundu (1552). Pîrî Reis gibi öldürülmediğinden ondan daha ucuz kurtulan Murad Reis, bu hâdiseden sonra daha bir hayli yaşadı. Türbesi Rodos'tadır.

Seydi Ali Reis

Murad Reisin Portekizliler karşısında yenilişi ve bu yüzden Osmanlı Kızıldeniz donanmasının Basra körfezinde mahsur vaziyette kalışı padişahı çok sinirlendirmişti. Bunun için donanmayı Basra körfezinden çıkarıp getirecek bir kaptan aradı. Neticede tersane kethüdası Hızır Beyin oğlu olup tersane reislerinden bulunan Seydi Ali Reisi bu işe memur eyledi (1553).

Seydi Ali Reis, İstanbul fethinden beri deniz hizmetlerinde bulunan bir aileye mensuptu. Kendisi de çok genç yaşta baba mesleğine intisab etmiş, Kanunî'nin Rodos fethinde bulunmuş, Barbaros gibi büyük bir denizcinin hizmetinde çalışmıştı. Ayrıca astronomi ve coğrafya sahasında da geniş bilgiye sahip bir kimseydi.

Süveyş kaptanlığına tayin edilerek peşinen donanmayı Basra körfezinden çıkarıp getirmekle vazifelendirilen Seydi Ali Reis Halep üzerinden Bağdad yoluyle Basra'ya geldi (aralık 1553). Mevcut gemileri iyice donattı. Bunun arkasından kendisi denize açılmadan önce hızlı giden bir gemiyi Hürmüz boğazına yollıyarak Portekizliler hakkında malûmat edinmeye çalıştı. Keşfe giden gemi, o civarda Portekizlilerin dört gemisinden başka gemi bulunmadığı şeklinde bir haber getirdiğinden, Seydi Ali Reis mevcut gemilerle temmuz ayında yola çıktı. Katif'e vardığı sırada buranın hâkimi, Seydi Ali Reisin gemiler için istediği suyu temin etti. Daha sonra yoluna devam eden Seydi Ali Reis Basra'dan hareketinin kırkıncı günü Hürmüz boğazını aşmak üzere El-Mosandam burnu hizarlarındayken 25 veya 28 gemilik bir Portekiz filosu ile karşılaştı.

Seydi Ali Reis derhal emrinde bulunan kimselere muharebe vaziyeti aldırdı. O gün ortalık iyice kararıncaya kadar muharebe edildi. Çarpışmalar sırasında bir Portekiz gemisi battı. Yatsı vakti Portekiz filosunun muharebe safasından uzaklaştığı görüldü. Galibiyet Türklerde idi. Yenilen düşmanın geri dönme cesaretini gösteremiyeceğini hesaplıyan Seydi Ali Reis ertesi sabah yoluna devam etti. Bu çarpışmadan on yedi gün sonra Maskat önlerine varıldığı sırada 34 gemilik bir Portekiz filosu ile karşılaşıldı. Portekiz filosunun 12 gemisi Türklerin kürekli gemilerine nisbetle hayli iri cüsseli yelkenlilerdi.

Seydi Ali Reis düşmanın sayı üstünlüğü karşısında telâş göstermedi. Yalnız açık muharebesi yapamıyacağını hesaplıyarak, derhal emrindeki filosuna karaya muvazi bir vaziyet aldırdı. Bu manevrasını ikmal ettiği sırada Portekizliler yanaşarak muharebe durumu almışlardı. Sabahın erken saatlarında başlıyan muharebe ortalık kararıncaya kadar bütün şiddetiyle devam etti. İki taraftan da epeyce zayiat oldu, ölen ve yaralananlar bir hayli idi. Portekizlilerin 7, Türklerin altı gemisi batmıştı. Gece karanlığı iyice bastırınca Portekiz filosu yine uzaklaştı.

Seydi Ali Reis yine yoluna devam etmek istedi. Fakat çıkan fırtına yüzünden Arabistan kıyılarını takip mümkün olmadı. Azgın dalgalar kürekli tekneлerden ibaret olan Türk gemilerini âdeta kendi emrine tâbi kıldı. Bu yüzden Türk filosu Belücistan sahillerine sürüklendi. Bir müslüman levend gemisinin kılavuzluğuyle Guvader (Gwadar) limanına varıldı. Buranın emiri Dinar oğlu Celâleddin, Seydi Ali Reisin gemisine kadar gelerek durumu gördü. Türk filosunun yiyecek vesaire gibi ihtiyaçlarını temin etti. Türk gemicileri burada kısa bir müddet istirahatla kendilerine gelince yola çıkıldı.

Seydi Ali Reis Guvader limanından hareket ettiği zaman gemilerin sayısı dokuz taneden ibaretti. İstikamet Arabistan sahilleri idi. Lâkin birkaç gün iyi hava ile seyirden sonra çıkan müthiş fırtına yüzünden her şey altüst oldu. Mevsim rüzgârlarının kaldırdığı dağlar gibi dalgalar, aslı kürekli gemiler olan

narin tekneleri rüzgâr istikametine doğru sürüklemeğe başladı. Böyle günlerce azgın dalgalarla boğuşuldu. Bu kadar şiddetli fırtınada arzulanan istikamete gitmek mümkün olmayıp batmamaya çalışmak esas mücadeleyi teşkil etti. Rüzgâr ve dalgaların emrine tâbi vaziyete düşen Türk filosu nihayet Hindistanın Gucarat sahiline kadar geldi. Fırtınanın şiddeti henüz azalmamıştı, sahilde iki mil kadar açığa demir atılmıştı. Bu sırada gemilerden üç tanesi karaya vurup parçalandı. Bereket versin mürettebat boğulmaktan kurtulduğu gibi içindeki top vesaireden ibaret malzeme de karaya çıkarılıp Gucarat hükümdarı İkinci Sultan Ahmed'in o mıntakadaki memurlarına bırakıldı. O aralık frenk gemilerinin gelmekte olduğu haber verildiğinden, Seydi Ali Reis ya - nında kalan 6 adet gemisiyle yine o sahillerdeki Surat limanına geldi. Artık ne gemilerde, ne de mürettebatta harp edecek takat kalmamıştı. Zaten altı adet geminin kendisini takip eden Portekiz filosu ile mücadeleyi göze alıp Süveyş yolunu açmasına imkân yoktu. Bunun için gemilerle içerisindeden çıkan malzeme Gucarat hükümdarının Surat valisi Recep Han'a bırakıldı. Gemilerin mürettebatına Hind prensleri yüksek ücretler verdiklerinden onlar da dağıldılar.

Seydi Ali Reis ise elli kadar arkadaşiyle karadan İstanbul'a gitmek için yola çıktı. Surat'tan itibaren Gucarat, Sind, bugünkü Afganistan, Maveraünnehir, Harezm, Horasan, İran ve Anadolu üzerinden üç sene süren bir yolculuğu müteakip İstanbul'a geldi (1556). Başından böyle uzun bir mâcera geçmiş olan Seydi Ali Reis, koynunda iki eserle dönmüş bulunuyordu. Bu eserleri «Mir'at-ül memalik» ve «Muhit» ismini taşımaktaydı. Mir'at-ül memalik, uzun yolculuğu sırasında başından geçenleri ve gördüğü yerleri anlatan bir seyahat ve coğrafya eseri, Muhit de, astronomi ve deniz coğrafyasına ait mevzuları ihtiva eden bir eserdir. Seydi Ali Reis «Mir'at-ül memalik» ini seyahatından dönüşünde Edirne'de kendisini kabul ettiği sırada padişaha takdim etmiş, Kanunî de bu eseri dolayısiyle onu günde seksen akça maaşla hünkâr müteferrikalığına tayin etmiştir. Daha sonra Diyarbakır Timar defterdarlığına tayin olunan Seydi Ali Reis ayni zamanda zengin bir adamdı. Galata'daki muhteşem konağının kapısı her zaman misafirlerine açık bulunurdu. Cömert ve temiz yürekli bir kimseydi. Türbesi Kasımpaşa'da kendi yaptırdığı İbadullah camii yanındadır.

1533 DEN 1562 YE KADAR OSMANLI - AVUSTURYA MÜNASEBETLERİ

Kanunî Süleyman zamanında Avrupa kıt'ası üzerinde karada en geniş çapta mücadele edilen devlet Avusturya idi. Yapılan harplerde Osmanlı kuvvetleri ağır basmakla beraber, Avusturya kuvvetleri esaslı bir şekilde ezilmemişti. Avusturyalılar Türkler karşısında ezilmemeyi, büyük Türk ordularının karşısına ayni nisbette ordularla çıkmamakta buluyorlardı. Birinci Viyana kuşatmasında ve Kanunî'nin büyük Alman seferinde böyle yapmışlardı. Ayni taktiği yine devam ettirecekleri muhakkaktı.

Avusturyalılar büyük kuvvetlerle Türklerin karşısına çıkmamakla bera - ber, hudutlarda hâdiseler eksik olma - makta, padişahın doğu işleriyle meşguliyetinden istifadeye çalışmakta ve bilhassa Macaristan üzerindeki iddialardan vazgeçmiyerek fırsatlardan faydalanmayı tercih etmekteydiler. «Daimî şekilde mücadele» kelimeleriyle ifade edilebilecek olan Osmanlı - Avusturya münasebetlerinin 1533 yılına kadar olan devresinde, Avusturyalılar kazanç sağlıyamamış, bil'âkis Türk kudretinin üs - tünlüğünü kabul ve hattâ bunu muahede ile ikrar zorunda kalmışlardı. Kanunî'nin Macaristan'a üçüncü girişiyle neticelenen 1532 yılındaki Alman seferinin sonunda, uzun müzakereleri müteakip 14 temmuz 1533 te imzalanan muahede, ayni zamanda Avusturyalılarla yapılan ilk muahedeydi. Avusturya arşidükü Ferdinand, Alman imparatoru Charles - Quint'e bağlı olduğu halde, Osmanlı hükûmeti 1533 sulhünü Charles-Quint'e teşmil etmemiş ve onunla mücadeleye devamda kendisini serbest bırakmıştı. Bunun için, Avusturya sulhünün arka-

sından Almanlarla yapılan mücadelenin karadan denizlere intikal ettiği ve de - nizlerde de Charles-Quint'in hedef tutulduğu görülmektedir. Ayrıca Avusturya cephesinin sulha kavuşmasından faydalanan Osmanlı hükûmeti, doğu işleriyle uğraşmak fırsatını kazandığından, Irakeyn seferi bu arada yapılmıştır.

Biraz yukarda işaret edildiği veçhile, Osmanlı - Avusturya münasebetlerinin uzun süreli bir sulh devresine girebil - mesi için Avusturyanın askerî kuvvetlerini ezecek bir zaferin kazanılması lâzımdı. Bu olmadan Avusturya ile yapılan sulh muahedeleri bir mütarekeden ileri gidemezdi. Yıllardan beri devam eden mücadelede zarara uğrayan Avusturya idi. Uğradığı kayıplar telâfi için yaptığı kıpırdanmalarda umumiyetle yeni kayıplara uğruyordu. Kayıplarını telâfi için didinen taraf Avusturya olduğu cihetle, sulhu bozacak olan yine onlardı. Bu sebeple, Osmanlı hü - kûmeti 1533 sulhünü sene ile mukayyet tutmamış, Avusturya hükûmeti riayet ettiği müddetçe sulhün devam edeceğini imzası ile garantilemişti. Tabii bu hal, Osmanlı devletinin kudretine güveninin ayrı bir işaretidir.

Sava boylarında Avusturya tecavüzü ve Vertizo zaferi

1533 muahedesinin getirdiği sulh, Kanunî'nin Macar kırallığına tayin ettiği Janos Zapolyai'nin ölümüne kadar devam etti. İlk dört sene zarfında hudutlarda hâdise bile olmadı. Sakin geçen dört yılı müteakip ilk hudut hâdisesi 1537 yılının başlarında görüldü. Avusturyalılar, Bosna hududunda mühim bir mevki olan Solin'e tecavüz ettiler. 930 cu sayfada anlatıldığı veçhile, Osmanlı kuvvetleri bu tecavüzü ezmekle kalmıyarak, Solin tecavüzüne bir mukabele şeklinde, yine Bosna hududundaki kalelerden biri olan Klis'i zaptettiler.

Solin ve Klis kaleleri hâdiseleri her iki taraf için de bir sefer sebebi addedilmedi. Zira buna benzer şeyler evvelce de olurdu. Nitekim 1537 yılının hudut hâdisesi bununla da kalmadı. Kanunî Süleyman Korfu seferinden İstanbul'a avdet ettiği sırada Osmanlı devletinin Sırbistan tarafındaki sınırlarında Avusturyalıların yeni bir tecavüz tecrübesine giriştikleri görüldü. Avus - turyalılar evvelâ Drava nehri boyunda on altı bin piyade, sekiz bin kişilik süvarî kuvveti topladılar. Bu kuvvetleri toplarken, Klis ve etrafında daha üç kale zapteden Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev beyin yeni kaleler elde etmesini önlemeye çalışır göründüler. Avusturyanın en meşhur generallerinden Katzianer (Kaçiyaner) idaresinde Bohemya, İstirya, Tirol, Karniyol ve Karitiya asilzade ve generalleri vardı. Osmanlı kaynaklarında «Kocyan» veya «Koçyan» diye zikredilen Katzianer'e Avusturyalılar pek güvenmekte idiler.

Semendre sancak beyi Yahya Paşazâde Mehmed Bey Avusturya kuvvetlerinin hudutta toplandıklarını öğrenince; Bosna sancak beyi Hüsrev Beye, İzvornik sancak beyi Câfer Beye, Alacahisar sancak beyi olan kardeşi Ahmed Beye ve Klis beyi Murad Beye ulaklarla haber göndererek derhal yetişmelerini bildirdi. Bunlar, vaziyeti haber alınca sür'atle harekete geçtiler ve «Vukovar» da bir araya geldiler.

Osmanlı hudut kuvvetleri bir araya gelirken, sekizi büyük çapta olmak üzere 49 tane topu da bulunan Avusturya generali Katzianer hududu geçmiş ve Türklerin elinde bulunan Eszeg (Ösek, Osiyek) duvarları önüne gelmişti. Katzianer'in niyeti bu şehri kuşatmaktı. Lâkin Mehmed Beyin iz'açları sebebiyle, kuşatmaya geçmek şurada dursun müdafaa vaziyeti almak ihtiyacını hissetti. O böyle tereddütler geçirirken civarın hıristiyan halkı Avusturya ordugâhına yaklaşarak ordunun at ve öküzlerini kaçırmaya çalışıyordu. Avusturya kumandanı Katzianer Eszeg önünde kalamıyacağını anladığından geri çekilmek istedi. Bu sırada telâş gösterdiğinden toplarından bazıları nehre yuvarlandı. Türk süvarileri yaklaşmaktaydı. Nitekim Gazi Hüsrev ve Yahya Paşazâde Mehmed Beyin atlılarını uzaktan gören Avusturyalılar Vertizo (Vertiço) dağının yüksek tepelerini kar fırtınaları arasında aştılar. Bu dağı aşıp da düzlüğe ulaştıkları zaman Türk süvarilerini karşılarında buldular.

Vertizo'da ilk çarpışma 1 aralık 1537 günü iki tarafın süvarilerinin yekdiğeriyle tutuşmasiyle başladı. Avusturyanın en seçme askerleri Türk süvarilerinin saldırışları karşısında âdeta ezildi. Viyana ve Guns (Gönş, Köszeg) müdafaalarında kendini tanıtan, ayrıca Türk akıncı kumandanlarından Kasım Beyin Neustadt civarında şehit düşmesiyle neticelenen muharebeyi idare etmesi bakımından Avusturyalılar arasında pek fazla şöhret kazanmış kumandanlardan Pol Bakiç, en güzide arkadaşlariyle birlikte maktul düştü.

O gün Avusturya süvarisi epeyce zayiat vermişti. Gece bastırınca başkumandan Katzianer bir harp meclisi toplıyarak yapılacak işleri görüştü. Uzun müzakerelerden sonra ertesi gün Valpo yolundan ricat edilmesi kararı alındı. Lâkin ertesi sabah, ricat plânının kendi üzerine düşen kısmını tatbik etmek üzere faaliyete geçmeye hazırlanan Kont Lodron, başkumandan Katzianer'in kaçmış olduğunu gördü. Avusturya kuvvetleri başkumandanı, ertesi günkü muharebeden ümitvar olmadığından, gecenin karanlığından istifade ederek kendisinin pek yakınındaki kuvvetleri yanına alıp sessizce kaçmıştı.

Kont Lodron 'buna rağmen mevcut kuvvetlerle çarpışmaya devam etmek istedi. Önce askerleri bir nizama koydu. O, bu gaye ile asker safları önünden geçer ve onları teşçi edici sözler söylerken, askerlerden birisi: «Güzel söylüyorsun, Lodron; senin altı, bizim ise iki ayağımız var; sen bizden kolay kaçabilirsin» dedi. Bu vaziyet karşısında Kont Lodron derhal atından inip kendisine hitab eden neferi kılıcı ile ikiye böldükten sonra, askerlere döndü: «Kardeşler, ben de sizinle birlikte piyade olarak kavga edeceğim» dedi ve atını hastalara tahsis etti.

Kont Lodron'un ne şiddet hareketi, ne de teşçi edici sözleri Avusturyalıları fecî mağlûbiyetten kurtaramadı. Muharebenin ikinci gününü teşkil eden 2 aralıktaki çarpışmada Kont Lodron'un emrinde çarpışan kuvvetlerin bir kısmı maktul, bir kısmı esir düştü. Ölenler ve esirler arasında yüksek rütbeli subaylar da vardı. Kont Lodron da esirlere dahildi. Yahya Paşazâde Mehmed Bey, bu harpte alınan esirleri oğlu Murad Bey (Peçevî'de Aslan Bey) ile İstanbul'a yolladı. Esirlerden Kont Lodron'un yaraları iyi olmıyacak derecede ağır olduğundan yola çıkılırken Mehmed Beyin emriyle öldürüldü.

Vertizo'da kazanılan muvaffakiyet İstanbul'da sevinç uyandırdı. Padişah da bundan memnun oldu. Bu yüzden harpte yararlığı görülenlerden esir kafilesini ve düşmandan zaptedilen top ve diğer malzemeyi İstanbul'a getiren Murad Beye sancak beyliği tevcih etti.

Macaristan sınırında hâdiseler

Daha ziyade Sırbistan toprağı sayılabilecek olan Eszeg (Osiyek) yakınında Vertizio muharebesi cereyan ederken, Osmanlı - Avusturya hududunun başka noktalarında da buna benzer hâdiseler oluyordu. İkinci hâdisenin cereyan ettiği yer, Eszeg'ten hayli uzakta Teis (Tisa) nehri boylarında idi. Burada da tecavüz yine Avusturya tarafından gelmekte idi. Budrog ve Teis ırmaklarının birleştikleri yerde bulunan Tokay şehrini Türklerin elinden almak isteyen Avusturya kuvvetleri buraya saldırmışlardı.

Bohemyalılardan müteşekkil bir tümene kumanda eden general Devel, Tokay'ı zaptetmek istediği sırada, Türkleri metin bir kaya gibi karşısında buldu. Onun için derhal geriden yeni yardımcı kuvvetler istedi. Alelacele gelen kuvvetlerle birlikte muharebeye girişti ise de, Avusturyalıların Tokay'ı almaları mümkün olmadı. Üstelik yardıma gelen kuvvetlerin kumandanı ağırca yaralanarak ölümden güçlükle kurtuldu. Tokay hâdisesi Vertizo muharebesinin yapıldığı günlerde Avusturyalılara karşı kazanılan ikinci muvaffakiyetti.

Avusturya ile harp hâli dışında hudutlarda bu hâdiseler cereyan ederken, esas mücadele Charles-Quint ve Venediklilere karşı denizlerde oluyordu. Deniz harplerinin karaya intikal eden mücadele safhasının cereyan sahası ise Dalmaçya kıyıları idi. Osmanlı - Venedik harbi kısmında izah edildiği veçhile: Venedikliler Türklerden Ostrovitz, Obrovaz ve Scardona kalelerini; Türk-

ler de Venediklilerden Zara'nın sekiz mil ilerisindeki Nadin kalesini almışlardı. Maamafih Dalmaçya kıyılarında en şiddetli mücadele Castelnuovo etrafında cereyan etti. 1537 ile 1540 seneleri arasında vuku bulan Osmanlı - Venedik harbinin en şiddetli devresini teşkil eden 1538 ve 1539 senelerinde de Avusturya sınırında vak'alar eksik olmadı. Nitekim Bosna sancak beyi Hüsrev Bey ile Klis sancak beyi Murad Beyin, Sava ve Una ırmaklarının birleşme noktasındaki Doubicza (Dubiça) şehrini zaptetmeleri bu devreye rastlar. Doubicza'nın zaptı, o sırada düşman üzerinde o kadar derin bir tesir bıraktı ki, Sava boyundaki mühim şehirlerden Siska, Ravzoviç ve Agram (Zagreb) ın da Türkler eline düşmesinden korkmağa başladılar. Bunu peşinen önleyici ve Türklere gözdağı verici bir tedbir olarak, o sırada Türklerin elinde bulunan Bazenoviç üzerinde büyük sayıda kuvvetlerle âniden yüklenerek şehri zaptedip, aleleacele kale duvarlarını yıktılar.

Osmanlı - Venedik harbi Castelnuovo'nun istirdadından sonra Türkler lehine bir muahede imzalanmak suretiyle nihayete erince, Avusturya tarafına daha esaslı şekilde dikkatin teksifi mümkün olacaktı.

Osmanlı - Venedik sulhü karşısında Ferdinand

Venedik sulhü imzalandığı sırada Osmanlı devletinin yüksek kudreti iyice tezahür etmiş bulunuyordu. Barbaros Hayreddin Akdeniz'de Papa, Venedik ve Charles-Quint'in birleşik donanmalarını yenerken Kanunî Süleyman Boğdan seferini yapıyor, Kızıldeniz donanması kaptanı Hadım Süleyman Paşa da Hind sahillerine kadar uzanarak Diu'yu kuşatıyordu. Venedik sulhü işte böyle bir muvaffakiyet silsilesinin arkasından imzalanmaktaydı. Avusturya hükûmeti, Venedik muahedesi aktedilince başına gelecek şeyi tahmin ediyordu. Öteki cephelerde boş kalan Osmanlı devletinin Avusturya üzerine yüklenmesi halinde, Ferdinand'ın çok sıkıntı çekeceği besbelliydi. Onun için, daha Venediklilerle sulh müzakereleri devam ederken, Ferdinand fırtınayı kendi memleketin - den uzak tutmak üzere faaliyete geçti.

Ferdinand, Osmanlı - Venedik muahedesinin imzalanmasından önce bile, Türklerin Avusturya üzerine yürümesini önlemek için diplomatik yollardan gayret sarfetmekteydi. Bu sebepledir ki; Kanunî Süleyman'ın Irakeyn seferinden İstanbul'a dönüşünde bir Avusturya elçisinin padişahı tebrike koştuğu görüldü. Ayni elçi tebrikin yaratacağı müsait havadan istifade suretiyle, hudutlardaki Osmanlı akıncılarının faaliyetlerinden ve 1533 Osmanlı - Avusturya muahedesiyle kabul edilmiş olan, ölen Macar kıralının karısı Mari'nin malikânesinin kendisine bırakılması işinin şimdiye kadar geciktirilişinden şikâyet etti. Buna karşı veziriâzam tarafından verilen cevap, yine Osmanlı devletinin kudretini ve Avusturya'ya tepeden bakışını ifadelendiriyordu: Zira Veziriâzam Ayas Paşa Avusturya elçisine; Aloisio Gritti öldürülmemiş olsaydı bahsedilen mâlikânesinin şimdiye kadar teslim edilmiş olacağını; Türk akıncılarının hudutlardaki faaliyetlerine Avusturyalıların sebep olmakta bulunduğunu; Sırbistanda saltanat hakkı Kanunî'ye ait bulunduğu cihetle iki seneden beri vergilerini vermemiş olan Kont Serin ile diğerlerine bu yolda ihtarda bulunulacağı cevabını vermişti.

Katzianer'in Ösek'i zaptetme niyetinden mütevellit uğradığı fecî mağlûbiyet Ferdinand'ı bir hayli korkutmuştu. Katzianer'in mâcerası yüzünden sulh bozulduğu takdirde Avusturyanın kârlı çıkmıyacağı besbelliydi. Tecavüz eden Katzianer olduğuna göre, sulhun bozulmasına sebep olan taraf Avusturya demekti. Bunun için Ferdinand İstanbul'a elçi yollıyarak sulhü devam ettirmek istedi.

Janos Zapolyai'nin ölümü

Mohaç muharebesinden sonra Osmanlı himayesinde kalmak üzere Macar kıralı tayin edilmiş bulunan Janos Zapolyai'nin 22 ağustos 1540 ta ölümü, Macaristan işlerinin yeniden ele alınmasına yol açtı. Janos Zapolyai son senelerinde, kayın pederi olan Lehistan kıralının yardımı ile müstakil olmak yolunda arzu göstermiş, lâkin Charles-Quint'in kendisini rahat bırakmıyacağını hesaplıyarak yine Osmanlı himayesinde bu -

lunmanın kendi lehinde olacağı neticesine varmıştı.

Janos Zapolyai'nin ölümünden bir sene kadar önce Ferdinand'ın elçisi sıfatiyle İstanbul'a gelen Hieronymus Laski Macar kıralının Gros Wardayn'da Ferdinand ile gizli bir muahede aktetmiş olduğu haberini verdi. Evvelce Janos Zapolyai'nin adamı olan Laski, Aloisio Gritti'nin katli üzerine Janos tarafından hapsolunmuş, Polonya kıralı Zigismund'un müdahalesi üzerine hapisten kurtulunca Ferdinand'ın hizmetine koşmuştu. O andan itibaren Janos'a karşı derin bir kin beslemeye başlıyan Laski, eski efendisinden intikam almaya çalışmaktaydı. Kurnaz bir siyasî hüviyeti taşıdığında şüphe olmayan Laski, Ferdinand ile Janos arasındaki gizli ittifaktan Osmanlı hükûmetini haberdar ederken, Janos Zapolyai'yi Osmanlı hükûmeti nezdinde şüpheli duruma sokmakla beraber, yeni efendisi Ferdinand'a karşı da Osmanlıların intikam duygularını kamçılamış olacaktı. Maamafih Laski bu haberi verdikten sonra Ferdinand'ın mümessili sıfatiyle ikinci defa İstanbul'a geldiğine göre; Janos Zapolyai ile olan ittifakın İstanbul'a duyurulması, Viyana hükûmetinin direktifi ne ticesi olup, bu haberin Osmanlı hükûmetini tehdit için bir vasıta telâkki edilmiş olması mümkündür. Nitekim Laski bu gizli muahede haberini verdiği zaman Kanunî Süleyman'ın: «Bu iki kıral, başlarında tac taşımağa lâyık değildir; bunlar sözlerinde durmazlar, ne Allah korkusu, ne de insanların korkusu, muhafazasına yemin etmiş oldukları ahidnâmeyi bozmaktan kendilerini menedememiştir» sözlerini söylemiş olması, Ferdinand'ın gizli muahedeyi açıklarken umduğu tesirin bırakıldığına delil sayılabilir.

J. Zapolyai'nin eşi İzabella'nın babası ve Lehistan kralı Zigismund

Lehistan kıralı Zigismund'un kızı İsabelle ile evlenmiş olan Janos Zapolyai öldüğü zaman on beş günlük bir erkek çocuk bırakmıştı. Kıral Janos öleceğini anladığı sırada, Janos Zigismund adını taşıyan bu çocuğunu, pek mutemet adamı olan Martinuzzi Usjenics' (Frater György) e emanet etmişti. Martinuzzi, bu küçük çocuğu siper ederek, Macaristan'ın bir parçasından ibaret olsa da Macar birliğinin muhafazası yolunda gayret sarfedecektir.

Charles-Quint'in de tahrik ve desteğiyle Macaristan üzerinde hak iddia etmekten geri durmayan, her fırsatta bu talebini ileri süren Ferdinand, Macaristan'ın Janos Zapolyai'nin idaresindeki kısmının yıllık vergi karşılığında Avusturya'ya terkini teklif vazifesiyle Laski'yi

Kanunî'nin Macar kralı yaptığı J. Zapolyai'nin bilinmiş (Macarca bir tarihten)

İstanbul'a göndermişti. 1540 temmuzunun ilk günlerinde İstanbul'a gelen Laski, Ferdinand'ın talimatı gereğince Osmanlı hükûmet merkezinde tercüman Yunus Beyi, vezir Rüstem Paşa ve Veziriâzam Lütfü Paşayı kazanmak için çok gayret sarfetti. Lâkin hiçbirisine muvaffak olamadı.

Laski İstanbul'dayken Janos Zapolyai'nin ölümü vuku bulduğundan Ferdinand, Andronikos Trankilos adında ikinci bir elçi daha yolladı. Ferdinand'ın ikinci elçisi sür'atle İstanbul yolunu tutarken, Avusturya kıtaları da ayni derecede acele ile Budin'in zaptına hazırlanıyorlardı.

Ferdinand'ın Macaristan'a tecavüzü

Janos Zapolyai'nin ölümü, Ferdinand için Macaristan işlerine müdahale bakımından yeni bir fırsat telâkki edildi. Macar tahtına hak iddia etmekten vazgeçmeyen Ferdinand, evvelâ, Zapolyai'nin yeni dünyaya gelen çocuğunun İsabelle'den doğma olmadığı ve başka bir kadınla münasebetinden dünyaya gelmiş olduğu rivayetini ortaya yaydı. Lâkin Ferdinand bu manevrasında muvaffak olamadı.

Janos Zapolyai ölür ölmez bir taraftan diplomatik yoldan Macaristan'da hak elde etmeğe uğraşırken bir taraftan da acele askerî hazırlıklara girişti. Kendisini Macaristan'ın meşru varisi addeden Ferdinand bunları yaparken İsabelle de kendisi ve oğlunun saltanat hakkının kaybolmaması uğrunda padişah nezdinde faaliyete geçti. Kanunî'den yardım isteyen İsabelle'in elçisi, ayni zamanda otuz bin duka altınından ibaret bulunan Macaristan vergisini de İstanbul'a getirmiş bulunyordu (ekim 1540). Diplomatik teşebbüs ve kurusıkı şeylerden bir netice istihsal edemiyeceğini gören Ferdinand, nihayet Macaristan'a fiilen tecavüze yeltendi.

Leonhard Fels'in idaresinde harekete geçen Avusturya ordusu Osmanlı himayesindeki Macar arazisine girdi. Waitzen, Esztergom, Stuhlweissenburg, Visegrad (Wissegrad) ve Peşte'yi zaptetti. Fakat Ferdinand'ın bu generalinin Budin'e yaptığı taarruz akim kaldı. Bununla beraber Budin'in mutlaka zaptını arzulayan Ferdinand, daha büyük kuvvetlerle 1541 baharında Budin'i kuşattırdı. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin kaydettiğine göre; Budin'i kuşatan Avusturya askerinin miktarı seksen beş bin kişi idi. Muhasara kuvvetlerinin piyadeleri Tuna'dan gemilerle sevkedilirken süvariler de karadan yola koyulmuşlardı. Avusturya askeri Budin önünde birleşince, icabeden yerlere toplar yerleştirilmiş ve Budin gece gündüz topa tutulmuştu. General Von Roggendorf ve Perényi Péter kumandasındaki muhasara ordusu Budin'i zapta çalışırken, başta piskopos Martinuzzi olduğu halde Janos Zapolyai taraftarları da bunlara şiddetle karşı koyuyordu. Zira bunlar, Ferdinand'ın başında bulunduğu Habsburg ailesini Macaristan için hakikî bir tehlike olarak görmekteydi.

KANUNÎ SÜLEYMAN'IN 1541 MACARİSTAN SEFERİ

Janos Zapolyai'nin ölümü hâdisesi vuku bulduğu sırada Ferdinand'ın İstanbul'da bulunan elçisi Laski, temsil ettiği hükûmet namına kesif bir siyasî faaliyet gösterdi. Laski'nin faaliyeti bir buçuk, iki ay kadar devam etti. Elçilik raporularına istinaden hâdiseyi ele alan Hammer'e göre; Laski evvelâ Osmanlı devlet erkânı ile rahat bir şekilde temas ediyor, Macaristan'ın Ferdinand'a ait olması noktasından hareketle, Avusturya tecavüzü karşısında Osmanlı müdahalesini önlemeye çalışıyordu. Lâkin Kanunî tarafından kabul edildiği sırada padişahın: «Ferdinand'a söylemedin mi ki Macaristan bana aittir. O halde buraya niçin geliyorsun?» dedikten sonra, hiddet göstermesi ve kabul salonundan dışarı çıkartılması, Laski'nin Ferdinand namına çalışmalarının sonu oldu. Nitekim padişahın huzurundan geriye alınan Laski, derhal Veziriâzam konağında hapsedildi. Laski'ye bu muamele reva görüldüğü sırada Macaristan'a karşı Avusturya'nın tecavüz niyeti daha belirli bir hal almıştı. Onun için, Macaristan hâdiseleri padişahın huzurunda müzakere edilerek Avusturya ile harbe karar verildi. Vilâyet ve sancaklara emirler yazılarak sefer için hazırlıklara girişil-

mesi bildirildi.

Bu karar verildikten sonra Kanunî Süleyman yanına şehzade Mehmed ve Selim'i alarak 1540 yılı aralık ayının birinde Edirne'ye hareket etti. Edirne'de birkaç ay kalan padişah ancak 1541 nisanında İstanbul'a döndü. Merkezi hükûmete avdet edince mühim memuriyetlerde değişiklik yapan Kanunî Süleyman, Lütfü Paşayı Veziriâzamlıktan azl ile Hadım Süleyman Paşayı Veziriâzam tayin eyledi. Süleyman Paşanın Veziriâzam olmasiyle Rüstem Paşa İkinci, Sofu (Hacı) Mehmed Paşa Üçüncü, Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa Dördüncü vezirliğe getirildi.

1541 baharında Avusturya tecavüzü fiilî bir hal alıp ta general Von Roggendorf ile Pérenyi Péter kumandasındaki kuvvetler Macaristan'a yürüyünce, Kanunî Süleyman Üçüncü vezir Mehmed Paşaya bir Osmanlı ordusu ile Macaristan'a hareketini emretti. Mehmed Paşaya Rumeli askeri ile Budin'in imdadına koşması bildirilirken, Anadolu beylerbeyine yazılan emirde de Anadolu askerini toplıyarak Gelibolu üzerinden geçerek esas kuvvetlere iltihakı emredilmişti.

Önden giden Üçüncü vezir Mehmed Paşadan sonra gerekli hazırlıklar ikmal edilince, Kanunî Süleyman 20 haziran 1541 (25 safer 948) de İstanbul'dan hareket etti. Eski Osmanlı tarihlerinde «İstabur seferi» diye de anılan bu sefer, padişahın Macaristan'a kadar dördüncü gidişini, Kanunî'nin bizzat katıldığı seferlerin de dokuzuncusunu teşkil eder.

Budin önünde çarpışmalar ve Avusturyalıların mağlûbiyeti

Padişahtan epeyce önce Macaristan'a hareket eden Üçüncü vezir Mehmed Paşa, Budin önüne yetişerek, burayı kuşatmakta olan düşmanla muharebeye tutuştu. Avusturyalıların Budin'e tecavüzlerini ele alan Celâl zâde Mustafa Çelebi, Mehmed Paşa kuvvetleriyle Avusturyalılar arasındaki çarpışmaları, meşhur eseri «Tabakat-ül memalik fi derecat-ül mesalik» inde şöyle anlatır: «Mehmed Paşa Buda'ya vardığında yol karşısında çadırlı ordugâh kurdurdu. Almanlar hisar ile Türk askerleri arasında idiler. Mütemadiyen iki taraf çarpışıyordu. Düşman kuvveti fazla olduğundan hem kaledekilerle ve hem de Mehmed Paşanın kuvvetleriyle çarpışıyordu. Düşman, yayalarını kaleye tahsis etmişti, süvarileri de Mehmed Paşanın maiyetindeki kuvvetlerle uğraşıyordu. Her gün zırhlı süvarileri alay alay meydana çıkarak savaş ederlerdi. Yanlarında birçok topları da vardı. Türkler bunlara hücum edemiyorlardı. Çünkü topları, tüfekleri pek fazla olduğundan umumî bir hücumu bu top ve tüfek ateşleriyle püskürtmek onlar için kolaydı. Onlar yaralılarını gemilere bindirip gönderince yerlerine daha fazlasiyle asker ve mühimmat geliyordu. Mehmed Paşa ancak bir oyalama savaşı yapabiliyordu. Halbuki düşman kaleyi aynı zamanda son derecede sıkıştırıyordu. hal bir aydan fazla devam etti».

Avusturya'ya karşı sefer ederken, imparatorluğun doğu sınırlarında İranlıların çıkarmaları muhtemel herhangi bir harekete karşı hazırlıklı bulunması için Veziriâzam Hadım Süleyman Paşayı Anadolu'ya sevketmiş bulunan Kanunî Süleyman, yanında Selim ve Bayezid'den ibaret iki şehzadesi ve İkinci vezir Rüstem Paşa olduğu halde Macaristan'a yürüyerek 26 ağustos 1541 (4

Budin'in 1541 de Avusturyalılar tarafından muhasarası (Macar tarihlerinden)

cemaziyülevvel 948) de eski Budin'e otağını kurduğu zaman, Budin ve Peşte dört gün önce kurtulmuş bulunuyordu.

Bir taraftan Budin'i kuşatmakta, öte taraftan da Mehmed Paşanın emrindeki kuvvetlerle çarpışmakta olan Avusturyalılar, Kanunî Süleyman'ın Budin'e üç dört konak mesafeye kadar yaklaştığını duyunca müthiş bir telâşa kapılmışlardı. Bu haberin düşman ordugâhına yayılması üzerine Avusturya kumandanı 22 ağustos gece yarısı askerlerini gemilere bindirip Tuna'nın sağ sahiline geçirmiye başlamıştı. Avusturya ordugâhındaki telâş ve bundan doğan hareketin farkına varan Mehmed Paşa, vaktin gece olmasına bakmadan derhal taarruza geçilmesini emretmişti. Böylece gece taarruzunda Tuna'nın sol sahilinde kalan Avusturyalıların çoğu kılıçtan geçirilmiş, ancak pek azları kaçıp kurtulabilmişti. Kanunî gelmeden önce bu başarı kazanılırken Avusturya ordusunun birçok top ve mühimmatı Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Türklerin eline geçen şeyler arasına düşman ordusunun davul ve sancakları bile dahildi. Avusturya ordusu baş kumandanı Von Roggendorf ağır yaralı halde Budin'den kaçmaya muvaffak olmuşsa da tam selâmete ulaşamadan yolda ölmüştü. Roggendorf gibi can veren başka generaller de vardı. Tuna'daki Avusturya ince donanmasının kumandanı olan elçi Hieronymus Laski'nin kardeşi Jerom bu şekilde ölenlerden biriydi. Avusturya kuvvetlerinin artıkları perişan vaziyette kaçarken, Kanunî'nin İstanbul'dan hareketi sırasında Tuna yoluyle sevketmiş olduğu ince donanmadaki kuvvetler de zahmetsizce Peşte'ye dahil oluyordu.

Dört cepheli kare şeklindeki müstahkem ordugâhlara eskiden «Istabur» veya «tabur» dendiği için, Budin'i muhasara eden kuvvetlere karşı alınan muharebe vaziyeti de buna benzediğinden, Kanunî'nin yetişmesinden önce kazanılan zafere eski kaynaklarımızın bir kısmında «İstabur zaferi», padişahın seferi de buna bağlanarak seferin adına da «İstabur seferi» denilmiştir.

Kanunî'nin dördüncü defa Macaristan'a girişine vesile teşkil eden bu harekette ordunun yürüyüşü, diğer seferlerde olduğu gibi, yine o derece intizamla cereyan etmiştir ki; ordunun geçiş sahasında en küçük bir şikâyete dahi meydan verilmemiştir. Bir değnek çalana bin değnek sopa atıldığı cihetle, ne ordu efradından bir ferd haksızlığa teşebbüs etmiş, ne de halktan bir kimse malının ziyana uğradığına veya değer fiyatiyle satın alınmadığına dair bir şikâyette bulunmuştur.

Kanunî Süleyman, zafer âmili olan bu intizam ve disiplinle Türk ordusunun başında Budin'e doğru ilerlerken, Belgrad'a vardığı sırada İstanbul'a gelmekte olan Fransız elçisi Rinçon'un Türk topraklarına girmeden önce yolda haydutlar tarafından öldürüldüğü haberini almıştı. Osmanlı ülkesinde nizam ve emniyet böyle ileri bir seviyeye varmışken, Avrupa topraklarında elçilerin bile hayatları tehlike altında bulunmaktaydı.

Macaristan'ın bir eyalet haline getirilmesi

Avusturya kuvvetlerini perişan eden Üçüncü vezir Mehmed Paşa yanına mühim kumandanları alarak 25 ağustosta Kanunî'yi istikbale çıkmıştı. Ertesi gün Kanunî Budin'e dahil olarak eski Budin otağını kurdurduğu zaman, Budin

J. Zapolyai'nin eşi İzabella

kalesinin burçları dört günden beri zafer alâmetleriyle bezenmiş bulunuyordu. O aralık, alınan esirler Kanunî'nin otağı önünden geçirildi. Bunların arasından bir kısmı idam olundu. Hammer'e göre kılıçtan geçirilen esirlerin sayısı altı yüz kadardı.

Kanunî Süleyman Budin'e vardıktan iki gün sonra yani 28 ağustosta çavuşbaşı Ali Ağa, Budin kalesi dahilinde ikamet eden Janos Zapolyai'nin karısı İsabelle'e giderek, küçük oğlunu padişahın ordugâhına yollanmasını tebliğ etti. Önce korkarak şaşkınlıklar geçiren İsabelle, Budin müdafaasına iştirak eden piskopos Martinuzzi'nin de dahil olduğu altı kişilik bir heyet toplıyarak kendisine yapılan tebligat karşısında alınacak tedbirleri görüştü. Bu toplantıda, en başta Martinuzzi padişahın emirlerine uymaktan başka çare olmadığını bildirdi.

Ertesi gün, o sırada bir yaşında bulunan küçük Janos Zigismund Osmanlı ordugâhına götürüldü. Macar ve sair batı kaynaklarındaki mevcut kayıtlara nazaran; Janos Zigismund altun yaldızlı bir saltanat arabasına konmuş yanına da bir sütnine katılmış ve Martinuzzi ile

Kralîçe İsabella'nın müşavirlerinden rahip Martinuzzi Usjesenics (Frater György)

birlikte altı kişiyi bulan heyet tarafından Osmanlı ordugâhına götürülmüş - tür. O âna kadar Macaristan'ın kıralı sayılan bu küçük çocuk ordugâha gi - rerken bir kısım devlet erkânı ile yeniçeriler tarafından selâmlanmıştır.

Kanunî Süleyman, küçük çocuğu İsabelle'in müşavirleriyle birlikte gördükten sonra, onlar için hazırlanmış bulunan çadıra alınmalarını emretti. O aralık bu heyete artık Budin'in bir Osmanlı eyaleti haline getirildiği tebliğ edildi. Böylece Mohaç zaferinin on beşinci yıl dönümünü teşkil eden 29 ağustos 1541 gününde Macaristan'ın en mühim kısmı ilhak edilerek bir Osmanlı eyaleti haline getiriliyordu. İsabelle ve Martinuzzi'nin Türklere sadakat göstererek Budin'i Avusturyalılara karşı müdafaa hizmetlerini nazarı dikkate alan padişah, Budin'i ilhak ederken Macar kıralı Janos Zapolyai'nin küçük oğlu Janos Zigismund'a «Erdel banlığı» nı tevcih etmekteydi. Bu tevcihat üzerine küçük kıralın annesi İsabelle verilen emir gereğince şehirden uzaklaştıktan sonra Kanunî Süleyman 2 eylülde Budin'in iç kısmına dahil oldu. Ayni gün, Budin'in en büyük kiliselerinden olan Meryem Ana kilisesi camie tahvil edildi.

Budin'de ilk eyalet teşkilâtı

Budin bir Osmanlı vilâyeti haline getirilince, ilk beylerbeyliğine eski Bağdad beylerbeyi Süleyman Paşa tayin edildi. Aslen bir Macar olan Süleyman Paşa, bu vazifeye tayin olunduğu sırada, Feridun Bey münşeatında kaydedilmiş olan, Kanunî'nin Hadım Süleyman Paşaya yazdığı 948 cemaziyülevvel (ekim 1541) tarihli nâmesindeki: «arazi-i Öngürüs tamam kaleleri ve cûmle-i muzafat ve levahikiyle ve reaya ve berayası ile sair memalik-i mahrûseme munzam kılınıp kadılar ve dizdarlar ve müstahfızlar nasbolunup hıfz ve haraset için bir miktar asker ifraz olunup düstur-ı amel vezirim Süleyman Paşa» ifadeden anlaşıldığına göre, vezir rütbesinde idi. Vezir rütbesinde birinin Budin beylerbeyliğine tayin edilişi, hiç şüphesiz buraya verilen öneme delildi. Ayrıca Hayreddin Efendi kadılığa, Halil Efendi de defterdarlığa tayin olundu. Budin'in ilk defterdarı Halil Efendi tarafından ilk

arazi tahriri yapıldı. Budin'in muhafazası için Süleyman Paşanın emrine 2 bin yeniçeri, bin sipahi, bin martoloz, üç yüz solak, birkaç yüz gemici ve bir hayli de gemi tahsis edildi. Lûtfü Paşanın «Tevarih-i âl-i Osman» ında kaydettiğine nazaran ise, Budin muhafazasına bırakılan kuvvetlerin miktarı 20 bine yaklaşmaktaydı.

On iki sancaktan mürekkep Budin beylerbeyliği teşkil olunurken Macaristan üçe ayrılmış oluyordu. Bunlardan birincisi, Budin'in merkezlik ettiği Orta Macaristan, ikincisi Erdel banlığına tahsis edilen kısım, üçüncüsü de kuzey ve kuzey batıda bir şerit gibi uzanan ve Avusturya elinde bulunan parça idi. Erdel banlığına ayrılan kısımda Macar milliyeti devam imkânına sahipken, beylerbeyilik haline getirilen orta Macar topraklarında yaşıyan halk da tazyik altında değildi. Budin eyaleti teşkil olunurken, İsabelle'in İstanbul'daki son elçisi şansölye Verböczy'nin yevmi beş yüz akçe ile Macarların baş hâkimliğine tayin edilişinden ve Ebussuûd Efendi tarafından hazırlanmış olan Budin kanununun muhteviyatından anlaşıldığına göre; Osmanlı hükûmeti reaya hukukunu ehemmiyetle gözönünde bulundurmuştur.

Budin'in Osmanlı mülküne ilhakı, elbette o zamana kadar mevcut nizamların bir kısmının değişmesini icap ettirmekle kalmayıp, yerli halkın yabancısı olduğu Osmanlı nizamlarını da buraya getirecekti. Bu nizamların en belirli ve kesin örneğini şüphesiz orada tatbik edilecek kanunda bulmak mümkündür. İşte Budin'in ilhakiyle meydana gelen vaziyetin icaplarını, halkın yeni hak ve vazifelerini, ayi zamanda mirî arazi rejiminin hususiyetlerinin kısaca neler - den ibaret olduğunu bildiren Budin kanunu, ilhak olunan Macaristan'ın hukukî ve idarî statüsünün aynasıdır. Macaristan'da yapılan arazi tahririnin neticelerini gösteren defterin başında Ebussuud Efendinin el yazısiyle bir mukaddeme şeklinde dercedilmiş bulunan ve bir padişah emri biçimini taşıyan Budin kanunu, Macaristan'da bir buçuk

Budin'in on altıncı asır sonlarında Osmanlılar elinde iken bir resmi (Eski yabancı tarih kitaplarından)

asır devam eden Türk idaresinin yarattığı huzurun iktisadî ve hukukî işaretlerini de vermektedir. Bunun için Budin kanununun aynen alınmasında fayda mülâhaza edilmiştir.

«..... tevfik-i rabani ile vilâyet-i Budin'i feth ve teshir buyurub, kâffe-i reaya ve amme-i berâyâ üzerine ahkâm- ma'delet-i zâhireleri icrâ olunmağa tesaddi olundukta, emr-i celil-ül mikdar ve ferman-ı cemil-ül asârları bu veçhile sâdır olmuştur ki; umumen vilâyet-i merkumenin ehli yerli yerinde mukarrer olub, nefislerine ve evlâtlarına aslâ bir ferd taarruz eylemeyüb ve ellerinde olan emvâl-i menkuleleri ve kasabâtda ve kurâda olan evleri ve dükkânları ve sâir binaları ve bağlarının ve bağçelerinin imaretleri kendülerin mülkleri olub, her nice dilerler ise tasarruf iderler. Bey' ve hibe ve sair vücuh-ı temlikât cümle ellerinde olub, fevt olduklarında vereselerine mülkiyet üzere müntekil olub, bağlarının ve bağçelerinin hukukından gayrı asla emval-i mezbûrelerine kimesne dahl ve taarruz eylemeye.

Ve zıraat ve hıraset idegeldükleri tarlaları dahi ellerinde mukarrer ola. Lâkin zikrolunan malları gibi mülkleri olmayub belki sâir memalik-i mahmiyyede arz-ı mîrî dimekle ma'ruf olan arazi-i memleket gibi rakabe-i arz beyt-i mal-i müslimîn olub âriyyet tarikiyle reaya tasarrufunda olub enva'-ı hububdan ve sâir mezruattan her ne dilerler ise eküb biçüb öşür adına olan haracı mukasemesin ve sâir hukukın edâ idüb nice dilerler ise istiğlâl iderler. Mâdem ki arzı ta'til itmeyüb kemâyenbağî ziraat ve hıraset ve ta'mir ideler. Ve bî kusur hukukın edâ ideler, kimesne dahl ve taarruz eylemeye; fevt oluncaya değin tasarruf ideler. fevt oldukta oğulları kendiler makamına kaim olub tafsîl-i mezkûr üzerine tasarruf ideler. Oğulları kalmaz ise, sâir memâlik-i ma'mure arazisi üslûbu üzerine hariçten ta'mire kadir kimesnelere ücret-i mu'accelesi alınub tapuya verile. Anlar dahi tafsîl-i sâbık üzerine tasarruf ideler. Ve bağlarının ve bağçelerinin yerleri dahi bu kabilden olub üzerlerinde imareti harab oldukta, yerleri sâir tarlalar gibi tasarruf olunub üzerindeki bağ ve bağçe gibi mülkleri olmak tevehhüm olunmaya. Vallahu te'âlâ ve âlem ve ahkem. "Ketebehû el-abdül fakir Ebussud'il Mehmed ufiye anhu„».

Osmanlı idaresi Macaristan'da iyi bir huzur ve emniyet tesis etmesine rağmen Avusturya tecavüzü ve tahriki durmayacaktır. Avusturya tahriklerine kapılan Macarların onlarla zaman zaman işbirliğinde bulunmalarını, Türk idaresinin tesis ettiği huzûra rağmen Macar müelliflerinin Türklerin aleyhinde kalem kullanışlarını Türk ve Macar milletlerinin din farklarında ve Macar milliyetçiliğinin tabii bir reaksiyonu şeklinde mütalâa etmek gerekir.

Avusturya hükûmetinin teklifleri

Budin'e gönderdiği ordusu perişan olduktan ve Kanunî Süleyman da taze kuvvetlerle Budin'e geldikten sonra, Ferdinand'ın askerî yoldan başarı sağlaması imkânsızdı. Kanunî Süleyman Macaristandayken Ferdinand'ın yapacağı askerî yoldan başarı sağlaması imkânsızdı. Kanunî Süleyman Macaristandayken Fardinand'ın yapacağı askerî bir hareket, Avusturya sınırının yanıbaşına kadar gelmiş olan muhteşem Türk hükümdarını Viyana'ya veya Alman topraklarının herhangi bir tarafına doğru yürütebilirdi. Bu sebeple Ferdinand için şimdilik tutulacak en doğru yol, diplomatik sahadan yürüyerek Türk hükümdarı ile anlaşmaya çalışmaktı. Ferdinand'ın zihnini işgal eden şey; vergi ödeme teklifini tekrarlıyarak Macaristan'ın kendisine bağlanmasını temin ile, anlaşmak istergörünerek, padişahın Avusturya'yı çiğnemesine mahal bırakmadan İstanbul'a avdetine zemin hazırlamaktı. İşte bunun içindir ki; Kanunî Süleyman Budin'de iken padişah nezdine yeni bir heyet gönderdi. Bu elçilik heyetinin başında Salm Kontu Nikola (Nicolas Von Salm) ile Zigismund Herberştayn (Zigismund von Herberstein) vardı.

Avusturya elçilerine verilen talimat şöyle idi:

a) Padişah sefere çıkmadan önce İstanbul'a gönderilmiş olan elçi Laski ile buluşup (Avusturyalıların Osmanlı or -

dugâhında bulunduğunu zan ettikleri Laski, o sırada Belgrad'da idi) görüşerek, padişahın hangi şartlarla sulha yanaşacağını anlamak üzere vezirlerle mülâkatta bulunmak.

b) Macaristan'ın tamamı Ferdinand'a bırakıldığı taktirde padişaha yüz bin flori vergi ödeneceğini bildirmek.

c) Janos Zapolyai,nin ölümü üzerine Avusturyalılar tarafından zaptedilmiş olan yerler Ferdinand'a iade edildiği taktirde yılda kırk bin flori ödeneceğini bildirmek.

Bu talimat ile Budin'e gelen elçilerin kabullerini, Hammer, elçi raporlarına ve batı kaynaklarının bu hususa dair verdikleri bilgilere göre şöyle anlatmaktadır:

Kanuni Sultan Süleyman (Macarca Tolnai Világtörténelme adlı tarih kitabından)

«Rüstem Paşanın çadırı civarında bir çadıra götürüldüler. Ertesi gün Rüstem Paşanın huzuruna kabul olunduktan sonra diğer vezir Mehmed ve Hüsrev Paşaları ziyarete gittiler. Velâdet-i Meryem yıldönümünde elçiler mutad merasimle huzur-u şâhâneye kabul olundular. Padişahın çadırı civarındaki divan çadırında üç vezir ile birlikte bir minder üzerinde yemek yediler. Vezirlerin arkasında kazaskerlerle nişancı bulunuyordu. Elçilerin muhtelif milletlere mensup kırk altı asılzâdeden mürekkep maiyetleri de sancak beyleri ile birlikte diğer çadırlarda yemek yediler. Yemeğin sonunda vezirler padişahın çadırına giderek müteakiben sefirler de huzura davet olundu. Bunlar sultan Süleyman'a gayet güzel yaldızlanmış bir büyük kadeh, yalnız saat ve günleri değil, yıldızların hareketini de gösterir san'atkârane yapılmış bir asma saat takdim ettiler. On iki hizmetçi bu saatı padişahın huzuruna getirdiler; nasıl kurulacağını zat-ı şâhâneye tarif etmek üzere bir de saatçı beraber idi. Bundan maada bu sanat eserinin bütün aksamını tarif eden bir de kitap takdim olundu. Bir dereceye kadar ilm-i hey'ete vâkıf olan Sultan Süleyman bu makineyi kemal-i dikkatle tetkik etti. Padişah sırmalı bir sayeban altında olduğu halde yanında bir kalkan, bir gürz, bir yay ile oklar var idi. Rüstem ve Mehmed Paşalar sağında ayakta duruyorlardı. Öte tarafında Ferdinand'ın elçilerini huzura almaya memur olanlar ve gümüşle müzeyyen âsâyı hâmil baş silâhdar ve hasodabaşı bulunuyordu. Salm ve Huberştayn birbirini müteakip padişahın elini öperek memuriyetlerinin neden ibaret olduğunu arza giriştiler. Lâkin padişah, onlar söze başlamazdan evvel «ne diyorlar?» diye sorarak ve daha konuşmalarının başında lâflarını kesip vezirlere: «başka diyecekleri yoksa bırakınız gitsinler!» dedi. İki gün sonra Rüstem Paşa ile müzakereye başladılar; Paşa, son şart olmak üzere, Ferdinand'ın zaptetmiş olduğu memleketlerin tamamen iade ve Macaristan'ın o tarafta kalacak

parçası için vergi taahhüt olunmadıkça sulha kavuşamıyacaklarını beyan eyledi».

Ferdinand'ın elçileri Osmanlı ordugâhında on bir gün kaldılar. Fakat kendi lehlerine bir netice istihsal edemeden dönmek mecburiyetini duydular. Elçilere verilen en son cevap Gran, Tata, Wissegrad, Stuhlweiszenburg şehirleri iade edilmedikçe sulhu tespit eden hiçbir muahede aktedilemiyeceği merkezindeydi.

Avusturya elçileri ordugâhtan ayrılırken Rüstem Paşa onlara Tuna boyunca Budin'in surlarının dibine kadar refakat etti. Elçiler mahsus ordugâhın iç kısmından geçirilmişti. Onlar geçerken askerler mutlak bir disiplin içinde idi. Büyük toplar, ikmal teşkilâtı ve Türk ordusunun muhteşem kudreti adım adım takip edilmekteydi. Vezir Rüstem Paşa bir aralık elçiye:

«— Ne gördünüz?» diye sordu. Vezirin maksadını anlıyan Herberştayn'ın buna cevabı:

«— Büyük ve kudretli bir hükümdarın nihayetsiz kuvvetini gördüm» oldu.

Kanunî'nin İstanbul'a avdeti

Kendi maiyetindeki kuvvetlere iş düşmemekle beraber, Üçüncü vezir Mehmed Paşanın kazandığı zafer dolayısiyle, muvaffakiyetli bir sefer haline gelen 1541 Macaristan seferi, Avusturya hududunda mühim meselelerin halline vesile teşkil etmiş oldu. Bu mühim meseleler; Orta Macaristan'ın ilhakı ve Janos Zigismund'un Erdel banlığına tayini idi. Janos Zigismund'un Erdel banlığına tayini ile ayni zamanda Erdel üzerinde fiilen Osmanlı hâkimiyeti başlamış oluyordu. Budin'de beylerbeyliğe ait tayinler yapıldıktan ve Janos Zigismund, annesi İsabelle (İzabella) ile birlikte Erdel'e gönderildikten sonra, padişahın Budin'de daha fazla kalmasına elbette lüzum yoktu. Onun için Kanunî Süleyman 15 eylûl 1541 de Budin'den hareketle 27 kasımda İstanbul'a vasıl oldu.

1543 MACARİSTAN SEFERİ

1541 senesindeki Macaristan seferi Budin önünde büyük bir Avusturya ordusunun ezilmesini; bunu takiben de Orta Macaristan'ın ilhakı ile Janos Zapolyai'nin küçük oğluna Erdel banlığının tevcihi neticesini verdiyse de, Avusturya hükûmeti, Kanunî'nin İstanbul'a dönüşünden kısa bir müddet sonra, bu neticeyi değiştirmeyi hedef tutan faaliyetlere girişti. Lâkin Avusturyanın bu yöndeki faaliyeti iki taraftan da yeni yeni kanlar dökülmesine sebep olmaktan gayrı bir netice vermeyip, bil'âkis Osmanlı devletinin Macaristan için tesis eylediği statü daha kesin çizgilerle belirdi.

Ferdinand'ın gönderdiği yeni elçi

Kanunî Süleyman Budin'den ayrılmadan önce gönderdiği elçiler vasıtasiyle, Macaristan kendisine bırakıldığı taktirde yüz bin altun vergi ödiyeceğini bildiren Ferdinand, 1542 yazında İstanbul'a gönderdiği bir elçi ile ayni şeyi bir daha tekrarlamak istedi. Ferdinand'ın gönderdiği yeni elçi, Janos Zapolyai'nin ölümü üzerine İstanbul'a gelmiş olan Andronikos Trankilos idi. Osmanlı devlet erkânı Ferdinand'ın elçisinin tekliflerini öğrenince padişahın huzuruna kabulüne de mâni oldular. Elçi Trankilos, Ferdinand ile Janos Zapolyai arasında 1538 yılında yapılmış olan Varad anlaşmasına işaretle, metbuunun talebinin bir muahedeye istinat ettiğini söylemesi üzerine, Osmanlı devlet erkânının cevabı; fetih hakkının her şeyden üstün olduğunu bildirmek şeklinde cereyan etti. Veziriâzam Hadım Süleyman Paşa o aralık elçiye; Alâüddevle'nin başına gelenleri hatırlatarak Ferdinand'ın da ona benziyebileceğini ihtar etti. İkinci vezir Rüstem Paşa ise: «İbrahim Viyana'yı ancak parmağının ucuyle tutmuştu; ben iki elimle kavramak isterim» demiş, padişah tarafından kabul şerefine nail olamayışının sebebinin ise getirdiği bu tekliflerden mütevellit olduğunu bildirmişti.

Ferdinand'ın Budin'e yeni tecavüzü

Avusturya arşidükü Ferdinand İstanbul'a elçi göndererek Türklerle sulhen anlaşmak ister görünürken, tecavüz için mühim çapta hazırlıklara girişmiş bulunuyordu. Bu hazırlıklara da, padişah

Budin'de iken başvurduğu siyasî manevrada muvaffak olamayınca tevessül eylemişti.

Varat (Gros Wardein)

Avrupa hükümdarlarının Türklere karşı müştereken mücadelesine taraftarlık göstermesiyle nazarı dikkati celbeden Papa Üçüncü Pol'ün müzaheretini temin ettikten sonra, Ferdinand fazla zahmet çekmeden muhtelif milletlerden müteşekkil büyük bir ordu meydana getirdi. Seksen ilâ yüz bin miktarında olan bu orduda Fransız hariç, Avrupanın hemen her milletinden insan vardı. Joachim Von Brandenburg idaresinde bulunan bu haçlı ordusundaki Macar kuvvetlerine Pérenyi Péter, papanın gönderdiği kuvvetlere de A. Vitelli ile J. de Medici kumanda ediyordu. Bu muazzam ordu ilk hedef olarak seçtiği Budin'e doğru ilerlerken Tuna'da da bir donanma ayni hedefe doğru yol alıyordu.

Osmanlı hükûmeti Ferdinand'ın bu teşebbüslerinden ve hazırlanan ordudan Fransız elçisi vasıtasiyle haberdar olunca, Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşaya Sofya'da hazırlanması bildirildi. Ayrıca Rumelideki sancak beylerinden Ulama Paşa, Dukakinzâde Mehmed Bey ve Aslan Beye de Budin'e yardıma koşmaları emredildi. O sırada, hastalığından dolayı tekaütlüğünü isteyen ve vazifeden ayrılışından kısa bir müddet sonra ölen Süleyman Paşanın yerine Budin valiliğine tayin edilen Bâli Paşa, Budin'de vazifeye yeni başlamış bulunuyordu.

Joachim von Brandenburg'un idaresindeki kuvvetler Tuna boyunu takip ederek Peşte önüne geldiler. Yolda ilerlerken bile Kanunî Süleyman'ın birdenbire karşılarına çıkıvereceğini düşündüklerinden korku ve tereddüde kapılmaktan geri kalmamakta idiler. Peşte'deki Türk kuvvetleri bunları evvelâ şehir dışında karşılayarak çarpışmaya başladılarsa da sayılarının fazlalığını görerek kaleye girmek ve müdafaa muharebesi yapmak mecburiyetini hissettiler. Peşte kalesinde müdafaaya çekilen Türk kuvvetleri sekbanbaşı Yusuf Ağanın idaresindeki 3 bin yeniçeri ile birlikte 8 bin kişiden ibaretti. Halbuki karşıdaki düşman en az Türklerin on mislini buluyordu.

Peşte'yi Tuna'nın mukabil tarafına düşen surlar cihetinden kuşatan müttefikler şehri müthiş bir tazyik altına aldılar. Muhasara ordusunun topları A. Vitelli tarafından iyi bir şekilde tâbiye edildi. Bu sayede topların ateşi hayli müessir olup, surlarda gedik ve rahneler açılmasını sağladı. Buna karşı Türkler de hendek, metris ve kazamatlar yaparak düşmanı içeri sokmamak için tedbirler almaktaydı. Düşman kuvvet-

Joachim von Brandenburg

leri, açılan gediklerden içeri saldırdıkları sırada ağır bir mağlûbiyete uğradılar. Bu sırada Türkler bir çıkış yapmış olsaydı muhasara ordusunu tamamen imha edebilirlerdi, şeklinde mütalâa serdeden müellifler bulunduğu gibi, «Tevarih-i âl-i Osman» sahibi eski veziriâzam Lütfü Paşanın da; düşmanı imha fırsatının kaçırılmasını, o sırada-

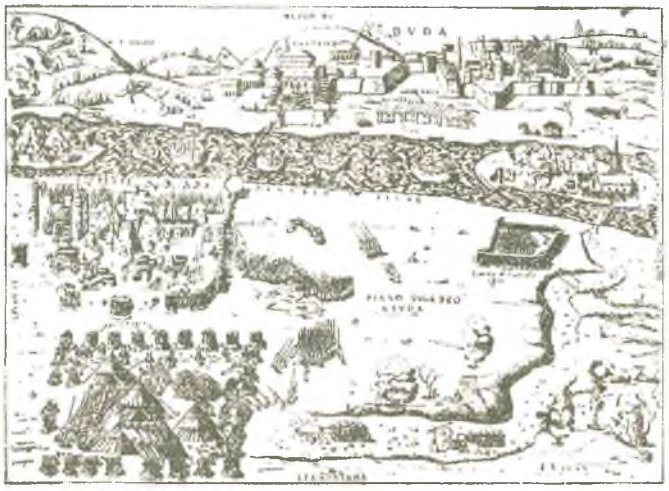

Budin ve Peşte'nin Avusturyalılar tarafından muhasarasını gösteren gravür (A Magyar Nemzet Története adlı Macarca tarihten)

ki Rumeli başbuğunun acemiliğine hamlettiği görülmektedir.

Kendisinin on ilâ on ikide biri nisbetindeki Türk kuvvetleri karşısında ağır zayiata uğrayan, mânen ve maddeten perişan hale gelen düşman nihayet Peşte muhasarasını bırakıp çekilmeğe karar verdi. Onlar çekilirken hücuma geçen Türkler düşmanın perişanlığını büsbütün arttırdı. Ayrıca Türklere tâbi kalelerden çıkan kuvvetler de âni baskınlarla düşman zayiatını biraz daha fazlalaştırdı. Muhasara ve çekilme esnasında yalnız nefer ve küçük rütbeli subay olarak değil, kumandanlarından bazılarını bile kaybeden düşmana Peşte muhasarası pek pahalıya mal oldu. Muazzam sayıdaki istilâ ordusunun hezimetiyle neticelenen Peşte muhasarası pek uzun da sürmemişti: Hammer'e göre 7 gün, Lütfü Paşaya göre de 20 - 29 kasım 1542 arasında 9 günden ibaretti.

Kanunî'nin sefere çıkışı

Avusturya'nın tecavüzü duyulunca, Kanunî Süleyman Anadolu ve Rumeli'deki kuvvetlerin sefer için hazırlıklara girişmesini emretmişti. Bir müddet sonra Peşte'den düşmanın mağlûbiyeti haberi alındıysa da padişah sefer niyetinden vazgeçmedi. Zaten düşman tecavüzüne ait ilk haber alındığı zaman, kışı Edirne'de geçirip oradan Macaristan'a yürümek kararını verdiğinden 17 kasım 1542 (8 şaban 949) de İstanbul'dan ayrılmıştı.

Kanunî Süleyman, Avusturyalıların hadlerini bildirmek için sefere çıkmak hususunda acele etmekle beraber, o sene havalar buna müsaade etmiyecek derecede soğuk gitmekteydi. Bu noktaya temas eden Celâl zâde Mustafa Çelebi «Tabakat-ül memalik» inde diyor ki: «Edirne'nin bahar mevsimi son derece güzeldir. Kışın ise havası sertleşir, bütün suları donar. Bu zamanda nehirler elmas rengini alır. Bu seneki kış herkesi düşündürecek kadar soğuk yaptı.

Her zaman sefer başlangıcı nevruz (yani 22 mart) da yapılırdı. Bu sene havaların soğuk gitmesine rağmen 22 marta kadar harekâtın gecikmesini caiz görmedi. Bunun için Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşayı çağırarak Rumeli askerlerini toplayıp Belgrad'da karargâha iltihak etmesini emretti. Bu emir üzerine Ahmed Paşa o soğuk havada maiyetini toplayıp yürüyüşe geçti».

Kanunî Süleyman şehzade Bayezid de beraberinde olduğu halde 1543 senesi nisanının 23 cü günü Edirne'den hareket geçtiği zaman, Anadolu ve Rumeli tarafındaki Osmanlı kuvvetlerinin seferberliği tamamlanmakla kalmamış, hudut boylarındaki sancak beyleri fütuhat yapacak şekilde faaliyete hazır hâle gelmiş bulunuyorlardı. Kanunî Süleyman, haziranın 4 ünde Belgrad'a vardığı zaman daha önce buraya gelmiş olan Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa ile birleşti. Anadolu beylerbeyi İbrahim Paşa kumandasındaki Anadolu askerleri de esas kuvvetlere katılmış olduğundan, Osmanlı ordusunun sefer kadrosu tamamlanmış bulunuyordu. Kanunî yola

çıkmadan evvel ordunun erzakının mühim bir kısmı Tuna yoluyle Belgrad'a sevkedilmek üzere Karadeniz kıyılarından gemilere yükletilmişti. Hammer'in uzun boylu tafsilât verdiği veçhile; Kanunî'nin onuncu seferini teşkil eden bu harekâtta Osmanlı ordusunun intizam, disiplin, azamet ve zenginliği harikulâde idi.

Macaristan'da bazı kalelerin zaptı

Kanunî Süleyman Edirne'den yola çıktığı sırada Budin beylerbeyi Bâli Paşa ile Bosna beylerbeyi Ulama Paşa bizzat harekâta girişerek sefer mevsimini açmışlardı. Ulama Paşa, Ösek (Eszeg) sancak beyi Murad ve Mohaç sancak beyi Kasım ile birleştikten sonra Pozega (Poszega, Pojega) civarındaki Atine (Athina) kalesi ile, yine bunun civarında Avusturya işgalindeki Macar kalelerinden Safronik, Belostina, Rahoça (Rahocsza) kalelerini aldılar. Bâli Paşa da Nana kalesini aldı.

Daha sonra Ösek sancak beyi Murad (Peçevî'de Pozega sancak beyi), Köstendil sancak beyi Hızır, Avlonya sancak beyi Mesih ve İnebahtı sancak beyi Yahya Paşazâde Ahmed Beyler Valpo'yu zapta hazırlandılar. Ösek civarında bulunan ve evvelce Türkler tarafından zaptedildiği halde bilâhara Avusturyalıların istirdadına maruz kalan Valpo (Osmanlı kaynaklarında Valpu, Valpuve) kalesi hayli müstahkem bir yerdi. Sancak beylerinin emrindeki birlikler kaleyi kuşatmaya hazırlandığı sırada; Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa Rumeli kıtalarının bir kısmı ile Valpo önüne yetişti. Valpo'nun etrafına toplar yerleştirildi. Surları bunlarla dövülüp delik deşik edilince, içindekiler birkaç günlük mukavemeti müteakip teslim oldu (22 haziran 1543), Valpo kalesinin zaptından sonra, yine onun gibi bir aralık Türklerin elde etmiş olduğu kalelerden Siklos (Osmanlı kaynaklarında Şiklaveş, Şeklavş), sevkedilen kuvvetler tarafından kuşatıldı. Bu işler başarılırken ordunun heyeti umumiyesi de Drava önüne ulaşmış bulunuyordu.

Drava nehri, üzerine kurulan köprüden geçilerek tam mânasiyle Macarlarla meskûn sahaya girilince, Pécs şehrine doğru ilerlendi. Meşhur Osmanlı müverrihi Peçevî İbrahim Efendi (1574-1650) nin doğum yeri olan ve Osmanlı kaynaklarında Peçuy diye yazılan (Almanlar bu şehire Funfkirchen derler) Pécs kalesinin muhafızları, Celâl zâde Mustafa Çelebî'ye göre Ösek sancak beyi Murad Beye, Peçevî'ye göre de; Murad Bey ile birlikte Pécs önüne giden Mohaç sancak beyi Kasım Beye harpsiz teslim oldular. Pécs'in alınmasını müteakip Siklos üzerine daha fazla yüklenildi. Toplarla döğülen surlarında yıkıntılar meydana getirildikten sonra yapılan umumî hücumu müteakip zaptedildi (8 temmuz 1543). Ertesi gün Kanunî Siklos kalesini dolaştı, şehrin zaptında mühim hizmet ifa edenlere mükâfatlar dağıtıldı.

Esztergom ve İstolni Belgrad kalelerinin zaptı

Siklos'un zaptından sonra ordu Budin istikametinde yürüyüşe devamla 21 temmuzda, Macaristanın bu en mühim ve meşhur şehrinin önüne ulaştı. Ordu Budin'e girerken Tuna'daki Osmanlı donanması kaptanı Ali Bey ile kethüdası Hasan Bey, padişahı top sesleriyle selâmladılar.

Budin'de ordu birkaç günü istirahatle

Şeklavş (Siklos) kalesi

Lûtfi Paşa

(İlâve : 90)

★

Kanuni Süleyman'ın dördüncü veziriâzamı olan Lûtfi Paşa, müverrih Âli'nin bildirdiğine göre, aslen bir Arnavut devşirmesidir. İkinci Bayezid zamanında Avlonya taraflarından devşirildiği anlaşılan Lûtfi Paşa, Sarayda terbiye edilmiş ve uzun müddet saray hizmetlerinde bulunmuştur. Yavuz Selim'in cülûsunda müteferrikalık ile saraydan çıkmış, daha sonra sırası ile çaşnigirbaşı, kapucubaşı ve mîr-i âlemlik yapmıştır. Yavuz Selim'in saltanatı boyunca, padişahın yakın muhitinde vazifelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kanuni Süleyman'ın cülûsu sırasında Kastamonu sancak beyliği ile ilk defa İstanbul dışında vazife aldığı anlaşılan Lûtfi Paşa, bunu takiben Aydın ve Yanya sancak beyliklerinde bulunmuş, daha bazı sancaklarda vazife gördükten sonra 1533 te Karaman beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Karaman beylerbeyi sıfatiyle 1533 - 1534 İran seferine katıldığı sırada Van gölü kıyısında Tatvan'da Mimar Sinan'a gemi inşa ettirmesi, meşhur mimarın yüksek kabiliyetini ilk defa sezenlerden olduğunu göstermektedir. İkinci vezir sıfatiyle Boğdan seferine iştirak ettiği sırada da Prut nehri üzerinde bir köprü kurdurmak üzere mimar Sinan'ı padişaha tanıtan, ertesi yıl veziriâzam olunca da Sinan'ı hassa mimarlığına getiren yine kendisidir.

Ayas Paşanın azlini müteakip 13 temmuz 1539 da sadarete getirilen Lûtfi Paşanın veziriâzamlığı 1541 nisan sonlarına kadar sürmüştür. Avusturya'ya karşı harp açılması hususunda Divan-ı humâyun toplantılarında müessir konuşmalarda bulunduğu tahmin edilen Lûtfi Paşa, harp kararını müteakip 1541 seferine çıkılacağı sırada birdenbire azledilmiştir. Onun böyle birdenbire azline, sadareti sırasında evlendiği padişahın hemşiresi Şah Sultan ile aralarında geçen sert bir münakaşanın sebep olduğu söylenir. Müverrih Âli'nin bildirdiğine göre, Lûtfi Paşa, gayrı meşru münasebetlerde bulunan bir kadına fercinin oydurulması cezasını tatbik ettirmiş, onun bu gayrı insanî hareketi,

→

zevcesi Şah Sultan'ın kulağına gidince, aralarında şiddetli bir münakaşa olmuş ve «hangi vezir zamanında keşf-i avret kılınmıştır ki senin asrında vaki ola» diye şiddetli tenkidlerde bulunan Şah Sultana karş gazabını yenemiyerek el kaldırmıştır. Hâdise padişaha aksedince, kendisini veziriâzamlıktan azlettiği gibi, hemşiresi ile olan nikâhını da feshettirmiştir.

Lûtfi Paşanın, veziriâzamlığı sırasında halline muvaffak olduğu en mühim harici mesele, Venedik ve Avusturyalılar ile sulh müzakereleri işidir. Osmanlı devletinin lehine mühim noktalar ihtiva eden 1540 Venedik sulhü, devletin o zamanki yüksek kudretinin muahedeye akseden bir tezahürü olduğu kadar, Lûtfi Paşanın, müzakereleri ustalık ve kavrayış ile idaresinin de bir neticesidir. Ayrıca onun siyasî meselelerdeki ehliyeti, Janos Zapolyai'nin hizmetinden ayrılarak Ferdinand'ın hizmetine geçen Avusturya elçisi Lasky (Laczky) ile yaptığı müzakere ve siyasî konuşmalarda da tezahür etmektedir.

Lûtfi Paşa veziriâzam bulunduğu sırada idarî ve malî bir takım tedbir ve ıslahata da teşebbüs eylemişti. Onun irtikâp ve irtişayı kaldırmak için vâki faaliyeti, muhtemelen bir hayli hasım kazanmasına sebep olmuştur.

Lûtfi Paşa veziriâzamlıktan ayrılınca iki yüz bin akçe tekaüt hasları ile Dimetoka'daki çiftliğine çekilmiş ve 1547 de hac için Hicaz'a gidişi hariç, ömrünün geri kalan yirmi senesini hep orada geçirmiştir. Lûtfi Paşa bu müddet zarfında tetebbüatla vakit doldurmuş ve bazı eserler kaleme almıştır. Eserleri arasında en mühimleri «Tevarih-i âl-i Osman» ile «Âsaf-nâme» dir. Devletin kuruluşundan 1553 senesine kadar olan hâdiseleri ihtiva eden Lûtfi Paşanın Tevarih-i âl-i Osman'ının dikkate değer tarafı, kendi yaşadığı zamana ait verdiği bilgilerdir. Maamafih tarafgirane bir hava taşıyan bu eserde, Lûtfi Paşanın serdetmiş olduğu fikirlerin ihtiyatla telâkkisi gerekir. Bilhassa zamanındaki şahısların birçokları hakkında mütalealarında kindarlığı belli olmaktadır. Bunun-

→

geçirirken, bir kantardan üç kantara kadar gülle atan kırk büyük top ile dört yüz küçük top Silistre beyinin emri altında Tuna'dan yukarı doğru sevkedildi. Bu muazzam topçu kuvveti İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilmiş ve Tuna'dan da Budin'e kadar yine gemilerle nakledilmişti.

Osmanlı ordusu Budin'den sonra kuzey istikametinde ilerliyerek Esztergom önüne geldi. Osmanlı kaynaklarında Usturgon şeklinde kaydedilen bu şehirin ikinci bir adı da Gran'dır. Gran suyunun Tuna'ya karıştığı yerde kurul - muş olan Esztergom mamûr ve müstahkem bir belde idi. Seferin icrası sıra - sında hayatta bulunan Celâl zâde Mustafa Çelebi ile Kanunî'nin seferinden yarım asır sonra burasını görmüş olan Peçevî, Esztergom'dan sitayişle bahsetmektedirler. Nitekim Celâl zâde Mustafa Çelebi Esztergom'un meşhur kilise ve kalesini şöyle anlatmaktadır: «Bu kale Tuna nehri kenarında idi. Bunun bir iç hisarı olduğu gibi etrafında da birçok yüksek kiliseler dahi vardır. Bu kiliselerin inşasında yüksek bir mimarî kudreti göze çarpar. Camları hep yaldızlarla süslenmiş ve zemin kısmı mermerle döşenmişti. Üst kalenin yeri yüksekçe olmasından dolayı oranın su ihtiyacı Tuna üzerine kurulan su dolapları vasıtasiyle temin edilmişti. Bu kale dahi evvelce Türkler tarafından alınmış iken sonradan düşman eline geçmiştir».

Tuna yoluyle sevkedilen topların gemilerden çıkarılıp icabeden yerlere tâbiye edilmesiyle; Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye nazaran 25 temmuzda (22 rebiülâhir), Hammer'in kabul ettiğine göre de 29 temmuzda, Esztergom'un kat'î muhasarası başladı.

Osmanlı ordusunun tamamı Esztergom muhasarasına katılmamakla beraber bu meşhur şehrin ne kadar kuvvetle sarıldığına dair bizim kaynaklarda sarih bir şey yoktur. Ayni sarahatsizlik müdafilerin miktarı için de mevzuubahistir. Hammer müdafilerin sayısını bin üç yüz kişi olarak gösterirse de, müthiş silâhlara sahip Türk ordusuna karşı bu kadarcık kuvvetin 12 gün dayanabileceği şüphelidir. Müdafilerin mühim bir kısmının Alman, İtalyan ve İspanyol - lardan müteşekkil bulunduğuna dair kat'î bilginin mevcudiyeti bile, bin üç yüz rakamını tekzip edecek mahiyeti haizdir. Müdafileri teşkil eden çeşitli milletlerin askerlerinin başında kendi soylarından kumandanlar mevcuttu. Bir istihkâm generali olan İtalyan kuvvetleri kumandanı Vitelli'nin topları tâbiye etmekte gösterdiği isabet Esztergom müdafaasının en salâbetli tarafını teşkil ediyordu.

Esztergom muhasarası başladığı sırada ordudan ayrılan kuvvetlerle hem Esztergom civarındaki bazı küçük kalelerin alınmasına, hem de Gran ile Stuhlweisenburg arasında rastlanan bazı mukavemet yuvalarının ezilmesine çalışıldı. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin bildirdiğine göre; Esztergom civarındaki kalelerin fethine memur edilen Mohaç

→

la beraber imparatorluğun zayıf ve bozulmaya yüz tutan tarafları hakkında yaptığı açıklamalar dikkatle okunmaya değer. Tevarih-i âl-i Osman'ı ile Âsaf-nâme'si basılmıştır.

Tarihî bu iki eserinden başka ekserisi fıkıh ve kelâma dair daha yirmiye yakın eseri vardır. Aynı zamanda şair olan Lûtfi Paşanın gerek şiirleri, gerekse tarih sahasının dışında kalan eserleri mühim bir değer taşımamaktadır. Müverrih Âli, Lûtfi Paşanın ilmî iktidarıyle haddinden fazla gururlandığını, hatta devrin

→

büyük âlimi Ebussu'ûd Efendinin şöhretinin ilmî kudreti nisbetinde olmadığını söylediğini kaydeder. Celâl zâde Mustafa Çelebi ise, bil'akis ilmî değerini beğenip medihde bulunur. Bu vaziyete göre, Lûtfi paşanın hakiki hüviyetini bu iki mütalâanın ortasında kabul etmek lâzımdır.

Bibliyografya : Hammer (M. Âta); Devlet-i Osmaniye tarihi. Lûtfi Paşa; Tevarih-i âl-i Osman. Âli; Künh-ül ahbar. Bursalı Tahir; Osmanlı müellifleri. Celâl zâde Mustafa Çelebi; Tabakat-ül memalik fi derecat-il mesalik. Peçevi; Tarih.

sancak beyi Kasım Bey, Esztergom yakınlarındaki mevkilerden «Saz» ve «Manvari» kalelerini aldı. «Gazavat-ı Usturgon ve Istoni Belgrad» isimli eserin sahibi Sinan Çavuş'un kaydına nazaran da: Gran ile Stuhlweisenburg arasındaki sahanın vurulmasına Yahya Paşazâde'nin üç oğlu memur edilmişti. Bunlar: Budin valisi Mehmed, Velçitrin sancak beyi Aslan, Segedin sancak beyi Derviş idi.

Esztergom muhasarası çok şiddetli oldu. Kale sarıldığı sırada, evvelâ, başka yerlerde yapıldığı gibi, müdafilere teslim teklifinde bulunuldu. Teklif reddedilince bombardımana başlandı. Top ateşine Tuna'daki donanma da iştirak etti. İtalyan kuvvetleri kumandanı Vitelli'nin isabetli tâbiyesi sayesinde müdafiler, topçu ateşleriyle Türklere epeyce zayiat verdirmeğe muvaffak oldularsa da, Türklerin kale surlarını daha iyi döğecek şekilde adım adım ilerlemelerini önliyemediler. Ağustosun 5 inci günü Türk kuvvetleri açılan gediklere doğru bir hücum yürüyüşü yaptı. Piyadeler topçu ateşi himayesinde gediklere kısmen sokuldu, duvarlara tırmanan hatta kaleye girenler oldu. Lâkin müdafiler şiddetli bir top ve tüfek ateşiyle bu hücumu akim bıraktırmak kudretini gösterdiler. Bu arada Türklerin zayiatı epeyce idi. Şehitler arasında Anadolu beylerinden Cündi Sinan da vardı. Aynı gün, Tuna'daki donanmayı surlara hayli yaklaştırıp müessir bir top ateşine tutan filo kumandanı Mehmed Bey de ağzına bir mermi isabeti neticesinde şehitler arasına karıştı.

Umumi hücum zayiatla püskürtüldüğü halde muhasara asla gevşetilmedi. Şiddetli topçu ateşi ayni şekilde devam etti. Esztergom'un surları pek çok yerlerinden yıkılmış, şehrin düşmesi bir gün meselesi haline gelmişti. Bu vaziyeti gözönünde bulunduran müdafiler, başlarına gelecek şeyleri basit atlatabilmek için, bir heyet göndererek padişahtan aman dilediler. Böylece; Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye nazaran 7 ağustos'ta (6 cemaziyülevvel), Batı tarihçilerine nazaran da 9 ağustos 1543 te Esztergom Türk hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Şehrin teslim muamelesi tammlanınca Kanuni Süleyman Esztergom'a dahil olarak etrafı gezdi. Cuma namazı şehrin orta kısmında bulunan ve camiye tahvil edilen büyük kilisede kılındı. Muhasara devam ederken bir top mermisi Esztergom'un gotik kilisesinin çan kulesinin üstünü süsleyen altun haça isabet ederek devirmiş, bunu gören Kanunî: «Gran bizimdir!» diye bağırmıştı.

Esztergom'un fethi tamamlanınca kaleye muhafızlar konup şehir için kadı ve dizdar gibi idareciler tayin edildi. O aralık Kanuni Esztergom istihkâmlarının tamirini emretti. Hatta bu işin sür'atle yürütülmesi için vezir ve paşalar arasında vazife taksimi bile yaptı. «Gazavat-ı Usturgon ve Istoni Belgrad» eserinin sahibi Sinan Çavuş'un kaydetti-

Osmanlılar devrinde Esztergom (Estergom, Gran)

ğine göre Kanunî; her sipahinin üç yük, her paşanın bin yük, İkinci vezir Rüstem Paşanın ise beş bin yük taş temin etmesini emretmişti. Bu vazife taksimi ve sür'atli çalışma sayesinde Esztergom istihkâmlarının kısa zamanda tamiri mümkün oldu.

Esztergom fethinin ferdası günü Kanunî Süleyman Lehistan elçisini kabul etti. Leh kıralı, Osmanlı devletiyle iyi geçinmeye devam etmekle beraber Türk ordusunun, kendi sınırına yakın topraklara gelmesi üzerine, herhangi bir ihtimali önlemek gayesiyle dostluğunu teyid ihtiyacını hissetmişti. Leh elçisi Esztergom fethi dolayısiyle hükûmeti - nin tebriklerini bildirince, Kanunî de elçiye ziyafet çekilip hediyeler verilmesini emretmiş bulunuyordu.

Esztergom'un zaptı ve idarecilerinin tayini işi bitince Kanunî Süleyman, Macaristanın eski merkezi Székesfehérvár'ı zaptetmek üzere orduyu harekete geçirdi. Eski Osmanlı kaynaklarında Istolni veya Istoni Belgrad şeklinde zikredilen, bundan dolayı Türk tarihinde Istolni Belgrad diye yer etmiş olan bu şehir yalnızca bir eski merkez olarak değil, Macar kırallarının taç giyme yeri ve topraklarında Macar kırallarının mezarlarını barındırması bakımından ehemmiyet arzetmekteydi.

Almanların Stuhlweissenburg diye isimlendirdikleri Istolni Belgrad, Budin'in 58 kilometre güney batısında, Budin ile Balaton gölü arasında bulunmaktadır. Osmanlı ordusu Esztergom'dan ayrıldığının ferdası günü bu şehrin güney batısında bulunan Tata kalesi önüne vasıl oldu. Tata'nın bir kalesi ve kale üzerinde de çok yüksek burçları vardı. Fakat buranın muhafızları büyük Türk kuvvetleriyle başa çıkamıyacaklarını anladıklarından kaleyi boşaltıp kaçmışlardı. Onun için şehir zahmet çekilmeden ele geçirildi. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin bildirdiğine göre; Tata alınınca, yüksek burçlara malik kalesi yıkılarak yerle bir edildi.

Esztergom'dan hareketin beşinci günü ordu İstolni Belgrad ovasına ulaştı (20 ağustos). Bir taraftan ova ile dağ eteklerine askerin yerleşmesi için çadırlar kurulurken, bir taraftan da muhasaraya başlandı. İstolni Belgrad'ın içinde su dolu bir hendek bulunan dış duvarlarından başka, bir de ayrıca iç kalesi mevcuttu. Hendek sahasının bir kısmının ön tarafında bataklık bir sahanın bulunuşu muhasarayı epeyce güçleştirmekteydi. Gerek şehir civarındaki arazinin bir parçasının muhasarayı güçleştirmesi, gerekse pek muhkem kalesine uzun menzilli topların yerleştirilmiş olması bakımından müdafilerin mâneviyatları yerinde idi.

Muhasara başlayınca şehirdeki Macar topçusu uzun menzilli toplarını devamlı şekilde ateşlediğinden surlara yaklaşılması kolay olmadı. Bu arada Kanunî Süleyman kalenin metanetini de gözönünde bulundurarak, münasip çap ve menzilli topları getirtmek üzere Anadolu beylerbeyi İbrahim Paşayı Budin'e gönderdi. İbrahim Paşa bu vazife ile acele yola çıkarken, Üçüncü vezir Mehmed Paşa ile yeniçeri ağası kalenin bir tarafında, Dördüncü vezir Hüsrev Paşa ile Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa da kalenin diğer tarafında mevzi tuttu. Bunlar gece ve gündüz siper kazdırıp askeri siperlere yerleştirdikten sonra kaleyi sıkıştırmağa devam ettiler. Toplar gelinceye kadar muharebe daha ziyade ok ve tüfek atışı şeklinde cereyan etti.

Toplar gelince derhal icabeden yerlere tâbiye edildi ve kale bedenleri dövülmeye başlandı. Dördüncü vezir Hüsrev Paşa kendi cephesinde ufacık bir gedik açıldığını görerek 28 ağustosta emrindeki kuvvetleri hücuma kaldırdı. Lâkin, ancak bir kişinin geçebileceği genişlikteki bu gedikten mühim sayıda askerin içeri girmesi mümkün olmadı. Teker teker giren asker şehit edildiğinden bu ilk mevzii hücum muvaffakiyetsizliğe uğradı.

Bunun üzerine topçu ateşi şiddetlendirildi. Kale bedenleri mütemadiyen dövülerek yeni gedikler açıldı ve nihayet 2 eylûlde umumî hücuma geçileceği ilân olundu. Askerin şevkini arttırmak gayesiyle yağmaya müsaade edildiği de bildirildi. Umumî hücumun yapılacağı gün sabah erkenden evvelâ üç noktaya topçu ateşi teksif edildi. Ondan sonra

top ateşi kesilerek piyadeler hücuma geçti. Kanlı bir savaş cereyan ederken Türk askerleri açılan gediklerden içeri daldı. Böylece İstolni Belgrad'ın dış müdafaası çökmüş ve müdafilerin bir kısmı iç kaleye çekilmişti. Dış kale çöküp de şehrin mühim kısmı işgale uğrayınca, iç kaledekiler de daha fazla dayanamıyacaklarını anlıyarak padişahtan aman dilemek suretiyle kalenin anahtarlarını teslim ettiler (4 eylûl 1543 salı).

On beş günlük muhasara neticesinde ele geçmiş olan bu meşhur şehri ve fetihten sonra bir kilisenin camiye çevrilişini Celâlzâde Mustafa Çelebi şöyle anlatmaktadır: «Bu şehrin muhteşem sarayları, gayet yüksek kiliseleri vardır. Bu kiliselerin bir çoğunda birçok Macar kıralı gömülüdür. Şehrin her köşesinde muktedir heykeltraşların mermerden yapılmış şaheserleri görülür. Ne tarafa bakılırsa, eski bir mezar taşı, yıkık taklar, çökük kemerler göze çarpar. Birçok yerlerinde büyük taşlardan sandık şeklinde mezarlar vardır ki, bunların kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Bir kısmının süslerine itina edilmiş ve başlarına yakuttan taçlar giydirilmiş ve göğüslerine gümüş ve altun haçlar takılmış olduğuna göre, herhalde onların aziz denilen velileri olduğu anlaşılıyor. Birkaç tanesi kılıç ve hançer kuşanmış ve parmakları altun yüzüklerle süslenmiştir. Burada pek çok da papaz bulunmaktadır. Böyle birçok heykellerin bulunduğu bir kilisenin camie tahvili münasip görülmeyince bunlardan vazgeçildi ve mabetlerden birisi ufak bir tadilâtla cami haline sokulduktan sonra putları, çanları, resimleri kaldırıldı ve bunların yerine mihrap, mimber vesaire yapıldı. Cuma günü padişah ile vezirler ve askerî kumandanlar kale ve şehrin birçok yerlerini gördükten sonra öğle vakti camiye geldiler. Orada güzel sesli hocalar Kur'ân ve hutbe okudular ve padişaha dua ettiler».

Kanunî'nin ölen oğlu Mehmed için Mimar Sinan'a yaptırdığı Şehzade camiinin bir buçuk asır evvel yapılmış bir resmi (Allom'dan)

İstolni Belgrad'ın zaptı tamamlanınca burası Budin'e bağlı bir sancak merkezi haline getirildi. Sancak beyliğiyle Budin valisinin kardeşi Yahya Paşazâde Ahmed Bey vazifelendirildi. Ayrıca bir kadı ve bir kale kumandanı tayin olundu. Şehrin muhafazası için de bin tanesi yeniçeri olmak üzere 4 bin asker bırakıldı. Ayrıca kalesinin tamiratı işi de mevzuubahis edildi. Padişah İstolni Belgrad'dan ayrılmadan önce memleketteki bütün valilere ve Ragüza cumhuriyetine, Fransa kıralına, Venedik senatosuna zafernameler gönderildi.

İstolni Belgrad alındığı zaman mevsim epeyce ilerlemiş olduğundan Kanunî Süleyman başkaca harekâta tevessül eylemedi. İstolni Belgrad'dan ayrıldıktan üç gün sonra ordu Budapeşte'ye vasıl oldu. 23 eylûlde Budapeşte'den hareketle Peterwardein üzerinden Belgrad'a varıldığında harekâtın nihayete erdiği bildirilerek Rumeli kıtalarının yerlerine gitmelerine müsaade olundu. Macaristan'da Avusturya elinde bulunan mühim bazı kalelerin zaptiyle neticelenen bir seferden dönen Kanunî Süleyman, 1543 ekiminin ortalarında İstanbul'a vasıl oldu. Lâkin tam o günlerde en sevgili oğlu şehzade Mehmed'in ölümünün vuku bulması padişahı pek fazla üzerek muvaffakiyetli seferin sevincini gölgeledi.

Macaristan'da 1544 yılındaki harekât

Kanunî Süleyman, mevsimin ilerlemesi sebebiyle 1543 eylûlünde Macaristan'dan ayrılmıştı ama, oradaki harekât tam sona ermiş sayılamazdı. Zira, evvelce Türkler elinde bulunup da Janos Zapolyai'nin ölümü üzerine Avusturyalıların işgaline uğrayan şehirler arasında hâlâ istirdat olunmamış yerler vardı. Meselâ, Osmanlı tarihlerinde Vişegrad diye zikredilen Wissegrad (Vişegrad) bunlardan birisiydi.

Vişegrad (Visegrad)

Kanunî Süleyman İstanbul'a dönerken, Budin beylerbeyi ile Bosna beylerbeyini, ertesi baharda buraların kurtarılması işiyle vazifelendirmiş olduğundan, 1544 baharında Macaristan ve Bosna hududunda yeniden harekât başladı. İlk harekât Vişegrad üzerine icra edildi. Almanların Blindenburg dedikleri Vişegrad şehri İstolni Belgrad gibi hususiyeti haiz ve meşhur bir yerdi. Gran (Esztergom) dan daha doğuda bulunduğu halde, Kanunî'nin, burayı zaptetmek için zaman ayırmayışının sebebi; büyük bir ihtimalle, Vişegrad'ın İstolni Belgrad'dan daha kolaylıkla fethedileceğini ve kendisi olmadan da bu işin başarılacağını hesapladığına hamledilebilir.

Janos Zapolyai'nin ölümünü müteakip Avusturya işgaline düşen Vişegrad'da Macar kırallarının taçları hıfzedilmekteydi. Ayrıca, Gran'dan daha doğuda ve Tuna kıyısında bulunan bu şehrin nehirdeki nakliyatın kontrolü için de elde tutulması lâzımdı. Vişegrad, yalnızca kıral taçlarının saklandığı yer olarak değil, Macar tarihine ait birçok mühim siyasi hadiselerin cereyan sahası olarak da ehemmiyet arzetmekteydi. Zaten bu ehemmiyeti dolayısiyle şehir çok mamur ve müstahkemdi. Vişegrad Mohaç muharebesi neticesinde ilk defa Türk idaresine geçmişse de, bilâhare elden çıkmıştı. Kanunî Süleyman, son Macaristan seferlerine çıkmadan önce Ferdinand'a yazmış olduğu mektupta, iadesi gereken yerlerin en başında İstolni Belgrad ile Vişegrad'ı zikretmişti.

Budin beylerbeyi Yahya Paşazâde Mehmed Paşa 1544 baharında İstolni Belgrad sancak beyi olan kardeşi Ahmed Beyi, Segedin sancak beyi Derviş, Mohaç sancak beyi Kasım, Pozsega (Pozega, Pojega) sancak beyi Murad Beyleri yanına çağırdı. Budin ve Gran'da bulunan yeniçerilerin yarısı ve sancak beylerinin askerleriyle Vişegrad'ı kuşattı. Şehirdeki müdafiler on günlük mukavemetten sonra Budin valisi Mehmed Paşaya teslim oldular.

Vişegrad'ın zaptından sonra Mehmed Paşa Tuna'yı geçerek doğu istikametinde ilerledi. Macar kırallığının eski eyalet merkezlerinden olan Neograd (Noygrad, Nögrad) üzerine yürüdü. Neograd kalesinin muhafızları Türkler yaklaşırken şehri bırakarak kaçmış olduklarından belde tüfek patlatılmaksızın ele ge-

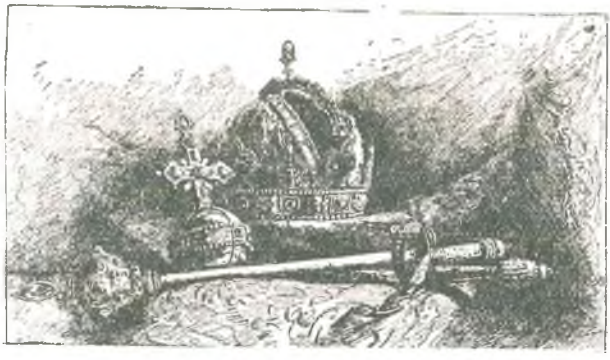

Macar krallığının taç ve diğer alâmetleri (Macar tarihlerinden)

çirildi. Neograd'dan sonra Türk kuvvetleri Hatvan'a doğru teveccüh etti. Buranın muhafızları şehri ateşliyerek Erlau'ya kaçmış olduklarından Hatvan da Neograd gibi muharebesiz zaptedildi. Hatvan zaptedilince evvelâ bir muhafız kumandan tayin edildiyse de bir müddet sonra Veli Bey Hatvan sancak beyliğiyle vazifelendirildi. Hatvan sancak merkezi haline getirilirken, Avusturyalıların Erlau mıntıkasına yaptıkları tecavüzlerin buradan kolaylıkla önlenmesi meselesi gözönünde bulundurulmuştu.

Hatvan'ın zaptından sonra da hareket durmadı. Sarvis adındaki küçük bir ırmağın boyunda uzanan şehirlerden Dombavar, Dobrekoz (Daebraekaez), Simontornya zaptedildi. Bu arada ele geçen yerlerden Ozara'yı, Mehmed Paşa Mohaç sancağına ilâve eyledi.

Simontornya muhasar edilmekteyken Budin beylerbeyi Mehmed Paşa, Bosna ve Hırvatistan tarafında fütuhatta bulunan Ulama Paşaya yardım etmesi hususunda emir almış olduğundan bir kısım kuvvetleri o tarafa yolladı. Bosna ve Hırvatistan tarafında Bosna beylerbeyi Ulama Paşa ile Hersek sancak beyi Malkoç bey fütuhatta bulunmakta idiler.

Budin beylerbeyi Simontornya'nın muhasarası ile meşgulken Ulama Paşa da Slovenya'da Velika kalesinin muhasarası ile meşguldü. Müverrih Peçevi'nin de işaret ettiği veçhile, Velika kalesi, o civardaki köylülerin Osmanlılar tarafından elde olunmasiyle fazla zahmet çekilmeden zaptedildi. Velika'nın alınmasını müteakip Ulama Paşa harekâtı Hırvatistan'a intikal ettirerek İvoniça civarındaki Monoslo kalesini aldı. O sırada Agram (Zagreb) piskoposu hayli korkuya kapıldıysa da Ulama Paşa Agram'a yürümiyerek Varasdin civarında Sagorya adı ile anılan topraklara doğru uzandı. O sırada Hırvat, Karintiyalı ve İstiryalılardan müteşekkil bir kuvvet Türklerin karşısına çıktıysa da, Türk kuvvetleri bunları mağlûp etti. Hatta yenilerek kaçan düşman kumandanlarından birisi esir edildi. Ulama Paşa ve Malkoç Bey, bu muvaffakiyetli harekâttan sonra Dubitsa (Dubiça) ve Banialuka üzerine çekildi.

1544 yılında Budin beylerbeyi ve Bosna beylerbeyinin icra ettiği harekât hep Türk kuvvetlerinin muvaffakiyetiyle neticelendi. Yalnız, bizim kaynakların bahsetmeyip, yabancı kaynaklarda görülen bazı kayıtlara istinaden Hammer'in bildirdiğine göre; Gran tarafındaki Sala kasabasını kuşatan iki bin kişilik Türk kuvveti, içerdekilerin âni çıkış hareketleri üzerine mağlûp olmuş ve bu kasaba önünde beşyüz Türk ölmüştür.

1541 senesinden itibaren yapılan harekât Macaristan işlerinde istikrarı ve idarî teşkilâtta da genişlemeyi mümkün kıldı. Budin ve Bosna beylerbeylerinin harekâtından sonra beylerbeylik merkezi Budin ile birlikte Macaristan'daki sancakların sayısı on ikiyi bulmuştu. Bunlar: Gran (Esztergom), İstolni Belgrad (Stuhlweissenburg), Mohaç, Pécs (Peçuy, Funfkirchen), Siklos, Neograd (Noygrad), Hatvan, Veszprem, Segedin, Sexard (Soksar) idi.

Neograd ve kalesi (Eski bir resim)

Charles-Quint ve Ferdinand ile beş senelik sulh

Ferdinand'ın Macaristan'da, Charles-Quint'in de Akdenizde son yıllarda üst üste uğradığı mağlûbiyet ve muvaffakıyetsizlikler, bunları, uzun uğraşmalar sonunda Türklerle anlaşmaya mecbur bıraktı. Harbe devam edildiği, daha doğrusu sulh tesis olunmadığı taktirde, Alman hükümdarlarının kayıpları mütemadiyen artacaktı. Padişahın katıldı -

Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve : 91)

★

Koca Mustafa Paşa : Yavuz Selim padişah olduğu zaman veziriâzamlık makamında Koca Mustafa Paşa bulunuyordu. Selim'in saltanat uğrunda babası İkinci Bayezid ile mücadelesi sırasında sadaret makamını işgal eden ve saltanat tebeddülüne şahit olan Koca Mustafa Paşa, İkinci Bayezid'in son, Yavuz Selim'in ilk veziriâzamıdır. Frenk veya Rum aslından olan Koca Mustafa Paşa kapıcıbaşılık ile Enderundan çıkmıştır. Onun hayatının, veziriâzam olmadan önceki devresinin, tarihte en fazla dikkati çeken hâdisesi; Cem Sultan için Roma'ya Papanın nezdine gönderilişidir. Roma'ya yaptığı seyahatte, Cem Sultan'ın zehirlenmesi meselesine adı karıştığından, bu yüzden umumiyetle kötülenerek anılır. Hatta kendisinin yükselişini onun bu meseledeki rolüne atfedenler vardır. Fakat Roma'ya gidişinden sekiz sene sonra, yâni 1498 de Rumeli beylerbeyi, 1501 de de vezir oluşuna bakılırsa, bu yükselişin pek de sür'atli cereyan etmemesi cihetiyle, mezkûr kanaatta fazla isabet aramamak gerekir.

Koca Mustafa Paşanın, Yavuz Selim zamanındaki veziriâzamlığı yedi aydan birkaç gün fazla sürdü. İkinci Bayezid'in oğulları arasındaki mücadelenin kızıştığı devrede şehzade Ahmed'i karşılatmak üzere Üsküdarda atlar hazırlatmış olması (eylûl 1511) Ahmed taraftarı olarak mimlenmesine sebep olmuştu. Selim Ahmed'le mücadele ettiği günlerde, onun Ahmed'le gizli muhaberesini öğrenince, derhal idam ettirdi (Aralık 1512).

Koca Mustafa Paşa bir hayli hayrat bırakmış vezirlerdendir. İstanbul'daki Koca Mustafa Paşa semti onun namını taşır. Burada cami, medrese, imaret, mektep ve tekkesi vardır. Ayrıca Eyyûb'da bir camii, Rumeli'de Yenice-i Karasu'da imareti, Nevrekop'ta cami ve mektebi mevcuttur.

Dukakin oğlu Ahmed Paşa : Koca Mustafa Paşanın idamından sonra dördüncü defa veziriâzam yapılan Hersek zâde Ahmed Paşa, Çaldıran seferi dönüşünde azledilince (28 ekim 1514), Dukakin zâde Ahmed Paşa veziriâzam oldu (1514 aralık başı). Dukakin oğlu Ahmed

→

Paşa soy itibariyle Arnavutlaşmış bir Norman ailesinden gelmektedir. Arnavutlukta Drin nehrinin sol kıyısı ile Fandi ırmağı ve Leç kasabası civarına sahip olan Dukakin ailesi, bu topraklar Osmanlıların eline geçince, bir kısmı İtalya'ya giderek Napoli'de oturmuşlar, bir kısmı da İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Ahmed Paşa, işte bu ailenin islâmiyeti kabul ile devlet hizmetine giren kısmından yetişmiştir. İkinci Bayezid'in saltanatının son yıllarında vezirlik rütbesine yükselen Dukakin zâde Ahmed Paşa, Çaldıran harbi sırasında ikinci vezir bulunuyordu. Bu meşhur seferden dönülürken yeniçerilerin yaptıkları yağmacılık hâdisesi üzerine, veziriâzam Hersek zâde Ahmed Paşa, çadırı başına yıkılmak suretiyle azledilirken, o gün ayni muameleye Dukakin zâde Ahmed Paşa da maruz kalmıştı. Fakat mazûliyeti pek uzun sürmemiş, bir buçuk ay kadar sonra da veziriâzam olmuştur.

Yavuz Selim'in veziriâzamları içinde en kısa müddet veziriâzamlık yapan budur. Çaldıran seferi dönüşü hâdise çıkaran yeniçeriler, Yavuz Selim kış mevsimini Amasya'da geçirdiği sırada, bir gece vezir Pîrî Paşa ile padişahın hocası Halîmî Çelebî'nin evini basmışlardır. Bu hâdisede Dukakin zâde Ahmed Paşanın rolü olduğu anlaşılıp, Dulkadir oğlu Alâüddevle ile de mektuplaştığı dedikodusu ortalığa yayılınca, Yavuz Selim huzuruna çağırarak bizzat kendisi hançerlemiş ve sonra kethüdası Hasan Ağa ile birlikte akhadımlara başını kestirtmiştir (1515 mart ortaları).

Hadım Sinan Paşa : Şecaatiyle marûf Osmanlı vezirlerinden olan Hadım Sinan Paşa, rivayete göre aslen doğu Bosna'da Boroviniç adında asil bir aileye mensuptur. Akhadımlardan olan Sinan Paşa, sancak beyliği ile saraydan çıkmış, bir müddet sonra da Anadolu beylerbeyliğine getirilmiştir. Bu makamı uzun yıllar muhafaza eden Sinan Paşa, şecaat sahibi ve iyi bir kumandan olduğunu müteaddit vesilelerle göstermiştir. Mora'da İnebahtı, Modan ve Koron kalelerinin zaptı sırasında Koca Mustafa Paşa Rumeli beylerbeyi

→

→

iken Sinan Paşa da Anadolu beylerbeyi idi. Modan'ın zaptı (ağustos 1500) münasebetiyle İkinci Bayezid «beylerbeyim Sinan Paşanın ve yeniçerilerimin şecaatiyledir ki Allah bu kaleyi bana ihsan etti» demek suretiyle Sinan Paşanın hizmetini belirtmişti. Çaldıran meydan muharebesine de Anadolu beylerbeyi sıfatiyle iştirak eden Hadım Sinan Paşa, bu harpte Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa şehit düşünce onun yerine getirildi.

Yavuz Selim, Dukakin zâde Ahmed Paşayı öldürtünce bir müddet onun yerine kimseyi tayin etmedi. Nihayet Rumeli beylerbeyi Sinan Paşa, Dulkadır ülkesi nin zaptındaki muvaffakiyetini müteakip veziriâzam oldu. Hadım Ali Paşadan sonra veziriâzam olan akhadımların ikincisi olan Hadım Sinan Paşa, bu makamda birkaç ay kaldıktan sonra yerini Hersek zâde Ahmed Paşaya terketti. Yavuz Selim, Hersek zâdeyi beşinci veziriâzamlığından tokatlıyarak azledince, Hadım Sinan Paşa ikinci defa veziriâzam oldu (26 nisan 1516). Merc-i Dabık ve Ridaniye meydan muharebelerine veziriâzam olarak iştirak eden Sinan Paşa, Kölemenlerin Osmanlı ordusunun merkezine hücumları sırasında şehit düşmüştür. Yavuz Selim bu cesur vezirin şehadetine pek üzülmüş, Sinan Paşanın adının «Sinanüddin Yusuf» oluşunu gözönünde bulundurarak «Kısas-ı Enbiya» daki «kıssa-i Yusuf» a telmihen: «Mısır'ı aldık ama, Yusuf'u kaybettik» diyerek, teessürüyle beraber Sinan Paşanın değerini belirtmiştir.

Yunus Paşa: Devşirmeden yetişen Yunus Paşanın ırkı meçhuldür. Sancak beyliğinde Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinde bulunmuş, daha sonra da kubbe vezirliğine kadar yükselmiştir. Ridaniye meydan muharebesinde Sinan Paşanın şehit düşmesi, Yunus Paşaya veziriâzamlık kapısının açılmasını sağlamıştır (3 şubat 1517). Ridaniye muharebesinde sol kol kuvvetlerine kumanda etmekteydi. Ridaniye'den sonra Tomanbay Kahire'ye baskınla girdiği zaman, Yavuz Selim şehrin istirdadına veziriâzam Yunus Paşayı memur etti. İstirdat için cereyan eden çarpışmalar sırasında Yunus Paşa yaralanmıştı.

Yunus Paşa Mısır'ın ilk valisi olması bakımından da dikkati çeker. Zira Yavuz Selim kendisini, veziriâzam tayininden kırk gün kadar sonra Mısır valiliğiyle de vazifelendirmişti. Lâkin onun veziriâzam-

→

→

lığına ilâveten Mısır valiliği, padişahın Mısır'dan ayrılmasına kadar bile devam edemedi. Yunus Paşanın üzerinden valiliğin alınmasına sebep, onun rüşvet almak üzere Mısır halkını tazyik ettiğine dair şikâyette bulunulmasıydı. Yavuz Selim, Yunus Paşanın yerine Mısır valiliğine Kölemen ümerasından Hayırbay'ı tayin etmiştir (Ağustos 1517).

Yunus Paşa, Mısır'dan dönülürken Bülbis civarından geçildiği sırada, Yavuz Selim'in «İşte Mısır arkamızda kaldı» diye bir cümle sarfetmesinden faydalanarak, Hayırbay'ın Mısır valiliğine tayinini tenkide kalkışınca, padişah tarafından hemen oracıkta idam edilmiştir (13 eylûl 1517). Yunus Paşa, Koca Mustafa ve Dukakin Ahmed Paşalardan sonra Yavuz Selim'in idam ettirdiği veziriâzamların üçüncüsüdür.

Pirî Mehmed Paşa: Yavuz Selim'in son, Kanunî Süleyman'ın ilk veziriâzamı olan Pirî Mehmed Paşa, bu padişahın ırkan Türk yegâne veziriâzamı olması bakımından da üzerinde durulması gereken bir şahsiyettir. İstanbul'un fethinden beri gelip geçen on altı (müteaddit geçişler hariç) veziriâzamdan Karamanî Mehmed, Çandarlı İbrahim Paşadan başka Türk aslından gelen üçüncü şahıs Pirî Mehmed Paşadır. 1453 ten 1523 senesine kadar geçen 80 sene zarfında bu üç Türkün veziriâzamlık müddeti sadece on sene tutmaktadır. Kanunî Süleyman'ın uzun saltanatı müddetince de Pirî Paşadan gayrı Türk aslından veziriâzam gelmemiştir.

Yavuz Selim, Yunus Paşayı idam ettirince İkinci vezir Zeynel Paşayı veziriâzamlığa getirmiyerek, sefere çıktığı sırada İstanbul'da bırakmış olduğu Pirî Mehmed Paşayı sadârete dâvet etmiştir. Onun Şam'a vasıl olarak padişahtan mührü hümâyunu teslim almasına kadar veziriâzamlık makamı 4 ay 11 gün boş kalmıştır.

Pirî Paşa, Konya Aksarayında Zincirlikuyu medresesi müderrislerinden meşhur Cemaleddin Aksarayî neslindendir. Babası ûlemadan Mehmed Celâleddin bin Ahmed Çelebi'dir. Vezaret rütbesine ulaşıncaya kadar Pirî Mehmed Çelebi diye anılan bu değerli adamı, Amasya'da dünyaya gelmiştir. İlk çocukluk yılları burada geçtiği gibi yetişme yeri de burasıdır. Medrese tahsilini burada görmüş, kadılık etmiş ve nihayet İkinci Bayezid zamanın-

→

→

da Anadolu defterdarı olmuştur. Yavuz Selim zamanında başdeftardar sıfatiyle Çaldıran seferine katılmıştır. Harpten önce toplanan mecliste ileri sürdüğü fikirle padişahın nazarı dikkatını celbeden ve Yavuz'un, mecliste hazır bulunanlara: «İşte yegâne rey sahibi adam, yazık ki vezir olamamış» demesine sebep olan Pirî Çelebi, Çaldıran zaferi dönüşünde Pasinler ovasına yaklaşıldığı sırada vezirliğe terfi ettirilmiştir (13 ekim 1514).

Pirî Mehmed Paşa, Yavuz Selim'in veziriâzamı bulunduğu sırada, padişahın batı işleriyle meşgul olmasını arzulamaktaydı. Onun bu husustaki fikirlerini bir misalle ele alan Celâl zâde Mustafa Çelebi «Tabakat-ül Memalik» inde şöyle diyor:

«Hıristiyan askerleri bilhassa Yavuz zamanında fırsat buldukça sınırlarımıza ve hatta Semendre kalesine gelerek askerlerimize meydan okurlardı ki, Yavuzla vezirlerinin arasındaki ahenksizliğin sebeplerinden biri de bu idi. Nitekim Mısır seferinden dönüşte Sultan Selim bir gece sevdiği veziriâzam Pirî Mehmed Paşayı çağırdı ve hasbıhal esnasında Şah İsmail'in de bahsini açtı ve ona ne yapmak lâzım geldiğini sordu. Veziriâzam sustu ve başını önüne eğdi. Yavuz sualine cevap alamayınca: «Söylesene» dedi. Pirî Paşa da «Padişahım açık söylersem kızmaz mısınız?» Sultan Selim: «Hayır, kızmam» deyince, Mehmed Paşa ona: «Batı devletleri karadan, Rodos şövalyeleri denizden nüfuzumuzu kırmakta iken Çaldıran kaçağına ehemmiyet vermenize mâna veremiyorum» dedi. Sultan Selim: «Batı devletleri donanma kuvvetiyle Avrupaya hâkim olmuşlar, ben senin donanmaya ehemmiyet verdiğini hiç de görmedim. Bu kabahat senin gevşekliğinde ve benim sana karşı olan şefkatimdedir. Mademki savaşı batıya çevirmek istiyorsun. Ben de senden az zamanda bir donanma isterim» cevabını vermiştir.

Celâl zâde Mustafa Çelebi bu konuşmayı anlattıktan sonra Pirî Mehmed Paşanın o günden sonra donanmaya çok ehemmiyet verdiğini, pek çok harp malzemesi hazırladığını, bu hazırlıkların Kanunî devrinde Belgrad'ın zaptında çok işe yaradığını bilhassa ehemmiyetle kaydeder. Pirî Paşanın donanmaya ehemmiyet vermesi bununla kalmamış, Rodos seferi sırasında da bu yolda büyük hizmet ve gayreti görülmüştür.

Pirî Mehmed Paşa, muktedir ve tecrü-

→

→

beli bir devlet adamı olduğu halde, hasodabaşı İbrahim Ağayı veziriâzam yapmak isteyen Kanunî Süleyman tarafından tekaüd edilmiştir (27 haziran 1523). Pirî Paşanın tekaüde sevkini onun şahsı ile izaha çalışan «Peçevî» onun için:

«Gayet akıl-ü dânâ, sahib-i fazl-u zekâ ve müdebbir-ü kâr-âzma, pîr-i vakur idi. Hatta arza gittikçe saadetlû padişah kendüden hicâb çeker ve ziyade tevkir-u ihtiram ederdi» demektedir. Hayrullah Efendi ise, Kanunî'nin:

«Pirî Paşayı sadaretten azletmeyince padişahlıkta olan istiklâl lezzetini bulamadım; zira her ne zaman Pirî Paşa huzura girse ben kendimi her şeyde cesaretsiz ve umûr-u icraiyede mütereddit görür idim» sözlerini söylediğini kaydeder.

Pirî Mehmed Paşa tekaüd edildikten sonra Silivri'deki çiftliğine çekildi ve kendisi on sene daha yaşadı. Ölümünün macuna konan zehirle vuku bulduğu rivayet edilir. Mezarı Silivri'de camiinin yanındadır. Haliç'te Hasköy ile Halıcıoğlu arasındaki Pirî Paşa mahallesi onun nâmını taşır. Bu mahallede bir mescidi vardır. Bundan başka İstanbul'da cami, medrese ve tekkesi; Silivri'deki camiinden başka medrese ve imareti; Konya Aksaray'ında mescit, imaret, zaviye ve mektebi vardır. Devrinde etrafına derin bir hürmet telkin etmiş olan Pirî Mehmed Paşa «Remzî» takma adiyle şiirler de yazardı.

İbrahim Paşa: Yavuz Selim zamanından devreden Pirî Mehmed Paşadan sonra Kanunî devrinin ikinci, fakat Kanunî'nin tayin ettiği veziriâzamların ilki olan İbrahim Paşa 84 numaralı ilâvede müstakilen verilmiştir.

Ayas Paşa: Kanunî Süleyman'ın bizzat tayin ettiği veziriâzamların ikincisi olan Ayas Paşa, o devirde İstanbul'da Venedik elçisi bulunan Piero Bragadin'in bildirdiğine göre; Epir sahilinde Avlonya'nın güneyindeki Himara'da doğmuştur. Türk kaynaklarından Celâl zâde Mustafa Çelebi de onun Arnavut aslından olduğunu söyler.

İkinci Bayezid zamanında genç bir devşirme olarak saraya alınıp, enderunda yetişen Ayas Paşa, saraydan «serdengeçti ağalığı» ile çıkmıştır. Yavuz Selim'in Çaldıran seferine Yeniçeri ağası sıfatiyle katılan Ayas Paşa, Mısır seferinde de ayni vazife ile bulunmuştur.

→

→

Kanuni'nin cülûsu sırasında Anadolu beylerbeyi olan Ayas Paşa, billâhara Rumeli beylerbeyliği yaptı. Mısır'da Hain Ahmed Paşa hâdisesi çıktığı sırada Ayas Paşa vezir rütbesinde idi. Kanuni'nin Rodos, Mohaç, Viyana ve Irakeyn seferlerine iştirak etmiş olan Ayas Paşa, İbrahim Paşanın 15 mart 1536 da boğdurulması üzerine veziriâzam olmuştur. 13 temmuz 1539 da veba salgınında ölünceye kadar üç sene dört ay veziriâzamlık etmiştir.

Veziriâzam bulunduğu sırada Kanuni'nin Arnavutluk ve Korfu seferi ile Boğdan seferine iştirak eden Ayas Paşa, daha ziyade bir harp adamı olup selefleri nin iktidarına sahip değildi. Onun harp adamı hususiyetini taşıdığına Celâl zâde Mustafa Çelebi de bilhassa işaret etmekte, Venedik elçisi ise, ayni noktaya parmak basarak okuyup yazma ve söz söyleme kabiliyetinin kıt olduğunu söylemektedir.

Ayas Paşa, kendisinden önceki veziriâzamların devlet adamlığı kabiliyetini taşımamakla beraber, devlete ziyan verecek bir icraatı da yoktur. Müverrih Âli, onun, devlet işlerini bulduğu gibi idare ettiğini kaydetmektedir.

İstanbul'da Kabataş'ın üst tarafındaki Ayas Paşa semti onun namını taşır. Ayas Paşanın bu semtte bir takım binaları ihtiva eden havuzlu bir bahçesi vardı.

Ayas Paşa kadınlara fazla düşkün bir insandı. Evinde bir defada kırk beşik sallandığı ve ölürken yirmiden fazla evlâdı kaldığı rivayet edilmektedir.

Ayas Paşanın en mühim hayratı Trakya'da Saray kasabasında olup câmi, mektep, medrese ve imaret gibi tesisattan mürekkeptir. Öldüğü sırada 57 yaşında olduğu anlaşılan Ayas Paşanın türbesi, İstanbul'da, Eyyub türbesi civarında, medrese pencereleri önündedir.

Lütfü Paşa: Kanuni'nin Ayas Paşadan sonraki veziriâzamı olan Lütfü Paşa müstakil bir ilâve (90) halinde verilmiştir.

Hadım Süleyman Paşa: Tarihte Hind seferiyle şöhret yapmış Osmanlı devlet adamlarından olan Süleyman Paşa, akhadımlardandı. İkinci Bayezid devrindeki Hadım Ali, Yavuz devrindeki Hadım Sinan Paşadan sonra hadım veziriâzamların üçüncüsüdür. Irkı hakkında Osmanlı kaynaklarında bir işaret bulunmıyan Süleyman Paşa saray hizmetlerinde yetişmiştir.

→

→

Yavuz Selim'in son zamanında hazinedarbaşı olup odabaşılık hizmeti de ilâveten kendisine verilmişti. Süleyman Paşa muhtemelen sancak beyliğiyle saraydan çıkmış, Makbul İbrahim Paşanın veziriâzamlığının ilk yıllarında Şam beylerbeyi olduktan sonra kendisini daha iyi tanıtmaya başlamıştır. 1525 yılı haziranında Mısır valiliğine tayin edilen Hadım Süleyman Paşa on sene bu vazifede kalmış ve iyi idaresiyle tanınmıştır. Mısır'dan alınan vergiyi «Mısır hazinesi» namı altında ilk defa İstanbul'a gönderen odur. Mısır valiliği sırasında imara ehemmiyet veren Hadım Süleyman Paşa Kahire kalesinde bu neviden emekler harcamış, ayrıca bir zaviye, birisi kale içinde, diğeri Nil kenarında Bulak'ta olmak üzere iki cami yaptırmıştır.

Hadım Süleyman Paşa **Mısır valiliğin**den ayrıldıktan birkaç ay sonra Anadolu beylerbeyi olmuş, 1537 yılında da vezaretle ikinci defa Mısır valisi tayin edilmiştir. Süleyman Paşanın, Kızıldeniz donanmasiyle meşhur Hind seferi bu ikinci Mısır valiliği devrine rastlar.

Hind seferinden ve Yemen harekâtından sonra İstanbul'a çağırılan Hadım Süleyman Paşa, 1539 da kubbe vezirleri arasında yer aldı. İkinci vezirken Lütfü Paşanın azli üzerine veziriâzamlığa getirildi (1541 nisan sonu ve mayıs başı). Üç buçuk sene devam eden veziriâzamlığı sırasında Kanuni Süleyman'ın 1541 ve 1543 Macaristan seferleri vuku buldu. Seferlerin her ikisinde de Hadım Süleyman Paşa, Anadolunun muhafazasına memur edildiğinden padişahla birlikte harekâta iştirak etmedi.

Veziriâzam olduğu sırada seksen yaşını aşkın olan Süleyman Paşa, bir divan günü, (28 kasım 1544) Mısır valiliğinde halef selef olduğu vezir Hüsrev Paşa ile şiddetli bir münakaşadan dolayı azledildi. Birbirlerine hançer çekmek derecesine varan bu münazaadan ötürü azledilirken, tekaütlüğü tanınarak Malkara'da oturması emrolunmuştu. Hadım Süleyman Paşa 1548 de orada ölmüştür. Veziriâzamla münakaşa eden üçüncü vezir de ayni şekilde azle maruz kalmış ve Hadım Süleyman Paşadan daha önce ölmüştür.

Çok şişman bir vücuda sahip olan Hadım Süleyman Paşa sert, hatta insafsız, bununla beraber kurnaz ve zeki idi. Dillere destan olacak derecede büyük servet sahibi bulunuyordu.

→

→

Rüstem Paşa : Hadım Süleyman ve Kara Ahmed Paşalardan sonra iki defa sadaret makamını işgal etmiş olan Rüstem Paşa ayrı bir ilâve halinde ele alınacaktır.

Kara Ahmed Paşa : Kanunî'nin veziriâzamlarının altıncısı olan Kara Ahmed Paşa, Arnavut devşirmelerinden olup enderundan yetişmiştir. Kapıcı başı, mîr-i âlem ve 1521 de Yeniçeri ağası olan Ahmed Paşa, Rumeli beylerbeyliğine getirildikten sonra askerî yönden kendisini daha iyi tanıtmıştır. Kanunî'nin 1543 Macaristan seferinde Rumeli beylerbeyi sıfatiyle muharebelere iştirak eden Kara Ahmed Paşa Valpo, Siklos, Gran, Istolni Belgrad'ın zaptında mühim hizmetler ifa eylemiştir. Maamafih onun daha büyük askerî hizmet ve muvaffakiyetleri 1549 İran harbi, 1552 Erdel hâdiselerinde göze çarpmaktadır. Her iki harekât sırasında da ikinci vezir bulunan Ahmed Paşa, İran harplerinde; bilhassa Gürcistan'da birçok kalenin fethini, Erdel'de de Tamşvar kalesinin zaptını sağlaması bakımından dikkati çeker.

Kanunî Süleyman, Nahcivan seferine giderken Ereğli civarında büyük oğlu Mustafa'yı idam edince bu idamdan doğacak reaksiyonu peşinen önleyici bir tedbir olarak Rüstem Paşayı veziriâzamlıktan azlederek mühr-ü hümayunu Kara Ahmed Paşaya verdi (5 ekim 1553). Ahmed Paşa bu tarihten itibaren iki sene kadar veziriâzamlıkta bulundu. İranlılarla ilk anlaşmayı teşkil eden Amasya muahedesi onun veziriâzamlığı sırasında imzalandı.

Kanunî Süleyman, İran seferinden İstanbul'a dönüşünden iki ay kadar sonra, Topkapı sarayında, vezirler huzura girerken, arz odasının önünde Kara Ahmed Paşanın boynunu vurdurmak suretiyle idam ettirdi (28 eylûl 1555). Âdil bir hükümdar olarak tanınan Kanunî Süleyman'ın, Kara Ahmed Paşayı idam ettirmesine sebep olarak; evvelce büyük şehzade Mustafa'ya taraftar olduğu, Mısır valiliğinde bulunmuş olan Ali Paşayı ortadan kaldırtmak için entrikalar çevirdiği ileri sürülmüşse de, onun, Rüstem Paşaya veziriâzamlığı sağlamak isteyen Hurrem ve Mihrimah sultanların entrikasının kurbanı olduğuna inanmak gerekir. Kendisine veziriâzamlık teklif edildiği zaman, ilerde başına geleceği sezercesine razı olmayan Kara Ahmed Paşa, Kanunî'nin, hiçbir zaman azletmiyeceğine dair yemin etmesi üzerine veziriâzam olmuştu.

→

→

Gerek hayatı boyunca olan icraatından, gerekse muasırlarının mütalâalarından, Kara Ahmed Paşanın iyi bir vezir olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık Celâl zâde Mustafa Çelebi; veziriâzam olmadan önceki huy ve seciyesinin iyiliğini kaydettikten sonra, veziriâzamlığı için, tezvirden hoşlanan, ilmi kıt, gevşek, idaresiz şeklinde tavsifte bulunmaktadır. Bu mütalâalarının biraz altında Rüstem Paşayı methettiği cihetle, meşhur müellifin, Rüstem Paşa lehine kalem kullanabilmek için, Ahmed Paşayı hakikî cephesiyle ölçemediği anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultanın kocası olan Kara Ahmed Paşa, İstanbul'da Topkapı'da bir cami yaptırmağa başlamış, fakat idamı üzerine camii sonradan tamamlanmıştır. Türbesi, kıymetli çinilerle süslü olan bu camiinin yanındadır.

Semiz Ali Paşa : Rüstem Paşanın ikinci sadaretinden sonra veziriâzam olan Ali Paşa Hersek sancağının Brazza kasabasındandır. Bogomil mezhebinde bir hıristiyan olan babasının islâmiyeti kabul etmesinden önce devşirilerek İstanbul'a getirilmiş ve Kanunî'nin saltanatının ilk yıllarında saraya alınarak yetiştirilmiştir.

1545 te mîr-i âlemlikle enderundan çıkan Ali Paşa Yeniçeri ağalığı, Rumeli beylerbeyliği yapmış, 1549 da vezir rütbesiyle Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Mısır'da halkı ezmeden liyakatli bir idare gösteren Ali Paşa, bu vazifeden üçüncü vezirliğe geçmek suretiyle ayrılmış, kısa zaman sonra ikinci vezirliğe yükselmiştir. İranlılar 1555 muahedesi aktedilirken onun ikinci vezir olduğu görülmektedir.

Rüstem Paşanın ölümü üzerine 1561 temmuzunda veziriâzam olan Ali Paşa, 27 haziran 1565 te ölümüne kadar bu makamda kalmıştır.

Ali Paşanın veziriâzamlığı esnasında yapılan mühim işler arasında 1562 Osmanlı - Avusturya sulhü, Kızıl Ahmedli Mustafa Paşa ile Piyale Paşa idaresinde icra edilen Malta seferi bilhassa zikre değer. Malta seferini mevsimsiz bulan Ali Paşa, donanmayı Yedikule önlerine kadar teşyi ettikten sonra dönerken, «Paşalarımız Malta kalesini helvadan sanup yemek isterler» diye tenkit edip bu seferin neticesi hakkında güvensizliğini belirtmesi, eski Osmanlı tarihlerinde kayıtlı bulunmaktadır.

→

ğı seferlerden başka Macaristan ve Bosna mıntıkasındaki Türk kuvvetleri bile Avusturyalıları yenerek toprak zaptına devam ederken, donanma da batı Akdeniz sularına kadar uzanarak Türk kudret ve satvetini Charles - Quint'in gözleri önüne seriyordu. Bu kadar ezici kudret karşısında Ferdinand ve Charles-Quint için en kârlı çıkar yol, birtakım fedakârlıklar mukabilinde Türklerle anlaşmaktı.

Sulh için ilk müracaat Ferdinand tarafından vaki oldu. Budin beylerbeyi Yahya Paşazâde Mehmed Paşaya müracaat ederek 1544 haziranında bir aylık mütareke yapmaya muvaffak olan Ferdinand, bir taraftan da İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Jerom Adurno adını taşıyan Ferdinand'ın elçisinin kendisi kadar meşhur Jan Mari Malvezi (Giovan Maria Malvezzi) adında İtal - yan asıllı bir kâtibi vardı. Ferdinand'ın elçisinin padişah ile görüşemeden Edirne'de âniden ölümü, konuşmalarının kesilmesine ve Avusturyanın pek arzuladığı sulhun gecikmesine sebep oldu.

Birinci heyetin bir şey yapamaması üzerine Ferdinand ikinci defa bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyetin başında Nicolas Sicco adında bir hukukçu vardı. Nicolas Sicco, sulhü temin zımmında Türk hükûmetine; her iki devletin o sıradaki sınırlarını muhafaza ile hediye namı altında her yıl padişaha on bin, veziriâzam'a üç bin, diğer vezirlere de biner altun takdim teklifinde bulunmaya mezundu.

Ferdinand'ın elçisi İstanbul'a gitmek üzere bir hayli yol aldığı sırada Charles - Quint de, Nicolas Sicco ile birlikte müzakereleri yürütmek vazifesiyle kendi namına bir elçiyi yola çıkardı. Aslen Hollandalı olan ve Veltwick adını taşıyan Charles - Quint'in elçisi, Ferdinand'ın elçisiyle birlikte müzakerelere iştirake yetişebilmek için İstanbul yo - lunda on tane at çatlatacak kadar sür'- atle ilerledi.

Nicolas Sicco ve Veltwick sulh için uğraşmaktayken, o aralık İstanbul'a gelmiş olan Fransız elçisi Jean de Montluc Türk - Alman sulhünün aktedilmemesi için gayret sarfetmekteydi. Lâkin, Fransız elçisinin fikri, nazarı itibara alınmayıp, Alman elçilerinin uğraşmaları neticesinde 10 kasım 1545 te Edirne'de on sekiz aylık bir mütareke imzalandı.

Mütarekenin aktinden sonra elçiler memleketlerine döndüler. Maamafih mütarekenin sulha bağlanması gerektiğinden, Veltwick, ayni vazife ile ertesi senenin yazında yine İstanbul'a avdet etti. Veltwick İstanbul'a gitmek üzere

→

Uzun boylu, şişman ve heybetli bir adam olan Ali Paşayı çekecek at zor bulunurmuş. Zaten vücudunun bu hususiyetinden dolayı «Semiz, Semin, Kalın» gibi ünvanlarla tarihe geçmiş olan Ali Paşa, zeki ve fıkraları letâifnamelere geçecek kadar nüktedan bir kimse idi. Kendisi ile uzun uzun konuşmaktan zevk alan Avusturya elçisi Busbecq onun hakkında: «Ali gibi zeki bir adamla konuşurken, dimağımın mümkün olduğu kadar faal ve müteyakkız bulunması için, aç kalmağa lüzum görüyordum» demektedir.

Kabri, Eyyûb'da cami avlusunda Hacı Beşir Ağa türbesi civarında olan Semiz Ali Paşa, bir takım hayratın da sahibidir. Babaeski'de bir camli, İstanbul'da Zincirlikuyu'da bir medresesi, Eyyûb'da

→

→

Akarçeşme'de çeşmeleri vardır. Edirne'de meşhur «Ali Paşa Çarşısı» da bunun eseridir.

Bibliyografya : Hammer (M. Âtâ); Devlet-i Osmaniye tarihi, c. 5 ve 6. Celâl zâde Mustafa Çelebi; Tabakat-ül memalik fi derecat-ül mesalik. Âli; Künh-ül ahbar. Selânikî Mustafa; Tarih-i Selânikî. Peçevî; Tarih. Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmanî. Osman zâde Taib; Hadikat-ül vüzera. Ahmed Ata; Enderun tarihi. Busbecq (Hüseyin Cahit Yalçın); Türk mektupları. Ayvansaraylı Hüseyin; Hadikat-ül Cevami. Lûtfi Paşa; Tevarih-i Âl-i Osman. Solakzâde; Tarih. Müneccimbaşı; Sahaif-ül ahbar. Kâtib Çelebi; Takvim-üt tevarih. Belleten, sayı 13. İslâm Ansiklopedisi.

Tatarpazarcığı'ndan geçerken Fransız elçisi Gabriel d'Aramon'a rastladı. Fransız elçisi, Osmanlı hükûmetinden Fransa'ya üç yüz bin altun istikraz temin etmek üzere İstanbul'a gitmiş, fakat o sırada Osmanlı hükûmeti Fransızların samimiyetine güvenemediğinden ikrazatta bulunmamış, sadece Fransızların İskenderiye'den bir miktar güherçile almaları müsaadesinde bulunmuştu.

Veltwick, padişah tarafından ilk kabulü sırasında Ferdinand ve Charles-Quint'in altun ve gümüş sürahilerden mürekkep hediyelerini takdim etti. Bu kabul esnasında müzakerelere geçilmesi için padişahın müsaadesi çıktığından, Alman hükümdarlarının elçisi vazifesine devam etti. Nihayet on ay devam eden müzakereleri müteakip 19 haziran 1547 de bir sulhname imzalandı.

Bu sulh muahedesinin müddeti beş senelik olduğu için, hemen hemen bir mütareke mahiyetini haizdi. Muahedeye Papa, Fransa ve Venedik hükûmetleri de ithal edilmişti. Ferdinand ve Charles-Quint, Osmanlı hükûmetinin isteklerini kabul zorunda kalmış olduğundan, bu muahede, Osmanlı devletinin karşı tarafa dikte ettirdiği bir metin mahiyetini taşımaktaydı. Padişah, muahede metninde bile Charles-Quint'e sadece İspanya kıralı diye hitab etmiş, yani onun imparatorluğunu tanımamıştı. Ayrıca muahede, Avusturya ve Almanya'nın ricası karşılığında imzalanmış kabul edilmekte, yani Osmanlı devleti kendi büyüklüğünü muahede metni içine dercetmiş bulunmaktadır. Macaristan'ın Türkler tarafından işgal edilen kısmının Türk idaresinde kalması; Türkler tarafından henüz fethedilmemiş olup Avusturya işgalinde bulunan eski Macar kırallığı arazisi için Avusturyanın yılda otuz bin altun haraç ödemeyi kabul etmesi bile, bu muahedenin Türkler lehine olan umumî havasını aksettirmeye kâfidir. Maamafih 1547 sulh muahedesinin, Feridun Bey münşeatındaki Türkçe suretinden mühim kısımlarını aynen takibi, hem muahedenin şartlarını, hem de Osmanlı imparatorluğunun en kuvvetli devrinde Ferdinand ve Charles-Quint'i hangi gözle gördüğünü anlatacaktır.

«..... Ben ki... Sultan Süleyman Han ibn-i Sultan Selim Han ibn-i Sultan Bayezid Han'ım. Bu bizim mubarek ahidnâmemizi okuyup işitmiyenlere malûm ola ki; Romanların (Romalıların) ve âna tâbi olanların kıralı olan Frenduş (Ferdinand), benim izzetlû, azametlû dergâhıma yarar elçisin ve adamın gönderip bâb-ı saâdetmeabım cânibi ile sulh ve salâh rica edip ve gönderdiği elçi dahi anın karındaşı vilâyet-i İspanya kıralı Karlo (Karl, Charles-Quint) tarafından dahi vekil idügün arzedip bilfiil Ongürüs (Macaristan) vilâyetinden hıristiyan taifesinin ellerinde olan yerler mukabelesinde her yıl dergâhımıza otuz bin sikke Macar altını kesim vermek üzere amân-ı şerifim talep edip inayet-i şâhânemden kendüye ve müşarünileyh İspanya kıralına beş yıla değin amân-ı şerifim ihsan edip şol şart üzere beyan olunur ki; vilâyet-i Ongürüs, şimşir'i zafer te'sir ile fetholunmuş bir memleket olup ol vilâyette şol kaleler ve kasteller ki bilfiil benim askerim ve beylerim tasarrufunda olup içine teçhizat ve adam konulup zaptolunmuş ola; ol asıl kalelere ve kastellere tâbi olan köyler ve yerleri ve bağları ve bağçeleri ve reayaları, bilcümle serhadleri ve sınırlariyle kemakân ehl-i islâmın tasarrufunda ola. Vilâyet-i Ongürüs'te dahi şol kaleler ve kasteller ki reâyası ehl-i islâmın tasarrufuna gelmemiş ola onların mukabelesinde her yıl hızane-i amireme otuz bin altun sikke gelip vasıl ola...».

ERDEL MESELESİ

Ferdinand ve Charles-Quint ile yapılan sulh, muahedede zikredilen müddet kadar, yani beş sene bile sürmedi. Sulhun bu derecede çabuk bozulmasına, Erdel'de baş gösteren hâdiseler sebep oldu. Erdel hâdiseleri, cereyan şekli bakımından, Osmanlı devletinin bir iç meselesi olmanın yanında Avusturya ile de mücadeleyi gerektirdiğinden, epeyce uzun sürdü ve bir hayli de kan dökülmesini icabettirdi.

Papaz Martunizzi'nin faaliyeti

Budin ilhak olunduğu zaman kıraliçe İsabelle (İzabella) ile oğlu Janos Zigismund, kendilerine tevcih edilen Erdel

banlığının başında bulunmak üzere Erdel'e gönderilmişti. İsabelle'e merkez olarak gösterilen yer, Theis (Tisa) ırmağının kolu Maros suyunun vadisindeki Lipova (Lippa) idi. Lâkin «Turda» adını taşıyan diyet meclisi 1542 de bu merkezi Erdel Belgradı'na naklettirdi. Erdel'in yeni idarecileri Erdel Belgradına yerleşince, önce Osmanlı hükûmetine hissettirmemeye çalışarak, sonradan daha açık şekilde, Erdel toprakla rında Macaristan için istikbal hazırlar şekilde çalışmalara başladılar. Bu yoldaki çalışmaları idare eden şahıs, Budin'i Ferdinand'a karşı müdafaada gösterdiği sebat dolayısiyle Osmanlılara itimat telkin etmiş olan katolik râhibi Hırvat aslından Martinuzzi idi. Macar tarihçilerinin umumiyetle, Budin'in Türkler tarafından ilhakından sonraki devir için, «bir Macar devletinin kurucusu» şeklinde zikrettikleri Martinuzzi, Budin müdafaası dolayısiyle yaratmış olduğu itimaddan kurnazca istifadeyi pek güzel başardı. Maamafih Martinuzzi, Macar tarihçilerinin telâkkisince bir kurucu asla olamazdı. Onun, sonradan bu gözle görülmesine ve bilhassa maceralara atılacak şekilde hareketine, o sırada Erdel'de tatbik edilen Osmanlı idare sistemi hayli müsaitti. Zira, Erdel banlığına gönderilen İsabelle ve etrafındakiler geniş bir iç serbestiyetten faydalanmaktaydı. Nitekim kıraliçe İsabelle Erdel Belgradına yerleşince papaz Martinuzzi (Frater György), Janos Zapolyai'nin oğlunun küçüklüğünü ele alarak kendisini «Közbiro» ünvanı ile kıral nâibi seçtirdi. Erdel'de yaşıyan Macar, Sekel ve Sas gibi üç milletin mümessillerinden mürekkep 21 üyeli bir meclis teşkil etti. Bu meclis vasıtasiyle ve onun üstünde bir kuvvet olarak ortaya koyduğu nizamlarla Erdel'i idare ederken, memlekete hâkim olduğu zehabına kapılınca mâceraya atıldı. İhtiras sahibi bir kimse olduğunda şüphe bulunmayan Martinuzzi Osmanlı hükûmetine cephe almadan önce kıraliçe İsabelle'i geri plâna düşürmüş her şeyin üstünde kendi nüfuzunu tesis etmiş bulunuyordu. Kıraliçeyi geri plâna düşürürken, bazı tarihçilerin fikrine göre ihtimal ki, kendi hükümdarlığını temin yolunda adımlar atmaktaydı.

Kanunî Sultan Süleyman (A Magyar Nemzet Története adlı Macar tarihinden)

Martinuzzi Erdel'de bir takım manevralar çevirirken Charles-Quint'in kuvvetinden cesaret almakta, Ferdinand'ın alâka ve yakınlığına güvenmekteydi. Martinuzzi'nin, son zamanlardaki faaliyetinden şüphelenen Osmanlı hükûmeti vaziyeti takip etmeğe başlamıştı. Nihayet oğlunun hükümdarlığının tehlikeye girmekte olduğunu gören İsabelle, Martinuzzi'den şikâyetle, oğlu için padişahın müdahale ve yardımını istedi. İsabelle bu şikâyeti yaparken, Martinuzzi, Ferdinand'ın adamlariyle gizlice anlaşıyor ve Erdel'i Avusturyalılara devret-

meğe hazırlanıyordu.

Kanunî Süleyman Erdel'den gelen haberler üzerine Macar, Sas (Saksan) ve Sekellerin mümessillerine bir ferman göndererek, bundan böyle Martinuzzi'ye itaat edilmemesini, kıraliçe ve onun sadık adamı Petroviç'in dinlenmesini bildirdi (1550).

Martinuzzi bu faaliyetlerde bulunurken gayet kurnaz davranıyor ve padişahın birdenbire müdahalesini önlemeye çalışıyordu. İstanbul'a mektuplar gönderen Martinuzzi, hakikatların zıddı şeyler söyliyerek, Osmanlı devlet adamlarını kandırıp uyuşturacağını zannediyordu. Martinuzzi bir taraftan da kıraliçe İsabelle üzerinde tazyik icra etmekteydi. Gerek bu tazyik, gerekse oğlu için gösterilen menfaat karşılığında İsabelle karşı tarafta cephe aldı. Zaten İsabelle padişaha sadık kalmaktan yüz çevirirken Martinuzzi, Ferdinand'ın adamlarıyla tam bir anlaşmaya varmıştı.

Bu anlaşmaya göre: Ferdinand, İzabella'ya cihazı karşılığında yüz bin altın verecek, oğlu Janos Zigismund'u kızlarından biriyle Oppeln dukalığı ünvanı ile nişanlıyacaktı. İsabelle bu anlaşmayı kabul edince, Erdel'in kuzeyinde Avusturya idaresindeki Macar sınırının yanıbaşında bulunan Kassa (Kaschau) şehrine çekildi. Martinuzzi de Erdel tacını Ferdinand'a ve bu taca bağlı Erdel kalelerini de onun mutemed adamları Nadasdy ile Castaldo'ya tevdi etti (1551).

Erdel hâdiseleri hakikî cephesiyle İstanbul'da öğrenilince, bir taraftan Erdel harekâtına hazırlanması için Rumeli beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşaya emir yazılırken, bir taraftan da Ferdinand'ın İstanbul'daki elçisi Divan-ı humâyuna çağrılarak sorguya çekildi. Elçi Malvezzi, Erdel hâdiseleri hakkında tatmin edici cevaplar vermediğinden muvakkaten hapsolundu.

Kanunî ve Ferdinand'ın mektupları

Osmanlı hükûmeti Erdel'de çevrilen siyasî manevralardan ve bununla ilgili olarak Avusturya sınırındaki hazırlıklardan Budin valisi Kasım Paşa vasıtasiyle haberdar olmuştu. Yahya Paşazâde Mehmed Beyin ölümü üzerine Budin valiliğine getirilmiş olan Kasım Paşa, Avusturyalıların hem askerî hazırlıklarda bulunduklarını, hem de hudutta Szolnok (Solnuk) ta Osmanlı toprağı üzerinde bir kale inşa etmiş olduklarını bildirmişti. Budin beylerbeyinden bu haber alınınca kalenin yıktırılmasının temini istenmişti.

Kanunî Eski saray bahçesinde ok atarken (Hünernâme)

Kasım Paşa, Solnuk kalesinin yıktırılması için Avusturya hükûmeti nezdinde tazyikte bulunurken Kanunî Süleyman da 1550 yılı aralık ayında Ferdinand'a bir mektup göndermişti. Ferman şeklinde kaleme alınmış olan bu mektupta Kanunî Süleyman Türk toprağında inşa edilen kalenin derhal yıkılmasını bildiriyor, Avusturyanın bu davranışının ahidnâmenin bozulmasına yol açacağını ihtar eyliyordu.

Kanunî'nin bu mektubundan birkaç ay sonra Ferdinand da İstanbul'a bir mektup gönderdi. Topkapı sarayı arşivinde E. 5103 numaraya kayıtlı olup

Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın adamlarından Castaldo

profesör Tayyib Gökbilgin tarafından «Tarih dergisi» nin 11/12 ci sayısında neşredilmiş olan bu mektuptan öğrendiğimize göre; Ferdinand Solnuk ve Erdel hâdiseleri dolayısiyle hareketlerini mazûr göstermeye çalışmakta, iki devlet arasında husumet çıkmasını istemediğini ifade eylemektedir. Ferdinand'ın, Veziriâzam Rüstem Paşaya: «Şefkatlû ve merdâne ve bizim ziyade dostumuz» hitabiyle 1551 nisanında yazılıp 2 haziran 1551 de İstanbul'a gelmiş olan bu mektubu onun umduğu tesiri yaratamamış ve hatta elçinin serbest bırakılması hususundaki ricası bile is'af edilmemiştir. Ayrıca Ferdinand'ın, düşmanca hareketlerinden şikâyet ettiği Kasım Paşa,dan Avusturya sınırında pasif vaziyette kalması istenmemiş, bil'akis onun şikâyetinin zıddına Solnuk kalesinin yıktırılmasını temin edemediği için, onun yerine, daha enerjik hareket etmesi beklenen eski Diyarbakır valisi Hadım Ali Paşa Budin valiliğine getirilmiştir.

Sokullu Mehmed Paşanın Erdel harekâtı

Erdel vaziyetinin ciddiyet arzetmesi üzerine Rumeli beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa Erdel harekâtına memur edildi. İlerde sadaret makamına geçerek Osmanlı devletinin en meşhur sadrâzamları arasında yer alacak olan Sokullu Mehmed Paşa, Semiz Ali Paşanın vezaretle Mısır valiliğine tayini üzerine Rumeli beylerbeyi olmuştu. Barbaros Hayreddin Paşanın ölümünü müteakip Kaptan-ı deryalıktan Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmekle, yetişme tarzına yabancı kaçan denizcilikten de ayrılmış oluyordu. Binaenaleyh, Sokullu Mehmed Paşadan, yabancısı bulunduğu denizcilikten daha fazla muvaffakiyet beklenebilirdi. Ayrıca, Erdel harekâtı, Sokullu'nun müstakilen idare edeceği ilk mühim harekât olacaktı.

Sokullu Mehmed Paşa, Erdel harekâtı hakkındaki emri Sofya'da bulunduğu sırada aldı. Beylerbeylik merkezinin yakınındaki kuvvetler önce Sofya'da toplanacaktı. Sokullu'ya hazırlık emri yazılırken Semendre sancak beyi Rüstem, Niğbolu sancak beyine de hazırlanmaları bildirilmişti. Vidin sancak beyi Eflâk voyvodasının, Niğbolu sancak beyi de Boğdan voyvodasının göndereceği kuvvetlerle Dobruca tatarlarına kumanda edecekti.

Solnuk (Szolnok) kalesi

Kanuni Sultan Süleyman (A Magyar Nemzet Története adlı Macar tarihinden)

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu. No. 18)

Celâl zâde Mustafa Çelebinin kaydettiğine nazaran, Sokullu Mehmed Paşa 10 temmuz 1551 (6 recep 958) de Sofya'dan harekete geçti. Sokullu'nun hazırlıkları devam ederken Martinuzzi'ye İstanbu.'dan emirler yazılmış ve işgalinde bulunan Beçe (Becse) kalesini teslimi bildirilmişti. Martinuzzi Beçe'den çık - mak şurada dursun, verdiği cevaplarla Osmanlı hükûmetini oyalamaya çalıştı. Hatta bir müddet Sokollu'yu oyalamaya dahi muvaffak oldu. Vakti gelen vergi borcunun bir parçasını gönderdikten başka, Erde.'deki karışıklıkların başkası tarafından çıkarıldığım ifade ile, şahsı hakkında emniyet telkinine çalışarak vakit kazanmak istedi. Lâkin bütün bu söz ve davranışlarının bir oyundan başka bir şey olmadığı neticesine varıldıktan sonradır ki, Sokullu Mehmed Paşa Sofya'dan Belgrad istikametinde yola koyuldu.

Sokullu Mehmed Paşa Belgrad'dan Sirem ovasına girerek Slankamen'de ordugâh kurdu. Vidin, Niğbolu ve Semendre sancak beylerinin kuvvetlerinden başka İstanbul'dan sevkedilen iki bin yeniçeri ile 150 top da kendisine yetişti. Ayrıca Budin valisi Hadım Ali Paşa ile Bosna valisi Ulama Paşa ve Mihaloğlu Ali Beyin akıncıları S ankamen'de Rumeli beylerbeyinin emrinde birleşti. Böylece Sokullu'nun emrinde toplanan Osmanlı askerinin miktarı 80 bin kişiye yaklaştı

Sokullu Mehmed Paşa 7 eylûl 1551 de S ankamen'den hareket ile Peterwardein yakınlarından Tuna'yı, Titel kalesi yakınlarından Tisza'yı geçerek Erdel'e dahil oldu. 18 eylûlde Tisza nehri kenarındaki Beçe (Becse) kalesini kuşattı. Sokullu Beçe önüne vardığında kaledekiler müdafaa vaziyeti alarak tam mânasiy e harbe hazırlanmışlardı. Sokollu, müdafilerin hazırlıklarını ve kalenin sağlam durumunu görünce, Tuna yoluyle nakledilmiş olan ağır toplardan on tanesini kalenin etrafına tâbiye etti. Tüfekçileri de siperlere yerleştirdi. Top ve tüfek ateş eriyle şiddetli bir muhasara harbine girişildi. Kuşatmanın üçüncü günü Türk askerleri topların açtığı gediklerden şehre dahil olduysa da Beçe'nin çarşı ve sokaklarında bile kanlı

şekilde çarpışmak icabetti. Neticede müdafilerin kılıçtan geçirilmesiyle kalenin fethi tamam andı. Fethi müteakip Beçe'nin surlarının tamirini emredip buraya muhafızlar koyan Sokollu, bu şehrin yakınındaki Beçkerek (Becskerek) üzerine yürüdü. Beçkerek'in etrafına toplar yerleştirip siperler kazılmağa başlandığı sırada içerdekiler kalenin anahtarlarını getirip teslim ettiklerinden burası muharebesiz e e geçti.

Sokollu Mehmed Paşa, Beçkerek'e muhafızlar bıraktıktan sonra Maroş nehri kenarındaki Çanad (Csanad) üzerine yürüdü. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin: «Bu kale düşmanın en meşhur kalesi - dir. Orada birçok kiliseler, çan kuleleri ve haçlar göze çarpar» diye tavsif ettiği Çanad kalesi, güney Macaristan'da oturan Rác deniler Sırplar tarafından müdafaa edilmekteydi. Çanad kalesi ku - mandanı Ugod Ferenec Türk ordusunun azametini görünce dayanamıyacağını anlıyarak kalenin anahtarlarını getirip Sokollu'ya tes im etti. Bu hal, civardaki diğer kalelere de örnek teşkil ettiğin - den büyük küçük 12 kale bu biçimde alındı. Hammer'e göre alınan on iki kale: Galad, Aracia, Besonico, Nagy Fellak, Egres, Chiallia, Palelesse, Bodorlak, Zadorlaka, Eperieske, Horogaszeg ve Charkissomlio idi.

Çanad'ın alınmasından sonra Sokollu Mehmed Paşa, yine onun gibi Maroş nehri kenarındaki kalelerden Lipova (Lippa) üzerine yürüdü. Kıraliçe İsa - belle'in Budin'i terkini müteakip ilk gönderildiği yer olan Lipova, Erdel'in en müstahkem kalelerinden biriydi. Avusturya kumandanı Castaldo buraya Petö Janos'un kumandası altında mü - dafaa kuvveti bırakmıştı. Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye nazaran, Petö Ja - nos'un emrindeki kuvvetlerin miktarı yirmi bin kişiyi bulmaktaydı. Sokollu Mehmed Paşa Lipova'ya yaklaşırken ileriye keşif kolları göndermişti. Bunlar Petö Janos'un çıkarmış olduğu keşif kıtalarına rastlıyarak derhal harbe tutuştular. Kimisini öldürüp, kimisini esir aldılar. Kaçmaya muvaffak olan birkaç kişi, keşif kıtasının başına gelenleri ve gerideki Osmanlı ordusunun büyüklüğünü Petö Janos'a anlatınca, kuman-

dan, Lipova'nın müdafaasının imkânsızlığına kanaat getirerek hemen kuvvetlerini alıp Tamşvar'a çekildi. Şehrin halkı cizyeyi kabul ederek kaleyi Türklere teslim ettiklerinden Lipova'ya muharebesiz girilmiş oldu. Sokollu Mehmed Paşa Lipova'nın taşıdığı ehemmiyeti gözönünde bulundurarak Ulama Paşayı beş bin sipahi, iki yüz yeniçeri ile buranın muhafazasına bıraktı.

Tamşvar'ın ilk muhasarası

Sokollu Mehmed Paşa, Lipova'yı kolaylıkla alınca Banat eyaletinin merkezi Tamşvar (Temesvar) üzerine yürüdü. Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin: «Kiliseleriyle çan kuleleri ve kaleleri göklere dayanmış ve kalelerine müessir silâhlar tabiye edilmişti. İbadet yerlerinde savat işleriyle süslü çeşit çeşit haçlar bulunuyordu.

Tamşvar düşman elinde bulunan Macaristan şehirlerinin kilit noktasıdır. Buraya daha hiçbir müslüman ayak basmamıştır. Ahalisi Türk düşmanı olduklarından dolayı Türklere karşı her türlü taşkınlıklara ve azgınlıklara önayak oluyorlardı» sözleriyle şehrini ve halkını tanıtmaya çalıştığı Tamşvar'da, hayli mühim miktarda müdafaa kuvveti mevcuttu. Alman, İtalyan ve İspanyol subay ve tüfekçilerile takviye edilmiş olan bu kuvvetler Lozsoncy Istvan'ın idaresindeydi.

Sokollu Mehmed Paşa Tamşvar önüne gelince derhal şehrin muhasarasına başladı. Muhtelif yerlere toplar yerleştirerek kale döğüldü. Tamşvar şiddetle sıkıştırılırken havalar da iyiden iyiye soğumuş, şiddetli yağmurlar neticesi metris hendekleri sularla dolduğundan muharebe hayli güçleşmişti. Yağmur ve soğuklardan ordunun hayvanları da fazlaca müteessir olmaktaydı. Bu yüzden Sokollu Mehmed Paşa, ertesi baharda harekâta devam etmek niyetiyle muhasarayı kaldırıp Belgrad'a döndü. Muhasarayı kaldırır kaldırmaz vaziyeti padişaha arzetmiş, Kanunî de, civar hakimin memleketlerine gitmelerine müsaade edilmesini, kendinin de Belgrad'da kışlamasını emretmişti. Böylece 16 ekim 1551 gününe kadar on beş gün devam eden ilk Tamşvar muhasarası muvaffakiyetsizlikle neticelenmiş oluyordu.

Sokollu Mehmed Paşa Belgrad'a çekilince Erdel harekâtının siyasî cephesiyle meşgul olmuş, bu maksatla; Erdel'de siyasî hakka sahip Macar, Sekel ve Sakson gibi üç halk zümresinin başkanlarına; Kronstadt (Brasso), Hermannstadt (Nagyszeben) ve Szasz - Sebes şehirlerinin hâkimlerine müteaddit emirler göndererek padişaha sadakatleri lüzumunu bildirmiştir. Lâkin, Frater György (Martinuzzi) uzun zamandan beri Erdel halkını Osmanlılar aleyhine ayaklandırmaya çalıştığı ve gayretlerinde pek çok ilerleme kaydettiği içindir ki, Sokullu'nun emir ve ikazlarının hemen hiçbir tesiri görülmedi.

Erdel'in önemli şehirlerinden Kronstadt (Brasso)

Lipova'nın Avusturyalılar tarafından istirdadı

Sokollu Mehmed Paşanın Tamşvar muhasarasını kaldırması sebeplerinden birisi de büyük bir Avusturya ordusunun Erdel'e girmesiydi. Uzun hazırlıkları müteakip meydana getirilen ordu yüz bin kişiden mürekkepti. Avusturya başkumandanı general Castaldo'nun idaresinde bulunan bu yüz binlik kuvvet 4 ekim 1551 de Lipova'yı kuşatmaya başlamıştı. General Castaldo Lipova'yı

kuşatırken, onun yüz bin kişilik ordusuna karşı şehri müdafaa edecek Türk kuvveti Ulama Paşanın emrindeki beş bin kişiden ibaretti.

Castaldo, Lipova'yı kuşatırken Avusturyalıların meşhur kumandanlarından İtalyan asıllı Pallaviçini ile, Erdel halkını Osmanlılar aleyhine ayaklandırmaya ve Avusturya müdahalesini temine muvaffak olan papaz Martinuzzi de beraberindeydi. Erdel'deki faaliyetleri papa tarafından takdir ve tasvip edilen Martinuzzi kısa zaman önce kardinallik tevcihi suretiyle taltif edilmişti. Avusturya ordusu ile Lipova duvarları önüne geldiği sırada kardinal rütbesinde bulunuyordu. Castolda'nın ordusunda Almanlardan başka İspanyol, İtalyan ve Macarlar da vardı. İtalyanlar Pallaviçini, Almanlar Arko, Macarlar Nadaski'nin kumandası altında idiler.

Ulama Paşa, emrindeki kuvvetlerin azlığına aldırmayarak düşmana şiddetle karşı koydu. Castaldo'nun kumandasındaki muazzam ordu Lipova üzerine hücum ederken, onun yirmide biri nisbetindeki Türk askerleri canlarını dişlerine takarak birer efsane kahramanı gibi vuruşuyordu. Avusturya askeri arasında Türklere derin bir kin duyarak şecaatla çarpışanlar da eksik değildi. Vaktiyle İstanbul'a elçi olarak gönderilip hapsedildiği Yedikule'de ölmüş bulunan Valanten Truk'un oğlu Jan Truk ile Simon Forgacz bunlardan iki örnekti. Jan Truk, yedi yerinden yaralandığı halde muharebeye devam eden bir Türk subayını öldürmüş, Forgacz ise, on bir yerinden yaralandığı halde muharebeye devam etmek istemişti. Bu kanlı ve kıyasıya devam eden boğuşmada 3500 Türk askeri can verdiği ve geri kalan 1500 kişi ile kale dışında muharebeye devam imkânı kalmadığından Ulama Paşa Lipova'nın kalesine çekildi. Onun kaleye dahil olması üzerine de Avusturyalılar Lipova'ya girip şehri yağma ettiler.

Ulama Paşa Lipova'nın muhafızlığına tayin edildiği zaman, burasının kısa zaman sonra muazzam bir düşman ordusuna hedef teşkil edeceği tahmin olunmamış, bu sebeple, askerin uzun müddet ihtiyacını karşılıyacak erzak stoku meydana getirilmemişti. Onun için şehir düştükten bir kaç gün sonra erzak tükeniverdi. Askerler at, kedi ve köpek gibi hayvanların etlerini yemeye mecbur kaldılar.

Kuvvetlerinin 1500 kişiye düşmesini ve erzakın tükenişini nazarı itibara alan Ulama Paşa 16 ekim 1551 de Castaldo'ya yirmi günlük mütareke teklifinde bulundu. Sokollu Mehmed Paşanın Tamşvar muhasarasını kaldırdığı güne rastlıyan bu tarihte Ulama Paşa, maiyetinde kalanların hayatını kurtarmak ve çaresizlik karşısında Lipova'yı teslim etmekten başka çıkar yol görememişti. Düşman kuvvetlerinin pek kabarık sayıda bulunmasına rağmen Ulama Paşa mütareke teklif ederken bile cesaretinden bir şey kaybetmemiş gibiydi. Zira Ulama Paşanın ileri sürdüğü teklifte: yirmi günlük mütareke müddetinin sonunda Türk askeri kaleden çıkacak ve hiç bir kimseye bir şey yapılmadan hududa kadar serbestçe gitmelerine müsaade edilmesi şart koşulmaktaydı. Bu şartlara riayet edileceği taahhüt olunduğu taktirde Ulama Paşa Lipova kalesini teslim edecekti.

Avusturyalıların ihaneti ve Martinuzzi'nin öldürülmesi

Lipova (Lippa) daki Türk kuvvetleri fazlaca zayiat verdikleri halde, Ulama Paşanın mütareke teklifini kabul ile kaleden sağ salim çıkıp gitmeye müsaade edişleri, ya kaledeki Türk kuvvetlerinin olduğundan daha fazla tahmin edişlerinden; veyahut ta Hammer'in iddiası veçhile Martinuzzi'nin rolünden ileri gelmekteydi. Osmanlı kaynaklarının bahsetmediği, fakat Hammer'in Batı kaynaklarını esas tutarak verdiği bilgiye göre, Ulama Paşanın Lipova'dan çıkışı sırasında kardinal Martinuzzi şöyle bir rol oynamıştır:

Ulama Paşa Avusturya başkumandanına mütareke ve kaleden çıkma teklifini yaptığı sırada gerek Castaldo'nun kendisi, gerekse Macar generalleri, Türk askerinin kayıtsız şartsız teslimi fikrinde oldukları halde Martinuzzi'nin fikri onlara üstün gelmiştir. Zira, Erdel prensliğini arzulayan Martinuzzi, Avusturyalılardan bir eyalet valiliğinden daha fazla bir vaad almamış olduğundan,

bu arzusunu en kritik zamanda Osmanlılarla anlaşmak suretiyle tatmin etmek istemiştir. Onun için, bu sırada gizliden Ulama Paşa ile muhabere ettiği söylenen Martinuzzi, böyle nazik bir zamanda Türklere taraftarlık göstermekle padişahın affına nail olmak istemiş, Lipova'daki kuvvetlerin sağ salim kurtulmasını temin ettiği taktirde arzularının padişah nezdinde kabul ettirileceğine dair Ulama Paşadan vaad almıştır. Ulama Paşa 20 günlük mütarekenin hitamında 5 aralık 1551 günü Lipova'yı terkederken Martinuzzi yolda Türk askerlerine pusu kurulduğundan Ulama Paşayı haberdar etmiştir. Ulama Paşa ise bu haberi alınca 1300 kişilik kuvvetini tedbirli bir şekilde yürüyüşe geçirmiş, Tamş suyu kenarına gelince hakikaten hücuma maruz kalmıştır. Balassa, Horvarth ve Ambros de Nagylak adlarındaki kumandanların idaresindeki kuvvetler âniden taarruza geçince arada şiddetli bir muharebe olmuş, her iki taraftan da ağır zayiat vuku bulmuştur. Ambros de Nagylak ölmüş, Balassa ağır şekilde yaralanmış, Ulama Paşa ise, sağ kalan üç yüz kişi ile birlikte, kendisi yaralı olarak Belgrad'a gelebilmiştir.

Ulama Paşanın mütareke teklifi günlerinden itibaren Castaldo, Martinuzzi'nin Türklerle gizliden muhabere etmesinden şüphelendiğinden, bir taraftan kendisini geriden geriye kontrol eder - ken, bir taraftan da şüphelerini Ferdinand'a arzetmiştir. Ferdinand bu malûmatı alınca, bir kaç defa cephe değiştirmiş olan Martinuzzi hakkında icap eden tedbire tevessül eylemesini Castaldo'ya bildirmiştir.

Castaldo kontrollerini sıklaştırınca, Martinuzzi'nin Türklerle muhaberesine dair mektuplarını yakalamış ve sessizce kendisini ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bunun için 18 aralık 1551 sabahı Martinuzzi'nin ikamet ettiği müstahkem manastıra bir dost gibi girilmiş, Martinuzzi çalışma masası başında yazı yazmakla meşgulken, kâğıt imzalatmak bahanesiyle odasına girenler tarafından 63 yerinden hançerlenerek öldürülmüş ve ölümüne işaret olmak üzere kulağı kesilerek Ferdinand'a gönderilmiştir.

Siyasî ihtiraslarından dolayı zaman zaman saf değiştiren Martinuzzi'nin Avusturyalılar tarafından öldürülmesi, Türklerin lehine bir netice vermiş gibidir. Zira ilk plânda, kendisine pek güvenilemiyen ve karıştırıcı hüviyete sahip bir şahıs ortadan kalkmış; onun ortadan kalkması, Erdel'de canlı tutulmak istenen Macar birliğinin bir müddet için sarsıntılar geçirmesine sebep olmuş; ayrıca cinayeti Avusturyalılar işlediğin - den, Erdel halkının Avusturyalılara karşı duyduğu taraftarlık hissi de bir miktar zayıflamıştır.

Avusturyalıların Segedin baskını

Sokollu Mehmed Paşa Belgrad'da kışlamaktayken, Erdel'deki Avusturya ordusu başkumandanı Castaldo, Tisa nehri üzerindeki meşhur Macar şehirlerinden Segedin'i bir baskınla ele geçirmek istedi. 1552 senesinin 23/24 şubat gecesi on bin kişilik bir kuvvetin ânîden Segedin üzerine yüklendiği görüldü. İçlerinde Alman, İspanyol ve Silezyalı subay ve askerlerin de bulunduğu bu kuvvetlerin ekserisi, bazan çapuculuk da yapan ve bir nevi milis kuvvetinden ibaret bulunan Macar «haydular» dan mürekkepti. Başlarında Segedin kalesinin eski muhafızı Toth Mihály bulunuyordu.

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin kaydettiğine nazran, Toth Mihály, Segedin'e karşı baskın şeklinde hücuma geçerken, şehrin varoşunda bulunan Türk muhafızlarına uyuşmuştur. Bu sebeple Toth Mihály, şehre girerken Segedin sancak beyi Mihal zâde Hızır Bey derhal kalenin dahiline çekilmiştir. Celâl zâde tavsif ettiği bu düşmanla anlaşma hareketinin, Türklerden çok küçük bir zümreye inhisar ettiği, veyahut ta böyle küçük bir topluluk yoluyle şehirdeki Macar halkıyle ilgili bulunduğu anlaşılıyor. Zira Hızır Bey pek apansız şekilde kaleye koşmakla beraber, Segedin kalesinin yapayalnız ve müdafaasız kalmadığı görülmektedir.

Osman Gazi'ye hizmet eden meşhur Köse Mihal'in soyundan gelen Hızır Bey, Sokollu Mehmed Paşaya ulak göndererek vaziyetten haberdar ederken, ayrıca bir «kebuternâme» ile, yani posta güvercini uçurmak suretiyle Budin

valisinden yardım istedi. Sokollu Segedin'in başına gelenleri duyunca bir miktar kuvvetle harekete geçti. Semendre sancak beyi Kasım Paşa (Peçevî'de Rüstem Bey) da sür'atle Segedin yolunu tutu.

İlk hamlede şehri alan düşman kuvvetleri kalenin dış istihkâmlarını yıkmağa çalışırken Hızır Bey huruç hareketleriyle bunu önledi.

İyi bir kumandan ve cesur bir asker olan Budin valisi Hadım Ali Paşa serhadlerden topladığı yeniçerileri de yanına alarak Hızır Beyin imdadına koştu ve Sokullu'dan çok önce Segedin önüne yetişti.

Toth Mihály, Budin valisinin imdadına geldiğini görünce, kaleyi zorlıyan askerini şehrin önüne çekerek muharebe durumu aldı. Askerini üç bölüme ayırarak sağ ve sol tarafa süvarilerini, ortaya da piyadelerini yerleştirdi. Ayrıca yan taraflarına sahra topçuları tâbiye etti, kendisi merkezde muharebeyi idareye başadı.

Segedin önünde cereyan eden bu çarpışma pek şiddetli ve kanlı oldu. Hadım Ali Paşanın emrindeki Türk askeri büyük bir cesaretle çarpıştı. Neticede düşman büyük bir bozguna uğradı. Düşmanın muharebe meydanında terkettiği ölülerinin miktarı beş bin kişiden az değildi. Aralarında bir çok meşhur kumandanları da dahildi. Toth Mihály bile yanındaki yirmi kişiyle Tisa nehrini yüzerek geçip canını zor kurtardı. Segedin önünde büyük bir zafer kazanılmış, kaleyi ansızın zapta teşebbüs eden düşman kat'î bir hezimete uğratılmıştı. Celâlzâde Mustafa Çelebi bu zaferi şöyle tasvir etmektedir: «Mehmed (Sokollu) ve Kasım Paşalar yetişinceye kadar Ali Paşa düşmanı perişan etti. Nereye bakılsa düşman cesetleri görülüyordu. Velhasıl düşman bu savaşta pek ağır zayiata uğradı. Yere serilenlerin hepsi zırhlı elbiseler giyinmiş erdi. Bu sebeple varoş meydanı demir, çelik sergisine dönmüştü. Gaziler büyük yağmalara kondular. Düşmanın silâh, mühimmat ve teçhizata ait her nesi varsa yerinde kaldı». Ali Paşanın kazandığı muvaffakıyet padişaha arzedilince, Kanunî Süleyman bir kılıç ve kaftan göndermek suretiyle Budin valisine teveccühlerini açıklamış oldu.

Kanunî Sultan Süleyman
(Kapıdağlı resim serisinden)

Kara Ahmed Paşanın Erdel harekâtı

Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa, Tamşvar muhasarasında başarı sağlıyamıyarak Belgrad'a döndükten sonra, Kanunî Süleyman Erdel işlerinin muvaffakıyete ulaştırılması için İkinci vezir Kara Ahmed Paşayı Macaristan serdarlığına tayin etti. Kendisine bir miktar top ve kapıkullarından bir miktar asker verilen İkinci vezir Ahmed Paşa 22 nisan 1552 de Edirne'den yola çıktı. Kara Ahmed Paşanın serdar tayin edilmesi üzerine onun emrinde harekâta iştirak edecek olan Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa, Ahmed Paşa gelinceye kadar hareket için gereken hazırlıkları yaptı.

Vesprim'in zaptı

İkinci vezir Ahmed Paşanın Edirne'den yola çıkmasından önce Istolni Belgrad civarında cereyan eden bir hâdise, bu bölgede harekâtın başlamasına sebep oldu. Macaristan'da 1552 sefer mevsiminin açılışı gibi görünen bu hâdise Avusturyalıların bir baskın hareketinden doğmaktaydı. Aslında Istolni Belgrad sancağının serhad kumandanla-

rından olan Hamza Bey, buranın san - cak beyliğine tayin edilmiş ve bu tayin üzerine iki yüz süvari ile memuriyet mahalline hareket ettiği sırada, Avusturyanın Vesprim muhafızlarının anî taarruzuna uğruyarak esir düşmüştü.

Avusturya idaresindeki Macar şehirlerinden olan Vesprim (Wessprim, Veszprém, Weissbrunn), Istoni Belgrad (Stuhlweissenburg) un batısında, Balaton gölünün kuzey batı hizasındadır. Hammer'e göre şehrin «Ak kaynak» mânasına gelen ismi, civarında kayalardan köpüklü suların akmasından ileri gelmektedir. Şehrin mühim kısmı yüksek bir tepe üzerindedir.

Budin valisi Hadım Ali Paşa, Istolni Belgrad sancak beyinin başına gelenleri öğrenince, 1 nisan 1552 de Vesprim duvarları önünde göründü. Şehrin bir tepe üzerinde bulunuşunu nazarı itibara alarak kuzey ve batısına iki yüksek set yaptırıp üzerine toplar yerleştirdi. On gün müddetle top ateşine tâbi tuttuğu Vesprim şehrinin muhafızlarının bir kısmı Türkler tarafına geçti. Ali Paşa, bunları Lipova'daki Avusturya ihanetine bir mukabele olmak üzere idam ettirdi. Muhafızların geri kalanlarıyla şehrin teslimi için müzakereler cereyan ederken Türk askeri Vesprim'e dahil oldu. Hadım Ali Paşanın gayreti sayesinde ilk defa Türk idaresine geçmiş olan Vesprim'in muhafızlığına Cağfer Ağa tayin edildi. Vesprim'in Avusturyalı kumandanı Mihaly Vas da esirler arasında alınıp götürüldü.

Tamşvar'ın zaptı

Erdel hâdiseleri dolayısiyle Macaristan serdarlığına tayin edilen İkinci veketinden itibaren muntazaman yürüyüzir Kara Ahmed Paşa, Edirne'den hareşüne devamla 15 mayısta Belgrad'a vasıl oldu. O senenin kış mevsimini Belgrad'da geçirmiş olan Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşayı ve emrinde bulunan askerlerini maiyetine alarak 27 haziran 1552 de Tamşvar önüne vasıl oldu.

Vesprim kalesi

Ahmed Paşa Tamşvar'a vardığı gün derhal askerleri mevzilere yerleştirdi; siperler kazıldı, etrafa toplar tabiye edilerek muhasaraya başlandı. Tamşvar'a vardığı gün derhal askerleri mevzilere yerleştirdi; siperler kazıldı, etrafa toplar tabiye edilerek muhasaraya başlandı. Tamşvar'ı kuşatan Türk ordusunda küçük topların dışında otuz altı adet büyük çaplı top mevcuttu. Büyük sayıda kuvvetlerle sarılan Tamşvar'ın tahkimatı çok kuvvetliydi. Zaten bir mevsim önce kuşatmaya maruz kalmış olduğu ve Sokollu Mehmed Paşanın seferber halde Belgrad'a beklediği Avusturyalılarca bilindiğinden, şehrin tahkimatı kış mevsimi boyunca daha da kuvvetlendirilmişti. Batı kaynaklarına nazaran Tamşvar'ı müdafaa eden insan sayısı 2500 - 3000 den ibaret gösterilirse de, kalabalık Türk ordusuna karşı bu kadar az sayıda insanın bir aydan fazla dayanması mümkün değildir. Türk kaynakları müdafilerin sayısına dair rakam vermezlerse de Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin: «Haçlı tarafın askerleri ile top ve tüfekleri pek çok olduğundan Türk askerleri tarafına yağmur gibi tüfek ve top mermileri yağdırdılar» şeklindeki ifadesinden müdafilerin miktarının batı kaynaklarının söylediğin - den çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Tamşvar müdafilerinin kumandanı Losonczi Istvan idi.

Muhasara başlayınca Tamşvar Türk toplarının şiddetli ateşlerine maruz kaldı. Buna, müdafiler de hatırı sayılır şiddette topçu ateşi ile mukabele ediyordu. Surlarda bir takım yıkıntılar meydana geldiği halde müdafiler metanetlerini dahi bozmadan muharebeye devam ediyordu. Muhasaranın uzaması karşısında Türk askerlerinin gayretlerini canlı tutmak isteyen Kara Ahmed ve Sokollu Mehmed Paşalar zaman zaman surların etrafını dolaşıyordu. Bir defasında So-

kollu Mehmed Paşanın atı bir top mermisi ile vurulup düştü. Mehmed Paşa hiç telâş eseri göstermeden hemen başka bir ata binerek topçu mevzilerini dolaşmakta devam etti.

Surlarda bir takım gedikler açılmakla beraber, serdar Ahmed Paşa henüz bunları şehrin zaptı için kâfi görmemekteydi. Lâkin, sabırsızlık gösteren bazı kumandanlar serdarın umumî hücum emri olmadan kendi mıntıkalarındaki askeri hücuma kaldırdılar. Bu hareket, bizim için fecî netice verdi. Zira, hücuma geçilen sahada surlar önünde iki bin kişi şehit düştü. Ölenlere Niğbolu sancak beyi Mustafa Bey de dahildi. Bu hâdisenin ferdası günü Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa muhasara ordusu için zahire getirdi. Hasan Paşa Temşvar'a gelmekteyken, yolda düşman birliklerinin hücumuna maruz kalmıştı. Erzakı korumaya memur muhafız kuvveti, düşman birlikleriyle muharebeye tutuşup onları püskürtmüş, böylece düşmanın baskın şeklindeki baltalama hareketi muvaffak olamamıştı.

Batı kaynaklarına istinaden Hammer'in bildirdiğine göre; Segedin eski muhafızı Toth Mihály de, Türklerin muhasara ordusuna yaptığı gibi, o da, Temşvar müdafilerine erzak yetiştirmek istemiş, lâkin teşebbüsü tam mânasiyle hüsranla sona ermiştir. Zira mühim sayıda muhafız kuvvetle yola çıkmasına rağmen, askerlerinin bir kısmı daha Maroş suyu vadisindeyken Türklerin korkusundan kendisini terketmiş, diğerleri ise Türklerin savletinden darmadağın olmuştur. Toth Mihály bile güçlükle kurtulanlara dahildir. Ce'âl zâde Mustafa Çelebi'nin kaydettiğine nazaran da; Toth Mihály'nin bu hareketi Temşvar'a zahire getirme faaliyetinden ibaret olmayıp, Türk muhasara kuvvetlerini geriden vurma teşebbüsüdür. Toth Mihály bu teşebbüsü esnasında mağlûp

Temşvar muhasarasını tasvir eden bir resim (Rico tarihinin Almanca nüshasından alınmıştır.)

ve perişan şekilde kaçarken, oğlu Türklerin eline esir düşmüştür.

Kaleye karşı girişilen topçu bombardımanının en şiddetlisi Tamşvar'ın mühim istihkâm arından olan «su kulesi» ne tevcih edilmişti. Nihayet burası iyice yıkılınca serdarın emriyle 25 temmuzda (Celâl zâde'de 23 temmuz) umumî hücuma geçildi. Yıkılan yerlere piyadelerin hücumu beş saat sürdü. Çarpışmalar çok çetin ve kanlı oldu. Türk askerleri zayiata aldırmadan kaleyi almak hırsiyle şecaat a gediklere yürüyordu. Müverrih Peçevî'nin: «Yürüyüşlerde ölmekten birbirine tekaddüm etmeğe iverler, kat'iyyen yüz çevirmezler, koyun tuza gider gibi giderlerdi» sözlerinde en beliğ ifadesini bulan müthiş hücum esnasında gösterilen fevkalâde gayrete ve ağır zayiata rağmen kaleye girmek mümkün olmadı. Maamafih bugünkü hücum Tamşvar'ın zaptının bir gün, hatta bir saat meselesi olduğunu meydana çıkarmıştı. Zaten son günlerde muhafızların bir kısmında tes im lehinde bir cereyan belirmişti. Ertesi gün, yani 26 temmuzda hücuma devam edildi ve su kulesi istihkâmı zaptolundu. Bu mühim istihkâmın zaptı üzerine, Tamşvar müdafilerinin geri kalanlarını ölümden veya esir olmaktan kurtarmak isteyen Losonczi Istvan, vire ile, yani içerdekilerin salimen çıkıp gitmelerine müsaade o unmak şartiyle Tamşvar'ı teslim etti.

Losonczi Istvan'ın kumandasındaki Tamşvar müdafileri şehrin dışına çıktıkları sırada Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa ile Kasım Paşa, bunları, çetin harbin yarattığı kinden dolayı askerin tahkirinden korumak için ortalarına alarak ilerlemekteydi. O aralık iki yeniçeri, Losonczi Istvan'ın bir iç oğlanına veya onun miğferi ile a tun zırhını taşıyan bir hizmetçisine sataştı. Bunu gören Losonczi Istvan, derhal yeniçeriyi kılıcı ile vurdu, hatta hâdiseyi yatıştırmak için onun yanına doğru ilerliyen beylerbeyi kethüdasının başını yardı. Bunun üzerine vire bozuldu. İki taraf da silâhlarına sarıldı. Tamşvar müdafileri azlık olduğundan, kendilerinin sebebiyet verdikleri bu hâdise onlar için bir felâket oldu. Maruz kaldıkları bu muamele, bir bakıma, 1551 aralığında Lipova'da Ulama Paşaya tatbik edilen hareketin bir mukabelesi idi.

Tamşvar'ın eski bir resmi

Vire bozu duktan sonra Losanczi Istvan iki yerinden yaralı olarak vezir Ahmed Paşanın huzuruna getirildiğinde; şiddetli sözlerle Türklerin hıyanetinden dem vurdu. Ahmed Paşa: Buna kendilerinin sebep olduğunu, halbuki Avusturyalıların hiç bir sebep yokken Lipova viresini bozduklarını bildirdi. Istvan yine de sözlerine devamla: «Ne yapayım, kale aha isi beni kendi halime bırakmadılar; ben onlarla mahvolmağa karar vermiştim; yoksa siz Tamşvar'ı almak için daha verdiğiniz kadar telefat verirdiniz» dedi. Ahmed Paşa daha sonra Losenczi Istvan'ın başını kestirdi. Peçevî'ye göre; onu öldürtmesinin sebebi, yaralarının ilâç kabul etmiyecek derecede ağır olmasından, iyileşme ümidinin bulunmamasından ileri gelmekteydi.

Tamşvar'ın zaptı, Avusturya işgalinde bu unan civardaki diğer şehirlerin zaptını da kolaylaştırdı. Hatta Tamşvar düşünce, bulunduğu mevkii terkedip kaçan kumandanlar görüldü. Lipova kumandanı bunlardan biriydi. İspanyol asıllı bir kimse olan Lipova kumandanı, Kasım Paşanın beş bin kişi ile kendi üzerine geldiğini duyunca, şehri ateşe vererek kaçtığından, Lipova kolaylıkla işgal edildi. Ayrıca Tamş ırmağı kenarındaki şehir erden Lugas (Celâl zâde'de Loguş) halkı cizye vereceklerini bildirerek itaatlerini arzettiler.

Netice olarak; Tamşvar'ın zaptı, Banat bölgesinin irili ufaklı daha bazı ka-

lelerinin Türk idaresine geçmesine yol açtı. Banat arazisinin zaptı tamamlanınca, burada ayrı bir beylerbeylik kuruldu. Banat'ın şehir ve kasabaları beylerbeylik merkezi olarak seçilen Tamşvar'a bağlandı. Tamşvar'ın ilk beylerbeyliğine de Macaristan'da cereyan eden muhtelif çarpışmalarda iyi bir kumandan olduğunu gösteren sancak beylerinden Kasım Paşa getirildi.

Hadım Ali Paşanın fetihleri

Vezir Ahmed Paşa Tamşvar muhasarasına başladığı sırada Budin valisi Hadım Ali Paşa da, Drégely kalesini zaptetmek üzere, Budin'den ayrılmıştı. Yüksekçe bir tepe üzerinde bulunan Drégely kalesi Szondy György tarafından müdafaa edilmekteydi. Szondy György kahramanca dayandı. Kalenin müdafaasına geçerken, fedakârlığın ve memleket sevgisinin en güzel örneğini veren bu adam, evvelâ kıymetli eşyalarını yaktı. Sonra ahırdaki atlarını kendi eliyle vurdu. Bulunduğu şehirde son demine kadar çarpışarak ölmek istediğini bu hareketiyle peşinen gösteren Szondy György, hakikaten son âna kadar büyük bir şecaatla çarpıştı. Şehir düşerken bir kurşun isabetiyle yere yıkıldı. Türk askeri kaleye girdiği zaman Hadım Ali Paşa da onun şanına yakışır şekilde ölüsüne hürmet gösterdi. Mağlûp ve fakat kahraman düşmanının cesedini kalenin karşısına gömdürdü. Mezarının başına bir mızrak ve bir bayrak diktirmek suretiyle, Szondy'ye karşı hürmet ve takdirini dile getirmiş oldu.

Hadım Ali Paşa, Drégely'nin zaptından sonra fetihlerini genişletmek için harekâta devam etti. Bu gaye ile Szécseny önüne geldiği zaman kalenin muhafızları kaçmış olduğundan şehri kolaylıkla ele geçirdi.

Hadım Ali Paşa ile birlikte Budin'den harekete geçmiş olan Istolni Belgrad sancak beyi Yahya Paşazâde Mehmed Paşanın oğlu Arslan Bey, maiyetindeki iki bin kişilik kuvvetle Salgo kalesini kolaylıkla zaptetti. Bu kaleyi kuşattığı sırada, kalın kütükleri şehre doğru top biçiminde çevirdi. Bunları hakikaten muazzam birer top zanneden müdafiler, şehirden sağ salim çıkıp gitmelerine müsaade olunmak suretiyle kaleyi terkettiler. Arslan Bey, bunun arkasından Ság, Hallokö, Gyarmat, Bujak kalelerini de fazla zahmet çekmeden elde etti. Bu muvaffakiyet erinin arkasından tekrar Hadım Ali Paşa ile birleşti.

Hadım Ali Paşa, Avusturya idaresindeki Macar arazisinde harekâta devam ederken Palást ovasında yedi bin kişilik bir düşman kuvvetiyle karşılaştı. Macar askerlerinden ibaret olan bu kuvvetin başında Ferdinand'ın kumandanlarından Avusturyalı Erasmus Teufel bulunuyordu. Hadım Ali Paşanın askeri de karşısındaki hasmının kuvveti kadardı. Denk sayıdaki kuvvetler arasında 11 ağustos 1552 günü cereyan eden muharebede düşman büyük bir mağlûbiyete uğradı. Bu zafer neticesinde muharebe sahasının yanıbaşındaki Füek (Filek) kalesi zaptedildi. Vaç (Vác) piskoposu maktul, muharebeyi idare eden Erasmus Teufel ile kumandanlardan Pallaviçini esir düştü. Alınan esirlerin sayısı dört bin kişi idi.

Mohaç'tan beri Türklere karşı umumiyetle Avusturyalı kumandanlar idaresinde harbeden Macarların uğradıkları en önemli mağlûbiyet olan bu harpte, alınan esirler Budin'e getirildi. Esirler, Ferdinand'ı tezlil gayesiyle mezada çıkarılarak satıldı. Mühim sayıda esirin satışa arzı esir piyasasını düşürdü. Bilhassa Alman esirleri pek kıymetsiz sayıldı. Bazıları ancak bir çömlek bal veya yağa karşılık satılabildi. Kumandan Erasmus Teufel ise Kanunî Süleyman'a gönderildi.

Filek kalesi

Szolnok'un zaptı

Hadım Ali Paşa, Palast ovasında kazandığı zaferden sonra, Szolnok üzerine yürüdü. Tamşvar'ın zaptını tamamlamış olan vezir Ahmed Paşa da Szolnok önünde kendisine mülâki oldu. Zagiva suyunun Tisza nehri ile birleşme sahası yakınında ve bu akarsuyun üzerinde bulunan Szolnok (Solnuk), bir kaç sene önce uzun uğraşmalar sonunda iyi bir şekilde tahkim edilmişti. Kalesinin etrafını çeviren surlar, içerdeki evlerin çatılarının görünmesine mani olacak derecede yüksekti. Kalenin güney medhalinin önünde içi su ile dolu bir hendek mevcuttu. Bu mevzuda batı kaynaklarını esas tutan Hammer'in bildirdiğine göre; Szolnok'u müdafaa edecek kuvvetler de hayli ehemmiyetliydi. Otuz altı büyük top ve üç bin tüfekçi, şehrin müdafaa kuvvetinin mümtaz tarafını teşkil ediyordu. Ayrıca, kalede uzun bir muhasaraya yetecek kadar erzak ve cephane mevcuttu.

Szolnok, gerek istihkâmlarının metaneti, gerekse içindeki asker ve silâhların miktar ve nev'i bakımından uzun bir muhasaraya karşı koyabilirdi, fakat baştaki kumandanında o cevher yoktu. Laurent Nyary ismini taşıyan bu kumandan korkak ve beceriksizdi. Onun için, Alman, Bohemyalı ve Macarlardan mürekkep askerleri arasındaki geçimsizliği önleyip kuvvetli bir müdafaa gösteremedi. Şehrin müdafaası ile vazifeli askerleri takım takım kaçarken, kendisi de onların arasına karışıp sıvışmak istedi. Lâkin yakalanarak (4 eylûl 1552) Ahmed Paşanın huzuruna getirildi. Hammer'e göre; muhafızlardan birine kendi kızını teslim etmek suretiyle esaretten kurtulan Laurent Nyary, Avusturya'ya gelince mahkeme huzuruna çekilmişse de, hâkimler heyetine rüşvet yedirmek suretiyle mahkûm olmaktan kurtulmuştur.

Szolnok'un müdafileri böyle takım takım kaçınca şehir kolaylıkla zaptedildi. Zaten kaçan kuvvetlerin arkası bırakılmadığından ekserisi itlâf olundu.

Eğri muhasarası

Szolnok'un kolay bir şekilde zaptından sonra Hadım Ali Paşa, vezir Ahmed Paşayı Eğri'nin fethine teşvik etti. Buranın gerek askerî, gerekse iktisadî bakımdan taşıdığı ehemmiyeti çok iyi takdir eden Hadım Ali Paşa, böyle bir yeri kendi eyaletine katmak istemekteydi. Onun için, Eğri'nin zaptını kolay gösteren Ali Paşa, fikrini serdara kabul ettirmişti.

Eğri'nin zaptı kararlaştırılınca, bu işi pek fazla arzulayan Hadım Ali Paşa önden gönderi.di. 9 eylûl 1552 akşamı Eğri önüne vasıl olan Ali Paşa, ertesi günün sabahından itibaren topları tabiye etmeye başladı. Hadım Ali Paşa kuvvetleri buraya yetiştiği gün, serdar İkinci vezir Ahmed Paşanın gönderdiği mektup ta Eğri kumandanının eline geçmiş bulunuyordu. Ahmed Paşa mektubunda, emrindeki kuvvetlerin kazandığı muvaffakıyetlere işaretle, fuzuli kan dökülmesine mâni olunmak üzere kalenin teslimini istiyordu. Fakat Eğri kumandanı Dobo Istvan (Dobo de Ruszka) ser-

Eğri müdafii Dobo İstvan

darın bu dileğine karşı, mektubu getiren adamı hapsetmek suretiyle cevap verdi.

Macarların Eger, Lâtinlerin Agria, Almanların Erlau ve Türklerin de Eğri dedikleri bu şehirde, Macar devletinin kurucusu ilk kıral Szent Istvan bir piskoposluk tesis ve buna geniş arazi tahsis etmişti. Matra ve Bükk dağlarının arasında, Eger ırmağının vadisinde bulunan bu şehir, onun için Macar devletinin kurulduğu günlerden beri ehemmiyet arzeden bir belde idi.

Eğri kalesi

Ferdinand son senelerde Eğri mıntıkasına ehemmiyet verdiğinden şehrin tahkimatı arttırılmıştı. Eğri'nin son yıllarda mütemadiyen tahkimi için gayret gösterenlerin en başında Eğri piskoposu ile asilzâde Perényi Péter geliyordu.

Macar ressamlarına göre Eğri müdafaası

Hadım Ali Paşa ile birlikte Eğri önüne gelen Istolni Belgrad sancak beyi Arslan Bey, şehrin dış mahallesinde bulunan Meryem Ana kilisesi civarına yerleştirdiği dört top ile ateşe başladı. Arslan Beyin faaliyeti Eğri'ye karşı ilk ateşi teşkil etti. Ali Paşa, karargâhını şehrin doğu tarafındaki bir tepe üzerine kurdu. Ali Paşadan bir kaç gün sonra Ahmed Paşa da Eğri'ye yetişti. Serdarın otağı, kendisi ile birlikte gelen Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşanın otağı ile birlikte, Eger nehri vadisinde Aegidius dağı yamacına kuruldu (11 Eylûl).

Ahmed Paşanın getirdiği büyük toplar şehrin etrafındaki hâkim tepelere yerleştirildi. İrili ufaklı toplarla Eğri istihkâmları dövülürken müdafiler de müessir şekilde mukabelede bulunuyordu. Batı kaynaklarına göre; kumandan Dobo Istvan'ın emrinde tamamı Ma-

cılardan ibaret iki bin kişi mevcuttu. Eğri'deki kumandanlar, Szolnok'taki kumandan gibi korkak nevinden olmayıp, hem cesur hem de ehliyet sahibi idi. Dobo Istvan'dan gayrı Mecsey, Bornemissza da birincisi kadar değerli kimselerdi. Muhasaranın başladığı ilk günden itibaren canla başla çalışıyor ve sık sık istihkâmları dolaşarak müdafileri teşçi ediyor ardı. Eğri müdafaasında yalnızca askerler çalışmayıp, şehir halkı da kadınlı erkekli vazifeye koşmuş bulunuyordu. Türk topları surları zedeledikçe, buraların mukavemetinin arttırılması için tedbirler alınıyor, kum ve çimen dolu fıçılarla gedikler kapatı ıyor, erzak depolarının yangından korunması için etrafına ıslak bezler ve deriler geriliyordu. Eğri'yi kuşatan Türk kuvvetleri ise, şehirin mukavemeti neticesi günler geçtikçe, yalnız toplarla surları dövmekle iktifa etmiyerek hendek doldurmak, lâğım açmak gibi muhasara muharebesinin her tedbirine başvurdu. Zaman zaman, kısmî hücum ar yapıldı. 29 eylûl sabahtan itibaren üç defa tekrarlanan geniş çaplı hücumlarda, sekiz bin kişi kaybedildiği halde, muvaffakiyet sağlanamadı. Maamafih, bundan bir hafta sonraki muharebelerde, Eğri'deki barut deposu Türk toplarından isabet alarak berhava oldu. Müdafiler, barut bakımından sıkıntıya düşmekle beraber, gayretlerini eksiltmediler, umumî ve kısmî hücum arda, surları aşmak üzere hazırlanan ahşap kuleler duvarlara yaklaştırıldığı sırada müdafiler tarafından yakıldı. Büyük mikyasta zayiata sebep olan 29 eylûl hücumundan sonra iki defa daha tekrarlanan hücumlarda da netice alınamadı. Mevsim ilerlemiş ve yağmur ardan sonra kar da yağmağa başlamıştı. Bunun için serdar Ahmed Paşa Eğri muhasarasını kaldırdı.

Celâl zâde Mustafa Çelebi ve Solakzâde, başlangıç tarihini zikretmeyerek muhasaranın 6 ekimde (17 şevval) kaldırıldığını söylerler. Bu arada muhasaranın kırk gün sürdüğünü de zikrederler. Muhasaranın kırk gün devamında doğu ve batı kaynaklarında ittifak olduğuna göre; muhasaranın kaldırı ışı için 6 ekim tarihi doğru kabul edildiği taktirde, başlangıcının ağustosun son haftasına alınması, hatta Szolnok'un zaptının da ağustos içinde olması iktiza eder. Halbuki batı kaynaklarının Eğri muhasarasının kaldırılışı için kaydettikleri 19 ekim tarihi, hem Szolnok'un 4 eylûldeki zaptına, hem de Osmanlı kaynak arının, muhasaranın kaldırılış sebepleri arasında zikrettikleri, havaların kışlaması kaydına uygunluk arzetmektedir.

Eğri muhasarasında uğranılan başarısızlıktan en fazla üzülenlerin başında serdar Ahmed Paşa vardı. Onun için, Eğri'nin zaptını kolay göstererek kendisini hacâlete sürüklediğinden dolayı Hadım Ali Paşayı şiddetle muaheze etti. Bu yüzden Ali Paşa gözden düştü.

Peçevî'nin de kaydettiği veçhile; Eğri muhasarası, Kanunî devrinin müteaddit zaferleri arasında, Viyana ve Malta teşebbüsleri ile birlikte uğranılan üç muvaffakıyetsizlikten biridir. Bu üç muvaffakiyetsizliğe bir derece vermek gerekirse, Viyana ve Malta muhasarlarından sonra Eğri kuşatmasının üçüncü dereceyi alması iktiza eder.

Eğri müdafilerinin kahramanca da-

Eğri müdafilerine yardıma gelen Saksonya prensi Maurice

yanmaları karşısında Ferdinand da hareketsiz kalmadı. Saksonya prensi Maurice idaresinde bir imdat kuvveti gönderdi. Lâkin prens Maurice'in (Moris) Eğri'ye kadar gelmesine lüzum kalmadı. Türklerin Yanıkkale dedikleri Raab (Györ) civarında kuvvetlerini topladığı sırada, Eğri muhasarasının kaldırılmış olduğunu duyunca geri döndü.

Eğri muhasarası, Ferdinand'ın buraya daha fazla ehemmiyet vermesine sebep oldu. Nasıl ki, diğer hudut kalelerinden Kanije ve Sziget'in tahkimi için şahsan meşgul olmuş idiyse, Eğri'ye de ayni derecede alâka gösterdi. Türk toplarının mermileriyle yıkılan Eğri duvarlarını, on beşinci asırda yapılmış büyük piskoposluk binasının duvarlarından ve kilise harabelerinin taşlarından istifade ile tamir ettirdi. İstihkâmlarını böyle tamir ile kuvvetlendirirken içindeki muhafızları da mühim sayıda Avusturya askeri ile takviye eyledi.

Tuygun Paşanın Budin valiliği

Eğri muhasarasından sonra gözden düşen Hadım Ali Paşa, bir müddet sonra Budin valiliğinden alındı. Kanunî'nin Nahcivan seferi sırasında Karaman beylerbeyi sıfatiyle sefere iştirak eden ve Gürcistan sınırlarında yararlıklar gösteren Hadım Ali Paşanın, 1556 senesi şubatında ikinci defa Budin beylerbeyliğine getirilişine kadar geçen en az iki yıllık müddet zarfında, Budin valiliğini Tuygun Paşa işgal etti.

Tuygun Paşanın Budin valiliği zamanında da Avusturya hududunda hâdiseler eksik olmadı. İki devlet arasında henüz sulh aktedilmediğinden, hudutlardaki tecavüzler harp hâlinin tabiî bir neticesi gibiydi. O arada Osmanlı hükümdarının İran seferiyle meşgul bulunması, tecavüz hususunda Avusturyalılara cesaret vermekteydi. Avusturyalıların bu hareketleri ve bir miktar esir almaları, Budin valisi Tuygun Paşanın Kaposvâr üzerine yürümesine sebep oldu. Osmanlı tarihini mufassal şekilde incelemiş olan meşhur tarihçi Ham'mer'in lâyıkı veçhile üzerinde durmamasına rağmen, Celâl zâde Mustafa Paşanın «Tabakat-ül memalik» inde verdiği tafsilâttan anlaşıldığına göre, Tuygun Paşanın Kaposvâr harekâtı hayli ehemmiyetli tutulmuştu. Zira, Celâl zâde Mustafa Çelebi, Tuygun Paşanın Kaposvar'a yürürken Siklos kalesinden büyük toplar naklettirdiğini ve altı tane de sancak beyini beraberine aldığını kaydetmektedir. Bunlar: Istolni Belgrad sancak beyi Arslan, Esztergom sancak beyi Ahmed, Noygrad sancak beyi Süleyman, Hatvan ve Simantornya sancak beyi Mahmut ve daha iki sancağın beyleri olan Arslan ve Nasuh beylerdir.

Pécs ile Kanije (Nagy Kanizsa) arasında bulunan ve o sırada Kanije gibi Avusturya hâkimiyetinde olan Kaposvar'a ilerlerken, Avusturyanın bir küçük kalesi ile bir garnizonunu zapteden öncü kuvvetleri, Kaposvar kumandanının çıkardığı keşif kolunu ezdikten sonra kale önüne varıp kuşatma tertibatı almaya başladılar. Kaposvar'ın tahkimatının kuvvetine işaret eden Celâl zâde, bu vesile ile diyor ki: «Kale, Kapos adlı bir nehrin ortasında vaki bir ada üzerinde yapılmış, etrafı su ile çevrilmişti. Bunun yan taraflarında, aşılması çetin dağlar vardı ki, bir çok yerlerinde müstahkem noktalar tesis edilmişti. kalenin iç tarafında da tahkim edilmiş barınma yerleri ve etrafında otuz arşın derinliğinde su ile dolu hendeği vardı. Parkanların (garnizon) her koğuşu bir kule biçiminde yapılmış ve çatma direklere vücuda getirilen çatıları çimli toprakla maskelenmişti. Bunların ön tarafında avcı siperleri ve top mevzileri vardı. Düşman bu parkanlar önündeki siperlere beş yüz kadar tüfekçi yerleştirmiş, bazı yerlerine de toplarını koymuştu. Öbür taraflarda düşmanın birçok kıtaları bulunuyordu. Türk askerleri kaleyi kuşatıp gece ile gündüzlü savaşa başladılar. İnatla cereyan eden savaştan ötürü iki tarafın da zayiatı vardı»...

Kaposvar'a yapılan hücum dokuz gün devam etti. Bu müddet zarfında geceleri dahi çarpışmalar eksik olmadı. Şehrin önündeki hendek odun ve çalı çırpı yığınlariyle dolduruldu. İçerisindeki müdafiler kalenin Türkler eline geçeceğini ve kendilerinin de esir olacağını kestirince bir yolunu bularak kaçmak istediler. Lâkin kaçanların bir kısmı takiplerine koşan Türk askerinin elinden

kurtulamadılar. Böylece Kaposvar'ın dış kalesi düşünce, iç kaledekiler de tutunamadı. Neticede Kaposvar Türk hâkimiyeti altına girdi; şehrin alınmasiyle kiliselerinden bazıları camiye tahvil olundu.

Celâl zâde'ye göre: Kaposvar'ın zaptından sonra Tuygun Paşanın emrindeki kuvvetler, bu kale civarında «Kurvetne» adlı bir kale ile «Babun» adlı müstahkem bir şehri de zaptetmişlerdir. Celâl zâde'nin Kurvetne şeklinde yazdığı yer Korotna, Babun diye kaydettiği yer de Baboça (Babacza) olmalıdır. Ayrıca Macarların Eğri kalesine yakın Türk hududuna yaptıkları tecavüzler Tuygun Paşanın gönderdiği Veli Bey tarafından önlenmiş, Bosna hududundaki Kıs sancağı toprağına yapılan tecavüzlerin de, buranın sancak beyinin sevkettiği askerler tarafından fazlasiyle öcü alınmıştır.

Avusturya ile altı aylık mütareke

Avusturyalılar, papaz Martinuzzi'nin Erdel'deki mâcerasını desteklemek suretiyle, 1547 sulhünün bozulmasına sebep olmakla beraber, Erdel harekâtının aleyhlerine gelişmesi üzerine de, sulhü yeniden tesis endişesine kapılmışlardı. Bunun içindir ki, Avusturya hükûmeti, 1553 yazından itibaren sıkı bir diplomatik faaliyete girişmişti. Bu gaye ile üç tane mühim şahsiyetten mürekkep bir Avusturya elçilik heyeti 1553 ağustosunda İstanbul'a gelmişti. Heyeti teşkil eden şahıslar; Pécs (Pecuy, Funfkirchen) in eski piskoposu Anton Wranczy (Verantius), Tuna ince doanması kumandanı François Zay idi.

Daha, Erdel hâdiselerinin başlangıcından beri diplomatik faaliyet göstermekten geri kalmayan Avusturya hükûmetinin bu defaki elçilik heyeti, 25 ağustos 1553 te İstanbul'a vardıklarının ferdası günü veziriâzam Rüstem Paşa tarafından kabul edilmişler, üçüncü gün de Kanunî'nin huzuruna çıkmışlardı. Bu kabul sırasında Kanunî Süleyman, sulhün teessüsü için ne gibi şartlar ileri sürdüklerini sorduğu zaman Avusturya heyeti:

a) Asıl Macaristan topraklarının Ferdinand'a terki karşılığında yüz elli bin;

b) Yukarı Macaristan ile Erdel için de ayrıca kırk bin altın duka yıllık vergi teklif etmişti. Elçileri kabulünün ertesi günü Kanunî Süleyman İran seferine çıkmış olduğundan müzakerelere vezirler vasıtasiyle devam edilmişti. Osmanlı hükûmeti, sulh müzakereleri için Erdel'in istenmesi lâfına bile tahammül edemiyeceğini bildirmiş, ancak iki sene kadar önce hapsedilmiş bulunan eski elçi Malvezi'yi serbest bırakmıştı. Kanunî'nin İstanbul'dan ayrılışından sonra Avusturya elçilik heyetini Üsküdar'da bir bahçede kabul eden veziriâzam Rüstem Paşa, Malvezi'nin hapsinin devletlerarası hukuk nizamlarına aykırılığına işaret eden Avusturya heyetine, Kanunî Süleyman'ın cülûsu sırasında Macaristan'a gönderilen Türk elçilik heyetinin burun ve kulaklarının kesilmesi hâdisesini cevaben hatırlatmıştı. Bu tam yerinde cevap karşısında bocalayan Avusturya heyeti, zikredilen hâdiseyi filhakika Avusturya hükûmetinin de duymuş olduğunu, lâkin kıral Layoş tarafından yapılan böyle bir iş ile Ferdinand'ın alâkası bulunmadığını ifade etmişlerdi. O zaman Rüstem Paşa: «İşte siz Macarlar Belgrad'ı, kıralınızı, kıraliığınızı bundan dolayı kaybettiniz. En son defa da, beş sene için aktolunan mütarekeyi bozup Erdel'i istilâ etmekle ne kazandınız? Cenabı Hak bize Tamşvar'ı, Szolnok'u, Lipova'yı ve içinde bir câmi bulunan Peçuy'u verdi» demişti.

Ferdinand'ın elçileri müsbet bir netice elde edemeyince Avusturya'ya avdet

Peç (Peçuy) şehri ve kalesi

etmişlerdi. Onların dönüşünden sonra da Avusturya sınırında hâdiseler eksik olmamıştı. Bilhassa Tuygun Paşanın Budin valiliği sırasındaki Macaristan vak'aları bu devre rastlamaktaydı. Avusturya heyetinin eli boş dönüşünden sonra Kanunî Süleyman Nahcivan seferini de bitirmişti. Bu vaziyete göre büyük çapta Osmanlı kuvveti yine serbest kalıyor demekti. Şayet Osmanlı hükûmeti ile anlaşılmazsa büyük sayıdaki Türk orduları Avusturya sınırında görünebilirdi. Binaenaleyh, kısa vadeli şekilde de olsa sulhün temini Avusturyanın menfaatına idi.

İşte bunun için 1555 senesi başlarında diplomatik faaliyetine yeniden hız veren Ferdinand, Anton Wranczy ve Français Zay ile birlikte Auger Busbecq'i İstanbul'a yolladı. Viyana'ya dönüşünden sonra ölen Malvezi'nin yerine tayin edilmiş olan Belçikalı Busbecq Avusturya elçilik heyetinin reisi idi. Ferdinand'ın bir mektubunu da hâmil bulunan Busbecq, padişahı İstanbul'da bulamayınca, Kanunî'nin 1554/1555 kışını geçirmekte olduğu Amasya'ya gitti.

Türkiye'de gördüklerine ve Osmanlı devletinin o zamanki kudret ve zaafının nelerden ibaret bulunduğuna dair lâtince mektuplariyle meşhur olan Busbecq, Ankara'daki Ogüst mabedini de ilk defa keşfeden adamdır. Busbecq'in «Türk mektupları» isimli eseri İngilizce, Fransızcaya tercüme edildiği gibi Türkçeye de çevrilmiştir.

Avusturya kıralı Ferdinand'ın Türkiye'ye yolladığı elçisi Anton Wranczy

Busbecq, padişah tarafından kabul edildiği sırada on bin duka altunu ile altın yaldızlı ve musannâ bir gümüş sofra takımı takdim etti. On bin duka Erdel vergisi olarak, sofra takımı da hediye olarak getirilmişti. Ferdinand'ın mektubunda, Avusturya'nın Erdel üzerindeki hukukunun isbatı yolunda uzun uzun dil dökümekte, hatta bu meselede padişahın ulüvvü cenabına müracaat edilmekte idi. Avusturya elçilik heyeti, sulhün bozulmasına sebep olma mesuliyetini Türklerin üzerine yıkmaya boş yere çalıştı. Sulh uğruna padişaha seksen bin, veziriâzama yirmi bin, vezirlerin her birine on dörder bin duka vermek hususundaki vaadlerine rağmen, altı aylık bir mütarekeden gayri bir şey elde edemediler.

Altı aylık mütareke akdine muvaffak olan Busbecq, 2 haziran 1555 te Amasya'dan ayrılırken, veda için padişaha yaptığı ziyaret sırasında, Kanunî'den Ferdinand'a hitaben yazılmış bir mektup aldı. O arada, yakında müsait bir cevap ile avdet edeceğine dair ümidi bulunduğunu beyan edince, Kanunî:

— Biz de ümit ederiz, dedi.

Avusturya heyetinin Amasya'da bulunduğu sırada bu şehir daha başka devletlerin elçilerinin de ziyaret sahaları haline gelmiş bulunuyordu. İranlılarla ilk sulhü teşkil eden Amasya muahedesi İran elçileriyle yapılan konuşmalar sonunda aktedildiği gibi, Fransız, Leh ve Venedik elçileri de hükûmetleri namına padişahı tebrik etmek üzere Amasya'ya gelmişlerdi. Kanunî Süleyman, İran ve Avusturya elçilerini ayni günde kabul etmişti.

Avusturya heyeti Amasya'dan ayrılıp İstanbul'a gelince Anton Wranczy ve François Zay Osmanlı devlet merkezinde kaldı. Busbecq ise Kanunî'nin mektubunu Ferdinand'ta takdim etmek üzere Avusturya'ya gitti.

Hadım Ali Paşanın Sigetvar muhasarası

1553 veya daha kuvvetli ihtimal ile 1554 yılında Budin valiliğinden alınmış olan Hadım Ali Paşa 1556 şubatında ikinci defa aynı vazifeye tayin edildiği sırada, 1555 haziranında aktedilmiş olan altı aylık mütareke, Avusturyalıların çıkarmış oldukları hâdiseler yüzünden bozulmuş bulunuyordu. Binaenaleyh Ali Paşa, Eğri muvaffakiyetsizliğini kapatacak harekâta girişebilirdi. Zaten kendisi Macaristan'a ikinci defa gönderilirken Siget (Sziget, Sigetvar) in zaptına memur edilmiş bulunuyordu.

Çirkin bir yüze, lâkin pek mükemmel bir askerî kabiliyet ve cesarete sahip olan Hadım Ali Paşa, kendisi ile görüşen Ferdinand elçilerine; Macarları bundan böyle kılıç ve tüfek ile değil, baston ve topuz ile itaat altına alacağını söylemişti.

Hadım Ali Paşa Budin'de vazifeye başladıktan kısa bir zaman sonra Siget'in zaptı için faaliyete koyuldu. Macaristan'daki Osmanlı askerî memurlarının bir kısmını maiyetine alarak 21 mayıs 1556 da Budin'den ayrıldı. Üç gün sonra Siget'ten bir mil mesafede bulunan Saint-Laurent kalesi önünde ordugâh kurdu. Bundan on sene sonra Kanunî Süleymanın da kuşatacağı Sigetvar şehri Macaristanın güney batı tarafında, Kaposvar'ın güneyinde, Pécs şehrinin de batısındadır.

Macaristanın bu bölgesinin en müs-

Sigetvar

tahkem yerlerinden biri olan ve Sigetvar kalesi, o havalinin emniyetine zarar verici baskın ve çapulculuk hareketlerine merkezlik ettiği için, alınması lâzım gelen bir belde idi. Kuvvetli istihkâmlarından başka etrafı da bir hendekle çevrilmişti. Hadım Ali Paşa, kuşatmanın ilk safhası olarak bu hendeğin doldurulmasına bilhassa ehemmiyet verdi. Binlerce arabalık çalı çırpı ile burasını doldurduktan sonradır ki, askerini hücuma geçirtti. Sigetvar'a ilk hücum muhasaranın başlamasından bir ay sonra oldu. Lâkin bu hücum, Türk kuvvetleri için yedi yüz şehide maloldu. Ölenlere Kasım Paşanın yeğeni Nasuh Bey ile Kopani beyi, yaralılara da Baboça beyi Ahmed ile Szolnok beyi Mahmud beyler de dahildi. Türkler umumî hücuma geçerken müdafiler hendeklere doldurulan çalı çırpıyı ateşlemeye gayret etmiş erdi. Bu gayretleri semere vererek Türklerin zıyaa uğraması temin edildi ama, alevler etrafa sirayet ederek şehrin bir kısmının yanmasına da sebep oldu.

Sigetvar muhasarası devam ederken Macar büyüklerinden Nádasdy Tamás, Avusturya, İstirya, Baviyera ve Macarlardan mürekkep bir kuvvetle, Türklerin elindeki Baboça (Babocsa) yı kuşatmaya koyuldu. Nádasdy Tamás'ın idaresindeki kuvvetler arasında iyi teçhiz edilmiş zırhlı piyade ve süvariler mühim bir yekûn tutuyordu. Lüzumu hâlinde kullanılmak üzere Graz şehrinin topçuları Kanije'ye getirilmişti.

Baboça'nın tehlikeye maruz kalması üzerine Ali Paşa Sigetvar'ı kuşatan kuvvetlerinin bir kısmını alarak oraya koştu. Lâkin Baboça'yı kurtaramadıktan başka Rinya ırmağı kenarında vuku bulan muharebede mağlûbiyete uğradı (25 temmuz 1556). Hadım Ali Paşa bu bozgunluğuna rağmen Sigetvar muhasarasını devam ettirmek istediyse de, kaleyi zaptedecek derecede kuvveti kalmadığından, temmuz sonunda kuşatmayı çözmek mecburiyetinde kaldı. O aralık Palavicini idaresindeki Avusturya ve Macar kuvvetleri Korotna'yı hücumla zaptettiler. Avusturyalılar bu muvaffakiyetleri kazanırken, onların başarılarının biraz gölgelenebilmesi için etrafa akıncı kuvvetleri sevkedildi. Lâkin

bundan da beklenen netice pek istihsal olunamadı. Ali Paşanın Sigetvar muhasarasına girişmesiyle başlıyan harekât sonunda Türk kuvvetlerinin uğradığı zayiat on bin kişiyi buluyordu. Bu muharebelerde ölen Türk askerlerinin üzerinde para bulmak ümidi ile Alman askerlerinin yaptıkları sıkı araştırmalar, ileriki muharebelerde de tatbik ettikleri bir âdet haline gelecektir.

Sigetvar muhasarası ile başlıyan muvaffakiyetsizlikler serisi Hadım Ali Paşanın derin bir teessüre kapılmasına sebep oldu. Şimdiye kadar girdiği muharebelerden zaferle dönen Ali Paşaya son hâdiseler çok dokunmuştu. Bu yüzden kısa bir zaman sonra öldü (şubat 1557).

Korniyol'e akın ve Macaristan'da bazı kalelerin zaptı

1558 senesinde tertiplenen bir akın hareketi, iki yıl önceki Sigetvar muhasarası ile ilgili muvaffakıyetsizliklerin acısını nisbeten unutturmaya yardım etti. On beş bin kişilik bir Türk kuvveti Avusturya idaresindeki Karniyol (Carniole) arazisine yürüdü. Triyeste yakınlarındaki Adelsberg'e kadar ilerliyen Türk kuvvetleri Vrefiniç, Rizkine, Karst, Breg kasabaları ve civarını dolaşarak pek çok esir ve ganimetle geri döndü.

Bu arada yalnızca akın hareketleri ile de iktifa edilmiyerek Macaristan'da bazı yerlerin zaptına da çalışıldı. Bu cümleden olarak, 1558 mayısında, Istolni Belgrad sancak beyi Hamza Bey Tata kalesini zaptetti. Esztergom'un güney batısında, Tuna'nın sağ tarafında, nehire 12 kilometre kadar mesafede olan Tata, civarındaki araziye hâkim bir mevkie sahiptir. Kale kumandanının hususi bir işi için Komorn'a gittiğini öğrenen Hamza Bey, geceleyin Tata duvarları dibine gelerek, istihkâmlara merdivenler dayayıp nöbetçileri öldürttükten sonra birdenbire şehre hâkim oldu. Yine ayni sene içinde, Balaton gölü kenarında bir tepe üzerinde bulunan bir kale de Hamza Beye bağlı kuvvetler tarafından ânî bir hareketle zaptedildi. Tuygun Paşanın ikinci Budin valiliği sırasında Bosna sınırlarında da bazı harekât vuku buldu. Bu harekât neticesinde alınan iki bin esirden bir kısmı İstanbul'a gönderildi.

Kıraliçe İsabelle ve Erdel'in idaresi meselesi

Papaz Martinuzzi'nin tahrikleri neticesinde çıkan Erdel hâdiseleri, Türk kuvvetlerinin Erdel'de harekâtta bulunmasına ve padişaha sadakatten ayrılan kıraliçe İsabelle (İzabella) in de, Erdel sınırlarının dışına çıkmasına sebep olmuştu. Kıraliçe İsabelle Erdel'i terkettikten sonra babası Lenistan kıralının yanına gitmişti.

Onun memleketi terkinden sonra Erdel işleri tam mânasiyle halledilmemiş ve idarî istikrar teessüs etmemişti. Erdel'in bir kısmı Türk işgalinde, bazı yerlerinde de Avusturya nüfuzu hâkim bulunmakta idi. Erdel'deki Avusturya ordularının zulmü bu nüfuzun yegâne işareti halindeydi. 1553 te Castaldo Erdel'i terkedince, bu zulüm bir hayli azaldı ama, Avusturya hükümeti tarafından tayin edilen voyvodalar, burayı yine Ferdinand'ın arzusuna göre idare

Macar kıralı Janos'un dul karısı İzabella, oğlu Janos Sigismund ve onların başlarına işler açan naipler

ettiler. Lâkin Erdel halkı ve bilhassa diyet meclisi mevcut kararsızlığın bir an önce nihayete ermesini arzulamaktaydı. Avusturyalıların Erdel'de uzun müddet tutunamıyacakları besbelliydi. Zira, Avusturyanın kuvvet merkezlerine, Erdel'e nisbetle çok daha yakın olan Osmanlı idaresindeki Macar sınırlarında bile Ferdinand'a bağlı kuvvetler sık sık mağlûp oluyor ve arazi kaybına uğruyordu. Böyle bir devletin Erdel'de sükûnu tesis etmesi elbette beklenemezdi. Zaten Osmanlı hükûmetinin, ilk fırsatta, Erdel'in bir kısmındaki Avusturya tahakkümünü silip süpüreceğinden şüphe edilemezdi.

Bu vaziyet karşısında, Erdel diyet meclisinin yapacağı şey, Erdel'in bütününde sükûn ve istikrarı temin çarelerini araştırmaktı. Bu sükûnun Avusturya'ya istinat suretiyle kurulması mümkün değildi. En doğru yol, evvelce olduğu gibi, Osmanlı devletine bağlı kalmak ve padişahın da arzu edebileceği bir kimsenin Erdel'in başına geçmesini sağlamaktı. Ortada «Erdel kıralı» ünvanını taşıyan bir kimse mevcut olduğuna göre; bunun şahsı etrafında Erdel'in sükûna kavuşması mümkündü. Bu şahıs, annesi İsabelle ile birlikte Lehistanda bulunan Janos Zigismund idi.

Kıraliçe İsabelle, başkalarının tahriki ve çıkardıkları hâdiseler yüzünden Erdel dışına çıkmak zorunda kalmıştı. Onun, padişahın tasvibi ile eski yerine avdeti, Erdel hâdiselerinin daha kolaylıkla halline yarıyabilirdi. Binaenaleyh, kıraliçe İsabelle, bilhassa oğlu bakımından, eski yerine kavuşmayı arzularken, Osmanlı devleti de bu noktayı kendi lehine telâkki etmekteydi.

Avusturya hükûmeti iki devlet arasında sulhü yeniden kurabilmek için 1553 senesinde kesif bir siyasî faaliyete koyulduğu sırada, Osmanlı devleti de Erdel'i asla unutmuyor, burada halkı Avusturyalılardan iyice soğutmak için mevcut hoşnutsuzluğ körüklüyor, ayni zamanda Osmanlı devletinin kudretini hissettirmek gayesiyle de veziriâzam Ahmed Paşa ve padişahın imzası ile üst üste emirnâme ve fermanlar gönderiyordu. O sırada kıraliçe İsabelle de yeniden İstanbul'a adamlar göndermeye başlamış bulunuyordu. Lâkin Avusturyalılar, İsabelle'in Osmanlı hükûmeti ile anlaşmasının, kendi lehlerine bir netice vermiyeceğini bildiklerinden, onu ve adamlarını kötüleme faaliyeti 1553 ten itibaren üç sene müddetle her fırsatta tezahür etti. Fakat Avusturyalılar bu türlü çalışmalarında hiç muvaffak olamadılar.

Anton Wranczy ile François Zay Avusturya namına Osmanlı hükûmeti ile müzakere kapısı açmak isterken, kıraliçe İsabelle ile Petroviç'i temsil eden bir heyet de Osmanlı devlet adamlarını ziyarete gelmişti. Bu heyet, Janos Zigismund için padişahın himayesini talep ediyor, bu himayeye mukabil Lipova (Lippa), Solimus, Çanad (Csanad), Fenlak, Nagylak gibi yerlerin Erdel'e bağlanmasını, yani Osmanlı himayesindeki Erdel kırallığına terkini talep ediyordu.

İsabelle'in adamlarının yaptığı teklif peşinen uygun telâkki edildiği için Divan-ı hümâyun tercümanlarından Alman muhtedisi Mahmud ve Macar muhtedisi Ferhad, Oruç Çavuş ile birlikte, kıraliçe İsabelle ve oğlunun Erdel'e yerleştirilmesi işini halletmek vazifesiyle İstanbul'dan hareket ettiler.

Osmanlı devleti Erdel işini bu minval üzere hal yoluna koymak isterken, Avusturya hükûmeti de, hâlihâzır vaziyetin devamını, yani Erdel'in bir parçasının Avusturya hâkimiyetinde kalmasını istiyordu. Bunun için, hem İsabelle'in elçileriyle Osmanlı hükûmetini anlaştırmamaya, hem de sulh müzakereleri arasında Erdel'de hak koparmaya uğraşıyordu. Lâkin bu hususdaki çalışmalarının hiç birinde muvaffak olamadılar.

Kıraliçe İsabelle ve Osmanlı hükûmetinden karşılıklı olarak heyetlerin gidip gelmesi sonunda, Janos Zigismund ve annesinin Erdel'e dönmesi işi müsbet safhaya intikal etti. Neticede Erdel diyet meclisi de 1556 da bunları Erdel hükûmetinin başına geçmeğe davet edince, aynı yıl içinde memlekete döndüler. Kıraliçe İsabelle'in Lehistandan dönüşüne yardım etmeleri hususunda kendilerine yazılan emre göre hareket eden Eflâk, Boğdan voyvodaları ile Budin ve

Erdel'in genç kıralı Janos Sigismund

Tamşvar valileri de üzerlerine düşen vazifeyi yaptılar.

Padişahın iradesine itaat suretiyle, Erdel'e dönmüş olan İsabelle ve oğlu Janos Zigismund, Erdel Belgradı (Macarcası Gyulafeherrar, Almancası Karlsburg, Romencesi Alba Julia) na yerleşti. Janos Zigismund, o sırada 16 yaşındaydı. Aradan üç sene geçtikten sonra, yaşça biraz daha büyümesi dolayısiyle Erdel'in idaresi Janos Zigismund'a bırakıldı. O arada Fransa kıralı da Zigismund için padişah nezdinde ricada bulunmuştu. Feridun Bey münşeatının ikinci cildinin 410 cu sayfasında mevcut nâmeden öğrendiğimize göre, Kanuni Süleyman Fransız kıralına şöyle cevap vermişti: «... vilâyet-i Ongürüse kıral iken fevt olan Yanoş kıral (Janos Zapolyai) oğlu Istepan (J. Zigismund) babında ulu âsitanemizden istidây-ı âtifet edip şemşir-i şihab âsârımızla fetholunan Erdel vilâyeti ki, mezburun atası ocağıdır, inayet olunması aksây-ı meramınız olduğun ilâm edip sizin, müşarünileyh hakkında vâki istidânız hayyiz-i kabulde vaki olup ana binaen kıral oğluna ve kıraliçeye yüce âsitanemden defaatle istimaletnâme gönderilip ve Macar ve Erdel'de olan beylere ana itaat ve inkıyad eylemeleri emrinde dahi vâd-i vaid ile ahkâm-ı şerife gönderilip her veçhile muavenet ve müzaheret etmek için serhad cânibinde olan beylerbeylerime, Boğdan ve Eflâk voyvodalarına ahkâm-ı şerife gönderilmiştir. Öyle olsa kıral oğlu hususunda girû inayet-i aliyye-i pâdişâhânem her veçhile bi diriğdir; madem ki yüce âsitanemize sadakat ve ihlâs ve doğruluk üzere ola, vilâyet-i Erdel babası Yanoş kırala ne veçhile verilmiş ise mezbura dahi ol tarikle inayet olunur; hilâfına cevaz gösterilmez... Gerektir ki siz dahi anlar hakkındaki inayetimizi kendülere bildirip atası ocağına gelmelerine tergîb eyleyesiz». Böylece babasına tanınan haklarla 1559 da Erdel'in idaresini eline alan Janos Zigismund 1571 de evlât bırakmadan ölünceye kadar yalnız başına hükûmet sürecektir.

1562 Osmanlı - Avusturya sulhü

1555 yılında altı aylık mütarekenin aktinde büyük rolü olan Avusturya elçisi Busbecq, hükümdarından talimat almak ve padişahın mektubunu götürmek üzere gitmiş olduğu Viyana'dan İstanbul'a döndüğü zaman mütareke bo-

Avusturya imparatoru Ferdinand'ın Kanunî Süleyman nezdine yolladığı elçisi Busbecq

zulmuş bulunuyordu. Buna rağmen Avusturya hükûmeti sulhü temin yolunda çalışmaktan geri durmadı. Müzakerelerde Avusturya heyetine Busbecq başkanlık etti. Müzakereler, gerek Avusturyanın mânasız talepleri, gerekse hudutlarda yeni yeni hâdiselerin çıkması yüzünden senelerce uzadı. Müzakerelerin uzamasına sebep olan talepler arasında, Avusturyalıların Tata'yı, Osmanlı hükûmetinin de Sigetvar'ı isteyişleri bilhassa nazarı dikkati celbediyordu. 1559 yılında bir aralık müzakereler kesildi ve Busbecq İstanbul'da Çemberlitaş'taki elçi hanında ikamete memur edildi. Bu sene zarfında Kanunî Süleyman, şehzadelerinden Selim ile Bayezid arasındaki çatışmalar yüzünden hayli üzüntülü günler geçirmekteydi. Ancak şehzade Bayezid'in İran'a kaçması ve orada hapsedilmesi üzerinedir ki dikkatini Avrupa üzerine toplıyabildi.

1560 yılı, Osmanlı devleti için yeni ve parlak başarıların müjdecisi oldu. Zira meşhur Cerbe deniz savaşı bu sene kazanıldı. 1556 yılında Charles-Quint'in tahttan çekilişinden beri Ferdinand Alman imparatorluğunun tek başına sahibi vaziyetindeydi. Binaenaleyh, denizlerde uğranılan mağlûbiyet Ferdinand'ı bizzat ilgilendirmekte, bu yüzden de sulhün teessüsü, onun menfaatlarına fazlaca uygun düşmekteydi. Senelerden beri devam eden mücadele umumiyetle Avusturyanın aleyhine neticeler verdiğine, göre, mücadele safhasının bir müddet için kapatılması lâzımdır. Avusturya hududunda yıllardan beri devam eden istikrarsızlığın sona ermesi, Osmanlı devletinin de menfaatına idi. Bu yüzden Avusturya hükümetinin bir muahede aktetme yolundaki arzusu son senelerde Osmanlı devlet merkezinde daha anlayışla karşılandı. Veziriâzam Semiz Ali Paşa da müzakereleri gayet iyi idare etti. Neticede Avusturya elçisi Busbecq ile Semiz Ali Paşa arasında sulh muahedesinin esasları hazırlanarak hükümdarların tasdikine sunuldu. Avusturya imparatoru Ferdinand'ın bunu 1 haziran 1562 de tasdiki ile kesinleşti. Sekiz senelik sulhü garantileyen bu muahede şu şartları ihtiva etmekteydi:

1 — Avusturyalılar evvelce olduğu gibi yılda otuz bin altın vergi verecektir.

2 — Ferdinand, Erdel üzerindeki iddialarından tamamiyle vazgeçmektedir.

3 — Her iki tarafın hudut vali ve kumandanları sulhe riayet edeceklerdir.

4 — Her iki tarafın da sulhe riayet etmiyen adamları şiddetle cezalandırılacak, bir mevkii zorla zaptedenler idam olunacaktır.

5 — Tata kalesi Türklerde kalacaktır; ancak Türkler buraya istinat ederek hududun öte tarafını rahatsız etmiyecektir.

6 — Her iki taraf da hudutlarda kendi arazisi dahilinde tahkimat yapabilecektir.

7 — Hududun bazı yerlerinde şimdiye kadar iki tarafa vergi ödemiş olanlar, aynı şekilde tediyata devam edecek; yalnız vergi miktarları iki tarafça da arttırılmıyacaktır.

8 — Hudut hattının tespiti ve hudutlarda çıkacak anlaşmazlıkları halletmek için komisyonlar kurulacaktır.

9 — Hudutlardaki haydutlar yakalanıp cezalandırılmak üzere adalete teslim edilecektir. Hudut bölgelerinde iki tarafın tebaası arasında düello da yasaktır.

10 — Padişah, Avusturya hükümdarının İstanbul'da elçi, maslahatgüzar ve bunların yanında lüzumu kadar tercüman bulundurmalarına müsaade edecektir.

Muahede İstanbul'da hazırlandıktan sonra metnin imparator tarafından tasdiki için, aslen bir Leh muhtedisi olan Divan-ı hümayun tercümanı İbrahim Bey, sefaretle Frankfurt'ta gitti. Sulh ve iyi münasebet nişanesi olarak padişahın hediyelerini de beraber götürdü. Bunlar: Dört deve, bir at, bir kutu pelesenk, bir kaliça, gümüş kakmalı bir çift üzengi, iki gümüş kadeh idi. Türk sefiri İbrahim'in Frankfurt'taki ikameti on üç gün sürdü. Türkçe ve lâtince olarak yazılmış bulunan muahedenin tasdiki vesilesiyle iki defa Ferdinand tarafından kabul edildi.

OSMANLILARIN YÜKSELME DEVRİNDE AVRUPALILARA ÜSTÜNLÜKLERİNİN SEBEPLERİ

Osmanlı devleti yükselme devrine girerken Avrupada da yeni bir çağın doğmasına yardım edecek buluş ve faaliyetler göze çarpmaktaydı. «Yeni çağ»ı hazırlayıcı âmiller arasında kabul edilen; pusulanın gemiciliğe tatbiki, barutun topta kullanılması ve matbaanın icadı gibi buluş ve hareketler, İstanbul fethinden önce görülmeye başlamıştı. Bunların ilk ikisini Avrupalılar gibi Türkler de kullandı. Lâkin, ilim ve bilginin halk tabakalarına kolaylıkla yayılmasına hizmet eden faydalı bir icad olan matbaa Türkiyeye girmedi. Ayrıca, Avrupalıların, orta çağın pek mânasız taassubundan ve iskolâstik hayat görüşünden sıyrılmalarına hizmet eden, ferdiyetçi düşüncenin doğmasını mümkün kılan «Rönesans» hareketi de Türkiye sınırlarının dışında kaldı. Avrupada fikir ve sanat sahasındaki rönesansı, dindeki rönesans, daha doğrusu reform hareketi takip etti. Tabii bütün bunların doğması ve Avrupanın mühim bir bölgesine yayılması için bir ilâ bir buçuk asırlık zaman geçti. Avrupa fikir, düşünce, san'at ve dinî inanışlar bakımından yeni bir devire adım atarken Osmanlı devleti de arazice en geniş durumunu iktisab edip, yükselme yolunda ilerliyerek kudretinin zirvesine ulaştı.

Yeni çağı hazırlayan âmiller meyanında «gemiciliğin gelişmesi» batı Avrupalıların hayatında en hızlı değişiklik yaratanı oldu. Gemiciliğin pusula sayesinde gelişmesi; sadece coğrafya bilgisinin zenginleşmesini değil, gemici milletler için yeni ülkeler edinme meselesini, ticaret yollarının değişmesini, yeni bir iktisat sisteminin doğmasını hazırladı. Osmanlı devleti, bilhassa Kanunî Süleyman devrinde, Avrupa gemiciliğinin Akdeniz dışına taşmasından mütevellit ortaya çıkan bazı hâdiselerle uğraşmak zorunda kaldı. Basra körfezi ve Süveyş yolunun ticarî mallarını Ümit burnu yoluna kaydıran Portekizlilerle Hind denizinde yapılan mücadele, bu nevi uğraşmaların en karakteristik tarafını teşkil ediyordu.

Yeni çağın başlarındaki yenilikler arasında devletlerin kudretlerine tesir eden şeyler, bilhassa topçuluk ve gemicilik idi. Daha ziyade tekniğe istinat eden bu hususlarda Osmanlılar ile Avrupalılar arasında bazı farklar mevcuttu. İstanbul'un zaptından beri kale ve sahra topçuluğunun geliştirilmesinde Türklerin mühim rolü olmuştu. Buna mukabil Türk denizciliği geç gelişmiş, bilhassa İtalyan gemiciliğinden örnekler almış, Kanunî devrinde ise, teknik yönden, en az onların seviyesine yükselmiştir.

Avrupa rönesansının fikrî cephesi bir tarafa bırakılacak olursa, on beş ve on altıncı asırlarda Venedik, Ceneviz, Fransa, Almanya, İspanya ve İngiltere gibi mühim Avrupa devletleriyle Türkler arasında silâh tekniği sahasında pek mühim farklar olmamakla beraber, Türk ordularının hıristiyan Avrupalılar karşısında mütemadiyen zaferler kazanarak, devletin sınırlarının genişlemesine zemin hazırlanmasında, daha doğru ve kısacası, Osmanlı devletinin yükselmesinde muhtelif sebepler göze çarpar. Bu sebeplerin özlü bir şekilde gözden geçirilmesi, Avrupa devletleri hakkında izahata girişmeden önce hayli faydalı olacaktır. Zira bu izahat sayesinde, Osmanlı devletinin farklı tarafının belirtilmesiyle, Avrupa devletlerinin hemen hepsinde mevcut noksanlıklar da topluca hatırlanmış olacaktır. Şimdilik, Osmanlıların üstünlüğünü mümkün kılan âmilleri tetkik etmek, buna mukabil, bilâhara Avrupanın Osmanlıları geride bırakan hamlesini ve bu hamleye bağlı sebepleri de, Osmanlıların gerileme devrinde gözden geçirmek, Osmanlı devletinin atlattığı safhalara uymak bakımından münasip kaçacaktır.

Osmanlıların, Avrupa ve ayrıca hemşu Asya memleketleri üzerinde üstün kılan sebepleri, maddeler halinde şöylece sıralamak mümkündür:

1 — Osmanlı hanedanının rolü: Osmanlı devletinin kuruluşunda olduğu gibi, devletin adım adım yükselişinde de Osmanlı hanedanının mühim bir hissesi mevcuttur. Kafa ve vücutlarını,

devletin ilerlemesi yolundaki çalışmalara vakfeden padişahlar, gerek kendilerini, gerekse devletin diğer organizyonunu bu hedefe tevcih etmişlerdir. Gerek kuruluş, gerekse yükseliş devrinin hükümdarları teker teker ele alındığı zaman bile, hepsinin ayrı ayrı birer kıymet ifade ettikleri görülür.. Kuruluştan itibaren geçen üç asırlık müddet zarfında iş başında bulunan hükümdarların hemen hepsinin, devirlerinin realitelerini şaşılacak derecede iyi kavradıklarına şahit olunmaktadır. Bu realist görüş sayesindedir ki, başında bulundukları milletin dinamizmini, kudretli bir devlet olma yolunda harekete geçirebilmişler, kendileri de dinamizmin mihrakı olmuşlardır.

Osmanlı devleti, Bizans sınırında gaza harpleri yapan bir beylik olarak teşekkül ettiği için, devletin kuruluş ve nihayet genişlemesinde mühim bir yer işgal ettiğinde şüphe olmayan gaza âmili, hükümdarların birbirine miras bıraktıkları bir ideal olmuş, hatta kuru bir ideal olmaktan çıkarak, devletin yükselişinin, yabancı hükümetlerle mütemadî mücadeleye bağlı bulunduğu iyice kavranıldığı cihetle, padişahların iyi bir kumandan olarak yetişmelerine ehemmiyet verilmiştir. Tahta oturan hükümdarlar orduların başına geçerek milleti arkasından sürüklemiş, onların idaresindeki ordular da her türlü fedakârlık ve şecaatı dile getirircesine muharebe etmiştir. Onun için, Fatih Mehmed ve Yavuz Selim gibi kumandanlık kabiliyetleri pek üstün padişahlar başa geçince muazzam zaferler kazanılarak, arazi fethi yönünden mühim hamleler yapılmıştır.

Osmanlı devleti, Cengiz'in kurduğu Mogol imparatorluğu biçiminde, göçebe unsurları harekete geçirerek birdenbire büyüyen ve yıkıcı vasfı taşıyan korkunç bir topluluk değildi. Tekâmülünü tedricî surette tamamladı. Zâten Osmanlıların şaşılacak derecede fevkalâde tarafı da, ufak bir başlangıçtan hârika bir netice yaratmalarıdır. İşte bu hârika neticeyi yaratmada, birinci derecede rol, devletin başında, onun kaderine hâkim kimseler olarak padişahların şahıslarına ait idi. Devletin gelişme ve genişlemesi nisbetinde yeni ihtiyaçları cevaplandırmak ve teşkilât meydana getirmekte, veya bunları başaracak kimseleri seçerek hedefe sevketmede, Osmanlı hükümdarları mükemmel birer başarıcı idiler.

Padişahlarda yerleşik vaziyete geçen mühim fikirler meyanında «devlet kudretinin birliği» fikri, üzerinde pek fazla hassasiyet gösterilen bir mevzu idi. Bu, devletin birliği ve ülkenin bölünmezliği düsturu uğruna padişahlar evlât ve kardeşlerini bile öldürdüler. Onların bu halleri yek nazarda insafsızlığın ve gayrı insanî hareketin tipik bir örneği gibi görünürse de, bu insafsız usulün tatbiki sayesinde, Osmanlı devletinin, Orta zamandaki Türk devletlerinin akıbetine uğratmaktan kurtulduğu da bir hakikattir. Binaenaleyh, Osmanlı tarihinde padişah çocuk ve kardeşlerinin kan lekelerine rastlanırsa da, bu lekeler, Osmanlı devletinin birliğini muhafaza endişesiyle dökülmüş kanlar olarak bir dereceye kadar hoş görülebilmektedir. Ancak devletin birliği fikrinin lüzumsuz endişelerle suistimal edilmek suretiyle cinayetler işlendiği de bir vakıadır.

Osmanlı padişahları, ilk bir buçuk asırlık zaman zarfında bir «islâm - Türk devleti» kurabilmek yolunda, daha ziyade islâmî gaza fikri arkasında yürüdüler. İstanbul'un zaptından sonra ise; «Cihan imparatorluğu» ideali diyebileceğimiz bir gayeye doğru yöneldiler. Osmanlı hükümdarlarının, bu fikir ve gayeler bakımından arzettikleri ehemmiyet, bunları kendi devirlerinin şartları içinde en pratik şekilde kavrayıp tatbik mevkiine koymaları ve daha mükemmel hâle getirilmelerine yardım edecek çalışmalarda bulunduktan sonra haleflerine devretmeleridir.

Osmanlı padişahları, mensup oldukları millet efradının, kendi soylarına karşı gösterdikleri itimat ve bağlılıktan en geniş mânada istifade etmesini bildiler. Ve bu bağlılığı, başında bulundukları devletin sınırlarını genişletme uğrunda kullandılar. Türklerin, millî seciyelerinin icabı olarak reislerine karşı duydukları sarsılmaz bağlılık ve sıkı disiplin, padişahların düşman orduları-

na karşı kullandıkları en mühim silâh idi. Seyyah Thévenat'nun yeniçeriler için söylediği şu sözleri bütün Türk milletine teşmil etmek daha doğru olur: «Hükümdarlarının soyuna o kadar hürmet ederler ve Birinci Osman'ın nesline öyle tâzim hissi ile bağlıdırlar ki, imparatorluğu bu hanedanın elinden almağı akıllarına getirmek istemezler».

2 — Hükümet sistemi: Osmanlı hükümet sisteminin, orta zamanın sonundaki sair islâm ve Türk hükümetlerine benzer tarafları mevcut idiyse de; prensipleri, çalışma şekli, bünyesine uygun teşkilâtı itibariyle, kendisine mahsus bir sistem idi. Bu sistemde: Padişaha itaat ve bağlılık, ehliyete değer verme ve bunun üstünde başka bir hususiyet tanımama meselesi, Osmanlı hükümet sisteminin esasını teşkil ediyordu. Padişahtan sonra en büyük otoriteyi teşkil eden veziriâzamdan başlıyarak divan üyelerine, vali ve sancak beylerine varıncaya kadar mühim erkânda idarî kabiliyetlerinin yanında, hatta ondan daha ileride askerî kabiliyet ve meziyetler aranırdı. Bu bakımdan, Osmanlı hükümet mekanizması askerî bir sistem manzarası arzederdi. Harplerde kazandıkları muvaffakiyetlerin veya saray muhitinde gösterdikleri idarî kabiliyetin bir neticesi olarak hükümette mühim mevkilere geçen kimselerin, terfi ve tefeyyüzlerinin kapılarını açan yegâne anahtar, idarî ve askerî meziyetlerini ortaya koyacak çalışmaları idi. Yükselmek için yegâne geçer akça şahsî meziyetti. Osmanlı hükümet sisteminde, bunun dışında hiç bir şeyin kıymeti yoktu. Avrupada olduğu gibi mühim işlerin başına geçen bir asilzade sınıfı Osmanlılarda mevcut değildi. Fakat şahsî kabiliyetini gösteren en basit aile çocukları için bile veziriâzamlık kapısı açıktı. İşte bu sistem dolayısiyledir ki, yüksek mevkilere en kabiliyetli kimseler çıkmakta, onların zekâ ve kabiliyetlerinden de devlet faydalanmakta idi.

Hükümet mekanizmasında yüksek mevki işgal eden kimselerin, işledikleri hataların cezasını hayatlariyle ödemeleri, Osmanlı hükümet sistemi için bir zaaf alâmeti olmaktan ziyade, doğruluk ve muvaffakıyete zorlıyan bir sebepti. Gerçi bu usul bazı kıymetlerin vakitsiz şekilde kaybına sebep olmuşsa da, büyük mevki sahiplerinin az hata işlemelerine, ayrıca da hanedanın otoritesini arttırmaya yardım etmekte idi.

Osmanlılardan bir asilzade sınıfının teşekkül ettirilmeyişini, devşirme vezirlerin hâkimiyetine karşı bir muvazenesizlik eseri olarak telâkki etmek mümkünse de, ehliyete tanınan üstünlük bunu kapatmakta, işlerin iyi yürütüldüğü devirlerde daha da faydalı olmaktaydı. Ehliyet yerine asalete kıymet verilseydi, aylak, lüzumsuz nüfuzları yüzünden müz'iç bir beyler sınıfı teşekkül edebilirdi. Ehliyete verilen kıymet bu gibi mahzurları toptan ortadan kaldırmaktaydı. Binaenaleyh, imparator Ferdinand'ın elçisi sıfatiyle Kanunî Süleyman'ı müteaddit defalar ziyaret etmiş olan Busbecqu'in bizatihi müşahedelerine müstenit şu mütalâası hakikaten isabet ve değeri haizdir: «Türkler, en güzel vasıfların irsiyet yoluyla asla intikal etmeyip ilâhî bir mevhibe olduğu ve iyi bir terbiye, çalışma ve gayret neticesinde elde edildiği fikrindedirler. Bundan dolayıdır ki Türkler, teşebbüslerinde muvaffak olmakta ve başkalarına galebe çalmaktadırlar».

Osmanlı hükümet sisteminde mutlak disip in esastı. Bu sıkı disiplin ve iyi işliyen adalet mekanizması sayesinde memleketin her tarafında mutlak bir âsâyiş mevcuttu. Osmanlı memleketlerinde hüküm süren asayiş, bilhassa Avrupalı yabancıların gıptasını celbederdi. Kanunî Süleyman zamanında İstanbul'a gelen Fransız elçilerinden Gabriel d'Aramont'un kâtibi Jean Chesman Türkiyede şahidi olduğu âsâyiş hakkında diyor ki: «Zabıta o kadar muntazam, huzur o kadar büyüktür ki, bunu görmeyen için inanmak âdeta imkânsızdır. Geceleyin şehirlerin muhafazası için, sokaklarda, eli sopalı ve fenerli bir tek kişi dolaşır ve Paris'teki devriye subayı ile bütün silâhşorlarının saldığı korkudan daha ziyade korku verir». Seyyah Thévenot da ayni mevzu etrafında der ki: «Nizamı o kadar severler ki onu muhafaza etmek için hiç bir şeyi unutmazlar. Zabıta, nizamın muhafazasını

temin eden başlıca vasıtalardan biri olduğundan, inzibata harfiyyen riayet hususunda o kadar itina gösterirler ki, orada her şey mebzul ve ucuzdur».

Kanunî zamanının İstanbul'u, o devrin en büyük şehirlerinden biri sıfatını taşıdığı halde, senede tek bir cinayete zor rastlanması, Osmanlı ülkesindeki nizam ve âsâyişin en mühim şahididir. Tabii, ülke dahilinde bu derece nizam ve sükûnetin mevcudiyeti de Osmanlı hükûmet sisteminin taşıdığı hususiyette, zabıta ve adalet müessesesinin Avrupadan farklı şekilde mükemmel işleyişindedir.

Netice itibariyle: Osmanlı hükûmet sistemi; ehliyete biçtiği kıymet, genç yaşlan itibaren hükûmet memuru yetiştiren saraydaki enderun müessesesi, yüksek memurlarında askerî kabiliyetler de arayışı ve askerî işlerle idarî vazifelerin çok defa aynı şahıslar tarafından yürütülüşü, muntazam zabıta ve adalet müesseseleri ile, kendi zamanındaki başka hükûmetlerden ayrılmakta ve onlara nazaran üstünlük arzetmekteydi.

Ordunun rolü: Osmanlı devletinin muntazam ve emin adımlarla ilerlemesinde ordunun hissesi çok büyüktür. Muvaffakiyet âmili olan Osmanlı ordusunu bir kaç cepheden tetkik etmek lâzımdır. Bir defa kuruluşu yönünden ele alındığı taktirde: Maaşlı ve daimî asker sınıfını teşkil eden kapıkulu askerleyile, ordunun en büyük kısmını meydana getiren tımarlı sipahilerin yetişme tarzları bakımından Osmanlı ordusunun hıristiyan devletler ordularından ayrıldığı görülür. Disiplinleri muntazam olduğu müddetçe kapıkulu askerleri, zaferlerin kazanılmasında epeyce rol oynamışlardır. Lâkin Avrupalıları pek korkutan bu sınıf askerin sayısının pek fazla olmadığı, Kanunî devrinde 12 bin kişilik kuvvetten ibaret bulunduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Harplerde merkezde padişahın etrafında bulunan bu askerler, sipahilerin düşmanı iyice yorup yıpratmasından sonra hasımla karşılaştıklarından ve bir kaya gibi mevkilerini muhafaza ettikleri için, Avrupalılara haddinden fazla korkunç görünmüşlerdir. Maamafih fedakârca muharebe eden ve çok iyi yetişmiş bir asker nevi olmaları bakımından ehemmiyetleri büyüktür.

Tımarlı sipahilerin esas ehemmiyetli tarafları; devlete yük olmadan yetişmeleri, harp zamanında sür'atle bir araya gelmeleri, tımar sahipleri tarafından yetiştirildikleri cihetle de bir bakıma, talimli hazır asker manzarası arzetmeleridir.

Osmanlı ordularının Avrupa ordularına üstünlük arzeden tarafları arasında; sür'at ve hareket kabiliyetinin mükemmeliyetini fevkalâde disiplinli oluşunu bilhassa zikretmek gerekir. Silâhlar birbirine benzemekle beraber, onbeşinci asrın ortalarından itibaren Türk topçuluğu Avrupadan daha ileriye geçmiştir. Türk ordusunun durumuna ve bilhassa topçuların üstünlüğüne işaret eden Fransız muharrirlerinden Fernard Grenard bu mevzuda diyor ki: «Malzemesi, bol, mütenevvi, iyi imal edilmiş ve mükemmel efrad elinde idi. Büyük çaptaki Türk topları, bütün dünyaya şöhret ve korku salmıştı. On yedinci asırda bile Türkler en iyi toplara ve en mahir nişancılara maliktiler».

Osmanlı ordusunun ikmal teşkilâtı o kadar mükemmel işliyordu ki, bütün on altıncı asır boyunca bu mükemmeliyette başka bir orduya daha rastlamak mümkün değildi.

İntizam ve disiplin bakımından da Avrupadan ilerde bulunuyordu. Yüz binlik ordular, yüzlerce hatta binlerce kilometrelik mesafe kateder, halkın bir tavuğuna bile zarar gelmez, bir yumurtası dahi kırılmazdı. Bir tavuk çalan asker, veya beygirini bir tarlaya salıveren nefer en ağır şekilde cezalandırılırdı. Bu şartlar altında ise, ordu efradı, nizamlara harfiyyen riayet ederdi. Türk ordusunun disiplini hakkında bir çok kimseler methedici sözler sarfetmişlerdir. Meselâ, İkinci Murad zamanında Balkanları dolaşmış olan Bert - randon de la Broquiere, bu noktaya şu veciz cümlesiyle işaret ediyor: «Bizden on kişi, onlardan bin kişinin yapacağından daha fazla gürültü yapar». Rodos muhasarasından sonra, zaptedilen şehirde otuz bin kişinin, ayak sesinden başka hiç bir gürültü çıkarmadan res-

migeçit yapışını, bir çok Avrupalı muharrir hayret ifadesiyle ve âdeta yana yakıla anlatır. Fransız muharrirlerinden Paul Jove, Osmanlı imparatorluğunun kuvvetli devri ile Avrupayı mukayese ederken Türk ordusunun onlardan farklılığını şu sözlerle hülâsa andırır: «mafevklerine süratle itaat ederler, muharebede can kaygusuna düşmezler, ekmeksiz, şarapsız, yalnız arpa ile ve su ile iktifa ederek uzun müddet yol yürüyebilirler». Seyyah Thévenot ise, bu mevzuda: «Bir eksikleri olursa sabrederler» der.

Bu noktalardan Avrupalılara üstünlük arzeden Türk ordusu, onun için, denk sayıda, hatta daha fazla miktardaki ordulara karşı zaferler kazanmaktaydı. Üç asırlık müddet için, Türk ordusunun başka bir hususiyetine daha işaret emek gerekir ki, o da teşebbüs kabiliyetinin daima canlı tutulmuş olmasıdır. Zaman zaman uğranılan mağlûbiyetler, hiç bir vakit umumî bir yeis yaratmamış ve mağlûbiyetlerin üzerinden fazla zaman geçmeden yepyeni bir Türk ordusu düşmanın karşısına dikilivermiştir.

Türk ordusunun kudret ve meziyetleri üzerinde fazlaca durmuş olan elçi Busbecq, en iyi müşahit sıfatiyle, Osmanlı satvetinin özünü şu sözlerle neticeye bağlamaktadır: «İmparatorluğun muazzam kaynakları, sap sağlam kalmış kuvvetler, silâha alışkanlık ve tecrübe, talimli askerler, zafere alışkanlık, meşakkate tahammül, anlaşma, nizam, disiplin, perhizkârlık, teyakkuz, sükût ve tevazu, ne bir sızıltı, ne bir karışıklık, âzamî huzur».

4 — Dinin birleştirici rolü: Devletin ilk kurulduğu günlerden itibaren padişahlar, din adamlarının halk üzerindeki nüfuzundan faydalanmasını bildiler. Ayni zamanda hıristiyanlara karşı yapılan mücadelenin, islâmî gaza halinde halkın ruhuna sindirilmesinde önayak oldular. Zaten müslüman bir milletin reisi oluşları, onlara, hıristiyan milletlere karşı girişilen harplerde, gayet tabiî olarak islâm kuvvetlerinin kumandanlığı vazifesini yüklüyordu. Bu tabiî hâdise, padişahların manevî otoritesinin artmasına tesir ettiği gibi, ayni tabiî hal, islâm gazilerinin onun bayrağı altında birleşmelerine yardım ediyordu. Milliyet prensipinin gelişmediği bir devirde, dinî bağlar, milliyet duygusunun yerini tutuyor ve bu ulvî duygu, islâm kütlelerinin, başka dindekilere karşı mücadelesinde hususî bir kuvvet kaynağı vazifesini görüyordu. Gerçi dinî duygulardan kuvvet alarak birleşmek meselesi, hıristiyan Avrupada daha eski bir maziye ve daha köklü bir teşkilâta malikti. Lâkin Avrupadaki birleşmeler, ayni dinden olan muhtelif Avrupa devletinin bir araya gelmesiyle neticelenen, din birliğinin yarattığı devletler ittifakından başka bir şey değildi. Halbuki Osmanlılarda vaziyet buna hiç benzemeyip, dinin birleştirici rolü, tamamen dahilî bir mesele idi. Osmanlı padişahları otoritelerini, ulema ile ordu üzerine bina ederdi. Devletin kudret ve otoritesi de, milletin manevî tarafının desteği olan ulema ile, maddî varlığının ifadesi olan ordunun, padişahın şahsına karşı sıkı itaatından doğardı. İşte bunun içindir ki: İslâm dini Osmanlıların elinde, hâkimiyetin ve birleşmenin en emin temeli olmuş; harekete geçilmesi için bir sebep teşkil etmiş, dinin müdafaası ve ilerlemesi için hak yolunda mücadele mecburiyeti doğurmuş, ayni zamanda islâmiyet kılıcını elinde tutan şahsın etrafında, mütesanit ve itaatli bir kütle teşkil etmek vazifesini telkin etmiştir.

OSMANLILARIN YÜKSELME DEVRİNDE AVRUPA VE ASYA DEVLETLERİ

İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı devleti yükselme devrine girerken, Avrupa da ışıklık bir çağa girmekteydi. Avrupalılara, fikir ve sanat yolunda ilerlemenin kapısını açan Rönesans hareketi İtalya'da başladı; oradan Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İspanya'ya daha sonra da kuzey ve doğu Avrupa memleketlerine yayıldı. Orta çağ sona ererken onunla beraber derebeylik sistemi yıkılıp, yerine merkeziyetçi hükümdarlıklar kaim oldu. Mutlak hükümdarlık sistemi, Avrupa'da, orta çağ hükûmetlerinden kuvvetçe çok farklı devletlerin teşekkülünü sağladı ama, millî birliklerin kısa zamanda tahakkukunu temin edemedi. Zaten, devrimizin görüşüne uygun milliyetçilik cereyanının başlangıcını bulabilmek için on sekizinci asrın sonlarına kadar ilerlemek lâzımdır. Yeni çağın başlarında devletlerin teşekkülünde milliyet prensipi ilk safta gelmediğinden, Avrupanın bazı yerlerindeki hükümetlerin sınırları bugünkü Avrupa devletlerinin sınırlarından hayli farklı idi. Rönensans hareketi, Avrupalıların yeni şeyler yaratmalarına yol açarken, kendi kendilerini ve dolayısiyle dünyayı da daha iyi öğrenmelerini temin etti.

Rönesanns, reform ve coğrafî keşifler, bilhassa batı Avrupa devletlerinin fikir ve sanat görüş erini, iktisadî ve ticarî hayatlarını değiştirdi ama, muazzam bir askerî kudret yaratmalarına vesile teşkil edemedi. Halbuki, onların karşısında Osmanlı devleti, her gün biraz daha gelişip büyüyen ezici bir kuvvet halinde etrafa yayılmaktaydı. Avrupalıların, yeni çağı hazırlayıcı buluşlardan faydalanmalarına rağmen, bir önceki bahiste izah edildiği veçhile; Osmanlılar, onlar karşısında üstünlüğü ellerinde tutuyordu.

Osmanlı devleti, on beşinci asrın ortalarından itibaren büyümekte devam ettikçe, Avrupa devletleriyle münasebetleri de arttı. Bu münasebetler, bir kısmı ile mücadele şeklinde cereyan etti. Bazıları ile de ticarî ve iktisadî sahada kaldı. Osmanlı devletinin Avrupa hükûmetleri ile münasebetlerine, Osmanlı tarihine ait hadiselerin seyri arasında temas edilmekle beraber, bu hâdiselerin daha iyi anlaşılabilmesi için, kısa da olsa, Avrupa devletlerinin ayrı ayrı gözden geçirilmesi faydalı neticeler verecektir. Binaenaleyh, on beş ve on altıncı asırda Avrupa hükûmetlerini kısaca tetkik ve Osmanlılarla münasebetlerine ayni şekilde, ayrı bir bölüm halinde, topluca yapılacak temas, karşılıklı hâdiselerin bir sistem dahilinde takibine hizmet edecektir.

Venedik Cumhuriyeti

On dört ve on beşinci asırlarda İtalya yarımadası muhtelif hükûmetler halinde parçalanmış vaziyetteyken, Venedik Cumhuriyeti, bunların arasında kuvvet, hatta arazisinin büyüklüğü itibariyle en başta geliyordu. Orta zamanın sonlarında deniz ticaretiyle zenginleşen iki İtalyan hükûmetinden biri olan Venedikliler, istikballerini denizcilikte gördüklerinden bu işe önem vermişler ve büyük bir ticaret filosundan başka kuvvetli bir donanma da meydana getirmişlerdi. Bu donanma sayesinde Venedik şehrinin etrafındaki ufak araziden gayrı bir hayli toprak elde etmişlerdi. İstanbul'un fethi sırasında İstirya yarımadası, Dalmaçya kıyıları ve bu kıyılardaki bir çok adalar, Arnavutluk sahilinde bir kısım yerler, Yunanistan'ın batı tarafındaki İyoniyen adaları, Ege denizindeki adalardan Kiklat ve Sporatlar, Ağriboz ve Girit adaları, Mora kıyılarında Modon, Koran, Anabolu, Korent körfezinde İnebahtı limanları Venediklilerin elindeydi. Venedikliler gerek bu toprakları, gerekse donanmaları sayesinde doğu Akdenizde en fazla söz sahibi denizci devletti.

Venediklilerin idare tarzları da bir çok Avrupa memleketinden farklıydı. Aristokrat kimselerden meydana gelmiş bir senatosu, reisicumhur makamında da «doç» ünvanı ile anılan kimseler vardı. Venedik hükûmeti bu durumu ile aristokratik bir cumhuriyetti.

Venedikliler, anavatan toprakları dışındaki araziyi deniz ticaretinde zenginleştirerek kuvvetli bir donanma meyda-

na getirmek suretiyle elde etmişlerdi. Ekserisi ayrı ayrı adalar ve parça parça topraklardan ibaret bu yerlerin elde tutulmasını, donanma kuvvetini muhafaza etmek meselesi kadar, etraftaki devletlerin kuvvetlerine göre oynak bir siyaset takip etmekte buluyorlardı. Venedik cumhuriyetinin esas umdesi, ticarî menfaatını her şeyin üstünde tutmaktı. Bu sebeple, uzak ve yakın komşulariyle münasebetini daima bu esasa göre ayarlıyor, dinî taassupla hareket etmiyerek işine gelmeyen ittifaklara girmiyor veya menfaat sezdiği taktirde hemen mücadeleye karışıyordu. Ticarî menfaatları zedelenmedikçe mücadeleye karışmıyan Venedikliler, bu menfatlarının zarar göreceğini sezdikleri anda önce el altından, sonra açıktan açığa ittifakları teşvik etmekten geri durmuyorlardı.

Venediklilerin deniz ticaretinde elde ettikleri üstünlük, diğer Akdeniz devletlerinin rekabet ve düşmanlığını celbetmekten hâli kalmıyordu. Onun için, kendileri gibi birer İtalyan devleti olan Ceneviz cumhuriyeti, Milâno dukalığı, Napoli kırallığı ile zaman zaman çarpışmalar oluyordu.

İstanbul'un zaptından sonra Venediklilerin doğu Akdenizdeki hâkimiyetlerini ve dolayısiyle deniz ticaretindeki menfaatlarını en ziyade tehdit eden devlet, Osmanlı imparatorluğu idi. Gerçi on beşinci asrın ikinci yarısına girilirken Osmanlı donanması Venedik donanması derecesinde kuvvetli değildi. Fakat Türklerin karada onlardan çok kuvvetli oluşları, Venediklileri endişelendirmeye kâfi geliyordu. Zira, Fatih Mehmed devrinden itibaren Osmanlı kuvvetleri, Mora ve Arnavutlukta Venedik hâkimiyet sahalarına tecavüz etmekle kalmıyor, Türk akıncıları Venedik şehrinin yakınlarına kadar uzanma cesaretini gösteriyordu. Bu vaziyet karşısında Venedik hükûmetinin Osmanlılarla esaslı bir mücadeleye hazırlanması icabediyordu.

Venedikliler, Türklerle yalnızca başa çıkamıyacak arını anladıklarından yanlarına müttefik aramaktan geri durmuyorlardı. Bu ittifaklarda müslüman, hıristiyan farkı gözetmiyor, kendi namlarına fayda getirecek her siyasî kombinezona el atıyorlardı. Bir taraftan da Türklerle sulh halinde yaşamak istediklerini açıklayan çalışmalarda bulunuyorlardı. Fakat Venediklilerin, iki taraflı kollayıcı oynak siyasetleri de, müslüman ve hıristiyan farkı gözetmeden yaptıkları ittifaklar da, bu devletin doğu Akdenizdeki topraklarının mukadder akıbetini değiştiremedi. Macarlara baş-

Venedik'i on altıncı yüz yıl başında umumî olarak gösteren eski bir resim.

vurmalarına, Papa, Fransa ve Napoli kıralliğ.ndan başka Akkoyunlu ve Karaman hükûmetleriyle yaptık arı ittifaka rağmen, Fatih devrinde Arnavutluk ve Ege denizinde kayıplara uğradılar. Bu kayıplarının en mühimmi Ağriboz adası idi.

Osmanlı devletinde İkinci Bayezid padişah bulunduğu sırada, Osmanlı - Venedik mücadelesinde vaziyet Venediklilerin aleyhine gelişmekte devam

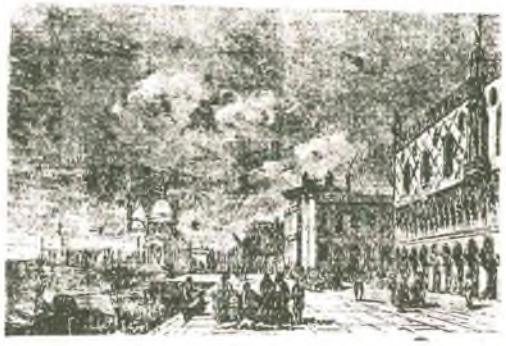

edik'te Dojlar sarayı ve uzakta St. Marc kilisesi

Venedik'te kanal sokaklar

etti. venedikli er Mora kıyılarında yeni yeni arazi kayıplarına uğradı. Yavuz Selim'in kısa süren padişahlığı devre - sinde Venedik hükûmeti kendisine ait topraklardan yeni bir kayba uğramadı ama, Suriye ve Mısır'ın Türkler eline geçmesi bu memleketlerdeki Venedik ticaretinin darbeye maruz kalması demekti. Maamafih, İkinci Bayezid devri hâdiseleri arasında görüldüğü veçhile; 1502 de, bu padişah zamanındaki mücadeleyi tasfiye eden bir muahede imzalandı. Ondan sonra geçen otuz beş sene zarfında Venedikli er ile Osmanlılar arasında harp olmadı. Bilhassa Venedik hükûmeti Türklerle mücadeleye atılmamaya dikkat etti. Ayni zamanda ticarî menfaatlarını zarara uğratmadan yürütebilmek için Türklere karşı yumuşak davrandı.

Tahta geçişinin üzerinden bir sene geçmeden Kanunî Süleyman'ın Belgrad'ı zaptetmesi, Venedik hükûmetinin, bütün dikkatini Osmanlılar üzerinde toplamasına sebep oldu. Padişahı tebrik için İstanbul'a koşan Venedik elçisi 1 aralık 1521 de Osmanlı hükûmetiyle bir anlaşma yapmaya muvaffak oldu. Kitabımızın 799 uncu sayfasında izah edildiği veçhile; otuz maddeden ibaret olan bu anlaşma, bir bakıma, Osmanlı hükûmetinin bundan sonra bahşedeceği kapitülâsyonlara örneklik edecek mahiyetteydi. Nitekim Venedikliler bu anlaşmadan ticarî bakımdan çok faydalandılar.

1521 muahedesinden sonra Osmanlı devleti Venediklilere karşı dostça davranırken, onlar iki tarafı kollayıcı hareketten geri kalmıyorlardı. Kanunî Süleyman, 1532 Alman seferinden dönerken, zaferini tebşir etmek üzere Divan-ı hümâyun tercümanı Yunus Beyi Venedik'e gönderdiği zaman, Venedik doçu Andrea Gritti'ye ulaştırılmak üzere dostane ifadeli bir de mektup vermişti. Venedik hükûmeti böyle hareketlerden faydalanma fırsatını kaçır - madığından, Türk elçisi, 1533 yılı ocak ayının ilk günlerinde Venedikte gösterişli bir şekilde karşılanmıştı. Yunus Beyi, aralarında müverrih Marini Sanuto'nun da bulunduğu elli kişilik asilzâde grupu istikbal etmiş, Osmanlı el-

çisini, Venedik dostluğuna inandırmaya çalışmışlardı.

1537 yılında Osmanlılarla Venediklilerin arası iyice bozulup, iş, mücadele safhasına dökülünceye kadar Yunus Bey, elçilik vazifesiyle beş defa Venedik'e gidip gelmiştir. Kitabımızın 931 inci sayfasında temas olunduğu veçhile; Yunus Bey, Venedik'e dördüncü gidişinde, Venediklilerle muahedelere daha fazla riayet etmelerini ihtara memur idi ki, bu sırada iki devletin arası açılmaya başlamıştı. Buna da sebebiyet veren bizzat Venediklilerdi. Zira Charles-Quint'e bağlı bir donanma Osmanlılara ait Koron limanını kuşatırken, Venediklilerin Girit'teki deniz kuvvetleri kumandanı, İskenderiyeli genç murabıt ünvanı ile tanınan bir Osmanlı denizcisinin emrindeki filoya âniden hücum etmiş, amiral gemisi ile dört kadırgasını zaptettikten başka iki gemiyi de batırmıştı. Bu hareket bin küsur kişinin hayatına mal olmuştu. Osmanlı filosunun kumandanı sekiz yerinden yaralı olduğu halde esir düşmemek için denize atlamış, fakat Venediklîler kendisini denizden çekip çıkararak yaralarını sarmışlardı.

Venediklilerin bu hareketleri başlıbaşına bir harp sebebi sayılabilecek ehemmiyeti taşıdığı halde, başka hatalar işlemekten de geri durmamışlardır. Yine o sırada, buğday yüklü olarak Venedik limanlarına giren iki Türk gemisi müsadere edilmiştir.

Venedik hükûmeti bu hatalar yüzünden bir harp çıkabileceğini sezince, acele İstanbul'a bir elçi göndermiş, cereyan eden şeylerin bir yanlışlıktan ibaret bulunduğunu bildirerek özür dilemiştir. Venedik hükûmeti, haksız hareketlerinden mütevellit özür dilemekten ziyade, vezirîâzam İbrahim Paşanın bu devlete karşı beslediği sulhçü niyetlerinden dolayı harpten kurtulmuştur.

Divan-ı hümayun tercümanı Yunus Bey, dördüncü defa elçilikle Venedik'e gittiği zaman, Venedikîleri Fransızlarla ittifaka davet etmiş, fakat onlar türlü bahaneler ileri sürerek buna yanaşmamışlardır. Onların, Charles-Quint'e karşı herhangi bir kombinezona dahil olmamaları Türklerin şüphelerini üzerlerine çekmiş, ayrıca Korfu sularında bir Türk gemisine vâki olan bir Venedik tecavüzü ile Türk elçisi Yunus Beyin bindiği gemiye karşı da buna benzer harekette bulunulması, 1537 yılında Osmanlı - Venedik harbine sebebiyet vermiştir. 1502 senesinden beri devam eden sulh böylece bozulunca, neticede yine Venediklîler zarara uğramış ve Ege denizindeki adalarından Kiklat ve Sporatları kaybetmişlerdir.

Venediklilerle açılan mücadele safhası 20 ekim 1540 ta imzalanan muahede ile kapatılmıştır. 1540 muahedesi, Kanuni devrinde Venediklilere imzalanan son sulh muahedesidir. Kanuni'nin ölümünü müteakip Venediklilerle Osmanlıların arası yeniden açılmaya başlamış, bu açılma Kıbrıs'ın zaptı sonucunu vermiştir.

Netice itibariyle şunu söylemek lâzımdır ki; Venedik hükûmeti iki tarafı kollayıcı bir siyaset takip etmekten geri durmadığı halde, on beşinci asrın ortalarından itibaren zaman zaman Türklerle çatışmış, umumiyetle mağlûbiyetleri birbirini takip etmiş, on altıncı asır kapanırken Yunanistan, Arnavutluk kıyılarındaki liman ve adaları ile Girit hariç, doğu Akdenizdeki adalarını kaybederek denizcilikteki satveti kırılmıştır.

Ceneviz Cumhuriyeti

Venedik'lerden başka İtalya'nın denizci devletlerinden biri de Ceneviz Cumhuriyeti idi. Venedikliler gibi geçimlerini denizciliğe bağlamış olan Cenevizliler de kendi anavatan topraklarının dışında arazi elde etmeğe çalışmışlardı. Venediklilerin Adriyatik, Yunan ve Ege denizinde faaliyetlerine mukabil Cenevizliler de Ege'nin bir parçası ile Karadeniz kıyılarını seçmişlerdi. Böylece sömürgeler kuran Cenevizliler doğu memleketleri ticaretinden mühim kârlar elde etmekteydi.

Cenevizlilerin Ege'deki sömürgeleri bazı adalardan, Karadenizdekiler de daha çok Kırım sahilindeki topraklardan ibaretti. Ege adalarından Limni, Midilli, Sakız, Sisam adaları ile Enez ve

Foça limanları, İstanbul'un yanıbaşındaki Galata, Karadenizde de Amasra, Kefe, Menkûp, Azak şehirleri Cenevizlilerin elinde bulunuyordu.

Osmanlı devletinin gittikçe kuvvetlenmesi karşısında Cenevizliler, Venediklilerden daha önce endişe duymaya başlamışlardı. Zira Cenevizliler, Venedikliler derecesinde kuvvetli olmadıkları gibi, sömürgelerinin ekserisi de onlarınkinden daha ziyade Türklerin tehdidine maruzdu. Nitekim İstanbul'un zaptı üzerine ilk kaybettikleri yer Galata kolonisi oldu.

İstanbul'un fethinden sonra Türk donanması kuvvetlenmeye devam ettiğinden, Cenevizlilerin, bilhassa Karadenizdeki kolonilerini muhafaza etmeleri imkânsızlaşmaktaydı. Nitekim daha Fatih Sultan Mehmed zamanında, Sakız adası hariç Ege ve Karadenizdeki tekmil kolonileri ellerinden çıktı. Buraların kaybı ile Cenevizliler umumî olarak eski ehemmiyet ve kudretlerini kaybettiler. Daha on beşinci asır sona ermeden, ayni asrın başındaki Cenevizliler ile asrın sonundaki Cenevizliler arasında büyük farklar meydana gelmiş oldu.

Ceneviz hükûmeti, on beşinci asır içinde yalnızca Ege ve Karadenizdeki talihsizliğine uğramakla kalmıyarak, Fransa kıralı sekizinci Charles'ın İtalya harplerine de karıştı. Gerçi bu harpte Ceneviz hükûmeti Fransa tarafını tuttu ama, yine de sarsıntıya uğramaktan kurtulamadı. Zaten bu harp dolayısiyle hem diğer İtalyan hükûmetlerinin husumetlerine, hem de Fransa'nın nüfuzu Birinci François'nın 1526 da Charles-Quint ile Madrid sulhünü imzalamasına kadar devam etti. Cenevizliler, on altıncı asır boyunca eski parlaklıklarını asla bulamadılar. Maamafih eskisi gibi kuvvetli bir devlet olmamalarına rağmen on altı, hatta on yedinci asırlarda Osmanlılarla bol bol ticaret yapmakta devam ettiler.

Floransa Dukalığı

Merkezi Floransa olan ve İtalya'nın Toskana eyaletini içine alan bu hükûmet, Toskana Büyük Dukalığı şeklinde de anılır. Başlarındaki dukaların iyi idaresi ve ticarî hayatın güzel gelişmesi sebebiyle burası on dört, on beş ve on altıncı asırlarda Avrupanın en mamur ve müreffeh şehirlerini teşkil etmekteydi. Floransa dukalığı uzun müddet ayni soydan gelen kimseler tarafından idare edilmekle beraber, idare şeklinin cumhuriyete benzer tarafları da vardı.

Floransa dukalığı, Venedik ve Cenevizliler gibi İtalya dışında koloniler elde etmek için uğraşmamakla beraber ticarî hayatları çok canlı, kuvvet bakımından da, İtalya'daki hükûmetler arasında, sırası gelince kendisini saydıracak derecede idi.

Fransa kıralı Sekizinci Charles'ın İtalya harpleri sırasında kurnaz davranarak onun arzularına uygun hareket eden Floransalılar, bu harp yüzünden memleketlerinin tahribata uğraması tehlikesini önlediler. Hatta bu harplerin nihayetine doğru Pisa'yı ele geçirerek, dukalık arazilerini biraz daha genişlettiler.

Fransa kıralı Birinci François ile Alman imparatoru Charles-Quint'in İtalya'ya hâkimiyet için yaptıkları muharebeler, bir aralık, Floransa'nın zararına hayli gelişmeler gösterdi. Floransalıların Fransız taraftarlığını gözönünde bulunduran imparatorluk orduları Floransa dukalığı üzerine yürüdüler. Bu muharebenin Floransa için en fena devresi 12 ekim 1529 ile 12 ağustos 1530 tarihleri arasında cereyan etti. Dukalığın bazı şehirleri imparator ordusunun eline geçtikten sonra 36 bin kişilik bir kuvvet bizzat Floransa önüne dayandı. Uzun muhasara esnasında Floransa hayli sıkıntılı günler yaşadı. Nihayet imparatorluk kuvvetlerine 80 bin altın vermek suretiyle teslim muahedesi imzalıyan Floransalılar, bu hareketleriyle şehirlerinin yağma ve tahribini önlediler.

Bu muahede imzalanınca, Floransa'da hükûmetin şeklini tayin işi Charles-Quint kuvvetlerine bırakıldı. Maamafih Floransa üzerindeki Alman nüfuzu pek uzun müddet devam etmedi. Fransızlarla Habsburglar arasındaki mücadele safhası 1544 senesinde kapanınca, Floransa üzerindeki yabancı devlet nüfuzu iyiden iyiye silindi.

Floransa'nın on sekizinci yüz yılda yapılmış bir resmi

Floransa'nın yalnız İtalya'nın değil hemen hemen bütün Avrupanın en mamur şehri haline gelmesinde ve şehrin güzel sanat eserleriyle süslenmesinde, dukalığın en yüksek makamlarında bulunmuş olan «Medici» ailesinin büyük rolü olmuş - tur. Aralarından iki tane de papa yetişmiş olan Mediçi ailesi, Alman imparatoru taraftarlarının aleyhtarı idiler. Bu ailenin en meşhur şahsiyetleri arasında bulunan Cosimo de Medicis (1389 - 1464), âlim ve san'atkârları koruyuculuğu kadar, siyasi başarılariyle de tanınır. Milâno, Venedik ve Papalık hükûmetleri ile yaptığı ittifaklar sonunda Floransa topraklarının bütünlüğünü sağlayan ve hemşerileri tarafından «Vatanın babası» ünvanı ile tanınan bu adamdır.

«Muhteşem» lâkabı ile anılan Lorenzo de Médicis (1448 - 1492), san'atkârların en büyük hâmisi idi. Dukalar sırasında birinci Lorenzo olarak yer tutan bu adam, Floransa'daki sarayında zamanının san'atkârlarını topluyor, onlara bol bol ihsanları ile san'at kabiliyetlerini geliştirmelerine yardım ediyordu. Rönesans devrinin heykeltraş, ressam ve mimar olarak şaheserler yaratan ölmez sanatkârı Michelangelo (Mikelanj) yu himaye eden de yine bu adamdır.

Mediçi ailesinden yetişen başka mühim şahsiyetler: İkinci Lorenzo (1492 - 1519), Alessandra (1510 - 1537), birinci Cosimo (1519 - 1574), Francesco - Maria (1541 - 1587) ve Giovan Gastone (1671 - 1737) dir. Bu soydan papa olanlardan Giulio (Jules), muhteşem Lorenzo'nun kardeşi Giuliano'nun gayrimeşru oğludur. Yedinci Clément unvanı ile 1523 ten 1534 e kadar papalık makamında bulunan bu adam, İngiltere kıralı Sekizinci Hanri ile mücadelesiyle meşhurdur. Yine Mediçi'lerden Octavien de onbirinci Leon unvanı ile 1605 te papa olmuştur.

Ticaret dolayısiyle zengin olan Floransalıların on dördüncü asırdan beri Osmanlı memleketleriyle bu yönden münasebette bulundukları, İstanbul'un zaptından sonra da bu hükûmetin, Osmanlı devlet merkezinde bir antrepolarının bulunduğu anlaşılıyor. Eski Osmanlı vesikalarında Flordin Beyleri diye anılan Floransa hükûmeti ile 1524 ekiminde bir muahede yapılmış olduğunu, Veliyüddin Efendi kütüphanesinde-

Floransa devletinin meşhur Ducalarından Lorenzo de Médicis

Floransa ricalinden Cossimo de Médicis

ki bir vesikaya istinaden İsmail Hakkı Uzunçarşılı ileri sürüyor.

1538 senesinde Kanunî Süleyman'ın Boğdan seferine çıkmasından kısa bir müddet önce, İstanbul'a gelen bir Floransa elçisi, ağır hediyeler ile Cosimo de Médicis'nin bir mektubunu getirmişti. Bir ticaret muahedesi yapmak niyetiyle geldiği anlaşılan Floransa elçisi hakkında Hammer tarihinin beşinci cildinin 198. sayfasında şu izahat mevcuttur: «Padişah, İtalyan memurunun İstanbul'da ikametini uzatmasını istiyerek, sefire günlük masrafları için külliyetli akçe tahsis eylemek suretiyle, Floransanın bu hareketinden hoşnutluk gösterdi. Osmanlı tarihinin zikrettiği ilk tayinat, yani sefirlerin yiyecek masrafı olarak zâtı şahane tarafından verilen akça budur».

Osmanlı devletinin en haşmetli devri olan Kanunî Süleyman zamanında, Floransalılar, Osmanlılara karşı güler yüzlü davranarak rahatça icrayı ticarette bulunmaya dikkat ettiler. Onun için İstanbul'a yolladıkları elçileri vasıtasiyle padişaha hoş görünmeye çalıştılar. Kanunî Süleyman 1541 de Macaristan seferine giderken Niş'te bir Floransa elçisini kabul etti. Kabul esnasında hediyelerini takdim eden Floransa elçisi iyi muamele gördü. Floransa'ya dönerken padişahın, Cosimo de Médicis'ye hitaben yazılmış bir mektubunu da hâmil bulunuyordu.

Floransalıların Osmanlılara sevimli görünmesi, Kanunî'nin saltanatının sonuna kadar devam etti. 1563 senesinde İstanbul'a gelen bir kaç devletin elçisi arasında yegâne başarı sağlıyanı Floransa elçisi oldu. Ceneviz elçisi bir ahidnâme yapmak ister, Osmanlı devletinin dostu olarak tanınan Fransa hükûmetinin mümessili ise; Fransız kıral ve kıraliçesinden mektuplar getirmek suretiyle Korsika adasının, Türklere haraç güzar olmak şartiyle bir Türk filosunun tarafından zaptını teklif ederken, Osmanlı hükûmeti bunlara uygun cevaplar vermedi. Fakat Floransa elçisi, İkinci Bayezid ve Yavuz Selim zamanında kendilerine tanınan ticarî müsaadeleri yenilemeye muvaffak oldu. Floransa ile yapılan anlaşma vesilesiyle Kanunî Süleyman'ın yazdığı mektuptan öğrendiğimize göre; Osmanlı devleti Venedik ile-

Médicis ailesinden Papa Yedinci Clement

re tanıdığı ticarî hukuku bunlara da tanımaktadır. Feridun Bey münşeatının ikinci cildinde dercedilmiş olan bu mektubun mühim kısımları şöyledir: «... nice diyarların sultanı sultan Süleyman Han ibn-i Sultan Selim Han'ım... şimdiki halde Flordın beyleri Gütrokerda nam yarar ve mutemed adamların südde-i seniyye-i âlempenaha... elçi gönderip merhum ceddim Sultan Bayezid Han ve merhum babam Sultan Selim Han... ile olan sulh ve salâh mucibince tecdid-i and olunmasını ve talebettikleri edilden mukkarer ve musaddak tutup işbu ahidnâme-i şerifimi verdim ve buyurdum ki; Flordin beyleri bayios (baiyos - elçi) göndereler ki gelip masalanatların göre ve gümrüğü Venedik nice verirse onlar dahi öyle vereler, eğer anlardan bir kimesne borçlu olursa deyni talep oluna, anın borcu için âhar tutulmaya ve âhardan talep olunmaya ve bir kimesne fevt oldukta rızkın kime vasiyyet ederse ol ala; eğer vasiyetsiz ölürse baylasları ala; beytülmal emini dahi etmeye ve Flordin halkı memalik-i mahrusemde ne yerde isterse anda yürüye; kimesne mâni olmaya ve üşündürmeye ve gemileri Karadenize vara; bey-i şira ve ticaret ne ise şol ki mukarrer rûsum-ı âdiyedir, verdiklerinden kimesne anlara mâni olmaya...»

Milâno dukalığı

Kuzey İtalya'da Milâno (Milân) şehri etrafında kurulmuş olan bu dukalık, coğrafî mevkii itibariyle kuzey ve kuzey batıdan gelecek tehlikelere diğer İtalyan hükümetlerinden daha fazla maruz bulunuyordu. Ayrıca Venedik gibi kuvvetli bir devletle komşu olması dolayısiyle de zaman zaman rahatsız edilmekte ve iç işlerine karışılmaktaydı. Venediklilerle arasının pek iyi olmamasının sebebi, önceleri rekabetten ileri geliyordu. Zira, Milâno dukalığı da bir zamanlar ticaret sahasında mühim mevki işgal ediyordu.

Milâno'nun ticareti ileri bulunduğu devirde bu dukalık da diğer İtalyan hükûmetleri gibi Osmanlı devletiyle iyi münasebet kurmaya çalışmıştır. Bu sebeple, daha İkinci Murad zamanında Milâno'nun Osmanlılarla ilgilenişine ve padişahı ziyaret için bir elçi gönderişine şahit olmaktayız.

On beşinci asrın ortalarından itibaren gelen dukalar tarafından idare edilen Milâno, bu aileye bir hayli şeyler borçludur. Sforza hanedanının müessisi François Sforza aslında bir köylünün oğlu idi. 1450 den 1466 yılına kadar süren dukalığı sırasında, Milano dukalığını yeni baştan tensik etti. O, bu tensikatta bulunur ve dukalık arazisini genişletmeye çalışırken Fransaya istinat suretiyle, bu devletin nufuzundan hayli faydalanmasını bildi.

François'nın halefi Galeas - Maria da memleketi iyi idare etti. Babasının askerî zekâsına sahip olmamakla beraber bu hususta büyük hatalar da işlemedi. Venedik'in tehdidini gözönünde bulundurarak 1467 de Floransa ve Napoli hükümetleriyle yirmi beş yıllık bir ittifak yapıldı.

Türklerin, Ağriboz adasını zaptedişleri, İtalya'da Turk tehlikesinin yaklaştığı kanaatını uyandırmıştı. Bunun için

Médicis ailesinin himaye ettiği büyük sanatkâr Michelangelo

İtalyan hükûmetleri aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak müttehid olma ihtiyacını duyar gibi olmuşlardı. İşte bu düşünce dolayısiyledir ki, Milâno'nun 1474 te Venedik ile anlaştığı görüldü.

Sforza hanedanının müessisi François Sforza

Galéas - Maria'nın 1477 de öldürülmesi, Milâno'nun bir kaç yıl kargaşalık içinde çalkalanmasına sebep teşkil etti. Bu hal, ancak Ludvik (Ludoviç) Sforza'nın 1480 de tek başına Milâno'ya hâkim olmasiyle nihayete erebildi.

Ludvik Sforza'nın dukalığı zamanında Fransa kıralı Sekizinci Charles'ın İtalya harpleri başlamıştı. Milâno dukası, Fransız kıralının bu hareketi karşısında ona taraftarlık etmiş, hatta karısı Béatrice ve dukalığın ileri gelen şahsiyetleriyle birlikte 1492 eylûlünde Charles'ı bizzat karşılıyarak minnet ve şükran ifade eden sözler sarfetmiştir. Lâkin, Sekizinci Charles'in İtalya seferinin ilk sarsıntıları geçince, diğer İtalyan devletleri muvacehesinde bu hareketlerinden endişe duymaya başladı. Onun için Venediklilere teveccüh etmek istedi.

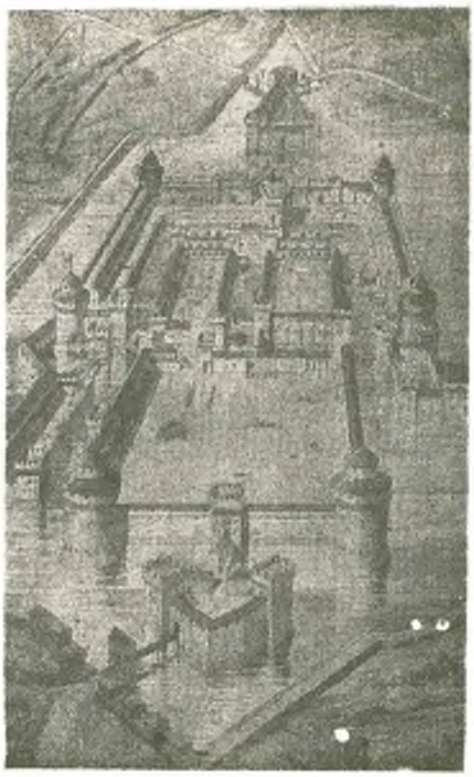

Sforza'ların Milâno'daki şatoları

Sekizinci Charles'ın ölümünden sonra Fransız kıralı olan On ikinci Louis, Napoli kıralı ve Milân dukası ünvanlarından vazgeçmek istemediğinden İtalya'ya bir ordu sevketti. Bu hâdise üzerine Lûdvik Sforza Almanya'ya kaçmak zorunda kaldı ama, bir sene sonra geri dönerek dukalığın her türlü idaresini tekrar eline aldı (1500). Fakat Fransızlar onu yeniden Milâno'yu terke mecbur ettiler.

Fransızların İtalya'da giriştikleri bu harekât daha sonra İspanyol müdahalesine yol açtı. İspanyollar Sicilya, Sardinya ve Napoli kırallığını işgal ettikleri zaman Milân Dükalığı yine Fransızların elinde kaldı.

Fransa tahtına Birinci François geçtikten sonra yine bir Fransız ordusunun Italya'ya yürüdüğü görüldü. François 1515 eylülünde Marignan zaferini kazanınca, Milano dükalığı ünvanı yine Fransız kıralı üzerinde kaldı. Birinci François, Alman imparatoru Charles - Quint'e mağlûp olup ta 1526 da Madrid kalesine hapsedildiği zaman Napoli ve Milâno üzerindeki haklarından vazgeçti ama, hapisten kurtulup, bilhassa Almanlara karşı Türklerin desteğini temin edince bunu tanımak istemedi. Bu yüzden Fransa ile Alman imparatoru arasında İtalya için mücadele devam etti. Maamafih papa Yedinci Clément tarafından 22 şubat 1530 da papalık sarayındaki kilisede Charles - Quint'e İtalya kıralığı tâcı, iki gün sonra da Bologne'daki San Petronio kilisesinde Mukaddes Roma - Germen imparatorluğu tâcı giydirilmiş olduğu cihetle, François'nın iddiasına rağmen İtalya'da Alman nüfuz ve kudreti hâkim vaziyete geçmiş bulunuyordu. Fransızların 14 nisan 1544 te İtalya'da Cérisolles'de ka-

zandıkları muzafferiyet de Milân dukalığını tekrardan Fransaya kazandıramadı. Fakat nihayet Fransız kıralı Milân dukalığı üzerindeki hakkını bir muahede ile Charles - Quint'e terketmek zorunda kaldı.

Napoli kırallığı

Sicilya ve Sardinya adaları ile birlikte İtalya yarımadasının güney parçasına sahip olan Napoli kırallığı, anavatan toprakları üzerinde en geniş araziye sahip İtalyan devleti idi. Fakat bu büyüklük asırlar boyu devam etmedi. Charles-d'Anjou tarafından 1266 da Anjou (Anju) hanedanı tesis edildiği zaman Napoli ile Sicilya bir elden idare ediliyordu. Bu birlik 1284 senesine kadar sürdü; bilâhara Aragon hanedanı teessüs edince, Napoli Anjular, Sicilya da Aragonlar tarafından idare edilmeye başladı. 1443 tarihinden itibaren ise, bu defa Aragonların idaresinde Napoli ve Sicilya birleşmiştir.

Osmanlı devleti Rumeli'yi geçerek fütuhata devam ettiği sırada Napoli hükümetinin başında Anju hanedanından kıralar vardı. Osmanlı ilerleyişi karşısında ilk endişe duyan İtalyan devleti Venedik ve Cenevizlilerdi. Zamanla Osmanlı kuvvet eri Arnavutluğa kadar dayanınca, Napoli kırallığı da endişe duymaya başladı. Böylece Osmanlı - Napoli münasebet eri gerginleşti. Kitabımızın birinci cildinin 485 ve müteakip sayfalarında izah edildiği veçhile; Napoli ve Aragon kıralı olan Beşinci Alfons, Arnavutluk'ta nüfuz sahası tesisine çalışmış, meşhur Arnavut beyi İskender de Türklerle mücadelesinde ona istinat etmek istemişti. Lâkin bu mücadelede Napoli ve Aragon kıraları fiilen Türklerin karşısına çıkamamışlardır. O sırada Napoli kırallığı karada Türklerle mücadeleyi göze alacak derecede kuvvetli olmadığı gibi, ayrıca ayni yıllarda Anju (Anjuren)) ların saltanat dâvaları ile karışılaşmaları da Arnavutluk hâdiselerine fiilen seyirci kalmalarına sebep olmuştur. Nitekim İskender Bey, yardım temin etmek üzere gittiği Napoli'den, cüz'i bir para yardımından başka bir şey alamadan geri dönmüştür. İtalya dahilinde olduğu gibi çok defa İtalya dışında da, İtalyan devletlerinin menfaatlarının çarpışması hâdisesi, Arnavutlukta da tezahür etmiş, Venedikliler de buralarda nüfuz tesisine çalıştıkları halde; Türklerin ilerlemesi karşısında her ikisi birleşerek mücadeleyi beraberce yürütememiştir.

Venediklilere ait Ağriboz adasının zaptı, İtalya'da Türk tehlikesinin cidiyeti şeklinde tefsir edilmiş olduğundan, o aralık Napoli kırallığı da haçlı donanmasına büyük kuvvetler vererek katılmıştı (1470). Arnavutluk hâdiselerinde olduğu gibi, bundan sonra da bir hayli müddet, Napoli kırallığı ile Osmanlıların arasındaki gerginlik devam etti. 1480 de vukubulan Otranto fethi doğrudan doğruya Napoli hükûmetini ilgilendiriyordu. Zira Türkler Napoli kırallığı arazisine ayak basmışlardı. Otranto pek uzun müddet Türklerin elinde kalmadığı için, bu şehrin esas sahiplerine kavuşmasından sonra iki devlet arasındaki düşmanlık devresi kapanarak bir hayli müddet devam edecek olan iyi münasebet ve dostluk şekline inkılâp etti. Bu devre zarfında ise, iki devlet arasındaki ticaret hayatı hayli gelişme kaydetti.

Napoli'nin eski bir resmi

Fransa kıralı Sekizinci Charles İtalya'ya yürüdüğü sırada, Napoli tahtında Beşinci Alfons (1442 - 1458, Aragon kıralı sıfatiyle beşinci,

Napoli kıralı sıfatiyle birinci Alfons)un oğlu Birinci Ferdinand (1458 - 1494) bulunuyordu. Fransız istilâsı İtalya'da en çok Napo.i kırallığında buhran yaratmıştı. Fransız kıralı Sekizinci Charles, Napoli tacını giymek isterken, Napoli de iki sene müddetle dahilî kargaşalıklar içinde kıvranıyordu. Nitekim 23 ocak 1494 te Birinci Ferdinand ölünce, Napoli baş papazı tarafından İkinci Alfons'a kırallık tâcı giydirildiyse de, bir takım fesat.arın karıştırılması yüzünden neticede oğlu İkinci Ferdinand lehine, tahtından feragat ederek, bir manastıra çekilip orada öldü.

Napoli'nin yeni genç hükümdarı, istilâya karşı gelmek için, e.inden geldiği kadar alıştı ise de, etrafında kimse kalmadığından, ailesini, amcasını, parası pulu nesi var ise, daha doğrusu ne toplıyabilmiş ise, hepsini beraberine alarak İschia adasına kaçtı. Neticede Fransızlar, hemen hiç silâh patlatmadan İtalya'yı baştan başa geçerek, Napoli kırallığını ele geçirip mühim mevkilere Fransızları yerleştirdiler.

Bu seneler, İtalya'nın en büyük kısmı için, bilhassa Napoli kırallığı için esaslı buhran yılları oldu. İtalya'yı bu halden, İspanya kıra.ı katolik Ferdinand ile Avusturya hükümdarı Maximilien (Maksimilyen) in, Venedik, Milâno ve papa hükûmeti ile ittifakı kurtardı.

Fransa kıralı Sekizinci Charles (Şarl) ın ölümü üzerine, İtalya seferinde elde etmiş olduğu hak ve ünvanların dâvası daha bir müddet devam etti. Zira Sekizinci Charles'ı müteakip kıral olan Louis d'Or.éans da Milân dukası ve Napoli kıralı ünvanını muhafazadan geri kalmadı

Milâno dukalığı hakkında bilgi verilirken kısaca anlatıldığı veçhile, Fransız kırallarının Milâno ve Napoli üzerinde hak iddia edişleri 1526 yı.ına kadar devam etti. İtalya topraklarının, Fransa kıralı ile İspanya hükümdarı arasında pazarlık mevzuu yapıldığı, hatta gizli muahedelerle taksime karar verildiği günler oldu. Tabii bu şartlar altında İtalya'daki Mi.âno dukalığı, Cenova hükûmeti ve bilhassa Napoli kırallığı gibi devletler bir hayli sarsıldılar. İtalya'ya Fransız istilâsı vuku bulduğu sırada yarımadanın en geniş arazili devleti Napoli kıra.lığı olduğu halde, yabancı hâkimiyetini sırtından atamıyanı da yine Napoli oldu. 1504 senesinden itibaren İspanya hâkimiyetine girdi. Daha doğrusu, İspanya kıral arı Napoli tahtının da sahibi vaziyetine geçti ve bu hal 1707 yılına kadar devam etti.

Papa'lık hükûmeti

Osmanlı devletinin yükselme devrinde İtalya'da hayli mühim sayılacak derecede araziye sahip dev.etlerden biri de, başında papaların bulunduğu kilise hükûmeti idi. Kilise devletinin esas ehemmiyeti, arazi vaziyetinden ziyade, hiç şüphesiz, hıristiyan dünyası üzerindeki nüfuzundan ileri gelmekteydi.

Osmanlı devleti yükselme devrine girmeden önce bile papalar, Balkanlara ayak basan Türkleri Avrupadan atmak için hıristiyan dünyasını tahrik etmişler ve haç.ı ordularının kurulmasını sağlamışlardı. O devirde papaların uğraştıkları mevzulardan biri de Doğu ve batı kiliselerini birleştirmekti. Böylece Türklere karşı daha mütesan.t bir kütle teşkil etmeyi, ayni zamanda Türk tehlikesi bahanesiyle kendi nüfuzlarını Ortodoks.ar üzerinde de hâkim kılmak isteyen papalar, bu uğurda bir hayli gayret sarfetmişlerdi. Kitabımızın birinci cildinde İkinci Murad devri hâdiseleri meyanında temas olunduğu veçhile; Bizans'ın kurtuluşunu bu yolda görüp te, Roma'ya gidip katolikliği kabul eden imparatorlar çıkmıştı. Lâkin, ne Bizans imparatorlarından bazılarının mezhep değiştirmesi, ne de Batı hıristiyanlığının uğraşma.arı, İstanbul'un mukadder âkıbetini değiştirememiş ve bu güzel belde ebedî Türk şehirleri arasına karışmıştı. İstanbul'un zaptından sonra Fatih Mehmed'in İstanbul patrikliğini devam ettirmesi, kiliselerin birleşmeleri fikrini önlemeye mâtuf bir hareketti.

Osmanlı devleti, yükselme devrine girdiği sırada, papalar da, on dördüncü asrın başından itibaren bir asır kadar devam eden sarsıntı devresini atlatmışlardı. Nüfuzları tekrar kuvvetlenmeye yüz tutmuştu. Gerçi nüfuz ve tahakkümlerinin zirvesine ulaştıkları on

ikinci ve on üçüncü asırlardaki kudretlerini bir daha bulmaları imkânsızdı ve öyle bir devrin tekrarlanması da düşünülemezdi. Fakat ne de olsa, 1418 den itibaren yeniden canlanan nüfuzları on dördüncü asırdaki vaziyetten çok farklıydı. Nitekim on altıncı asrın baş arında bu makamı işgal eden papalardan Yedinci Clément'in, on ikinci asır papalarına nazire teşkil edercesine, işi, İngiltere kralı Sekizinci Hanri ile mücadeleye kadar ileri götürdüğü görülmektedir.

Roma içinde Papalığın merkezi Vatikan, St. Pierre kilisesi ve meydanı

Papalığın Osmanlı devletine karşı münasebetinin şekli mevzuubahis olunca; bunun, düşmanlıktan başka türlü olamıyacağı kendiliğinden anlaşılır. Hıristiyan ülkelerinde fetihler yapan bir islâm devletine karşı, hıristiyanlığın başında bulunan kimselerin, o dinin müdafii rolünü oynamaları gayet tabiidir. Bunun içindir ki, papalar, Osmanlı ilerleyişi karşısında, mütemadiyen haçlı ordu arı teşkili veya hıristiyan devletleri ittifakı tesisi için uğraşmışlardır. Papalar, İstanbul'un fethine kadar bir kaç defa haçlı ordusu teşkiline muvaffak olmuşlardır. Bir çok doğu ve batı müverrihinin kabul ettiğine nazaran, papaların, Türklere karşı teşkil ettikleri en son haçlı ordusu 1444 Varna muharebesindeki ordudur. Gerçi papalar bundan sonra da ordular ve hıristiyan ittifakları teşkili yolunda gayret sarfetmişlerse de, Varna harbindeki heyecanı bulamamışlardır.

İstanbul'un zaptından sonra papalığın Türklere karşı ilk fiilî ve müessir hareketine 1457 yılında tesadüf edilmektedir. Papa Üçüncü Kalikst'in Ege denizine sevkettiği donanma Limni, Taşoz ve Semadrek adalarını Türklerden almışsa da, aradan fazla zaman geçmeden bu adalar istirdat olunmuştur. Üçüncü Kalikst (Kaliktüs) ten sonraki papa İkinci Pius ise, selefinden daha gayretli çıkarak tertip edilecek haçlı ordusunun başına bizzat geçeceğini söylemiş ve bu yoldaki hazırlıkları bir hay-

Roma'nın on beşinci yüz yıl başındaki eski bir resmi

li ilerleme kaydetmişken birden bire ölümü, teşebbüsün yarım hade suya düşmesine sebep olmuştur. Papaların, Fatih devrindeki faaliyetleri bununla da sona ermiş değildir. Venediklilerle yapılan mücadele sırasında Ağriboz adası Türklerin eline geçince, İtalya'da uyanan heyecanda papanın hayli rolü olmuş, 1473 te Antalya'ya haçlı donanması hücum ettiği zaman, aralarında papalığa ait gemiler de bulunmuştur.

İkinci Bayezid devri hâdiseleri sırasında izah edildiği veçhile, Venediklilerle yapılan deniz harpleri, papaların uğraşması ile, bilâhara haçlı deniz harpleri şekline dönmüş, ayrıca papalar Cem hâdisesinde de meş'um roller oynamışlardır.

Yavuz Selim, kısa süren saltanatı sırasında Avrupaya sefer yapmadığı halde, Osmanlıların birdenbire büyümesini gözönünde bulunduran papa Onuncu Leon' un, Türklere karşı bir sefer yapmak niyetiyle Fransa, İngiltere, İspanya ve Avusturya'ya müracaatı malûmdur.

Kanunî Süleyman zamanında ise, papalardan Üçüncü Pol ve Dördüncü Pius da ayni şekilde Türkler aleyhine çalışmışlardır. Fakat bunların faaliyetleri daha öncekiler derecesinde bile müessir olamamıştır.

Mezkûr Papalardan Onuncu Leon

Netice olarak bu mevzuda şunu söylemek lâzımdır ki: Osmanlı devletinin kuruluş devrinde Balkanlardaki ilerleyişi sırasında, papaların haçlı orduları teşkili yolundaki faaliyetleri hıristiyanlar arasında hayli heyecan yaratıp alâka toplamıştır. Bu hâlin Türkleri düşünceye sevkettiği zamanlar da olmuştur. Fakat buna rağmen gerek padişahların, gerekse ordunun hiç bir zaman cesaretinin kırılmadığı ve haçlı ordularına karşı cesaretle karşı konarak zaferlerin kazanıldığı malûmdur. Papaların, Osmanlıların yükselme devrine tekabül eden devrede aleyhteki çalışmaları ise; Avrupa dahilinde eski heyecanı yaratamadığı gibi, Türkler de onların uğraşmaları karşısında eski dikkati duymak ihtiyacını hissetmemişlerdir.

İspanya

On beşinci asrın ikinci yarısına girildiği sırada İspanya'da bir kaç devlet mevcuttu. Bunlar Kastil, Aragon ve Navar hıristiyan krallıkları ile müslüman Beni Ahmer hükümeti idi. Hıristiyan devletlerden Kastil ve Aragon krallıkları her gün biraz daha kuvvetlenmekteyken, müslüman Beni Ahmer zayıflamakta ve Kastil kıralığı tarafından sıkıştırılarak küçültülmekteydi.

On beşinci asır İspanyasının en dikkate değer tarafı, burada, gemiciliğin gitikçe gelişme kaydetmesiydi. Orta çağın meşhur denizci devletleri olan Venedik ve Cenevizlilere nisbetle İspanyol gemiciliği, teknik yönden onlardan farklı değil idiyse de, büyük denizlere sahili bulunması, İspanyollara başka türlü ufuklar vadediyordu. On beşinci asrın İkinci yarısındaki İspanyol hükümdarları da, devrin icaplarına uyarak gemiciliğe alâka gösteren kimselerdi. Bu hususta, bilhassa katolik Ferdinand ile zevcesi İzabel'i zikretmek gerekir.

Evvelâ yalnızca Aragon kıralı olan Katolik Ferdinand (1468 - 1516) Kastil kıraliçesi İzabel ile 1479 da evlenmek suretiyle İspanya'da birliği temin etti. Bu birliğin kuruluşu, İspanyanın kudretini ve devletler arasındaki nüfuzunu

arttırdı. Koyu bir taassupla hareket etmek suretiyle İspanyadaki son müslüman devletini ortadan kaldırıp, Endülüs müslümanlarının kökünü kazımaya çalıştı.

Endülüs müslümanlarının başına gelen hâdiseler dolayısiyle Osmanlı devleti ilk defa İspanya ile alâkalandı. İkinci Bayezid devri hâdiseleri meyanında görüldüğü veçhile, meşhur Türk denizcisi Kemal Reis, Endülüs müslümanlarına yapılan mezalim sebebiyle İspanya sahillerini vurmaya çalıştı.

Katolik Ferdinand'ın hükümdarlığı sırasında ayni sene içinde cereyan eden iki hâdiseden biri, islâm tarihi bakımından, diğeri de bütün dünya tarihi yönünden ehemmiyet arzetmektedir. 1492 yılında vuku bulan bu hâdiselerden biri, müslüman Beni Ahmer devletinin yıkılması, diğeri de Kristof Kolomb'un, Hindistana batıdan bir yol bulmak niyetiyle meşhur seyahatına çıkmasıdır.

Aslen Cenovalı bir İtalyan olan Kristof Kolomb'un fikrini kabul ve onu himaye suretiyle, Amerika'nın keşfine yol açan seyahatına çıkmasını temin eden Katolik Ferdinand ile zevcesi İzabel'dir. O sırada Portekizlilerin coğrafya yönünden denizcilik bilgisi İspanyollardan bir gömlek ilerde olduğu halde Kolomb'un fikrini İspanya kıralına kabul ettirmesi, Katolik Ferdinand'ın müteşebbis karakterine de işarettir.

Coğrafî keşifler yolunun açılması Portekiz ile birlikte İspanya'ya yepyeni ufuklar açtı. Bilinmeyen yerlerin bulunmasında hizmetleri görülmekle beraber, coğrafî keşifleri yapan bu iki millet, gayet tabiî olarak, hizmet ve zahmetlerinin mükâfatına konmak istediler. Bu arzu, sömürgecilik siyasetinin doğup revaç bulmasını hazırladı. İspanyanın gemiciliği, ticareti, iktisadiyatı ile birlikte hâkimiyet sahası da gelişip genişledi.

On altıncı asrın ilk çeyreği zarfında coğrafî keşifler en hararetli devresini yaşamaktaydı. Yalnız, bu devre zarfında İspanya'nın hükümdarlık makamında oturan kimseler, sadece İspanya'yı temsil eden şahıslar olmadıkları için, İspanya hükûmetinin, diğer Avrupa devletleri ve Osmanlılarla siyasî münasebetleri meselesi umumiyetle Almanya, Flemenk ve Napoli münasebetleri ile karışır. Bu karışık vaziyet, bilhassa Charles-Quint zamanında en şümullü durumunu iktisap etmiştir. Katolik Ferdinand'ı müteakip 1516 da İspanya kıralı olan, 1519 da da Alman imparatorluğuna seçilen Charles-Quint, Güzel Filip'in oğludur. Güzel Filip ise, Habsburg ailesinden Alman imparatoru Birinci Maksimilyen'in oğludur. Babası Maksimilyen'den on sene önce ölen Güzel Filip, babasının imparatorluğu sırasında Avusturya arşidükü ve Kastil ve Hollanda kıralı addedilmekteydi. Onun, Kastil kırallığı ile alâkası, Katolik Ferdinand'ın kızı olan zevcesi Divane Janetten ileri gelmekteydi. Güzel Filip ile Divane Janet'in çocuğu olan Charles (Charles-Quint), bilhassa annesi vasıtasiyle İspanya tahtının yegâne varisi idi. Zira Katolik Ferdinand'ın erkek evlâdı yoktu. 1504 senesinde, Napoli kırallığını da ele geçirmiş olduğu cihetle, 1516 da ölünce, İspanya ve Napoli kıral-

İspanya kıralı katolik Ferdinand'ın himayesile Hind yolunu batı tarafından bulmak amacile seyahate çıkıp Amerika kıtasına düşen gemici Cristoph Colomb

lığı doğrudan doğruya Charles-Quint'e kaldı.

Osmanlı padişahları kendilerinden aşka kimseleri imparator tanımadıkları için, Charles-Quint'e imparator gözüyle bakmayıp, daha ziyade İspanya kıralı diye yadettiler.

İspanya kıralı ve Alman imparatoru Charles-Quint'in kardeşi Ferdinand, Macar kıralı İkinci Layoş (Lajos) un kız kardeşi ile evlenmiş olduğundan, Osmanlıların karşısında Macarların koruyucusu rolünü oynamağa başladılar. Bu yüzden, daha evvelki bahislerde görüldüğü veçhile, Osmanlı - İspanyol münasebetleri, düşmanlık çerçevesi içinde başlayıp, on altıncı asır boyunca hep bu minval üzere devam etti. Türklerin kuzey Afrika'da hâkimiyet kurmaları üzerine de bu düşmanlık daha da şiddet kesbetti. Kanunî Süleyman zamanında Osmanlı denizciliği başlığı altındaki yazılarda görüldüğü üzere; Türk deniz kuvvetleri batı Akdenize uzanmaya başlayınca, İspanyolların bu denizdeki en korkunç ve amansız hasmı vaziyetine geçen millet Türklerdi.

İspanyanın, Avrupa devletleriyle birlikte Osmanlılarla esas müstakil siyasî münasebetini 1556 yılından başlatmak daha doğru olur. Zira, Charles-Quint'in bu tarihte imparatorluktan çekilmesiyle

İspanya'nın büyük kıraallarından ve katolikliğin koruyucusu İkinci Philippe

İspanya ile Alman imparatorluğunun kardeşi Ferdinand'a, Napoli, Sicilya, İspanya kırallıkları ile Felemenk ve Franş Konte'yi oğlu Filip'e bıraktı. İspanya kıralları arasında İkinci Filip olarak tanına Charles-Quint'in oğlu, hükümdarlığı sırasında bilhassa İspanya donanmasını kuvvetlendirmeye çok ehemmiyet verdi. İspanyanın denizlerdeki satvet devresi, Osmanlıların da satvet devrine rastladığından, iki devletin münasebeti, daha ziyade bu çerçeve içinde ve menfaatların çarpışması şeklinde cereyan etti.

İkinci Filip'in dikkate değer taraflarından birisi de, koyu bir katolik olarak, katolikliğin koruyucusu rolünü oynamasıdır. Filip katolikliği müdafaa ederken, İngiltere kıralicesi Elizabet de protestanlığın koruyucusu kesilmişti. Bu vaziyet karşısında İkinci Filip protestanlara karşı, müslümanlara davranışı gibi şiddetle muamele etti. İspanya dahilindeki protestanlarla çok şiddetli mücadelelerde bulundu. Onun şiddetli mücadelesi, beklediği neticeyi verdiğinden, İspanya, Avrupanın en koyu katolik devleti olma hususiyetini iktisap etti. Filip, ayni şiddetli mücadeleyi, hıristiyanlığı zâhiren kabul etmiş olan Endülüs müslümanları (Morisque) na karşı da tatbik etti. Hatta mezhep mücadelesini yalnızca kendi sınırları dahilindeki kimselere inhisar ettirmiyerek Hollanda, İskandinavya, Fransa ve İngilteredeki protestanlarla mücadeleden geri kalmadı. Onun için bu memleketlerdeki katolik liderlere yardım etti.

İkinci Filip, hâkimiyet sahasını genişletmek hususundaki faaliyetine memleketinin en yakınından başladı. Böylece 1580 yılında Portekiz'i kendi ülkesine ilhaka muvaffak oldu. Onun gözü büyük bir imparatorluk kurmaktaydı. Bu niyetle Fransa ve İngiltereyi dahi hükmü altına almak, Türk satvetini de zedelemek istiyordu. Fakat bu niyetlerinde muvaffak olamadı. Gerçi İspanyol donanmasının da katıldığı İnebahtı harbinde Türk donanması mağlûp oldu ama, ertesi yıl ayni derecede kuvvetli yeni bir Türk donanması Akdenizde görünüverdi. İkinci Filip'in büyük donanması ile mücadele eden devletlerin en başında İngiltere gelmektedir. 1588 de

İngiliz donanması, İspanyolların büyük armadasını mahvedince, İspanya bir daha harpten önceki kudretini bulamadı.

Portekiz

Yeni çağın başlarında, batı Avrupada, gemicilik ve deniz ticaretinde en ileri devletler arasında Portekiz pek mühim bir mevki işgal ediyordu. Hatta denilebilir ki, on beşinci asrın ilk yarısında Coğrafya bilgisinin en ilerde bulunduğu memleket Portekizdi. Coğrafya bilgisinin gelişmesinde Portekizli gemicilerin tertip ettikleri deniz seyahatleri pek işe yaramaktaydı. Bu seyahatlerin tertibinde de şeref payı Gemici Hanri diye anılan Portekiz Prensi «Don Hanrik» e aittir. Gemiler Hanri'nin teşvikleri neticesinde Portekiz gemicileri, İstanbul'un fethinden önce batı Afrika kıyılarında Senegal'e kadar uzanmışlardı. Amerika'nın kâşifi Kristof Kolomb da gençliğinde coğrafya bilgisini ilerletmek için Lizbon'a gelmiş, hatta gemici Hanri'nin bazı seyahatlarına katılmıştı.

Portekiz'de, gemici Hanri tarafından açılan uzak yerlere seyahat çığırı üzerinde, bütün on beşinci asır boyunca çalışıldı. Nihayet Barthélemy Diaz adındaki gemici 1486 da Afrikanın güneyindeki Ümit burnu'nu dönmeye muvaffak oldu. Vasko de Gama adındaki başka bir Portekizli gemici ise, Ümit burnu yolundan geçerek Hindistan kıyısındaki Kaliküt limanına vardı (20 mayıs 1498). Portekizli seyyahlardan Alvarez Cabral 1500 senesinde bir deniz cereyanına kapılarak tesadüfen güney Amerika sahiline Brezilya kıyılarına kadar uzanmış oldu.

Böylece, on birinci asrın sonlarında bir kontluk halinde ortaya çıkıp, zamanla gelişerek krallık haline gelen Portekiz, gemiciliği sayesinde on beşinci asrın önemli bir devleti haline geldi. Coğrafi keşifleri yapan gemiciler veya onların arkasından çıkarılan heyetler, yeni bulunan memleketleri, mensup oldukları hükûmet namına zapta giriştiklerinden, on altıncı asrın başlarında sömürgecilik doğmaya başladı. Portekizlilerin keşifleri, daha çok Afrika ve Asya kıyılarına taallûk ettiğinden, Portekiz sömürgelerinin ekserisi bu tarafta toplandı.

Afrika güneyinden uzanan Hindistan yolunun kâşifi Vasko da Gama 1502 de yaptığı ikinci seyahatında Hindistan'ın batı taraflarını zapta çalıştı. Maamafih Hind okyanusu kıyılarında Portekiz sömürgelerini kurmaya muvaffak olan adam Alfons d'A buquerque'dir. Bunun için Portekiz hükûmeti Hind denizine kuvvetli bir donanma gönderdi. Alfons d'Alburquerque 1507 de Hind sahilindeki «Goa» yı Portekiz sömürgelerine merkez yaptıktan sonra, hem yeni topraklar zaptına, hem de seyahatını Asyanın güney doğusuna kadar uzatmaya çalıştı. 1511 de Malakka'yı zapt, Sunda adalarının bir kısmı ile Molük adalarının bazılarına seyahat etti. Portekiz gemicilerinin seyahatları güney doğu Asya, Çin, hatta Avustralya'nın kuzey kıyılarına kadar uzadıkça, buralardaki Portekiz sömürgelerinin miktarı da çoğalmaya başladı. Coğrafî keşifler yüzünden, bu hususta esaslı role sahip olan İspanyollarla Portekizlilerin arası açılmaya başlayınca, papa buna müdahale ile sömürgeleri iki devlet arasında taksim etti. Bu taksimde, Afrika ve Asya kıyıları Portekizlilerin hissesine düştüğünden, Portekizliler sömürgecilik bakımından esas dikkatlerini bu bölge üzerinde topladılar. Doğunun eskiden beri meşhur mallarının toplandığı Hindistan yolu üzerinde Türklerle karşı aştıklarından Kızıldeniz ve Basra körfezi ağzında, Hind denizinde Türklerle mücadele mecburiyetini hissettiler. Türk -

Portekiz kıralı Gemici Hanri

lerle Portekizliler arasında Hind denizinde cereyan eden mücadeleler, «Kanunî devrinde Osmanlı Kızıl deniz donanması» başlığı altındaki bölümde izah edildiği için, burada tekrarına elbette lüzum yoktur. Yalnız, bu vesileyle şunu söylemek lâzımdır ki; Kızıldeniz donanmasına, Akdeniz donanması nisbetinde ehemmiyet verilemediği için, Portekizlilerin Hindistan sahillerinde yerleşmeleri önlenememiştir. Portekiz gemiciliği bakımından şunu da kaydetmek icabeder ki, İspanyollar gibi onlar da keşif seyahatlarında muvaffak olup, sömürgeler kurma yoluna girince, gemicilik tekniğinde de ilerleme kaydetmişlerdir. Onun için Hind denizindeki Portekiz gemileri incelenince, bunların, Türk gemilerine nisbetle büyük denizlerin kuvvetli fırtınalarına çok daha fazla mukavemet edebilen tekneler olduğu görülür. Zaten, Osmanlı donanması Hindistan kıyılarında, esas darbeyi, Portekiz filosundan değil, bu denizin fırtınalarla kabaran iri dalgalarından yemiştir.

Osmanlı Kızıldeniz donanması Akdeniz donanması derecesinde kuvvetli olmadığı, bunun için de müessir neticeler elde edemediği halde, Portekizliler, Hind okyanusunun kuzey batı sahillerinde tutunamamışlardır. Buna rağmen Portekizlilerin, 1544 senesi sonlarında İstanbul'a bir elçi göndererek siyasî manevralar çevirmeye çalıştıklarına şahit olunmaktadır. Portekiz hükûmeti İstanbul'a gönderdiği elçisi vasıtasiyle, Osmanlı gemilerinin Hind denizinde serbestçe gezebilmeleri için, bir resim ödenmesi teklifinde bulunmuştur. Lâkin Hind sularını kendi nüfuzunda sayan Osmanlı devleti, bu teklifi red ile mücadeleye devam etmiştir.

Portekizlilerin, Hind denizi sahillerine yerleşmeleri meselesi Osmanlı devletini bir hayli meşgul ettiği gibi, bu denize uzanan Osmanlı kudreti de Portekizlileri meşgul edip düşündürmüştür. Kızıldeniz'deki Osmanlı tersanesinin genişletilmesi hâlinde, maruz kalacakları tehlikeyi hesaplıyan Portekizliler, zaman zaman siyasî manevralara başvurmaktan geri durmamışlardır. Hind denizindeki muhasamatın tatili işini görüşmek üzere İstanbul'a yollıyacakları elçi için ruhsat istemeleri bu nevi den bir harekettir. Maamafih Osmanlı hükûmeti, Portekiz kıralının bu isteğinden daha ziyade, Kızıldeniz filosu kaptanlarının başarısız mâceralarını gözönünde bulundurmak suretiyle, onlara müsait cevap vermiştir (eylûl 1564).

Kanunî Süleyman'ın ölümünden sonra da, Portekizlilerin Hind denizindeki faaliyetleri, Osmanlı devlet adamlarını meşgul etmiştir. Bu işi pratik yoldan, fakat büyük bir proje ile halletmek isteyen Veziriâzam Sokollu Mehmed Paşa, Süveyş'te bir kanal açmak suretiyle Akdeniz ile Kızıldenizi birleştirmek istemiştir. Akdeniz donanmasının bir hamlede Kızıldenize açılmasını temin edecek olan bu plânın tatbiki için emirler de vermiştir. Fakat askerî yönden olduğu kadar ticarî bakımdan da büyük ehemmiyet arzeden bu plân maalesef tatbik mevkiine konamamıştır.

İngiltere

Osmanlı imparatorluğunun yükselme devrini teşkil eden on beşinci asır ortalarından on altıncı asrın sonlarına kadar, Osmanlı devletiyle İngiltere arasında siyasî münasebete rastlanmamakla beraber, İngilterenin bu devirdeki durumunu öğrenmek, müteakip asır hâdiselerinin daha sıhhatlı şekilde takibi için lüzumludur. Zira, hemen şunu söylemek lâzımdır ki; İngilterenın, denizaşırı ülkelere sahip olma ve büyük devlet hâline gelme yolundaki gayretinin temeli bu devirde atılmıştır.

İngiltere, İstanbul'un zaptından önceki bir asır zarfında Fransızlarla mücadele ile vakit doldurdu. 1337 den 1453 senesine kadar devam eden bu muharebeler, tarihe «yüz sene harpleri» diye geçmiştir. Muhtelif sebepler yüzünden çıkıp, peşinen bir veraset muharebesi şeklinde başlıyan bu muharebe Fransız topraklarında cereyan etmiş, bir aralık İngilizler, Fransanın yarı arazisini ele geçirir duruma girmişlerdir. Fransız milliyetinin uyanmasına sebep olmuş ve muharebe en sonunda Fransanın zaferi ile nihayete ermiştir.

Bir takım mütareke ve fasılalarla kesilmesine rağmen yüz sene devam eden bu harp sırasında, İngilizlerden, 1396 yılındaki Niğbolu harbine iştirak eden kimseler olmuş ve tarihte Türklerle İn-

gilizlerin ilk karşılaşması bu şekilde vukubulmuştur. Maamafih bu hâdise, elbette tam bir İngiliz - Türk karşılaşması addedilemez. Yüz sene harbi sırasındaki bu münferid olan hâdise dışında asırlar boyunca başka bir misal zikredilmez.

Yüz sene muharebelerinden sonra İngiltere, ikinci bir uzun mücadeleye daha atıldı. «İki gül muharebesi» diye anılan ve 1450 de başlayıp otuz sene kadar devam eden bu mücadele, İngilterenin dahilî bir meselesi idi. İki gül muharebesinin sonunda «Tudor» hânedanı kıralığa geldi.

Yüz sene ve iki gül muharebeleri sırasında İngiliz idare sisteminin umumî durumuna göz atılınca, burada diğer Avrupa memleketlerinden farklı bir idare ruhunun mevcudiyetine şahit olunur. İngiliz idaresinin diğerlerinden farkı, parlamentonun mevcudiyetinden ve memleket idaresinde söz sahibi oluşundan ileri gelmektedir. Başka memleketlerde hükümdarlar her şeye tam mânasiyle hâkim vaziyetteyken, İngiltere'de parlâmento sesini duyurmakta ve hükûmet işlerinin sevk ve idaresine yakından katılmaktadır. Binaenaleyh İngilteredeki sistem, hükümdarın mutlakiyetini tahdit edici bir esasa dayanmaktadır. İşte, kendi sınırları dahilinde yavaş yavaş gelişen İngiliz demokrasisinin, on dört ve on beşinci asırlarda bile mevcudiyeti açıkça sezilmektedir. Zira, gerek yüz sene harpleri gerekse iki gül muharebesi gibi mücadele devresinde bile; hükûmet idaresinde parlâmentonun hissesinin bulunuşu, hükümdarın selâhiyet ve imtiyazları mukabilinde halkın hukukunun da gözetilişi, parlâmentonun tasvibinden geçmeden yeni bir vergi konamayışı, bunun sarih delilidir.

Her iki mücadele devrinin hükümdarları parlâmentoya saygı göstermişler, başka Avrupa memleketleri tarzında bir mutlakiyet tarzı tatbik etmemişlerdir. Fakat Tudor hanedanının iş başına gelmesiyle vaziyetin başkalaştığı görülmektedir. Tudor hanedanı kırallarından Yedinci Henry (Hanri) (1457 - 1509), Sekizinci Henry (1491 - 1547), Marie Tudor (1516 - 1558), Elizabeth (1533 - 1603) umumî cereyana kapılarak mutlakıyete sürüklenerek parlâmentoya ehemmiyet vermemişler, hatta uzun zaman parlâmentoyu top amıya bile ihtiyaç hissetmemişlerdir. Siyasî, idarî ve hatta dinî meselelerde kendi görüş ve arzularına göre hareket eden bu hükümdarlar mutlak hükümdar halinde icrayı hükûmet etmekle beraber, kuvvetli şahsiyete sahip oluşları ve memleketi yükseltmek için başarılı şekilde çalışmaları sebebiyle, İngiliz halkı da onlara karşı ses çıkarmamıştır.

Edmond Tudor'un oğlu ve «Tudor» hanedanının ilk kıralı olan Yedinci Henry, Yedinci Richard'ı öldürmek suretiyle tahta geçmiştir. Seleflerinden daha kuvvetli bir şahsiyete malik olan bu kıral, İngilterenin istikbalini denizlerde i k gören kırallardandır. Onun hükümdarlığı sırasında İspanyol ve Portekizliler deniz seyahatlarına, dolayısiyle coğrafî keşiflere başlamışlardı. Bu seyahatların sağlıyacağı büyük faydaları pek iyi sezen Yedinci Henry de kendi memleketinde denizciliği, seyahatları teşvik etti. Ticaretin gelişmesi

Yedinci Henry (Hanri)

Sekizinci Henry (Hanri)

için bazı gayretler sarfetti. Ayrıca edebiyat ve sanat adamlarını koruyarak, İngilterenin kültürce zenginleşmesini destekledi. Yedinci Henry'nin oğlu olan Sekizinci Henry, babasından daha meşhur bir hükümdardır. Sekizinci Henry de İngilterenin denizcilikte kuvvetlenmesini isteyen ve bunun için gayret sarfeden bir kimsedir. İngiliz ticareti bu hükümdar zamanında hayli gelişme kaydetmiştir. Sekizinci Henry'nin tarihteki meşhur vak'aları arasında, papa ile mücadelesi ehemmiyeti haizdir. Karısını boşaması yüzünden papa ile arası açılan Sekizinci Henry, papanın tehditlerine aldırmamış, bu mücadelenin sonunda katolik kilisesinden ayrılarak Anglikan kilisesini kurmuştur. Sekizinci Henry'nin kızı olan Marie Tudor, 1553 ten 1558 e kadar süren hükümdarlığı sırasında, en çok protestanlara karşı kanlı mücadelesiyle nazarı dikkati celbeder. Onun için kendisi «kanlı Marie» diye de tanınır. İspanya kıralı İkinci Filip ile evlenen Marie Tudor, bu evlenme dolayısiyle İngiliz - İspanyol ittifakını kurarak Fransa'ya cephe almıştır.

Kızkardeşi Marie Tudor'un ölümünden sonra tahta geçen Elizabeth (1553-1603), İngilterenin en meşhur hükümdarlarından biridir. İngiliz gemiciliğinin hakikî ve geniş çapta gelişmesi Elizabeth zamanına rastlar. Bu gelişmede Elizabeth'in mühim hissesi mevcuttur. Bilgili bir kadın olan Elizabeth, gemiciliği bizzat teşvik edenlerdendir. İngiliz donanması 1588 de İspanyanın büyük armadasını yenerek batı Avrupanın en kudretli deniz birliği halini almıştır. İngiliz ticareti ve yünlü dokumacılığı da fazlaca gelişme kaydetmiştir. İngilizlerin, Amerika topraklarında Virjinia sömürgesini kurmaları da Elizabeth devrinde vukubulmuştur.

Osmanlılarla İngiltere arasındaki münasebetlere gelince: On altıncı asrın sonlarına kadar Osmanlı devletiyle İngiltere arasında siyasî münasebet mevcut değildi. Siyasî münasebet mevcut olmadıktan başka, iki hükûmetin yekdiğeri hakkında kâfi derecede bilgileri de yoktu. Bilhassa İngiliz halkı Türklere ait doğru bir şey bilmiyordu. İngilizler, Türkler hakkındaki bilgilerini, hı-

Kraliçe Elizabeth

ristiyanlık taassubu ile kaleme alınmış, Türkleri kötüleyip korkunç gösteren mahdut eserlerden ediniyorlardı. Mesafenin uzaklığı da iki milletin birbirlerini tanımalarına mâni olmaktaydı.

Tudor'lar zamanında İngiliz gemiciliği gelişme yoluna girince, İngiliz tüccarlarından doğu memleketleriyle ticarî münasebete girişenler görülmeye başladı. Daha ziyade harplere ve siyasî meselelere yer veren eski Osmanlı tarihlerinde, İngiliz tüccarlarının bu türlü faaliyetlerine dair bir şey bulmak mümkün değilse de, İngilizlerden bizi tenvir eden kimseler mevcuttur. Nitekim On altıncı asırda yaşamış olan İngiliz yazarlarından Richard Hakluyt'un sekiz cilt tutan «The principall Navigation of the English Nation» isimli eserinde, İngiliz tüccarlarının Akdenizdeki faaliyetlerine dair bilgiler mevcuttur. Bu eserinde 1511 den 1534 yılına kadar bir takım İngiliz tüccarlarının Osmanlı limanlarına ticaret için gittiklerini söyliyen Richard Hakluyt, gemilerin isimlerini dahi saymaktadır. İngilterenin Londra, Southampton ve Bristol limanları ile Sicilya, Kandiye, Sakız, Kıbrıs, Trablusşam ve Berut arasında muntazam sefer yapan İngiliz gemicileri, İngiltereden şayak, çuha ve bez gibi kumaş ar getirip, buralardan da ipekliler, çeşit çeşit şaraplar, zeytin ve susam yağları, pamuk, Türk halıları, biber, tarçın götürüyorlardı. İngilizler Türklerle bu ticareti yaparken kendi gemilerinden başka Kandiye, Ragüza, Sicilya, Cenova, Venedik, İspanya ve Portekiz gemilerinden de faydalanıyorlardı.

İngiltere ile Türkiye arasında 1511 den 1534 senesine kadar hayli faal olan ticaret on, on beş yıl daha devam etti. 1553 te Anthony Jenkinson isimli bir İngiliz seyyahı Halep'te Kanunî Süleyman tarafından kabul edildi. Padişah, bu adama Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret müsaadesini verdi. Richard Hakluyt'un zikredilen eserinin üçüncü cildinde dercedilmiş olan bu vesika, İngilizlere verilen ticarî imtiyazların en eskisini teşkil etmektedir.

İngiliz tüccarları, bir müddet, Osmanlı limanları ile İngiltere arasında mal alıp verdikleri, seyyah Anthony Jenkinson da bir ticaret müsaadenamesi elde ettiği halde, bu hareketler iki devlet arasında siyasî münasebetlerin hemence başlamasına vesile teşkil etmedi. Zira ne de olsa bunlar münferit ve ferdî hâdiseler hududunu aşamadı. İngiliz eserlerinde bir işaret olmamakla beraber, Richard Hakluyt'un, Osmanlı limanlarına uğradığını bildirdiği İngiliz tuccar gemilerinin, Türklerle ticaret müsaadesini haiz Venedik, Ragüza, veya Fransız gemilerinden istifade etmiş olmaları muhtemeldir. Zaten İngiliz tuccar gemilerinin Osmanlı limanlarıyle ticarî faaliyetleri 1500 tarihinden itibaren yirmi, yirmi beş yıl kadar tamamen durmuştur. Ancak Üçüncü Murad zamanında siyasî münasebetlerin başlamasıyledir ki, ticarî münasebetler de muntazam bir mecraya girmiştir.

RUSYA

İstanbul Türkler tarafından zaptedilerek Osmanlı devleti yükselme devrine girdiği yıllarda, Moskova knezleri tarafından da Rus devletinin temelleri atılmaktaydı. On beşinci asrın ortalarında Ruslar ehemmiyetli bir kuvvet teşkil etmedikleri için Osmanlıların dikkatlerini üzerlerine çekmemişlerdi. Zira on beşinci asır başlarında Rusların mühim kısmı Altınordu hanlarının idaresinde bulunuyordu. Rus - Slav unsurların yaşayışları basit ve esaslı bir siyasî birlikten mahrum oldukları için, bunların, iki asır sonra Osmanlıların en büyük hasmı vaziyetine geçecekleri elbette peşinen kestirilemezdi. Zaten on beşinci asrın ilk yarısında Altınordu hanlarına tâbi olarak yaşıyan Ruslar, Avrupa milletleri tarafından da iyice tanınmamıştı.

Bir çok müverrihler tarafından kabul edildiği veçhile; Slavların tarih sahnesine çıkmalarına ve aşağı kültür basamağından daha yukarı bir dereceye yükselmelerine Türk ve Germenler âmil olmuşlardı. Karadenizin kuzeyinden Balkan yarımadası ve hatta orta Avrupaya kadar uzanan sahada devlet kuran Türk şubelerinden Hun, Avar, Bulgar, Macar, Hazar, Peçenek, Oğuz, Kıpçaklar, ayrıca daha kuzeyde yine Türk aslından olan Fin ve bunların muhtelif kolları ile Slavlar arasındaki temaslar milâdî beşinci asırdan itibaren baş-

lamış bulunuyordu. Slavların, Germen kavimleri ile temasları da ayni asırlara rastlamaktaydı. Bu temaslar ve tarihî bir realite olarak etnik karışmalar, doğu Slavlarını teşkil eden Rusların yavaş yavaş kültürce gelişmelerine yol açtı. Dokuzuncu asrın ortalarına doğru Kiyef, Çernigov, Lübeç, Polotsk, Smolensk ve Novgorod gibi ilk Rus şehirleri teşekkül etti. İskandinavya - Bizans nehir ticaret yolu üzerinde meydana gelmiş olan bu şehirlerin kuruluşlarında, Slav olmayan yabancıların rolleri pek fazla idi.

Rus tarihçilerinin kabul ettiklerine göre; ilk Rus devleti, Ladoga gölü çevresindeki Aldegen şehri knezi (bey) Rurik tarafından 862 yılında kurulmuştur. Rurik'in halefi Oleg, Dniepr boyundaki Slavları da idaresi altına almak ve bu mühim nehir boyundaki ticaret yolunu ele geçirmek için Kiyef'i zaptetmiş ve yine Rus tarihçilerine göre; «Kiyef, Rus şehirlerinin anası olmuştur».

Kiyef'in, Rurik'in soyundan gelen kimseler tarafından elde tutulmasının, Rus kavminin istikbali bakımından ehemmiyet arzettiği görülmektedir. Zira, Bizanslılarla, başta ticarî olmak üzere her türlü temas, Kiyef'ten Dniepr yolu vasıtasiyle vuku bulduğu gibi, Dniepr nehri Rusları haricî dünya ile temasa getiren en tabiî yol vazifesini de görmüştür. Kiyef knezi İgor'un ölümünden sonra karısı Olga'nın 957 de Bizans'a yaptığı seyahatı müteakip hıristiyanlığı kabul etmesi, Kiyef'te ve dolayısiyle diğer Rus knezlikleri bölgesinde hıristiyanlığın geniş çapta kabul edilmesi neticesini verdi. Onuncu asrın sonlarında hemen hemen bütün Ruslar hıristiyanlaştılar.

Rus kültürünün teşekkül ve gelişmesinde mühim rolü olan Kiyef knezliğinin ömrü pek uzun olmadı. On birinci asrın ortalarına doğru Peçeneklerin, onun arkasından Oğuz (Uz) ların darbeleriyle sarsıldı. Oğuz darbesini Kıpçak (Kuman) ların güney Rusya topraklarına hâkimiyetleri takip etti. Zaten Kiyef knezliği bölgesi, daha kuzeydeki knezliklere nisbetle Türk kavimlerinin istilâ yolu üzerinde bulunmaktaydı.

Rusya'nın teşekkülünde rolü olan knezliklerden biri de Novgorod etrafında kurulmuştur. İlmen gölünün kuzey kıyısında bulunan Novgorod şehri, Baltık denizi civarındaki Alman şehirleriyle ticaret sayesinde gelişmiş ve burada Alman ve İsveç tüccarları ile zenginleşen aristokrat bir zümre ortaya çıkarak, Novgorod knezini nüfuzları altına almışlardır. Boyar diye anılan bu zengin zümre, cumhuriyete benzer bir idare tarzı kurmuşlardır.

Rusyanın temelini teşkil eden mühim knezliklerden birinin de Moskova etrafında kurulduğu görülmektedir. Moskova knezliği zamanla ötekilerden daha fazla gelişme kaydederek arazisini genişletti. Diğer knezlikler üzerinde hâkimiyet kurmak isteyenler ortaya çıktı. Moskova knezlerinden birisi 1154 te Kiyef'i zaptetti, bir başkası 1170 te Novgorod üzerinde nüfuz tesis etti. Maamafih, Rus knezlikleri arasındaki mücadele durmadığından, bunların bir merkez etrafında birleşmeleri kolay kolay tahakkuk edemedi. Zaten, on ve on birinci asırlardaki teşkilâtları basit, halk da çok geri idi.

Kiyef'in ikiyüz sene evvel yapılmış bir resmi.

Rusların tek merkez etrafında birleşmelerini önliyen sebepler arasında, teşkilâtlarının basit, halklarının geriliği ve knezlerin biribirleriyle mücadeleleri ka-

dar yabancı istilâların mühim bir yeri vardır. Moskova, Novgorod ve Kiyef gibi merkezler etrafında bir teşkilât kurulduktan ve Rus knezlikleri, kendilerini bir varlık olarak hissettikten sonra vuku bulan en mühim yabancı hâkimiyeti Moğol istilâsıdır. Rus ve kumandanlardan müteşekkil kuvvetler 16 temmuz 1223 te Moğollara yenildikten sonra Moğollar, Rus topraklarını hâkimiyetleri altına al almaya başladılar. Böylece 1238 tarihinden itibaren Rusyada Moğol hâkimiyeti devri başladı. Moskova ve Kiyef gibi büyük merkezler de dahil olduğu halde Rusyanın en mühim ve geniş sahası Moğolların hâkimiyetini tanıdı. Yalnız, knezlik merkezlerinden Novgorod'a Moğol kuvvetleri girmedi.

Üç asır evvelki Novgorod'dan bir görünüş.

Moğollar, çok kuvvetli ordularla Rusya'ya geldikleri, karşılarında kendileriyle başa çıkacak Rus kudreti mevcut olmadığı halde, Rusların idarî teşkilâtlarına dokunmadılar. Yerli beyleri ve idareyi ellerinde tutan knezleri yerlerinde bıraktılar. Sadece vergi almak ve itaat beklemekle iktifa ettiler. Tabiî bu hal, Rus teşkilât ve milliyetinin yaşamasına sebep oldu. Zaman zaman vuku bulan Rus ayaklanmalarını pek fazla zahmet çekmeden bastırdıkları halde, idare sistemini değiştirmeyi ve bilhassa Rus boyarlarını ortadan kaldırmayı düşünmediler. Rus knezleri, Altınordu hanlarına yaranmak için çalışırken, hanlar da kendilerine en fazla itimad telkin edip kuvvetli görünen kimseyi «Büyük knez» olarak tanırlardı. 1328 senesinde Moskova knezi İvan'ın, diğer knezlerin üstünde «Büyük knez» tanınması, Rus tarihinde ehemmiyet arzeden bir devrin başlangıcı oldu.

Rus hükümdarları cetvelinde Birinci İvan diye anılan Moskova büyük knezi, Altın ordu hanlarının pek fazla itimat gösterdikleri bir kimse idi. Rusyada âdeta hanların vekili addedilecek bir mevkie sahipti. Moskova büyük knezi İvan, bu itimaddan istifade ile Ruslar üzerinde nüfuzunu kuvvetlendirmekten geri kalmazken, bir çok Rus boyarı ve halktan da mühim sayıda kimseler Moskova etrafında yerleşiyordu. Moskova etrafında meydana gelen halk ve asilzâde kalabalığı, bu şehrin, Rusların mukadderatında oynıyacağı role hazırlık yerine geçmekteydi.

Altın ordu hanları, Moskova büyük knezlerinin, diğer knezlikler üzerinde nüfuz tesis etmelerine de karışmıyor, daha ziyade vergilerin muntazam tahsili meselesiyle meşgul oluyorlardı. Altın ordu hanlarının bu tip idareleri, şüphesiz çok hatalı bir hareketti. Moskova knezleri kuvvetlendikçe Moğollara kafa tutabilirlerdi. Nitekim Moskova büyük knezlerinden Dimitri İvanoviç (1359 - 1389), nüfuz ve hakimiyet sahasını hayli genişlettikten sonra Moğollara kafa tutmaya başladı. 1380 senesinde Moğollara karşı ilk Rus zaferi kazanıldı. Gerçi bu muvaffakiyet, Rusların Altın ordu hâkimiyetinden çıkmaları neticesini vermedi ama, Rus istikbalinin hangi yoldan temin edileceğine dair bir işaret vazifesi görmüş oldu.

Dimitri İvanoviç'ten sonraki Moskova büyük knezi Birinci Vasili (1389 - 1425) zamanında Moskova knezliği kuvvet kazanmakta devam etti. Kör Vasili (1425 - 1462) zamanında Moskova knezliğinde bir takım iç mücadeleler oldu. Ayrıca Moskova knezliği Kazan hanlığının idaresi altına düştü. 1437 senesinde Kazan hanlığını kurmuş olan Uluğ Muhammed Han, Moskova knezliği üzerine yürüdü. 7 temmuz 1445 te yapılan muharebede Kör Vasili mağlûp ve

esir düştü. Büyük knez mühim bir para karşılığında esaretten kurtuldu ama, Moskova knezliği bundan sonra Altın ordu yerine Kazan hanlarına vergi ödemeye başladı.

Kör Vasili'nin Moskova knezliği zamanında, Rusya içinde ve Rusya yakınında kendilerini ilgilendiren mühim hâdiseler cereyan etti. Bunlardan birisi, müstakil Rus kilisesinin teşekkülüdür. Türk tehlikesi dolayısiyle kurtuluş yolu arıyan Bizans imparatorları, papaların başkanlığında katolik ve ortodoks kiliselerinin birleşmelerine rıza göstermiş erdi. Bu gaye ile 1439 da toplanan Floransa konsilinde papanın yüksek reisliği tanınmıştı. Lâkin Ruslar bu birleşmeyi kabul etmediler. Floransa konsiline kadar, Rus kilisesi bir metrepolitlik halinde İstanbul patrikliğine bağlı iken, Floransa konsilinin kararını tanımayan Rus kilisesi İstanbul patrikliğinden ayrıldığını ilân suretiyle müstakil bir hüviyet kazandı.

Kör Vasili zamanında cereyan eden ve Rusyayı fazlaca ilgilendiren ikinci hâdise Altın ordu hanlığının dahilî mücadele ile zayıf düşmesi; üçüncüsü de 1438 de Kırım hanlığının teşekkülüdür. Altın ordunun zayıflaması Rusyanın ne kadar lehine bir hâdise idiyse; onun bir parçası şeklinde Kırım'da yeni bir hanlığın kuruluşu da o derece lehine olmayan bir mesele idi. Bilhassa kuruluşundan otuz sekiz sene sonra Kırım hanlığının Osmanlı himayesine girmesi, Karadenize doğru Rusların önünde bulunan seddi kuvvetlendirmiştir.

İstanbul'un Türkler tarafından zaptı da, Kör Vasili'nin Moskova knezliği esnasında vuku bulmuştur.

Kör Vasili'nin oğlu ve halefi Üçüncü İvan (1462 - 1505) zamanı, Rus tarihinde çok mühim bir sayfa teşkil etmektedir. Zira, Moskova knezliğinin, Türk - Moğol hâkimiyetinden sıyrılışı ve Rus devletinin hakiki şekilde temellerinin atılıp kuruluşu Üçüncü İvan zamanında vuku bulmuştur. 71 numaralı ilâvede(sayfa 667) temas olunduğu veçhile, son Bizans imparatorunun kardeşi Thomas Paleologos'un kızı Sofya ile evlenen Üçüncü Ivan, kendisini Bizans imparatorlarının meşru varisi de addetmiştir. Yine ayni ilâvede etraflı şekilde anlatıldığı veçhile; Osmanlılarla Ruslar arasındaki ilk siyasî münasebet bu adam zamanında vuku bulmuştur.

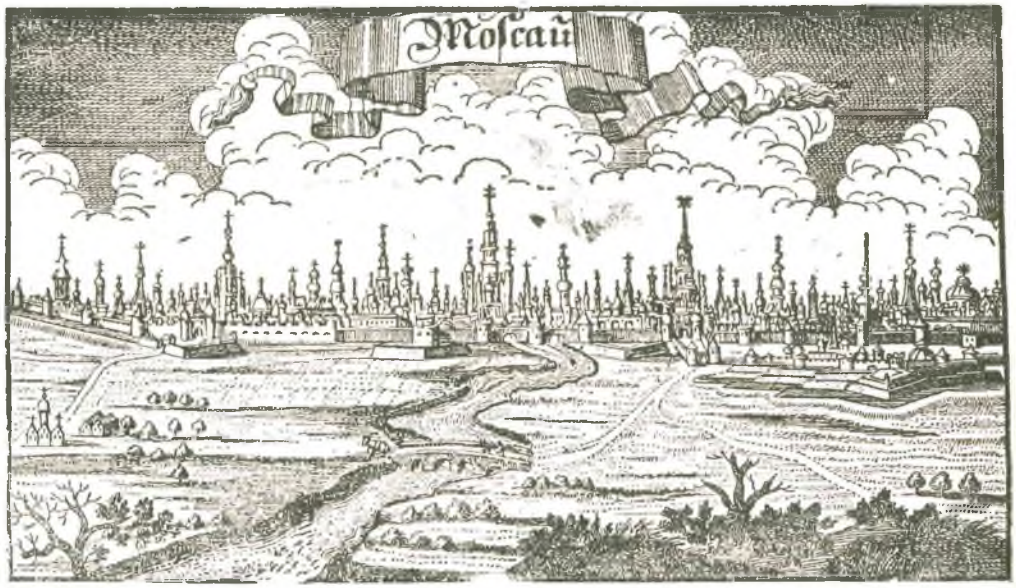

Moskova'nın bu resmi, şehrin üçyüz sene evvelki halini tasvir etmektedir.

Üçüncü İvan'ın başardığı en mühim iş, hiç şüphesiz, Altın ordu hâkimiyetinden sıyrılmakla kalmıyarak, ayrı ayrı Rus knezliklerini Moskova etrafında birleştirmesidir. Kuvvetli bir devlet adamı oluşunda şüphe bulunmayan Üçüncü Ivan, bu hareketiyle kuvvetli ve millî bir Rus devletinin istikbalinin neye bağlı olduğunu göstermiştir. Onun, Rusları bir idare altında birleştirme ve Türk - Moğol unsuru aleyhine arazi kazancı elde ederek Rusyayı büyültme faaliyetine halefleri de devam etmişlerdir. Türk tarihi bakımından şurasını esefle kaydetmek icabeder ki, Üçüncü İvan millî bir Rus devleti kurmaya uğraşırken Kırım hanlarının yardımlarından çok istifade etmiştir. Ayrıca Rusların birleşip büyümelerinin yaratacağı tehlikeyi ikinci Bayezid, hatta Kanunî Süleyman devrinin lâyıkiyle takdir edemedikleri anlaşılmaktadır.

Üçüncü İvan'ın gayretiyle Altın ordu hakimiyetinden çıkan Rusların, 1487 senesinde Kazan şehrini işgal ettikleri ve bu şehir etrafındaki Mogol hanlığını nüfuzları altına aldıkları görülmektedir. Bu hâdise; Rus unsurunun, Türk Moğol unsuruna üstünlük kurmalarının da başlangıcı teşkil eder. Üçüncü İvan, Moğollardan başka Litvanya ile de mücadele etti. Ayrıca İtalya ve Almanya ile iktisadî ve kültürel münasebetler kurmaya çalıştı. Onun, Bizans prensesi Sofya ile evlenmesi, Moskova sarayına kibar âdetlerin girmesine de vol actı.

Üçüncü İvan'ın oğlu Üçüncü Vasili (1505 - 1533) babasının açtığı yoldan yürüdü. Muvaffakiyeti Üçüncü İvan kadar olmamakla beraber, Üçüncü Vasili de iki knezliği daha Moskova'ya bağlıyarak Rusyanın bir miktar daha büyümesini temin etti.

Üçüncü Vasili, Osmanlı devletiyle iyi münasebetler kurmaya ve bilhassa Karadeniz üzerinden Rus ticaretinin gelismesini temine ehemmiyet verdi. Rusların ticaret için Karadeniz limanlarına inebilmeleri, Osmanlı padişahlarının müsaadesine bağlıydı. Osmanlı hükümdarları ile iyi münasebet kurduğu takdirde Kırım tatarları da Rusları rahatsız etmezdi. 1492 de vuku bulan ilk Osmanlı - Rus siyasi münasebetini müteakip Kefe ve Azak'ta iki taraf arasında ticarî faaliyet başlamıştı. Ruslarla ticarî ve siyasî münasebetler Kefe sancak beyi olan şehzade vasıtasiyle idare ediliyordu.

Üçüncü Vasili, idareyi eline aldığı zaman Osmanlılarla Ruslar arasında siyasî ve ticarî münasebeti başlamış ve devam eder bulmuştu. İkinci Beyazid'in yerine Yavuz Selim padişah olunca, ayni şeyi devam ettirmek isteyen Vasili, maiyet subaylarından Aleksiyef isminde birini İstanbul'a gönderdi (1514). Aleksiyef, hükümdarının padişah hakkında beslediği iyi hisleri açıklamaya ve bu yoldan ticaretin devamını temine memurdu. Aleksiyef Moskovadan yola çıkarken, kabul esnasında padişahı selâmlarken huzurda diz çökmeyerek kollarını kavuşturması, metbuunun mektubunu verirken, Sultan Selim, Vasili'nin afiyetini sormadığı takdirde onun da padişahın afiyetini peşinen sormaması tenbih edilmişti.

Vasili'nin elçisi İstanbul'da iyi bir kabule mazhar oldu. Zaten Vasili'nin mektubu pek iltifatkârane sözleri ihtiva ediyordu. Mektupta: "babalarımız hakikaten

Moskova Büyük Knezlerinden Üçüncü İvan

kardeşane bir birlik ile yaşamışlardı. Niçin onların oğulları da öyle yapmasınlar", cümlesi ile dostluğun devamı istenmekteydi.

Aleksiyef, Yavuz Sultan Selim ile görüştükten sonra, Menkup beyi Kemal Bey ile Rusya'ya döndü. Kemal Bey, Yavuz'un elçisi sıfatiyle Moskova'ya gidiyordu. Osmanlı elçisi, Üçüncü Vasili'ye, padişahın birisi türkçe, diğeri sırpça yazılmış iki mektubunu takdim etti.

Ertesi sene, yani 1515 te, Vasili'nin en sâdık bendegânından Korubof adındaki elçi, Kemal Bey ile birlikte İstanbul'a geldi. Vasili'nin, Yavuz Selim'e gönderdiği ikinci elçi olan Korubof, hediyelerle birlikte efendisinin, padişaha yazdığı cevabî mektubu getirmekteydi. Hediyelerin ekserisi kıymetli kürklerden ibaretti. Samurlar, vasaklar ve siyah tilkiler, bir tane siyah balık derisi, beyaz balık dişleri, sungurlar hediyelerin mühim kısmını teşkil ediyordu. Vasili'nin elçisi, Kırım hanı Mengli Giray'ın Litvanyalılara yardım etmiş olmasından şikâyetle; Kırım hanının Litvanyalılarla dostane münasebetlerini kesmesi hususunda padişahın emir vermesini rica etmekteydi. Rus elçisi ayrıca, Osmanlılarla Ruslar arasında tedafüî ve tecavüzî bir ittifak yapılmasını istemekteydi. Yavuz Selim, Ruslarla ittifaka yanaşmıyarak; bu işi görüşmek üzere ilerde elçi göndereceğini bildirmek suretiyle Korubof'u cevaplandırdı.

Vasili'nin Yavuz Selim'e gönderdiği elçi bu kadarlıkla da kalmadı, Korubof'dan sonra bir Rus elçisi daha Yavuz Selim'i ziyaret etti. Vasili'nin İstanbul'a yeni bir elçi göndermesine sebep: Ruslarla Kırım tatarları arasında vuku bulan çarpışmalar idi. Ruslar, Kırım kuvvetleri karşısında duracak kudrette olmadıklarından Vasili, padişahın Kırım hanı üzerindeki otoritesini kullanmasını rica etmekte, ayrıca da ittifak teklifini tekrarlamaktaydı. Rusların böyle bir ittifakı âdeta ısrarlı şekilde istemelerinin sebebi, Osmanlı İmparatorluğu gibi kuvvetli bir hükûmetle müttefik olarak Leh ve Litvanyalıların tecavüzlerinden korunmaktı. Yavuz Selim, Vasili'nin ittifakı için son müracaatını yine müsbet şekilde cevaplandırmadı. Rus hükümdarına mültefitane sözleri muhtevi bir mektup göndermek ve Kırım limanlarında tanınan ticaret müsaadesini tekid etmekle iktifa eyledi.

Mengli Giray Kırım hanı bulunduğu sırada, Moskova knezleri ile Kırım tatarlarının arası umumiyetle iyi idi. Lâkin Mengli Giray ölüp te yerine oğlu Mehmed Giray geçince, bu münasebetin şekli değişmeye başladı. Arada bir bazı çarpışmalar olduysa da, devamlı ve şiddetli mücadele şekline de dökülmedi. Kırım tatarları, Ruslarla yaptıkları çarpışmalarda kolaylıkla onlara üstün geldiklerinden, Kırım hanlarının, onlardan bir tehlike sezmedikleri anlaşılmaktadır. Kırım hanı Mehmed Giray, Kazan hanlığında, kendisine taraftar kimselerin bulunmasını arzulamaktaydı. Bunun için, Kazan hanı bulunan Mehmed Emin hanın yerine kardeşi Sahip Giray'ın han olmasını Vasili ile kararlaştırdı ama Moskova knezi, işine gelmediği için Kırım hanının bu arzusunu yerine getirmedi. Kırım hanı ise, kendi menfaatı bakımından ehemmiyet arzeden bu mesele üzerinde ısrarla durarak icabında kuvvet kullanmak şıkkını tercih etmedi. Vasili'ye gelince, o, daha kurnaz davranarak Mehmed Giray'ı padişaha şikâyet suretiyle arzusu tahakkuk etmeyen Kırım hanının, bundan duyacağı infial neticesi geniş çapta harekâta girişmesi ihtimalini önlemeye çalıştı.

Kanuni Süleyman Osmanlı tahtına geçince, Moskova büyük knezi Vasili, padişahın cülûsunu tebrik meselesini, Osmanlı devletiyle iyi münasebetin devamını temin hususunda bir fırsat gibi kullanmak istedi. Bu niyetle İstanbul'a yolladığı elçisi Tretjak Guben, Kanuni Süleyman'ı Belgrad seferinden avdet ettiği sırada ziyaret eyledi. Rus elçisi, Kanuni'yi tebrikten sonra, Kırım hanından şikâyetlerini bildirdi. Neticede, Moskova büyük knezi (Grandük) Vasili'nin ricası gereğince, Kırım hanının Rusları rahatsız etmemesi için, hana bir mektup göndertilmesine muvaffak oldu. Vasili'nin elçisi dönerken Kırım hanzâdelerinden İskender Bey de onunla birlikte Moskova'ya gönderildi. İskender beyin vazifesi padişahın dostane hislerini Vasili'ye bildirmekti.

Yeni Osmanlı hükümdarına karşı iyi görünmeye ve ricasını kabul ettirmeye

muvafak olan Vasili, Tretjak Guben'den sonra saray subaylarından İvan Mereşov adında birini elçi sıfatiyle İstanbul'a yolladı. Rus elçisi, hükümdarı namına ittifak muahedesi aktetmek istediyse de buna muvafak olamadı. Vasili, Osmanlı padişahının nezdine son olarak 1531 de elçi gönderdi. Vasili bu elçisi vasıtasiyle evvelce Belgrad'a göndermiş olduğu iki maslahatgüzarın avdet etmeyişlerinden şikâyetle bunların ne olduklarını sormaktaydı.

Üçüncü Vasili zamanında Rusların komşu devletlerle münasebeti arttıkça ve Moskova knezliği kuvvetlenmeğe devam etikçe, Ruslar arasında birlik fikrinin doğmasına müsait bir zemin meydana geldi. Üçüncü İvan zamanında kuzey buz denizine kadar olan sahanın Moskova knezliğine bağlanması, artık Üçüncü İvan ve Üçüncü Vasili'yi sadece bir mıntıkanın knezi olmak fikrinden daha ileriye götürdü. Daha geniş sahaya hâkimiyet fikir ve ihtirası, önce suursuz olarak "Rus milli birliği" hissinin doğmasını hazırladı. Ayrıca Türkler tarafından İstanbul'un zaptından sonra müstakil Rus kilisesinin ortaya çıkması Rus milliyetinin ortodokslukla desteklenerek meydana gelmesine âmil oldu. Üçüncü İvan'ın Bizans prensesi ile evlenmesi, Rus kilisesinin tesekkülü. Moskova knezlerini ortodoksların hâmisi fikrine doğru götürdü. Üçüncü İvan, Rusyanın, Bizans'ın varisi olabileceğini göstermek maksadiyle Bizans imparatorluğunun arması olan "çift başlı kartal"ı Rusyanın arması olarak kabul etmişti. Üçüncü İvan'ın bu hareketleri Vasili tarafından da benimsendi. Böylece, daha ilerde gelecek Rus hükümdarları için, büyük Rusyanın hangi yoldan yürünerek kurulabileceğine alâmet olacak bir vasat teessüs eder gibi oldu.

Üçüncü Vasili'den sonra Moskova knezi olan Dördüncü İvan (1533 - 1584) zamanında Rus devletinin hayatında yeni bir devir açıldı. Moskova çevresi ile daha kuzeydeki topraklara sahip ve kendisine ehemmiyet verilmeyen bir büyük knezlik olmaktan çıkarak, bilhassa komşuları tarafından dikkat edilmesi icabeden, geniş topraklara sahip devlet haline geldi.

Üçüncü Vasili öldüğü zaman büyük oğlu olan İvan üç yaşında idi. Bu sebeple Moskova knezliği (Büyük dukalığı) bir müddet İvan'ın annesi ve boyarlar meclisi tarafından idare edildi. İvan on altı yaşına girince idareyi bizzat eline aldı. İş başına geçerken 1547 yılının başında yapılan bir merasimle çarlık tâcını giydi. Böylece "Moskova büyük knezi" ünvanının yerine "Rus çarı" ünvanı kaim oldu.

Rus tarihinde "Korkunç İvan" diye de tanılan bu adam, Rus çarı sıfatiyle işlere vaziyet edince, önce memleket dahilinde bir takım teşkilât yapmaya koyuldu. İvan'ın yaptığı şey, kanlı bir terör rejimini imkân dahiline sokan hareketten başka bir şey değildi. Yarı deli bir adam olan dördüncü İvan sayısı on binleri bulan insanın kanına girdi. Böyle korkunç ve kanlı bir rejimle Rusyayı idare ederken, bir taraftan da, Volga boylarındaki Türk - Moğol hanlıklarına, batıda da Litvonya'ya karşı harplere girişti. Bu harpler neticesinde Rus çarlığının arazisi Don ve Volga nehirleri havzasının bütününü içine alacak derecede büyüyüp genişledi. Volga boyunun zaptı, Türk tarihi bakımın-

Rus Çarı Dördüncü İvan (Müthiş, Korkunç)

dan ehemmiyet arzettiğinden bunun üzerinde biraz durmak lâzımdır.

Rusların Orta Volga bölgesine, yani Kazan hanlığına karşı ilk hücumları Üçüncü İvan zamanında vuku bulmuş ve 1487 yılında Rus kuvvetleri Kazan'ı işgâl edince, bu hanlık Rus nüfusu altına düşmüştü. Fakat, Kazan'daki Rus nüfuz ve hâkimiyetinin, birinci defa pek uzun sürmediği görülmektedir. Zira, Üçüncü İvan'ın ölümünü müteakip Kazan hanlığı Rus hâkimiyetinden çıkmış, hatta Üçüncü Vasili zamanında Kazanlılar, Kırımlılarla birlikte Rusları yenerek Kazan hanlığı üzerindeki Moskova nüfuzunu kırmışlardı.

Ruslar, Kazanlılarla yaptıkları mücadeleler dolayısiyle onların kuvvet dereceleri hakkında fikir sahibi oldukları için, Korkunç İvan'ın Çarlığını ilânından sonra gözlerini yine o tarafa çevirdiler. 1548 den 1552 senesine kadar Kazan üzerine dört defa sefer ettiler. Rusların bu seferlerdeki orduları 150 bin kişiden aşağı düşmedi. Nihayet 2 kim 1552 günü Ruslar Kazan'a girdi; Kazan hanı Yadigâr da Rusların eline geçti. Bu hâdise Kazan hanlığının ortadan kalkıp tariie karışması demekti. Kazan hanlığının yıkılmasiyle Ruslar orta Volga bölgesine sahip olduktan başka güneye doğru da ilerlediler. Bu ilerleyiş sonunda ise, 1556 da Astrahan (Ejderhan) hanlığını zaptettiler. Altın Ordu'nun son kalıntısı olan Astrahan hanlığının ortadan kalkmasiyle, Volga nehri bölgesinde Rus hâkimiyeti tamamlanıp Ruslar Hazar denizi kıyısına inmek, hattâ Kuzey Kafkasya'ya doğru sarkmak imkânını elde ettiler. Böylece, Azak kalesi yakınlarında, bir müddet sonra da Terek nehri boylarında Osmanlılarla yakın komşu hâline geldiler.

Kazan hanlığının arkasından Ejderhan hanlığının da Ruslar eline geçmesi, Volga boylarındaki Türk ve Mogollarla meskûn geniş toprakların Rus idaresine girmesi neticesini verdikten başka, Volga ticaret yolunun da tamamen onların hükmü altına düşmesi; Hazar denizinin kuzey doğusundaki Türk ülkeleri ile kuzey Kafkasyanın da tehlikeye maruz kalması demekti.

İslâmlarla meskûn sahaların Rusların eline geçmesi, Osmanlı devletinde maalesef sür'atli bir reaksiyon uyandırmadı. Kanuni gibi kudretli ve bilhassa Avrupa ahvaline vukufu olan bir hükümdar, Rus ilerleyişini önleyici tedbirlere tevessül eylemedi. Bu yolda ufak bir faaliyete ancak İkinci Selim zamanında tevessül edildi. Kanuni zamanında Osmanlı Rus münasebeti dostane bir çerçeve içinde cereyan etti. Dördüncü İvan, Çarlığını ilân ettiği yıl Kanuni'ye Adaşev isminde bir elçi göndererek Lehistan aleyhinde bir ittifak teklifinde bulundu. Fakat Rus Çarının ittifak teklifi kale alınmıyarak sadece ticaret anlaşması yenilendi. Korkunç İvan'ın elçisinin İstanbul'a gelişinden on yıl sonra, yani 1557 de Kanuni Süleyman da Moskova'ya bir elçi gönderdi. Rus hükümdarına yazdığı mektupta kendisine "Çar" ünvanı ile hitap eden Kanuni Süleyman, kürk mübayaası için Rusyaya giden Türk tüccarlara müsaadekâr davranılmasını istemekteydi.

Rusların işgal ettiği Hazer denizi kıyısındaki Astrakan

Lehistan

On beş ve on altıncı asırlarda Avrupada geniş araziye sahip devletler arasında Lehistan en başta gelenlerdendi. On dördüncü asırda arazisi daha küçük olan Lehistan, Yagellon (Jagello, Jajelon) hanedanının iş başına geçmesini müteakip, Litvanya ile birlikte ayni hükümdar tarafından idare edildiler. Maamafih, Polonya ve Litvanya'nın hükümdarları ay-

şahıs olduğu halde, bunlar, ayrı birer devlet kabul edilmekteydi. Yagellon hanedanına mensup kıraliar arasında Macar tahtını işgâl edenler de oldu. Fakat kıralın tek kişi olmasına rağmen, Litvanya misalinde görüldüğü üzere, Macaristan ile Lehistan yine ayrı ayrı devlet sayıldılar. On altıncı asrın ortalarına kadar Litvanya ile Polonya ayrı sayılmaya devam ettiler. Lâkin doğuda Rus, Batıda Alman, Kuzeyde İsveçlilerin kuvetlenmesi üzerinedir ki bu iki devlet yekdiğeriyle iyice birleşti. On altıncı asrın ikinci yarısında vuku bulan bu birleşme dolayısiyle hükûmet merkezi Krakovi (Cracovie) ye taşındı.

Litvanya ile birlikte hayli geniş topraklara sahip olan Lehistan'ın devlet teşkilâtı diğer Avrupa devletlerininkine pek benzemekteydi. Yagellon'lar zamanında kıralılık tâcı İrsen intikal ediyordu. Hanedan sönünce kıraliar seçilerek tahta geçirilmeğe başlandı. Bu şekilde iş başına getirilen kıraliar, diğer memleketlerin hükümdarları derecesinde etraflarına hükmedemezlerdi. Zira "Seyim" denilen bir meclis ve meclisi ellerinde tutan aristokrat bir zümre mevcuttu.

Memlekette kıraldan ziyade sözü geçen bu aristokrat zümre idi. Lehistanın Baltık denizinde sahili bulunduğu halde donanması yoktu. Bu devletin en fazla güvendiği kuvvet süvarileri idi.

Osmanlı devleti, Kırım'ı himaye altına aldıktan ve Boğdan'a ilerledikten sonra Lehlilerle hemsınır vaziyete geldiği halde, siyasi münasebetler daha önce başladı. Kıral seçimi dolayısiyle vuku bulan bu temaslarda teşebbüs, Osmanlı devletinden gelmekteydi. Türklerle Lehlerin siyasî münasebetinin başlangıcını teşkil eden hâdise şöyle cereyan etmişti:

Macar kıralı Zigismund 1437 de ölünce yeni bir kıral seçimi meselesi ortaya çıkmıştı. Bunu fırsat bilerek Macarlar üzerine baskı yapmak isteyen Osmanlı hükûmeti, Lehistan üzerine dikkatini çevirmiştir. Zigismund'dan sonra Macar kıralı olan Albert, Zigismund'un kızı Elizabet'in kocası idi. Habsburg hanedanından olan Albert, kayınpederinin ölümü üzerine Macar tahtına oturtulduktan bir sene sonra Alman İmparatorluğuna da seçilmişti. Albert, hem Macar kıralı, hem Alman İmparatoru sıfatiyle hüküm sürmekteyken, Bohemya kıralılığı için bir anlaşmazlık zuhur etmişti. Bohemya'daki katolikler Albert'in kıralılığını, Çek reformatörü Jan Hus taraftarları (Otrakistler) ise, Polonya kıralı Ladislas'ın kardeşi Kazimir'i istemekteydi. İşte bu anlaşmazlık sırasında Osmanlı hükûmeti Leh kıralına bir elçi göndermiş ve Macarlarla münasebetini kesmesi şartiyle Kazimir'in Bohemya kıralılığına geçmesine yardım edeceğini bildirmiştir. Fakat Albert'in 1439 da ölümü Türk müdahalesine meydan bırakmamıştır. Lehistan ile bu ilk siyasî münasebet vuku bulduğu sırada Osmanlı tahtında İkinci Murad, Polonya tahtında da Yagellon hanedanından gelen İkinci hükümdar olan Altıncı Vladislas (1434-1444) vardı.

Lehistan'ın başşehri Krakovi'nin Onaltıncı asırda yapılmış bir resmi

Osmanlı-Lehistan siyasî münasebetlerinde Türkler tarafından kapı açıldıktan sonra, bilhassa on altıncı asırda, Osmanlı devlet merkezine Lehistan'dan sık sık elçiler gelmiştir. Lehistandan ilk elçinin gelişi ise, Türklerin teşebbüsünden bir ilâ bir buçuk sene kadar sonraya rastlamaktadır. Albert'in ölümünü müteakip, 1440 senesinde, Leh tâcına ilâveten Macar kıralı da seçilen Altıncı Vladis-

las (Macar kıralı sıfatiyle Beşinci Ladislas veya Birinci Ulaszlo), bu seçim dolayısiyle Osmanlı devletinin nasıl bir tavır takınacağını öğrenmek gayesiyle Edirne'ye Rizezosvki ve Suşodovski adında iki elçi göndermiştir. Osmanlı - Macar münasebetlerinin en kritik derecelerinden birinde Macar ve Leh tâcını beraberce taşıyan Vladislas, 1444 Varna muharebesinde mağlûp olup maktûl düşen şahıstır.

Varna muharebesinden kısa zaman önce teati edilen elçilerden sonra otuz seneyi mütecaviz müddetle iki devlet arasında elçi gidiş gelişi olmadı. Fakat Kırım Osmanlı himayesine alınıp ta Osmanlı sınırları bu ü'ke üzerinden Lehistan arazisine dayanınca vaziyet değişiverdi. Lehliler, Osmanlı devletiyle iyi geçinmek ihtiyacını hissederek, Osmanlılar üzerinde dikkatlerini teksiften geri durmadılar.

Fatih Mehmedin Boğdan seferine karar vermesinden iki yıl kadar önce, Polonya'nın istikbalini düşünerek Boğdan'ı himayeye çalışan Leh kıralı, 1474 te Türkiye'ye bir elçilik heyeti yollıyarak, o sırada Boğdan'dan talep olunan tazminat işini karara bağlamak üzere Türk ve Leh murahhaslarından mürekkep bir komisyonun kurulmasını talep etmişti. Fakat Osmanlı devleti Lehlerin müdahalesini reddetti.

Fatih Mehmed ordunun başında Boğdan seferine giderken Varna'da kendisini ziyaret eden Leh kıralının elçileri, müzakere kapısı açarak padişahı Boğdan'ı istilâdan alıkoymak istediler. Lâkin, Leh elçilik heyeti, 1476 baharında Fatih Mehmed ile yaptığı bu mülâkattan müsbet bir netice istihsal edemedi.

Lehistan Kralı Dördüncü Kazimir

Fatih'in Boğdan seferinden sonra, bu memleket Osmanlı nüfuzu altına girince, Lehistan ile temas sahası daha genişlemiş oldu. Bu bakımdan her iki devletin de yekdiğerine karşı alâka derecesi çoğaldı. Onun için, 1478 senesinde Türkiyeden Lehistana, bir elçi gönderildi. Türk elçisi Litvanya'da Berzec şehrine kadar gitti. Ayni sene içinde Lehistan kıralı Dördüncü Kazimir de Türkiyeye bir elçi yollamak istedi.

İkinci Bayezid zamanında Boğdan meselesi yeniden ele alınınca Lehistan hükûmeti bu iş ile ister istemez yakinen ilgilendi. Kili ve Akkirman'ın zaptını mütaakip Osmanlı devleti ile Lehistan tam mânâsiyle sınırdaş hâle geldi. Lehistan'ın Osmanlılarla uğraşacak derecede kuvveti olmadığından, onlar için yapılacak en iyi iş, Türklerle dostça geçinmekti. Bu dostça geçinme, Osmanlı devletinin de işine gelmekteydi. Onun için 1490 senesinde Lehlilerle Osmanlılar arasında ilk muahede aktedildi. İlk Osmanlı - Leh muahedesinin aktedilmesiyle doğan iyi hava 1498 yılına kadar devam etti. Kitabımızın 615 inci sayfasında anlatılan 1498 deki akın hareketi dolayısiyle Osmanlı - Leh münasebetleri gölgelendi ama, aradaki düşmanlık havası yıllarca uzamadı. Albert Yagellon'nun 1492 de Leh tahtına cülusu dolayısiyle eski anlaşma yenilendi. Bu vesile ile bir Türk elçisi Leh kıralını ziyarete gitti. 1500 senesinde müddeti biten muahede vesilesiyle yine bir Türk elçisi Lehistana kadar uzandı. Böylece 1490 senesinden sonra Osmanlılarla Lehliler arasında muahedenin yenilenmesi vesilesiyle sık sık elçiler teati edildi. 1525 senesinde Kanuni'yi ziyaret eden Leh elçisi iyi bir kabule mazhar oldu. Kabul sırasında padişaha altı adet gümüş vazo takdim eden Leh elçisine ferdası günü vezirler tarafından mutad ziyafet çekildi. Leh elçisi beş ay kaldığı Osmanlı devlet merkezinden ayrılırken eski muahedeyi beş seneliğine daha temdide muvaffak olmuş bulunuyordu.

Kanuni Süleyman 1532 Alman seefrinden dönmekte iken, yolda Opalinski adındaki Leh elçisini kabul etti. Leh kıralı tarafından muhtelif hükûmetlerle siyasî münasebetleri düzenlemek üzere müteaddit defalar elçilikle istihdam edilmiş olan Opalinski'nin vazifesi 1525 Osmanlı - Leh muahedesini yenilemekti. Cereyan eden konuşmalar sırasında 1525 muahedesi yenilendiği gibi, Kırım hanına da, bu muahede gereğince Lehistan'a tecavüzde bulunmaması hususu emredildi.

Opalinski'nin Kanuni'yi ziyareti Osmanlı - Leh münasebetlerini dostluk zaviyesinden kuvvetlendirdi. Nitekim 1543 te Osmanlı kuvvetleri Gran'ı zaptettiği zaman Leh kıralı bir heyet göndererek padişah nezdinde tebrikâtta bulundu. Lehistan ile iyi münasebetler bundan sonra kolay kolay bozulmadı. Erdel hâdiselerinin en karışık devresinde bile Osmanlılarla Lehliler arasında bir harp çıkmadı. 1552 senesinde Leh kıralının hudut hâdiselerine dair yaptığı şikâyetler anlayışla karşılanıp, meselenin dostluk çerçevesi dahilinde halli tercih edildi. On altıncı asrın sonlarına doğru Osmanlı devleti, Leh hükûmetinin, Türk menfaatlarına daha uygun bir siyaset takip etmesi için bu devlet üzerindeki alâkasını daha da artırdı.

Başvekâlet arsivindeki Üçüncü Murad devri vesikalarından öğrendiğimize göre bu devlet Kırım hanlarına yıllık muayyen bir vergi vermekte idi.

Fransa

Osmanlı devleti yükselme devresine girerken, Fransa da yüz sene harplerinden galip şekilde çıkarak, Calais (Kale) şehri hariç, vatanının diğer yerlerini İngiliz işgalinden kurtarmıştı. Fransızlar, vatanlarının mühim bir kısmının İngilizler tarafından çiğnenmesi hâdiseleriyle dolu olan yüz sene harplerinden çıkarken, yalnızca memleketlerini kurtarmakla kalmamışlar, ayni zamanda millî varlıklarını duvar gibi olmuşlardır. İki devlet arasında tarihin kaydettiği en uzun mücadele olan yüz sene harbinin felâketlerinden ders aldıklarından, neticede mânen yeni bir Fransa doğmuştur.

On beşinci asrın ikinci yarısına girilirken, Fransa artık kendine gelmiş olduğu cihetle, yüz sene harplerindeki gibi mağdur tavırlı bir Fransa yerine, Batı Avrupada etrafına söz geçiren bir Fransa görülmeye başlamıştır. Yüz sene harbinin galibi Fransa, zaferi temin edişini takip eden çeyrek asırlık zaman zarfında bir hayli kendine gelmiş, iç işlerinde epeyce düzeltmeler yapmış, ordusu da eskisinden farklı bir hâl almıştır. Onun içindir ki; on beşinci asrın sonlarına doğru Fransa kıralları arasında fütuhat hevesine kapılanlar, hatta doğuda mühim fetih hayalleri kuranlar ortaya çıkmıştır.

Fransız kırallarına, doğuda büyük fetih hayalleri kurduran âmil, hiç şüphesiz, İtalya harplerinde kazandıkları muvaffakiyetlerdir. Lâkin, İtalya harplerinde kazanılan başarı, başka milletlerin de ihtirasını celbetmiş, böylece Fransa· İtalyadaki fetihleri yüzünden yeni bir mücadele yoluna girmiştir. Yüz sene harplerindeki kadar tehlikeli olmamakla beraber. Fransanın bu defaki hasmı Almanlardır. On altıncı asrın başlarından itibaren Almanların Fransızlara karşı ağır basması, günün birinde de Fransız kıralı Birinci François'nin Alman İmparatoruna mağlûp olup esir düşmesi; Fransızları Osmanlılara yaklaştırmış ve uzun müddet devam edecek olan Türk - Fransız dostluğuna yol açmıştır. Fransızların Osmanlılara karşı durumları ile, iki devleti beraberce ilgilendiren hâdiseler 958 inci sayfada "Osmanlı - Fransız münasebetleri" başlığı altında mufassalan verildiğinden burada ayni şeylerin tekrarına elbette lüzum yoktur. Onun için burada, daha ziyade, Fransanın Avrupa devletleri muvacehesindeki durumu özlü şekilde ele alınacaktır.

On altıncı asra adım atıldığı yıllarda, İtalyan rönesansının Fransa'ya girdiği, rönesans fikir ve sanatının Fransada da meyvalar vermeye hazırlandığı müşahede edilmektedir. Bilhassa 1515 yılında tahta geçen Birinci François'nin sanatsever bir ruha sahip olması, İtalya'daki sanat hâmisi mesenler gibi davranışı, bu memleketin fikir ve sanat sahasında ışıklı bir yolda ilerlemesine kuvvetlice tesir etti.

Fakat, sanatkârlara karşı gösterdiği alâkayı, muharebe meydanlarında kazanacağını umduğu zaferlere karşı da göstermek isteyince, vaziyet değişti. Zira, François'nin karşısına çıkan hasım zorlu bir kimse idi. İspanya kıralı iken Alman İmparatorluğuna seçilen bu hasım, Fransanın karşısına muazzam bir kudretin mümessili olarak çıkıyordu. Charles - Quint' in şahsında İspanya ile Almanya'nın birleşmesi, Fransa için büyük bir felâketin işareti gibiydi. Almanya'da milli birlik tam tahakkuk ettiği taktirde, Fransanın, Alman ve İspanyol kuvvetleri karşısında dayanabilmesi elbette kolay olamazdı. O sırada, Fransanın maddî varlığı, daha doğrusu askerî kapasitesi bu derece kudretli bir baskıyı önliyecek kifayette değildi. Bereket versin ki Fransa, en sıkışık günlerinde el uzatacak bir cankurtaran simidi bulabildi.

Fransanın el uzattığı kurtarıcı varlık Osmanlı İmparatorluğu idi. Sayet Almanya, İspanya ile birleşmesinden kısa bir müddet sonra din harplerine dalmasa, bilahere de Fransızlara Osmanlılar yardım elini uzatmasa idi, Fransanın, Charles-Quint karşısındaki durumu tam bir felâketle sona erebilirdi. Almanya'dan sonra din harpleri Fransaya da sirayet ettiği ve bu harpler yüzünden Fransa'da kardeş kardeşi öldürdüğü günlerde, Fransa yeni bir Alman tehlikesiyle karşılaşmadıysa, bunun sebebi, Osmanlıların Almanlar karşısındaki tehditkâr durumu idi.

Almanya - Avusturya

İstanbul'un zaptı ile Osmanlı devleti yükselme devrine girdiği sırada, Avusturya, Alman İmparatorluğunun içinde mütalea edilmekte, İngiltere veya Fransa gibi ayrı bir Avrupa devleti hüviyeti taşımamakta idi. Osmanlı İmparatorluğunun en parlak safhasını teşkil eden Kanunî Süleyman zamanında da Avusturya, hukuken ayni durumu muhafaza etmekle beraber, Osmanlıların Alman milleti ile temaslarında karşısına daha ziyade Avusturya kısmı çıkmakta idi. Maamafih on altıncı asır hâdiseleri, Avusturyayı fiiliyatta, Alman İmparatorluğu camiası içinde ayrı bir istikamete doğru yöneltmiş bulunuyordu. Bu bakımdan, biz de, Avrupa devletlerini ayrı ayrı gözden geçirirken Alman milletinin durumunu "Almanya - Avusturya" başlığı altında vermeyi uygun bulduk.

On beş ve on altıncı asırlarda Almanya birçok dükalıkların bulunduğu bir ülke idi. İmparatorlar, büyük dükalar tarafından seçilmekteydi. İmparator makamına geçen kimselerin dukalar üstünde bir otoritesi mevcut olmakla beraber memlekette milli birlik yoktu. Zira İmparatoru seçme yetkileri bulunan yedi büyük Alman prensi ile birlikte Almanyada irili ufaklı dört yüzden fazla devlet vardı. İmparatorların sahsi gayretlerinden başka bilhassa hükümdarların evlenme yoliyle tesis ettikleri bağlarla İmparatorluk arazisinin birdenbire büyüdüğü zamanlar olurdu. On beşinci asrın başlarında da böyle bir hâdise cereyan etmekte idi. Aslen Lüksemburg dukası dördüncü Sarl'in oğlu olup, 1382 de Macaristan kıraliçesi Mari ile evlenmek suretiyle Macaristan kıralı olan Zigismund, 1411 de Alman İmparatorluğuna seçilince Macaristan'ın Alman İmparatorluğu camiasından sayılması, bu tipteki büyümelerin en tipik misallerindendi. Maamafih, Alman İmparatorluğu sınırlarının evlenmelerle büyümesi hâdisesi yalnızca bu misal ile kalmıyacaktır.

1411 den 1437 yılına kadar İmparatorluk makamını işgal eden Zigismund, Alman İmparatorları arasında faal bir sima olarak tanınır. Macaristan kırlı sıfatiyle 1936 da Niğbolu meydan muharebesinde Yıldırım Bayezid'e karşı feci bir mağlûbiyete uğrayan Zigismund, Türk kudretinin ne olduğunu iyice öğrenmişti. Onun için, Alman İmparatorluğuna seçildiği zaman, yapmak istediği şeyler arasında Türklere karşı müttehid bir cephe kurmak dâvası mühim bir yer işgal ediyordu. Zigismund, müttehid bir cephe kurabilmek için evvelâ kilise meselelerini ele aldı. Kilisenin o zamanki vaziyetini göz önüne getirerek "Kilise ittihadı" nı kurabilmek üzere uzun uzun uğraştı.

Zigismund, erkek evlâdı olmadığı için ölürken yerine namzed olarak damadı Albert d'Autriche'i gösterdi. Seçici prensler de ondan daha iyisini bulamadıklarından

Albert (1437 - 1439) i Alman İmparatorluğuna getirdiler. Avusturya dukasının oğlu olan Albert, Habsburg hanedanına mensuptu. Böylece Alman İmparatorluğunda Habsburg hanedanı yolu açıldı ve zamanla İmparatorluk unvanı habsburglara has bir unvan mahiyetini aldı ve Napoleon devrine kadar böylece devam etti.

Alman İmparatorları sırasında İkinci Albert olarak yer tutan bu adam ölünce, en yaşlı amcası olan Frederik (Frédéric) imparator seçildi. 1440 tan 1493 yılına kadar 53 sene Alman İmparatorluğu makamını işgâl eden Üçüncü Frederik'in zamanında, Türkler İstanbul'u zaptettikten başka, Osmanlı İmparatorluğu arazisi bilhassa Avrupa üzerinde geniş çapta büyüdü. Lâkin Alman İmparatorluğu epeyce küçüldü. Bohemya ile Macaristan Habsburg'ların elinden çıktı. Maamafih Frederik'in ömrünün sonlarına doğru, bir takım veraset muahedeleri sayesinde Bohemya ve Macaristan ile irtibat tesis edildi.

Oğlu Maksimilyen (Maximilien)i Burgonya dukasının kızı ile evlendirerek, ölümünden önce Burgonya arazisinin İmparatorluğa, ilhakını gören Frederik'in yerine geçen Birinci Maksimilyen (1493 - 1519) babası zamanında Habsburgların elinden çıkan toprakları geri almağa girişmekle işe koyuldu. Bu hususta, izdivaç siyasetini, İmparatorluk arazisini genişletmek için bir vasıta olarak kullandı. Gayesini tahakkuk ettirebilmek bakımından bir hayli muvaffak da oldu. Birinci Maksimilyen'in İmparatorluğa geçisinin ferdası yılında Fransa kıralı sekizinci Charles, İtalyayı istilâ etmek üzere harplere girişmişti. Fransanın büyümesine bigâne kalmayan Maksimilyen, İtalya meselesine müdahale ile Fransızları oralardan çıkarmak, hattâ Fransız kıralının konmak istediği unvan ve araziye kendisi sahip olmak istedi. Bu uğurda giriştiği mücadelede muvaffak da oldu. Ayrıca başka taraflardan da arazi kazançları temin etti. Böylece Habsburg'ların parlak devrinin kapısını açmış oldu.

Maksimilyen zamanında Almanya'da humanizma hareketi meyvalarını vermeye başladı ve ilk Alman humanistleri yetişti. Ayrıca Alman şehirlerinde ticaret ve zanaatler hayli gelişme gösterdi. Yahudî zengin bankerler yoluyle şehirlerde sermayenin birikip büyümesi imkân dahiline girdi. Şirketlere iptidai örneklik edecek ticarî cemiyetler kuruldu. Böylece Maksimilyen zamanında yalnızca Habsburg'ların kudret bakımından parlak devrinin kapısı açılmakla kalmıyor, Alman halkı da fikir, sanat, ticaret ve sanayi bakımından gelişme yoluna girmiş bulunuyordu.

Almanya'da Habsburg'ların yıldızı parlarken Luther'in önderlik ettiği reforma hareketi de başlamış bulunuyordu. Almanya dinî kavgalara sahne olmaya hazırlanırken, hükümdarlar da mutlakiyetlerini artırma bakımından kademe kademe ilerlemeler kaydediyorlardı. Ayrıca bazı mütefekkirlere göre, reforma hareketinin, hükümdarların mutlakiyetini artırmakta bir hayli tesiri olmuştur.

Maksimilyen'in ölümünden sonra Almanyanın mukadderatı torunu Beşinci Charles (Charles - Quint) in ellerine kaldı. Charles - Quint'in babası Güzel Filip (Philippe) 1506 da ölmüştü. Maksimilyen'in Bourgogne'lu Marie ile evlenmesinden dünyaya gelen Güzel Filip, Hollanda ve Kastil kıralı unvanını taşımakta ve babasının temsil ettiği Alman İmparatorluğuna bağlı bulunmakta idi. Maksimilyen ölünce torunu Şarl (Charles)a, babası Güzel Filip ve annesi Divane Janet vasıtasiyle İspanya ve Hollanda kırallığı unvanı kalmıştı. Fakat Charles, bu unvanını, Alman İmparatoruna çevirmeye ve unvanı ile birlikte kudret ve ülkesini de büyültmeye muvaffak oldu.

Charles - Quint Alman İmparatorluğuna namzetliğini koyduğu sırada, karşısına rakip olarak Birinci François çıkmıştı. Fakat Charles - Quint, papanın da müzaheretini temin suretiyle İmparatorluk tâcını giyince Fransız kıralı Francois'yi kendisine en mühim hasım olarak gördü. Charles - Quint'in takıldığı tavır üzerine François da silâha sarıldı. Böylece 817 ci sayfada temas edilen Alman - Fransız mücadelesi başlamış oldu. Bu mücadelede François'nin mağlûp ve esir düşmesi üzerine Osmanlı padişahına yapılan müracaat neticesi Osmanlı - Fransız dostluğu, ayrıca da Osmanlı - Avusturya mü-

cadelesi faslı açıldı. Osmanlı - Avusturya münasebetlerinin düşmanlık şeklinde gelişmesinin yegâne sebebi, hiç şüphesiz, sadece Alman - Fransız çatışması değildi. Osmanlı devleti Avrupada fetihlere devam ettikçe Türklerle Almanların mücadeleye tutuşması mukadderdi. Zaten Osmanlı ilerleyişi bu zemini hazırlamaktaydı. Fakat François'nin yardım talebinde bulunuşu, Osmanlıların Almanlara karşı muhasım vaziyete geçişini tâcil eyledi. Tabiî, Almanya ile Osmanlı devleti arasında Macaristan toprakları bulunduğu için, Türk silâhlı kuvvetleri Almanya'dan önce Macaristan'a girdi. Daha evvelki sayfalarda anlatıldığı veçhile, Macar hükümdar ailesi ile Habsburg'lar arasındaki akrabalık bağı, ayni zamanda Macaristan'dan sonra istilâ sırasının Almanya'ya geleceği bedahati de, Osmanlı - Alman münasebetini tam bir mücadele şekline çevirdi. Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesi nisbetinde mücadele sahası da genişliyerek, yalnız Macaristan sınırları değil Batı Akdeniz suları da birer harp sahası haline geldi.

1526 Mohaç muharebesiyle Macar kırallığı yıkılınca, Osmanlı - Alman mücadelesi en şiddetli devresine girdi. Macar hanedanı ile akrabalık bağlarını gözönünde bulundurarak, Macar tahtına hak iddia eden Avusturya arşidükü Ferdinand her fırsatta Macaristana tecavüze kalktı. Fakat Kanuni Süleyman'ın son zamanına kadar devam eden bu mücadeleden Ferdinand geriliyerek çıktı. İki devlet arasında imzalanan muahede, Osmanlılar lehine mühim noktaları ihtiva etmekte idi.

Türk - Alman mücadelesinin kara harpleri kısmı Ferdinand tarafından, Akdenizde cereyan eden deniz harpleri kısmı da umumiyetle Charles - Quint tarafından takip edildi. Charles - Quint ve Ferdinand'ın İmparatorlukları sırasında Habsburglar en kudretli günlerini yaşamakla beraber Türkler karşısında gerilediler. Habsburgları böyle bir gerilemeye mahkûm eden şey, o sırada Türk kudretinin müthişliği idi. Maamafih, Charles - Quint'in zamanı, Almanyada mezhep mücadelesinin de en şiddetli devresini teşkil eder. İmparatorun protestanlarla uğraşması, Habsburg'lara sarsıntılı günler yaşatmışsa da, Doğudan ilerliyen hasmın müslümar oluşu, Almanlar üzerinde birleştirici tesir icra etmekten de geri kalmamıştır.

Birinci Maksimilyen (Maximilien), Charles - Quint, Ferdinand ve İkinci Maksimilyen gibi Habsburg soyundan gelen İmparatorların, dikkatlerini çevirdikleri noktalardan birisi de Alman birliği idi. Almanyadaki küçük küçük prensliklere nihayet vererek, İmparatorluk otoritesinin daha kuvvetlendirilmesi şeklinde telâkki edilen Alman birliği tahakkuk ettirilemedi. Alman birliğinin tahakkuku halinde doğacak kudreti hesaplıyan Fransa, Alman prensleri arasına nifak sokmak için bazı gayretler sarfetti. Charles - Quint'i zayıf düşürmek isteyen Osmanlı devletinin bile, silâhlı mücadele dışında bu neviden tedbirlere tevessül ettiği görülür. Feridun Bey münşeatının ikinci cildinin 450 inci sayfasında dercedilmiş bulunan Kanunî'nin bir mektubundan öğrendiğimize göre; Osmanlı devleti Luther mezhebini kabul eden prenslere yardım vadederek, onları İmparator karşısında mukavemete teşvik etmiştir.

Şarlken'in annesi Divâne Janet

Onaltıncı asır Habsburg hanedanı için en parlak bir devir teşkil etmekle beraber, aynı asrın ikinci yarısında ve bilhassa sonlarında Alman ticaretinin gerilediğine ve bununla ilgili olarak sanayiin de ayni akibete doğru sürüklendiğine şahit olunmaktadır. Alman ticaret ve sanayiindeki bu gerileyiş, coğrafi keşifler neticesinde kurulan sömürge İmparatorluklarından Almanların hissedar olamamasının bir neticesidir. Alman ticaretinde görülen bu gerilemeye mukabil, İngiliz ticaretinin gelişme yoluna girmesi de ayni devreye rastlar. Onyedinci asra girilirken Frankfurt'un Hollanda ticaretinin bir antreposu, Hamburg'un da İngilizlerin bir mübadele limanı halini arzetmeye başlaması, Alman iktisadi tarihi için zikri gereken mühim bir hâdisedir.

İran

Osmanlı devleti yükselme devrini yaşatmaktayken, doğudaki komşu ülke İran'a birbirini takiben iki kuvvetli devletin sahip olduğunu gördü. Bunlardan ilki Akkoyunlular, ikincisi de Safevîlerdi. Onbeşinci asrın ilk çeyreği içinde kurulan yarım asırlık zaman zarfında bir hayli büyüyen Akkoyunlular, Osmanlılar gibi bir Türk devleti idi. En kuvvetli devri olan uzun Hasan zamanında, Sivas kıtalarından itibaren doğu Anadolu dahil olmak üzere Horâsân'a kadar hemen bütün İran topraklarını hükmü altında bulunduran Akkoyunlular tam bir İrani evsaf göstermiyorlardı. Doğu Anadoluyu elde tutup orta Anadoluya da sahip olmak isteyen Akkoyunlular ile Osmanlı menfaatleri çarpıştığından, Fatih Mehmed zamanında iki devlet arasında meşhur Otlukbeli muharebesi cereyan etti. Birinci cildimizin 555 ve müteakip sayfalarında anlatıldığı üzere Otlukbelinde ağır bir mağlûbiyete uğrayan Akkoyunlular, Osmanlılarla bir daha karşılaşmadığı halde yıkılışa doğru gitti. Onları yıkılışa götürün sebep hükümdar ailesi arasındaki saltanat kavgası kadar Safevîleri ortaya çıkışı idi.

Akkoyunluların en mühim hükümdarı olan Uzun Hasan, başında bulunduğu devletini, bir aşiret beyliği olmaktan çıkararak, Osmanlılar gibi askerî ve idarî teş-

İran'da Safevi sülâlesinin kurucusu Şah İsmail

kilât meydana getirmek istedi. Lâkin tasarladığı şeyleri başarmaya ömrü kâfi gelmedi. Kendisinden sonrakiler ise onun dirayetini haiz olmadıktan başka, dahilî mücadelelerden buna fırsat da bulamadılar. Onun içindir ki Akkoyunluların yıkılması da kolay oldu.

Akkoyunlu hanedanı arasındaki mücadele, Safevî ailesinin kolaylıkla sivrilmesine yol açtı. Muhitinde geniş bir dinî nüfuza sahip olan Erdebil şeyhlerinin soyundan gelen İsmail Safevi, şeyhlik postundan şahlık koltuğuna geçer geçmez, kısa zamanda seri halinde muvaffakiyetler kazanarak bütün İran ve Azerbaycanı içine alan bir devlet kurdu. 688 ve onu takip eden sayfalarda etraflı şekilde izah edildiği veçhile, Safevi ailesi tarafından kurulan devlet, şi'i bir devletti. Daha doğrusu, Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail, Isna aşeriye şi'iliğini, İrandaki muhtelif kabileleri birleştirmek ve İran milliyetini tesis etmek için bir vasıta olarak kullandı. Ailesinden intikal eden dinî nüfuzunun verdiği kuvvetle de iktifa etmeyerek, hükmü altına aldığı yerlerde şi'iliği

Bir Safevi süvarisi

yerleştirmek için en şiddetli tedbirlere dahi başvurdu. Böylece şi'ilik, İranın resmi mezhebi haline geldi. Şah İsmail, mezhep propagandası yoluyle Anadoluya da nüfuz etmek istediğinden, Osmanlı devletiyle fikir ve menfaat çarpışmaları ortaya çıktı. Neticede iş, Çaldıran'da iki tarafın çarpışmasına kadar gitti.

Şah İsmailin Çaldıran'da uğradığı mağlûbiyet, Safevî devletinin Anadolu siyasetinde bir dönüm noktası teşkil eder. Çaldıran'dan sonra Osmanlıların karşısına büyük kuvvetlerle çıkmaya bir daha cesaret edemiyen İranlılar, bütün Onaltıncı asır boyunca, Anadolu tarafında müdafaada kaldılar. Çaldıran'ın mağlûbu Şah İsmail, yenilmenin acısını tattıktan sonra, Yavuz Selim ile anlaşmak istedi ama Yavuz buna yanaşmadı. Kanuni Süleyman zamanında da Osmanlı orduları üç defa İran'a girdi. Osmanlılarla İranlılar arasında ilk anlaşma olan 555 Amasya muahedesi imzalanıncaya kadar, iki devletin yekdiğerine karşı hasmane tavır ve hareketleri devam etti.

Onaltıncı asrın ilk yılları zarfında kurulup, Doğu Anadoludan Herat ve Ceyhun nehrine kadar uzanan geniş sahayı elinde bulunduran Safevîler, Onaltıncı asır boyunca, komşularından, en çok Osmanlılarla meşgul olup mücadele etmek zorunda kaldılar.

KANUNÎ'NİN ŞEHZADELERİ

Kanunî Sultan Süleyman erkek evlâda sahip olma bakımından hayli zengin sayılabilirdi. Abdullah, Murad, Mahmud, Mustafa, Mehmed, Cihangir, Bayezid, Selim isimlerinde sekiz oğlu dünyaya gelmişti. Kanuni'nin Belgrad seferi dönüşünde Şehzadelerinden Murad ile Mahmud öldüler. Bunlardan Murad iki, Mahmud da dokuz yaşında idiler. Kanuni'nin çocuk sayılacak yaşta ölen Şehzadelerinden birisi de Abdullah'tır. 1526 da ölen Abdullah, büyük babası Sultan Selim'in türbesine defnedilmiştir. Kendi vâdeleriyle ölen Şehzadelerden Cihangir ve Mehmed delikanlılık çağına kadar yaşamışlardır. Bunlardan sonraki Şehzadelerden Mustafa ile Bayezid'in hayatları ise hazin sekilde sona ermiştir. Şehzadelerden bilhassa Mustafa'nın hayatına son verilis sekli, Kanuni'nin büyük namını gölgelendiren bir hâdisedir.

Şehzade Mehmet

Kanuni'nin oğulları içinde Mustafa'dan sonra yaşça ikinci sırayı işgal eden Mehmed 927 (Milâdi 1520 - 1521) yılında doğmuştu. Padişahın sevgili zevcesi Hürrem Sultanın dünyaya getirdiği erkek çocukların en büyüğü olan Şehzade Mehmedi, Kanuni Süleyman pek fazla sevmekteydi. Muhakkak ki Kanuni'nin ona hususi bir alâka beslemesinde Hürrem Sultan'ın rol ve tesiri olmalıydı. Mehmed'den daha büyük yaşta Şehzade Mustafa bulunduğu halde, Kanuni Süleyman onu İstanbul'a en yakın Şehzade sancağı olan Manisa'ya tayin etmişti. Zaten ona karşı beslediği hususî sevgisi ile birlikte, Manisa sancak beyliğine tayin edilisini, ayni zamanda Şehzadenin mezarının üstüne ağaçtan bir taht şekli koydurmuş olmasını nazarı itibara alan bazı tarihçiler, Kanuni'nin, Şehzade Mehmed'e Veliaht gözüyle bakmış-

KANUNİ'NİN OĞULLARININ SÜNNET DÜĞÜNLERİ

(İlâve : 92)

★

Kanuni Süleyman'ın şehzadelerinden Mustafa, Mehmed, Selim'in 1530 yılında, Bayezid'in de 1540 yılındaki sünnetleri vesilesiyle icra edilen düğünler, hem o devrin tantanasını, hem de gerek saray erkânının, gerekse halkın zevk ve eğlence şeklini aksettirmesi; ayrıca resmî düğünlerdeki protokol meselesine dair bir fikir vermesi bakımından hayli enteresandır. Kanuni devrinden itibaren pek ziyade tantana kazanan sünnet düğünlerinin pek alâyişli şekilde icrası usulü bir, bir buçuk asır kadar devam edecektir. Kanuni'den itibaren hemen hemen ekseri padişahlar, oğullarının sünnetlerinin parlak düğünlerle icrasına dikkat etmişlerse de, en parlak sünnet düğünleri Kanuni Süleyman ve Üçüncü Mehmed zamanında olmuştur. Kanuni'nin yaptırdığı düğün, devletin o zamanki ihtişamını bu nevi merasimlerle de ortaya koyması yönünden hususiyet arzeder.

Şehzadelerin sünnet düğünleri, bu naviden merasimlerin tertiplendiği Atmeydanında yapılmaktaydı. Düğünün eğlence ve merasim kısmına başlanmadan önce bir hayli hazırlıklar görüldü. İstanbul'daki yüksek devlet erkânından başka memleketin muhtelif köşelerindeki valiler ve nüfuz sahibi beyler de düğüne davet edildi. Bu arada Venedik'e hususi surette gönderilen bir heyet de Venedik dogunu davet eyledi. Doc, yaşlılığı dolayısiyle uzun seyahatlere tahammülsüzlüğünü beyanla davete sahsen icabet edemiyeceğini, onun için kendisini temsil edecek zevatın bu düğünde bulunabileceklerini bildirdi.

Düğün sahasının en güzel yerinde padişah için kurulan taht, bilhassa görülmeğe değer bir manzara arzediyordu. Padişahın tahtı lâcivert taş sütunlar üzerine oturtulmuştu. Tahta gölgelik için yüksek bir çatı yapılmış, yanları altın varaklarla bezenmiş, üstüne gayet kıymettar kumaşlar örtülmüştü. Gölgeliğin yerek içine, gerek etrafına halılar serilmişti. Atmeydanının muhtelif yerlerine kurulan çadırlar da kardelelerle süslenmiş bulunuyordu.

Bir ay kadar devam eden düğün şenliklerine 18 haziran 1530 (21 şevval 936) →

da başlandı. O gün sabahleyin ikinci vezir Ayas, üçüncü vezir Kasım Paşalarla, Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri padişahın Atmeydanındaki divanhanesinde toplandılar. Biraz sonra onlara veziriâzam İbrahim Paşa da iltihak etti. Bir iki saat kadar geçince vezirler, sancaktarlar, kapıcı başılar, imrahorlar, sofracıbaşı ve çavuşbaşı atlara binerek saray kapısına gittiler. Kanuni Süleyman saraydan alınarak Atmeydanına doğru ilerlendi. Padişah Aslanhane karşısına gelince vezir Ayas ve Kasım Paşalar teşrifatçı sıfatiyle

Osmanlı şehzâdelerinden birinin sünnet düğününü tasvir eden bir minyatür Surnâme'den alınmıştır

→

kendisini karşıladılar. Bu sırada padişahtan gayrı bütün devlet ve saray erkânı yaya olarak yürürken mehterhane nevbet vurmakta. Kanunî Süleyman da hazırlanan tahta doğru yavaş yavaş yol almaktaydı. Tahtın önüne kadar bu şekilde azametle ilerliyen padişah musiki ve ilâhi sesleri arasında tahtına oturduktan sonra tebrikât başladı. Önce veziriâzam, onu takiben vezirler, ulema ve ağalar tebrikâtta bulunup hediyelerini sundular.

Tebrikât bitip, padişah tahtından inerek divanhaneye çekilince ziyafetler başladı. Düğünün ikinci günü eski veziriâzam Pirî Mehmed Paşa ile mazûl vezir Zeynel Paşa da merasimde hazır bulunmak üzere davete icabetle İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. İstanbul'a gelişleri sabık veziriâzamla aynı güne rastlıyan bazı Kürt beyleri ve bir kısım sancak beyleri

Şehzâde sünnet düğünü eğlenceleri (Surnâme'den)

de bir gün önce yapıldığı şekilde rütbe sırasiyle padişaha tebriklerini bildirdiler. Üçüncü gün ise ayni şeyi yabancı devlet elçileri yaptılar. Tabiî tebrikâtta bulunanlar âdet veçhile hediyelerini de sundular. Takdim edilen hediyeler arasında altın eşya ile kıymetli kumaşlar mühim bir yekûn tutmaktaydı. Altın tac, altın kemer, altın ile sırma işlemeli kumaşlar, içleri altınla dolu gümüş tepsiler, mücevherat doldurulmuş altın tabaklar, billûr sürahiler, Çin fağfurları, kıymetli kadifeler, atlas kumaşlar bilhassa dikkati celbediyordu. Pek fazla miktarlara varan hediyelerden yalnız veziriâzamın takdim ettiklerinin değeri elli bin dukayı bulmaktaydı.

Tebrik merasimlerinin bitimini müteakip padişah tahtından kalkıp onun geri tarafındaki divanhaneye çekilince eğlenceler başlıyordu. Divanhanenin kafesleri gerisinden eğlenceleri takip eden padişah güzel hünerler gösterenleri taltif için arada bir kafeslerin altından etrafa gümüş ve altın saçtırıyordu.

Düğünün ziyafet kısmı bilhassa ayrı bir âlemdi. İlk günden itibaren başlıyan ziyafetler günlerce devam etti. En yüksek devlet erkânından başlıyarak asker ve nihayet halk gruplarına varıncaya kadar pek çok insan zengin sofralardaki nefis yemeklerle ağırlandı.

Halkı ve davetlileri eğlendiren şeyler, umumiyetle zamanın harpçi ruhunu aksettirir mahiyetteki hünerlerdi. Muharebe oyunları, kalelerin muhasara ve fethi, atlı gösteriler en fazla alâka çeken hareketlerdi. Atlı hareket ve eğlenceler arasında Çerkez beylerinden İnal'in yaptıkları şeyler hayli takdir toplamıştı. Kendisine Rumelide timar verilmiş olan Çerkez İnal Bey, usta süvarilerle meydana çıktı. İki tarafa ayrılan atlılar birbirlerine karşı ok, sırık, gönderle hücuma geçerek âdeta hakikî bir muharebe sahnesi yaşattılar. Yine bunun süvarilerinden bir kısmı at koştururken ayakkaplarını giyip çıkarmak, at üzerinde dönüşler yapmak, atın sağrısı üzerine yatıp nişan almak gibi gösterilerde bulundular. Kale muharebeleri gösterileri arasında da Nasuh usta namında birinin yaptığı hareketler ayni derecede takdire mazhar oldu. Nasuh ustanın deri ve kâğıtlardan yapmış olduğu hisar ve burçların herbirine yerleştirilen yüzer kişi ile dışardakiler arasında top ve tüfek ile âdeta sahici bir muharebe cereyan etti. Gece yarısına kadar

→

devam eden bu muharebe hareketi hisarların yakılması ile sona erdi. Nasuh ustanın kalelerine yapılan hücumu, kaledekilerin arada bir çıkış yaparak dışardakilerle kılıçlarla vuruşmalarını Kanunî de alâka ile takip edip takdirle karşıladığından kendisine hususî şekilde iltifatlarını tebliğ etti. Nasuh usta gibi fazlaca beğenilenden biri de onun tipinde marifetler gösteren Cündi Canım adlı bir pehlivandı.

Düğünün yedinci günü yeniçeri ve diğer kapıkulu askerleri subaylarının nezaretinde toplanarak sünnet nahıl (veya nakıl) larını tantanalı bir alayla alıp götürdüler.

Sekizinci günden itibaren cambaz oyunları başladı. Cambazlıkların bir kısmı at üzerindeki hareketler, bir kısmı da direk ve ipler üzerinde gösterilen hünerlerdi. Oyunlarla birlikte ziyafetler de devam etmekteydi.

Düğünün on beşinci günü padişah Atmeydanında halka göründükten sonra yine gelip tahtına oturdu. O gün, düğün ziyafetlerinin en mühimmi tatbik edilmekte, Kanunî de devlet erkânı ile birlikte yemek yemekteydi. Bugünkü toplulukta padişahın huzurunda şu tertipte oturulmuştu. Sağda Veziriâzam İbrahim, İkinci vezir Ayas, Üçüncü vezir Kasım Paşalar, Anadolu beylerbeyi Behram, Rumeli beylerbeyi Yakup Paşalar, padişahın hocası Hayreddin, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, Kırım hanının oğlu: sol tarafta ise: eski Veziriâzam Pirî Mehmed ve emekli vezir Zeynel Paşa, Akkoyunlu sülâlesinden Feruhşad ve Bayındır oğlu Murad Beyler, Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu, Dulkadir ailesinden Abdüllâtif beyler yer almıştı.

Kanunî Süleyman, oğullarının düğününün ihtişamlı geçişinden pek memnundu. Bu hissini Veziriâzam İbrahim Paşaya: "Senin, hemşiremle izdivacının düğünü ile oğullarımın düğününden hangisi daha güzel?" diye sormakla belli etmiş, İbrahim Paşa ise padişahın beklediğinin tam

→

aksine şöyle demişti : "Benim düğünüm gibi şimdiye kadar olmamıştır ve olmıyacaktır". Kanunî bu sözden biraz sinirlenerek "neden?" diye sorduğu zaman, İbrahim Paşa "Sizin düğününüzde benim düğünümdeki kadar büyük bir davetli yoktur. Benim düğünüm zamanımızın Süleymanı olan Mekke ve Medine padişahı, Mısır ve Şamın sahibi, islâmların halifesinin huzuru ile yapılmıştır". Bu söz karşısında asabiyeti geçen ve Veziriâzamın cevabından hoşlanan Kanunî: "İbrahim, sana bin aferin ki bizi bu sözünle ilzam ettin" demişti.

Yapılan toplantı bir düğün şenliğinden ibaret bulunduğu halde Kanunî Süleyman bu eğlencelerin on altıncı günü ilim adamlarını huzuruna çağırdı. Müftü Kemal Paşa zâde Ahmed Şemsüddin ile Anadolu kazaskeri Mevlâna Hayreddin ile Rumeli kazaskeri Fenarî zâde Muhiddin Çelebi'yi soluna, diğer hocaları da karşısına oturttu. Bu âlimler grupu padişahın huzurunda ilmî münakaşada bulundular. Bilhassa Fatiha sûresinin tefsirine dair mubahase hepsinden fazla sürdü. Padişahın huzurundaki ilmî münakaşa öğleden ortalık kararıncaya kadar devam etti.

On sekizinci gün şehzadeler sünnet edildi ve eğlenceler sabaha kadar sürdü. Yirminci gün Kâğıthane'ye gidildi. At koşuları ve süvarilikle ilgili gösterilere birkaç gün burada devam olundu.

Şehzade Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnetinden on sene sonra Kanunî Süleyman, birincisi kadar uzun sürmemekle beraber, diğer bir şehzadesi olan Bayezid için muhteşem bir sünnet düğünü daha tertip ettirdi. Bunda da yine mutad tebrik merasimleri, ziyafetler ve eğlenceler yer alıp İstanbul cümbüşlü günler yaşadı.

Bibliyografya: Celâl zâde Mustafa Çelebi: Tabakat-ül Memalik fi derecat-ül mesalik, Hammer (M. Atâ); Devlet-i Osmaniye tarihi, cilt V. Kara Çelebi zâde Abdulâziz; Süleymanname. Solak zâde: Tarih.

olabileceği şeklinde mütalea yürütürler. Kanunî Süleyman 1541 Macaristan seferinden İstanbul'a döndüğü sırada, mühim memuriyetler için yeni tayinler yapmıştı. İşte o aralık Şehzadelerinden Mehmed'i 60 bin duka tahsisatla Manisa'ya, Selimi de Konya'ya tayin etti.

Kanunî Süleyman'ın bu en sevgili Şehzadesi, Manisa sancakbeyi bulunduğu sırada 6 Kasım 1543 (8 Şaban 950) de öldü. Kanunî Süleyman, o sene icra edilen Macaristan seferinde kazanılan muvaffakiyetlerden sevinçli iken oğlunun ölümü ile derin bir kedere gömüldü. Kanu-

ni'yi pek sarsan Şehzade Mehmed'in ölümü hâdisesini, Tabakat'ül Memalik yazarı Celâlzâde Mustafa Celebi şöyle anlatır:

"Mehmed Çelebi eşsiz bir insan, bilgisi, ahlâkı pek yüksek bir Şehzade idi. İnsan onun olgunluğunu takdirde âciz kalır. Yüzüne bakılsa bir güneş, bir nur topu sanılır. Mehmed Çelebi babasının sevgilisi ve gözbebeği idi. Mehmed Çelebi 950 senesi Şabanının sekizinci pazar gecesi Tanrısına kavuştu.

Bu acı hâdiseyi padişah duydu. Babalık şefkatı onu Yusuf için ağlayan Yakub'a benzetti. Lâkin ağlamaktan fayda olmadığını bildiği için Tanrının takdirine rıza göstermekle teselli bulduktan sonra cenazesini Manisa'dan İstanbul'a aldırdı. Orada lalası ve kapı halkı cenazeyi bir arabaya koyarak yola çıktılar. Cenazenin İstanbul'a yaklaştığı haber verilince Şehzadeler, vezirler ve bütün devlet erkânı cenazeyi gidip karşıladılar, İbrahim Ağa Çayırına getirdiler, orada cenazeyi arabadan çıkarıp tabuta koydular. Bu sırada ne de olsa ağlayanlar, üzülenler çoğaldı. Cenazeyi oradan Üsküdar iskelesine getirdiler ve buradan da İstanbul tarafına geçirdiler. Deniz kenarı mahşer gibi kalabalıktı. Orada her sınıf ve meslekten adam vardı. Pek muhteşem bir cenaze alayı ile Bayezid Camiine götürülüp namazı kılındı ve oradan kaldırılıp kendisi için hazırlanan yere götürüldü. Orada dini merasim yapılarak gömüldü. Hemen sadakalar verildi ve o gün İstanbul câmilerinde ne kadar imaret var ise hepsinde türlü türlü yemekler pişirildi, fukaraya dağıtıldı. Bundan sonra rahmetlik için daimî hayrat almak üzere İmaret, medrese, büyük bir câmi, güzel bir mescit ve mezarı üzerine de bir türbe yapılmasına buyruk çıktı. Hendeseden, mimariden, resimden, inşaattan, zanaattan, doğramacılıktan, kâşi işlerinden, nakkaştan ne kadar anlayan varsa hepsini bir arava getirdiler ve bunlar marifetiyle emredilen binaları yaptılar...

Şehzade Mehmed için meydana getirilen bu eserler, yeniçerilerin eski odaları karşına isabet eden sahaya kurulmuş olan "Şehzade Camii" dir. Mimarı ise meşhur Türk mimarı Sinan'dır. Kanuni Süleyman sevgili oğlu için böyle büyük eserler inşa ettirirken, kendisi de oğlunun ölümü için ebced hesabı ile en güzel tarihi düşürmüştür. "Şehzadeler güzidesi Sultan Mehmedim" mısraından ibaret bulunan bu ebced hesabı tarihde bile Kanuni'nin oğluna karşı duyduğu farklı sevgi dile gelmektedir.

Şehzade Mustafa

Kanuni'nin oğullarının en büyüğü olan Mustafa 921 (1515) de dünyaya gelmiştir. Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir'in anneleri Hürrem Sultan, Mustafanın ki ise Gülbahar Hatun'dur. Onun için Hürrem Sultan'ın, padişahın bu en büyük oğlunun tahta geçmek ihtimallerini önlemek üzere mütemadi şekilde gayret sarfedişine şahit olunmaktadır.

Sehzade Mustafa Manisa valiliğine ilk tayin edildiği sırada bile Hürrem Sultan'ın onu çekemediğine dair alâmetler mevcuttur. Şehzade Mustafa Manisa Sancak Beyliğine tayin edildiği sırada onbeş (bir ihtimale göre de onsekiz) yaşında güzel bir delikanlı idi. Bu münasebetle Mustafa hususî merasimle babasının huzuruna kabul olundu. Padişah ona, kırk bin duka tahsisatla yeni tayin edildiği vazifesini bildirirken Vezir Ayazpaşa rikâbını tuttu, Veziriâzam kaftan giydirdi.

Büyük Şehzade Mustafa çok iyi tahsil görmüştü. O, bir Sancak Beyi olarak vazife görürken hem bilgisini, hem de tecrübesini arttırmaya dikkat etti. İyi bir zekâya mâlikti. Bu sayede kendisini etrafa kolaylıkla sevdirmenin yollarını buluyordu.

Hürrem Sultan'dan doğan Şehzadeler büyüdükçe, Mustafa'nın aleyhindeki çalışmalar yavaş yavaş hissedilmeğe başladı. Maamafih bu faaliyetin, bir hayli müddet etrafa pek sezdirilmeden, daha ziyade Padişahın hissiyatı üzerinde işlenmek suretiyle yürütüldüğü anlaşılıyor. Zira en büyük Şehzadenin tahta geçmesi ihtimali diğerlerinden daha fazla olduğuna göre, Mustafanın İstanbul'a uzak sancaklara tayinini, Padişahın hissiyatına tesir edilmiş olması şeklinde tefsir mümkündür. Hürrem Sultan'dan doğan oğullarının en büyüğü olan Şehzade Mehmed'in Manisa'ya tayin

adilişi, Padişahın ona karşı beslediği farklı sevgiye atfedilebilirse de, Mehmed'in ölümünü müteakip Mustafanın oraya getirilmeyişini, o sırada bile, sarayda büyük şehzadenin aleyhinde bir çalışmanın mevcudiyetine hamletmek mümkündür.

Kanunî Süleyman, Şehzade Mehmed'in ölümünden bir müddet sonra, o sırada yirmi yaşında bulunan Selim'i, Konya'dan Manisa'ya tayin etti. Selim, İstanbul'a en yakın Şehzade sancağı olan Manisa'ya getirken büyük Şehzade Mustafa Amasya'da bulunuyordu.

Şehzade Mehmed'in Manisa'ya tayini ve onun ölümünden sonra da Selim'in ayni yere getirilmesini mevzubahis ederken hemen şunu ilâve etmek gerekir ki, bu tayinler yapıldığı sırada Kanunî Süleyman bütün kudret ve otoritesiyle herşeye hâkimdir. Binaenaleyh, Şehzadeler birbirini kıskanarak babalarının yaptığı tayinden memnun olmasalar bile seslerini çıkaracak durumda değillerdir. Zaten Kanunî'nin şehzadelerinin tahta geçme meselesini düşünmeye başlamaları ve bununla ilgili olarak bilhassa sarayda hissedilir bir faaliyetin mevcudiyeti Şehzade Mehmedin ölümünden sonraya rastlamaktadır.

Osmanlı Padişahları arasında Kanunî ünvanını alan yegâne hükümdar olup, umumiyetle âdil tanınan Sultan Süleyman, saltanatının otuz üçüncü senesi içinde 6 ekim 1553 günü evlât katili oluverdi. O sırada 58 yaşında bulunuyordu. Padişah olduktan sonra ömrünün mühim bir kısmı seferlerde geçtiğinden bir hayli yıpranmıştı. Fakat buna rağmen, yaşına nisbetle enerjisi noksan sayılamazdı. Kanunî Süleyman, yaşı ilerledikçe kadınların tesirinde kalmaya başlamıştı. Tesir bahsinde, sevgili zevcesi Hürrem sultan ön plânda gelmekte, yegâne kızı Mihrimah Sultan da onu takip etmekteydi. Âli, Peçevî ve Solakzâde gibi eski Osmanlı tarihçilerine göre; Kanunî Süleyman 58 yaşında bulunduğu sırada büyük oğlu Mustafa'yı öldürtürken, sarayda kadınlar tarafından çevrilen entrikanın tesirlerinden de hissedar bulunuyordu.

Kanunî'nin Şehzadelerinin ayrı bir başlık altında ele alınacağı gözönünde bulundurularak kitabımızın 901 ve müteakip sayfalarında Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi meselesi, Padişahın Nahcivan seferinin kronolojik çerçevesi içinde bahsedilmiş, hâdisenin sebep ve neticelerinin tetkikine girişilmiyerek, bunun, Hürrem Sultan ve onunla işbirliği edenlerin entrikasiyle, Kanunî'nin saltanat endişesinin bir neticesi bulunduğuna işaretle iktifa olunmuştu. Şimdi, saray kadınları ve onlarla işbirliği edenlerin bu hâdisedeki hisseleri ile Kanunî'nin saltanat endişesinin ne olduğunu gözden geçirelim:

Kanunî'nin şehzadeleri büyüyüp te sancak beyliğine çıktıktan sonra; bunların etrafında, zamanla ordu, halk ve saray mensuplarından mürekkep birer muhit teşekkül etmeye başladı. Şehzâdelerin etrafında, açık veya üstü kapalı şekilde taraftar gruplarının meydana gelişinde; onların şahsiyetlerinin oynadığı rol kadar, devrin sosyal ve iktisadî şartlarının, ayrıca da sarayın takındığı farklı tavrın tesirleri mevcuttu. Müverrih Âli'nin işaret ettiği veçhile: "Peder ve maderin, hususen Rüstem Paşa gibi Vezir-i Ekberin iltifat ve rağbetleri Sultan Bayezid semtine ve ekser asakir-i Celâlet - rehberin ve bazı meşayih ve ulemayı hünerverin sây ve himmetleri Sultan Mustafa cânibine ve hüddam-ı havassı mihriman-ı harem ihtisas olan ağaların teveccühleri, henüz saray-ı âmirede babası ile sâkin olup sâir şehzadeler gibi sancak alâkası ile payitahttan cüdâ düşmeyen Sultan Cihangir cenâbına masruf olup asla Selim Şah-ı mansurun nâmı anılmaz, vâris-i tac-u taht olanlar tezekkür kılındıkça halkın havatırına bile hutur etmez idi."

Asker ile ülemânın Mustafa'yı tutmalarının esas âmili, onun şahsının uyandırdığı müsbet tesir idi. "Ekber evlât, an'anesi gözönüne getirildiği taktirde, Mustafa'nın bundan dolayı da sempati toplaması düşünülebilirdi. Lâkin, Mustafa'nın üvey annesi olan Hürrem Sultan, tahtı kendi çocuklarına mâletmek için gayret sarfettiğinden, onun bu avantajı baltalanmaktaydı. Asker sınıfının bir şehzâdeyi tutması için, onda, kumandanlık kabiliyeti, cesaret, biraz da cömertlik gibi hasletler görmesi lâzımdı. Mustafa'da da bu hasletler mevcuttu. Bunun için kuvvetli bir parti tarafından tutulmuş oluyordu. Mustafa'ya karşılık ikinci kuvvetli bir partinin tuttuğu şehzade

ise Bayezid idi. Fakat ne yazık ki, iki kuvvetli partinin tuttuğu namzedin her ikisi de arka arkaya aynı akıbete uğrıyacaktır.

Hürrem Sultan, Mustafa'ya karşılık, tahtı, kendi oğulları içinde en sevdiği Bayezid'e temin etmek isterken, Veziriâzam Rüstem Paşa da, padişah üzerinde mühim nüfuzu olan kayınvalidesi tarafından desteklenebilmek için onun namzedine taraftarlık etmekteydi. Bu bakımdan Veziriâzamın da Hürrem Sultanın yanında Mustafa aleyhine çalışması gâyet tabiî idi. Mustafa'nın müsbet teşebbüslerini baltalamaya çalışan Rüstem Paşa, büyük şehzadenin durumunu yakından takip ettirmek için Ahmed Paşayı Vezir olarak Amasya'ya yollamıştı. Fakat Ahmed Paşa kısa zamanda Mustafa ile anlaştığı gibi ona damad da olmuştu. Bunu gören Rüstem Paşa, Ahmed Paşanın da aleyhine dönmekten geri kalmadı.

Hürrem Sultan ve Rüstem Paşanın Mustafa'ya yapacakları en büyük kötülük, onu Padişahın gözünden düşürmeleri ve çıkacak fırsatlardan faydalanarak hakkında şüpheye sevketmeleri idi.

Şehzâde Mustafa'nın, Hürrem Sultan ile Rüstem Paşanın, kendi aleyhinde çalışmakta olduklarını bilmesi, bunun için de açık vermemeye dikkat etmesi lâzımdı. Nitekim, öldürüldüğü seneye gelinceye kadar Mustafa'nın aleyhinde istismara vesile teşkil edecek mühim bir hâdiseye rastlanmamaktadır.

Ulema, meşayih ve asker tarafından tutulan Mustafa'nın, en büyük şehzade oluşunu da nazarı itibare alarak, kendisini tahtın namzedi şeklinde görmesi gayet tabiî idi. Askerî kuvvete başvuran Yavuz Selimvâri bir harekete tevessül edilmediği taktirde, şimdiye kadar tahta umumiyetle büyük şehzadeler geçmişti. Binaenaleyh pek çok kimseler tarafından müstakbel hükümdar gözüyle bakılan Mustafa'nın da, ilerde sahibi olmayı umduğu taht için kendisine zemin hazırlaması mümkündü. Lâkin bu münasebetle hemen şunu söylemek lâzımdır ki: Şehzâde Mustafa, Yavuz Selimvâri bir harekete asla tevessül etmemiş, o, ancak, babasının tabiî ölümünü müteakip Padişahlığını garantili görmek istemiştir. Zâten onun, taht için tasarladığı plânlar da bu çerçeve içinde kalmış görünmektedir.

Dr. Şerafettin Turan tarafından, Veliyüddin Efendi kütüphanesinde mevcut bir münşeaat mecmuasından alınıp neşredilen bir mektup sayesinde, Mustafa'nın tasavvurlarından haberdar olmaktayız. Mustafa, bu mektubu o devrin mühim ricalinden olan Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşaya yazmış ve babasının ölümünden sonra tahtın kendisine temini zımnında onun yardımını istemiş ve alınacak tedbirleri sormuş, hattâ şahsına karşı bağlılığını devam ettirmesiyle ilgili bir ahidnâme tanzimini dilemiştir. Tahta çıkınca yardımını gördüklerini taltif edeceğini de ilâve eylemiştir. Aynı mektupta, tahta geçince vüzera ve ümerayı, bilcümle askeri hoşnut edeceğini, halkı adaletle yönelteceğini zikreylemiştir.

Şehzâde Mustafa, kendisine taraftar toplamak, babasının ölümünü müteakip tahtı garantilemek için başka kimselere de mektup yazıp vaadlarda bulunmuş olabilir. Zâten kendisi ordu tarafından sevildiği cihetle, bu gibi faaliyetlerinin de, taraftarlarının sayısını daha da çoğaltması mümkündür. Mustafa'nın durumu böyle kuvvetlenirken, aleyhdarı olan saray grupunun da mukabil tedbirler almış olması muhtemeldir.

İşte Mustafa'nın durumu bundan ibaretken, İran seferine karar verilmiş olması, işlerin bambaşka mecrada inkişafına sebep oldu. Kanunî Süleyman İran seferine karar verdiği sırada nikris hastalığından muztarip bulunduğundan, sefere serasker olarak Rüstem Paşayı göndermeyi plânlaştırdı. Rüstem Paşa gûya sefer hazırlıklariyle meşgul olmak, fakat hakikatte Anadolu'daki durumu tetkik etmek için oraya gönderildi. Rüstem Paşa, Anadolu'da kendisini korkutan bir muhalefetle karşılaştı. Bunun üzerine bizzat sefere çıkan Padişah 902 inci sayfada kısaca anlatıldığı gibi Konya Ereğlisi civarında Aktepe'ye geldiği sırada, kendisini karşılayan büyük Şehzâdesi Mustafa'yı çadırında boğduruverdi. Ayni sayfalarda izah edildiği üzere Kanunî Süleyman sefere çıkmadan evvel Veziriâzam Rüstem Paşayı Anadolu'ya gönderdiği zaman, Rüstem Paşa Aksaray'dan ileriye geçmedi. Eski kaynaklarımızın hemen hepsi-

Rüstem Paşa

(İlâve : 93)

★

Kanunî Süleyman'ın iki defa sadâret makamına getirdiği yegâne veziriâzamı olan Rüstem Paşa, saraydan yetişmiştir. Peçevî ve Celâl zâde Mustafa Çelebi sarih şekilde onun Hırvat aslından olduğunu söylerler. Silâhdar ve mirahurluk etmiş ve bilâhare taşra hizmetine çıkmıştır.

Diyarbakır valisi tayin edildikten sonra kendisini daha iyi tanıtmaya başlıyan Rüstem Paşanın o arada talihi de parlamaya yüz tutmuş olmalı ki 1538 de Anadolu beylerbeyi, ertesi sene yani 1539 da da vezir olmuş, aynı senenin sonbaharında Kanunî'nin biricik kızı Mihrimah Sultanla evlenerek padişah damadı haline gelmiştir. 1541 te veziriâzam Hadım Süleyman Paşa ile ikinci vezir Hüsrev Paşanın azilleri üzerine de veziriâzamlığa yükselmiştir.

Âli "Künh-ül Ahbar" ında; Osman zâde Taib de "Hadikat-ül vüzera" sında kaydettiğine göre; Kanunî Süleyman, Rüstem Paşaya kızını vermek istediği zaman, kendisine Rüstem Paşanın kalcasında cüzzam olduğunu haber vermişler. Bunun doğru olup olmadığını tahkik etmek isteyen Kanunî, bendegânından birini Rüstem Paşayı kontrolle vazifelendirmiş. Bu adam, Paşanın üzerinde canlı bir bit görmüş, o devirde cüzzamlı bir hastanın vücudunda bit yaşıyamıyacağına inanıldığından, canlı biti gören adam Rüstem Paşanın sağlamlığına kanaat getirmiş. Böylece yakasındaki bit sayesinde damatlığa kavuşabildiğini zikreden Osman zâde Taib, bu münasebetle Rüstem Paşa hakkında şu mısraın söylendiğini kaydetmekten de kendini alamamıştır:

Olacak bir kişinin bahtı kavi, talii yar
Kehlesi dahi anın mahallinde işe yarar.

Hatta bu münasebetle onu "Kehle-i ikbal Rüstem Paşa" diye tanıtan tarihçiler bile vardır.

Kanunî Süleyman, büyük şehzadesi Mustafa'yı idam ettirince, askerin herhangi bir reaksiyonunu önlemek gayesiyle Rüstem Paşayı da veziriâzamlıktan azletmiştir. Kendisinden sonraki veziriâzam Kara Ahmed Paşanın idamından sonra ikinci defa veziriâzamlığa getirilen Rüstem Paşa, 10 temmuz 1561 den ölümüne kadar bu makamda kalmıştır. Birinci sedareti 8 sene 10 ay, ikincisi 5 sene 9 ay sürdüğü cihetle Kanunî Süleyman'a en uzun müddet veziriâzamlık yapan şahsın Rüstem Paşa olduğu görülmektedir.

Müverrih Peçevî, meşhur tarihinde Rüstem Paşadan bahsederken birkaç satırla onun rüşvet aldığına imalarda bulunur. Bu bakımdan birçok tarihçiler Rüstem Paşayı rüşvet alan ve bunun kapısını açan veziriâzam olarak görürler. Son yıllarda profesör Tayyib Gökbilgin'in arşiv vesikaları arasında görüp neşrettiği bazı mektuplar, Rüstem Paşa hakkındaki bu ithamı kuvvetlendirmektedir. Kendisinin feykalâde zengin oluşu da bu ithama bir dereceye kadar hak verdirmektedir. Öldüğü zaman terekesinde tespit edilen mühim şeyler şunlardır: 1700 köle, 2000 at, 1160 deve, 5000 dikilmiş elbise ve hil'at 2000 zırh, 600 gümüş eğer, 1100 altın üsküf, 2009 yük keçe, 500 murassa altın eğer, 1500 gümüş tulga, 1000 gümüş şeşper, 780.000 altın sikke, 80.000 tülbent, 33 kıymetli taş, Anadolu ve Rumeli'de bin çiftlik, 476 değirmen.

Rüstem Paşa devrinin siyasetini iyi kavramış bir kimse idi. Avusturya elçisi Busbecq onu zeki ve uzağı görür bir kimse olarak tavsif etmektedir. Celâl zâde Mustafa Çelebi de onun fazlaca lehinde kalem kullanmakta ve şahsî meziyetlerini uzun uzun saydıktan ve bilhassa hayır işlerine fazlaca alâkasına işaret ettikten sonra "o, kendisini yalnız Türklere değil, öbür tebaalara sevdirmişti" demektedir.

Rüstem Paşa ilim ve edebiyattan nasibi olmayan ve şairleri de hiç sevmiyen bir kimse olmasına rağmen güzel mimarî eserlere fazlaca alâka göstermiş ve bu nevide bir hayli eser meydana getirtmiştir. İstanbul'da Tahtakale'de çinilerinin nefaseti ile meşhur camii o yaptırmıştır. Zevcesi Mihrimah Sultanın da Üsküdar ve Edirnekapı'da kendi adı ile anılan camileri vardır. İstanbul'daki meşhur caminden başka Anadolu ve Rumelinin muhtelif yerlerinde cami, mektep, imaret, çeşme ve hamamı vardır.

Bibliyoğrafya: Hammer (M. Âtâ); Devlet-i Osmaniye tarihi. Lûtfi Paşa; Tevarih-i âl-i Osman. Âli; Künh-ül ahbar. Celâl zâde Mustafa Çelebi; Tabakat-ül memalik fi derecat-ül mesalik. Peçevî; Tarih.

nin bildirdiğine göre; Anadoluda asker arasında: "Padişahın ihtiyarlamış bulunduğunu, vücuduna hareketsizlik ârız olduğu cihetle serdarlığa Rüstem Paşayı memur eylediğine, kendi yerine Şehzâde Mustafa'yı geçirmek istediğine, fakat buna Rüstem Paşanın mâni olduğuna" dair bir dedikodunun mevcudiyetine şahit olmuştu.

Rüstem Paşa bu haberi, Sipahiler Ağası Kızıl Ahmedlilerden Şemsi Ağa (Üsküdar'da camii bulunan Şemsi Ahmet Paşa) ve Çavuşbaşı Mukbil ile Padişaha ulaştırdıktan sonra, aldığı emir gereğince Aksaray'dan geriye döndü. Bunun üzerine 1553 Ağustosunda Kanuni'nin bizzat kendisi harekete geçti.

Osmanlı kaynaklarının dedikodu şeklinde bahsettikleri bu habere rağmen, Şehzâde Mustafa'nın kendisinde, Padişahlığı elde etmek hususunda bir harekete rastlanmamaktadır. Zaten, Şehzade Mustafa babasının elini öpmek ve orduya iltihak etmek üzere babasını karşıladığına nazaran, onun babasının niyetlerinden tamamiyle habersizliğine; ayni zamanda kendisinde de âsiliğe niyetli hiç bir hal bulunmadığına hükmetmek gerekmektedir. Halbuki Şehzade Mustafa'nın tahtı elde etmek için isyan hazırlığında bulunduğu şeklinde bazı sözlerin kulaktan kulağa dolaştığından bahseden kaynaklar vardır. Batı kaynaklarından Robertson'un "Histoire de l'empereur Charles - Quint" isimli eserinde bahsettiğine göre: Veziriâzam Rüstem Paşa, Şehzâde Mustafa'nın İran Şahı Tahmasp'ın kızlarından birisiyle evlenerek onunla işbirliği edeceğine dair bir takım sahte mektuplar tanzim ettirerek, Kızıl Ahmedli (İsfendiyar oğlu) lerden Şemsi Ağa ile Kanuniye yollamış. Onun için padişahın kendisinin sefere çıkması lüzumunu işaret etmiştir.

Rüstem Paşanın İstanbul'daki cami'i

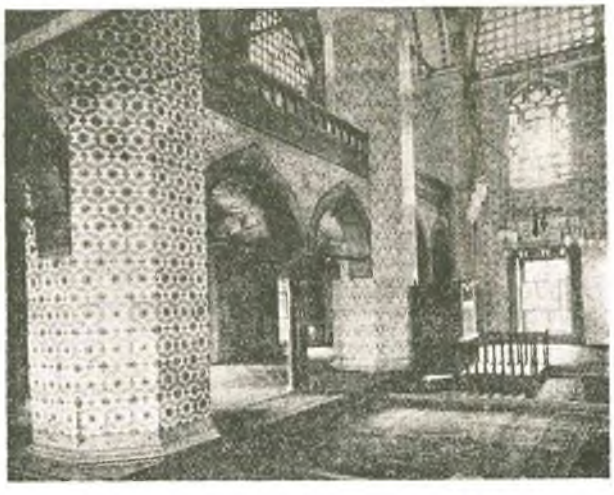

Aynı cami'in nefis çinilerle süslü içi

Kanuni Süleyman, Veziriâzamın arizasını okuduktan sonra peşinen bu sözlere inanmamış, hatta Şemsi Ağa'ya:

— "Hâşâ ki Mustafa Han'ım bu küstahlığa cür'et ede ve benim hayatımda böyle bir vaz'ı nâma'kul irtikâb ede. Bazı müfsidler kendilerinin mâil oldukları şehzadeye mülk olsun diye bühtân ederler! Zinhar bu sözü bir dahi lisana getirmeyin ve bu makule mesaviye vücud vermeyin" demiştir.

Kanuni Süleyman'ın bilâhara bu tezvirata inandığı muhakkaktır. Zira, feci netice şehzade Mustafa'yı öldürtmesiyle or-

tadadır. Alman tarihçisi Zinkeisen de: Hürrem ve taraftarlarının şehzade Mustafa'yı İranla temas halinde bulunmakla, itham ettiklerine, Mustafanın da ithamdan haberdar olduğu için, bu şüpheyi babasının kafasından silmeye çalıştığına işaret eder. Padişahın büyük şehzadesinin, Rüstem Paşanın tezvirlerinin kurbanı olduğuna işaret eden mühim noktalardan birisi de, şair Taşlıcalı Yahya Bey'in mersiyesidir. Yahya Bey:

Meded meded bu cihânın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlileri aldı Mustafa hanı
Dolandı mihr-i cemâli, bozuldu erkânı
Vehale koydular al ile Al-i Osmanı

Diye başlayan mersiyesinin bir yerinde:

Getirdi arkasını yere Zal-i devr-i zaman
Vücuduna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan

sözleriyle Rüstem Paşanın rolüne temastan başka:

Bir iki eğri fesâd ehli nitekim semşir
Bir iki nâme-i tezvir-i kıldı katline tir

mısraı ile de, çevrilen fesada parmak basmaktadır.

Bizim kaynaklarımız hiç temas etmemekle beraber, Busbecq "Türk mektuplarında, Kanunî Süleyman'ın, İstanbul'dan hareketinden önce, Mustafa'nın kat'line dair şeyhülislâm Ebussuud Efendi'den fetva aldığından bahsedilmektedir. Batı kaynaklarının üzerinde fazlaca durdukları bu fetva meselesinde, Kanunî kıyaslama yoliyle şöyle bir hâdiseden bahsetmiş:

"Bir tacirin kölesi olan Zeyd, bir seyahata çıkan efendisinin, karısını, çocuklarını ve işlerini kendisine emanet etmesine rağmen, onun işlerini altüst, karısını iğfal edip çocuklarına tuzak ve nihayet efendisine de suikast hazırladığı taktirde şer'an hangi cezaya müstahaktır?" Sualini sormuş, buna karşı Şeyhülislâm Ebussuud Efendi de: "Elcevap katli vaciptir" diye fetva vermiştir.

Şehzade Mustafa'nın öldürülüşü anında Kanuni Süleyman'ın davranış şekline dair batı kaynaklarında görülen malûmat hakikaten tüyler ürperticidir. Batı kaynaklarına göre: Şehzade Mustafa yalnız başına otağ-ı humayûna girdiği sırada birdenbire yedi dilsiz ile karşılaşmıştır. Vaktiyle Veziriâzam İbrahim Paşayı sessiz sedasız şekilde boğmakta muvaffakiyet göstermiş olan bu dilsizler derhal şehzadenin üzerine atılmışlardır. Bir yanlışlığa maruz kaldığını zanneden zavallı şehzade bir taraftan dilsizlerle mücadele ederken, bir taraftan da babasını imdada çağırmak istemiştir. İşte tam bu sırada işin uzadığını nazarı itibara alan padişah, çadırın içindeki ipekli perdenin arkasından başını uzatarak, çabuk olmaları için cellâtlara işaret vermiştir. Osmanlı kaynaklarında, padişahın değil böyle bir işaret verişine şehzadenin boğulması sırasında nerede bulunduğuna dair malûmat da yoktur. Yalnız müneccimbaşı tarihinin bu nokta hakkında verdiği tafsilât diğerlerine uymamakta ve aynen şöyle demektedir: "Sultan Süleyman Hazretleri şehzâde Sultan Mustafa'yı katl için huzûr-u humayûnlarına ihzar ettiklerinde şehzade Sultan Mustafa kaziyyeden haberdar olup şehriyar hazretlerinin üzerine hücum eyledikte, mevcud bulunan huddâm müteferrik ve perişan oldular. Mahmud Ağa ol vakt güreşcilik fenninde mâhir olmağla

Kanuni'nin sevgili kızı Mihrimah Sultan (Aslı Topkapı Sarayı Müzesinde)

Sultan Mustafanın üzerine pürtâb edip yıktı ve bağladı, pes şehriyar hazretleri müşarünileyhi Zâl diye telkib buyurdular".

Mustafa'nın öldürülmesini takip eden günler zarfında, henüz rüştüne varmamış bulunan Süleyman veya Mehmed adındaki oğlu da hile ile annesinin elinden alınarak Amasyada boğdurulmuştur.

Kanunî Süleyman, büyük oğlunun boğulması sırasında ister fecî sahneye şahit olsun, ister olmasın, şurası muhakkaktır ki, hayatında en büyük hatayı işlemiştir. Netice itibariyle; fazla meclûbiyet gösterdiği bir kadının, damadı olan veziriâzamla işbirliği etmek suretiyle perde arkasından idare ettikleri bir fesat hareketi ile ordu efradı arasında dolaşan dedikodudan dolayı kapıldığı vehim yüzünden, Kanunî namı ile bağdaşamıyacak bir hata işlemiştir.

Şehzade Mustafa asker tarafından çok sevilen bir kimse olduğundan idamı duyulunca, Yeniçeriler derhal veziriâzamın cezalandırılmasını istemiye başladılar. Bu vaziyet karşısında Kanunî Süleyman gayet kurnaz davranarak derhal Rüstem Paşayı veziriâzamlıktan azledip, Tamşvar fatihi ikinci vezir Ahmed Paşayı veziriâzam yaptı. Ahmed Paşa da iki sene sonra Şehzade Mustafa gibi Hürrem Sultan ile Mihrimah Sultan'ın çevirdiği entrikanın kurbanı oldu. Şehzade Mustafa'nın idamı gibi Kara Ahmed Paşanın idamı da hoş karşılanmayıp teessüre sebep olmuştur. Kara Ahmed Paşanın idamından birkaç ay sonra İran şahının nezdine elçilikle giden Hasan Paşa'ya Şah Tahmasp "Şehzade Mustafa ile Ahmed Paşanın idamının, Kanunî Sultan Süleyman için büyük birer leke" olduğunu beyan etmişti.

Şehzade Mustafa sevimli, cesur, bedence kuvvetli, âlim ve san'atkârları koruyan bir kimse idi. Onun için asker tarafından sevildiği kadar âlim ve san'atkârlar tarafından da sevilirdi. Kendisi de bizzat edebiyat ile meşgûl olur ve güzel şiirler yazardı.

Şehzade Cihangir

Kanunî Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan dünyaya gelen oğullarının en küçüğü Cihangir idi. 937 (milâdî 1530-1531) yılında doğmuş olan Cihangir zârif, munis ve hassastı. Kanunî Süleyman, Şehzade Mehmed'in ölümünden sonra Cihangir'e fazla düşkünlük göstermeye başlamış, küçük şehzadesini diğerlerinden daha çok sever olmuştu. Onun için, yaşı sancağa çıkacak vaziyete geldiği halde Cihangir'i bir yere göndermeyerek yanından ayırmaz olmuştu.

Kanunî Süleyman Nahcivan seferine çıktığı zaman Şehzâde Cihangir'de yanında idi. İstanbul'dan ayrılırken Kütahya sancak beyi şehzâde Bayezidi Rumeli'nin muhafazası, için Edirneye gönderdiği cihetle merkezi hükûmetten itibaren küçük şehzâde Cihangir babası ile birlikte yola devam ediyordu.

Bu yolculuk sırasında Şehzade Cihangir, anneden ayrı büyük ağabeyisi Mustafa'nın öldürülmesi hâdisesine yakinen vukuf peyda etmek şanssızlığına uğradı. Bu yüzden derin bir üzüntüye kapıldı. Ortada bir şey yokken, bir fesat ve vehim neticesi ağabeyisinin birdenbire öldürülmesi hassas kalbinde onulmaz bir yara açtı. Evvelâ babasını neş'eye garkeden nüktedanlığından eser kalmadı. Her geçen gün biraz daha erimeye başladı.

Kanunî Süleyman 8 kasım 1553 te Halep'e vasıl olunca şehzade Selim'i Maraş'ta kışlamaya memur etti. Aradan birkaç gün geçince Cihangir'in yatağa düştüğü görüldü. Uğraşmalara rağmen kurtarılamıyarak 27 kasım 1553 günü Halep'te vefat etti.

Cihangir'i ölüme götüren sebep, hiç şüphesiz Mustafa'ya tatbik edilen fecî muameleden duyduğu derin teessürdü. Lâkin eski Osmanlı müverrihleri bu noktayı teşrihten âdeta sakınırlar. Meselâ, hâdiselerin içinde bizzat yaşıyan Celâl zâde Mustafa Çelebi Cihangir'in ölümünü şöyle birkaç satırla geçiştiriverir: "Padişah Zilhiccenin birinci (8 kasım 1553) çarşamba günü Halep'e geldi ve o gün ahali tarafından istikbal edildi. Doğruca Halep sarayına giderek kondu. Şehzade Mustafanın hâdisesi ne de olsa padişahı müteessir etmişti. Tesadüfen şehzade Cihangir'in de rahatsızlığı baş gösterdi. Hekimler tarafından bir hayli ilâçlar verilerek tedavisine ihtimam edildiyse de şifa bulamayıp o da vefat etti".

Öldüğü sırada 22 ilâ 23 yaşlarında bulunan şehzâde, Cihangir'in cenazesi Halep'ten İstanbul'a nakledilerek Şehzâde Camii yanında biraderi Mehmed'in türbesine defnedildi. Kanunî Süleyman İstanbul'a dönünce

küçük şehzadesinin hatırasını tâziz için onun namına bir câmi inşa ettirdi. Fındıklının üst tarafında bulunan cami ile etrafındaki semt hâlen Kanuni'nin bu şehzâdesinin namını taşımaktadır.

Düzme Mustafa Vak'ası

1554 yılında Rumeli'de bir isyan çıktı. Şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden birinin etrafında toplanan kalabalık bir grup tarafından çıkarılan bu isyan, tarihe "Düzme Mustafa Vak'ası" diye geçti. Düzme veya sahte Mustafa şeklinde tarihe mal olan şahsın, şehzadelikle uzak yakın hiç bir ilgisi bulunmamakla beraber, onun nâmı etrafında çıkan isyan; Şehzâde Mustafa vakasının bir aksülâmeli olduğu; ayni zamanda, Şehzâde Bayezid meselesine tesir eden tarafları da bulunduğundan bu arada tetkiki uygun görüldü.

Şehzade Mustafa'yı seven tımarlı sipahiler, onun başına gelen feci hâdiseden fazlaca üzülmüşler, fakat Kanuni'nin aldığı âni ve sıkı tedbirler yüzünden seslerini çıkaramamışlardı. Memnuniyetsizliklerini, Nahcivan seferi sırasında gönülsüz harbetmekle belli etmişlerdi. Kanunî Süleyman bu durumun farkında idi. Onun için, Nahcivan seferi dönüşünde Amasya'da kaldığı altı aylık müddet zarfında, tımarlı Sipahiler arasındaki memnuniyetsizlik havasını dağıtmak, bir taraftan da merkezi hükûmetin onlar üzerindeki otoritesini kuvvetlendirmek için bazı tedbirler aldı. Tımar erbabını memnun etmek üzere onlara bol bol ihsanlarda bulunurken, merkezi hükûmetin otoritesini takviye gayesiyle de, 20 bin akçeden yukarı dirliklerin, yalnız Âsitâne Yeniçerilerine verileceğini ilân etti.

Tımar erbabı, Padişahın icraatının birinci kısmından ne kadar memnun olduysa, ikinci kısmından da o derece memnuniyetsizlik hissetti. Zira, yüksek gelirli dirliklere kavuşma imkânı, onların ellerinden alınmış oluyordu. Bu yüzden, Anadolu'da, Şehzâde Mustafa'nın katlinden doğan gergin hava mevcudiyetini muhafaza etti. Gayrı memnun zümreyi teşkil eden Tımar erbabı ile Levendler yâni çift bozan reayânın durumu ıslâh edilmediği takdirde, bunlar, her hangi bir vesileden faydalanarak başkaldırabilirlerdi. Başkaldırma hâdisesi Anadoluda da Rumeli'de de patlak verebilirdi. Çünkü gayrı memnun zümre İmparatorluğun her iki eyaletinde de mevcuttu. Nitekim Padişahın Anadolu'da bulunuşu, Rumeli'deki gayrı memnun zümrenin sesini çıkarması için bir fırsat teşkil eyledi. Hâdise, Kanuni Amasya'da iken Rumeli sipahilerine yerlerine dönmek üzere izin verildiği sırada patlak verdi.

İsyan hareketi, bir saltanat dâvası şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Kendisinin Şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden adamın etrafında ilk hamlede 10 bin kişi toplanmış, kısa bir müddet sonra isyancıların miktarı 40 bin kişiyi bulmuştu.

Şehzâde Mustafa'ya benzerliğinden istifadeye kalkışan bir şahıs, hakiki Mustafanın kendisi olduğunu, Konya Ereğlisi civarında Aktepe'de öldürülmek üzerey-

Bu resim yanlış olarak birçok yerlerde Hurrem Sultan diye çıkmıştır. Halbuki üstündeki sarih yazılara göre, Rüstem Paşanın zevcesi ve Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultandır.

ken ümeranın yardımı ile kaçtığını, kendi yerine bir başkasının öldürüldüğünü ileri sürerek saltanat iddiasında bulunuyordu.

Kanuni'nin oğlu Mustafa'nın başından, Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafaya benzer bir macera geçmediğine göre; isyancıların, saltanat iddiasına kalkışan şahsın Şehzâde Mustafa olduğuna inanabileceklerini iddia etmek hayli müşküldür. Bu bakımdan, merkezî hükûmetin icraatından memnun olmayan zümrenin, Şehzâde Mustafa isminin memleket dahilinde uyandırdığı sevgi ve sempatiyi, kütleleri harekete getirmek için bir silâh alarak kullandıkları görülmektedir.

Düzme Mustafa'nın etrafına Varna, Silistre, Selânik ve Yenişehir taraflarının timar erbabından bir çok kimseler toplandı. İsyancıların reisi derhal kendisine vezirler, kazaskerler ve sair memurlar tayin etti. Akıncı taifesinden Üveyl Tuğca - Uyul doğdu (yahut Toyca) adında birini de sadrâzam yaptı. Üveyl Tuğca, Dobruca'daki

Mihrimah Sultan'ın Edirnekapıdaki camii

Aynı Sultan'ın Üsküdar İskelesindeki camii

sofular arasına girerek, bir çok kimsenin kendilerine iltihakını sağladı. Böylece isyancıların miktarı kırk bin kişiye yaklaştı.

Düzme Mustafa hadisesi patlak verdiği sırada, taht muhafazası için Edirnede bulunan şehzade Bayezid, bir taraftan vaziyeti babasına bildirirken diğer taraftan da isyancıların üzerine bir miktar kuvvet gönderdi. Niğbolu sancak beyi Dulkadırlı Mehmed Han'ı da isyanı bastırmaya memur eyledi. Kanunî Süleyman isyan haberini, Amasya dönüşü Bolu'ya geldiği sırada aldı. Bunun üzerine, üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşayı üç bin yeniçeri ve bir kaç bin sipahi ile Bayezid'e yardımcı gönderdi. Fakat padişahın yolladığı kuvvetlerin âsilerle çarpışmasına lüzum kalmadı; Sokullu Mehmed Paşa daha Edirne'ye varmadan düzmece yakalanmış bulunuyordu.

Sahte şehzadenin yakalanmasında; şehzade Bayezid ile Dulkadırlı Mehmed Han'ın, âsi saltanat müddeisinin sadrazamı Üveyl Tuğcaya yaptıkları vaidler ziyadesiyle müessir olmuştu. Kendisine yapılan vaidler üzerine, âsi düzmeceyi ele verip yakalanmasını sağlayan Üveyl Tuğca, onu, Mehmed Han'a göndermiş; Mehmed Han da Sokullu'ya teslim etmiştir. Âsi düzmece İstanbul'a getirilmiş, Divan -ı hümâyunda sorguya çekildikten sonra idam edilmiştir. (18 Ağustos 1555). Üveyl Tuğca'ya ise, âsiyi ele verişinin mükâfaatı olarak güzide bir zeamet tevcih edilmiştir.

Şimdiye kadar tarihçiler, Kanunî'nin oğlu Mustafanın adını siper ederek yapılan isyan hareketinin sebep ve mahiyetini lâyıkı veçhile araştırmayarak, bunu basit bir vak'a olarak geçiştirmişlerdir. Halbuki Busbecq'in bu hâdiseye dair yazdıklarına bakılacak olursa; mesele Şehzâde Selim'e karşı tahtı kendisine temin etmek isteyen Şehzade Bayezid'in bir komplosundan ibarettir. Sehzâde Bayezid hakkında değerli tetkikatta bulunmuş olan Dr. Şerafettin Turan; Busbecq'in bu meseleye dair yazdıkları ile Topkapı Sarayı müzesi arşivinde (E. 6337) numarada kayıtlı bir arz tezkeresinde Şehzâde Bayezidin Niğbolu'ya Üveyl Tuğca'nın evine adam göndermiş olduğu şeklindeki ifade

üzerinde fazlaca durmakta ve: "Bayezid'in, Düzme Mustafa vak'asındaki rolünün Busbecq'in kaydettiği derecede ileri varıp varmadığını yani bu komployu bizzat tertip edip etmediğini maalesef tespit edemiyoruz. Bununla beraber onun bu komplodan, istifade etmek istediği anlaşılmaktadır." Sözleriyle, hâdiseyi bir komplo şeklinde kabul eylediği kroniklerinde, Busbecq'in Bayezid'i suçlandırıcı iddialarını az çok teyid eder görülmektedir. Kanaatımızca: Osmanlı bir bilgiye rastlanılmadığı, yukarıda zikredilen arz tezkeresi de sarih bir şey ifade etmediği cihetle, meseleyi bu gün için bir komplo şeklinde telâki eylemek de mümkün değildir. Zâten bu vak'ada Busbecq'in bildirdiği üzere Bayezid'in veya merhum Ahmed Refik'in kanaatınca Hurrem Sultan'ın rolü ispat edilmedikten sonra, hâdise komplo telâkki olunamaz. Düzme Mustafa hâdisesinin asıl mühim tarafı; Kanunî'nin ihtiyarlık devrinde, Anadolu ve Rumelideki tımar erbabı arasında, merkezi hükûmetin bilhassa iktisadî icraatından memnun olmayan ayaklanmaya hazır geniş bir zümrenin mevcudiyetini ilk defa açığa vurmuş olmasıdır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Avrupalı ressamların yaptığı portrelerinden alınmış bir resmi

Şehzade Bayezid

En büyük şehzâde Mustafa ile en küçük şehzâde Cihangir'in ölümlerinden sonra Kanunî Süleyman'ın hayatta iki oğlu kalmıştı. İkisinin de annesi Hurrem Sultan olan bu şehzadeler Selim ve Bayezid idi. 1524 yılında doğmuş olan Selim Bayezid'den iki yaş kadar büyüktü.

Kanuninin hayatta kalan iki şehzâdesinden Selim içki ve eğlenceye düşkün, ayni zamanda bu huyların bir neticesi olarak âtıl bir tipe malikti. Bayezid ise, hareketli ve cengâver ruhlu, mütevazı ve cömertti. Ayni zamanda şair olan Bayezid, dedesi Yavuz Selim gibi kalem ile kılıcı ayni kabiliyette kullanacak bir yaratılışa sahipti.

Mustafa'nın ortadan kalkmasına rağmen, sarayda şehzâdelerle ilgili faaliyetler son bulmamıştı. Hurrem Sultan ile Mihrimah Sultan'ın ve kendilerine vasıta kıldıkları kimselerin davranışları şehzâdeleri birbirini kıskandıracak bir hava taşımaktaydı.

Osmanlı hanedânında saltanatın intikal şekline ait bir kanun mevcut olmadığından, Kanunî'nin iki, şehzâdesinin aklından da saltanata nail olmak geçmekteydi. Şimdiye kadar ekseriyetle büyük oğullar tahta geçtiği için "Ekberiyet" an'anesi gereğince, Selim kendisini tahta namzed görmekte; Bayezid ise, daha ziyade annesinin kendisini tutması ile etrafında yarattığı sevgiden kuvvet almaktaydı. Osmanlı kaynaklarının hemen ekserisinin bildirdiğine göre Hurrem Sultan Bayezidi daha çok sevmekte ve onun padişahlığını arzulamaktaydı. Meselâ, Müneccimbaşı "Sahaif - ül - ahbar" ının 3 üncü cildinin 502 nci sahifesinde : "Şehzade Sultan Bayezid'in ba - ebeveyn hemşiresi olan Mihrimah Sultan Rüstem Paşanın zevcesi idi. Felacerem mezbure ve validesi Sultan Bayezid'e velâved ahd tahsili daiyyesine düştüler. Mülâhazalarının

da bu hususta Selim Han'ın asla rekabeti olmayıp, heman ancak sultan Mustafanın define muvaffak olmakla, bu madde de Rüstem Paşayı vasıta edüp, anın sâ - i ve nifâkı ile maslahat tamam oldu" diyerek, Bayezid'in veliahdlığını temine çalıştıklarını ve bu hususta Rüstem Pasanın vasıtalığından faydalandıklarını bildirmektedir.

Buna mukabil, eski kaynaklarda sarih bir ifadeye rastlanmadığı halde bazı müellifler, şehzâdeler arasındaki hadiselerin cereyan tarzına bakmaktan ziyade Selim, in karakterini ve simasının annesine fazlaca benzeyişini gözönünde bulundurarak, Hurrem Sultanın Selim'e taraftar olabile-

Bayezid ile Selim arasındaki saltanât ceği neticesini çıkarmak isterler.

dâvasının mahiyeti ve dolayısiyle hadiselerin cereyan şekli hakkında en geniş bilgi veren kaynak müverrih Âli'nin "Nadir - ül meharib" adlı eseri ile "Künh-ül ahbar" isimli tarihidir. Diğer Osmanlı müverrihleri umumiyetle bu meseleye dair bilgiyi Âli'nin "Künh - ül ahbar" ından almışlardır. Âli şehzadeler dâvasının cereyan ettiği yıl-

Kanuni'nin Macar tarih kitaplarında çıkan uydurma bir resmi

larda yaşadığından bir çok şeyleri görmüş, fakat eserini Selim zamanlarında yazdığından ister istemez tarafgirlikten kurtulamamıştır. Son senelerde Bayezid meselesini inceleyen Dr. Şerafettin Turan arşiv vesikalarından da istifade suretiyle meydana getirdiği "Kanuni'nin oğlu şehzade Bayezid vak'ası" isimli eserinde hâdiseye bir hayli vuzuh kazandırmıştır.

Şehzadeler ve Rüstem Paşa

Mustafanın ölümünden sonra şehzâde Bayezid gerek saray tarafından sevilişi gerekse asker tarafından tutuluşu dolayısiyle, babasının arkasından saltanatın kendisine müyesser olacağına inanmakta idi. Bu inancı da hareketlerinden belli oluyordu. Hatta 1557 senesinde Mekke emiri tarafından İstanbul'a gönderilen Kudbiddin Mekki adındaki şahıs Kütahyada geçerken şehzade ile görüşmüş ve Bayezid'in bu inançta olduğunu müşahede eylemişti. Bayezid'in böyle düşünmesine mukabil Selim umumiyetle mütevekkil davranır görünüyor, hadiselerin gelişme şekline göre vaziyetini ayarlamayı daha uygun buluyordu. Selim'in annesi Hurrem Sultanın Bayezid'e daha fazla meyil gösterdiğinin de farkında olması icap ederdi. İhtimal onun mütevekkil görünüşü de daha ziyade bu sebepten ileri gelmekteydi. Şayet Hurrem Sultan Kanunî kadar yaşasaydı, taht muhtemelen Bayezid için garantilenebilirdi. Lâkin onun 1558 senesi Martının 16 sında ölümü vaziyetin başka türlü gelişmesine yol açtı. Bayezid'i tutmakla beraber, sağlığında bir muvazene unsuru gibi görünen Hurrem Sultan ortadan kalkınca, şehzâdeler arasında için için devam etmekte olan saltanat dâvası da açığa çıkma istidadı gösteriverdi. Bunun üzerine Kanunî her iki şehzâdenin de sancaklarını tebdil etti.

Kara Ahmed Paşanın idamını müteakip ikinci defa veziriâzam olan Rüstem Paşa, şehzâdeler meselesinde, kuvvetle muhtemeldir ki, zevcesi ve kayın validesi sebebiyle Bayezid'in hükümdarlığına taraftardı. Lâkin daha sonra padişahın hangi tarafı tuttuğu kesin şekilde belli oluncaya kadar bitaraf bir tavır takındığı müşahede olunmaktadır. Bu rolü tatbike çalıştığı sırada, daha ziyade şehzâdelerle ilgi-

li bir şahıs olan Lalâ Mustafa Paşa ile uğraştığı görülmektedir.

İkinci defa sadarete geçince ilk intikamı şair Taşlıcalı Yahya Beyden almak istiyen Rüstem Paşa, şehzâde Mustafa için yazdığı mersiyesi dolayisiyle onu öldürmeye muvaffak olamayınca, Lalâ Mustafaya pençesini takmaya çalışmıştır. Kara Ahmed Paşanın sayesinde mirahurluğa kadar yükselmiş olan Lalâ Mustafanın rütbesini tenzil ile Çaşnigirbaşılığa indirmiş, bilahare bununla da iktifa etmiyerek Safed sancağına sürdürmüştür. Lala Mustafa Paşanın İstanbuldan ayrılmakla hayattan da ayrılmış olmadığını nazarı itibara alan Rüstem Paşa onu şüpheli bir adam mevkiinde bırakmak istemiş, evvelce Şehzade Bayezid'e mensubiyetini hesaplıyarak bu defa kendisini Selim'in lalalığına tayin etmiştir.

Rüstem Paşanın o sırada şehzâdelerin yekdiğerine hasım kesileceğini anladığı, binaenaleyh bu tayinin Lalâ Mustafayı müşkül mevkide bırakacağını hesapladığı

Hurrem (Roxolan) Sultanın diger bir portresi

Şehzadeler meselesinin ilk devresini sevgili oğlu Bayezid lehine halleden Kanuni'nin zevcesi Hurrem Sultan
(Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

anlaşılıyordu. Lâkin kurnaz bir kimse olmakla beraber Rüstem Paşanın bu defa tahmininde aldandığı görülmektedir. Zira kurnaz bir kimse olan Lalâ Mustafa Paşa Selim'e hoş görünmesini bilmiş ve kısa zamanda onun itimadını celbederek kendisine ısındırmıştır.

Şehzadeler davasında Lala Mustafa Paşanın Rolü

Sadece eski Osmanlı kroniklerine istinat eden tarihçilerin hemen hepsi şehzâdeler dâvasında Lala Mustafa Paşanın büyük tesiri olduğunu hatta Bayezid sâkin şekilde dururken onun bir takım hileli hareketlerle Bayezid'i Selim'e karşı tahrik ettiğini zikrederler. Hadise etraflı şekilde tetkik edilince; Lala Mustafa Paşa'nın bir takım hilelere baş vurduğu anlaşılıyorsa da, onun rolünün bugüne kadar izah edildiği derecede şumullü olmadığı da meydana çıkmaktadır.

Lala Mustafanın mektupları arşivlerimizde bulunup tetkik edilemediği için şehzâdelerin veliahdlık dâvasında Lala'

Hurrem Sultan

(İlâve : 94)

★

Osmanlı İmparatorluğunun en kudretli devrinde, saray kadınlarının nüfuzundan bahsedilmesine sebep olan Hurrem Sultan, saraya bir câriye olarak girmiş, padişah zevceliğine yükseldikten başka, Kanunî gibi bir hükümdar üzerinde nüfuz tesis etmesiyle nazarı dikkati celbetmiştir. Avrupa tarih ve edebiyatında "Roxolane", bazen de "Rosanne" diye anılan bu kadının Rus veya Leh aslından olduğu söylenir. Memleketinin Galiç'ya'da "Robotyn/Rogatinas" şehri, babasının da Marsigli adlı bir piskopos olduğu aynî şekildeki söylentiler arasındadır. Kırım tatarlarının Dniestr üzerine yaptıkları bir akında ele geçirilmiş olması bakımından slav ırkından geldiğinde şüphe bulunmıyan Roxolane'nın, Osmanlı sarayına intikalinden sonra, kısa zamanda padişah üzerinde tesir icra edecek derecede varlık göstermesinde, onun, güzelliğinden daha çok cazibesinin, aynı zamanda zekâ ve kurnazlığının rol oynadığı anlaşılıyor. Hurrem Sultan hakkında ilk malûmat verenlerden Pietro Bragadino'nun onu "genç, güzel değil, fakat şirin" şeklinde tavsifi pek yerinde görünmektedir. Hammer "Devlet-i Osmaniye Tarihi" isimli meşhur eserinin altıncı cildinin zeylinde, Venedik cumhuriyetinin İstanbul elçisi Bernardo Navagero'dan naklettiği bir hâdise ile, Hurrem Sultan'ın hırçınlık ve kurnazlığına bir misal vermek istemiştir. Venedik elçisinin bildirdiğine nazaran: Roxolane bir gün, Kanunî'nin ilk gözde hasekilerinden Gülbahar Sultan ile kavga etmiş, Şehzâde Mustafa'nın annesi olan ve Çerkez aslından gelen Gülbahar Sultan ona hakaretamiz kelimeler sarfettiği gibi, tırnaklariyle yüzünü de çizmiştir. Bu kavgadan biraz sonra Kanunî Süleyman kendisini huzuruna çisinin bildirdiğine nazaran: Roxolane bir kadın olduğunu, yüzü gözü çizik bir halde bulunduğunu, bu vaziyetiyle padişahın huzur ve nazarlarını rahatsız etmemek istediğini" bildirmek suretiyle hükümdarın nazarı dikkatini kendi üzerine çekmiştir. Kanunî'nin bu hâdiseden sonra Hurrem'i nikâh ettiği, Gülbahar Sultan'ı da oğlunun sancak beyi olarak bulunduğu Manisa'ya gönderdiği söylenmekteyse de, Gülbahar'ın Manisa'ya yollanışı Hafsa Sultan'ın ölümünden sonraya rastlamaktadır.

→

Padişahın hasekileri arasında yer alıp Mehmed, Cihangir, Selim ve Bayezid'den mürekkep dört erkek, Mihrimah Sultan'dan ibaret bir kız çocuğu dünyaya getiren Hurrem Sultan, Kanunî'nin ihtiyarlık devrinde şehzâdelerle ilgili meseleler üzerinde bizzat müesir olmuştur. Padişahın annesi Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra sarayda en fazla sözü geçen kadın haline gelen Hurrem Sultan, kocası üzerindeki nüfuzundan istifade ile, hükümdarlığı kendi çocuklarına maledebilmek üzere faaliyete koyulmuştur. Bunun için, Gülbahar Sultandan dünyaya gelen en büyük şehzâde Mustafa'yı hedef ittihaz ederek, onun ortadan kalkması uğrunda gayret sarfetmiştir. Şahsî meziyetlerinin de tesiriyle ordu ve halk tarafından tutulan şehzâde Mustafa'yı istemeyen Hurrem Sultan, onu tutan kimselerin de aleyhdarı kesilmiştir. Veziriâzam İbrahim Paşaya aleyhdar kesilişi sebepleri arasında bu noktaya da yer verilir.

Şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırmaya niyet eden Hurrem Sultan, büyük şehzâdeye karşı kendi oğullarından Bayezid'i destekliyerek, padişahın da Bayezid üzerinde sevgisinin artmasına çalışmıştır. Böylece Kanunî'nin Bayezid'e karşı alâkası fazlalasmıştır. Kızı Mihrimah Sultan'ın kocası olan veziriâzam Rüstem Paşa ise, kayın validesinin tesiriyle Bayezid'e taraftar, buna mukabil Mustafa'ya da aleyhdar kesilmiştir.

Hurrem Sultan'ın uğraşmaları neticesi şehzâdeler arasında meydana gelen bu tarafgirlik meselelesini, Şehzâde Selim ile musahibi Celâl Bey arasında cereyan eden şu konuşmada en güzel ifadesini bulmaktadır. Hurrem Sultan ve Rüstem Paşanın tesiriyle, babası Kanunî Süleyman'ın da Bayezid'i tutmaya başladığını duyan Şehzâde Selim, bir gün musahibi Celâl Bey ile içki içerken:

"— Halk arasında bizim için ne derler? Saltanatı kime tahmin ederler?

Diye sormuş. Celâl Bey de: Bayezid'i babası, annesi ve veziriâzamın: Mustafa'yı da askerin tuttuğunu söyleyince, Selim:

— Sultan Mustafa'yı en kuvvetlisi istesin, Bayezid Hanı ana ve babası talebetsin, Selim fakire de mevlâsı rağbet et-

→

→

sin; biz sefamızı sürelim, yarının sahibi var" demiştir.

Hakikaten Selim'in bu mütevekkil konuşmasında tezahür ettiği vechile, en büyük kuvvet olan "yarının sahibi" tahtı Selim'e nasibetmiştir ama, iş o kerteye gelinceye kadar, Hurrem'in entrikasının da tesiriyle evvelâ Şehzâde Mustafa ortadan kaldırılmıştır.

Şehzâde Mustafa'nın idamının akabinde veziriâzam yapılan Kara Ahmed Paşa da, Hurrem'in tesiriyle katledilen bir kimsedir. Hurrem Sultan'ın Kara Ahmed Paşaya hasımlığı, veziriâzamlığı damadı Rüstem Paşaya ikinci defa temin etmek endişesinden ileri gelmiştir.

İki veziriâzam ile bir şehzâdenin öldürülmesinde hissedar bulunan Hurrem Sultan, Şehzâde Mustafa'nın idamından sonra Selim ile Bayezid arasında veliahdlık mücadelesi başlamak üzereyken, kendisi Bayezid'i tutmakla beraber, iki oğlu karşısında bir muvazene unsuru rolünü oynamaktaydı. 16 mart 1558 de ölünce bu muvazene kayboldu. Şehzâdeler arasındaki geçimsizlik mücadele safhasına intikal ettikten başka, onun tuttuğu Bayezid de en sonunda partiyi kaybetti.

Hurrem Sultan'ın Kanuni üzerinde fazlaca müessir olmasının en büyük sebebi, muhakkak ki, padişahın onu büyük bir aşkla sevmesinden ileri gelmekteydi. Kanuni'nin, muhtelif vesilelerle İstanbul'dan

→

→

uzakta bulunduğu sırada Hurrem Sultan'a yazdığı mektuplarda bu sevgi pek aşikâr şekilde belli olmaktadır. Hurrem Sultan'ın padişaha gönderdiği mektuplarda da mukabil sevgi göze çarpar.

İmparatorluğun en parlak devresinde yaşıyan ve bu asır içinde Osmanlı sarayının en mühim kadın siması olarak tezahür eden Hurrem Sultan, bir takım bayındırlık eserleri meydana getirdiği gibi, namına eser meydana getirilmesine de vesile teşkil etmiştir. Kendisinin yaptırdığı en mühim eser, İstanbul Aksaray'da câmi, medrese, mektep, imaret ve darüşşifadan ibaret topluluktur. Kanuni Süleyman da onun adına Mekke ve Medine'de birer imaret yaptırmış, Edirne'ye su getirterek bir çok çeşmeler açtırmış, Meriç üzerindeki Cesri Mustafa Paşa'da da cami, imaret, kervansaray inşa ettirmiştir.

Bibliyografya : Hammer (M. Âtâ); Devlet-i Osmaniye Tarihi C. II. Busbecq (Hüseyin Câhid), Türk mektupları. Âli; Künh-ül ahbar. Ahmed Refik; X. asr-ı hicride İstanbul hayatı. Ahmed Refik; Hurrem Sultan'ın son seneleri (Yeni mecmua, sayı 32). Müneccimbaşı: Sahaif-ül ahbar. Feridun Bey; Münşeat C.: II. Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. İorga; Geschichte der Osmanischen Reiches. Çağatay Uluçay; Haremden mektuplar. Topkapı sarayı arşivi No: 5038. 6036. 7816. 7702.

nın rolünün derecesi hakkında son sözü söylemek biraz müşkilât arzetmekteyse de, arşiv ve kütüphanelerimizde mevcut sair vesika ve eserler bir çok şüpheli noktayı aydınlatacak kuvvettedir.

Bayezid ile Selim arasında geçen hâdiseler, sonuna kadar takip edildiği zaman, hem meselenin mahiyeti , hem de Lala Mustafa'nın bunda ne dereceye kadar müessir olacağı kendiliğinden anlaşılacaksa da, Osmanlı kroniklerinin onun hakkında verdiği bilgiye temas etmek te faydadan hâli değildir.

Lala Mustafa Paşa Selim'in maiyetine tayin edildiği zaman Selim Manisa'da bulunuyordu. Sefer dönüşü Manisa'ya gitmek üzereyken, eski efendisine hürmetlerini sunmak için Kütahya'ya uğradı. Bayezid, Lala Mustafa'nın kendisine bağlılık göstermekte olduğuna dair mevcut kanaati dolayısiyle, onu yanında alıkoymak istedi. Lâkin Lala Mustafapaşa vaziyeti çok iyi idare ederek "böyle bir hareketin Padişah tarafından iyi bir telâkkiye mazhar olmıyacağını" beyanla itizarda bulundu.

Eski Osmanlı kaynaklarının ifadesine göre: "Lala Mustafa, Selim'in yanına gidince, yeni efendisini kendisine ısındırmak için, fırsat buldukça ona bir takım tahrik edici telkinlerde bulunmuştur. Bu telkin ve tahriklerle şehzadenin saltanat hırsının kabarmasını temin etmiş, bilâhare onun Veliahdlığını garantilemeye yarıyacak faaliyete koyulmak üzere kendisinden müsaade istemiş, Selim'den muvafık cevap alınca derhal faaliyete koyulmuştur. Çalışmasını kurnazca başaran Lala Mustafa önce Bayezid'e bir mektup yazmıştır. Eski adamı olması bakımından Bayezid'in kendisine itimad edeceğini hesapladığından bu mektubunda; Selim'in sarhoşluğundan, devlet idaresine kabiliyetsizliğinden bahsettikten sonra, eski efendisine karşı sadakatini inandırıcı kelimelerle tekrarlamış, Selim'in tasvibinden geçen bu mektubu emin bir adamı ile Bayezid'e göndermiştir."

Hurrem Sultanın sevgili ve muhterem zevci Kanuni'ye yazdığı mektuplarından biri
(Aslı Topkapı Sarayı müzesi arşivindedir)

Bayezid'in böyle bir mektup alması takdirinde kardeşine karşı mücadele için ümide kapılması gayet tabiîdir. Zira, Selim'in yanındaki adam bile kendisine taraftarlık ettikten sonra, mücadele imkânları daha fazla artıyor demekti. Devlet idaresine karşı kabiliyetsizlikleri en yakın bir kimse tarafından açıklanan Selim'i, babasının da tercih etmiyeceğini düşünmekte haklıydı. Şimdiye kadar cereyan eden bazı hâdiselere bakarak babasının, kendisini tercih etmekte olduğu neticesini çıkardı. Zira Kanunî Süleyman 1543 Macaristan seferine çıkarken onu beraberine almış, ertesi sene tertiplenen av eğlenceleri sırasında yine yanında Bursa'ya götürmüş, Bursa'dan beraberce dönüldükten sonra da vazife ile Edirne'ye göndermişti. Kanunî Süleyman seferlere çıkarken onu iki defa merkezi hükûmet ve Rumeli'nin muhafazası işiyle vazifelendirmişti. Bu neviden vazifeyi en son olarak Kanuni'nin Nahcıvan seferi sırasında görmüştü. Binaenaleyh, babası onda, Selim'den daha fazla kabiliyet görüyor ve daha çok teveccüh gösteriyordu ki, bu neviden vazifeleri ona veriyordu.

İşte bu neviden düşüncelerle kendi lehine neticeler çıkaran Bayezid, Lala Mustafa'nın mektubuna müsait cevap vermiş Lala Mustafa ise, Bayezid'den gelen mektubu hiç açmadan Selim'e teslim ettiğinden, Selim nezdindeki itimad ve itibarına biraz daha kuvvet kazandırmıştır.

Yine eski kroniklerin anlattığına göre: Lala Mustafa Paşa, Bayezid'in aldandığını görünce, eski efendisine bir mektup daha yazarak, hakaretâmiz sözlerle Selim'i mücadeleye davet etmesini bildirmiştir. Bayezid de, kendisine taraftarlığına inanmakta devam ettiği Lala Mustafa'nın tavsiyesine aynen uymuş, Selim'e hakaret dolu bir mektup ile bir kadın elbisesi ve bir hotoz göndermiştir. Bu nesneler o zaman için erkeklik ve mertlik duygusunu hayli inciten şeyler olduğu için dâvanın kızışmasına vesile teşkil etmiştir. O sırada Bayezid'i Padişah nezdinde kötülemeyi düşünen Selim, Lala Mustafa'nın tavsiyesiyle Bayezid'in mektubunu ve gönderdiği şeyle-

ri Kanuni'ye yollamıştır.

Eski Osmanlı kaynaklarından Peçevî, Âli ve Solakzâde'nin kaydettiğine göre: Kanunî Süleyman, büyük şehzadesi Selim'den bu haberi alınca Bayezid'e bir tekdirname göndermiş, küçük oğlunu azarlıyarak, Selim'e karşı takındığı tavırdan vazgeçmesini ihtar etmiştir. Yine eski kaynakların ifadelerinden anlaşıldığı üzere; Lala Mustafa, İstanbul'dan Bayezid'e bu tekdirnamenin yazıldığını haber almış, mektubu getiren adamı yolda yakalatarak, hem mektubu elinden almış, hem de adamı öldürtmüş, üstelik suçu da Bayezid'e yükletmiştir. Bunun üzerinedir ki Kanunî, şehzadelerin yerlerini değiştirmiştir.

Müverrih Âli, Selim'in aleyhinde kalem kullanmamak endişesiyle hâdiseyi bu şekilde anlattığından, hem Lala Mustafa'nın rolü aslından çok büyük görünmekte, hem de şehzadeler arasındaki mesele hakikî cephesiyle izah edilmemiş olmaktadır. Halbuki çeşitli kaynaklara başvurulduğu taktirde, meselenin aşağıda anlatıldığı tarzda olduğu meydana çıkmaktadır.

Bayezid ve Selim'in sancak merkezleri

Şehzade Bayezid, veliahtdlık dâvasına kalkmak üzere iken Sancak Beyi sıfatiyle Konya'da bulunuyordu. Hürrem Sultan'ın

Hurrem Sultan'ın eski bir albümden alınmış resmi

Hurrem Sultan
(Almanca, Die Frauen des Orients adlı eserden)

tavassutu sayesinde Kütahya'ya nakledilmesi üzerine, bundan fevkalâde memnuniyet duydu. Babasına yazdığı mektupta sevincini belirten Bayezid'i, esas memnun eden şey, merkezî hükûmetin yakınına gelişiydi. Bayezid Konya'dan Kütahya'ya gelirken Selim Manisa'da bulunuyordu. Kütahya, Manisa'ya nazaran İstanbul'a daha yakın olduğuna göre, Bayezid, Selim'e tercih edilmiş addedilebilirdi. Fakat, buraya tayinini sağlıyan Hürrem Sultan'ın ölümüyle, (16 Mart 1558) esas hâminin, daha doğrusu şehzadeler arasında muvazeneyi sağlıyan şahsın ortadan kalkması, Bayezid'in burada saltanat duygularını açığa vurmasiyle neticelendi.

Veliahdlık mücadelesinin hakikî sebepleri

Bayezid ile Selim arasında başgösteren mücadele, peşinen, Kanunî'yi devirip tahta

geçmeyi hedef tutan bir hareket olmayıp, Padişahın sağlığında veliahdlığı garantilemekten ibaretti. Mustafa'nın ölümü üzerine Selim "Ekberiyet" an'anesi bakımından tabiî veliahd durumunda idi. Bayezid'i yeknazarda endişeye sevkeden durum da bundan ibaretti. Fakat, Bayezid faaliyete geçtiği taktirde kolaylıkla taraftar bulabilecek durumda idi. Zaten o sırada Anadolu halkının iktisadî vaziyeti ve psikolojik havası hükûmet aleyhine bir harekete sürüklenmeğe müsaitti. Zira:

a) Ümid-Burnu yolunun bulunmasından sonra, ticaretin Akdeniz dışına kayması dolayısiyle, diğer Akdeniz memleketlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da, ticaret zarara uğramış, bilhassa Doğu Akdeniz memleketleri bundan daha fazla müteessir olmuştu. Ticarî faaliyetin azalması Osmanlı memleketlerinde bir para noksanlığı tevlit etmişti. Çünkü kıymetli madenden mürekkep para, ticaretin faal olduğu sahaya tabiî şekilde akmış bulunuyordu. Osmanlı ülkesinde en ziyade para sıkıntısı çeken zümre ise, Anadoludaki Tımar erbabı idi. Bu vaziyet, hükûmetten gayrı memnun bir grubun teşekkülüne, veya, iktisadî menfaat vaadeden bir kimsenin arkasından koşacak kalabalık kümelerin ortaya çıkmasına müsaitti. Şehzâde Mustafa hâdisesinde de mevcut olan bu âmil, onun tutulmasında, ihtiyar Padişah yerine onun şahsına ümitle bakılmasına sebep olmuştu. Hal böyle iken, Mustafa'nın başına gelenler, iktisadî sıkıntı çekenlerin, Kanunî'den biraz daha soğumasına sebep olmuştu. Bayezid, Anadolu Tımar erbabının bu halini bildiğinden, mevcut sıkıntıdan kendi lehine faydalanmayı hesaplamaktaydı.

b) Veliahdlığı elde etmeyi aklına koyan Bayezid, bunun, Selim'i altetmekle kabil olacağını biliyordu. Onun için, ilk defa halk arasında taraftar toplamaya ve bu arada Selimi müşkilâta maruz bırakacak tedbirler ittihazına tevessül eyledi. Bu cümleden bir hareket olarak; Germiyan'dan Saruhan'a hububat naklini durdurdu. Bağcılıkla iştigal eden Saruhan halkının hububat temininde çekeceği güçlük, en azından, Selim'in beceriksizlikle ithamına yol açacaktı.

c) Osmanlı idare sistemi, bilhassa İstanbul'un zaptından bu tarafa, "Kapıkulu" lehine işlemekte idi. Kapıkulu erbabı hükûmetten maaş alan bir zümre olduğundan, Tımar erbabı derecesinde, sür'atle, iktisadî krizlerin ağırlığını hissetmezdi. Onların, iktisadî sıkıntıların dışında kalan hâli, elbette Tımar erbabının gözüne batardı. Hükûmet de bu sistemin mürevvici olduğuna göre; Anadolu halkı için, hükûmete karşı bir memnuniyetsizlik konusu mevcut demekti.

d) Şehzâde Mustafa'nın birdenbire öldürülüşü, Osmanlı ülkesinde Padişaha karşı memnuniyetsizliğin çoğalmasına yol açmıştı.

İşte Şehzâde Bayezid, ağabeyisi Selim ile mücadeleye hazırlanırken memleketin bu havasından istifadeye çalıştı. Yukarıda ilk üç maddede temas edilen noktalar, meselenin, yalnızca iki Şehzâde arasındaki taht kavgasından ibaret olmadığını da göstermektedir. Bayezid dâvası şümullü bir mütaleaya tâbi tutulduğu taktirde: "Kapıkulu lehine işleyen idareyi ve onun istinat ettiği zümreyi ortadan kaldırmak isteyen bir grupun mücadeleye atılışı" realitesini de sezmek mümkündür. Zira, biraz ileride zikredileceği veçhile, Bayezid, etrafına adam toplamak için yevmiyeli asker yazmıya başlayınca ona bir hayli kimseler koşuşmuştur. Bu hal, o sırada Anadolu halkının para sıkıntısı çekişini ifade kadar, ayni kimselerin Kapıkuluna karşı kıskançlıkla bakışını da gösterir.

Velhasıl Şehzâde Bayezid, Kütahya'da mücadeleye hazırlanırken şahsî meziyetlerine güveni kadar memlekette esen havayı da oldukça teşhis etmişe benzemektedir. Maamafih bu teşhisin bir neticesi halindeki faaliyetinin yanında, dâvayı birdenbire halledecek tedbirlere tevessül eylediği de bir ihtimal halinde söylenmektedir. Zira, Avusturya Elçisi Busbecq'in rivayetine nazaran, Manisa'ya adamlar göndererek Selim'i öldürtmeye bile teşebbüs etmiştir.

Şehzadelerin Sancaklarının değiştirilmesi

Bayezid'in veliahdlığı garantilemek için giriştiği faaliyetin bir mücadele şeklini alma istidadı göstermesi üzerine, Kanunî Süleyman bütün dikkatini şehzadeler üzerine

çevirdi. Bayezid'in cesur ve atılgan hali ihtiyar Padişahı ürkütmüş olmalı ki; Hürrem Sultanın ölümünden sonra, açıkça onun aleyhtarı kesiliverdi. Şehzâdelerin mücadelesi babalarına değil biribirlerine mütevecih olduğu halde, Kanunî'nin Bayezid'e cephe alıp Selim'i tercih edişinin sebebi, onun uysallığı ile izah edilebilir. Hayatta bulundukça saltanat sürmek isteyen Kanunî, Bayezid'in atılganlığından tehlike sezmiş, buna mukabil Selim'in uysallığından emniyet duymuş olmalıdır. İşte bunun için, Hürrem Sultan'ın sağlığında Bayezid'i daha fazla sever görünürken, onun ölümünü müteakip Selim'i tercih edip tutmaya başlamıştır.

Kütahya Sancak Beyi Bayezid, ağabeysi Selim aleyhindeki faaliyetini arttırdıkça, Selim de babasına istinadı en doğru yol olarak seçmiş; lâkin, bir taraftan da Bayezid'e karşı mukabil tedbir almaktan geri durmamıştır. Onların karşılıklı faaliyetleri arttıkça Kanunî'nin endişesi de artmakta devam etmiştir.

Sağ olduğu müddetçe tahtına dört elle sarılıp, vaktiyle İkinci Bayezid'in maruz kaldığı vaziyete düşmek istemediği anlaşılan Kanunî Süleyman, endişelenmekte haklı görünüyor. Zira, Busbecq'in kaydettiğine göre; o sırada, İstanbul'da "Şehzade Bayezid'in gizlice İstanbul'a gelerek, taraftarlarının yardımı ile tahta geçeceğinden" şüphelenilmektedir.

Böyle rivayetlerin ortaya çıkışı, belki de, Selim taraftarlarının eseriydi. Maamafih, merkezi hükûmette böyle rivayetleri çıkaranlar ister Selim taraftarları olsun ister şehzadeler arasındaki hava dolayısiyle kendiliğinden doğmuş bulunsun, memleket bir iç harbe doğru adım adım yaklaşmaktadır. Böyle bir tehlikeyi önlemek, şüphesiz, padişaha düşen bir vazifedir.

İşte bunun içindir ki; Kanunî, en nihayet, şahsî otoritesini kullanarak meseleye cezrî bir müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale, Şehzâde Mustafa'ya karşı yaptığı gibi, ordu ile Anadolu'ya yürümek değil, şehzâdelerin sancaklarını değiştirmek şeklinde tecelli etmektedir. O sırada esas hedef Bazeyid'in Kütahya'dan uzaklaştırılması olduğu halde, Kanunî, Selim'in de yerini değiştirmek suretiyle, şehzâdelere karşı eşit muamelede bulunduğunu göstermek istemiştir. Böylece, üç yüz biner akçe terakki ile Bayezid'i Kütahya'dan Amasya'ya, Selim'i de Manisa'dan Konya'ya

Önce Şehzade Bayezid'in, sonra da Selim'in idare ettiği sancağın merkezi, Konya'nın on dokuzuncu yüz yıl başında yapılmış bir resmi

nakletmiştir (6 Eylûl 1558 - 23 zilkade 965), Ayrıca şehzâdeleri tatmin gayesiyle, bu nakillerle birlikte, Bayezid'in oğlu Orhan'a Çorum'u, Selim'in oğlu Murad'a da Akşehir'i tevcih etmiştir. Şehzâdelerin yeni tayinlerine dair emirleri Bayezid'e Dergâh-ı Muallâ Kapıcı Başılarından Mehmed Ağa, Selim'e de Mahmud Ağa götürmüştür.

Bayezid'in Amasya'ya gitmek istememesi

Bayezid, sancakların değiştirilmesinden önce, babasının, kendi aleyhine vaziyet alıp, Selim'i tuttuğunun farkına varmıştı. Bu hâl, onun, Amasya'ya tayini ile iyice tezahür etmiş bulunuyordu. Zira Amasya, Konya'ya nisbetle İstanbul'a daha uzaktı. Bayezid, Amasya'ya gittiği takdirde partiyi kaybedeceğini hesaplıyordu. Bunun için, Amasya'ya gitmemek üzeer bahaneler aramaya, hareketini de savsaklamaya koyuldu. Dr. Şerafettin Turan'ın "Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası" isimli eserine dercetmiş olduğu, Şehzâde Bayezid'in, Topkapı Sarayı müzesi arşivinde mevcut mektuplarından öğrendiğimize göre; Bayezid, kendisinin Amasya'ya naklinde, Nahcivan seferinden beri Selim'in teşviklerinin rol oynadığını belirtmekte, yerinin bu şekilde değiştirilmesini şahsına karşı bir hakaret addetmekte, Selim'in kendisine tercih edilmiş olduğuna tahammül edemediğine işaretle "Bu hakaretten ölmek yeğ idi" demektedir.

Konya'dan önce Şehzade Selimin sancak merkezi olan Manisa'nın eski bir resmi

Konya'dan sonra Şehzade Bayezid'in gönderildiği sancağın merkezi Kütahya

Bayezid'in Amasya'ya gönderilmesi, hakikaten, tahttan mahrum bırakılacağına işaretti. Onun için, çeşitli bahaneler ileri sürerek Amasya'ya gitmemek istedi. Lâkin Kanuni onu Amasya'ya yollayarak İstanbul'dan uzak tutmaya kat'i karar vermişti. Bu bakımdan Bayezid'in mektuplarında ileri sürdüğü bahane ve döktüğü dillere aldırmadı, bil'akis bir an önce Amasya'ya gitmesinde ısrar ile, Bayezid'in o kışı Kütahya'da geçirmek hususundaki ricasını da kabul etmedi. Hattâ bu arada Bayezid daha fazla direnirse, onun "zorla kaldırılıp gönderilmesi" için gerekenlere emirler bile verdi. Zaten iş bu dereceye düşmeden önce Kanunî, şehzadelerini tahttan mahrum bırakmakla tehdit ile, bundan sonra geçimsizliğe devam edecek olurlarsa saltanatı kız kardeşinin oğlu Osman Şah Beye vereceğini bildirmişti. Binaenaleyh, ihtiyar padişahtan yumuşaması beklenemezdi. Başvekâlet arşivinde 6027 numaraya kayıtlı bir vesikadan öğrendiğimize nazaran, Kanunî, en nihayet Bayezid'e: "ya çıkıp sancağına azimet eyliyesin, ya

başın tedarikin idesin!" diye çok sert bir ihtarda bulunmuştu.

Bu vaziyet karşısında yeni sancağına gitmekten başka çare olmadığını anlıyan Bayezid emri tebelluğundan itibaren geçen elli günlük bir oyalanmadan sonra 28 ekim 1558 de Kütahya'dan harekete geçti.

Selim'in durumu

Kardeşi Bayezid'le mücadelesi sırasında, evvelâ müteveklkil davranan, veya böyle bir hal takınan Selim, babasına iyice istinat edince, onun fikir ve emirlerine uygun hareketi en doğru yol olarak seçmiş bulunuyordu. Büyük bir ihtimal ile, Selim'in bu şekildeki davranışında, Lala Mustafa Paşanın fikir ve tavsiyelerinin bir hayli yeri vardı. Selim'in, Bayezid gibi babasının icraatından kendi namına şüphelenmesine mahal yoktu. Bunun için, Konya'ya nakli emrini getiren adamı hoş karşıladı. Halbuki Bayezid, bu emri getiren şahsı üç gün kabul etmemişti. Nakil emrini alınca derhal hareket hazırlığına girişti. Bayezid'in İstanbul'a boyuna mektuplar göndererek Amasya'ya gitmek istemediğini öğrendiğinden, onu babasının gözünden daha fazla düşürmeye de gayret etti. Bayezid'in tecavüzkâr karakterinden, kendisinin mazlûmluğundan dem vurarak, babasının emr-i himayesine sığındığını tekrarlamaya devam etti. Selim böyle davranmakla, şüphesiz, Kanunî nezdindeki itimadını daha da artırıyordu. Konya'ya tayin edilmekle Bayezid'e tercih edildiğini bildiği, diğer vesilelerle de babası tarafından korunduğunu gördüğü halde, Bayezid'den korkuyor, yol emniyetinin temini için, babasından koruyucu tedbirler almasını rica ediyordu.

Kütahya'dan sonra Şehzade Bayezid'in gönderildiği sancak merkezi Amasya (A. Gabriel'den)

Civarında önemli hareketler cereyan eden Anadolu Beylerbeyiliği merkezi Ankara'nın eski bir resmi

Selim, Bayezid'in Kütahyadan topladığı askerlerle Konya yolunu kesebileceğini düşünüyor, bu düşüncesini de Lala Mustafa'nın tavsiyesi gereğince mektupla babasına bildiriyordu. Bayezid'in durumunu endişe ve sinirlilikle takip eden Kanunî de onun korku ve telâşına hak vermiş gibiydi. Zira, İstanbul Hüsrev Paşa kütüphanesi yazmaları arasında bulunan 341 numaraya kayıtlı "İtaatnâme" isimli eserden öğrendiğimize göre; Kanunî Süleyman, Bayezid'in bir takım bahanelerle Kütahya'da oyalanması karşısında Selim'e de hareketinin tehirini bildirmişti. Zaten o aralık Selim, babasına yazdığı mektuplarla, Konya'ya Afyonkarahisar üzerinden değil Bursa üzerinden gitmesine müsaade edilmesini rica etmiş, ricası da padişahca kabul olunmuştu. Selim'in böyle bir yol seçmek isteyişinin, Bayezid'den korkmaktan daha çok, Busbecq'in de işareti veçhile, onun arkasına sarkıp İstanbul yolunu kapamak istemiş olabileceği, akla daha yakın gelmektedir.

ŞEHZADE BAYEZİD'İN ŞAİRLİĞİ VE MANZUM AF TALEBİ

(İlâve : 95)

★

Osmanlı padişah ve şehzâdelerinin bir kısmında görülen şiir yazma kabiliyeti Bayezid'de de mevcuttu. Esasen Kanuni'nin oğullarının ekseri şairdi. Mustafa, Mehmed, Cihangir ve nihayet Bayezid bu kabiliyete sahip olan şehzâdelerdi. Bunların arasında ise, en iyi şiir söyliyeni, babasının başına işler açmış olan Bayezid'di.

Atılgan ve cevval olduğu kadar sanata karşı da düşkünlük gösteren Bayezid'in, sancak beyliği ettiği yerlerde âlim ve sanatkârlardan müteşekkil geniş bir muhiti vardı. Cömert ve sahaveti bol bir insan olan Bayezid, bu haliyle muhitindeki kimseleri maddeten memnun eder, ayrıca onların bilgi ve kabiliyetlerinden istifadeye çalışırdı. Esasen iyi tahsil görmüştü. Geniş bilgisi ile doğuştan mevcut sanat kabiliyeti birleşince kuvvetli bir şair olarak karşımıza çıkan Bayezid, şiirde "Şahî" mahlasını, yani takma adını kullanırdı. Türkçeden başka farsçayı da iyi bilir ve her iki dilde şiir yazardı. Millet kütüphanesinde "Emirî" kolleksiyonunda Türkçe ve Farsça divanları vardır.

Türkçe şiirlerini, zamanına göre, bir hayli sâde yazdığı görülmektedir. Kalem oynattığı mevzular incelenince kolay şiir yazdığı da anlaşılmaktadır. Fatih'in oğlu Cem gibi vatan toprakları dışında ölen, hatta Cem ile kıyaslanamıyacak derecede feci bir ölümle dünyadan göçen Bayezid, en güzel şiirlerini sıkıntıya uğradığı günlerde meydana getirmiştir. Onun, kendisini affetmesi için babasına yazdığı meşhur şiiri, edebî şahsiyetinin kuvvet derecesini gösteren bir örnektir de.

Bayezid, "bigünahım" diye inliyerek, suçunu bağışlamasını isterken, en katı yüreklileri bile titretecek bir ifade kudreti göstermiştir. Kendisinin "dağlar başının durak" olduğunu söylediğine ve "mal ve mülkünden" ayrıldığını belirttiğine göre, bu meşhur şiirini Konya muharebesini müteakip Amasya'dan ayrıldıktan sonra yazmış olmalıdır. Bayezid'in, babasından af talebini ihtiva eden ve manzum mektup şeklinde Kanunî'ye gönderdiği iki şiirinden en güzeli şudur:

→

Ey serâser âleme sultan Süleymânum baba
Tende cânum cânumun içinde cânânum baba
Bâyezîdine kıyar musun benüm cânum baba
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultanum baba
Enbiyâ serdefteri ya'ni ki âdem hakkıçün
Hem dahi Mûsî ile Îsî -i Meryem hakkıçün
Kâinatın serveri ol Ruh-i a'zem hakkı-
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultanum baba çün
Sanki Mecnûnum bana dağlar başı oldu durak
Ayrılup bilcümle mâl-ü mülkten düştüm ırak
Dökerüm gözyâşunu vâ - hasretâ dûd el - firâk
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultanum baba
Kim sana arzeyliye hâlüm eyâ şâh-î kerîm
Anadan kardaşlarumdan ayrılıp kaldum yetîm
Yok benüm bir zerre ısyânum sana Hakdur alîm
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultanum baba
Bir nice ma'sûmum olduğun şehâ bilmez müsün
Anlarun kanuna girmekten hazer kılmaz musun
Yoksa bèn kulunla Hak dergâhına varmaz musun
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultanum baba
Tutalum iki elüm baştan başa kanda ola
Bu meseldür söylenür kim kul günâh itse nola
Bâyezîdün suçunu bağışla kıyma bu kula
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultanum baba

Bayezid'in bu acıklı mektubuna Kanunî Süleyman da aynı vezin ve ahenkde bir şiirle nazire yaparak cevap vermiştir.

→

→

Ey demâdem mazhar-ı tuğyân-u ısyânum oğul
Takmıyan boynuna herkiz tarık-ı fermânum oğul
Bey kıyar mıydum sana ey Bâyezid Hânum oğul
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Enbiyâ vû evliyâ erváh-ı a'zem hakkıçün
Nûh-u İbrahim-u Mûsâ İbn-ü Meryem hakkıçün
Hatm-i âsâr-ı nübüvvet Fahr-i-âlem hakkıçün
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Âdem adın itmiyen Mecnûna sahralar durak
Kurb-i tâatden kaçanlar dâima düşer ırak
Tan değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-firâk
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Neş'et-î Hakdur übüvvet râm olan olur kerîm
"Lâ-tekul üf" kavlini inkâr iden kalur yetîm
Tâate ısyâna âlimdür Hüdâvend-i Kerîm
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Rahm-u-şefkat zîb-i imân olduğun bilmez müsün
Yâ dem-î ma'sûmu dökmekten hazer kılmaz musun
Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz musun
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Hak reâyây-ı mutîe râi itmüştür beni
İsterüm mağlub idem ağnâma zi'b-i düşmeni
Hâşe-lillâh öldürürsem bigüneh nâgeh seni
→

→

Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
Tutalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünkü istiğfâr idersün biz de afvitsek nola
Bâyezidüm suçunu bağışlarum gelsen yola
Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl Cânum oğul

Bayezid'in gerek manzum gerek nesir halindeki mektuplarla yaptığı ricalara, İran şahı Tahmasp'ın da ilk mektubunda şehzâdenin affı lehindeki tavassutuna rağmen Kanunî'nin fikrinden dönmediği ve Bayezid'in Kazvin'de öldürüldüğü malûmdur. İki buçuk sene hapis hayatı yaşıyan Bayezid'in, Kazvin'de yazdığı şu son şiir de, onun, dünyanın fâniliğini ne güzel ifade ettiğini gösteren bir misaldir:

Nideyim zâyi' tûl-î emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünya hevesi
Izdıráb-ı koğul ey mürg-i revan sabreyle
Eskiyüp işte hâraba varıyor ten kafesi
Kârbân-î reh-i ilklîm-i âdem menzilünün
Dokunur oldu dilâ sem'ime bank-î ceresi
Gaafil olma gözün aç dîde-i hak - bîn ola gör
Hâr görme bas-ü-hâşâk ile mûr-û-mekesi
Şâh-i bîdil-ü-bimâr-u-günehkâra ne gam
Sen olursan eğer lûtf-i Hudâ dest-resi

Bibliyografya : Âli, Künh-ül ahbar. Ali Emîri; Osmanlı tarih ve edebiyat mecmuası numara 2. İsmail Hâmi Danişmend; Osmanlı Tarihi kronolojisi C. II. Mehmed Zeki; Maktûl şehzâdeler. Ahmet Refik (Altınay); Şehzâde Sultan Bayezid'in İrana firarı, Tarihi Osmanî Mecmuası cüz 36.

Babasına istinat ve onun emirlerine karşı itaatkâr davranan Selim, nihayet, Bayezid'in Kütahya'dan ayrılışından bir gün önce, yani 27 ekimde Manisa'dan merasimle ayrılarak şehir dışında konaklamış, birkaç gün sonra da Bursa'ya doğru hareket ile Balıkesir-Ulubat üzerinden şehre vasıl olmuşutr. Selim, babasının emri gereğince Bursa'da dört gün kalacak, iken Bayezid'in Eskişehir'den daha ileri gitmemek istemesi üzerine, daha fazla müddet burada beklemiştir.

Şehzadelere gönderilen nasihatçılar

İstemeye istemeye Kütahyadan ayrılan Bayezid, Amasya'ya giderken gayet yavaş ilerliyor, yolda da kendişine birçok kimseler iltihak ettiğinden, zaten kalabalık olan maiyeti daha fazla büyüyordu. Kuvvetlerinin kabarması nisbetinde sesini yükseltmeğe devam eden Bayezid, babasının göndermeyi vadettiği ek tahsisatları daha ısrarlı şekilde, hattâ daha cesur bir lisanla istiyordu. Bu şekilde Eskişehir'e

kadar varıp, oradan ileri gitmemek arzusunu ızhar edercesine normalden fazla kalınca, Kanunî Süleyman, nasihatcı sıfatiyle dördüncü vezir Pertev Paşayı Bayezid'e, üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşayı da Selim'e gönderdi.

Pertev Paşa, Dr. Şerafettin Turan'ın "Kanunî'nin oğlu Şehzade Bayezid vak'ası" isimli eserinde de kabul ettiği veçhile, Bayezid'e, Ankara'ya dört konak mesafede bulunan "Oğlakcılar" menzilinde mülâki oldu. Pertev Paşa, Bayezid'i ikna için bir sürü dil döktükten ve şehzadenin Amasya'ya gitmek için ileri sürdüğü şartları kabul ettikten sonra "Süngülü" menzilinden geriye döndü.

Pertev Paşa, Bayezid'e gönderilirken Sokullu Mehmed Paşanın da Selim'e gönderilişi, aslında ayni gayeye mutûf olmamalıydı. Zira Selim'e Bayezid gibi yeni sancağına gitmesi hususunda nasihatcı göndermeye ihtiyaç yoktu. İhtimal, Sokullu, nasihatcı nâmı altında ona bir müşavir olarak gönderilmekteydi. Zâten, Pertev Paşanın Bayezid'in nezdinden hemen avdetine rağmen, Sokullu'nun çabucak dönmeyerek Selim ile bir müddet kalışı, bu ihtimali takviye etmektedir.

Bayezid'in yeni istekleri

Bayezid Ankara'ya varınca, Anadolu Beylerbeyi Cenabî Ahmed Paşa tarafından iyi bir şekilde karşılandı. O, Ankara'ya kadar gittiği halde, Selim hâlâ Bursa'da idi. Bu vaziyet karşısında Ankaradan ileri gitmemek, hiç olmazsa kışı orada geçirmek istiyen Bayezid, babasına yeni ilâvelerle isteklerini tekrarladı. Kütahya'dan beri istekleri: Tahsisatının 300 bin akçeden 1 milyona çıkarılması, oğullarından Osman'a Amasya taraflarında bir münasip sancak ihsanı, Abdullah ile Mahmud'a 200 biner akçelik has tahsisi idi. Bilâhare bunlara, Amasya'nın kendisine beylerbeylik payesiyle tevcihini, oğlu Osman'a Çankırı sancağının verilmesini, eski isteklerinden başka 30 bin altın gönderilmesini ilâve ediyordu. Amasya'ya doğru yol aldıkça bilhassa para mevzuu üzerinde duran Bayezid, babasından yeni yeni tahsisatlar talep ediyordu. Kanunî ise oğlunu tatlı sözlerle oyalıyor, beylerbeylik hariç diğer bütün arzularını yerine getireceğini bildiriyordu. Bayezid nihayet avutulduğunun farkına varınca sesini yükseltmeğe: "Sultanım bizi esirgemez, sevmez, istemezsiz; bizi düşman bilürsüz. Ah! ah! Arada ahval vardır. ki cümle âlem acib kalmıştır, ah! bikes kaldık; şükür Hüdâya. Her kişi şefkati atasından umar, ah sizde ise şefkat yoktur; acib musibete uğradık" diye mektuplar yazmaktaydı. Kanuni, vaadlerini yerine getirmek için, Bayezid'in Amasya'ya vasıl olup sarayına girmesini şart koşuyordu. Lâkin 21 aralık'ta Amasya'ya varışından sonra da beklediklerini bulamayınca, babasına karşı sesini perde perde yükselterek, onu, yalancılıkla itham ve Amasya'da durmayacağını beyan edecek derecede sert mektuplar yazdı. Böyle mektuplarının birinde: "Heman bir garez hileniz vardır. Hem dirsiz, garez yok deyu; mert olan yalan söylemez. Hâşâ ki sultanımdan yalan gele! Eğer istediklerimden eksik virirseniz, beni muradım üzre teselli etmezseniz, v'allah bi'llâh rızanız üzre olmazam. Amasya'da durmazam, sonra günah bende olmaz. Siz her nesneyi bilmezlikten gelürsüz, amma ki ilde söz çoktur" diyordu. Başka bir mektubunda da: "Ben sultanımın sözüne itimad eyledim, Enguri (Ankara) den geldim idi. Bilmez idim ki böyle ahdinize yalan olacağınızı! Padişah-ı âlemsiniz, siz böyle yalan söyleyince, ya biz şimden geru hangi sözünüze inanalım?" diye ithamını fazlaca ileri götürüyordu. Bayezid'in bu kadar ağır konuşmasının sebebi; aldatıldığını anlaması kadar, istediği külliyetli miktarda parayı ve sair şeyleri koparabilmek endişesinden ileri geliyordu. Bayezid'in babasına yazdığı mektuplardaki ifadeler, artık rica ve yalvarma çerçevesinden dışarı çıkmış, tehdit şeklini almıştı. Zâten ilkbaharda tekrar Ankara'ya veya Kütahya'ya naklini istiyor, dileği yerine getirilmediği taktirde, "vara cak yeri bilürem!", "zapt edecek has dahi buluram" gibi sözlerle niyetini açıklamaktan çekinmiyordu. Bayezid, Kütahya'ya naklinde ısrar ettikçe, Kanunî kendisini oyalama sivasetinden vazgeçmiyor, bunun için o da, bir şaşkınlık eseri şeklinde; Kütahya olmadığı taktirde Diyarbakır, Erzurum, Bağdad ve Halep gibi yerlerin beylerbeyliklerine razı olacağını ifade ediyordu. Bayezid için bütün mesele, Kütahya'ya, yani İstanbul'a yakın yere tekrar dönmek ti. Bunu teminden ümidini keser gibi oldu-

ğu sırada, babasının aczini yüzüne karşı söylemekten bile geri durmuyor ve Amasya'dan gönderdiği mektuplarının birinde: "Sizi aldatmışlar imiş, eğer müslümanlığın sâir ahvalinden dahi haberiniz böyle ise memleketin hâli haraptır, Allah saklasın" diyordu.

Bayezid, dileklerinin yerine getirilmesi için padişah nezdinde tavassutunu temin gayesiyle vezir-âzamı Rüstem Paşaya da mektuplar yazdı. O aralık babasının niyetinin ne olduğunu bildiğini söylüyor ve bunu: "Ben dahi bilürem, bu bana ezâ etmekten murad, benden bir hatâ sâdır olup, bir bahane ile ben ortadan gidüp olbiri (yâni Selim) yalnız kala. Anı dahi ihtiyar ederem, nihayet sonunda rahat olasız; amma ol insan elinde değildir. Allah elindedir" şeklinde ifadelendiriyor, başka bir mektubunda da "böyle bihuzur olup verem ile ölmekten ise, padişah hışmiyle gitmek yeğdür, nihayet şehadet müyesser ola" sözleriyle, emeline vasıl olabilmek için ölümü göze aldığını açıklıyordu.

Bayezid ve Selim'in asker toplamaları

Şehzâde Bayezid, Selim'e karşı vaziyet almaya başladığı sırada, işin daha ziyade kuvvetle halledileceğine inandığı için asker toplamaya koyulmuştu. "Tarih Semineri Dergisi"nin 1/2. ci sayısında neşredilmiş olan "Kudbiddin Mekki seyahatnamesi"nden öğrendiğimize göre; adı geçen seyyah Bayezid'i ziyaret ettiği sırada şehzadenin 7 bin kişilik kuvveti vardı. Kudbiddin Mekki, Bayezid'i Kütahyadan hareketinden önce ziyaret etmişti. Hareketi sırasında bu miktar daha da artmış olmalıydı. Yolda kendisine bir hayli iltihaklar da oldu.

Bayezid'in, topladığı askere maaş verdiği anlaşılıyor. Müverrih Ali'nin "Künh-ül ahbar"ında kaydettiğine nazaran, Anadolu'dan toplanan bu ulûfeli yâni maaşlı askere "Yevimlü" denmekteydi. Bayezid'in etrafına koşup gelenlerin sayısının çok olusunda; merkezi hükûmetin idaresine karşı duyulan memnuniyetsizlikten daha fazla, askere para verilişinin rolü vardı. Zâten Bayezid'in, babasından fazla miktarda para isteyişinin en büyük sebebi, topladığı askere para yetiştirme endişesinden ileri

Kanuni'nin Melchior Loris tarafından yapılmış bir portresi

geliyordu. Kanuni, onun dileklerini tam yerine getirmeyince, Bayezid, zenginlerden istikraz yapmak suretiyle para ihtiyacını karşılamak, hattâ kendisine iltihaka gelen kimselerin bir kısmını; muayyen bir müddet için memleketlerinde kalmalarını istemek zarûretinde kalıyordu. Selim ve Kanuni'yi esas ürküten cihet de Bayezid'in etrafında büyümekte devam eden kuvvetlerdir. Yalnız, onun maiyetinde kabaran insan topluluğu, umumiyetle, talimli ve disiplinli asker nev'inden kimseler değildi.

Bayezid, muhtaç olduğu askere sahip olmak için böyle bir yol tuttuğu sırada, Selim de boş durmuyordu. Bayezid'inki kadar olmamakla beraber Selim'in de Manisa'da bir hayli askeri vardı. Bayezid'in kuvvetlerinin sayısı kabardıkça Selim'in korkusu da fazlalaşıyordu.

Sancaklarının değiştirilmesi sırasında babasına "emr-i şerifiniz bâşım üzre" diyerek, uysallık gösterirken, hemen arkasın-

dan kardeşine karşı korunmasını talep ediyordu. Selim, Manisa'dan hareketinden sonra ve Bursa'daki ikametini müteakip Konya'ya teveccüh edişini müteakip de ayni dileklerini tekrarladı ve mütemadiyen Bayezid'den gelecek tehlikeye işaretle babasına sığındı.

Bayezid, Anadoludaki çift bozan reâyâ ve tımar erbabının, kapıkulu sistemine iyi gözle bakmadıklarını, hattâ bu sistemi ortadan kaldırmaya meyilli olduklarını farketmişti. Yevimlü namı ile asker toplarken, fiiliyatta, tımar erbabına, kapıkulu'nun sahip olduğu hakları tanıyacağını göstermiş oluyordu. Bu bakımdan Kanunî, fazlaca endişe duymakta haklı gibiydi. Bayezid'in faaliyet şekli, devletin istinat ettiği sistemin değişmesi tehlikesini yaratacak bir mahiyet arzediyordu. Bu arada Kanunî, Bayezid'e karşı ayni usûle başvurmak suretiyle karşı koymak istedi. Selim'e de Bayezid gibi "Yevimlü" asker yazmasını emretti. Hattâ Yevimlü askerinin Bayezid'inkinden daha fazla kıymet ifade edebilmesi için, bunların, "çift bozan reâya"dan değil, "ata biner, harbe kabiliyetli" kimselerden olmasını bildirdi; ayrıca yazılacak askerin masrafını karşılamak üzere para da gönderdi.

Kanunî Süleyman, Selim'e böyle bir emir verirken, kapıkullarının gücenmesinden doğacak ihtilâtları bile hesaplamadı. Zira şimdilik başarılacak ilk iş, Bayezid'in arzettiği tehlikenin tesirsiz bırakılmasından ibaretti.

Selim de Bayezid gibi yevimli asker yazarken kendisine katılacaklara ulûfe vereceğini bildiriyor ve ilerde kapıkulu ocağına alınacaklarını da ilân ediyordu.

Dr. Şerafettin Turan'ın yukarda ismini dercettiğimiz basılmak üzere olan eserindeki mütaleası veçhile: "Hâdise, Selim ile Bayezid arasında bir taht mücadelesi olmaktan çıkarak adetâ Anadolu halkı ve bilhassa Tımarlı sipahilerle Kapıkulları ve ocaklı rical arasında siyasî bir hak dâvâsı şeklini almıştı. Bayezid'in etrafında toplanmış olan tımar erbabı ile, Türk aristokratik zihniyetini temsil edenler yüksek devlet memuriyetlerinin kendilerine açılmasını, yani evvelce kapıkulları lehine gasbedilmiş olan haklarının iadesini istiyorlardı. Eğer kardeşler mücadelesi Bayezid lehine neticelenecek olursa, Selim veliahdliğini, Kanunî tahtını, kapıkulları ile ocaklı rical de bütün imtiyazlarını kaybedeceklerdi".

Anadolu halkının arzularının tahakkukuna imkân verecek bir alemdar gibi görünen Bayezid, adetâ zahmet çekmeden asker toplamakla beraber, bunların bir çoğu tâlim görmemiş kimselerdi. Bu bakımdan Bayezid'in askerlerinin disiplini de noksandı. Ayrıca Bayezid için en mühim mevzu cephane meselesiydi. Zira cephaneler hükûmet otoritesini temsil eden kimselerin kontrolü altındaydı. Bayezid'in takındığı tavır karşısında Kanunî Süleyman, onu tecrid edecek tedbirler aldığından, Bayezid cephane tedarikinde müşkilât çekiyordu. Maamafih Bayezid bu ihtiyacını bir dereceye kadar karşılamak imkânını buldu. Fakat devletin bütün kapıları kendisine açılmış bulunan Selim'in ordusu derecesinde bol ve çeşitli cephaneye sahip olması mümkün değildi.

Selim, babasından aldığı talimat gereğince mütemadiyen asker yazdığı halde, kardeşininkinin sayısına yaklaşamamıştı. Onun için vaziyeti babasına yazıyor ve ondan korunmasını istemekte devam ediyordu. Kanunî de bunu bildiği için, Anadoludaki beylerbeylerine emirler verdi. "İtaatnâme" isimli eserin müellifinin bildirdiğine göre; beylerbeyilerin kuvvetlerini toplayıp, Selim'in istediği anda onun hizmetine girmek üzere hazırlanmalarını tebliğ etti. Anadoludaki beylerbeylerine böyle emirler verirken Rumeli beylerbeyine de askerlerini İpsala'da toplamasını, Veziriâzam Rüstem Paşanın da durumu yakından takip etmek üzere Afyonkarahisar'a gitmesini emretti.

Kanunî'nin emri dairesinde yapılan bütün bu hazırlıklar Bayezid'in işini bitirmeğe müteveccihti. Fakat, Şehzâde Mustafa hâdisesinden sonra ikinci bir oğlu üzerine sefer yapan bir hükümdar olarak görünmek istemiyen Kanunî, bu tedbirleri, şehzadelerin çarpışmalarını önleyici hareket şeklinde göstermeye çalışıyordu. Lâkin, Anadolu halkı, hedefin Bayezid olduğunu anlamıştı.

Bayezid'in asî ilânı ve katline fetva alınması

Bayezid'e karşı girişilen hazırlıkların ça-

pı genişleyip, iş, çarpışma safhasına doğru yaklaşınca, Kanunî artık esas maksadın açıklanmasında mahzur görmemişti. Esas maksat ise, Bayezid ile muharebe, daha doğ rusu, onun üzerine sefer idi. Fakat, Bayezid'in islâm, üstelik de padişahın oğlu oluşu, meselenin dinî bakımdan da ele alınmasını gerektiriyordu. Hayatta kalan oğullarının küçüğünü, muharebe ederek ortadan kaldırmaya karar vermiş olan Kanunî Süleyman, işin bu cephesini de halletti. Bayezid'i âsî ilân edip, katline fetva aldı.

Bayezid meselesini ele alan tarihciler, hâdiseyi müverrih Âli'nin "Nâdir'ul - Meharib" ve "Künh-ül ahbar" ını esas ittihaz ederek anlattıklarından, Âli'de mevcut olmadığı için, böyle bir fetvadan bahsetmemişler, Busbecq'in bu noktaya temasına da dikkatlerini çevirmemişlerdir. Halbuki Dr. Şerafettin Turan'ın "Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid vak'ası" isimli eserinde, Bayezid'in katli fetvasından bahseden İstanbul kütüphanelerinde mevcut üç eserin ismi sayılmaktadır. Zaten, Bayezid Veliyüddin efendi kütüphanesinde 3216 numaraya kayıtlı mecmuanın altıncı bölümünde mevcut, Şehzâde Bayezid'in katli hakkındaki fetva suretleri, bu noktaya, itiraz edilemiyecek derecede kuvvet kazandırmaktadır.

Kanunî Süleyman, Bayezid'in katline dair fetva alırken, yalnızca şeyhülislâmın fetvasiyle de iktifa etmemiş, Anadolu ve Rume li kazaskerleri ile bâzı müderrislere de, Bayezid'in katlinin vâcib olup olmadığını sormuş ve ayni mealde cevaplar almıştır. Kanunî'nin bu hususdaki suali ile şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin cevabı şöyledir:

"— Bir sultan-ı âdilin ebnâsından biri, itaatından huruç idüb, bazı kal'aya müstevli olup ve bazı bilâdın ehline mâl salıp Cebr ile alup ve asker cem' edüp gayri tarikle ref mümkün olmayup kıtâle mubâşeret eyleseler, sınup cem'iyetleri dağılıncaya değin katilleri şer'an helâl olur mu?"

Ebussuud Efendi de:

"— Elcevab: Helâldir. Nass-ı Kur'ân-ı azim ile sâbit olmuştur, hükm-i şer'îdir ve icmâ-i sehâbe-î kiram dahi bunun üzerinedir. Kıtâle kaadir olanlar kıtâl ile, âciz olanlar kelâm-ı hak ile ve hayı dua ile def'i fitne ve fesâda sa'y etmek vâciptir"..

Konya Muharebesi

Şehzâde Bayezid, kardeşi Selim'in kuvvetlerinin artmakta devam ettiğini, Anadoludaki beylerbeylerine verilen emir neticesi, onların da Selim etrafında birleşmekte olduklarını görünce, kesin bir karar vermenin lüzumuna inandı. Babası, kendisine şefaat etmiyordu. Bu vaziyet karşısında, kuvvete başvurmaktan başka çâre göremiyordu. Daha fazla beklediği taktirde, Selim'in karşısında dayanamıyacak vaziyete düşecekti.

Bunun için 14 nisan 1559 (6 recep 966)'da 15 bin kişilik kuvvetle Amasya'dan hareket etti. Batı istikametinde ilerliyerek Çorum üzerinden Ankara'ya geldi. Buradan babasına yumuşak edalı bir mektup yazarak, Ankara'ya, "bir ay miktarı eğlenmek" için geldiğini ve "kötü bir niyeti olmadığını" bildirdi.

Kanunî Süleyman ise; Bayezid'in Ankara'ya geldiğini duyar duymaz, üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa ve Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşayı iki bin Yeniçeri, Rumeli askeri ve bir miktar sekbanla alelacele Selim'in yanına yolladı (8 mayıs 1559). Ayrıca Anadoludaki beylerbeylerinin de derhal Konya'da toplanmalarını emretti. Böylece Anadolu, Karaman, Maraş ve Sıvas beylerbeyleri de askerleri ile Konya yolunu tuttular. Sıvas beylerbeyi Ali Paşa, askeri ile Selim'in emrine girince şehrin müdafaasız kalacağı hesaplandığından, Erzurum beylerbeyi Ayas Paşaya, Sıvas müdafaasına bakmak üzere Şarki Karahisar beyi Mahmud Beyi Sıvas'a göndermesi bildirildi. Selim'e yazılan emirde de, Konya'dan dışarı çıkmaması, Bayezid'in hücumunu karşılamak üzere müdafaa muharebesi yapması tebliğ edildi.

Selim, babasından aldığı emir neticesi Konya'da müdafaa tedbirleri aldı. Çadırını da şehrin dışındaki "Cembağı" na kurdurdu. Babası kendisini fiilen tuttuğu, askerlerinin miktarı, silâhlarının miktar ve kalitesi kardeşininkinden üstün olduğu halde, Selim korkuyordu. Onun için etrafındaki kimseler kendisini teselli edip, cesaretini takviyeye çalışıyorlardı.

Bayezid, babasının kendisini "âsî" ilân edip "katline karar verdiğini" Ankara'da iken kesin şekilde öğrenince, kardeşinin, hazırlıklarını tamamlamasına fırsat vermeden bastırmak üzere derhal Konya'ya yürüdü. 29 mayıs 1559 da şehre bir konaklık mesafeye kadar geldi. Ertesi gün, yâni

30 mayısta muharebe etmek üzere iki tarafın kuvvetleri karşılaştı.

Selim'in, beylerbeyilerin askerleri ve üstün vasıflı silahlarla techiz edilmiş kuvvetleri ile, Bayezid'in, ekserisi tâlim terbiye görmemiş, noksan techizatlı ve disiplinden mahrum kuvvetleri karşılaştığı zaman. Selim, Lala Mustafa Paşanın tavsiyesiyle şöyle bir muharebe tertibi aldı:

Sağ kola, Anadolu beylerbeyi Cenabi Ahmed Paşa; sol kola Karaman beylerbeyi Ferhad, Maraş beylerbeyi Ali ve Adana hâkimi Ramazan zâde Piri Paşalar geçti. Selim, Lala Mustafa Paşa ile birlikte merkez de kaldı. Bayezid de buna mukabil tertibini aldıktan sonra çarpışma başladı.

Bayezid, ilk hamlede Selim'in sol kolu üzerine yüklendi. Bu bölümdeki Karaman askeri şehzâdenin hücumuna dayanamıyarak şehre doğru kaçmaya başladı. O aralık alınan tedbirler sayesinde, bu kaçışmadan doğacak bozgun önlendi. Bayezid, ertesi gün Selim'in sol kolu üzerine hücumunu tekrarladı. Lala Mustafa Paşa bu kısma yetişerek vaziyeti düzeltince, Bayezid bu defa sağ kola karşı hücuma geçti. Çok şiddetli bir çarpışma devam ederken, Lala Mustafa Paşa sağ kola da yetişti ve gösterdiği şecaat sayesinde, ağır zayiata uğrayan Bayezid, harbin kaybedildiğini görerek, toplıyabildiği kadar kuvvetle muharebe meydanını terketti. Bayezid'in çekilişi sırasında Selim'in kuvvetleri ilerliyerek bir hayli techizat ve mühimmat ele geçirdiler.

Bayezid'in İran'a sığınması

Bayezid, yanında oğlu Orhan olduğu halde mağlûben terkettiği muharebe meydanından sür'atle Amasya'ya dönerken, Selim de ayni sür'atle zafer müjdesini babasına ulaştırdı. Bunun üzerine Kanunî 5 haziran 1559 da Rüstem Paşa ile birlikte Üsküdar'a geçip otağı humayununa girdi.

Bayezid Amasya'ya varınca babasına mektup yazarak affını diledi. Müverrih Âli'nin bildirdiğine göre, bu mektup Lala Mustafa Paşanın adamları tarafından elde edilmişti. Maamafih, Feridun Bey münşeatında dercedilmiş bulunan Kanunî'nin Şah Tahmasp'a yazdığı mektuptaki ifadeden, o sırada, Bayezid'in af talep eden mektuplarından birinin padişahın eline geçtiği anlaşılıyor. Fakat Kanunî Süleyman bir defa âsî ilân edip, katline fetva aldığı oğlunu affetmedi. Zâten Üsküdar'da ordugâh kurarken Selime yazdığı emirde her nerede olursa olsun Bayezid'in ele geçirilmesini bildirmişti. Müverrih Âli'nin bildirdiğine göre, o sırada Selim'e; "bir akçe dirlikten, beylerbeyliğe, belki vezâret rütbesine varınca, mahal ve münasip gördüğüne mansıplar tevcih edip, evâmir-i âliye vermek" selâhiyetini tanıdı. O zamana kadar hiç bir şehzâde ye bu derece geniş selâhiyet tanınmamıştı.

Böyle geniş selâhiyetler tanınan ve Bayezid'i yakalaması istenen Selim'in yapacağı ilk iş, şüphesiz, hasmını tamamen ortadan kaldırmaya çalışmaktı. Bunun için daha muharebenin vukuundan önce Konya'ya gitmesi emredilmiş olan vezir Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli beylerbeyi Kızıl Ahmedli Mustafa Paşa kendisine mülâkî olunca, 13 haziranda Amasya'ya müteveccihen harekete geçti.

Bayezid'in mutlaka yakalanmasını arzulayan Kanunî Süleyman, oğlunun yalnızca İran'a kaçmasını değil, Arabistan veya Kırım gibi İstanbul'dan uzak Osmanlı topraklarına geçmesini bile önlemek üzere Erzurum, Van, Diyarbakır, Basra, Şam beylerbeylerine, Sinop'tan Trabzon'a kadar sahildeki kadılara ve Kırım hanına hükümler göndererek yolların tutulmasını emretti. Bu kadarlıkla da yetinmiyerek Sokullu'ya gönderdiği ayrı bir hükümde âsî şehzâdesini yakalamakta yararlığı görülecek askerlere ihsan ve terakkiler vadetti.

Konya muharebesinde üstün kuvvetler karşısında bütün talihi alt üst olmuş bulunan Bayezid ise, son bir ümit halinde af dilemek üzere adamlarından iki kişiyi babasına göndermişti. Lâkin bunlar daha İstanbul'a varmadan, o, Amasyadan ayrılmak mecburiyetini hissetti. Sancak merkezinde beklemekte devam etse yaklaşmakta olan büyük kuvvetler karşısında mutlaka ezilecek ve bile bile ölüme rıza göstermiş olacaktı. yaşamak için tek ümit vardı: O da, memleket sınırlarından dışarı çıkmak. Annesinin ölümünden beri kararmaya yüz tutan talihi şimdi o derece ters yüz oluyordu ki, devrin en haşmetli devletinin hükümdarlık tahtına oturabilmenin yollarını araştıran cesur ve atılgan şehzâde, sonradan babasına yazdığı mektupta "münasip bir yerde eğlenmek,, niyetinde bulunduğuna işaret

etmekle beraber, hakikatte canını kurtarabilmek için vatan topraklarının dışına kaçmaya çalışıyor ve sonu ne olacağı belli olmayan karanlıklara doğru ilerliyordu.

Ramazan bayramının ilk gününe rastlıyan 7 temuz Cuma sabahı, yanında oğullarından Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah olduğu halde Amasya'yı terkederken halk kendisini göz yaşları ile uğurladı. Yeni doğmuş küçük oğlu ile dört kızı ve karısı Amasya'da kaldı.

Feridun Bey münşeatında dercedilmiş bulunan, Kanunî Süleyman'ın Şah Tahmasp'a yazmış olduğu mektuptan öğrendiğimize göre, Bayezid Amasyadan çıkarken yanında on bin kişilik kuvvet vardı. Konya muharebesinde ordusunun büyük kısmı mahvolan Bayezid'in etrafına sancak merkezini terkederken bu derece adam toplanmasının sebebini, daha ziyade, onun fazlaca sevilişine atfetmek lâzımdır. Az denemiyecek kadar kabarık olan bu kuvvet dolayısiyledir ki, kendisini yakalamaya emir alanlardan Vilâyet-i Rum beylerbeyi Ali Paşa onun karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Bayezid de doğuya doğru yolunda devam etti. O ilerledikçe bilhassa İstanbulda ulaşmak istediği yer hakkında türlü şeyler söyleniyor ve çeşitli tahminler yürütülüyordu.

Kanuni'nin emri gereğince, Karaman, Rum, Diyarbakır beylerbeyleri Erzurum beylerbeyi Ayas Paşanın emrinde toplanmaya fırsat bulamadan, sür'atle ilerleyen Bayezid Erzurum'u da geçerek Hasankale'de konakladı. O sırada yalnız başına şehzâde ile başa çıkamıyacağını kestiren Ayas Paşa Bayezid'e hüsnükabul gösterdi. Hayvanlarına nal ve mıh verdiği gibi, suçunu affettirmek için teşebbüse bile geçti. Onun bu hareketi bilâhara idamına sebep teşkil edecektir.

Ayas Paşa, Bayezid'in affı teşebbüsüne geçtiği sırada Sivas, Karaman ve Diyarbakır beylerbeyleri Erzuruma varmış bulunuyordu. Neticede bu beylerbeylerinin ısrarı üzerine af teşebbüsü bir tarafa bırakılarak padişahın emri yerine getirilmek üzere şehzâdenin takibine devam edildi. Bunlar en nihayet Aras kenarında Karadere mevkiinde Bayezid kuvvetlerine yetişerek derhal hücuma geçtiyse de, şehzâde üstün sayıda kuvvetlerle çarpışmayı doğru bulmayarak Kağızman'a doğru uzaklaştı. Beylerbeyiler ise, kendileri Bayezid'e yetişemiyeceklerini anladıklarından Malatya beyi Mustafa Bey (Paşa) ve Ayıntab beyi Hüsrev beyi (Paşa) ileri gönderdiler.

Mütemadiyen takip edilen Bayezid nihayet Türk - İran hududunda Sa'd Çukuru'na kadar geldi. Görünüşe nazaran, kendisi burada af dileğinin neticesini beklemek niyetinde idi. Lâkin arkasından takip eden Mustafa ve Hüsrev Beyler derhal hücuma geçmişlerdi. Maiyetinde 12 bin kişilik kuvvet bulunan Bayezid bir saatlik muharebeyi müteakip bunları mağlûp etmişti. Peçevî'nin bildirdiğine nazaran Bayezid'i takip eden kuvvetler istemeye istemeye savaşmıştı. Lâkin, Bayezid için iş, bunları mağlûp etmekle bitmiyordu. Uçurumun kenarına kadar gelen kara talihini geri döndürecek, ışıklı bir istikbale yürümesi mümkün değildi. Zira babasına affı için yaptığı müteaddit müracaatlardan müsbet hiç bir netice çıkmamış, bil'akis amansızca takibine devam edilmişti. Sancakbeylerini mağlûp etmek kâfi değildi. Zira onların gerisinde beylerbeyiler, onların arkasında Sokullu, Sokullu'nun gerisinde kardeşi Selim, en başta da bir türlü yumuşamayan babası vardı. Binaenaleyh Bayezid için iki iş vardı, ya geriden gelecek kuvvetlerle çarpışarak mutlak bir ölüme rıza göstermek, veyahutta hududu öte tarafa geçmek. Bahtsız şehzâde Bayezid çaresiz ikinci şıkkı seçmek zorunda kaldı. Revan Valisi Nazamüddin Şah - Kulu'na bir mektup yazarak İran'a sığınmak istediğini bildirdi ve daha fazla beklemeden Ağustos sonlarına doğru İran arazisine dahil oldu. Bayezid'in İran'a sığındığı günlerde onu takibeden ağabeysi Selim de Erzurum civarındaki Çermik sahrasına varmıştı.

Kazvin'de bir kale kapısı

Bayezid'in İran'a sığınmasından doğan meseleler

Revan Valisi Nizamüddin Şah-Kulu Sultan Bayezid'in mektubunu alınca, bir taraftan vaziyetten Şah Tahmasp'ı haberdar ederken, bir taraftan da, Şah'tan talimat gelinceye kadar Osmanlı şehzâdesini oyalamak istedi. Revan Valisinin, bu sırada Bayezid'den bir hayli çekindiği ve gerek 12 bin askere sahip olan onun şahsı üzerinde, gerekse şehzâdenin gerisindeki kudretli Osmanlı hükûmeti hakkında muhtelif ihtimalleri hesapladığı anlaşılıyor. Bu sebeple şahtan haber gelinceye kadar şehzadenin ordugâhını etraftan sıkı bir kontrol altında tutmaya çalıştığı görülmektedir.

Bayezid'in İran'a sığındığı günlerde Esterebad taraflarında bulunan Şah Tahmasp, haberi alınca pek sevinmiş ve şehzâdenin parlak bir merasimle karşılanmasını emretmiştir. Kendisi de Kazvin'e dönmüştür. 1547 yılında İran şehzâdesi Elkas Mirza'nın Osmanlılara sığınmasını gözönüne getirerek, bu hâdiseyi ona mukabil Cenab-ı Allah'ın İran için bir lûtfu ihsanı kabul eden Şah Tahmasp, eline geçen koz ile, Elkas Mirza'nın sığınmasından doğmuş olan meselelerin intikamını almayı da düşündü. Zaten, Konya muharebesinden beri Anadolu'ya gönderdiği casuslarla şehzâdelerin durumlarını takip ettirdiği anlaşılan Şah Tahmasp, Bayezid'i merkezi hükûmeti olan Kazvin'e dâvet etti. Bunun üzerine, İran'a sığındığı andan itibaren kendisini mukadderatın seyrine terketmiş olan Bayezid, Şaha mülâki olmak üzere yola çıktı ve 1559 yılı sonlarında Kazvin'e vardı.

İran Şâhı Tahmasp
(Melchior Loris'ten)

Şah Tahmasp Kazvin'de Osmanlı şehzadesine fevkalâde hüsnü kabul gösterdi. Bayezid'i şehir dışında bizzat karşıladı. "Nuhbet-üt tevarih"teki bir kayda nazaran, Şah ile Bayezid ilk karşılaştıkları anda bir baba - oğul gibi at üzerinde kucaklaşmışlardı. Müverrih Âli'nin bildirdiğine göre: On iki bin kişilik askeri yanında bulunduğu halde Kazvin'de karşılanırken, İranlıların hazırlıksız bulunuşlarını ve merasim kıt'alarının miktarının azlığını farkeden Bayezid'in en yakın müşavirlerinden Kuduz Ferhad, fırsattan istifade ile derhal hücuma geçilmesini ve böylece Acem mülküne sahip olunmasını teklif etti. Lâkin Bayezid bu teklifi neticesi karanlık bir macera telâkki eylediğinden şiddetle reddetti.

Bayezid'in Kazvin'e vardığı ilk günlerde İran Şahı Osmanlı şehzâdesinin şerefine muhteşem bir ziyafet tertip etti. Ayrıca kıymetli mâden ve taşlardan mürekkep hediyeler takdim etti. Bayezid de bunun altında kalmamak üzere şaha ayni şekilde hediyeler sundu.

Kazvin'de Şah ile Bayezid arasında karşılıklı ziyafetlerle samimiyet artarken Osmanlı hükûmeti boş durmuyordu. Şehzâdenin İran'a sığınması ile Osmanlı devleti için yeni meseleler ortaya çıkmış, türlü ihtimaller belirmiş bulunuyordu. Şehzâdenin ve bilhassa ondan istifadeye çalışacak olan İran şahının Osmanlı topraklarına tecavüzü hesaplanıyordu. Bu bakımdan İrana sığınıncaya kadar bir iç mesele olan şehzâdeler dâvâsı şimdi bir dış mesele şekline bürünmüş gibiydi.

Bayezid'in Amasya'dan sonra doğu istikametinde ilerlediği görülünce onun İran'a sığınacağı hesaplanmış ve Kanunî tarafından Şah Tahmasp'a hitaben bir mektup yazılmıştı. Selim'in elinde bulunan bu mektup, onun İran toprağına ayak basmasını müteakip Şah'a yollandı. Selim babasının

mektubunu gönderirken kendisi de ayrıca bir mektup kaleme almış bulunuyordu. Feridun Bey münşeatında dercedilmiş bulunan Kanuni'nin bu mektubunda: Bayezid'in doğu istikametinde kaçtığı, İran topraklarına sığınmak isterse müsaade edilmemesi, şayet herhangi bir şekilde İran'a geçmeye muvaffak olursa adamları ile birlikte yakalanarak Selim'e teslim edilmesi isteniyor; bunlar yapılmadığı taktirde şehzadeyi takip eden kuvvetlerin İran'a girmeye mecbur olacakları ilâve olunuyordu.

Şah Tahmasp'a Kanuni ve Selim'in mektuplarından başka Sokullu ve Lala Mustafa Paşalar tarafından ayni mealde mektuplar yazılarak mültecilerin iadesi üzerinde durulurken, öte yandan da Osmanlı - İran hududunda sıkı tedbirler alınmaktaydı. Huduttaki vali ve sancak beyleri, padişahtan gelen emir dolayısiyle seferber halde idi. Bir taraftan da Bayezid'in İrandaki durum ve faaliyetine dair yeni haberler alınmaya çalışılıyordu.

Kanuni'nin yine Melchior Loris tarafından yapılmış bir resmi

Bayezid'in İran'a sığındığı öğrenilince Selim, babasından aldığı emir gereğince 4 eylül'de Erzurum'dan hareket ile Diyarbakır'a gitti. Burada da fazla kalmıyarak yine babasının talimatı gereğince Halep'e geçti. Artık Osmanlı tahtının yegâne vârisi haline gelmiş olan Selim, Sokullu Mehmed Paşa ile birlikte Halep'te kışlayacak, hudutlarda alınan sıkı tedbirleri idare edecek ve İran'dan gelmesi muhtemel tecavüzü karşılamak üzere de hazır bulunacaktı. Fakat aradan bir iki aylık zaman geçince Selim'in Halep'te beklemesine lüzum kalmadığı anlaşıldı. Çünkü Bayezid'in Kazvin'e giderek şah tarafından kabul olunduğu öğrenilmişti. Bayezid Kazvin'e gitmekle, emrindeki askeri ile tecavüze geçme ihtimali ortadan kalkarcasına zayıflamıştı. Artık mesele, iki devlet arasında Bayezid'in teslimi hususunda bir siyasî konuşma ve pazarlık şekline dökülmüş bulunuyordu. Onun için Selim Halep'ten ayrılarak 4 aralık 1559 da Konya'ya vardı. İlkbaharda İstanbul'a döndü.

Şah Tahmasp'ın Bayezid'in affı için tavassutu

Kanuni ile Selim'in mektuplarını getiren Sinan Bey ile Turak Ağa, Kazvin'de bunları Şaha takdim ettikleri zaman, Şah Tahmasp mektupları Bayezid'e okumuştu. Bunun üzerine Bayezid, babasının affına mazhar olmadan teslim edildiği taktirde katledileceğini beyanla, affı için Tahmasp'tan tavassut rica etmiştir. Tahmasp ta şehzâdenin ricasını kabul ile Kanunî ve Selim'e hitaben yazdığı mektupları, tayin ettiği kalabalık maiyetli elçilerle yolladı. Kanunî Süleyman, Şah Tahmasp'ın şefaat talebi

karşısında biraz yumuşar gibi oldu. İran Şahına verdiği cevapta; Bayezid'in macerasının bir hülâsasını yaptıktan sonra şehzâdenin yakın maiyetini teşkil eden adamlardan Ferhad, Dursun, Aksak Seyfeddin ve Abdülgani Oğlu'nun idamlarını, Bayezid'in askerlerini teşkil eden aşiret mensuplarının İran'da bırakılmasını, şehzâdenin kendisinin de bir kısım maiyet erkânı ile birlikte hudutta kendisini karşılıyacak olan bir Osmanlı beylerbeyine teslimini bildiriyordu. Beylerbeyi onu eski sancağı olan Amasya'ya götürecekti.

Bayezid'in İran'da hapsedilmesi

Kanuni'nin af havası taşıyan bu mektubuna rağmen Bayezid'in işleri aksi gitmekte ve talihi kararmakta devam etti. Şah Tahmasp ile Bayezid'in arası sür'atle bozulma yoluna girdi. Tahmasp, Bayezid'in askerlerini muhtelif bahanelerle dağıtmak istedi. Hattâ Osmanlı şehzâdesinin kuvvetlerinin azalmasını gözeten İran Şahı bir isyanı bastırmak üzere Bayezid'den kuvvet bile istedi. Bayezid de mecburiyet karşısında bir miktar asker verdi. Bu askerler ve bilhassa başlarındaki kumandanları Arap Mehmed İranlılar tarafından para ile satın alındıklarından şehzâdenin aleyhine döndüler. O arada Bayezid, çevirdiği fesatlar neticesi Şah ile arasının bozulmasına yol açan Arap Mehmed'i öldürdüyse de müverrih Âli'nin kaydettiği veçhile, onun idamı, Tahmasp'ın şüphesini gideremedi. Hattâ Bayezid'in, şüpheleri ortadan kaldırmak niyetiyle giriştiği bu şiddetli tedbir, ümerasından Aksak Seyfeddin ile daha birkaç kişinin şahın nezdine kaçmalarına sebep oldu. Bunların Şah Tahmasp'a, Bayezid'in bir gün kendisini de öldürteceğini söylemeleri, İran hükümdarının zihnini daha fazla karıştırdı. Aksak Seyfeddin'in sözleri hakikaten tesirini göstermiş olmalıki ertesi gün İran kuvvetleri Bayezid'in ikametgâhına karşı hücuma geçtiler. Kuduz Ferhad mevcut askerle bu hücumu defetmeye çalışırken, Bayezid de son saatin yaklaştığını tahmin etmekteydi. Âli ve Peçevi'nin kaydettiğine göre; Bayezid, oğullarını şi'ilerin elinde can vermeye terketmektense kendi eliyle öldürmeye karar bile vermişti. Bu gaye ile ümidin kesildiği son dakikayı beklemek üzere onları yanına toplamıştı. Bereket versin iş, o dereceye kadar varmadan Şah Tahmasp hücumu durdurtup şehzâdeden özür diledi. Hattâ onu inandırabilmek endişesiyle mütecavizlerden bazılarını idam ettirdi, ertesi gün için de Bayezid'i ziyafete dâvet eyledi. Bayezid, ertesi gün ziyafet için Şah Tahmasp'ın sarayına girerken üzerine çullanan adamlar tarafından yakalanarak hapsolundu. Oğulları da ayrı ayrı yerlere hapsedildi. Hazine ve malları zaptedildi (12 şubat 1560). O zamana kadar on bin kişiye inmiş olan askerlerinden bir kısmı idam, bir kısmı da etrafa dağıtıldı.

İşte Bayezid'in başına bu haller geldikten sonradır ki, Kanuni'nin mektubunu getiren adamlar Kazvin'e ulaşabildi.

Kanuni ile Tahmasp arasındaki anlaşmaya göre, Şehzade Bayezid'in teslimi mukabili İran'a verilmesi düşünülen Kars'ın iki asır evvel yapılmış bir resmi

İran ile Osmanlılar arasında müzakereler

Bayezid'in İran'a sığınmasından ve bilhassa Kazvin'de hapsinden sonra, iki devlet arasında müteaddit elçiler gidip geldi ve müteaddit mektuplar teati edildi. Bu mektuplar ve gidip gelen heyetlerin mevzuubahis ettikleri şey, şehzade Bayezid'di.

Şah Tahmasp, Bayezid'i hapsederek ayağına gelen avı iyice avucunun içine aldıktan sonra, Osmanlılara karşı ko-

nuşma şeklini değiştirdi. Kanuni'ye yazdığı ilk mektubunda tek bir defa Bayezid lehine şefaatta bulunan Şah Tahmasp, daha sonra Osmanlı şehzadesini bir pazarlık mevzuu haline getirdi. Kanuniye gönderdiği ikinci mektupta da; Bayezid'in teslim veya hapsedilip, ordusunun dağıtıldığını izahtan sonra Bayezid hakkında tatbik edilecek muamele için padişahın arzusuna göre harekete hazır olduğunu bildiriyordu. Ayrıca şehzâde Selim'e gönderdiği üçüncü mektupta da; Bayezid'in teslim veya katlinin hakkaniyete uyacağına kanaat getirdiğini söylüyordu. Şah Tahmasp, Selim'e karşı kullandığı farklı ifade ile onun, yaklaşan padişahlığını gözönünde bulundurarak şimdiden tâvizler koparmak ve dost görünmek şıklını tercih ettiği belli oluyordu.

Şah Tahmasp, Osmanlı padişahına karşı müsait tavır takınmakla beraber, türlü ifadeler kullanarak Bayezid'in teslimini geciktiriyordu. Bu işin sürüncemede kalmasından dolayı huzuru bir türlü teessüs etmeyen Kanuni ise, bütün bunlara Selim'in sebep olduğunu söyliyerek, onu azarlıyacak derecede sabrının kaçtığını gösteriyordu. Selim'in azarlanışından cesarete kapılan veziriâzam Rüstem Paşa da, eski düşmanı Lala Mustafa Paşadan intikam almanın tam sırası geldiğini hesaplıyarak, Lala Mustafa'yı Selim'in maiyetinden alarak Pozega (Pojega) sancak beyliğine tayin ediyordu. Lâkin Selim, en yakın adamının mağduriyetine rıza göstermediğinden babası nezdinde yaptığı teşebbüsle Lala Mustafa'yı Tamşvar beylerbeyliğine, oradan da Van beylerbeyliğine tayin ettirdi (9 kasım 1560). Böylece Şehzâde Bayezid dâvâsında bir hayli rol oynamış bulunan Lala Mustafa Paşa Selim'in mutemed adamı sıfatıyle İran hududunda vazife almış oldu.

Kanuni Süleyman, Bayezid'in hapiste olduğuna inanınca Şehzâde ve oğullarını teslim almak üzere Maraş beylerbeyi Ali Paşa ile Kapıcıbaşı Hasan Ağayı Kazvin'e göndermeğe karar verdi. Hasan Ağa, Kanuni'nin bir mektubunu, ve birçok kıymetli hediyeyi hâmilen 4 aralık 1560 da İstanbul'dan yola çıktı. Lâkin Tahmasp, yeni bir takım bahaneler ileri sürerek Bayezid'i onlara teslim etmedi. Ali Paşa ile Hasan Ağa, bu vaziyet karşısında padişahın, gerekirse harp açacağını tehdit makamında beyan edince, Tahmasp, o zaman işlerin daha fazla karışacağını, zira, Bayezid'in hapisten çıkarak yeniden faaliyette bulunmasının mümkün olduğunu bildirdi. Feridun Bey münşeatinin ikinci cildinin 43 üncü sayfasında dercedilmiş olan Kanuni'nin mektubundan anladığımıza göre; o sırada Şah Tahmasp, "büyük mükâfatlar verilmesi ve Kars kalesinin kendisine terki mukabilinde" Bayezid'i teslim edebileceğini ilâve eylemişti. Böylece İran Şahı, kendisine sığınan Osmanlı şehzâdesini bir pazarlık mevzuu haline getirmiş oluyordu. Neticede bir şey elde edemiyen Osmanlı heyeti temmuz 1561 de Kazvin'den ayrıldı.

Şah Tahmasp'ın bu defaki bahanesi; şehzâde İran'a sığınırken kendisine, babasına teslim edilmiyeceğine dair yemin verilmiş olduğu, bu yeminin bozulmaması için ancak Selim'in göndereceği adamlara teslim olunacağı merkezindeydi. Osmanlı heyetine bunları anlattığı gibi, Kanuni'ye yazdığı mektupta da ayni şeyleri tekrarladı. Selim'e teslim edilirken bu hizmetine karşılık gerek padişahın kendisinden, gerekse oğlu Selim'den "küllî ihsanlar" beklediğini ilâve etmekten de geri kalmadı.

Bayezid'in öldürülmesi

Şah Tahmasp büyük menfaatlar koparmak için Bayezid'in teslimini geciktirdikçe Kanuni'nin huzursuzluğu devam etmekte, hattâ Anadolu ve Rumeli'deki kaynaşma dolayısiyle, bu huzursuzluğu endişe derecesini bulmaktaydı. Onun için tâvizlerinde pek cömert davranır hâle gelmişti. Feridun Bey münşeatinin ikinci cildinin 43 üncü sayfasındaki mektuptan açıkça anlaşılacağı üzere İran şahına Kars kalesi vadolunmaktaydı. Şah Tahmasp, Kars için, herhalde Osmanlı elçilerinden şifahi talepte bulunmuş, Kanuni de onu müsait şekilde cevaplandırıyordu. Bundan başka, vaadler meyanında, 900 bin altın kendi namına, 300 bin altın da Selim namına olmak üzere 1,200.000 altınlık para da vardı. Ayrıca Tahmasp'ın Bağdad'a iki İran memurunun tayinine müsaade edilmesi hususundaki dileği de kabul edilmişti. Görülüyor ki, Kanuni'nin, oğlu için İran'a vermeye hazır olduğu taviz vaktiyle İkinci Bayezid'in Cem için yaptığı şeylerden daha ağırdı. Kanuni'nin bu

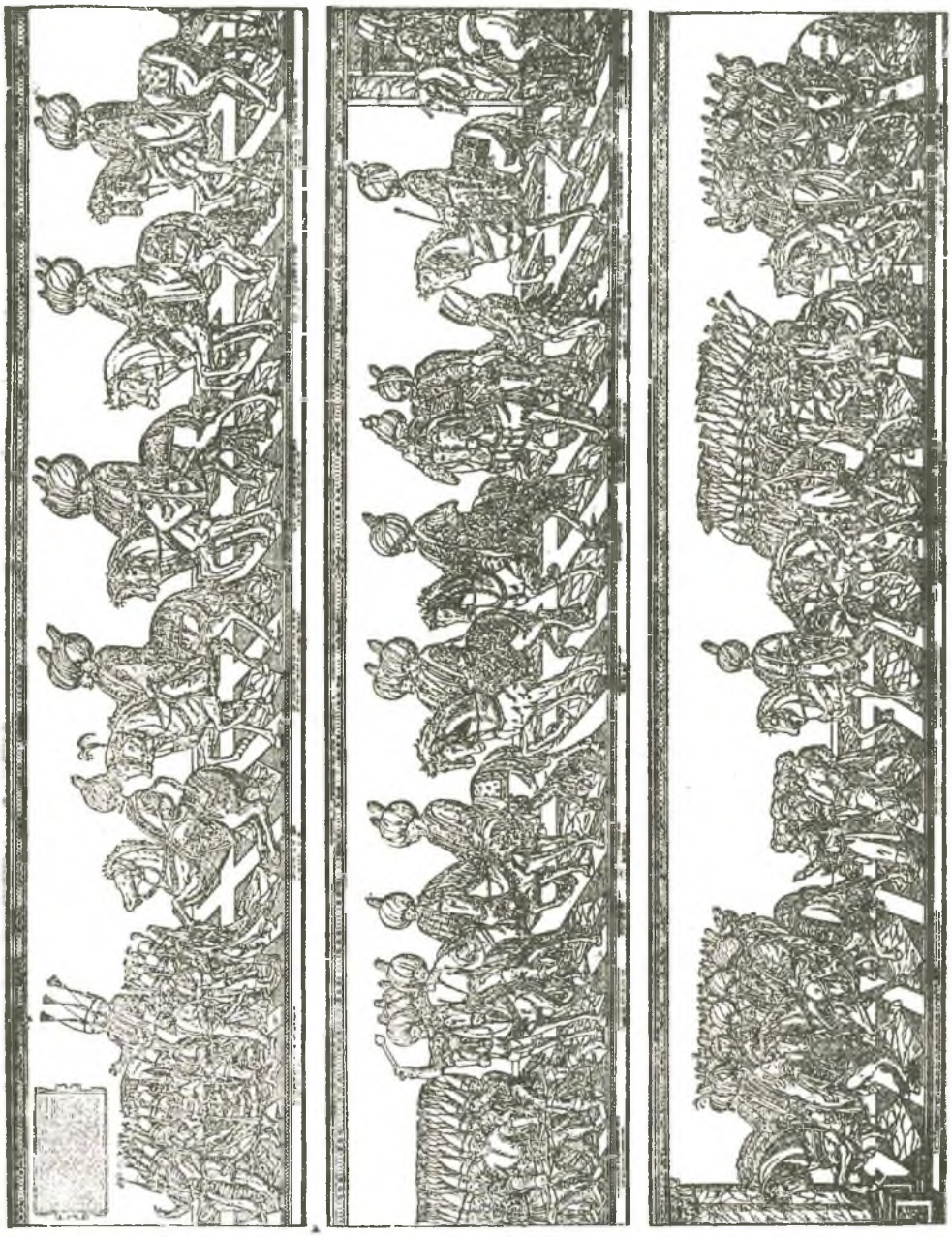

Kanuni'nin İstanbulda Atmeydanında bir zafer alayı

(1565 de Venedik'te Domenik dö Françeçi tarafından tahtaya oyulan eserden)

şekildeki davranışından cesaretlenen Tahmasp ise, isteklerini artırdıkça artırıyordu. Müverrih Peçevî'nin kaydettiği bir rivayete nazaran, Bağdad'ın kendisine bırakılmasını istemek cür'etinde dahi bulunmuştur.

Şah Tahmasp, taleplerini sağlama bağlamak için âzami gayret sarfetmekteydi. Bu cümleden bir hareket olarak Bayezid'in teslimine mukabil, İranlılarla dost kalacağına dair Selim'den yazılı bir «ahidnâme» almaya bile muvaffak olmuştu. Böylece gelecekteki Osmanlı hükümdarının İran'a dostluğunu garantilemiş bulunuyordu.

Şah Tahmasp, Kanunî ve Selim'den koparabildiği kadar tâviz elde edince, yollanacak mutemed adamlara Bayezid'in teslim edileceğini tekrarladı. Bunun üzerine Kanunî tarafından Van beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Sinan Ağa, Selim tarafından da çavuşbaşı Ali Ağa ile müteferrika Firuz Bey Kazvin'e gönderildiler. Onlar Kazvin'e vardığı sırada 500 bin altın ve diğer hediyeleri götüren dördüncü vezir Pertev Paşa da İran toprağına dahil olmuş bulunuyordu. Nihayet Şah Tahmasp 23 temmuz 1562 günü sakalı kesilmiş, sırtında eski bir elbise, başında yırtık bir imame bulunan Şehzâde Bayezid'i Osmanlı heyetine teslim etti. Heyet Şehzâdeyi teslim alınca, Selim'in mutemed adamı Ali Ağa tarafından hemen oracıkta katledildi. Busbecq'in kaydettiğine nazaran Bayezid boynuna kemend atıldığı sırada oğullarını görmek arzusunu izhar ettiyse de, onun bu son arzusu bile yerine getirilmeden canına kıyıldı. Kendisi gibi iki buçuk yıldan beri hapsedilmiş olan dört oğlu da aynı akıbete uğratıldı.

Bu işler bitince Osmanlı heyeti Bayezid ve oğullarının tahnit edilmiş cesetleriyle yola çıktı. Bahtsız şehzâde ve oğullarının cesetlerini taşıyan heyet İran halkı tarafından bile nefretle karşılanıp, her geçtikleri yerde taşlandı. Osmanlı hânedanına ait şahısların İstanbul ve Bursa'da gömülmeleri teamül hâline gelmiş olduğu halde, Bâyezid ve dört oğlu için bu teamül bile nazarı itibara alınmayarak Sivas'ta defnedildi. Yalnız, kendisi İran'a kaçtığı sırada annesinin yanında kalmış olan en küçük oğlu boğulduktan sonra Bursa'da defnedilmişti.

Bayezid hâdisesinin doğurduğu neticeler

Bayezıd Kazvin'de öldürülünce, Kanunî Süleyman hayatının sonuna kadar hükümdar kalacağı, Selim de babasının ölümünden sonra tahta geçeceğinden dolayı memnun olmuşlardı. Lâkin Bayezid'in saltanat dâvasına kalkmasına cesaret veren âmiller, onun öldürülmesiyle ortadan kalkmış olmadığından, Kanunî Süleyman, daha bir müddet, Bayezid isyanının doğurduğu meselelerle uğraşmak ve bir takım idarî tedbirlere tevessül eylemek zorunda kaldı. Bayezid isyanının birer neticesinden ibaret olan bu hususları şöyle bir tasnife tâbi tutmak mümkündür.

1 — Anadolu ve Rumeli'de huzursuzluğun devamı: Bayezid baş kaldırınca, Kanunî en çok Bayezid'e taraftarlık eden kimselerle uğraşmak ihtiyacını hissetmişti. Bayezid İran'a kaçarken taraftarlarının hepsini İran'a götürmediği gibi, Konya muharebesini müteakip askerlerinin bir kısmı Anadolu içine dağılmıştı. Bunlar memleket dahilinde bir takım karışıklıklar çıkardıklarından, hükûmet kendileri ile bir hayli müddet uğraşmaya, memleket içinde huzur mevcut olmayınca dış siyaset yönünden de pasif bir yol tutmağa mecbur oldu.

Bayezid'e taraftarlık edenler bilhassa Amasya ve Ankara'da bir hayli yekûn tuttuğundan, bu şehirlerde şiddetli bir tedip hareketine girişildi. Ayrıca Bayezid'in yazdığı «yevimli» askerinin ortadan kaldırılması için uğraşıldı. Bayezid'e taraftarlık eden kimseler için fetva çıkarıldı. Bu yüzden bir çok kimsenin canına kıyıldıktan başka malları da hükûmet tarafından zaptedildi. Bayezid taraftarları aleyhine Konya muharebesini müteakip başlıyan takibat bir yıl tam bir tedhiş havası estirilerek, ondan sonra daha bir kaç yıl da hafiften devam etti. Bundan Amasya ve Tokat çev-

resi bir hayli zarar gördü. Şehzâdenin ölümünün üzerinden beş altı sene geçtiği halde, onunla ilgili bazı dâvalara rastlanıyordu.

Kanunî'nin, fiilen veya dolayısiyle Bayezid'e taraftarlık edenlere karşı açtığı şiddetli tedip hareketi, karışıklık çıkaranların bir kısmının ortadan kalkması, bir kısmının da sinmesi neticesini verdi ama, esas iktisadî ve içtimaî sebeplere çare bulunmadığından, huzursuzluk âmilleri alttan alta yaşamakta devam etti.

Bayezid hâdisesinden doğan karışıklıklar yalnız Anadolu tarafına münhasır değildi. Bayezid isyanını hazırlayan sebepler incelenirken anlatıldığı veçhile, Anadolu'da hükûmet aleyhine bir memnuniyetsizlik havası esmekteyken, levend adı verilen çift bozan reâyâ ile iş bulamıyan suhte veya softa denilen medrese mezunları, gruplar halinde yer yer karışıklık çıkarmaya başlamışlardı. Bayezid veliahdlık dâvasına kalkınca, levendlerin mühim bir kısmı tımarlı sipahilerin emrine girerek Bayezid'in maiyetine koşmuşlar ve bilhassa şehzâdenin maaşlı askerleri arasında yer almışlardı. Gayrı memnun ikinci zümreyi teşkil eden işsiz medreseliler ise, Bayezid hâdisesine karışmıyarak kendi başlarına kalmışlardı. Bayezid'in mağlûbiyeti ile etrafa yayılan levendler, zor kullanarak geçimlerini temin yolunu tuttuklarından, kısa zamanda Anadolu'da bir şekavet havası esmeye başlamıştı. Şekavet edenler yalnız bu çift bozan reâyâ takımı da değildi. Medrese mezunları da ayni yolda yürüyor 40-50 kişilik gruplar halinde köyleri basıyor, soygunlar yapıyor, üstelik halkı da isyana teşvik ediyorlardı. Anadolu'da başlıyan hareket Rumeli'ye de sirayet ettiğinden, huzursuzluk çıkaranların faaliyet sahası hayli genişlik arzediyordu. Anadolu'da, Amasya, Tokat, Bursa, Balıkesir, Aydın, Saruhan çevresi, Rumeli'de de Doğu Trakya bölgesi, bunların en çok faaliyette bulundukları yerlerdi. Şekavet icra edenler Gelibolu üzerinden her iki tarafa da geçiyordu.

Karışıklıklar bir hayli devam ettiğinden, çoğu levendlerden mürekkep fesatcılar arasına zamanla, tımar erbabından, sipahi çobanlarından, hatta hıristiyan unsurlarından bile karışanlar oldu. Âsi gruplarının ortadan kaldırılması ve sindirilmesi meselesi hükûmeti bir hayli meşgul etti. Buna rağmen âsi ve fesatcıların kökü tamamen kazınamadığından, bunlar, ilerdeki Celâli isyancılarının mayasını teşkil ettiler.

2 — Anadolunun idarî işlerinde yapılan değişiklik: Şehzâde Bayezid, veliahdlık dâvasıyla kalktığı zaman askerî kuvvet olarak çift bozan reâyâ ve onlarla işbirliği eden tımar erbabına istinat etmişti. Bu vaziyet, hükûmetin, tımar erbabına karşı itimadının sarsılmasına sebep oldu. İşte, gerek bu itimadın sarsılması, gerekse bundan böyle şehzâdelerin isyan imkânlarının ortadan kaldırılması için Anadoluda bir takım idarî tedbirlere tevessül edildi. Bu değişiklik de kapıkulları lehine işleyerek, kapıkulu mensuplarının muhafız olarak, memleketin muhtelif yerlerine, bilhassa Anadolu'ya yayılmalarına yol açtı.

Böyle bir değişiklik yapılıncaya kadar Anadoluda âsâyişin temini ile mükellef olanlar, sancak beyleri ile subaşılar idi. Umumiyetle tımar erbabından olan subaşılar, sancak beyleri tarafından tâyin edilirlerdi. Bir yerde âsâyiş meselesi mevzubahis olup ta, kuvvet kullanmak icabederse, sancak beyleri bunun halledilmesi için tımar erbabından faydalanırlardı. Halbuki Bayezid hâdisesinde, çift bozan reâyâ (Levend veya Levendat) nın yanında tımar erbabı da yer aldığı gibi, bilâhara Anadolu ve Rumeli'de şekavet edip asayişsizlik çıkaranların arasına yine onlardan birçok kimseler karışmıştı. Bu sırada sancak beyleri ve subaşılar emniyet ve âsâyişi sağlamakta âciz kalmışlardı.

Bu vaziyet karşısında, halkı fesatcılardan korumayı ve asayişin bozulmadan devamını hedef tutan hükûmet, Anadoluya yeniçeri postaları göndermek ihtiyacını hissetti. «Yasakcı» veya «korucu» namiyle anılan yeniçeri postaları Anadolunun hemen her tarafına gönderildi. Yeniçerilerin,

yasakcı veya korucu adı altında Anadolu kasabalarına gönderilmesi, Bayezid hâdisesinden doğan idarî bir tedbir ve değişiklikti.

«Değnek» adı da verilen yasakcıların Anadolu kasabalarına yerleştirilmesi hiç te iyi olmamıştır. Asayiş bozulduğu zaman kendilerine müracaat edilmesi gereken yasakcılar, zamanla sancak beylerinin selâhiyetlerine müdahaleye kadar işi genişletmişler ve bulundukları yerlerin hâkimi kesilmişlerdir. Ayrıca, Anadolu kasabalarında âsâyişi teminle mükellef yeniçeriler, merkezin otoritesinden uzak olduklarından, yeniçeri nizamlarını çiğniyerek evlenmişler, mal mülk sahibi olmuşlar, bu yüzden de askerlik vazifelerini unutmuşlardır. Onların bu şekildeki hareketleri yeniçeri ocağının bozulmasında bir hayli müessir olmuştur. Yeniçeriler yasakcı olarak Anadolu'ya gönderilirken, bilhassa hudut kalelerine, kapıkulunun atlı sınıfından da adamlar yollanmıştır. Bayezid hâdisenin bir neticesi olarak yapılan bu idarî değişiklik yüzünden, Anadolu'da kapıkulu sınıfının tesis ettikleri nüfus, 1595 te Celâli isyanlarının çıkışına kadar devam edecektir.

3 — Şehzâdelerin sancağa çıkış usullerinde değişiklik yapılması: Bayezid hâdisesinin en mühim neticelerinden biri de; şehzâdelerin sancağa çıkış usullerinde yapılan değişikliktir. Yalnız bu netice, hâdisenin hemen akabinde tezahür etmeyip, Kanunî'nin ölümü ile ortaya çıkmıştır. İkinci Selim Padişah oluncaya kadar, şehzâdeler muayyen bir yaşa geldikten sonra, memleket idaresinde tecrübe sahibi olmaları için sancağa çıkarılırken, bundan sonra yalnızca büyük şehzâdeler sancağa çıkarılmış; böylece sancağa çıkarılan şehzâdenin veliahdlığı belli edilir gibi bir vaziyet doğmuştur. Diğer şehzâdelerin sancağa çıkarılmayışları, Bayezid'in yaptığı gibi bir saltanat dâvacısının ortaya çıkmasını önlemek endişesinden ileri gelmiştir.

Şehzâde Bayezid'in isyanı üzerine büyük şehzâde Selim, Konya'dan Kütahya'ya tâyin edilirken onun büyük oğlu Murad da Akşehir'den Manisa'ya nakledilmiştir. (1562). Kanunî Süleyman ölünce Selim Kütahya'dan İstanbul'a gelerek padişah olmuş, büyük oğlu Murad ise Manisa'da kalmakta devam etmiştir. Böylece Manisa, yalnızca büyük oğulların sancağa çıktıkları yer olarak seçilmiş, yâni bir nevi veliahd sancağı makamına kaim olmuştur. Bayezid hâdisesinin bir neticesi olarak meydana gelen bu değişiklik Birinci Ahmed zamanında «Ekberiyet» sisteminin ihdasına kadar devam edecektir.

Mevcut şehzâdelerin hepsinin sancağa çıkarılmayışları, saltanat dâvasına kalkılması tehlikesini önlemişse de, hükümdar namzetlerinin iyi yetişmemesine, rakipsiz kalan kapıkulu sınıfının da padişahlar üzerinde nüfuz tesis etmelerine sebep olmuştur.

Kanunî Devrinde İmparatorluğun İdarî Durumu

Osmanlı İmparatorluğunun en kuvvetli devri kabul edilen Kanunî Süleyman zamanında, İmparatorluğun sınırları üç kıt'a üzerinde bir hayli genişleme kaydetmiştir. Kanunî'nin ölümünden sonra da bazı yerler zaptedilerek, İmparatorluk toprakları bir miktar daha genişlemişse de, bu hâl uzun yıllar devam etmediği gibi, büyük devletler karşısında Osmanlı devletinin askerî gücünün üstünlük arzedişi de pek uzun müddet devam etmiyecektir. Kanunî zamanında sınırlar genişledikçe, İmparatorluğun idarî, iktisadî, kültürel hayatında da gelişmeler vuku bulmuş, müesseseler en mütekâmil sayılacak durumuna ulaşmıştır. Bu sebepledir ki, Kanunî Süleyman zamanı, Osmanlı İmparatorluğunun hayatında klâsik devir olarak kabul edilir. Maamafih, Osmanlı İmparatorluğunun idarî ve askerî müesseselerindeki gelişme, Kanunî'den sonra da bir müddet devam etmekle beraber, ilk bozukluk alâmetleri de Kanunî Süleyman zamanında göze çarpmaktadır. Osmanlı devletinin müessese ve teşkilâtı, gerek gelişme, gerekse bozulma âmillerinin bir arada tetkik edilebilmesi için, On yedinci asrın sonuna rastlıyan mühim siyasî

hâdiseleri müteakip ele alınacağından, şimdilik burada, imparatorluğun Kanunî Süleyman zamanındaki idarî bölümü gözden geçirilecektir.

Osmanlı devleti bir memleketi zaptettiği zaman, orasını ya ilhak eder, veyahut da kendisine tâbi yerli bir hükûmetin yaşamasına müsaade eylerdi, yerli hükûmetin mevkiinde bırakılması, İmparatorluğun askerî kudretinin yetersizliğinden değil, o hükûmetin, sadakat bakımından Osmanlı hükûmeti üzerinde bırakacağı tesirle fazlaca ilgiliydi. İlhak edilen yerlerde derhal idarî teşkilât kurulurdu. Ülkenin büyüklüğüne göre beylerbeylik, sancak beylikleri ve kazalar meydana getirilir, merkezden memurlar tâyin olunur, arazinin tahriri yapılır, gerekli yerlere de merkezi hükûmetten muhafız kuvvetler gönderilirdi. Böylece ilhak olunan yerlere, merkezden memur ve muhafız askerlerin gönderilmesiyle — şayet orası Türklerle meskûn bir saha değilse — ilk defa Türk unsuru girmiş olurdu. Bunun arkasından Türk halkından arzu edenler oralara gidip yerleşir, yerli halktan müslümanlığı kabul edenler de zamanla Türkleşirdi. Hükûmet de lüzum gördüğü mıntakalara Türk halkından mecburî iskânlar yapmak suretiyle, o mıntıkanın bir sistem dahilinde Türkleşmesini temine çalışırdı. Kanunî Süleyman zamanında İmparatorluk sınırları pek fazla genişlediğinden, Anadolu'dan Rumeli'ye devlet eliyle Türk halkı iskânı işi durdu. İlhak olunmayan yerler için böyle hareketlere tevessül olunmaz, himaye altındaki hükûmetin, hıristiyansa yıllık haracının tahsiline, ister hıristiyan ister müslüman olsun, muharebelere padişahın emrettiği miktarda kuvvetlerle iştirâkinin teminine bilhassa dikkat olunurdu.

İlhak olunan toprakların, mahallen en büyük idare âmiri Beylerbeyi olup, beylerbeyilikler daha küçük, idarî bölümler olan sancaklara onlar da kazalara ayrılırdı. Osmanlı İmparatorluğunda idarî taksimat zaman zaman değişikliklere uğramış, sınırlar genişledikçe beylerbeyi ve onlara bağlı sancak beylerinin sayısı da artmıştır. Fatih Mehmed devrine kadar yalnızca Anadolu ve Rumeli beylerbeylikleri mevcutken bilâhara bunların sayısı zamanla fazlalaşmıştır. Beylerbeyiliklerin miktarı önce Anadolu tarafında arttı. İkinci Bayezid zamanında Anadolu tarafındaki beylerbeyliklerin sayısı üçtü. Bunlar: Anadolu, Karaman ve Sivas beylerbeylikleri idi. Kanun"nin oğlu Bayezid, saltanat dâvasına kalktığı sırada Amasya'nın kendisine beylerbeylik pâyesi ile tevcihini isterken, Topkapı sarayı arşivi E. 3924 numaradaki mektubunda Anadolu'nun geçmişteki idarî durumuna işaretle babasına şöyle demektedir: «Merhum Bayezid Han zamanında üç beylerbeylik var idi. Anadolu, Karaman ve Sivas idi. Yine memleket böyle iken Sultan Ahmed Amasya'da beylerbeyi, Sultan Cihanşah Karaman'da beylerbeyi idi. İmdi, şimdilik.. eyyamı saadetinizde memleket çok. Nice beylerbeylikler vardır. Ne var? Bir kulunuza beylerbeyilik lâyık görseniz. Ben de kulunuz olam, bize de Amasya'yı beylerbeyilik ile inayet edersiniz».

Yavuz Selim zamanında Suriye ve Mısır'ın fethi ile beylerbeyliklerin sayısı üçün de üzerine çıktı. Kanunî devrinde ise, daha da çoğaldı. Rumeli tarafındaki beylerbeyilik sayısı ilk defa Kanunî tarafından arttırıldı. Bu hükümdar devresindeki beylerbeylikler şunlardır:

Anadolu'da: Anadolu, Karaman (Konya), Eyalet-i Rum (bu tâbirle daha ziyade Amasya hatıra gelmekle beraber beylerbeylik merkezi Sivas'tı), Zulkadriye (Maraş), Diyarbakır, Van, Erzurum.

Suriye'de: Halep, Şam.

Irak'ta: Bağdad, Basra.

Arabistan'da: Yemen (bilâhara San'a ve Zübeyd olmak üzere Yemen beylerbeyliği ikiye ayrılmıştır. Afrika'da: Mısır, Habeş, Trablusgarb, Cezair-i garb.

Avrupa'da: Rumeli, Budin, Tamşvar. (Kanunî'nin son yıllarında veya İkinci Selim'in saltanatının başında bir de Silistre (Özi) beylerbeyliği ihdas edildi).

Her beylerbeyliğin arazi durumuna gö-

re bir takım sancakları mevcuttu. Kanunî Süleyman zamanında beylerbeyliklerle beraber sancak merkezlerinin sayısı da artı. Anadolu ve Rumeli'deki sancaklar şunlardı:

Anadolu'da: Koca-eli (Kaptanpaşa'ya bağlı, Manisa, (Saruhan), Aydın, Biga, (Kaptanpaşaya bağlı), Karesi (Balıkesir), Kütahya, Bolu, Bursa (Hüdavendiga), Hamid, Ankara, Kastamonu, Akşehir, Bozok, İçel, Tarsus, Adana, Alâiye, Kayseri, Malatya, Canik, Trabzon, Akşehir, Behisni, Divrik, Ergani, Urfa, Birecik, Mardin, Harput, Çemişgezek, Bitlis, Sis (Kozan), Erzincan.

Avrupa toprağında: Çirmen, Niğbolu, Vidin, Gelibolu (Kaptan-ı deryaya ait paşa sancağı), Mora, Üsküp, Avlonya, İnebahtı (Kaptanpaşaya bağlı), İzvornik, Bosna, Belgrad, Novgrad, Simontornya, Esztergom, Mohaç, Segedin, Eszek (Ösek), Istolni Belgrad, Noygrad, Simontornya, Esztergom, Hatvan, Seksard, Kopan, Lipova, Çanad.

Osmanlı İmparatorluğunun bünyesi içinde bir de Tâbi hükûmetler vardı. Buralarda daha ziyade yerli kanun ve nizamlar tatbik olunurdu. Tâbi hükûmetlerin, merkezi hükûmete karşı yüklendikleri vazifelerde ayniyet mevcut olmakla beraber, her tâbi hükûmetin kendi bünyesinde yekdiğerinden farklı noktalara da rastlanmaktaydı. İç işlerinde serbestiyete sahip oluşları bir imtiyaz kabul edilen bu hükûmetler, Kırım, Eflak, Boğdan ve Erdel'di. Bunlardan başka, yerli bir sülâlenin devamına müsaade edilişi bakımından Mekke-i Mükerreme emirliğinin de tâbi hükûmetler arasında sayılması mümkündü.

Osmanlı İdare ve teşkilâtının hukukî yönü

Osmanlı devleti askerî kudret, memleket sınırları ve sosyal müesseseler bakımından, Kanunî devrinde, daha ilerideki hükümdarlar zamanına örneklik edecek derecede gelişmiş olduğu cihetle, Kanunî devrini incelerken, bu bahsin hacmi nisbetinde Osmanlı devlet mekanizmasının hukukî yönünün gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

Osmanlı devleti, bir islâm hükûmeti olduğundan, gayet tabiî olarak, islâmi esaslara müstenid bir hukukî bünyeye sahipti. Bununla beraber devletin büyümesi ve zamanın icap ettirdiği ihtiyaçlar nazarı itibara alınarak, daha kuruluş devrinin başlarından itibaren bir takım kanun ve nizamlar ortaya konmuştur. Peşinen şunu hatırlamak gerekir ki, Osmanlı devleti daha kuruluş devrinde iken, ilk hükümdarların bile, Türk ve İslâm devletlerinin idarecilik usul ve an'anelerini Osmanlı memleketlerinde tatbik edilebilecek şahsiyetlere ve idare usulleri ile ilgili kitaplara sahip bulundukları anlaşılıyor. Zira ilk Osmanlı hükümdarları devrinde tanzim edilmiş vakfiye ve mülknâmelerin tetkiki, bize, Osman Bey ve yakın arkadaşlarının, bazı kimselerin tahmin ettikleri gibi, okur yazar olmıyan basit bir takım göçebe kabile reisleri karşısında olmadığımızı göstermektedir. Zira, bu devre ait vakfiyelerde, şahitler arasında devlet içinde mevki ve unvan sahibi kimselere rastlanmakta, mükemmel arapça bilen, hükûmet ve vakfiye kayıtlarını iyi bir şekilde tutmakta vukufu olan kimselerin mevcudiyetine şahit olunmaktadır. Bu hal de göstermektedir ki; Osmanlı devleti, idarî ve hukukî müesseseleri bakımından kendisinden önceki İslâm-Türk devletlerinin mirascısı olmuştur. Fakat Osmanlıların bu bakımdan asıl hususiyetleri, klişeleşmiş formüller arasında sıkışıp kalmıyarak zamanın icaplarına ve beliren ihtiyaçlara göre yeni yeni teşkilât kurmaları ve bir takım nizamlar ortaya koymalarıdır. Osmanlı Devletinin bünyesine esas itibariyle şer'i hukuk hâkim görünmekle beraber, tatbikatta daha ziyade örf ve âdet hukukunun yani ihtiyaçlar karşısında ortaya konan hukukî nizamların hâkimiyetine şahit olunmaktadır.

Osmanlı devletinin idarî, malî, adlî cephesini iyice tetkik etmeden bir hükme varmaya çalışan bir takım Batılı müellifler, islâmî medeniyet ve hukukun hükümran olduğu başka hükümetlere bakarak Osmanlılar için de şeriatten ayrı bir teşri'î kuvvet ve hukuk kaynağı tanımak istemezler.

Onun için, islâm amme hukukunda hâkim olduğu iddia edilen bir prensipten hareket suretiyle, «hükümdarlık selâhiyet ve iradesinin şeriatin ezelî ve değişmez hükümleriyle tâyin ve tahdit edilmiş bulunduğu, bunun için de sultanların her hangi bir şekilde teşriî selâhiyetlerinin mevcut olamıyacağını» iddia ederler. Halbuki ufak bir zahmet karşılığı yapılacak tetkik bile, hakikatın bunun tam zıddı olduğunu göstermektedir. Zira, Osmanlı padişahlarının teşrii selâhiyetlerini bol bol kullandıkları, bu hususta gayet realist ve pratik davrandıkları, hatta fethedilen memleketlerde mevcut kanunları muayyen bir müddet için aynen yerinde bırakıp o ülkeye münhasır olmak üzere, kabul ettikleri görülmektedir.

Maamafih, padişahlar yeni kanunlar isdar ettikleri zaman, devrin medeniyet ve hukuk anlayışı icabı olarak, bunları şer'i şerîfe uydurma cihetini gözönünde bulundurdukları gibi, şeriat kaidelerinden ayrı bir takım hukukî nizamlar da ortaya koymuşlardır. Kanun maddeleri ile hudutlanmamış icraatları arasında ise, şeriatı gözetlemişler, fakat bunu arzularına uygun neticeye bağlama işini gayet pratik bir şekilde hallifasl eylemişlerdir.

İsdar ettiği kanunlar dolayısiyle «Kanunî» namı ile yâdedilen sultan Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğunun hukukî bünyesinin tam manasiyle ortaya çıktığında şüphe yoktur. Maamafih, Sultan Süleyman kanunlarının, ondan önceki hükümdarlar zamanında edinilen tecrübeler, alınan idarî tedbirler ve neşredilen fermanların tatbikatı neticesi meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Devletin hukukî müesseselerinin gelişmesi, Sultan Süleyman devresinde sona ermiş değildir. Ondan sonra da padişahlar günün icaplarına göre bir takım kanunlar tedvin etmişlerdir.

Parlemanter rejimlerde görüldüğü üzere meclis gibi bir teşriî organ mevcut olmadığından, Osmanlı kanunları, padişahların emri ile bir veya bir kaç kişi tarafından hükümdar adına tedvin edilmiştir. Arazi ve maliyeye ait kanunlar ise umumiyetle bir ferman şeklinde ortaya konmuştur. Arazi kanunları hazırlanırken her mıntakanm toprak, insan, ticaret imkânları gözönünde bulundurularak hemen hemen her vilâyet, hatta birçok sancaklar için ayrı ayrı (zirai ve ticarî esaslar ihtiva eden) kanunlar yapılmıştır.

Divan kararlarının tetkikinden anlaşıldığına göre; Osmanlı kanunlarını tefsir eden makam, Divan ve bilhassa kadıaskerlik makamıdır. Tefsir bunlara ait olunca, elbette kanunların hazırlanmasında da ayni makamların hizmet ve rollerinin bulunması bakımından, şeyhülislâmlara da kanunların hazırlanmasında ve tefsirinde zaman zaman müracaat edildiği vakidir.

Kanun projesi sayılacak taslakları hazırlayan heyetler bunları padişaha okuduktan sonra padişah kabul ederse metin kanunlaşır. Demek ki, padişahların iradesi ayni zamanda bir teşriî organ yerine geçmektedir. Bundan sonra bir de «şeyhülislâm kapısı»na gönderilip tasvibinin alınması hususunda bir teamül mevcut değildir.

KIRIM HANLIĞI

Osmanlı İmparatorluğuna tâbi hükûmetlerin en fazla serbestiye sahip olanı on altıncı asrın ortalarına kadar Kırım Hanlığı idi. Kitabımızın birinci cildinin 567 ve müteakıp sayfalarında anlatıldığı veçhile, Kırım Hanlığı 1475 yılında Osmanlı tâbiliğini kabul etti. Hanlığa bağlı topraklar bir muharebe neticesi zaptolunmadığı veya Kırım hanları Osmanlılarla harbedip yenilerek aman dilemek mecburiyetinde kalmadıkları cihetle, elbette bu memleketin Osmanlılara tâbiliğinin Eflak, Boğdan ve Erdel gibi yerlerin tâbiliğinden farklı olması icap ederdi. Kırım'da tam manâsiyle hanların otoritesi hükûmferma olmak ve hanların başa geçişleri Kırım'ın dahili bir meselesi hâlinde yürütülmekle beraber, Osmanlı padişahları ihtiyaç hisset-

tikleri zaman Kırım hanlarını azledebilirlerdi. Kemalpaşa zâde (İbn Kemal) tarihinin yedinci defterinde mevcut bilgiden öğrendiğimize göre, Fatih Mehmed, Kırım hanı Nurdevlet'i, Bağdad seferine dâvetine icabet eylemediği için azletmiştir. Binaenaleyh, Osmanlı padişahları böyle bir selâhiyeti, Kırım'ın, İmparatorluğun himayesine girdiği ilk yıllarda bile kullanmışlardır.

Kırım, Osmanlı himayesine girmeden önce iç kavgalarla sarsılıp yıpranmakta idi. Halbuki Osmanlı himayesine girdikten sonra vaziyet değişti. Osmanlı himayesi Kırım'da otorite birliği yarattı. Altunordu hanlarının, Kırım'ı kendi hanlıklariyle birleştirme teşebbüsleri Osmanlı himayesi ile önlenmiş oldu. Ayni himaye, Moskova knezliğinin genişleme siyasetine karşı, hanlığın varlığını muhafaza hususunda da en kuvvetli garanti teşkil eyledi.

Osmanlı himayesine girmesinden, Kanunî Süleyman'ın saltanatının sonuna kadar Kırım'ın dahilî vaziyeti ve başlarında bulunan hanlar şöyleydi:

Mengli Giray

Kırım sahillerindeki Ceneviz kolonileri Gedik Ahmed Paşa tarafından zaptedildiği sırada hapisten çıkarılan Mengli Giray, Osmanlı vezir-i âzamı sayesinde hanlığı elde etmişti. Mengli Giray, ağabeysi Nurdevlet'e karşı ikinci defa hanlığa sahip olmuş bulunuyordu. Lâkin 1476 da Altınordu hanı Seyyid Mehmed Han'ın Kırım'ı istilâ etmesi, Mengli Giray'ın bir defa daha mevki'ini kaybetmesine sebep oldu. O, mevki'inden uzaklaşınca, ağabeysi Nurdevlet Osmanlı himayesinde Kırım hanlığına getirildi. Mengli Giray da İstanbul'a sevk edilerek hapse konuldu. Nurdevlet hanlığa getirilirken Altınordu hanı, Osmanlı padişahının tehdidi üzerine Kırım'dan çekilmiş bulunuyordu.

Nurdevlet bu defa da uzun müddet hanlık mevkiinde kalamadı. Mengli Giray taraftarı olan Şirin kabilesi reisi Eminek, Kırım'da Nurdevlet aleyhine karışıklıklar çıkarıp, Fatih Mehmed'e müracaatla Mengli Giray'ın Kırım'a yollanmasını istedi. O aralık Boğdan seferine çıkan Fatih Mehmed, Nurdevlete de sefere iştirâkini bildirdi. Fakat, talebine rağmen sefere icabet etmediğini görünce, Nurdevleti azlederek Mengli Giray'ı han tâyin edip İstanbul'dan Kırım'a sevketti (1478).

Üçüncü defa hanlık makamına oturmuş olan Mengil Giray'ın bu defaki, hanlığı 1514 te ölümüne kadar devam etti. Kırım hanlığı, asıl bundan sonra sağlam esaslar üzerine istinatla, kuruluş safhasını tamamlamış oldu. Kırım'da hanlık makamının kuvvet kazanmasının, birliğin teessüsünün âmili Osmanlı himayesiydi.

Kırım hanlarının orduları ile Osmanlı padişahlarının seferlerine katılmaları usulü İkinci Bayezid zamanında teessüs etti. İlk iştirak hâdisesi de Sultan Bayezid'in 1484 yılındaki Boğdan seferinde vuku buldu. Mengli Giray bu sefere 50 bin kişilik kuvvetle iştirâk etmiş bulunuyordu. Kili'nin zaptından sonra Osmanlı kuvvetlerine mülâki olan Mengli Giray Akkirman'ın zaptını müteakip Sultan Bayezid'in müsaa-

Macar tarihlerine göre bir Kırım Hanı

desi üzerine Kırım'a dönmüştü.

Yavuz Selim zamanında Osmanlı Padişahının Kırım hanları üzerindeki otoriteleri biraz daha fazlalaştı. Kanunî Süleyman devrinde Kırım hanlarının oğul veya kardeşlerinden birini rehin vaziyetinde İstanbul'a göndermeleri usul haline geldi. İstanbul'a ilk gönderilen hanzâde Mengli Giray'ın oğlu Saadet Giray'dı.

Kırım hanlığı Osmanlı himayesine girdikten sonra da Altınordu ile mücadelesine devam etti. Kırım hanları bu mücadeleyi Moskova Knezliği ile müttefikan yürütüyordu. Kırım hanlarının bu şekildeki hareketi, Türk dünyasının lehine olmayan bir davranıştı. Lâkin, Kırım hanları, Rusyanın büyümesini kolaylaştıran bu ittifakın istikbal için doğuracağı tehlikeyi sezemedikleri gibi, on altıncı asrın ilk yarısı zarfında Osmanlı padişahları da ayni şeyi sezemediler; hattâ kuvvetlerine pek güvendiklerinden Rusyaya karşı lüzumu kadar alâka göstermediler. Hele Mengli Giray'ın, 1502 yılında Saray şehrini tahrip ederek, Altınordu hanlığına bir daha kalkınmasına imkân vermiyecek derecede son darbeyi vurması, hatalarının en büyüğü oldu. Gerçi Altınordu'ya indirilen son darbeyi müteakip Rusya ile ittifak siyasetleri sona erdi ama, önlerindeki manianın kalktığını gören Ruslar, Orta ve aşağı Volga boylarını ele geçirme faaliyetine koyuldular. Kırım hanları da ayni topraklara sahip olma arzusuna kapıldığından, Rusya ile münasebet mücadele şekline döküldü. Bu mücadelede Kırım hanları, başlarında Yagellon soyundan kırallar bulunan Polonya ile sıkı münasebet, hattâ ittifak siyaseti takibini uygun görüler. Yagellonlarla işbirliği ederken, Cengiz Han soyunun Beyaz Rusya ve Ukrayna üzerindeki tarihî haklarından vazgeçtiler.

Eski zamanlarda Kazan şehri

Mehmed Giray

Mengli Giray 1514 yılında ölünce sekiz oğlundan en büyüğü olan Mehmed Giray Kırım hanı oldu. Mehmed Giray, babasının sağlığında Kalgay yani veliahd idi. Mengli Giray muharebe idare etmek üzere Kırım'dan ayrıldığı zaman Mehmed Giray merkezde kalarak babasına vekâlet ederdi.

Babasının uzun süren hanlığı esnasında kalgay sıfatiyle memleket işlerine vukuf peyda etmiş olan Mehmed Giray, hanlık makamına geçince, babasının dış siyasetini aynen yürütmek üzere, Ruslara karşı Yagellonlarla dostluğu esas aldı. Bunun için 1520 de Lehlilerle ittifakı yeniledi. Ruslara karşı üst üste akınlara girişen Mehmed Giray'ın sağladığı üstünlüğün bir neticesi olarak 1521 de kardeşi Sahip Giray Kazan tahtına geçti. Aka nehri üzerinde bir Rus ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Moskova önüne kadar gelip şehrin etrafını ateşe verdi. Kırım hanının bu hareketleri neticesi Moskoflar yıllık vergi vermeyi kabul ettiler.

Mehmed Giray 1522 senesinde Astrahan üzerine sefer yaparak bu şehri zaptetti. Etraftaki Nogayları idaresi altına aldı. Astrahan'ın zaptı ile Kırım hanlarına bağlı arazi en geniş durumunu iktisap eyledi. Lâkin Astrahan seferinden dönüşünde Nogaylar tarafından bir baskında öldürülmesiyle (1523), zaptetmiş olduğu yerler hanlığın hükmünden çıktı.

Gazi Giray

Mehmed Giray'ın ölümüyle yerine oğlu Gazi Giray Kırım hanı oldu. Gazi Giray, babasının sağlığında, kalgay yani veliahd idi. Bu sıfatı taşıyarak hanlık makamına geçtiği halde kendisini istemiyenler mü-

cadeleye hazırlanınca mevkiini, ayni sene içinde amcası Saadet Giray'a terketmek zorunda kaldı.

Saadet Giray

Saadet Giray'ın 1532 senesine kadar devam eden hanlığı sırasında Ruslarla bir takım mücadeleler vukubuldu. Mücadelenin esas sebebi gerek Kırım hanlarının gerekse Rusların Altınordu'nun mirasına konmak istemeleri idi.

Saadet Giray Kırım hanı olduğu zaman kardeşi Sâhip Giray da Kazan hanı bulunuyordu. Kazan hanları içinde «Giray» soyundan, yani Kırım hanları ailesinden gelen ilk han olan Sâhip Giray (1521-1524) da Ruslara karşı mücadele ettiğinden, bu mücadeleyi Kırımlılar ile birlikte yürütmek istiyordu. Ruslar, Mehmed Giray'ın Astrahan'ı zaptedişinden ürküntü duymuşlar, fakat onun öldürülmesinden sonra Gazi Giray'ı müteakip Saadet Giray han olunca yeniden cesaretlenmişlerdi. Onun için Kazan hanlığına karşı mücadelelerini şiddetlendirmiş bulunuyorlardı.

Rusların tazyiki karşısında sıkışmakta olan Kazan hükûmeti Osmanlı padişahına bir heyet göndererek, kuvvetli bir devlete istinat etmek istedi. Kazan elçileri ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma gereğince, Kazan hanlarının tâyini Osmanlı padişahı tarafından yapılacak, buna mukabil Türkiye, Kazan hanlığını düşmanlarına karşı müdafaada yardımda bulunacaktı. Böylece, Kazan da Kırım gibi Osmanlı himayesine girmiş hâle geliyordu. Kazan heyeti ile yapılan anlaşmadan sonra Osmanlı hükûmeti Moskova'ya bir heyet gönderdi. Türk sefiri İskender, Moskova hükûmetine bundan böyle Kazan devletinin de Türk yurdu olduğunu bildirdi. Lâkin bunu tanımak istemeyen Ruslar, Kazan'ı himayeleri altına alabilmek için kendilerine taraftar adamları işbaşına getirmek üzere faaliyete koyuldular. O aralık Kazan hanı Sâhip Giray'ın, yerine kardeşi Fetih Giray'ın oğlu Safa Giray'ı bırakarak İstanbul'a gitmesi Ruslar için bir fırsat telâkki edildi.

Sâhip Giray Kazan hanı bulunduğu sırada nasıl orada hanlık makamı için dahilî mücadele eksik değil idiyse, Kırım'da da vaziyet aynı idi. Kırım'daki kabile reisleri, «Cengiz Türesi» ni gözönünde bulundurarak hanlık makamına geçecek kimsenin kendi seçtikleri adam olmasını istiyorlardı. Bu yüzden dahili mücadele de bitip tükenmiyordu. Tabiî, memleketteki iç kavgacılar en çok, Volga havzasına ilerlemenin yollarını araştıran Rusların işine yarıyordu. Şayet Kırım'da da Kazan'da da iç kavgalar yerine kuvvet birliği yapılarak Ruslara karşı müşterek mücadele devam ettirilmiş olsa, Moskoflar için Volga bölgesine ilerleme gayesi değil, mevcudiyetlerini muhafaza endişesi varit olacaktı. Nitekim 1532 senesinde Ruslar Kazan'da Safa Giray'ı mevkiinden attırarak onun yerine kendi adamları olan Can Ali'yi han yaparlarken, Kırım'da da Saadet Giray, mevkiini İslâm Giray'a terketmek zorunda kaldı. Saadet Giray, padişahın gönderdiği han olduğu halde, kabile reislerine istinat eden İslâm Giray ona karşı mücadeleye girişmiş, sonunda da emeline muvaffak olmuş bulunuyordu (1532).

Sahip Giray

İslâm Giray, kabilelere istinaden hanlık makamına geçtiğinden, buna karşılık padişah tarafından Sahip Giray Kırım'a han olarak gönderildi (1532). Lâkin Kırımdaki kabile aristokrasisine dayanan İslâm Giray hanlık dâvasından vazgeçmeyerek bu uğurda iki sene müddetle mücadelesine devam etti. Sahip Giray Kırım'a yollanırken yanına 60 topçu, 300 cebeci, 1000 sekbandan mürekkep bir kuvvetle 40 müteferrika, 30 çavuş ve 60 tımar ve zeâmet erbabından maiyet verilmişti. Merkezi hükûmet tarafından böylece desteklenmiş olan Sâhip Giray, Nogay beyi Bâkî Bey vasıtasıyle İslâm Girayı Kıpçak bozkırında bertaraf ettikten sonra tam manâsiyle vaziyete hâkim oldu. Onun, Kırım'da mevki'ini sağlamlaştırmasında İstanbul'un desteğinin mühim hissesi vardı. Sâhip Giray'ın 1534 te İslâm

Giray'ı bertaraf ederken kabile aristokrasisine karşı ağır basması, Kırım hanları üzerinde İstanbul'un kontrol ve otoritesinin artmasına yaradı. Onun içindir ki, bazı tarihçiler, Kırım hanlığı üzerinde Osmanlı mutbûluğu ve nütuzunun 1534 tarihinden itibaren hakiki bir şekilde yerleşmiş olduğuna işaret ederler.

Sahip Giray'ın İstanbul'dan kuvvet ve maiyet erkânı götürmesini müteakip bunların maaşlarını karşılamak üzere «Sekban akçesi» namı ile para yollanması usulü ortaya çıkmıştır.

Sâhip Giray, İslâm Giray ile onu tutan kabile beylerine karşı mücadelesine devam ettiği sırada, Kazan hâdiselerine ilgi göstermekten de geri durmadı. Onun ilgi ve desteği sayesinde Rus taraftarı Can Ali'ye karşı Safa Giray ikinci defa Kazan tahtını elde etti (1533).

Kırım hanlarının 1484 ten sonra Osmanlı ordusuna kuvvet göndererek iştirâkleri Sahip Giray zamanında vukubuldu. Kanunî Süleyman 1538 de Boğdan seferini yapmaktayken Prut nehri bölgesinde Kılçın kasabasına vardığı sırada Sâhip Giray emrindeki tatar askeri ile padişaha mülâki oldu. Bundan sonra Kırım hanlarının Osmanlı ordusuna kuvvet vermeleri daha devamlı bir hal aldı. Sahip Giray zamanında Kırım kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna ikinci iştirâkleri 1543 Macaristan seferinde cereyan etti. Macaristan seferinde Osmanlı ordusuna katılan Kırım kuvvetleri hanın oğlu kalgay (veliahd) Emin Giray'ın idaresinde idi.

Kırım tatarları

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin «Tabakat-ül memalik fi derecat-ül mesalik» isimli eserinden öğrendiğimize göre, Sâhip Giray 1532 yılındaki Alman seferinde de bir miktar kuvvetle hazır bulunmuştur. Yalnız, Sahip Giray o zaman han olmadığı, sadece, Kazan hanlığını bırakıp İstanbul'a gelmiş bir kimse bulunduğundan, bu iştirâk Kırım namına bir iştirâk sayılmaz. Zâten ordu ile birlikte sefere katılıp hâdiseleri bizzat takip etmiş olan Celâl zâde Mustafa Çelebi de, Sirem ovasında ordugâha gelen elçileri 7 temmuz 1532 de Kanunî'nin merasimle kabul edişini anlatırken «Giray (Sahip Giray) hanın kumandasında Kazan'dan gelen on binden fazla tatar askeri de bu merasime iştirâk etmişlerdi, bunlar da alaylar halinde duruyorlardı» demek suretiyle Sahip Giray'ın emrindeki askerin Kırım'dan değil, Kazan'dan gelmiş tatar askeri olduğunu tasrih ediyor. Böylece, Sahip Giray'ın İstanbul'a gelirken maiyetinde bir miktar Kazan askeri bulunduğu da anlaşılmış oluyor. Esasen Kanunî, bu seferden dönerken Filibe'ye geldiği sırada Sâhip Giray'ı Kırım hanı tâyin etmiştir ki, bu tâyin tarihi, Celâl zâde'nin, İslâm Giray ile Saadet Giray arasındaki çatışmadan bahsederken en nihayet «Saadet Giray İstanbul'a gelerek Kırım hanlığı üzerindeki hukukundan vazgeçti. 939 senesi rebiülahırının 10 cu (10 Kasım 1532) günü hukukunu diğer kardeşi Sahip Giray'a terketti» diye belirttiği tarihe de denk gelmektedir.

Gerek Kırım hanı sıfatını taşımadığı günlerde, gerekse han bulunduğu sırada Osmanlı ordusuna iltihakla, Osmanlı hükûmetinin Avrupa'daki harplerine katılan Sâhip Giray, ayrıca Ruslara karşı mücadelede bulunmuş bir kimsedir. Onun hanlığı sırasında Kırım süvarileri defalarca Ruslara taarruzlarda bulunmuşlardır. Osmanlı hükûmeti kuvvet yardımında bulunmamışsa da, hanın taarruzlarını siyaseten tasvip etmiştir.

Sahip Giray, Kırım hanlığına tâbi top-

rakları, aşağı Volga bölgesine doğru genişletmiye uğraşırken Rusların da aynı yerleri elde etmek dâvaları ile karşılaşmıştır. Onun zamanında Moskova istikametine uzanan Kırım taarruzlarının esas sebebi bu noktada toplanmaktadır. Maamafih, Sahip Giray hedefine ulaşmak hususunda epeyce ilerleme kaydetmiş sayılır. Zira, 1549 da Osmanlı topların yardımı sayesinde de olsa Astrahan'ı zapta muvaffak olmuştur. Ne yazık ki, askerî bakımdan kazandığı muvaffakiyetler gururunun kabarmasına yol açmış, bu yüzden de Osmanlı hükümetinden Gözleve iskelesini istemek, veziriâzam Rüstem Paşa ile üstünlük münakaşasına girişmek cür'etinde bulunmuştur. Onun bu hareketi, şüpheyi celbetmiş, hatta kendisinden endişe edilmesine sebep olmuş, neticede de İstanbul'dan gönderilen Devlet Giray tarafından katledilmiştir. (1551).

Devlet Giray

1551 Senesinden 1577 senesine kadar hanlık eden Devlet Giray'ın zamanında, Kırım hanlığının hudutlarında, Kırımı ve Osmanlıları ilgilendiren mühim hâdiseler cereyan etmiştir. Bu hâdiseler, yalnızca Osmanlı devletine tâbi bir hanlığın değil, İmparatorluğunu, hattâ, bütün Türk dünyasının istikbalini ilgilendiren ehemmiyette şeylerdi.

Devlet Giray'ın han tâyininden çok önce Moskova tahtına oturmuş olan Dördüncü İvan, Rusyayı büyültmek için esaslı şekilde faaliyete koyulmuş bulunuyordu. Bilhassa 1547 de Çarlığını ilân ederek Moskova Knezliğini Çarlık haline getirdikten sonra, önce doğu ve güney doğu istikametinde genişleme işini ele almıştı. 1552 yılında Kazan'ı zaptederek buradaki hanlığa nihayet vermek suretiyle, doğudaki en mühim kademeyi muvaffakiyetle aşmış olan Korkunç İvan 1556 da da Astrahan hanlığını ortadan kaldırmıştı. Altınordu'nun son kalıntıları ortadan kalkarken Ruslar, Hazar denizi kıyısına ve Kuzey Kafkasya'nın önüne kadar gelmiş, Kırım hanlığı doğudan çevrilirken Osmanlılar için dikkat edilmesi gereken bir devlet ortaya çıkmış bulunuyordu.

Ruslar, Kazan ve Astrahan (Ejderhan) Hanlıklarını zaptedinceye kadar, Kırım hanlarının yarım asırdır meşgul oldukları Altınordu'nun mirasına konma veya Altmordu mirasını Kırım hanlığı idaresinde birleştirme mevzuu ortadan kalkmakta, onun yerine yepyeni bir davâ belirmekteydi. Ruslar zaptettikleri yerlerde esaslı şekilde yerleşmek için tedbirler alıyorlardı. Bu cümleden olarak; evvelâ ahaliden mukavemet edebilecek unsurları tamamen imha ediyor veya başka taraflara göç ettiriyorlardı. Bir taraftan da muhtelif yerlerde şehir ve kaleler tesis ederek içlerine Rus halkı ve muhafız asker yerleştiriyorlardı. Yerli halkın topraklarını istedikleri gibi ellerinden aldıktan başka, topraktan faydalanma karşılığı olarak bir de vergi koyuyorlardı. Bu hareketler yerli halkın mukavemetini ezici şeyler olduğundan dış tesirlerle isyan çıkarma imkânı ortadan kalkıyordu. Asırlardan beri Türk ili olan bu yerler sür'atle Kırım ve tekmil Osmanlı İmparatorluğu için tehdit ve tehlike sahası hâline girmeğe yüz tutuyordu. Orta ve aşağı Volga (İdil) bölgesine Rusların bir hamlede inmelerinde, Kırım hanlarının da kusurları mevcuttu. Zira, Altınordu'nun mirasına konmak için yapılan hareketler orta ve bilhassa aşağı Volga bölgesindeki Türk, Tatar ve Nogay unsurlarının zayıflamasına, hatta azalmasına sebep olmuştu. Kırım hanlarından Sahip Giray'ın, Kıpçak bozkırındaki Kiçi-Nogay kabilelerini alıp Kırım'a nakletmesi, Kırım'da nüfus yoğunluğu temin etmişse de, Kiçi- Nogaylardan başka bazı Tatar kabilelerini de Besarabya'ya nakletmesi, Kıpçak bozkırını Rus kazaklarının ilerlemesine serbest bırakmış oluyordu.

Rusların Astrahan'a kadar ilerlemesinden sonra Kırım hanlarını ve Osmanlı padişahlarını bir müddet için meşgul eden meselelerden biri, onları buralardan çıkarmak için uğraşmak oldu. Kırım tatarlarının, gerek kuzey istikametinde, gerekse Kıpçak bozkırı tarafından yaptıkları akınlarda bir müddet için bu gaye gözetildi. Lâkin Rus-

Eskiden Astrahan şehri

ları girdikleri yerlerden çıkarmak mümkün olmadı.

Kazan ve Astrahan hanlıkları ortadan kalkar kalkmaz, kuzey Kafkasya'da Rus tesiri hissedilmeğe başlamıştı. 1552, 1555, 1556 ve 1557 yıllarında Çerkez, Çeçen ve Gürcülerden bazı beyler Moskova'ya kadar gidip Osmanlı ve bilhassa Kırımlılardan şikâyetle Rus himayesini istemişlerdi. Buna benzer hareketler Kazan hanlığında da vuku bulduğundan, Rusların bu hanlığı yıpratmaları kolay olmuş, hanlık yıkılınca ahalisini disiplin altında tutmak meselesinde de ayni avantajlar işe yaramıştı.

Ruslar lehine kolaylıklar yaratan bu hâller onlara daha ilerilere doğru yürümek cesareti kazandırmaktaydı. Nitekim 1559 senesinde Rusların Osmanlı arazisine ilk taarruzları vuku buldu. Rus kazakları ve Çerkezlerden mürekkep kuvvetler Azak kalesine saldırarak muhasaraya giriştiler. Azak muhafızı Ali Reis bu taarruza cesaret ve metanetle karşı koydu ama, hiç beklemediği hâlde âni bir hücuma uğranıldığından kalede korku ve açlık hüküm sürdü. Bu Rus taarruzu Ali Reisin gayretleriyle beraber bilhassa donanmanın yetişmesi üzerine akim kaldı. Rus taarruzu sırasında Azak kalesinde bozgunculuk ve vurgunculuk edenler derhal Akdeniz adalarına sürüldü. Ruslar, akim kalan bu hücumdan sonra da yeni bir taarruz için fırsat kolladıklarından kalede bazı tedbirler alındı. Ahmed Refik (Altınay) ın Türk Tarih Encümeni mecmuasının 261 - 275 sayılarında neşrettiği «Açık deniz meselesi ve Azak muhasarası» başlıklı tetkik yazısına ekli vesikalardan öğrendiğimize göre; Dördüncü İvan zamanında Azak'a ikinci Rus hücumu yapıldığı sırada muhafızlar ilkinden daha hazırlıklı durumda idiler. Zaten bu ikinci hücum Kefe beyi Sinan Beyin cesareti sayesinde tamamen akim kalmıştır.

Volga boylarında vuku bulan Rus ilerleyişi Kırım hanları kadar Osmanlı devleti erkânını da nihayet bu tarafa dikkatlerini çevirmelerine yol açtı. 1563 yılında Osmanlı divanında Astrahan'a bir sefer tertibi suretiyle Rusların bu bölgeden atılması işi ciddi şekilde müzakere edilmeye başlandı. Zira, yalnız Kırımlılar değil, Kıpçak bozkırlarındaki Nogayların bir kısmı da «Halife-i Rûy-i zemin» olan padişahı Rus kazaklarının taarruzlarını önlemek üzere yardıma çağırmaktaydı. Bu yardım dilekleri Astrahan'a doğru bir sefer tertibini ve Don ile Volga arasında kanal açılma meselesini ortaya çıkardı. 1569 yılında İkinci Selim zamanında tatbik mevkiine konan bu meselede muvaffakiyet temin edilemedi. Rus ilerleyişinin Osmanlı divanında konuşulmaya başlaması üzerine, Kanunî Süleyman zamanında, bununla endirek şekilde ilgili bir hareket olarak, 1565 kışında Devlet Giray Rusya üzerine bir sefer yaptı. Emrindeki Kırım kuvvetleri Osmanlı topçusu ile takviye edilmiş bulunduğu hâlde, daha ziyade akına benzer bir mâhiyet arzeden bu seferden, müsbet bir netice istihsâl edilemedi. Devlet Giray'ın 1571 yılındaki Rus seferi de gayeyi temin edemedi. Kırım hanı Moskova civarına kadar ilerleyip şehrin etrafını yaktığı hâlde, Ruslar bu tazyiki gözönünde bulundurarak Kazan ve Astrahan'dan çıkmadılar.

Kırım himaye idaresindeki hususiyetler

Kırım toprakları harp yoluyla Osmanlılara katılmadığı, ayni zamanda halkı da müslüman tatarlardan ibaret bulunduğundan, buranın Osmanlı hükûmetiyle münasebetlerinde ve himaye idaresinde bir takım hususiyetler göze çarpmakta idi.

Kırım himaye altına alınınca, burada, Osmanlı hükûmetinin nüfuz ve otoritesi kademe kademe fazlalaşmakla beraber, 1475 ten 1534 e kadar Kırım hanları daha serbestçe davranabiliyorlardı. 1534 ten sonra ise, Osmanlı nüfuzu Kırım'da iyice yerleşti. Hanlar padişahın arzu ve emirlerine daha fazla boyun eğer duruma girdi.

«Cengiz yasası» na göre, hanların küçük kardeşlerini kalgaylığa getirmeleri gerekirdi. Bazı hanların kardeşlerini bir köşede bırakarak çocuklarını kalgay yapmak istemeleri memleket dahilinde mukavemet ve baş kaldırma hâdiselerine sebep olmuştur. Bunun gibi meselelerde mukavemet cesaretini doğuran esas âmil ise, Kırım'da kabile reislerinin an'aneye sadakat göstermelerinden ileri gelmektedir. Kırım aristokrasisinin en kuvvetli rüknünü teşkil eden kabile reisleri 1534 e kadar hanlar üzerinde bir hayli müessir olmuşlardır. Osmanlı hükûmetinin tensip ve desteğiyle Sahip Giray tarafından bunların bir kısmı tasfiye edilip, bir kısmının otoritesi iyice kırıldıktan sonradır ki, Kırım hanları daha çok İstanbul'un avuçları içine girmiştir.

Kırım hanlarının tâyini işi, esas itibariyle padişahın selâhiyeti dahilindeydi. Kalgay makamını işgal edenler hanların ölümü üzerine onun yerine geçerdi. Padişah, bunların hanlığını umumiyetle tasdik ederdi. Şayet lüzum hissederse Giray soyundan uygun gördüğü başka birini han tâyin ederdi. Yeni hanlar padişahın huzuruna çıkarılırdı. Bu arada kendisine hanlık menşuru, ayrıca hanlık teşrifatı olarak da sancak, kılıç, mücevher sorguçlu kalpak ve samur kürk verilir, bunu müteakip merasimle Kırım'a gönderilirdi. 1484 ten itibaren Kırım hanlarına «kaftan behâ» adı altında, Kefe gümrüğü hâsılâtından bir buçuk milyon akçe saliyâne, yâni yıllık para verilmeye başlandı. Sefere çağrıldığı zaman kendisine «Çizme behâ» adı altında 40 bin altın gönderilir, han da bunları maiyet askerlerine ve mirzalarına dağıtırdı.

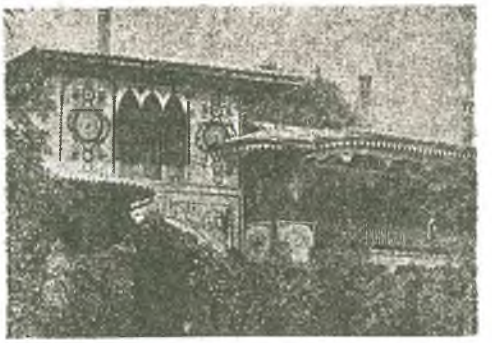

Bahçesaray'da Kırım Hanlarının eski sarayı

Kırım hanları, sikkelerde kendi adlarını muhafaza etmekte idiler. Hutbelerde padişahın adından sonra hanın adı okunurdu. Bu durumları ile hutbe sâhibi bir İslâm hükümdarı görünmekle beraber, bilhassa Kanunî Süleyman'dan sonra fiiliyatta padişahın her türlü emirlerine itaat eden tâbi bir beyden farklı hâlde olmıyacaklardır.

Kırım hanları Bahçesaray şehrinde, Kalgaylar da Akmescid'de otururlardı. 1584 tarihinde ihdas edilmiş olan ve Nûreddin veya Nuradin diye anılan ikinci veliahdlar da Bahçesaray civarındaki Kadısarayı'nda ikamet ederlerdi.

Kırım hanlarının kendilerine mahsus divanları mevcuttu. Osmanlı tâbiliğine geçtikten sonra bir hayli Osmanlı divanına uydurulan bu divanlarda Kırım'daki kabile beylerinin en kuvvetlisi olan dört kabile beyinin büyük bir rolleri mevcuttu. Kırım hanları umumiyetle bu dört kabile beyinin muvafakatı mevcut olmayan bir şeyin icra ve tatbikine girişmezdi.

MEKKE-İ MÜKERREME EMİRLİĞİ

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yerli bir sülâlenin devamına ve muhitinin idare işlerinde söz sahibi olmasına müsaade edilmesi bakımından, Mekke-i Mükerreme emirliği, Tâbi hükûmet manzarası arzetmekteydi. Mekke ve Medine şehirleri ile civarını ellerinde tutan emirlere böyle bir hakkın tanınması askerî sebeplere istinat etmeyip, dînî âmillerin eseriydi. İslâmın mukaddes şehirlerini ihtiva eden Hicaz bölgesi harben alınmadığı gibi, halkından da yalnız on altıncı asırda değil, İmparatorluğun ömrü boyunca askerî bir mükellefiyet istenmedi. Halkı daima müstehlik bir durum arzedip, padişahlar, hükûmet ve Mısır eyâletinden gönderilen para ve gıda maddelerinden faydalandı.

Kitabımızın 768 inci sayfasında anlatıldığı veçhile; Yavuz Selim Mısır'ı zaptettiği zaman Mekke-i Mükerreme emiri Şerif Ebu Berekât'ın oğlu Ebu Nümey, Kahire'de babası namına padişahı ziyaretle itaatını arzetmişti. Bu tarihten önce Mekke-i Mükerreme emirleri Memlûklere itaat etmekteydi. Mekke-i Mükerreme emirliği onuncu asrın ortalarında teşekkül etmişti. Şerif unvanını taşıyan emirler o zamandan beri Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ile civarına hükmediyordu. Onuncu asırdan beri Hicaz bölgesine hâkim olan veya oraları nüfuzları altında bulunduran İslâm hükümdarları Mekke şeriflerinin haklarına dokunmamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı padişahları da ayni şeyi devam ettirmekten başka yol seçmemişlerdir.

Mekke şeriflerinin soyları Hazreti Peygamberin torunu İmam Hasan Müctebâ'ya kadar dayanmaktadır. Yavuz Selim'e itaatını arzeden Ebu Berekât bu soydan gelen Katade ailesindendir. Şerifler cetvelinde İkinci Berekât olan bu zat 1497 yılında şerif olmuş ve 1525 yılına kadar şeriflik etmiştir. Oğlu Ebu Nümey, Kahire'de Yavuz Selim'e itaatını bildirdiği zaman padişah kendisine itibarda bulunmuş, divan toplantısında Veziriâzam Yunus Paşa ile Rumeli kazaskerinin arasına oturtmak suretiyle hakkında gösterilen hürmetin derecesi ifadeye çalışılmıştır. Gelişinde olduğu gibi gidişinde de kendisine merasim yapılmıştır. Ebu Nümey'e babasının Mekke emirliği beratı da verilmiş; ayrıca babasına ve kendisine hediyelerle, Mekke ve Medine halkına dağıtılacak zahire ve hediyelerle beraber Hicaz'a dönmüştür.

Osmanlı hükûmeti bilhassa dinî sebeplerle Mekke emirliğinin haklarını tanımakla beraber, mıntıkanın âsâyişini, emirlerin her hangi bir itaatsizlikte bulunabilmeleri ihtimalini hesaplıyarak Mekke ve Medine'yi kontrol etmek üzere tedbir almış, buraya muhafız asker ve kadı göndermiştir. Ayrıca Cidde sancakbeyliği ihdas edilmek suretiyle bu işe önem verildiği gösterilmiştir.

Ebu Berekât'tan sonraki emir Ebu Nümey (1525 - 1566), uzun müddet buranın idaresini deruhte etmiştir. Gerek Osmanlı otoritesi, gerekse Ebu Berekât ile Ebu Nümey'in iyi idaresi sayesinde Hicaz bölgesi uzun müddet sükûna kavuşmuştur. Bu arada Osmanlı himayesinin sağladığı emniyetten istifade eden her iki şerif de emirlik sahasını genişletmiye çalışmışlar, bu hususta muvaffakiyet sağlıyarak nüfuz bölgelerini kuzeyde Hayber'e, güneyde Hali'ye, doğuda Necd'e kadar ilerletmişlerdir. Ne kendilerinden önceki, ne de sonraki şerifler böyle bir arazi tevsiine muvaffak olamamışlardır. Ayni sükûnet devri ve emirlerin geniş sahada sözlerinin geçmesi Ebu Nümey'den sonra şerif olan İkinci Hasan (1566 - 1601) zamanında da devam etmiş, Hasan'ın ölümünü müteakip Nümey soyundan gelen gruplar arasında kavgaların başlaması bu sükûnu bozmuştur.

Ebu Nümey zamanında Yemen toprakları da Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olduğundan, Osmanlı hâkimiyet sahası Arab yarımadasının batısını tamamen kaplamıştır.

Medine-i Münevvere

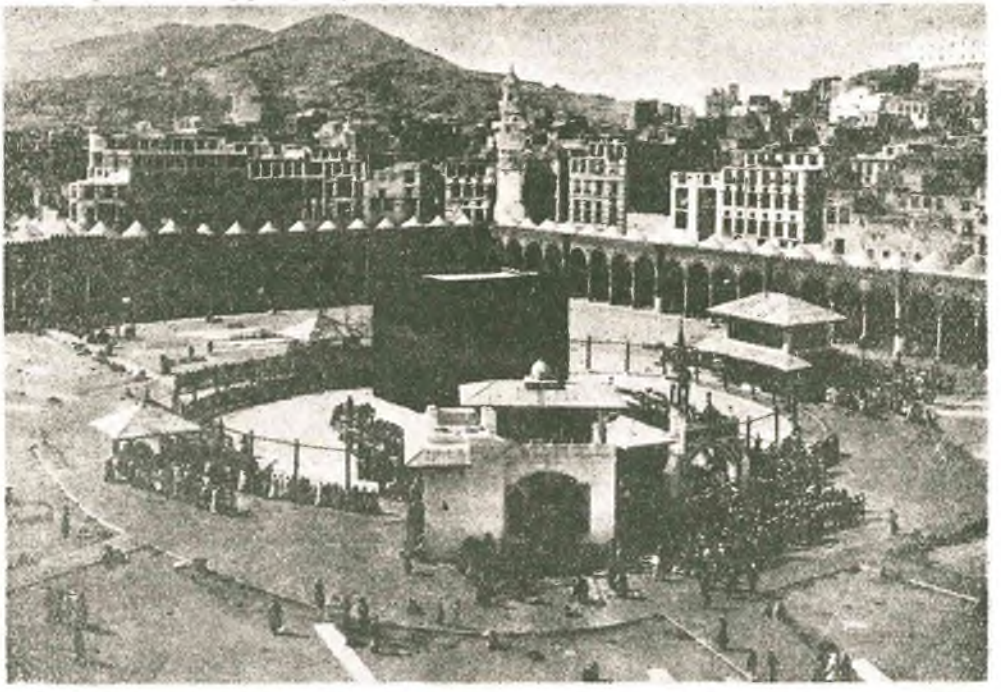

Mekke-i Mükerreme'de Kâ'be

EFLAK

Osmanlı İmparatorluğuna tâbi imtiyazlı hükumetlerden birisi de Eflak voyvodalığıdır. Türklerin Tuna'ya yaklaşmaya başladıkları yıllardan itibaren temasa geldikleri Eflaklılar ilk defa Yıldırım Bayezid zamanında vergiye bağlanmıştı. Eflaklıların Türk ilerleyişi karşısında takındıkları tavır ve Eflak ile ilgili hâdiselere kitabımızın birinci cildinin 154, 246, 278, 293 ve Fatih'in Boğdan seferi dolayısiyle 542 nci sayfalarda temas edilmişti. Eflak'ın kesin olarak himaye altına alınması Fatih Sultan Mehmed zamanında tahakkuk etmiş ve bununla ilgili hâdiseler şöyle cereyan etmiştir:

Fatih Mehmed, 1456 yılında Wlad Dracul (Vlad Drakul) un oğlu üçüncü Vlad'ı Eflak prensliğine tâyin etmişti. Kardeşi Radul ile birlikte Osmanlı sarayında rehine olarak bulunmuş olan Vlad, çok zeki ve o nisbette de cesur bir kimse idi. Bir çok insanı kazığa vurarak öldürdüğü için Türklerin «Kazıklı» Rumen ve Batılı tarihçilerin cellât mânâsına «Tepeş» veya «Çepeş» diye andıkları Vlad, Fatih'in yardımı ile voyvodalık makamına çıkmış ve bu mevkii elde ederken de padişaha dost kalacağına dair yemin etmişti. Fakat Eflak'a gittikten sonra bir defa Boğdanlıları, bir kaç defa da Macarları yenmesinden cesaret bularak sözünde durmama şıkkını seçen Kazıklı Voyvoda böyle bir şeye teşebbüs ederken Macarlara güvenmekteydi. Zaten o sırada Vlad'ın Türklere müşkilât çıkarıp onları meşgul etmesini arzulayan Macar kıralı Mathias, Vlad ile arasında akrabalık bağı tesisi suretiyle onu kendisine bağlıyabilmek için akrabasından bir kızı ona nişanlamıştı.

Eflak voyvodası Vlad, Macar kıralı ile bu şekilde anlaşmadan önce her yıl haracını muntazaman öderdi. Fakat anlaşmayı müteakip Macarlar tarafına meyletmesi, üstelik yıllık vergiyi ödemek hususunda savsaklamalarda bulunması, Osmanlı hükûmetinin nazarı dikkatini çekmekle beraber, başka meselelerin hâlline kadar peşinen ses çıkarılmamıştı. Lâkin, Fatih Mehmed'in Trabzon seferine çıkışından istifade ile giriştiği hareketler üzerine Eflâk meselesinin esaslı şekilde ele alınması lüzumu hasıl olmuştu.

Fatih Sultan Mehmed'in Eflâk'a sefer etmesine sebep olan hâdiseler Türk kaynaklarından Dursun Bey, İdris-i Bitlisî, Âşıkpaşazâde ve Kemal Paşazâde (İbn Kemal) ile Bizans kaynaklarından Kritovulos, Angiolellos ve Ducas'da birbirinden farklı şekilde anlatılmaktadır. Maamafih bu kaynakların hepsi beraberce işlenirse müşterek noktalar üzerinde durulduğu takdirde, Fatih'in Eflak'a sefer açmasına âmil olan hâdiselerin şunlardan ibaret bulunduğu neticesine varılır.

Fatih Mehmed Trabzon seferine çıktığı zaman İshak Paşayı taht muhafazası için Edirne'de bırakmıştı. Padişahın Rumeli'nin hayli uzağında meşgul bulunmasından faydalanmak isteyen Kazıklı Voyvoda Tuna'yı geçerek Bulgaristan'a girmiş, yağma ve tahrip hareketlerinde bulunmuştu. İshak Paşa, Voyvodanın yaptıklarından haberdar olmuş, fakat elindeki kuvvetler kifayetsiz bulunduğundan sesini çıkarmamıştı.

Fatih Trabzon seferinden dönünce İshak Paşa, Kazıklı Voyvodanın yaptıklarını padişaha anlatmış, Fatih de onun yerine kardeşi Radul'u geçirmeye karar vermişti. Yalnız, bu plânın sessizce tatbik edilebilmesi çareleri düşünülmüş, bunun için de Vlad Tepeş'in İstanbul'a dâvet edilmesine karar verilmişti. Fatih Mehmed Vlad Tepeş'in gizliden Macar kıralı ile anlaştığını duymuştu. Evvelce her yıl muntazaman haracını getirdiği sırada, padişah tarafından ihtiramla kabul olunup hil'at ve kızıl kürkle altın üsküflü serpüş giydirilip merasimle memleketine yollanan voyvoda, şimdi haracını getirmedikten başka, üstelik Macarralla anlaşmış ve Tuna'yı aşarak Osmanlı arazisine tecavüzlerde bulunmuştu.

Fatih, Trabzon seferinden İstanbul'a dönünce bir Eflâk elçisi padişahı tebrike gelmiş, bu elçi dönerken bir Osmanlı elçisi

de beraberce Eflâk'a gitmişti. Divan kâtibi Rumdan dönme Yunus Bey olan bu Osmanlı elçisi, Vlad Tepeş'i İstanbul'a gelmeğe ikna etmeye çalışmıştı. Vlad Tepeş, İstanbul'a gitmeğe razı görünerek, mevkiini düşmanlarından korumak üzere bir miktar muhafaza kuvveti istemişti. Fatih, bunun bir hile olabileceğine ihtimal vermekle beraber, Silistre sancak beyi Yunus Bey ile Niğbolu sancak beyi Çakırcıbaşı Hamza Beyi Eflak'ı muhafaza işiyle görevlendirilmişti.

Şiddetli soğukların hüküm sürdüğü kış ortasında harekete geçen Silistre ve Niğbolu sancak beyleri, o sırada buz tutmuş olan Tuna nehrini geçmeye hazırlanırlarken birdenbire Kazıklı Voyvodanın baskınına mâruz kalmışlardı. Baskında Yunus Bey şehid, Hamza Bey de esir düşmüştü. Kazıklı Voyvoda, esir ettiği Hamza Beyi de öldürtmüş, başını da Macar kıralına göndermişti. Ayrıca aldığı esirlerin hepsini kazığa vurdurmuş, Türklere ait bazı şehir ve kasabaları tahrip edip 25 bin esirle Eflâk'a dönmüştü.

Vlad Tepeş (veya Çepeş) Türk esirlerini kazığa vurdururken yaratılışındaki hunharlığı bir defa daha açığa vurmuştu. Onun bu hareketi ilk defa yaptığı bir şey değildi. Zira, gerek o devirde yazılmış Bizans, Rumen, Sırp, Macar vekayinâmelerinde, gerekse Osmanlı kaynaklarında Vlad'ın korkunç adam öldürme usulüne dair çeşitli misaller zikredilir. Hammer tarihinin üçüncü cildinin 67 nci sayfasında da buna ait bazı örnekler zikredilmiştir. Öldürmek istediği adamları kazığa vurarak öldüren, hatta şahısları rütbelerine göre alçak veya yüksek kazığa oturtan, kazığa vurulmuş insanlar binbir ezâ ve cefâ içinde can verirken onların arasında oturup yemek yemekten zevk duyan, ziyafete dâvet ettiği fakirleri karınları doyduğu anda sofra ve masaları ile birlikte yaktıran, kadınların memelerini kestirerek onların yerine çocuklarının başını çivilettiren bu hunhar adam Türk esirlerini de âdeti veçhile, işte böyle kazığa vurdurarak öldürtmüştü. Binaenaleyh, onun itaatsızlığa kalkışıp tecavüzde bulunuşunun cezasının verilmesi kadar, Türk esirlerine revâ gördüğü muamelenin intikamın da alınması lâzımdı.

İşte, bu sebeplerden dolayı, Fatih Mehmed 1462 baharında Eflak üzerine sefere çıkmıştı. Veziriâzam Mahmud Paşa, asıl ordudan önce Tuna'yı aşıp Eflâk'a girmiş, deniz yolunu tercih eden padişah da, yirmi kadirga ve yüz elli nakliye gemisinden mürekkep bir filo ile Vidin'e kadar nehir yoluyla ilerlemişti. Buradan ordu ile Eflak'a dahil olunca Kazıklı Voyvoda ortalarda görünmez olmuştu. Onun meydana çıkmayışına bakarak hareketsiz kalmak istemiyen Fatih Mehmed Evrenos zâde Ali Bey'in oğlu Evrenos Beyi Eflak içlerine akına memur etmişti.

Bizans müverrihi Ducas'a göre yüz elli bin kişi tutan Türk ordusu Eflak'a girdiği sırada Vlad Tepeş silâhsız halkı kısmen Brasso (Kronştad) taraflarına, kısmen de ormanlık sahalara saklamış, ondan sonra, ordusunu ikiye bölerek tertibat almıştı. Ordusunun bir kısmını Türklere yardıma teşebbüs ettikleri takdirde Boğdanlılara saldırmağa memur etmiş, yedi bin kişi tutan diğer kısmı ile de Türk kuvvetlerine bir gece baskını yapmayı kararlaştırmıştı.

Eflâk içlerine akına memur edilen Evrenos Beyin akından dönmekte olduğunu haber alan Kazıklı Voyvoda onun yolunu kesmek üzere geçitleri tutmuştu. Meşhur Osmanlı müverrihi Kemal Paşa zâde'ye göre; Susuz bir mıntakaya rastlıyan Türk ordusunun esas kısmı yaz sıcakların-

Eflak voyvodaları kalelerinden biri

da fazla zahmet çekmemek için bu bölgeyi cebri yürüyüşle geçip akıncıların yakınına gelmişti. Kazıklı Voyvoda, esas Osmanlı ordusunun akıncılara yaklaştığının farkında değildi. Buna mukabil bir kısım Batı kaynaklarına göre ise, Vlad Tepeş, Murad Hüdavendigâr'a suikast yapan Miloş Kabiloviç (Obiliç) gibi bizzat padişahı öldürmeyi tasarlamıştı. Maamafih Kemal Paşa zâde'den başka Âli, Hoca Sadeddin, Dursun Bey ve İdris-i Bitlisî gibi Osmanlı kaynakları beraberce incelendiği zaman, Vlad Tepeş'in Osmanlı ordugâhına yaptığı gece baskınının, sadece akıncı birlikleri zannettiği kuvvetlerle yaptığı çarpışmadan sonra vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Evrenos Beyin akıncıları zannı ile ordunun esas kuvvetlerinin öncülerine çattığı zaman bunlar geriye doğru çekilirken Rumeli askerleri Veziriâzam Mahmud Paşa tarafından muharebe düzenine sokulmuştu. Yapılan çarpışmada Vlad Tepeş müthiş bir mağlûbiyete uğramış, emrindeki kuvvetlerden birkaç yüzü ancak kurtulabilmişti.

İşte bu çarpışmayı müteakip Türk kuvvetleri bir ay kadar Voyvodayı aramış, fakat bulamamıştı. Voyvoda Vlad ise, topladığı on bin kişilik kuvvetle Osmanlı ordugâhına bir gece baskını yapmaya karar vermişti. Müthiş bir cesaretle bu plânını tatbik eden Kazıklı Voyvoda peşinen Türk ordugâhında şaşkınlık meydana getirmişse de bu hâl uzun müddet devam etmiyerek askerler kendilerini toparlamışlardır. Eflaklılar önce Anadolu askerine çatmış, bunlar çadırlarından dışarı fırlıyarak kendilerini korumağa uğraşırken yeniçeriler hazırlanıp padişahı ortalarına almışlar, Rumeli askerleri de ayni şekilde çarpışmak üzere silâhlanmışlardır. Eflâklılar, şafak sökünceye kadar vuruşmakla beraber müsbet bir netice elde edemiyeceklerini anlayınca çekilmeye başlamışlardır. Onlar çekilirken Rumeli askerleri bir kısmını öldürmeye muvaffak olmuştur. Mihal oğlu Ali Bey de bir müddet Voyvodayı takip etmiş, fakat kendisini yakalıyamamış, Dursun Bey'e nazaran 3700, Kemal Paşazâde'ye nazaran da 2700 esirle avdet etmiştir.

Vlad Tepeş, artık kendi memleketinde barınamıyacağını anladığından önce Moldavya' (Boğdan) ya, oradan da Macaristan'a sığınmış ve Macar hükûmetinden yardım istemiştir. Macar kıralı Mathias Corvin ise onun yüzünden Türklerle bozuşmayı göze alamadığından yardım etmemiş, hatta, Macarlar aleyhine bazı noktalar ihtiva eden bir mektubu ele geçtiğinden, kendisini yakalıyarak hapse atmıştır.

Vlad Tepeş, bu şekilde Eflâk'tan uzaklaşınca Fatih Mehmed onun kardeşi Radul'u Voyvodalığa tâyin ile yılda 12 bin duka altını vergiye bağlamıştı. Bu tarihten itibaren Eflak tam mânasiyle Osmanlıların mümtaz bir eyâleti hâline gelmişti.

Rumen tarihçileri tarafından «Radu Cel Frumos» yâni «Güzel Radu» diye anılan bu prens 1462 den 1474 e kadar Eflak'ın başında kalmıştır. Gençliğinde Osmanlı sarayında terbiye görüp yetişmiş olan Radu, İstanbul'a kusur göstermemiş ve vergisini muntazaman ödemiştir.

İkinci Bayezid ve Yavuz Selim zamanında Eflak

Güzel Radu'yu sırası ile «İhtiyar» diye anılan Basarab Laiota (1473 - 1477), onu da «Genç» veya «Küçük Kazıklı» diye tanınan Basarab Tepeluş (1477 - 1482) tâkip etmiştir. Bu iki voyvoda ile bunları tâkibeden Vlad Calugarul (1482 - 1495) un voyvodalığı sırasında Boğdan'da voyvodalık eden Stefan Cel Mare (1457 - 1504) Eflak işlerine müdahale etmek istemiş, bu yüzden Eflak beyleri ile Boğdan voyvodası arasında bir takım mücadeleler cereyan eylemiştir. Her üç Eflak voyvodası da Boğdan'a âlet olarak Osmanlı devletine karşı itaatsızlığa kalkışmamıştır. Vlad Calugarul ile ondan sonraki voyvoda Radul Cel Mare (1495 - 1508) Eflak'ı sükûnetle idare etmeleri bakımından Sultan İkinci Bayezid'in takdirine mazhar olmuşlardır. Radul Cel Mare yalnız sükûneti idaresi ile değil, Eflak'ta kültürel faaliyetlerde bulunması bakımından da nazarı dikkati celbeder. Eflak'ta ilk matbaa bunun zamanında kurulmuş ve 1508 yılında ilk defa bir âyin kitabı bu matbaada tabolunmuş-

tur. Kanunî Süleyman devrine girilmeden önceki son Eflak Voyvodası Neogae Basarab (1512 - 1521) bir takım bayındırlık eserleri meydana getirmekle meşhurdur. Curtea - Argeş şehrindeki muazzam piskoposluk kilisesi bunun zamanında yapılmıştır.

Kanunî Süleyman zamanında Eflâk

İkinci Bayezid ve Yavuz Selim zamanınra Eflak'ın sükûnetle idare edilmesine mukabil Kanunî Süleyman'ın saltanatının başlarında bazı mühim hâdiseler cereyan ederek bu sükûnet bozulmuştur.

Kanunî Süleyman'ın 1521 senesinde Eflak'a karşı tatbik ettiği muamele ile bu memleketi haraçgüzar bir beylik olmaktan çıkarıp doğrudan doğruya ilhak etmek niyetinde olduğu anlaşılıyor. Zira Neagoe Basarab'ın ölümünü müteakip bunun küçük oğlu ile zevcesini İstanbul'a getirttiği görülmektedir. Padişahın bu hareketi, Eflak'ın yerli bir sülâle tarafından değil, Osmanlı hükûmetinin tâyin edeceği valiler tarafından idare olunmak istenişine alâmettir. Eflak voyvodasının oğlu ile zevcesi ve akrabasının İstanbul'a getirilmesini temin eden şahıs Mihal oğlu Mehmed Beydir. Kanunî Süleyman Belgrad seferine giderken akıncı kumandanlarından Mihal oğlu Mehmed Beyi Erdel ve Eflak üzerine göndermiş, o da daha ziyade Eflak'ta meşgul olmuştur. Eflak'taki cevelânı sırasında bu memlekette bir hayli hâkim vaziyete geçen Mehmed Bey, Neagoe Basarab'ın zevce ve oğlunu İstanbul'a gönderince, Eflak'ın ilhakına bir başlangıç olmak üzere Osmanlı hükûmeti, buradaki bazı şehir ve kasabalara Türk subaşılar göndermiştir.

Osmanlı hükûmetinin böyle bir tavır takınması üzerine Eflak boyarları Radu adında bir papası voyvadalığa seçip hükûmetin bunu kabulü için bir heyet yollamışlardır. Fakat Osmanlı devleti bunu kabul etmemiş, Hammer'in Batı kaynaklarına istinaden bildirdiğine göre bu heyete dahil olanlar boğulmak suretiyle öldürülmüşlerdir.

Merkezi hükûmetin otoritesi bu şekilde ağır basmaktayken Erdel (Zips) kontu Janos Zapolyai'nin işe müdahalesi, vaziyetin değişmesine sebep oldu. Janos Zapolyai, Eflak'a kuvvet sokarak müdahaleye hazırlanırken, vaziyetin karışacağını gören Osmanlı hükûmeti, Mihal oğlu Mehmed Bey vasıtasiyle Eflak voyvodalarının eski imtiyazlarını tanıyacağını boyarlara bildirdi. Böylece Radu dela Afumati Eflak voyvodası kalmış oluyordu. Fakat, Osmanlı hükûmeti, yabancı müdahalesi ile voyvoda olan ve itaata devam etmiyeceği açıkça belli bulunan Radu dela Afumati'yi ele geçirmek niyetindeydi. Nihayet kendisine voyvodalık beratı vermek bahanesi ile yanına sokulan kalabalık bir Osmanlı heyeti onu hile ile öldürüp ortadan kaldırdı.

Radu dela Afumati öldürülünce Janos Zapolyai bir Erdel fırkasını Eflaklıların yardımına gönderdi. Zaten o sırada Eflaklılar Radu adını taşıyan başka birini voyvoda seçmişlerdi. Yavuz Selim devrindeki voyvodalardan Basarab'ın akrabası olan bu adam, evvelâ Erdel kuvvetleriyle işbirliği ederek Türkleri Eflak'tan çıkarmak istedi. Yaptığı çarpışmalarda yenilerek mahvolacak hâle düştüğü sırada Janos Zapolyai'nin 30 bin kişi ile Eflak'a girip ona yardım elini uzatması, vaziyeti Radu'nun lehine çevirdi. Erdel prensi, devamlı şekilde burada kalamazdı. Zira Türk kudreti Erdel'e de uzandığı zaman orasını da allak bullak ediyordu. Bunun için Janos Zapolyai, Radu'ya kendisini muntazaman korumasının mümkün olamıyacağını bildirerek Türklerle hoş geçinmesini tavsiye eyledi. Radu için seçilecek en doğru yol da hakikaten bu idi. Zira, Eflak'a büyük mikyasta Türk kuvveti girdiği takdirde ne voyvoda, ne de onun istinatgâhı olan boyarların böyle bir kuvvet karşısında tutunmaları mümkün değildi. Bu bakımdan Radu, gerek Erdel prensinin tavsiyesine uyarak, gerekse bir kaç seneden beri Eflak'ta cereyan eden hâdiselerden örnek alarak, padişaha arzı teslimiyet eyledi. Radu'nun bu şekilde davranışı üzerine İstanbul'da alıkonulup yerine Vlad adında birisi gönderildi. Lâkin Vlad, boyarlarla uyuşamıyarak kaçmıya mecbur

loduğundan, Radu bu defa, padişah tarafından Eflak voyvodası nasbedilerek memleketine gönderildi. Bu arada, Eflak'ın evvelden beri verdiği yıllık on iki bin altınlık vergi de on dört bin altına çıkarıldı.

Radu dela Afumati'nin çıkardığı ve ondan sonra da bir müddet devam eden hâdiseler Osmanlı hükûmetinin Eflak'a karşı itimadını sarsmış olduğundan, Eflak üzerindeki kontrol sıkılaştırıldı. Bilhassa voyvodaların bizzat tâyinine, veya arzu edilmeyen kimselerin voyvodalık makamına getirilmemesine dikkat edildi. Bu kontrolün bir neticesi olarak Radu'dan sonraki voyvoda Moisi de İstanbul tarafından tâyin edilmiş bir kimse idi. Bu adam, Türk ordusunun Viyana önünden muvaffakiyetsizlikle dönüsünden cesaretlenerek Avusturya yalılara meyledince, yerine tâyin edilen Vlad tarafından öldürüldü (1530). Voyvodalığı iki yıl süren Vlad'ın, Dimboviça nehrini geçerken boğularak ölümünü (1532) müteakip merkezi hükûmetin Eflak üzerindeki nüfuz ve otoritesi biraz daha arttı. 1535 te Osmanlı hükûmetinin desteğiyle voyvoda olan Petru Paisie'nin işbaşına geçmesine boyarlar mâni olmak istedilerse de, Tuna boyundaki Osmanlı idarecilerinin müdahalesi üzerine, boyarlar seslerini çıkaramadılar. Maamafih bu adamdan bilâhare hükûmet şüphelendiğinden mevkiinden alıp İstanbul'a getirildi, bilâhare de Mısır'da ikamete memur olundu (1545). Petru Paisie'nin voyvodalığı sırasında Tunan'nın sol kıyısındaki en mühim iskelelerden olan İbrail (Braila) etrafındaki arazi ile birlikte Eflak'tan ayrılarak İmparatorluk tarafına ilhak edildi.

Bundan sonraki voyvoda Mircea'ya İstanbul'a gönderdiği koyunlar dolayısiyle Çoban Mircea denilmişti. Sekiz sene voyvodalık eden Mircea'nın Avusturya kıralı Ferdinand'a taraftarlık ettiğinin farkına varılınca azledilerek (1554) yerine Patraşcu tâyin edildi. Eski voyvodalardan Afumati'nin oğlu olan Patraşcu, Erdel voyvodası Janos Zigismund ve annesi İsabelle'in 1556 da Lehistan'dan Erdel'e dönüşlerine yardım etmesi bakımından nazarı dikkati celbeder. Patraşcu bu harekâtı, padişahın emri gereğince, Boğdan voyvodası ile Budin ve Tamşvar valilerinin işbirliğiyle yapmıştır.

Patraşcu'dan sonra, Çoban Mircea, Kırım hanının yardımı sayesinde 1558 de ikinci defa voyvoda tâyin edildi. Lâkin bu defa da uzun müddet bu makamda kalmağa ömrü vefa etmedi. Bir yıllık voyvodalığı müteakip ölünce 12 yaşındaki oğlu Topal Petru voyvoda tâyin edilip, annesi de kendisine nâib kılındı. Sekiz sene kadar müddet voyvoda tanınan Topal Petru, işlere bizzat nezaret edecek yaşa gelince, hasımları tarafından Osmanlı hükûmetinin şüphesi celbedilip gözden düşürüldü. Bu yüzden voyvodalığı kaybeden Petru, annesi ile birlikte Konya'da ikamete memur edildi (1567). Topal Petru'nun yerine voyvoda yapılan Aleksandr ise, selefinin başına gelenleri gözönünde bulundurarak evvelâ rakiplerini ortadan kaldırdı.

Memleketin yerli usullerine göre, Eflak voyvodaları boyarlar ile başpiskopos ve papaslar tarafından seçilir ve seçilen şahsın voyvodalığının tasdiki için vaziyet İstanbul'a arzolunurdu. Fakat, Kanunî Süleyman zamanında vukubulan isyanımsı hâdiseler üzerine bu usul, şeklî bir manzara arzetmeğe, fiiliyatta İstanbul'un arzuladığı, desteklediği ve nihayet doğrudan doğruya tâyin ettiği şahıslar voyvoda olmaya başladılar .

Radu dela Afumati'nin voyvodalığına kadar Eflak voyvodaları Boğdan voyvodalarından daha itibarlı addedilirdi. Lâkin, Afumati'nin isyanı sırasında Boğdan voyvodasının sadakattan ayrılmaması, bundan böyle Eflak voyvodalarından daha itibarlı addedilmelerine vesile teşkil etti. 1521 tarihli bir fermanla bu tekaddüm, Osmanlı hükûmeti tarafından bizzat ortaya konmuş oldu. Eflak voyvodaları beylerbeyi derecesinde addedildiklerinde iki tuğ taşımak hakları vardı.

Eflak'tan sonra, İmparatorluğa bağlanmış, tâbi hıristiyan hükûmetlerden ikincisi Boğdan'dır. Eflak gibi halkının esasını lâtinlerin teşkil ettiği bu memleketle Osmanlıların münasebete girişmesi ve Fatih'in Boğdan'a yaptığı sefer, birinci cildimizin 542 nci sayfasında; İkinci Bayezid ve Kanunî Süleyman'ın seferleri de ikinci ciltte 641 ve 909 uncu sayfalarda ele alınmıştı. İkinci Bayezid ve Kanunî'nin bu seferleri sonundadır ki; Boğdan'ın tâbilik statüsü taayyün etmiş bulunuyordu. Şimdi burada Kanunî Süleyman'ın 1538 de yaptığı seferden sonraki durumu ele alınacaktır.

Kanunî Süleyman 1538 seferi sonunda Boğdan voyvodalığına Petru Rareş'in yerine Stefan'ı getirmiş bulunuyordu. Stefan'ın yanına merkezi hükûmetin otoritesini temsil etmek üzere 500 yeniçeri bırakmıştı. Stefan gerek Osmanlı hükûmeti tarafından voyvodalığa getirilmiş olması, gerekse yanında yeniçerilerin bulunması dolayısiyle serbestçe hareket edemiyordu. O arada vukubulan bir çekirge istilâsı yüzünden halkın iktisadî durumu da sarsılmıştı. Bu yüzden halkta kendisine karşı memnuniyetsizlik belirmişti. Voyvodalığı sırasında vukubulan çekirge istilâsı yüzünden ona «Lacusta» yâni «çekirge» lâkabı bile takılmıştı. Padişahın seferi neticesi mevkiine oturtulan, ayrıca iktisadî sıkıntılar yüzünden Osmanlı hükûmetine iyice baş eğen Çekirge Stefan, Boğdan arazisinin bazı yerlerini Osmanlılara terketmek zorunda kalmıştı. Onun bu hâlleri mevcut memnuniyetsizliği daha da artırmış, boyarlar arasında Stefan için şöyle diyenler görülmeye başlamıştı: «Stefan'ın memleket topraklarını yavaş yavaş padişaha bırakmağa başladığını görüyoruz. Maksadı Tuna'dan dağlara kadar olan bütün yerleri ve baştan aşağı bütün Dniester'i de terketmektir. İşlerin bu gidişi karşısında ahali prenslerini hıristiyanlardan daha ziyade Türklere taraftar addetmeğe alıştı».

İşte hakkında bu şekilde hüküm verilen Stefan nihayet öldürüldü (1540). Onun yerine, Alexandru Cornea (Aleksandru Kornea) boyarlar tarafından voyvodalığa seçildi. Aleksandru'ya Lehliler müzaheret gösterdiği cihetle, bu voyvoda mâceraması bazı hareketlere tevessül eyledi. Kili, Akkirman ve Bender'e taarruz ederek buraları tekrardan Boğdan'a bağlamak istedi. Lâkin hücumlarından hiç bir müsbet netice elde edemedi.

O aralık, eski voyvoda Petru Rareş Osmanlı hükûmetine nüfûz çareleri aradı. İstanbul'da padişahın huzuruna kabul imkânını elde ederek Kanunî'nin elini öptü ve neticede yeniden itimad kazandı. Kanunî ona voyvodalığını iade ederken Boğdan'ın yıllık vergisini de 12 bin dukaya çıkardı.

Petru Rareş'in bu defaki voyvodalığı 1542 den 1546 yılına kadar sürdü. Petru Rareş padişahın yeniden itimadını kazanma maharetini göstermekle beraber, Boğdan'ı serbestiyete kavuşturma fikirlerinden dönmüş değildi. Fakat Boğdan'ın bu hususta hiçbir kımıldama imkânı da mevcut değildi. Ancak o sırada Türklere karşı bir haçlı seferi tertibini tasarlıyan Alman prensi Joachim Von Brandenburg ile gizliden anlaşıp, ona bu uğurda harcanmak üzere 200 bin Macar florisi göndermekten başka bir şey yapamadı. Alman prensinin tasavvurları fiiliyata inkılâp edemediği gibi Petru Rareş'in yolladığı paralar da çarçur edilip gitti.

Petru Rareş ölünce yerine oğlu İliaş (1546 - 1551) Boğdan'a voyvoda oldu. İliaş (İlya), babasının sağlığında uzun müddet rehine olarak İstanbul'da bulunmuş, Türkleri iyice tanımış ve müslümanlık hakkında da bilgi edinmişti. Bu bakımdan voyvodalığı sırasında müslümanlığı kabul ederek, Boğdan tarihinde yegâne müslüman voyvoda olarak yer etti. Kanunî Süleyman, İliaş'ı 1550 yılında Ferdinand taraftarları ile çarpışmak üzere Erdel'e göndermiş, o da aldığı emre göre mücadelelerde bulunmuştur. Müslümanlığı kabulünden bir müddet

sonra Silistre sancak beyliğine tâyin edilen İliaş burada bir müddet vazife gördükten sonra, ömrünün geri kalan kısmını Halep'te geçirmiş ve 1562 yılında orada ölmüştür.

İliaş'ın beş sene devam eden voyvodalığından sonra yerine kardeşi Yedinci Stefan seçildi. Lâkin bunun da kardeşi gibi müslümanlığı kabul edeceği şayiası ortaya çıktığı cihetle, bir yıl kadar sonra öldürüldü (1552).

Stefan öldürülünce Alexandru Lapuşneanu Boğdan voyvodası oldu. Vazifeye başlayışından üç sene sonra, yâni 1555 te kendisinin Lehlilere meylettiğinden şüphelenilerek azlolunup İstanbul'a çağırıldı. Aleksandru büyük bir cesaret göstererek İstanbul'a geldi. Onun gelişi ile yapılan tetkikat neticesinde hakkındaki rivayetlerin iftira olduğu anlaşıldığından tekrar memuriyetine iade olundu.

Aleksandru ikinci defa voyvodalık makamını işgal ettiği sırada aslen bir Yunanlı olan Jacob Heraclid (Yani Vasilikos) adında birinin hücumuna mâruz kalarak mağlûben Boğdan'ı terketmek zorunda kaldı (1562).

Hammer'in bir serseri olarak tavsif ettiği Yani Vasilikos, ihtiras sahibi bir maceraperestti. Aslen Giritli bir gemi kaptanının oğlu olan Yani Vasilikos'u, Ege denizindeki Sisam ve Paros adalarının despotu unvanını gaspetmiş olan Heraklid evlâtlığa almıştı. Despot unvanını, evlâtlığı bulunduğu bu adamdan haksız yere elde etmiş olan Yani Vasilikos, İmparator Sarlken'in nazarı dikkatini celbetme imkânlarını bulmuş, İmparator da kendisine bol keseden yeni unvanlar bağışlamıştır. İşte bu gözüaçık adam Boğdan voyvodalarının soyundan geldiğini iddia ile buna ait bir şecere uydurmuştur. İşi bu derekeye getirdikten sonra, Boğdan voyvodalığını elde etmek istemiş, ilk teşebbüsünde muvaffak olamamışsa da ikincisinde Ferdinand'ın gizli müzahereti neticesi muvaffakiyet temin ederek Boğdan voyvodalık makamına geçmiştir (10 kasım 1562).

Hakikî voyvoda Aleksandru, Vasilikos'a yenilip İstanbul'a geldiği sırada, Osmanlı hükûmeti, ona müzaheretinden dolayı Avusturya hükûmetini protesto ederken, Avusturyalılar başka bahaneler icadı suretiyle bunu kapatmaya çalışmışlardır. Öte taraftan voyvodalığı elde eden Yani Vasilikos, memuriyetinin tasdiki için İstanbul'a elçiler göndermiştir. Haraç ile birlikte veziriâzama, kubbe vezirlerine ve diğer hükûmet erkânına verilen hediyeler de dahil olmak üzere 30 bin altın tutan Boğdan vergisini 40 bin altına çıkarmayı taahhüt eylediğinden memuriyeti tasdik olunmuş, fakat bu hâl memlekette memnuniyetsizliğe yol açmıştı. Zira Yani Vasilikos, taahhüt eylediği vergiyi ödiyebilmek için memlekette yeni vergiler ihdasına, sikke darbetmek üzere kiliselerdeki gümüş şamdanlara el atmağa başlamıştı. Hattâ Boğdan'ın yerli âdetlerine de karışan Vasilikos, boşanmaları tahdit etmek istemiş ve taaddüd-ü zevcâta mâni olmak için de idam cezası koymuştu.

Nihayet, Vasilikos'dan memnun olmayanların sayısı artınca, boyarlar gizlice tertibat alıp onun maiyetindeki askerlerin bir kısmını öldürdüler. Bir kısmını da hududa sevkedip ihtilâl çıkardılar. Vasilikos'un kızını da beşikte öldürüp zevcesini bir manastıra kapattılar. Vasilikos bir kısım taraftarları ile Suçava (Suceava) ya kaçtı. Halkın hırsı hayli fazla olduğundan kaçanların zevceleri bile ölümden kurtulamadı.

Yani Vasilikos ve taraftarları Suçava'da kuşatıldı. Nihayet bunlar, bir Osmanlı sancak beyinin gelip şehrin kalesini sıkıştırması üzerine teslim oldular. Vasilikos ele geçirilince boyarlar tarafından voyvoda seçilmiş olan Stefan Tomşa'nın huzuruna götürüldü. Stefan Tomşa elindeki topuz ile Yani Vasilikos'un başına vurarak bizzat öldürdü (9 kasım 1563).

Stefan Tomşa'nın memuriyeti Osmanlı hükûmeti tarafından tasdik edilmediğinden eski voyvoda Aleksandru yeniden bu vazifeye tâyin edildi (1564).

ERDEL

Avrupa toprağında Osmanlı İmparatorluğuna tâbi imtiyazlı hıristiyan hükûmetle-

rin üçüncüsü Erdel'dir. Diğer tâbi hükûmetlerden Eflâk ile Boğdan'ın Osmanlılara boyun eğmesi Erdel'den daha eskidir. Ötekilere nisbetle en geç tâbi hükûmet hâline gelen Erdel'in durumu Kanunî devri hâdiseleri arasında 1037 nci sayfada tetkik edildiğinden, burada tekrarına lüzum görülmemiştir. Ancak, Erdel'in tâbi hükûmetlere dahil bulunduğunun hâtırlatılması gayesiyle diğer tâbi hükûmetlerin sırasında ismi zikredilmekle iktifa olunmuştur. Erdel'in tâbi hükûmet hâline gelişi ve Kanunî zamanındaki durumu 1037 ve müteakip sayfalarda tâkip olunmalıdır.

KANUNÎ'NİN SON SEFERİ VE ÖLÜMÜ

Şimdiye kadar gelip geçen padişahlar arasında en uzun saltanat süren şahsiyet olan Kanunî Sultan Süleyman yaşının hayli ilerlemiş bulunmasına rağmen, Avusturya hududunda cereyan eden hâdiseler sebebiyle yeni bir sefere çıkmağa, ömrünün son günlerini bu seferde doldurmaya mecbur oldu.

Kanunî Süleyman son seferini Avusturya'ya karşı yapmaktaydı. Hâlbuki Avusturya ile 1562 yılında sulh muahedesi imzalanmış ve muahedeye göre, iki devlet arasında sulh, sekiz seneliğine garantilenmişti. Buna rağmen, Kanunî Süleyman yeni bir sefere çıkıyordu. İhtiyar padişahı sefere çıkmağa mecbur bırakan sebeplerin iyice anlaşılabilmesi için 1562 sulhünden sonra Avusturya sınırında cereyan eden hâdiselerle iki devletin yekdiğerine karşı takındığı tavrın gözden geçirilmesi elbette lüzumludur.

1562 de hudut hâdiseleri

Hudut hâdiseleri bakımından pek hareketli bir mıntıka olan Avusturya hududu boylarında, sulh zamanında bile karşılıklı tecavüzler eksik olmazdı. İşte, Avusturya ile aktedilen sulhün hemen akabinde bile bu neviden vak'alardan birinin cereyan ettiği görülmektedir. Hâdisesenin ilk cereyan ettiği saha, Avusturya hududunun Erdel'e uzanan bölümüdür. Tisa nehrine Erdel (Transilvanya) den gelen kollardan Szamos (eski Osmanlı metinlerinde Türkçesi Samoş şeklinde geçer) suyu kenarındaki şehirlerden Szatmar (Türkçesi Satmar, Sakmar veya Sakmar veya Çatmar şeklinde zikredilir) ile Nemeti şehrine Budin ve Tamşvar beylerbeyinin emrindeki kuvvetler tecavüz etmişlerdir. Szamos suyunun iki tarafında yer alan ve hakikatte tek bir belde manzarası arzetmesi bakımından Szatmar - Németi (Romencesi Satu - Mare) diye zikredilen bu yer Budin beylerbeyi ile Tamşvar beylerbeyi tarafından alınamayınca kenar mahalleleri ateşe verilmiştir. Szatmar'a böyle bir tecavüz yapılınca, bu şehirdeki Avusturya kuvvetleri kumandanının kardeşi, Szatmar tecavüzünün hafifletilmesi ve Türklere şaşkınlık vermek için dört bin piyade ve bin süvari ile Szécsény (Türkçesi Seçen) üzerine yürüdü. Esztergom'un doğusunda, Loschonz (Losonc) un 45 kilometre güneyinde olan bu kasaba o sırada Türklerin elinde bulunuyordu. Seçen muhafızı Mahmud Bey, Szatmar muhasarasına iştirak edebilmek için şehirden ayrılırken kaledeki kuvvetle-

Kanunî'nin yaşlılık resimlerinden

rin kumandasını Şehsuvar beye bırakmıştı. Şehsuvar Bey, Seçen'e hücum edildiğini görünce Filek (Fülek) kumandanına acele haber gönderdi. Filek kumandanı Hasan yanına sekiz yüz on süvari alarak yıldırım süratiyle Seçen önüne yetişti. Buraya hücum eden Jan Belasa'nın askerinden sekiz yüz kadarını mahvettikten başka Avusturyalı kumandanlardan Jan Krusiç Tomas Palfi ve daha bazı subayları esir ederek padişaha gönderdi (14 temmuz 1562).

Türk kuvvetleri Seçen önünde bu muvaffakiyetleri kazanırken Avusturya idaresindeki Macar kuvvetleriyle takviye edilmiş bir Avusturya birliği, Balaton gölü bölgesinde Türkler elinde bulunan küçük bir kaleye hücum etti. Balaton gölünün batısında Avusturya idaresindeki toprakların valisi Nadaşti ile Salm kontu ve Raab kumandanı Echard'ın idaresinde bulunan bu takviyeli Avusturya birliği, kalenin muhafızlarının yekûnunu teşkil eden seksen kişiyi esir ettikten sonra kale duvarlarını yıkıp yerle bir ettiler.

Aynı sene içinde başka bir hâdise de Avusturya hududunun Drava bölgesinde cereyan etti. Yahya Paşazâde Arslan Bey Drava bölgesindeki istihkâmların inşaatını tetkik etmekteyken Avusturya kumanlarından Nicolas Zriny (Miklos Zirinyi) bin süvari ve iki bin piyade ile Babocza (Baboca) civarından sür'atle geçerek Arslan Bey üzerine hücum etti. Arslan Bey, gayrı müsait vaziyette baskına mâruz kaldığından muharebeyi kabul etmiyerek sür'atle Drava istihkâmları sahasını terketti. Arslan Bey çekilince Kont Nicolas Zriny istihkâmları tahribe çalıştı. Bu hâdiseden kısa bir müddet sonra Budin beylerbeyi vebadan öldüğünden Arslan Bey, Pojega sancak beyliğinden Budin beylerbeyliğine tâyin edildi.

Yine 1562 yılı içinde Filek sancak beyi Hasan Bey'in kullandığı hile sayesinde Avusturyalı meşhur şahsiyetlerden bir çok kimseler esir edildi. Bunlardan bir kişi hariç diğerleri ağır fidyei necat karşılığı salıverildi. Salıverilmeyen Macar asıllı, Avusturya kumandanı Bebek İstanbul'a gönderildi. Cesareti ile şöhret yapmış olan bu adam Busbecq'in ayrılmasından bir ay kadar önce İstanbul'a vasıl oldu. Divan-ı hümayün tercümanlarından Ferhad ağanın evine misafir edilen Avusturya kumandanı bilâhare Anadoluhisarında hapsedildi (13 ekim 1562). Bu mumuvaffakiyeti kazanan Filek sancak beyi Nicolas Zriny'yi de yakalamak istediyse bir türlü ele geçiremedi. Daha sonra Drava boyundaki istihkâmların inşaatı işleriyle meşgul oldu.

Kanunî'nin kılıcı

1563 yılındaki hâdise ve siyasi temaslar

1562 Osmanlı - Avusturya sulhunun imzalanmasının ferdası yılında da Avusturya hududu mıntıkasında yer yer hâdiseler çıkmakta devam etti. Birkaç yıl önce Karniyol mıntıkasına Türklerin yapmış olduğu akın hareketine mukabele sevdasına kapılan Avusturya kumandanlarından Oesberg'li Herbert hududu tecavüz ile Kostanoviç'e kadar ilerledi. Bu arada Türk hudut erkânından bazı kimseleri öldürüp bir miktar ganimet ve zaptettiği bin koyun ile geriye döndü. Avdeti sırasında Türk müfrezleri tarafından tâkip edilerek birkaç yüz kişilik zayiat verdirildi.

Sulhe rağmen Osmanlı - Avusturya sı-

nırında hâdiseler eksik olmadığı cihetle İmparator Ferdinad, Busbecq'in ayrılışından sonra İstanbul'da kalan sefaret kâtibi Alber Dövis'i Osmanlı hükûmeti nezdinde teşebbüse memur eyledi. Osmanlı hükûmeti, bilâhara elçi tâyin edilen bu şahsa, muahede gereğince ödemesi icap eden 30 bin altını Ferdinand'ın daha göndermemiş olmasından duyduğu memnuniyetsizlikle beraber, Avusturyalıların hudut hâdiselerindeki hissedarlığına işaret etti. Muahedeye rağmen anlaşmazlık meseleleri ortaya çıkmakta ve bu anlaşmazlığa vergi işi de tesir etmekteyken Ferdinand savsaklanmasının doğru olmıyacağını anladı. Ödenmesi gereken vergiden bir miktarı, Papalık elçisi Pol Palina ile İstanbul'a yolladı. Papalık elçisi 12 ekim 1563 te getirdiği parayı Osmanlı hükûmetine resmen teslim etti. Bir ay sonra İstanbul'dan ayrılırken veziriâzam Semiz Ali Paşa, Pol Palina'ya, Avusturya hükümdarının Eğri (Eger), Sighet ve Gyula haydutlarının (haiduk) tahribatını önlemesini ihtar etti.

Pol Palina dönerken Alber Dövis'in elçiliği tasdik edilmiş ve kendisine yeni talimatlar verilmişti. Talimatlar arasında İspanya kıralı İkinci Filip namına Osmanlılarla sekiz senelik bir sulh muahedesi akti ile İstanbul'daki esir Avusturya kumandanlarının kurtarılması işi de vardı. Umumiyetle sulh siyasetini terviç eden Veziriâzam Ali Paşa, Avusturyanın borcu olan paranın geri kalan kısmını ödemesi şartı ile Filip'in istediği muahedeyi konuşabileceğini bildirdi.

O sırada Korsika'da doğmuş bir Fransız albayı Fransa kıral ve kıraliçesinden padişaha mektuplar getirdi. Fransa hükûmetinin temsilcisi vaziyetinde bulunan bu adam, Korsika adasının zaptı ile Osmanlılara haraçgüzar bir yer hâline getirilmesi için bir Osmanlı filosunun harekete geçirilmesini istiyordu. Albayın dediği şey yapıldığı takdirde Fransanın hasımlarına mühim bir darbe indirilmiş, dolayısiyle Fransız hükûmetine yardım edilmiş olacaktı.

Ferdinand'ın ölümü

İmparator Ferdinand'ın 1564 yılında ölümü ve yerine oğlu Maksimilyan'ın geçmesi, iki hükûmet arasında yeniden siyasî temaslara ve bilhassa vergi meselesinin konuşulmasına vesile teşkil etti.

Ferdinand'ın ölümü Osmanlı hükûmetince öğrenilince Veziriâzam Semiz Ali Paşa, Avusturyanın İstanbul'daki elçisi Alber Dövis'i kabul ederek 1562 muahedesi gereğince Avusturyanın vermesi icap eden yıllık 30 bin altınlık verginin iki seneden beri ödenmeyen kısmının derhâl tediyesini ve muahedenin geri kalan altı sene müddetle mer'iyetinin yeni Avusturya hükümdarı tarafından tekeffül olunmasını bildirdi. Ayrıca Kanunî Süleyman da, cülûsunu tebrik için gönderdiği Ali Çavuş vasıtasiyle Maksimilyan'ın 1562 muahedesini yenilemek niyetinde olup olmadığını anlamak istemişti. mişti.

Hammer'in kaydettiğine nazaran; Maksimilyan hükümdar olduğu sırada iki yıllık vergi borcunu İstanbul'a götürmek üzere bir heyeti vazifelendirmişti. Bunlar Budin'e geldikleri sırada isyan eden ve onların geçmesine müsaadekâr davranmıyan muhafızlar tarafından tevkif edilmişlerdir. Maksimilyan da, bunun üzerine, yeniden para gönderme işini, babası ile aktedilmiş olan muahedenin yenilenmesine tâlik eylemiştir. Hâlbuki bu mesele ile ilgili hâdiselerin cereyan şekline bakılacak olursa Hammer'in burada hata ettiği anlaşılmaktadır. Zira, vergi borcunu getiren bir heyetin tevkif edilmemesi gerekir. İhtimal Budin'de tevkif edilen heyet parayı hâmil olmayıp, bu meseleyi konuşmaya memur kimseler idiler. Şayet hâdise Hammer'in anlattığı şekilde olsaydı Osmanlı hükûmetinin sert davranma ihtiyacını hissetmemesi icap ederdi. Çünkü o sırada Maksimilyan, Erdel Beyi tarafından Szatmar'a yapılan tecavüz işini görüşmek üzere eski Venedik tercümanı Misel Çernoviç'i elçilikle vazifelendirerek İstanbul'a gitmek üzere yola çıkarınca, Çernoviç'in Komorn'dan ileriye geçmesine müsaade edilmediği; Rüstem Paşaya

Mukaddes Roma - Cermen imparatoru Birinci Ferdinand (Eski Avusturya Arşidükü)

halef olan Budin beylerbeyi Arslan Paşanın, bu sahsa, «Avusturya hükûmetinin vergi borcunu ve elçi Busbecq'in vezirlere vadettiği 30 bin duka ile birlikte 60 bin duka altınını hâmil olmayan hiç bir heyetin geçmesine müsaade etmemek için emir aldığını» tebliğ ettiği görülmektedir.

Avusturya'nın yeni İmparatoru Maksimilyan tahta geçmeden önce de Türk kudretinin neler yapmaya kaadir olduğunu pek âlâ biliyordu. Hele muahede ile taahhüt edilmiş şeylerin tatbik edilmemesinin Avusturya'ya pahalıya malolacağını da takdir etmekteydi. Bu sebeple o senenin sonbaharında kendisini ziyaret eden Bâli ve Hidayet çavuşlardan müteşekkil Osmanlı heyetine, istenen parayı göndereceğini bildiren ve Erdel Beyi tarafından zaptedilen Szatmar'ın iadesini talebeden mektubunu verdi. Osmanlı heyetinin Avusturya'dan ayrılışından iki ay sonra içlerinde Mişel Çernoviç'in de dahil olduğu bir heyet mevzuubahis parayı hâmilen yola çıkarak 22 aralık 1564 te İstanbul'a vasıl oldu. Avusturya heyeti 1565 in ilk ayı içinde kabul olundu. Şubatın 4 ünde de iki senelik vergi borcu 60 bin ve vezirlere hediyeyi teşkil eden 30 bin altın ki, cem'an yekûn 90 bin duka altınını bizzat teslim eylediler.

Sigetvar seferinin sebepleri

Kanunî Süleyman'ın son seferini teşkil eden ve tarihe «Sigetvar Seferi» diye geçen seferin açılmasına esas itibariyle Erdel ve Macaristan'da cereyan eden hâdiseler sebep oldu.

İmparator Maksimilyan, Erdel Beyi tarafından zaptedilmiş olan Szatmar'ın iadesini istemekte, Osmanlı hükûmeti ise bu şehrin elden çıkmamasını arzulamakta idi. Osmanlı hükûmeti daha ileri giderek bunu bir muahede metni ile tespit etmek ister görünmekteydi. Bunun için Veziriâzam Semiz Ali Paşa, vergi borcunu getiren Avusturya elçilik heyetine: sulh muahedesinin sekiz seneliğine temdidine padişahın müsaadekâr bulunduğunu; ancak Erdel'de Tisa nehrinin öte tarafındaki işgal edilmiş araziden, eski Macar kıraliçesinin cihazı olarak ayrılan Banya veya diğer adı ile Nöstad ha-

Ferdinand'ın halefi İkinci Maksimilyan

riç diğer yerleri elinde tutacağını bildirmiş ve bu hususta bir anlaşmaya varmak istemişti. Fakat Avusturya elçilik heyeti bu meselede bir anlaşma yapmaya selâhiyettar bulunmadığını bildirdikten başka, heyet reisi Çernoviç (Czernovitch) de hükûmetinden talimat almak üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. Divan-ı hûmayun çavuşlarından Hidayet çavuş da Çernoviç'le beraber Viyana'ya gidecekti. Avusturya elçisi İstanbul'dan ayrılırken, Erdel Beyine sükûnet tavsiye etmek üzere başka bir çavuş daha yola çıkarılmış bulunuyordu.

Szatmar meselesinin sükûnetle hâlli yolunda böyle bir adım atılmaktayken, İmparator Maksimilyan'ın, Osmanlı idaresindeki Tokay (Tokai) şehrini hücumla zaptettiği haber alındı. Budin paşasından bu haber geldiği sırada elçi Çernoviç İstanbul'dan pek fazla uzaklaşmış değildi. Arkasından gönderilen adamlar elçiyi Çorlu'da bularak mevkufen İstanbul'a getirdiler.

İhtiyar Kanunî, Maksimilyan'ın hareketinden dolayı pek fazla kızmıştı. Lâkin yaşının hayli geçkin olması ve sıhhatinin da bozukluğu sebebiyle, asabiyeti, muazzam Osmanlı ordularının derhâl hazırlanmalarına emir vermesine müncer olmadı. Veziriâzam Semiz Ali Paşa da umumiyetle sulhperver zihniyete sahipti. İhtimal daha ziyade Veziriâzamın fikrinin revaç bulması neticesi, Çernoviç'in Hidayet çavuş ile birlikte Viyana'ya gitmesine müsaade olundu.

Maksimilyan, bu defa mütecaviz vaziyette bulunduğundan Hidayet Çavuş'a buna göre sıkı talimat verilmiş bulunuyordu. Nitekim, Osmanlı elçisi Avusturya imparatoru tarafından kabul olunduğu zaman, Avusturya'lıların Tokay'ı derhâl iade etmelerini, bu yapılmadığı takdirde padişahın Budin ve Tamşvar beylerbeylerine Erdel beyinin yardımına koşmaları hususundaki emrinin derhâl tatbik olunacağını bildirdi.

Macaristan'da Tokay'ın düşman tarafından muhasarası

Hidayet Çavuş, bunları imparatora bildirirken Budin ve Tamşvar beylerbeyleri hazırlıklara girişmişlerdi. Budin beylerbeyi Arslan Paşa altı bin kişilik bir kuvveti Erdel istikametinde yola çıkarmış, Tamşvar beylerbeyi Hasan Paşa da bizzat faaliyete geçerek Avusturya'ya ait Pankota'yı zaptetmişti.

Bu hâdiseler karşısında iki devlet arasındaki anlaşmazlık mevzuu gittikçe büyümekte ve karşılıklı tecavüzlerle harbe doğru adım adım yaklaşılmakta idi. Maksimilyan, yeni hükümdar oluşu ve gençliği dolayısiyle biraz cesurca davranmakla beraber, Osmanlı devletinin müthiş kudreti karşısında pek de atılgan davranmaya gelmezdi. Onun için, Hasan Paşanın tecavüzünü bahane ederek şikâyette bulunmak ve Tokay'ı elde tutmanın yollarını araştırmak gayesiyle Çernoviç'i tekrar İstanbul'a yolladı. Osmanlı elçisi Hidayet Çavuşu da onun avdetine kadar rehin olarak Viyana'da alıkoydu.

Avusturya elçisi Çernoviç, İstanbul'a geldiği vakit, Osmanlı hükûmetinin siyasî havasını değişik buldu. Zira, 27 haziran 1565 te ölen Semiz Ali Paşanın yerine Veziriâzam olan Sokullu Mehmed Paşa, selefi gibi sulhe meyyal görünmüyordu. Sokullu, Çernoviç ile mülâkatında bile kesin bir dil ile konuştu. Yeni Veziriâzamın Osmanlı menfaatlarından ufak bir fedakârlığa katlanmıyacağı belli oluyordu. Çernoviç'e: «İmparatorun, Tokay ve Serencs şehirlerini iade etmesi; Erdel prensi ile yapılan Szatmar anlaşması padişahın muvafakatine nail olmadığından hükmü bulunmadığı ve binaenaleyh Erdel'e yapılan tecavüzlerden vazgeçilmeden; imparatorluğun taahhüt ettiği vergi muntazaman ödenmeden her türlü müzakeratın kesileceği; ancak bu şartlar yerine getirildikten sonradır ki müzakerelere devam olunabileceği» bildirildi. Çernoviç ve

İstanbul'daki Avusturya elçisi Alber Dövis bu hususta anlaşma yapmaya selâhiyettar bulunmadıklarını bildirerek hükûmetlerinden talimat almak üzere Viyana'ya gitmeye hazırlanırken, Erdel'den Avusturya'nın yeni tecavüzlerine dair haberler alındı (7 temmuz 1565). Bu tecavüz haberi Çernoviç'in alıkonarak tevkifine vesile teşkil etti. Maamafih bir hafta sonra, Veziriâzam, Osmanlı istek ve görüşünü Maksimilyan'a bildirmek üzere Çernoviç'in yola çıkmasına müsaade etti.

Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşanın bu şekilde davranışı kendisinin, gerek Osmanlı hükûmet erkânı, gerekse yabancı devlet mümessilleri üzerinde harp taraftarı tesiri bırakmasına vesile teşkil etti. Nitekim, E. Charrière'in, «Negociation de la France dans le Levant» isimli eserine dercetmiş olduğu, o sırada, Fransa'nın İstanbul'daki maslahatgüzarı olan M. de Petermol'ün 20 ve 29 ağustos 1565 tarihiyle Fransa hükûmetine gönderdiği mektuplarında, Sokullu'nun harp taraftarlığına bilhassa işaret edilmektedir.

Kanuni'nin ihtiyarlık resimlerinden biri (Yabancı bir albümden)

Sokullu Mustafa Paşanın faaliyeti

Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa padişahı harp kararına doğru meylettirince amcazâdesi olan Bosna sancak beyi Mustafa Paşaya, Hırvatistan cihetinde Avusturya'ya karşı faaliyete geçmesini emretti.

Veziriâzamın amcasının oğlu olan Mustafa Paşa, sarayda çaşnigirbaşılığa kadar yükseldikten sonra Tamşvar defterdarlığı ile taşra hizmetine çıkmış, ondan sonra sıra ile Filek, Klis, Segedin sancak beyliği etmiş, bunu müteakiben de Rumeli'deki sancakların en ehemmiyetlisi olup umumiyetle paşa rütbesindeki kimselerin tâyin edildiği Bosna sancak beyliğine getirilmişti.

Mustafa Paşa, Veziriâzamdan emir alınca, Hırvatistan tarafında Avusturyalıların elinde buluann Kruppa'yı muhasara etti. Kalenin kumandanı Mathias Bakiç teslim teklifine aldırmayınca Kruppa sıkıştırılmaya başlandı. Kale kumandanı civardaki Avusturya şehirlerinden yardım isterken Mustafa Paşa Kruppa istihkâmlarını dövmekte devam etti. On altı günlük muhasara sonunda gülleleri bittiğinden, civardaki şehirlerden Banyaluka ve Verbozen'den acele mühimmat getirtti. Lâkin buralardan getirtilen cephane de Kruppa'nın kuvvetli surlarını yıkmaya kâfi değildi. Buna rağmen, Mustafa Paşa başladığı işi mutlaka muvaffakiyete ulaştırmak azmiyle çalıştığından, taşlardan gülle yapılarak mâdenî gülle yerine kullanıldı. O aralık Kruppa'nın imdadına gelen yedi bin kişilik bir Avusturya kuvveti, Mustafa Paşa ile çarpışmak üzere Una nehrini geçmeğe cesaret edemediğinden uzaktan uzağa ateş teatisinden başka bir şey yapamadı. Bu vaziyet karşısında Mustafa Paşa Kruppa'yı bütün imkânlariyle sıkıştırmaya devamla nihayet şehri zaptetti. Kruppa'nın arkasından Una kıyısındaki şehirlerden Novi'yi de aldı. Bu muvaffa-

kiyetlerini müteakip bin yedi yüz kişilik bir süvari kuvveti ile Hırvatistan'ın iç kısımlarına kadar uzanan bir akın hareketinde bulundu.

Maksimilyan'ın hazırlığı ve gönderdiği son elçi

İmparator Maksimilyan anlaşabilmek için İstanbul'a sefaret heyetleri göndermekle beraber, bir taraftan da harp hazırlıklarına devam etmekteydi. Tokay'ın zaptı ve Erdel sınırındaki son tecavüzler, Maksimilyan'ın harp hazırlıklarının hayli ilerlediğine, hatta biraz da Avusturya ordusuna güvenle bakmakta olduğuna delildi. Bununla beraber, büyük Osmanlı ordusunun harekete geçmesi takdirinde hasıl olacak netice, Avusturya'nın pek de lehinde olmıyacağından en son siyasî çarelere tevessül edilmesi gerekirdi. İmparator Maksimilyan işte bu hakikatler karşısında yeni bir sefaret heyetini İstanbul istikametinde yola çıkardı (31 ocak 1566). Avusturya heyetinin reisi Macar asıllı Hosszuthoty idi. Avusturya elçisi vezirler için hediyeler ve evvelce Avusturya tarafından esir edilmiş olan yirmi Türk ile İstanbul'a vâsıl oldu. Getirdiği hediyeler ve yirmi Türkü hürriyetine kavuşturma jesti ile hükümdarının sulh taraftarı bulunduğunu ifade eder gibiydi. Fakat Pankota ve Kruppa'nın iadesini istediği hâlde, Tokay'ın esas sahibine teslimine ve son bir yıllık vergi borcuna dair bir şey söylemiyordu.

Szigetvar seferine hareket

Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa, Maksimilyan'ın gönderdiği son elçiden Tokay'ın iadesi, yıllık verginin ödenmesi ve Erdel sınırındaki tecavüzlere dair müsait ve tatminkâr cevap alamayınca, elçi Hosszuthoty'yi Alber Dövis'in ikametgâhında göz hapsine aldırıp, Avusturya'ya karşı sefer ilân ettirdi.

Harp ilânında birinci derecede rol oynayan Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa, Kanunî Süleyman'ın da sefere iştirakini arzulamaktaydı. Hükûmetin görüşünü temsil eden Veziriâzamın arzusuna mutavaat etmekle, Kanunî Sultan Süleyman elbette, hayatında son büyüklüğü göstermekte ve yaşlılığa ilâveten sıhhatının bozuk bulunmasına rağmen, memleket menfaatları uğruna sefer yolculuğuna katlanma zahmetini göze almaktaydı.

Uzun saltanat yılları boyunca parlak zaferlere, başında bulunduğu devletin kudret ve şaşaasına şahid olmuş bulunan Kanunî, şehzâdelerinin saltanat dâvâsına kalkışmalarından fazlaca üzülmüş, yaşlı bünyesi bu üzüntülerin sarsıntılarını bizzat çekmek zorunda kalmıştı. Padişahı üzüp, ihtiyar bünyesini biraz daha yıpratmakla beraber, şehzâdeler meselesi dahilî bir dâva idi. Muhteşem imparatorluğu dış düşmanlara karşı zayıf gösterecek taraf yoktu. Fakat Avusturya'ya harp ilânından bir sene önce icra edilmiş olan Malta seferi, muvaffakiyetsizlikle sona ermiş bulunuyordu. Bu muvaffakiyetsizlik, hıristiyan devletler topluluğunu sevindiren bir hâdiseydi. Muazzam imparatorluğun muhteşem hükümdarı, yarım asra yaklaşan saltanat devresinde bu şekil ve derecede başarısızlığa şahit olmamıştı. Onun içindir ki, bu neticeden bir hayli üzüntü duydu. Zaten, onun, halkın hissiyatına da tercüman olan kederi, seferden dönen donanmanın İstanbul'a gece girmesini emretmesinden de belliydi. Binaenaleyh yaşının yetmişi aşmasına rağmen sefere çıkma zahmetini göze alırken, öyle görünüyor ki, ihtiyar Kanunî, Malta muvaffakiyetsizliğinin lekesini silmek hedefini de gözetmektedir. Bu noktayı hesaplamakta Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşanın rolü daha ilerde bulunmaktadır.

Sefer hazırlıkları ikmal edilince padişah mutad merasimle yola çıktı. Bu seferki merasim eskilerine nisbetle daha da tantanalı olmuştu. Sefere bizzat iştirak eden müverrih Selânikî'nin bildirdiği veçhile Kanunî Süleyman 1 haziran 1566 da İstanbul'dan hareket etti. Tarihe Szigetvar seferi diye geçmiş olan bu sefere iştirak etmekle Kanunî Sultan Süleyman bizzat katıldığı seferlerin on üçüncüsüne çıkmış bulunuyordu.

Kanunî Süleyman, İstanbul'dan ayrılmadan önce sefer işleriyle ilgili bazı tedbir-

ler ittihazından geri kalmadı. Erdel sınırındaki hâdiselerin bolluğunu ve bu bölgenin hareketliliğini gözönünde bulundurarak İkinci Vezir Pertev Paşayı, muhtelif sınıftan 25 bin asker ve 2 bin yeniçeri ile Erdel tarafına gönderdi. Müverrih Selânikî'nin kaydettiğine nazaran, Pertev Paşa mart ortalarında yola çıktı. Pertev Paşa, aldığı talimat gereğince, Tamşvar beylerbeyinin askeriyle de birleştikten sonra ilk plânda Gyula (veya Giula) kalesi üzerine yürüyecek ve burayı zaptedecekti.

Kanunî Süleyman, Pertev Paşayı önden gönderirken Kırım hanı ile Erdel beyine de emirler yazılarak Tokay ve Serencs şehirlerini Avusturyalılardan istirdat etmeleri bildirildi.

Kanunî Süleyman, İstanbul'dan ayrılırken seraskerlik vazifesini Veziriâzama tevdi etmiş olduğundan, yolculuğun başlangıcından itibaren harekâtı idare eden daha ziyade Sokullu'nun bizzat kendisiydi. Veziriâzam, ihtiyar padişahın, uzun yolculuğu mümkün mertebe sarsılmadan yapmasını temine çalışıyordu. Onun için padişah sadece şehirlerden geçerken ata biniyor, bunun dışında araba ile yola devam ediyordu. İstanbul'dan ayrılırken mühim devlet erkânının hemen ekserisi padişahla beraberdi. Bunlar: Üçüncü Vezir Ferhad, Dördüncü Vezir Ahmed, Beşinci Vezir Kızıl Ahmedli Mustafa Paşalar ile Rumeli kazaskeri Hamid. Anadolu kazaskeri Abdullah Pervîz efendiler ile başdefterdar Murad, Nışancı Abdi zâde Mahmud Çelebiler idi.

İlk çarpışmalar

Kanunî Süleyman'ın idaresindeki ordu İstanbul'dan Macaristan istikametinde yol almaktayken, Osmanlı - Avusturya sınırının Macaristan bölümünde ilk çarpışmalar başladı. Çarpışmaların başlamasına sebep

Kanunî devrinde İstanbul
(Oberhummer tarafından hazırlanıp İkinci Abdülhamid'e sunulan albümden. Bu resimde görülen yabancı bayraklı gemiler ticaret sefineleridir.)

olan şahıs, Budin beylerbeyi Yahya Paşazâde Arslan Paşa idi. Atılgan ve çok cesur bir kimse olan Arslan Paşa Avusturya'ya harp ilân edilince padişahın idaresindeki ordunun Macaristan'a gelişine kadar sabredemedi. Hiç kimseden emir ve talimat almadan 8 bin asker ve 4 top ile Budin'den hareketle Avusturya elindeki kalelerden Palota'yı kuşatmaya başladı (9 haziran 1566). Arslan Paşanın, böyle bir teşebbüse girişirken, seferin ilk muvaffakiyet şerefini kendisine maletmek arzusunun yanında, müstakbel harekâtı kolaylaştırmak gayesini güttüğü tahmin edilebilir. Lâkin, kendiliğinden giriştiği bu harekâtta sebatkâr davranmayışı, Arslan Paşanın, şeref kazanma yerine bilâkis hatâ işlediğini ortaya koymaktadır.

Arslan Paşa «Palota» kalesini on günlük kuşatması sırasında surlarda bir takım gedikler açıldığı halde, buranın zaptını beklemiyerek muhasarayı çözüp geriye çekildi. Arslan Paşanın bu şekilde davranışının sebebi, muhasara sırasında yaptırdığı keşif neticesinde Kont Eck Von Salm'ın büyük bir ordu ile yaklaşmakta olduğunu öğrenmesiydi.

Eck Von Salm, Arslan Paşanın Palota muhasarasını çözmesinden cesaretlenerek, Türkler elinde bulunan kalelerden Veszprem ve Tata üzerine yüklendi. Bu kaleler, birdenbire hücuma uğradığından büyük kuvvetlere karşı uzun müddet dayanmayı temin edecek hazırlık yapılmamıştı. Düşman kuvvetleri bunu farkettiklerinden geceleri bile devam eden şaşırtıcı âni hücumlar ve köstebek gibi yer altı tünelleri açmak suretiyle her iki kaleyi de zaptettiler. Veszprem ve Tata'nın düşmesi, bunların hem müdafileri, hem de halkı için büyük bir felâket oldu. Avusturya askerleri, Türk ve Macar ayırmadan önüne gelen erkeği boğazladı. Her iki şehir de tahrip edildi. Yangın ve tahripten Veszprem'in büyük ve tarihî kilisesi bile kurtulamadı. Tata ve Veszprem'in böyle bir akibete mâruz kalmasına Arslan Paşanın hatâlı hareketi sebep olmuştu.

Kanunî'nin yolculuğu ve Erdel beyini kabulü

Kanunî Süleyman İstanbul'dan ayrılırken hükûmet merkezinin muhafazasına bırakılan İskender Paşa, müftü Ebussuud Efendi, İstanbul kadısı Kadızâde Ahmed Efendi ve diğer erkân tarafından Edirnekapıda uğurlandı.

Mevsim, sefer için henüz erken olduğu, yağmur ve soğuklar da devam ettiğinden yavaş ilerlemekteydi. Zaten padişahın yaşlılığı ve sıhhatının düzgün olmaması da ilerleme hızına tesir ediyordu. Padişahın arabasının arızasızca ilerliyebilmesi için Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa bir konak ilerden gidiyor ve yolları düzeltiyordu. Bu şekilde bir yürüyüş neticesi, ordu İstanbul'dan ayrılışından tam bir ay sonra Tatarpazarcığı'na vardı. Burada birkaç gün

Kanunî'nin Sirem sahrasında Zemlinde Erdel beyi Janos Sigizmund'u kabulü (Feridun Bey'in «Nüzhet-i esar El-ahbar der seferi Sigetvar» adlı eserinden

kalındığı sırada Selim'in oğlu Manisa valisi Murad'ın bir oğlunun dünyaya geldiği öğrenildi. Padişah, haberi getiren ulağa:

— Ecdad-ı kiramımızda Murad oğlu Mehmed olagelmiştir. Nâm-ı şerifi Mehmed olsun.

Sözleriyle, torununun oğlunun adını bizzat kendisi takmış oldu.

Tatarpazarcığı'ndan ayrıldıktan sonra yağan şiddetli yağmurlar ordunun ilerleyişini bir hayli güçleştirmekteydi. Bu sebeple ilerleyiş yavaş oluyordu. Bir gün Sofya'da, iki gün Niş'de kalındıktan sonra 19 haziranda Belgrad'a varıldı. Burada da üç günlük tavakkufu müteakip yine hareket edildi. Belgrad'dan sonra Sirmi (Sirem) arazisine girilecekti. Fakat mütemadiyen yağan yağmurlar dolayısiyle Tuna ve Sava'nın suları bir hayli kabarmıştı. Sirem arazisine Sabac üzerinden geçilmesi tensip edilmiş olduğu hâlde suların fazla kabarıklığı yüzünden burada köprü tutturulamadı. Onun için padişah askerin bir kısmının sandallarla karşıya geçirilmesini emretti. Zaten Belgrad'dan Sabac'a kadar olan kısa mesafe, dört günde ancak katedilebilmiş, taşan derelerden güçlükle geçilmişti. Hattâ ordu ağırlığını nakleden develerden sulara gömülüp kalanlar olmuş, padişah otağı hûmayunu da burada elden çıkmıştı. Bütün bu güçlüklere rağmen, Sa ac köprüsü Semendre sancak beyi Bayram Bey tarafından tamamlandı. Padişah ve ordunun diğer kısmı ve ağırlıklar köprüden karşıya geçti. Kanunî kemali debdebe ile Semlin (Zemlin) e girdi.

Kanunî Süleyman İstanbul'dan hareketinden biraz önce Erdel beyine adamlar göndererek yolda kendisine mülâki olmasını bildirmişti. Bunun üzerinedir ki Janos Zigismund asilzadelerden mürekkep dört yüz kişilik maiyetle Erdel'den ayrılmıştı. Osmanlı tarihçilerinin «Kıral Yanoş oğlu İstefan» «İstefan kıral» şeklinde zikrettikleri Zigismund, Zemlin'de orduya yetişip padişah tarafından kabul olundu. Bu kabul resmi Kanunî devrinde Osmanlı ihtişamının bir defa daha izharına vesile teşkil etti.

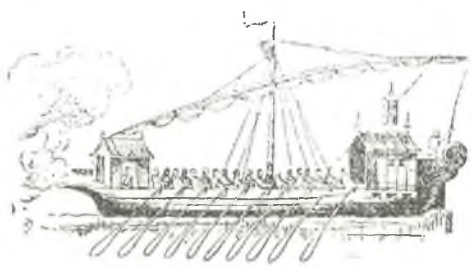

Kanuni devri nehir filosuna ait bir gemi

Kabulün vuku bulduğu 29 haziran 1566 günü otağı hûmayun, vaktiyle Hunyad'ın köşkünün bulunduğu bir tepe üzerine kurulmuş bulunuyordu. Otağı hûmayunun hemen yakınından itibaren Anadolu, Rumeli, Karaman askerleri ile kapıkulunun piyade ve süvarileri merasim kıyafetleriyle kendilerine gösterilen yerlere dizilmiş bulunuyordu. Bir gün önce ordugâha vusulünde topçuların endahtlariyle selâmlanan Zigismund'u ertesi gün padişah tarafından kabulü münasebetiyle sancak beyleri ve çavuşlar tarafından çadırlarından alındı. Merasim vaziyetinde bekliyen ordu saflarının önünde ilerliyerek padişahın otağına getirildi. Müverrih Selânikî Mustafa Efendi'nin anlatışiyle: «Kapu halkı şu mertebe zib-üziynet ve haşmet-û şevket ve debdebe-i ta'bir-ü beyan değil. Rumeli ve Anadolu ve Karaman askeri ve beylerbeyleri ve ümerâ ve zuamâ ve sipâh hadd-ü-hasrdan birûn ta'dâd olunmağa mecâl-ü imkân muhal idi». Zigismund işte böyle haşmetli bir ordunun önünden geçerek muhteşem padişahın huzuruna dahil oldu. Maiyeti erkânında dokuz kişi ile içeri girince başlarındaki mücevherli ve murassa takkesini çıkarıp padişahın huzurunda diz çöktü. O sırada Kanunî Süleyman tahtına oturmuş, tahtın iki tarafında dört tane vezir mevki almış bulunuyordu. Zigismund üç defa diz çöktüğü zaman padişah kalkmasını emretti. O aralık bizzat veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa Zigismund'u bir iskemleye oturttu. Selânikî'nin ifadesiyle: «İstefan kıral vüzerâyı izâm hazerâtiyle izz-i huzûru şehinşâhiye girdüklerinde âyinleri üzre mücevher ve murassa takyasın çıkarıp padişah-ı âlempenah nazar-ı hümayûnunda makam-ı ubûdiyyete diz

Kanuni'nin Sigetvar muhasarasında Zerini'nin huruç hareketi (Bir Macar tablosundan kopya)

çöküp oturdukta, saadetlû padişah hazretleri, Kalksun, diyü buyurmuşlar; emre imtisâl ile kalkup hâk-i pây-i kimyâ misallerine yüz sürüp kalkduğunda sadrıâzam Mehmed Paşa hazretleri incü ile dûkhte murassa iskemleyi kendisi koyup iclâs eylemişlerdir».

Janos Zigismund padisaha hürmetlerini sunduğu zaman yine Selânikî'ye göre:

— Hemen kadimi kul oğlu kulum, ferman padişahım hezretlerinindir.

Demiş, padişah da:

— İyilik üstüne, iyilik görsün.

Diye cevaplandırmıştır. Hammer'in kaydına nazaran kabul sırasında Zigismund üç defa, padişahın elini öpmüş Kanunî de kendisine «Sevgili oğlum» hitabı ile iltifatta bulunmuştur.

Janos Zigismund (Zoigmond) padişahın huzuruna dahil olmadan önce hediyesini takdim etmişti. Bu hediyeler arasında gayet güzel işlenmiş dört altın yaldızlı gümüş kupa ve elli bin duka kıymetinde bir yakut bilhassa dikkati çekiyordu. Kanunî de kabulünün ferdası günü Zigismund'a mücevherlerle süslenmiş bir kılıç ve bir kama, ile dört tane cins at ve daha bazı şeylerden mürekkep hediyesini gönderdi. İlk kabulden iki gün sonra vaki ikinci görüşmeyi müteakip padişah, prensin avdetine ruhsat verdi. Kanunî, Zigismund'u son kabul ettiği günde, Avusturya'ya karşı açılan seferi tebrik etmek üzere gelen Fransız elçisini de kabul eyledi.

Ordunun yürüyüş istikameti

Başta Selânikî olmak üzere Osmanlı müverrihlerinin ekserisi Kanunî Süleyman'ın, Zemlin'den ayrıldığı sırada sefer istikametinde değişiklik yaptığını kaydederler. Bu kayıtlara nazaran: Kanunî Süleyman, Peterwardein'den Tuna'yı geçip Eğri (Eger) üzerine yürümek niyetinde olduğu halde, Szigetvar (Sigetvar) kumandanı Kont Miklos Zrinyi (Nicolas Zriny) nin, Tırhala sancak beyi Mehmed Bey üzerine âni bir başkın yaparak oğluyla birlikte ele geçirip öldürdüğünü, bir çok ganimet ve esir aldığını duyunca, sefer istikametin ideğiştirip Sigetvar üzerine yürümeğe karar vermiştir.

Drava nehrinin geçilmesi

Sigetvar'a gidebilmek için Drava suyunun aşılması gerektiğinden Eszeg civarında büyük bir köprü kuruldu. Müverrih Selâni-

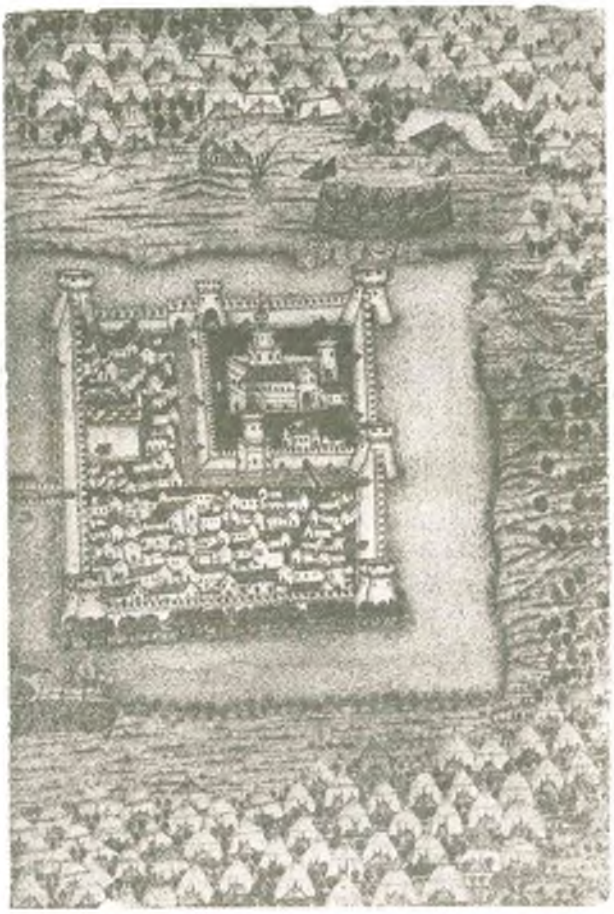

Sigetvar'ın muhasarası (Hünernâme'den)

kî'nin tafsilen anlattığı bu büyük ve sağlam köprü on günden daha az zamanda meydana getirilmişti. Köprü inşaatının bittiği kendisine haber verilince, Kanunî Süleyman altun yaldızlı saltanat kayığına binerek köprüyü teftiş etti. Karadeniz yoluyle getirilmiş olan bu saltanat kayığının dümeninin başında Tuna ince donanması kumandanı Ali Portuk Bey vardı. Padişah saltanat kayığı ile köprüye doğru ilerlerken üç kadırga kendisini takip ediyor, sahilde bulunan topçular, da endahtlariyle kendisini selâmlıyordu. Teftişi müteakip sahile çıkıp yeniçeri ağası Ali Ağa'nın çadırına inen Kanunî Süleyman, Ali Portuk ile yeniçeri ağasını taltif eyledi. Ondan sonra ordunun Drava köprüsünden karşıya geçmesini emretti.

Sigetvar'ın muhasarası (Eski bir eserden)

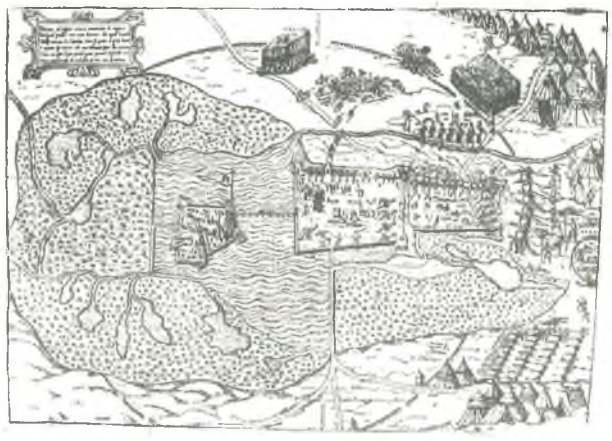

Aynı muhasarayı gösteren bu kroki Macarca tarihlerden alınmıştır.

Arslan Paşanın idamı

Ordu Pecs (Pecuy, Funf-kirhen) ile Siklos (Sikloş) arasındaki Harsany'de konak ladığı sırada Budin beylerbeyi Arslan Paşa idam edildi. Kanunî Süleyman Siklos'ta bulunduğu sırada Budin'e gidip Arslan Paşayı idam etmesi hususunda çavuşbaşıya emir vermişti. Çavuşbaşı yola çıkarken Budin'den gelen bir haberci Arslan Paşanın orduya iltihak etmek üzere üç gün önce yola çıkmış olduğunu haber vermişti. Bu yüzden beylerbeyi Arslan Paşayı öldürmek için emir alanların Budin'e kadar gitmelerine lüzum kalmadı.

Hâdiseye bizzat şahit olan Selânikî'nin anlattığına göre; Arslan Paşanın idamının sebebi: Emir almadan Palota'yı kuşatması, o arada Avusturya kumandanı Eck Von Salm'ın geldiğini duyunca askeri başsız bırakarak kale önünden çekilmesi, bundan cesaretlenen Avusturyalıların Veszprem ve Tata'yı zaptetmek için cesaret bulmalarına sebep olmasıdır. Bunlardan başka Arslan Paşanın Sokullu aleyhine isnadlar ihtiva eden mektup yazmış olduğunu, hatta padişahın bu mektubu bizzat veziriâzama gösterdiği, mektubu yakmasını tenbih eyledikten sonra idam işinin de Sokullu'ya havale edildiği kaydedilmektedir.

Selânikî'nin, padişah ve Sokullu lehine kalem kullandığı şüphesizdir. Zaten, mevzuubahis mektubun mahiyetinin

açıklanmaması, idam sebebinin mühim tarafını karanlık bırakmaktadır. Maamafih Arslan Paşanın esas itibariyle Sokullu ile geçimsizliğinin kurbanı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Arslan Paşa Sokullu ile iyi geçinmiş bulunsaydı, Palota kalesi ve ona bağlı hâdiselerin mazûr görülmesi mümkün olabilirdi.

Arslan Paşa divanhâne çadırına girdiği zaman veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa:

«— Ne haber? Neye geldin? Askeri kime bıraktın? Sözün nedir? Padişah-ı âlempenâh hazretleri sana beylerbeylik ihsan eyledi. Yazık senin nâmına! Bre sen deli imişsin. Sana padişah hazretleri riyaset buyurdu. Tedbirsizlik ile ehli islâmın kalelerine kâfir üşürdün bre mel'un».

Demiş, ondan sonra çavuşbaşıya idamını emredince, Arslan Paşa, padişaha arzlarım var, diyerek koynundan iki ariza çıkarmışsa da Sokullu daha fazla vakit kaybetmeden idamını tatbik ettirmiştir.

Budin beylerbeyi iken idam edilen Arslan Paşa, Fatih devrinin meşhur Bosna sancak beyi Yahya Paşaoğlu Bâli Beyin torunu idi. Bâli beyin üç oğlundan ortancası olup, Aslan Paşanın babası bulunan Mehmed Paşa da Budin beylerbeyliği etmişti. Arslan Paşanın idamı ile açılan Budin beylerbeyliğine veziriâzamın amca zâdesi Sokullu Mustafa Paşa tâyin edildi.

Sigetvar'ın muhasarası ve zaptı

Arslan Paşanın idamının ferdası günü, yani 4 Ağustosta Kanunî Süleyman ordu ile Peçuy (Pecs) a vasıl oldu. Pecs'e girilirken veziriâzam, oğulları Kurt ve Hasan Beyler ile en önde bulunuyordu. Aynı gün veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa orduyu Pecs ovasında padişahın teftişine arzetti. Kanunî Süleyman, teftiş nizamında saf saf olmuş alayların önünden araba ile geçerken, vezirler de sağ ve solunda at üzerinde onu takip ediyordu.

Teftişin yapıldığı günün gecesini Pecs' de geçiren ordu ertesi gün, yani 5 Ağustosta Sigetvar (Szigetvar) a vasıl oldu. Selânikî'ye göre, Kanunî Süleyman Sigetvar önüne ulaştığı sırada araba içinde değil kır

Sigetvar müdafii Kont Zrinyi Miklos

bir atın üzerindeydi. Bu vaziyete göre padişahın şehirlerden geçerken yaptığı gibi, muharebe yerine vardığı sırada da askerin maneviyatını takviyeyi gözettiği anlaşılıyor. Yine ayni müverrihe göre, Kanunî'nin Sigetvar'a varışından üç gün önce Rumeli beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa 90 bin asker ve 300 top ile Sigetvar'ın kuzeyindeki «Similehov» tepesini tutarak ordugâh kurmuştu.

Müverrih Peçevî'nin memleketi Peçuy (Pecs-Funfkrichen) un iki yüz mil ilerisinde olan Sigetvar her tarafından «Almas» nehri ile çevrilmiştir. Kale, yeni şehir, eski şehir olmak üzere üç kısımdan mürekkep olan Sigetvar'ın her bir parçası diğerine köprülerle bağlanmıştır. Sigetvar, «Adalar şehri» manâsına gelen ismini, sularla çevrilmiş ve parça parça ada şeklindeki durumundan almış görünüyor. Sigetvar kalesinin etrafı içi su dolu üç kat hendekle

çevrilmişti. Bir tepe üzerinde bulunan kalenin de gayet müstahkem beş burcu mevcuttu. Batı kaynakları Sigetvar kalesinin kumandanı Zrinyi Miklos (Nicolas Zriny) un emrinde Alman, Macar ve Hırvatlardan mürekkep üç bin beşyüz askerle altmış kadar top bulunduğunu söylerler. Halbuki Sigetvar'ın Kanunî'nin muazzam ordusuna bir aydan daha fazla dayanışına; Türk kuvvetleri şehir önüne geldiği zaman Zrinyi Miklos'un kendine güvenerek hasmına karşı alaylı gösterişlerde bulunmasına bakılırsa, Sigetvar'daki asker ve silâhın bundan daha fazla olması iktiza eder.

Müverrih Peçevî İbrahim'e göre, Sigetvar kumandanı, Türk Ordusunun haşmet ve tantanası ile alay etmek istercesine kale istihkâmlarından kırmızı çuhalar sallandırmış, kale haricine de gümüş gibi parlayan madenî levhalar diktirmişti. Hattâ Türk ordusu Sigetvar önüne varınca, hoş geldiniz makamında büyük bir top güllesini Türkler tarafına savurtturmuştu.

Sigetvar muhasarasında kesilen düşman kellelerinin Sadrıâzam Sokullu Mehmed Paşa huzurunda sayılmasını gösteren bu minyatür de Feridun Bey'in evvelce zikredilen eserindendir.

Dirayetli bir kumandan vasfı taşıdığında şüphe bulunmayan Zrinyi Mikloş'un, sert ve insafsız olduğu da anlaşılıyor. Zira, Türk muhasarasının başladığı gün, subayına kılıç çeken bir neferin idamını emretmesi ve esir düşen bir Türkü de koyun gibi boğazlatması buna delildir.

Sigetvar muhasarası başlarken padişahın Çadırı şehrin kuzeyindeki Similehov tepesine kurulmuş, muhasara ordusu da; sağ kolda üçüncü vezir Ferhad ve Anadolu beylerbeyi Zal Mahmud Paşa; sol kolda beşinci vezir Kızıl Ahmedli Mustafa Paşa ile kardeşi Rumeli beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa, merkezde yeniçeri ağası Ali Ağa, Tuna İnce donanması kumandanı Ali Portuk şeklinde, vaziyet almış ve bu tertip, şehrin etrafı çevrilecek şekilde nizamlanmıştı. Ayrıca Pojega sancak beyi Nasuh Bey bir miktar topçu kuvvetiyle eski şehrin karşısında yer almış bulunuyordu.

Kanunî'nin Sigetvar önüne gelmesiyle muhasara başlamakla beraber top ateşinin açılmasının ayni gün veya bir kaç gün sonra vukuuna dair kaynaklar arasında ihtilâf mevcuttu. Maamafih padişahtan üç gün önce doksan bin kişilik kuvvetin gelmiş olduğu düşünülürse, muhasaranın ilk veya ikinci gününde top ateşine başlanması ihtimalini daha kuvvetli görmek gerekir.

Sigetvar muhasarasında ilk muvaffakiyetin eski şehir (eski Sigetvar) bölümünde temin edildiği görülmektedir. Bu bölümdeki müdafiler Nasuh Beyin emrindeki topçuların şiddetli bombardımanına dayanamıyacaklarını anladıklarından, kaleye çekilmek istemişler, buradan ayrılırken şehri ateşledikleri için, o sırada hücum halinde bulunan Türk kuvvetlerine 600 kişilik telefat verdirmeye muvaffak olmuşlardır.

Burası zaptedilince, yüksek yerlerine bataryalar yerleştirilerek Sigetvar'ın esas

kale kısmı dövülmeye başlanmıştı. Eski şehir düşünce, burası ile yeni şehir arasındaki bataklık saha odun ve toprak taşınarak doldurulduu. Böylece, yeni şehrin daha tesirli şekilde dövülüp sıkıştırılması imkân dahiline girdi. Yeni şehrin de düşmesinin yaklaştığını gören Zrinyi, burayı da yaktırarak kuvvetlerinin tamamını kale içine aldi (Ağustos 19).

Yeni şehre (Yeni Sigetvar) Türk kuvvetleri girdiği günlerde imparator Maksimilyan tarafından babasına yardıma gösderilmiş olan Zrinyi Miklos'un büyük oğlunun bayrakdarı ve birçok kimseler esir edılip kale duvarları önüne getirilerek teşhir edildi. Hatta zaptedilen bayraklar esirlere bizzat açtırıldı. Buna rağmen Zrinyi cesaretini kaybetmeyerek inatla mukavemete devam etti. Hatta o aralık müdafilerin cesaretini kırmak için kale içine Almanca, Macarca ve Hırvatça yazılmış mektuplar atıldı. Bu propaganda mektupları tercüman İbrahim, kethüda Lala Mustafa ve sır kâtibi Feridun Bey tarafından kaleme alınmıştı.

Kanuni'nin son zamanları (Ressam Nigâri'den)

Sigetvar seferinin esas mürevvici olan veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa çarpış-

Sigetvar müdafaasını tasvir eden bu tablo, Macar tarihlerinden alınmıştır.

maların başladığı günden beri büyük bir gayret sarfediyor, kaleyi daha fazla sıkıştırabilmek üzere alınan tedbirlerin ekserisinde bizzat methaldar bulunuyordu. Sokullu'nun gayretleri, bir çok gecelerini kethüdası Hüsrev Bey ile birlikte siperlerde geçirecek dereceyi buluyordu. Siperlere bu kadar fazla sokulan veziriazamın hayatı bir defasında sır kâtibi Feridun Bey tarafından tehlikeli bir yerden bizzat çekilmek suretiyle kurtarıldı. Hakikaten bir kaç saniye sonra oraya düşen bir gülle bir kaç askeri birden öldürmüştü.

Sigetvar kalesi bunca sıkıştırmaya rağmen dayanmakta devam ediyordu. Şehrin kumandanı Zrinyi Miklos hakikaten takdire değer bir cesaret ve kahramanlıkla karşı koymaktaydı. Muhasaranın başlangıcından beri Miklos'un ölümü esarete tercih ettiği, ölünceye kadar müdafaaya devam edeceği anlaşılıyordu.

Aralıklı olarak üç defa tekrarlanan umumî hücuma rağmen Sigetvar'ın düşmeyişi, ihtiyar ve hasta Kanunî'ye fazlaca dokunmuş bulunuyordu. Onun için padişah, ölümünden bir gün kadar önce :

«— Bu kale benim yüreğimi yakmıştır. Dilerim Allahtan ateşlere yana! demişti».

Sigetvar'a üçüncü umumî hücumun geçildiği 2 eylül günü, hayli hazırlıklar yapılmış ve kalenin etrafına odun ve toprak yığılarak bunlar üzerinden hücuma teşebbüs edilmişti. Lâkin müdafilerin top ateşi karşısında fazla zayiyata uğranıldığı görülünce geriye çekilinmişti. Bu hücumdan sonra surların altına doğru kazılan lâğımların patlatılmasına, ayni zamanda kale beden.ne fitilli kumbara yerleştirilerek tahribine çalışılmıştı. İşte gözünü budaktan sakınmayan fedailerin bu gayreti sayesindedir ki, 5 eylül günü dış kalede büyük bir gedik açılarak Türk askeri içeri girmiş, buradan sağ olarak kurtulabilenler iç kaleye, yâni bizzat Zrinyi Miklos'un bulunduğu son sığınak mahalline koşuşmuşlardır.

Gyula kalesinin muhasarası

İç kale sağlam bir müdafaa mahalli teşkil etmekle beraber, Zrinyi'nin bundan sonra uzun müddet dayanma imkânları azalmıştı. Zira, Türk hücumları daha küçük bir sahaya teksif edileceğinden, hücumların tesirleri de artmış olacaktı. Zaten dış kale düştükten sonra başvurulan bir tedbir, Zrinyi Miklos'un son dayanma noktasının da iflâsını temin eyledi. İç kalenin etrafına çepeçevre odun, çalı çırpı velhasıl yanacak bir sürü malzeme taşınıp akşam üstü ateşlendi. Sigetvar kalesi bir alev çemberi ortasında kaldı. Zrinyi için, ya mukadder akibeti burada beklemek, veyahut ta ümitsiz bir huruç hareketine girişmekten gayrı yapılacak iş kalmamıştı.

Kanunî Süleyman'ın ölümü

Sefere çıkarken nikris hastalığından muztarip bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ı Macaristan'a kadar uzanan sefer yolculuğu ve 5 ağustostan beri muhasarasına devam olunan Sigetvar'ın hâlâ zaptedilememiş olmasının verdiği üzüntü biraz daha yıpratmıştı. Zaten yaşı da hayli geçkin vaziyetteydi. İhtiyar padişah nihayet eylülün ilk günü iyice yatağa düşmüş bulunuyordu. Osmanlı imparatorluğunun kendi zamanındaki şaşaası ile denk bir hayat sürmüş olan ve bu kudret ve şaşaanın geliştirilmesinde çok büyük rolü olan Kanunî Sultan Süleyman, ne yazık ki, son seferinin zafer müjdesini duymadan, 6/7 eylül 1566 da cumayı cumartesiye bağlıyan gece sabaha dört saat kala hayata gözlerini yumdu. Büyük padişahın ölümüne sebep olan hastalık için nikris, dizanteri, nüzül, hatta anjin gibi birbirinden farklı şeyler kaydedilir. Ayrıca yaşlılığın verdiği umumî yıpranma da buna ilâve edilir.

Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünü gizli tutup, onu hayatta imiş gibi göstermek üzere türlü tedbirlere tevessül ederken, bir taraftan da Hasan Çavuş'u Kütahya sancak beyi şehzâde Selim'e gönderdi.

Zrinyi'nin Sigetvar muhasarasından hurucu (Ricault'dan)

Gyula kalesinin zaptı

Kanunî Süleyman İstanbul'dan hareket etmeden önce ikinci vezir Pertev Paşayı, muhtelif sınıftan 25 bin asker ve 2 bin yeniçeri ile Erdel tarafına göndermişti. Pertev Paşa, Tamşvar vilâyetinin kuzey tarafında Avusturya işgalinde bulunan kalelerden Gyula (Giula, Osmanlı Tarihlerinde Göle) yi elli sekiz günlük bir kuşatmayı müteakip zaptetti (1 eylül). Osmanlı tarihlerinde «Karaçin oğlu» şeklinde kaydedilen Gyula kumandanı «Keretsenyi» kalenin düşmek üzere olduğunu hissedince Gyula'yı vire ile teslim etmiş bulunuyordu. Pertev Paşa bundan başka, Osmanlı tarihlerinde «Yanya» veya «Yanova» diye kaydedilen «Jenoe» ile «Vilagoş veya Ulagaş» şeklinde kaydedilen «Vilagosvar» kalelerini de

Aynı sahneyi gösteren bu tablo da Macar tarihlerinden alınmıştır

Kanunî Süleyman'ın şahsiyeti

(İlâve : 96)

Avrupalıların «Muhteşem», biz Türklerin «Kanunî» dediğimiz Sultan Süleyman, Osmanlı padişahlarının en büyüklerindendir. Yavuz Selim'in biricik oğlu olması dolayısiyle, şehzâdeliğinde, gelecekteki saltanatına ait hiç bir endişe duymadan 25 yaşında tahta geçen Sultan Seüleyman, 46 yıl bu mevkii işgal etmek suretiyle Osmanlı padişahları arasında saltanat rekoru kıran bir kimsedir. Bu uzun saltanat devri boyunca Türk orduları Asya, Avrupa ve Afrika toprakları üzerinde birçok muharebeler yapmış, kazanılan zaferlerle İmparatorluk arazisi her üç kıt'a üzerinde mühim genişlemeler kaydetmiştir. Orduların başına geçerek bir çok seferlere iştirak ettiği cihetle, İmparatorluk arazisinin büyümesinde şahsen hissedar bulunmaktadır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın kumandanlık kabiliyeti, babası Yavuz Selim ve Fatih Mehmed derecesinde fevkalâdelik arzetmezse de, onları hemen tâkip edecek kadar bir kıymet taşıdığı da muhakkaktır. Onun zamanında ve bilhassa iştirâk ettiği seferlerde Osmanlı ordusunun intizam ve disiplini, yerli ve yabancı bütün müşahitlerin takdir ve hayranlığını celbederdi. Takdir toplayan bu nizamın teessüsünde, onun iyi idaresinin ve tertip ettirdiği kanunların rolü büyüktü. Bu sebepledir ki, Kanunî'nin tesis ettiği nizamlar ordunun, yalnız kendi zamanında değil, kendisinden sonra da terakkisini sağlamış, kanunlara riayet edildiği müddetçe nizamperverlik ve disiplinde devam etmiştir.

Halk ve bilhassa ordu üzerinde Kanunî Süleyman kadar sevgi ve saygı uyandıran ikinci bir Osmanlı padişahı gösterilemez. Böyle bir sevginin doğmasında, gençken orduya giren kimselerin ihtiyar yaşa geldikleri zamanda bile onu başlarında görmeleri kadar, iyi bir bakımla terfi ve tefeyyüzlerinin muntazam yürütülmesinin rolü mevcuttur. Bu sevgi dolayısiyledir ki; Sigetvar seferi dönüşünde onun ölümü kesin şekilde öğrenilince askerler derin bir teessüre kapılmışlar ve «Hay Sultan Süleyman Han» diye dövünerek bir müddet yürüyüşten kalacak derecede sarsıntıya uğramışlardır.

Kanunî Süleyman, şahsına karşı duyulan sevgi ve saygıyı saltanatının başlarında tesis edip, uzun yıllar muhafaza kudretini göstermiştir. Padişah olur olmaz, babası Yavuz Selim'in şiddet tedbirlerinden mutazarrır olmuş kimselerin zararlarını telâfi edici şekilde âdalet örneği göstermesi, onun lehindeki intibaın mayasını teşkil etmiştir. Fevrî bir tabiata sahip olmaması, kararlarını düşünüp taşınarak vermesi, temkin ve itidali elden bırakmaması onun muvaffakiyet yolunu açan ve kendisini büyüklüğe götüren hasletlerindendi. Saltanatı sırasında merkeziyetciliği daha da sıkılaşan İmparatorluğu yüceltecek baş, elbette bu hususiyetlere sahip olduğu takdirde başarı sağlıyabilirdi.

Kanunî Süleyman, devletin kudret ve nüfuzunu her şeyin üstünde tutardı. Devlet nüfuzunun sarsılmasına yol açacak şeylere müsaade etmez, buna zarar verecek faaliyetlerini öğrendiği takdirde en sevdiği kimselere dahi kıyardı.

Kanunî Süleyman, iyi adam seçen ve kıymetini takdir ettiği kimseleri lâyık oldukları mevkilere yükselten bir hükümdardı. Onun adam seçmekteki isabetli hareketine ait bir çok örnek göstermek mümkündür. Bu arada İbrahim Paşa, Barbaros Hayreddin, Şair Bâkî en önde gelen örneklerdir. Hasodabaşılıktan birdenbire veziriâzamlığa getirdiği İbrahim Paşanın zekâ ve cevvaliyetinden devlet istifade etmiş, Kanunî devrinin kudret ve haşmetini politik faaliyetiyle Avrupalılara en iyi tanıtan bu adam olmuştur. Barbaros Hayreddin'in kaptanı deryalığa getirilmesi ise, Türk donanmasının kudretinin en yüksek noktasına ulaşmasına âmil olmuştur. Kanunî'nin himaye ettiği Bâkî'nin şahsında Türk edebiyatı en kıymetli elemanlarından birini kazanmıştır.

Kanunî Süleyman, iş başına getirdiği adamların kabiliyetlerini iyi ölçtüğü, kendisinde bir değer sezdiği kimseleri yakinen takip eylediği için ,ona gelişigüzel ve iltimaslı tarzda adam tavsiye edilemezdi. Bu bakımdan hakikî değerler temayüz etmek imkânını bulur veya yavaş yavaş yetişerek gelecek yıllarda yüksek mevkilere geçmek üzere hazırlanmış olurdu. Kanunî'nin bu hususiyeti dolayısiyle yalnız kendi zamanında değil, İkinci Selim ve Üçüncü Murad zamanında bile ehil devlet adamı sıkıntısı çekilmedi. Zaten, İkinci

→

Selim ve Üçüncü Murad devrinin mühim devlet adamları, ilk evvel esaslı yetişme günlerini Kanunî devrinde geçirmiş kimselerdi.

Kanunî Süleyman, teb'an sükûtî ve itidal sahibi bir kimse olduğundan kararlarında aceleci davranmaz, bir şey yapmayı kararlaştırdığı zaman da kararından dönmezdi. Saltanatının ilk yirmi beş yılında azimkârlığı icraatına hâkim ve müessir olan Kanunî Süleyman, ihtiyarlık yılları zarfında bu bakımdan biraz kayba uğramış gibi görünür. Onun böyle görünmesinde kadın tesirinde kalışının belirtilerini seçmek mümkündür. İleri dereceye varmamakla beraber, Osmanlı padişahları arasında kadın nüfuzuna âlet olan ilk padişah Kanunî Süleyman'dır.

Kanunî Süleyman, ilme ve ilim adamına değer veren, memleketin bu bakımdan gelişmesi yolunda emek sarfeden bir hükümdardır. Fatih Mehmed nasıl Sahn-ı Se-

→

→

man medresesi ile hukuk ve ilâhiyat fakültelerini kurmak suretiyle, ilmin gelişmesine hizmet etmişse, Kanunî de tıb ve matematik fakültesi yerine geçen Sahn-ı Süleymaniye'yi kurarak ayni yönde değerli hizmet ifa etmiştir. Bu sâyede Kanunî devri âlim ve san'atkârların en bol olduğu bir devir hâlini iktisap eylemiştir.

Kanunî Süleyman, imar hareketlerine değer veren bir hükümdardı. Onun için, en başta İstanbul olmak üzere memleketin bir çok yerlerinde cami, medrese, imaret, mektep, han, hamam ve köprü gibi eserler meydana getirilmiştir. Hiç bir Osmanlı hükümdarının saltanatı esnasında Kanunî devrindeki kadar bol bina yapılıp mimarî şaheserler ortaya konmamıştır.

Bibliyografya: Hammer (M. Atâ); Devlet-i Osmaniye tarihi C. 5, 6. Solakzâde; Tarih. Celâl zâde Mustafa; Tabakatül memalik fi derecat-ül mesalik. Peçevî İbrahim; Peçevî tarihi. Selânikli Mustafa; Tarih.

aldı. Bazı kaynaklara göre, Gyula'nın fetih haberinin padişahın ölümünden önce ordugâha ulaştığı kaydedilmekteyse de umumiyetle Kanunî'nin bu müjdeyi duyamadan öldüğü kabul edilmektedir.

Sigetvar'ın zaptı

Kanunî'nin öldüğü gece Sigetvar iç kalesinin etrafına odun yığılıp ateşlenmiş ve kale dahilindekiler bir alev çemberi ortasında kalmışlardı. Sigetvar'ın inatçı ve kahramain kumandanı Zrinyi Miklos, bu vaziyet karşısında, ateşten kavrulmak veya kalenin düşmesine bizzat şahit olmak yerine ümitsiz bir huruç hareketine teşebbüs etti. Önce sırtına ipekli bir kaftan giydi; boynuna bir altın zencir, başına da turna telleriyle süslü başlığını geçirdi, bir cebine yüz altın, diğerine de kalenin anahtarlarını koydu. Kendisi ile birlikte ölümü göze alan altı yüz kişi ile birlikte kaleden sür'atli bir çıkış yaptı. Bu kadarcık insanın kale etrafındaki Türk çemberini yarması imkânsızdı. Nitekim kaleden çıkar çıkmaz göğsüne iki kurşun başına bir ok isabetiyle ağır şekilde yaralanan Zrinyi Miklos derhal yakalanarak Yeniçeri ağasına götürüldü. Otuz dört günden beri koca bir orduyu uğraştıran bu cesur kumandan bir top namlusunun üstünde başı kesilmek suretiyle idam edildi (7 eylül 1566 - 21 Safer 974). Zrinyi Miklos huruca teşebbüs ettiği sırada Türk kuvvetleri de kaleye dahil oldular.

Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa, bir taraftan padişahın ölümünü gizlemek için tedbirler alırken, öte yandan da, Sigetvar'ın idaresi ve sağlam bir hudut kalesi halinde muhafazası için gayretler sarfetti. Bir sancak merkezi ittihaz olunan Sigetvar'ın idare işlerini tedvire Pecs (Peçuy) alay beyi İskender Bey memur edildi.

Sokullu'nun aldığı tedbirler

Yeni padişah tahta cülûs edinceye kadar Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünün duyulmamasına dikkat eden Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa bu hususta bir takım sıkı tedbirler aldı. Kanunî'nin son dakikaları hakkında Osmanlı kaynaklarında bir şey mevcut olmadığı halde, bazı batılı tarihciler, padişah son nefesini verdiği sırada yanında yalnızca veziriâzam ile hekim başı Kaysûnî zâde Bedrüddin Mehmed Çelebi'nin bulunduğunu söylerler. Batılı tarihçilerin bu iddiaları kuvvetli bir delile istinad etmemekle beraber mantıkî de görünmektedir. Veziriâzam, padişahın ölümü-

Sadrıâzam Sokullu Mehmed Paşa ve kâtibi Feridun Bey Kanunî'nin vefatına ağlarken (Feridun Bey'in «Nüzhet-i esrar el-ahbâr der seferi Sigetvar» adlı eserinden)

ne ister bizzat şahit olsun, ister bir kimse vasıtasiyle, haberdar edilsin, bunu gayet *mahdut şahıslara duyurdu.* Evvelâ kendi sır kâtibi Feridun Beye vaziyeti bildirerek, Şehzâde Selim'e gönderilecek mektubu kâleme aldırdı.

Şehzâdeye mektup götüren Hasan Çavuş bile padişahın ölümünden malûmattar değildi. Zâten kendisi Halep beylerbeyliğine tâyin olunan bir paşaya müjdeci olarak gönderilmekte, bu arada yolu üzerinde Kütahya civarındaki Sıçanlı sahrasında yaylada bulunan Şehzâde Selim'e uğrayarak mektubu da vermekle vazifeli idi. Selânikî'nin zikrettiği ve diğer tarihçilerin de ondan naklettiğine göre, veziriâzam, Hasan Çavuş'a şöyle bir şifahî tenbihatta bulunmuştu: «Yolun üstünde Sıçanlı sahrasında Şehzâde Sultan Selim Han hazretlerine mektubumuzu isal ile fetih haberini ilâm eyleyesin ve şevketlü pâdişah hazretleri kaleyi muhkem yapmayınca göç etmez diyesin ve âfiyet ve selâmet haberin viresin».

Şehzadeye mektup götüren Hasan Çavuş yola koyulurken, yazısı padişahın yazısına benziyen silâhdar Cafer Ağa'yı otağı hümayuna oturtan Sokullu Mehmed Paşa, muhtelif işler hakkında hatt-ı hümayunlar yazdırarak Kanuni'nin yaşadığı süsünü verdirmekteydi. Böyle tedbirler alırken bir yandan da padişahın nâşını otağı hümayunda yıkatıp techiz ve tekfinini yaptırdı. Dahilî ahşasını çıkartıp gömdürdü. Cenaze namazı, içlerinde tabip Kaysûnî zâde Bedrüddin Mehmed Çelebi, padişah imamı Derviş, Rikâpdar Mustafa, Musa ve Hasan ağaların bulunduğu on iki kişilik bir cemaat tarafından kılındı. Bundan sonra ceset ilâçlanıp misk ve amber gibi kokulu şeylerle muşambalara sarılıp bir tabut içinde otağı hümayundaki tahtın altına saklandı.

Sokullu Mehmed Paşanın sıkı tedbirleri sayesinde ilk günlerde Kanunî'nin ölümünü hususî şekilde haberdar edilenlerden başka kimse duymadı. Kendisine ikinci defa nişancılık tevcih edilen Celâl zâde Mustafa Bey bile, bu tevcihat münasebetiyle nişancılık hil'ati giydirilmek üzere otağı hümayununa girdiği zaman padişahın öldüğünü öğrendi. Yetişmesinde büyük rolü olan Kanunî'nin ölümü onu ziyadesiyle müteessir ettiğinden hemen ağlamaya başladı. Lâkin alınan tedbirler icabı kendisini zorla tutmak ve otağı hümayudan güler yüzle çıkmak mecburiyetinde kaldı.

Her işin yerli yerinde ve normal şekilde cereyan etmekte olduğu intibaını devam ettirmeye ehemmiyet veren veziriâzam, Sigetvar'ın fethi münasebetiyle icap eden yerlere zafernâmeler yazdırdı, hattâ zafer şenlikleri tertip ettirdi. Sigetvar'ın kilisesini tamir ile camiye tahvil, aynı zamanda padişahın cuma namazına çıkacağını ilân ettirdi. Aradan bir kaç gün geçin-

Kanunî Süleyman zamanındaki hükümdarlar
(İlâve : 97)

İran : Şah İsmail → — 1524, Şah Tahmasp 1524 — →.

Macaristan : İkinci Layoş 1516 - 1526.

Moskova Knezleri : Dördüncü Vasili → — 1533, Dördüncü (Korkunç) İvan 1533 — → (1547 de Rus Çarı).

Lehistan : Zigismund → — 1548, Zigismund Ogüst 1548 — →.

Almanya : Beşinci Şarl (Şarlken) → — 1556, Ferdinand 1556 - 1564, İkinci Maksimilyen 1564 — →.

İspanya : Beşinci Şarl (1519 da Alman imparatoru seçilmiştir) 1516 - 1556, İkinci Filip 1556 — →.

→

→

Napoli ve Sicilya : Beşinci Şarl → — 1554, Birinci Filip (İspanya kıralı olarak İkinci Filip) 1554 — →.

Portekiz : Emanuel → — 1521, Üçüncü Civan 1521 - 1557, Sebastiyan 1557 — →.

Fransa : Birinci Fransuva → — 1547, İkinci Hanri 1547 - 1559, İkinci Fransuva 1559 - 1560, Dokuzuncu Şarl 1560 — →.

İngiltere : Sekizinci Hanri 1509 - 1547, Mari Tudor 1547 - 1558, Birinci Elizabet 1558 — →.

Papalar : Onuncu Leon (Jean de Medicis) → — 1523, Yedinci Kleman (Jules de Médicis) 1523 - 1534, Üçüncü Pol 1524 - 1549, Dördüncü Jül 1550 - 1555, Dördüncü Pol 1555 - 1559, Dördüncü Pius (Pi) 1559 - 1565, Beşinci Pius 1566 — →.

Kanunî'nin mimar Sinan'a yaptırdığı muhteşem cami'inin bir asır evvelki resmi (Ressam Bartlett)

ce de, padişahın nikristen fazlaca muztarip bulunduğunu, bu yüzden namaza çıkamıyacağını etrafa yaydırdı. O aralık asker arasında padişahın ölümü hakkında şüpheler belirmeğe ve gizli fısıltılar dolaşmağa başlamış, ayrıca bir kısmı da, padişah namazda bulunsa ihsan ve in'amlar eylese diye söylenmeye koyulmuştu. Bu söylentiler, ölüm şüphesini çoğaltıcı mahiyette olduğundan, Sokullu, mukabil bir tedbir alarak «Beyler, ağalar yarın hazır olun, divan vardır» diye ilân edince, askerin şüphesi dağılarak padişahın sağlığına inanmaya başladı. Asker arasında bu ilânı yaparken, alınacak tedbirler üzerinde hareket ve söz birliğ'ni temin edebilmek gayesiyle ölüm hâdisesini bilenlere, Feridun Bey vasıtasiyle tenbihatta bulundu. Fatih Mehmed'in ölümünde olduğu gibi yeniçerilerin ayaklanmasından çekinildiğinden, kapıkulu askerinin meşgul olabileceği işlere sevkine çalışıldı.

Müverrih Selânikî Mustafa Efendi'nin anlattığına göre; ertesi gün on iki direkli çadırda divan toplantısı yapıldı. Âdet üzere, kapıkulu askerleri, divan haricindeki muhafaza hizmetlerini ifa için yerlerini aldı. Müzakereleri müteakip bunun icabı askere yemek çıktı. Yemekten sonra yine âdet üzere, en evvelâ yeniçeri ağası arzda bulunmak için otağı hümayuna yani padişahın huzuruna girdi. Huzurdan çıkınca yeniçerilere şöyle hitap etti:

Süleymaniye camiinin yeni bir resmi

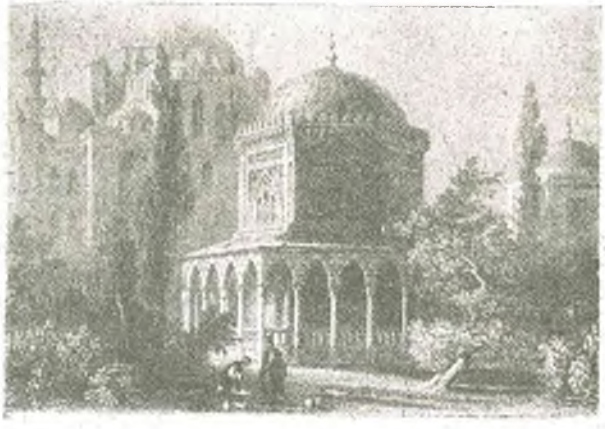

Kanuni'nin türbesi (Bir asır evvel Bartlett tarafından yapılmış bir resmi)

«— Yoldaşlar, şevketlû padişahımız buyurdular ki, berhüdar olup yüzleri ak ve gazaları mübarek ola! Yoldaşlıkların tamam edip kaleyi tekmil etsinler; az kalmıştır. Cümlesinin terakkileri (yani maaş zamları) ve bahşişleri verilsin, makbulümdür, hayır duamı alsınlar».

Veziriâzamla müşavere neticesi, padişahın ağzından bu sözleri söyledikten sonra, hünkârın emrini sür'atle yerine getirmek üzere at hazırlanmasını emretti. Lâkin yeniçeri ağasının yüksek sesle verdiği bu emre yeniçerilerin cevabı:

«— Bahşişler nice olur?»

Gibi yarı itiraz havası taşıyan bir cümle halinde yükseldi. Maamafih yeniçeri ağası gayet tabiî bir şekilde konuşarak:

«— Cümlesine ben kefilim, baş üzerine; hemen padişahımızın dileği yerine gelsin, kaleye yetişelim» deyip, hemen atına atladı; kaftanı ile sarığını bile at üzerinde değiştirdi. Onun bu şekilde davranışı karşısında yeniçeriler seslerini çıkarmadı. Böylece kapıkulunun kale tarafına gitmesi ve tamir işiyle uğraşması temin olundu. Bu arada Anadolu beylerbeyi Zal Mahmud Paşa kereste teminine memur olduğundan askerin bir kısmı bu işe ayrıldı. Rumeli beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa ise Rumeli askeri ve iki bin yeniçeri ile Babocsa (Babofca) nın fethine gönderildi. Böylece ordugâh askerden bir hayli tenhalaştı.

Drava nehri boyunda bulunan Babocsa önüne Türk kuvvetleri vardığı zaman, içerdekiler müdafaaya güçleri yetmiyeceğini kestirerek şehri yakıp kaçıp gittiler. Böylece ilk defa 1532 de zaptedilip, bilâhara Avusturya işgaline maruz kalmış olan Babocsa ikinci defa Türk idaresine girmiş oldu. Babocsa alındığı sırada civardaki kalelerden Belovar ve daha bir iki yer daha ele geçirildi.

Sigetvar'dan ayrılış

Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa Sigetvar kalesinin tamiri bahanesiyle askeri oyalamakta, buna rağmen günler geçtikçe padişahın ölümüne dair şüpheler artmakta ve Selim'in İstanbul'a gelerek hükümdar olduğu şayiası orduda yayılmaktaydı. Bu şayialar, hiç şüphesiz, padişahın ölüm şüphesiyle ilgili ve onu destekleyen şeylerdi. Bu müddet zarfında şehzade Selim ise Kütahya'dan İstanbul'a gelip tahta cülûs ettikten sonra Belgrad'a gitmek üzere yola çıkmış bulunmaktaydı.

Feridun Bey münşeatındaki bir âriza suretinden öğrendiğimize göre; padişahın ölümünün otuz beşinci günü Sultan Selim'e bir arîza yazılmış bulunmakta; bunda, Sultan Süleyman'ın ölümünün gizlenmesi yolunda gayret sarfedildiği; buna rağmen cülûsu hümâyunlarına dair haberlerin İstanbul'dan gelenler vasıtasiyle ordu safları arasına yayıldığı; zaptı raptına dikkat edilmesi emredilen askerin maneviyatının zayıflatılmaması ve düşmana cesaret verilmemesi için ölüm hâdisesinin gizli tutulduğu; ancak yeni hükümdar gelmeden ordunun, hareketinin doğru olmıyacağı! zahirenin de azaldığı, bu bakımdan sür'atle yetişilmesi lüzumuna işaret edilmektedir.

Sultan ikinci Selim, Belgrad'a pek yaklaştığı sırada eline geçmesi icap eden bu âriza dolayısiyle olmalı ki, Belgrad'da kalmıyarak Vukovara' kadar ilerlemiş, Belgrad'a geldiği sırada vaziyetini Veziriâzama bildirmiştir. Fakat, müverrih Selânikî'nin kaydettiğine nazaran, Sokullu Mehmed Paşa buna cevaben: «Şayet orduya yolda mülâki olursa askerin cülûs bahşişi istiyeceğini; halbuki buna kifayet edecek miktarda para getirilmediğini, binaanaleyh Belgrad' da beklemesinin münasip olacağını» arbetti. Veziriâzamın mülâhazasını uygun bulan Selim ise Vukovar'dan Belgrad'a döndü.

Yeni padişahın Belgrad'a gelişi öğrenildikten sonra kapıkulu askerinin maaşının verilmesini müteakip, veziriâzam orduyu harekete geçirdi. Ordu Sigetvar'dan ayrılırken Kanunî'nin ölümünün üzerinden 44 günlük zaman geçmişti. Hareket ve yolculuk esnasında da Kanunî'nin ölümünü duyurmamaya çalışan Sokullu Mehmed Paşa bir takım tedbirler almıştı. Bu cümleden olarak, padişahın nâşını taşıyan arabanın içine, Kanunî'ye benzeyen bir adam oturtulmuştu. Hasoda ağalarından Bosnalı Hasan Ağa olan bu adam, beyaz yüzlü, doğan burunlu, kösec sakallı ve hasta mizaclı idi. Boynu da bir sargı ile sarılmıştı. Harekete geçilirken arabanın etrafında vezirler, peykler, solaklar mevkilerini almışlar, alkış tutup tabl-u nekkare ve nefirler çalınarak yürüyüşe başlanmıştır. Yolda gidilirken Hasan Ağa zaman zaman sağ ve soluna selâm verdiği, veziriâzam da ara sıra arabanın yanına sokularak bir şeyler arzediyormuş gibi davrandığı için, bunu gören askerler, padişahın ölüm şayiasının doğru olmadığına inanır gibi oluyordu.

Bu minval üzre yola devam edilirken eski sınırdan içeri girilince veziriâzam: «Şimdi memleket dahiline girilmiştir, padi-

şah hazretleri rikâb ağaları ile yalnız kalacaktır» diyerek cenaze arabasını ordudan ayırıp 300 muhafız ile 6 hâfıza tevdi etti. Bu sırada Belgrad'a dört konak mesafe kalmıştı. Veziriâzam hâfızları yanına çağırıp: «Arabanın yanına gidip Yâsin, Kehf sûresini ve Kur'andan istediğinizi okuyunuz, zikrullah ederek ilâhi okuyunuz» dedi.

Bu hâl, padişahın ölümünün artık ifşası idi. Sabaha dört saat kala hareket olunup hâfızlar Kur'an okumağa başlayınca kırk sekiz günden beri devam eden gizlilik ortadan kalkmıştı. Hâfızlardan biri olan müverrih Selânikî Mustafa Efendi de bu durumu şöyle anlatıyor: «Altı nefer adam vardığımız gibi, solaklar sizin burası yürüyecek yeriniz değildir dediler, biz zikrullaha başladık, gece bir orman kenarı mahal idi; gayet müessir düştü. Gerçi merhumun intikalini bilmez adam kalmamıştı ve merhumun meyti bu vakte değin kırk sekiz gün setrolunmuş oldu, ama keşf-i sır olup âşikâr olmağın kırk sekiz yıldanberi (müverrih hicrî seneye göre konuşuyor) serir-i izzette padişah-ı âlempenah mevti hasreti tesir edip suziş-i mâtem ile herkes âh ve nâle ve efgana ağaz eyledi ve hay hay ile ağlaşıp eğleştiler ve şol mertebeye vardı ki yürümeyip hay Sultan Süleyman Han deyu feryada başladılar; vüzeray-ı izâm bir yere gelip meyti ızhar ettiklerine nâdim oldular; evvelki hâl ile gitmek evlâ imiş dediler».

Ordu efradının fazlaca teessüre kapılarak yürüyüşü durdurmaları üzerine, veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa askerin içine girmiş ve onlara hitaben: «Kardaşlar, yoldaşlar! Niçin yürümezsiz? Yürüyelim. Bunca yıllık İslâm padişahıdır; Kur'anı azîm ile tâzim eyliyelim. Bu denlü gazâvât edip Ongürüs vilâyetin dâr-ı İslâm eyledi ve cümlemizi ni'meti ihsâniyle besledi. Ivaz bu mudur ki mübarek cesedini başımızda götürmiyelim. İşte oğlu Sultan Selim Han pâdişahımız on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır. Merhum Gazi padişah rahmetullahi aleyh cümleye bahşiş ve terakkilerinizi tesviye etmiştir, bittamam ihraç olunur, hep aluruz» demiş, ondan sonra da hâfızlara: «hâfızlar durman Kur'an azîm okuyup yürüyelim» demiştir. Sokullu'nun bu hitabı askere ziyadesiyle tesir etmiş, yürümekten kalan kitle canlanıp «derdimize derman Kur'andır; din ve imanımız Kur'andır; imanla Kur'anla gidelim» sözleriyle yola koyulmuştur.

Ordu Belgrad'a vasıl olunca, otağ önünde Sultan Selim'in de iştiraki ile cenaze namazı kılındıktan sonra, tabut vezir Ahmed Paşa, padişahın sevdiği kimselerden olan Ferhad Ağa, eski Mısır valisi Ali Paşa ve Şeyh Nureddin Efendi zâde'ye verilerek dört yüz kişilik bir toplulukla İstanbul'a gönderilmiştir. Sigetvar ve Belgrad'dan sonra üçüncü defa olarak İstanbul'da da cenaze namazı kılınıp 28 kasım 1566 da Süleymaniye Camii yanındaki türbesine defnedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhak Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1943.

Abdürrahman Paşa (Tevki'i): Kanunname, Millî tetebbular Mecmuası, C. 1, sayı. 1, 2, 3.

Agâh Sırrı Levend: Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Beyin gazavatnâmesi, Ankara 1956.

Agehi Mansur Çelebi: Fetihnâme-i kale-i Sigetvar, Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar No: 3384

Ahmed Refik: XVII. asırda İstanbul hayatı. İstanbul 1935.

Ahmed Refik: XVII. asırda İstanbul hayatı, şîlik, İstanbul 1912.

A. Z. Velidî (Togan): Türk ve Tatar tarihi, Kazan 1912.

Akdes Nimet Kurat: Rusya Tarihi, Ankara 1948.

Akdes Nimet Kurat: Topkapısarayı müzesi arşivinde Altın-ordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler, İstanbul 1940.

Âli: Künh'ül-ahbar, İstanbul 1285.

Âli: Nadirât-ül meharib, Topkapısarayı müzesi Revan kitaplığı No. 1290.

Ali Rıza Seyfi: Kemal Reis ve Baba Oruç, İstanbul 1325.

Ali Rıza Seyfi: Barbaros Hayreddin, İstanbul, 1330.

A. Gabriel: Monuments Turcs d'Anatolie, Paris 1924.

A. Fefaivre: Les Magyars pendant la domination Ottoman en Hongrie. C. 1, Paris 1902.

A. Sagredo: Memoire İstoriche de monarchi Ottomani, Venetia 1679.

Antuvan Galland: İstanbula ait günlük hâtıralar, Ankara 1949.

Arşive Kılavuzu: Fasikül 1 ve 2, İstanbul 1938.

Ayni Ali: Kavanin-i Âl-i Osman der hülâsa-i defter-i divân, İstanbul 1280.

Ayvansarayî Hüseyin: Hadikat'ül Cevamî, İstanbul.

Aziz Samih: Şimali Afrikada Türkler, İstanbul 1937.

Baron de Testa: Recueil des traités de la porte Ottomane, Paris 1864.

Bayezidnâme: Topkapısarayı müzesi, Revan köşkü kitaplığı, No. 1272.

Bursalı M. Tahir: Osmanlı müellifleri, İstanbul 1343.

Busbecq (Hüseyin Cahid Yalçın): Türk mektupları, İstanbul 1939.

Celâl zâde Mustafa Çelebi: Selimnâme, Topkapısarayı müzesi Revan köşkü kitaplığı No. 1274.

Celâl zâde Mustafa Çelebi: Tabakt'ül-memalik fi derecat'ül-mesalik (bugünkü dile tatbik ederek neşreden Sadeddin Tokdemir) İstanbul, 1937.

Cemâleddin: Osmanlı tarih ve müverrihleri, İstanbul 1314.

Cevahir-ül menakib: Millet kütüphanesi, No. 1031.

Çağatay Uluçay: Haremden mektuplar, İstanbul.

Çağatay Uluçay: Osmanlı sultanlarının aşk mektupları, İstanbul 1950.

D. Cantemir: Histoire de l'empire Ottoman, Paris 1743.

D'Ohssons: Tableau général de l'empire Ottoman, Paris 1788.

E. Charrière: Negociation de la France dans le Levant, Paris 1848.

Efdaleddin: Bir vakay-ı müellim, Tarihi Osmani Encümeni mecmuası sayı: 4.

Evliye Çelebi: Seyahatnâme, C. 5 ve 6, İstanbul 1318.

F. Eckhart (İbrahim Kafesoğlu): Macaristan tarihi, Ankara 1949.

Feridun Bey: Münşeat-üs selâtin, İstanbul 1274.

Ferdî: Gazâvât-ı Sultan Süleyman, Ayasofya kütüphanesi No: 3317.

Fevzi Kurdoğlu: İlk Kırım hanlarının mektupları, Belleten sayı: 3 - 4.

Fevzi Kurdoğlu: Hadım Süleyman Paşanın mektupları ve Belgradın muhasara plânı, Belleten sayı: 13.

G. Noradounghian: Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman, Paris 1897.

Gazâvât-ı Hayreddin Paşa: Üniversite kütüphanesi No: 2639.

Gazi Mekki Seyahatnâmesi: Tarih Semineri dergisi, sayı 1 ve 2, İstanbul 1937.

Grammont: Histoire d'Alger sous la domination Turques, Paris 1886.

Halil Edhem: Meskükât-ı Osmaniye, İstanbul 1334.

Halil İnalcık: Kırım'ın Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidnâme meselesi, Belleten sayı: 30.

Halil İnalcık: Osmanlı-Rus rekabetinin menşei, Belleten sayı: 46.

Hammer (M. Atâ): Devlet-i Osmaniye tarihi, C. 4, 5, 6, İstanbul.

Hasan Beyzâde: Tarih ,Ragıb Paşa kütüphanesi, No: 987.

Hasan Rumlu: Ahsen'üt-tevarih, Kalküta 1931.

Haydar Alpagut: Denizde Türkiye, İstanbul 1937.

Hayrullah Efendi: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tarihi, İstanbul 1292.

Hoca Sadeddin: Tac'üt-tevarih, C .II. İstanbul 1280.

Hüseyin Hüsameddin: Amasya tarihi, İstanbul 1927.

İbn Ayas: Beda'i ül-zuhur fi vekayi'ül-dühûr, III, İstanbul 1936.

İbn Ayas: Tarih-i Mısr, Bulak 1311 - 1312.

İbn Kemal: Tevarih-i Âl-i Osman, Fatih Millet kütüphanesi No: 4221 (VII, IX, X. defterler).

İdris-i Bitlisî: Heşt Bihişt, Nuruosmaniye kütüphanesi No: 3209.

İsmail Galib: Takvim-i Meskûkâtı Osmaniye, İstanbul 1307.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C. 2, Ankara 1949.

İsmail Hâmi Danişmend: Osmanlı Tarihi kronolijisi, C. 1 ve 2, İstanbul 1948.

İslâm Ansiklopedisi : İstanbu Üniversitesi neşri.

İorga: Histoire des Roumains de Transilvanie et de Hongrie, Bucuresti 1940.

İorga: Geschichte des Osmanische Reich, Gatha 1909.

İtaatnâme: Hüsrev Paşa kütüphanesi, No: 341.

Jean Chesneau: Le voyage de Monsieur d'Aramont, Paris 1887.

Karaçelebi zâde Abdülâziz Efendi: Ravzat'ülebrar, Bulak 1248.

Karaçelebi zâde Abdülâziz Efendi: Süleymannâme, Bulak 1248.

Kanunnâme-i Âl-i Osman: Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası ilâvesi, İstanbul 1330.

Kâtib Çelebi: Takvim'üt-tevarih, Müteferrika tabı.

Kâtib Çelebi: Tuhfet'ül-kibar fi esfar'ül-bihar, İstanbul 1329.

Kâtib Çelebi: Fezleke, İstanbul 1286.

Kâtib Çelebi: Cihannümâ, İstanbul 1145.

Kâtib Çelebi: Mizan'ül-hak fi İhtiyar'ül-ahak, İstabul 1306.

Kâtib Çelebi: Keşfü'z-zünün (Prof. Şerafeddin Yaltkaya - Rıfat Bilge neşri), İstanbul 1941-1943.

Kemal Paşa Zâde: Mohaçnâme, (Neşreden: Pavet de Courteille) Paris 1859.

Kupel Weiser: Die Kämpfe ungerns mit den Osmanen, Wien 1899.

L. Fekete: Osmanlı Tükleri ve Macarlar 1366-1699, Belleten sayı: 52.

Lane - Poole (Halil Edhem): Düveli İslâmiye, İstanbul 1927.

Lûtfi Paşa: Âsafnâme, İstanbul 1326.

Lûtfi Paşa: Tarih-i Âl-i Osman, İstanbul 1341.

L. Thuasne: Djem Sultan, Paris 1892.

Mecdi Efendi: Şakayık-ı Numaniye tercümesi, İstanbul 1269.

Mehmed Şükri: Esfar-ı bahriye-i Osmaniye, İstanbul 1306.

Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmanî, İstanbul 1308.

Mehmed Hemdemî (Solakzâde): Solakzâde tarihi, İstanbul 1297

Mehmed Zeki: Maktül şehzâdeler, İstanbul 1336.

Mehmed Ziya: İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1338.

Mustafa Akdağ: Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiyenin İktisadî İnkişafı, Belleten sayı: 51.

Mustafa Akdağ: Tımar rejiminin bozuluşu, Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesi dergisi III/4.

Mustafa Cenabî: Tarih, Ragıb Paşa kütüphanesi No: 986.

Mustafa Nuri Paşa: Netaic'ül-vukuat, İstanbul 1327.

Mustafa Sâfi: Zübdet'üt-tevarih, Veliyüddin Efendi kütüphanesi No: 2428.

Müneccimbaşı: Sahaif'ül-ahbar, İstanbul 1285.

Müstakim Zâde: Tuhfe-i hattatin, İstanbul 1928.

Nasuh Matrakî: Beyan-ı menazil-i sefer-i İrakeyn, Üniversite Kütüphanesi Türkçe yazmalar No: 5964.

Osman Zâde Taib: Hadikat'ül vüzera, İstanbul.

Ömer Lütfi Barkan: XV ve XVI. ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, C. 1, İstanbul 1943.

Peçevî İbrahim Efendi: Tarih, İstanbul 1283.

Pirî Reis: Kitab-ı bahriye, İstanbul 1935.

Rüstem Paşa: Tarih-i Âl-i Osman, Üniversite kütüphanesi Türkçe yazmalar No: 2438.

Safaî Fetihnâme-i Modon ve Koron, Topkapısarayı müzesi Revan köşkü kütüphanesi No: 1271

Sarı Abdullah Efendi: Düstûr'ül-İnşa, Üniveriste kütüphanesi Türkçe yazmaları No: 3110.

Selâhattin Tansel: Feth-nâme-i diyar-ı Arab, Tarih vesikaları, sayı: 2 (17), İstanbul 1958.

Selânikli Mustafa Efendi: Tarih, İstanbul 1281.

Süheylî : Tarih-i Mısr-ı cedid, Müteferrika tabı.

Szekfü: Magyar történet, Buda - Peşte 1939.

Şerafeddin Turan: Şehzâde Bayezid'in babası Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği mektuplar, Tarih Vesikaları sayı: 1 (16). İstanbul 1955

Şerafeddin Yaltkaya: Molla Lütfi, Tarih seminerî dergisi, sayı: II, İstanbul 1938.

Tayyib Gökbilgin: XV - XVI ncı asırlarda Edirne ve Pasalıvası, İstanbul 1952.

Tayyib Gökbilgin: Rüstem Paşa hakkındaki ithamlar, Tarih dergisi sayı: 11 - 12, İstanbul 1956.

Tevarih-i Âl-i Osman: Topkapısarayı müzesi Revan köşkü kitaplığı No: 1100.

Vakıat-ı Sultan Cem: Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası ilâvesi, İstanbul 1330.

Yusuf b. Tagribirdi: El-nucum el-zahire fi mülûk Mısr ve'l-Kahire (Neşreden: Papper, Berkeley 1909).

Zinkeisen : Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg 1840.

Zinkeisen: Wien Türkische Belagerung von Jahre 1529, (Pst., 1829).

BU İKİNCİ CİLDE AİT YANLIŞ - DOĞRU CETVELİ

Umumiyetle Bayezit, Mehmet, Ahmet, Mahmut gibi isimlerin sonları (d) olarak düzeltilecektir.

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
713	1	1	intisab	Kendisine intisab

- Bu düzeltme satıra sığmadığı için metne aktarılamamış, bunun dışında gösterilen düzeltmeler metne işlenmiştir.

RENKLİ RESİMLERDE

★ Tabloların sırası ve konuş yerleri şöyle olacaktır: No: 13, sayfa 640 - 641 arası. No: 14, sayfa 672 - 673 arası. No: 15, sayfa 736 - 737 arası. No: 16, sayfa 768 - 769 arası. No: 19, sayfa 800 - 801 arası. No: 20, sayfa 832 - 833 arası. No: 17, sayfa 864 - 865 arası. No: 21, sayfa 860 - 861 arası. No: 18, sayfa 1040 - 1041 arası. No: 22, sayfa 1168 - 1169 arası.

★ 17 numaralı renkli tablo ve 853 üncü resim Custos Domokos'undur.